

TH.
692

LIBRARY
ACADEMY OF SANSKRIT RESEARCH
MELROTE 571 431

॥ ಶ್ರೀ ॥

ಶ್ರೀ ಆನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ

ಶ್ರೀಸರ್ವಮೂಲ ಗ್ರಂಥಗಳು

(ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ವಿವರಗಳ ಸಹಿತ)

ಸಂಪುಟ—೪

ಶ್ರೀಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಮ್

ಶ್ರೀ ೧೦೮ ಶ್ರೀ ಪೇಜಾವರ ಮಠಾಧೀಶ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಗಳವರ
ಉಪನಿಷತ್ತು ಮತ್ತು ಭಾಷ್ಯಗಳ ಕನ್ನಡ ಸಾರ ಸಹಿತ

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು

ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಕೆ. ಹಯನದನ ಪುರಾಣಿಕ ಎಂ.ಎ.

ಅನುವಾದಕರು

ವಿದ್ವಾನ್ ಪಿ. ಎಸ್. ಶೇಷಗಿರಿರಾವ್ ಎಂ.ಎ.

ವಿದ್ವಾನ್ ಡಾ|| ಸಿ. ಹೆಚ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ ಎಂ.ಎ., ಪಿ.ಹೆಚ್.ಡಿ

ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಅಜಿಲ ಭಾರತ ಮಾಧ್ವ ಮಹಾಮಂಡಲ

ಮತ್ತು

ಆನಂದತೀರ್ಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ

ಬೆಂಗಳೂರು

1991

Kannada Sarvamula, Vol-4

Sri Brihadaranyakopanishadbhashya of
Sri Anandatirtha with Kannada translation and notes.
Published by Akh la Bharata Madhwa Maha Mandala
and Anandatirtha Pratisthana, Bangalore.

ಪುಟಗಳು-700

ACADEMY u RESEARCH
MEL
Acc 18746 ಸಂಸಾದಕ ಮಂಡಳಿ
Date 13.8.94 ಆಶ್ರಮ

ಸಾದಾ ಪ್ರತಿ ಬೆಲೆ ರೂ. 50-00
ಉತ್ತಮ ಪ್ರತಿ ಬೆಲೆ ರೂ. 60-00

15.2

ಶ್ರೀ ರಂಜ ಶ್ರೀ ಪೇಜಾವರ ಮಠಾಧೀಶ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶತೀರ್ಥಶ್ರೀಸಾಧಂಗಳವರು

ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರು

ಕೆ. ಟಿ. ಸಾಂಡುರಂಗಿ ಎಂ.ಎ. ಪೇದಾಂತ ವಿದ್ವಾನ್, ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಿರೋಮಣಿ

ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು

ಪ್ರೊ. ಡಿ. ಪ್ರಹ್ಲಾದಾಚಾರ್ಯ ಎಂ.ಎ. ವಿದ್ವಾನ್

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು

ವಿದ್ವಾನ್ ಕೆ. ಹಯನದನ ಪುರಾಣಿಕ ಎಂ.ಎ.

ಸದಸ್ಯರು

ವಿದ್ವಾನ್ ಪಿ. ಕೇಶವಬಾಯರಿ

ವಿದ್ವಾನ್ ರಾಮಾಚಾರ್ಯ ಜಿ. ಮಾಳಗಿ ಎಂ.ಎ.

ವಿದ್ವಾನ್ ಜಿ. ಗುರುನಂಕಟಾಚಾರ್ಯ ಎಂ.ಎ.

ವಿದ್ವಾನ್ ಎ. ಹರಿದಾಸಭಟ್ಟ ಎಂ.ಎ.

ಗ್ರಂಥಗಳು ದೊರೆಯುವ ಸ್ಥಳ

ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಾಧ್ವ ಮಹಾ ಮಂಡಲ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ,
ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು-28

Printed at Brindavana Printers & Publishers Pvt.(Ltd)
Bangalore-4, by Sri M.H. Kaujalagi

ಪ್ರಕಾಶಕರ ಅರಿಕೆ

ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಾಧ್ಯಮ ಹಾಕಮಂಡಲವು ಆರಂಭದಿಂದ ಮಾಧ್ಯಮಸಮಾಜದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ತತ್ವಜ್ಞಾನಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಓಷ್ಯವೃತ್ತಿಗಳು, ತತ್ವವಾದ ಪತ್ರಿಕೆ, ಅನೇಕ ಧಾರ್ಮಿಕ, ತಾತ್ವಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರಸ್ತುತಗಳ ಪ್ರಕಾಶನ, ತತ್ವಜ್ಞಾನ ಸಮ್ಮೇಲನಗಳು ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಮುಖದಿಂದ ಮಂಡಲವು ಮಾಧ್ಯಮಸಮಾಜದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಲೇ ಇದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಮಂಡಲವು ಪೋಷಕರಾದ ಶ್ರೀ ೧೦೮ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದರ ಆಶೀರ್ವಾದ, ಪ್ರೇರಣೆ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಿಂದ ಶ್ರೀಮಾನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಸರ್ವಮೂಲ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ದೂದ್ಧ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಸುಮಾರು ಸಾವಿರ ಪುಟಗಳ ಹತ್ತು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಅನುವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಶ್ರೀಗಳವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಜ್ಞ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಂದು ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿಯು ರಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಈವರೆಗೆ ಮೂರು ಸಂಪುಟಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದ್ದು ಇದು ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟವಾಗಿದೆ. ಅನುವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು, ಮುದ್ರಣ, ಹಣದ ಸಂಯೋಜನೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹದಿಂದ ಆಗುವ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಶೀಘ್ರ ವಿಲಂಬವಾಗದಂತೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವೆವು.

ಈವರೆಗಿನ ಅನುವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ವಿದ್ವಾಂಸರೇ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಯಾವ ಪ್ರತಿಫಲವನ್ನೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಶ್ರೀ ಪಿ.ಎಸ್.ಶೇಷಗಿರಿರಾಯರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಸಿ.ಹೆಚ್.ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಅಂಗ್ಲಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥದ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಶ್ರೀ ಕೆ.ಟಿ.ಪಾಂಡುರಂಗಿಯವರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ

ಬೃಂದಾವನ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಶ್ರೀ ಎಂ.ಹೆಚ್.ಕೆ.ಜಲಗಿಯವರಿಗೂ ವಂದನೆಗಳು.

ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ನಮಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಶ್ರೀ ೧೦೮ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶತೀರ್ಥಶ್ರೀಪಾದಗಳವರಿಗೆ ಅನಂತಾನಂತ ಪ್ರಣಾಮಗಳು.

ಶ್ರೀ ಕೆ.ವಿ.ಎರ್ಕಾಡುತ್ತಾಯ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಅವಿಲ ಭಾರತ ಮಾರ್ಚ್ ಮಹಾಮಂಡಲ

ಬೆಂಗಳೂರು

ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿಯ ಅರಿಕೆ

ಶ್ರೀ ಆನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಸರ್ವಮೂಲ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದದ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಸಜ್ಜನ ಪಾಚಿಕರಿಗೆ ಒದಗಿಸಲು ಸಂತೋಷವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವಮೂಲಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೇಶಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳಿಂದ ವೈತ್ಯಕ್ತಿ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ವೇದಾಂತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ತಾಳುವ ಹೊಸದೊಂದು ವರ್ಗ ಈಗ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೇಶಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಓದದೆ ಅಥವಾ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಓದಿದ್ದರೂ ವೇದಾಂತಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಓದುವಷ್ಟು ವೈತ್ಯಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಸಕ್ತಿ ಇರುವ ಇಂತಹವರು ಪಾಠಪ್ರವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಕೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಲು, ನೆನಪಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಈ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಠ ಹೇಳುವವರೇ ದೊರೆಯದಿದ್ದರೆ ಅಂತಹವರಿಗೂ ಈ ಗ್ರಂಥ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಮೂಲದ ಅನುವಾದದ ಈ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ 1. ಗೀತಾಪ್ರಸ್ಥಾನ 2. ಉಪನಿಷತ್ ಪ್ರಸ್ಥಾನ 3. ಸೂತ್ರಪ್ರಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಋಕ್ ಪ್ರಸ್ಥಾನ 4. ದಶಪ್ರಕರಣಗಳು 5. ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯ ಮತ್ತು ಭಾಗವತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯ 6. ತಂತ್ರ ಸಾರವೇ ಮೊದಲಾದ ಇನ್ನಿತರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹೀಗೆ ಸಂಪುಟ ಯೋಜನೆಯಿದೆ.

ಗೀತಾಪ್ರಸ್ಥಾನ ಈಗಾಗಲೇ ಮುದ್ರಣಗೊಂಡಿದ್ದು ಈ ಸಂಪುಟದೊಂದಿಗೆ ಹತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಭಾಷ್ಯದ ಅನುವಾದದ ಪ್ರಕಾಶನವೂ ಮುಗಿದಂತಾಗಿದೆ. ಗೀತಾಪ್ರಸ್ಥಾನದ ಪ್ರತಿಗಳು ಪೂರ್ಣ ಮಾರಾಟವಾಗಿದ್ದು ಪುನರ್ಮುದ್ರಣದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಸಂತೋಷವಾಗುತ್ತದೆ, ಮುಂದೆ ದಶಪ್ರಕರಣಗಳ ಅನುವಾದದ ಸಂಪುಟವನ್ನು ತ್ವರಿತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುವುದು.

ಶ್ರೀ ೧೦೮ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶತೀರ್ಥಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವರು. ಮಾತ್ರ ವಲ್ಲದೆ ಆಯಾ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಾರಭಾಗವನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಅವರಿಗೆ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕ ಪ್ರಣಾಮಗಳು. ಅಪರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ

ದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞೆ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಂಪುಟದ ಅನುವಾದವನ್ನು ಬಜ್ಜೊಬ್ಬರಿಗೆ ವಹಿಸಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಶ್ರೀ ಪಿ.ಎಸ್.ಶೇಷಗಿರಿ ರಾಯರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ಸಿ.ಹೆಚ್.ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿಗಳು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯನ್ನು ಶೋಧಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಕೆ.ಹಯವದನಪುರಾಣಿಕರಿಗೂ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಡಿ.ಪ್ರಹ್ಲಾದಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ ನೆರವು ನೀಡಿ ಸಹಕರಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಎ.ಹರಿದಾಸಭಟ್ಟ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಮಣರಿಗೂ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಯು.ಮಾಧವರಾಯರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಚುರುಕಿನ ಮಾರಾಟ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಾದ ಮಾಧ್ವ ಮಹಾ ಮಂಡಳದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಿಗೂ ಈ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರೇರಕರು ಹಾಗೂ ಬೃಂದಾವನ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಎಂ.ಹೆಚ್.ಕೌಜಲಿಗಿಯವರಿಗೂ ವಂದನೆಗಳು.

ಶ್ರೀ ಕೆ.ಟಿ.ಪಾಂಡುರಂಗಿ
ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರು
ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿ

ಶ್ರೀ ೧೦೮ ಶ್ರೀಪೇಜಾವರ ಮಠಾಧೀಶ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಸಂದೇಶ

ಶ್ರೀಮದ್ಧಾಚಾರ್ಯರ 750ನೇ ವರ್ಷದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಸಾರಯೋಜನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಅನಂದ ತೀರ್ಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಅಖಿಲಭಾರತ ಮಾಧ್ವ ಮಠಾಮಂಡಲವು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಹಿಂದಿ, ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಬಯಕೆ ನಮ್ಮದಾಗಿದೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸತ್ಯತತ್ವಗಳನ್ನು ಅನುಭವದ ಸರಿಯಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಸರಿಯಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸುವ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮಾಣ, ತರ್ಕ, ಉಪಾಪೋಹಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅನುವಾದದ ಪ್ರಕಟಣೆಯು ಜಗತ್ತಿನ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗೆ ಈ ಸ್ವರೂಪದ ಅರಿವುಂಟಾಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಸಂದೇಶವು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸುವಾಗಲಿ, ಈ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನವಾಗಲಿ ಜ್ಞಾನ, ಭಕ್ತಿ, ಕರ್ತವ್ಯ, ಚಾರಿತ್ರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಜನಜಾಗೃತಿಯುಂಟಾಗಲಿ ಎಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇವೆ. ಭಕ್ತರೂ, ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳೂ ಓದಿ ಎಲ್ಲಾ ಮಹಾಜನರ ಸಹಕಾರದಿಂದ, ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಂಗೈಯಿಂದ ಈ ಮಹಾಕಾರದ ಮಹತ್ತರವಾದ ಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿ ಎಂದು ಅಪಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು
ಪೇಜಾವರ ಮಠ, ೧೯೮೮

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಷ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಅಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಅಧಿದೈವಿಕ, ಅಧಿಭೌತಿಕ, ಅಧಿದೈವಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ಅರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪದಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಅರ್ಥ ವಿಪರಣೆ ನೀಡಿ ಅವಾವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆಯೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದು ಅವರ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯಾಗಿದೆ. ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಭೌತಿಕ ವಸ್ತುಗಳ ವಿಪರಣೆಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದಾದರೆ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಅಪೂರ್ವವಾದ ವೇದ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಆಧಾರ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಉಪಾಸನೆ ಮತ್ತು ಅನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಶಿಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಿಂದ ನಾವು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಕ್ತಿ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಉಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀ ನಿಶ್ಚೇಶತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು
ಪೇಜಾವರ ಮಠ, ಉಡುಪಿ

ಶ್ರೀಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ ಸಾರ

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ ದಿವ್ಯ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಸೂರ್ಯ ದೇವರಿಗೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ಸೂರ್ಯನು ಕುದುರೆ(ವಾಹಿ)ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞ ಪಲ್ಕಶಿರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ “ವಾಜಸನೇಯ” ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಒಂದಿದೆ. ಯಾಜ್ಞ ಪಲ್ಕಶಿರು ಕಣ್ಣುಮುನಿಗಳಿಗೆ ಇದನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬೆಳಕನ್ನು ನೀಡುವ ಸೂರ್ಯದೇವರೇ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಮೂಲಕ ಜ್ಞಾನದ ಬೆಳಕನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧದ ಕುದುರೆಯ ವರ್ಣನೆಯು ಇದೆ. ಈ ಕುದುರೆಯ ವಿಭಿನ್ನ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಋತು, ಪಕ್ಷ, ಮಾಸ, ವರ್ಷತ ಮುಂತಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಇದು ಆ ಕುದುರೆಗೆ ಮಾಪಬೇಕಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವೆಂದೂ ಹಲವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪಶುವಿನ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾದುವ ಈ ಅಲ್ಲಸೃಷ್ಟದ ಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಆಗುವ ಲಾಭವೇನು ? ಇಂತಹ ಮಿಥ್ಯಾ ಕಲ್ಪನೆಯೂ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕಾರವೆನಿಸಬಹುದೇ ? ತತ್ವಜ್ಞಾನದ ವಿನಿಯೋಗದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಂತಹ ವೇದಾಂತ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಅಸಂಬದ್ಧ ಮಾತುಗಳು ಇರಬಹುದೇ ? ಮುಂತಾದ ಸಂದೇಹಗಳು ಉದ್ಭವಿಸಬಹುದು. ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಇದರ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸಂದೇಹಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಕಾಲ, ಪಕ್ಷ ಹೊದಲಾದ ಜಡ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸದೆ ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಅಶ್ವಮೇಧದ ಕುದುರೆಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನೂ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೂ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಅಧರಿಸಿ ಅಂಗಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಧಿಷ್ಠಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಯಾವುದೇ ಮಿಥ್ಯಾಕಲ್ಪನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಇದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮಾಡಿ ಅಶ್ವಮೇಧದ ಕುದುರೆಯ ಪಾವಿತ್ರ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವವನ್ನು ವಿವರಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಾವು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತು ಅಸಂಬದ್ಧ ಅಂತೆ ಕಂತೆಗಳೆಂದು ನಮಗೆ ಭಾಸವಾಗಬಹುದು.

ಈ ಎಲ್ಲವೂ ಭಗವಂತನ ಶರೀರದಂತೆ. ಆತ್ಮನ ಪ್ರವೇಶದಿಂದಲೇ ಶರೀರದ

ಜಟುಪಟಿಕೆ. ಆತ್ಮನಿಂದ ಶರೀರವು ಸ್ತಬ್ಧ. ಅದರಂತೆ ಭಗವಂತನಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳೂ ಉಂಟಾಗಲಾರವು. ನಾವು ನಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಿದ್ದರೂ ಪರವಶರಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಾದರೆ ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಲೀಲಾ ವಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನು ಬಯಸಿದಾಗ ತನ್ನ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಶರೀರದಂತಿರುವ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆ ಜೀವರ ವಿಶ್ರಾಂತಿ

‘ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಂತರ ಅವನನ್ನು ಸುಂಗಲು ಬಾಯಿ ತೆರೆದನು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಭಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ಶಬ್ದ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಲೋಚಿಸಿದನು. “ಇವನನ್ನು ಈಗಲೇ ಸುಂಗಿ ದರೆ ನನ್ನ ಅಹಾರವು ಇಷ್ಟರಲ್ಲೇ ಸೀಮಿತವಾಗುವುದು. ಇವನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಿದರೆ ಇವನು ಸೃಜಿಸಿದ ವಿಶಾಲ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಂದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಹಾರ ವನ್ನು ನಾನು ಪಡೆಯಬಹುದು” ಆಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅವನು ಸೃಜಿಸಿದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಗವಂತನು ಕಬಳಿಸಿದನು’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಣೆಯಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಈ ಕಥೆಯಿಂದ ಗೊಂದಲವಾಗಬಹುದು. ನಮ್ಮ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ಪಾಲಕನು ಎಂಬುದಾಗಿ ದೇವರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯು ಉದಯಿಸುವುದಾದರೆ ಸಂಹಾರಕರ್ತನೆಂದು ಅವನಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷವೂ ಉಂಟಾಗ ಲಾರದೆ? ಒಂದು ಕುರಿಯಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗದೆ ಅವುಗಳ ವಂಶವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ನಂತರ ಕೊಲ್ಲುವ ಕಟುಕನಂತೆ ದೇವರ ವರ್ತನೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸಂದೇಹವು ಉದ್ಭವಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಭಗವಂತನ ಸಂಹಾರದ ನಿಜಸ್ವರೂಪ ವನ್ನೂ, ಅದರ ಉದ್ದೇಶವನ್ನೂ ಅರಿತಾಗ ಈ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಎಡೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನನ-ಮರಣ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿ ಸ್ವರ್ಗ, ನರಕ, ಮರ್ತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಬಳಲಿ ಬೆಂಡಾದ ಜೀವರಾಶಿಗೆ ದೀರ್ಘ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ನೀಡುವುದೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಹಾರವ್ಯಾಪಾರ ವಾಗಿದೆ. ‘ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜೀವರೂ ಗಾಢ ನಿದ್ರೆಯ ಆಸುಭವವನ್ನೇ ಪಡೆಯುವರು. “ಸುಷುಪ್ತಿ ಸಂಸ್ಥಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಾನ್ ಕಲಿಪರಾನ್ ಮನುಜಾನ್” ಎಂಬುದಾಗಿ ಜೀವರಿಗೆ ಪ್ರಳಯವೆಂದರೆ ಸುಷುಪ್ತಿ ಕಾಲವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ವರ್ಣಿ ಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಗಲಿಡೀ ಎದ್ದು, ಬಿದ್ದು, ತಿರುಗಿ, ಆಟವಾಡಿ ಸುಸ್ತಾದ ಮಗುವನ್ನು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯು ತೊಟ್ಟಲಲ್ಲಿ ತೂಗಿ ಪವಡಿಸುವಂತೆ ಭಗವಂತನೂ ಜೀವರ ಶ್ರಮಪರಿಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರಳಯವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಕಟುಕನ ಕ್ರೂರತೆಯಿಲ್ಲ. ತಾಯಿಯ ವಾತ್ಸಲ್ಯವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ

“ಸ್ವಾಪಂ ಪ್ರಾಪಯತಿ ಶ್ರಮಾಪದ್ವತಯೇ” ಎಂದು ಟೀಕಾಕೃತ್‌ವಾದರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೊಂಡ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಕೂಡಲೇ ಮುತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಚಿರವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದರೆ ಉಳಿದ ಸಜ್ಜನ ಚೇತನರ ಉದ್ಧಾರವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ? ಅವರು ತಮ್ಮ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಸುವಿಶಾಂತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಡವೇ ? ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕೂಡಲೇ ತನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಉಳಿದ ಚೇತನ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಅವನಿಗೆ ಅನುವು ನೀಡಿ ಅವರೆಲ್ಲರ ಸಾಧನೆ, ಸಂತಸಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ನೀಡಿದನೆಂಬುದೇ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಅಂತರಂಗವಾಗಿದೆ.

ಜೀವೋತ್ತಮ ನಾಯುದೇವ

ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದೈತ್ಯರಿಗೂ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸ್ಪರ್ಧೆ. ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಅಸುರರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪರಾಭವಗೊಂಡು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ದೈತ್ಯರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ವಿಜಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳ ಕೈ ಮೇಲಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಪಾತಕಗಳಿಂದ ಅವರನ್ನು ದೂಷಿತಗೊಳಿಸಿದರು. ಅವಾವ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಸುರರ ಆಕ್ರಮಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನದ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಟ್ಟ ಜ್ಞಾನವೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ಆಕ್ರಮಣದಿಂದ ದೂಷಿತಗೊಳಿಸಲು ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗೆ ಅಪ್ಪಳಿಸಿದ ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಟಿಯಂತೆ ಅಪರ ಸ್ಥಿತಿಯಾಯಿತು. ಅಂತೂ ವಾಯುದೇವರ ನೇರತ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ವಿಜಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆಂದು ವಾಯುದೇವರ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಪಂಚಭೂತಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪರ್ಧೆಯುಂಟಾದಾಗ ಭಗವತ್ ಸೇವಾ ರೂಪವಾದ ತಮ್ಮ ದೈವಿಕ ಮರು ದೈಹಿಕ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ನೆರವೇರಿಸುವವರೇ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ಭಗವಂತನು ಘೋಷಿಸಿದನು. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಡೆಸಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಕ್ರಮೇಣ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಭಗವತ್ ಸೇವಾರೂಪವಾದ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಡೆಸಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದರು. ಆದರೆ ವಾಯುದೇವರ ವ್ಯಾಪಾರವು ನಿಲ್ಲಲೇ ಇಲ್ಲ. ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಜಗತ್ ವ್ಯಾಪಾರದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಭಗವತ್ ಸೇವೆಯನ್ನು ವಾಯುದೇವರು ನಡೆಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದರು. ನಿದ್ದೆ

ಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಉಪರತಗಳಾಗಿ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಗಳಾದರೂ ವಾಯುದೇವರ ಉಸಿರಾಟದ ವ್ಯಾಪಾರವು ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಿರಂತರ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲ ರಾಗಿ ಸರ್ವಲೋಕ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ವಾಯುದೇವರೇ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸ ಲಾಯಿತು.

ಸಪ್ತಾಕ್ಷ ವಿದ್ಯೆ

ಪರಮಾತ್ಮನು ಏಳು ವಿಧವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಿ ಗಾಗಿ ಎರಡು, ಮಾನವರಿಗೆ, ಹಸು ಮುಂತಾದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಆಹಾರ ವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ, ತನಗಾಗಿ ಮೂರು ಆಹಾರವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಬಲಿ ಮತ್ತು ಯಜನಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನವಾದರೆ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆಹಾರವೇ ಮಾನವರ ಅನ್ನವೆನಿಸಿದೆ. ಪಶುಗಳಿಗೆ ಭಗವಂತನು ನೀಡಿದ ಅನ್ನ ಹಾಲು. ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್, ಪ್ರಾಣ-ಈ ಮೂರು ವಸ್ತುಗಳು ಭಗವಂತನು ರನಗಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಕೊಂಡ ಅನ್ನವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು, ನಮ್ಮ ಮಾತು, ನಮ್ಮ ಕ್ರಿಯೆ ಪರಮಾತ್ಮ ನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕು. ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಭಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ಭಗವಂತನ ಗುಣಗಾನದ ಜೊತೆಗೆ ಅಪನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರ ವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದಾಗ ಮನೋ, ವಾಕ್, ಪ್ರಾಣಗಳೆಂಬ ಅನ್ನವನ್ನು ನಾವು ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದಂತಾಗುವುದು. ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೆಟ್ಟ ವಿಚಾರ ಮತ್ತು ಆಲೋಚನೆಗಳು ಮೂಡಬಾರದು. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡದೆ, ದುಷ್ಟ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಇಳಿಯದೆ ಭಗವಂತನು ವಿಧಿಸಿದ ನೀತಿ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ದೇವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು, ಮೈ, ಮಾತುಗಳ ಸಮರ್ಪಣೆಯಾಗು ತ್ತದೆ. ದೇವರಿಗೆ ಇಂತಹ ಮೂರು ಅನ್ನಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದರಿಂದಲೇ ನಮಗೂ ಸರ್ವಾನ್ನ ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು.

“ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ”

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾದ “ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಅಭೇದವೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಅಂತರಾರ್ಥವೆಂದು ಅರ್ದ್ವೈತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆ “ಅಥ ಯೋಽನ್ಯಾಂ ದೇವತಾ ಮುಪಾಸ್ತೇ ಅನ್ಯೋಽಸೌ ಅನ್ಯೋಽಹಮಸ್ಮೀತಿ ನ ನ ದೇದ ಯಥಾ ಪಠಾಃ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ದೇವರು ಮತ್ತು ತಾನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಪಶುವಿನಂತೆ ಅಜ್ಞಾನಿಯೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭಾಸವಾಗುವ

ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಗೊಂದಲವನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಆಳವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದರೆ ಇಂತಹ ಯಾವುದೇ ಗಲಿಬಿಲಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ “ಆತ್ಮಾನಮೇವಾಪೇತ್ ಆಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ” ಎಂಬುದಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನನ್ನೇ ತಾನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದನೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು, ತನ್ನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮರಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವಾತ್ಮಜ್ಞಾನದ ವರ್ಣನೆಯಿದು. ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲೂ ಇರುವ ಜನನ ಮರಣ ರಹಿತನಾದ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿರ್ವಿಕಾರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ತನ್ನ ಪೂರ್ಣತೆಯು ಅರಿವಿದೆ. ಆ ಭಗವಂತನ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ನಾವು ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಲ್ಲೆವು. ಎಂಬುದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಬಹುಾರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಗುಣ ಮಹಿಮೆಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪರಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು. ದೊಡ್ಡ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿಸಿದಾಗ ನೀರಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರವಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಪಾತ್ರಗಳೂ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಆದಂ, ಜ್ಞಾನ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರವಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜೀವರೂ ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಇದನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ಇದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆಯಲ್ಲದೆ ತಾನೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನುವ ವಿವರಣೆ ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಇರುವ ಯೋಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಖ ದುಃಖಾದಿಗಳ ಭೋಕ್ತಾರರಾಗಿ ನಾವು ನಿರಂತರವೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವ ನಾನು ಎನ್ನುವ ಪರಿಚ್ಛೇದವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಒಂದೇ ಎಂಬುದು ಅದ್ವೈತ ಪಾದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ವಿರುದ್ಧ ಚೇತನವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬುದಾಗಿ “ಆಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ” ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತೂ “ಆಹಂ” ವಸ್ತುವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಗಿರದೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ರುದ್ಧ ಚೈತನ್ಯವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡುವುದಾದರೆ “ಆಹಂ” ವಸ್ತುವೆನಿಸಿದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಮಹಾ ಚೇತನವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಯಾವೆ ಮಾಡಬಾರದು? ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯನಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವೆನಿಸಲು ಸಾರಭೂತನಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ನೆಲೆಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಬಾಹ್ಯರೂಪ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆನಿಸಿದ ಮಹಾಚೈತನ್ಯ ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಇವೆರಡರ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಣವೇ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವೆನ್ನ

ಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವಿನ ಹೊರಗಿನ ರೂಪ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವಾಗಿರದೆ ಅದರ ಅಂತಃಸಾರವೆನಿಸಿದ ಚೇತನವೂ ಆ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಣ್ಣಿನ ಹೊರಗಿನ ಸಿಪ್ಪೆ, ತೋಗಟೆ ಮತ್ತು ಒಳಗಿನ ಸಿಹಿಯಾದ ಸಾರಭಾಗ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿಯೇ ಒಂದು ಸಮಗ್ರವಾದ ಹಣ್ಣು. 'ಮಾವಿನದಣ್ಣು' 'ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ' ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ಆ ವಸ್ತುವಿನ ಈ ಹೊರ ಮತ್ತು ಒಳ ರೂಪಗಳೆರಡನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. "ಹಸು" ಎನ್ನುವ ಪದವು ಆ ಪರಾವಿನ ಶರೀರದ ಬೊಲೆಗೆ ಅದರ ಒಳಗಿರುವ ಚೇತನವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೇ? "ಮನುಷ್ಯ"ನೆಂದು ನಾವು ನಮ್ಮ ಶರೀರವನ್ನು ಕರೆಯುವುದಾದರೆ ಆ ದೇಹದೊಳಗಿನ ಆತ್ಮನನ್ನು ಕರೆಯಲು ಬೇರೆ ಪದವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತೇವೆಯೇ? ಶರೀರವನ್ನೂ ಅದರೊಳಗಿರುವ ಆತ್ಮವನ್ನೂ ಒಂದೇ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಾವು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಅದರಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನೂ ನಾವು "ಅಹಂ" ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ನಮ್ಮ ಒಳಗೆ ನೆಲೆಸಿರುವ ಸಾರತಮ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕರೆಯಲು ಋಷಿಗಳೂ ಅದೇ "ಅಹಂ" ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ "ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ" ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಪರಮಾತ್ಮನ "ಸ್ವಪ್ರಜ್ಞೆ", ನಮ್ಮ ಪೂರ್ಣತೆಯ ಪರಿಚ್ಛೇದ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯ ನಿರೂಪಣೆಯೇ ಆಗಿದೆಯಲ್ಲದೆ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮ ಅದ್ವೈತ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

"ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಿ ನಾವು ಗೊಂದಲ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೆಯೇ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ತಂದೆಯು ಮಗನಿಗೆ "ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ" "ತ್ವಂ ಯಜ್ಞಃ" "ತ್ವಂ ಲೋಕಃ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಮಗನು "ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮ" "ಅಹಂ ಯಜ್ಞಃ" "ಅಹಂ ಲೋಕಃ" ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುವನು. ನಾನು ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಲೋಕವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವೆನು ಎಂದೇ ಎಲ್ಲರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. "ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮ" ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅದ್ವೈತದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಈ ಸರಳವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ "ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಪಾತವಾಗಿ ನೋಡಿ ಭ್ರಮೆಗೆ ಒಳಗಾಗದೆ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

"ಅದ ಯೋಽಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಮುಪಾಸ್ತೇ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ದೇವತೆಯು ನಮಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. "ಯಃ ಅನ್ಯಾಂ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಆ ದೇವತೆಯು ನಮಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ನಿಸ್ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ನಮಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವರನ್ನು, "ಅನ್ಯೋಸೌ ಅನ್ಯೋಹಂ" ಆ ದೇವರೂ ನಾವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೇ, ನಮಗೂ

ಅಪನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇ ಇಲ್ಲ. ನಾವೇ ಸ್ವತಂತ್ರರು ಎಂಬ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೀದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ನಿರ್ಜೇಧಿಸಿದೆ. ಆ ಮನೆಯ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದಾರೆಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಿದ್ದಾರೆಂದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರವಾಗಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನೂ ನಾವೂ ಅನ್ಯರು. ಅವನು ಬೇರೆ ನಾವು ಬೇರೆ ಎನ್ನುವ ಭಗವಂತನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕತಾ ಭಾವವು ಸಲ್ಲದು-ಎಂಬುದೇ ಈ ಪಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆಯಲ್ಲದೆ ಜೀವ-ಪರಮಾತ್ಮರ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ನಿರ್ಜೇಧಿಸುವುದಲ್ಲ. ಪಾಕ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನಿರ್ಜೇಧಿಸುವಂತಹ ಅಸಂಬಂಧತೆಯನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾವು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ.

“ಯತ್ರ ತ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಮಾತ್ಮೈವಾಭೂತ್”

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಕರೆಸಿ ತಾನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿ ಯಾತ್ರೇಗೆ ಹೊರಟಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ತನ್ನ ಭೌತಿಕ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ವಿಭಜಿಸಿ ಹಂಚುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. “ನೀವು ನೀಡಿದ ಈ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ನನಗೆ ಶಾರ್ವತ ಸುಖವು ದೊರೆಯಬಲ್ಲದೇ?” ಎಂದು ಮೈತ್ರೇಯಿಯು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಸಂಪತ್ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಸಮಗ್ರ ಭೂಮಂಡಲದ ಒಡತನವು ದೊರೆತರೂ ಶಾರ್ವತ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ; ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆರೆ ಸಫಲವಾಗಲಾರದೆಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾರೆ. “ಯೇನಾದಂ ನಾಮೃತಾ ಸ್ಯಾಂ. ಕಿಮಪಂ ತೇನ ಕುರ್ಯಾಂ” ಯಾವುದರಿಂದ ಅಮೃತತ್ವವು ದೊರೆಯಲಾರದೋ ಅಂತಹ ಈ ಭೌತಿಕ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ತನಗೆ ಏನಾಗಬೇಕು? ಎಂದು ಹೇಳಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಕೊಡಮಾಡಿದ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಅಮೃತತ್ವದ ದಾರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕೆಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಲ್ಲಿ ದ್ವಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳ ಈ ತ್ಯಾಗ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದ ಕಳಕಳಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ “ಇಂತಹ ಇಷ್ಟವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದ ಮಾತನ್ನು ಆಡುವ ನೀನೇ ನನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ಸದ್ಧರ್ಮು ಚಾರಿಣಿಯಾಗಿರುವೆ” ಎಂದು ಅವಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಇಷ್ಟತಮವಾದ ವಸ್ತುವು ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗಿರುವನು. ಅವನ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದಲೇ ಮನ, ಮಡದಿ, ಮಕ್ಕಳು ಎಲ್ಲವೂ ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತಿವೆ. ಅವನು ವಿಮುಖನಾದಾಗ ನಾವು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನಾವು ದ್ವೇಷಿಸುವಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಭೌತಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಗಲೀ, ಸತಿ-ಸುತರನ್ನಾಗಲೀ ನಮ್ಮ ಪ್ರೇಮದ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ತಂದೆ, ತಾಯಿ, ಬಂಧು, ಬಾಂಧವರೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ತನಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಯ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಅಪನನ್ನೇ ಅತಿಶಯಿತವಾಗಿ

ಪ್ರೀತಿಸಬೇಕು. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಜಗತ್ತಿನ ಜೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಮಹತ್ವ ನೀಡಿದವನಿಗೆ ದುರಂತ ಕಾದಿದೆ.

ವೀಣೆ, ಶಂಖಗಳನ್ನು ನೋಡದೆ ಶಬ್ದ ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೇಳಿದರೆ ಅದರ ಸರಿಯಾದ ಪರಿಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೀಣೆ, ಶಂಖಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಾಗಲೇ ಅದರಿಂದ ಹೊರ ಹೊಮ್ಮುವ ಧ್ವನಿಯ ನಿಜವಾದ ಪರಿಚಯವಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ಜಗತ್ಕಾರಣ ನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನವೇ ನಮಗೆ ಉಂಟಾಗ ಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಕಾರಣವೂ ಸರ್ವರ ಅನಂದದ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ದರ್ಶನವೇ ನಮ್ಮ ಜೀವನದ ಪ್ರಧಾನ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಚೈತನ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಜೀವನು ಆ ಅನಂತ ಅಪಾರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ 'ನ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ತಿ' ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಂದು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಮೈತ್ರೇಯಿಯು ಗಲಿಬಿಲಿಗೊಂದು "ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ನಿಮ್ಮ ಮಾತು ಭ್ರಾಮಕವಾಗಿದೆ, ಅದನ್ನು ವಿಪರೀತವೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಳು. ಆಗ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ತನ್ನ ಮಾತಿನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಧೃಮೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವಂತಹ ಅಸತ್ಯ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಾನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮ ನಿಗೂ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಗುಣವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಂತಹ ಅಂಧಕಾರ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಮುಕ್ತನು ತಲುಪುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಜ್ಞಾನಘನನಾದ ಜೀವನು ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಬಯಸಲಾರನು. ಶರೀರ, ಇಂದ್ರಿಯ, ಅಂತಃಕರಣಗಳನ್ನು ತೊರೆದು ಚೈತನ್ಯರೂಪವಾದ ತನ್ನ ನಿಜರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ, ಅಂತಃಕರಣಗಳಿಂದ ಜನ್ಯವಾದ ಭೌತಿಕ ಜ್ಞಾನ ವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಚೈತನ್ಯಜ್ಞಾನವೊಂದೇ ಬೆಳಗುತ್ತದೆಯೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ತನ್ನ ಮಾತಿಗೆ, ಆಗ ಭೌತಿಕ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ ವೆನ್ನುವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣವನ್ನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ನೀಡುತ್ತಾರೆ. "ಯತ್ರ ಒ ದ್ವೈತ ಮಿವ ಭವತಿ" ಚೈತನ್ಯಕ್ಕಿಂತ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಭೌತಿಕ ವಸ್ತುಗಳಿದ್ದರೆ ಆಗ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಲು ಸಾಧ್ಯ. "ಯತ್ರ ತ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವ ಮಾತ್ಮೈವಾಭೂತ್" ಆದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯ ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸಂಬಂಧವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟಿ ಬಿಲ್ಲುದು? ಆಗ ಚೈತನ್ಯರೂಪವಾದ ಅಂತರಜ್ಞಾನವೊಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಜಡ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ, ಮನಸ್ಸುಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಃಕರಣದ ವಿಕೃತಿಯಾದ ಭೌತಿಕ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತನು ಅಜ್ಞಾನದ ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುವುದಿಲ್ಲ. ಚೈತನ್ಯದ ದಿವ್ಯ ಪ್ರಭೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ತನ್ನನ್ನೂ, ಭಗವಂತನನ್ನೂ, ಉಳಿದ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ.

'ನ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ತಿ' ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬಹುದು. ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಸದ್ಭಾವುಕನಿಗೆ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯವು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಪುರುಷನ ಜ್ಞಾನವು ಸಂಸಾರಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಇಲ್ಲ. ಮುಕ್ತನು ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಳೆದು ಸಂಸಾರವನ್ನು ತೊರೆದು ಭಗವಂತನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದ ಮೇಲೆ ಈ ಭೌತಿಕ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಅವನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇ ಕಳೆದು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ನಾವು ಅವನನ್ನು ಕಾಣಲಾರೇವು. ನಮ್ಮ ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಗೆ ಭಗವಂತನಂತೆ ಮುಕ್ತನೂ ಅಗೋಚರನಾಗುವನೆಂದು ಮುಕ್ತಿಯ ಪೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ನಾವು ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅದ್ವೈತವಾದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಹೀಗಿದೆ- ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದ ಅದ್ವೈತದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾರಿಗೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವಂಚುಗಳು ಸಾಧ್ಯ? ಜ್ಞಾತ, ಜ್ಞೇಯವನ್ನು, ಜ್ಞಾನಸಾಧನ ಮುಂತಾದ ಭಿಸ್ತತೆಗಳೇ ಇವೆದಿದ್ದಾಗ ಜ್ಞಾನವು ದೇಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ? ಹೀಗೆ ಅದ್ವೈತ ಭಾವದ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವಂಚುಗಳು ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತಿಯ ನಿಜರೂಪವು ಇದೇ ಅದಲ್ಲ ಇಂತಹ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಯಾರೂ ಬಯಸಲಾರರು. 'ಜೈತನ್ಯವೇನಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದಂತೆ ಕಾಲ ಕಳೆಯುವುದು ಪ್ರಮಾದಾರ್ಥವೆನಿಸಬಹುದೇ? ಇದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಜ್ಞಾನದ ಬೆಳಕಿರುವ ಸಂಸಾರವೇ ಲೇಸು ಎನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತು ಇಂತಹ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲು ಹೊರಟಿಲ್ಲ. ತರ್ಕದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದೇ ಈ ವಾಕ್ಯದ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ. ನಿರ್ವಿವೇಕ ಅದ್ವೈತ ಭಾವವೇ ಮುಕ್ತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಅಜ್ಞಾನದ ಭಾರ ಮರುತತ್ವ ನಾವು ಒಳಗಾಗಬಹುದೆಂದು ಎಚ್ಚರಿಸಿ ಇದು ನಿಜವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನೇ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ತರ್ಕದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ಆಪಾದನೆಯನ್ನೇ ನಿಜವಾದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವಾಂಶಕ್ಕೆ ಎಡೆಯಾಗುವುದುಂಟು. "ದೇವರು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ರಚನೆಯಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ" ಇದು ತರ್ಕದ ಆಪಾದನೆಗೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ದೇವರು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಲೇ, ಜಗತ್ತಿನ ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದವೆಂದಾಗಲೇ ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ದೇವರು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕರ್ತನೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಅಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಜಗತ್ತಿನ ರಚನೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ದೇವರನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು ಎಂಬುದೇ ಈ ತರ್ಕದ ಆರಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ಈ ವಾಕ್ಯವು

ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಂತಾಗಬಹುದು. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಬಯಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ದ್ವೈತವನ್ನು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಅದ್ವೈತ ಸ್ಥಿತಿಯು ಮುಕ್ತಿಯನಿಸಲಾರದೆಂಬುದೇ ಈ ಪಾಠ್ಯದ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದಾಗ ಇದು ಭಕ್ತನ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪ್ರಪಂಚದ ಕಡೆಗೂ, ಬಾಹ್ಯ ವಿಷಯಗಳ ಕಡೆಗೂ ಎರಡು ಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ನಮಗೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮನಸ್ಸು ಒಟರ್ಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯದೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾದಾಗ ಯಾವ ಬಾಹ್ಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಗಮನಿಸದೆ ಅದು ಏಕಾಗ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಕಡೆಗೆ ಮನಸ್ಸು ಓಡುವುದೇ ದ್ವೈತ. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮನಸ್ಸು ನೆಲೆ ನಿಲ್ಲುವುದೇ ಅದ್ವೈತ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪಾಠ್ಯವು ಸಮಾಧಿಯ ವರ್ಣನೇ ಆಗಿದೆ, ಮುಕ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲವೆಂದೂ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಅಂತೂ ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದಂತೆ ಮೂರು ರೀತಿಗಳಿಂದ “ಯತ್ರ ತ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ಆತ್ಮೈವಾರ್ಥೋ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

1. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೌತಿಕ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂಬ ನಿರೂಪಣೆ.
2. ತರ್ಕದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತದ ನಿರಾಕರಣೆ.
3. ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ತಂದುಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ಏಕಾಗ್ರತೆಯ ವರ್ಣನೆ.

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ತನ್ನ ಅಸ್ಥಾಭಾವಿಕವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ನಿಜರೂಪದಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವನು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲೋಹಗಳ ಬೆರಕೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಚಿನ್ನವನ್ನು ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದಾಗ ಅದು ತನ್ನ ಕಶ್ಠಲವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಸಹಜ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೇದೀಪ್ಯಮಾನವಾಗುವಂತೆ ಜೀವರ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಬೆರಕೆ ಚಿನ್ನದಂತೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಅಂತಃಕರಣಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಜೀವರಲ್ಲಿ ನೈಜವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನ, ಅನಂದ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳು ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿವೆ. ‘ಪರಂಜ್ಯೋತಿರೂಪಸಂಪದ್ಯ ಸ್ವೇನ ರೂಪೇಣ ಅಭಿನಿಷ್ಠದ್ಯತೇ’ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸಂಬಂಧದ ಕಶ್ಠಲವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಜೀವಾತ್ಮನು ನೈಜಕಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಸ್ವರ್ಣಕಾರನು ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ ವಿವಿಧ ಆಕಾರವನ್ನು ನೀಡಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಧಳಧಳಿಸುವ ಹೊಸರೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಸಂಸಾರಿಗಳಾದ ಜೀವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳ

ಮಯವಾದ ವಿವಿಧ ಚಿನ್ಮಯ ರೂಪಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಅವರಿಗೆ ಹೊಸ ಮೆರುಗನ್ನು ಕೊಡುವನು. 'ಅನ್ಯತ್ ನವತರಂ ಕಲ್ಯಾಣತಮಂ ತನುತೇ'. ಆದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಜೀವರು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರ ಸಾಧನೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದರೂಪವಾದ ಫಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರ, ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಮನುಷ್ಯ, ಖನಿ, ದೇವತೆಗಳು ಮುಂತಾದ ಜೀವರ ಸಾಧನೆಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನ ತಪಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಕಡಿಮೆ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನೂ ನಾವು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರವಿದ್ದು ಫಲವು ಏಕಮುಖವಾಗಿ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಧನೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯ ಆನಂದದಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯಜೀವನರು, ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು, ಗಂಧರ್ವರು, ದೇವತೆಗಳು ಇವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಆನಂದದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರವನ್ನೂ, ವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

“ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆನಂದದ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಮುಕ್ತಿಯ ಆನಂದದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲ” ಎಂದು ಕೆಲವರು ವಾದಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಆನಂದಾನುಭವಗಳನ್ನು ಅವೃಜಿನ, ಅಕಾಮಹತ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪಾತಕ ಅಥವಾ ಅದರ ಫಲವಾದ ದುಃಖವೇ ವೃಜಿನ. ಈ ದುಃಖವಾಗಲೀ, ಪಾಪವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದವರೇ ಅವೃಜಿನರು. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಈ ದುಃಖವಿಂದು, ಪಾಪವಿಂದು ಮುಕ್ತರಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವೃಜಿನರೆಂದು ಮುಕ್ತರನ್ನೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ 'ಅಕಾಮಹತ' ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಈ ರಬ್ಬಿ ಪೂ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾಮನೆಯ ಉಪದ್ರವಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವ ಸಂಸಾರಿಗಳೆಲ್ಲರೂ “ಕಾಮಹತರು”. ತಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಕಾರ್ಯಗಳು ಕೈಗೊಂಡರೆ ಸಂಕಟ ಪಡುವುದರಿಂದ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಕಾಮಹತರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತರ ಯಾವ ಇಚ್ಛೆಯೂ ವಿಫಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಯಸಿದ್ವಲ್ಲವನ್ನೂ ಏನೂ ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆ ಆನಾಯಾಸದಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಅಪ್ರಕಾಮರಾದ ಮುಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ 'ಅಕಾಮಹತ'ರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಮುಕ್ತಪುರುಷರೊಳಗೆಯೇ ಆನಂದದ ವ್ಯತ್ಯಾಸ, ವಿಚಿತ್ರತೆಯನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತು ದೇಶಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿರುವ ಆನಂದದ ತಾರತಮ್ಯವು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

“ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾ ಆಮೃತಂ ಗಮಯ”

“ಅಸತ್ಯದಿಂದ ಸತ್ಯದ ಕಡೆಗೂ, ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಬೆಳಕಿನ ಕಡೆಗೂ, ಮೃತ್ಯುವಿ

ನಿಂದ ಅಮ್ಮ ತಕ್ಷದ ಕಡೆಗೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಕರೆಮೊಯ್ಯು" ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಮಂತ್ರವು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಅಶುಭವೂ, ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವೂ ಆದ ಸಾಂಸಾರಿಕ ದುಃಖವೇ ಆಗಲಿ. ಶುಭವೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಜವೂ ಆದ ಮೋಕ್ಷಸುವಿವೇ ಸತ್ಯ. 'ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಸಂಸಾರ ದುಃಖದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿ ಮುಕ್ತಿಯ ಸೈಜ ಸುವಿವನ್ನು ನೀಡು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಅಮ್ಮ ತಕ್ಷದ ಕಡೆಗೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಡು. ಪುನರಿವನ್ನು ಗೆದ್ದು ಅಮೃತಾತ್ಮನಾಗಿ ನಿರಂತರ ಸಲಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಬೆಳಕಿನ ಕಡೆಗೆ ಸಾಗಿಸು. ಸಂಸಾರದ ಈ ದುರಂತಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ದಯವಾಲಿಸು' ಎಂಬುದೇ ಈ ಮಂತ್ರರೂಪದಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಸಾರವಾಗಿದೆ.

ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು

ನಾವು ನಮ್ಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಗಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ವಿಧಿಸಿದೆ. ಪಿತೃಲೋಕ, ವೇದಲೋಕ, ಮಾನವ ಲೋಕಗಳೇ ನಾವು ಗಲ್ಲಬೇಕಾದ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. ಗೀತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞವೇಂದಾ ಕರದಿರುವ ವಿವಿಧ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಚರ್ಚೆಗಳಿಂದ ಸಾರ, ಪಿತೃಲೋಕವನ್ನು ಗೆದ್ದು ಸ್ವರ್ಗಸುವಿವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತೇವೆ. ಪಿಶ್ಯಯಿಂದಲೇ ವೇದಲೋಕದ ವಿಜಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಅಧ್ಯಯನ, ಚಿಂತನ, ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ವೇದಲೋಕದ ವಿಜಯವಾಗಿದೆ. ಮಾನವಲೋಕದ ವಿಜಯಕ್ಕಾಗಿ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಬೋರಾಟ ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ನಿರಂತರ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಲೋಕವನ್ನು ನಾವು ಗೆದ್ದಂತೆ. ನಿರಂತರ ಕರ್ತವ್ಯಪರಾಯಣತೆಯೇ ನಮ್ಮ ಮಾನವ ಜೀವನದ ಯಶಸ್ಸಿನ ಅಡ್ಡಗಲ್ಲು. ನಾವು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಅನೇಕ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾದರೆ ಸಾಲದು. ನಮ್ಮ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಯೂ ಕರ್ತವ್ಯಶೀಲತೆಯಿಂದ ಮುನ್ನಡೆದು ಭಾವಿ ಜನಾಂಗವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ರೂಪುಗೊಂಡಾಗಲೇ ನಮ್ಮ ಈ ಲೋಕದ ವಿಜಯವು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಭಾವಿ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ, ಯಜ್ಞ-ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಚರ್ಚೆಗಳಿಂದ ಪಿತೃಲೋಕವನ್ನೂ, ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ವೇದಲೋಕವನ್ನೂ ನಾವು ಗೆಲ್ಲಬಲ್ಲೆವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಮರಣದ ನಂತರವೂ ಉಳಿಯುವ ಈ ಜೀವನದ ಅಮೃತ ಫಲಗಳೆಂದರೆ ವಿದ್ಯೆ, ಸತ್ಯಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳು ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇದಕ್ಕಾಗಿ ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಅಂತ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಗನನ್ನು ಕರೆದು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ

ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಹೊರಿಸಬೇಕು. “ಅದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಅದಂ ಯಜ್ಞಃ ಅದಂ ಲೋಕಃ” “ನಾನು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಗಲ್ಲುವೆನು” ಎಂದು ಅವನಿಂದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿಸಬೇಕು. ರಸ್ತೆ ಹಿಂದಿನ ಪಂಪೆಯಿಂದ ಬಂದು ಧರ್ಮ, ತತ್ವಜ್ಞಾನಗಳ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಮಗನು ತಂದೆಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ಬಂದ ಅಸ್ತಿ, ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆ ಮುಃತ್ರ ಹಾಕೋರಬೇಕು ಇಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯ ಬಗ್ಗೆಯೂ ನಮಗೆ ಎಚ್ಚರ ನೀಡುವ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಈ ಉಜ್ವಲ ವಾಣಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಉಪೋದ್ರೇಕವಾಗಿದೆ.

ಅಜಾತಶತ್ರುನಿನ ಅಂತರ್ವ್ಯಾಪ್ತಿ

ಬಾಲಾಕಿ ಮನೆಯು ರಾಜಾ ಅಜಾತಶತ್ರುನಿನ ಬಳಿಗೆ ತಾನು ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಯೆಂಬ ಗರ್ವದಿಂದ ಆಗಮಿಸಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ ನಿನಗೆ ಉಪದೇಶ ನೀಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡನು. “ನಿನಗೆ ಇನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಬಂದಿಲ್ಲ. ನೀನು ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಜಿಜ್ಞಾಸು ಜನತೆಯು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜನಕನನ್ನು ಹಾಡಿ ರೋಗಿಳುತ್ತಾ ಅವನ ಬಳಿಗೆ ಯಾಕೆ ಮೋಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ?” ಎಂದು ಅಜಾತಶತ್ರುನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವನು. ಬಾಲಾಕಿಯು ಆ ರಾಜನ ಮೂಲಗೆ ಮಹತ್ವ ನೀಡದ ತಾನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯೆಂಬ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತನಗಿರುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಈ ರೂಪಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾನು ಈಗಾಗಲೇ ಅರಿಯಿದ್ದೇನೆ. ನಿನ್ನ ಈ ಜ್ಞಾನವು ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಆರೂಪು” ಎಂದು ಅಜಾತಶತ್ರುನು ನುಡಿದಾಗ ಬಾಲಾಕಿಗೆ ಉಸೂ ಹೊಳೆಯದೆ ನಿರಾಶರಾಗುವನು. ನಮ್ಮ ಹೊರಗಿರುವ ಜಡವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಸಾಲದು. ನಮ್ಮ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಾಣಬೇಕು. ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಇರುವ ಭಗವದ್ರೂಪದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಿಯೆಂಬುದನ್ನು ಅಜಾತಶತ್ರುನು ಏನೂ ಅಂತಹ ಭಗವದ್ ರೂಪದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವನು.

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನ ಉಪದೇಶ

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ನಡೆಸಿದ ಜ್ಞಾನ ಸಂವಾದದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಅವನ ಮಹಿಮೆಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅನೇಕ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜನಕ ಮಹಾರಾಜನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸೇರಿರುವ ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠ

ತಾಯಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ನೆರೆದ ಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು
 ವ್ಯಕ್ತವನು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗೋಷ್ಠಿ
 ನ ಜನಕನು ಆಹ್ವಾನ ನೀಡಿದನು. ಯಾರೂ
 ಮಾಜ್ಞವಲ್ಕೃತನು ಆ ಗೋಷ್ಠಿಗಳನ್ನು ಸಾಗಿ
 ನು ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ತನ್ನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠ
 ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದರು. “ನನ್ನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ
 ಪೀಠಿಕೊಳ್ಳಲಾರೆ. ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ
 ಗೋಷ್ಠಿಗಳು ನನಗೆ ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ ಬಂದ ಅವು
 ರಿಸದೆ”ನೆಂದು ವಿನಯದಿಂದ ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾ
 ದನು. ಆಶ್ಚರ್ಯ, ಉಪಸ್ಥಿತರಾದವರು,
 ಮುಂತಾದವರು ಪುಂಜನುಪುಂಜವಾಗಿ
 ಮಾಜ್ಞವಲ್ಕೃತನು ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಗೆ

ಯೋಮಿ ಸ್ವರೂಪದ ನಿರೂಪಣೆಯಿದೆ.
 ಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಹೊರಗಿನಿಂದಲೇ ಅದೇಶನೀತಿ
 ಆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಆಲೋಚನೆ, ಪ್ರವೃತ್ತಿ,
 ಪ್ರಧಾನಿಗಾಗಲೇ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಭುತ್ವ
 ಈ ಅದೇಶಗಳು ವಿಫಲವಾಗುವ ಸಂಭವವೇ
 ದೆಸುವವರು ಹೆಜ್ಜೆ ಹೆಜ್ಜೆಗೂ ಗಾಬರಿ,
 ತೆಗೆದುಕೊಂಡು

ತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ,
 ಒಹಿಮೆಯ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿ
 ವ್ಯಾಪಾರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿ
 ದಿಲ್ಲ. ಭೌತಿಕ ದೇಹ, ಇಂದ್ರಿಯ, ಮನಸ್ಸು
 ಅಪ್ರಾಕೃತ ದಿವ್ಯ ದೇಹದಿಂದಲೇ ತನ್ನ
 ನೆ. ಭೌತಿಕ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ
 ನ್ನು ತುಲನೆ ಮಾಡಬಾರದು. ಅವನದು
 ಕ್ರಿಯೆ. ಅವನ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿ,
 ಹ ಅದ್ಭುತ, ಅಪರಿಮೇಯ, ಅಲೌಕಿಕ
 ನದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದ

ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಕೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ
 ಗಳನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ ಮತ್ತು ತಾನು ಕೇಳುವ
 ನ್ನು ಅಡ್ಡಾನಿಸಿದರು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು
 ಅಪ್ರತಿಭರಾಗಿ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ಮುಂದು
 ನುಡುತ್ತರರಾದ ನಂತರ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು
 ಸೃಷ್ಟಿಯ ಬಗ್ಗೆ ತಾನೇ ಕೆಲವು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು
 ನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆ ಋಷಿಗಳು ತಿಳಿ
 ಭಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿವರ

ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರರು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಬೇಸದ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಯಾವ ಬೆಳಕು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಪ್ನ, ಸುಮಪ್ತಿ, ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರವರ್ತನಾ ಭಾಗವಂತ. ಅವನೇ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬೆಳಕೂ ಆಗಿರುವನು. ಅವನ ಧ್ಯಾನ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಅನುಗ್ರಹಗಳಿಂದಲೇ ಅನಾದಿ ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿ ಪರಮಾನಂದವನ್ನು ನಾವು ಅನುಭವಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಭಗವಂತನಿಂದ ಎರಡನೇಯ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಅದ್ವಿತೀಯನೆಂದು ಹೇಳಿದ- “ನ ರು ತವ ಬ್ರಹ್ಮೀಯಾಹುಸ್ವಿ” ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಎರಡನೇಯ ವಸ್ತು. ಪರ ಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನಾದವನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಆದರೆ ಅರಿಯ. ಈ ಉಲಿ ನಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಎರಡನೆಯವನಿಲ್ಲ. ಇವನು ಅದ್ವಿತೀಯನು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಮನೆ, ಮಹದಿ, ಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದ ಯಾವ ಪರಿವಾರವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರೂ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ, ಈ ಉಲಿಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಎರಡನೆಯವನು; ವೆಂಬುದಕ್ಕೂ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು ಅಂತೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅದ್ವಿತೀಯ, ಸಾರ್ವಭೌಮ. ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ, ಎಂದಾಮಹಿಮೋದೇಶವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆನೇಕ ಉಪಾ ಖ್ಯಾನಗಳ ಮತ್ತು ಸಂದಾಹಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ದಿನಾಂಕ 20.9.91

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶಕೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದರು
ಶ್ರೀ ಪೇಜಾವರ ಅಧೋಕ್ಷಜ ಮಠ
ಉಡುಪಿ

BRHADĀRAṆYAKOPANIṢAD

This Upaniṣad belongs to Kānvaśākhā of Śukla-yajurveda. It forms a part of Śatapatha Brāhmaṇa. It consists of eight chapters. However, the first two chapters are not commented upon by Bhāṣyakāras since these chapters describe the details of Aśvamedha sacrifice and do not contain any philosophical matter.

The Supreme God Lakṣmīśa is the deity of this Upaniṣad, Chaturmukha-brahmā, Sūrya, Yājnyavalkya and Kanva are the sages. It is in prose. It is the largest Upaniṣad among the ten Principal Upaniṣads. It discusses all major issues of the philosophy of the Upaniṣads, epistemology, psychology, ethics, theology and mysticism. The climax of the Upaniṣadic Philosophy could be observed here. Each section is named as Brāhmaṇa. Some background episodes are given in some of these Brāhmaṇas. The philosophical debate at the court of king Janaka is the heart of this Upaniṣad. Participation of the female scholars viz. Maitreyi and Gārgi is a special point. The debators throw the challenges of great philosophical significance.

The doctrine of Antaryāmin is a special point made here. The doctrine of Akṣara is another special contribution. The supreme principle is enquired into by a graded series of questions. The supreme principle being beyond ordinary experience is demonstrated by contrasting attributes and mystic trance.

The process of creation, Upāsanās, the importance of Mukhyaprāṇa etc., topics of the Upaniṣads are delineated.

ahma asmi', 'So *aham asmi*',
that bring out the supremacy
and need careful attention and

śya has harnessed these philos-
give a full account of the

He draws pointed attention
very benedictory verse of his
s verse is ably explained by

mentary on the Bhāṣya viz.,
Upaniṣadic philosophy. It
in detail and shows the rich-
interpretation.

ashya.

धे सर्वदोषव्यपेतं

मजं सर्वबाह्यं सुनित्यम् ।

जाद्वैः सदा सेव्यमानं

र्याकाश ओतश्च प्रोतश्चेति प्रकृति-

त्यजत्वम् ।

त्वम् ।

'ति सर्वज्ञत्वम् ।

॥ सर्वसृष्ट्युक्त्या सर्वशक्तित्वम् ।

द्वयतेत्यादिना सुरादिसेव्यत्वम् ' ।

नया वाचा तेनात्मनेदं सर्वमसृजत

कलजगदनाद्यन्तत्वम् ।

न्ददत्वम् । (R.T.)

I

ains the following seven sec-

णम् 3. उद्गीथब्राह्मणम् 4. प्राजा-

णम् 6. सप्तान्नब्राह्मणम् 7. षष्ठ-

discourse on a philosophical

the Asvamedha horse.

as viz. Aśva and Aśvamedha

various limbs of the Supreme God and present in these limbs are also present in this horse. Thus the horse is symbolic of the Supreme God, Chaturmukha, and all other deities. Further its belly, the two sides, feet and other limbs also represent the Antarikṣa, Prithivī, (Quarters, seasons, months, days, stars, rivers, mountains, plants, trees, rain, thunder etc. Thus this horse represents the entire world also. In fact, this sacrificial horse is the Virāt form of the Supreme God. This horse is stated to arise from the sea and remains in the sea. This indicates that the Supreme God symbolised by this horse is Lord Viṣṇu.

It may look strange that at the commencement of a serious philosophical discussion that follows in Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad a ritualistic item is symbolised as the Supreme God and its limbs etc., are mechanically identified with various deities. But a little reflection will reveal that here a fine sketch of the Virāt form of the Supreme God is given for whose discovery the entire philosophical discussion is intended. While each discourse that follows brings out a distinct aspect of the Supreme God this Āśvabrāhmaṇa gives us a consolidated picture of Virāt form of the Supreme God to enable us to follow the significance of the later discourses. This Āśvabrāhmaṇa does not merely represent a transition from the ritualism to philosophy but lays down the foundation of philosophy.

1. अश्वस्वरूपो ब्रह्माभूदश्वरूपात् जनार्दनात् ।

तत्र सन्निहितो विष्णुश्चरूपः स्वयं प्रभुः ॥

तयोश्च प्रतिमा मेध्यो यतोऽश्वोऽयं श्रुतौ श्रुतः ।

सर्वं जगत् तदङ्गेषु तस्मात् सन्निहितं स्मृतम् ॥ (M.B.)

Chaturmukhabrahma offers himself in the Asvamedha sacrifice.

After laying bare the Virāt form of the Supreme God in Aśvabrāhmaṇa, in the next viz. Aśvamedhabrāhmaṇa, naturally, the process of creation of this world is briefly narrated. Before the creation of the world all were in the womb of the Supreme God who had destroyed all during Pralaya. Now, at the commencement of the world, he thought of assuming a body i.e., the world. He first created cosmic water, then his own abode i.e., Śvetadvīpa. Then he created Mukhyaprāṇa. This Mukhyaprāṇa assumed three forms viz. Āditya, Vāyu and Agni. He also assumed the Kūrma form to support the world. He himself was supported by the Supreme God in Kūrma form. Then the Supreme God created Chaturmukhabrahmā as second to Mukhyaprāṇa. He created Sarasvathī also. Through these two he created the Vedas, the sacrifices, the cattle and all others. The Supreme God, then, proceeded to eat up all that he created. That is why he is called Aditi. The Chaturmukhabrahmā on his part desired to worship the Supreme God with the great sacrifice Aśvamedha. He himself assumed the form of a horse and offered himself in the sacrifice. He offered the other animals to the other deities. The prajāpāti is the deity for this sacrifice. The Sun in whom Chaturmukhabrahmā is present is also called Aśvamedha. This brief account of the process of creation is further expanded in some of the later sections. This is again not merely the eulogy of Aśvamedha sacrifice but it is a description of the glory of the creatorship of the

2. कर्तृत्वेन पशुत्वेन यत् फलं तदशेषतः ।

मम स्यादिति मन्वानः सोऽश्वरूपमधारयत् ॥ (M.B.)

Supreme God as a preliminary to the philosophical unfolding of the majesty of the Supreme God that follows.

The demons could not afflict Mukhyaprana with the evil.

After describing the process of creation and bringing out the special role of Mukhyaprāṇa in this process, the role of Mukhyaprāṇa in the functioning of the body and senses, and his superiority over the other deities who preside over different senses, is brought out in Udgītha Brāhmaṇa. This is explained by an interesting parable. The gods and demons competed for superiority. The demons are in large numbers and the gods are a few. Therefore the gods thought of strengthening themselves by the recitation of Sāman in the sacrifice. First they asked Vāk i.e., Agni the abhimāni deity of Vāk to recite the Sāman. He proceeded to sing for the benefit of Vāk to accrue to the gods and to himself. The demons came to know about it and afflicted him with evil. This resulted in the distortion in speech. The gods went on asking the abhimāni deities of other senses one by one to recite the Sāman. They all similarly failed. Then they approached Mukhyaprāṇa. When Mukhyaprāṇa started singing the Sāman, the demons again tried to afflict him with the evil. However, they themselves collapsed like a clod of earth that hits against a rock breaking into pieces. The gods appealed to Mukhyaprāṇa to lead them from the darkness

3. (i) अग्निर्नासिक्यवायुश्च दिक्पाः इन्द्रादयोऽखिलाः ।

सूर्यः सोमश्च रुद्रश्च तेनैव स्वपदे स्थिताः ॥ (M.B.)

(ii) प्रस्तोता तदेतानि जपेत्—

असतो मा सद्गमय, तमसो मा ज्योतिर्गमय,

मृत्योर्मा अमृतं गमयेति ।

th to the immortality. Then,
vil afflicting the other deities
nd to their respective worlds.
uperiority of Mukhyaprāṇa.
e Sāman in the sacrifice and
l be present in the Udgātā
described as providing food

He is called Ayāśya as he
asa as he gives strength to all
ahmanaspati as he is the lord
importance of Mukhyaprāṇa
the body and the senses is
ne of Vāyu Jīvottamatva is
brāhmaṇa.

urther explains the process of
mencement of creation the
nt. He created Chaturmukha-
abrahmā looked around and
Therefore, he declared 'Aham
designation 'Aham'. He was
alone. He pondered 'as there

n. In this way all those that
went to the ants. This biological
brāhmaṇa shows remarkable
of man and animals.

the world.

is explained in Aśvamedha
brāhmaṇa was about the external

Here, the inner presence of
the process of creation and the
man are explained: 'During
the world were unmanifest.

the world manifest with names
and into them. The ordinary
one is called Prāṇa when he
when he speaks. Therefore,
kṣus etc., are his names. One
or the other of these aspects
fully. Therefore, one should
. This refers to all his attri-
dearer than progeny, dearer

his Brahman knows himself
 and says : ' Before the creation
 of the universe, the Supreme God.
 remain without him, he is
 himself अहं ब्रह्म अस्मि. Among
 will attain fullness to his
 with seers and men. Realising
 that he will not remain with-
 out him, he will not remain without the
 Supreme One. One who thinks that the
 universe or some other god has
 been created by the Supreme God.' 'The
 purpose is to convey that the Supreme
 God, from whom none can remain without
 him, is apūrṇa, and Asmi he ever
 exists. This is the implication of
 'I am Asmi'. Neither the context
 nor the interpretation of this state-
 ment is 'I am Brahman'. Here 'Aham' is not
 the Jīva. Even if it is taken as a
 Jīva, it does not refer to any Jīva

I am Brahman i.e., Guṇapūrṇa. Therefore, it is a statement of Brahman about his being Brahman and ever being aware of it. The Jīva making any claim of his identity with Brahman is neither warranted by the context here, nor it is the import of this statement. To take 'Aham' also as an adjective and interpret it as Abeya i.e., he without whom nobody can remain, will avoid all the confusion about its meaning as a pronoun.

In this Brāhmaṇa the creation of social order is also described: At the commencement of this world Chaturmukha who was a Brāhmaṇa was alone. He created Kṣatriyas viz. Indra, Varuṇa etc. Vaiśyas viz. Vasu, Rudra etc. Śūdras viz. Pūṣan etc. Then, he created Dharma i.e., Vāyu the supporter of the world. Dharma is the Lord of Kṣatriyas. Dharma is truth. Therefore, he who talks of Dharma talks of truth, and he who talks of truth talks of Dharma. Dharma is the supporter of all and the supporter of truth

The Supreme God designated as Ātman is the abode of all. He supports the gods by the sacrifices, Seers by the study of Veda, manes by progeny. He supports men by providing the shelter and the food, animals by providing the grass and water. He is the supporter of domestic animals, birds and all other living beings.

(iii) ब्रह्म वा इदमग्र आसीदेकमेव । तत् श्रेयोरूपमत्यसृजत
क्षत्रम् । स विशमसृजत स शौद्रं वर्णमसृजत
तत् श्रेयो रूपमत्यसृजत धर्मं धर्मात् परो नास्ति
धर्मं वदन्तमाहुः सत्यं वदतीति सत्यं वदन्तमाहुः धर्मं
वदतीति ।

At the commencement of this world, the Supreme God was alone. He desired to have a wife, children, wealth, and to perform activities i.e., sacrifices. This much has to be desired. An avarage person desires to have wife, progeny, wealth and activity. When he does not get one of these, he feels incompleteness. But he feels complete when he thinks his Manas as himself, Vāk as wife, Prāṇa as son, Chakṣus as human wealth, Srotra as divine wealth, such thought itself as his activity.

In this way in this Avyākṛta Brāhmaṇa, the manifestation of the Supreme God, the world of names and forms, inner presence of the Supreme God in all, his supporting all living beings, creation of social order, and family life are described. This gives a complete picture of the process of creation.

God created seven types of food.

The Saptāṇna Brāhmaṇa gives an Account of seven types of food. 'The father i.e., the Supreme God created seven types of food by his free will and as per the deeds of the beings. Among these seven types of food one is common to all, two were assigned to the gods, three were kept for himself and gave one to the animals. These foods are not exhausted even though eaten by all beings because of the support of the blissful Supreme God.

(iv) आत्मवेदमग्न आसीदेक एव । सोऽकामयत् जाया मे स्यादथ
प्रजायेय अथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीय एतावान् वै कामः।

6. (i) यत् सप्तान्नानि मेधया तपसाऽजनयत् पिता एकमस्य
साधारणं द्वे देवानभाजयत् त्रीण्यात्मनोऽकुरुत पशुभ्यः
एकं प्रायच्छत्

The food that all beings usually take is the common food. One who thinks that this food belongs to him alone will not be free from the sin, because, it belongs to all. Vaiśvadeva and Baliharaṇa are the two types of food for the gods. Water is the food given to the animals. Manas, Vāk, and Prāṇa are created by the Supreme God for his pleasure. The abhimāni deities of Vāk, Manas, and Prāṇa are the abhimāni deities of Bhu, Antarikṣa and Svarga. These are the abhimāni deities of three Vedās, and also are the abhimāni deities of father, mother and the son. Vāyu is designated as Samvatsara, he is present in Chandra. The three worlds viz. Maṇuṣyaloka, Pitr-loka and Devaloka are to be won by obtaining a son, by sacrifice and by knowledge. All these details are given in Saptāṇṇa Brāhmaṇa to make three points: (1) God has provided seven types of food for the sustenance of all (2) Mānas, Vāk and Prāṇa especially help all to sustain. (3) Mukhyāprāṇa who is called Madhyamaprāṇa here plays a prominent role in sustaining all.

Ṣastha Brāhmaṇa which is the last in this chapter informs us that Nāma, Rūpa and Karma i.e., names, forms and functions are three aspects of the world and these arise from Vāk, Chakṣus and Prāṇa.

(ii) त्रीणि आत्मनेऽकुरुतेति मनो वाचं प्राणम् ।

(iii) त्रयो वाव लोकाः मनुष्यलोकः पितृलोकः देवलोकः ।
मनुष्यलोकः पुत्रेणैव जय्यः कर्मणा पितृलोकः विद्यया
देवलोकः ।

7. त्रयं वा इदं नाम रूपं कर्म ।....तदेतत् त्रयं सद् एकमयमात्मा
आत्मैकः सन् एतत् त्रयम् ।

hadaraṇya consists of the
शुब्राह्मणम् 2. शिशुब्राह्मणम्
म् 5. मधुब्राह्मणम् 6. वंश-

gue between Bālaki Gārgya
rs to teach Brahmanavidyā to
u wants to ascertain how
nan and how he meditates
rating the presence of the
idra, Vidyut etc , fifteen
he forms of the Supreme
aśātru informs him that he
forms of the God and
ates not known to Gārgya.
has better knowledge and
u tells him that it is not
rahman. Therefore, I will
ow. He takes him to a
calls the sleeping person.
call and does not get up.

and so on.

wherefrom this Supreme God came up when the sleeping person woke up.' Gārgya did not know this. Ajātaśātru informed Gārgya that the Supreme God in whom the sleeping person rests in his body, remains in the hṛdayākāśa of the sleeping person. The Supreme God moves in the Nādis and also makes the Jīva to move in the Nādis during the sleep. The Nādis are the places of the Supreme God. There are seventy-two thousand Nādis called Hitā. These are spread from the Suṣumnā nādi that is stretched from the heart to the head. The Jīvas rest in the Supreme God in this Suṣumnā nādi during the sleep. Just as the spider emits the threads, just as sparks come forth from the fire, similarly all senses, all worlds, all deities and all beings held by the Supreme God during the sleep come out. The supreme God's secret name is satya of satya.

In this discourse two points are made (1) Meditation on the God present in various external objects is not sufficient, that is to say, mere Bahirupāsanā is not sufficient. The presence of the God within has to be realised. (2) The God regulates Jīva even during the deep sleep state.

The method adopted to impart Brahmajnāna is also

सहोवाचाजातशत्रु. यत्रैष सुप्तोऽभूत् य एषः विज्ञानमयः
पुरुषः क्व एष तदाभूत् कुतः एतदगात् इति तदुह न मेने
गार्ग्यः ।

- (iii) हिता नाम नाडयः द्वासप्तति सहस्राणि हृदयात् पुरीतति-
मभिप्रतिष्ठन्ते ताभिः प्रत्यवसृत्य पुरीतति शेते ।
- (iv) स यथा ऊर्णनाभिः तन्तुना उच्चरेत् यथा अग्नेः क्षुद्राः
विस्फुल्लिगाः व्युच्चरन्ति एवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः
सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि व्युच्चरन्ति ।

communication but actual
person probably represents

1.

ukhyaprāṇa present in the
He is conceived to be a
room in which it stays.

Supreme God is the post,
ayaprāṇa is also envisaged
eye Seven deities attend
ted by the names of seven
tical explanation bringing
urpose of this discourse on
a baby in the Subtle body
supervises and directs the
self being guided by the

the God.

ta Brāhmaṇa brings out the
of the Supreme God from
ied as Mūrta and Amūrta.

not refer to non-sentient and

The implication of Mūrta is
as martya, Sthita and Satya,
a, yat and tyat. The attributes
e found in Mukhyaprāṇa and
se two are Amūrta. The
d in other deities Rudra etc.

These two are the Pratiṃā or
sion of the Supreme God who
his sense that these are called

The expression Rūpa should
orm' but it should be taken

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे does not
Brahman but two media to
tal Brahman. These media
e Rudra etc., deities, and
espectively A reference to
s a reference to abhimanya-
Chitprakṛiti is the abhimāni
orc, when later, the Supreme
and superior to both Mūrta

es a flash of him to the

The Supreme God flashes
white wool, like indragopa
ce a white lotus and like a

Murta and Amurta

cts that the Supreme God
ta, he is superior to them,
superior and distinct from
ta are Satya while the
se Satyas. Thus, in this
al nature of the Supreme
comprehension (3) the
re Supreme God from all

es

discusses very important

It is a dialogue between
eyi. Yajñavalkya informs
retiring from family life

ed. To realise him instructor, and meditated upon. By this is known. In order to inform her that one loves in this, Brāhmaṇa, Kṣatriya etc, the other worlds, and all by the will of the Supreme for the Supreme God that is and others is directed by him. Loving God and subordinate as the highest value and the highest object of ethics. In this discourse the word should be taken in the sense of the sense 'for one's own gratification' will make it hedonistic. It is meant to instruct Maitreyi who is the representative of the whole world.

By the Supreme God be the

तुः कामाय पतिः प्रियो भवति
पतिः प्रियो भवति । न वा अरे

tells Maitreyi that all
the Supreme God and
‘योऽन्यत्रात्मनः ब्रह्म वेद’
Kṣatriya etc., all are
the God, and to think of
Such a person will be
statement ‘इदं सर्वं यदय-
is the supporter of all.

jñavalkya informs Mai-
d as the source of this
ession that it is support-
This is explained by
Sound emanating from
Those who know these
the sound to be from
se who know the God as
else to be the source and
ya further explains that
h which God is to be
him. Just as the sea
d is the source of all.

to the liberated soul, भूतेभ्यः
 away the body, अनुविनश्यति
 liberation getting rid of even
 is position of the liberated,
 by the remark 'न प्रेत्य संज्ञा
 and are : (1) Unliberated shall
 e liberated 2) The liberated
 knowledge i.e., वृत्तिज्ञान, they
 his creates some confusion for
 ark to mean that the liberated
 all. If it is so how can the
 a goal. A state of the total
 be the goal of life There-
 to clarify his statement,
 that the liberated will have
 'नाय'. Knowledge is the very
 If it is totally eliminated,
 at the self itself is eliminated,
 ate the self completely loses
 ase there will be the contin-
 ower, no known. The liberated

entire discourse of Yājñā-
वाक्य viz. आत्मा वारे द्रष्टव्यः

If this endeavour results in
the liberated will have no
duality completely, it will
य. The remark of the Upa-
नुच्छित्तिधर्मा' makes it clear
lose his individuality nor
his essential characteristic.
has to be understood in the
sum up the points made in
(1) God should be the
only by the will of God
(2) God is the support of
either as his support will be
source of all including the
erated will attain the God
e bondage of matter. The
knowledge and retain their

that the Bimba forms of the Adhibhūta, Adhyātma, and reverse, and in all Jīvas. These God are not different from Pratibimbās of the Bimba forms. The Bimba forms are not Pratibimbās are many and the achintya śakti of the

forms of this Madhu Brāhmaṇa, śakti etc., adhibhūta aspects. It is said that the Bimba forms of the Adhyātma and the Bimba Pratibimbās are not different. Here by Adhibhūta their forms may be taken. It may be noted that the aspects of Adhibhūta, Adhyātma, and Satya are also mentioned. It is said that the Bimba forms of the Adhyātma are the same as the Pratibimbās. It is said that he is the lord of all.

that the Supreme God is
He assumes many forms by
as, hundred forms, thousand
any forms are designated as
bimbas. The Supreme God

The main teaching of
Bimba-Pratibimba relation
vās.

e line of seers who taught

adāraṇya Upaniṣat gives an
r a sacrifice of king Janaka
er learned scholars who had
philosophical issues. Each
lar who participated in the
श्वलब्राह्मणम् (2) आर्तभाग
) उषस्त ब्राह्मणम् (5) कहोल
अन्तर्यामि ब्राह्मणम् (8) अक्षर
An important philosophical
of these Brāhmaṇas and an

affected by the day and night, by what means a sacrificer overcomes these ? 3. All living beings are affected by the first half and the second half of the month, by what means a sacrificer overcomes these ? (4) This Antarikṣa, as it were supportless, by whom the sacrificer attains liberation ? The answer given to these questions looks ritualistic. Yājñavalkya states by Hotā, Adhvaryu, Udgātā and Brahmā. But what he means is not merely these four priests but the four forms of the Supreme God present in these. These four forms are Vāsudeva, Saṅkarṣaṇa, Pradyumna and Aniruddha. It is meditating on these forms of the God as present in Hotā etc., priests that enables one to overcome death etc. While mentioning these four priests, four senses and the four deities who are relevant here are also mentioned. Continuing his question Āsvala also asks about the number of hymns, offerings, and the deities also. The primary interest here also is not to know the ritual details but to know the glory of Chaturmukhabrahmā, and Visve Devas which also leads to the realisation of the glory of the Supreme God who is the master of all these.

Where a person goes after the death

The questions raised in the next Brāhmaṇa i.e., Aṭabdhāga Brāhmaṇa are more interesting. He first asks what are ग्रह i.e., senses and what are अतिग्रह i.e., objects of the senses. The words ग्रह and अतिग्रह are the names of sacrificial vessels. However, here these are esoterically used to refer to the senses and the objects. The senses of eye, ear, touch, taste, speech, hand and mind are mentioned as seven

14. (i) याज्ञवल्क्येति होवाच कति ग्रहाः कत्यतिग्रहाः इति
अष्टौ ग्रहाः अष्टौ अतिग्रहाः इति ।

Grahas i.e., senses, and their objects and activities are mentioned as Atigraha. This is a mixed list of senses. Senses of knowledge and the senses of action are mixed up here.

Then Artabhāga asks a very pertinent question : When a person dies his various senses and the abhimani deities leave him. But where exactly the soul of the dying man goes ? Yājñavalkya told him this is a question about a secret matter and should not be explained in the presence of all. Therefore, let us go aside. They went aside. What they talked about when they went aside was about the Supreme God bestowing the results as per the deeds of the dying person. If he has performed good deeds he will be enabled to go to the good worlds, and if he has performed bad deeds he will be made to go to the evil world. Here, an important philosophical point is made. It is not just the good or bad deed that enables one to go to good or bad world but it is the Supreme God who bestows the results of his good or bad deeds. Here is the difference between the Pūrvamimāṃsā view and the Vedānta view. Pūrvamimāṃsā holds that it is the deed that bestows its result while Vedānta says the deed i.e., Karma is jada i.e., non-sentient, therefore, it cannot bestow any result by itself.

(ii) याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रास्य पुरुषस्य मृतस्याग्निं वागप्येति वातं प्राणः चक्षुर्गदित्यं . . . क्व अयं तदा पुरुषः भवति ।

आहुर मोम्य हस्तमार्तभाग आवामेवैतस्य वेदिण्यावः . . . तौ ह उत्क्रम्य मन्त्रयांचक्रान्ते तौ ह यदृचतुः कर्म ह वै तदृचतुः . . . पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेन ।

15. क नु अश्वमेधयाजिनो यन्ति . . . इन्द्रः सृपर्णो भूत्वा वायवे प्रायच्छत् वायुगत्मनि धृत्वा तत्रागमयत् । स वायुमेव प्रशंसाम् । तस्माद् वायुमेव व्यष्टिः वायुः समष्टिः ।

It needs a Chetana to supervise and direct. In fact, Karma itself is under the control of the Supreme God.

Vyasti and Samasti forms of Mukhyaprana

In Bhujyu Brāhmaṇa, Bhujyu asks Yājñavalkya where exactly those who perform Aśvamedha go. Yājñavalkya describes Brahmāṇḍa and tells that through an opening of the size of a blade or the wing of a fly Vāyu takes them to lord Pradyumna. The performers of Aśvamedha referred to here are not ordinary kings but these are Indras. These are taken to Pradyumna by Vāyu who is designated here as Vyaṣṭi and Samaṣṭi. The term Vyaṣṭi brings out the fact that he is the leader of Deva, Rīṣi, Yakṣa, Gandharva etc., eight. Samaṣṭi brings out the fact that he is the leader of Suparṇa, Rudra, Śeṣa etc. eight. This Brāhmaṇa brings out the glory of these aspects of Vāyu and also the fact that he takes the liberated to the Supreme God.

The God cognises himself and all others without any aid

Uṣasta Brāhmaṇa gives three important characteristics of the Supreme God. These are : (1) साक्षात् अपरोक्षात् (2) सर्वान्तरः (3) अतोऽन्यदार्तम्. The expression 'साक्षात् अपरोक्षात्' conveys that he cognises himself and all others without the aid of anyone else. He is completely independent in respect of his own cognition and the cognition of all others. The expression 'सर्वान्तरः' conveys that he is within all and regulates all. The expression अतोऽन्यदार्तम् conveys that all others than the Supreme God have suffering of some kind or the other while the Supreme God is completely free

16. (i) याज्ञवल्क्येति होवाच यत् साक्षादपरोक्षात् ब्रह्म तन्मे व्याचक्ष्व । एष आत्मा सर्वान्तरः ।

(ii) एष ते आत्मा सर्वान्तरो अतोऽन्यदार्तम् ।

from any kind of suffering or drawback. This gives the निर्दोषत्व definition of the Supreme God. These three characteristics of the Supreme God are appropriately explained.

The God is distinct from the Jivas

In Kahola Brāhmaṇa, Kahola again asks Yājñavalkya to explain the साक्षान् अपरोक्षान् ब्रह्म, the Brahman who cognises himself and cognises all others. This Brahman is stated to be अनातं absolutely free from any drawback in the previous Brāhmaṇa. This is in fact a distinguishing feature between the God and all others. Now, this अनातत्वं is fully explained here and the आर्तत्वं of the Jivas is elaborated. This is done with a view to show that the Jivas are distinct from the God. Now, the grounds of suffering are hunger, thirst, old age, death etc. The Jivas have these while the God is absolutely free from these. Further, the Jīvās also suffer from the desire for the progeny, wealth and the other world. The Jīvās have to overcome these ambitions if they desire to achieve the highest goal. Those who seek the Supreme God should obtain the knowledge from the scripture, ponder over it, and meditate upon the God. When liberated he has to seek the bliss from the God. In this discourse, the expression मिश्राचर्यं should not be taken in the ordinary sense of taking Sannyasaśrama. मिश्रा here is seeking the bliss from the Supreme God by the liberated. The meaning of the expressions पारिद्धत्य, यात्य, मौन, अमौन also should be carefully noted. In this

17. (i) सर्वान्तरो योऽअनायापिप्राप्ते ओकं मोहं जरा मृत्युमन्येति
एतं वै तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रपणायाः विद्या
णायाः लोकेपणायाश्च व्युत्थायाश्च मिश्राचर्यं चरन्ति ।

Brāhmaṇa the निर्दोषत्व definition of the Supreme God is stated again in order to bring out the distinction between the Brahman and the Jīvās.

The bliss of the Supreme God is the fountain-head of the bliss of the liberated

In Gārgi Brāhmaṇa the hierarchy of the bliss enjoyed by the liberated souls is described. The ultimate fountain-head of the bliss is the Supreme God himself. The expression ब्रह्मलोक here refers to the infinite bliss of Brahman i.e., Supreme God. The word does not refer to any world here, because, when Gārgi asks as to who is the support of ब्रह्मलोक, याज्ञवल्क्य retorts that you are asking about that God who is beyond any question, beyond any support. This means the reference is about the God. In view of this the word लोक in ब्रह्मलोक cannot be interpreted as world. Its correct meaning in this context is bliss. This meaning could be obtained by appropriate etymological explanation. Hence the meaning of the word ब्रह्मलोक is 'infinite bliss of the Supreme God. In the light of this the other words अन्तरिक्षलोक, गन्धर्वलोक etc., also refer to the bliss of the Abhimāni Devatās of these worlds when they are liberated. Thus this Brāhmaṇa describes the hierarchy of the bliss of the liberated starting from Manuṣyottama upto Chaturmukhabrahmā and states that the bliss of the Supreme God is the fountain-head of all these. That bliss is infinite and does not have any further support. To ask any question about its support is Atiprasṇa, a question about someone who is beyond question.

18. कस्मिन्नु खलु ब्रह्मलोकाः ओताश्च प्रोताश्चेति । सहोवाच
गार्गी मातिप्राक्षीः मा ते मूर्धा व्यपप्तत् । अनतिप्रश्नां वै
देवतामति पृच्छसि गार्गी । ततो ह गार्गी उपगम ।

The Supreme God is Antaryāmin and Mukhyaprāṇa is Sūtra

The Antaryāmi Brāhmaṇa constitutes the heart of Bṛhadāraṇya teaching. Here, Mukhyaprāṇa is stated to be the Sūtra i.e., one who binds together this world, the other world, and all beings. The Supreme God is Antaryāmin i.e., one who is within all and regulates all. This fact of Supreme God being Antaryāmin is explained in detail mentioning Prithivi, Ap, Agni etc., Adhibhūta, and Prāṇa, Vāk, Chakṣus etc., Adhyātma. The Prithivi etc., mentioned here do not merely refer to Adhibhūta and Adhyātma but also refer to their Abhimāni deities. This is clear from the statement 'यं पृथिवी न वेद' etc., mere Prithivi being jada i.e., non-sentient, the question of its knowing or not knowing will not arise. It is only a sentient with reference to which one can talk of knowing or not knowing. Therefore, Prithivi etc., mean the Abhimāni Devatās of Prithivi etc., also. Thus, the Supreme God being within, and regulating is total. He is within Adhibhūta, Adhyātma and Ādhidaiva and controls. In this task of Antaryāmin, Mukhyaprāṇa assists him as Sūtra binding all together.

In this description of Antaryāmin the expressions अन्तरः, and आत्मा deserve special attention. To interpret अन्तरः as inner or innermost does not convey any fresh

19. (i) वेद वा अहं गौतम तन्मृत्रं नमन्तर्यामिणम् । वायुर्न
गौतम तन्मृत्रं वायुना वे गौतम मृत्रेण अहं न लोकः
परञ्च लोकः सर्वाणि च भूतानि गन्धर्वाणि ।

- (ii) याज्ञवल्क्य अन्तर्यामिणं ब्रूहि । न पृथिव्या निष्ठुन
पृथिव्या अन्तरः य पृथिवी न वेद नम्य पृथिवी शरीरं
यः पृथिवीमन्तरो यमयति ण ते आत्मा अन्तर्गतः मृतः ।

facts. The God being inner is covered by the key term अन्तर्यामिन् already. Therefore, अन्तरः should be taken to mean अतिप्रियः dearest. अन्तरेव रमते इति अन्तरः. Similarly, the word आत्मा should be taken to mean स्वामी or lord. The Supreme God who is within Jīva and regulates him is his lord.

The concluding remark of this Brāhmaṇa- 'अदृष्टो द्रष्टा' अश्रुतः श्रोता अमृतः मन्ता'. The Supreme God cannot be seen but he sees all, he cannot be heard but he hears all, brings out the fact that he is beyond ordinary perception, ordinary hearing etc. It also brings out that as he is infinite he cannot be completely comprehended. Further, he alone independently sees, hears etc., and none else independently sees, hears etc., anything. Thus, three important characteristics of the Supreme God viz. (1) He is within all (2) He regulates all (3) He is beyond ordinary knowledge and he cannot be fully comprehended, are brought out here.

**All function under the command of Akshara i.e.,
the Supreme God**

In Akṣara Brāhmaṇa Gargi Vāchaknavi asks two questions. Her first question was : That which is above Dyuloka, below Prithivi, in between these two, which belongs to present, past, and future, by what it is supported like warp and woof. Yājñavalkya answered that it is

20. सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदर्वाक् पृथिव्या
यदन्तरा द्यावा पृथिवी इमे यद् भूतं च भवञ्च भविष्यञ्चेत्या-
चक्षते कस्मिन् तदोतं च प्रोतं च । . . . स होवाच आकाशे
तदोतं च प्रोतं च ।

कस्मिन्नु खलु आकाशः ओतश्च प्रोतश्चेति ।

सहोवाच एतद्वै तदक्षरं ब्राह्मणा अभिवदन्ति ।

Ākāśa i.e., Chit Prakriti. Then, she asked him by what Ākāśa i.e., Chitprakriti i.e., Sṛī Tatva, is supported. Yājñavalkya said it is Akṣara i.e., the Supreme God. He explained the nature of this Akṣara as Asthūla, Anaṇu, Abrisva, Adīrgha not big, not small, not short, not long etc., contradictory attributes to bring out its transcendental nature. Then, he declared that it is under the command of this Akṣara i.e., the Supreme God that the Sun and the Moon function, Dyuloka, Prithivi are supported, the day and night roll on and so on. Finally, he mentioned that this Akṣara i.e., Supreme God sees everything but it is not seen by any, he hears but not heard by any. It is in such a great Akṣara that Ākāśa finds its support.

The Supreme God is the ultimate cause of all

Śākalya Brāhmaṇa is the last discourse in the third chapter. Śākalya asked Yājñavalkya: How many gods there are? Yājñavalkya said there are thirty-three thousand gods. Among these thirty-three hundred are important, among these thirty-three are important, among these six are important, among these three are important, among these two are important. These are Śraddhā and Mukhyaprāṇa. This Mukhyaprāṇa is called Adhyardha, because, he moves supporting all. Finally only one i.e., Brahma i.e., the Supreme God.

After explaining the supremacy of the God compared with all other deities, Yājñavalkya answers the questions

21. अथ हैनं विदग्धः शाकल्यः पप्रच्छ कति देवाः याज्ञवल्क्येति ।
 त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेति । ओमिति । कति
 देवाः त्रयश्च त्रिंशदिति । . . . कति देवा अध्यर्ध इति ।
 कत्येव एक इति । ओमिति ।

of Śākalya in respect of ' who is the abode of Jīvās, who gives them external knowledge and who gives Svarūpajñāna. He also answers the questions in respect of quarter deities. After explaining the hierarchy of these deities, Yājñavalkya declares that the Supreme God is infinitely higher. Chaturmukhabrahmā is not similar to him. He cannot be grasped fully, he does not decay spatially or temporally, he is everywhere but not affected by any defect.

Then, Yājñavalkya asks Śākalya O, Śākalya ! the eight abodes, eight lokas, eight deities, eight Puruṣas are occupied within and without by the Puruṣa described in Upaniṣads. I ask you about that Puruṣa, if you are not able to tell about him, your head will fall off. Śākalya did not know about this Puruṣa, his head fell off

Then Yājñavalkya said : Revered Brāhmaṇas ! Whoever among you desires to ask questions to me he may ask, or else all of you may ask. Similarly, I will ask questions to whomsoever you name among you or all of you. The Brāhmaṇas did not come forward. Then, Yājñavalkya asked them : Just as the word Vrikṣa conveys the true characteristic of a tree, the word Puruṣa conveys the true characteristic of a Jīva. (A tree has the characteristic of being cut down while Jīva has the characteristic of being eternal) When a tree is cut it comes up again from

22. अथ होवाच ब्राह्मणाः भगवन्तः यो वः कामयते तं वः पृच्छामि । सर्वान् वा वः पृच्छामीति ते ह ब्राह्मणाः न दधृषुः । तान् पप्रच्छ—

यथा वृक्षः वनस्पतिः तथैव पुरुषोऽमृषा

यद्वृक्षः वृक्णो गेहति मूलान्नवतागः पुनः ।

मर्त्यैः सन् मृत्युना वृक्णः कस्मान्मूलात् प्रगेहति

विज्ञानमानन्दं ब्रह्म गतिर्नातुः परायण तिष्ठमानस्य तद्विदः ।

its roots. Similarly, when a person's body is taken away by death, he gets another body from another person (in another birth). But what is the primary source of the tree and the person getting the body? (When he loses all the traces of a body in Mahāpralaya). Do not say it is from Retas, because that can happen only from another person. (in Mahāpralaya no such person is there). The tree, though arises from a seed, it is not its primary cause. What is the primary cause of a tree and a person? The Brāhmaṇās did not come forward to answer these questions. Then, Yājñavalkya himself answered: The cause is Brahman who has infinite knowledge, infinite bliss, and infinite attributes.

IV

The fourth chapter contains four discourses. These are: (1) षड्वाच्यं ब्राह्मणम् (2) कूर्चं ब्राह्मणम् (3) ज्योतिर्ब्राह्मणम् (4) शरीरब्राह्मणम् (5) मैत्रेयी ब्राह्मणम् (6) वंशब्राह्मणम्। These discourses are held at the court of king Janaka. When Yājñavalkya went to Janaka he asked him whether he had come expecting some cows or to impart the subtle knowledge. Yājñavalkya said he had come for both. Then Janaka requested him to teach him. Yājñavalkya said—you first tell me whatever you have learnt from others.

Six teachers teach Janaka

Janaka informed him that six teachers viz. Sailina, Udanka, Barku, Bhāradwāja, Satyakāma, Śākalya had taught him six Upāsanās. These were about Vāk, Prāṇa, Chakṣus, Śrotra, Manas, and Hridaya. The six teachers had told him that Brahman be meditated upon as present in these and as designated by these names. Yājñavalkya told Janaka that they had not told him the Āyatana i.e., abode and the Pratiṣṭhā i.e., medium. Janaka requested him to tell

the same to him. Yājñavalkya told him the abode and the medium i.e., the respective senses are Āyatana and Ākāśa i.e., Rāmādevi is Pratimā. He told the secret name of the Supreme God for each Upāsana. These were Prajñā, Satya, Ananta, Ānanda, Sthiti. The Supreme God is present in Hridaya in three forms viz., प्रादेश परिमित, अंगुष्ठाग्रप्रमाणक and अंगुष्ठमात्र at हृदयं व्याप्य, हृत्कर्णिकामूल and हृत्कर्णिकाग्र. Thus, Yājñavalkya gave a complete picture of the Supreme God for these six Upāsana while the picture given by the six teachers was incomplete. It is interesting to note here that at the close of the teaching of each Upāsana Janaka offers a thousand elephants and bulls while Yājñavalkya politely rejects the offer saying that his father has instructed him not to accept any gift before the teaching is complete.

Meditation on the Supreme God as Indha

The next discourse i.e., Kūrcha Brāhmaṇa is designated as Kūrcha, because, king Janaka seeks instructions coming down from his throne. In this discourse Yājñavalkya teaches him about the Supreme God Indha present in the right eye. He is also called Indra. This Indra has to be especially meditated by the liberated. In the left eye along with the Puruṣa i.e., the Supreme God there is Virat i.e., Lakshmi also. The hymn 'य एषः अन्तर्हृदय आकाशः' is the prayer to be sung for them. These two i.e., Indra and Virat remain in the Hitā nādis in the body. The food offered to Indha is quite different from the Jīvā's food. With these details the meditation of Indra by the liberated is described here.

23. इन्धो ह वै नामैष योऽयं दक्षिणेऽक्षन् पुरुषः । . . अथैतद्दामेऽक्षणि पुरुषरूपमेषास्य पत्नी विराट् ।

The Supreme God regulates Jīva in the waking, dream, and deep sleep states

The Jyotirbrāhmaṇa discusses there important issues—
 (1) The Supreme God regulates the Jīvās in the three states of Jāgrat, Svapna, Suṣupti i.e., waking, dream, deep sleep states and also after liberation : (2) There is no second entity that is equal or superior to the Supreme God or that is independent of God : (3) Ānanda tārātāmā : (4) It is the Supreme God who leads the Jīvās outside the body after ordinary death as well as when the Jīva gets rid of his last body.

The first point viz., the Supreme God regulating Jīvās in the three states and after liberation is vividly described from 1 to 22 sections. Janaka asks the question as to who enlightens the Jīvās ‘किं ज्योतिः अयं पुरुषः’ Yājñavalkya replies ‘आदित्यज्योतिः’. This is during the day. Then, Janaka goes on asking who enlightens after the Sun sets, who enlightens after the Moon sets and so on. In the course of the answers to these questions the fact of the Supreme God enlightening in the three states and even after liberation is brought out. The passages dealing with Suṣupti i.e., deep sleep are to be interpreted in two ways : once as applicable to the deep sleep state and once again as applicable to the liberated state.

From section 23 onwards the question whether there is any other entity that is equal or superior to the Supreme God or independent of the Supreme God is raised. It is made clear that there is no such second entity. ‘यद् द्वैतं न पश्यति पश्यन् वै तन्न पश्यति नहि द्रष्टुः दृष्टेः विपरिलोपो विद्यते अविनाशित्वात्

24. याज्ञवल्क्य किं ज्योतिरयं पुरुषः इत्यादित्यज्योतिः . . .

आत्मैवास्य ज्योतिः ।

न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद् विभक्तं यत् पश्येत् । The Supreme God who sees everything at all times, does not see anything equal or Superior to him. Therefore, there is no second of that kind. The God seeing the absence of such an entity cannot have erroneous knowledge. God's knowledge is eternal and flawless.

Next the आनन्दतारतम्य of मुक्त is described. This is same as that described in Taittiriya Upaniṣad. Finally it is stated that it is the Supreme God designated as Prājña who leads the Jīvas out of their body after the death. It is also said that Archir etc., deities welcome the liberated in the course of his journey.

The process of the Utkranti of Jiva

Sārīra Brāhmaṇa mainly describes the process of Utkrānti i.e., the soul eligible for liberation coming out of his last body. When the death is close, the Supreme God present in the right eye moves to the heart. Then, the Jīvā ceases to function. Similarly, the other senses also cease to function. The Jīva also moves to the heart. The God and the Jīva become one with the forms of the God and Jīva respectively that was already at the heart. Then the tip of heart of Jīva shines, then the God moves out of the body taking the Jīva with him through the eye, head or through some other part of the body depending upon the world the particular Jīva is destined to go. The God destroys the ignorance of the Jīva and enables him to move from gross body to Svarūpadēha. Just as a goldsmith purifies the gold and gives it a bright form, the God purifies the Jīva and gives him an auspicious form.

25. तस्य हृदयस्याग्रं प्रद्योतते तेन प्रद्योतेनैष आत्मा निष्क्रामति
चक्षुषो वा मूर्ध्नो वा अन्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यः ।

After describing Utkrānti as narrated above, the glory of the Supreme God as **विज्ञानमय, मनोमय** etc., is described. These adjectives are put negatively also as **तेजोमय, अतेजोमय, काममय, अकाममय** etc., to show that the God has no ordinary or Prakrita attributes but has Aprākrita attributes. Describing the majesty of the God in this way, the fate of the unliberated soul involved in transmigration is also described to contrast it with the liberated.

While describing the glory of the God verses from other Upaniṣads i.e., Isāvasya, Katha etc., are quoted. A hymn from the Rigveda is also quoted. Thus, this Brāhmaṇa delineates Utkrānti and the glory of the God to be meditated upon by the liberated.

Maitreyi Brāhmaṇa is a repetition of the same that occurred in chapter III. The last is **वंश ब्राह्मण** that gives a list of teachers from **गौपन** to **परमेष्ठिन्** in an ascending order.

V

The fifth chapter has fifteen sections. Each section is called a Brāhmaṇa without any particular name.

There is no difference between Mula Rupa and Avatara Rupas of the God

The first section begins with the well-known verse **पूर्णमदः पूर्णमिदम्** etc. This declares that there is absolutely no difference between **मूलरूप** and **अवताररूप** of God, and one **अवताररूप** and another **अवताररूप**. Further Brahman is described here as **ख, पुराण** and **वायुर** that bring out his special attributes. He is also called as **वेद** in the sense that he is **ज्ञानरूप** and **ज्ञानहेतु**.

26. ॐ खं ब्रह्म खं पुराणं वायुरं खमिति ।

Prajapati Instructs as 'द'

The second section contains an interesting episode. The gods, men and demons approach Prajāpati for instructions. He instructs them as 'द'. Each one understands in his own way. The gods thought that they are asked to practise दम i.e., restraint of senses, the men thought they are asked to practise दान i.e., alms-giving, the demons thought they are asked to practise दया i.e., compassion. Thus each understood Prajāpati's instructions in his own way.

Meditations of the Supreme God

In the following sections meditation on the God designated as हृदय, सत्य, आपः, etc., and the esoteric meanings of the syllables of these words are explained. Meditation of the God present in सूर्यमण्डल and in the right eye, meditation of मनोमय पुरुष as भाः, meditation of the God designated as विद्युत्, meditation of वाक् i.e., सरस्वती as cow, meditation of God as वैश्वानर are described in the continuing sections.

Further, it is stated that when the eligible for the liberation goes to प्रवहवायु in his journey by Archiradi route, this Vāyu creates a hole for him to go to सूर्य. The अपरोक्षज्ञानिन्स whose body is taken to the forest or cemetery should consider that also as a penance. Chaturmukha-brahmā and Mukhyaprāṇa co-operate in their functions. Mukhyaprāṇa helps all in their functions. Mukhyaprāṇa is designated as Yajus since all liberated consider him as superior. He is also designated as साम and क्षत्र.

Significance of Gayatri

Each पाद of गायत्री contains eight syllables, the names of the three worlds भूमि, अन्तरिक्ष, and द्यु, the names of the

three Vedās i.e., ऋचः, यजुषि, सामानि, the names प्राण, अपान, व्यान also contain eight syllables. प्रणव i.e., ॐकार which is the fourth पाद of गायत्री conveys परोरजाः i.e., वासुदेव who is above रजस. The वासुदेव who is in रमा in सूर्यमण्डल is seen by अपरोक्षज्ञानिन्स. Thus describing the गायत्री and the Supreme God वासुदेव conveyed by the fourth पाद of गायत्री i.e., ॐ and present in सूर्यमण्डल, the prayer of सूर्यमण्डलस्य Supreme God found at the close of Isāvasya Upaniṣad is quoted in the concluding section of this chapter.

VI

Superiority of Mukhyaprana

The sixth chapter contains five sections. These are not named as in earlier chapters. However, each deals with a specific topic. The first Brāhmaṇa brings out the superiority of Mukhyaprāṇa to other deities, through a parable that when other deities left the body one by one nothing happened to the body. But when Mukhyaprāṇa left it was about to collapse. Then, all other deities accepted the superiority of Mukhyaprāṇa and appealed to him to remain in the body.

Panchagnividya

The second Brāhmaṇa gives a detailed account of Panchāgnividya, and the paths of Devayāna and Pitriyāna. The third Brāhmaṇa describes the Upasad-Vrita and Mantha homa to be performed by the householders.

Vamadevayajna

The forth describes Vāmadeva Yājña. This yajña is a description of conjugal love. Certain interesting details as to how to get a fair complexioned or dark complexioned progeny are given here. Hints are also given as to

how to deal with a loyal wife and how to treat one who is not so loyal. In conclusion Jātakarma ritual i.e., birth ceremony is described. The fifth and sixth chapters that deal with the matters that are strictly not philosophical are considered as Pariśiṣṭas. However, topics like Devayāna, Pitṛyāna, Panchāgni vidyā etc., are connected with philosophical issues.

The above brief account of the contents of Bṛihadāraṇya will reveal the richness of the philosophical content of Bṛihadāraṇya.

Bangalore
24-9-1991

Prof. K. T. Pandurangi
Upakulapathi
Poornaprajna Vidyapeetha

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ

ಭಾಷ್ಯದ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ	3
ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಉಪದೇಶ ಪರಂಪರೆ	3
ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದ ಕುಡುರೆ	4
ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಐದು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥ	6
ಪುನರುಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು	7
ಯಜ್ಞಾಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು	8
ಜಲಸೃಷ್ಟಿ	12
ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಶಯನ	16
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಮೂರು ರೂಪಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ	18
ಚತುರ್ಮುಖ ಸರಸ್ವತಿಯರ ಜನನ	22
ಸರ್ವಸಂಹಾರಕ ಶ್ರೀಹರಿ	25
ಚತುರ್ಮುಖನ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗ	28
ಅಶ್ವಮೇಧ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಪ್ರಪಂಚ	29
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಸುರಾವೇಶ ಉಂಟು	34
ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಅಸುರಾವೇಶವಿಲ್ಲ	38
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜಯ ವಾಯುದೇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ	40
ಜೀವರು ಉಣ್ಣುವುದೆಲ್ಲ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅನ್ನ	42
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ಅನ್ನ	43
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ನಾಮಗಳು	44
ಸಾಮಗಾನ ಸ್ವರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅಧೀನ	46
ತಮಸೋ ಮಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಮಯ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ	48
ಶರೀರದ ಶುಭಲಕ್ಷಣಗಳು	50
ಚತುರ್ಮುಖನ ನಾಮಗಳು	52
ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಭಯಕಾರಣವಿಲ್ಲ	54

ವಾಣೀಬ್ರಹ್ಮರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ	56
ಅಗ್ನಿ ಅನ್ನಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ	59
ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತೋಷಾಸನೆ	61
‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಉಪಾಸನೆಯ ಅರ್ಥ	68
‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಅಭೇದ ಬೋಧಕವಲ್ಲ	71
‘ಅತತ್ತ್ವಮಸಿ’ ಅಭೇದ ನಿರಾಕರಣೆಗಾಗಿಯೇ ಇದೆ	73
ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳೂ ಭೇದಬೋಧಕ	74
ವಾಚಾರಂಭಣವಾಕ್ಯ ಸತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಲ್ಲ	76
ಸೃಷ್ಟಿಕಥನದ ಉದ್ದೇಶ	78
ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ	79
ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದಜ್ಞಾನವೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ	80
ಭೇದವು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯ	82
ಅಭೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಸಮ್ಮತ	85
ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಭೇದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅನರ್ಥ	88
ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದಜ್ಞಾನವೂ ಅನರ್ಥಕರ	89
ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತಾ ಸ್ವರೂಪ, ತಾರತಮ್ಯ	90
ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಗಳು	98
‘ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ’ ಅಭೇದ ಪರವಲ್ಲ	99
ಮುಕ್ತತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ	103
‘ಸ ಯಶ್ಚಾಯಂ ಅಶರೀರಃ’ ಅಭೇದ ಪರವಲ್ಲ	108
ಭಕ್ತಿಯೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ	112
ಕಾರ್ಯತಾವಾದ ನಿರಾಕರಣೆ	115
ತಾರ್ಕಿಕರಿಗೆ ಆಗಮವಿರೋಧ	124
ಸದಾಗಮ ದುರಾಗಮ ವಿನೇಕ	126
ಬೌದ್ಧರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಗಮಗಳ ವಿರೋಧ	130
ನೇದವು ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ	132
ಪ್ರಿವಿಧ ಪ್ರಮಾಣಗಳು	133
ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎರಡು ವಿಧ	135
ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಬಗೆ	136
ಮುಕ್ತ, ಪರಮಾತ್ಮರ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಿತ್ಯ	141
‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಏಕೈಕಪರವಲ್ಲ	145

ಐಕ್ಯವಾಕ್ಯಗಳು ನೋಡನಾರ್ಥ	159
ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿ	162
ವೈಶ್ಯ ಶೂದ್ರ ಜಾತಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ	166
ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸೃಷ್ಟಿ	167
ಜ್ಞಾನನಿಲ್ಲದ ಕರ್ಮ ವ್ಯರ್ಥ	169
ಶ್ರೀಹರಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯ	173
ಶ್ರೀಹರಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನೇಕೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ	175
ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮ	176
ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗೃಹಸ್ಥ ಧರ್ಮ	179
ಚತುರ್ಮುಖನ ಗೃಹಸ್ಥ ಧರ್ಮ	183
ಶ್ರೀಹರಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಏಳುಬಗೆಯ ಅನ್ನ	185
ನಾಣೀ ಬ್ರಹ್ಮರಿಂದ ಪ್ರಾಣನ ಉತ್ಪತ್ತಿ	195
ಚಂದ್ರಾಂತರ್ಗತ ಪ್ರಾಣೋಪಾಸನೆ	197
ಸಪ್ತಾನೋಪಾಸನೆಗೆ ಪುತ್ರನಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನ	202
ನಾಣೀಬ್ರಹ್ಮರು ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕರು	206
ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆ	209
ಭಾರತೀ, ರುದ್ರ ಪ್ರಾಣರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟಿ	216

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ

ಬಹಿರುಪಾಸನೆ-ಅಂತರುಪಾಸನೆ	219
ಅವಸ್ಥಾಶ್ರಯ ನಿಯಾಮಕನ ಉಪಾಸನೆ	229
ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ	236
ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತವಿಲಕ್ಷಣ ಶ್ರೀಹರಿ	240
‘ನೇತಿ ನೇತಿ’ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥ	243
ಮೈತ್ರೇಯಿಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮನಿಷ್ಠೆ	247
ಪರಮಾತ್ಮನ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಿಯ	248
ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ-ಮೂರು ಉದಾಹರಣೆಗಳು	252
ಶ್ರೀ ಹಯಗ್ರೀವನಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅವಿಭಾವ	254
ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸರ್ವಾಶ್ರಯ	255
ಮುಕ್ತರು ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳರು	257

ಅದ್ವೈತಮೋಕ್ಷವು ಪುರುಷಾರ್ಥವಾಗದು	258
ಹಯಗ್ರೀವ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರೇಯೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಸಾರ	260
ಮಧುವಿದ್ಯೆ	263
ಮಧುವಿದ್ಯೆ, ನಾರಾಯಣಕವಚಗಳು, ದಧೀಚಿಯ ಉಪದೇಶ	271
ಸರ್ವಜೀವರೂಪ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರು	272
ಮಧುವಿದ್ಯೆಯ ಋಷಿ ಪರಂಪರೆ	278

ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯ

ಜನಕರಾಜನ ಸಭೆಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಆಗಮನ	281
ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವ ಉಪಾಯ	282
ಕಾಲದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ತಡೆಯುವ ಉಪಾಯ	283
ಮುಕ್ತಿಯ ಉಪಾಯ	284
ದೇವಪದವಿ ಸ್ವಾಪ್ತಿಗೆ ಉಪಾಯ	286
ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಅಭೀಷ್ಟಲೋಕಸ್ವಾಪ್ತಿ	289
ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳು	290
ಉತ್ಕ್ರಮಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು	292
ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ನಿರ್ವಾರ	296
ಭಗವಂತನ ಲಕ್ಷಣಗಳು	302
ಭಗವಂತ ಮುಕ್ತಜೀವರಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣ	310
ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ	322
ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕ ಯಾರು	327
ಮುಖ್ಯವಾಯು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಆಧಾರ ಸೂತ್ರ	331
ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ	332
ಕಥಾಲಕ್ಷಣ, ವಾದ, ಜಲ್ಪ ಮತ್ತು ನಿತಂಡಾ	342
ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಧಾರ	350
ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದ ಲೋಕಧಾರಕ ನಾರಾಯಣ	355
ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳು	359
ಯಾರಿಗೆ ಯಾರು ನಿಯಾಮಕರು	368
ವಾಯ್ವಾದಿಗಳು ಅಧಿಕಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು	377
ದಿಗ್‌ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ನಿಯಾಮಕರು	380

ನಾದದಲ್ಲಿ ಶಾಕಲ್ಯನ ಸೋಲು	385
ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹರಾದ ಉಪದೇಶಕರು	390
ಸ್ವತಂತ್ರ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ಯಾರು	393
ವಿಜ್ಞಾನಮಾನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮ	395

ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯ

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಜನಕರಾಜನ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ	399
ಪ್ರಾಣಾದಿನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ	407
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಜನಕರಾಜನ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ	418
ಇಂದ್ರನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ	419
ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯ, ಸ್ವರ್ಗ, ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಜ್ಞಾನಕಾರಣ	424
ಸ್ವಪ್ನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಿಂದ ಪದಾರ್ಥ ಸೃಷ್ಟಿ	431
ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನಾಗುವುದಿಲ್ಲ	437
ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನಕಾರಣತ್ವ	440
ಸುಷುಪ್ತಿ ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ದುಃಖವಿಲ್ಲ	448
‘ಅಹಮೇನೇದಂ ಸರ್ವೋಸ್ಮಿ’ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ	451
ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಸರ್ವಜ್ಞ	459
ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ	464
ಮುಕ್ತರ ಆನಂದತಾರತಮ್ಯ	465
ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯ ನಿಯಾಮಕ	476
ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಚಾರ	480
ಮರಣಕಾಲದ ನೋವಾವಸ್ಥೆ	483
ಉತ್ಕ್ರಮಣ ದ್ವಾರಗಳು	487
ಮರಣ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನ	489
ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿ	490
ಜೀವತಾರತಮ್ಯ ಬಂಗಾರ ತಾರತಮ್ಯದಂತೆ	493
ನಿರ್ಗುಣಮುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ	495
ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಶರೀರವಿದೆ	497
ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವ ಪರಮಾತ್ಮ	502
ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧ	503

ಜೀವೇಶಭೇದ ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ	505
ಇಚ್ಛಾನುಸಾರಿ ಕರ್ಮ-ಕರ್ಮಾನುಸಾರಿ ಫಲ	506
‘ಬ್ರಹ್ಮವ ಸನ್’ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ	508
ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮುಕ್ತಿದಾಯಕ	512
ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಿಂದಿಸಬೇಕು	514
ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ದುಃಖವೇಕೆ	515
ಭಗವಂತನನ್ನು ಅರಿತರೆ ಭಯವಿಲ್ಲ	516
ಭಗವಂತನಿಗೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ	519
ಭಗವಂತ ಅವಾಚ್ಯ, ನಿರ್ಗುಣ ಅಲ್ಲ	520
ಯಜ್ಞ, ಅಧ್ಯಯನ, ಸನ್ಯಾಸಾದಿಗಳ ಗುರಿ	523
ತತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಂಪತ್ತು, ಭಯಪರಿಹಾರ	527
ಮೈತ್ರೇಯಿಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ನಿಷ್ಠೆ	529
ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಿಯ	531
ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನರು	533
ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ-ಮೂರು ಉದಾಹರಣೆಗಳು	533
ಶ್ರೀ ಹಯಗ್ರೀವನ ಮುಖದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅವಿಭಾವ	535
ಶ್ರೀಹರಿ ಸರ್ವಾಶ್ರಯ-ಉದಾಹರಣೆಗಳು	535
‘ನ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ತಿ’ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ	537
ಗುರು ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆ	540

ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯ

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂಲರೂಪ	543
ಮೂರು ದಕಾರಗಳು-ದಮ, ದಾನ, ದಯ	545
ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ಮುಖರಿಗೆ ಹೃದಯ ಎಂದು ಹೆಸರು	547
ವಾಸುದೇವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಥಮಾವತಾರ	548
ಕಣ್ಣು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವರೂಪ	553
ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು	557
ಗೋರೂಪಳು ವಾಗ್ದೇವಿ	558
ಜಾತರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರ ರೂಪ	559
ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗ	560

ದುಃಖನೆಲ್ಲವೂ ತಪಸ್ಸು	561
ವಾಯು ಬ್ರಹ್ಮರ ಅನ್ಯೋನ್ಯತೆ	563
ಪ್ರಾಣನ ನಾಮ ವೈವಿಧ್ಯ	565
ಗಾಯತ್ರೈಸಾಸನೆ	567
ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಸಾವಿತ್ರಿ	571
ಗಾಯತ್ರೀ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲ	579
ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥ ಭಗವದನುಗ್ರಹ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ	581

ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯ

ವಾಯುದೇವನೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಹಾಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ	585
ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆ	587
ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಉಪದೇಶ	592
ವಂಚಾಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವಹೋಮ	596
ಜ್ಞಾನಿ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಮಾರ್ಗಗಳು	600
ನಾರಾಯಣಾದಿ ರೂಪಗಳೇ ವಂಚಾಗ್ನಿಗಳು	602
ಐಹಿಕ ಅನುಷ್ಠಿಕ ಮಹತ್ವ ಸಂಪಾದಿಸುವ ಹೋಮ	607
ಹೋಮವಿಧಿಯ ಆಚಾರ್ಯ ಪರಂಪರೆ	612
ಸ್ತ್ರೀಸಂಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಭಾವನೆ	614
ಗರ್ಭಧರಿಸುವಂತೆ ಅಥವಾ ಧರಿಸದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಉಪಾಯ	617
ಪತ್ನಿಯಿಂದ ಜಾರನನ್ನು ದೂರಮಾಡುವ ಅಭಿಚಾರ ಕೃತ್ಯ	618
ಅಭೀಷ್ಟ ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಉಪಾಯಗಳು	619
ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ವಿಧಾನ	621
ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿ-ಜಾತಕಮಫ	623
ಗುಪ್ತನಾಮಕರಣ-ಸ್ತನೈಸಾನ	624
ಋಷಿಪರಂಪರೆ	626
ಭಾಷ್ಯದ ಅಂತಿಮ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ	629
ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಪರಮಾಪ್ತರು	629
ಬಳಿತ್ವ ಸೂಕ್ತಾರ್ಥ	630

ಶ್ರೀನುಡಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತ
ದಶೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಗಳು

ಶ್ರೀಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಮ್

ಅನುಪಾದಕರು

ವಿದ್ವಾನ್ ಪಿ.ಎಸ್.ಶೇಷಗಿರಿರಾವ್ ಎಂ.ಎ
ವಿದ್ವಾನ್ ಡಾ|| ಸಿ. ಹೆಚ್. ಶ್ರೀನಿನಾಸಮೂರ್ತಿ ಎಂ.ಎ, ಪಿ.ಹೆಚ್.ಡಿ.

॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಪೂರ್ಣನುದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ ಪೂರ್ಣಾತ್ ಪೂರ್ಣಮುದಚ್ಛತೇ |
ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಮಾದಾಯ ಪೂರ್ಣಮೇನಾವಶಿಷ್ಯತೇ ||

॥ ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ॥

॥ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಯ ನಮಃ ॥

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ನಿರಚಿತಂ

ಶ್ರೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಮ್

ಭಾಷ್ಯದ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂ | ಸ್ವಾಣಾದೇರಿಶಿತಾರಂ

ಪರಮಸುಖನಿಧಿಂ ಸರ್ವದೋಷವ್ಯಪೇತಂ |

ಸರ್ವಾಂತಸ್ಥಂ ಸುಪೂರ್ಣಂ

ಪ್ರಕೃತಿಪತಿಮುಜಂ ಸರ್ವಬಾಹ್ಯಂ ಸುನಿತ್ಯಂ |

ಸರ್ವಜ್ಞಂ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಂ

ಸುರಮುನಿಮನುಜಾದ್ಯೈಃ ಸದಾ ಸೇವ್ಯಮಾನಂ |

ನಿಷ್ಣುಂ ನಂದೇ ಸದಾಹಂ

ಸಕಲಜಗದನಾಡ್ಯಂತಮಾನಂದದಂ ತಮ್ ||

ಅನುನಾದ— ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ, ಪರಮಸುಖ ನಿಧಿಯಾದ, ಸರ್ವದೋಷ ದೂರನಾದ, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ, ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ, ಜನನರಹಿತನಾದ, ಎಲ್ಲದರ ಜೊರಗೂ ಇರುವ, ಪರಮನಿತ್ಯನಾದ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ, ದೇವತೆಗಳೆಂದಲೂ ಋಷಿಗಳೆಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯ ರಿಂದಲೂ ಸರ್ವದಾ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರಪತ್ತಿ ಮತ್ತೂ ನಂದಾರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ, ಅನಂದದಾಯಕನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಉಪದೇಶ ಪರಂಪರೆ :

ಭಾಷ್ಯ— ಯಥಾ ತುಷ್ಠಾವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶಂ ಸರ್ಗಾದೌ ಚತುರಾನನಃ |

ತಥಾ ಜಗಾದ ಸೂರ್ಯಾಯ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಾಯ ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ||

ನಾಜಿರೂಪೇಣ ಸೂರ್ಯೇಣ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ನಾಜಸನೇಯಕಂ |

ಕಣ್ವಾಯ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋದಾತ್ ಕಾಣ್ವಂ ತೇನ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ |

ಇತಿ ನಾರಾಹೇ ||

ಅನುನಾದ—ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನನ್ನು ದೇಗೆ ಸ್ತುತಿಸಿದನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಸೂರ್ಯನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ

ನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಸೂರ್ಯನು ವಾಜಿ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಉಪದೇಶಿಸಿದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಾಹಸನೇಯಕ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಜ್ಞ ಪಲ್ಕುರು ಕಣ್ವರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾಣ್ವ ಎಂದೂ ಹೆಸರು ಎಂದು ವಾರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದ ಕುದುರೆ:

ಉಪನಿಷತ್—||ಹರಿಃ ಓಂ|| ಉಷಾ ನಾ ಅಶ್ವಸ್ಯ ನೇಧ್ಯಸ್ಯ ಶಿರಃ|ಸೂರ್ಯಶ್ಚಮುಃ|
ನಾತಃ ಪ್ರಾಣಃ | ನ್ಯಾತ್ರಮಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಸಂವತ್ಸರ ಆತ್ಮಾಶ್ವಸ್ಯ
ನೇಧ್ಯಸ್ಯ| ದ್ಯೌಃ ಪೃಷ್ಠಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಮುದರಂ | ಪೃಥಿವೀ ಸಾಜಸ್ಯಂ |
ದಿಶಃ ಪಾರ್ಶ್ವೇ | ಅನಾಂತರದಿಶಃ ಪರ್ಶವಃ | ಋತವೋಽಂಗಾಢಿ |
ಮಾಸಾಶ್ಚಾರ್ಧಮಾಸಾಶ್ಚ ಪರ್ವಣಿ | ಅಹೋರಾತ್ರಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ |
ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯಸ್ಥಿಢಿ | ನಭೋ ಮಾಂಸಾಢಿ| ಊನಧ್ಯಂ ಸಿಕತಾಃ | ಸಿಂಧವಃ
ಗುಡಾಃ | ಯಕೃಚ್ಚ ಕ್ಲೋಮಾನಶ್ಚ ಪರ್ವತಾಃ | ಓಷಧಯಶ್ಚ
ವನಸ್ಪತಯಶ್ಚ ಲೋಮಾಢಿ | ಉದ್ಯನ್ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಃ | ನಿಮ್ನೋಚನ್
ಜಘನಾರ್ಧಃ | ಯದ್ ವಿಜೃಂಭತೇ ತದ್ ವಿದ್ಯೋತತೇ | ಯದ್
ವಿಧೂನುತೇ ತತ್ ಸ್ತನಯತಿ | ಯದ್ ಮೇಹತಿ ತದ್ ವರ್ಷತಿ |
ನಾಗೇವಾಸ್ಯ ವಾಕ್||

ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದ ಅಶ್ವದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚೈಶ್ವರವಸ್ತು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಶ್ವರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ, ಅವನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವರೂಪ ಅಶ್ವನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೂ ಸನ್ನಿಹಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಉಷಸ್‌ದೇವಿಯು ಅವರ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ತಲೆಯಿಂದ ಜನಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ತಲೆಯಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ತಲೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಮತ್ತು ತಲೆಯ ಅಧೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಶ್ವದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು. ನಾಸಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ. ತೆರೆದ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ. ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂರ್ಣದೇಹದಲ್ಲಿ. ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಯು ಅದರ ಜೆನ್ನಿನಲ್ಲಿ. ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಗಣೇಶಪುತ್ರನು ಉದರದಲ್ಲಿ. ಪೃಥಿವ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯು ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ. ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳು ನಾಲ್ಕು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ. ಅವಾಂತರ ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪುಚ್ಛದಲ್ಲಿ. ವಸಂತಾದಿ ಆರುಮಂದಿ ಋತುಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ತಲೆ ನಾಲ್ಕು ಗೊರಸು ಮತ್ತು ಬಾಲ ಈ ಆರು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ. ಮಾಸಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಪ್ರಧಾನ ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ. ಪಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ. ಅಹೋರಾತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ. ನಕ್ಷತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಅಸ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ. ಆಕಾಶಾಭಿ

ಮಾನಿಯಾದ ಗಣಪತಿಯು ಮಾಂಸಗಳಲ್ಲಿ. ಪ್ರರೀಷಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪೃಥ್ವೀ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಮರಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಸದೀದೇವತೆಗಳು ಕರುಳು ಗಳಲ್ಲಿ. ಪರ್ವತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಕೃತ್, ಕ್ಲೋಮ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಮಾಂಸವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ. ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿ ದೇವತೆಗಳು ರೋಮಗಳಲ್ಲಿ. ಉದಯ ಸುವ ರವಿಯು ನಾಭಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ. ಅಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸೂರ್ಯನು ನಾಭಿಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ. ವಿದ್ಯುದಭಿಮಾನಿಯು ಅಕಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ. ಮೇಘಗರ್ಜನಾಭಿ ಮಾನಿಯು ಶರೀರದ ಅದುರುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ. ಮಳೆಯು ಅಭಿಮಾನಿಯು ಮೂತ್ರೋತ್ಸರ್ಗಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ. ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ.

ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯೂ ಆಯಾ ಅಂಗದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಗದಿಂದ ಜನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಗವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂಗದಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಧೀನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮಹಿಮೆಯು ಪ್ರತಿ ಯೊಂದು ಯಾಗಾಶ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಮೇಘಾಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಯ ಶಿರಸ್ಸು ಪ್ರಕಾಶ ರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉಷ್ಣ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ಸೂರಿ ಗಳಿಂದ ಪೂಜ್ಯವಾದದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ವಾಕ್, ಪೃಶ್ನಾಸರ, ಆಗ್ನಿ, ಸಂವತ್ಸರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಗವದಪಯವ ವಾಚಕಗಳು.

ವಿನರಣೆ— ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಸೂರ್ಯ, ಯಾಜ್ಞಪತ್ಯಕ ಮತ್ತು ಕಣ್ವರು ಋಷಿಗಳು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನೇ ದೇವತೆ. ಇದು ವಾಕ್ಯರೂಪವಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸು ಇಲ್ಲ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲ ನೆಯ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನು ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಯಾಗದಿಂದ ಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ, ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರು ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯದೆ, ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಮೊದಲಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಾಗದ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಶ್ವಸ್ವರೂಪೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಭೂದಶ್ವರೂಪಾಜ್ಞ ನಾರ್ದನಾತ್ |

ತತ್ರ ಸನ್ನಿಹಿತೋ ವಿಷ್ಣುರಶ್ವರೂಪಃ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಃ |

ತಯೋಶ್ಚ ಪ್ರತಿನಾ ಮೇಧ್ಯೋ ಯತೋಽಶ್ವೋಽಯಂ ಶ್ರುತೌ ಶ್ರುತಃ |

ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ ತದಂಗೇಷು ತಸ್ಮಾತ್ ಸನ್ನಿಹಿತಂ ಶ್ರುತಂ |

ತಯೋರಂಗೇಷ್ಟಿದಂ ಯಸ್ಮಾಜ್ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ||

ಇತಿ ಪ್ರಧ್ಯಾನೇ||

ಅನುನಾದ—‘ಆಶ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಆಶ್ವರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜನಿಸಿದನು. ಅವನಲ್ಲಿ ಆಶ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸನ್ನಿಹಿತನಾದನು. ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವಪು ಈ ಆಶ್ವರೂಪರಾದ ಶ್ರೀಹರಿ ಬ್ರಹ್ಮರ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅವರಿಬ್ಬರ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ’ ಎಂದು ಪ್ರಧ್ಯಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಚ್ಚೈಶ್ರವಣಾ ಸನ್ನಿಹಿತೋ ಮೇಧೈಶ್ಶೇ ತತ್ರ ಕೇಶವಃ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಜಗತ್ಸರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚೋಚ್ಚೈಶ್ರವಣಾಸ್ಥಿತಃ ||

ಇತಿ ಸೌಪರ್ಣೀ ||

ಸರ್ವತಃ ಸಿಕತಾಶ್ಚೈವ ನದ್ಯಃ ಕೂಷಾಃ ಸರಾಂಸಿ ಚ |

ಹವಿಃಕಸಾಲಯೂಸಾದ್ಯಾ ದೇನತಾ ಏವ ಸರ್ವಶಃ |

ತತ್ತನ್ನಾಮೈವ ನಾಮೈಷಾಂ ಭಿನ್ನಾನಾಮಭಿನಾನತಃ |

ನಾನೂನಿ ತಾನ್ಯಪಿ ಹರೇಃ ಸ ಹಿ ಸರ್ವಗುಣಾಧಿಕಃ |

ಇತಿ ನಾರದೀಯೇ ||

ಅನುನಾದ—‘ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚೈಶ್ರವಣ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೂ, ಕೇಶವನೂ ಸನ್ನಿಹಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಕೇಶವನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜಗತ್ತೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ’ ಎಂದು ಸೌಪರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

‘ಪರ್ವತ, ಪುರಳು, ನದಿ, ಭಾವಿ, ಸರೋವರ, ಹವಿಸ್ಸು, ಕವಾಲ, ಯೂವ ಮೊದಲಾದವು ಎಲ್ಲವೂ ದೇವತೆಗಳೇ. ದೇವತೆಗಳು ಆಯಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನರಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಕಾರಣ ಪರ್ವತ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ಪರ್ವತ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಭಿಮಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆಯಾ ನಾಮಗಳ ಪ್ರಪ್ರತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಣವು ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ’ ಎಂದು ನಾರದೀಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಥಮಾನಿಭಕ್ತಿಗೆ ಐದು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ಉಷಾಃ ಶಿರೋ, ಬ್ರಹ್ಮ ನಾಮ, ತತ್ತ್ವಮಸ್ಯಾದಯೋಽಖಿಲಾಃ |

ಸಪ್ತನ್ಯುರ್ಥಾಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಾಃ ಪಂಚನ್ಯುರ್ಥಾಃ ತಥಾ ಶ್ರುತಾಃ |

ಸಸ್ಯಾರ್ಥಾಶ್ಚ ಚತುರ್ಥಾರ್ಥಾಸ್ತೃತೀಯಾರ್ಥಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ತದೈಕೈವಾಚಿವಚ್ಛಬ್ದಾ ಅಪಿ ತದ್ಗತ್ವವಾಚಕಾಃ |
 ಐಕ್ಯಾರ್ಥಾ ನೈವ ತೇ ಸರ್ವೇ ಭಿನ್ನರೂಪಾ ಯತಃ ಸದಾ |
 ಈಶಾಂಗ ನಾಚಿನೋ ವಾ ಸ್ತುಸ್ತೇಷಾಮೇವ ತದರ್ಥತಃ |
 ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ತತ್ತದ್ವೋಗ್ಯಾರ್ಥತಾ ಭವೇತ್ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅಂಗಪ್ರತ್ಯಂಗಕೋ ವ್ಯಾಪ್ತೋ ವಿಷ್ಣುರೇವ ತುರಂಗನೋ |
 ಅತೋ ವಿಷ್ಣ್ವಂಗಂ ಸರ್ವಂ ಮೇಧ್ಯಾಂಗಸ್ಯ ಮುದೀರಿತಮ್ |
 ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಉಷಾಃ ಶಿರಃ’ ‘ನಾಮ ಬ್ರಹ್ಮ’ ‘ತತ್ತ್ವಮಸಿ’ ಮೊದಲಾದ
 ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಃ, ನಾಮ, ತತ್ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ
 ನಪ್ತಮೀ, ವಷ್ಠೀ, ಪಂಚಮೀ, ಚತುರ್ಥೀ, ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥದೇಳಬೇಕೆಂದು
 ಬ್ರೂತವಾಗಿದೆ. ಆಯಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ತೋರುವ ಶಬ್ದಗಳು
 ಆಯಾಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ ಹೊರತು
 ಎಂದೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವು ಯಾವಾಗಲೂ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ
 ವಾಗಿವೆ. ಅಥವಾ ಉಷಾ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ
 ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಉಷಾ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಮೂದ
 ಲಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಏಕೂ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ
 ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವು ಯೋಗ್ಯವಾಗುತ್ತದೋ
 ಅದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅರ್ಥವೆಂದು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು’ ಎಂದೂ,
 ‘ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದ ಪೃಥಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಅಂಗಪ್ರತ್ಯಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವು
 ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ
 ದ್ವಿವಚನ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದ ಅಂಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ’
 ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪುನರುಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನರಪಿ ‘ಅಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ’ ಇತಿ ವಚನಂ ಕಸ್ಯಚಿದಶ್ವಸ್ಯೈವಂ
 ಅಸೀದಿತಿ ಇತಿಹಾಸರೂಪೇಣ ನೋಚ್ಯತೇ, ಕಿಂತು ಸರ್ವಮೇಧ್ಯಾ-
 ನಾಮೇವಮಿತಿ ಜ್ಞಾಪನಾರ್ಥಮ್ |
 ಸರ್ವವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ತಾತ್ಪರ್ಯಾಧಿಕೃತಿಯೇ |

ಪ್ರತೀತಾನುಸಪತ್ತೇರಸ್ಯಾಭಾಸತ್ವನಿವಕ್ಷಯಾ |

ಪುನರ್ವಚನಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ಶತಶೋಽಪಿ ಸೃಥಕ್ ಸೃಥಕ್ ||

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅರ್ದಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಎರಡು ಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಒಂದೇ ಸಲ ಇದ್ದರೆ, ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ಮಹಿಮೆ ಇದ್ದಿತು ಎಂದು ಇತಿಹಾಸರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂಬ ಸಂಶಯ ಬರಬಹುದು. ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಎಲ್ಲಾ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವಗಳಿಗೂ ಇಂತಹ ಮಹಿಮೆ ಇದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಹೇಳಿದೆ. 'ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ವಿಷಯವು ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು, ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಮೇಯದಲ್ಲಿ ದೇವರು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು, ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕೆ ತೋರಿಬರುವ ಅನುಪಪತ್ತಿ ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದಲೂ ನೂರಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಪುನರುಕ್ತಿ ಬರಬಹುದೆಂದು ರಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ' ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಾಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಷ್ಕೋಃ ಪುರೀಷಸ್ಥಾನೀಯಾ ಕಾಶಿನ್ಯಾತ್ ಪ್ರಥಿವೀ ಸ್ತೃತಾ |

ತತ್ಸತ್ತ್ವಾತ್ ಸಿಕತಾಃ ಸರ್ವಾ ಉನಧ್ಯಸ್ಥಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಉನ್ಯಾಸ್ತು ಸಾದಗತ್ವೇಽಪಿ ನೋನಧ್ಯತ್ವಂ ನಿರುಧ್ಯತೇ |

ಯತಸ್ತದಭಿಮಾನಿನೋ ದೇವತಾ ಅನುಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ತಾಸಾಂ ಚ ಬಹುರೂಪತ್ವಾದೈಶ್ವರ್ಯಾಚ್ಚ ಸರೇಶಿತುಃ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಶಿನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪುರೀಷದಂತೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂಥ ಪ್ರಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕತಾ (ಮರಳು) ಇರುವುದರಿಂದ ಅವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪುರೀಷದಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಥಿವಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಉದರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಷವಾಗಿರಲು ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು ವಿವಕ್ಷಿತರಾಗಿರುವರು. ಅವರಿಗೆ ಬಹುರೂಪವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಒಬ್ಬರೇ ಭಗವಂತನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ಅನಾಂತರ ದಿಶೋ ನಿಷ್ಕೋರಸ್ಥಿ ಪುಚ್ಛಾನ್ಯುದಾಹೃತಾಃ |

ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಾರ್ಧ ಭೇದೇನ ದಿಶಃ ಸಾರ್ವತ್ವೇ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತೇ |

ಶಿರಶ್ಚ ಸಾದಮೂಲಾನಿ ಪುಚ್ಛಂ ಷಡ್ವತನಃ ಸ್ತೃತಾಃ |
 ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನೀ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರ್ವಶರೀರಗಃ |
 ಕ್ಲೋಮಾನಶ್ಚ ಯಕೃಚ್ಛ್ವನ ಮಾಂಸೌ ಗಿಯಭಿಮಾನಿನಃ |
 ಆಂತ್ರೇಷು ನದ್ಯಃ ಸರ್ವಾಶ್ಚ ಸೋಯಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಸನಾತನಃ |

ಇತಿ ಚ ||

ನಭೋಃಭಿಮಾನೀ ವಿಘ್ನೋಶೋ ವಿಘ್ನೋರ್ಮಾಂಸಾಶ್ರಿತಃ ಸದಾ |
 ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನೀ ತು ತತ್ಸೂನುರುದರೇ ಸ್ಥಿತಃ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುನಾದ—‘ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಅಸ್ಥಿಗಳೂ ಪೃಚ್ಛವೂ ಆವಾಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಮುಂಭಾಗ ಮತ್ತು ಹಿಂಭಾಗ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದದಿಂದ ನಾಲ್ಕಾಗಿ, ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳು ವಿನಿಸುತ್ತವೆ. ಶಿರಸ್ಸು, ನಾಲ್ಕು ಗೊರಸುಗಳು, ಪುಚ್ಛ ಈ ಆರು ಋತುಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪರ್ವತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ವಾಸಕೋಶ ಮತ್ತು ಯಕೃತ್ತಿನ ಮಾಂಸಗಳು. ಕರುಳಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳೂ ಇವೆ. ಅಂತಹ ಇವನು ಸನಾತನನಾದ ವಿಷ್ಣು’ ಎಂದೂ, ‘ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಗಣಪತಿಯು ಸದಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಾಂಸವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗಣಪತಿಯು ಪ್ರತ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉದರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಹರ್ವಾ ಅಶ್ವಂ ಪುರಸ್ತಾನ್ಮಹಿಮಾಸ್ವಜಾಯತ | ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವೇ ಸಮುದ್ರೇ ಯೋನಿಃ | ರಾತ್ರಿರೇನಂ ಪಶ್ಚಾನ್ಮಹಿಮಾಸ್ವಜಾಯತ | ತಸ್ಯಾಪರೇ ಸಮುದ್ರೇ ಯೋನಿಃ | ಏತೌ ನಾ ಅಶ್ವಂ ಮಹಿಮಾನಾನಭಿತಃ ಸಂಬಭೂವತುಃ | ಹಯೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾನನವಹತ್ | ವಾಜೀ ಗಂಧರ್ವಾನ್ | ಅರ್ವಾಸುರಾನ್ | ಅಶ್ವೋ ಮನುಷ್ಯಾನ್ | ಸಮುದ್ರ ಏವಾಸ್ಯ ಬಂಧುಃ | ಸಮುದ್ರೋ ಯೋನಿಃ ||

|| ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಅಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವಮುಖಭಾಗವು ಹೋಮಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ವಗಲೆನ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ಮನ್ಮಥನಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆ. ಆ ಮನ್ಮಥನಿಗೆ ಗುಣಪುರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಮುದ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದ ಪೃಚ್ಛಭಾಗವು ಹೋಮಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ರಾತ್ರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ರತಿಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆ. ಆ ರತಿಗೆ

ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನೆನಿಸುವ ಚತುರ್ಮುಖನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ. ಹೀಗೆ ಮನ್ಮಥ ರತಿಗಳಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನವಾದ ಮುಖವುಚ್ಚೇಭಾಗಗಳು ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದ ಮುಂಭಾಗ ಹಿಂಭಾಗಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ದಯನಾಮಕನಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾನೆ. ವಾಜಿನಾಮಕನಾಗಿ ಗಂಧರ್ವರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಗಂಧರ್ವರನ್ನೂ, ಅರ್ಪನಾಮಕನಾಗಿ ಅಸುರರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅಸುರರನ್ನೂ, ಅರ್ದನಾಮಕನಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಮನುಷ್ಯರನ್ನೂ ಹೊರುತ್ತಾನೆ. ದೇವಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಈ ದರಿಗೆ ರತ್ನಹಸನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ತಾನೇ ಬಂಧು. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ತಾನೇ ಕಾರಣ. ತನ್ನ ಬಿಂದು ರೂಪದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಅಪಾರವಾದ ಅಂಚೆಕ್ಕ ರಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೊರತರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ- ಅಶ್ವಪೂರ್ವಾಪರೌ ಹೋಮ್ಯೌ ನುಹಿಮಾನೌ ಗ್ರಹೌ ಸ್ತೃತೌ |

ಅಹೋರಾತ್ರಾಭಿಮಂತಾರೌ ತಯೋರಪ್ಯಭಿಮಾನಿನೌ |

ಕಾನುಶ್ವಾಥ ರತಿಶ್ಚೈವ ನಿಷ್ಣುಬ್ರಹ್ಮಶರೀರಜೌ |

ಸಮುದ್ರೇಕಾತ್ ಸಮುದ್ರಸ್ತು ನಿಷ್ಣುಃ ಪೂರ್ವ ಉದಾಹೃತಃ |

ಉಪಚಾರೇಣ ತೂದ್ರೇಕಾದಪರಶ್ಚ ಚತುರ್ಮುಖಃ |

ಸ ನಿಷ್ಣುಹ್ವಯನಾಮೌ ಸನ್ ದೇವವಾಹೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ವಾಜಿನಾಮೌ ತು ಗಂಧರ್ವೇಷ್ವರ್ವನಾಮಾಃಸುರೇಷು ಚ |

ನಾನುಷೇಷ್ವಶ್ವನಾಮಾಃಸೌ ತದ್ಬಂಧುಃ ಸ್ವಯಮೇವ ಸಃ |

ಸ್ವಸ್ತಾದೇವೋತ್ಥಿತಿಶ್ಚ ಸ್ಯ ರೂಪಭೇದೋ ನ ತಸ್ಯ ಚ |

ಐಶ್ವರ್ಯಾತ್ ಸ ತಥಾಪೀಶೋ ವ್ಯಕ್ತಿಭಾವಂ ಗಮಿಷ್ಯತಿ |

ಹತ್ವಾ ಯಾತಿ ಯತಃ ಶತ್ರುನ್ ಹಯಸ್ತಸ್ತಾದ್ಧರಿಃ ಸ್ತೃತಃ |

ಸರ್ವದಾ ಯುದ್ಧಕರ್ತೃತ್ವಾದ್ ವಾಜೀ ಚಾಪಿ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅರ್ವಾತಿಗಮನಾದುಕ್ತ ಆಶುತ್ವಾದಶ್ಚ ಉಚ್ಯತೇ |

ಇತಿ ವೈಹಾಯಸೇ ||

ಅನುನಾದ- ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವದ ಮುಖ ಬಾಲಗಳು ಹೋಮಯೋಗ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದು, ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಗ್ರಹವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೇ ಮಹಿಮಾ ಎಂದೂ ಕರಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ದಗಳು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಮನ್ಮಥ ಮತ್ತು ರತಿ ಇವರು ಈ ಎರಡು ಮಹಿಮೆಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ಅವರು ಸಮುದ್ರರೆನಿಸಿದ ವಿಷ್ಣು ಬ್ರಹ್ಮರ ಶರೀರಗಳಿಂದ ಜನಿಸಿದವರು. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಮುದ್ರ ವಿಸ್ತೃತವೆನಿಸಿ ವಿಷ್ಣು, ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗುಣಪೂರ್ಣ

ಸಾಧ್ಯರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಮುದ್ರನೆನಿಸಿದವನು ಚತುರ್ಮುಖಿ. ವಿಷ್ಣುವು ಹಯ ಎಂಬ ನಾಮದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ವಾಜಿ ಎಂಬ ನಾಮದಿಂದ ಗಂಧರ್ವರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಅರ್ವ ಎಂಬ ನಾಮದಿಂದ ಅಸುರರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲೂ, ಅರ್ಜ ಎಂಬ ನಾಮದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನು ತನಗೆ ತಾನೇ ಬಂಧು. ತಾನೇ ಕಾರಣ. ಅವನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಚಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಬಂದು ರೂಪದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ದಯನೆಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ವಾಜ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧ. ಗಂಧರ್ವರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಯಾವಾಗಲೂ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಾಜಿ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಸುರರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅತಿವೇಗದಿಂದ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅರ್ವ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಸಾಧಾರಣ ಲೇಖ್ಯವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅರ್ಜ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಸಾಯನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ- ತೇಷಾಂ ತೇಷಾಂ ನಾಹನೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾ ತತ್ತತ್ಕರ್ಮಕರ್ತೃತ್ವಾತ್
ತತ್ತನ್ನಾನಾ |
ಪತಂತಿ ನಿಯತಂ ಹಂತುಂ ದೇವಾಶ್ಚಾಃ ಶತ್ರುನುರ್ದಾಸು |
ವೇಗಾಧಿಕಾ ಅಸುರಾಶ್ಚಾ ವೇಗನಾತ್ರಂ ನೃನಾಹನೇ |

ಇತಿ ಸ್ವಾಂದೇ ||

ಗಂಧರ್ವಾಸ್ತು ಸದಾ ಯುದ್ಧರತಾ ದೇವಾನುಗಾ ಯತಃ |
ತದಶಕ್ತೌ ತು ದೇವಾನಾಂ ಯುದ್ಧಂ ತೇ ಸ್ವಾಮಿನೋ ಯತಃ |
ಕೇಚಿದ್ ಗಾನರತಾ ನಿತ್ಯಂ ಗಂಧರ್ವಾ ನರ್ತಕಾಃ ಪರೇ |
ಕೇಚಿದ್ ನಾನ್ಯರತಾ ನಿತ್ಯಂ ಚಾರಣಾ ದೇವಚಾರಕಾಃ ||

||ಇತಿ ಅಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್||

ಅನುನಾದ- 'ಅವರವರ ವಾದನಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ದರಿಗೆ ಆಯಾ ನಾಮಗಳು ಇವೆ' ಎಂಬುದು ವೈದಿಕಾಯನಗ್ರಂಥದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ದೇವತೆಗಳ ಕುದುರೆಗಳು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಅವರ ಸ್ಥಿತಿಯಮೇಲೆ ತಪ್ಪದೆ ಏರಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಸುರರ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಬವಳವಾದ ವೇಗವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ವ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮನುಷ್ಯರ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ

ಸಾಧಾರಣವಾದ ವೇಗವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಜು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಗಂಧರ್ವರು ದೇವತೆಗಳ ಸೇವಕರಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಯುದ್ಧನಿರತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಗಂಧರ್ವರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದಾಗಲೇ, ಅವರ ಪ್ರಭುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಗಂಧರ್ವರು ಯಾವಾಗಲೂ ಗಾನರತರಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಗಂಧರ್ವರು ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವಕರಾಗಿಯೂ, ಉಳಿದ ಕೆಲವು ಗಂಧರ್ವರು ಯಾವಾಗಲೂ ವಾದ್ಯರತರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಸ್ತುತಿಪಾಠಕರಾಗಿಯೂ, ಕೆಲವರು ಗುಪ್ತಚಾರರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಸ್ಥಾಪಿತ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರ್ಜುನಾದ್ಯವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಜಲಸೃಷ್ಟಿ :-

ಉಪನಿಷತ್- ನೈನೇಹ ಕಿಂಚನಾಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ಮೃತ್ಯುನೈನೇಹಮಾವೃತ-
ಮಾಸೀತ್ | ಅಶನಾಯಾ ಹಿ ಮೃತ್ಯುಃ | ತನ್ಮನೋಽಕುರುತ ಆತ್ಮನ್ನೀ-
ಸ್ಯಾಮಿತಿ | ಸೋಽರ್ಚ್ಯಸ್ತಚರತ್ | ತಸ್ಯಾರ್ಚತ ಆಪ್ರೋಜಾಯಂತ |
ಅರ್ಚತೋ ಹ ವೈ ಮೇ ಕನುಭೂದಿತಿ ತದೇನಾರ್ಕಸ್ಯಾರ್ಕತ್ವಂ | ಕಂ
ಹ ನಾ ಅಸ್ಮೈ ಭವತಿ ಯ ಏವಮೇತದರ್ಕಸ್ಯಾರ್ಕತ್ವಂ ನೇದ ||

ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಸಮೂಹವು ಆಗ ಇದ್ದರೂ, ಜಗತ್ತೇರಕನಾದ, ಸರ್ವಸಂಹಾರಕನಾದ ಹರಿಯಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಹೀಗೆ ಹರಿಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿದ್ದಿತು ಹೊರತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮೊದಲಾದವರು ಜಗತ್ತೇರಕರಾದರೂ ಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜಗತ್ತೇರಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಜಗದ್ರೂಪವಾದ ಗೌಣಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಜಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಚಿಸುತ್ತಾ ನಂಜರಿಸಿದನು. ಹಾಗೆ ಅರ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹರಿಯಿಂದ ಅರ್ಚನೆಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಜಲದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯಾಯಿತು. ತನ್ನನ್ನೇ ತಾನು ಪೂಜಿಸುವ, ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಆಹೇಯನಾದ, ನನ್ನ ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾದ ಹರಿಯಿಂದ ಸುಖಿಸಾಧನವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಪಡೆದ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಜಲವು ಅರ್ಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಉಪಾಸಕನು ಅರ್ಕ ಶಬ್ದದ ಈ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣೆ—ನನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ದ್ರಷ್ಟಾರನಾದ ಚಿರುಮೃತನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಅರ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹರಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ 'ಅರ್' ಎಂದೂ, ಸುವಿಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ' ಎಂದೂ ವಿನಿಸಿ 'ಅರ್ಕ' ಎಂದು ಜಲವು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ಸರ್ವಸಂಹಾರಕಂ ವಿಷ್ಣುಂ ದೇವೀಂ ಜೀವಾಂಸ್ತಥೈವ ಚ |
ಕಾಲಂ ತ್ರಿಗುಣಸಾನ್ಯಂ ಚ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಾಣಮಿಂದ್ರಿಯಂ |
ಸಂಸ್ಕಾರಂ ಚೈವ ನೇದಾಂಶ್ಚ ನರ್ತೇ ಕಿಂಚಿಲ್ಲಯೇ ತ್ವಭೂತ್ |
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಲಯಕಾಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನೈವಾನ್ಯತಮಾಸೀತ್ |
ಅಶನಂ ಜಗದೇತದ್ಯತ್ ನಯತ್ಯಾತ್ಮೇಚ್ಛಯಾ ಹರಿಃ |
ಅಶನಾಯಾ ತತಃ ಪ್ರೋಕ್ತ ಉದನ್ಯಾ ಕರ್ಮನಾಯಕಃ |
ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮೇ ||

ಅನುನಾದ—'ಸರ್ವಸಂಹಾರಕನಾದ ವಿಷ್ಣು, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಜೀವರು, ಕಾಲ, ಪ್ರಕೃತಿ, ಅದೃಷ್ಟ, ಅಹಂಕಾರದ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣ, ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಸಂಸ್ಕಾರ ಮತ್ತು ವೇದಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅವೃತವಾಗಿಯೇ ಎಂದರೆ, ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೇ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. 'ಅಶನಂ ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು, ನಯತಿ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಹರಿಗೆ ಅಶನಾಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಉದನ್ಯಾ ಎಂದೂ ಅವನಿಗೆ ಹೆಸರು' ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ಅನ್ಯತ್ರ ನೇತ್ಯತ್ಪ್ರತೀತಾನಸಿ ಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ ಸ ಏವ ನೇತೇ-
ತ್ಯಾಹ 'ಅಶನಾಯಾ ಹಿ ಮೃತ್ಯುರಿ'ತಿ | ತತ್ ತತ ಏವ ಮನೋಃ
ಕುರುತ ಯತಃ ಸ್ವಯಮೇವಾಸೀನ್ನಾನ್ಯತ್ | ಆತ್ಮನಾನ್ ಸ್ಯಾಮಿತಿ
ಏಚ್ಛತ್ | ಶರೀರವಾನ್ ಸ್ಯಾಮಿತಿ | ಅಪ್ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಮನೋಃ
ಕುರುತ |

ಅನುನಾದ—ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಜಗತ್ತೇರಕತ್ವ, ಸಂಹಾರಕತ್ವಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋರಿದರೂ ಕೂಡ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರೇರಕತ್ವ

ಸಹಾರಕಶ್ಚಗಳು ಹರಿಗೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು 'ಅಶನಾಯಾ ಹಿ ಮೃತ್ಯುಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ಭಾಗ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ತನ್ನನೋತುಕುರುತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತತ್ ಎಂದರೆ ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಬಿಬ್ಬಿನೇ ಇದ್ದ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದ ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದನು ಎಂದರ್ಥ. ಮುಂದೆ ಜಲಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ 'ಅಪ್‌ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಮನೋಽಕುರುತ' ಜಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಸಮೀಕೆಂದು ಬಯಸಿದನು ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ— ಐಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಟು ರದೇಹಃ ಸನ್ ದೇಹನಾನ್ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಪ್ರಭುಃ |
ಯತೋ ದೇಹ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೋರದೇಹಿನಃ |
ತದ್ವಶತ್ವಾತ್ ಸ್ವಯಂ ದೇವಶ್ಚಿದಾನಂದಶರೀರಕಃ |
ಸೋಽತ್ಮಾನಮರ್ಚಸ್ವಚರತ್ ಅಪ್‌ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಜನಾರ್ದನಃ |
ಯತ್ಕುರ್ವನ್ ಯತ್ ಸೃಜೇದೀಶಸ್ತದ್ಭವೇದ್ಧಿ ತದಾತ್ಮಕಂ |
ಅತೋಽರ್ಚತೋ ಯತೋ ಜಾತಾ ಆಪೋಽತೋಽರ್ಚನಸಾಧನಾಃ |
ಅನ್ಯಥಾ ಕರ್ತುಮೀಶೋಽಪಿ ಕ್ರೀಡಯಾ ತತ್ರ ದಾತ್ಮಕಂ |
ಕರ್ತುಂ ತತ್ರತ್ವವೃತ್ತಿಃ ಸನ್ ತತ್ಕರೋತಿ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಃ |

ಇತಿ ಬೃಹ್ಮಾಂಡೇ||

ಅನುನಾದ—'ವಿಷ್ಟುವು ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವವನ್ನು ಹೊಂದ ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದನು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಅನಿತ್ಯದೇವ ರಹಿತನಾಗಿದ್ದರೂ, ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ವಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅವನಿಗೆ ದೇವದಂತೆ. ಅವನ ನಿಜವಾದ ದೇಹವೆಂದರೆ ಚಿದಾನಂದ ಶರೀರವೇ. ಅವನು ಜಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ತನ್ನನ್ನೇ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸಿದನು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೋ ಆ ವಸ್ತುವು ಆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಜನಿಸಿದುದರಿಂದ ಜಲವು ಪೂಜಾಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಹರಿಯು ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡದೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾದರೂ ಕೂಡ ಲೀಲೆಯಿಂದಲೇ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳು, ಆಯಾ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲು, ಆಯಾ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಬೃಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನೇ ಸರ್ವಾಹೇಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೋಃ |

ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗತೈರ್ನಿಷ್ಟುಃ ವಾಚ್ಯಃ ಸಪ್ತ ವಿಭಕ್ತಿಭಿಃ |

ಸರ್ವಾಹೇಯತ್ವತಸ್ತೇಕಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತಃ |

ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಾಭಿಧೇಯಶ್ಚ ತಚ್ಛಬ್ದೈಶ್ಚ ಪರೋಕ್ಷತಃ |
 ಸ ಏನ ಬಹುರೂಪತ್ವಾದ್ ಬಹುಶಬ್ದಾಭಿಧಾನನಾನ್ |
 ಜೀವಸ್ಥಿತೇನ ರೂಪೇಣ ಹೃದ್ಗೇನಾಪಿ ದ್ವಿಧೋಚ್ಯತೇ |
 ಭಿನ್ನೋಽಪಿ ಸರ್ವಜೀವೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವವಸ್ತುಭ್ಯ ಏನ ಚ |
 ಪೂರ್ಣಾನಂದಾದಿರೂಪಸ್ಯ ಕುತೋಽಲ್ಪಸುಖಿನೈಕತಾ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಃ ||

ಅನುನಾದ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಮೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಈ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರನಾದ ಚತುರ್ಮುಖಿನಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಅವನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಸರ್ವಾಹೇಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಬ್ಧಪ್ರಯೋಗ. 'ಸರ್ವಾಹೇಯನಾದುದರಿಂದ ಒಬ್ಬನೇ ವಿಷ್ಣುವು ಅಸ್ಮತ್ ಶಬ್ದದ ಬಿಳು ವಿಭಕ್ತಿಯಂತರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಯುಷ್ಮತ್' ನೀನು ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ವಲೋಕ್ಷನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ತದ್' ಅದು ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸರ್ವಜೀವರಿಂದಲೂ, ಸರ್ವಜಡವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದರೂ ಜೀವಾಂತರ್ಗತರೂಪದಿಂದ ಮತ್ತು ಜೀವಾಂತರ್ಗತರೂಪದಿಂದ ಅಸ್ಮದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಅವನಿಗೆ ಅಲ್ಪಸುಖಿಯಾದ ಜೀವನಿಂದ ಅಭೇದವಿರಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ?' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉದಕಂ ಸುಖಹೇತುತ್ವಾತ್ ಕಮಿತ್ಯೇನಾಭಿಧೇಯತೇ |

ತದೇನ ಹೃಚ್ಛತೋ ಜಾತನುತೋಽರ್ಕ ಇತಿ ಕೀರ್ತ್ಯತೇ |

ಇತಿ ನ್ಯಾಸನಿರುಕ್ತೇ ||

ಅರ್ಚತೋ ಜಾತಂ ಸುಖಸಾಧನಂ ಚೇತ್ಯರ್ಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಂ

ಸುಖನುಸ್ಮೈ ಭವತಿ |

ಅಪಾಂ ಹಿ ಸುಖಹೇತೂನಾಂ ನೇದ ವಿಷ್ಣೋರ್ಜನಿಂ ಹಿ ಯಃ |

ಸ ಮುಕ್ತಃ ಸುಖಭಾಗೇನ ಸ್ಯಾದ್ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಪ್ರಸಾದತಃ |

ಇತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇ ||

ಅನುನಾದ—'ಉದಕವು ಸುಖಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ 'ಕಂ' ಎಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಕವೇ ಪೂಜಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಅರ್ಕ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ' ಎಂದು ವ್ಯಾಸನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂಜಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಜನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸುಖಸಾಧನವಾದ್ದರಿಂದ ನೀರಿಗೆ

ಅರ್ಕ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕೆಂ ಹೆ ವಾ ಅಸ್ಮೈ ಭವತಿ ಎಂದರೆ ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಸುಖ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಸುಖಿಸಾಧನವಾದ ಇಲವು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸುಖವನ್ನೇ ಆನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮಾದಾತ್ಮ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಸೃಷ್ಟಿ, ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಶಯನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಪೋ ನಾ ಅರ್ಕಃ | ತದ್ ಯದಸಾಂ ಶರ ಆಸೀತ್ ತತ್ ಸಮ-
ಹನ್ಯತ | ಸಾ ವೃಥಿವ್ಯಭವತ್ | ತಸ್ಯಾಮಶ್ರಾವ್ಯತ್ | ತಸ್ಯ ಶ್ರಾಂತಸ್ಯ
ತಪ್ತಸ್ಯ ತೇಜೋರಸೋ ನಿರವರ್ತತಾಗ್ನಿಃ ||

ಇಲವೇ ಅರ್ಕರಬ್ಬ ವಾಚ್ಯ ಹೊರತು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. ಇಲದಸೊರೆಯ ರೂಪವಾದ ಕೆನೆಯು ಹರಿಯ ವೀರ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ನಿಬಿಡವಾಯಿತು. ಅದೇ ಪ್ರಧಿವೀರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವಾಯಿತು. ಮೃತ್ಯುನಾಮಕ ದರಿಯು ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದನು. ನನ್ನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲಿ ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಮಲಗಿ ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಿರುವ ದರಿಯಿಂದ ಇಗತ್ತಿನ ಆತ್ಮಾಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಕ್ತಿರೂಪನಾದ ಇಲದವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿನಾಮಕಮುಖ್ಯವಾಯುವು ಜನಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅರ್ಕಶಬ್ದಸ್ಯ ಅದಿತ್ಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ ಅಸ್ಮಶಬ್ದೋಽಪಿ ತತ್ರೇತ್ಯಾ
ಶಂಕಾಂ ನಿವರ್ತಯಿತುಂ 'ಅಪೋ ನಾ ಅರ್ಕ' ಇತಿ ಪುನರ್ವಚನಂ |
ನಾದಿತ್ಯೇಽಪಶಬ್ದಃ, ಕಿಂತು ಅಪ್ಸೇನಾರ್ಕಶಬ್ದ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಶರೋ
ಮಂಡಃ |

ಅನುನಾದ—ಅರ್ಕರಬ್ಬವು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅರ್ಚಿಸುವಾಗ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಅವು ಅರ್ಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಶಬ್ದವು ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಅವು ಅರ್ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಎಂದು ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ. ಅಪ್ ಶಬ್ದವು ಅಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ, ಇಲವನ್ನೇ ಅರ್ಕಶಬ್ದ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಶರ ಎಂದರೆ ಕೆನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಫೇನರೂಪಸ್ತು ಯೋ ಮಂಡೋ ಜಲಸ್ಯಾಸೌ ಸುಸಂಹತಃ |
ಪೃಥಿವೀತ್ವಂ ಸಮಾಪನ್ನಃ ತಸ್ಯಾಂ ಶಿಶ್ಯೇ ಜನಾರ್ದನಃ |
ತತಃ ಸ ಚಿಂತಯಾಮಾಸ ಸ್ಯಾದಗ್ನಿರಿತಿ ನೇದರಾಟ್ |
ತಚ್ಚಿಂತನಾತ್ ಸಮುತ್ಪನ್ನೋ ವಾಯುರಗ್ನೈಭಿಧಾನವಾನ್ |

ಅಗ್ರಜತ್ವಾದಗ್ರಣೀತ್ವಾದ್ ನಾಯೋರಗ್ನಿತ್ವನಿಷ್ಕೃತೇ |

ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ ||

ಅನುನಾದ—‘ನೋರೆಯ ರೂಪವಾದ ನೀರಿನ ಕೆನೆಯು ಮೃತ್ಯುನಾಮಕ ಹರಿಯು ವೀರೈದಿಂದ ಕೂಡಿ ನಿಜಿತವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವಾಯಿತು. ಆದರೊಳಗೆ ಅವನು ಮಲಗಿದನು. ಬಳಿಕ ಅವನು ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲಿ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದನು. ಆ ಯೋಚನೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಜನಿಸಿದನು. ಮೂದಲು ಜನಿಸಿದುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ನಿಂತು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು’ ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ಶಕ್ತಿವಿಸ್ತರಸನೇ ಚಾಪಿ ಶಯನೇ ಚಾಪಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |

ಶ್ರಮಶಬ್ದೋ ಹರೇರ್ನೈವ ಶಕ್ತಿವಿಸ್ತರಸನಂ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅತೋ ಹರೇಃ ಶ್ರಮೋ ನಾನು ಶಯನಂ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ ||

‘ತಸ್ಯಾನುಶ್ರಾಮ್ಯತ್’ ಇತಿ ಸಾಧಿಕರಣತ್ವಾಚ್ಚ ಶಯನಂ ಯುಕ್ತಂ | ನ ಹಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಶ್ರಮೋ ನಾನಾಂತಃಕರಣಧರ್ಮೋ ಯುಜ್ಯತೇ | ಅಧಿಕರಣಾಧಿಕರಣ ಪರಂಪರಾಕಲ್ಪನಂ ಚ ಕಷ್ಟಕಲ್ಪನಮ್ |

ಅನುನಾದ—‘ಶ್ರಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಗುಂಧವಾದುದು, ದಣಿಯುವುದು ಎಂದೂ, ಮಲಗುವುದು ಎಂದೂ ಎರಡು ಅರ್ಥ. ದರಿಗೆ ಶಕ್ತಿದ್ರಾಸ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರಮ ಎಂದರೆ ಮಲಗುವುದು ಎಂದೇ ಅರ್ಥ’ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಅದರಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಸಿದನು’ ಎಂದು ಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಆಧಾರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರಮವೆಂದರೆ ಶಯನವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ದಣವು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರಮ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ದಣವಿಗೆ ಪೃಥಿವೀ ಆಧಾರವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ದಣವಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ಆಧಾರ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಶರೀರ ಆಧಾರ, ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ ಆಧಾರ ಎಂದು ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಆಧಾರತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕ್ಲಿಷ್ಟಕಲ್ಪನೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ಸ ಪೃಥಿವೀಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಶೇತೇನಂತೇಭಿರ್ಮಧ್ಯಗಃ |

ತಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಶ್ವೇತಾಖ್ಯೇ ದ್ವೀಪೇ ಮುಕ್ತೈರುಪಾಸಿತಃ |

ಇತಿ ಮುಕ್ತಿಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ತಪ್ತ ಅಲೋಚನಾಯುಕ್ತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥಕಾಮನಾ |
 ತಪ್ತತಾ ತು ಹರೀರುಕ್ತಾ ಕುತೋ ದುಃಖಂ ಹರೇಃ ಪ್ರಭೋಃ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ ||

ತೇಜೋರಸಃ ಜಗತಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಸಾರಭೂತಃ |

ಅನುನಾದ—ಒಂದು ಎಂದರೆ ಶಯನ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶಯನಕ್ಕೆ ಶರೀರವು ಅಧಾರ, ಶರೀರಕ್ಕೆ ಶೇಷ, ಶೇಷನಿಗೆ ಕ್ಷೀರಸಾಗರ, ಕ್ಷೀರಸಾಗರಕ್ಕೆ ಪ್ರಥವಿಯು ಅಧಾರ ಎಂಬ ಪರಂಪರಾಕಲ್ಪನೆ ಇದ್ದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪರಂಪರೆಯು ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ. 'ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಥವಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರಸಾಗರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಶ್ವೇತದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಉಪಾಸಿತನಾಗಿ ಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಮುಕ್ತಿ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

'ತಪ್ತ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ, ಹರಿಯು ತಾಪವೆಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ದುಃಖರೂಪವಾದ ತಾಪವು ಪ್ರಭುವಾದ ಹರಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರಬೇಕು' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ತೇಜೋರಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಸಾರಭೂತ ಎಂದರ್ಥ.

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಮೂರು ರೂಪಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್-ಸ ತ್ರೇಧಾಃತ್ಮಾನಂ ನ್ಯಾಕುರುತ ಆದಿತ್ಯಂ ತೃತೀಯಂ ವಾಯುಂ ತೃತೀಯಂ | ಸ ಏಷ ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ರೇಧಾ ವಿಹಿತಃ | ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಚೀ ದಿಕ್ ಶಿರಃ | ಅಸೌ ಚಾಸೌ ಚೇರ್ದ್ಯೌಃ | ಅಥಾಸ್ಯ ಪ್ರತೀಚೀ ದಿಕ್ ಪುಚ್ಛಂ | ಅಸೌ ಚಾಸೌ ಚ ಸಕ್ಷಾ | ದಕ್ಷಿಣಾ ಚೋದೀಚೀ ಚ ಪಾರ್ಶ್ವೀ | ದ್ಯೌಃ ಪೃಷ್ಠಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಮುದರಂ | ಇಯಮುರಃ | ಸ ಏಷೋಽಪ್ಸು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ಯತ್ರ ಕ್ಷ ಚೈತಿ ತದೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠತೈವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ||

ಅನುನಾದ—ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ತನ್ನನ್ನು ಆದಿತ್ಯ ವಾಯು ಅಗ್ನಿಗಳೆಂದು ಮೂರುರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಭಜಿಸಿಕೊಂಡು, ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ವಾಯು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಮೂರನೆಯವನಾಗುವಂತೆಯೂ, ವಾಯುವನ್ನು ಆದಿತ್ಯ ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಮೂರನೆಯವನಾಗುವಂತೆಯೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆದಿತ್ಯ ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಮೂರನೆಯವನಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಮೃತ್ಯುನಾಮಕ ಹರಿಯಿಂದ ಹೀಗೆ

ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಕೂರ್ಮರೂಪನಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಕೂರ್ಮರೂಪಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಶಿರಸ್ಸು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ಆಗ್ನೇಯ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಬಾಲವು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ದ್ಯುಲೋಕವು ಜನ್ಮಿಸಿ ಮೇಲಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಉದರದಲ್ಲಿದೆ. ಭೂಮಿಯು ಎದೆಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಎದೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವಾಯುಕೂರ್ಮವು ಅಂಚೋದಕದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಈ ಆದಿತ್ಯ ಮೂದಲಾದ ಜಗತ್ಪಾಲಕ ರೂಪಗಳನ್ನೂ, ಜಗದ್ಧಾರಕ ಕೂರ್ಮರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಎಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ನಿವರಣೆ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಂ ತೃತೀಯಂ, ವಾಯುಂ ತೃತೀಯಂ ಎಂದು ದೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಂ ತೃತೀಯಂ ಎಂದು ದೇಳಿಲ್ಲ, ಆಧ್ಯಾದಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಉಳಿದೆರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರೂಪವೂ ತೃತೀಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಂ, ದ್ವಿತೀಯಂ, ತೃತೀಯಂ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದರೆ ಪೊದಲನೆಯದು, ಎರಡನೆಯದು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯದು ಎಂದು ಆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆಯೆಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದೀತು. ಅಂತಹ ಶಂಕೆ ಬಾರದಿರಲಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳೂ ಬಲಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಲವೂ ತೃತೀಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ ವಾಯು ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ವಾಯುಕೂರ್ಮವು ಏವತ್ತುಕೋಟಿ ಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳ ಭೂಮಿಯ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತನ್ನ ವಕ್ಷಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹಿತ್ತಿ ಕೊಂಡು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲುಭಾಗವು ದ್ಯುಲೋಕ ಪರಿಯಂತರ ಇದ್ದು, ಅದೇ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ವಾಯುಕೂರ್ಮದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಯಾವ ತಡೆಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಶಿರಸ್ಸು ಬಾಹುಗಳು ಪಾದಗಳು ಪುಚ್ಛ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಲಕ್ಷಯೋಜನ ದಪ್ಪವಾಗಿರುವ ಘನವಾದ ಭೂಮಿಯೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅದರ ಕೆಳಗಿರುವ ಅಂಚೋದಕದ

ವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿವೆ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಯುಕೂರ್ಮವು ಅಂಡೋದಕದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದೆ ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ವಾಯುರಗ್ನಿರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಹ್ಯಗ್ರಣೀತ್ವಾದಧಾಂಗಿನಾಮ್ |
 ನೇತ್ಯತ್ವಾದದನಾದ್ವಾಪಿ ತಸ್ಯ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ಸ ವಾಯುರ್ವಾಯುರೂಪೇಣ ಜಗತ್ ಸಾತಿ ಶರೀರಕಃ |
 ಆದಿತ್ಯಸ್ಯೇನ ರೂಪೇಣ ಜಗದ್ ಯಾತಿ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ |
 ಅಗ್ನಿಸ್ಯೇನ ತು ರೂಪೇಣ ಹೂಯತೇ ಸರ್ವಯಶ್ಚೈಭಿಃ |
 ಆದಾಯ ಯಾತ್ಯಾಯುರಿತಿ ಸ ಏನಾದಿತ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ |
 ತತ್ಸಂಬಂಧಾತ್ ತನ್ನಾಮ ಸೂರ್ಯಸ್ಯಾಗ್ನೀಸ್ತಥೈವ ಚ |
 ಸ ಏಷ ಕೂರ್ಮರೂಪೇಣ ವಾಯುರಂಡೋದಕೇ ಸ್ಥಿತಃ |
 ವಿಷ್ಣುನಾ ಕೂರ್ಮರೂಪೇಣ ಧಾರಿತೋನಂತಧಾರಕಃ |
 ಅಸ್ಯ ಸಾದಾ ಹಿ ಚತ್ವಾರೋ ಹ್ಯಂಡೋದೇ ಕೋಣಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |
 ಉರಸ್ತು ಭೂಮಿಸಂಸ್ಥಿಷ್ಟನುತಿರಿಚ್ಯ ಭುವಂ ಪುನಃ |
 ಸಾರ್ತ್ವತಃ ಪುಚ್ಛತಶ್ಚೈವ ಶಿರಶ್ಚೋದಕಸಂಸ್ಥಿತಂ |
 ಆಕಾಶನುದರೇ ತಸ್ಯ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥ್ವೀ ಸಂಸ್ಥಿತಾ ವಿಭೋಃ |
 ಏವಂನಿದ್ವಾಂಸ್ತು ಯತ್ರೈತಿ ತತ್ರೈವ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ |

ಇತಿ ಪ್ರಭಂಜನೇ ||

ಅನುನಾದ—ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಅಗ್ರಣೀಯಾದುದರಿಂದಲೂ ಜೀವರಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ವಾಯುವಿಗೆ ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದವನು ಜನಾರ್ದನ. ವಾಯುರೂಪದಿಂದ ಆ ವಾಯುವು ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪದಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲ ಯಾಗ ಕರ್ತೃಗಳಿಂದಲೂ ಯಾಗದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವರ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ನಾದ ವಾಯು ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಒಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ, ಅಗ್ನಿಗೂ, ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಈ ವಾಯುವು ಕೂರ್ಮರೂಪಿಯಾಗಿ ಅಂಡೋದಕದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುಕೂರ್ಮವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ವಾಯುಕೂರ್ಮನು ಶೇಷನಿಗೆ ಆಧಾರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಾಯುಕೂರ್ಮದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು ಅಂಡೋದಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿವೆ. ಎದೆಯು

ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿಕೊಂಡಿದೆ. ಪಾರ್ವ್ವ ಪುಚ್ಛ ಸಮೇತವಾಗಿ ಶಿರಸ್ಸು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮೀರಿದ್ದೇ ಅಂಡೋದಕದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದೆ. ಉದರದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವೂ, ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಆವ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಹೀಗೆ ವಾಯುದೇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಬೇಕೆಂದರೆ ನೆಲೆಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಪ್ರಭಂಜನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ-- ಸ್ಥಾನೇಚ್ಛಾ ಚೇತ್ ತತ್ರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ |
ಉಪಾಸ್ತೇ ಕೂರ್ಮರೂಪಂ ಯೋ ವಾಯುಂ ಸಂಸ್ಥಿತಿಮಾಪ್ನುಯಾತ್ |
ಇಚ್ಛಯಾ ವಿನಿವೃತ್ತಿಂ ನಾ ಲೋಕಂ ಚಾವೃತ್ತಿವರ್ಜಿತಂ ||
ಇತಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮೇ ||

‘ಸ ಏಷ ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ರೇಧಾ ವಿಹಿತಃ’ ಇತಿ ವಚನಾಚ್ಚ ವಾಯುಃ |
ಬಿಭತ್ಯಂಡಂ ಹರಿಃ ಕೂರ್ಮಸ್ತ್ವಂಡೇ ಚಾಪ್ಯುದಕಂ ಮಹತ್ |
ಉದಕೇ ಕೂರ್ಮರೂಪಸ್ಯ ವಾಯುಃ ಪುಚ್ಛಂ ಸಮಾಶ್ರಿತಃ |
ನಾಯೋಃ ಪುಚ್ಛಂ ಸಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಶೇಷಸ್ತು ಪೃಥಿವೀಮಿಮಾಮ್ |
ಬಿಭರ್ತಿ ತಸ್ಯಾಂ ಚ ಜಗದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮ್ |

ಇತಿ ನೈಭನೇ ||

ನಾಯೋಸ್ತು ಕೂರ್ಮರೂಪಸ್ಯ ಪೂರ್ವತಶ್ಚೋದಕೇ ಮುಖಂ |
ಆಗ್ನೇಯೈಶಾನಿಗೌ ಬಾಹೂ ಸಾದೌ ನಿರ್ಯತಿನಾಯುಗೌ |

ಇತಿ ಪ್ರಕೃಷ್ಣೇ ||

ಅನುವಾದ--ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವನೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ, ನೆಲೆಸುವ ಇಚ್ಛೆ ಇದ್ದರೆ ನೆಲೆಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ ಹೊರತು ಬೇರೆಡೆಗೆ ಹೋಗಲಾರ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ‘ಯಾರು ಕೂರ್ಮರೂಪಿ ವಾಯುವಿನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತನ್ನ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಒಂದು ಕಡೆ ನೆಲೆಸಬಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋಗಬಲ್ಲ. ಮುಕ್ತನಾಗಿ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಾವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸಬಲ್ಲ. ಆತನು ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪುನರಾವರ್ತಿ ಲೋಕವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಸ ಏಷ ಪ್ರಾಣಃ ತ್ರೇಧಾ ವಿಹಿತಃ’ ಎಂದು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವಾಯುವೆ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ.

ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಅಗ್ನಿಯಾದಲ್ಲ.

‘ಕೂರ್ಮರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಒಡಳಿ ಅಗಾಧವಾದ ನೀರಿದೆ. ಈ ಅಂಡೋದಕದಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮರೂಪಿಯಾಗಿ ಹರಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕೂರ್ಮರೂಪಿ ಹರಿಯು ಪುಚ್ಚವನ್ನು ವಾಯುಕೂರ್ಮನು ಆರೈಸಿದ್ದಾನೆ. ವಾಯುಕೂರ್ಮದ ಪುಚ್ಚವನ್ನು ಅಧರಿಸಿ ಶೇಷನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತೂ ನೆಲೆಸಿದೆ’ ಎಂದು ಪೈಭವ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಕೂರ್ಮರೂಪಿಯಾದ ವಾಯುವಿನ ಮುಖವು ಅಂಡೋದಕದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಬಾಹುಗಳು ಆಗ್ನೇಯ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಪಾದಗಳು ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ’ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಚತುರ್ಮುಖ ಸರಸ್ವತಿಯರ ಜನನ :

ಉಪನಿಷತ್— ಸೋಽಕಾಮಯತ ದ್ವಿತೀಯೋ ಮ ಆತ್ಮಾ ಜಾಯೇತೇತಿ | ಸ ಮನಸಾ ನಾಚಂ ಮಿಥುನಂ ಸಮಭವತ್ | ಅಶನಾಯಾಂ ಮೃತ್ಯುಃ | ತದ್ ಯದ್ ರೇತ ಅಸೀತ್ ಸ ಸಂವತ್ಸರೋಭವತ್ | ನ ಹ ಪುರಾ ತತಃ ಸಂವತ್ಸರ ಅಸಿ ತಮೇತಾವಂತಂ ಕಾಲಮುಬಿಭರ್ಯಾವಾನ್ ಸಂವತ್ಸರಃ | ತಮೇತಾವಂತಃ ಕಾಲಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದಸ್ಯ ಜತಃ ತಂ ಜಾತಮುಭಿ ವ್ಯಾದದಾತ್ | ಸ ಭಾಣಮಕರೋತ್ | ಸೈವ ನಾಗಭವತ್ |

ಅನುನಾದ—ಆ ಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನು ನನಗೆ ಎರಡನೆಯ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಲೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಸರ್ವಜಗತ್ತೇರಕನಾದ ಆ ಹರಿಯು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಹಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಶ್ರೀದೇವಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ರಮಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರೇತಸ್ಸೇ ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಅವನು ಸಂವತ್ಸರನಾಗಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಶರೀರ ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ‘ಸಂ’ ಜಿನ್ನಾಗಿ, ‘ವತ್ಸ’ ಮಕ್ಕಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ‘ರ’ ರಮಿಸು ವವನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಹರಿಯ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳ ಕಾಲದವರೆಗೆ ತನ್ನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿ ಅನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಒಡನೆಯೆ ಮೃತ್ಯುನಾಮಕ ಹರಿಯು ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಅವನ ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಬಾಯಿಯನ್ನು ತೆರೆದನು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನು ಭಯದಿಂದ ಭಾಣ ಎಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಛರಿಸಿದನು. ಆ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಶಬ್ದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಜನಿಸಿದಳು.

ಭಾಷ್ಯ-ಆತ್ಮಾ, ಬ್ರಹ್ಮಾ ನೇ ದ್ವಿತೀಯೋ ಜಾಯೇತೇತ್ಯುಕ್ತಾನುಯತ |
 ನಾಯುರೇನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭವತೀತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ ನಾಯೋಃ ಸೃಷ್ಟಿಃ
 ಪ್ರಥಮನುಕ್ತಾ |
 ನಾಯುರೇನ ಯತೋ ಬ್ರಹ್ಮಪದಂ ನಿಯಮತೋ ವ್ರಜೇತ್ |
 ಸಹೈವ ಜನನೇಷ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಂ ನಾಯೋರ್ಜನಿಂ ವದೇತ್ |
 ಕ್ವಚಿತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾತ್ ತತ್ಪದಸ್ಯ ಚ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ ||
 ಆತ್ಮಾ ವಿರಿಂಚಃ ಸುಮನಾಃ ಸುಧಾತಶ್ಚೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚತುರ್ಮುಖಶ್ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಜೋ ಯಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
 ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅನುನಾದ-ಆತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ನನಗೆ ಎರಡನೆಯ ಮಗನಾಗಿ ಇನಿ
 ಸಲಿ ಎಂದು ಹರಿಯು ಇಷ್ಟೆ ಸಿದನು. ವಾಯುವೇ ಮುಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮನಾಗುವನು ಎಂದು
 ತಿಳಿಸಲು ಮೂದಲು ವಾಯುಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ವಾಯು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮರು
 ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಇನಿಸಿದರೂ, ವಾಯುವೇ ನಿಯಮೇನ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯನ್ನು
 ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ದ್ರುತಿಯು ಕೆಲವು ಸಲ ವಾಯುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನ
 ಉತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯು ವಾಯುಪದವಿಗಿಂತ
 ರೇಷ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಸಲ ಬ್ರಹ್ಮನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮೂದಲು ಹೇಳುತ್ತದೆ'
 ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

'ಆತ್ಮಾ, ವಿರಿಂಚ, ಸುಮನಾಃ, ಸುಧಾತ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ, ಪೂರ್ವಜ
 ಇವೆಲ್ಲವೂ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಹೆಸರುಗಳು' ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ
 ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ-ಸ ಮನಸಾ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ವಾಚಂ ಶ್ರಿಯಂ ದೇವೀಂ ಮಿಥುನಂ
 ಸಮಭವತ್ |

ಮನು ದ್ವಿತೀಯೋ ಜಾಯೇತ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಭಗವಾನ್ ಪರಃ |
 ನೇದಾಭಿಮಾನಿನೀಂ ದೇವೀಂ ಶ್ರಿಯಂ ಸಮಭವತ್ ಪ್ರಭುಃ |
 ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈವ ಯತಃ ಶಕ್ತಿಃ ತಾಂ ವಿನಾಪಿ ಹರೇಃ ಸದಾ |
 ತತಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸಮಭವತ್ ಪ್ರಭೋಃ |
 ತಂ ಗರ್ಭಮುದರೇ ಬಿಭ್ರದ್ ಯಾನತ್ ಸಂವತ್ಸರಂ ರಮಾ |
 ತಂ ಜಾತಮುತ್ತಂ ಸ್ವಮುಖಂ ವಿದಾರ್ಯ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಶ್ರುತ್ವಾ ರಾನಂ ಪುನಸ್ತಸ್ಯ ವ್ಯದಧಾತ್ ಸೃಷ್ಟಯೇ ಪ್ರಭುಃ |

ಇತಿ ಕಾರಣವಿವೇಕೇ ||

ಅನುವಾದ—ಅವನು ಮನಸಾ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ವಾಚಂ ಎಂದರೆ ಶ್ರೀದೇವಿಯನ್ನು ಜೊತೆಗೂಡಿದನು. 'ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು 'ಬ್ರಹ್ಮನು ನನಗೆ ಎರಡನೆಯ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಲಿ' ಎಂದು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಶ್ರೀದೇವಿಯೊಡನೆ ರಮಿಸಿದನು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಳ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೆಯೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಅವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದೆ. ಹರಿಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ರಮೆಯು ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಧರಿಸಿದಳು. ಅನಂತರ ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜನಿಸಿದನು. ಅವನು ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂದಲೇ ಹರಿಯು ಅವನನ್ನು ಸುಂಗಲು ತನ್ನ ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆದನು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಪ್ಲವನಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅವನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿದನು' ಎಂದು ಕಾರಣವಿವೇಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ಬಿಂದುಲೋಪೇನಾಶನಾಯಾ ಮೃತ್ಯುರಿತ್ಯರ್ಥಃ | 'ಅಶನಾಯಾ ಹಿ ಮೃತ್ಯುಃ' ಇತಿ ಹ್ಯುಕ್ತಮ್ | ಸರ್ವಾಶನನೇತೇತ್ಯರ್ಥೇ ಬಿಂದುಃ | 'ಅಧಿಕೈಃಧಿಕಮ್' ಇತಿ ಸೂತ್ರಾತ್ | ಸನ್ಯುಗಾತ್ಮನೋ ವತ್ಸ ಭೂತಾನ್ ದೇವಾದೀನ್ ರಮಯತೀತಿ ಸಂವತ್ಸರಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಭಾಣತಿ ವಚೋ ನಿಸೃತಂ ಭಯತೋ ಮುಖಾತ್ |

ತಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿನೀ ದೇವೀ ತದೈವೋತ್ಥಾ ಚ ತನ್ಮುಖಾತ್ |

ನಾಗೀಶ್ವರೀತಿ ತಾಮಾಹುರ್ವಾಚಂ ಚಾಪಿ ಸರಸ್ವತೀಮ್ |

ಇತಿ ಭಾವತತ್ತ್ವೇ||

ತದಭಿಮಾನಿತ್ವಾತ್ ಸೈವ ನಾಗಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ| ಭಾರೂಪೋ ಣರೂಪಶ್ವೇತಿ ಭಗವಾನ್ ಭಾಣ್ | ತದ್ವ್ಯಂಜಕತ್ವಾದ್ ಭಣನಂ ವಾಕ್ |

ಅನುವಾದ—'ಅಶನಾಯಾಂ ಮೃತ್ಯುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, 'ಅಶನಾಯಾ ಮೃತ್ಯುಃ' ಎಂದು ಅನ್ವಯ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಅಶನಾಯಾ ಹಿ ಮೃತ್ಯುಃ' ಎಂದು ಇದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಪೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲವಾದರೆ, ಬಿಂದು ಏಕೆ ಅಧಿಕವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ, ಅದು 'ಎಲ್ಲ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಪ್ರೇರಕನು ಶ್ರೀಹರಿ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. 'ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕವಿರುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ಮಹಾ

ಹ್ಯಾಕರಣಸೂತ್ರದ ಸಮೃತ್ತಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ತನಗೆ ಮಕ್ಕಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಂವತ್ಸರ ಎಂದು ಹೆಸರು.

‘ಬ್ರಹ್ಮಣ ಮುಖದಿಂದ ಭಯಪ್ರಯುಕ್ತ ಭಾಣ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹೊರ ದೊಮ್ಮಿತ್ತು. ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯೂ ಆಗಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಮುಖದಿಂದ ಜನಿಸಿದಳು. ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದುದರಿಂದ ಆ ಸರಸ್ವತಿ ‘ಯನ್ನೇ ವಾಕ್ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ಭಾವ ತತ್ತ್ವ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ವಾಕ್ ಎಂದರೆ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ‘ಸೈವ ವಾಗಭವತ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾಣ್ ಎಂಬ ಆ ಶಬ್ದವೇ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯಾದಳೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ, ಭಾಣ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಭಾಣ್ ಶಬ್ದವೇ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ‘ಭಾಣಮಕರೋತ್’ ಎಂದರೆ ರೋದನ ಮಾಡಿದ ನೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಪ್ರಕಾಶರೂಪ ಮತ್ತು ಸುವಿರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಭಾಣ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಭಾಣ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಭಾಣ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ‘ಸ ಭಾಣಮಕರೋತ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಂತಹ ಭಾಣ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿದ ನೆಂದು ಅರ್ಥಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಸರ್ವಸಂಹಾರಕ ಶ್ರೀ ಹರಿ :

ಉಪನಿಷತ್— ಸ ಐಕ್ಷತ ಯದಿ ಹ ವಾನ ಇನುಮುಭಿಮಂಸ್ಯೇ ಕನೀಯೋನ್ನಂ ಕರಿಷ್ಯ ಇತಿ | ಸ ತಯಾ ನಾಚಾ ತೇನಾತ್ಮನೇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಉಚೋ ಯಜೂಂಷಿ ಸಾನಾನಿ ಚೃಂದಾಂಸಿ ಯಜ್ಞಾನ್ ಪ್ರಜಾಃ ಪತೂನ್ | ಸ ಯದ್ಯದೇನಾಸೃಜತ ತತ್ತದತ್ತು— ಮಧ್ರಿಯತ | ಸರ್ವಂ ನಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೇರದಿತಿತ್ವಂ | ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಭವತಿ ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ವಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಮೇತದದಿತೇರದಿತಿತ್ವಂ ವೇದ ||

ಅನುನಾದ—ಪುತ್ಯುನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು ‘ನಾನು ಈಗ ಜನಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಂದರಿಸಿದರೆ ನನಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಅನ್ನ ದೊರೆತಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಹೆಚ್ಚು ಅನ್ನ ಬೇಕು’ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಆ ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ, ಈ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ

ಎಂದರೆ, ಋಗಾದಿ ವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು, ಗಾಯತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಭಂದೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು, ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು, ಪ್ರಜೆಗಳು ಮತ್ತು ಪಶುಗಳು ಇವರನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಕೊನೆಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದುದಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿನ್ನಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು ಮತ್ತು ತಿಂದನು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಅದಿತಿ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಅದಿತಿ ಎಂಬ ದೇವರಿಗೆ ಕಾರಣ. ಹರಿಯು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅದಿತಿ ರಜ್ಜುವಾಡ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವ ಜ್ಞಾನಿಯು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿನ್ನಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕೇವಲ ಪ್ರರಂಭವಲ್ಲ. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಯೋಗ್ಯವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ‘ಅಭಿಮಂಸ್ಯೇ’ ಲೀನಂ ಕರಿಷ್ಯೇ ಚೇತ್ |

ಮಾನಂ ಜ್ಞಾನಂ ಲಯಶ್ಚೈವ ಮರ್ಯಾದಾ ಚೈವ ಕಥ್ಯತೇ |

ಉತ್ಪಾದನಂ ಚ ಸಂಖ್ಯಾನಂ ಬಲಂ ಚ ಕ್ವಚಿದುಚ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ ||

ವೇದಾಭಿಮಾನಿನಃ ಸರ್ವಾನ್ ತಥಾ ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿನಃ |

ಗಾಯತ್ರೈಮಸ್ಯಜದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಯಾಂ ಪ್ರಜಾಸ್ತಥಾ |

ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಮ್ ||

ಅನುವಾದ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಭಿಮಂಸ್ಯೇ’ ಎಂದರೆ ‘ನಾನು ಸಂಹರಿಸಿದರೆ’ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಜ್ಞಾನ, ಸಂಹಾರ, ಅಳತೆಗಳು’ ಮಾಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಉತ್ಪಾದನೆ, ಗಣನೆ ಮತ್ತು ನಾಮಾರ್ಥಗಳು ಸಹ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಆ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ಭಾರ್ಯೆಯಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು’ ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ— ಯದ್ಯದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಯಜತ್ ಪೂರ್ವಂ ತತ್ತದತ್ತಿ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಅದಿತಿನಾಮ ತೇನಾಸೌ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಉಪಾಸ್ಯೇ ಯಃ ಪರಂ ದೇವಮೇವಮುತ್ತೀತಿ ಸರ್ವದಾ |

ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರೇಣ ಸರ್ವಾತ್ತಾಸೌ ಭವತ್ಯುತ |

ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಸುಪರ್ಣಾನಾಂ ಸರ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಂ ವಿಶೇಷತಃ |

ಪ್ರಾಯೇಣಾತ್ಪ್ರತ್ಯಮಿಂದ್ರಾದೇರನ್ವೇಷಾಂ ದರ್ಶನಾದಿಕಮ್ |

ಬಹುಲಸ್ಯೇತಿ ಯೋಗ್ಯತ್ವಭೇದಾದತ್ಯುತ್ಪನ್ನಮಿಷ್ಯತೇ |

ಇತಿ ನಾನಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ||

ಆತ್ಮನೋ ಯಾದೃಶಾ ಭೋಗಾ ಭೋಕ್ತುಂ ಯೋಗ್ಯಾ ಹಿ

ತಾದೃಶಾನ್ |

ಭೋಕ್ತಾ ನಿಷ್ಕುರಿತಿ ಧ್ಯಾಯೇತ್ ಸರ್ವಾತ್ಯುತ್ಪನ್ನಂ ಹರೇಃ ಸ್ಮರೇತ್ |

ದೈವತಾನಾಂ ಚ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸರ್ವಾತ್ಮಿಧ್ಯಾನಮಿಷ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ ||

ಅನುನಾದ—ಕಲ್ಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವು ಯಾವುದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಕಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಅವನಿಗೆ ಅದಿತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಾವನು 'ಪ್ರತಿಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ದರಿಯೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿನ್ನುವವನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಬ್ರಹ್ಮ, ರುದ್ರ, ಗರುಡರಿಗೆ ಇಂದ್ರಾದಿವೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ವಿಶೇಷವಾದ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವಿದೆ. ಉಳಿದವರಿಗೆ ಬಹಳ ಭೋಜ್ಯವಸ್ತುಗಳ ದರ್ಶನಾದಿ ಮಾತ್ರ. ಹೀಗೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಲಭಿಸುವ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಮಾನಸಂಹಿತೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

'ಮನುಷ್ಯನು ತನಗೆ ಎಂತಹ ವಸ್ತುಗಳು ಭೋಗಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿಯೋ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಕೇವಲ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದರೆ ಎಲ್ಲಾ ವೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವ ಧ್ಯಾನವೇ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವದ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವೇ ಫಲವಾಗಬೇಕು. ಅನೇಕ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳ ದರ್ಶನಾದಿ ಮಾತ್ರ. ಹೇಗೆ ಫಲವಾಗುತ್ತದೆ? ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವದ ಧ್ಯಾನದಿಂದಲೇ, ಸ್ವಯೋಗ್ಯಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಅವರಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವ ಧ್ಯಾನವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವ ಧ್ಯಾನವು ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಸ್ಮರಣೆ ಮಾತ್ರ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಅತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವರು ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳ ಅತ್ಮತ್ವ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಅವುಗಳ ದರ್ಶನಾದಿಗಳೇ ಫಲ, ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ.

ಚತುರ್ಮುಖನ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗ :

ಉಪನಿಷತ್— ಸೋಽಕಾನುಯತ— ‘ಭೂಯಸಾ ಯಜ್ಞೇನ ಭೂಯೋ
ಯಜೇಯೇ’ತಿ | ಸೋಽಶ್ವಮೃತ್ | ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯತ | ತಸ್ಯ ಶ್ರಾಂತಸ್ಯ
ತಪ್ತಸ್ಯ ಯಶೋವೀರ್ಯಮುದಕ್ರಾಮತ್ | ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಯಶೋ-
ವೀರ್ಯಂತತ್ ಪ್ರಾಣೇಷೂತ್ಕ್ರಾಂತೇಷು ಶರೀರಂ ಶ್ವಯಿತುಮಧ್ರಿಯತ |
ತಸ್ಯ ಶರೀರ ಏವ ಮನ ಆಸೀತ್ ||

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾಗಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದಿಂದ
ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವನೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಅಶ್ವಮೇಧ
ಯಾಗದ ಸಾಧನಗಳು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದರೆ ಬಳಲಿದನು; ಸಂತಾಪ ಪಟ್ಟನು; ದೇಹತ್ಯಾಗ
ಮಾಡಲು ಬಯಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಬಳಲಿ, ಸಂತಾಪಪಟ್ಟು, ದೇಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡಲು
ಬಯಸಿದ ಅವನು ಯಶೋವೀರ್ಯ ಸಹಿತನಾಗಿ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದನು.
ಯಶಸ್ಸು ಮತ್ತು ವೀರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಯಶೋವೀರ್ಯವೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿ-
ಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು
ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಬರುತ್ತಿರಲು ಆ ದೇಹವು ಉಬ್ಬಲು ತೊಡಗಿತು. ಅದನ್ನು
ನೋಡಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವ್ರಣ; ಅದೇ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಮನಸ್ಸಾಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ— ಇಚ್ಛತೋ ವಿಷ್ಣು ಯಜನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಾಧನಾಸ್ತೃತೇಃ |
ಶ್ರಮಾತ್ ತಾಸಾಚ್ಚ ದೇಹಂ ತಂ ತ್ಯಕ್ತುಮಿಚ್ಛಾ ಬಭೂವ ಹ |
ಇಚ್ಛಯಾ ಚಾಪ್ಯುದಕ್ರಾಮತ್ ಪ್ರಾಣೈಃ ಸಹ ಪಿತಾಮಹಃ |
ಯಶೋವೀರ್ಯನಿಮಿತ್ತತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾಣಾಸ್ತನ್ನಾನುಕಾಃ ಸ್ತೃತಾಃ |
ಅತ್ಯಲ್ಪೇ ಚಾಪಿ ಸಂಜಾತೇ ಶ್ರಮೇಽಪಿ ನ ತದಿಚ್ಛಯಾ |
ತಾಸೇ ಪ್ರಾಣಾ ನಿಃಸರಂತಿ ಸಾ ಚ ಕ್ರೀಡಾ ವಿಭೋಃ ಸ್ತೃತಾ |
ಬೃಂಹಮಾಣಂ ಶರೀರಂ ತು ಪುನರ್ವ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ಪಿತಾಮಹಃ |
ಪ್ರವೇಷ್ಯಂ ತಚ್ಛರೀರಂ ಚ ಕಾನುಯಾಮಾಸ ಸ ಪ್ರಭುಃ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು
ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾಗದ ಸಾಧನಗಳು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಾರದೆ ಶ್ರಮ ಮತ್ತು ತಾಪ
ವೊಂಟಾಗಿ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಶ್ರಮ,
ತಾಪ, ದೇಹ ತ್ಯಾಗೇಚ್ಛೆಗಳುಂಟಾದುದರಿಂದ, ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆ
ಯಲ್ಲಿ ಆ ಪಿತಾಮಹನು ತನ್ನ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದನು. ಯಶಸ್ಸು ಮತ್ತು
ವೀರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಶೋವೀರ್ಯವೆಂದು

ಹೆಸರು. ಯದ್ಯಪಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪವಾದ ಶ್ರಮ ತಾವಗಳುಂಟಾದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಯಾರಿಗೂ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಡುವ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದೇಹತ್ಯಾಗೇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೂ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಡುವ ಇಚ್ಛೆ ಮತ್ತು ದೇಹದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿರ್ಗಮನವು ಒಂದು ಕ್ರೀಡೆ ಮಾತ್ರ. ಆ ಶರೀರವು ಉಬ್ಬುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದ ಪಿತಾಮಹನು ವಸಃ ಆ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ ಹೊಂದಿದನು.

ಅಶ್ವಮೇಧ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಪ್ರಸಂಚ :

ಉಪನಿಷತ್— ಸೋಕ್ತಾನುಯತ 'ಮೇಧ್ಯಂ ನು ಇದಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಶ್ವನ್ನೀ ಅನೇನ ಸ್ಯಾಮಿತಿ' | ತತೋಽಶ್ವಃ ಸಮಭವತ್ | ಯದಶ್ವತ್ ತನ್ನೇಧ್ಯಮು- ಭೂದಿತಿ | ತದೇವಾಶ್ವಮೇಧಸ್ಯಾಶ್ವಮೇಧತ್ವಂ | ಏಷ ಹ ನಾ ಅಶ್ವ ಮೇಧಂ ವೇದ ಯ ಏನಮೇವಂ ವೇದ ||

ಅನುವಾದ—ಅನಂತರ ನನ್ನ 'ಈ ಶವಶರೀರವು ಪವಿತ್ರವಾಗಲಿ. ನಾನು ಈ ಶರೀರವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಶರೀರಿ ಆಗುವನು' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆಗ ಶರೀರವು ಪವಿತ್ರವಾಯಿತು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಯಾಗನಾಥನವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞಪಶುತ್ವದ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಅರ್ಪಣಾಪವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ದೇಹವನ್ನು ಧರಿಸಿದನು; ಮತ್ತು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗ ಮಾಡಿದನು. ಮೊದಲಿನ ಪುರುಷಶರೀರವು ಬಿಳಿಬಿಳಿ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡ ಬಿಳಿ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಪಣಶರೀರ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಶ್ವವೆನಿಸಿತು. ಶರೀರವು ಸ್ವಲ್ಪಲವಾಯಿತು ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರವಾಯಿತು ಎಂಬುದೇ ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಆ ಶರೀರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಯಾಗವೂ 'ಅಶ್ವಮೇಧ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡಲು ಕಾರಣ. ಅಶ್ವರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಯಜ್ಞಪಶುವಾಯಿತೆಂಬುದೇ ಅಶ್ವರೂಪವು ಅಶ್ವಮೇಧವೆನಿಸಲು ಕಾರಣ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪುರುಷದೇಹವನ್ನೂ, ಅಶ್ವದೇಹವನ್ನೂ, ಯಾಗವನ್ನೂ ಅಶ್ವಮೇಧವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾಗಿ ಅಶ್ವಮೇಧಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರವೇಶಾಯ ಶವರೂಪಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯತಾನ್ |
ಏಚ್ಛತ್ ತೇನೈವ ದೇಹೀ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ತಸ್ಮಿನ್ ವಿನೇಶ ಚ |
ತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಸ ಬ್ರಹ್ಮಾ ದ್ವಿತೀಯಂ ವಪುರಗ್ರಹೀತ್ |
ದೃಷ್ಟೋಪಾಯಂ ಮಹಾಯಜ್ಞೇಽಥಾಶ್ವಕಾರಂ ಪಿತಾಮಹಃ |

ಶ್ವೇತೀಭಾವಾತ್ ಪರಂ ಯಸ್ಮಾತ್ ತಜ್ಜಜ್ಞೇತೋಽಶ್ವನಾನುಕಂ |
ಯದರ್ಥಂ ಶ್ವೇತತಾನಾಪ ತದ್ವೇಹೋ ಮೇಧ್ಯತಾನುಸಿ |
ಅಶ್ವಮೇಧಃ ಸ ಯಜ್ಞೋಽಭೂನ್ನಾನಾನ್ಮಾ ತೇನ ತದಾ ಕೃತಃ |
ಶ್ವೇತೀಭಾವಂ ಗತೇ ದೇಹೇ ಪುನರ್ಮೇಧ್ಯೇ ಯತಃ ಸ್ಥಿತಃ |
ಅತೋಽಶ್ವಮೇಧನಾನಾಸೌ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಶುಭಚತುರುತ್ತಮಃ |
ಅಶ್ವೋ ಭೂತ್ವಾ ಯತೋ ಮೇಧ್ಯಃ ಸೋಽಭವತ್ತೇನ ನಾ ಸ್ತೃತಃ |
ಮೇಧೋ ಯಜ್ಞಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟೋ ಯಾಜ್ಞೇಯಂ ಮೇಧ್ಯ-
ಮುಚ್ಯತೇ |
ಶುದ್ಧಂ ಮೇಧ್ಯಮುಥಾಸಿ ಸ್ಯಾದೇವಂನಿದ್ಯೋಽಶ್ವಮೇಧವಿತ್ |

ಅನುನಾದ—ವ್ರತಃ ಆ ವ್ರತವರೂಪದೇಹದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಾನು ಶರೀರಿಯಾಗುವನೆಂದು ಬಯಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಶರೀರವಲ್ಲದ್ದು ಆ ದೇಹಕ್ಕೆ ಪಾವಿತ್ರವನ್ನು ಬಯಸಿದನು. ಒಡನೆ ಅದು ಪವಿತ್ರವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಹಾಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ನಂತರ ಮದಾಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಶ್ವಾಕಾರವು ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾಧನವೆಂದು ಬಗೆದು ಬ್ರಹ್ಮನು, ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಅಶ್ವಾಕಾರದ ಇನ್ನೊಂದು ದೇಹವನ್ನು ತಾಳಿದನು. ಮೂದಲಿನ ವ್ರತವಶೀರವು ಉಬ್ಬಿದ ನಂತರ, ಅಶ್ವಾಕಾರದ ವಿರಡನೇ ಶರೀರವು ಜನಿಸಿದುದರಿಂದ ಆ ಮೊದಲ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಾವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನ ತಿಳಿಯದೆ ಶರೀರವು ಉಬ್ಬಿ ಅನಂತರ ಪವಿತ್ರವೂ ಆಯಿತೋ, ಆ ಶರೀರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ 'ಅಶ್ವಮೇಧ' ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಉಬ್ಬಿ ವ್ರತಃ ಪಾವಿತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಂಗಳಸ್ವರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅಶ್ವಮೇಧ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ 'ಮೇಧ್ಯ'ನಾದ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಯಾಗಾಶ್ವರೂಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಶ್ವಮೇಧ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮೇಧ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ. ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದು ಮೇಧ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪವಿತ್ರವಾದುದು ಮೇಧ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾರು 'ಒೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಅಶ್ವಮೇಧಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಮನವರುದ್ಧೈವಾನುಸ್ಮೃತಃ ತಂ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದಾತ್ಮನ ಆಲಭತ | ಪಶೂನ್ ದೇವತಾಭ್ಯಃ ಪ್ರತ್ಯಾಹತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವದೈವತ್ಯಂ ಪ್ರೋಕ್ಷಿತಂ ಸ್ರಾಜಾಪತ್ಯಮಾಲಭಂತೇ | ಏಷ ಹ ನಾ ಅಶ್ವಮೇಧೋ ಯ ಏಷ ತಪತಿ | ತಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರ ಆತ್ಮಾ | ಅಯಮಗ್ನಿರರ್ಕಃ | ತಸ್ಯೇನೇ ಲೋಕಾ ಆತ್ಮಾನಃ | ತಾನೇತಾನರ್ಕಾಶ್ವಮೇಧಾ |

ಸೋ ಪುನರೇಕೈವ ದೇವತಾ ಭವತಿ ನೃತ್ಯುರೇವ | ಅಪ ಪುನನ್ಮೃತ್ಯುಂ
ಜಯತಿ | ನೈನಂ ನೃತ್ಯುರಾಪ್ನೋತಿ | ನೃತ್ಯುರಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಭವತಿ |
ಏತಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಮೇಕೋ ಭವತಿ ||

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಂ ಅಶ್ವಮೇಧ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—‘ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಶ್ವರೂಪನಾದ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಡತಡೆ ಇಲ್ಲವೆಂಬಂತೆ
ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತಿರುಗಿಸುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ
ಕಾಲ ಅಶ್ವವನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿರುಗಿಸಿ ಒಳಿಕೆ ತನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಹರಿಗೆ ಅಶ್ವವನ್ನು
ಸಮರ್ಪಿಸಿದನು. ಬೇರೆ ಪಶುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಹರಿಯು
ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಿನ ಎಲ್ಲಾ ಯಾಜ್ಞಕರೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಅಜಾದಿ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅಶ್ವವನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಶ್ವಮೇಧ
ವಿಂಬ ಹೆಸರು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮಾತೃಪಲ್ಲ, ಪ್ರಕಾಶನುವ ಈ ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲದೊಳ
ಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನೂ ಅಶ್ವಮೇಧ ವಿನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಶ್ವಮೇಧನೆನಿಸುವ
ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕನಾದ
ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಎಂದೂ, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿ ಅರ್ಕ
ನೆಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಈ ಲೋಕಗಳು ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿವೆ.
ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿ,
ಸೂರ್ಯಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಮೇಧಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಓರ್ವ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯು
ಅಧೀನನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಆ ಮುಖ್ಯದೇವತೆ ಎಂದರೆ ನರಸಿಂಹರೂಪಿ
ಯಾದ ವಿಷ್ಣು. ಆ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಕಾಲ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು
ಜಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಕಾಲಮೃತ್ಯುವು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಎಂದೂ ಖೇಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ
ನರಸಿಂಹರೂಪಿಯಾದ ಮೃತ್ಯುವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ
ಬ್ರಹ್ಮನು ಅರ್ಕ, ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ನಿವರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮನು ತಾನೇ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅಶ್ವರೂಪ ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ
ಆಡತಡೆಗಳ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಪುರುಷರ
ನಿಯಂತ್ರಣವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತು ‘ಆಡತಡೆ ಇಲ್ಲವೆಂಬಂತೆ’ ಎಂದಿದೆ. ಅಶ್ವ
ಮೇಧಯಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದೇವತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಳಿದವರು ಅಶ್ವಮೇಧ
ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೂ, ತದಂತರ್ಗತ ಹರಿಯನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ
ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಮಾಡುವಾಗ ಕೇವಲ ತನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ
ಹರಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ

ಮಾಡುವ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳೇ ಮಾಡುವಾಗ ತಮ್ಮ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೂ, ಉಳಿದವರು ಮಾಮುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸುತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತನುಶ್ವರೂಪನೂತ್ಮಾನಂ ಅನಿವಾರಿತವದ್ ನಿಭುಃ |

ಚಾರಯಾನಾಸ ರೂಪೇಣ ತದನ್ಯೇನ ಪುನೂತ್ಮನಾ |
ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಭುವನೇ ಚಾಬ್ಧಂ ತದಂತೇ ಪರಮಾತ್ಮನೇ |
ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಸ್ಥಿತಾಯ ಸಂಕಲ್ಪ್ಯ ಯಜ್ಞ ಅಲಭತಾತ್ಮನಾನ್ |
ಅಜಾದಿಕಾನ್ ಪಶೂನ್ ಅನ್ಯದೇವಸ್ಥ ಪರಮಾತ್ಮನೇ |
ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ಪಶುತ್ವೇನ ಯತ್ಪಲಂ ತದಶೇಷತಃ |
ಮಮ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಮನ್ವಾನಃ ಸೋಶ್ವರೂಪನುಧಾರಯತ್ |
ಅಬುದ್ಧಿ ಪೂರ್ವಮರಣಾತ್ ಸ್ವರ್ಗಶ್ಚಾಪಿ ಪಶೋರ್ಭವೇತ್ |
ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಮೃತೇಃ ಪುಂಸಃ ಕಿಮು ನಕ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯಜಃ |

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಶ್ವರೂಪನಾದ ತನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಪುರುಷಾಕಾರದ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಯಾವ ಅಡಚಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ತನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಲಿಕೊಟ್ಟನು. ಆಡು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳನ್ನು, ದೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಬಲಿಕೊಟ್ಟನು. 'ಯಜ್ಞ ಕರ್ತೃ ವಾದರೆ ಏನು ಫಲ ದೊರೆಯುವುದೋ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಪಠವಾದರೆ ಏನು ಫಲ ದೊರೆಯುವುದೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ತನಗೆ ಲಭಿಸಲಿ' ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ ಅಶ್ವರೂಪ ವನ್ನು ಧರಿಸಿದನು. 'ಯಜ್ಞದ ಮಹಿಮೆಯ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಪಶುವಿಗೂ ಸ್ವರ್ಗ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಒೀಗಿರುವಾಗ ಯಜ್ಞದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಮರಣ ಹೊಂದುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಹೇಳುವುದೇನು?' ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅಶ್ವ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ಸೂರೋಽಶ್ವಶ್ಚಮೇಧನಾಮಾ ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಧಃ |

ಸೂರೈ ಸ್ಥಿತೋ ಯತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹ್ಯಶ್ವಶಮೇಧಾಭಿಧಃ ಸ್ವಯಂ |
ಸೂರೈ ತತತ್ವಾತ್ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಸೌ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ |
ಅಗ್ನಿ ಸ್ಥಿತೋ ಯತಃ ಸೋರ್ಕಸ್ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿರುದೀರ್ಯತೇ |
ಬ್ರಹ್ಮಾತತಾ ಯತೋ ಲೋಕಾಸ್ತದಾತ್ಮಾನಸ್ತತೋ ಮತಾಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಸೂರ್ಯಾಗ್ನಿಲೋಕೇಷು ವ್ಯಾಪ್ತೌಕಾ ದೇವತಾ ಹರಿಃ |

ತಾದ್ಯಶಂ ನೈಹರಿಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ ಜಯನ್ಮಸೌ |
 ಸದೈವ ವರ್ತತೇ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುರ್ಮೃತ್ಯುತಿಃ ಸ್ತೃತಾ |
 ನೈನಂ ಮೃತ್ಯಾಂತ್ಯಕೋ ಮೃತ್ಯುಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಹರಿಸೇವನಾತ್ |
 ಯಸ್ಮಾನ್ನೈಸಿಂಹೋ ಮೃತ್ಯೋಶ್ಚ ಮೃತ್ಯುರಾತ್ಮಾಸ್ಯ ನೈ ಭವೇತ್ |
 ಆತತತ್ತ್ವಾತ್ ತಥಾಸ್ತೃತ್ವಾದಾತ್ಮಾಸೌ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸ್ತೃತಃ |
 ಆದಾನಾದಾತ್ರನಿರ್ಮಾಣಾದಾತ್ರಜ್ಞಾನಾತ್ ತಥೈವ ಚ |
 ಏತಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮೇಶಶ್ವೇನ ವರ್ತತೇ |
 ನೈಸಿಂಹಸ್ಯ ಸದಾ ಜ್ಞಾನಾದ್ ಧ್ಯಾನಾಚ್ಚ ತದನುಗ್ರಹಾತ್ |
 ಇತಿ ಮಹಾಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ||

ಅನುವಾದ—‘ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ವಯಂ ಅವ್ತಮೇಧನಾಮಕನಾದ ಸಂವತ್ಸರ
 ನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಅವ್ತಮೇಧ ಎಂದು ಹೆಸರು.
 ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೂರ್ಯನ ಆತ್ಮಾ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.
 ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ
 ಹೆಸರು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಲೋಕಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕ ಎಂದು
 ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ
 ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮುಖ್ಯದೇವತೆ ಎಂದರೆ ಹರಿಯೇ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ‘ಮೃತ್ಯುರೇವ’
 ಎಂದ ಬಳಿಕ, ‘ಯ ಏನಮೇವ ವೇದ’ ಎಂದು ನೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂತಹ
 ಸರಹರಿಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಸದಾಜಯಿಸಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದರ್ಥ.
 ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುವೆಂದರೆ ಮರಣ. ಮೃತ್ಯುವಿಗೂ ಮೃತ್ಯುವಾದ ಸರಸಿಂಹನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ
 ಆತ್ಮನಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಹಾಗೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹರಿಯನ್ನು ಸೇವೆಮಾಡುವುದರಿಂದ
 ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಎಂದೂ ಅಕಾಲಮರಣ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದ
 ರಿಂದ, ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇವಕರೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ,
 ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು
 ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸಿಂಹನು ಆತ್ಮನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಸರಸಿಂಹನ ಸದಾ
 ಜ್ಞಾನ, ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ ವಾತ್ರನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ರುದ್ರಾದಿ
 ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದು ಮಹಾಸಂಹಿತೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭೂಯಃಶಬ್ದಃ ಪೂರ್ಣತ್ವವಾಚೀ | ಪರಮೇಶ್ವರಂ ಪರಿಪೂರ್ಣಂ
 ಯಜೇಯೇತಿ |

ಅಶ್ವದಿತ್ಯಶ್ಲೋಕಭವತ್ ತದೇವ ರೂಪಂ ಮೇಧ್ಯಂ ಯಜ್ಞ ಅಲಭ-
 ನೀಯಂ ಚಾಭವದಿತ್ಯಶ್ವಮೇಧಃ | ‘ತಮನನರುದ್ಧೈವಾನುನ್ಯತ’

ಇತ್ಯಾದಿನಾಕೃಶೇಷಾದತ್ವಭಾವಃ ಪ್ರತೀಯತೇ | ಅಶ್ವತ್ ಬೃಂಹಿತಂ,
ಪಶ್ಚಾನ್ನೇದ್ಯಂ ಚಾಭೂದ್ ಯಸ್ಯ ಶರೀರಂ ಸೋಽಶ್ವಮೇಧ ಇತಿ ೦೫ |

ನಿರೋಧನುಕ್ಯತ್ವಾ ಚಾರಯಿಷ್ಯಾಮೀತ್ಯನುಷ್ಠಿತ ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈವ,
ಸ್ವರೂಪಾಂತರತ್ವಾದಶ್ವರೂಪಸ್ಯ ||

ಅನುವಾದ—ಆರನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೂಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದಕ್ಕೆ 'ಪರಮೇಶ್ವರಂ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷ್ಯವದವಿಷ್ಟು ಕೊಂಡು 'ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ವರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಅಶ್ವದ ಮೂಲಕೋಳಿ ಹೇಳಿತು.

ಅಶ್ವತ್ ಎಂದರೆ 'ಅಶ್ವವಾಯಿತು' ಮತ್ತು ಆ ಅಶ್ವರೂಪವೇ ನಂತರ 'ಮೇಧ್ಯ' ವಾಯಿತು, ಎಂದರೆ 'ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಯಿತು'. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಮೇಧವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನನ್ನೇ ಆಡತಡೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಎಲ್ಲೆಡೆ ತಿರುಗಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ವತ್ ಎಂದರೆ 'ಅಶ್ವರೂಪ'ವುಂಟಾಯಿತೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಯಾರ ಶರೀರವು ಮೊದಲು ಅಶ್ವತ್ ಎಂದರೆ ಉಬ್ಬಿತೋ, ಅನಂತರ ಮೇಧ್ಯವಾಯಿತೋ ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅಶ್ವಮೇಧ ಎಂದು ಹೆಸರು' ಎಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಬೇಕು.

ಅಶ್ವರೂಪವು ತನ್ನದೇ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ, ತನಗೆ ತನ್ನಿಂದ ತಡೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಲೋಕರೀತಿಯಿಂದ 'ಯಾವ ತಡೆಯೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಲೋಚಿಸಿದನು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಶ್ವಮೇಧ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಸುರಾನೇಶ ಉಂಟು :

ಉಪನಿಷತ್—ದ್ವಯಾ ಹ ಸ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾ ದೇವಾಶ್ಚಾಸುರಾಶ್ಚ | ತತಃ
ಕಾನೀಯಸಾ ಏವ ದೇವಾಃ | ಜ್ಯಾಯಸಾ ಅಸುರಾಃ | ತ ಏಷು
ಲೋಕೇಷ್ವಸ್ಪರ್ಧಂತ | ತೇ ಹ ದೇವಾ ಊಚುಃ—ಹಂತಾಸುರಾನ್
ಯಜ್ಞ ಉದ್ಧೀಥೇನಾತ್ಮಯಾಮೇತಿ |

ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಕ್ಕಳು ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರು ಎಂದು ಎರಡು ವರ್ಗಕ್ಕೆ

ಸೇರಿದವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆ. ಅಸುರರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದರು. ಸಂಖ್ಯಾಬಲದಿಂದಲೂ, ರುದ್ರದೇವರ ವರಬಲದಿಂದಲೂ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು 'ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾಮಗಾನದಿಂದ ಪರಿಯನ್ನೊಲಿಸಿಕೊಂಡು ಅಸುರರನ್ನು ಗಲ್ಲೋಂಕಿ' ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ದೇಳಿ ಕೊಂಡರು.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ವಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಸುತಾಸ್ತತ್ರ ದೈತೇಯಾ ಬಹವಃ ಸ್ತೃತಾಃ |
ತನೋರೂಪಾಃ, ಸತ್ತ್ವರೂಪಾ ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯಾಃ ಸುರಾಃ ಸ್ತೃತಾಃ ||
ಬಹುತ್ವಾತ್ ತೈರ್ಜಿತಾ ದೇವಾಃ ಶಂಕರಸ್ಯ ವರೇಣ ಚ |
ಯಜ್ಞೇನ ವಿಷ್ಣುನುಭ್ಯರ್ಚ್ಯ ತತ್ರೋದ್ಗಾತ್ರಬಲೇನ ಚ |
ಜಯಾನ್ಯುನಾನಿತಿ ಸ್ತೃತ್ವಾ ನಹ್ಯಾದೀನಪೃಚೂಕುನನ್ |

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮಕ್ಕಳು ಎರಡು ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪರಾದ ದೈತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚು. ಜ್ಞಾನರೂಪರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆ. ಸಂಖ್ಯಾಬಲವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಶಂಕರನ ವರಬಲವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ದೈತ್ಯರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಆಗ 'ಯಜ್ಞದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನ ನಾಮಧ್ಯೂದಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಗಲ್ಲೋಂಕಿ' ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಆಲೋಚಿಸಿ, ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ರವಾಗುವಂತೆ ಕೇಳಿಕೊಂಡರು.

ಉಪನಿಷತ್—ತೇ ಹ ವಾಚಮೂಚುಃ- 'ತ್ವಂ ನ ಉದ್ಗಾಯೇತಿ' ತಿ 'ತಥೇತಿ ತೇಭ್ಯೋ ವಾಗುದಗಾಯತ್ | ಯೋ ವಾಚಿ ಭೋಗಸ್ತಂ ದೇವೇಭ್ಯ ಆಗಾಯತ್ | ಯತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ನದತಿ ತದಾತ್ಮನೇ | ತೇ ವಿದುಃ 'ಅನೇನ ವೈ ನ ಉದ್ಗಾತ್ರಾತ್ಯೇಷ್ಯಂತಿ' ಇತಿ ತಮುಭಿದ್ರುತ್ಯ ಸಾಪ್ತನಾಃ ವಿದ್ವಾನ್ | ಸ ಯಃ ಸ ಸಾಪ್ತಾ | ಯದೇವೇದಮಪ್ರತಿರೂಪಂ ನದತಿ ಸ ಏನ ಸ ಸಾಪ್ತಾ |

ವಾಗಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು 'ನೀನು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾಮಗಾನ ಮಾಡು' ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ಅಗ್ನಿಯು ಹಾಗೆ ಆಗಲೆಂದು ದೇವತೆಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ನಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆ ನಾಮಗಾನದಿಂದ ವಾಕ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವೇದಪೂರಾದಿ ಕರ್ಮದ ಪ್ರಾಣಿಪಲವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟನು. ಬೇರೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗಳ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತನಗೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು.

ಆಗ ಅಸುರರು, ಈ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನ ಬಲದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಜಯಿಸುವರೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಪಾಪಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಸರಿಯಾದ ಸಾಮಗಾನವಾಗದಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಅಸುರರು ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಈ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ಮಂತ್ರವನ್ನು ಸ್ವರವರ್ಣಾದಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರವಿರುದ್ಧ ನಿಷಿದ್ಧ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವುದೇ ಅಸುರರು ವಾಗ್ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಉಂಟು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆಯಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಪ್ರಾಣಮೂಚುಃ ‘ತ್ವಂ ನ ಉದ್ಗಾಯೇ’ತಿ | ‘ತಥೇ’ತಿ ತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಣ ಉದಗಾಯತ್ | ಯಃ ಪ್ರಾಣೇ ಭೋಗಸ್ತಂ ದೇವೇಭ್ಯ ಆಗಾಯತ್ | ಯತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಜಿಘ್ರತಿ ತದಾತ್ಮನೇ | ತೇ ವಿದುಃ ‘ಅನೇನ ನೈ ನ ಉದ್ಗಾತ್ರಾತ್ಯೇಷ್ಯಂತಿ’ ಇತಿ | ತನುಭಿದ್ರುತ್ಯ ಸಾಪ್ತನಾಃ ವಿದ್ವ್ಯನ್ | ಸ ಯಃ ಸ ಸಾಸ್ಮಾ | ಯದೇನೇದಮಪ್ರತಿರೂಪಂ ಜಿಘ್ರತಿ ಸ ಏನ ಸ ಸಾಸ್ಮಾ |

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ನಾಸಿಕೈ ವಾಯುವನ್ನು ‘ನಮ್ಮ ಸಲುವಾಗಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡು’ ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ ಎಂದು ನಾಸಿಕೈವಾಯುವು ಅವರ ಸಲುವಾಗಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ನಾಸಿಕೈ ವಾಯುವು ನಾಸಿಕೇಂದ್ರಿಯದಿಂದಂಟಾಗುವ ಭಗವನ್ನಿರ್ಮಾಲ್ಯ ಘ್ರಾಣನದ ಪುಣ್ಯ ಫಲವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟನು. ತದತಿರಿಕ್ತ ಶುಭಗಂಧವನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವ ಸುವಿವವನ್ನು ತನಗೆ ತಂದುಕೊಂಡನು. ಆಗ ಅಸುರರು ಈ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿದು, ನಾಸಿಕೈವಾಯುವಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಪಾಪಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅಸುರರು ಉಂಟು ಮಾಡಿದ ಈ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ಅಶುಭವಾದ ಗಂಧವನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವುದೇ, ಅಸುರರು ನಾಸಿಕೈವಾಯುವಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಚಕ್ಷುರೂಚುಃ ‘ತ್ವಂ ನ ಉದ್ಗಾಯೇ’ತಿ | ‘ತಥೇ’ತಿ ತೇಭ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುರುದಗಾಯತ್ | ಯಶ್ಚಕ್ಷುಷಿ ಭೋಗಸ್ತಂ ದೇವೇಭ್ಯ ಆಗಾಯತ್ | ಯತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಸತ್ಯತಿ ತದಾತ್ಮನೇ | ತೇ ವಿದುಃ ‘ಅನೇನ ನೈ ನ ಉದ್ಗಾತ್ರಾತ್ಯೇಷ್ಯಂತಿ’ ಇತಿ | ತನುಭಿದ್ರುತ್ಯ ಸಾಪ್ತನಾಃ ವಿದ್ವ್ಯನ್ | ಸ ಯಃ ಸ ಸಾಸ್ಮಾ | ಯದೇನೇದಮಪ್ರತಿರೂಪಂ ಸತ್ಯತಿ ಸ ಏನ ಸ ಸಾಸ್ಮಾ |

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನಮ್ಮ ಸಲು ವಾಗಿ ಸಾಮಗಾಸ ಮಾಡು ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ಸೂರ್ಯನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ದೇವತೆಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಸಾಮಗಾಸ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಸಾಮಗಾಸದಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ದರ್ಶನದಿಂದಂಟಾಗುವ ಪುಣ್ಯಫಲವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟನು. ಬೇರೆ ಸುಂದರ ರೂಪಗಳ ದರ್ಶನದಿಂದಂಟಾದ ಸುವಿವನ್ನು ತನಗೆ ತಂದುಕೊಂಡನು. ಆಗ ಅಸುರರು ಈ ಉದ್ಗಾತ್ರಗಳ ಬಲದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿದು ಸೂರ್ಯನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಪಾಪಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅಸುರರು ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಈ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ನೋಡಬಾರದ ಮತ್ತು ನೋಡಲು ಭಯಂಕರವಾದ ದ್ರಶ್ಯವನ್ನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುವುದೇ ಅಸುರರು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಶ್ರೋತ್ರಮೂಚುಃ—‘ತ್ವಂ ನ ಉದ್ಗಾಯೇ’ತಿ | ‘ತಥೇ’ತಿ ತೇಭ್ಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮುದಗಾಯತ್ | ಯಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಭೋಗಃ ತಂ ದೇವೇಭ್ಯ ಆಗಾಯತ್ | ಯತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಶೃಣೋತಿ ತದಾತ್ಮನೇ | ತೇ ವಿದುಃ ‘ಅನೇನ ನೈ ನ ಉದ್ಗಾತ್ರಾತ್ಯೇಷ್ಯಂತಿ’ ಇತಿ ತಮಭಿದ್ರುತ್ಯ ಸಾಪ್ತನಾಸವಿದ್ಯುನ್ | ಸ ಯಃ ಸ ಪಾಸ್ತಾ | ಯದೇವೇದಮಪ್ರತಿರೂಪಂ ಶೃಣೋತಿ ಸ ಏವ ಸ ಪಾಸ್ತಾ |

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಲುವಾಗಿ ಸಾಮಗಾಸ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ‘ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ’ ಎಂದು ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಸಾಮಗಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಸಾಮ ಗಾಸ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಹರಿಕಥಾಶ್ರವಣದಿಂದಂಟಾಗುವ ಪುಣ್ಯಫಲವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟರು. ಇತರ ಒಳ್ಳೆಯ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸುವಿವನ್ನು ತಮಗೆ ತಂದುಕೊಂಡರು. ಆಗ ಅಸುರರು ಆ ಉದ್ಗಾತ್ರಗಳ ಬಲದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿದು ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಪಾಪಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅಸುರರು ಉಂಟು ಮಾಡಿದ ಈ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ಕೇಳಬಾರದ ಮತ್ತು ದುಃಖದಾಯಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದೇ ಅಸುರರು ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಮನ ಊಚುಃ—‘ತ್ವಂ ನ ಉದ್ಗಾಯೇ’ತಿ | ‘ತಥೇ’ತಿ ತೇಭ್ಯೋ ಮನ ಉದಗಾಯತ್ | ಯೋ ಮನಸಿ ಭೋಗಃ ತಂ ದೇವೇಭ್ಯ ಆಗಾಯತ್ | ಯತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಸಂಕಲ್ಪಯತಿ ತದಾತ್ಮನೇ | ತೇ

ವಿದುಃ 'ಅನೇನ ವೈ ನ ಉದ್ಗಾತ್ರಾತ್ಕೇಷ್ಯಂತಿ' ಇತಿ | ತಮುಭಿದ್ರುತ್ಯ ಸಾಪ್ತನಾಸವಿದ್ಧ್ಯನ್ | ಸ ಯಃ ಸ ಸಾಪ್ತಾ | ಯದೇನೇದಮಪ್ರತಿ-
ರೂಪಂ ಸಂಕಲ್ಪಯತಿ ಸ ಏನ ಸ ಸಾಪ್ತಾ | ಏನಂ ಖಲ್ವೇತಾ ದೇವತಾಃ
ಸಾಪ್ತಭಿರುಸಾಸ್ಯಜನ್ | ಏನಮೇನಾಃ ಸಾಪ್ತನಾಸವಿದ್ಧ್ಯನ್ |

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಚಂದ್ರ, ಇಂದ್ರ, ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಶೇಷರನ್ನು ನಮ್ಮ ನಲುವಾಗಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿರೆಂದು ಕೇಳಿ ಕೊಂಡರು. ಮನೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಧ್ಯಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಣಿಫಲವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟರು. ಇತರ ರುಭವಸ್ತುಗಳ ಆಲೋಚನೆಯಿಂದಾಗುವ ನುಖವನ್ನು ತಮಗೆ ತಂದುಕೊಂಡರು. ಆಗ ಅಸುರರು, ಈ ಉದ್ಗಾತ್ರಗಳ ಬಲದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಪಾಪಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅಸುರರು ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಈ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ತಮಗೆ ಅಹಿತಕರವಾದ ಆಲೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಅಸುರರು ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಪಾಪದ ಚಿಹ್ನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಬೇರೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪಾಪಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು.

ನಾಯುದೇವರಿಗೆ ಅಸುರಾನೇಶವಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೇನುನಾಸನ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಮೂಘಃ—‘ತ್ವಂ ನ ಉದ್ಗಾಯೇ’
ತಿ | ‘ತಥೇ’ತಿ ತೇಭ್ಯ ಏಷ ಪ್ರಾಣ ಉದಗಾಯತ್ | ತೇ ವಿದುಃ ‘ಅನೇನ
ವೈ ನ ಉದ್ಗಾತ್ರಾತ್ಕೇಷ್ಯಂತಿ’ತಿ | ತಮುಭಿದ್ರುತ್ಯ ಸಾಪ್ತನಾಸವಿದ್ಧ್ಯನ್ |
ಸ ಯಥಾಸಶ್ವಾನಮೃತ್ವಾ ಲೋಷ್ವೋ ವಿಧ್ವಂಸೇತ, ಏನಂ ಹೈವ
ವಿಧ್ವಂಸಮಾನಾ ವಿಶ್ವಂಚೋ ವಿನೇಶುಃ | ತತೋ ದೇವಾ ಅಭವನ್ |
ಪರಾಸಸುರಾಃ | ಭವತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಪರಾಸಸ್ಯ ವಿದ್ವಿಷನ್ ಸಾಪ್ತಾ
ಭಾತ್ರವ್ಯೋ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ |

ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಪಾಪಯುಕ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳು ಮುಖಾಂತರಗತನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ನೀನು ನಮ್ಮ ಸಲುವಾಗಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಅಸುರರು ಈ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನ ಬಲದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ವೇಗವಾಗಿ

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಪಾಪಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಕೆಲವನ ಬಂಡೆಗೆ ಎಸೆದ ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಟೆಯು ಪ್ರಜ್ಞಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ, ತಾವೇ ಗಾಯಗೊಂಡು ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಿಹೋಗಿ ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯರೂಪವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅಸುರರು ಐಶ್ವರ್ಯ ಹೀನರಾದರು. ಹೀಗೆ ಯಾರು, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸರ್ವಾಸುರ ವಿಧ್ವಂಸನ ಕಾರಣನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವ ಶತ್ರುವನ್ನೂ, ಭ್ರಾತೃವಿನಂತೆ ತನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಔದ್ಗಾತ್ರೇಽಗ್ನಿನುಖಾಃ ಸರ್ವೇ ಇಂದ್ರರುದ್ರೌ ಚ ನೇಧಿತೌ |
 ಅಸುರೈಃ ಪಾಪಪೂರ್ಣೇನ ಮುಖ್ಯನಾಯುಂ ತತೋಽಬ್ರುವನ್ |
 ದೈತ್ಯಾಸ್ತಂ ನೇದ್ಧುಮೀಪ್ಸಂತೋ ಧ್ವಸ್ತಾ ನೇಕುಶ್ವ ಸರ್ವತಃ |
 ಸಾಂಸುಹಿಂಷೋ ಯಥಾ ನಜ್ರಶಿಲಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯೈವ ನಶ್ಯತಿ |
 ತಸ್ಮಾದಖಂಡಶಕ್ತಿಃ ಸ ಮುಖ್ಯನಾಯುರುದಾಹೃತಃ |
 ಶಾಪೈರಥ ವರ್ಯರ್ವಾಪಿ ನಾಸ್ಯ ಪ್ರತಿಹತಿರ್ಭವೇತ್ |
 ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈನಾನುಸಾರೇಣ ವಿನಾ ಕುತ್ರಾಪಿ ಪುತ್ರಕಾಃ |
 ಏವಂನಿದಪಿ ಸಾಪೇಭ್ಯಃ ಶತ್ರುಭ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ದೇವತೆಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಮುಂತಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ಇಂದ್ರ ರುದ್ರರೂ ಉದ್ಗಾತ್ರಗಳಾಗಿ ಸಾಮಗಾಸ ಮಾಡುವಾಗ ಅಸುರರು ಅವರನ್ನು ಪಾಪಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ಅವನನ್ನು ಪಾಪಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ದೈತ್ಯರು ಅವನ ಮೇಲೆ ಎರಗಿ ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಟೆಯು ವಜ್ರಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಪ್ರಜ್ಞಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ರತಿಹತಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮಕ್ಕಳೇ, ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಹೊರತು, ದೇವತೆಗಳ ಶಾಪಗಳಿಂದಾಗಲೀ ವರಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಎಂದೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಶಕ್ತಿಪ್ರಾಪ್ತವನ್ನು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನೂ ಕೂಡ ಪಾಪಗಳಿಂದಲೂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದಲೂ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತೇ ಹೋಚುಃ—‘ಕ್ಷ ನು ಸೋಽಭೂದ್ ಯೋ ನ ಇತ್ಥಮ-
 ಸಕ್ತ’ ಇತಿ | ‘ಅಯಮಾಸ್ಯೇಂತರಿ’ತಿ | ಸೋಽಯಾಸ್ಯಃ | ಅಂಗಿ-
 ರಸೋಽಂಗಾನಾಂ ಹಿ ರಸಃ |

ಆ ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು 'ಹೀಗೆ ರತ್ನವಿನಾಶ ಮತ್ತು ಏಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿ ನಮಗೆ ಲಭಿಸಿದ ಮಹಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದರು. 'ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮುಖದೊಳಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿದರು. ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಯಾಸ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಖದೊಳಗಿದ್ದು ದೇಹವನ್ನು ನಿಯಮಿಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಂಗಿರಸನೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ನಾ ಏಷಾ ದೇವತಾ ದೂರ್ನಾಮ | ದೂರಂ ಹ್ಯಸ್ಯಾ ಮೃತ್ಯುಃ | ದೂರಂ ಹ ನಾ ಅಸ್ಮಾನ್ಮೃತ್ಯುರ್ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಆ ಪ್ರಾಣದೇವನಿಗೆ ದೂಃ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಪಾಪ ಸ್ವರೂಪವಾದ 'ಮೃತ್ಯು ದೂರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೂ ಪಾಪಸ್ವರೂಪವಾದ ಮೃತ್ಯುವು ದೂರದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜಯ ನಾಯುದೇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ನಾ ಏಷಾ ದೇವತೈತಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಸಾಕ್ಷಾನ್ಮಂ ಮೃತ್ಯುಮಪಹತ್ಯ ಯತ್ರಾಸಾಂ ದಿಶಾನುಂತಸ್ತದ್ ಗಮಯಾಂ-ಚಕಾರ | ತದಾಸಾಂ ಸಾಪ್ತನೋ ವಿನ್ಯದಧಾತ್ | ತಸ್ಮಾನ್ಮ ಜನ-ಮಿಯಾತ್, ನಾಂತಮಿಯಾತ್, ನೇತ್ ಸಾಕ್ಷಾನ್ಮಂ ಮೃತ್ಯುಮನ್ವ-ವಾಯಾನೀತಿ |

ಈ ಪ್ರಾಣದೇವನು ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಪಾಪರೂಪವಾದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಅವರಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ, ಸಜ್ಜನರು ಸಂಚರಿಸುವ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಆಚೆಗೆ ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರದ ಕೊನೆಗೆ ಎಸೆದನು. ಅಲ್ಲಿರುವ ಜನಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಪಾಪವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಟ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾನು ಪಾಪಸ್ವರೂಪವಾದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಹೊಂದಬಾರದು' ಎಂದು ಒಯಸುವವನು, ಆ ಪಾಪ ಜನರೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆಯಬಾರದು. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಆಚೆಗೆ ಹೋಗಬಾರದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ನಾ ಏಷಾ ದೇವತೈತಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಸಾಕ್ಷಾನ್ಮಂ ಮೃತ್ಯುಮಪಹತ್ಯಾಭೈನಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯವಹತ್ |

ಸ ವೈ ವಾಚಮೇವ ಪ್ರಥಮಾನುತ್ಯವಹತ್ | ಸಾ ಯದಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಮುಚ್ಯತ ಸೋಽಗ್ನಿರಭವತ್ | ಸೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಪರೇಣ ಮೃತ್ಯುಮತಿಕ್ರಾಂತೋ ದೀಪ್ಯತೇ |

ಅಥ ಸ್ತ್ರಾಣಮತ್ಯವಹತ್ | ಸ ಯದಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಮುಚ್ಯತ ಸ
ವಾಯುರಭವತ್ | ಸೋಽಯಂ ವಾಯುಃ ಪರೇಣ ಮೃತ್ಯುಮತಿ-
ಕ್ರಾಂತಃ ಪವತೇ |

ಅಥ ಚಕ್ಷುರತ್ಯವಹತ್ | ತದ್ ಯದಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಮುಚ್ಯತ ಸ
ಅದಿತ್ಯೋಽಭವತ್ | ಸೋಽಸಾನಾದಿತ್ಯಃ ಪರೇಣ ಮೃತ್ಯುಮತಿಕ್ರಾಂತ-
ಸ್ತಪತಿ |

ಅಥ ಶ್ರೋತ್ರಮತ್ಯವಹತ್ | ತದ್ ಯದಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಮುಚ್ಯತ |
ತಾ ದಿಶೋಽಭವನ್ ತಾ ಇನಾ ದಿಶಃ ಪರೇಣ ಮೃತ್ಯುಮತಿಕ್ರಾಂತಾಃ |

ಅಥ ಮನೋಽತ್ಯವಹತ್ | ತದ್ ಯದಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಮುಚ್ಯತ ಸ
ಚಂದ್ರನಾ ಅಭವತ್ | ಸೋಽಸೌ ಚಂದ್ರಃ ಪರೇಣ ಮೃತ್ಯುಮತಿ-
ಕ್ರಾಂತೋ ಭಾತಿ | ಏನಂ ಹ ವಾ ಏನಮೇಷಾ ದೇವತಾ ಮೃತ್ಯುಮತಿ-
ವಹತಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ |

ಈ ಪ್ರಾಣದೇವನು ದೇವತೆಗಳ ಪಾಪರೂಪವಾದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ನಾಶ
ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವರಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಉಪದ್ರವವಿಲ್ಲದ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಊರ್ಧ್ವ
ಲೋಕಗಳ ಒಡತನವನ್ನಿತ್ತನು.

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಮೊದಲು ಉದ್ಗಾತ್ರವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಗಭಿಮಾನಿ
ಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಮೃತ್ಯುರಹಿತವಾದ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು
ಹೋದನು. ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದಾಗ ಅಗ್ನಿ-
ಲೋಕಾಧಿಪತಿಯಾದನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮೃತ್ಯು
ವನ್ನು ದಾಟಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅನಂತರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ನಾಸಿಕೆ
ವಾಯುವನ್ನು ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. ಹೀಗೆ ನಾಸಿಕೆ
ವಾಯು ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದಾಗ ವಾಯುಲೋಕಾಧಿಪತಿಯಾದನು.
ಈ ನಾಸಿಕೆವಾಯುವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದಾಟಿ
ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅನಂತರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಊರ್ಧ್ವ
ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ
ಹೊಂದಿದಾಗ ಸೂರ್ಯಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಈ ಸೂರ್ಯನು ಮುಖ್ಯ
ಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದಾಟಿ ಉರಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಅನಂತರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಶ್ವೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದಿಗ್‌ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದನು. ಅವರು ಹೀಗೆ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದಾಗ ದಿಗ್‌ಭಿಪತಿಗಳಾದರು. ಹೀಗೆ ಈ ದಿಗ್‌ದೇವತೆಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದಾಟಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪದವಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅನಂತರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದನು. ಹೀಗೆ ಚಂದ್ರನು ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದಾಗ ಚಂದ್ರಲೋಕದ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಈ ಚಂದ್ರನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದಾಟಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಇಂದ್ರ, ರುದ್ರ, ಶೇಷರೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದಾಟಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ವಾಯೂ ರುದ್ರಶಕ್ರಾದೇರ್ನಾಸುದೇವಬಲಾಶ್ರಯಃ |

ವಿನೋಚ್ಯ ಸಾಪಸಂಘಾತಾನ್ ದಿಶಾನುಂತೇಷ್ವಥಾಕ್ಷಪತ್ |

ಉನ್ಮುಚ್ಯ ಮೃತ್ಯೋಸ್ತಾಂಶ್ಚೈವಾಭೋರ್ಧ್ವಲೋಕೇಷು ಚಾನಹತ್ |

ಅಗ್ನಿನಾಸಿಕ್ಯವಾಯುಶ್ಚ ದಿಕ್ಷಾ ಇಂದ್ರಾದಯೋಽಪಿಲಾಃ |

ಸೂರ್ಯಃ ಸೋಮಶ್ಚ ರುದ್ರಶ್ಚ ತೇನೈವ ಸ್ವಪದೇ ಸ್ಥಿತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹಬಲವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪಾಪದ ಸಮೂಹವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಅವನ್ನು ದಿಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಸೆದನು. ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ, ವಾಸಿಷ್ಠವಾಯು, ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲ ದಿಕ್ಷಾಲಕರು, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ರುದ್ರರೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪದವಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ಜೀವರು ಉಣ್ಣುವುದೆಲ್ಲ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅನ್ನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾತ್ಮನೇಽನ್ನಾದ್ಯಮಾಗಾಯತ್ | ಯದ್ಧಿ ಕಿಂಚಾನ್ನಮದ್ಯ-ತೇಽನೇನೈವ ತದಧ್ಯತೇ | ಇಹ ಪ್ರತಿಷ್ಠತಿ |

ಸಾಮಗಾನದ ಬಲದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಅಭಿಷ್ಠಿಸಿದ್ದ ಯನ್ನು ಮಾಡಿ

ಕೊಟ್ಟ ಮೇಲೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ತಾನು ಉಣ್ಣುವ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಗಾನವು ಸಫಲವಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಏನು ಆಹಾರವು ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ ಅದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೇ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ಅನ್ನ :

ಉಪನಿಷತ್—ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್— ‘ಏತಾವನ್ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದನ್ನಂ | ತದಾತ್ಮನ ಆಗಾಸೀ | ಅನು ನೋಽಸ್ತಿನೈಃ ಅಭಜಸ್ವೇ’—
ತಿ | ತೇ ನೈ ಮಾಃಭಿಸಂವಿತತೇತಿ | ತಥೇತಿ ತಂ ಸಮಂತಂ ಪರಿಣ್ಯ—
ವಿಶಂತ | ತಸ್ಮಾದ್ ಯದನೇನಾನ್ಯಮುತ್ತಿ ತೇನೈತಾಸ್ತೃಪ್ಯಂತಿ | ಏವಂ
ಹವಾ ಏನಂ ಸ್ವಾ ಅಭಿಸಂವಿತಂತಿ, ಭರ್ತಾ ಸ್ವಾನಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಪುರ ಏತಾ
ಭವತ್ಯನ್ನಾದೋಽಧಿಪತಿಃ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಯ ಉ ಹೈವಂವಿದಂ ಸ್ವೇಷು
ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ ಬುಭೂಷತಿ ನಹೈವಾಲಂ ಭಾರ್ಯೇಭ್ಯೋ ಭವತಿ | ಅಥ ಯ
ಏನೈತಮನುಭವತಿ ಯೋ ನೈ ತಮನುಭಾರ್ಯಾನ್ ಬುಭೂಷತಿ ಸ ಹೈ-
ವಾಲಂ ಭಾರ್ಯೇಭ್ಯೋ ಭವತಿ |

ಆ ಆಗ್ನೇಯ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಬೇಡಿದರು—‘ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉಣ್ಣುವ ಅನ್ನವೇನಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ಅನ್ನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಅನ್ನವಿಲ್ಲ. ಅದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಿನಗಾಗಿಯೇ ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ನಾವೂ ಅನ್ನವಿಲ್ಲದೆ ಇರಲಾರೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಅನಂತರ ನಮಗೂ ಭಾಗ ಸಿಗುವಂತೆ ಮಾಡು’. ಆಗ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಹೇಳಿದನು, ‘ದೇವತೆಗಳೆ, ದಾಗಿದ್ದರೆ ನೀವೂ ನನ್ನ ಪರಿವಾರದವರಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ದೇವದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿ’ ‘ದಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ’ ಎಂದು ದೇವತೆ ದೇವತೆಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ದೇವವನ್ನು ವಿಲ್ಲಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಯು ಏನು ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆಯೋ ಅದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನೂ ಬಂಧುಗಳು ಹೀಗೆ ಪರಿವಾರದವರಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನು ಅವರೊಳಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಅವರಿಗೆ ಅಗ್ರೇನರನೂ, ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನೂ, ಅಧಿಪತಿಯೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಬಂಧುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಇಂತಹ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲನಾಗಿರಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಿತ ಜನರನ್ನು ಪೋಷಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಇಂತಹ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿಗೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ಅನುಕೂಲನಾಗಿದ್ದು

ತನ್ನನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿದ ಜನರನ್ನು ಪೋಷಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಮುತ್ರ ತನ್ನ ಅಶ್ರಿತರನ್ನು ಪೋಷಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ನಾಮಗಳು:

ಉಪನಿಷತ್—ಸೋಽಯಾಸ್ಯ ಅಂಗಿರಸೋಽಂಗಾನಾಂ ಹಿ ರಸಃ | ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಂಗಾನಾಂ ಹಿ ರಸಃ | ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ವಾ ಅಂಗಾನಾಂ ರಸಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಸ್ಮಾಚ್ಚಾಂಗಾತ್ ಪ್ರಾಣ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ ತದೇವ ತಚ್ಛುಷ್ಯತಿ | ಏಷ ಹಿ ವಾ ಅಂಗಾನಾಂ ರಸಃ |

‘ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಅಯಾಸ್ಯನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳ ದೇಹವನ್ನು ನಿಯಮನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಸನೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಣಗಳ ದೇಹವನ್ನು ನಿಯಮನ ಮಾಡುವವನು ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಪ್ರಾಣದೇಹ ನಿಯಾಮಕ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಅವನು ಯಾವಾಗ ಯಾವುದಾದರೂ ಅಂಗದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಿ ಊರ್ಧ್ವ ಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುವನೋ ಆಗಲೇ ಆ ಅಂಗವು ಶುಷ್ಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನೇ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಉ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಃ | ವಾಗ್ಗೈ ಬ್ರಹ್ಮತೀ | ತಸ್ಯಾ ಏಷ ಸತಿಃ | ತಸ್ಮಾದು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಃ | ಏಷ ಉ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಃ | ವಾಗ್ಗೈ ಬ್ರಹ್ಮ | ತಸ್ಯಾ ಏಷ ಸತಿಃ | ತಸ್ಮಾದು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಃ |

ಪ್ರಾಣನೇ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾರತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಾಣನು ಭಾರತಿಯ ಪತಿ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿ’. ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಅನಂತವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಧವಾ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಪೂರ್ಣಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾರತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಾಣನು ಭಾರತಿಯ ಪತಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿ’.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ತ್ರೀಗುಣೈಃ ಸರ್ವಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮತೀ ತು ಸರಸ್ವತೀ |
ಅನಂತವೇದರೂಪತ್ವಾದ್ ಸೈವ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಕೀರ್ತಿತಾ |
ವಿಷ್ಣುನಾ ಬೃಹಂತತ್ವಾದ್ವಾ ತತ್ಪ್ರತಿರ್ನಾಯುರೀಶ್ವರಃ |

ಅನುವಾದ—ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾರತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅನಂತವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದುದರಿಂದ

ಅಥವಾ ದರಿಯ ಪೂರ್ಣಸನ್ನಿಧಾನವಾತ್ರಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಪ್ರಭುವಾದ ಪ್ರಾಣನು ಅವಳ ಪತಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಉ ಏವ ಸಾನು| ವಾಗ್ ನೈ ಸಾ | ಅನುಃ ಏಷಃ | ಸಾ ಚಾನುಶ್ಚೇತಿ ತತ್ ಸಾನ್ಮುಃ ಸಾನುತ್ತಂ | ಯದ್ವೇನ ಸಮುಃ ಪ್ಲುಷಿತಾ, ಸನೋ ಮಶಕೇನ, ಸನೋ ನಾಗೇನ, ಸಮ ಏಭಿಸ್ಪ್ರಿಭಿರ್ಲೋಕೈಃ, ಸನೋಽನೇನ ಸರ್ವೇಣ, ತಸ್ಮಾದ್ವೇನ ಸಾನು | ಅಶ್ನುತೇ ಸಾನ್ಮುಃ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಯ ಏವಮೇತತ್ ಸಾನು ವೇದ |

ಅರ್ಥನಾರೀ ಸರಾಕಾರದ ಪ್ರಾಣನೇ ಸಾಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾರತಿಗೆ ಸಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಮಿತ ಮಹಿಮನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ಅಮ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಾ ಮತ್ತು ಅಮ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿದಾಗ ಸಾಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥನಾರೀಸರರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣ ನನ್ನು ಸಾಮಶಬ್ದವು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತ. ಈ ಪ್ರಾಣನೇ ಬಿಂದುವಿನಲ್ಲಿ ಬಿಂದು ಎಗೆ ಸಮನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಸೊಳ್ಳೆಯಲ್ಲಿ ಸೊಳ್ಳೆಗೆ ಸಮನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಆನೆಯಲ್ಲಿ ಆನೆಗೆ ಸಮನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸಮ ನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಹೆಚ್ಚೇಕೆ, ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಮನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಸಾಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಾರು ಪ್ರಾಣನ ಈ ಸಾಮ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪ್ರಾಣನ ಸಾಯುಜ್ಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ ನಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಉ ನಾ ಉದ್ಗೀಘಃ | ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಉತ್ | ಪ್ರಾಣೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಬ್ಧಂ | ನಾಗೇನ ಗೀಘಾ | ಉಚ್ಚ ಗೀಘಾ ಚೇತಿ ಸ ಉದ್ಗೀಘಃ |

ಅರ್ಥನಾರೀಸರರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣನೇ ಉದ್ಗೀಘಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಉತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯಲ್ಪ ಟ್ಟಿದೆ. ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದುದರಿಂದ ಭಾರತಿಗೆ ಗೀಘಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉತ್ ಮತ್ತು ಗೀಘಾ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಉದ್ಗೀಘವಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಾರತ್ವಾತ್ ಸ್ತ್ರೀಷು ಸಾ ದೇವೀ ಸೇತ್ಯುಕ್ತಾ ಸಾನುರೂಪತಃ | ಗೀಘೇತ್ಯುಕ್ತಾ ತದುದ್ಗೀಘಸಾನಾಖ್ಯೋಽರ್ಥತನುಸ್ತಯಾ | ಅರ್ಥನಾರೀಸರವಪುರ್ವಾಯುಃ ಕುತ್ರಚಿದೀರಿತಃ |

ಅನುನಾದ—ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದುದರಿಂದ ಭಾರತಿಗೆ ಸಾ ಎಂದು

ಹೆಸರು. ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಗೀಢಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಅರ್ಧನಾರೀನರರೂಪನಾದ ವಾಯುವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸಾಮ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ, ಕೆಲವೆಡೆ ಉದ್ಗೀಢ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಉದ್ಗಾತ್ಯಗಳೆಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವವ ಪ್ರಾಣದೇನ:

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವಾಪಿ | ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತಶ್ಚೈಕಿತಾನೇಯೋ ರಾಜಾನಂ ಭಕ್ಷಯನ್ನುನಾಚ 'ಅಯಂ ತ್ವಸ್ಯ ರಾಜಾ ಮೂರ್ಧಾನಂ ವಿಸಾತಯತಾದ್ ಯದೀತೋಽಯಾಸ್ಯ ಅಂಗಿರಸೋಽಸ್ಮೇನೋದಗಾಯದಿ'ತಿ | ನಾಚಾ ಚ ಹ್ಯೇನ ಸ ಪ್ರಾಣೇನ ಚೋದಗಾಯದಿತಿ |

ಪ್ರಾಣನೇ ಅಯಾಸ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಉದ್ಗಾನ ಮಾಡುವವನು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ ಚಿಕಿತಾನನ ಮಗನಾದ ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತಮುನಿಯು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ, 'ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮಾಡಿದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯವನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಅಯಾಸ್ಯ ಅಂಗಿರಸ ಋಷಿಗಳು ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದ್ದರೆ, ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೇ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುವ ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಈ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉರುಳಿಸಲಿ, ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಏಕೆಂದರೆ ಭಾರತೀಸಹಿತನಾದ ಅರ್ಧನಾರೀನರರೂಪಿ ಪ್ರಾಣನಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಅವರು ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದ್ದರು.

ವಿನರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನೇ ಉದ್ಗಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಯಾಸ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಪರವಾಗಿ ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿ, ಈಗ ಪ್ರಾಣನೇ ಅಯಾಸ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಉದ್ಗಾನ ಮಾಡುವನೆಂಬುದು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತನು ಶಪಥಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಯಾಸ್ಯೋ ವಿಶ್ವಸೃಗೃಜ್ಜೇ ತೇನಾಸವಿಷ್ಟೋಽನ್ತಗಾಯತ |

ಅನುವಾದ—ಅಯಾಸ್ಯಮುನಿಯು ಅರ್ಧನಾರೀ ನರರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಅವಿಷ್ಟನಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದನು.

ಸಾಮಗಾನಸ್ವರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅಧೀನ:

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ವೈತಸ್ಯ ಸಾಮೋ ಯಃ ಸ್ವಂ ವೇದ ಭವತಿ ಹಾಸ್ಯ ಸ್ವಂ | ತಸ್ಯ ವೈ ಸ್ವರ ಏನ ಸ್ವಂ | ತಸ್ಮಾದಾತ್ರ್ವಿಜ್ಯಂ ಕರಿಷ್ಯನ್ ನಾಚಿ ಸ್ವರ-ಮಿಚ್ಛೇತ | ತಯಾ ನಾಚಾ ಸ್ವರಸಂಪನ್ನಯಾಽಽತ್ರ್ವಿಜ್ಯಂ ಕುರಾತ್ |

ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೇ ಸ್ವರನಂತಂ ದಿದೃಕ್ಷಂತ ಏವ | ಅಥೋ ಯಸ್ಯ ಸ್ವಂ
ಭವತಿ | ಭವತಿ ಹಾಸ್ಯ ಸ್ವಂ ಯ ಏವಮೇತತ್ ಸಾಂನ್ಯಃ ಸ್ವಂ ನೇದ |

ಅರ್ಥನಾರೀನರರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣನ ಗೃಹಕೋಶಸುವರ್ಣಾದ್ಯಭಿಮಾನಿರೂಪ
ವನ್ನು ತಿಳಿದ ಉವಾಸಕನಿಗೆ ಗೃಹಕೋಶಸುವರ್ಣಾದಿವತ್ತೆ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಗೃಹ
ಕೋಶಾದಿಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನ ರೂಪವು ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ
ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಉದ್ಗಾತ್ರಕರ್ಮವಾದ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡು
ವವನು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಬೇಕು. ಅದರಿಂದಲೇ ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳೂ
ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತ್ರವಾಗಿ ವರಿಸಲು ಆಯಾಸ್ವಾದಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಸಿಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ
ಯಾರಾದರೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ವರ ಉಳ್ಳವನನ್ನೇ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಗೃಹ
ಕೋಶಾದ್ಯಭಿಮಾನಿರೂಪಉಳ್ಳ ಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನ ನಾಮಗಾನದಿಂದ
ಯಾಗಕರ್ತೃನಿಗೆ ಗೃಹಕೋಶಾದಿ ಲಭಿಸುವುದು. ಅರ್ಥನಾರೀನರರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣನ
ಗೃಹಕೋಶಾದ್ಯಭಿಮಾನಿರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ಉವಾಸಕನಿಗೆ ಗೃಹಕೋಶಾದಿ ಲಭಿಸು
ತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಂನ್ಯೋ ಯಃ ಸುವರ್ಣಂ ನೇದ ಭವತಿ ಹಾಸ್ಯ
ಸುವರ್ಣಂ | ತಸ್ಯ ವೈ ಸ್ವರ ಏವ ಸುವರ್ಣಂ | ಭವತಿ ಹಾಸ್ಯ ಸುವರ್ಣಂ
ಯ ಏವಮೇತತ್ ಸಾಂನ್ಯಃ ಸುವರ್ಣಂ ನೇದ |

ಯಾರು ಅರ್ಥನಾರೀನರರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣನ ಸುವರ್ಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ
ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಸುವರ್ಣ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಸುವರ್ಣಾಭಿ
ಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನ ರೂಪವೇ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದೆ.
ಯಾರು ಅರ್ಥನಾರೀನರರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣನ ಈ ಸುವರ್ಣಾಭಿಮಾನಿ ರೂಪವನ್ನು
ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಸುವರ್ಣವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗೃಹಕೋಶಾದಿಕಂ ಯತ್ ಸ್ವಂ ತದ್ರೂಪೈಸ್ಯ ಸ್ವರೇ ಸ್ಥಿತಃ |
ಭೂಷಣಸ್ವರ್ಣರೂಪೀ ಚ ಸ ಏವಾಪಿ ಸ್ವರೇ ಸ್ಥಿತಃ |

ಅನುನಾದ—ಗೃಹಕೋಶಾದಿ ಸ್ವತ್ತುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನು
ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಪ್ರಾಣನೇ ಭೂಷಣ ಸ್ವರ್ಣಾಭಿ
ಮಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಂನ್ಯೋ ಯಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ನೇದ ಪ್ರತಿ ಹ ತಿಷ್ಠತಿ |

ತಸ್ಯ ವೈ ನಾಗೇನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ನಾಚಿ ಹಿ ಖಲ್ವೇಷ ಏತತ್ ಪ್ರಾಣಃ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋ ಗೀಯತೇ | ಅನ್ನ ಇತ್ಯುಹ್ಯೇಕ ಆಹುಃ |

ಯಾರು ಸಾಮಾನ್ಯನಾದ ಪ್ರಾಣನ ಪೀಠವನ್ನು ತೀಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಗಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವೇ ಪ್ರಾಣನ ಪೀಠ. ಒಂದೆಂದರೆ ಗಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಂ ಪೀಠರೂಪಂ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥಿತಮ್ |
ಗಾನಕಾಲೇಽನ್ಯದಾ ತ್ವನ್ನಂ ಪ್ರಾಣಪೀಠಮಿತಿ ಸ್ಮೃತಂ ||

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಗಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಪೀಠರೂಪವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

‘ತನುಸೋ ಮಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಮಯ’ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಶಃ ಪವನಾನಾನಾಮೇವಾಭ್ಯಾರೋಹಃ | ಸ ವೈ ಖಲು
ಪ್ರಸ್ತೋತಾ ಸಾನು ಪ್ರಸ್ತೌತಿ | ಸ ಯತ್ರ ಪ್ರಸ್ತೌಯಾತ್ ತದೇತಾನಿ
ಜನೇತ್—

‘ಅಸತೋ ಮಾ ಸದ್ ಗಮಯ |

ತನುಸೋ ಮಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಮಯ |

ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾರ್ಗಮೃತಂ ಗಮಯೇತಿ |

ಸ ಯದಾ ಹಾ‘ಸತೋ ಮಾ ಸದ್ಗಮಯೇತಿ | ಮೃತ್ಯುರ್ವಾ ಅಸತ್ |
ಸದಮೃತಂ | ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾರ್ಗಮೃತಂ ಗಮಯ | ಅಮೃತಂ ಮಾ
ಕುರ್ವಿತ್ಯೇವೈತದಾಹ | ‘ತನುಸೋ ಮಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಮಯೇತಿ |
ಮೃತ್ಯುರ್ವೈ ತನುಃ | ಜ್ಯೋತಿರಮೃತಂ | ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾರ್ಗಮೃತಂ
ಗಮಯ | ಅಮೃತಂ ಮಾ ಕುರ್ವಿತ್ಯೇವೈತದಾಹ | ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾರ್ಗ
ಮೃತಂ ಗಮಯೇತಿ ನಾತ್ರ ತಿರೋಹಿತಮಿವಾಸ್ತಿ |

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಇಷ್ಟು ಮಹಿಮೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನು
ಗ್ರಹವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರೇ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ
ಇತರ ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನೇರುತ್ತಾರೆ. ಅಯಾಸ್ಯಾದಿ
ಪುನಿಗಳು ಪ್ರಾಣನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಪಾಯು

ಪದಯೋಗ್ಯನೇ ಸಾಮಗಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ. ಅವನೇ ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ ಅವನು 'ಅಸತೋ ಮಾ ಸದ್ಗಮಯ, ತಮಸೋ ಮಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಮಯ, ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾರ್ಗಮೃತಂ ಗಮಯ' ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಅಸತೋ ಮಾ ಸದ್ಗಮಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ದುಃಖರೂಪವಾದ ಮೃತ್ಯು. ಸತ್ ಎಂದರೆ ಅನಂದರೂಪವಾದ ಅಮೃತ. 'ನನ್ನನ್ನು ದುಃಖದಿಂದ ಅನಂದದ ಕಡೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು. ನನ್ನನ್ನು ಸುಖಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು' ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತಮಸೋ ಮಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಮಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಮಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನ ರೂಪವಾದ ಮೃತ್ಯು. ಜ್ಯೋತಿ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಅಮೃತ. 'ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಜ್ಞಾನದ ಕಡೆಗೆ ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗು' ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾರ್ಗಮೃತಂ ಗಮಯ, ಮರಣದಿಂದ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೊಯ್ಯು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಅಂಶ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯಾನೀತರಾಣಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ತೇಷ್ವಾತ್ಮನೀಽನ್ನಾದ್ಯ-
ನಾಗಾಯೇತ್ | ತಸ್ಮಾದು ತೇಷು ನರಂ ವೃಣೇತ ಯಂ ಕಾನುಂ
ಕಾನುಯತೇ ತಂ | ಸ ಏಷ ಏನಂನಿದುದ್ಗತಾ ಆತ್ಮನೀ ನಾ
ಯಜಮಾನಾಯ ನಾ ಯಂ ಕಾನುಂ ಕಾನುಯತೇ ತನಾಗಾಯತಿ |
ತದ್ವೈತಲ್ಲೋಕಜಿದೇವ | ನ ಹೈನಾಲೋಕೈತಾಯಾ ಆಶಾಸ್ತಿ ಯ
ಏನಮೇತತ್ ಸಾಮ ವೇದ ||

|| ಇತಿ ಉದ್ದೀಘ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ವಾಯುಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನು ಈ ಮೂರುಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತಾವಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಯಜಮಾನನು ತನಗೆ ತನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಆಶಿಸಬೇಕು. ಆ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಸಾಮಗಾನ ಬಲದಿಂದ ಕೊಡಿಸಲು ವಾಯುಪದ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಜೀವನು ಸಮರ್ಥನಾದುದರಿಂದಲೇ ಅಂತಹವನು ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಯಜಮಾನನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬೇಡಬೇಕು. ಈ ಮೂರುಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ವಾಯುಪದಯೋಗ್ಯನಾದ ಜೀವನು ಯಜಮಾನನಿಗೂ ತನಗೂ ಯಾವ ಯಾವ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಬಯಸುವನೋ ಆ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಾಮಗಾನವು ತಂದುಕೊಡಬಲ್ಲದು. ಯಜಮಾನನು ಅಂತಹ ಉದ್ಗ್ರಾಹ್ಯವಿನಿಂದ ಏಕೆ ಸುಖವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಲ್ಲ, ಪರಲೋಕಸುಖವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಸಾಮನಾಮಕ

ರೋಭಿಸುವ ಪದ್ಧದ ಚಿಹ್ನೆಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ರುದ್ರಪದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಗಳು ತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕರಿಂದ ಹದಿನಾರರವರೆಗೂ ಬಹುಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರರಿಂದ ಎಂಟರವರೆಗೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಕಡಿಮೆ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸದ್ ದುಃಖಾತ್ಮಕೋ ಮೃತ್ಯುಃ ಸದಾನಂದಾಮೃತಂ ಸ್ಥೂತಮ್ |
ತನೋಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕೋ ಮೃತ್ಯುಃ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಞಾನಾಮೃತಂ ಮತಂ |
ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾರ್ಗಮೃತಮಿತ್ಯತ್ರ ಮೃತ್ಯುರ್ಮರಣಮೇವ ಚ |
ಏನಂವಿದ್ವಾಯುಪದಯೋಗ್ಯಾ ಉದ್ಗಾತಾರ ಏವ ತು |
ಯದಾ ಭವೇಯುಸ್ತೇಷು ತದಾ ಯಾಜೀ ತು ವ್ಯುಯಾದ್ ವರಂ |
ಆತ್ಮನೇ ಯಾಜಿನೇ ನಾಪಿ ಹ್ಯುದ್ಗಾತ್ಯನಂವಿಧೋ ಯದಿ |
ಆಗಾಯೇತ್ ತದ್ ಭವೇನ್ನಾಸತ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಭೀಷ್ಟೇ ವಿಚಾರಣಾ |
ಏನಂ ತಂ ಸಾನುನಾಮಾನಂ ನಾಯುಂ ಯೋ ನೇದ ಸಾದರಂ |
ತಸ್ಯೇಷ್ಟಲೋಕರಾಹಿತ್ಯೇ ನಾಸತಾ ಕಾರ್ಯಾರಿಣಾ ಕ್ಷಚಿತ್ |
ತಸ್ಮಾದ್ ನಾಯುತ್ಪಯೋಗೈರ್ಹಿ ಯೇಷಾಂ ಲೋಕಾಃ
ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ತೇಷಾನ್ಮಲೋಕತಂಕಾ ಚ ನೈವ ಕಾರ್ಯ ಕದಾಚನ |
ಯಸ್ಮಾನ್ನಾರಾಯಣಸ್ಯಾತಿಪ್ರಿಯಾಃ ಪ್ರಾಣತ್ವಯೋಗಿನಃ |
ಇತ್ಯಾದಿ ಮಹಾಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ||

ಅನುನಾದ—ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ದುಃಖಾತ್ಮಕವಾದ ಮೃತ್ಯು. ಸದ್ ಎಂದರೆ ಅನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ಅಮೃತ. ತಮಸ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಮೃತ್ಯು. ಜ್ಯೋತಿ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಅಮೃತ. 'ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾರ್ಗಮೃತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯು ಎಂದರೆ ಮರಣವೇ, ಅಮೃತ ಎಂದರೆ ಪೋಕ್ಷವೇ. ಹೀಗೆ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದ ವಾಯುಪದವಿಯೋಗ್ಯರು ಉದ್ಗಾತ್ರಗಳಾಗಿ ದೊರೆತಾಗ ಯಜಮಾನನು ಅವರಲ್ಲಿ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಬಯಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂತಹ ಉದ್ಗಾತ್ರವು ತನಗಾಗಲೀ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಲೀ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಫಲವು ದೊರೆತೇ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಆ ಸಾಮ ನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಕೂಡಾ ಇಷ್ಟಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗದಿರಲಿ ಎಂದು ಅವನ ಶತ್ರುವು ಆಸೆ ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ

ವಾಯುಪದವಿ ಯೋಗ್ಯರು ಸಾಮಗಾಸ ಮಾಡುವಾಗ ಯಾರಿಗೆ ಉತ್ತಮಲೋಕ ವ್ರಾಪ್ತವಾಗಲೆಂದು ಹೇಳುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗದಿರಲಿ ಎಂದು ಯಾರೂ ಎಂದೂ ಆಸೆಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲವೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಯುಪದವಿಯೋಗ್ಯರು ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯರಾದವರು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮಹಾಸಂಹಿತೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸ್ಯಾದಯತ ಇತ್ಯಯಾಸ್ಯಃ | ಪ್ರಸಿದ್ಧಮೃತ್ಯುಮೃತತ್ವಾನ್ನಾತ್ರ ತಿರೋಹಿತಮಿವಾಸ್ತಿ | ಏಷ ಉದ್ಗಾತೇತಿ ವಾಯುತ್ವಯೋಗ್ಯಃ | ತದ್ಧೈತಲ್ಲೋಕಜಿದೇವೇತಿ ತಸ್ಮಾದ್ ನರಾಭಿಯಾಚನಮ್ |

|| ಇತಿ ಉದ್ಗೀಢ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದರೂ ಅದರ ಜೊತೆಗೇ ಇರುವ ಅಯಾಸ್ಯಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಆಸ್ಯ—ಮುಖ ದಿಂದ, ಅಯತೇ—ಬರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅಯಾಸ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮೃತ್ಯೋರ್ಮಾ ಅಮೃತಂ ಗಮಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯು ಅಮೃತ ಪದಗಳು ಮರಣ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಪ್ನವಾದಂತಿರುವ ಅಂಶವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. 'ಏಷ ಉದ್ಗಾತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಷ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣನೋ ಪಾಸಕನಲ್ಲ, ವಾಯುಪದವಿಯೋಗ್ಯ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. 'ತಸ್ಮಾದ್ ತೇಷು ಪರಂ ವೃಣೀತ' ಎಂದರೆ, ಯಜಮಾನನು ವಾಯುಪದವಿಯೋಗ್ಯ ಉದ್ಗಾತೃವಿನಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವರಿಂದ ವರ ವನ್ನು ಬೇಡಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉದ್ಗೀಢ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು ||

ಚತುರ್ನುಋನ ನಾನುಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅತ್ಮೈನೇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ಪುರುಷನಿಧಃ | ಸೋಽನುವೀಕ್ಷ್ಯ ನಾನ್ಯದಾತ್ಮನೋಽಪತ್ಯತ್ | ಸೋಽಹಮಸ್ತೀತ್ಯಗ್ರೇ ವ್ಯಾಹರತ್ | ತತೋಽಹಂನಾಮಾಸಭವತ್ | ತಸ್ಮಾದಪ್ಯೇತರ್ಹ್ಯಾನುಂತ್ರಿತೋಽಹಮಯಮಿತ್ಯೇನಾಗ್ರ ಉಕ್ತ್ವಾಽಘಾನ್ಯನ್ನಾನು ಪ್ರಬ್ರೂತೇ ಯದಸ್ಯ ಭವತಿ | ಸ ಯತ್ ಪೂರ್ವೋಽಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್, ಸರ್ವಾನ್ ಸಾಪ್ತನ ಔಷತ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಪುರುಷಃ | ಓಷತಿ ಹ ವೈ ಸ ತಂ ಯೋಽಸ್ಮಾತ್ ಪೂರ್ವೋ ಬುಭೂಷತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಅವನಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸದೃಶನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜನಿಸಿದನು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದರೂ ತನಗಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಅನಿತ್ಯವಾದ ದೇವೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾದರೂ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾನು ಬಿಟ್ಟಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಹಮಸ್ವಿ ಎಂದು ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಅವನು ಅಹಂ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾದನು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೊದಲು ಅಹಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೇ, ಈಗಲೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನೀನು ಯಾರು ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಿದರೆ ಅಹಂ ಎಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ತಂದೆ ತಾಯಿ ಇಟ್ಟ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವ ಅಂದರೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು, ಎಲ್ಲಾ ವಾಪಗಳನ್ನೂ ದಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಪುರುಷ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಕೂಡ ತಾನು ಪಡೆಯಲು ಬಯಸಿದುದನ್ನು ತನಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಡೆಯಲು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಬಯಸಿದರೆ ಅಂತಹವನನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಮಗ್ರೇ ಏತಸ್ಯಾಗ್ರೇ, ಪರಮಾತ್ಮೈವಾಸೀತ್ | ತತಃ ಪುರುಷ-
ವಿಧೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಸೀತ್ | ಪುರುಷೋ ವಿಷ್ಣುಃ | ತದ್ವಿಧತ್ವಾತ್ ಪುರುಷ-
ವಿಧಃ |

ಏತಸ್ಯ ಜಗತೋ ಹ್ಯಗ್ರ ಆಸೀನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ |
ಏಕ ಏವ ಶ್ರಿಯಾ ಸಾರ್ಥಂ ತಮಾತ್ಮಾ ಪುರುಷೇತ್ಯಪಿ |
ಅಹುಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಪುರುಷವಿಧೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸಮಭವತ್ ಪ್ರಭೋಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಾದೇಶ್ಚ ಶ್ರಿಯಶ್ಚೈವ ನಿತ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುಗುಣಾಧಿಕಃ |
ಯಥಾ ತಥೈವ ರುದ್ರಾದೇಃ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಯಸ್ಮಾದ್ ಗುಣಾಧಿಕಃ |
ಏತಸ್ಮಾತ್ ಪುರುಷವಿಧತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ |

ಅನುನಾದ—ಇದಮಗ್ರೇ ಎಂದರೆ ಈ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು, ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇದ್ದನು. ಅವನಿಂದ ಪುರುಷವಿಧನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜನಿಸಿದನು. ಪುರುಷ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣು. ಅವನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಆಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪುರುಷವಿಧ.

ಈ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಹಿತನಾದ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಅವನನ್ನು ಆತ್ಮಾ ಎಂದೂ ಪುರುಷ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಭುವಾದ ಆ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ನಾರಾಯಣಸದೃಶನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜನಿಸಿದನು. ರುದ್ರಾದಿಗಳೂ ನಾರಾಯಣಸದೃಶರೇ ಆದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವಿಶೇಷ

ವಾಗಿ ನಾರಾಯಣ ಸದೃಶನನ್ನು ತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ತು ಸರ್ವದಿಶೋ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ನಾನ್ಯದ್ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪಿತಾಮಹಃ |
 ಅಬ್ರವೀದಹಮಸ್ಮೀತಿ ಸ್ವಾಹೇಯತ್ವಮನುಸ್ಮರನ್ |
 ಹಾತುಂ ಶಕ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಮಾಸೀದೇಕೋಽಭವಂ ಯತಃ |
 ಅಹೇಯತ್ವಂ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ಸ ಏವಂ ಸಮಚಿಂತಯತ್ |
 ತತೋಽಭವದಹಂನಾಮಾ ಸ ಚಾಭೂತ್ ಪುರುಷಾಭಿಧಃ |
 ಓಷಣಾತ್ ಸರ್ವಪಾಪಾನಾಂ ಪೂರ್ವಃ ಪುರುಷ ಉಚ್ಯತೇ |
 ನಾರಾಯಣಪ್ರಸಾದೇನ ಯ ಏವಂ ಪುರುಷಾಭಿಧಾನಾಂ |
 ನೇದ ಸ್ವಾಭಿಮತಂ ಯಸ್ತು ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತುಮಭೀಷ್ಟತಿ |
 ಓಷೇತ್ ಸ್ವಯಮನುಷ್ಯಃ ಸನ್ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದತಃ |

ಅನುನಾದ—ಪಿತಾಮಹನಾದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿ ತನಗಿಂತ ದೇರೆ ಯಾವುದನ್ನೂ ಕಾಣದೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವು ತನಗೆ ಅಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಉಳಿದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟಿರಲು ಶಕ್ಯವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈಗ ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರ ಪೌತ್ರಾದಿ ಬಂಧುಗಳನ್ನಿಗಲೆ ಬಿಟ್ಟಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತನಗೆ ಬಿಟ್ಟಿರಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದುಕೊಂಡು ಅಹಮಸ್ಮಿ ಎಂದುನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಅಹಂ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾದನು. ನಾರಾಯಣನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಪುರುಷನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾರಾಯಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜೀವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಪುರುಷ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತಾನು ಇಚ್ಛಿಸಿದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತನಗಿಂತ ಮೊದಲು ತನ್ನ ಶತ್ರು ಪಡೆಯಲು ಬಯಸಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತಾನು ದಿಗ್ಧನಾಗದೆ ಆ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಭಯಕಾರಣವಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸೋಽಬಿಭೇತ್ | ತಸ್ಮಾದೇಕಾಕೀ ಬಿಭೇತಿ | ಸ ಹಾಯಮೀಶ್ವಾಂ-
 ಚಕ್ರೇ- 'ಯನ್ಮದನ್ಯನ್ಯಾಸ್ತಿ ಕಸ್ಮಾನ್ಯು ಬಿಭೇಮೀ'ತಿ | ತತ ಏವಾಸ್ಯ

ಭಯಂ ನೀಯಾಯಾ| ಕಸ್ಮಾದ್ಧಿ ಅಭ್ಯಷ್ಯದ್ | ದ್ವಿತೀಯಾದ್ ನೈ
ಭಯಂ ಭನತಿ |

ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಏಕಾಕಿಯಾಗಿದ್ದ ಕಾರಣ ಹೆದರಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಏಕಾಕಿಯಾದವನು ಹೆದರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ನನಗೆ ವಿರೋಧಿಯಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಏಕೆ ನಾನು ಹೆದರುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದನು. ಆದರಿಂದ ಅವನ ಭಯವು ದೂರವಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಂದ ಭಯಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿರೋಧಿಯಾದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನೇ ಇಲ್ಲವೆಂದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಏಕೆ ಹೆದರುವನು ?

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯ ತ್ವೇಕಸ್ಯ ಸಹಸಾ ಯತೋ ಭೀಃ ಸಮುಜಾಯತ |
ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಾಪಿ ಚೈಕಸ್ಯ ನಿರ್ವಿನೇಕಭಯಂ ಭವೇತ್ |
ನಿಮನುಶ್ಚ ತತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಯಸ್ಮಾನ್ನದ್ವಾಭಕೋ ನ ಹಿ |
ನುಯಾ ಸೃಜ್ಯಾ ಯತಃ ಸರ್ವೇ ಇತಃ ಪಶ್ಚಾತ್ತನೋ ಹಃ |
ಅತಃ ಕಸ್ಮಾದ್ ಬಿಭೇಮೀತಿ ತಸ್ಯ ಭೀತಿರಪೋಹಿತಾ |
ನಿಷ್ಕೋರತಿ ಪ್ರಿಯತ್ನಾತ್ತು ತದನ್ಯೇಷಾಂ ಪಿತೃತ್ವತಃ |
ಕಸ್ಮಾದ್ ಭಯಂ ಭವೇತ್ತಸ್ಯ ಸಮಾನಾದ್ಧಿ ಭಯಂ ಭವೇತ್ |
ವಿರೋಧಿನೋಽಧಿಕಾದ್ವಾಪಿ ಹೀನಾದ್ವಾ ಪಾರವಶ್ಯತಃ |
ಹೀನಮೇವ ಯತಸ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವಮೇವ ಜಗದ್ ವಶೇ |
ನ ಚ ಜಾತಂ ತದಾ ಸರ್ವಂ ಹರಿರೇವ ಯತಃ ಪಃ |

ಅನುನಾದ—ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆಯೇ ಭಯ ಉಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದರೆ ವಿವೇಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಭಯ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದನು. 'ನನಗೆ ಬಾಧಕರಾದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನಾನೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಪಂಚಮ ಮುಖಿಚ್ಛೇದಕನಾದ ಶಿವನೂ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಏಕೆ ಹೆದರುತ್ತಿದ್ದೇನೆ?' ಹೀಗೆ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮನ ಭಯವು ನಾಶವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾರಿಂದ ಭಯವಾಗಬೇಕು? ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದ ವಿರೋಧಿಯಾದವನಿಂದ ಭಯ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತನಗಿಂತ ಪ್ರಬಲನಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿ ಇದ್ದರೂ ಅವನು ವಿರೋಧಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ತಾನು ಅತಿ ಪ್ರಿಯನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿರೋಧಿಯಾದ ಸಮಾನನಿಂದಲೂ ಭಯ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನನಾಗಿದ್ದ ವಿರೋಧಿಯಾದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಂದೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತನಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ

ಯವರು ತನಗೆ ವಶರಾಗದಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ತಾನು ಅವರಿಗೆ ವಶನಾದರೂ ಭಯ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತನಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯವರಾದ ಎಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಶರಾಗಿ ದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅವರ ವಶದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಅಂಥವರು ಇನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಲೂ ಇಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಪ್ರಬಲರೂ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತ ಪ್ರಬಲನಾಗಿರುವನು.

ವಾಣೀಬ್ರಹ್ಮರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನೈ ನೈವ ರೇನೇ | ತಸ್ಮಾದೇಕಾಕೀ ನ ರಮತೇ | ಸ ದ್ವಿತೀಯನ್ಮೃಚ್ಛತ್ | ಸ ಹೈತಾನಾನಾಸ ಯಥಾ ಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸೌ ಸಂಪರಿಷ್ಕಕ್ತೌ | ಸ ಇಮನೇನಾಸತ್ಮಾನಂ ದ್ವೇಧಾಸಸಾತಯತ್ | ತತಃ ಪತಿಶ್ಚ ಪತ್ನೀ ಚಾಭವತಾಂ | ತಸ್ಮಾದಿದಮರ್ಥಬೃಗಲನಿವ ಸ್ವ ಇತಿ ಹ ಸ್ವಾಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ತಸ್ಮಾದಯಮಾಕಾಶಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಪೂರ್ಯತ ಏವ | ತಾಂ ಸಮಭವತ್ | ತತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತ |

ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಸಂತೋಷ ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಏಕಾಕಿಯಾದವನು ಸಂತೋಷಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಒಬ್ಬಳು ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಗಾತಿಯಾಗಿ ಬಯಸಿದನು. ಅವನು ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಪರಸ್ಪರ ಆಲಿಂಗಿತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಣಿಯರ ದೇಹದಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಆ ದೇಹವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗ ಮಾಡಿ ಬೀಳಿಸಿದನು. ಹಾಗೆ ಬೀಳಿಸಿದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ವಾಣಿ, ಪತಿ ಮತ್ತು ಪತ್ನೀ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟರು. ಹೀಗೆ ಒಂದಾಗಿ ಇದ್ದ ದೇಹವು ಎರಡಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಣಿಯರಿಗೆ ಈ ಎರಡು ದೇಹದಿಂದಂಟಾದ ಸುಖವು, ಒಂದೇ ಪಾತ್ರೆಯ ಎರಡು ಅರ್ಧಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಫೃತದಂತೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪುರುಷದೇಹಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಸಂತತಿಯಿಂದ ತುಂಬುವಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಯು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಣಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿದನು. ಆಗ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಜನಿಸಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ರೇನೇ ಸ ತತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತಸ್ಮಾದೇಕಸ್ಯ ನೋ ರತಿಃ |

ಅದ್ಯಾಪಿ ಪತ್ನೀನ್ಮೃಚ್ಛಚ್ಛ ಸ ಸ್ಥೂಲತ್ವಮುಪಾಗತಃ |

ದಂಪತೀ ಸಹಿತೌ ಯಾವದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚೈವ ಸರಸ್ವತೀ |

ತಾನದ್ವೇಹೋಽಭವದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತತೋ ದೇಹಂ ದ್ವಿಧಾಸಕರೋತ್ |

ಪಾತನಾತ್ ಪತಿಪತ್ನೀತ್ವಶಬ್ದ ಏನೋರಜಾಯತ |

ತಸ್ಮಾತ್ ತಯೋರೇಕಸುಖಂ ಭವತ್ಯೇನಾರ್ಥಸಾತ್ರವತ್ |
ತತಸ್ತಸ್ಯಾಮುಮೇಶಾದೀನ್ ದೇವಾನ್ ಸರ್ವಮನೂನಸಿ |
ಜನಯಾಮಾಸ ಜೋಧಸ್ಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ಹಿ ಮನುಷ್ಯತಾ |

ಅನುವಾದ—ಮೂದಲಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಏಕಾಕಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಂತೋಷ ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಏಕಾಕಿಯಾದವನು ಸಂತೋಷಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿದನು. ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿ ದಂಪತಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಆಲಿಂಗಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಪರಿಮಾಣವಷ್ಟಿರಬಹುದೋ ಅಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಅನಂತರ ಆ ದೇಹವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಮಾಡಿ ಬೀಳಿಸಿದನು. ಹಾಗೆ ಬೀಳಿಸಿದ್ದಾದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಣಿಯರಿಗೆ ಪತಿ ಪತ್ನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಉಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಒಂದೇ ವಾಲ್ಮೀಯ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಘೃತವು ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇರುವಂತೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಸುಖ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಎಲ್ಲ ಮನುಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪಾದಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರೆಂದರೆ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಮನುಗಳು ಹೊರತು ಮಾನವರಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸೋ ಹೇಯಮೀಕ್ಷಾಂಚಕ್ರೇ- ‘ಕಥಂ ನು ನಾ ಆತ್ಮನ ಏನ ಜನಯಿತ್ವಾ ಸಂಭವತಿ | ಹಂತ ತಿರೋಽಸಾನೀ’ತಿ | ಸಾ ಗೌರಭವತ್ | ವೃಷಭ ಇತರಃ | ತಾಂ ಸಮೇನಾಭವತ್ | ತತೋ ಗಾವೋಽಜಾಯಂತ | ವಡನೇತರಾಭವತ್ | ಅಶ್ವವೃಷ ಇತರಃ | ಗರ್ಧಭೇತರಾ | ಗರ್ಧಭ ಇತರಃ | ತಾಂ ಸಮೇನಾಭವತ್ | ತತ ಏಕಶಫನುಜಾಯತ | ಅಜೇತರಾಭವತ್ | ಬಸ್ತ ಇತರಃ | ಅನಿರಿತರಾ | ನೇಷ ಇತರಃ | ತಾಂ ಸಮೇನಾಭವತ್ | ತತೋಜಾವಯೋಽಜಾಯಂತ | ಏನಮೇನ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಮಿಥುನಮಾ ಪಿಸೀಲಿಕಾಭ್ಯಸ್ತತ್ ಸರ್ವಮಸೃಜತ |

ಸೋಽನೇತ್ ‘ಅಹಂ ವಾವ ಸೃಷ್ಟಿರಸ್ಮಿ | ಅಹಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಸೃಷ್ಟೀ’ತಿ | ತತಃ ಸೃಷ್ಟಿರಭವತ್ | ಸೃಷ್ಟ್ಯಾಂ ಹಾಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ |

ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಪತ್ನಿಯಾಗಿರುವ ವಾಣಿಯು ಹೀಗೆ ಆಲೋಚಿಸಿದಳು. ‘ಇದೇನು ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನಿಂದಲೇ ನನ್ನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ನಲ್ಲ! ಆಶ್ಚರ್ಯ! ಇರಲಿ ಮರೆಯಾಗುತ್ತೇನೆ’. ಹೀಗೆ ಸ್ತ್ರೀ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ

ಗೋಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ವಾಣಿಯು ಹಸುವಾದಳು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಎತ್ತಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಕೂಡಿದನು. ಆಗ ಗೋವುಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು. ವಾಣಿಯು ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಯಾದಳು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗಂಡು ಕುದುರೆಯಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಕೂಡಿದನು. ವಾಣಿಯು ಹೆಣ್ಣು ಕತ್ತೆಯಾದಳು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಗಂಡು ಕತ್ತೆಯಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಕೂಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಒಂದೇ ಗೋರಸುಳ್ಳ ಕುದುರೆ ಕತ್ತೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜನಿಸಿದವು. ವಾಣಿಯು ಆಡಾದಳು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೋತವಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಕೂಡಿದನು. ವಾಣಿಯು ಕುರಿಯಾದಳು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಟಗರಾಗಿ ಅವಳನ್ನೇ ಕೂಡಿದನು. ಆಗ ಆಡುಗಳು ಮತ್ತು ಕುರಿಗಳು ಜನಿಸಿದವು. ಹೀಗೆಯೇ ಮೃಗ ಕೀಟಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಂಭಿಕ ಇರುವೆಗಳ ವರೆಗೆ ಹೆಣ್ಣು ಗಂಡುಗಳ ಮಿಲನದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು.

ನಾನು ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನನಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ತಿಳಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಯಾರು ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬ ತಿಳಿಯು ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ದೇವಾದಿ ಪ್ರಾಣಿರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಜ್ಞಾ ಪಿ ತು ಸಾ ದೇವೀ ನಿರಿಂಚೇ ಭಕ್ತಿಮತ್ಸುನಿ |
 ತದ್ಭಾರ್ಯತಾನಾತ್ಮನಶ್ಚ ನಿತರಾಂ ಧರ್ಮಮೀಕ್ಷತೀ |
 ಅನಾದ್ಯನಂತಸಂಬಂಧಮುಭಯೋರಪಿ ಜಾನತೀ |
 ಸ್ತ್ರೀಸ್ವಭಾವಂ ದರ್ಶಯಂತೀ ಸಾಧರ್ಮಿನಿವ ಚೈಕ್ಷತ |
 ನಾನಾಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಸಿದ್ಧೈರ್ಭಂ ಸಾ ಗೋತ್ವಾದಿಕಮಾವ್ರಜತ್ |
 ವೃಷಾದಿರೂಪತಾಂ ಸೋಽಪಿ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸೃಷ್ಟ್ಯೇದಮಂಜಸಾ |
 ಸರ್ಜನಾತ್ ಸೃಷ್ಟಿನಾಮಾಭೂತ್ ತದ್ವಿತ್ ತತ್ಪುತ್ರತಾಂ ವ್ರಜೇತ್ |
 ಪಿಪೀಲಿಕಾಂತರುದ್ರಾದೌ ಯಥಾಯೋಗ್ಯತ್ವಮಾತ್ಮನಃ |

ಅನುನಾದ—ವಾಣಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞಳಾದರೂ, ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳಾದರೂ, ತಾನು ಬ್ರಹ್ಮಭಾರ್ಯೆಯಾಗಿರುವುದು ಸರ್ವಥಾ ಧರ್ಮವೆಂದೂ ಮತ್ತು ತಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಸಂಬಂಧವು ಅನಾದಿ ಅನಂತ ಕಾಲದ್ದೆಂದೂ ತಿಳಿದವಳಾಗಿದ್ದರೂ, ಸ್ತ್ರೀಸ್ವಭಾವವಾದ ಲಜ್ಜೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಗಳಾದ ತನ್ನನ್ನು ಕೂಡುವುದು ಅಧರ್ಮವೆಂದು ಭಯಪಟ್ಟವಳಂತೆ ತೋರಿಕೊಂಡಳು. ವಸ್ತುತಃ ಗೋ ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸಲೆಂದೆ ಅವಳು ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ರೂಪವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಳು. ಬ್ರಹ್ಮನು ವೃಷಭಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು

ಗೋವು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹೆನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಯಾರು ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಇರುವೆಯಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ರುದ್ರ ದೇವರ ವರೆಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಿರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.

ಅಗ್ನಿ ಅನ್ನಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್-ಅಥೇತ್ಯಭ್ಯಮಂಥತ್ | ಸ ಮುಖಾಚ್ಚ ಯೋನೇರ್ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಚಾಗ್ನಿಮಸೃಜತ|ತಸ್ಮಾದೇತದುಭಯಮಲೋಮುಕಮಂತರತಃ| ಅಲೋಮುಕಾ ಹಿ ಯೋನಿರಂತರತಃ | ತದ್ಯದಿದಮಾಹುರನುಂ ಯಜಾಮುಂ ಯಜೇತ್ಯೇಕೈಕಂ ದೇವಮೇತಸ್ಯೈವ ಸಾ ವಿಸೃಷ್ಟಿಃ | ಏಷ ಉ ಹ್ಯೇವ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ | ಅಥ ಯತ್ ಕಿಂಚೇದಮಾದ್ರ್ಯಂ ತದ್ ರೇತಸೋಽಸೃಜತ| ತದು ಸೋಮಃ| ಏತಾವದ್ ನಾ ಇದಮನ್ನಂ ಚೈವಾನ್ನಾದಶ್ಚ | ಸೋಮ ಏವಾನ್ನಂ| ಅಗ್ನಿರನ್ನಾದಃ | ಸೈಷಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋತಿ ಸೃಷ್ಟಿಃ, ಯಚ್ಚೈಯಸೋ ದೇವಾನಸೃಜತ | ಅಥ ಯನ್ನೃತ್ಯಃ ಸನ್ನಮೃತಾನಸೃಜತ | ತಸ್ಮಾದತಿ ಸೃಷ್ಟಿಃ | ಅತಿಸೃಷ್ಟ್ಯಾಂ ಹಾಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ |

|| ಇತಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೀಗೆ ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಅನ್ನಪಾಕ ಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವೆನೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಬಾಯಿಯ ಎರಡು ತುಟಿಗಳನ್ನೂ, ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳನ್ನೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಉಜ್ಜಿದನು. ಅದರಿಂದ ಬಾಯಿ ಮತ್ತು ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಬಾಯಿ ಮತ್ತು ಹಸ್ತ ಇವೆರಡರೊಳಗೆ ರೋಮಗಳಿಲ್ಲ. ಯೋನಿಯೊಳಗೆ ರೋಮವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ ? ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ರುದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪೂಜ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರ ಸೃಷ್ಟಿ ಬ್ರಹ್ಮನದೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅವನೇ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕಾರಣ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ದೇವರಿಂದಲೂ ಅವನೇ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವೇದವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವ ಮಹಿಮೆಯು ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದಾದ ವ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯವಾದುದು. ಅನ್ನಪಾಚಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಅನಂತರ

ಬ್ರಹ್ಮನು ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ರವಾತ್ಮಕ ಅಸ್ತವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ಅಸ್ತವು ಸೋಮನಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನವಾದುದು. ಇನ್ನು ಬೇರೇನೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಅಸ್ತ, ಅಸ್ತಪಾಚಕ ಮತ್ತು ಅಸ್ತಭೋಕ್ತೃಗಳಾದ ಪ್ರಚಗಳು ಈ ಮೂರೆ ಸ್ವಾಮಾದುಡ್ಡೆ? ಸೋಮನೆ ದ್ರವರೂಪವಾದ ಅಸ್ತದ ಅಭಿಮಾನಿ. ತಾನು ಆದ್ರವನಾಗದೆ ದ್ರವರೂಪವಾದ ಅಸ್ತವನ್ನು ಪಚಿಸ ಮಾಡುವವನು ಆಗ್ನಿ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾಡಿದ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು ತನಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತ ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯೇ. ಆದರೂ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪುರುಷ ಶರೀರ ತೊರೆದು, ಪ್ರಷಭಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಶ್ವರ ಶರೀರವನ್ನು ರಾಳಿದನು. ದೇವತೆಗಳ ದೇಹವು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಷ್ಟು ನಶ್ವರವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧಿಕ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳ ದೇಹದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತಮರು. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಯು ತನಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ ಎನಿಸಿದೆ. ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಥಾನಾದಮುಫಾಪ್ಯನ್ನಂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾಮೀತಿ ವಿಚಿಂತಯನ್ |
 ಓಷ್ಠದ್ವಯಂ ಮಮಂಥಾಂತರ್ಹಸ್ತೌ ಚೈವ ಪರಸ್ಪರಮ್ |
 ತನ್ಮುಖಾಚ್ಛೈವ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಮಂತರೇಗ್ನಿರಜಾಯತ |
 ಏನಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಹೇತುತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿತ್ವತಃ |
 ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಷ ಏವೇತ್ಯಾಹುರ್ನೇದನಿದೋ ಜನಾಃ |
 ಸ್ವತಂತ್ರೇಷು ಯತಃ ಶಬ್ದಾ ವರ್ತೇಯುಃ ಸರ್ವ ಏವ ಚ |
 ಸ ರೇತಸಃ ಪುನಃ ಸೋಮಮಸೃಜದ್ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ವರಃ |
 ಸರ್ವಾಧಿಕೋಽಸಿ ಯೋಗ್ಯತ್ವಾನೈತ್ಯಧರ್ಮತಯಾ ಪುರಾ |
 ಅನಮೋ ಯೋಗ್ಯತಾಹೀನಾನಸ್ಯಾಯುರ್ಮಾತ್ರತೋಽಧಿಕಾನ್ |
 ಯತೋಽಸ್ರಾಗತಿಸೃಷ್ಟಿಸ್ತದೇವಂ ಯೋ ವೇದ ಪೂರುಷಃ |
 ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಾದತಃ ಸೃಷ್ಟಿಂ ದೇವಲೋಕೇ ಸ ಜಾಯತೇ |
 ಆತ್ಮಯೋಗ್ಯಾನುಸಾರೇಣ ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಯುಕ್ ತಥಾ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ ||

ಭಗವದುಪಾಸನಾನುಹಾತ್ಮ್ಯಮೇತದಿತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ 'ತದ್ಯದಿದ-
 ಮಾಹುಃ' ಇತ್ಯಾದ್ಯಾರಂಭಃ ||

ಇತಿ ಸ್ವಾಜಾಪತ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುನಾದ—ಅನಂತರ ಅನ್ನಪಚನಾಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಅಲೋಚಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎರಡು ತುಟಿಗಳನ್ನು ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಜ್ಜಿದನು. ಆಗ ಬಾಯಿಂದ ಮತ್ತು ಕೈಗಳೊಳಗಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದನು. ಹೀಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನೂ ಅಧಿಪತಿಯೂ ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದವನ್ನು ತಿಳಿದವರು 'ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನೇ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೊಂದಿರುವವನನ್ನೇ ಎಲ್ಲ ರಬ್ಬಿಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಪುನಃ ಸೋಮನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವರೂಪ ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ, ಸಶ್ವರವಾದ ವೃಷಭಾದಿ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕಾರಣದಿಂದ, ದಿವ್ಯಶರೀರ ಉಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಎನಿಸಿ, ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಬಹಳ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತಮರೆನಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾಡಿದ ದೇವಸೃಷ್ಟಿ ಅವನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮಸೃಷ್ಟಿ. ಹೀಗೆ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸುವಿಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮನ ದೇವಸೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದಾದ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉಂಟಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ತತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತ ಎಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ದೇವಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇ 'ಯದಿದಮಾಹುಃ' ಎಂದು ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತೋಷಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವೇದಂ ತರ್ಹ್ಯನ್ಯಾಕೃತಮಾಸೀತ್ | ತನ್ನಾಮುರೂಪಾ-
ಭ್ಯಾಮೇವ ವ್ಯಾಕ್ರಿಯತ 'ಅಸೌನಾಮಾಯಮಿದಂರೂಪಃ' ಇತಿ |
ತದಿದಮಸ್ಯೇತರ್ಹಿ ನಾಮುರೂಪಾಭ್ಯಾಮೇವ ವ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ 'ಅಸೌ-
ನಾಮಾಯಮಿದಂರೂಪಃ' ಇತಿ | ಸ ಏಷ ಇಹ ಪ್ರವಿಷ್ಟ ಆ ನಖಾ-
ಗ್ರೇಭ್ಯಃ | ಯಥಾ ಹುರಃ ಹುರಧಾನೇನಹಿತಃ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿಶ್ವಂಭರೋ
ವಾ ವಿಶ್ವಂಭರಕುಲಾಯೇ | ತಂ ನ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಅಕೃತ್ಸೋ ಹಿ ಸಃ |

ಪ್ರಾಣಸ್ಥೇನ ಪ್ರಾಣೋ ನಾಮ ಭವತಿ | ವದನ್ ವಾಕ್ | ಪಶ್ಯನ್ ಚಕ್ಷುಃ | ಶೃಣ್ವನ್ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಮನ್ಶಾನ್ಮೋ ಮನಃ | ತಾನ್ಯಸ್ಯೈತಾನಿ ಕರ್ಮ ನಾಮಾನ್ಯೇವ | ಸ ಯೋಽತ ಏಕೈಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ ನೇದ | ಅಕೃತ್ಯೋ ಹ್ಯೇವೈಷೋಽತ ಏಕೈಕೇನ ಭವತಿ | ಅತ್ಮೈಶ್ಯೇವೋಪಾಸೀತ | ಅತ್ರ ಹ್ಯೇತೇ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ | ತದೇತತ್ ಪದನೀಯಮಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಯದಯಮಾತ್ಮಾ | ಅನೇನ ಹ್ಯೇತತ್ ಸರ್ವಂ ನೇದ | ಯಥಾ ಹ ವೈ ಪದೇನಾನುವಿಂದೇದೇವಂ ಕೀರ್ತಿಂ ಶ್ಲೋಕಂ ವಿಂದತೇ ಯ ಏನಂ ನೇದ |

ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರರೂಪ್ಯರಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯರಿದ್ದರು. ಈ ಜಗತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾಗಿದ್ದಿತು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸೂಕ್ಷ್ಮಜಗತ್ತನ್ನು ದೆಸರು ಅಕಾರಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆದರಿಂದ ಈ ಪದಾರ್ಥವು ಈ ನಾಮವುಳ್ಳದ್ದು, ಈ ರೂಪುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದಾಯಿತು. ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಜನರು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ ಪ್ರಾಣ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಾರದು. ಆತ್ಮ ಎಂದೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃವಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕತ್ತಿಯು ಒರೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ, ವಾಯುವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ, ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ತಲೆಯ ಕೂದಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಉಗುರಿನ ತುದಿಯವರೆಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತಮ್ಮ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದರೂ ವಾಮರರು ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಶ್ವಾನವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ ಪ್ರಾಣ ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾತನಾಡುವವನಾಗಿ ವಾಕ್ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ನೋಡುವವನಾಗಿ ಚಕ್ಷುಸ್ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೇಳುವವನಾಗಿ ಶ್ರೋತ್ರನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಿಳಿಯುವವನಾಗಿ ಮನಸ್ಸು ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ನಾಮಗಳೂ ಒಂದೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಪಾತ್ರ ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೊರಟಿವೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಒಂದೊಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಗಾದಿ ಒಂದೊಂದು ನಾಮದಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಜ್ಞಾನವು ಅವನಿಗೆ ಉಂಟಾಗಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದೇ ಗುಣವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಉಪಾಸಕನು ಆದರಿಂದ ತನಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪೂರ್ಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಪೂರ್ಣನಾದ ಉಪಾಸಕನು

ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅಪೂರ್ಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಆತ್ಮಾ ಎಂದೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಕೇವಲ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳೂ ಪ್ರಾಣನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಆತ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಹೇಳುವ ಆ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆಶ್ರಯನೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಕೂಡ ಸ್ವಯೋಗ್ಯವಾದ ಸರ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅನಂದಾದಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ಸಕಲಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಆಯಾ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ ದಾಗೆ ಯಾರು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ತಿಳಿದು ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಪರಮಾನಂದವನ್ನೂ ಪರಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ-ನಿಶ್ಚಂಭರೋ ನಾಯುಃ | 'ಅಕೃತ್ಸೋ ಹಿ ಸಃ' ಇತ್ಯುಕ್ತಾಭಿ-
ಪ್ರಾಯಃ 'ಸ ಯೋತ ಏಕೈಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ [ನೇದೇ]ತ್ಯಾದಿ |
ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಾನಿ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ನ ಸರ್ವಗುಣಸಂಪೂರ್ಣ-
ತಾಂ ನದಂತಿ | ಕಿಂತು ಪ್ರಾಣಾದಿಕರ್ಮಕರ್ತೃತ್ವಮೇವ ನದಂತಿ |
ಆತ್ಮಶಬ್ದ ಏವ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಂ ನದತಿ | ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಗುಣ
ಜಾತಸ್ಯಾಯಮಾತ್ಮೈವ ಪದನೀಯ ಆಶ್ರಯೋ ಯಸ್ಮಾದತಸ್ತಂ
ಸರ್ವಗುಣವಾಚಕೇನಾತ್ಮಶಬ್ದೇನೈವೋಪಾಸೀತ | 'ಅನೇನ ಹೈತತ್
ಸರ್ವಂ ನೇದ'ಯಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರದಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣ
ಇತ್ಯೇವೋಪಾಸನಂ ತಸ್ಯ ಯುಕ್ತಮ್ | ತದುಪಾಸನಾದೇವ ಸರ್ವಜ್ಞ-
ತ್ವಾದಯೋ ಗುಣಾ ಭವಂತಿ, ಕಿನ್ನು ತಸ್ಯೇತಿ | ಪದ್ಯತೇನೇನೇತಿ ಪದಂ
ಸಾಧನಂ | ಯಥಾ ತತ್ತತ್ಸಾಧನೇನ ತತ್ತತ್ಫಲಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾದೇವಂ
ಸರ್ವಗುಣಯುಕ್ತತ್ವೇನ ಭಗವದುಪಾಸನಾತ್ ಕೀರ್ತಿಂ ಶ್ಲೋಕಂ ಚ
ವಿಂದತೇ | ಶಂ ಲೋಕಃ ಶ್ಲೋಕಃ | ಪರಮಾನಂದಂ ಪರಮಂ ಜ್ಞಾನಂ
ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | 'ಉಕ್ ಪ್ರಕಾಶೇ' ಇತಿ ಧಾತೋಃ |

ಅನುನಾದ-ನಿಶ್ಚಂಭರ ಎಂದರೆ ಜಾಲರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲ, ವಾಯು. ಅಕೃತ್ಸೋ ಹಿ ಸಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ ಯೋತ ಏಕೈಕ ಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ ಹೇದ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಜೀವನಪ್ರದವ್ವ ಮುಂತಾಗಿ ಒಂದೊಂದೇ ಗುಣ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಅದರಿಂದ ಪೂರ್ಣಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯದೆ ಅಪೂರ್ಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಅಪೂರ್ಣನ ಉಪಾಸನೆಗೆ ವಿಷಯನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಹೊರತು, ಅಪೂರ್ಣನೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವನಪ್ರದಾನ ಮೊದಲಾದ ಒಂದೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮಶಬ್ದ ಒಂದೇ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ' ಎಂದರೆ, ಈ ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಈ ಆತ್ಮನೇ 'ಪದನೀಯ' ಎಂದರೆ ಅಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಸರ್ವಗುಣವಾಚಕವಾದ ಆತ್ಮಶಬ್ದ ದಿಂದಲೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವನು ಸರ್ವಗುಣಾಶ್ರಯ ಹೇಗೆಂದರೆ, 'ಅನೇನ ಹ್ಯೇತಸ್ಸರ್ವಂ ವೇದ'—ಅನೇನ ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಏತಸ್ಸರ್ವಂ ವೇದ ಈ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ವಾದ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅವನು ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದಲೇ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಗುಣಲಾಭವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಆ ಎಲ್ಲ ಗುಣ ಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದೇನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪದ್ಯತೇ ಅನೇನ—'ಪಡೆಯಲು ಸಾಧನ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಪದ ಎಂದರೆ ಸಾಧನ. ಆಯಾ ಸಾಧನದಿಂದ ಆಯಾ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಸರ್ವಗುಣಯುಕ್ತನೆಂದು ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾ ಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಶ್ಲೋಕ ಎಂದರೆ 'ಶಂ' ಮತ್ತು 'ಲೋಕ'ಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ಲೋಕಂ ಎಂದರೆ, ಪರಮಾನಂದ ಮತ್ತು ಪರಮಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಲುಕ್ ಧಾತುವು ಜ್ಞಾನ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಕ ಎಂದರೆ ಪರಮಜ್ಞಾನ.

ಭಾಷ್ಯ— ಅಸೀದೇಕೋ ಹರಿಃ ಪೂರ್ವಂ ದೇವೀ ನಾರಾಯಣೇ ತಥಾ |
 ಅನ್ಯದನ್ಯಕ್ತತಾಂ ಯಾತಂ ತದ್ ವ್ಯಕ್ತಮಕರೋದ್ಧರಿಃ |
 ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಜಗದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದೇಹಾಂಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ಆ ಕೇಶಾದಾ ನಖಾಗ್ರೇಭ್ಯಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಯಥಾ ಪ್ರಾಣಃ ಶರೀರೇಷು ಕ್ಷುರೋ ಯದ್ವತ್ ಕ್ಷುರಸ್ತುಕೇ |
 ಪ್ರವಿಷ್ಟಮುನಿ ತಂ ನಿಷ್ಣುಂ ನ ಪಶ್ಯಂತಿ ಪೃಥಗ್ ಜನಾಃ |
 ಪ್ರವಿಷ್ಟ ಇತಿ ಜಾನಂಶ್ಚ ನೈನಂ ಜಾನಾತಿ ಸರ್ವಶಃ |
 ಯಸ್ಮಾತ್ ತದ್ಗುಣಭಾಗೋಯಂ ಪ್ರವೇಶಃ ಪ್ರಾಣನಾದಿ ಚ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಣಾದಿನಾಮಾನಿ ಕರ್ಮನಾಮಾನಿ ತಸ್ಯ ತು |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಣಾದಿನಾಮ್ನಾ ಯ ಉಪಾಸ್ತೇ ಹರಿಮುಷ್ಯಯಂ |
 ಅಕೃತ್ಸೋಪಾಸಕಃ ಸ ಸ್ಯಾದ್ ಯಸ್ಮಾತ್ ತದ್ಗುಣಭಾಗವಿತ್ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಇಬ್ಬರೇ ಇದ್ದರು. ಉಳಿದುದು ಅಪ್ಯಕ್ತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದನ್ನು ಶ್ರೀಹರಿಯು ವ್ಯಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಏಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ವಾಯುವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ಮತ್ತು ಕತ್ತಿಯು ಒರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ, ಕೇಶದಿಂದ ನವಿದ ತುದಿಯವರೆಗೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ವಿಷ್ಣುವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದರೂ, ಪಾಮರರು ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಜೀವನಪ್ರದನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ತಿಳಿದವನೂ ಅವನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶರೀರಪ್ರವೇಶ, ಜೀವಧಾರಣೆ ಮೊದಲಾದವು ಅವನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಅದರಿಂದ ಯಾವನು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಣ ಮುಂತಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ನಾಮದಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅಪೂರ್ಣೋಪಾಸಕನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೂರ್ಣತ್ವೇಽಪಿ ಪರೇಶಸ್ಯ ಯಸ್ತು ತದ್ಗುಣಭಾಗವಿತ್ |
 ಅಕೃತ್ಸ್ಯವಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕೃತ್ಸ್ಯಸ್ಯ ನೇತ್ವಾತ್ಮತೇತಿವಿದೇವ ಯಃ |
 ಚಿದಾನಂದಾಯೋ ಯಸ್ಯ ಗುಣಾ ಅಪ್ತಾಃ ಸದೈವ ತು |
 ಸ ಆತ್ಮೇತಿ ಪ್ರವಿಜ್ಞೇಯೋ ಗುಣಾನಾಮಾಪ್ತತೋ ಹರಿಃ |
 ಪ್ರಾಣನಾದಿನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚಾತ್ಮಶಬ್ದೋದಿತಾನಿ ತು |
 ತದೇತದಾತ್ಮರೂಪಂ ಹಿ ಗುಣಾನಾಮಾಶ್ರಯತ್ವತಃ |
 ಸದನೀಯಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಯತಸ್ತಜ್ಞೋಽಪಿ ಸರ್ವವಿತ್ |
 ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ಗುಣಾಸ್ತಸ್ಯ ಕಿಮುತಾತ್ಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ತು |
 ಏನಂ ಸರ್ವಗುಣೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಸರ್ವಜೀವೇಶ್ವರಂ ಹರಿಂ |
 ಯೋ ವೇದ ತತ್ತತ್ ಸಾಧ್ಯಂ ತು ಯಥಾ ತೈಸ್ತೈಸ್ತು ಸಾಧನೈಃ |
 ಸ್ರಾಪ್ನುಯಾದೇವಮೇವಾಸೌ ಕೀರ್ತಿಂ ಚ ಪರಮಂ ಸುಖಂ |
 ಜ್ಞಾನಂ ಚ ಪರಮಂ ವಿಂದೇನ್ಮುಕ್ತಃ ಸನ್ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದರೂ ಯಾರು ಅವನ ಗುಣದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಆತ್ಮ ಎಂದು ತಿಳಿದವನೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಚಿದಾನಂದಾದಿ ಸರ್ವಗುಣಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಯಾರನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೋ ಅಂತಹ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆತ್ಮ. ಚಿದಾನಂದಾದಿ ಗುಣ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ

ಜೀವನಪ್ರದತ್ವಾದಿಕರ್ಮಗಳೂ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಆತ್ಮರೂಪವು ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಪದನೀಯ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯಸರ್ವಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾಗುವಾಗ, ಇನ್ನು ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳೂ ಇವೆ ಎಂದು ಬೇರೆ ಏನು ಹೇಳಬೇಕು ? ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜೀವೇಶ್ವರನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಆಯಾ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಆಯಾ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಪರಮಸುಖವನ್ನೂ ಪರಮ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತತ್ ಪ್ರೇಯಃ ಪುತ್ರಾತ್, ಪ್ರೇಯೋ ನಿತ್ತಾತ್, ಪ್ರೇಯೋಽನ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಂತರತರಂ ಯದಯಮಾತ್ಮಾ | ಸ ಯೋಽನ್ಯನಾತ್ಮನಃ ಪ್ರಿಯಂ ಬ್ರುವಾಣಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ 'ಪ್ರಿಯಂ ರೋತ್ಸ್ಯಸಿ' ಇತಿ ಈಶ್ವರೋ ಹ|ತಥೈವ ಸ್ಯಾತ್ | ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಪ್ರಿಯಮುಪಾಸೀತ | ಸ ಯ ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಪ್ರಿಯಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರನುಯುತಂ ಭವತಿ |

ಸರ್ವಶರೀರಾಂತರ್ಗತ ಜೀವಾಂತರ್ಗತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪವು ಪುತ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದು. ಹಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದು. ತನ್ನ ಆತ್ಮವೇ ಮೊದಲಾದ ಉಳಿದೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದು. ಯಾವ ಸಜ್ಜನನು ಶ್ರೀಹರಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ಮೊದಲಾದವನ್ನೇ ಪ್ರಿಯ ಎಂದು ಹೇಳುವ ದುರಾತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ನಿನ್ನ ಸುಖವನ್ನು ನೀನೇ ಹಾಳುಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೇ ಎಂದು ಹೇಳುವನೋ ಅವನು ಆ ದುರ್ಜನನ ಸುಖನಾಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನ ಮಾತಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಿಯನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನ ಸುಖಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ಚ್ಯುತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏಷ ನಿಷ್ಕುರ್ಭಗವಾನ್ ಪುತ್ರಾತ್ ನಿತ್ತಾತ್ ತಥಾಽತ್ಮನಃ | ಅನ್ಯಸ್ಮಾದಪಿ ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರೇಷ್ಯ ಏವ ಸ್ವಭಾವತಃ | ಆತ್ಮನೋಽಪಿ ಪ್ರಿಯತ್ವಂ ತು ತೇನೈವ ಕೃತಮಂಜಸಾ | ಆತ್ಮನೋ ನಿರಯಾಯೈವ ಕುರ್ಯಾತ್ ಕರ್ಯಾಣಿ ನಿತ್ಯತಃ | ಯತೋಽತಃ ಸ್ವಾತ್ಮನಶ್ಚಾಪಿ ಸ್ವಾಪ್ರಿಯತ್ವಮುದಾಹೃತಮ್ |

ಸ ಚೇದಪ್ರಿಯಕೃದ್ ವಿಷ್ಣುರ್ನಾಽತ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಿಯತಾಂ ವ್ರಜೇತ್ |
ಅಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಿಯೇ ಪ್ರಿಯಂ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಮಾದೇಕಃ ಪ್ರಿಯೋ ಹರಿಃ |
ಸ ಚಾತ್ಮಶಬ್ದೇನೋದ್ವಿಷ್ಟೋ ಯಸ್ಮಾದಾಪ್ತಗುಣಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಅನುನಾದ—ಅ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪುತ್ರನಿ
ಗಿಂತಲೂ, ಹಣಕ್ಕಿಂತಲೂ, ತನಗಿಂತಲೂ ಉಳಿದೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ
ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದವನು. ಜೀವನು ತನಗೆ ತಾನೇ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು
ಪ್ರಿಯನಾಗಿರುವುದೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಾಗಿಯೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೆಲವು ಜೀವರು ತಮಗೆ
ಸರಕವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾಡುವುದರಿಂದ
ತಮಗೆ ತಾವೇ ಅಪ್ರಿಯರಾಗಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಹೀಗೆ ತಮಗೆ ತಾವೇ ಅಪ್ರಿಯ
ರಾಗಿರುವುದೂ ಜೀವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ವಶದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವು ಜೀವನನ್ನು ಅಪ್ರಿಯನನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡಿದರೆ, ಜೀವನು ತನಗೆ ಅಪ್ರಿಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಿಯ
ನಾದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಿಯನಾದ
ವನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತನಾಗಿ
ದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತೋ ನಿಷ್ಕೋಃ ಪ್ರಿಯಂ ಬ್ರೂಯಾದ್

ಯಃ ಸ್ವಾತ್ಮಾದ್ಯಂ ದುರಾತ್ಮನಾನ್ |

ಪ್ರಿಯರೋಧಂ ಕರೋಷೀತಿ

ತಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ ನೈಷ್ಠವೋ ನುಹಾನ್ |

ಏನಂ ನದನ್ ನೈಷ್ಠವಸ್ತು ಸಮರ್ಥಃ ಪ್ರಿಯರೋಧನೇ |

ತಸ್ಯ ಸ್ಯಾಚ್ಚ ನಿಶೇಷೇಣ ತದುಕ್ತೈಶ್ಚೈವಾಪಿ ದುಃಖಿನಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಪ್ರಿಯೋ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯುಪಾಸ್ತೇ ಸದಾಽಪಿ ಯಃ |

ನಾಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮನಿತ್ಯಂ ಸ್ಯಾದಸ್ಯ ಪ್ರೀತಿಃ ಸದಾ ಭವೇತ್ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಪ್ರಿಯಂ ವಿಷ್ಣುನುಪಾಸೀತ್ಯೇವ ನಿತ್ಯಶಃ |

ನಿತ್ಯಪ್ರಿಯಕರೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಭವೇತ್ ತಸ್ಯಾಪ್ಯಜಃ ಸ್ವಯಮ್ |

ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮೇ ||

ಅನುನಾದ—ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಿಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿ
ಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಿಯವೆಂದು ಯಾವ
ದುರಾತ್ಮನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಹಾತ್ಮನಾದ ವೈಷ್ಣವನು
'ನಿನ್ನ ಸುಖವನ್ನು ನೀನೇ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ
ಹೇಳುತ್ತಲೇ ವೈಷ್ಣವನು ಅವನ ಸುಖ ನಾಶಪಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆ

ದುರ್ಜನನು ಅಂತಹ ಮಾತನ್ನು ಆಡಿದ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ದುಃಖವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ನಾದರೂ ವೃಕ್ಷವನ ಶಾಪರೂಪವಾದ ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ದುಃಖವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಿಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾರು ಹಾಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನ ಸುಖವು ನಶ್ವರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಖ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಿಯನೆಂದೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಜನನರಹಿತನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಅಂತಹ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಖವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ ನಿಂಬುದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಪೂರ್ಣತೋಷಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದಾಹುರ್ಯದ್ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಯಾ ಸರ್ವಂ ಭವಿಸ್ಯಂತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಮನ್ಯಂತೇ 'ಕಿಮು ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾನೇದ್ ಯಸ್ಮಾತ್ ತತ್ ಸರ್ವಮಭವದಿ'ತಿ |

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಮಹಾತ್ಮರು 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲವೂ ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮನುಷ್ಯರು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—ಜೀವ ಸ್ವರೂಪವು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ತಾನು ಯಾವಾಗಲೂ ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೂ ಕೂಡಾ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದೇ ಪೂರ್ಣನಾದನೇನು ?

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಯಾ ಸರ್ವಂ ಭವಿಸ್ಯಂತಃ ಆತ್ಮಯೋಗ್ಯತಾಪೂರ್ತಿಂ ಸ್ರಾಪ್ತುನಂತೋ ಮಹಾಂತೋ ಯದಾಹುಃ 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಯಾ ಸ್ವಯೋಗ್ಯಂ ಸರ್ವಂ ಸ್ರಾಪ್ಯತ' ಇತಿ | 'ನಿತ್ಯನಿರ್ದುಃಖಾನಂದಾನುಭವರೂಪೋ ಹಿ ಸ್ವತಃ ಉತ್ತಮೋ ಜೀವಃ | ತಾದೃಶಂ ರೂಪಮಜ್ಞಾನಾತ್ ತಿರೋಹಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಯಾಭಿವ್ಯಕ್ತವಿವ | ನ ಚಾನ್ಯಥಾಭಿವ್ಯಕ್ತ' ಇತಿ ಸಂತೋ ಯದಾಹುಃ ತತ್ರ ಕೇಚಿನ್ನಮುಷ್ಯಾ ಇತಿ ಮನ್ಯಂತೇ—'ಸ್ವರೂಪಮಪಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಯಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ಯತೇ ಚೇತ್ ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಮಭವತ್ ಪರಿಪೂರ್ಣಮಭವತ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ವರೂಪಂ ಜ್ಞಾತ್ವೇವಾಭವತ್ ಕಿಮಿ'ತಿ |

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೊಂದುವ

ಎಂದರೆ, ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಮಹಾತ್ಮರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ— 'ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದು. ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಜೀವನ ಸ್ವಭಾವತಃ ನಿತ್ಯನಿರ್ದುಃಖಾನಂದಜ್ಞಾನರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತಹ ಸ್ವರೂಪವು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಕರ್ಮಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಜ್ಜನರು ಏನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆಯೋ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮನುಷ್ಯರು ಈ ರೀತಿ ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ— ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪವೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಾದರೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೂ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡೇ ಪೂರ್ಣನಾದನೋ ಹೇಗೆ ?

ಉಪನಿಷತ್—ಬ್ರಹ್ಮ ನಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾನೇ-
ದಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತೀತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ತತ್ ಸರ್ವಮುಭಯತ್ | ತದ್ ಯೋ
ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯಬುದ್ಧ್ಯತ ಸ ಏನ ತದಭವತ್ | ತಥರ್ಷಿಣಾಂ |
ತಥಾ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ | ತದ್ವೈತತ್ ಪಶ್ಯನ್ ಋಷಿರ್ವಾಮದೇವಃ
ಪ್ರತಿಪೇದೇ 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚ'ತಿ | ತದಿದಮಪ್ಯೇತರ್ಹಿ
ಯ ಏನಂ ನೇದ 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತೀ'ತಿ ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ |
ತಸ್ಯ ಹ ನ ದೇವಾಶ್ಚ ನಾಭೂತ್ಯಾ ಈಶತೇ | ಆತ್ಮಾ ಹ್ಯೇಷಾಂ ಸ ಭವತಿ |

ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಇದ್ದನು. ಅವನು 'ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ತ್ಯಜಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದವನು, ಪೂರ್ಣನಾದವನು ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದೇನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನು' ಎಂದು ತನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿದವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾರು ಅವನ ಈ ಅಹೇಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಹೇಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೋ ಅವರು ತಮ್ಮ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡವಾಮದೇವ ಋಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸರ್ವಜೀವಾಹೇಯತ್ವಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಕಂಡುಕೊಂಡನು. ದೇವತೆಗಳೇ ಘೋರಾದವರು ಹಿಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದು ಪೂರ್ಣರಾದುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, 'ಈಗಲೂ ಯಾರು ಹರಿಯನ್ನು ಅಹೇಯ, ಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೆಂದೂ, ಅವನು ತನ್ನನ್ನು ಹಾಗೇ ತಿಳಿಯುವನೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಸ್ವಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನಂದಾದಿ ಪೂರ್ಣತೆ

ಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡಾ ಅವನಿಗೆ ಈ ಜ್ಞಾನದ ಫಲ ಬರುವುದನ್ನು ತಡೆಯಲಾರರು. ತಡೆಯಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದಿಲ್ಲ. ಹರಿಯು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಹರಿ ಪ್ರಿಯನಾದ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ವಿಘ್ನ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್-ಅಥ ಯೋಽನ್ಯಾಂ ದೇವತಾಮುಪಾಸ್ತೇ 'ಅನ್ಯೋಽಸಾವನ್ಯೋಽಹನುಸ್ತೀ'ತಿ ನ ಸ ನೇದ | ಯಥಾ ಪತುಃ | ಏವಂ ಸ ದೇವಾನಾಂ | ಯಥಾ ಹ ನೈ ಬಹವಃ ಪತವೋ ಮನುಷ್ಯಂ ಭುಂಜುರೇವಮೇಕೈಕಃ ಪುರುಷೋ ದೇವಾನ್ ಭುನಕ್ತಿ | ಏಕಸ್ತಿಸ್ತೇನ ಪಶಾವಾದೀಯಮಾನೇ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ ಕಿಮು ಬಹುಷು | ತಸ್ಮಾದೇಷಾಂ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಂ ಯದೇತನ್ನನುಷ್ಯಾ ವಿದ್ಯುಃ |

ಯಾರು ಜೀವವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ವಿಷ್ಣುರೂಪ ದೇವತೆಯನ್ನು, 'ವಿಷ್ಣುವು ಬೇರೆ, ಅಹೇಯತ್ವಾದಿ ಗುಣವುಳ್ಳವನು ಬೇರೆ' ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅಹೇಯತ್ವಾದಿಗುಣ ಉಳ್ಳವನು ಬೇರೆ ವಿಷ್ಣುವು ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು, ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಯಾರು ಜೀವವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ವಿಷ್ಣುರೂಪ ದೇವತೆಯನ್ನು ಜೀವವಿಲಕ್ಷಣನಲ್ಲವೆಂದೂ 'ಅಹೇಯತ್ವಾದಿಗುಣವುಳ್ಳವನು ಅನ್ಯ, ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಅನ್ಯ' ಎಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಯಾರು ಜೀವ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ವಿಷ್ಣುರೂಪದೇವತೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೆಂದೂ, ಅಹೇಯತ್ವಾದಿ ಗುಣವುಳ್ಳವನು ಅನ್ಯ, ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಅನ್ಯ ಎಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯರ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಹಾಲು ಮೊಸರು ಮುಂತಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನೊದಗಿಸುವ ಜ್ಞಾನರಹಿತ ಪಶುವಿನಂತೆ. ಆದರೆ ಜ್ಞಾನಿ ಯಾದವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಶುವಿನಂತೆ ಪ್ರಿಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆ ಅನೇಕ ಪಶುಗಳು ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಭೋಜನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಶುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದರೂ ಸಂತೋಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಅನೇಕ ಪಶುಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳುವುದೇನು? ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಪಶುಗಳಂತೆ ಒಬ್ಬನೇ ಜ್ಞಾನಿ ಸಂತೋಷದಾಯಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಅನ್ಯದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಅಪ್ರಿಯ.

ಭಾಷ್ಯ-ಸತ್ಯಮ್ | ತದಸಿ ಸ್ವರೂಪಂ ನಿತ್ಯಾಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನೇನ ಸರ್ವದಾ ಜಾನಾತೈವ | ಅತ ಏನ ಸರ್ವದಾ ಪರಿಪೂರ್ಣಮಿತಿ ತೇಷಾಂ ಪರಿಹಾರಃ | 'ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾನೇತ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಮುಭವದಿ'ತಿ, 'ಅತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಅಸೀತ್' 'ಸದೇವ ಸೋಮೈದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿನತ್ ಸದಾತನಂ ಜ್ಞಾನಂ, ಪೂರ್ಣಭಾವಂ ಚಾಹ |

ಅನುವಾದ—'ನಿಜ. ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಕೂಡಾ ನಿತ್ಯಾಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ತಿಳಿದೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ಅಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪೂರ್ಣತ್ವ ಹೊಂದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಅಪರಿಗೆ ಉತ್ತರ. 'ಅವನು ತನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿದು' ಕೊಂಡನು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದನು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು 'ಆತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಈ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಇದ್ದನು' 'ಸತ್' ಎಂದು ಕರೆಸಲ್ಪಡುವ ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಈ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಇದ್ದನು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಂತೆ 'ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು, ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದನು' ಎಂಬ ಭೂತಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿಂದ 'ಯಾವಾಗಲೂ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಮೊದಲಿಗೆ ಅಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದು ಬಳಿಕ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದನೆಂದಲ್ಲ.

'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಅಭೇದ ಬೋಧಕವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಇದಮಗ್ರೇ' ಅಸ್ಯಾಗ್ರ ಇತಿ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಅಹಂ ಅಹೇಯಂ, ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಿಪೂರ್ಣಂ, ಅಸ್ಮಿ ಸರ್ವದಾಸ್ಥೀತಿ ಮೇಘಂ ಇತ್ಯೇತೈಃ ವಿಶೇಷಣೈಃ ಅತ್ಮಾನಂ ಸ್ವರೂಪಮೇವಾನೇತ್ |

ಯದ್ಯಹಂಶಬ್ದಃ ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥವಾಚೀ ಅಸ್ಮಿಶಬ್ದಶ್ಲೋತ್ರಮಪುರುಷೇ ತದಾತ್ಮಾನಮಿತಿ ನೈರ್ವರ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅತಃ 'ಅಹಂ' 'ಅಸ್ಮಿ' ಶಬ್ದೌ ಉಕ್ತಾರ್ಥಾನೇವ | ಅಗ್ರೇ ಅನಾದಿಕಾಲತ ಏನ ವಿದ್ಯಮಾನನಾತ್ಮಾನಂ ಜಾನಾತಿ ಚ ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸರ್ವನಿಯಂತ್ಯತ್ತೇನ ಸರ್ವಗತತ್ವಾದಹೇಯಮ್ |

ಅನುವಾದ—'ಇದಮಗ್ರೇ' ಎಂದರೆ 'ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಮೊದಲಿನಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪಕ್ಷಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. 'ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾವೇದ್' ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮೀತಿ' ಎಂದರೆ, ಅಹಂ-ಯಾರಿಂದಲೂ ತ್ಯಜಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದವನು, ಬ್ರಹ್ಮ-ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದವನು, ಅಸ್ಮಿ-ಯಾವಾಗಲೂ

ಇದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನು. 'ಈ ಮೂರು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವನು ತಾನೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ತಿಳಿದನು' ಎಂದರ್ಥ.

ಅಹಂ ರಬ್ದವು ನಾನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದೂ, ಅಸ್ಮಿ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತಮವಾದುದು ಕ್ರಿಯಾಪದವೆಂದೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ತದವೇತ್ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮೀತಿ'-'ಅದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿತು ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ಸಾಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿತು ಎಂದು ಕರ್ಮ ಪದದ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತ್ಮಾನಂ ಅಪೇತ್'-'ತನ್ನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿತು' ಎಂದು ಕರ್ಮದ ವ್ಯರ್ಥವಾದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಹಂ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ 'ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಉಂಟೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಪರಿಹಾರ ಹೇಳಬೇಕು-'ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾವೇತ್, ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಮುಭವತ್'-'ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅವನು ತನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನಾದಿಯಾಗಿರದಿದ್ದರೆ ಅವನ ಜ್ಞಾನವಾಗಲೀ, ಅವನ ಪೂರ್ಣತೆಯಾಗಲೀ ಅನಾದಿಯಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ಬ್ರಹ್ಮನೂ 'ಅಗ್ರೇ' ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಿರುವವನು, ಅಂತಹ ತನ್ನನ್ನು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು 'ಬ್ರಹ್ಮವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯ ಹೊರಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರೂ ಅವನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಅಹೇಯ.

ಭಾಷ್ಯ—'ತದ್, ಯೋಸಹಂ ಸೋಸೌ ಯೋಸೌ ಸೋಸಹಮ್'
'ಯೋಸಾನಸೌ ಪುರುಷಃ ಸೋಸಹಮಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಸ್ಯ ಹಂಶಬ್ದೋಽ-
ಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವೇನಾಹೇಯತ್ವನಾಚೀ | 'ತತ್ ಸತ್ಯಂ ಸ ಆತ್ಮಾತತ್ತ್ವ
ಮಸೀ'ತಿ ಭೇದಸ್ಯ ನನಕ್ಯತ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ, ಐಕ್ಯಪರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ತದ್ಯೋಸಹಂ ಸೋಸೌ ಯೋಸೌ ಸೋಸಹಂ' 'ಯೋಸಾನಸೌ ಪುರುಷಃ ಸೋಸಹಮಸ್ಮಿ' ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಹಂಶಬ್ದವು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಹೇಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೊರತು ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮಭೇದವನ್ನಲ್ಲ. 'ತತ್ತ್ವಮಸಿ'

ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ 'ತತ್ಸತ್ಕಂ ಸ ಆತ್ಮಾ ಅತತ್ ತ್ವಮಸಿ- ಅವನು ಸ್ವಾಮಿ, ನೀನು ಅವನಲ್ಲ' ಎಂದು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವನ್ನು ಬಿಂಭಿತ್ತು ಸಲ ಪುನಃ ಪುನಃ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿರುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

‘ಅತತ್ ತ್ವಮಸಿ’ ಅಭೇದನಿರಾಕರಣೆಗಾಗಿಯೇ ಇದೆ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ತದ್ಯೋಗ್ಯಹಂ ಸೋಽಸಿ’ ‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಾನಾಂ ಸಮ್ಯಗರ್ಥಾಪರಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಭ್ರಾಂತಿಪ್ರಾಪ್ತಸ್ತದ್ಭೇದಃ ‘ಅತತ್ ತ್ವಮಸಿ’ ಇತಿ ನನಕೃತ್ಯೋ ನಿರಾಕ್ರಿಯತೇ | ‘ತದ್ವೈಕ ಆಹುರಸದೇನೇದಮಗ್ರ ಆಸೀದೇಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ | ಕುತಸ್ತು ಬಲು ಸೋಮೈವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಕಥಮಸತಃ ಸಜ್ಜಾಯೇತ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ‘ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀದಸತಃ ಸದಜಾಯತ’ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಾಪರಿ- ಜ್ಞಾನೋತ್ಥಭ್ರಮೋ ಯಥಾ ನಿವಾರ್ಯತೇ ಏವಂ ‘ಅತತ್ ತ್ವಮಸಿ’ ಇತಿ ವಾಕ್ಯೇನಾಪಿ | ‘ಸ ಆತ್ಮಾ’ ಇತಿ ಶಬ್ದಾಚ್ಚ | ಅತ್ಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಿ ಮುಖ್ಯತ್ವೇನಾಪಿ ಜೀವೇ ಭ್ರಾಂತಿರುಪಪದ್ಯತೇ | ತನ್ನಿವೃತ್ಯರ್ಥಂ ಚ ‘ಅತತ್ ತ್ವಮಸಿ’ ಇತ್ಯಾಹ |

ಅನುವಾದ—‘ಈ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು, ಅಸತ್ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಿತು. ಅದರಿಂದ ಸತ್ ಉಂಟಾಯಿತು’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಉಂಟಾದ ಭ್ರಮವನ್ನು ‘ಕೆಲವರು ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ ಪದಾರ್ಥ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ? ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾದೀತು ?’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಿದಂತೆ, ‘ನಾನೇ ಅವನು’ ಅಂದರೆ, ‘ನನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಯಾದ ದರಿಯು ರೂಪವೇ ಆ ಸೂರ್ಯನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪ’. ‘ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅಹೇಯನೂ ಪೂರ್ಣನೂ ಸದಾ ಇರುವವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೂ ಆಗಿರುವನು’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ಅರ್ಥದ ಪರಿಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಉಂಟಾದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದಭ್ರಮವು, ‘ನೀನು ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ’ ಎಂದು ಬಿಂಭಿತ್ತು ಸಲ ಪುನಃ ಪುನಃ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ‘ಅವನು ಆತ್ಮಾ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದದ ಭ್ರಾಂತಿ ಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದರೂ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜೀವನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಅವನು ಆತ್ಮಾ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ‘ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವ’ ಎಂದು ಭ್ರಾಂತಿ ಬರಬಹುದು. ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ‘ನೀನು ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ’ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಚ್ಚಾಪ್ಯೋತಿ ಯದಾದತ್ತೇ ಯಚ್ಚಾತ್ಮಿ ವಿಷಯಾನಿಹ |
ಯಚ್ಚಾಸ್ಯ ಸಂತತೋ ಭಾವಸ್ತಸ್ಮಾದಾತ್ಮೇತಿ ಭಣ್ಯತೇ |

ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವ್ಯಾಸ್ತಾದ್ಯದಿಕಂ 'ಐತದಾತ್ಮ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ' ಇತ್ಯ-
ನೇನೋಚ್ಯತೇ |

'ಪೂರ್ಣತ್ವನಾಚ್ಯಾತ್ಮ ಶಬ್ದ ಆತ್ಮಾ ಪೂರ್ಣತ್ವತೋ ಹರಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ
'ಸ ಆತ್ಮಾ' ಇತಿ ಪೂರ್ಣತ್ವಮಭಿಧೀಯತೇ |

ಅನುವಾದ—'ಐತದಾತ್ಮ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾ
ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಸರ್ವಾಧಿ-
ಪತಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಸರ್ವಸಂಹರ್ತೃವಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ನಿತ್ಯನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮ
ನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ
ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾದಿಗಳೇ 'ಐತದಾತ್ಮ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಪೂರ್ಣತ್ವವಾಚಕ. ಹರಿಯು ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ
ಆತ್ಮ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಾನುಸಾರ 'ಸ ಆತ್ಮಾ' ಎಂದರೆ 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನು
ಪೂರ್ಣ' ಎಂದರ್ಥ. ಹೊರತು ಅವನು ಜೀವ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ.

ಮೃತ್ಪಿಂಡಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳೂ ಭೇದಕ್ಕೇ ಅನುಕೂಲ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಯಥಾ ಸೋಮೈಕೇನ ಮೃತ್ಪಿಂಡೇನ' ಇತಿ ಸದೃಶವಿಜ್ಞಾನೇನ
ಸದೃಶಾಂತರಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತ್ಯುಕ್ತಮ್ | 'ಲೋಹಮಣಿನೇತಿ
ಮಣಿಶಬ್ದಾತ್ ಪ್ರಧಾನವಿಜ್ಞಾನೇನಾಪ್ರಧಾನಂ ಸರ್ವಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ
ಭವತೀತಿ | 'ಮಣಿಝಂ ಪ್ರಧಾನಶ್ಲೇಷ್ಯತಮಸ್ಯ ವಚೋ ಭವೇತ್'
ಇತಿ ವಚನಾತ್ | 'ಯಥಾ ಸೋಮೈಕೇನ ನವನಿಕ್ರಂತನೇನ ಸರ್ವಂ
ಕಾಷ್ಟಾರ್ಯಸಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾತ್' ಇತಿ ಪುನರಪಿ ಸದೃಶೇನ ವಿಜ್ಞಾ-
ತೇನ ಸದೃಶಾಂತರಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ |

ಅನುವಾದ—'ಹೇಗೆ ಒಂದು ಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ದೆಯನ್ನು ತಿಳಿದರೆ...'ಎಂಬ
ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮ ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಸದೃಶವಾದ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ
ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸದೃಶವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವು ವಿಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದೆ.
'ಲೋಹಮಣಿನಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಣಿಶಬ್ದದಿಂದ 'ಪ್ರಧಾನವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನ
ದಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ವಸ್ತುವು ವಿಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.
ಏಕೆಂದರೆ 'ಮಣಿ ಮುಖ ಪ್ರಧಾನ ಶಬ್ದಗಳು ಉತ್ತಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಕೊಡುತ್ತವೆ'
ಎಂದು ವಚನವಿದೆ. 'ಹೇಗೆ ಒಂದು ನವನಿಕ್ರಂತನವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಎಲ್ಲ ಕಬ್ಬಿಣದ

ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದೋ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪುನಃ 'ಒಂದು ಸದೃಶ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಸದೃಶ ವಸ್ತುವು ಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅದರ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಪಾದಾನವಿವಕ್ಷಾಯಾಮೇಕತ್ವವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಚೈಕೇನೇತಿ ನಿಶೇಷಣಂ, ಪಿಂಡೇನೇತಿ, ಏಕೇನ ಮಣಿನೇತಿ, ಪುನರೇಕೇನೇತಿ ಚ ನಿಶೇಷ-
ಣಾನಿ ವ್ಯರ್ಥಾನಿ ಭವೇಯುಃ | ತಸ್ಮಿನ್ ಸಕ್ಷೇ 'ಮೃದಾ ವಿಜ್ಞಾತಯಾ,
ಲೋಹೇನ ವಿಜ್ಞಾತೇನ, ಕಾಷ್ಠಾಯಸೇನ ಚ ವಿಜ್ಞಾತೇನ ಸರ್ವಂ
ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತಿ'ತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ನ ಹ್ಯೇಕಮೃತ್ತಿಂ ಡೆನಿಕಾರಭೂತಂ
ಸರ್ವಂ ಮೃನ್ಮಯಂ | ನ ಚ ತೇನೈಕೈ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಿದ್ಯತೇ | ನ ಚೈಕ
ಲೋಹಮಣಿಕಾರ್ಯಂ ಸರ್ವಂ ಲೋಹಮಯಂ | ನ ಚ ತೇನೈಕೀ
ಭೂತಮ್ | ನ ಚೈಕನಖನಿಕೃಂತನಕಾರ್ಯಂ ಸರ್ವಂ ಕಾಷ್ಠಾಯಸಂ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಮೂರು ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳು ಉಪಾದಾನ ಉಪಾದೇಯಭಾವ ವನ್ನು ಮತ್ತು ಉಪಾದಾನ ಉಪಾದೇಯಗಳ ಏಕತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ 'ಏಕೇನ' ಮತ್ತು 'ಪಿಂಡೇನ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಎರಡನೆಯ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ 'ಏಕೇನ' ಮತ್ತು 'ಮಣಿನಾ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಮೂರನೆಯ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಪುನಃ 'ಏಕೇನ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ವ್ಯರ್ಥವೂ ಮತ್ತು ವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಮಣ್ಣನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡಿದುದಲ್ಲ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ, ಲೋಹವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಲೋಹ ದಿಂದ ಮಾಡಿದುದಲ್ಲ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ, ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದಾದುದು ಎಲ್ಲ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಸಾಕು. 'ಏಕೇನ, ಪಿಂಡೇನ' ಮೊದಲಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅವುಗಳ ಉಪಾ ದಾನೋಪಾದೇಯಭಾವರೂಪ ಪ್ರಮೇಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದು ಮೃತ್ತಿಂಡದಿಂದ ಕೆಲವು ಮೃಣ್ಮಯ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಉಂಟಾಗಬಹುದೇ ಹೊರತು ಸಕಲ ಮೃಣ್ಮಯ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಉಂಟಾಗಲಾರವು. ಹೀಗೆ ಏಕ ಮೃತ್ತಿಂಡಕ್ಕೂ ಸಕಲ ಮೃಣ್ಮಯಗಳಿಗೂ ಉಪಾದಾನ ಉಪಾದೇಯ ಭಾವವೇ ಇಲ್ಲ ದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕ ಮೃತ್ತಿಂಡಕ್ಕೂ ಸಕಲ ಮೃಣ್ಮಯಗಳಿಗೂ ಏಕೈವೇ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದು ಲೋಹಮಣಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲ ಲೋಹಮಯಗಳು ಉಂಟಾಗಲಾರವು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನೋಪಾದೇಯ ಭಾವವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಏಕೈವೇ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದು ನಖನಿಕೃಂತನದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಬ್ಬಿಣದ ಪದಾರ್ಥಗಳುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನ ಉಪಾದೇಯ ಭಾವವಾಗಲೀ ಏಕೈವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವ್ಯರ್ಥವೂ ವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ವಾಚಾರಂಭಣನಾಕ್ಯ ಜಗತ್ ಸತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯೇನ ಸತ್ಯಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಧಾನಪರಿಜ್ಞಾನೇ ಗುಣಭೂತಂ ಪರಿಜ್ಞಾತಮಿನ ಭವತೀತ್ಯತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಾಂತರಮ್ | ವಾಚಾ ನಾನ್ಮಾನಮಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರಃ | ನಿವಿಧತ್ವೇನ ಕರ್ತುಂ ಯೋಗ್ಯಮಿತಿ ವಿಕಾರಃ | ಸತ್ಯಂ ಸರ್ವದಾ ವಿದ್ಯಮಾನಂ ನಾಮಧೇಯಂ ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯೇನ | ಸಂಕೇತ ರೂಪೇಣ ನಾನಾವಿಧಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ಯಂತೇ | ತಥಾಪಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಸಿದ್ಧಮೃತ್ತಿಕಾದಿನಾಮಪರಿಜ್ಞಾನಾತ್ ತತ್ತನ್ನಾಮವಿದ್ ಭವತಿ | ಏನಂ ನಿತ್ಯಾಸಾಮ್ಯಾತಿಶಯಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣ ಪರಮೇಶ್ವರ ಪರಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಸರ್ವವಿದ್ ಭವತೀತಿ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಾಕ್ಯಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ‘ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ’, ‘ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಲೋಹಮಣಿರಿತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ’, ‘ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಕಾರ್ಪಾಸ್ಯಸಮಿತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ’ ಎಂದು, ವಿಕಾರ ಎಂದರೆ ಉಪಾದೇಯಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನೂ, ಉಪಾದಾನಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಮೂರು ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಏಕವಿಜ್ಞಾನೇನ ಸರ್ವವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಈ ವಿಕಾರ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಉಪಪಾದಕ ಎಂಬುದು ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಮತ್ತು ನಾದೃಶ್ಯದಿಂದ, ಏಕವಿಜ್ಞಾನೇನ ಸರ್ವವಿಜ್ಞಾನ ಹೇಗೆ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿರಬಲ್ಲದು, ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ— ಪ್ರಧಾನಪರಿಜ್ಞಾನ ದಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದುದು ಪರಿಜ್ಞಾತವಾದಂತೆ, ಅಂದರೆ ಅದರ ಫಲ ಸಿಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ’ ಎನ್ನುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತ. ವಾಚಾ-ವಾಗ್ವಾದಿಯಿಂದ ಆರಂಭಣಂ-ಸಂಸ್ಕೃತೇತರವಾದ ಮಣ್ಣು ಮುಂತಾದ ನಾಮಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ವಿಕಾರಃ-ಪುರುಷೇ ಜ್ಞಾಧೀನವಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಹಾಗೂ ವಿನಾಶಿ. ಸತ್ಯಂ-ಸರ್ವದಾ ಇರುವ, ನಾಮಧೇಯಂ-ನಾಮವು, ಮೃತ್ತಿಕೇತ್ಯೇವ-ಮೃತ್ತಿಕಾ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರ. ಮಣ್ಣು ಎಂಬ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಂಕೇತರೂಪವಾಗಿ ಮಣ್ಣು, ಮಿಟ್ಟಿ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ನಾಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಯೋಗಸಿದ್ಧವಾದ ಮೃತ್ತಿಕಾ ಎಂಬ ನಾಮವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ, ಉಳಿದ ಮಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಏನು ಕೀರ್ತಾದಿ ಪ್ರಯೋಜನವೋ ಅದು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ನಿತ್ಯನೂ

ಸಮಾಧಿಕರಹಿತನೂ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಧಾನನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪರಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಫಲದಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ಯವೂ, ಸಮಾಧಿಕ ಉಳ್ಳದ್ದೂ ಅಲ್ಪಗುಣ ಉಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಫಲವು ಸುತರಾಂ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಥೈಕಸ್ಥಿನ್ ಜನಪದೇ ಪ್ರಧಾನಪುರುಷೇಷು ಪರಿಜ್ಞಾತೇಷ್ವಾ-
ಹೂತೇಷ್ವಾಗತೇಷು ವಿನಾಶಿತೇಷು ರಕ್ಷಿತೇಷು ನಾ ಸರ್ವೋ ಜನಪದಃ
ಪರಿಜ್ಞಾತ ಆಹೂತ ಆಗತೋ ವಿನಾಶಿತೋ ರಕ್ಷಿತ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ |
ಯಥಾ ಚ ರಾಜಸು ನಾಶಿತೇಷು 'ನಾಶಿತಾ ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವಾ ಧಾರ್ತ-
ರಾಪ್ಯೇಣ ದುರ್ನಯೈಃ' ಇತಿ | ಯಥಾ ಚ ಕೇಷಾಂಚಿತ್ ಪುರು-
ಷಾಣಾಂ ರಕ್ಷಣೇನ 'ಶಶಾಸ ಪೃಥಿವೀಂ ಸರ್ವಾಂ ಸಶೈಲವನಕಾನೆ-
ನಾಮ್' ಇತಿ | ಏವಂ ಸರ್ವೋತ್ತಮಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್
ಸರ್ವಂ ವಿಜ್ಞಾತಮಿವ ಭವತಿ | ನ ಚ ಮೃನ್ಮಾತ್ರವಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಘಟಿ
ಶರಾವಾದಿಸಂಸ್ಥಾ ವಿಜ್ಞಾತಾ ಭವಂತಿ ಮುಖ್ಯತಃ | ತಥಾ ಸತಿ ದೃಷ್ಟ
ಮೃದಃ ಪುರುಷಸ್ಯ ಘಟಶರಾವಾದಿಜಿಜ್ಞಾಸಾ ನ ಸ್ಯಾತ್ |

ಅನುವಾದ—'ಯೇನಾಶ್ರುತಂ ಶ್ರುತಂ ಭವತಿ', 'ಅವಿಜ್ಞಾತಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ'
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಿಜ್ಞಾತವಾದುದು ವಿಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಬಿಟ್ಟು ನಿರೂಢಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ 'ಅವಿಜ್ಞಾತವಾದುದನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಏನು ಫಲವೋ ಆ
ಫಲವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ
ಅಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ.

ಹೇಗೆ ಒಂದು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದರೆ, ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಿ
ದರೆ, ನಾಶಮಾಡಿದರೆ, ರಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಧಾನಪುರುಷರು ಆಗಮಿಸಿದರೆ ಸಮಸ್ತ
ವಾದ ಗ್ರಾಮವೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ,
ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ಗ್ರಾಮವೇ ಆಗಮಿಸಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡು
ತ್ತದೆಯೋ, ಹೇಗೆ ದುರ್ಯೋಧನನ ದುರ್ನೀತಿಯು ರಾಜರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದರೆ
'ದುರ್ಯೋಧನನ ದುರ್ನೀತಿಗಳಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಪೃಥಿವಿಯೂ ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು'
ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ, ಹೇಗೆ ಕೆಲವು ಪುರುಷರನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದರೆ
'ಪರ್ವತ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಸೇರಿದ ಸಮಸ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದನು' ಎಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಜ್ಞಾನ
ಉಂಟಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ
ತಿಳಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವೋ ಅದು ಪರ

ಮೇಕ್ಷರ ಜ್ಞಾನದ ಫಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಏಕವಿಜ್ಞಾನೇನ ಸರ್ವವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನಂತೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಒಂದು ಮೃತ್ಪಿಂಡವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಲೋಕದ ಎಲ್ಲಾ ಮೃತ್ಪ್ರಿಯವೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ' ಎಂಬುದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಒಂದು ಮೃತ್ಪಿಂಡದ ಆಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಘಟ ಶರವಾದಿ ಎಲ್ಲ ಮೃತ್ಪ್ರಿಯಗಳ ಆಕಾರವೇನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ಮಣ್ಣನ್ನು ತಿಳಿದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಘಟಶರವಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯೇ ಉಂಟಾಗಬಾರದು. ತಿಳಿದಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿರುವುದರಿಂದ 'ಒಂದು ಮೃತ್ಪಿಂಡವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಮೃತ್ಪ್ರಿಯವನ್ನೂ ತಿಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕು.

ಸೃಷ್ಟಿ ಕಥನದ ಉದ್ದೇಶ ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಸಿದ್ಧಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸೃಷ್ಟಿಕಥನಂ ಚ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾರ್ಥಮ್ | 'ತ್ರಿಣಿ ರೂಪಾಣೀತ್ಯೇನ ಸತ್ಯಂ' ಇತ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾರ್ಥಮೇವಾಭಿಮಾನಿದೇವತಾಪೇಕ್ಷಯಾ | ತೇಜೋಽಭಿಮಾನನಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವಾಯುಶ್ಚಾಬಿಮಾನನಾನ್ | ರುದ್ರಃ ಕ್ಷಿತ್ಯಭಿಮಾನೀ ಚಾಪ್ಯೇತನ್ಮಯಮಿದಂ ಜಗತ್ | ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನಸಹಿತಾಸ್ತ್ರಯ ಏತೇಽಭಿಮಾನಿನಃ | ನಿಷ್ಣೋರ್ಜಾತಾಃ ಕ್ರಮೇಣೈವ ಪೂರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರೋತ್ತರಂ | ತೇಜೋಽಬಿಮಾನಾಭಿಧಾ ತಸ್ಮಾದ್ ಏಷಾಮೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ | ಏತೇ ಚ ತ್ರಿಣಿ ರೂಪಾಣೀತ್ಯಭಿಧಾಗೋಚರಾಃ ಸುರಾಃ | ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗೀರೀಶೇಭ್ಯಸ್ತೇಭ್ಯೋ ಜಾತಮಿದಂ ಜಗತ್ | ಅತೋಽಗ್ನಿ ಸೂರ್ಯಸೋಮಾನಾನುಪಿ ರೂಪಂ ತದುದ್ಭವಮ್ | ಅತೋಽಗ್ನಿಸೂರ್ಯಸೋಮಾನಾಂ ನಾಮಾಪ್ಯೇಷಾಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ | ಸಾದನಾದ್ ಯಮುನಾಚ್ಛೇವ ಸತ್ಯಮೇಷಾಂ ತ್ರಯಃ ಸುರಾಃ | ತೇಷಾಂ ಸತ್ಯಂ ಹರಿಃ ಸಾಕ್ಷಾದ್ ಯತಸ್ತೇಷಾಂ ನಿಯಾನುಕಃ | ಪ್ರಧಾನೇ ಸತ್ಯತಜ್ಞೋಽಯಂ ಶ್ರುತಿಭಿಃ ಸಮುದಾಹೃತಃ |

ಅನುವಾದ—ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮೂತ್ರ, ಮೊದಲು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನೆಂದೂ, ಅವನು ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದು 'ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಧಾನ ಮತ್ತು ಜಗತ್ತು ಅಪ್ರಧಾನ' ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. 'ಅಪಾಗಾದಗ್ನೇರಗ್ನಿತ್ವಂ ವಾಜಾ ರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ತ್ರಿಣಿ ರೂಪಾಣೀತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ' ಎಂಬ

ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯವೂ, ತೇಜಸ್ಸು ಅಪ್ ಅನ್ನಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಹೊರಟಲ್ಲ. ತೇಜಸ್ಸು ಅಪ್ ಅನ್ನಗಳು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಉದ್ದೇಶವಿದ್ದರೆ 'ಇತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತೇಜೋಬಿನ್ನಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತ್ರೀಣಿರೂಪಾಣಿ ಎಂಬ ನಾಮವೂ, ಅಗ್ನಿದಿ ನಾಮವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಹೇಳುವುದೂ ಸಹ, ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಪರಮಾತ್ಮ ಅವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ.

ಬ್ರಹ್ಮನು ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಅವಾಂತರಾಭಿಮಾನಿ. ವಾಯು 'ಅಪ್'ಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ರುದ್ರನು ಕ್ಷಿತ್ಯಭಿಮಾನಿ. ಈ ಜಗತ್ತು ತೇಜೋಬಿನ್ನಾತ್ಮಕವಾದುದು. ತೇಜೋಬಿನ್ನ ಸಹಿತವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಅದು ದೇಗಿಂದರೆ-ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಮೊದಲಿಗೆ ತೇಜಸ್ಸು, ತದಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಜನಿಸಿದರು. ಪರಮಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಜಲವೂ ತದಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವೂ ಜನಿಸಿದರು. ಪರಮಾತ್ಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅನ್ನವೂ ತದಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನೂ ಜನಿಸಿದರು. ತೇಜೋಬಿನ್ನಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೇಜಸ್, ಅಪ್, ಅನ್ನ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೇ 'ತ್ರೀಣಿರೂಪಾಣಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಾಯು, ರುದ್ರರಿಂದ ಈ ಸಮಸ್ತವಾದ ಜಗತ್ತು ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಸೋಮ ವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ, ಶುಕ್ಲವರ್ಣವು ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ, ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವು ರುದ್ರನಿಂದಲೂ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಸೂರ್ಯ ಸೋಮ ವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳ ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಸೋಮ, ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ನಾಮಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯು ರುದ್ರರನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ ಸೋಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್-ವಿನಾಶವನ್ನೂ, ಯ-ನಿಯಮನವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ ಸೋಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯು ರುದ್ರರು ಸತ್ಯರು. ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯು ರುದ್ರರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಹರಿಯು ಅವರಿಗೆ ಸತ್ಯನು. ಮುಖ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದವಿದೆ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಿವೆ.

ಮೃತ್ವಿಂದಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯಥೈವ ಸರ್ವಲೋಹಾನಾಂ ಪ್ರಧಾನಂ ಕಾಂಚನಂ ಸ್ಪೃತಮ್ |
ಯಥಾ ಮೃತ್ವಿಂದ ಸದೃಶಾ ಮೃನ್ಮಯಾ ಸರ್ವ ಏವ ಚ |
ಯಥಾ ಕಾಷ್ಠಾಯಸಂ ಸರ್ವಂ ಸಮಂ ಕಾಷ್ಠಾಯಸಾಂತರೇ |

ಏವಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸದೃಶಃ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಏವ ಚ |
 ಹರಿಸ್ತೇನ ತು ತಜ್ಜಾಜ್ಞಾನಾತ್ ಜಗತ್ ಜ್ಞಾತಮಿವಾಖಿಲಮ್ |
 ಸ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಚೈವ ಸಂಹರ್ತಾ ನಿಯಂತಾ ರಕ್ಷಿತಾ ಹರಿಃ |
 ತೇನ ವ್ಯಾಪ್ತಮಿದಂ ಸರ್ವಮೈತದಾತ್ಮ್ಯಮತೋ ವಿದುಃ |
 ಸ ಆತ್ಮಾ ಪೂರ್ಣಗುಣತಃ ಸ ಸೂಕ್ಷ್ಮಃ ಸರ್ವಗಃ ಸದಾ |
 ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾತ್ ಸತ್ಯಂ ತಜ್ಜೀವಾಭಿನ್ನಂ ತದಾಸುರಾಃ |
 ವಿದುರ್ನ ತ್ವಂ ತಥಾ ವಿದ್ಧಿ ಶ್ವೇತಕೇತೋ ಕದಾಚನ |

ಅನುವಾದ—ಹೇಗೆ ಸುವರ್ಣವು ಎಲ್ಲಾ ಲೋಹಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಧಾನವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಮೃನ್ಮಯಗಳೂ ಮೃತ್ತಿಂಡಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾಗಿವೆಯೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಬ್ಬಿಣವೂ ಬೇರೆ ಕಬ್ಬಿಣಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾಗಿವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಹರಿಯು ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಮತ್ತು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸದೃಶನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾದರೆ ಜಗತ್ತು ಜ್ಞಾತವಾದಂತೆಯೇ ಸರಿ. ಆ ಹರಿಯು ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ, ಸಂಹಾರಕ, ನಿಯಾಮಕ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸನ್ಮೂಲಾಃ ಸದಾಯತನಾಃ ಸತ್ವತಿಷ್ಠಾಃ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಗತ್ತು ಅವನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು 'ಐತದಾತ್ಮ್ಯ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನು ಗುಣ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮಾ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದ್ದರಿಂದ ಅಣಿಮಾ. ಸರ್ವಗತನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತು ಅವನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವೂ ಆಗಿದೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮ ನಾದುದರಿಂದ ಅವನು ಸತ್ಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಸುರರು ಮಾತ್ರ ಅವನನ್ನು ಜೀವಾ ಭಿನ್ನನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ವಸ್ತುತಃ, ಶ್ವೇತಕೇತುವೇ, ನೀನು ಎಂದೂ ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಡ.

ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದಜ್ಞಾನವೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಕಿಂತು ವಿಷ್ಣುಃ ಪೃಥಕ್ ಸರ್ವ ದೇವದೇವೇಶ್ವರಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಪೃಥಗೇವಾಹಮತ್ಯಲ್ಪಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನ ಸುಖಾದಿಕಃ |
 ಇತ್ಯೇವ ವಿದ್ಧಿ ಸತತಮತೋ ಮೋಕ್ಷಮವಾಪ್ಸ್ಯಸಿ |
 ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಇತಿ ಜ್ಞಾತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಮೋಕ್ಷಮಿಮಂ ನಯೇತ್ |
 ಜೀವರೂಪತಯಾ ಜ್ಞಾತಸ್ತನೋಽಂಧಂ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ ಪ್ರಭುಃ |
 ವಿಷ್ಣೋರ್ದಾಸತಯಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಾಮೀಪ್ಯಂ ಮೋಕ್ಷ ಉಚ್ಯತೇ |
 ನ ವಿಷ್ಣುತ್ವಂ ತು ಮೋಕ್ಷಃ ಸ್ಯಾದೇಷೋಽಹಮಿತಿ ಚಾಸ್ಮತ್ಪ್ರತೇಃ |
 ಸಂಸಾರಸಾಗರಾತ್ ತೀರ್ಣೋ ಮುಕ್ತೋಽಹಮಿತಿ ಚಾಸ್ಮತ್ಪ್ರತೇಃ |
 ಯದಾ ತದಾ ವಿನೋಕ್ಷೇಣ ಕಿಂ ಫಲಂ ಜ್ಞಾನಿನೋ ಭವೇತ್ |

ಅನುನಾದ—ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ 'ಅತತ್ ತ್ವಮಸಿ' ದೇವದೇವೇಶ್ವರನಾದ ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಭಿನ್ನ, ಅತ್ಯಲ್ಪ ಶಕ್ತಿ ಜ್ಞಾನ ಸುಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ನಾನು ಭಿನ್ನ ಎಂದೇ ತಿಳಿದುಕೋ. ಇದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಜೀವನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ, ಅವನನ್ನು ಜೀವರೂಪನೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಾಸನಾಗಿದ್ದೇನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಗುವುದು ಮೋಕ್ಷವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾನು ವಿಷ್ಣು ಎಂದು ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಅನುಭವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದರ ಜ್ಞಾನ ಅವನಿಗೆ ಇರಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅನುಭವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ವಾದಿಸಿದರೆ, 'ನಾನು ಸಂಸಾರವನ್ನು ದಾಟಿದ್ದೇನೆ, ಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ' ಎಂಬ ಅನುಭವವೂ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಲಿ. ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಅಂತಹ ಅನುಭವವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅಂತಹ ಮೋಕ್ಷದಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ?

ಭಾಷ್ಯ—ಯಥಾ ಮಧುಕರೈರ್ನಾನಾನಿಧಪುಷ್ಪರಸೈಃ ಸಹ |

ಮಧುತ್ವಂ ಪ್ರಾಪಿತಃ ಸಂವಿದಭಾವಾನ್ಮ ಸುಖೀ ಭವೇತ್ |

ಯಥಾ ನದ್ಯೋ ನ ಮುಕ್ತಾ ಹಿ ಸಮುದ್ರಂ ಪ್ರಾಪಿತಾ ಅಪಿ |

ಇಯಮಸ್ಥಿತಿ ಚಾಜ್ಞಾನಾದ್ ಯಥಾ ಸುಪ್ತೋ ನ ಮುಚ್ಯತೇ |

ಪ್ರಲಯೇಽಪಿ ಹರಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಪೃಥಕ್ತ್ವಜ್ಞಾನವರ್ಜನಾತ್ |

ಏನಂ ಜೀವೇಶಯೋರ್ಭೇದಜ್ಞಾನಾದ್ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸದೋಚ್ಚತಾಂ |

ಜ್ಞಾತ್ವೈವ ಮುಚ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇವಂ ಜಾನೀಹಿ ಪುತ್ರಕ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಮಗ್ನಸ್ಯ ಹಿ ಪರೇಜ್ಞಾನೇ ಕಿಂ ನ ದುಃಖತರಂ ಭವೇತ್ |

ಇತಿ ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮೇ ||

ಅನುನಾದ—'ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಮೋಕ್ಷಾವಸ್ಥೆಯೇ ಪುರುಷಾರ್ಥ. ಅದರ ಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಒಂದು ಪುಷ್ಪರಸವು ಬೃಂಗಗಳಿಂದ ನಾನಾವಿಧ ಪುಷ್ಪರಸಗಳೊಡನೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮಧು ರೂಪವಾದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಸ್ತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರೇ ಆ ಪುಷ್ಪರಸಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾವಸ್ಥೆಯ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವನು ಸುಖಿಯಾಗಲಾರ. 'ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಹೊರತು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಅವಸ್ಥೆಯೇ

ಪುರುಷಾರ್ಥಪಲ್ಲ' ಎನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಸದಿಗಳು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಸ್ತುವಾದ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ನೇರಿದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ಸುಖಿಗಳಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಸ್ತುವಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಮಾತ್ರವೂ ಪುರುಷಾರ್ಥಪಲ್ಲ. ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೂ ಸಹ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಗ ಅವನು ಮುಕ್ತನೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಮುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಹರಿಯ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನೂ, ಜೀವೇಶ ಭೇದವನ್ನೂ ತಿಳಿದೇ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರನೇ, ಹೀಗೆ ತಿಳಿ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಮುಕ್ತನು ಮಹಾ ಅಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದರೆ, ಅವನಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ಆತ್ಮಂತ ದುಃಖರೂಪವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೇ ?' ಎಂದು ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭೇದವು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—'ತಸ್ಮೈ ಸ್ವಲೋಕಂ ಭಗವಾನ್ ಸಭಾಜಿತಃ ಸಂದರ್ಶಯಾಮಾಸ'
ಇತ್ಯುಕ್ತಾಃ'

‘ನ ವರ್ತತೇ ಯತ್ರ ರಜಸ್ತಮಸ್ತಯೋಃ .

ಸತ್ಯಂ ಚ ಮಿಶ್ರಂ ನ ಚ ಕಾಲನಿಕ್ರಮಃ |

ನ ಯತ್ರ ಮಾಯಾ ಕಿಮುತಾಪರೇ ಹರೇ-

ರನುನ್ವತಾ ಯತ್ರ ಸುರಾಸುರಾರ್ಚಿತಾಃ |'

ಇತಿ ಭಾಗವತೇ |

‘ಅದರ್ಶಯತ್ ಸ್ವಕಂ ಲೋಕಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ವಿಷ್ಣುರವ್ಯಯಃ |

ಯಸ್ಮಾತ್ ಸದಾತ್ ಪರಂ ನಾಸ್ತಿ ಯತ್ರ ಮುಕ್ತಾ ಉಪಾಸತೇ|'

ಇತಿ ಚ ಹರಿವಂಶೇಷು |

ಅತಃ ‘ಪರಂ ನ ಯತ್ ಪದಂ’ ಇತ್ಯುಕ್ತಾಸಿ ಯಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ಯಸ್ಮಾ-
ದಿತ್ಯರ್ಥಃ |

‘ಯತ್ರ ದಿತ್ಯಾದಯಃ ಶಬ್ದಾಃ ಸಂಚಕ್ಷುರ್ಭಾಶ್ಚ ಕೀರ್ತಿತಾಃ’

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಭೇದಶ್ರುತಿಗಳು ಅವಿದ್ಯಾಕಲಿತ್ವವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೇದಶ್ರುತಿಗಳ ವಿರೋಧದ ಭಯದಿಂದ ‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ‘ತದ್ಯೋಽಹಂ’ ಮೊದಲಾದ ಅದ್ವೈತ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಭೇದಶ್ರುತಿಗಳು ಅವಿದ್ಯಾ

ಕಲ್ಪಿತ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಿದ್ಯಾನಿವೃತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆಯೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

‘ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಮಾತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ತನ್ನ ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದನು’ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ‘ಅದು ಅಂತಹ ಲೋಕವೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಿ ರಜೋಗುಣ ತಮೋಗುಣಗಳೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾದ ಸತ್ತ್ವಗುಣವೂ ಇಲ್ಲವೂ, ಎಲ್ಲಿ ಕಾಲವು ವಿಕಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದೆಯೋ, ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಲೀ, ಉಳಿದ ಪ್ರಕೃತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲವೋ, ಸುರರಿಂದ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜನರಾದ ಅಸುರರಿಂದ ಪೂಜಿತರಾದ ಜೀವರು ಎಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸೇವಕರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದೋ ಅಂತಹ ಲೋಕ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ತನ್ನ ಲೋಕ’ ಎಂದರೆ ಮೋಕ್ಷ. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವರು ಹರಿಗೆ ಸೇವಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವಿದೆ ಎಂದಾಯಿತು. ‘ಈ ಭಾಗವತ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೋಕ್ಷ ಪರಮ ಮೋಕ್ಷವಲ್ಲ, ಅಮುಖ್ಯಮೋಕ್ಷ: ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಪರಮ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಸರಿಯಲ್ಲ. ‘ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು, ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲವೋ, ಎಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂತಹ ತನ್ನ ಲೋಕವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ತೋರಿಸಿದನು’ ಎಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲವೋ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇದು ಪರಮ ಮೋಕ್ಷವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಗವತ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ಸಂದರ್ಶಯಾಮಾಸ’ ಎಂದಾದ ಮೇಲಿರುವ ‘ಪರಂ ನ ಯತ್ ಪದಮ್’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಶೇಷಕ್ಕೆ ‘ಯತ್ ಪದಂ-ಯಾವ ಸ್ಥಾನವು, ಪರಂ ನ-ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಲ್ಲವೋ’ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡದೆ, ‘ಯತ್-ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ, ಪರಂ ಪದಂ-ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವು, ನ-ಇಲ್ಲವೋ’ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದ್ದರಿಂದ ‘ಯತ್’ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ‘ಯಸ್ಮಾತ್-ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಯತ್ ತತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಂತೆ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ’ ಎಂದು ಅನುಶಾಸನವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ-‘ವಿದ್ಯಾಽಽತ್ಮನಿ ಭಿದಾಬೋಧಃ’

‘ಜ್ಞಾಂಭೋನಲಾನಿಲನಿಯನ್ಮನಶಂದ್ರಿಯಾರ್ಥ

ಭೂತಾದಿಭಿಃ ಪರಿವೃತಃ ಪ್ರತಿಸಂಜಿಘ್ರಕ್ಷುಃ |

ಅನ್ಯಾಕೃತಂ ನಿಶತಿ ಯರ್ಹಿ ಗುಣತ್ರಯಾತ್ಮಾ

ಕಾಲಂ ಪರಂ ಸ್ವಮನುಭೂಯ ಪರಃ ಸ್ವಯಂಭೂಃ ||

ಏನಂ ಪರೇತ್ಯ ಭಗವಂತಮನುಪ್ರವಿಷ್ವಾ

ಯೇ ಯೋಗಿನೋ ಜಿತಮರುನ್ತನಸೋ ವಿರಾಗಾಃ |

ತೇನೈವ ಸಾಕಮನ್ಮತಂ ಪುರುಷಂ ಪುರಾಣಂ

ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಧಾನಮುಪಯಾಂತ್ಯಗತಾಭಿನಾನಾಃ ||'

‘ಭೇದವ್ಯತ್ಯಾಭಿನಾನೇನ ನಿಸಂಗೇನಾಪಿ ಕರ್ಮಕಾ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಚ||

ಅನುನಾದ—‘ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅದ್ವೈತವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ’ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಸರಿಯಲ್ಲ. ‘ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವೇ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ’ ಎಂಬ ಭಾಗವತ ಪಾಠ್ಯವು ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ‘ಗುಣತ್ರಯಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯೂ, ಸರ್ವಜೀವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನು ದ್ವಿಪರಾರ್ಥರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಕಾಲವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪ್ರಧಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳು, ಮನಸ್ಸು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಶಬ್ದಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು, ವೈಕಾರಿಕ ತೈಜಸ ತಾಮಸವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವ, ಇವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಇಷ್ಟ ರಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಲಕ್ಷ್ಮಿತಿಯ ದ್ವಾರಾ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುಜಯ ಮತ್ತು ಮನೋನಿಗ್ರಹವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಮ್ಮ ಯೋಗಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ತಾವು ಜೀವರು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿಯೇ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.’ ಈ ಭಾಗವತ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ’. ‘ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವಿದೆ, ಅದು ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮೋಕ್ಷದ ಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಈ ಮೋಕ್ಷ ಪರಮಮೋಕ್ಷವೆಂದೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು.

‘ಭೇದಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮದಿಂದಲೂ ಚತುರ್ಮುಖನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆದು ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಚತುರ್ಮುಖನ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ‘ಮುಕ್ತ ಚತುರ್ಮುಖನು ಉಳಿದ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದ ರಿಂದಲೂ ಪರಮಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅಧಿಪತ್ಯಮೃತೇ ಚೈವ ಅನಂದೇನ ಚ ಕರ್ಮಕಾ |

ಸರ್ವೇ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತುಲ್ಯಾ ಭೋಗೇನ ವಿಷಯೇಣ ಚ |

ನಾನಾತ್ವೇನಾಭಿಸಂಬುಧ್ವಾಸ್ತದಾ ತತ್ಕಾಲಭಾವಿನಾ |
 ಪ್ರಕೃತೌ ಕರಣಾತೀತಾಃ ಸ್ವಾತ್ಮನೈವ ನೈವಸ್ಥಿತಾಃ |
 ಪ್ರದರ್ಶಯಿತ್ವಾ ಹ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಕೃತಿಶ್ವೇಷು ಸರ್ವಶಃ |
 ಪುರುಷಾನ್ಯಬಹುತ್ವೇನ ಪ್ರತೀತಾ ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ |
 ಪ್ರವರ್ತತಿ ಪುನಃ ಸರ್ಗೇ ತೇಷಾಂ ಸಾ ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ |
 ಸಂಯೋಗಃ ಪ್ರಕೃತೇನೈಷಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ತತ್ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ |
 ಸಮಾ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಸ್ತು ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ |
 ಮಾನುಷಾದಿವಿರಿಂಚಾಂತಂ ಸುಖಂ ಮುಕ್ತೌ ಶತೋತ್ತರಮ್ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಯುಪ್ರೋಕ್ತೇ ||

ಅನುವಾದ—‘ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವರು ಜಗದ್ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆನಂದ ದಿಂದಲೂ, ಕರ್ಮದಿಂದಲೂ, ವಿಷಯಭೋಗದಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸದೃಶರಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ, ಅಭಿನ್ನರಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಭೇದದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರದೆ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅವರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ತಾನೂ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರತೀತ ವಾಗಿ, ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷ ವಿವೇಕದಿಂದ ತಾನು ಅವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರು ಇನ್ನೂ ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ತತ್ಪ್ರಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾನತೆ ಇದೆ. ಸುಖವು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರವರೆಗೆ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಹೋಗು ತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೂ ಭಂಗವಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ವಾಯುಪ್ರೋಕ್ತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಜೀವೇಶಾಭೇದಜ್ಞಾನ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಸಮ್ಮತ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಏಕಾತ್ಮ್ಯಂ ನಾನು ಯದಿದಂ ಕೇಚಿದ್ ಬ್ರೂಯುರನೈಪುಣಾಃ |
 ಶಾಸ್ತ್ರತತ್ತ್ವಮನಿಜ್ಞಾಯ ತಥಾನಾದಬಲಾ ಜನಾಃ |
 ಕಾನುಕ್ರೋಧಾಭಿಭೂತತ್ವಾದಹಂಕಾರವಶಂ ಗತಾಃ |
 ಯಾಥಾತಥ್ಯಮನಿಜ್ಞಾಯ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಶಾಸ್ತ್ರದ್ವಯಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತೇನಾ ನಿರಾನಂದಾ ಅಪಕ್ವಮನಸೋಽಶಿವಾಃ |
 ನೈಗುಣ್ಯಮೇವ ಪಶ್ಯಂತಿ ನ ಗುಣಾನಿ ನಿಯುಂಜತೇ |

ತೇಷಾಂ ತನುಃಶರೀರಾಣಾಂ ತನು ಏವ ಸರಾಯಣಮ್ |
 'ಅನ್ಯ ಈಶಸ್ತಥಾನೈಃಹಂ ಇತಿ ಜ್ಞಾನಂ ನಿವಶ್ಚಿತಾಮ್ |
 ಅಧಿಕೃಜ್ಞಾನಮೀಶಸ್ಯ ಯತೋಽನ್ಯತ್ವೇನ ಯುಜ್ಯತೇ |
 'ಯತಃ ಸ್ವರೂಪತತ್ವಾನ್ಯೋ ಜಾತಿತಃ ಶ್ರುತೀತೋರ್ಭತಃ |
 ಕಥಮಸ್ಮಿ ಸ ಇತ್ಯೇವ ಸಂಬಂಧಃ ಸ್ಯಾದಸಂಹಿತಃ |
 'ಬಹವಃ ಪುರುಷಾ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಉತಾಹೋ ಏಕ ಏವ ತು |
 ಕೋ ಹ್ಯತ್ರ ಪುರುಷಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ತಂ ಭವಾನ್ ವಕ್ತುಮರ್ಹತಿ |

ನೈಶಂಸಾಯನ ಉವಾಚ—

ನೈತದಿಚ್ಛಂತಿ ಪುರುಷಮೇಕಂ ಕುರುಕುಲೋದ್ಭವ |
 ಬಹೂನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಹಿ ಯಥೈಕಾ ಯೋನಿರುಚ್ಯತೇ |
 ತಥಾ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿಶ್ವಮಾಖ್ಯಾಯಾಮಿ ಗುಣಾಧಿಕಮ್ |
 ಇತಿ ಚ ನೋಕ್ಷಧರ್ಮೇ |

ಅನುನಾದ—'ಕೆಲವು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರು 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸಮಾನ ವಿಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಭ್ರಾಂತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಕಾಮ, ಕ್ರೋಧ, ಅಹಂಕಾರಗಳಿಗೆ ವಶರಾಗಿ 'ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ' ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಅತತ್ತ್ವವೇದಕವೆಂದು ಹೇಳಿ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೇ ಕದಿಯುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸ್ತ್ರವು ತತ್ತ್ವವೇದಕವಲ್ಲ, ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದೂ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಎರಡೂ ಕಳ್ಳತನವೇ. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಕದಿಯುತ್ತಾರೆ, ಅವರ ಈ ಕಾಮಕ್ರೋಧಗಳಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣ ಅವರ ಅನಂದರಹಿತವಾದ ಅಮಂಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅಪಕ್ವವಾದ ಮನಸ್ಸು. ಪರಮಾತ್ಮ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮತ್ತು ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವರೂಪವಾದ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣವಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತಮೋಗುಣಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅವರಿಗೆ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸೇ ಶಾಶ್ವತವಾದ ನೆಲೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮಾತ್ರ 'ಪರಮಾತ್ಮನು ಭಿನ್ನ ಮತ್ತು ನಾನು ಭಿನ್ನ' ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಾಪ್ತ, ಜೀವನು ಅಣು ಎಂಬ ಸ್ವರೂಪ ಭೇದ: ಪರಮಾತ್ಮನು ಈಶ, ಜೀವನು ಅಸ್ವತಂತ್ರ ಎಂಬ ಜಾತಿಭೇದ: ಪರಮಾತ್ಮನು ಕರ್ಮಫಲಭೋಕ್ತೃವಲ್ಲ, ಜೀವನು ಕರ್ಮಫಲಭೋಕ್ತೃ ಎಂಬ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತವಾದ

ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ; ಪರಮಾತ್ಮನು ಪೂರ್ಣಕಾಮ, ಜೀವನು ಅಲ್ಪಕಾಮ ಎಂಬ ಪುರುಷಾರ್ಥ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಗಳಿರುವಾಗ 'ನಾನೇ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಭೇದ ಸಂಬಂಧವು ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ? 'ಮುನಿಯೇ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚೇತನರು ಅನೇಕರೇ ಅಥವಾ ಒಬ್ಬನೇ ? ಅನೇಕರಾದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ? ಏಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ? ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪೂಜ್ಯನಾದ ನೀನು ತಿಳಿಸಬೇಕು' ವೈಶಂಪಾಯನನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—'ಕುರುಕುಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಜನಮೇಜಯನೇ, ಚೇತನನೊಬ್ಬನೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಚೇತನರು ಅನೇಕರು. ಇವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾರಣನಾದ ಒಬ್ಬ ಚೇತನನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ' ಎಂದೂ ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ವಾವಿನಮೌ ಪುರುಷೌ ಲೋಕೇ ಕ್ಷರಶ್ಚಾಕ್ಷರ ಏನ ಚ |
ಕ್ಷರಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಕೂಟಸ್ಥೋಕ್ಷರ ಉಚ್ಯತೇ |
ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವಸ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮೇತ್ಯುದಾಹೃತಃ |
ಯೋ ಲೋಕತ್ರಯಮಾವಿಶ್ಯ ಬಿಭರ್ತ್ಯವ್ಯಯಂ ಈಶ್ವರಃ |
ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷರಮುತೀತೋಽಹಮಕ್ಷರಾದಸಿ ಚೋತ್ತಮಃ |
ಅತೋಽಸ್ಮಿ ಲೋಕೇ ನೇದೇ ಚ ಪ್ರಥಿತಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಯೋ ಮಾಮೇವಮಸಂಮೂಢೋ ಜಾನಾತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |
ಸ ಸರ್ವವಿದ್ ಭಜತಿ ಮಾಂ ಸರ್ವಭಾನೇನ ಭಾರತ |
ಇತಿ ಗುಹ್ಯತಮಂ ಶಾಸ್ತ್ರಮಿದಮುಕ್ತಂ ಮಯಾಽನಘ |
ಏತದ್ ಬುದ್ಧ್ವಾ ಬುದ್ಧಿಮಾನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕೃತಕೃತ್ಯಕ್ಷ ಭಾರತ |
ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—'ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಚೇತನರು ಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಎಂದು ಎರಡೇ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವಜೀವರು ಶರೀರನಾಶವುಳ್ಳ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕ್ಷರರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶರೀರನಾಶವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅಕ್ಷರಳೆನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದವನು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾದವನು. ಅವನು ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಅವನು ಪುರುಷೋತ್ತಮ. ಲೋಕಗಳು ನಾಶವಾದರೂ ಅವುಗಳ ಒಳಗಿರುವ ಅವನು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಅವನ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪುರುಷೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಪುರುಷೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು ನಾನೇ. ಈ ಪುರುಷೋತ್ತಮತ್ವವು ನನ್ನಲ್ಲಿ

ದೇಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ಅಥವಾ ಅಪಾರಮಾರ್ಘಿಕ ಎಂದು ಮೋಹಕ್ಕೊಳಗಾಗದೆ ಸನ್ನನ್ನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆಂದು ಯಾರು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರು ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ತಿಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದೇ ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಒಟ್ಟು ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಸನ್ನನ್ನು ಭಜಿಸುವವನು ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಸನ್ನನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ರಹಸ್ಯವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಮೇಯ. ಶುದ್ಧಸ್ವಭಾವದ ಅರ್ಜುನನೇ, ಇದನ್ನು ನಾನು ನಿನಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ.

ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಭೇದಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅನರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತದ್ಗುಣಾನಾಂ ಚ ಭೇದದರ್ಶ್ಯಧರಂ ತಮಃ |
 ಭೇದಾಭೇದಪ್ರದರ್ಶೀ ಚ ಮಧ್ಯಮಂ ತು ತನೋ ವಿಶೇತ್ |
 ಈಷದ್ಭೇದಪ್ರದರ್ಶೀ ಚ ತಮ ಏವೋತ್ತರಂ ವ್ರಜೇತ್ |
 ನಿಜಾನೀಯಾತ್ ತತೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಸದಾ ಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕಮ್ |
 ಗುಣಾನಾಂ ಚ ವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ನ ವಿಭೇದಃ ಕಥಂಚನ |
 ತೇ ಚ ಸರ್ವೇ ಗುಣಾಃ ಪೂರ್ಣಾಸ್ತಚ್ಛರೀರಃ ಪರಃ ಸ್ತೂತಃ |
 ಆನಂದಜ್ಞಾನಶಕ್ತ್ಯಾದಿದೇಹಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತು ಯೇ ಜನಾಃ |
 ಅದೇಹಂ ಭೂತದೇಹಂ ವಾ ನಿದುಸ್ತೇ ಚಾಧರಂ ತಮಃ |
 ತಥಾ ಪ್ರಕೃತಿದೇಹಜ್ಞಾಃ ಕರ್ಮದೇಹನಿದೋಽಪಿ ವಾ |
 ತಸ್ಮಾದಾನಂದಚಿದ್ಬೇದಹಂ ಚಿದಾನಂದಶಿರೋಮುಖಮ್ |
 ಚಿದಾನಂದಭುಜಂ ಜ್ಞಾನಸುಖೈಕಪದಸಾಂಗುಲಿಮ್ |
 ಆಕೇಶಾದಾ ನಮಾಗ್ರೇಭ್ಯಃ ಪೂರ್ಣಚಿತ್ಸುಖಶಕ್ತಿಕಮ್ |
 ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಚ ಗುಣಾಂಸ್ತಾಂಸ್ತು ಸದಾ ಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕಾನ್ |
 ಜ್ಞಾತ್ವಾ ನಿಮುಚ್ಯತೇ ನಿಷ್ಕೋಃ ಪ್ರಸಾದಾನ್ಮಾನುಷೋಽಪಿ ಸನ್ ||

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಅತ್ಯಂತ ದುಃಖಮಯವಾದ ಕೆಳಗಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಮಧ್ಯಮ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಗುಣಗಳು ಕೆಲವು ಸ್ವರೂಪ ಭೂತವಾದವು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಭಿನ್ನವಾದವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವವನು ಮೇಲಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯು ಸದಾ ಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕ ನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗುಣಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ಗುಣಗಳೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶರೀರ. ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗಳನ್ನೇ

ದೇವವಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವ ವಿಸ್ತೃತವನ್ನು ಯಾರು ಶರೀರರಹಿತನೆಂದು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಕೃತಶರೀರ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಕೆಳಗಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ಭೌತಿಕವಾದ ಶರೀರ ಉಂಟೆಂದೂ, ಕರ್ಮನಿರ್ಮಿತವಾದ ಶರೀರ ಉಂಟೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವವರೂ ದಾಗೆಯೇ ಕೆಳಗಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಚಿದಾನಂದ ದೇಹನೆಂದೂ ಅವನ ಶರೀರು, ಮುಖ, ಭುಜ, ವಾದ, ಅಂಗುಲಿಗಳು, ಕೇಶದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಉಗುರಿನ ತುದಿಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ಣ ಚಿತ್ತು ಖಶಕ್ತಿರೂಪವಾದವುಗಳೆಂದೂ, ಚಿದಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗುಣವೂ ಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕವಾದುದು ಎಂದೂ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಮನುಷ್ಯನಾದರೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಜೀವರಿಗೆ ಅಭೇದ ತಿಳಿದರೂ ಅನರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಾಭೇದಂ ತಥಾಽಭೇದಂ ಜಗತಾ ಯೇ ನಿದುಃ ಪ್ರಭೋಃ |
ತೇಽಪಿ ಯಾಂತಿ ತನೋ ಘೋರಮಧರಂ ಬ್ರಹ್ಮತಸ್ಕರಾಃ |
ಭೇದಾಭೇದಂ ನಿದುರ್ಯೇಚ ಜೀವೈಸ್ತು ಜಗತಾಽಪಿ ನಾ |
ಸರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಯಾಂತಿ ತಮಸ್ತೇಽಪುತ್ರೈರಂ ಸದಾ |
ಅಭೇದಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಽಪಿ ಭೇದಾಭೇದವಿದಸ್ತಥಾ |
ತೇಽಪಿ ಯಾಂತಿ ತನೋ ಘೋರಮಧರಂ ಚೋತ್ತರಂ ಕ್ರಮಾತ್ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಪೂರ್ಣಸರ್ವಗುಣೋಚ್ಚ್ರಿತಂ |
ವಿಜಾನೀಯಾದ್ ವಿಮುಕ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಸರ್ವತಶ್ಚ ನಿಲಕ್ಷಣಮ್ ||

ಅನುನಾದ—ಯಾರು ಹರಿಗೆ ಜೀವಾಭೇದವನ್ನೂ ಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಅಭೇದವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಹರಿಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲವೆನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮತಸ್ಕರರೆನಿಸಿಕೊಂಡು ಕೆಳಗಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜೀವರಿಂದ ಮತ್ತು ಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಯಾರು ಭೇದಾಭೇದವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಮೇಲಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಮದಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರು ಕೆಳಗಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೂ, ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರು ಮೇಲಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವ ವಿಲಕ್ಷಣನೆಂದೂ, ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಂಧಂತನುಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇ ದೇಹಂ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |
ಭಿನ್ನಂ ವಿಜಾನತೇ ನಿಷ್ಕೋರ್ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವಿದೋಽಪಿ ನಾ |
ಅಂಧಂತನುಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾಂಸ್ತು ಯೇಽಪಿ ನಾ |

ಸರ್ವಭೂತಸ್ಥಿತಾನ್ ವಾಽಪಿ ಭಿನ್ನಾನ್ ಜಾನಂತಿ ಯೇಷವಿಲಾನ್ |
 ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವಿದೋ ವಾಽಪಿ ಶಿರಃಪಾಣ್ಯಾದಿಕಂ ತಥಾ |
 ಭಿನ್ನಂ ಮಿಥೋ ವಿಜಾನೀಯುರ್ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವಿದೋಽಪಿ ನಾ |
 ತೇಽಪಿ ಯಾಂತಿ ತನೋ ಘೋರಂ ಯತೋ ನೈವೋತ್ಥಿತಿಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಪ್ರಾಧುರ್ಭಾವತಯಾ ಯೇ ಚ ತದನ್ಯಾನ್ ಜಾನತೇ ವಿಭೋಃ |
 ತೇಽಪಿ ಯಾಂತಿ ತನೋ ಘೋರಂ ತಸ್ಮಾನ್ನೈವಂವಿದೋ ವಿದುಃ |
 ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮ ಕ್ರೋಡ ಸಿಂಹ ವಟು ಭಾರ್ಗವ ರಾಘವಾಃ |
 ಕೃಷ್ಣ ಬುದ್ಧ ಕಲ್ಕಿ ದತ್ತ ಹಯಶೀರ್ಷ್ಯತರೇಯಕಾಃ |
 ಸಾರಾಶ್ವತ್ಥ ಕಪಿಲೋ ವೈಕುಂತೋ ವೃಷಭಸ್ತಥಾ |
 ಯಜ್ಞೋ ಧನ್ವಂತರಿಶ್ಚೈವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಸ್ತಾಪಸೋ ಮನುಃ |
 ನಾರಾಯಣೋ ಹರಿಃ ಕೃಷ್ಣ ಉಪೇಂದ್ರಃ ಸರ್ವ ಏವ ಚ |
 ಏನಮಾದ್ಯಾ ಹರೇಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಅನುನಾದ—ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಅವನ ದೇಹಕ್ಕೂ ಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ
 ಭೇದಾಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಅಂಧತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗು
 ತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ
 ಯಾರು ಭೇದವನ್ನು ಅಥವಾ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಅಂಧಂ
 ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ದೇಹದ ಶಿರಃಪಾಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ
 ಭೇದವನ್ನು ಅಥವಾ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರೂ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.
 ಆ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಂದೂ ಮೇಲೆ ಬರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ವೃಧು ಮೊದಲಾದವರನ್ನು
 ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರೂ ತಮಸ್ಸಿಗೆ
 ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ,
 ವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ಪರಶುರಾಮ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ, ಕಲ್ಕಿ, ದತ್ತ,
 ಹಯಗ್ರೀವ, ಹಿತರೇಯ, ವ್ಯಾಸ, ಕಪಿಲ, ವೈಕುಂಠ, ವೃಷಭ, ಯಜ್ಞ, ಧನ್ವಂತರಿ,
 ಮೋಹಿನಿ, ತಾಪಸಮನು, ನಾರಾಯಣ, ಹರಿ, ಕೃಷ್ಣ, ಉಪೇಂದ್ರ, ಮೊದಲಾದುವು
 ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರರೂಪಗಳು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ತಾರತಮ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಶ್ರೀಭೂರ್ಮುರ್ಗಾಽಂಭ್ರಣೇ ಹ್ರೀಶ್ಚ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ ದಕ್ಷಿಣಾ |
 ಸೀತಾ ಜಯಂತೀ ಸತ್ಯಾ ಚ ರುಕ್ಮಿಣೀತ್ಯಾದಿಭೇದಿತಾ |
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತೇನ ಚಾವಿಷ್ಟಾ ತದ್ವಶಾ ನ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಮ್ |
 ತತೋಽನಂತಾಂಶಹೀನಾ ಚ ಬಲಜ್ಞ ಸ್ತಿಸುಖಾದಿಭಿಃ |

ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಸ್ತಥಾಃಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾದ್ ದೋಷವರ್ಜಿತಾ |
ಸರ್ವದಾ ಸುಖರೂಪಾ ಚ ಸರ್ವದಾ ಜ್ಞಾನರೂಪಿಣೀ |

ಅನುನಾದ—ಶ್ರೀ, ಭೂ, ದುರ್ಗಾ, ಅಂಭೋಣಿ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ, ದಕ್ಷಿಣಾ, ಸೀತಾ, ಜಯಂತೀ, ನತ್ಯಭಾಮಾ, ರುಕ್ಮಿಣೀ ಮೊದಲಾದವು ರಮಾರೂಪ ಪ್ರಕೃತಿಯ ರೂಪ ವಿಶೇಷಗಳು. ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅವಿಷ್ಣುಳು ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಧೀನಳು. ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಭಿನ್ನಳಲ್ಲ. ಬಲಜ್ಞಾನ ಸುಖಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಗೆ ಅನಂತಾಂಶದಿಂದ ನ್ನೂನಳು. ಆದರೂ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಮೋಕ್ಷರಹಿತಳಾಗಿಯೂ ಜ್ಞಾನ ರೂಪಳಾಗಿಯೂ ಸುಖರೂಪಳಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾಳೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಃ ಸೂತ್ರಂ ಮಹಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಚಿತ್ತಂ ನಾಯುರ್ಬಲಂ ಧೃತಿಃ |
ಸ್ಥಿತಿಯೋಗಶ್ಚ ವೈರಾಗ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಸ್ತೃತಿಃ ಸುಖಮ್ |
ಮೇಧಾಮುಕ್ತಿರ್ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿರಾದಿಗೋಪೋ ಮಹಾಪ್ರಭುಃ |
ಋಜುಃ ಸುಮಾನೋ ವಿಜ್ಞಾತಾ ಮಹಾಧ್ಯಾತಾ ಮಹಾಗುರುಃ |
ಹನೂಮಾನ್ ಭೀಮ ಆನಂದ ಇತ್ಯಾದಿಬಹುರೂಪಿಣಃ |
ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾ ಯೇತೀತಾ ಯೇ ಭಾನ್ಯಾ ಯಶ್ಚ ವರ್ತತೇ |
ಸರ್ವೇ ವಿಷ್ಣುವಶಾ ನಿತ್ಯಂ ವಿಮುಕ್ತೇರಪ್ಯನಂತರಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಾಣ, ಸೂತ್ರ, ಮಹತ್ವತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮಹಾನ್, ಬ್ರಹ್ಮ, ಚಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಿತ್ತ, ವಾಯು ಬಲ ಧೃತಿ ಸ್ಥಿತಿ ಯೋಗ ವೈರಾಗ್ಯ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಸ್ತೃತಿ ಸುಖ ಮೇಧಾ ಮುಕ್ತಿ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿ ಆದಿಗೋಪ ಮಹಾ ಪ್ರಭು ಋಜು ಸುಮಾನ ವಿಜ್ಞಾತಾ ಮಹಾಧ್ಯಾತಾ ಮಹಾಗುರು ಹನೂಮಾನ್ ಭೀಮ ಆನಂದ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಈಗಿರುವ, ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಎಲ್ಲಾ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪ ಮಾನರು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಮೊದಲೂ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿಯ ನಂತರವೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪಡರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿತೇಭ್ಯಃ ಶ್ರೀಸ್ತು ಮುಕ್ತೇಭ್ಯೋ ಗುಣೈಃ ಕೋಟಿಗುಣೋತ್ತರಾ |
ಜ್ಞಾನಾನಂದಬಲಾದಿಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವದೈವ ತು |
ಭಿನ್ನಾ ಭಿನ್ನಾಶ್ಚ ತೇ ಸರ್ವೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತು ಪರಸ್ಪರಮ್ |
ಅಭಿಮಾನಃ ಪೃಥಕ್ ತೇಷಾಮಾನಂದಃ ಸಹ ಭುಜ್ಯತೇ |
ತೇ ತು ಭಿನ್ನಾ ಹರೇರ್ನಿತ್ಯಂ ಶ್ರಿಯೋನ್ಮೇಭ್ಯಸ್ತಥೈವ ಚ |
ಅವಿಷ್ಣೋ ವಿಷ್ಣು ರೇತೇಷು ನ ವಿಷ್ಣುಸ್ತತ್ಸ್ಮರೂಪಕಃ |

ನಿಷ್ಕೋರತಿಪ್ರಿಯತ್ವಾತ್ ತೇ ಹ್ಯಧ್ಯರ್ಧಾ ಇತಿ ಚೋದಿತಾಃ |
 ನಿಷ್ಕೋಃ ಕೇವಲಭೇದೇಽಪಿ ಶೇಷಾದಿಭ್ಯಃ ಪ್ರಿಯಾ ಯತಃ |
 ನಿಷ್ಕೋಃ ಪ್ರಿಯತ್ವೇ ತದ್ಭಕ್ತೌ ತಜ್ಜ್ಞಾನೇ ಚ ಪ್ರಿಯಸ್ತು ತೇ |
 ಮುಕ್ತಾ ಅಪ್ಯನರಾ ನಿತ್ಯಂ ಸರ್ವೇ ಕೋಟಿಗುಣೇನ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಬ್ರಹ್ಮರು ಮುಕ್ತರಾದ ಮೇಲೆಯೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಜ್ಞಾನಾ
 ನಂದ ಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಿಂತ ಕೋಟಿಗುಣಗಳಿಂದ ಅಧಿಕಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗಿಂತ
 ಯಾವಾಗಲೂ ಉತ್ತಮಳು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮರೆಲ್ಲರೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನರು.
 ಅವರ ಅಭಿಮಾನಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ. ಆದರೆ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಆನಂದ
 ವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಬ್ರಹ್ಮರೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ.
 ಈ ಸಹಭೋಗದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೂ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ
 ಅಭಿನ್ನರು ಎಂದು ಉಪಚರಿಸುವಾಗ ಹೇಳುವುದುಂಟು, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ
 ಇವರೆಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣು ವಿಗಿಂತಲೂ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತಲೂ, ಉಳಿದೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ
 ಭಿನ್ನರು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಇವರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅವಿಷ್ಣುನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಇವರ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಂಟು.
 ವಿಷ್ಣುವು ಇವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ. ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇವರು ಭಿನ್ನರಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ
 ಶೇಷಾದಿ ವೇತನಗಳಿಗಿಂತ ಇವರು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಿಯರಾದುದರಿಂದ 'ಅಧ್ಯರ್ಧ' ಎಂದು
 ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಮುಕ್ತರಾದ ಮೇಲೂ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಿಯತ್ವ, ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿ,
 ವಿಷ್ಣು ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತ ಕೋಟಿಪಾಲು ನ್ಯೂನರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಗಾಯತ್ರೀ ಶ್ರದ್ಧಾಽದ್ಯಾ ಪ್ರೀತಿರೇವ ಚ |
 ಸರ್ವವೇದಾತ್ಮಿಕಾ ಬುದ್ಧಿರನುಭೂತಿಃ ಸುಖಾತ್ಮಿಕಾ |
 ಗುರುಭಕ್ತಿಹರೌ ಪ್ರೀತಿಃ ಸರ್ವಮುತ್ರಾತ್ಮಿಕಾ ಭುಜಿಃ |
 ಶಿವಕನ್ಯೇಂದ್ರಸೇನಾ ಚ ದ್ರೌಪದೀ ಕಾಶಿಜಾ ತಥಾ |
 ಚಂದ್ರೇತ್ಯಾದಿಸ್ವರೂಪಾ ಯಾಸ್ತೇಭ್ಯಃ ಶತಗುಣಾನರಾಃ |
 ನಿಷ್ಣುಭಕ್ತೌ ಚ ತತ್ಪ್ರೀತೌ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಕೇಷು ಚ |
 ಮುಕ್ತೇಃ ಪಶ್ಚಾದಪಿ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈರ್ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯ ಈರಿತಾಃ ||

ಅನುವಾದ—ಸರಸ್ವತೀ ಗಾಯತ್ರೀ ಶ್ರದ್ಧಾ ಆದ್ಯಾ ಪ್ರೀತಿ ಸರ್ವವೇದಾ
 ಬುದ್ಧಿ ಅನುಭೂತಿ ಸುಖ ಗುರುಭಕ್ತಿ ದ್ರೌಪದೀ ಸರ್ವಮುತ್ರಾ ಭುಜಿ ಶಿವಕನ್ಯಾ
 ಇಂದ್ರಸೇನಾ ದ್ರೌಪದೀ ಕಾಶಿಜಾ ಚಂದ್ರಾ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಅತೀತ, ಪರ್ತ
 ಮಾನ ಮತ್ತು ಅನಾಗತ ಸರಸ್ವತಿಯರು ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಿಯತ್ವ, ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿ,

ಜ್ಞಾನ ಅನಂದ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮರುಗಳಿಗಿಂತ ನೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು. ಮುಕ್ತಿಯ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮರುಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯವರಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ವಿನರಣೆ—ಸರ್ವವೇದಾ, ಗುರುಭಕ್ತಿ, ದರಿಪ್ರೀತಿ, ಸರ್ವಮಂತ್ರಾ ಮೊದಲಾದವು ಸರ್ವವೇದ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ರೂಪಗಳು. ವಾಯು ದೇವರೇ ಬ್ರಹ್ಮರಾಗುವಾಗ ಭಾರತಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರುದ್ರ ಶೇಷ ಮೊದಲಾದವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಶೇಷಃ ಸದಾಶಿವಶ್ಚೋರ್ಧ್ವಃ ತಸೋಹಂಕಾರ ಏನ ಚ |
 ನರೋಽಪಟೋ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ ರಾಹಿಣೀಯಃ ಶುಕಸ್ತಥಾ |
 ಸದ್ಯೋಜಾತೋ ನಾನುದೇವಶ್ಚಾಘೋರಸ್ತತ್ಪುನಾನಸಿ |
 ದುರ್ವಾಸಾ ದ್ರಾಣಿರೌರ್ವಶ್ಚ ಜೈಗೀಷವ್ಯಾದಿರೂಪಕಾಃ |
 ಪೂರ್ವೋಕ್ತೈಶ್ಚ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಸ್ತಾಭ್ಯಃ ಶತಗುಣಾನರಾಃ |
 ಮುಕ್ತೇಃ ಪಶ್ಚಾದಪಿ ಸದಾ ಅತೀತಾನಾಗತಾಶ್ಚ ಯಾಃ |
 ಅತೀತಾನಾಗತಾ ಯೇ ಚ ಸರ್ವಶೋಷಪ್ರವರಾಃ ಸದಾ |

ಅನುನಾದ—ಶೇಷ ಸದಾಶಿವ ಉರ್ಧ್ವ ತಪ ಅದಂಕಾರ ನರ ಅಪಟ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಬಲರಾಮ ಶುಕ ಸದ್ಯೋಜಾತ ವಾಮದೇವ ಅಘೋರ ತತ್ಪುನಾನ ಸದರ್ವಾಸ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ ದೀರ್ಘ ಜೈಗೀಷವ್ಯ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಅತೀತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಅನಾಗತರಾದ ಶೇಷರು ಅತೀತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಅನಾಗತರಾದ ಎಲ್ಲ ಸರಸ್ವತಿಯರಿಗಿಂತ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲ, ಮುಕ್ತಿಗೆ ಮೊದಲೂ ಮತ್ತು ಅನಂತರವೂ ನೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಂ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಸಮಾಃ ಶೇಷೈಃ ಸದೈವ ತು |
 ಸರ್ವೈರ್ಗುಣೈಸ್ತಥಾ ಮುಕ್ತೌ ತದ್ಭಾರ್ಯಾಸ್ತಚ್ಛತಾನರಾಃ |
 ತಾಭ್ಯಃ ಶತಾನರಾಸ್ತ್ವಿಂದ್ರಾಃ ಪುರಂದರ ಇತೀರಿತಾಃ |
 ತೇಭ್ಯಃ ಶತಾನರಾಸ್ತ್ವನ್ಯೇ ಇಂದ್ರಾಶ್ಚಾನ್ಯಾಶ್ಚ ದೇವತಾಃ |
 ದ್ವಿತ್ರಿಪಂಚಾದಿಗುಣತಃ ಪರಸ್ಪರವಿಶೇಷಿಣಃ |
 ಸನತ್ಕುಮಾರಾಸ್ತು ಸದಾ ಪುರಂದರಸಮಾ ಮತಾಃ |
 ಸನಕಾದ್ಯಾ ನಾರದಶ್ಚ ದಕ್ಷಭೃಗ್ವಾದಯೋಽಪಿ ಚ |
 ದೇವಾನರಾ ಯಥಾ ತದ್ವಸ್ತುನವೋಽಪಿ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ತ್ರಿಚತುರ್ಭಾಗಭೇದೇನ ತೇಷ್ಯನ್ಯೋನ್ಯವಿಶೇಷಿಣಃ |
 ನಾಲೀ ಗಾಧಿರ್ವಿಕುಕ್ಷಿಶ್ಚ ಪಾರ್ಥ ಇಂದ್ರಃ ಪುರಂದರಃ |
 ಸುದರ್ಶನಶ್ಚ ಭರತಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಸ್ಕಂದ ಏವ ಚ |
 ಸನತ್ಕುಮಾರಃ ಕಾನುಶ್ಚೇತೈಕ ಏವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ಸ್ವಾಯಂಭುವೋ ಮನುರ್ದಪ್ತೋ ನಾಯುಃ ಸ್ವರ್ಶಾಧಿಪಸ್ತಥಾ |
 ಬೃಹಸ್ಪತಿಶ್ಚಾನಿರುದ್ಧ ಏತೇ ಸೂರ್ಯಾದಿತೋಽಧಿಕಾಃ |
 ಸೂರ್ಯಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚೈವ ಯಮಶ್ಚೈತೇ ತ್ರಯಃ ಸುರಾಃ |
 ಪ್ರೋಕ್ತೇಭ್ಯಸ್ತವರಾಶ್ಚಾನ್ಯದೇವೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಸದಾಽಧಿಕಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆಯೇ ಗರುಡರಲ್ಲಿರೂ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತಿ
 ಯಲ್ಲಿಯೂ ವೇದರಿಗೆ ವಿಶ್ವಾ ಗುಣದಿಂದಲೂ ಸಮರು. ಗರುಡ ಶೇಷ ರುದ್ರರ
 ಪತ್ನಿಯರಾದ ಪಾರ್ವಣಿ ವಾರುಣಿ ವಾರ್ವತಿಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗಳಿಗಿಂತ ನೂರುಪಾಲು
 ಕಡಿಮೆಯವರು. ಈ ಪತ್ನಿಯರಿಗಿಂತ ಪುರಂದರನಾಮಕ ಇಂದ್ರರು ನೂರುಪಾಲು
 ಕಡಿಮೆಯವರು. ವಿಷ್ಣು, ವಾಯು, ಪುರಂದರರಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಇಂದ್ರರು
 ಮತ್ತು ಪರ್ವಣ್ಯ ಮಿತ್ರಾದಿ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳು ಪುರಂದರರಿಗಿಂತ ಐದಳಪಾಲು
 ಕಡಿಮೆಯವರು. ಈ ಪರ್ವಣ್ಯ ಮಿತ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ
 ವಿರಡುಪಾಲು, ಮೂರುಪಾಲು, ಐದುಪಾಲು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಐದಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸ
 ವಿದೆ. ಸನತ್ಕುಮಾರರು ಯಾವಾಗಲೂ ಪುರಂದರರಿಗೆ ಸಮಾನರು. ಸನತ್ಕುಮಾರ
 ರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸನಕಾದಿಗಳು ನಾರದ, ದಕ್ಷ, ಭೃಗು, ತಾಪಸಮನು ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ
 ಮನುಗಳು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಪುರಂದರರಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನವರು. ಇವರ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ
 ಮೂರುನಾಲ್ಕು ಪಾಲು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ವಾಲಿ ಗಾಧಿ ವಿಕುಕ್ಷಿ ಪಾರ್ಥ ಇಂದ್ರ ಪುರಂದರ
 ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯ ಎಂದರೆ ಪುರಂದರನ ಹೆಸರು. ವಾಗೇಯೇ ಸುದರ್ಶನ
 ಭರತ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸ್ಕಂದ ಸನತ್ಕುಮಾರ ಕಾಮ ಎಲ್ಲವೂ ಒಬ್ಬನೇ ದೇವತೆಯ ಎಂದರೆ
 ಮನ್ಮಥನ ಹೆಸರು. ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನು ದಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಶಾಧಿಪತಿವಾಯು, ಬೃಹ
 ಸ್ಪತಿ ಅನಿರುದ್ಧ ಇವರು ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರ ಯಮರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರು. ನೂರ್ಯ ಚಂದ್ರ
 ಯಮರು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯವರಾದರೂ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಸದಾ
 ಉತ್ತಮರು, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಮಾನರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಾರ್ತವೀರ್ಯಃ ಪೃಥುಶ್ಚೈವ ದೌಷ್ಯಂತಿರ್ಭರತಸ್ತಥಾ |
 ಶತಬಿಂದುಶ್ಚ ನಾಂಧಾತಾ ಕಕುತ್ಸ್ಥಾ ದ್ಯಾಸ್ತಥಾಽಪರೇ |
 ಸರ್ವೇ ತೇ ನಿಷ್ಪನ್ನಾಽಽನಿಷ್ಪಾ ನಿಷ್ಣೋರ್ಭಿನ್ನಾಃ ಸದೈವ ತು |
 ಶತಾನರಾಶ್ಚ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮದೇನಾ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಾಃ |

ತುಂಬುರುಪ್ರಮುಖಾ ಯೇ ಚ ತಥೋರ್ವಶ್ಯಾದಿಕಾ ಅಪಿ |
 ನಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರಾನ್ಯತೇ ಚಾಪ್ಯುಷಯೋಽಖಿಲಾಃ |
 ಸೂರ್ಯಾದಿಭ್ಯೋಽಧಮಾಶ್ಚೈವ ಮನ್ನಾದಿಭ್ಯಸ್ತಥೈವ ಚ |
 ನೈವಸ್ವತೋ ಮನುನಿತ್ಯಂ ನಿಷ್ಪ್ಲವೇಶೀ ತತೋಽಧಿಕಃ |
 ಕಾರ್ತನೀರ್ಯಾದಿರಾಜಭ್ಯೋ ದೇವಭೃತ್ಯಾಃ ಶತಾನರಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ ಪುರುಷ ದುಷ್ಯಂತನ ಮಗನಾದ ಭರತ ಶತಬಿಂದು
 ಮಾಂಧಾತ್ರ ಕರುತ್ಸದ್ ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಸದಾ ಭಿನ್ನರು ಮತ್ತು
 ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶೇಷಾವೇಶದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವತಾರರೆನಿಸಿದವರು. ಆಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ
 ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಸೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.
 ತುಂಬುರು ಮೊದಲಾದ ಗಂಧರ್ವರು, ಉರ್ವಶಿ ಮೊದಲಾದ ಅವ್ಯರೆಯರು,
 ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರನ್ನೂ, ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಮರೀಚ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ
 ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಭೃತ್ಯರು ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಮನ್ನಾದಿಗಳಿ
 ಗಿಂತಲೂ, ಕಾರ್ತವೀರ್ಯಾದಿ ರಾಜರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು.
 ತಾಪನಮನು ವಿಷ್ಣುವೇ. ನ್ವಾಯಂಭುಪ ಮನು ಸೂರ್ಯನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ. ಉಳಿದ
 ಮನುಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಸ್ವತಮನುವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶೇಷಾವೇಶ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಉತ್ತಮ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆಜಾನದೇವಾಸ್ತೇ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ತೇಭ್ಯಸ್ತು ಪಿತರಶ್ಚಿರಾಃ |
 ಪಿತೃಣಾಂ ಸಪ್ತಕಂ ಯತ್ತತ್ ಕರ್ಮದೇವಸಮಂ ಮತಮ್ |
 ನಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರೈಃ ಸಮೋ ಮುನಿರುದಾಹೃತಃ |
 ಅಚಾರ್ಯಃ ಪಿತೃಣಾಂ ಚಾಸೌ ಪಿತೃಭಿಃ ಸಹ ಪತ್ಯತೇ |
 ಆಜಾನೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪಿತರೋ ಹ್ಯಪ್ಯಭ್ಯೋಽನ್ಯೇ ಶತಾನರಾಃ |
 ಕರ್ಮದೇವಗಣಾ ಅಷ್ಟಗಂಧರ್ವಾಸ್ತತ್ಪರೇ ಶತಮ್ |
 ಆಜಾನದೇವಾಸ್ತೇಭ್ಯೋಽನ್ಯೇ ಪಿತೃಭ್ಯಶ್ಚ ಶತಾನರಾಃ |

ಅನುವಾದ—ದೇವಕುಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ್ದು ನಾಮಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ದೇವ
 ಭೃತ್ಯರು ಆಜಾನ ದೇವತೆಗಳು. ಅವರಿಗಿಂತ ಚರಪಿತೃಗಳು ಸೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆ
 ಯವರು. ಆದರೆ ಚರಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಳು ಜನರು ಕಾರ್ತವೀರ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮದೇವತೆ
 ಗಳಿಗೆ ಸಮರು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರು ಬ್ರಹ್ಮವೃತ್ರರಾದ ಮರೀಚಿ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ
 ಸಮಾನರಾದ ಋಷಿಗಳು, ಇವರು ಚರಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಅಚಾರ್ಯರಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಚರ
 ಪಿತೃಗಳೊಂದಿಗೆ ಇವರ ಹೆಸರೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಚರಪಿತೃಗಳು ಏಳು ಜನ
 ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರು ಈ ಎಂಟು ಜನರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪಿತೃಗಳು ಆಜಾನ
 ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಸೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು. ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಕರ್ಮ

ದೇವಗುಣ ಸಮಾನರು. ಅವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನೂರು ಮಂದಿ ಅಜಾನದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಗಂಧರ್ವರು ಪಿತೃಗಳಿಗಿಂತ ನೂರು ಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವನುಖೇನೈವ ದೇವೈರ್ಯ ಅಜ್ಞಾಪ್ಯಾಃ ಸರ್ವದಾ ಗಣಾಃ |
 ಅಖ್ಯಾತಾ ದೇವಗಂಧರ್ವಾ ಯೇ ತ್ವನ್ಯಮುಖಗೋಚರಾಃ |
 ಮಾನುಷಾಸ್ತೇ ತು ಗಂಧರ್ವಾಸ್ತೇಭ್ಯಸ್ತೇ ಚ ಶತಾನರಾಃ |
 ತೇಭ್ಯಃ ಶತಾನರಾಶ್ಚೈವ ಮನುಷ್ಯೇಷೂತ್ತಮಾ ಗಣಾಃ |
 ದೇವಾದಿಷ್ಟೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಅಪಿ ನಿಶೇಷಿಣಃ |
 ಸಂಚಾಂಶತೋ ದಶಾಂಶಾದ್ ವಾ ಸ್ವಸ್ವಜಾತ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಪರಮ್ |
 ದೇವಸ್ತ್ರಿಯೋ ದಶಾಂಶೋನಾಃ ಸ್ವಸತಿಭ್ಯಸ್ತಥಾ ಪರಾಃ |
 ಅಷ್ಟಾಂಶೋನಾಃ ಪ್ರವಿಜ್ಞೇಯಾ ಯಾಸಾಂ ಮುಕ್ತಾ ಸಹ ಸ್ಥಿತಿಃ |

ಅನುವಾದ—ಯಾರಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮುಂದಿಂದಲೇ ನೇರವಾಗಿ ಅಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ದೇವಗಂಧರ್ವರು. ಇವರು ಪಿತೃಗಳಿಗಿಂತ ನೂರು ಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು. ಯಾರಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಅಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರು. ದೇವಗಂಧರ್ವರಿಗಿಂತ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರು ನೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು. ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರಿಗಿಂತ ನೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು. ಸಮರಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಐದು ಅಥವಾ ಹತ್ತುಪಾಲು ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗಳಿಗಿಂತ ಹತ್ತುಗುಣ ಕಡಿಮೆಯವರಾಗಿಯೂ, ಗಂಧರ್ವ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗಳಿಗಿಂತ ಎಂಟು ಗುಣ ಕಡಿಮೆಯವರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ವಿನರಣೆ—ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅವರ ಪತ್ನಿಯರುಗಳಿಗೂ ಸ್ವಷ್ಟವಾಗಿ ನೂರುಪಾಲು ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವೋ ಅಂತಹ ಕಡೆ ಹತ್ತುಪಾಲು ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ದೇವತೆಗಳು ಅವತಾರ ಮಾಡಿದಾಗ ಕಮ್ಮ ನಿಯತ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಪತ್ನಿಯಾಗಿ ಪಡೆದರೆ ಆ ಪತ್ನಿಯರು ಅತ್ಯಂತ ನಿಕ್ಕಷ್ಟರೂ ಆಗಿರಬಹುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನಾದಿಶ್ಚ ನಿಶೇಷೋಽಯಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮಾನುಷಾದಿನಾಮ್ |
 ಇಯಂ ನೀಚೋಚ್ಚತಾ ಕ್ವಾಪಿ ನ ಕೇನಾಪಿ ಹ್ಯಪೋದಿತುಮ್ |
 ತಕೃತೇ ಯೋಽನ್ಯಥಾ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛೇತ್ ಸೋಽಪಿ ತನೋ ವ್ರಜೇತ್ |

ಯೋಽಪಿ ನೇದ ಸಮುತ್ಥೇನ ಸರ್ವಾನ್ ನೀಚೋಚ್ಚತಃ ಸ್ಥಿತಾನ್ |
ಸೋಽಪಿ ಯಾತಿ ತನೋ ಘೋರಂ ಯಶ್ಚ ಸಾನ್ಯಮುದೀರಯೇತ್ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೇ ತಾರತಮ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಅನಾದಿ
ಯಾದುದು, ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಯಾರೂ ನಾಶ ಮಾಡಲು
ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವನೂ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.
ಈ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಯಾರು ಸಮಾನರೆಂದು ತಿಳಿಯು
ತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾರು ಸಮಾನರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವರಿಬ್ಬರೂ
ಘೋರವಾದ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾನುಷೋತ್ತಮಮಾರಭ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಂತಾನಾಂ ಪ್ರಯತ್ನತಃ |
ವಿಷ್ಣೋರ್ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಂ ಭವೇನ್ಮುಕ್ತಿಃ ಪ್ರಸಾದತಃ |
ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಾದಯಃ ಸರ್ವೇ ಸರ್ವೇಷಾಮುಷ್ಯನಾದಯಃ |
ಅನಾದಿಕಾಲಾದಾರಭ್ಯ ವೃದ್ಧಾ ನಾನುತ್ತರೋತ್ತರಮ್ |
ತತ್ತದ್ಯೋಗ್ಯತಯಾ ಪೂರ್ತೌ ವಿಷ್ಣೋರ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಃ ಪ್ರಜಾಯತೇ |
ಯಥೋದಂಚನಕುಂಭಾದೇಃ ಸರಿತ್ಸಾಗರಯೋರಪಿ |
ಅಲ್ಪೇನ ಮಹತಾ ವಾಪಿ ಪೂರ್ತಿಯೋಗ್ಯತಯಾ ಭವೇತ್ |
ಏನಂ ನರಾದಿಬ್ರಹ್ಮಾಂತಜೀವಾನಾಂ ಸಾಧನೈರಪಿ |
ಅನಾದಿಸಿದ್ಧೈರ್ಭಕ್ತ್ಯಾಧ್ಯೈಃ ಪೂರ್ತಿರೋಗ್ಯತಯಾ ಭವೇತ್ |
ಅಲ್ಪೈಃ ಪೂರ್ತಿಸ್ತಥಾಽಲ್ಪಾನಾಂ ಮಹದ್ವಿಮಹತಾನುಪಿ |
ಭಕ್ತ್ಯಾಧ್ಯೈರ್ಜಾಯತೇ ತೇಷಾಂ ಸಾಧನೈರ್ನಾನೈಥಾ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅನುನಾದ—ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಪರ್ಮಂತ ಜೇತನರು
ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಾದಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ. ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ
ದರೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಉಂಟಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ
ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಸಜ್ಜೀವಿಗಳೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು
ಅನಾದಿ. ಶ್ರವಣಾದಿ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ ಅದು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ
ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ತಿಯಾದಾಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದರ್ಶನ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.
ತಂಬಿಗೆ ಕೊಡ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ನದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿಯೇ
ಆಗಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಅಲ್ಪವಾದ ಅಥವಾ ಅಧಿಕವಾದ
ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ತೊಡಗಿ ಚತುರ್ಮುಖನವರೆಗಿನ
ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅನಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಸಾಧನಗಳೂ ಅನಂದಾದಿಫಲಗಳೂ

ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿ ಅಲ್ಪರಿಗೆ ಅಲ್ಪವಾದ ಸಾಧನ ಫಲಗೊಂದಲೂ, ಮಹಾತ್ಮರಿಗೆ ಬಹಳ ಸಾಧನ ಫಲಗೊಂದಲೂ ಪೂರ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಶ್ರವಣಂ ಮನನಂ ಚೈವ ಧ್ಯಾನಂ ಭಕ್ತಿ ಸ್ತಥಾ ದೃಶಿಃ |
 ಜ್ಞಾನಂ ಚೋಕ್ತವಿಶೇಷಾಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಾಧನಂ ಭವೇತ್ |
 ತ್ಯಕ್ತ್ವೈತಾನಿ ನ ಕಸ್ಯಾಪಿ ಭವೇನ್ನೋಕ್ಷಃ ಕದಾಚನ |
 ಸರ್ವೋತ್ತಮತಯಾ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಃ ಸ್ವೇಹ ಏವ ತು |
 ಭಕ್ತಿರ್ವಿಷ್ಣೌ ಸಮುದ್ರಿಷ್ಟಾ ತದನೈಷಾಂ ತು ಯೋಗ್ಯತಃ |
 ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿದೇವಭಕ್ತಿಗುರೌ ಭಕ್ತಿ ಸ್ತಥೈವ ಚ |
 ತತ್ತತ್ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ನುಸಾರೇಣ ಮುಕ್ತಾ ನಿಯತಸಾಧನಮ್ |
 ಭಕ್ತಿಪೂರ್ತೌ ಭವೇನ್ಮುಕ್ತಿಃ ತದಭಾವೇ ಚ ನೋ ಭವೇತ್ |
 ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಂ ತಥಾ ಧ್ಯಾನಂ ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ |
 ನಿಯಮೇನ ನ ಹೀಯಂತೇ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ತೇ ಸ್ವರೂಪಕಾಃ |
 ಸಾಧನಾನಿ ತು ಸರ್ವಾಣಿ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಪ್ರವೃದ್ಧಯೇ |
 ನೈವಾನ್ಯಸಾಧನಂ ಭಕ್ತಿಃ ಫಲರೂಪಾ ಹಿ ಸಾ ಯತಃ |

ಅನುವಾದ—ಶ್ರವಣ ಮನನ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದಿರುವ ಅನಂದಾದಿಗಳ ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಜ್ಞಾನ, ಧ್ಯಾನ, ಭಕ್ತಿ, ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಇವು ದೇವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಾರಿಗೂ ಎಂದೂ ಮೋಕ್ಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಸ್ನೇಹ ಮಾಡುವುದೇ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿ. ಉಳಿದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಉತ್ತಮರೆಂದು ತಿಳಿದು ಮಾಡುವ ಸ್ನೇಹ ದೇವಭಕ್ತಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಗುರುಭಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ. ಇವು ಮೂರು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಿಯತಸಾಧನಗಳು. ಭಕ್ತಿಯು ಪೂರ್ಣವಾದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲ. ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಕೂಡ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಧ್ಯಾನಗಳಿಗೆ ಎಂದೂ ಚ್ಯುತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ಮುಕ್ತ ಜೀವರ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಶ್ರವಣಾದಿ ಸಾಧನಗಳೂ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಭಕ್ತಿಯು ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಫಲರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಾತ್ಮೋತ್ತಮೇಷು ವಿದ್ವೇಷಾತ್ ತನೋ ನಿಯಮತೋ ವ್ರಜೇತ್ |
 ಗುಣಾನಾಮಲ್ಪತಾಜ್ಞಾನಂ ತತ್ ಸ್ತ್ರೀರಾಗಃ ತಥೈವ ಚ |
 ತತ್ತತೀವೇ ಚ ಯಾ ಬುದ್ಧಿಃ ತ್ರಿವಿಧೋ ದ್ವೇಷ ಉಚ್ಯತೇ |

ದ್ವೇಷೋಜ್ಞಿತಾ ಚ ಯಾ ಭಕ್ತಿಃ ಸಾ ಮೋಕ್ಷಂ ನಿಯಮಾನುಯೇತ್ |
 ನಿರ್ದುಃಖಂ ತು ಸುಖಂ ನಿತ್ಯಂ ಮೋಕ್ಷ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಚಿದಾನಂದಶಿರೋದೇಹಸಾಣಿಸಾದಾತ್ಮಕಾಃ ಸದಾ |
 ಸರ್ವದೋಷನಿರ್ಮುಕ್ತಾ ಮುಕ್ತಾಃ ಕ್ರೀಡಂತಿ ನಿತ್ಯಶಃ |
 ಅನಾದಿಕಾಲಾದಾರಭ್ಯ ಯಾ ಭಾರ್ಯಾಸ್ತಾಃ ಸದೈವ ತು |
 ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ವಿಮುಕ್ತಾ ಚ ಭಾರ್ಯಾಃ ಸ್ಯುರ್ನಿಯಮಾತ್ ಸದಾ |
 ನ ಕದಾಚಿತ್ ವಿಮುಕ್ತಾನಾಂ ಭಾರ್ಯಾಃ ಕಾಶ್ಚಿತ್ ಸ್ಯುರನ್ಯಗಾಃ |
 ನ ಕದಾಚಿತ್ ವಿಯೋಗಶ್ಚ ನ ವಿದ್ವೇಷೋ ನ ಚಾರತಿಃ |
 ಮೋದಂತೇ ಸಹಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ಸದಾ ವಿಷ್ಣು ಪರಾಯಣಾಃ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಃ |

ಅನುವಾದ—ತಮಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ದ್ವೇಷದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ತಮನ್ನಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮರ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪತಾಜ್ಞಾನ, ಅವರ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಸೆ ಪಡುವುದು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ವಿರೋಧ ಮಾಡುವ ಬುದ್ಧಿ ಇವು ದ್ವೇಷದ ಮೂರು ರೀತಿಗಳು. ಇಂತಹ ದ್ವೇಷದಿಂದ ರಹಿತವಾದ ಭಕ್ತಿಯು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ದೂರಕೆಸಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ದುಃಖಮಿಶ್ರವಲ್ಲದ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಕ್ತರು ಸ್ವರೂಪಭೂತಜ್ಞಾನಾನಂದಮಯ ಶಿರಸ್ಸು ಮೈಕೈ ಕಾಲು ಮುಂತಾದವುಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿ ಎಲ್ಲ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಕ್ರೀಡೆಯಾಡುತ್ತ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಯಾರು ಪತ್ನಿಯರೂ ಅವರೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೆಯೂ ಸದಾ ಪತ್ನಿಯರು. ಮುಕ್ತಜೀವರ ಪತ್ನಿಯರು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪರವರುಷನ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಎಂದೂ ವಿಯೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಸ್ಪರ ದ್ವೇಷ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಂಘೋಗಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತರಾಗಿ ಉಳಿದ ಮುಕ್ತರಿಂದೂವಗೂಡಿ ಸುಖಪನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿ ಇದೆ.

‘ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ’ ಮುಂತಾದುದು ಅಭೇದ ಪರವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ’ ‘ನೇಹನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ | ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಮಾಪ್ನೋತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ | ಏಕಧೈವಾನು-
 ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಮೇತದಪ್ರಮಯಂ ಧ್ರುವಮ್’ ‘ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಂ ಗಚ್ಛತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ’ ‘ಏಕಧೈವಾನುದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ | ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಂ ಗಚ್ಛತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ

ಪಶ್ಯತಿ | ಯಥೋದಕಂ ದುರ್ಗೇ ವೃಷ್ಟಂ ಪರ್ವತೇಷು ವಿಧಾನತಿ |
ಏನಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯಂಸ್ತಾನೇನಾನುವಿಧಾನತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ’ ಎಂಬ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ
ವಾಕ್ಯವಾಗಲೀ, ‘ನೇಹ ನಾನಾಸಿ...ಧ್ರುವಮ್’ ಎನ್ನುವ ಇದೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋ-
ಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವಾಗಲೀ, ‘ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಂ...’ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರಕೋಪನಿ-
ಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವಾಗಲೀ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾರ್ಥದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣಿ—ಕೊನೆಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ‘ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಂ ಗಚ್ಛತಿ’ ಎಂಬ
ಕಾರಕವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಏಕಧೃವಾನುದ್ರಷ್ಟ್ಯಂ’ ಎಂಬುದು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಶಾಖಾಗತವಾಕ್ಯ.
ಅಥವಾ ‘ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಂ ಗಚ್ಛತಿ...’ ಎನ್ನುವುದೇ ಶಾಖಾಂತರಗತ ವಾಕ್ಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಹೇತಿ ಪರಮೇಶ್ವರರೂಪೇಷು ಅವಯವೇಷು ಧರ್ಮೇಷು ಚ ಕಿಂಚನ
ನಾನಾ ನಾಸ್ತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ‘ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಮ್’ ಇತಿ ತತ್ಸಮೋಽ
ಧಿಕೋ ವಾ ತದನಧೀನೋ ವಾ ನಾಸ್ತಿತಿ ಸತಾತ್ಪರ್ಯಂ ನಿಷಿದ್ಧತೇ |

ಏಕ ಏವಾದ್ವಿತೀಯೋಽಸೌ ಹರಿರ್ದೇವೇಷು ಸರ್ವದಾ |

ಏಕ ಏವಾದ್ವಿತೀಯೋಽಸಾವಶ್ವಮೇಧಃ ಕೃತುಷ್ವಪಿ |

ಏಕೈವ ವಾಡ್ವಿತೀಯಾ ಸಾ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿ ಸ್ತು ಸಾಧನೇ |

ಏಕ ಏವಾದ್ವಿತೀಯೋಽಸೌ ಪ್ರಣವೋ ಮಂತ್ರ ಉಚ್ಯತೇ |

ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಾತ್ |

ಯಥೈಕಮುತ್ತಮಪುರುಷಮಪೇಕ್ಷ್ಯ ‘ತಸ್ಮಿನ್ ಪುರೇ ಸ ಏಕ ಏವ,
ನಾನೋಽಸ್ತಿ’ತ್ಯುಕ್ತೇಽಪಿ ತತ್ಸದೃಶಸ್ತದಧಿಕೋ ವಾಽನೋ ನಾಸ್ತಿ-
ತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ |

ಏಕ ಏವಾದ್ವಿತೀಯೋಽಸೌ ತದತಂತ್ರಸ್ಯ ವರ್ಜನಾತ್ |

ತತ್ಸಮಸ್ಯಾಧಿಕಸ್ಯಾಪಿ ಹ್ಯಭಾನಾತ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮೇ ||

ಅನುನಾದ—ಇಹ ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ
ಮತ್ತು ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ‘ಕಿಂಚನ ನಾನಾ ನಾಸ್ತಿ’ ಯಾವುದೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲ
ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸಮನಾದ
ವನಾಗಲೀ, ಅಧಿಕನಾದವನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಅಧೀನನಲ್ಲದವನಾಗಲೀ ಇಲ್ಲವೆಂದು
ತಾತ್ಪರ್ಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

‘ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದವನು. ಎಲ್ಲಾ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗ ಒಂದೇ ಹೇಗೆ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದೋ, ಮೋಕ್ಷಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಭಕ್ತಿಯೊಂದೇ ಹೇಗೆ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದೋ, ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಣವ ಒಂದೇ ಹೇಗೆ ಅದ್ವಿತೀಯವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆ ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಉತ್ತಮ ಪುರುಷನೊಬ್ಬನನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ‘ಆ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದಾನೆ, ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನನಾದವನು ಅಥವಾ ಅಧಿಕನಾದವನು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ. ‘ತನಗೆ ಅಧೀನರಾಗದವರು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಮರು ಮತ್ತು ಅಧಿಕರು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಪುರುಷೋತ್ತಮನೊಬ್ಬನೇ ಅದ್ವಿತೀಯ’ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಗತಭೇದಾನಿವಕ್ಷಾಯಾಮಿಹೇತಿ ನಿಶೇಷಣಂ ವ್ಯರ್ಥಂ ಸ್ಯಾತ್ |

‘ನಾನೇನೇ’ತಿ ಭೇದಾಭೇದನಿರಾಕರಣಾರ್ಥಮ್ |

ವಿರುದ್ಧೋಭಯಸಂಯೋಗ ಇನಶಬ್ದಃ ಪ್ರದಿಶ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಶಬ್ದತತ್ತ್ವೇ |

ಪರ್ವತೇಷು ದುರ್ಗೇ ಪರ್ವತಾಗ್ರೇ ವೃಷ್ಟಂ ಯಥಾಽಧೋ ನಿಧಾನತಿ ಏನಂ ಪೃಥಗ್ ದೃಷ್ಟ್ವಾನ್ ಧರ್ಮಾನನ್ವೇನ ತದನಂತರಮೇವಾನಾಥೋಽಂತೇ ತನುಸಿ ನಿಧಾನತಿ |

ಭೇದೇನ ದರ್ಶನಾದ್ ವಾಽಪಿ ಭೇದಾಭೇದೇನ ದರ್ಶನಾತ್ |

ನಿಷ್ಕೋಗುಣಾನಾಂ ರೂಪಾಣಾಂ ತದಂಗಾನಾಂ ಮುಖಾದಿನಾಂ |

ತಥಾದರ್ಶನಕಾಲಾತ್ತು ಕ್ಷಿಪ್ರಮೇವ ತನೋ ವ್ರಜೇತ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುನಾದ—ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಧರ್ಮಗಳ ಭೇದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಭೇದವೆಂಬ ವಸ್ತುವೇ ಎಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ‘ಇಹ—ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದ ರಹಸ್ಯಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ‘ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ, ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಕಂಡಿಲ್ಲ. ‘ನಾನೇವ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವ ಶಬ್ದವು ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ‘ನಾನಾ’ ಎಂದು ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿ ‘ಇವ’ ಎಂದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ‘ವಿರುದ್ಧವಾದ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಸಮುಚ್ಚಯ ಮಾಡುವಾಗ ಇವ

ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಶಬ್ದತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಾದ ಅಭೇದವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಯಥೋದಕಂ ದುರ್ಗಂ ಪ್ರಪ್ನಂ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ 'ಪರ್ವತಗಳ ಆಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ನೀರು ಹೇಗೆ ಕೆಳಗೆ ವೇಗವಾಗಿ ದರಿಯುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ತಿಳಿದರೆ, ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನ ಬಂದ ತಕ್ಷಣವೇ ಅಂಧತಮಸ್ಸಿಗೆ ಧಾವಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಪೃಥಕ್-ಭಿನ್ನವಾಗಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

'ಎಷ್ಟು ಎನ ಗುಣಗಳಿಗೂ, ರೂಪಗಳಿಗೂ, ಮುಖಾದಿ ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ, ಭೇದಾಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿದರೆ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನ ಬಂದೊಡನೆಯೇ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವ್ಯರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಜುಷ್ವಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮೀಶಮಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮಿತಿ ನೀತ ಶೋಕಃ' 'ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ'

'ಯೋ ನೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ | ಸೋಽಶ್ನುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಪಶ್ಚಿತೇತಿ ||'

'ಏತಮಾನಂದಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ | ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್ ಕಾಮಾನೀ ಕಾಮರೂಪ್ಯನುಸಂಚರನ್'

'ಅಥಾತ ಆನಂದಸ್ಯ ಮೀಮಾಂಸಾ ಭವತಿ' ಇತ್ಯಾರಭ್ಯ ಮಾನುಷಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂತಾನಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಮಾನಂದೇ ಶತಗುಣವಿಶೇಷಶೋಚ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—'ಜೀವನು ಯಾವಾಗ ಎಲ್ಲರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹರಿಯನ್ನೂ ಅವನ ಮುಪಮಿಸನ್ನೂ 'ಇತಿ' ಎಂದರೆ 'ತದೇತತ್ ಸತ್ಯಮ್' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸತ್ಯವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ'.

'ಹೊತೆಗೊದಿರುವ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಜೀವ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರರೆಂಬ ಎರಡು ಹಕ್ಕಿಗಳು ಅಶ್ವತ್ಥ ವೃಕ್ಷದಂತಿರುವ ಒಂದೇ ವರೇರದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಅಸ್ವಾದುವಾದ ಕೆರ್ರೆಫಲವನ್ನು ನ್ನಾದುದುಮೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಈಶ್ವರನು ಕೆರ್ರೆಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸದೆ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ'.

ಹೀಗೆ ಅದ್ವೈತವು ಪ್ರಮಾಣಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ' ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅದ್ವೈತ ಪರವಾಗಲಾರವು. ಭೇದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎನ್ನಬಾರದು. ಶ್ರುತಿಗಳು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ

ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ- 'ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದ್ರವ್ಯದೊಳಿರುವ ದರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ' ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

'ಈ ಅನಂದಮಯನಾದ ಹರಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನಿಚ್ಛೆಗನುಸಾರ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ'. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

'ಅಥಾಽ ಅನಂದಸ್ಯ ಮೀಮಾಂಸಾ ಭವತಿ' ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ ಮುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಬ್ರಹ್ಮರವರೆಗೆ ಅನಂದದಲ್ಲಿ ನೂರುನೂರು ಪಾಲು ಅಧಿಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನಂದತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ :

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಚಾಯಂ ವಿಶೇಷಃ 'ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ' ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಾತ್ | ನ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಮನಭಿಗತಶ್ರುತಿತ್ವಂ ಕೇಷಾಂಚಿದಸ್ತಿ | ನ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಏನ ಕೇಚನಾಕಾಮಹತಾಃ ಕೇಚನ ಕಾಮಹತಾ ಇತ್ಯತ್ರ ಪ್ರಮಾಣಮಸ್ತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ಶ್ರೋತ್ರಿಯ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತ ಶ್ರುತಿಫಲತ್ವಾನ್ಮುಕ್ತ ಉಚ್ಯತೇ | ಅಕಾಮಹತತ್ವಂ ಚ ಮುಖ್ಯಂ ಮುಕ್ತಸ್ಯೈವ |

ಪ್ರಾಪ್ತ ಶ್ರುತಿಫಲತ್ವಾತ್ತು ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾಃ ಪ್ರಾಪ್ತನೋಕ್ಷಣಃ |

ತ ಏನ ಚಾಪ್ತಕಾಮತ್ವಾತ್ ತಥಾಕಾಮಹತಾಃ ಶ್ರುತಾಃ |

ಇತಿ ಭಾರತೇ |

ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ ಹ್ಯಮುಕ್ತಸ್ಯ ನಾಕಾಮಹತಾ ಪರಾ |

ಯತಸ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಕಾಮಸ್ಯ ಪ್ಲೇಣವ್ಯವಹಿತಿರ್ಭವೇತ್ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಜೀತನ ತಾರತಮ್ಯವು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, 'ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆ. 'ನ ಏಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಅನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ' ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಮುಕ್ತ

ಅಕಾಮಹತಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮಭಿನ್ನರಾದ ಅಲ್ಪ ಜೀವರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಅಥವಾ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಸಮರಾಗಿದ್ದು ಅವೇ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಕೆಲವರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಯೋ ? ಅಲ್ಪ ಜೀವರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಾದರೆ, ಆ ಅಲ್ಪ ಜೀವರು ಶ್ರೋತ್ರಿಯರು ಮತ್ತು ಅಕಾಮಹತರು ಹೊರತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರೋತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಅಕಾಮಹತನಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಸಂಭಾವಿತ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನರಾದ ಜೀವರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಆ ಜೀವರು ಶ್ರೋತ್ರಿಯರು ಮತ್ತು ಅಕಾಮಹತರು ಹೊರತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರೋತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಅಕಾಮಹತನಲ್ಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದುದು. ಅಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವವಾಗಲೀ, ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಕಾಮಹತತ್ವವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಶ್ರೋತ್ರಿಯನು ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣಫಲವನ್ನು ಪಡೆದವನು, ಮುಕ್ತ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಕಾಮಹತತ್ವವೂ ಕೂಡಾ ಮುಕ್ತನಿಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣಫಲವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೋತ್ರಿಯರು ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತರು. ಅವರೇ ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಕಾಮಹತರು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ. 'ಅಮುಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಕೂಡ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಕಾಮಹತತ್ವವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನಿಗೂ ಇಚ್ಛೆಯು ಪೂರೈಸಲು ಕ್ಷಣ ವಿಲಂಬವಿರುತ್ತದೆ' ಎಂದೂ ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಾಮಹತತಾ ಕಾಮೇನೋಪದ್ರವಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಹ್ಯಲ್ಪದುಃಖಂ ಸ್ಯಾತ್ ತದಪ್ಯನಭಿನಾನತಃ |

ನಾಸ್ತ್ಯಾತ್ಮತೃಪ್ತಸಂಬದ್ಧತಯಾ ಭೋಗಾಭಾನಾತ್ ಕಥಂಚನ |

ಇತಿ ಚ |

ನ ಚಾನ್ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿತ್ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯಾಕಾಮಹತಸ್ಯ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಮಂ ಸುಖಂ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಜ್ಞಾನನುಪ್ರತಿಘಂ ಯಸ್ಯ ನೈರಾಗ್ಯಂ ಚ ಜಗತ್ಪತೇಃ |

ಐಶ್ವರ್ಯಂ ಚೈವ ಧರ್ಮಶ್ಚ ಸಹ ಸಿದ್ಧಂ ಚತುಷ್ಟಯಮ್ |

ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವಾದಿ ಗುಣೈಸ್ತಸ್ಯೈವಾನೈಭ್ಯ ಅಧಿಕ್ಯಾತ್ |

ಅನುನಾದ-ಕಾಮ ಹತತ್ವ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಿಸಿದ ವಸ್ತುವು ದೊರೆಯದೆ ಅಥವಾ ವಿಲಂಬವಾಗಿ ದೊರೆತು ಉಂಟಾಗುವ ದುಃಖ.

'ದುಃಖವಿಲ್ಲದವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ

ದುಃಖವಿದೆ. ಅಭಿಮಾನ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಆ ದುಃಖವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಬಲ್ಲ ದುಃಖವಿಲ್ಲ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದ.

‘ಬೇರೆ ಯಾವನೇ ಶ್ರೋತ್ರಿಯನಿಗೆ ಮತ್ತು ಆಕಾಮಹತನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಸಮನಾದ ಸುಖವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನ, ವೈರಾಗ್ಯ, ವಿಶ್ವಯ್ಯ, ಧರ್ಮ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಗತ್ಪತಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ತಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಉಳಿದೆಲ್ಲರಿಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ತಾದಿ ಗುಣಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಸುಖವೂ ಬೇರೆಯವರಿಗಿಂತ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಲ್ಲಿಯೇ ಅಧಿಕವೆಂದೂ ಅವರಿಗೆ ಸಮನಾದ ಸುಖ ಅನ್ಯರಿಗಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚೇಂದ್ರಪದಾದ್ ವಿರಕ್ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸಮಂ ಸುಖಂ, ಬ್ರಹ್ಮಪದಾದ್ ವಿರಕ್ತಸ್ಯ ತತ್ಸಮಮಿತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಮಸ್ತಿ | ದೃಷ್ಟವಸ್ತುನಿ ನಿರಾಗೇ ಆಯಾಸಾಭಾವಾತ್ ಕಷ್ಟಿತ್ ಸುಖವಿಶೇಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಅನ್ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಪದಾದ್ ವಿರಕ್ತಸ್ಯೇಂದ್ರಾದಿಪದಾದ್ ವಿರಕ್ತಸ್ಯ ಚ ನ ಹಿ ಕಷ್ಟಿತ್ ವಿಶೇಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಅತೋಽನುಭವನಿರುದ್ಧತ್ವಾದ್ ಯತ್ಕಿಂಚಿದೇತತ್ |

ನರಾದಿಬ್ರಹ್ಮಪರೈಂತಂ ನಿಮುಕ್ತಾನಾಂ ಶತೋಚ್ಛ್ರಯಃ |

ನಿಶೇಷದುಃಖಹೀನಾನಾಂ ನಿತ್ಯಾನಂದೈಕಭೋಗಿನಾಮ್ |

ಅಪ್ಯಾನಂದೇ ನಿರ್ಭೋ ಹ್ಯುಕ್ತಸ್ತದ್ವರ್ಷಯೋಷಾಂ ಶ್ರುತೌ ಪೃಥಕ್ |

ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷಃ ||

ಅನುನಾದ—ಇಂದ್ರನ ಪದವಿಯಲ್ಲಿ ಆಸೆಯಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸುಖ, ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯಲ್ಲಿ ಆಸೆ ಇಲ್ಲದವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸುಖ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಕೃಷಿಯಿಂದ ಸಿಗುವ ವಸ್ತುಗಳಾದ ಧಾನ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತಿಯುಂಟಾದರೆ ಕೃಷಿಯಿಂದಂಟಾಗುವ ಆಯಾಸವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸುಖವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಷಿಮಾಡುವವನ ಸುಖಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಸುಖವು ವಿರಕ್ತನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪದವಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತನಾದವನಿಗಿಂತ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತನಾದವನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸುಖವೆನ್ನುವುದೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಂತ್ರಿಪದವಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತನಾದವನಿಗಿಂತ ರಾಜಪದವಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತನಾದವನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸುಖವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ರಾಜನಿಗಿಂತ ರಾಜನ ಪದವಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತನಾದವನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು

ಸುವಿ ಅನುಭವವಿರುವದ್ದು ವೆನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂತಹ ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅನಂದತಾರತಮ್ಯ ಶ್ರುತಿಯು ಮುಕ್ತರಿಗೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ.

‘ಸಮನ್ತ ದುಃಖರಹಿತರೂ ನಿತ್ಯಸುವಿವಸ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುವವರೂ ಆದ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಪರ್ಯಂತ ಮುಕ್ತರಿಗೇ ಅನಂದದಲ್ಲಿ ನೂರು ನೂರು ಪಟ್ಟಿ ಹೆಚ್ಚಳವು ತೈತ್ತಿರಿಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ’ ಎಂದು ಹರಿವಂಶ ದಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯದಾ ಹೈವೈಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ನುದರಮಂತರಂ ಕುರುತೇ’ ಇತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಏತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ವಿಶೇಷಣಾತ್ ಸ್ವಗತಭೇದನಿಷೇಧ ಏವ |

ಅಭೇದಮೀಶರೂಪಾಣಾಂ ಭೇದಂ ಜೀವೇಶಯೋರಪಿ |

ಯಃ ವಶ್ಯೇತ್ ಸ್ಥಿರಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಭಕ್ತಿಮಾನ್ ಸ ವಿಮುಚ್ಯತೇ |
ಇತಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಪುರಾಣೇ |

‘ಪರಂಜ್ಯೋತಿರುಪಸಂಪದ್ಯ ಸ್ವೇನ ರೂಪೇಣಾಭಿನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ | ಸ ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಃ | ಸ ತತ್ರ ಪರೈತಿ ಜಪ್ತನ್ ಕ್ರೀಡನ್ ರಮಮಾಣಃ ಸ್ತ್ರೀಭಿರ್ವಾ ಯಾನ್ಯೈರ್ವಾ |’

‘ಯಸ್ಯ ಲೋಕಂ ಸಮಾಸಾದ್ಯ ಸ್ವರೂಪಮುಭಿಪದ್ಯತೇ |
ಜೀವಃ ಪರೈತಿ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚ ಸಮೀಪೇ ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ |
ಯತ್ರಸಾದಾತ್ ಸ ಪರೈತಿ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |’

‘ಅಪ್ಪಣ್ಣಂತಃ ಕರ್ಣವಂತಃ ಸಖಾಯೋ
ಮನೋಜನೇಷ್ವಸಮಾ ಬಭೂವುಃ |
ಆದಘ್ನಾಸ ಉಪಕಕ್ಷಾಸ ಉ ಶ್ವೇ
ಹ್ರದಾ ಇವ ಸ್ನಾತ್ವಾ ಉ ಶ್ವೇ ದದ್ಯಶ್ರೇ |’

‘ದುಗ್ಧಸಾಗರಗಾಃ ಕೇಚಿತ್ ಕೇಚಿದಶ್ವತ್ಥಕಕ್ಷಗಾಃ |
ಅನ್ಯತ ಹ್ರದೇಸು ಕೇಚಿಚ್ಚ ಸಿಬಂತಿ ಸ್ನಾತವತ್ ಸದಾ |
ಕೇಚಿತ್ ಪಶ್ಯಂತಿ ತಂ ದೇವಂ ಸದಾ ಕೇಚಿತ್ ಸಮೀಪಗಾಃ |’

‘ಆಣಂ ನ ರಥ್ಯಮನ್ಯುತಾಧಿತಸ್ಥುರಿಹ ಬ್ರವೀತು ಯ ಉ ತಚ್ಚಿಕೇತತ್’

‘ರಥ್ಯಮಾಣಿಮಿನಾಶ್ರಿತೈ ಮುಕ್ತಾಃ ಸರ್ವೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾಃ |
ಯಂ ವಿಷ್ಣುಂ ದೇವದೇವೇಶಂ ನಮಸ್ತಸ್ಮೈ ಸ್ವಯಂಭುವೇ |’

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ||

ಅನುನಾದ—‘ಯದಾಪ್ಯೇವೈವ...’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೇದಜ್ಞಾನಿಗೆ ಅನರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ‘ಏತಸ್ಮಿನ್—ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ’ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಅನರ್ಥ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿಟ್ಟು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸ್ವಗತಭೇದ ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸ್ವಗತ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಜೀವನಿಂದಲೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಗತಭೇದನಿವೇಧ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಉದರ’ವು ವೈರ್ಯವೆನ್ನು ಕೊಡದು. ಉದರವು ಕೈ ಜೀವರಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಉದ್—ಉಚ್ಚೈಃ, ಅಃ—ಪರಮಾತ್ಮಾಯೈವೈಶ್ವೇ ಉದಾಃ ಜೀವಾಃ | ತದ್ಗತಂ ಉದರಂ’ ಯಾರು ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಭೇದವಿರುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರಿಗೆ ಅನರ್ಥವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ. ‘ಸ್ಥಿರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಭಕ್ತಿಯುತನಾಗಿ ಯಾರು ಈಶ್ವರನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನೂ, ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಮೋಕ್ಷ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ತುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ.

‘ಜೀವನು ಪರಮಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪರಮಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನು ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ. ಮುಕ್ತನು ಅವನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಉಣ್ಣುತ್ತಾ, ಆಟವಾಡುತ್ತಾ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾ ವಾಹನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.’

‘ಯಾರ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜೀವನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನೋ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವನು ಸಂಚರಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವು ಪುರುಷೋತ್ತಮ’.

‘ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪೂರ್ಣಫಲವನ್ನು ಪಡೆದ ಮುಕ್ತರು ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಮನಸ್ಸಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಅನಮಾನರಾದರೂ ಪರಸ್ಪರ ಮಿತ್ರರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವರು ವನಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅಮೃತ ಸರೋವರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಮೃತ ಪಾನಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದವರಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಹರಿಯನ್ನು ಸದಾ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ’.

‘ಕೆಲವರು ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಲ್ಲಿಯೂ, ಕೆಲವರು ಅಶ್ವತ್ಥ ವನದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅಮೃತ ಸರೋವರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಮೃತಪಾನ ಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದವರಂತೆ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಆ ದೇವನನ್ನು

ಯಾಪಾಗಲೂ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅವನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ'.

'ರಥದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ರಥದ ಚಕ್ರದ ಕೀಲನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಮುಕ್ತರು ಪರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಯಾರು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಭಾವಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ನನ್ನೆದುರಿಗೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಲಿ'.

'ರಥದ ಚಕ್ರದ ಕೀಲನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವೆಲ್ಲವೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರೂ ಯಾವ ದೇವದೇವನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೋ ಅ ಸ್ವಯಂ ಭುವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ'. ಇವೇ ಮೊದಲಾದವು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣಗಳು.

‘ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮಶರೀರಃ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದ ಪರನಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ-‘ತೌ ಯತ್ರ ವಿಹೀಯೇತೇ’ ಇತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಪರಮಾತ್ಮೈವ |

ಶರೀರಾನಭಿನಾನೀ ಯೋ ಹೃದಿ ಸಂಸ್ಥೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಅಭಿನಾನವತೋ ದೇಹೇ ಜೀವಸ್ಯ ಸ ನಿಯಾನುಕಃ |

ಸ ಏವ ಸೂರ್ಯಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಹಂಸಃ ಸೋಽಹಮಿತಿ ಶ್ರುತಃ |

ಹಂತೃತ್ವಾದ್ ಹಂಸನಾಮಾಸೌ ಸೋಽಹಂ ಚಾಸಾವಹೇಯತಃ |

ಸ ಏವ ಸೂರ್ಯಸಂಸ್ಥೇನ ರೂಪೇಣೈವಾಕ್ಷಿಣಿ ಸ್ಥಿತಃ |

ಸೂರ್ಯಸಂಸ್ಥಾದ್ಧಿ ರೂಪಾತ್ ಸ ವಿಭಕ್ತೋಽಕ್ಷಿಣಿ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಗಚ್ಛತೋ ಮ್ರಿಯಮಾಣಸ್ಯ ತಾವುಭಾವಪಿ ದೇಹತಃ |

ತಯೋರ್ದೇಹವಿಹಾನೇ ತು ಭವೇತಾರಿಷ್ಟದರ್ಶನಮ್ |

ತದಾ ಸಂಚಿಂತಯೇದ್ ದೇವಂ ತನೇವ ಪುರುಷೋತ್ತಮಮ್ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಹರಿವಂಶೇಷು ||

ಅನುವಾದ—‘ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ | ಯಶ್ಚಾಸಾವಾದಿತ್ಯೇ ಏಕಮೇತದಿತ್ಯವೋಚಾಮ್’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೂ ಜೀವೇಶಾಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನಕೊಡದು. ಇದು ಜೀವ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳಿಗೇ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ‘ತೌ ಯತ್ರ ವಿಹೀಯೇತೇ-ಪರಮಾತ್ಮನ ಆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಪರೀರದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋದಾಗ’ ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಅದರೂ ಅವನಿಗೆ ಇರುವ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ‘ಶರೀರಾಭಿಮಾನರಹಿತನಾದ, ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ

ಜನಾರ್ದನನು ಶರೀರಾಭಿಮಾನವುಳ್ಳ ಜೀವರ ದೇಹಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು. ಅವನು ಹಂಸಃ, ಸಃ, ಅಹಂ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದುಷ್ಟರನ್ನು ಹನನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹಂಸನೆಂದೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ಸಃ ಎಂದೂ, ಜೀವರಿಗೆ ತೃಜಿಸಲು ಅರ್ಹನಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಹಂ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸೂರ್ಯಗತವಾದ ತನ್ನ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ಅದರಿಂದ ಹೊರಟು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ಅಕ್ಷಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮರಣ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ಜೀವನ ದೇಹದಿಂದ ಜೀವಾಂತಗರ್ಭ, ಸೂರ್ಯಾಂತಗರ್ಭವೆಂಬ ಆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಆವು ಶರೀರದಿಂದ ಹೋದಾಗ ಸೂರ್ಯನು ಚಂದ್ರನಂತೆ ಕಾಣುವುದು ಮೊದಲಾದ ಅರಿದ್ವದರ್ಶನಪಂಚಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಆ ದೇವನನ್ನೇ 'ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಬೇಕು' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ ಏತಾ ಮನಸೋ ವಿಭೂತಿಃ

ಜೀವಸ್ಯ ಮಾಯಾರಚಿತಾ ಅನಿತ್ಯಾಃ |

ಅನಿರ್ಹಿತಾಶ್ಚಾಪಿ ತಿರೋಹಿತಾಶ್ಚ

ಶುದ್ಧೋ ವಿಚಕ್ಷೇ ಹೃದಿಸುಬ್ದಕರ್ತುಃ ||

ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ ಆತ್ಮಾ ಪುರುಷಃ ಪುರಾಣಃ

ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸ್ವಯಂಜ್ಯೋತಿರಜಃ ಪರೇಶಃ |

ನಾರಾಯಣೋ ಭಗವಾನ್ ವಾಸುದೇವಃ

ಸ್ವಮಾಯಯಾತ್ಮನ್ ವ್ಯವಧೀಯಮಾನಃ’|| ಇತಿ ಭಾಗವತೇ |

‘ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈವಾವೃತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಜೀವೇ ತಿಷ್ಠತಿ ನಿತ್ಯದಾ |

ಯೋಸೌ ನಿಯಾನುಯನ್ ಜೀವಂ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ ಇತಿ ಶಬ್ದಿತಃ |

ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷು ||

ಅನುನಾದ—‘ಶುದ್ಧನಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನಿತ್ಯವಾದ, ಜಾಗ್ರತ್ ಮತ್ತು ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಸುಮುಖ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ತೋರುವ, ಜೀವನ ಮನೋವಿಕಾರವಾದ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಭಾಗವತ ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮ. ಏಕೆಂದರೆ, ‘ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನಾದ, ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ, ಪೂರ್ಣವಡ್ಡುಣ್ಮೈವೈವ ಸಂಪನ್ನನಾದ, ಅನಾದಿಯಾದ, ಸ್ವಯಂ ಜ್ಯೋತಿಯಾದ, ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ, ಪರೇಶನಾದ, ವಾಸುದೇವನೆನಿಸಿದ ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣನೇ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಜೀವನ ಲ್ಲಿದ್ದು ಮರೆಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದೂ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಮಾಯೆ

ಎಂದರೆ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಲ್ಲ, ಸ್ವೇಚ್ಛೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಜೀವನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ ನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸದಾ ಜೀವನಲ್ಲಿದ್ದೂ ಮರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಹರಿಪರವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ’ ಇತಿ ನಿಶೇಷಣಾಚ್ಚ ಪರಮಾತ್ಮಾ | ನ ಹಿ ಜೀವಸ್ಯಾಶರೀರತ್ವಮುಕ್ತಸ್ಯ | ‘ಏಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ರಾನ್ಯಮೃತ್ಯೋಃ ತೋಽನ್ಯದಾರ್ತಮ್’ ಇತಿ ಚ | ನ ಹಿ ಜೀವಾದನ್ಯಸ್ಯಾರ್ತಿಸಪದ್ಯತೇ | ‘ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಂತರಪುರುಷಃ ಸಮ ಆತ್ಮೇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್’

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಭೃತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋ ಹಿ ಭೂತಾಃ ತೇಷಾಮಂತರ್ಗತೋ ಹರಿಃ |

ಸಮಃ ಸ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಯ ಏವಂ ನೇದ ತತ್ತ್ವವಿತ್ |

ಇತಿ ಭಾರತೇ ||

ಅನುನಾದ—‘ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ’ ಎಂಬುದು ಜೀವವರ ಮತ್ತು ‘ಯಶ್ಚಾನಾವಾದಿತ್ಯೇ’ ಎಂಬುದು ಪರಮಾತ್ಮ ಪರ, ‘ಏಕಮೇತದಿತ್ಯವೇ ಚಾಮ’ ಎಂಬುದು ಜೀವೇಶಾಭೇದಪರ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿ ರೂಪನಾದ ಹರಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ ನಾಗಿಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ- ‘ಅಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ’ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸ ಯಶ್ಚಾಯಂ’ ಎಂದು ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಪರ ಮಾತ್ಮನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಮುಕ್ತನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಅಶರೀರತ್ವವು ಕೂಪುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತನಾದ ಜೀವನು ‘ಅಶರೀರಂ ವಾಪ ಸಂತಂ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಂತೆ ಅಶರೀರ ನಾದರೂ ಈ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ತೌ ಯತ್ರ ವಿಹೀಯೇತೇ’ ಎಂಬ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶರೀರದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳ ನಿರ್ಗಮನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಅಮುಕ್ತ ಜೀವನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಶರೀರನೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ. ದ್ವಿರೂಪನಾದ ಅವನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಜೀವನಿಯಾಮಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಜೀವ ನಿಯಾಮಕತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನಾದ ಈ ಆತ್ಮನು ನಿಷ್ಕ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ. ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಿಂದಲೇ ದುಃಖವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. ಈ ಪ್ರತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದುಃಖನಿಯಾಮಕತ್ವವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ದುಃಖ ಗಳು ಜೀವರೇ ಹೊರತು ಜಡವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವನಿಯಾಮಕತ್ವವೇ ಈ ಪ್ರತಿ ಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸರ್ವಜೀವರ ಒಳಗಿದ್ದು ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು’ ಎಂದು ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. ಈ

ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ 'ಭೂತಾನಾಂ' ಎಂದರೆ ಜಡವಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. 'ಸ ಮ ಆತ್ಮಾ' ಎಂದರೆ ಅವನು ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಭೂತಾನಿ' ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು. ಹರಿಯು ಅವರೊಳಗಿರುವನು. ಅವನು ಸರ್ವಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿ' ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೇವಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಮುಖ್ಯೇ ಸತಿ ಲಕ್ಷಣಾ ನಾನು ಯುಚ್ಯತೇ | ನ ಚ ಮುಖ್ಯತ ಏವ ಜೀವೇಶಯೋರೈಕ್ಯಂ ಯುಕ್ತಮ್ | ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧಾದೇವ | 'ತಮೇನಂ ವಿದ್ವಾನನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾ ಅಯನಾಯ ವಿದ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದೇಃ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷತ್ವಾದಿ ಸರ್ವೇಶತ್ವ ಸರ್ವ ಜ್ಯಾಯಸ್ತ್ವಾದಿಜ್ಞಾನಾದೇವ ಮೋಕ್ಷಃ ಪ್ರತೀಯತೇಽನನ್ಯಯೋಗೇನ | ನ ಚಾಪ್ರೈಕ್ಯ ಜ್ಞಾನನಮುಕ್ತಮ್ | 'ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ' ಇತ್ಯ-ತ್ಯಾಪಿ ಸರ್ವೇಶಿತೃತ್ವಮೇವೋಕ್ತಮ್ 'ಉತಾಮೃತತ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ' ಇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಾತ್ |

ಅನುನಾದ—'ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಯಶ್ಚಾಸಾವಾದಿತ್ಯೇ' ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಿಂದ ಜೀವನನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದರಿಂದ ಪರ ಮಾತ್ಮನನ್ನೂ ದೇವಿ 'ಏಕಮೇತದ್' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಯು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳು ವಿರುದ್ಧವಾದ ಭಾಗ ವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿ, ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಚೈತನ್ಯ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎನ್ನ ಬೇಕು. ಆದರೆ ಸರ್ವವಿಧದಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡದಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿ ಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ನಾವು ಹೇಳಿದಂತೆ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಬರುವಾಗ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರ ಯಿಸಿ ಚೈತನ್ಯ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಲಕ್ಷಣಾ ವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಜೀವ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದೂ ಸರಿ ಯಲ್ಲ. 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಪ್ರತೀತನಾದ ಈಶ್ವರನು ನಾನಲ್ಲ ಎಂಬ ಭೇದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವು ಅಪರಿಹಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯು ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ಅವನನ್ನು ಈ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ತಿಳಿ ದವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತಿಗಳಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದ ಸಾಧಕವಾದ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷತ್ವಾದಿ, ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವೇ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನ,

ಐಕ್ಯ ಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 'ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ' ಎಂದು ಮೊದಲು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್' 'ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ'ವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಮುಕ್ತ ಸರ್ವಜೀವ ನಿಯಾಮಕತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ, ಐಕ್ಯವನ್ನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 'ಉತಾಮೃತತ್ವಸ್ಯೇಶಾಸಃ' ಎಂದು ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಮುಕ್ತೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತೈಶತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಭೇದವನ್ನೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನೂ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಯಾವ ವಾದಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಪುರುಷ ಏನೇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬುದೂ ಭೇದಪರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪುರುಷ ಏನೇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಭವ್ಯಂ ಭವಚ್ಚ ಯತ್ |

ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತದೀಶತ್ವಾನ್ನ ತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತಃ |

ಭೂತಭವ್ಯಾದಿಜಾತಸ್ಯ ಮುಕ್ತಾನಾನುಪಿ ಚೇಶ್ವರಃ |

ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಶ್ರುತೌ ನಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವದಾ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಇತಿ ಭಾರತೇ ||

ಅನುವಾದ—'ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಈಶನಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಪರ್ತಮಾನ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಎರುವವನೇ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಎಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನೇ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲ್ಲ. ಎರುವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಭೂತ ಭವ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಅಮುಕ್ತಜೀವನಿಯಾಮಕನಾದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಒಡೆಯನೇ ಎಂದು 'ಉತಾಮೃತತ್ವಸ್ಯೇಶಾಸಃ ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋದತಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಧೀನರಾಗಿರುವ ಜೀವರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಧೀನರಾಗಿಲ್ಲದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಕೊಡಲಾರನು ಎಂಬುದು ಇದರ ಭಾವ.

ಭಕ್ತಿಯೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತಮ ಇತಿ ಸನ್ಯುಕ್ ಸ್ನೇಹಯುತಾ ನುತಿಃ |

ಸುಸ್ಥಿರಾ ಭಕ್ತಿರುದ್ದಿಷ್ಟಾ ತಯಾ ಮೋಕ್ಷೋ ನ ಚಾನ್ಯತಃ |

ತಯಾ ಮೋಕ್ಷೋ ಭವತ್ಯೇವ ಸಾ ಚೇತ್ ಪೂರ್ಣಾ ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಃ |

ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶಾ ಯುಕ್ತಾ ಸಾ ಪೂರ್ಣೇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶಿಶ್ಚಾಪಿ ಮಹಾಚಾರ್ಯೋಕ್ತದರ್ಶನಮ್ |

ಸೋಽಪಿ ಯನ್ಮೋಕ್ಷನಿಯತಂ ಮನಸಾ ಸಮುದೀರಯೇತ್ |
ತಸ್ಯ ದರ್ಶನತೋ ಯಾತಿ ಮುಕ್ತಿಂ ನಾಸ್ತೈತ್ರ ಸಂಶಯಃ |
ಧ್ಯಾನಂ ಚ ಗುರುಶುಕ್ರೂಷಾ ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕಾಃ ಕ್ರಿಯಾಃ |
ತೀರ್ಥದಾನಜಪಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೋ ಹರಿಕೀರ್ತನಮ್ |
ವಾದ್ಯಾದ್ಯಾದಿ ವ್ರತಂ ಚೈವ ತುಲಸ್ಯಾಧ್ಯೈರಥಾರ್ಚನಮ್ |
ಸರ್ವಂ ಭಕ್ತೈರ್ಭವಮುದ್ಧಿಷ್ಟಂ ನಿಷ್ಕಲಂ ತತ್ ತಯಾ ವಿನಾ |

ಅನುವಾದ—ಏಕೈಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ, ಗಾಢ ಸ್ನೇಹ
ದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ನುಸ್ಥಿರವಾದ ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಿ ಎಂದು
ಹೆಸರು. ಅದರಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಆಗುವ
ದಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಆ ಭಕ್ತಿಯು ಪೂರ್ಣವಾದಾಗ ಆದರಿಂದ
ನಿಃಸಂಶಯವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದಾಗ ಭಕ್ತಿ
ಪೂರ್ಣಭಕ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಷ್ಯನ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಗುರುವು ಉಪದೇಶ
ಮಾಡಿದ ಭಗವದ್ರೂಪದ ದರ್ಶನವೆ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಗುರುವು ಐಹಿಕ
ನುಖಾದಿ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಅಪರೋಕ್ಷವು ಮೋಕ್ಷ
ಸಾಧನವಾಗದಿದ್ದರೂ, ಮೋಕ್ಷ ಉಂಟಾಗಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಪ್ರಸನ್ನವಾದ
ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವು ಆಗಿಯೇ
ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಧ್ಯಾನದಿಂದಲೇ
ಅಥವಾ ಪೂಜೆಯಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ
ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ— ಧ್ಯಾನ, ಗುರುಸೇವೆ, ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕರ್ಮಗಳು, ತೀರ್ಥ
ಯಾತ್ರೆ, ದಾನ, ಜಪಾದಿ, ನ್ವಾಧ್ಯಾಯ, ಹರಿನಾಮಕೀರ್ತನೆ, ಏಕಾದಶ್ಯಾದಿ ವ್ರತಗಳು,
ತುಲಸಿಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಹರಿಯ ಪೂಜೆ ಮೊದಲಾದವೆಲ್ಲವೂ ಮೋಕ್ಷಕಾರಣವಾದ
ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆ ಧ್ಯಾನಾದಿ
ಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿಷ್ಫಲ ಎಂದು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಷ್ಕ ಭಕ್ತಿಯುತೋ ಮುಕ್ತಿಂ ಯಾತಿ ನಾನ್ಯಃ ಕಥಂಚನ |
ಏತದನ್ಯತ್ತು ಯತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ನ ತತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಕುನರ್ತ್ವ ತತ್ |
ನಿಷ್ಣೋರ್ಭಕ್ತಿನೃತೇ ಮುಕ್ತಿರ್ಜೀವನಾಭೇದೋ ಹರೇರಪಿ |
ಶಿವಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸಾಮ್ಯಂ ಚ ಹರೇರ್ಮೋಹಾರ್ಥಮುಚ್ಯತೇ |
ದೈತ್ಯಾನಾಂ ನೋಹನಾರ್ಥಾಯ ನಿಷ್ಣೋರನ್ಯಸಮಾನತಾ |
ಹೀನತಾ ವೋಚ್ಯತೇ ಶಾಸ್ತ್ರೈರ್ನ ತದ್ ಗ್ರಾಹ್ಯಂ ಮನೀಷಿಭಿಃ |

ವಿಷ್ಣುನಾಯು ಗಿರೀಶೇಂದ್ರ ದೇವ ವಿಪ್ರಾಃ ಕ್ರಮಾತ್ ಸದಾ |
 ಸಾನುರ್ಥ್ಯತೋ ವಿಹೀನಾಸ್ತು ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಸ್ತಥೈವ ಚ |
 ಹೀನೋ ವಿಷ್ಣುರ್ನ ಕಸ್ಯಾಪಿ ಸರ್ವತಶ್ಚೋತ್ತಮೋತ್ತಮಃ |
 ಏತದನ್ಯತ್ತು ಯತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ತದಾಸುರವಿನೋಹನಮ್ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ವಿಷ್ಣುಂ ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ ಪರಮಂ ವ್ರಜೇತ್ |

ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷು ||

ಅನುವಾದ—'ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಪಾಶುಪತಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಶಾಸ್ತ್ರವಲ್ಲ. ಅದು ಕುಮಾರ್ಗ. ವೈಷ್ಣವ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವೆಡೆ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಮೋಕ್ಷ, ಹರಿಗೆ ಜೀವಾಭೇದ ಮತ್ತು ಹರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಮೋಹನಾರ್ಥ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನ್ಯಸಮಾನತೆ ಅಥವಾ ಅನ್ಯರಿಗಿಂತ ಹೀನತೆಯು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಢತರ ಮೋಹನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವನ್ನು ವಿವೇಕಿಗಳು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಾರದು. ವಿದ್ವಾಂಸರು ರುದ್ರ ಇಂದ್ರ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಯಾರಿಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮೋತ್ತಮ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸುರರ ವಿಮೋಹನೆಗಾಗಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು' ಎಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತುಲಾಪುರುಷದಾನಾದ್ಯೈರಶ್ವಮೇಧಾದಿಭಿರ್ನುಪೈಃ |

ನಾರಾಣಸೀ ಪ್ರಯಾಗಾದಿ ತೀರ್ಥಸ್ನಾನಾದಿಭಿಃ ಪ್ರಿಯೇ |
 ಗಯಾಶ್ರದ್ಧಾದಿಭಿಃ ಪಿತೃರ್ವೇದಸಾಧಾದಿಭಿರ್ಜಪೈಃ |
 ತಪೋಭಿರುಗ್ರೈರ್ನಿರ್ಯಮೈರ್ಯಮೈರ್ಭೂತದಯಾದಿಭಿಃ |
 ಗುರುಶುಶ್ರೂಷಣೈಃ ಸತ್ಯೈರ್ಧರ್ಮೈರ್ವರ್ಣಾಶ್ರಮೋದಿತೈಃ |
 ಜ್ಞಾನ ಧ್ಯಾನಾದಿಭಿಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಚರಿತೈರ್ಜನ್ಮಜನ್ಮಿನಿ |
 ನ ಯಾಂತಿ ತತ್ ಪರಂ ಶ್ರೇಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಸರ್ವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಮ್ |
 ಸರ್ವಭಾವೈರನಾಶ್ರಿತ್ಯ ಪುರಾಣಪುರುಷೋತ್ತಮಮ್ |

ಇತಿ ಪಾದ್ಮೇ ||

ಭಾವೋ ಭಕ್ತಿಃ ಸಮದ್ವಿಷ್ಟಸ್ತದ್ವಾನ್ ಭಾವುಕ ಉಚ್ಯತೇ |

ಇತಿ ನಾರಸಿಂಹೇ ||

ಅನುವಾದ—‘ಪ್ರಿಯೇ, ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಪುರಾಣಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಶ್ರವಣಾದಿ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಶ್ರಯಿಸದೆ, ತುಲಾಭಾರ ಮೊದಲಾದ ದಾಸಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಅಶ್ವಮೇಧ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಕಾಶೀ ಪ್ರಯಾಗಾದಿ ತೀರ್ಥಸ್ಥಾನಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಗಯಾಶ್ರಾದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಪಿತೃ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ವೇದಪಾರ ಮೊದಲಾದ ಜಪಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಉಗ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ನಿಯಮಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಪ್ರಾಣಿದಯೆ ಮೊದಲಾದ ಯಮಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಗುರುಸೇವೆಯಿಂದಾಗಲೀ, ಸತ್ಯವಚನದಿಂದಾಗಲೀ, ವರ್ಣಾಶ್ರಮವಿಹಿತವಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಪ್ರತಿಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಜ್ಞಾನಧ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ವಾದವ್ಯವಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸರ್ವಭಾಷೈಃ’ ಎಂದರೆ ‘ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವ ಬುದ್ಧಿ’ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ‘ಭಾವ ಎಂದರೆ ಭಕ್ತಿ. ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನನ್ನು ಭಾವುಕನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ನಾರಸಿಂಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರವಣಾದಿ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಎಲ್ಲ ಭಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತಾನಾನುಸಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಂ ನಾರಾಯಣಪರಾಯಣಃ |

ಸುದುರ್ಲಭಃ ಪ್ರಶಾಂತಾತ್ಮಾ ಕೋಟಿಷ್ವಪಿ ಮಹಾನುತೇ |

ಇತಿ ಶ್ರೀ ಭಾಗವತ ನಚನಂ ಚ ‘ಪರಾಯಣ’ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಾನ್ಮ ನಾರಾಯಣಾಯನತ್ವಂ ವಿನಾ ಮುಕ್ತಿದ್ಯೋತಕಮ್ |

ಅನುವಾದ—‘ಶರೀರಾಭಿಮಾನವನ್ನು ತೊರೆದು ಸಿದ್ಧರಾದ ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಶಾಂತ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣಪರಾಯಣನಾದವನು ಕೋಟಿಗೆ ಒಬ್ಬನೂ ಸಿಗುವುದು ಕಷ್ಟ’ ಎಂಬ ಭಾಗವತಪಂಚನವ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆಯೂ ಮೋಕ್ಷ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ‘ನಾರಾಯಣಪರಾಯಣನು ದುರ್ಲಭ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ‘ನಾರಾಯಣಾಯನನು ದುರ್ಲಭ’ ಎಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ನಾರಾಯಣ ಪರಾಯಣ. ಅಂದರೆ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ ಪರಮಭಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಮುಕ್ತರೂ ನಾರಾಯಣಾಯನರು, ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆ ನಾರಾಯಣಪರಾಯಣನಾದವನು ಕೋಟಿಗೆಒಬ್ಬನೂ ದೊರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಮೋಕ್ಷ ಉಂಟಾಗುವುದಾಗಿದ್ದರೆ ‘ನಾರಾಯಣಾಯನನು ಸುದುರ್ಲಭ’ ಎಂದು ಇರಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಕಾರ್ಯತಾನಾದ ನಿರಾಕಣೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಸಿದ್ಧೀರ್ಥೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಭಾವೋ ನಕ್ತುಂ ಯುಕ್ತಃ | ‘ಅಸ್ತತ್ಯ ತನ ಸಿತಾ ರಾಜಾ’ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಸಿದ್ಧ ಏನ ತಾತ್ಪರ್ಯದರ್ಶನಾತ್ |

ನ ಚ ತತ್ತ್ವ ಕಾರ್ಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಕಲ್ಪಯಿತುಂ ಯುಕ್ತಂ | ಸುಖ
ಸಾಧನತ್ವ ಜ್ಞಾನೇನ್ನೈವ ಪ್ರವೃತ್ತ್ಯುಪಸತ್ತೇಃ ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾರ್ಥಮಾತ್ರ
ಪರ್ಯವಸಾನಾತ್ | ಅಧಿಕ ಕಲ್ಪನಾಯಾನುಶ್ರುತ ಕಲ್ಪನಾಪ್ರಸಕ್ತಿಃ |

ಅನುನಾದ—ಸಿದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಿಂದ ಆಗಲಿದ ರಾಜ ಕುಮಾರನು ಇತರ ಬಾಲಕರನ್ನು ನೋಡಿ ಅವರಂತೆ ತನಗೂ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಇರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಿ, 'ಅವರು ಯಾರು? ಹೇಗಿದ್ದಾರೆ? ಎಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ?' ಎಂದು ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಲು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ 'ಈ ದೇಶದ ರಾಜನು ನಿನ್ನ ತಂದೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಆ ಬಾಲಕನಿಗೆ ತಿಳಿದವನು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ನೀನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗು ಅವನನ್ನು ನೋಡು' ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿ 'ಗಮನ' 'ದರ್ಶನ'ರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸುಖಸಾಧನ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಾಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದರೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣವಾಗುವುದರಿಂದ 'ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ, ಅದು ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ 'ರಾಜನು ನಿನ್ನ ತಂದೆ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹೋಗು, ನೋಡು ಮುಂತಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರೆ 'ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನಾ' ಎಂಬ ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿವರಣೆ—“ತತ್ತ್ವಮಸಿ’ ಮೊದಲಾದ ವೇದವಾಕ್ಯವು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಾರೆ—“ನಮ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನ ದಿಂದಾಗುವ ಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದು ವಾಕ್ಯಗಳ ಉದ್ದೇಶ. ಭೇದ ಮೊದಲಾದವು ನಮ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಾಗುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲ. ಅವು ಸಿದ್ಧವಸ್ತುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ” ಎಂದು. ಈ ಆಕ್ಷೇಪ ಸರಿಯಲ್ಲ. ವಾಕ್ಯವು 'ಕಾರ್ಯ'ವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಯೇ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಸಿದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಾಗಲೂ ನಮ್ಮ ಕುತೂಹಲವು ಉಪಶಮನಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಹೆತ್ತವರನ್ನು ಕಾಣದ ಬಾಲಕ ಅವರಿಗಾಗಿ ಚಡಪಡಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ 'ಇವರೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆತಾಯಂದಿರು' ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಸಮಾಧಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಾಕ್ಯವು ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸಬೇಕು' ಎಂಬ ನಿರ್ಬಂಧ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. 'ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿ

ಬೇಕಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅಥವಾ ನಿವೃತ್ತಿ ಉಂಟಾಗಬೇಕು. ವಾಕ್ಯವು 'ಇದನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯ, ಇದು ಅಸಾಧ್ಯ' ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿವೃತ್ತಿಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇವರು ನಿನ್ನ ತಂದೆ' ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯ ದಲ್ಲೂ 'ಹೋಗು, ಅವರನ್ನು ನೋಡು' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು' ಎಂದು ಮೀಮಾಂಸಕರ ವಾದ. ಆದರೆ ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧ ಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಯೇ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅಥವಾ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಬೇಕಿಲ್ಲ. ಸುಖಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೂ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಸಾಧನ ವಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ತಂದೆತಾಯಂದಿರು ಆ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಸುಖಸಾಧನರಾದ್ದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೇ ಆ ವಾಕ್ಯದ ಉದ್ದೇಶವು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ 'ಹೋಗು, ಅವರನ್ನು ನೋಡು' ಎಂದು ಇಲ್ಲದ ಪದಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ವಾಕ್ಯದ ಉದ್ದೇಶ ಪಕ್ಕವ ಸಾನವನ್ನು ಹೇಳುವುದು 'ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನಾ' ದೋಷವೆನಿಸುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಜೇತ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಪಿ ಯಜನಾದೇಃ ಸುಖಸಾಧನತಾಮಾತ್ರಂ ಪ್ರತೀಯತೇ | ನ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕತಾ | ನಾಕೃತಮಾತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕತ್ವೇ ಸರ್ವೈರ್ನಿಹಿತಮನಿಷ್ಟಸಾಧನಮಪಿ ಕ್ರಿಯೇತ |

ಅನುವಾದ—'ಜೋತಿಸ್ತೋಮೇನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ' ಎಂಬ ವೇದ ವಾಕ್ಯದ 'ಯಜೇತ' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಿಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಯಜ್' ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವಾದ ಯಾಗವನ್ನು 'ಅದು ಇಷ್ಟಸಾಧನ' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಹೊರತು, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ' ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಕ್ಯವು 'ಇದು ಇಷ್ಟಸಾಧನ' ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೇ 'ಇದು ನಿನಗೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ' ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಾದರೆ ವಿಷವನ್ನು ತಿನ್ನು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಯಾರೇ ವಿಧಿಸಿದರೂ ಅಂತಹ ಅನಿಷ್ಟ ಸಾಧನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆಗಬೇಕಾದೀತು.

ನಿವರಣೆ—“ಯಜೇತ' ಮುಂತಾದ ವಿಧಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಯಾಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಯಾಗವು ಕೃತಿ ಸಾಧ್ಯ' ಎಂದು 'ಯಜೇತ' ಎಂಬ ಪದ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು ಕಾರ್ಯತಾ ಜ್ಞಾನ—ಇದು ನನ್ನ ಕೃತಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ತಿಳುವಳಿಕೆ. ಇದು ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಅಭಿ ಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ನಮ್ಮ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಜ್ಞಾನ

‘ಇದು ನನಗೆ ಸುಖಸಾಧನವಾಗಿದೆ’ ಎಂಬ ತಿಳುವಳಿಕೆ. ಈ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಖಸಾಧನ ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಮಾತ್ರ, ‘ಇದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು’ ಎಂಬ ಬುದ್ಧಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುತ್ತೇವೆ. ಅದರಿಂದ ‘ಲಿಜ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅದು ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಬೇಕು, ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನಲ್ಲ. ಕಾರ್ಯತಾಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ, ಅದನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ‘ವಿಷವನ್ನು ತಿನ್ನು’ ಎಂದು ಯಾರೇ ಹೇಳಿದರೂ ‘ವಿಷ ಭಕ್ಷಣವು ನನ್ನ ಕೃತಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯ’ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ವಿಷವನ್ನು ತಿನ್ನಲೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾದೀತು. ಹೀಗೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ್ದರಿಂದ ವೇದವು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿಸಬೇಕಾದರೆ ‘ಯಾಗವು ಇಷ್ಟಸಾಧನ’ವೆಂದೇ ತಿಳಿಸಬೇಕು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಲಿಜ್ ಪದದ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಲಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಂತೂ ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ ‘ಕಾರ್ಯತ್ವ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅನಾವಶ್ಯಕ. ಲಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಯಾಗವು ಇಷ್ಟಸಾಧನ’ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದರೆ ಅದು ನಮ್ಮ ಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ್ದೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದನ್ನು ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯೇ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಲಿಜ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವೇ ಅರ್ಥ, ಕಾರ್ಯತ್ವವಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪಿ ಸಿದ್ಧೇ ಸಾಂಗುಲಿನಿರ್ದೇಶಾದಿನಾ ಯುಜ್ಯತೇ | ನ ಚ ಕುತ್ರಚಿತ್ ಸುಖಸಾಧನಂ ವಿನಾ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತಂ ವಿದ್ಯತೇ | ಲಿಜಾದ್ಯರ್ಥೋಽಪಿ ಸುಖಸಾಧನತ್ವಮೇವ | ನ ಚ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತ ಏನ ತಾತ್ಪರ್ಯಮಿತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುತ್ತಿರುವ ಮಗುವಿಗೆ ಜನರನ್ನು ಬೆಟ್ಟು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿ ‘ಇವನು ತಂದೆ, ಇವನು ಅಣ್ಣ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ತಂದೆ ಅಣ್ಣ ಮುಂತಾದ ‘ಸಿದ್ಧ’ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆ ಅಣ್ಣ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಖಸಾಧನವಾಗಿರದೆ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವ ವಸ್ತು ಎಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತವಾದ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲ. ಲಿಜಾದಿಗಳಿಗೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವೇ ಅರ್ಥ. ‘ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ಪದಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತದಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ’ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥದ ಜ್ಞಾನ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ

ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ತಿಳಿದಿರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಬಾಲಕನಿಗೆ ಹಿರಿಯರು ನಡೆಸುವ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿರಿಯರು ನೀಡುವ ಆದೇಶವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕಿರಿಯರು ನಡೆಸುವ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ಅಸಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ ಬಾಲಕ ಯಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನು ಅರ್ಥ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹಿರಿಯರ ಈ ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ಕಾರ್ಯಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಶಬ್ದವು ಕಾರ್ಯ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಬಾಲಕ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ 'ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಕಾರ್ಯ, ಕಾರ್ಯಾನಿತ್ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ' ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ 'ಯಜೇತ' ಮುಂತಾದ ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸದೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಹೇಗೆ ? ಇದು ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ- 'ಮಗುವು ಹಿರಿಯರ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಆರಂಭದಲ್ಲೇ ಪದಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯವು ಅರ್ಥ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ' ಎನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಹಿರಿಯರು ಮಗುವನ್ನು ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕೈಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿ 'ಇವನು ನಿನ್ನ ತಂದೆ' ಎಂದು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಹೇಳಿದಾಗ 'ತಂದೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಅರ್ಥ' ಎಂದು ಮಗು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕ್ರಮೇಣ ಒಂದೊಂದೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೊಂದಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಸಿದ್ಧವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ- 'ಯಾವುದು ನಮ್ಮ ಕೃತಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃತಿಯ ಉದ್ದೇಶವೂ ಯಾಗವೇ. ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದೂ ಅದೇ. ಹೀಗೆ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವ, ಕೃತಿಉದ್ದೇಶ್ಯತ್ವ, ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವ ಇವು ಮೂರು ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಧರ್ಮಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವ ಮತ್ತು ಕೃತಿಉದ್ದೇಶ್ಯತ್ವಗಳೇ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಕಾರ್ಯತ್ವವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥಾತ್ ಕೃತಿಯಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕೃತಿಗೆ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರುವ ವಸ್ತುವೇ ಕಾರ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಷಭಕ್ಷಣ ನಮ್ಮ ಕೃತಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದರೂ ಅದು ಇಷ್ಟಸಾಧನವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಕೃತಿಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ. ಚಂದ್ರಮಂಡಲವನ್ನು ತರುವುದು ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಕೃತಿಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರಬಹುದಾದರೂ ಅದು ನಮ್ಮ ಕೃತಿಯಿಂದ ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದೂ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ. ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವು ಕೃತಿಯ ಉದ್ದೇಶ ಯಾವುದು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾತ್ರವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಅದೂ ಕಾರ್ಯತ್ವವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು. ಆದರೆ ಇದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವೇ ಕಾರ್ಯತ್ವ. ಮೀಮಾಂಸಕರು ಹೇಳು

ವಂತೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವು ಕೃತ್ಯುದ್ದೇಶ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲ. 'ನಮ್ಮ ಕೃತಿಯ ಉದ್ದೇಶ ಯಾಗ' ಎಂದರೆ 'ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದು ಯಾಗ' ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ಯುದ್ದೇಶ್ಯತ್ವ ಮತ್ತು ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವ ಇವೆರಡೂ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಲಿಜ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕೃತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವು ಅರ್ಥವೇ ಅಲ್ಲ. 'ಕಾರ್ಯವು ನಮ್ಮ ಕೃತಿ ಇದ್ದಾಗ ಆಗುತ್ತದೆ, ಕೃತಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಅನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದಲೇ 'ಕಾರ್ಯವು ಕೃತಿ ಸಾಧ್ಯ' ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೇಳ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಮೀಮಾಂಸಕರು ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯತ್ವದ ಒಂದು ಅಂಶ ಲಿಜ್‌ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವೇ ಅಲ್ಲ: ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಶವಾದ ಕೃತ್ಯುದ್ದೇಶ್ಯತ್ವವೂ ಇಷ್ಟ ಸಾಧನತ್ವವೂ ಒಂದೇ, ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಷ್ಟಸಾಧನತಾತ್ಕೃಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಕಾರ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವೇ ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸುಖಸಾಧನಮೇವೈಕಂ ನೃಣಾಂ ನೇದಃ ಪ್ರದರ್ಶಯೇತ್ |

ನ ಕುರ್ವತಿ ನರಂ ಕ್ವಾಪಿ ಪ್ರೇರಯತ್ಯತ್ರ ಕಂಚನ |

ಸುಖಸಾಧನತಾಜ್ಞಾನಾತ್ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಮಿಚ್ಛಯಾ |

ಪ್ರವರ್ತತೇ ತತೋ ನೇದಃ ಸಿದ್ಧಸ್ಯೈವ ಪ್ರದರ್ಶಕಃ |

ನ ತು ಕಾರಕತಾಂ ಕ್ವಾಪಿ ನೇದಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮೇ |

ಅತಸ್ತದ್ವಿರೋಧಿ ಕಥನಂ ಮೋಹತ ಏವ |

ಅನುವಾದ—“ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತದಲ್ಲಿ ವೇದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದಿಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವೂ ಕೂಡ. 'ವೇದವು ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ 'ಹರಿಯು ಇಷ್ಟಸಾಧನ' ಎಂದೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ, ಉತ್ತಮಾಧಿ ಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಹರಿ ಎಂಬ ಇಷ್ಟವಸ್ತುವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಹೊರತು, ಯಾರನ್ನೂ 'ನೀನು ಇಂತಹುದನ್ನು ಮಾಡು' ಎಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹರಿಯು ಸುವಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂದು ತಿಳಿದವನು ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಇಚ್ಛೆ ಯಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದವು ಸಿದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ಇದನ್ನು ಮಾಡು' ಎಂದು ಬೋಧಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ಪ್ರವರ್ತಕ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ” ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧ ವಾಗಿ ವೇದವು ಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದಲೇ ಸರಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತೇ ಶಕ್ತಿರಿತಿ ನದತಾ ಸಿದ್ಧವಾಕ್ಯಾನಾಂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಮಂಗೀ-

ಕೃತಂ ಚ | ಅನ್ಯಥಾ 'ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ್'

ಇತ್ಯಾದೌ ನಸಂತಾದಿಲಕ್ಷಣವಾಕ್ಯಾನಾಂ ಸ್ಥಾನಾಂತರಸ್ಥಾನಾಂ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಸ್ರಾವಾನ್ಯಾಭಾವಾದ್ ನಸಂತಾದ್ಯಸಿದ್ಧೀರ್ಯಾಗಾದ್ಯಸಿದ್ಧಿಃ |

ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತೇ ಶಕ್ತಿರಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಕಾರ್ಯಪದಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಯಾಭಾವಾದ-
ಶಕ್ತ್ಯಾ ನಿಧ್ಯಾದೇರಸಿದ್ಧಿಶ್ಚ | 'ಕಾರ್ಯಪದಸ್ಯ ಸ್ವತಃ ಏವ ಶಕ್ತಿರನ್ವೇಷಾಂ
ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತತ್ವೇನ' ಇತ್ಯಂಗೀಕಾರೇ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಮ್ | ಸ್ವಾರ್ಥೇ
ಶಕ್ತಿರಿತ್ಯಂಗೀಕಾರೇ ನ ಕಶ್ಚಿದ್ ವಿರೋಧಃ |

ಅನುವಾದ—ವೇದವು ಕಾರ್ಯಪರವಾದರೂ 'ಆತ್ಮಾನಮುಪಾಸೀತ' ಮೊದ
ಲಾದ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನಾ ವಿಷಯವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೂ, ಜೀವಪರಮಾತ್ಮ
ಭೇದವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ', 'ದ್ವಾಸುಪರ್ಣಾ' ಮೊದ
ಲಾದ ಸಿದ್ಧವಾಕ್ಯಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತ
ದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರಾಭಾಕರರೂ ಸಿದ್ಧವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ
ಯಜೇತ' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಯಾಗಸ್ವರೂಪ ಮುಂತಾದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವು
ದಿಲ್ಲ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷೋಮಯಾಗವನ್ನು ವಸಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕು
ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವಸಂತಕಾಲದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯ ಈ ಪ್ರಕರಣ
ದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ. ಅದು ಸಿದ್ಧ ಬೋಧಕ ವಾಕ್ಯ. ಅದು ಈ
ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಜ್ಯೋತಿಷೋಮದ ಅಂಗವಾಗಿ ವಸಂತಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುವುದ
ರಿಂದ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತವಾಗಿಯೇ ಅದನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದು ಬೇರೆ
ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೆ ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ
ಸಿದ್ಧಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಸಂತಾದಿಲಕ್ಷಣ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಸಂತಾದಿ ಸಿದ್ಧವಸ್ತು
ಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಸಂತಾದಿ ಸ್ವರೂಪವೇ
ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವಸಂತ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾಗದ ಸ್ವರೂಪವೂ ಸಿದ್ಧಿ
ಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಇನ್ನು ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ
ಲಿಜ್ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತವಾದ
ಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಯವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತೇ
ಶಕ್ತಿಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಂತೆ ಕೇವಲ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಿಜಿಗೇ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ
ಲಿಜಿನಿಂದ ಕಾರ್ಯವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಲಿಜಿಗೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ, ಉಳಿದ ಪದ
ಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ' ಎಂದೇ ನಿಯಮವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಜಕ
ಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೂ

ಯೋಗ್ಯೇತರಾನ್ವಿತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಿವರಣೆ—‘ವೈದಿಕ ಪದಗಳು ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ’ ಎಂದು ಮೀಮಾಂಸಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ‘ಕಾರ್ಯದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಸಿದ್ಧ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಶಬ್ದಗಳು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ’ ಎಂದೂ ಅವರು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ವೇದವಾಕ್ಯವು ‘ವಸಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಯಾಗುವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು’ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಸಂತಕಾಲ ಯಾವುದು? ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ಗ್ರಂಥಗಳು ವೇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ವಸಂತಕಾಲದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಆ ಕಾಲದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಎಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು.

ಮೀಮಾಂಸಕರ ರೀತಿಯಿಂದ ಲಿಜ್ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಕಾರ್ಯಾನ್ವಿತ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯವೇ ಅರ್ಥವಾದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳು ಅರ್ಥ, ಇದು ಗೌರವ. ‘ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದೊಂದಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ’ ಏಕೆಂದರೆ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅರ್ಥಗಳು ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಅವುಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಗಳು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳೊಂದಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧದ ಜೊತೆಗೇ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಏಕಸೂತ್ರ. ಇದೇ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ ‘ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾನವಾದ’.

ಭಾಷ್ಯ—ಕರ್ತವ್ಯತಾನಾತ್ರೇ ವಾಕ್ಯಸ್ರಾಮಾಣ್ಯಾಂಗೀಕಾರೇ ಕರ್ಮಪ್ರಯೋಜನೇ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ ತತ್ರಾಪಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಮಂಗೀಕರ್ತವ್ಯಮೇನೇತಿ ಸಿದ್ಧಮೇವ ಸಿದ್ಧೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಮ್ |

ಚಿತ್ರಾದಿತಾರಕಾದ್ವಂದ್ವಂ ಯದಾ ಪೂರ್ಣೇಂದುಸಂಯುತಮ್ |

ಚೈತ್ರಾದಿ ಮಾಸಾ ನಿಜ್ಜೇಯಾಃ |

ಇತ್ಯಾದೌ ವಸ್ತುಯಾಥಾರ್ಥ್ಯೇ ತಥಾ ಜ್ಞಾನೇ ಚೋಭಯತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯದರ್ಶನಾದ್ ಉಪಾಸನಾವಾಕ್ಯೇಷ್ವಪ್ಯುಪಾಸನಾಯಾಂ ವಸ್ತುಯಾಥಾರ್ಥ್ಯೇ ಚೋಭಯತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಯುಕ್ತಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಸ್ಥಾನಾಂತರದಲ್ಲಿರುವ ವಸಂತಾದಿಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, 'ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮೇನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ' ಮೊದಲಾದ ವಿಧಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಾದಿ ಪದಗಳಿಗೂ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಕಾರ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಿದರೆ 'ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮೇನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಗ ರೂಪ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗರೂಪ ಪ್ರಯೋಜನದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಯಾಗವಾಗಲೀ ಸ್ವರ್ಗವಾಗಲೀ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಸ್ತುಗಳಾದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವಸಂತಾದಿ ಸ್ವರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗದೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ ಸ್ವರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗದು ಎಂದು ಒಪ್ಪೋಣ. ಆದರೆ ಉಪಾಸನಾವಿಷಯ ಸಿದ್ಧವಾಗದೆ ಉಪಾಸನಾಸ್ವರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗದು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಏಕೆ ಒಪ್ಪಬೇಕು? ಅಸತ್ಯೋಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಹುದಷ್ಟೆ? ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪ ಬಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು—'ಚಿತ್ರಾದಿ ತಾರಕಾದ್ವಂದ್ವಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವು ಚೈತ್ರಾದಿ ಮಾಸಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ—'ಹಸ್ತಾ-ಚಿತ್ರಾ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರಾ-ಸ್ವಾತಿ ಈ ಮೊದಲಾದ ನಕ್ಷತ್ರದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನು ಬರುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಮಾಸವನ್ನು ಚೈತ್ರಾದಿ ಮಾಸವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು' ಎಂದು. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇಂದಿಗೂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಕಾರ ಚೈತ್ರಾದಿಮಾಸ ಸ್ವರೂಪ, ಚೈತ್ರಾದಿ ಮಾಸಗಳ ಜ್ಞಾನ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವಂತೆ 'ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸೀತ' ಎಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮತ್ತು ಉಪಾಸನಾಕ್ರಿಯೆಗೆ ವಿಷಯನಾದ ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಪಾಸನಾಯಾಃ ಕಾರ್ಯತ್ವೇ ನಿಷ್ಕೋರಾತ್ಮತ್ವ ಏವ ಚ |

ಉಭಯತ್ರಾಪಿ ತಾತ್ಪರ್ಯನಾತ್ಮೋಪಾಸಾದಿಕೇ ನಿಧೌ |

ತಸ್ಮಾದಸತ್ಯಂ ನ ಧ್ಯಾಯೇದ್ ಧ್ಯಾಯೇತ್ ತತ್ಸತ್ಯತಾ ಯಥಾ |

ವಿಚಾರ್ಯ ನುತಿನಾನ್ ನಾಕೈಃ ಬಹುಭಿಃ ಸ್ವಾರ್ಥವಾಚಕೈಃ |

ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷು |

ತಸ್ಮಾದಿಷ್ಟಸಾಧನ ಜ್ಞಾನಮೇವ ಸರ್ವವಾಕ್ಯಾರ್ಥಃ |

ಅನುವಾದ—ವಸ್ತುತಃ ಅಸತ್ಯೋಪಾಸನೆ ನಿಷಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. "ಆತ್ಮೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆತ್ಮತ್ವ (ಸ್ವಾಮಿತ್ವ) ದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ.

ಅಸತ್ಯೋಪಾಸನೆ ಅನರ್ಥಕರವಾದ್ದರಿಂದ ಅಸತ್ಯವಾದುದನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬಾರದು. ವಿವೇಕಿಯಾದವನು ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ'ನಾಮಾದಿಸ್ಥಿತಿರೇವಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಹಿ ವಿಧೀಯತೇ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ 'ನಾಮ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸೀತ' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅರ್ಥವು ಸತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆ, ನಾಮವು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ, ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು" ಎಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉಪಾಸನಾಕರ್ತೃವ್ಯತ್ಯವೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವವೆ. ಹೀಗೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇಷ್ಟಸಾಧನದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತವೆ ಎನ್ನಬೇಕು.

ತಾರ್ಕಿಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಗಮನೀಯೋಧ ಅಪರಿಹಾರ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಾರ್ಕಿಕಾಣಾಂ ತೂಕ್ತವಚನಾನಾಂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಸಿದ್ಧಮೇನ |
ಅತಸ್ತದ್ವಿರೋಧಿ ಕಥನಂ ನೋಹತ ಏವ |

ಅನುಮಾಯಾ ವಿರೋಧಶ್ಚೇತ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣಾಸಗಮೇನ ವಾ |

ಸೈನಾಪ್ರಮಾಣತಾಂ ಗಚ್ಛೇದಾಗಮದ್ವಿಟ್ ತಥಾಕ್ಷಜನ್ |

ತಸ್ಮಾದಾಗಮ ಏನೈಕೋ ಮಾನಾನಾಮುತ್ತಮೋತ್ತಮಃ |

ಧರ್ಮಾರ್ಥ ಕಾನು ಮೋಕ್ಷಾಣಾಂ ಸಾಕ್ಷಾದೇನ ಪ್ರದಾಯಕಃ |

ಇತಿ ನಾಯುಪ್ರೋಕ್ತವಚನಾನ್ನಾನುಮಾನವಿರೋಧೋ ವಕ್ತುಂ
ಯುಜ್ಯತೇ | ಸರ್ವತ್ರಾನಿವಾರ್ಯತ್ವಾಚ್ಚ ಪ್ರತ್ಯನುಮಾನಸ್ಯ |

ಅನುವಾದ—ತಾರ್ಕಿಕರು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಅನಂತಗುಣಗಳನ್ನಾಗಲೀ, ಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಶರೀರವನ್ನಾಗಲೀ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ, ಇಚ್ಛಾ, ಪ್ರಯತ್ನ, ಸಂಖ್ಯಾ, ಪರಿಮಾಣ, ಪ್ರಥಕ್ತ್ವ, ಸಂಯೋಗ ಮತ್ತು ವಿಭಾಗ ಈ ಎಂಟೇ ಗುಣಗಳು. ಶರೀರವಿಲ್ಲ. ಜೀವರಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿ ಸರ್ವ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳ ಸಮೂಹ ನಾಶವೇ ಮೋಕ್ಷ, ಆದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನಂದವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದ ಮೇಲೆ ಅನಂದ ತಾರತಮ್ಯ ಸುತರಾಂ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇವರಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧ ಅಪರಿಹಾರ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರೂ ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವರು. ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳನ್ನೂ ಗುಣಾತ್ಮಕಶರೀರವನ್ನೂ, ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅನಂದವನ್ನೂ ಅನಂದ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ವಿರೋಧ ಅವರಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವರಿಗೆ ವೇದಾದಿ ವಚನವಿರೋಧವಿರುವಂತೆ ನಮಗೂ ಅಕ್ಷಪಾದಾದಿ ತಾರ್ಕಿಕಗ್ರಂಥವಚನ ವಿರೋಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿಲ್ಲವೇ ? ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಉಭಯಸಮ್ಮತ ಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸಿರುವ ವೇದಾದಿಗಳ ವಿರೋಧ ಬರುವುದರಿಂದ, ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಅಕ್ಷಪಾದಾದಿ ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳಿರುವುದೇ ಭ್ರಾಂತಿ ಮೂಲಕವಾಗಿದ್ದು ಅಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶರೀರವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಜೀವರಿಗೆ ಸಕಲ ವಿಶೇಷಗುಣೋಚ್ಛೇದವೇ ಮೋಕ್ಷವೆಂದೂ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಲು ಬರುವುದರಿಂದ, ಅನುಮಾನ ವಿರೋಧ ನಮಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಯೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನವಿರೋಧವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ “ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಥವಾ ಆಗಮದಿಂದ ವಿರೋಧ ಬಂದರೆ ಅನುಮಾನವೇ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಮದಿಂದ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ತಿಳಿದು ಆ ಆಗಮಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, ‘ಕೃಷ್ಣನು ಜನಿಸಿದನು’ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಕಂಡರೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ‘ದೇವಕ್ಕಾಂ ದೇವರೂಪಿಣ್ಯಾಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಗುಹಾರಯಃ | ಆವಿರಾಸೀತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಜೀವ್ಯ ಆಗಮವಿರೋಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಬಲವಾದುದರಿಂದ ಆಗಮ ಒಂದೇ ಪರಮೋತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಮಾಣ. ಅದು ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವಂತಹುದು” ಎಂದು ವಾಯುಪುರಾಣಕ್ಕೆ ವಚನವಿದೆ. ತಾರ್ಕಿಕರ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಆಗಮದ ಬೆಂಬಲವಿಲ್ಲ. ಆಗಮದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದ ಯಾವುದೇ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕೇವಲ ಅನುಮಾನವು ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಯಾವ ಪ್ರಮೇಯಕ್ಕೂ ವಿರೋಧಿಯಾಗಲಾರದು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿರ್ಣಯಸ್ತಾಗಮೇನ್ನೈವ ನಾನುಮಾನಗಮನರ್ಜಿತಾ |

ಕ್ಷಚಿನ್ನಿರ್ಣತಿಕೇತುಃ ಸ್ಯಾದತಃ ಶಾಸ್ತ್ರಾದ್ ನಿರ್ಣಯಃ |

ಇತಿ ಭಾರತೇ ||

ನ ಚ ವೇದಾತ್ಮಕೇತಿಹಾಸಪುರಾಣೋಕ್ತನ್ಯಾಯಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಯೇನ ಕೇನಚಿತ್ ಕ್ಲೃಪ್ತನ್ಯಾಯೋ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—‘ಆಗಮದಿಂದಲೇ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗಮ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದ ಅನುಮಾನವು ಎಂದೂ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡಬೇಕು’ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತಾರ್ಕಿಕರ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಅಕ್ಷಪಾದಾದಿ ಆಗಮಗಳ ಬೆಂಬಲವಿದ್ದರೂ, ಆ ಅನುಮಾನಗಳು ಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸದಾಗಮವೆನಿಸಿರುವ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚಮವೇದವಾದ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಕ್ಷಪಾದ, ಕಣಾದ ಮುಂತಾದ ಯಾರ್ಯಾರೋ ಹೇಳಿದ ದುರಾಗಮ ಮೂಲಕವಾದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವುದು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ.

ಸದಾಗಮ ದುರಾಗಮ ವಿನೇಕ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಕ್ಷಪಾದ ಕಣಾದೌ ಚ ಸಾಂಖ್ಯಯೋಗಾರ್ಹತಾಸ್ತಥಾ |
 ಶಿವ ಶಕ್ತಿ ಮಹಾಯಾನ ಲೋಕಾಯತ ಪುರಃಸರಾಃ |
 ಗಾಣಪತ್ಯಾಶ್ಚ ಸೌರಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ದುರಾಗಮಾಃ |
 ಋಗ್ಯಜುಃಸಾಮಾಧರ್ವಾಶ್ಚೇತಿಹಾಸಪುರಾಣಕೌ |
 ಸ್ವಾಗಮಾ ಇತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಾ ಮೀಮಾಂಸಾ ಧರ್ಮ ಏವ ಚ |
 ಇತಿ ಸಾದ್ವೇ |
 ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಭಾರತಂ ಚ ಮೂಲರಾಮಾಯಣಂ ತಥಾ |
 ಇತಿಹಾಸ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಾದ್ಯಂ ಚ ಪುರಾಣಕಮ್ |
 ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಮ್ ||
 ನೇದಾಶ್ಚೈನೇತಿಹಾಸಾಶ್ಚ ಪುರಾಣಂ ಭಾಗವತಂ ತಥಾ |
 ಮೂಲಪ್ರಮಾಣಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ಮೀಮಾಂಸಾ ಚ ತಥೋತ್ತರಾ |
 ಏತೇಷಾಢುನಿರೋಧೇ ತು ಮಾನನುಷ್ಠದುದೀರಿತಮ್ |
 ಏತೇಷಾಂ ತು ನಿರುದ್ಧಂ ಯದಪ್ರಮಾಣಂ ವಿದೋ ವಿದುಃ |
 ಇತಿ ನ್ಯಾಸಸ್ತೃತೌ |
 ನಿಷ್ಕೋಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ ಶಾಸ್ತ್ರಮಿಷ್ಯತೇ |
 ಅತಸ್ತತ್ಸಾಧಕಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ದುಃಶಾಸ್ತ್ರಂ ತದ್ವಿರೋಧಿ ಯತ್ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |
 ನಿಷ್ಕೋಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಂ ಚ ತದ್ಭಕ್ತ್ಯಾ ಮೋಕ್ಷ ಏವ ಚ |
 ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ ಇತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಃ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥನಿರ್ಣಯಾತ್ |
 ಇತಿ ಸಾದ್ವೇ |

ಅನುವಾದ—ಪೇದಾದಿಗಳೇ ಸದಾಗಮಗಳು. ಬೇರೆಲ್ಲವೂ ದುರಾಗಮಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಅಕ್ಷಪಾದ ಮತ್ತು ಕಣಾದರು ಮಾಡಿದ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಾಂಖ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರ, ಜೈನಾಗಮ, ಶೈವಾಗಮ, ಶಾಕ್ತಾಗಮ, ಬೌದ್ಧಾಗಮ, ಚಾರ್ವಾಕ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಗಾಣಪತ್ಯಾಗಮ, ಸೌರಾಗಮ ಇವೆಲ್ಲವೂ ದುರಾಗಮಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಋಗ್ಯಜುಃಸಾಮಾಧರ್ವಣ ವೇದಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳು, ಮೀಮಾಂಸಾ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಇವು ಸದಾಗಮಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ' ಎಂದು ಪಾದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ.

'ಪಂಚರಾತ್ರ ಭಾರತ ಮೂಲರಾಮಾಯಣಗಳು ಇತಿಹಾಸವೆಂದೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮ ಮೊದಲಾದವು ಪುರಾಣಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ' ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ವೇದಗಳು, ಇತಿಹಾಸಗಳು ಭಗವಂತನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪುರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮವೀಮಾಂಸಾ ಇವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಮಾಣಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮನ್ನಾದಿ ಸ್ಮೃತಿ ಮುಂತಾದ ಬೇರೆಯವೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆ, ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಿಯಾದುದು ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನದ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದೆಲ್ಲವೂ ಶಾಸ್ತ್ರ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದುದೆಲ್ಲವೂ ದುಃಶಾಸ್ತ್ರ’ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡಿ, ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂಬುದೂ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬುದೂ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪಾದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಆಗಮವು ಪ್ರಮಾಣ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚಾಸಗನುಸ್ಯಾಸ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ವಕ್ತುಂ ಯುಕ್ತಮ್ | ತತ್-
ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ | ಸ್ವತಃಸ್ರಾಮಾಣ್ಯಾಚ್ಚ | ತದನಂಗೀಕಾರೇ
ಚಾನವಸ್ಥಾನಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವು ಅಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸ್ವತಃ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಆಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಸ್ವತಃ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗದು. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಪರತಃ ಎಂದರೆ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧ. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸ್ವತಸ್ತತ್ವ ಒಪ್ಪದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷ ಅಪರಿಹಾರ್ಯ.

ನಿವರಣೆ—ಶಬ್ದವೇ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಶಬ್ದವಿಶೇಷವಾದ ವೇದಾದಿಗಳು ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಬಾಧ್ಯರ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಹೀಗೆ—

ವೇದಾದಿ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಾಧಕ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು

ಹೇಳುವುದೋ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಾಧಕ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೋ ? ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಾಧಕವಾದ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳೆ ಇವ' ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳೆ ಅಪ್ರಮಾಣವೇಕಾಗಬಾರದು? 'ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ, ಹಾಗೆ ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಅನವಸ್ಥೆ ಬರುತ್ತದೆ' ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇಕೆಲ್ಲ? ಅದ್ದರಿಂದ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಹೇಳಲಾಗದು. ಆಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವ ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಆಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸ್ವತಸ್ತ್ವದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸ್ವತಸ್ತ್ವ ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಅನವಸ್ಥೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಿಸ್ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನವನ್ನೇನೋ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷಿ ಗ್ರಹಿಸದಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ಇನ್ನೊಂದು ಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮತ್ತೊಂದು ಜ್ಞಾನವು ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಮಾಸ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಂಪರೆಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕೊನೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಜ್ಞಾನಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಯಾವ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ಸಾಕ್ಷಿಯೇ ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಂದರೆ ಇದೇ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಯ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸಾಕ್ಷಿ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ. ಅದು ತನ್ನನ್ನೂ, ತನ್ನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ಎರಡನ್ನೂ ತಾನೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿಯ ಬದಲಾಗಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೆಯ ಜ್ಞಾನ ಅಂತಃಕರಣ ಪರಿಣಾಮವಾದ್ದರಿಂದ ಜಡ. ಅದು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾಗಲಾರದು. ಸಾಕ್ಷಿಯು ಚೈತನ್ಯರೂಪ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ.

ಭಾಷ್ಯ- ಅಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸಾಧಕಾನುಮಾನಾದೇರಸ್ಯಾಗಮನವದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ
ಪ್ರಾಪ್ತೇಶ್ಚ | ವಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ | ಸ್ವೀಕೃತತ್ವಾಚ್ಚ
ತೈರಪಿ ಸ್ವಾಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಸ್ಯ | ನ ಹ್ಯನುಮಾನಾದಿನಾ ಸಪ್ತಮಲ

ಧಾರಣ ಚೈತ್ಯನಂದನಾದೇಃ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನತ್ವಂ ಜ್ಞಾತುಂ ಶಕ್ಯಮ್ | ನ
ಚ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾತ್ರ ಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯನಾದಿನಸ್ತತ್ಪ್ರಿದ್ಧಮಾಗಮಾಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯಂ |
ಅತಸ್ತೇಷಾಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವದನುಮಾನವಚ್ಛಾಂಗೀಕರ್ತವ್ಯಂ ಆಗಮ
ಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯಮ್ |

ಅನುಮಾದ—ಅನುಮಾನದಿಂದ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸು
ತ್ತೇವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದಂತೆ ಅನುಮಾನಾದಿ
ಗಳಿಗೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ
ವಿರಲಿ ಎಂದರೆ, ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸಾಧಕಾನುಮಾನವೂ ಅಪ್ರಮಾಣ
ವಾಗುವುದರಿಂದ, ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅನುಮಾನ ದೇಗೆ ಸಾಧಿಸಿತು?
ಆಗಮಾಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣ, ಅನುಮಾನಾದಿ
ಗಳ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ
ಪ್ರಮಾಣವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ವಸ್ತುತಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನಗಳು ಪ್ರಮಾಣ,
ಆಗಮ ಮಾತ್ರ ಅಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣವೂ
ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಗಮ ಅಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಬೌದ್ಧಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ
ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆಗಮವು ಯಾವುದೂ
ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲವೆಂದರೆ ಸ್ವವ್ಯಾಹತವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು
ಒಪ್ಪದೆ ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಕೇವಲ ಸಂಭಾವನಾ ಮಾತ್ರೋಪಯೋಗಿ ಎನ್ನುವು
ದಾದರೆ ಕೇವಲ ಅನುಮಾನ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಸಪ್ತಮಲಧಾರಣ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧ
ವಂದನಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದಾದೀತು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ
ಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವ ಚಾರ್ವಕನಿಗೂ ಆಗಮಾಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿಷಯವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಆಗಮಾಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವು
ದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನಗಳಂತೆಯೇ
ಆಗಮವೂ ಪ್ರಮಾಣ ಎಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಕ್ತಂ ಚ ಭವಿಸ್ಯತ್ ಪರ್ವಣಿ—

ಯೇನೋಕ್ತಮಾಗಮಾನುಮಾನತ್ವಂ ಕುತಸ್ತದಿತಿ ತಂ ವದೇತ್ |

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದೇರ್ಯದಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ ತನ್ಮಾತ್ರಂ ಕ್ಲೇತಿ ತಂ ವದೇತ್ |

ತತ್ ಸ್ವತಶ್ಚೇದಾಗಮಸ್ಯ ಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯಂ ನ ಸ್ವತಃ ಕುತಃ |

ಪರತಶ್ಚೇತ್ ಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯ ನ ಕಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ಥಿತಿರ್ಭವೇತ್ |

ಅಂಗೀಕೃತಂ ಚ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಸರ್ವೈರಸ್ಯಾಗಮಸ್ಯ ತು |
ಯತಃ ಸ್ವಪಕ್ಷಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ವಿರೋಧೇಽಪ್ಯಕ್ಷಜಾದಿನಾ |
ಅಂಗೀಕುರ್ವಂತಿ ತತ್ಪಕ್ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರೋಧಕಃ |

ಅನುನಾದ—ಈ ವಿಷಯವು ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಪರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—
ಆಗಮಾಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನನ್ನು 'ಅದು ಯಾವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ'
ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕು. 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನದಿಂದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ಅವು
ಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕು. 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನು
ಮಾನಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, 'ಆಗಮಕ್ಕೆ ಏಕೆ ಸ್ವತಃ
ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ? ಆಗಮಕ್ಕೂ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಈ
ತೊಂದರೆಯ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೂ ಪರತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು
ಒಪ್ಪಿದರೆ ಆಗ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಆಗಮವನ್ನು ಆಪ್ರಮಾಣ
ವೆನ್ನುವವರು ಎಲ್ಲರೂ ಆಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಯೇ ಇದ್ದಾರೆ.
ಏಕೆಂದರೆ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ವಿರೋಧವಿದ್ದರೂ 'ತಮ್ಮ ಮತಸ್ಥಾಪಕರು
ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ' ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ಅವರ
ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ವಿರೋಧವು ಇರುವ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶಯ ಬೇಡ. ಇದ್ದೇ ಇದೆ.

ಬೌದ್ಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಗಮಗಳ ವಿರೋಧ :

ಭಾಷ್ಯ—ಶೂನ್ಯತಾ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಂ ಚ ಜ್ಞಾನನಾತ್ರತ್ವಮೇವ ಚ |
ಭಾವಾಭಾವಾತ್ಮತಾ ಸಾಕಂ ಶರೀರಾತ್ಮತ್ವಮೇವ ಚ |
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣ ನಿರುದ್ಯಂತೇ ನುದ್ದೇಹ ಇತಿ ದರ್ಶನಾತ್ |
ಭಾವರೂಪಸ್ಥಿರತ್ವಾದೇಃ ಜ್ಞಾನಾದ್ ಭೇದಸ್ಯ ದರ್ಶನಾತ್ |
ದೇಹಭೇದೋ ಯದ್ಯನುಖ್ಯೋ ದೇಹೈಕ್ಯೇ ನುಖ್ಯತಾ ಕುತಃ |
ಜಾತಿಸ್ಮೃತಿಪ್ರಮಾಣಾಚ್ಚ ನ ಯುಕ್ತಾ ದೇಹರೂಪತಾ |
ಅನುಷ್ಠಾಯ ಚ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಂ ಫಲಭೋಗಸ್ಯ ದರ್ಶನಾತ್ |
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದೇರ್ನಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ ಸೌಗತಾದ್ಯಾ ದುರಾಗಮಾಃ |
ಬಹ್ವಾಗಮ ವಿರೋಧಾಚ್ಚ ದುಷ್ಟತ್ವಂ ತೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಜಗತ್ತು ಶೂನ್ಯ, ಕ್ಷಣಿಕ, ಜ್ಞಾನರೂಪ ಎಂದು ಬೌದ್ಧಮತ
ಪ್ರಭೇದಗಳು. ಪದಾರ್ಥಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ ಆಗಿರುತ್ತವೆ, ಅಸತ್ತಾಗಿರುತ್ತವೆ,
ಸತ್ ಮತ್ತು ಅಸತ್ ಎರಡೂ ಆಗಿರುತ್ತವೆ, ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಮಿಲಕ್ಷಣವೂ ಆಗಿರುತ್ತವೆ
ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಜೈನ ಮತ. ದೇಹವೇ ಆತ್ಮ ಎಂದು ಚಾರ್ವಾಕ ಮತ. ಇವೆ

ಲ್ಲವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧವಾದವು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಸನ್ನ ದೇಹ' ಎಂದು ದೇಹಭೇದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವಸ್ಥಿರತಾದ್ದಿ ಅನುಭವವೂ ಇದೆ. ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಘಟಕ್ಕೂ ಭೇದದ ಅನುಭವವಿದೆ " 'ಸನ್ನ ದೇಹ' ಎಂಬುದು ಅಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಗ. ನಿಜವಾಗಿ ದೇಹಾತ್ಮೈಕ್ಯವೇ ಇದೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, 'ನಾನು ಸ್ಥೂಲನಾಗಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ದೇಹೈಕ್ಯ ವ್ಯವಹಾರವೇಕೆ ಮುಖ್ಯ? 'ನಾನು ದೇಹ' ಎಂಬ ಅನುಭವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯ ಏಕಾಗಬಾರದು ? ದೇಹವೇ ಆತ್ಮನಾಗಿದ್ದರೆ ಮರಣಾನಂತರ ದೇಹನಾಶವಾದಂತೆ ಆತ್ಮನಾಶವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪೂರ್ವಜನ್ಮಸ್ಮರಣೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಕೂಡಿಸುವುದು? ಒಂದು ದೇಹಕ್ಕೆ ಅನುಭವ, ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಸ್ಮರಣೆ ಕೂಡದು ತಾನೆ? ದೇಹಾಂತರಿಕ್ಷ ಆತ್ಮನಿದ್ದರೆ ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ದೇಹ ಹೋಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ದೇಹ ಬಂದರೂ ಪೂರ್ವಜನ್ಮ ಸ್ಮರಣೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬಹುದು. ಒಂದು ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ದೇವತಾರ್ಚನಾದಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಫಲಭೋಗ ಉಂಟಾಗುವುದು ರಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮನು ದೇಹ ರೂಪನಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ವಿರೋಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ಬೌದ್ಧಾದಿ ಆಗಮಗಳು ದುರಾಗಮಗಳು. ಒಂದು ಆಗಮಗಳ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವು ದುಷ್ಟಾಗಮಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯಂ ಸ್ವೀಕೃತಂ ಯೈಸ್ತು ನೇದಾನ್ಮಾನಾಗಮಾ ಹಿ ತೇ |
ಶತಕೋಟಿಯು ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಪುರಾಣಂ ತಾನದೇನ ಚ |
ರಾನ್ಮಾಣ್ಯ ಚರಿತಂ ತಾನತ್ ತಾನದನ್ಯಚ್ಚ ಸರ್ವಶಃ |
ಅನಂತಾಶ್ಚ ತಥಾ ನೇದಾಃ ಸಾಂಗೋಪಾಂಗಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ |
ಸರ್ವಾಧಿಕ್ಯಂ ಯತ್ರ ನಿಷ್ಕೋಸ್ತಾತ್ಪ್ರಯಾತ್ ಸಮುದೀರ್ಮತೇ |
ವಿಂಶದೇವ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಶ್ಲೋಕಾನಾಂ ಸಮುದೀರಿತಮ್ |
ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಂ ತಥಾ ಬೌದ್ಧಂ ಭಾನಾಭಾನಮತಂ ತಥಾ |
ಶಿವಶಕ್ತ್ಯಾದಿಕಂ ಯಚ್ಚ ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯ ಸಂಯುತಮ್ |
ತ್ರಿಂಶತ್ತೋಟ್ಯೇವ ತತ್ ಸರ್ವಮತೋ ಮಾನಂ ನ ತತ್ ಸ್ಪೃತಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತವೆಯೋ ಅವೇ ಆಗಮಗಳೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಬೌದ್ಧಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲ. ಈ ಆಗಮಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಬೌದ್ಧಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು. ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ, ಪುರಾಣಗಳು, ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಸ್ಮೃತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ನೂರು ನೂರು ಕೋಟಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಮೂವತ್ತೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶಿಕ್ಷಾ, ಕಲ್ಪ, ನಿರುಕ್ತ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಭಂದಸ್ಸು, ಜ್ಯೋತಿಷವೆಂಬ

ಆರು ಅಂಗಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಉಪಾಂಗಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ವೇದವಂತೂ ಅನಂತವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಗಮ. ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಆಗಮಗಳು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದುದು. ಅಕ್ಷಪಾದ, ಕಣಾದರು ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೂ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಗಮವಲ್ಲ. ಚಾರ್ವಾಕ ಬೌದ್ಧ ಜೈನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಾವಿರ ಶ್ಲೋಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ವೇದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದರಿಂದ ಕಿಂಚಿತ್ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿರುವ ಶೈವಾಗಮ, ಶಾಕ್ತಾಗಮ ಮುಂತಾದವು ಎಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತು ಕೋಟಿ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಮಾತ್ರವೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಬಹು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ವೇದಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ, ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯೆಯ ಬೌದ್ಧಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಾವುವೂ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ.

ನೇದವು ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ :

ಭಾಷ್ಯ—ಬಹುನಾನನಿರುದ್ಧಂ ಯನ್ನ ತನ್ಮಾನಂ ವಿದೋ ವಿದುಃ |

ಗುಣಸಾಮ್ಯೇಽಪಿ ಕಿಮುತ ಗುಣಾಧಿಕವಿರೋಧಿ ಯತ್ |

ಯಥಾ ಬಹೂನಾಂ ಜ್ಞಾನಾನಾಂ ಸಮಾನಾಂ ಗುಣತೋಽಪಿ ಚ |

ವಿರೋಧ್ಯೇಕಂ ತು ಯದ್ ಜ್ಞಾನಂ ನ ಮಾನತ್ತಂ ಗಮಿಸ್ಯತಿ |

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದ್ ಹಿ ಬಹುಭಿಃ ಸಮೈರೇಕಮಪೋದ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಬಹುಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣವು ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಆಗಮತ್ವಾದಿ ಗುಣಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಬಹುಪ್ರಮಾಣಗಳು ಗುಣದಿಂದಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಮತ್ತು ಗುಣದಿಂದ ಹೀನವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸುತರಾಂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಭಾವ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವೇ ಮೇಲು ಎಂದೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾದ, ಬಹುಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣವು ಆಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎಂಬ ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ‘ನೇದಂ ರಜತಂ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ದಾಹ ಮತ್ತು ಛೇದರೂಪವಾದ ಒಂದು ಯುಕ್ತಿ, ‘ನೇದಂ ರಜತಂ’ ಎಂಬ ಆಪ್ತವಾಕ್ಯ ಈ ಮೂರು ನಿರ್ದೋಷ ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಚಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ‘ವಿಮತಂ ವಿಥ್ಯಾ ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್’ ಎಂಬ ಒಂದು ಅನುಮಾನವು ‘ಘಟಃ ಸನ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ‘ಪ್ರಮಾಣ ದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್’ ಎಂಬ ಯುಕ್ತಿ, ‘ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ’

ಎಂಬ ಆಗಮ ಈ ಮೂರು ನಿರ್ದೋಷಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಇದಂ ರಜತಂ' ಎಂಬ ಒಂದು ವಾಕ್ಯವೂ 'ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ' ಎಂಬ ಒಂದು ವಾಕ್ಯವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಬಹುಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಶ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳು ಸಮಾನವೆ ಆದರೂ ಒಂದು ಜ್ಞಾನವು ಬಹುಜ್ಞಾನ ವಿರೋಧದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು ಕಂಡಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಬಹುತ್ವ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೌದ್ಧಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ವಿರೋಧ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿರುವಾಗ ಅವುಗಳ ವಿರೋಧದಿಂದ ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿತು ?

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದ್ವೇದಾಃ ಪ್ರಮಾಣಂ ಸ್ಯುರ್ಬಾಹುಲ್ಯಾದೇನ ಕಿಂ ಪುನಃ |
 ಅದೋಷತ್ವಾದ್ ಗುಣಾಚ್ಛೇವ ಬಲವತ್ ಕಾರ್ಯಸಾಧನಾತ್ |
 ನೇದೋಕ್ತ ಕರ್ಮಯುಕ್ತಾನಾಂ ತಥಾ ಸಿದ್ಧಿಮತಾನುಸಿ |
 ನೇದಬಾಹ್ಯಕ್ರಿಯಾಯೋಗಾನ್ಮ ಬಾಧಃ ಕ್ವಾಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ |
 ನೇದೋಕ್ತ ಕರ್ಮಸಿದ್ಧಾನಾಂ ನಾಬಾಧ್ಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಅಸಾಧ್ಯಂ ನಾ ತತೋ ನೇದಾಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ನಿಶ್ಚಯಾದ್ ಗತಾಃ |
 ಇತಿ |

ಅನುಮಾದ—ವಸ್ತುತಃ ವೇದಾದಿಗಳು ಅಪ್ರಮಾಣಗಳೆನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅವು ಪ್ರಮಾಣ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇದೆ. ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಿ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ, ಬಹುತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಬಹುತ್ವದಿಂದಲೇ ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದಮೇಲೆ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿರ್ದೋಷತ್ವರೂಪ ಗುಣದಿಂದ ಸುತರಾಂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದೋಕ್ತ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದವರಿಗೆ ವೇದಬಾಹ್ಯರಾದ ಬೌದ್ಧಾದಿಗಳು ಮಾಡುವ ಮಾರಣಾದಿ ಅಭಿಚಾರ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಯಾವ ಬಾಧೆಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ವೈದಿಕರು ವೇದಬಾಹ್ಯರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಅಭಿಚಾರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಬಾಧೆಯಾಗದಿರುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂತಹ ವೈದಿಕರಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂತಹ ಪ್ರಬಲ ಕಾರ್ಯ ಸಾಧಕತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಕೂಡಾ ವೇದಗಳು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಬೌದ್ಧಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಮೂರೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮನುಮಾನಂ ಚ ವಾಕ್ಯಂ ಚೇತಿ ತ್ರಿಧಾ ಪ್ರಮಾ |
 ಉಪನಾದ್ಯಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ಯದೇತೇಷ್ವಂತರ್ಗತಂ ಹಿ ತತ್ |

ನಿದೋಷೇಂದ್ರಿಯ ಸಂಯೋಗಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಿತಿ ಗೀಯತೇ |
 ನಿದೋಷಯುಕ್ತಿರನುಮಾ ತಾದೃಶೋಕ್ತಿ ಸ್ತಥಾಽಽನುಃ |
 ಮಾನಂ ಚೈವ ನಿಶೇಷೇಣ ನಿದೋಷ ಜ್ಞಾನಸಾಧನಮ್ |
 ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಶ್ಚೋಪಮಾ ಚ ಸಂಭವಾದ್ಯನುಮೈವ ತು |
 ದುಃಖಾದ್ಯಭಾವಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬಾಹ್ಯಗೃಹ್ಯಾನುಮಾ ಸ್ಪೃತಾ |
 ಯೋಗ್ಯಸ್ಯಾನುಪಲಬ್ಧಾಽಪ್ಯಾಯುಕ್ತಿರೇವ ಹಿ ಬಾಹ್ಯಗಾ |
 ಮನಸಃ ಸಂಪ್ರಯೋಗೋ ಯೋ ದುಃಖಾದಿರಹಿತಾತ್ಮನಃ |
 ಅಭಾವರೂಪಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ.....||

ಅನುಮಾದ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ ಮತ್ತು ಆಗಮ ಎಂದು ಅನುಪ್ರಮಾಣಗಳು ಮೂರು ವಿಧ. ಉಪಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಅನುಪ್ರಮಾಣಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ; ನಿದೋಷವಾರ್ಥೇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿರ್ವಹಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ನಿದೋಷ ಯುಕ್ತಿಯೇ ಅನುಮಾನ. ನಿದೋಷ ಶಬ್ದವೇ ಆಗಮ. ಇವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ ಮತ್ತು ಆಗಮಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಸಾಧನತ್ವವು ಮೂರಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣ. ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ, ಉಪಮಾನ ಮತ್ತು ಸಂಭವ, ಪರಿಶೇಷ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ದುಃಖಿರಹಿತನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಮನಃ ಸಂಯೋಗದಿಂದ 'ನನ್ನಲ್ಲಿ ದುಃಖವಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುವಿನ ಅಭಾವಜ್ಞಾನವು ಬೇಗ ಉಂಟಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಉಂಟಾದರೆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇ ಇಲ್ಲ' ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಆಲೋಚನೆ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಯಿಂದ ತಡಕಿ ಅನಂತರ ಉಂಟಾಗುವ ಘಟಾಭಾವಜ್ಞಾನವು 'ಇಲ್ಲಿ ಘಟವಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಕೈಗೆ ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಿಗದಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲ' ಎಂಬ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಬದುಕಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಹೊರಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಊಹಿಸುವುದು ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ. ಇದು 'ಬದುಕಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಒಂದು ಕಡೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಅನುಮಾನ. ಸಾದೃಶ್ಯ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವು ಉಪಮಾನ. 'ಗೋವು ಗವಯಸದೃಶವಾಗಿದೆ, ಗವಯವು ಗೋಸದೃಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ' ಎಂದು ಸಾದೃಶ್ಯಜ್ಞಾನವು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ

ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಗೋ ಮತ್ತು ಗವಯಗಳು ಸದೃಶವಾಗಿವೆ' ಎಂಬ ಅಪ್ರವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯಜ್ಞಾನ ಬಂದರೆ ಅದು ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಈ ಅವಳಿಮಕ್ಕಳು ಸದೃಶವಾಗಿದ್ದಾರೆ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಬರಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಮಾನವು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ, ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ನೂರು ಇದ್ದವನ ಬಳಿ ಐವತ್ತು ಇದ್ದೇ ಇದೆ' ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನ ಸಂಭವವೆಂಬ ಪ್ರಮಾಣ. ಇದು 'ಯಾರ ಬಳಿ ಅಧಿಕವಿದೆಯೋ ಅವನ ಬಳಿ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಇದ್ದೇ ಇದೆ' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಚೈತ್ರಮೈತ್ರರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಇವನು ಚೈತ್ರನಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮೈತ್ರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಪರಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣವು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಅಭಾವಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದದ್ದು ಅಭಾವ ಪ್ರಮಾಣ' ಎಂದು ಮೀಮಾಂಸಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಥವಾ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಚಿಂತೆಯನಾದ ಮನಸ್ಸು ಪ್ರಮಾಣ :

ಭಾಷ್ಯ—.....ಮನಶ್ಚ ದ್ವಿನಿಧಂ ಸ್ತೃತಂ |

ಚೇತನಂ ಚ ಜಡಂ ಚೇತಿ ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಂ ತಥೈವ ಚ |

ಚೇತನಂ ತ್ವಿಂದ್ರಿಯಂ ಹ್ಯಾತ್ಮಸ್ವರೂಪಾನ್ನಾಪರಂ ಸ್ತೃತಮ್ |

ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಚೇತನಂ ತ್ವೇವ ಬದ್ಧಾನಾಮುಭಯಂ ತಥಾ |

ಸ್ವರೂಪೇಣಾಪಿ ಸಂಯೋಗಃ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯೈವ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಯಥಾ ರತ್ನಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಃ ತತ್ಪ್ರಕಾಶೇನ ನಿತ್ಯದಾ |

ರತ್ನಸ್ಯ ಚ ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ ನ ಭೇದಃ ಕಶ್ಚಿದಿಷ್ಯತೇ |

ವಿಶೇಷೋ ನಾನು ವಿಜ್ಞೇಯೋ ವಿಶೇಷಾದ್ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರಃ |

ಅನುನಾದ—ದುಃಖಾಭಾವ ಮನೋವೇದ್ಯವೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯತ್ವ ವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮನಸ್ಸು ಚೇತನ ಮತ್ತು ಜಡ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡು ವಿಧ. ಚೇತನರೂಪವಾದ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳು ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ. ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕೇವಲ ಚೇತನ ರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಜಡರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಸಾರಿ ಚೇತನರಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಚೇತನ ಮನಸ್ಸೇ ಸಾಕ್ಷಿ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. 'ಈ ಚೇತನಮನಸ್ಸಿಗೂ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಸಂಯೋಗವುಂಟಾಗಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ದುಃಖಾಭಾವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಬರುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಮನಸ್ಸೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನಿಗೂ ಹೇಗೆ ಸಂಯೋಗವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ, ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ಸ್ವರೂಪದೊಂದಿಗೆ ಸಂಯೋಗವು ವಿಶೇಷ ಬಲದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ರತ್ನ ಮತ್ತು ಅದರ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸರ್ವದಾ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗವಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ. ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಡೆ ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡಲು 'ವಿಶೇಷ' ಎಂಬ ಪದಾರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವಿಶೇಷವು ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಬರುತ್ತದೆ, ಕೆಲವೆಡೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಆಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಬಗೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಷ್ಕೋರೇನ ಸ್ವರೂಪಾಣಾಂ ತದ್ಗುಣಾನಾಂ ತಥೈವ ಚ |
ತಸ್ಯೈವ ಶಿರಆದೀನಾಂ ನೈವ ಭೇದೋಽಸ್ತಿ ಕಶ್ಚನ |
ಅಭೇದೇಽಪಿ ವಿಶೇಷೇಣ ವ್ಯವಹಾರಃ ಪೃಥಗ್ ಭವೇತ್ |
ನಿಷ್ಕೋರ್ಜಾಡೇನ ಜೀವೈಶ್ಚ ಭೇದ ಏವ ಶ್ರಿಯಾ ತಥಾ |
ನಿಷ್ಕೋಃ ಶ್ರಿಯಾಶ್ಚ ಯಾಃ ಕಾಶ್ಚಿದಭೇದಸ್ತೈರಪಿ ಧ್ರುವಃ |
ಕಾದಾಚಿತ್ತ್ವತ್ವನುಸಾರಾಂ ವಿಶೇಷೇಣೈವ ಯುಜ್ಯತೇ |
ಏನಂ ನಿಮುಕ್ತಜೀವಾನಾಂ ಸ್ವರೂಪೈಃ ಸ್ವಗುಣೈರಪಿ |
ಸ್ವಶ್ರಿಯಾಭಿಸ್ತಥೈವೈಕೈಂ ನಿತ್ಯಂ ಸ್ವಾನಯಂತೈರಪಿ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ, ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗೂ, ಅವನ ಶಿರ
ಆದಿ ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಭೇದವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ಭೇದವ್ಯವಹಾರ
ಇದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷ ಬಲದಿಂದ ಎನ್ನಬೇಕು. ಅಭೇದವಿರುವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ
ವಿಶೇಷ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಡಗಳಿಂದಲೂ, ಜೀವರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದಲೂ
ಭೇದವೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ; ಭೇದದಿಂದಲೇ ಭೇದ ವ್ಯವಹಾರ.
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ವಿಶೇಷದ ಬಲದಿಂದಲೇ ಭೇದ ವ್ಯವಹಾರ. ಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಹಾರ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆ
ಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಅಭಿನ್ನ, ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯ. ಆದರೂ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಕಾದಾಚಿತ್ತ್ವ
ಅಂದರೆ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ವ್ಯವಹಾರ
ದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೂ ವಿಶೇಷ ಬಲದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಮುಕ್ತ
ಜೀವರ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ, ಅವರ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಅವಯವ
ಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ. ಆದರೂ ಭೇದ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ
ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಭೇದಾಭೇದಸ್ತು ಬದ್ಧಾನಾಂ ಗುಣೈಃ ಸ್ವೈಃ ಕರ್ಮಭಿಕ್ಷುತಾಃ |
 ಅಂಶಾಂಶಿನೋರ್ಗುಣಸ್ಯಾಪಿ ಗುಣಿನಃ ಕರ್ಮತದ್ವತೋಃ |
 ಕಾರ್ಯೋಪಾದಾನಯೋಶ್ಚೈವ ವ್ಯಕ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯಯೋರಪಿ |
 ಭೇದಾಭೇದಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟೋ ವಿನಾಶೋ ಯತ್ರ ದೃಶ್ಯತೇ |
 ಏಕಸ್ಮಿನ್ ವಿದ್ಯಮಾನೇಽಪಿ ತಯೋರೇಕಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿತ್ |
 ಅವಿನಾಭಾವನಿಯನೋ ಯತ್ರಾಭೇದಸ್ತು ತತ್ರ ಹಿ |
 ಅಭೇದಶ್ಚ ಸ್ವಭಿನ್ನೇನ ಭೇದಾಭೇದಸ್ತು ತತ್ರ ಚ |
 ಭೇದಾಭೇದೋ ನ ತು ಕ್ವಾಪಿ ವಿಷ್ಣೋರಸ್ತಿ ಕದಾಚನ |
 ಭೇದ ಏನ ತು ಜೀನಾದ್ಯೈಃ ಕೇವಲಾಭೇದ ಆತ್ಮನಿ |

ಅನುವಾದ—ಸಂಸಾರಿಗಳಿಗೆ ಚಿಂತೆ ಮೊದಲಾದ ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಭೇದಾಭೇದವಿದೆ. ಅಂಶ-ಅಂಶಿ (ಉದಾ-ಪಟ ಮತ್ತು ಅದರ ಒಂದು ಗೇಣು ಭಾಗ), ಗುಣ-ಗುಣಿ (ಮಾವಿನ ಹೆಣ್ಣಿನ ಹಸುರು ಬಣ್ಣ ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣು), ಕರ್ಮ-ಕರ್ಮವುಳ್ಳದ್ದು (ಪಟದ ಚಲನೆ ಮತ್ತು ಪಟ), ಉಪಾದಾನ-ಉಪಾದೇಯ (ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಮಡಿಕೆ), ವ್ಯಕ್ತಿ-ಜಾತಿ (ವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೊಂದು ವಿನಾಶವಾಗುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದವಿದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತವೆಯೋ, ಒಂದಕ್ಕೊ ವಿನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನಿಂದ ಅಭೇದವೂ, ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಭೇದವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಭೇದಾಭೇದವು ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೂ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಅಭೇದವೂ ಮತ್ತು ಭೇದವೂ ಇದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ 'ಭೇದಾಭೇದ'ವಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಮಾವಿನಕಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಹಸಿರು ಬಣ್ಣ ವಿರುವವರೆಗೆ ಹಸಿರುಬಣ್ಣದಿಂದ ಅಭೇದ ಪ್ರತೀತಿ. ಹಸಿರು ಹೋಗಿ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಹಸಿರುಬಣ್ಣದಿಂದ ಭೇದ ಪ್ರತೀತಿ. ಹೀಗೆ ಒಂದೇ ಹಸಿರುಬಣ್ಣದಿಂದ ಭೇದ ಅಭೇದ ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಾವಿನ ಕಾಯಿಗೂ ಹಸಿರುಬಣ್ಣಕ್ಕೂ ಆ ಬಣ್ಣ ಇರುವವರೆಗೆ ಸದಾ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿ ನಿಂದಲೂ ಭೇದಾಭೇದವಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ರೂಪಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ. ಜೀವಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದವೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೇದಾಭೇದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ.

ಪರಮಾತ್ಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಿತ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವರೂಪೇಷು ವಿಶೇಷೋ ಯಃ ಸ್ವರೂಪಂ ತಸ್ಯ ಸೋಽಪಿ ತು |
 ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಚ ನ ನಾಶೋಸ್ತಿ ತಚ್ಚಕ್ಷೇಃ ಪೂರ್ವಕಾಲತಃ |

ಅನುನಾದ—‘ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ರೂ ವಿಶೇಷವಿದೆ. ‘ಇದು ವಿಶೇಷ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಆ ವಿಶೇಷಪುಳ್ಳವನು’ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಕೂಡಿ ಸಲು ಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ, ಭೇದವಿಲ್ಲ’ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ?’ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ—ಯದ್ಯಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ವಿಶೇಷ ಬೇರೆ, ಪರಮಾತ್ಮ ಜೇರೆಯಲ್ಲ, ವಿಶೇಷವೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ. ಭೇದವಿಲ್ಲ.

‘ವಿಷ್ಣುವು ನಿತ್ಯ. ಅವನ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅನಿತ್ಯ. ನಿತ್ಯವಾದುದಕ್ಕೂ ಅನಿತ್ಯವಾದುದಕ್ಕೂ ಕೇವಲ ಅಭೇದವಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಭೇದಾಭೇದವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಹೇಗೆ ಸರಿಯಾಗುತ್ತದೆ?’ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ—ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೇಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಅವನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಎರಡೂ ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ.

“ಆದರೂ ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆ ನಾಶವಾಗದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವಾಗಲೇ ಸಂಹಾರವೂ ಆಗುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ವಸ್ತುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿನಾಶಗಳು ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು” ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ—ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆಯೂ, ಸಂಹಾರಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಯೂ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಕಾರ್ಯ ಜನನಶಕ್ತಿಗೇ ಕ್ರಿಯೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರಿಯೆಯು ವ್ಯವಹಾರವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಾರಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸೃಜನ ಶಕ್ತಿ ಇದ್ದರೂ, ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಗ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಶೇಷ ಏವೋಪರತಿಃ ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಸಮುದೀರಿತಾ |

ಅನುನಾದ—‘ಹಾಗಾದರೆ ಶಕ್ತಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂದರೇನು? ಪ್ರತೀತಿಯೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರತೀತಿಯು ನಿತ್ಯ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಬೇರೊಬ್ಬರ ಪ್ರತೀತಿ ಎಂದರೆ, ಈಶ್ವರನ ಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರತೀತಿ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ, ಯಾವಾಗಲೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದವು ಆಗದೆಯೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ’. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಶಕ್ತಿಯ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೇ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಉತ್ತರ. ‘ಹಾಗಾದರೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯು ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪರತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ? ಉಪರತ

ವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಸಂದಾರ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಬೇಕು. ಉಪರತ ವಾಗುವುದೆಂದರೆ ಉಪರತಿ ಎಂದರೇನು? ವಿನಾಶವಷ್ಟೇ? ಸೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಯಾದ ಮೇಲೆ, ಸೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಗೆ ಉಪರತಿಯನ್ನು ಅಂದರೆ ವಿನಾಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಗೇ ವಿನಾಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತಾಯಿತಷ್ಟೆ? 'ಶಕ್ತಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ವಿನಾಶವಾದರೂ ಶಕ್ತಿಗೆ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅಭಿನ್ನವಾದುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಗೇ ವಿನಾಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತಾಗುವುದು. ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ವಿನಾಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಕ್ರಿಯೆಗೂ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಆಗ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತಾಯಿತು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಭೇದ ಮಾತ್ರವೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ?' ಎಂಬ ವ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ-ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉಪರತಿ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಉಪರತಿ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷ ಹೊರತು ವಿನಾಶವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಶೇಷಸ್ಯ ವಿಶೇಷೋನ್ಮೋ ನ ಚೈನಾಸ್ತಿ ಕಥಂಚನ |

ಸ್ವಸ್ಯಾಪಿ ತು ವಿಶೇಷಃ ಸ ಸ್ವಯಮೇವ ಭವಿಷ್ಯತಿ |

ಯಥಾ ಜನೀರ್ಜನಿರ್ನಾನ್ಯಾ ತಸ್ಯಾ ನಸ್ತು ಜನಿರ್ಜನಿಃ |

ತಥಾಽಪಿ ತು ಜನಿತ್ವಾತ್ ಸಾ ಸತ್ವಂ ನಸ್ತು ನ ಆನಯೇತ್ |

ಏವಮೇವ ವಿಶೇಷೋನ್ಮೋ ವಿಶೇಷಾಂತರವರ್ಜಿತಃ |

ಕರೋತಿ ನ ಕರೋತಿ ವಿಶೇಷವ್ಯವಹಾರಕೃತ್ |

ಅನುವಾದ—“ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉಪರತಿ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಉಪರತಿ ಇದೆಯೇ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೆ? ಉಪರತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳೇ ಆಗದೇ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು. ಉಪರತಿ ಇದೆ ಎಂದರೆ, ಉಪರತಿ ಎಂದರೆ ವಿನಾಶವಾದ್ದರಿಂದ ವಿನಾಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತಾಯಿತು. ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ವಿನಾಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ, ಕ್ರಿಯೆಗೂ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ ಅಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಗೇ ವಿನಾಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತಾಯಿತು. 'ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಉಪರತಿ ಎಂದರೆ ವಿನಾಶವಲ್ಲ. ಅದೂ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉಪರತಿ ಎಂದರೆ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷ, ಆ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ ಉಪರತಿ ಎಂದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷ, ಆ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ ಉಪರತಿ ಎಂದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷ, ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ" ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರ- ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷ ಇಲ್ಲವೆ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ, ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಉಪರತಿ ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷವು ತನಗೆ ತಾನೇ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ—ಘಟಾದಿ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇದೆ. ಈ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಅನಾದಿಯಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೂ ಒಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಈ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಘಟೋತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದರೆ, ಆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅನಾದಿಯಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಘಟೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಘಟೋತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಘಟದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಘಟೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ. ಹೊರತು, ಘಟದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಬೇರೆ, ಘಟೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಘಟದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೂ, ಘಟೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಲೌಕಿಕರೂ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೂ ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಘಟೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ತನಗೂ ಮತ್ತು ಘಟಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಂಟಾಗುವ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೂ ತಾನೇ 'ಸಂಹಾರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ' ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವ್ಯಕ್ತಿಭಾವಂ ಗತಾ ಯಾ ತು ಕರೋತೀತಿ ಸ್ವರೂಪಿಣೀ |

ಶಕ್ತಿರೂಪಸ್ಯ ತಾ ಸೈವ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿರಿತೀರ್ಯತೇ |

ಸಾ ಚ ವ್ಯಕ್ತಿಸ್ತು ಜನಿವತ್ ಕ್ರಿಯಾಯಾ ರೂಪಮೇವ ತು |

ತಥಾಽಸಿ ತು ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ವರೂಪೇಣ ವಿಶೇಷಿಣೀ |

ಜನೇರ್ಜನಿವದೇವಾಸೌ ಜ್ಞಾತವ್ಯಾಽವ್ಯಕ್ತಿರೇಕತಃ |

ಅನುವಾದ—'ಆದರೂ ಶಕ್ತಿರೂಪಕ್ರಿಯೆಗೂ, ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪಕ್ರಿಯೆಗೂ ಭೇದವೇ? ಅಭೇದವೇ? ಭೇದವಿದೆ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿರೂಪಕ್ರಿಯೆ ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯ, ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪಕ್ರಿಯೆ ನಿತ್ಯವಲ್ಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಸದಾ ಸಂಹಾರ ವ್ಯವಹಾರ ಪ್ರಸಂಗವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ' ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ-ವ್ಯಕ್ತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕ್ರಿಯೆಯು 'ಈಗ ಸಂಹಾರಾದಿಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಕ್ತಿರೂಪವಾಗಿದ್ದ ಅದೇ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ವಸ್ತುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಶಕ್ತಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಶಕ್ತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅಭಿನ್ನವಾದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿಶೇಷ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಭೇದವಿರುವಲ್ಲಿ ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡುವುದೇ

ವಿಶೇಷ. ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗಿರುವ ವಿಶೇಷವೂ ವಿಶೇಷಿಗಳಾದ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಲ್ಲ. ಭಿನ್ನವಾದರೆ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೇ ಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ, ಆ ವಿಶೇಷವು ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇ. ಆ ವಿಶೇಷವೇ 'ತಾನು ವಿಶೇಷ, ಶಕ್ತಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ವಿಶೇಷಿಗಳು' ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಭೇದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ಘಟದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಹೇಗೆ 'ಘಟವು ಉಂಟಾಯಿತು, ಘಟದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಂಟಾಯಿತು' ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶೇಷವು ವಿಶೇಷಿಗಳಿಗಿಂತ ಅಭಿನ್ನವಾದರೂ 'ತಾನು ವಿಶೇಷ, ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ವಿಶೇಷ ಉಳ್ಳವು' ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮುಕ್ತರ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ನಿತ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಂ ಮುಕ್ತಕ್ರಿಯಾ ನಿತ್ಯಾ ನಾನೈಷಾಂ ಭ್ರಾಂತಿಸಂಭವಾತ್ |
ಮುಕ್ತಾವುಚ್ಛೇದತಶ್ಚೈವ ನಿಶೇಷೇಣಾಖಿಲಸ್ಯ ಚ |
ನೈವಂ ಮುಕ್ತಕ್ರಿಯಾಯಾಸ್ತು ತಸ್ಯಾಶ್ಚ ಪುನರುದ್ಭವಾತ್ |
ಅಮುಕ್ತಾನಾಂ ಕ್ರಿಯಾ ಯಾಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾನಪಿ ಸಮಾಸ್ಥಿತಾಃ |
ಅಭಿನ್ನಾ ಇತಿ ತಾ ಜ್ಞೇಯಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತೇಃ ಪುನಃಪುನಃ |
ಚಿಂತನಾದಿಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ತು ಮುಕ್ತಾವುಚ್ಛೇದತಃ ಸದಾ |
ಕಿಂನುಯಾಕಾರ್ಯಮಾದೀನಾಂ ಭೇದಾಭೇದ ಉದೀರಿತಃ |
ಅಚೇತನೇಷ್ವಸ್ವತಂತ್ರಾಃ ಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸದೈವ ತು |
ಭೇದಾಭೇದಸ್ತತೋ ಜ್ಞೇಯಃ ಸರ್ವತ್ರ ನಿಯಮೇನ ತು |
ಈಶ್ವರಃ ಪ್ರಕೃತಿರ್ಜೀವನಾ ಜಡಂ ಚೇತಿ ಚತುಷ್ಟಯಮ್ |
ಸದಾರ್ಥಾನಾಂ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ತತ್ರೇಲೋ ವಿಷ್ಣುರುಚ್ಯತೇ |
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆಯೇ ಮುಕ್ತರ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ನಿತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಅವರ ಕ್ರಿಯೆಗೂ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ. ಸಂಸಾರಿಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯು ನಿತ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇದೆ. ಆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮುಕ್ತರ ಎಲ್ಲಾ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ನಾಶ ಹೊಂದುವುದರಿಂದಲೂ ಅವು ನಿತ್ಯವಲ್ಲ. ಮುಕ್ತ ಕ್ರಿಯೆಯು

ಹಾಗಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅದೇ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಉದ್ಭವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತರು ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ರಿಯೆಯು ಶಕ್ತಿರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅಮುಕ್ತರ ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಶ ಹೊಂದದೆ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆಯೋ ಆ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಅಮುಕ್ತರಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಅಭೇದವನ್ನೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದೇ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಈಗ ನಾನು ಏನು ಮಾಡಲಿ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅಮುಕ್ತರ ಚಿಂತಾರೂಪಕ್ರಿಯೆಗಳು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಶಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಆ ಕ್ರಿಯೆಗೂ ಅಮುಕ್ತರಿಗೂ ಆ ಕ್ರಿಯೆ ಇರುವಾಗ ಭೇದಾಭೇದ. ಹೊರತು ಆ ಕ್ರಿಯೆ ಇರುವಾಗ ಅಭೇದ, ಅದು ನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ ಭೇದ ಎಂದಲ್ಲ. ಜಡಕ್ರಿಯೆಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಾರ್ಥಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಉಳ್ಳವುಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಜಡದಿಂದ ನಿಯಮೇನ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಈಶ್ವರ, ಮುಕ್ತಜೀವರು, ಅಮುಕ್ತ ಜೀವರು ಮತ್ತು ಜಡಗಳು ಈ ನಾಲ್ಕು ಪದಾರ್ಥಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು. ಪದಾರ್ಥಗಳಿರುವುದೇ ಅಷ್ಟು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಸರ್ವಾಸ್ಯ ಶಕ್ತಿರ್ನಿವಿಧೈನ ಶ್ರೂಯತೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕೀ ಜ್ಞಾನಬಲಕ್ರಿಯಾ ಚ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಯುಶ್ಚ |

ಶಕ್ತಿಶಕ್ತಿಮತೋಶ್ಚೈವ ನಿಶೇಷಸ್ಯ ನಿಶೇಷಿಣಃ |
 ಅನಿನಾಭಾವಿತಾ ಯತ್ರ ನ ಭೇದಸ್ತತ್ರ ವಿದ್ಯತೇ |
 ಸರ್ವಾಧಿಕಸುಖತ್ವಂ ಚ ಜ್ಞಾನಂ ಸರ್ವಾಧಿಕಂ ತಥಾ |
 ಸರ್ವಾಧಿಕಾ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಃ ತೇಜಃ ಸರ್ವಾಧಿಕಂ ತಥಾ |
 ಇತ್ಯಾದಯೋ ಗುಣಾಃ ಸರ್ವೇ ಸ್ವರೂಪಂ ವೈಷ್ಣವಂ ಸದಾ |
 ಭೇದಾನ್ಯತ್ವಾದಯಃ ಶಬ್ದಾ ಅತದ್ರೂಪತ್ವನಾಚಕಾಃ |
 ಕ್ಷಚಿದಂತರಶಬ್ದಶ್ಚ ನಿಶೇಷಸ್ಯೈವ ನಾಚಕಃ |
 ಏಕಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಯಸ್ತು ನಾನಾಸ್ವರೂಪಿಣಾಮ್ |
 ಪ್ರಯೋಜಕತ್ವಹೇತುಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ ನಿಶೇಷಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಈಶ್ವರ ಕ್ರಿಯೆಗೂ ಮುಕ್ತರ ಕ್ರಿಯೆಗೂ ಈಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತರಿಂದ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ, ಅಮುಕ್ತರ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ ಜಡಕ್ರಿಯೆಗೆ ಜಡದಿಂದಲೂ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿ ಆ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಶಕ್ತಿ ವ್ಯಕ್ತಿ ರೂಪವನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬಹುದಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಸರಿಯಲ್ಲ—

ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಬಾಧಿತ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಇರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನೂ ಕೂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಕ್ತಿ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತ. ಅಮುಕ್ತರ ಮತ್ತು ಜಡಗಳ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಬಾಧಿತ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈದ್ವರಸ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮಾಣ—‘ಪರಮಾತ್ಮನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಆ ಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದು. ಜ್ಞಾನ ಬಲ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುವು’ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿವೆ.

ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೂ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ ಎಲ್ಲಿ ‘ಒಂದು ಇರುವಾಗ ಇನ್ನೊಂದು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು’ ಎಂಬ ಅವಿನಾಭಾವ ನಿಯಮವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಅಭೇದವೇ, ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಾಧಿಕ ಸುಖ, ಸರ್ವಾಧಿಕ ಜ್ಞಾನ, ಸರ್ವಾಧಿಕ ಶಕ್ತಿ, ಸರ್ವಾಧಿಕ ತೇಜಸ್ಸು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವದಾ ವಿಷ್ಟುವಿನ ಸ್ವರೂಪವೇ. ಇಲ್ಲಿ ಅವಿನಾಭಾವ ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ಅಭೇದ. ಸರ್ವಾಧಿಕ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಟುವಿಗೆ ಅಭೇದವು ಶಕ್ತಿ ಶಕ್ತಿವುಳ್ಳವುಗಳ ಅಭೇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತ. ಉಳಿದುದು ವಿಶೇಷ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ದೃಷ್ಟಾಂತ. ಶಕ್ತಿ ಶಕ್ತಿವುಳ್ಳವುಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಅವಿನಾಭಾವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಚೈತ್ರನ ಗಮನಶಕ್ತಿ; ಇದು ಜೀರೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರೋಗದಿಂದಾಗಲೀ, ವಾರ್ಧಕ್ಯದಿಂದಾಗಲೀ ನಾಶಹೊಂದಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದ. ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಅವಿನಾಭಾವನಿಯಮವಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಾಭೇದ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಪರ್ವತ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ. ಪರ್ವತವಿದ್ದು ಅಗ್ನಿನಾಶವಾಗಬಹುದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಾಭೇದವೇ. ಭೇದ, ಅಸ್ಯತ್ವ ಮತ್ತು ಅಂತರ ಶಬ್ದಗಳು ‘ಅದು ಅಲ್ಲ’ ಎಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳದೆ ವಿಶೇಷವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅಪರೂಪ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ ‘ವಿಶೇಷ’ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ನಿವರಣೆ—ಗುಣ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ. ಅಭೇದ ಮತ್ತು ಭೇದಾಭೇದ. ಯಾವ ಗುಣವು ವಸ್ತುವಿನೊಂದಿಗೇ ಹುಟ್ಟಿ ಅದು ಇರುವವರೆಗೂ ಇದ್ದು ಅದು ನಾಶಹೊಂದಿದಾಗಲೇ ನಾಶವಾಗುವುದೋ ಅಂತಹ ಗುಣಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವಿನೊಂದಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧ ಅಭೇದ. ಉದಾ—ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣ. ಕೆಲವು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದು ಆ ವಸ್ತು

ಇರುವಂತೆಯೇ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ಗುಣಗಳಿಗೆ ವಸ್ತುವಿನೊಂದಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧ ಭೇದಾಭೇದ. ಉದಾ-ಮಾವಿನಕಾಯಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಸಿರುಬಣ್ಣ, ಮಾವು ಹಣ್ಣು ದಾಗ ಹಸಿರು ಹೋಗಿ ಹಳದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಸಿರು ಬಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮಾವಿನಕಾಯಿಗೆ ಭೇದವೂ ಇದೆ ಅಭೇದವೂ ಇದೆ. ಹಸಿರುಬಣ್ಣ ಇರುವಾಗ ಭೇದಾಭೇದವಿರುತ್ತದೆ. ನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ ಭೇದ ಮಾತ್ರವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದೇರೀತಿ ಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ, ಅಪಯವ ಮತ್ತು ಆ ಅವಯವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಅಭೇದವೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಭೇದಾಭೇದವೂ ಸಂಬಂಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅವನ ಗುಣ ರೂಪ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಅಭೇದವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಜಡ-ಚೇತನಗಳಿಂದ ಭೇದವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾದ ಗುಣರೂಪಕ್ರಿಯೆಗಳು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನೊಂದಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವೆಂಬ ಸಂಬಂಧ ಅವನಿಗಿಲ್ಲ.

ಹತ್ತಿಯೂ ಅದರ ಬಿಳಿಬಣ್ಣವೂ ಒಂದೇ ಆದರೂ 'ಹತ್ತಿಯು ಬಿಳಿಯಾಗಿದೆ' ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅಂದರೆ ಹತ್ತಿಯೂ ಅದರ ಬಣ್ಣವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂಬಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದು ವಿಶೇಷ ಎಂಬ ತತ್ವ. ಹೀಗೆ ಕೇವಲ ಅಭೇದವಿರುವ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರುವಂತೆ ವ್ಯವಹಾರ ನಡೆಸುವ ಕಾರ್ಯ ಈ ವಿಶೇಷದ್ದು. ಭೇದ ಅಥವಾ ಭೇದಾಭೇದವಿರುವಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯ ಭೇದದ್ದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಶೇಷವೆಂಬ ತತ್ವವೂ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆ. ಆದರೂ 'ಈ ವಸ್ತುವಿನ ವಿಶೇಷ' ಎಂಬ ಭೇದವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ಅದೇ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷದ ಈ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ 'ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವ' ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಅವನಿಂದ ಅಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕವಲ್ಲ. ಕಲ್ಪದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಯೂ ಕಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ತಾತ್ಕಾಲಿಕ. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಅವನಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವೇ ಇರಬೇಕು, ಅಭೇದ ಹೇಗೆ ? ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ-ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿವೆ, ಈ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯು ಎಂದೂ ಅವನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಾಧನಸಲಕರಣೆಗಳು ಇರುವಾಗ ಅದು ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸುಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಶಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೃಜನ ಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಧರ್ಮಗಳೂ

ಆ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಬೇರಲ್ಲ, ಆ ಕ್ರಿಯಾ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾದ ಯಾವ ಧರ್ಮಗಳೂ ಇಲ್ಲ.

‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಐಕ್ಯಪರವಲ್ಲನೆನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಆಧಾರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಾಹುರ್ಬ್ರಹ್ಮವಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಸಮಗ್ರತ್ವಂ ಯಿಯಾಸನಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಾತ್ ಸಮಗ್ರತ್ವಂ ನಾನ್ಯತಶ್ಚೇತಿ ನಿಶ್ಚಯಾತ್ |
 ತತ್ರ ಕೇಚಿನ್ನನುಷ್ಯಾಸ್ತು ಮನ್ಯಂತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಕಿಂನುತೇಃ |
 ಸಮಗ್ರಭಾವನುಗಮದಿತಿ ಬ್ರೂಯಾಚ್ಚ ತಾನಿತಿ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾಪಿ ಸರ್ವದಾಃತ್ಮಾನಮಹೇಯಂ ಗುಣಬೃಂಹಿತಂ |
 ಸರ್ವದಾಸ್ತೀತಿ ಮೇಯಂ ಚ ವಿಜಾನಾತಿ ತಥೈವ ತು |
 ಅತ ಏನ ಸಮಗ್ರತ್ವಂ ಸ್ವತ ಏನಾಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ |
 ತದಹೇಯಂ ಸರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯೋ ಯೋಃನೇದ್ ಗುಣಬೃಂಹಿತಂ |
 ಸರ್ವದಾಸ್ತೀತಿ ಮೇಯಂ ಚ ಸ ಸ ಯಾತಿ ಸಮಗ್ರತಾಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ದೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸುವವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—‘ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂರ್ಣತೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ನಿಶ್ಚಯ’ ಎಂದು. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮನುಷ್ಯರು ಹೀಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ—‘ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣನಾದನೋ ಹೇಗೆ?’ ಎಂದು. ಅವರಿಗೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು—ಕೇವಲ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಕೂಡ ತನ್ನನ್ನು ಅಹೇಯನೆಂದೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ, ಸರ್ವದಾ ಇದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನೆಂದೂ ಸರ್ವದಾ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಸ್ವತಃ ಏನು ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮೊದಲಾದವರು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅಹೇಯನೆಂದೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ, ಸರ್ವದಾ ಇದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನೆಂದೂ ಯಾರು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಖ್ಯಂ ಸಮಗ್ರಂ ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಸ್ಯಾಪಿ ಸಮಗ್ರತಃ |
 ಕಿಂಚಿತ್ ಸಮಗ್ರತಾಂ ದೇವಾಸ್ತೇಷಾಂ ಜ್ಞಾನಂ ಹಿ ತಾದೃಶಮ್ |

ಅಪುಸ್ತತೋಽಧಮಾಂ ಜ್ಞಾನತಾದ್ಯಕ್ತಾದ್ ಋಷಯೋಽಪಿ ತು |
 ಋಷಿಭ್ಯೋಽಪ್ಯಧಮಾಂ ಪ್ರಾಪುಃ ಮಾನುಷಾಶ್ಚ ಸಮಗ್ರತಾಮ್ |
 ಅಹೇಯಂ ಚ ಗುಣೈಃ ಪೂರ್ಣಂ ನಿತ್ಯಾಸ್ತಿಜ್ಞಾನಗೋಚರಮ್ |
 ಬ್ರಹ್ಮ ಪಶ್ಯನ್ ವಾಮದೇವಃ ಸೂಕ್ತಮೇತದ್ವದರ್ಶ ಹ |
 ಅಹಂ ಮನುಃ ಸೂರ್ಯ ಇತಿ ಸ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವನ ಜ್ಞಾನವೂ ಹಾಗೆಯೇ ನಿರವಧಿಕವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಪಪೂರ್ಣತೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರ ಜ್ಞಾನವೂ ಅಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆ ಜ್ಞಾನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆ ಪೂರ್ಣತೆ. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಋಷಿಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಪೂರ್ಣತೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅಹೇಯನು, ಗುಣಪೂರ್ಣನು ಮತ್ತು ಸರ್ವದಾ ಇರುವವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡ ವಾಮದೇವ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದ್ರಷ್ಟೃವಾದನು. ಅಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳು ವಾಮದೇವನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇ ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ, ವಾಮದೇವನಿಗಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಹಂಶಬ್ದೋ ಯತೋ ನಿಷ್ಕೌ ತತಶ್ಚೋತ್ತಮಪೂರುಷಾಃ |
 ವರ್ತಂತೇಽಭವನಿತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಸರ್ವಾಂತಸ್ಥೇ ಜನಾರ್ದನೇ |
 ಮನುರೇಷೋಽವಬೋಧತ್ವಾನ್ಮನ್ವಂತಸ್ಥೋ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ಸ ಹ್ಯಾಚಾರಾನುನಾಚೇತಃ ಪ್ರೇರಯನ್ ಮನುಮಾನಸಮ್ |
 ಸ ಏವ ಸೂರಿಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ಯಃ ಸೂರ್ಯಾಂತಸ್ಥೋ ಮುಮುಕ್ಷುಭಿಃ |
 ಸ ಏವ ಕಷ್ಟಗೈಃ ಸೇವ್ಯಃ ಕಷ್ಟೇವತಿ ಸಮಾಸ್ಥಿತಃ |
 ಸ ಏವ ಶುಕ್ರಸಂಸ್ಥಸ್ತು ನೀತಿಃ ಕವಯತಿ ಸ್ವಯಮ್ |
 ಯತಃ ಕವಿಃ ಸ ಕಾಮಸ್ಯ ಪ್ರೇರಣಾಡುಶನಾ ಸ್ತುತಃ |
 ಸ ಏವ ಶಂಬರಪುರೋ ಬಿಭೇದೇಂದ್ರೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಕತ್ವಾತ್ಪು ಸರ್ವಕರ್ಮಾ ಸ ಏವ ಹಿ |

ಅನುನಾದ—ಅಹಂ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾಂತಸ್ಥನಾದ ಜನಾರ್ದನನಲ್ಲಿ 'ಅಭವಂ, ಅಸ್ತಿ' ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಜ್ಞಾನರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮನು

ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನೇ ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವಿನಲ್ಲಿದ್ದು, ಅವನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ, ಆಚಾರಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಸೂರಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನೇ ಸೂರ್ಯನೆನಿಸಿ ಸೂರ್ಯಾಂತಸ್ಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಾದ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸೇವ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ಕಕ್ಷೀವಾನ್' ಎನಿಸಿ, ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನೀತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ನಿರೂಪಿಸುವುದರಿಂದ 'ಕವಿ' ಎನಿಸಿ, ಅವನೇ ಶುಕ್ರಾಂತಸ್ಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಕಾಮವನ್ನು ಎಂದರೆ, ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೇ 'ಉಶನಾ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನೇ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿದ್ದು ಶಂಖರಾಸುರನ ಪುರಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು. ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೇ 'ಸರ್ವಕರ್ಮಾ' ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಿವರಣೆ— 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚಾಹಂ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಋಷಿರಸ್ಮಿ ವಿಪ್ರಃ' (ಋಗ್ವೇದ ೩-೬-೧೫) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥ-ನನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಮನುನಾಮಕನಾಗಿ ಮನ್ವಂತಸ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಸೂರಿ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಾಮಕನಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾಂತಸ್ಥನಾಗಿರುವನು. ವನವಾಸಿಗಳಿಂದ ಸೇವ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ನಾಮಕನಾಗಿ, ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಋಷಿಯ ಅಂತಸ್ಥನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ತತಃ ಸೂಕ್ತೇ ತಥೋವಾಚ ವಾಮದೇವಃ ಶ್ರಿಯಃ ಪತಿಮ್ |
ಯೋ ಯೋಽಹೇಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸದೈವಾಸ್ತೀತಿ ಮಾನಗಮ್ |
ಇದಾನೀಮಪಿ ಜಾನಾತಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯಾಂ ಸ ಸಮಗ್ರತಾಮ್ |
ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತಸ್ಯ ದೇವಾಶ್ಚ ನಾಭೂತಿಂ ಕರ್ತುಮೀಶತೇ |
ಆತ್ಮಾ ಹಿ ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವಾನಾಂ ತೇಷು ವ್ಯಾಪ್ತೋ ಯತಃ ಸದಾ |
ನಿಯೋಕ್ತೃತ್ವೇನ ಕಾರ್ಯೇಷು ತಜ್ಞೋ ಯಸ್ಮಾಚ್ಚ ಸಾಧಕಃ |
ಯಸ್ಯ ಪ್ರೀತೋ ಹರಿರ್ನಿತ್ಯಂ ತಸ್ಯ ಪ್ರೀತಾಶ್ಚ ದೇವತಾಃ |
ಪ್ರೀತಿಯೋಗಾನ್ನೈವ ತಸ್ಯ ನಿರುದ್ಧಂ ಕರ್ತುಮೀಶತೇ |

ಅನುನಾದ—ತನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಮತ್ತು ಮನ್ವಾದಿಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಪತಿಯನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಾಮದೇವ ಋಷಿಯು 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ...' ಇತ್ಯಾದಿ ಹೇಳಿದನು. ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಯಾರು ಯಾರು 'ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಹೇಯನು ಮತ್ತು ಸದಾ ಇರುವವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯ ಜ್ಞಾನಫಲವನ್ನು ನಾಲಮಾಡಲು

ಸಮರ್ಥರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವದಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಅವರವರ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುತ್ತಾ ಅವರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಹರಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಯು ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಹರಿಯು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೋ ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಸನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರೀತಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಜ್ಞಾನಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಹೊರತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ವಿಲಕ್ಷಣಂ ದೇವಮುಪಾಸ್ತೇ ಜೀವರೂಪಿಣಮ್ |

ಅಹೇಯೋಸ್ತೀತಿ ನೇಯೋನ್ಯೋಽಥಾನೋಽಸೌ ಹರಿತ್ಯಪಿ |

ನ ಸ ನೇದ ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಜೀವರೂಪೇಣ ನೇತ್ತಿ ಯತ್ |

ನಾಹೇಯತ್ವಂ ಚ ನೇದಾಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್ ಪಶುವದೀರಿತಃ |

ದೇವಾನಾಂ ಪಶುವಚ್ಛಾಸೌ ಯೋ ನೇದಾಹೇಯರೂಪಿಣಮ್ |

ಪಶವೋ ಬಹವೋ ಯದ್ವತ್ ಪುರುಷಂ ಭೋಜಯಂತ್ಯುತ |

ತತ್ತ್ವಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ ತದ್ವದೇಕೋಽಪಿ ಬಹುಗಾ ಯಥಾ |

ದೇವಾನ್ ಭೋಜಯತಿ ಜ್ಞಾನಸಂಪತ್ತಾ ವಿಷ್ಣುಸಂಶ್ರಯಾತ್ |

ಸ್ವೀಕಾರೇ ತು ಪಶೋಃ ಪ್ರೀತಿರೇಕಸ್ಯಾಪಿ ಭವಿಷ್ಯತಿ |

ಬಹೂನಾಂ ಹಿ ಗವಾಂ ಲಾಭೇ ಪರಾ ಪ್ರೀತಿಶ್ಚ ಕಿಂ ಪುನಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಸುಬಹುಗೋರೂಪೇ ದೇವಾನಾಂ ತತ್ತ್ವವೇದಿನಿ |

ಭವೇದಭ್ಯದಿಕಾ ಪ್ರೀತಿರ್ವಿಷ್ಣುಹೇಯತ್ವವೇದನಾತ್ |

ಅನುನಾದ—ಹೀಗೆ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ದೇವನನ್ನು ಯಾರು 'ಜೀವರೂಪಿ' ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, 'ಅಹೇಯನಾದವನೂ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೂ ಅನ್ಯನಾದ ಶಬಲಬ್ರಹ್ಮ, ಹರಿಯು ನಿರ್ಗುಣ' ಎಂದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಜೀವನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಹೇಯತ್ವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಮನುಷ್ಯರ ವಶದಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಪಶುವಿನಂತೆ. ಯಾರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಹೇಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಪಶುವಿನಂತೆ. ಅನೇಕ ಪಶುಗಳು ಹೇಗೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಭೋಜ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಅನೇಕ ಗೋವುಗಳಂತೆ, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಜ್ಞಾನದ ಒಲದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಗೋವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೂ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರು

ಹಾಗೆ ಅನೇಕ ಗೋವುಗಳು ಲಭಿಸಿದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಂತೋಷವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದೇನು? ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಗೋಸದೃಶನಾದ ಒಬ್ಬ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಹೇಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಧಿಕ ವಾದ ಪ್ರೀತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿತ್ಯಾಹೇಯಸ್ತಥೈವಾನ್ಯಸ್ತದನ್ಯೋ ನಿಷ್ಪುರಿತ್ಯಪಿ |
 ದೇನಾನಾನುಪ್ರಿಯಂ ಜ್ಞಾನಂ ನೈವಂ ವಿದ್ಯಾದತಃ ಪುನಾನ್ |
 ವಿಷ್ಣೋರಹೇಯತಾಂ ಚೈವ ನಿತ್ಯತ್ವಂ ಪೂರ್ಣತಾಮಪಿ |
 ಯೋ ನ ವೇದ ತಥಾ ಯಶ್ಚ ಜೀವೈರೈಕೈಂ ಹರೀರ್ವದೇತ್ |
 ಯಶ್ಚಾಸತ್ಯಂ ಜಗದ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಸರ್ವೇ ತೇ ತನುಸಿ ಸ್ಫುಟಿಮ್ |
 ಮಜ್ಜಂತಿ ಸರ್ವವೇದೈರ್ಹಿ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈರ್ಹರಿಶ್ಚತಃ |
 ಪೂರ್ಣೋ ನಿತ್ಯಮಪೂರ್ಣಾಶ್ಚ ಜೀನಾ ಮುಕ್ತಾ ಅಪಿ ಸ್ಫುಟಿಮ್ |

ಅನುನಾದ—ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಹೇಯನಾಗಿರುವವನು ಬೇರೆ, ವಿಷ್ಣುವು ಅವನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಿಯವಾದದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯಬಾರದು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಹೇಯತ್ವವನ್ನೂ, ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೂ ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಯಾರು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜೀವರಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾರು ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ ಹರಿಯು ನಿತ್ಯನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ, ಮುಕ್ತ ಜೀವರೂ ಸಹ ಅಪೂರ್ಣರೇ ಎಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಶೇಷದುಃಖನೋಕೇನ ಸುಖೈಕಾನುಭವಸ್ತು ಯಃ |
 ನೋಕ್ಷ್ಯ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವೇದೈಸ್ತೇಷು ಮುಕ್ತಾ ಹರಿಂ ಸದಾ |
 ಉಪಾಸತೇ ಜಗಚ್ಛೈತತ್ ಸರ್ವದಾಽಽದ್ಯಂತವರ್ಜಿತಮ್ |
 ನ ಕದಾಚಿಜ್ಜಗನ್ನಾಶೋ ನ ಕದಾಚಿತ್ ತದನ್ಯಥಾ |
 ಜಗತ್ ಪ್ರನಾಹರೂಪೇಣ ಸರ್ವದೈವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಮ್ |
 ಜ್ಞಾನತಃ ಕರ್ಮತೋ ವಾಽಪಿ ತಪಸಾ ಶಕ್ತಿತೋಽಪಿ ವಾ |
 ನ ಕಸ್ಯಾಪ್ಯನ್ಯಥಾಭಾವ್ಯಂ ಜಗದೇತತ್ ಕದಾಚನ |
 ಸತ್ಯೋ ನಿಷ್ಠುಃ ಶ್ರೀಶ್ಚ ಸತ್ಯಾ ಜೀನಾಃ ಸತ್ಯಾ ಜಡಂ ತಥಾ |
 ಅಸತ್ಯಂ ನಾಸ್ತಿ ಕಂಚಿಚ್ಛ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಜ್ಞಾನ ಗೋಚರಮ್ |
 ಜ್ಞಾತ್ವಾ ನಿಷ್ಠುಮತೋ ಮುಕ್ತಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ
 ಇತಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಸರ್ವಣ |

ಅನುನಾದ—ಸಕಲ ದುಃಖ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೇವಲ ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆದವರೂ ಕೂಡಾ ಸರ್ವದಾ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಆದ್ಯಂತಗಳಿಲ್ಲ. ಬಾಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ಯಂತಗಳಿಲ್ಲದಿರುವ ಮತ್ತು ಬಾಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಜ್ಞಾನದಿಂದಾಗಲೀ, ಕರ್ಮದಿಂದಾಗಲೀ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಾಗಲೀ, ಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಯಾರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವು ಸತ್ಯ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಸತ್ಯ. ಜೀವರೂ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಜಡವೂ ಸತ್ಯ. ಎಲ್ಲರ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಯಾವುದೂ ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವನಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು ಎಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಮಿತ್ಯಾತ್ಮನೋ ಯೋಗ್ಯಂ | ಸರ್ವಂ ಸಮಗ್ರಂ ಭವತಿ | ನಿರ್ದುಃಖಾನಂದಸ್ಯಾಪೇಕ್ಷಿತತ್ವಾನ್ಮನಸಿ ಸ್ಥಿತತ್ವೇನೇದಮಿತಿ ಯುಜ್ಯತೇ | ‘ತತ್ ಸರ್ವಮಭವತ್’ ‘ಸರ್ವಂ ಭವಿಷ್ಯಂತಃ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಮಗ್ರಭಾವಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮ ಪಶ್ಯನ್ ವಾಮದೇವೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮನ್ವಾದಿಜೀವೈರ-
ಹೇಯತ್ವಂ ಪ್ರತಿಪೇದೇ |

ಬ್ರಹ್ಮ ಪಶ್ಯನ್ ವಾಮದೇವೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಹೇಯತಾಂ ಸದಾ |
ಮನ್ವಾದಿಭಿಃ ಸರ್ವಜೀವೈಃ ಪ್ರತಿಪೇದೇ ಹಿ ಮಂತ್ರದೃಕ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮೇ |

ಅನುನಾದ—‘ಇದಂ’ ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದಂ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮವು ಪ್ರಕೃತವಾದುದನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಕ್ತ್ರ ಶ್ರೋತೃಗಳ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗುವುದು ಮುಖ್ಯ. ಗ್ರಂಥೋಕ್ತವಾಗುವುದು ಅದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ನಿರ್ದುಃಖ ಸುಖಾನುಭವವು ಶ್ರೋತೃವಿನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ‘ಇದಂ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡಬಹುದು. ‘ಸರ್ವಂ’ ಎಂದರೆ ಸಮಗ್ರ, ಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ತತ್ ಸರ್ವಮಭವತ್’, ‘ಸರ್ವಂ ಭವಿಷ್ಯಂತಃ’ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ಸಮಗ್ರತೆಯೇ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ.

‘ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡ ವಾಮದೇವನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮನ್ವಾದಿ

ಜೀವರಿಂದ ಅಹೇಯನು ಎಂದು ತಿಳಿದನು' ಎಂಬುದು 'ತದ್ವೈತತ್ ಪಶ್ಯನ್' ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಮಂತ್ರ ದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ವಾಮದೇವನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಮನ್ವಾದಿಸರ್ವಜೀವರಿಂದ ಅಹೇಯನು ಎಂದು ತಿಳಿದನು' ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಾಮದೇವನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮೊದಲು ಮಾಡಿದ ಅರ್ಥವೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಮನುಃ-ಮನ್ವಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಮನುವಿನಿಂದ, ಅಹಂ-ಅಹೇಯನು, ಅಭವಂ-ಜನನ ರಹಿತನು. ಸೂರ್ಯಃ-ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನು ಸೂರ್ಯನಿಂದ, ಅಹಂ-ಅಹೇಯನು, ಅಸ್ಮಿ-ಇದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನು' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಹಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಾಮದೇವನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಭವಂ, ಅಸ್ಮಿ' ಮೊದಲಾದವು ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ; ಎರಡನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಭವಂ ಅಸ್ಮಿ' ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯ ಗುಣವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಾಮಪದಗಳು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಭೇದಪರವೆನ್ನುವುದೇ ಯುಕ್ತ :

ಭಾಷ್ಯ—ತದಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯೋಃಹೇಯತ್ವಾದಿಗುಣನೇತಹ್ಯಪಿ ನೇದ | ಅಹಂಶಬ್ದಸ್ಯಾಹೇಯತ್ವಾನಂಗೀಕಾರೇ ಇದಂಶಬ್ದೋಽಪಿ ವ್ಯರ್ಥಃ | ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವಂ ಹಿ ದುರ್ವಿದ್ವದ್ಭಿರಂಗೀಕ್ರಿಯತೇ | ಇದಂಶಬ್ದೇನ ಸರಬ್ರಹ್ಮವಿನಶ್ಚಾಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋ ವ್ಯರ್ಥಃ | 'ಇದಂ ಯೋಹ-ಮಿತಿ ನೇದೇ'ತ್ಯೇವ ಸ್ಯಾತ್ | ಏವಂಶಬ್ದಶ್ಚ ವ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷೇ ತು 'ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾನೇದಿತ್ಯಪಿ ಜ್ಞಾತವ್ಯ' ಮಿತ್ಯೇವಂಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ತತ್ಪಕ್ಷೇ ತದಪಿ ವ್ಯರ್ಥಮೇವ | ನ ಹಿ ತತ್ಪಕ್ಷೇ ತತ್ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ನೇತ್ತಿ | ನ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯ ಭಾವಶ್ಚಾಗತಿಕಾ ಗತಿಃ |

ಅನುನಾದ—'ತದಿದಮಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ 'ತದಿದಂ-ಈ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅಹಂಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿತಿ-ಅಹೇಯತ್ವಾದಿ ಗುಣ ವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಹಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಹೇಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ 'ನಾನು' ಎಂದೆ ಅರ್ಥಗ್ರಹಿಸಿದರೆ 'ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾವೇತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ತದಾತ್ಮಾನಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ತದಿದಮಪ್ಯೇತರ್ಹಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ತದ್' ಶಬ್ದವೂ 'ಇದಂ' ಶಬ್ದವೂ ವ್ಯರ್ಥ

ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯ ಏವಂ ವೇದ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮೀತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ 'ಅತ್ಮಾನಮೇವ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಹೇಯತ್ವಾರ್ಥದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಅಹೇಯ ಯಾವುದು ? ಗುಣಪೂರ್ಣ ಯಾವುದು?' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದಾಗ 'ತದಿದಂ - ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು' ಎಂದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕ ಪದ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. 'ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಉಪಾಸಕನು ಸರ್ವಾಭಿನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಪರರು ಮಾಡಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು 'ದುಷ್ಟ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಾನುಸಂಧಾನ ಫಲವಾಗಿ ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಜಡವೂ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಉಂಟಾದೀತು. ಅದನ್ನು ಅವರು ಸ್ವತಃ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಲ್ಲ. "ಅಹಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಹೇಯತ್ವಾದಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೂ 'ತದಿದಂ' ಶಬ್ದಗಳು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತದಿದಂ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಭೂತಾನುಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಅರ್ಥ" ಎಂದು ಪರರು ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಶ್ನೆ-'ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾವೇತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ನೀವು ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತದಿದಂ ಶಬ್ದವು ಅವಿದ್ಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಯೋ? ಅಥವಾ ಸಕಲ ಧರ್ಮಾತೀತ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಯೋ ? ಉಪಾಸಕನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಆಗ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ಹೇಳುವ 'ಯಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಾತೀತ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವೂ, ಅಸ್ಮಿ ಶಬ್ದವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಇದಂ ಯೋಜಕಮಿತಿ ವೇದ' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಸಾಕು. "ಯಃ ಯಾವ ಉಪಾಸಕನು, ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅಹಮಿತಿ ನಾನು ಎಂದು, ವೇದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ" ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅಷ್ಟ ರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಾನುಸಂಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಅಸ್ಮಿ ಶಬ್ದಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ 'ಏವಂ' ಶಬ್ದವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯ ಬೇಕು' ಎಂಬ ಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು 'ಇತಿ' ಶಬ್ದವೇ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ 'ಏವಂ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯಾದರೋ 'ತದಾತ್ಮಾನ ಮೇವಾವೇತ್' ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು 'ಏವಂ' ಶಬ್ದವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಏವಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ಕರ್ಮ, ಕರ್ತೃ ವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ತದಾತ್ಮಾನ ಮೇವಾವೇತ್' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ಸ್ವಕರ್ಮಜ್ಞಾನ ಕರ್ತೃತ್ವರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರದಿರುವುದರಿಂದ ಏವಂ ಶಬ್ದವು ಅದನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾರದು. ಅವರ

ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ತಿಳಿಯಲಾರನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ. ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಬಲದಿಂದ ಒಬ್ಬನಿಗೇ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ತೃತ್ವವೂ, ಕರ್ಮತ್ವವೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. “ಏವಂ ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ‘ಯ ಏವಂ ವೇದ’ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದನ್ನೇ ‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿತಿ’ ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಿ ‘ಏವಂ’ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ” ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನೇನೂ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದಾಗ ‘ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ನಾವು ಹೇಳಿದಂತೆ ಏವಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುವಾಗ ‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಎಂಬುವುದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ.

ನಿವರಣೆ—‘ತದಿದಮಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿತಿ’ ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪರಭಾಷ್ಯದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ‘ಯಾರು ತಾನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ’ ಎಂದು. ಆದರೆ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ‘ತದಿದಂ ಏವಂ, ಅಸ್ಮಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ವ್ಯರ್ಥ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅವರು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವ ‘ಆತ್ಮಾನಮೇವ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ವ್ಯರ್ಥ. ‘ಯಃ ವೇದ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತಿ’ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಸಾಕು. ‘ತದಿದಂ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಬಯಸುವ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾದ ಉಪಾಸಕ’ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ಉಪಾಸಕನನ್ನೇ ಹೇಳುವ ‘ಯಃ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ತದಿದಂ’ ಅಂದರೆ ‘ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸುವುದಾದರೆ ‘ಯಃ ವೇದ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮ’ ‘ಯಾರು ತಾನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಐಕ್ಯಸಿದ್ಧಿ ಯಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತವೆ.

ನಮ್ಮ ರೀತಿಯಿಂದ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥ- ‘ತದಿದಂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯಃ ಯಾರು ಏವಂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ “ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದೆ” ಎಂದೂ, ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಸ್ಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಹೇಯತ್ವಾದಿಗುಣವುಳ್ಳವನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವನೋ’ ಎಂದು. ಈಗ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಾರ್ಥಕ.

‘ಏವಂ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಲಾಗದು. ಹಿಂದೆ ಉಪನಿಷತ್ತು ‘ತದಾತ್ಮಾನಮೇವ ಅವೇತ್ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ‘ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಆಹೇಯತ್ವಾದಿಗುಣವುಳ್ಳವನೆಂದು ಸರ್ವದಾ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದು ಆದರ ಅರ್ಥ. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ‘ಏವಂ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪರಮತದಂತೆ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ನಾವು

ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅವರು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ ತಿಳಿದವನೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ವಿರುದ್ಧ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುವವನು ಆತ್ಮ. ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವು ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು. ಹೀಗೆ 'ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ತಿಳಿಯುವುದು' ಲೋಕರೂಢಿಗೆ ವಿರುದ್ಧ. ಇದು ಪರರ ವಾದ. ಅದ್ದರಿಂದ ಏವಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅವರು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಭಾನೇ ಪೃಥಗರ್ಥಾನಾಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಭ್ಯಾಸಮೇವ ವಾ |

ಕಲ್ಪಯೇನ್ನೈವ ತದ್ಭಾವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸಭ್ಯಾಸಶ್ಚ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಭಾರತೇ ||

ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಂ ತಥಾಸಹೇಯಂ ನಿತ್ಯಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ವೇತ್ತಿ ಯಃ |

ಸಮಗ್ರಭಾನಂ ಗಚ್ಛೇತ್ ಸ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾನ್ನ ಸಂಶಯಃ |

ಇತಿ ಚ | .

ಸ ಈಶ್ವರ ಏಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಾತ್ಮಾ ಭವತಿ | ಪುಲ್ಲಿಂಗಂ ಚ 'ತತ್ ಸತ್ಯಂ ಸ ಆತ್ಮಾ' ಇತ್ಯಾದಿನತ್ ಭವತಿ |

ದೇವಾನಾಂ ವ್ಯಾಪಕತ್ವಾತ್ ತೇಷಾಮಾತ್ಮಾ ಹರಿಃ ಸದಾ |

ತಜ್ಞಃ ಪ್ರಿಯಸ್ತತಸ್ತೇಷಾಂ ತಸ್ಯ ನಾಭೂತಿದಾಸ್ತತಃ |

ಇತಿ ನಾನುನೇ ||

ಅನುನಾದ—'ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದಾಗಲೀ, ಅಭ್ಯಾಸವೆಂದಾಗಲೀ ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುವಾಗ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದಾಗಲೀ, ಅಭ್ಯಾಸವೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ' ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಯ ಏವಂ ವೇದ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಏವಂ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ತದಾತ್ಮಾನ ಮೇವಾವೇತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾನೇ ತಿಳಿದಿರುವನೆಂದೂ, ಅಹೇಯನೆಂದೂ, ನಿತ್ಯನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಮಗ್ರತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

'ಆತ್ಮಾ ಹ್ಯೇಷಾಂ ಸ ಭವತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ 'ತತ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ಸಃ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಸರಿಯಲ್ಲ. 'ಆ ಪ್ರಭುವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ಅನುಪಪತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. 'ತತ್ ಸತ್ಯಂ ಸ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ 'ತತ್' ಶಬ್ದ

ದಿಂದ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ, ಆತ್ಮ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮಶಬ್ದ ಯೋಗದ ಬಲದಿಂದಾಗಿ 'ಸಃ' ಎಂದು ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡಬಹುದು. 'ಆತ್ಮಾಹ್ಯೇಷಾಂ ಸ ಭವತಿ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪರರು ಹೇಳುವ 'ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ 'ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯು ಅವರಿಗೆ ಆತ್ಮನನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಹರಿಗೆ ಪ್ರಿಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಿಯ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಫಲವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ವಾಮನಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽನ್ಯಾಂ ವಿಲಕ್ಷಣಾಂ ದೇವತಾಂ ಸ್ವಗುಣೇಭ್ಯೋಽಹೇಯ-
ತ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚಾನ್ಯಾಂ ಯ ಉಪಾಸ್ತೇ | 'ಅಹೇಯೋಽಸ್ತೀತಿಮೇಯಶ್ಚಾ-
ನ್ಯೋಽನ್ಯಶ್ಚಾಸೌ ವಿಷ್ಣುರಿ'ತಿ ಮತ್ವಾ ಯೋ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯಾಂ ದೇವತಾ-
ಮುಪಾಸ್ತೇ 'ಅನ್ಯೋಽಸಾವನ್ಯೋಽಹಮಸ್ತೀ'ತಿ ನ ಸ ನೇದೇತಿ ವಾ |

ಜೀವಾದಿಭ್ಯೋ ಹರಿರ್ಭಿನ್ನಃ ತಂ ಯಃ ಸ್ವಗುಣಭೇದತಃ |
ಅಹೇಯೋಽನ್ಯೋ ಹರಿಶ್ಚಾನ್ಯ ಇತಿ ಮತ್ವಾಽನ್ಯಮೇವ ವಾ |
ಯ ಉಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ ಜ್ಞಾನೀ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪಶುರ್ಹಿ ಸಃ |
ಸನ್ಯುಗ್ಂ ಜ್ಞಾನೀ ತು ದೇವಾನಾಂ ಪಶುರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುನಾದ—ಸರ್ವಜೀವ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ದೇವನನ್ನು ಯಾರು ತನ್ನ ಗುಣಗಳಾದ ಅಹೇಯತ್ವಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಸರ್ವಜೀವರಿಂದ ಅನ್ಯ ಎಂದೂ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಗುಣಗಳಾದ ಅಹೇಯತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯ ಎಂದೂ ಅನ್ವಯ. ಅಥವಾ 'ಯಾರು ಅಹೇಯನಾದ ವನೂ ಅಸ್ತೀತಿ ಮೇಯನಾದವನೂ ಹರ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ವಿಷ್ಣುವು ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಹರ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿಗಳನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ'. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಮಾಣವಚನ ಹೀಗಿದೆ—'ಹರಿಯು ಜೀವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನು. ಅವನನ್ನು ಯಾರು ಅವನ ಸ್ವಂತಗುಣಗಳಾದ ಅಹೇಯತ್ವಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಹೇಯನಾದವನು ಬೇರೆ, ಹರಿಯು ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಯಾರು ಹರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾದವನನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ

ಅವನೂ ಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲ. ಅವನು ಮನುಷ್ಯರ ಪಶುವಿನಂತೆ.. ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನಿ ಯಾದವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಶುವಿನಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.'

ವಿನರಣೆ—‘ಅಧ ಯೋಽನ್ಯಾಂ ದೇವತಾಮುಪಾಸ್ತೇ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯ, ಯಾರು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಹೇಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವು ದಿಲ್ಲವೋ ಅವರ ನಿಂದಾಪರ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜೀವಾದಿ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಸ್ವಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ತಾರ್ಕಿಕರ ನಿಂದಾ ಪರವೂ ಆಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಭಿನ್ನರಾದ ಹರ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿಗಳೇ ಅನಂತಗುಣ ಪೂರ್ಣರೆಂದು ತಿಳಿದು ಯಾರು ಅವರನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರ ನಿಂದಾ ಪರವೂ ಆಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ-

‘ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽನ್ಯಾಂ ವಿಲಕ್ಷಣಾಂ ದೇವತಾಂ ಸ್ವಗುಣೇಭ್ಯೋಽ ಹೇಯತ್ವಾದಿ ಭೃತ್ತ್ವಾನ್ಯಾಂ ಯ ಉಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ ವೇದ’ ಎಂದು ಒಂದು ಅನ್ವಯ. ‘ಅಹೇಯೋಽ ಸ್ತೀತಿ ಮೇಯಶ್ಚಾನ್ಯೋಽನ್ಯಶ್ಚಾಸೌ ವಿಷ್ಣು ರಿತಿ ಮತ್ತ್ವಾ ಯೋ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯಾಂ ದೇವತಾಮುಪಾಸ್ತೇ ಅನ್ಯೋಽಸಾವನ್ಯೋಽಹಮಸ್ಮೀತಿ ನ ಸ ವೇದ’ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅನ್ವಯ, ಎರಡನೆಯ ಅನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ‘ಅನ್ಯೋಽಸಾವನ್ಯೋಽಹ ಮಸ್ಮೀತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಉಪಾಸನೆಗೂ ಸಮಾನ ವಿಷಯಕತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಏವಂ ಸ ದೇವಾನಾಮ್’ ಇತ್ಯತ್ರ ಪೂರ್ವಃ ಸಮ್ಯಗ್ ಜ್ಞಾನೀ ಪರಾಮೃತ್ಯತೇ | ‘ಏತನ್ನನುಷ್ಯಾ ವಿದ್ಯುಃ’ ಇತ್ಯತ್ರ ‘ಏತತ್’ ಶಬ್ದೇನ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯದೇವತೋಪಾಸನಮುಚ್ಯತೇ | ನ ಹ್ಯಜ್ಞಾನ್ಯೇನ ದೇವಾನಾಂ ಭೋಜಕಃ | ಜ್ಞಾನೀ ಹಿ ವಿಶೇಷೇಣ ಭೋಜಕಃ | ‘ಅಥೋ ಅಯಂ ನಾ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಲೋಕಃ’ ಇತಿ ವಚನಾತ್ | ‘ಸ ಯ ಏವಂವಿತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮ್ |’ ಬ್ರಹ್ಮವಿಚ್ಛ ತಕ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ |

ತತ್ತ್ವವಿದ್ ದೇವಗೌಃ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ನರಗೌಶ್ಚ ಪೃತತ್ತ್ವವಿತ್ |

ತಸ್ಮಾದ್ ದೇವಾಸ್ತತ್ತ್ವವಿದೇ ಪ್ರಿಯಂ ಕುರ್ವಂತ್ಯತಂದ್ರಿತಾಃ |

ಇತ್ಯಾಗ್ನೀಯೇ |

‘ತಸ್ಯ ಹ ನ ದೇವಾಶ್ಚ ನಾಭೂತ್ಯಾ ಈಶತೇ’ ಇತಿ ದೇವಾನಾಂ ತತ್ತ್ವ ಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಿಯಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಏವಂ ಸ ದೇವಾನಾಮ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ

‘ಸ ಸ ವೇದ’ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಅಜ್ಞಾನಿಯನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ಅಜ್ಞಾನಿಯು ದೇವಭೋಜಕನಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ-‘ತದಿದ ಮಪ್ಯೇತರ್ಹ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯನ್ನೇ ‘ಏವಂ ಸ ದೇವಾ ನಾಮ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಸಃ’ ಎಂದು ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿದೆ. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅವನಿಗೆ ದೇವಪ್ರಿಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ‘ತಸ್ಮಾದೇತೇಷಾಂ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಂ ಯದೇತನ್ಮನುಷ್ಯಾ ವಿದ್ಯುಃ’ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಿಯ ಎಂದು ಹೇಳಿ ರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ-‘ಏತನ್ಮನುಷ್ಯಾವಿದ್ಯುಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರ ಅನ್ಯದೇವತೋಪಾಸನೆಯು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ‘ಮನುಷ್ಯಾಃ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯಾಂ ದೇವತಾಂ ವಿದ್ಯುಃ’ ಮನುಷ್ಯರು ವಿಷ್ಣುಭಿನ್ನವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಏತತ್ ದೇವಾನಾಂ ಸ ಪ್ರಿಯಂ ಇದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಲ್ಲ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ಏವಂ ಸ ದೇವಾ ನಾಮ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಸಃ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಅಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡದೆ, ದೂರೋಕ್ತನಾದ ಜ್ಞಾನಿಯನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಸಃ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭೋಜಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅಜ್ಞಾನಿಯು ದೇವಭೋಜಕನಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನಿಯು ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದರೂ ಜ್ಞಾನಿಯಂತೆ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭೋಜಕನು. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯ. ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನಿಯು ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ ಭೋಜಕನು’ ಎಂದು ಇದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಾಚನವಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಪ್ತಾನ್ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ‘ಸ ಯ ಏವಂವಿತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾ ಮಾತ್ಮಾ ಭವತಿ’-ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವ ಜ್ಞಾನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ಭೋಜಕನಾಗುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬ ವಚನವಿದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಯದ್ಯಪ್ಯನೇವಂ ವಿದ್ ಮಹತ್ಪುಣ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಕರೋತಿ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ‘ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸ್ತೇ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏವಂವಿತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಯನ್ನೂ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ‘ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವಂದೂ, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲದವನು ಮನುಷ್ಯರ ಗೋವಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಿಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ಆಗ್ನೇಯ ಪುರಾಣ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ದೇವತೆಗಳು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥ ರಾಗುವುದಿಲ್ಲ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಮ್’ ಇತಿ |
 ‘ಯಚ್ಚಿಕೇತ ಸತ್ಯಮಿತ್ ತನ್ನ ನೋಘಂ |
 ನಸು ಸ್ವಾರ್ಹಮುತ ಜೇತೋತ ದಾತಾ’
 ‘ಸತ್ಯೋ ಜೀವೇಶಂಯೋರ್ಭೇದಃ ಸತ್ಯಾ ನಿಷ್ಕೋರ್ಗುಣಾ ಅಪಿ |
 ಸತ್ಯಂ ಜಗದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಸತ್ಯೇಶಜಗತೋರ್ಭೇದಿಃ |’

ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ |

ಭೇದೇನೈವ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಭೇದೇನೇಶಂ ಗುಣೈಃ ಸಹ |
 ಭೇದೇನ ಜೀವಾನನ್ಯೋನ್ಯಂ ಮುಕ್ತಾಃ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸರ್ವಶಃ |
 ನಿಃಶೇಷದುಃಖಹೀನಾಶ್ಚ ಕೇವಲಂ ಸುಖಭೋಗಿನಃ |
 ಜನ್ಮಮೃತ್ಯುವಿಹೀನಾಶ್ಚ ಕಾಲಸಂಬಂಧವರ್ಜಿತಾಃ |
 ರಜಸ್ತಮಃಸತ್ತ್ವಹೀನಾಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಚ ನಿವರ್ಜಿತಾಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಗಾರುಡ ವಚನಾನ್ ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತಾ ನಕ್ತುಂ ಯುಕ್ತಾ |

ಅನುನಾದ—‘ನ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ’ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಇಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅವಿದ್ಯಾಕೃತವಾದ ಅಸರ್ವತ್ವವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನಿಯು ಸರ್ವವೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅಸರ್ವತ್ವಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರೆ ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಅಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾದಿಗಳನ್ನು ಈ ವಚನಗಳು ನಿಂದಿಸಿವೆ—ಅಸುರರು ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ, ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯವೆಂದೂ, ಈಶ್ವರರಹಿತವಾದುದೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಈ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೇ, ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ. ಅವನು ಬಲಿ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಸ್ವಹೇತುವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು’ ಎಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವು ಸತ್ಯ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಗಳು ಸತ್ಯ, ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯ. ಈ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಇರುವ ಭೇದವು ಸತ್ಯ’ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ‘ನಿಃಶೇಷದುಃಖ ರಹಿತರೂ, ಕೇವಲ ಸುಖವನ್ನೇ ಭೋಗಿಸುವವರೂ, ಜನ್ಮ ಮರಣ ಹೀನರೂ, ಕಾಲ ಸಂಬಂಧಕೃತ ವಿಕಾರರಹಿತರೂ, ಪ್ರಕೃತಿಕೃತ ವಿಕಾರರಹಿತರೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಭ್ರಾಂತಿಯುಂಟಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಮುಕ್ತರು ಈ ಜಗತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ, ಗುಣಸಹಿತನಾದ ಈಶ್ವರನು ಈ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದೂ ಜೀವರೂ ಸಹ ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನರೆಂದೂ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ಗಾರುಡ ವಚನವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ನಿವರ್ತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯವಾಕ್ಯಗಳು ಮೋಹನಾರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಿರೈಜ್ ಮಾನುಷದೇವಾದಿವಿಷ್ಟು ರೂಪೇಷ್ಟ ಶಕ್ತತಾ |
ಯಸ್ಮಿನ್ ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ವಿಷಯೇ ದುಃಖಿತ್ವಂ ಭಿನ್ನತಾಸಿ ವಾ |
ಪ್ರಕೃತೇರ್ವಿಕಾರತಾ ವಾಸಿ ಚ್ಛೇದಭೇದವೃಣಾದಿ ವಾ |
ಅಜ್ಞಾನಂ ನಾಶಿತಾ ವಾಸಿ ಜನ್ಮ ಜೀವೈರಭಿನ್ನತಾ |
ಪ್ರಕೃತ್ಯಭಿನ್ನತಾ ವಾಸಿ ಜೀವಾಭೇದಃ ಪರಸ್ಪರಮ್ |
ಜಡಾಭೇದೋಽಥವಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ಜಗತೋಽಸಿ ವಾ |
ಅಗುಣತ್ವಮದೇಹತ್ವಮಕರ್ತೃತ್ವಂ ತಥಾ ಹರೇಃ |
ಸಮ್ಯಗ್ ಭಕ್ತಿಮೃತೇ ಮುಕ್ತಿರ್ವಿಷ್ಣೌ ತದ್ ದ್ವೇಷತಸ್ತಥಾ |
ಮುಕ್ತಾವಭೋಗೋ ಜೀವಾನಾಂ ಮುಕ್ತಾ ಸಾಮ್ಯಂ ತಥೈವ ಚ |
ಅರೂಪತ್ವಂ ಚ ಜೀವಾನಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಬಂಧಿನಾಮಸಿ |
ನಾನುತೀರ್ಥಾದಿಭಿರ್ಮುಕ್ತಿ ಸ್ವತ್ವಜ್ಞಾನಂ ವಿನಾಸಿ ತು |
ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಕಾಶಾತ್ ಪ್ರಕೃತೇಃ ಬ್ರಹ್ಮಣೋನಂತರುದ್ರಯೋಃ |
ಗರುಡೇಂದ್ರಸೂರ್ಯವಿಘ್ನಾದೇರಗ್ನಿಸೋಮಗುಹಾದಿನಾಮ್ |
ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ಯಾನಿರುದ್ಧಸ್ಯ ದೇವವಿಪ್ರಾದಿನಾಮಸಿ |
ಯೈಃ ಕೃಶ್ಣಾಸಿ ಗುಣೈರ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಕಾಶಾದ್ ವರತಾ ತಥಾ |
ಯದಾ ಕದಾಽಸಿ ಯತ್ಸೈರ್ವಾ ವರಶಾಸಾದಿನಾಸಿ ವಾ |
ತಪಸಾ ವಾಸಪ್ರೃಪಾಯೈರ್ವಾ ಯೋಗಜ್ಞಾನಾದಿನಾಸಿ ವಾ |
ಸಾಮ್ಯಂ ವಾ ವಿಷ್ಣ್ವಧೀನತ್ವಾದನ್ಯಥೈಷಾಂ ಸ್ಥಿತಿಃ ಕೃತಿಃ |
ಅಸಂಸಾರಿತ್ವಮೇಷಾಂ ಚಾಪ್ಯೇಷಾಮೀಶ್ವರತಾಸಿ ವಾ |
ವಿನಾ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಸಾದೇನ ಮುಕ್ತಿರೇಷಾಂ ಸಕಾಶತಃ |
ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಯೋಜನಾವಾಪ್ತಿರ್ವಿಷ್ಣೋ ದೋಷಶ್ಚ ಕಶ್ಚನ |
ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವೇಷು ರೂಪೇಷು ಸಂಪೂರ್ಣಗುಣಹೀನತಾ |
ಭೇದೋ ವಾ ವಿಷ್ಣು ರೂಪೇಷು ವಿಶೇಷೋ ವಾ ಗುಣೇಷು ಚ |
ಶ್ರಿಯಃ ಸಕಾಶಾದಾಧಿಕ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದೇಃ ಸಾಮ್ಯಮೇವ ವಾ |
ಬ್ರಹ್ಮವಾಯೋರನಂತಸ್ಯ ರುದ್ರಸ್ಯ ಗರುಡಸ್ಯ ಚ |
ತೇಭ್ಯಶ್ಚೈವೇಂದ್ರಸೂರ್ಯಾದೇರ್ವಿಪ್ರಭೂಸಾದಿನಾಂ ತತಃ |
ಬದ್ಧಾನಾಂ ಮುಕ್ತಿಗಾನಾಂ ವಾ ದೈತ್ಯಾನಾಂ ಮೋಕ್ಷ ಏವ ಚ |
ಸರ್ವಂ ಮೋಹಾರ್ಥಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ನೇದೇಷು ಹರಿಣಾಸಿ ವಾ |
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಾಸಥ ರುದ್ರೇಣ ದೇವೈಶ್ಚ ಮುನಿಭಿಶ್ಚ ತಥಾ |

ಅನುನಾದ—ಪಶು, ಮನುಷ್ಯ, ದೇವತೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಶಕ್ತಿ, ಯಾವುದಾದರೂ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದುಃಖ, ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕಾರತ್ವ, ಭೇದ ಭೇದ ವ್ರಣಾದಿಗಳು, ಅಜ್ಞಾನ, ನಾಶ, ಜನನ, ಜೀವಾಭೇದ, ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಅಭೇದ, ಅಥವಾ ಜೀವರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಾಭೇದ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಡಾಭೇದ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ, ದರಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ಅದೇಹತ್ವ ಮತ್ತು ಅಕರ್ತೃತ್ವ, ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಮೋಕ್ಷ, ವಿಷ್ಣು ದ್ವೇಷದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖಾಭಾವ, ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಸಾಮ್ಯ, ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಆರೂಪತ್ವ, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಕೇವಲ ನಾಮಸ್ಮರಣೆ ಅಥವಾ ತೀರ್ಥಸ್ನಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಶೇಷ, ರುದ್ರ, ಗರುಡ, ಇಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ವಿಘ್ನೇಶ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಷಣ್ಮುಖ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ಇಂತಹ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ, ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಾಗಲೀ ವರ ಶಾಪಾದಿಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಾಗಲೀ, ಉಪಾಯಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಯೋಗಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಯಾವಕಾಲದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಸಾಮ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿ, ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ವಿಲ್ಲದೆ ಅನ್ಯರಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತತ್ವ ಅಥವಾ ಸರ್ವೇ ಶ್ವರತ್ವ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ದೋಷ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದ, ವಿಷ್ಣುಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮತ್ವ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಸಾಮ್ಯ, ಬದ್ಧರಾದ ಅಥವಾ ಮುಕ್ತರಾದ ಗರುಡ ಶೇಷ ರುದ್ರರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪಾಯುಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಅಥವಾ ಅವರ ಸಾಮ್ಯ, ಇಂದ್ರಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಗರುಡಶೇಷರುದ್ರರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಅಥವಾ ಅವರ ಸಾಮ್ಯ, ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಅಥವಾ ಅವರ ಸಾಮ್ಯ, ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷ- ಇವೆಲ್ಲವೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಆಯೋಗ್ಯರ ಮೋಹನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ವೈರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯಾಗಲೀ, ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಲೀ ರುದ್ರನಾಗಲೀ, ದೇವತೆಗಳಾಗಲೀ, ಋಷಿಗಳಾಗಲೀ ಹೀಗೆ ವೇದದೊಂದು ಅದು ಮೋಹನಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಥಾ ಸುರಾಣಾಂ ಸುಜ್ಞಾನೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಸರ್ವದಾ ಶ್ರುತೇಃ |

ತಥಾ ದುರ್ಜ್ಞಾನಜನನೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಮಸುರೇಷು ಚ |

ನಿವನೇವ ಚ ದೇವಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುಬ್ರಹ್ಮಾದಿನಾಮುಪಿ |

ನಿಷ್ಕೋಃ ಸರ್ವಗುಣೈಃ ಪೂರ್ತಿರಪಿ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಿಣಃ |

ಅಜೇಯತ್ವಮಭೇದ್ಯತ್ವಮಚ್ಛೇದ್ಯತ್ವಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ |

ಸರ್ವಾನತಾರರೂಪಾಣಾಮುಪಿ ಚಿತ್ಸುಖರೂಪತಾ |

ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದ್ಯಾಧಿಕ್ಯಂ ಸರ್ವೇಶತ್ವಂ ಸ್ವತಂತ್ರತಾ |
 ಸರ್ವಶಕ್ತಿ ಸ್ವತ್ವಸಾದಾನೋಕ್ಷೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿನಾಮಹಿ |
 ತದ್ಭಕ್ತೈವ ವಿನೋಕ್ಷತ್ ಭೇದೋ ಜೀವೇಶಯೋರಹಿ |
 ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಶಕ್ರಾದೇಃ ಕ್ರಮೇಣೈವ ನಿಜಾ ಗುಣಾಃ |
 ಸರ್ವದೋಷವ್ಯವೇಶತ್ವಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವತ್ರ ಸರ್ವದಾ |
 ಏತತ್ ಸರ್ವಂ ಸರ್ವವೇದೈರ್ವಿಷ್ಣ್ವಾದೈರ್ಬೋಧಿತಾಗಣೈಃ |
 ಋಷಿಭಿಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದೈಶ್ಚ ಸನ್ಯುಕ್ತ ತಾತ್ಪರ್ಯತಃ ಸದಾ |
 ಉಕ್ತಂ ಸರ್ವೇಷು ಶಾಸ್ತ್ರೇಷು ತಸ್ಮಾದ್ ಗ್ರಾಹ್ಯಂ ಬುಭೂಷುಭಿಃ |

ಅನುವಾದ—ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ
 ದ್ರಾಶ್ಟಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದಂತೆ ದುರ್ಜನರಿಗೆ ಅಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕೂಡ
 ಹೀಗೆಯೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಗುಣ
 ಪೂರ್ಣತ್ವ, ಅವನಿಗೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ಅಜೇಯತ್ವ, ಅಭೇದ್ಯತ್ವ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛೇದ್ಯತ್ವ,
 ಸರ್ವಾವತಾರ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ರೂಪತ್ವ, ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ
 ಮತ್ತು, ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವ, ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವ, ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಅವನ ಅನು
 ಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷ, ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷ, ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದ, ಶ್ರೀ
 ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರೇಂದ್ರರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವತ್ರ ಸರ್ವದಾ
 ಸರ್ವದೋಷರಹಿತತ್ವ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ, ವಿಷ್ಣುವಾದಿ ದೇವತಾಗಣ
 ದಿಂದಲೂ, ಋಷಿಗಳಿಂದಲೂ, ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ತಾತ್ಪರ್ಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸರ್ವ
 ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೇಯಸ್ಕಾಮಿಗಳು ಇದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸ
 ಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಂ ಸತ್ಯಮಿದಂ ಸತ್ಯಮಿದಂ ಸತ್ಯಂ ನ ಸಂಶಯಃ |
 ಕೋಟಿಭಿಃ ಶಪಥ್ಯಶ್ಚಾಪಿ ನಿರ್ಣೀತಂ ದೇವತಾಗಣೈಃ |
 ಅನಾದಿಕಾಲತಶ್ಚಾಯಂ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥೋ ನಾನ್ಯಥಾ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಪುನಶ್ಚಾನಂತಕಾಲೇನ ಏಷ ಏವ ನ ಸಂಶಯಃ |
 ಜ್ಞಾತವ್ಯಶ್ಚೈಷ ಏವಾರ್ಥಃ ಸರ್ವದೈವ ಬುಭೂಷುಭಿಃ |
 ಏನಂ ತು ಸ್ಥಿರಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಯಾಸ್ಯಥ ತತ್ಪರಮ್ |
 ಏನಂ ತೇ ಹಂಸರೂಪೇಣ ವಿಷ್ಣುನಾ ದೇವತಾಗಣಾಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಬೋಧಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ತಥಾ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪರಂ ಗತಾಃ |

ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಿಷ್ಣು ಹಂಸರೂಪ ಉಕ್ತ್ವೈವಂ ತು ದಿನೌಕಸಾಮ್ |
 ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯರೂಪೇಣ ತೇನ ಸರ್ವಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯರೂಪೇಣ ವಿನೇಶಾನಂತಮೇವ ಚ |
 ತಂ ಧ್ಯಾಯತಿ ಸದಾನಂತಸ್ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತಿಪದೇಚ್ಛಯಾ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯೇನ ರೂಪೇಣ ಕಾನುಮೇವ ವಿನೇಶ ಸಃ |
 ಹಂಸಸ್ತದ್ಧ್ಯಾನತೋ ಮುಕ್ತಿಂ ಕಾನು ಇಚ್ಛತಿ ಸರ್ವದಾ |
 ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯರೂಪೇಣ ಸೋನಿರುದ್ಧಂ ವಿನೇಶ ಹ |
 ಹಂಸಸ್ತದ್ಧ್ಯಾನತೋ ಮುಕ್ತಿಮನಿರುದ್ಧಸ್ತಥೇಚ್ಛತಿ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣೇ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯಗೀತಾಯಾಮ್ |

ಅನುನಾದ—‘ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಪ್ರಮೇಯವೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯ, ಸತ್ಯ, ಸತ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಇದು ಕೋಟಿ ಶಪಥಗಳಿಂದ ದೇವತಾಗಣಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ. ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಪುನಃ ಅನಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಸುಸ್ಥಿರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀರಿ’. ಹೀಗೆ ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ತಿಳಿದು ಅವನನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಿಷ್ಣುವೇ ಹಂಸರೂಪದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೀಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿ ವಾಸುದೇವರೂಪದಿಂದ ಸರ್ವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪದಿಂದ ಶೇಷನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅವನಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಬಯಸಿ ಶೇಷನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅವನನ್ನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪದಿಂದ ಮನ್ಮಥನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಮನ್ಮಥನು ಅವನ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಅನಿರುದ್ಧರೂಪದಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅನಿರುದ್ಧನು ಅವನ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ’- ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಬ್ರಹ್ಮ ನಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀದೇಕಮೇವ | ತದೇಕಂ ಸನ್ನ
 ನೃಭವತ್ | ತಚ್ಚ್ರೀಯೋರೂಪಮತ್ಯಸೃಜತ ಕ್ಷತ್ರಂ | ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ
 ದೇವತ್ರಾ ಕ್ಷತ್ರಾಣೇಂದ್ರೋ ವರುಣಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರಃ ಪರ್ಜನ್ಯೋ

ಯಮೋ ಮೃತ್ಯುರೀಶಾನ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಾತ್ ಪರಂ ನಾಸ್ತಿ |
ತಸ್ಮಾದ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಮಧಸ್ತಾದುಪಾಸ್ತೇ ರಾಜಸೂಯೇ |
ಕ್ಷತ್ರ ಏನ ಯಶೋ ದಧಾತಿ | ಸೈಷಾ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಯೋನಿಯದ್
ಬ್ರಹ್ಮ | ತಸ್ಮಾದ್ ಯದ್ಯಪಿ ರಾಜಾ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಬ್ರಹ್ಮೈವಾಂ-
ತತ ಉಪನಿಶ್ರಯತಿ ಸ್ವಾಂ ಯೋನಿಂ | ಯ ಉ ಏನಂ ಹಿಂಸ್ರಿ ಸ್ವಾಂ
ಸ ಯೋನಿಮೃಚ್ಛತಿ | ಸ ಪಾಪೀಯಾನ್ ಭವತಿ | ಯಥಾ ಶ್ರೇಯಾಂಸಂ
ಹಿಂಸಿತಾ |

ಈ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಚತುರ್ಮುಖನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಅವನು
ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮೊದಲು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದ್ದನು. ಒಬ್ಬನೇ
ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅವನು ಪರಿವಾರ ಸಮೇತನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ತನಗೆ ಪರಿವಾರವನ್ನು
ಬಯಸಿ ಅವನು ಉಳಿದ ಸರ್ವ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯನ್ನು
ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಾದ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಗರುಡ, ವರುಣ,
ಸೋಮ, ಅವನಿಗೆ ಸಮನಾದ ಸೂರ್ಯ, ಸದಾಶಿವ, ವರ್ಜಸ್ಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಇಂದ್ರ, ಅವ-
ನಿಗೆ ಸಮನಾದ ಕಾಮ, ಯಮ, ಮೃತ್ಯುಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಶೇಷ, ಈಶಾನಶಬ್ದವಾಚ್ಯ
ವಾಯು— ಇವರುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯು ಉತ್ತಮ. ಅದಕ್ಕಿಂತ
ಉತ್ತಮವಾದುದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿ ಹೊರತು ಮತ್ತೊಂದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ರಾಜ-
ಸೂಯೆಯಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಕೆಳಗೆ ನಿಂತು ಸಿಂವಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ರಾಜನಿಗೆ ಸೇವೆ
ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೆಳಗೆ ನಿಂತು ಸೇವೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೇ ಯಶಸ್ಸನ್ನಂಟು
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಉತ್ತಮನೇ ಆದರೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಯಶಸ್ಸನ್ನು
ಕೊಡಲು ಕೆಳಗೆ ನಿಂತು ಸೇವೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. 'ಉತ್ತಮನೇ ಆದರೂ' ಎಂದೂ ಏಕೆ?
ಕಡಿಮೆಯವನಾದುದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಹಾಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಏಕೆ
ಹೇಳಬಾರದು? ಎಂದರೆ, ಯದ್ಯಪಿ ರಾಜನು ರಾಜಸೂಯೆಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ
ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯ-
ನಿಗೆ ತತ್ಪೋಷದೇವತಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಗುರು. ಆ ಕಾರಣ-
ದಿಂದ ರಾಜಸೂಯೆಯಾಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜನು ತನಗೆ ಗುರುವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ
ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾವ ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆಯೋ
ಅವನು ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೇ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ, ಗುಣಾಧಿಕನಾದ ತಂದೆಯನ್ನು
ಕೊಂದರೆ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಗುರಿ
ಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಷ್ಕೋಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಃ ಸನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಜಜ್ಞೇ ಚತುರ್ಮುಖಃ |

ಇತೋಽಗ್ರೇ ಜಗತ್ಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಜಾತಿರಜಾಯತ |
 ವಾಯುಃ ಸದಾಶಿವೋಽನಂತೋ ಗರುಡಃ ಶಕ್ರ ಏನ ಚ |
 ಕಾಮಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚೈವ ಸೋಮಃ ಸೂರ್ಯೋ ಯಮಸ್ತಥಾ |
 ಏನಮಾದ್ಯಾಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಸ್ತು ದೇವಾನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮನಿರ್ಮಿತಾಃ |
 ಶ್ರೇಯಸೀ ಸರ್ವಜಾತಿಭ್ಯಃ ಕ್ಷತ್ರಜಾತಿರಿತಿ ಶ್ರುತಿಃ |
 ನೈವ ಕ್ಷತ್ರಾತ್ ಪರಾ ಜಾತಿಬ್ರಹ್ಮಜಾತಿಂ ವಿನಾ ಕ್ಷಚಿತ್ |
 ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಚ ಪರೋ ರಾಜಾ ರಾಜಸೂಯಾಶ್ಚಮೇಧಯೋಃ |
 ಉಪಾಸ್ತೇ ರಾಜಸೂಯೇಽತೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ರಾಜಸೂಯಿನಮ್ |
 ಆಸೀನ ಆಸನಾಧಸ್ತಾತ್ ತಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗುರುಃ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಸ ರಾಜಸೂಯಾಂತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ ನಂದಯೀತ ಚ |
 ಯಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಹಾ ಪಿತೃಹಾ ಸ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಸಾಹೀಯಾನೇನ ಭವತಿ ಹತ್ವಾ ಸ್ವಪಿತರಂ ಯಥಾ |

ಇತಿ ವಾಮನೇ ||

ಅನುನಾದ—ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯವನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದನು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಜಗತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯು ಜನಿಸಿತು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯು, ಸದಾಶಿವ, ಶೇಷ, ಗರುಡ, ಇಂದ್ರ, ಕಾಮ, ವರುಣ, ನೋಮ, ಸೂರ್ಯ, ಯಮ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಜನಿಸಿದರು. ಸರ್ವಜಾತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜಾತಿ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ರಾಜಸೂಯ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ರಾಜನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜಸೂಯಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ರಾಜನನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಿಂತ ಕೆಳಗೆ ಕುಳಿತು ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ರಾಜನಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಗುರು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜ ಸೂಯಯಾಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಬೇಕು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಪಿತೃಘಾತಕನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಕೊಂದರೆ ಹೇಗೆ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಕೊಂದರೂ ಹಾಗೆಯೇ ಅದೇ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಾಮನಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವತೋಽಧಿಕಗುಣಂ ಹತ್ವಾ ಸಾಕ್ಷಾಚ್ಚ ಪಿತರಂ ಪುನಃ |

ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಹತ್ವಾ ತಾನಾನ್ ದೋಷೋ ಭವೇದ್ ಧ್ರುವಂ |

ಇತ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ |

ಈಶಾನೋ ಮಾರುತಃ ಸ್ರಾಣೋ ವಾಯುರ್ಜಿಷ್ಣುಸ್ತಥೈವ ಚ |
ಧೃಷ್ಣುಶ್ಚ ಪವನಾನಶ್ಚ ಪವನಶ್ಚೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಶಬ್ದತತ್ತ್ವೇ |

ಮೃತ್ಯುಃ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಶೇಷಃ ಶೇಷಾನಂತಸ್ತಥೈವ ಚ |
ಬಲಿರ್ಮಹಾವಿಷಶ್ಚೇತಿ ಭೂಧರಶ್ಚೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ | ಇತಿ |
ಇಂದ್ರಃ ಸುಪರ್ಣೋ ಗರುಡೋ ಮಹಾಭಾರೋ ಧುರಂಧರಃ |
ವಿಶ್ವಜಿಜ್ಞಾಪ್ಯವಧ್ಯಶ್ಚ ನೈನತೇಯಶ್ಚ ಕಥ್ಯತೇ | ಇತಿ |
ಪರ್ಜನೋ ಮಘನಾಂಶ್ಚೈವ ಪುರುಹೂತಃ ಪುರಂದರಃ |
ಸ್ರಾಚೀನ ಬರ್ಹಿಹರ್ಯಶ್ಚಃ ಸೋಮಪೋ ಮೇಷಭುಕ್ ತಥಾ |
ಇತಿ ಚ |

ಯಶೋನಿಧಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತು ತದ್ ದಾತುಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯೇ ಸ್ವಯಂ |
ಅಧೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಆಸೀನೋ ರಾಜಸೂಯೇ ಹಿ ಸೇವತೇ |
ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ||

ಋಚ್ಛತಿ ವಿನಾಶಯತಿ | ರೀಜ್ ಕ್ಷಯೇ ಇತಿ ಧಾತೋಃ |

ಅನುವಾದ-‘ತನಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣುಳ್ಳ ಜನ್ಮಕೊಟ್ಟ ತಂದೆಯನ್ನು ಕೊಂದರೆ ಎಷ್ಟು ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆಯೋ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಕೊಂದರೆ ಅಷ್ಟು ದೋಷ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಆಗ್ನೇಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈಶಾನ ಎಂದರೆ ವಾಯು. ಏಕೆಂದರೆ, ‘ಈಶಾನ, ಮಾರುತ, ಪ್ರಾಣ, ವಾಯು, ಜಿಷ್ಣು, ಧೃಷ್ಣು, ಪವಮಾನ, ಪವನ ಇಷ್ಟು ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ’ ಎಂದು ಶಬ್ದತತ್ತ್ವ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮೃತ್ಯು ಎಂದರೆ ಶೇಷ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಮೃತ್ಯು, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಶೇಷ, ಶೇಷ, ಅನಂತ, ಬಲಿ, ಮಹಾವಿಷ, ಭೂಧರ ಎಂದು ಶೇಷನು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರನೆಂದರೆ ಗರುಡ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಸುಪರ್ಣ, ಗರುಡ, ಮಹಾಭಾರ, ಧುರಂಧರ, ವಿಶ್ವಜಿತ್, ಅವಧ್ಯ, ವೈನ ತೇಯ ಎಂದು ಗರುಡನು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪರ್ಜನ್ಯನೆಂದರೆ ಇಂದ್ರ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಪರ್ಜನ್ಯ, ಮಘವಾನ್, ಪುರುಹೂತ, ಪುರಂದರ, ಸ್ರಾಚೀನ ಬರ್ಹಿ, ಹರೃಶ್ಚ, ಸೋಮಪ, ಮೇಷಭುಕ್ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಹೆಸರುಗಳು’ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಬಹಳ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಅವನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ತಾನು ಕೆಳಗೆ ಇದ್ದು ರಾಜನಿಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದೇವರು.

ಋಚ್ಛತಿ ಎಂದರೆ ಗಚ್ಛತಿ, ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಋಚ್ಛತಿ ಎಂದರೆ ವಿನಾಶಯತಿ-ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ರೀರ್ಜ್ವಯೇ-ನಾಶಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಧಾತುಪಾರವಿದೆ.

ವೈಶ್ಯ ಶೂದ್ರ ಜಾತಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್ | ಸ ವಿಶಮಸೃಜತ | ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ದೇವ ಜಾತಾನಿ ಗಣಶ ಆಖ್ಯಾಯಂತೇ ನಸವೋ ರುದ್ರಾ ಆದಿತ್ಯಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಮರುತ ಇತಿ |

ಬ್ರಹ್ಮನು ಇನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಪರಿವಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪರಿವಾರವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವವರನ್ನು ಅಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಏಳು ವಸುಗಳನ್ನೂ, ಸದಾಶಿವ ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹತ್ತು ಮಂದಿ ರುದ್ರರನ್ನೂ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಇಂದ್ರ ವರುಣ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂಟುಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೂ, ಹತ್ತು ಮಂದಿ ವಿಶ್ವೇದೇವರನ್ನೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಲವತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ವೈಶ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್ | ಸ ಶೌದ್ರಂ ವರ್ಣಮಸೃಜತ ಪೂಷಣಂ | ಇಯಂ ವೈ ಪೂಷಾ | ಇಯಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಪುಷ್ಯತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ |

ಇನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಪರಿವಾರವನ್ನು ಪಡೆಯದಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂಷಾ ಎಂಬ ಶೂದ್ರಜಾತಿಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಪೃಥಿವಿಯು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆದಕಾರಣ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಪೂಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿವಸ್ವದಿಂದ್ರ ವರುಣ ವಿಷ್ಣು ಭ್ಯೋಽನ್ಯೇಽದಿತೇಃ ಸುತಾಃ | ರುದ್ರಾದನ್ಯೇ ತಥಾ ರುದ್ರಾ ವಾಯೋರನ್ಯೇ ಚ ವಾಯವಃ | ಅಗ್ನೇರನ್ಯೇ ಚ ನಸವೋ ವೈಶ್ಯಾ ಇತ್ಯೇವ ಕೀರ್ತಿತಾಃ | ಏಕ ಏವ ಹರೇರ್ಜಾತಃ ಪರಿವಾರ ನಿವರ್ಜಿತಃ | ವಾಯ್ವಾದೀನ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾನ್ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪುನರಲ್ಪ ಪರಿಗ್ರಹಃ | ಇಚ್ಛನ್ ಬಹುಪರೀವಾರಂ ವೈಶ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್ ಸಸರ್ಜ ಹ | ತತೋ ಬಹುತರಾನಿಚ್ಛನ್ ಶೂದ್ರಾನ್ ದೇವಾನ್ ಸಸರ್ಜ ಚ | ಅಶ್ವಿನೌ ಪೃಥಿವೀ ಚೈವ ಕಾಲಾ ಮೃತ್ಯವ ಏವ ಚ | ಶೂದ್ರದೇವಾಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಾ ದೇವವರ್ಣಾ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಾಃ |

ಅನುನಾದ—ವಿವಸ್ವಾನ್ ಇಂದ್ರ ವರುಣ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಆದಿತ್ಯರೂ, ಉಮಾಪತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ರುದ್ರರೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಮರುತ್ತುಗಳೂ, ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವಸುಗಳೂ ವೈಶ್ವರನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದನು. ಅವನಿಗೆ ಪರಿವಾರವಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಯು ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಸಿದರೂ ಅಲ್ಪಪರಿವಾರವುಳ್ಳವನೇ ಆದನು. ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿವಾರವನ್ನು ಬಯಸಿ ವಸು ಮುಂತಾದ ವೈಶ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿವಾರವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ರೂದ್ರದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅಶ್ವಿನಿ ದೇವತೆಗಳು—ಪೃಥಿವೀ, ಕಾಲ, ಮೃತ್ಯು, ನಿರ್ಯುತಿ ಇವರು ರೂದ್ರದೇವತೆಗಳೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ವರ್ಣ ವಿಭಾಗ ಈ ರೀತಿ.

ಧರ್ಮಾಭಿನಾನಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನೈವ ನ್ಯಭವತ್ | ತಚ್ಛ್ರೇಯೋರೂಪಮತ್ಯಸೃಜತ ಧರ್ಮಂ | ತದೇತತ್ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಂ ಯದ್ ಧರ್ಮಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ಧರ್ಮಾತ್ ಪರಂ ನಾಸ್ತಿ | ಅಥೋ ಅಬಲೀಯಾನ್ ಬಲೀಯಾಂಸಮಾಶಂಸತೇ ಧರ್ಮೀಣ | ಯಥಾ ರಾಜ್ಞ್ಯನಂ | ಯೋ ನೈ ಸ ಧರ್ಮಃ ಸತ್ಯಂ ನೈ ತತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಸತ್ಯಂ ನದಂತಮಾಹುರ್ಧನುಃ ನದತೀತಿ | ಧರ್ಮಂ ವಾ ನದಂತಂ ಸತ್ಯಂ ನದತೀತಿ | ಏತದ್ಧೈನೈತದುಭಯಂ ಭವತಿ |

ಚತುರ್ವರ್ಣವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಪರಿವಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಲಿಲ್ಲ. ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳು ವಾಲಕರಾದ ಕಾರಣ ಧಾರಣ ಮತ್ತು ಮೋಚನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಾದ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅಂತಹವನೊಬ್ಬನು ಇರಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಆ ಚತುರ್ಮುಖನು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಜಗದ್ಧಾರಕವಾದ, ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಭೂತವಾದ ಮತ್ತು ಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಭಗವದ್ಧರ್ಮಾಭಿನಾನಿಯಾದ ವಾಯುವಿನ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಶೇಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಜಗದ್ಧಾರಕತ್ವವು ವಾಯುವಿಗೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ವಾಯುವು ಶೇಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೇ ಜಗದ್ಧಾರಕತ್ವ. ಸ್ವತಃ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದವನು ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಧರ್ಮಾಭಿನಾನಿ ಯಾದ ವಾಯುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದವನು ಯುವ ರಾಜನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಹಾರಾಜನನ್ನು ಹೊಂದಲು ಹೇಗೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ

ಪಾಗೆ. ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವಿನ ರೂಪವೇ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯೂ ಹೌದು. ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ರೂಪವು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುವವನನ್ನು ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನನ್ನು ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಂದೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಯುವಿನ ಈ ರೂಪವೇ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸತ್ಯ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ಸ್ವಯಂ ಸಮುದ್ರಿಷ್ಟಃ ಸಾಲಕಾ ದೇವತಾ ಇನಾಃ |
 ಧಾರಣಂ ಕಥನಸ್ಯ ಸ್ಯಾದ್ ಗತಿಶ್ಚಾಸ್ಯ ಕಥಂ ಪರಾ |
 ಇತಿ ನುತ್ವಾ ಹರೇರ್ಭಕ್ತಿಧರ್ಮರೂಪಂ ಪುನರ್ವಿಭುಃ |
 ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಧೈರ್ಯರೂಪಂ ಚ ವಾಯೋ ರೂಪಾಂತರಂ ಪುನಃ |
 ಸಸರ್ಜ ಮತಿನಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವಿಷ್ಣೋರಾಜ್ಞಾ ಪುರುಸರಃ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ವಾಯೋಃ ಪರೋ ನಾಸ್ತಿ ಋತೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಸನಾತನಮ್ |
 ಶೇಷಾದೀನಾಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣಾಂ ವಾಯುರೇವಾಧಿಪಃ ಸ್ತೃತಃ |
 ಧಾರಣಾತ್ ಧರ್ಮ ಇತ್ಯಾಹುರ್ನಾರ್ಯುರ್ಧಾರಯತಿ ಪ್ರಜಾಃ |
 ಅಬಲೋಽಪಿ ತತೋ ವಾಯೋರ್ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ್ಯಾದಿರೂಪಿಣಃ |
 ಪ್ರಾಪ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ವಿಷ್ಣುಂ ಸುಬಲವತ್ತರಮ್ |
 ಯಥೈವ ಯುನರಾಜೇನ ಮಹಾರಾಜಮಭೀಷ್ಟತಿ |
 ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನೀ ಸ ವಾಯುಃ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನವಾನ್ |
 ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ಧರ್ಮವಿದಂ ಸತ್ಯನೇತ್ರೇತಿ ನೇದಿನಃ |
 ಸತ್ಯಜ್ಞಮಥ ಧರ್ಮಜ್ಞಂ ವಾಯುದೇವೋ ಯತಸ್ತಯೋಃ |
 ಇತಿ ನಾರದೀಯೇ ||

ಅನುವಾದ—ಮೇಧಾವಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ನಾನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ, ನಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪಾಲನಕರ್ತರು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಧಾರಣ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಸದ್ಗತಿ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದೆ' ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯೂ, ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಧೈರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯೂ ಆದ ವಾಯುದೇವನ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸನಾತನನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಶೇಷ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ವಾಯುದೇವರೇ ಅಧಿಪತಿ. ಜಗದ್ಧಾರಕರಾದ ಶೇಷಾದಿಗಳನ್ನೂ ವಾಯುವೇ ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಾಯುವನ್ನೇ ಧರ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವತಃ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ತನಾದವನೂ

ಕೂಡ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆ ಯುಪರಾಜನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮದಾರಾಜನನ್ನು ಹೊಂದಲು ಜನರು ಬಯಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಹಾಗೆ. ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವೇ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯೂ ದೌಡು. ವಾಯುವೇ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದ, ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನನ್ನು ಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೆಂದೂ, ಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನನ್ನು ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನೆಂದೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ನಾರದಿಯ ಪ್ರರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಜ್ಞಾನನಿಲ್ಲದ ಕರ್ಮ ನ್ಯರ್ಥ :

**ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಕ್ಷತ್ರಂ ವಿಟ್ ಶೂದ್ರಃ ತದಗ್ನಿನೈವ ದೇವೇಷು ಬ್ರಹ್ಮಾಭವತ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಮನುಷ್ಯೇಷು | ಕ್ಷತ್ರಿಯೇಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ | ವೈಶ್ಯೇನ ವೈಶ್ಯಃ | ಶೂದ್ರೇಣ ಶೂದ್ರಃ | ತಸ್ಮಾದಗ್ನಾ-
ನೇನ ದೇವೇಷು ಲೋಕಮಿಚ್ಛಂತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಮನುಷ್ಯೇಷು |
ಏತಾಭ್ಯಾಂ ಹಿ ರೂಪಾಭ್ಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಭವತ್ | ಅಥ ಯೋ ಹ ನಾ
ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ ಸ್ವಂ ಲೋಕಮದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪೃಥಿ ಸ ಏನಮವಿದಿ-
ತೋ ನ ಭುನಕ್ತಿ | ಯಥಾ ವೇದೋ ವಾಸನೂಕ್ತೋಽನ್ಯಥಾ ನಾ
ಕರ್ಮಾಕೃತಂ | ಯದಿ ಹ ನಾ ಅಪ್ಯನೇವಂವಿನ್ಮಹತ್ ಪುಣ್ಯಂ ಕರ್ಮ
ಕರೋತಿ ತದ್ಧಾಸ್ಯಾಂತತಃ ಕ್ಷೀಯತ ಏನ | ಆತ್ಮಾನಮೇನ ಲೋಕ
ಮುಪಾಸೀತ | ಸ ಯ ಆತ್ಮಾನಮೇನ ಲೋಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಹಾಸ್ಯ
ಕರ್ಮ ಕ್ಷೀಯತೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಭೋವಾತ್ಮನೋ ಯದ್ಯತ್ ಕಾಮಯತೇ
ತತ್ತತ್ ಸೃಜತೇ |**

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದನು. ಮನುಷ್ಯರಾದವರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತ ನಾದನು. ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ರಾದ ಗರುಡಶೇಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಾದ ರಾಜರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾದನು. ವೈಶ್ಯಜಾತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ನಾಸಿಕ್ಯ ವಾಯುವು ದೇವತೆ ಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರಾದ ವಸು ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರಾದವ ರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾದನು. ಶೂದ್ರಜಾತ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ನಿಯುತಿಯು ಅಶ್ವಿನಿ ಮೊದಲಾದ ಶೂದ್ರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರರಾದವ ರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾದನು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಗ್ನಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ರೂಪಗಳಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ

ಯಲ್ಲೆಯೇ ಹೋಮ ಮಾಡಿ, ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೇ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಸಂತರ್ಪಣ ದಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿ ದಿ ಉಪಾಸನೆಯು ಜೊತೆಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವೂ ಅವಶ್ಯಕವಾದದ್ದು. ಯಾರು ಅಗ್ನಿ-ವಿಪ್ರಾರ್ಚಕ ನಾದರೂ ತನಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಈ ದೇಹದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿ ಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನು ಅವನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡದಿದ್ದ ವೇದವೂ, ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡದಿದ್ದ ಕರ್ಮವೂ ಹೇಗೆ ರಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ, ಅವನಿಂದ ಅಜ್ಞಾತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿ ಮಹಾ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನೇ ಮಾಡಿದರೂ ಅವನಿಗೆ ಅದರ ಫಲವು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಪ್ತಕಾಮನಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೊಂದೂ, ಸರ್ವಾಶ್ರಯ ನೊಂದೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂತಹ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾ ನಂತರ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮದ ಫಲವು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಅವನ ಕರ್ಮವೇ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ.

**ಭಾಷ್ಯ-ನೈವ ವ್ಯಭವದಿತಿ ಪರಿವಾರಬಹುತ್ವೇನ ಯದ್ ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವಂ ತನ್ನಾಭವ-
ದಿತ್ಯರ್ಥಃ |**

ಬೃಹತ್ತ್ವಾತ್ ಸರ್ವವರ್ಣಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ |
ಕ್ಷತ್ರಾಣಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಶ್ಚ ತ್ರಿಷೂನತ್ವಾದ್ ವಿಶಃ ಸ್ಮೃತಾಃ |
ಊನವಾಚೀ ಹಿ ವಿಹಿತಬ್ಧಃ ಶುಭೇ ದತ್ತೇ ತ್ರಿಭಿರ್ಯತಃ |
ರಮತೇ ಸ ತತಃ ಶೂದ್ರಃ ಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಾಭಿಮಾನವಾನ್ |
ಬ್ರಹ್ಮಾಗ್ನಿನಾ ಸಹೈವಾಸ್ತೇ ದೇವೇಷ್ಟಥ ನರೇಷು ಚ |
ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ಸಹೈವಾಸ್ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಶುಭಚತುರ್ಮುಖಃ |
ಕ್ಷತ್ರಜಾತ್ಯಭಿಮಾನೀ ತು ಪವನೋ ದೇವರಾಜಭಿಃ |
ಸುಪರ್ಣ ಶೇಷ ರುದ್ರಾದ್ಯೈರ್ಮಾನುಷೇಷು ಚ ರಾಜಭಿಃ |
ವೈಶ್ಯಜಾತ್ಯಭಿಮಾನೀ ಚ ನಾಸಿಕ್ಯೋ ವಾಯುರೂರ್ಜಿತಃ |
ವಸ್ತಾದಿಭಿಃ ಸಹೈವಾಸ್ತೇ ದೇವೇಷ್ಟಥ ನರೇಷು ಚ |
ವಿದ್ವಿಃ ಶೂದ್ರಾಭಿಮಾನೀ ಚ ನಿರ್ಯುತಿರ್ದೇವತಾಸು ಚ |
ನಾಸತ್ಯಯೋಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಚ ಶೂದ್ರೇಷ್ಟೇನ ತು ಮಾನುಷೇ |
ಯಸ್ಮಾದಗ್ನೌ ವಿಶೇಷೇಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸನ್ನಿಧಿರ್ಭವೇತ್ |
ಅತೋಽಗ್ನಾನೇನ ದೇವಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಿಯಮಾದ್ಧನಿಃ |
ಹುತ್ವಾ ಲೋಕಾನ್ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತಿ ತಥಾ ವಿಶ್ವೇ ಚ ಮಾನುಷೇ |

ಅನುನಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್' ಎಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನೈವ ಎ ಅಭವತ್ ಎಂದರೆ, ಪರಿವಾರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಐದನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ 'ನೈವ ವ್ಯಭವತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಿವಾರವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆರನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪ ಪರಿವಾರವಿದ್ದರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಬಹುಪರಿವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಳನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬಹುಪರಿವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಬಹುತರ ಪರಿವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬಹುತರಪರಿವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಧಾರಕ ಮತ್ತು ಮೋಚಕವಾದ ಪರಿವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷತ್ರ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳ ಆಪಾಯದಿಂದ, ತ್ರಾಣಾತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯರೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೂರು ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕನಿಷ್ಠರಾದುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯರಿಗೆ ವೈಶ್ಯರೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಟ್ ಶಬ್ದವು ಊನ, ಕಡಿಮೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಮೂರು ವರ್ಣದವರು ಶುಭವನ್ನು ಅಂದರೆ, ಧನಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಸುಖಿಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಶೂದ್ರರಿಗೆ ಶೂದ್ರರೆಂದು ಹೆಸರು. ಶು ಎಂದರೆ ಶುಭ. ಮೂ ಎಂದರೆ ಅತಿ ಶಯವಾದ ಶುಭ. ಅದನ್ನು ದ ಕೊಟ್ಟರೆ, ರ ಸಂತೋಷಪಡುವವನು ಶೂದ್ರ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತನಾಗಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಂತರ್ಗತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆನಿಸಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಾದ ಗರುಡ ಶೇಷ ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ರಾಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವೈಶ್ಯಜಾತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ನಾಸಿಕ್ಯವಾಯುವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರಾದ ವಸು ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರಾದವರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶೂದ್ರಜಾತ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ನಿರ್ಯುತಿಯು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲಿಯೂ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಜನರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಭೋಜನಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ, ಆ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಜಾತ್ಯುತ್ತಮೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಯತೋ ವಿಸ್ರಾಗ್ನಿಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಸ್ರಾಂಸ್ತಥೈವಾಗ್ನಿಂ ತರ್ಪಯೇದ್ ಬ್ರಹ್ಮತುಷ್ಟಿಕೃತ್ |

ತುಷ್ಟೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ತುಷ್ಟೋ ಲೋಕಾನ್ ಪ್ರದಾಸ್ಯತಿ |
 ಅಗ್ನಿ ವಿಪ್ರಾರ್ಚಕೋಽಪ್ಯೇವಂ ಯೋ ನ ವೇದ ಹರಿಂ ಪರಮ್ |
 ಆಶ್ರಯಂ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಹರಿಸ್ತಂ ನೈವ ಭೋಜಯೇತ್ |
 ಯಥಾಽನಧೀತೋ ವೇದಸ್ತು ಯಥಾ ಕರ್ಮಾಕೃತಂ ತಥಾ |
 ನ ಸನ್ಯುಕ್ ಫಲದೋ ವಿಷ್ಣುರಜ್ಞಾತೋ ಜಗದೀಶ್ವರಃ |
 ಯದ್ಯನೇತ್ತಾ ಮಹದಪಿ ಹಯಮೇಧಾದಿಕಂ ಹರೇಃ |
 ಕುರ್ಮಾತ್ ಪ್ಲಯಿಷ್ಣುಫಲವಾನ್ ಸ ಭವೇನ್ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |
 ಆಪ್ತಕಾಮತಯಾಽಽತ್ಮೇತಿ ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಮುದೀರಿತಃ |
 ಸರ್ವಾಶ್ರಯಮುಪಾಸೀತ ತಮೇವ ಪುರುಷಂ ಸುಧೀಃ |
 ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಾಶ್ರಯ ಇತಿ ಸದೋಪಾಸ್ತೇ ಯ ಆತ್ಮವಾನ್ |
 ಹ್ವೇಯಂತೇ ನಾಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ಶುಭಾನ್ಯೇವ ಕದಾಚನ |
 ಉಪಾಸನಾಬಲಾನ್ಮುಕ್ತೋ ಭೋಗಾನ್ ಕರ್ಮಫಲಾನ್ ಸದಾ |
 ಭುಂಕ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಮೀಪಸ್ಥಃ ಸರ್ವದೋಷವಿವರ್ಜಿತಃ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ವಿತಾಭ್ಯಾಂ ರೂಪಾಭ್ಯಾಂ ಸಹಿತಂ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಭವತ್ | ಸ್ವಂ ಲೋಕಂ
 ಸ್ವಾಶ್ರಯಮ್ |

ಅನುನಾದ—ವಿಲ್ಲ ಜಾತಿಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ರಲ್ಲಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು
 ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲು ಬಯಸುವವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸ
 ಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರೀತನಾದರೆ ವಿಷ್ಣುವು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕ
 ಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿ ವಿಪ್ರಾರ್ಚಕನಾದವನೂ ಕೂಡ ಯಾರು ಹರಿಯನ್ನು
 ಸರ್ಪೋತ್ತಮನೆಂದೂ, ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ,
 ಅವನಿಗೆ ಹರಿಯು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ವೇದವು
 ಹೇಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಕರ್ಮವು ಹೇಗೆ ಫಲ
 ವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಜಗದೀಶ್ವರನೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದರೆ
 ಅವನು ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹರಿಯ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ
 ವಾದ ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ನಶ್ವರವಾದ ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದ
 ಫಲ ಮಾತ್ರ ಸಿಗುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಆಪ್ತಕಾಮನಾದುದರಿಂದ
 ಆತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವಾಶ್ರಯನೆಂದೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ
 ತಿಳಿದು ವಿವೇಕಿಯಾದವನು ಅವನನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವಾ

ಶ್ರಯನೆಂದು ತಿಳಿದು ಸರ್ವದಾ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಶುಭಕರ್ಮಗಳ ಫಲವು ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಉಪಾಸನೆಯ ಬಲದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸರ್ವದೋಷ ವರ್ಜಿತನಾಗಿ ಜ್ಞಾನೋತ್ತರ ಕರ್ಮದ ಫಲವಾದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಸದಾ ಅನುಭವಿಸು ತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಏತಾಭ್ಯಾಂ ಹಿ ರೂಪಾಭ್ಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಭವತ್’ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡನು, ಅವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದನು ಎಂದರ್ಥವೇ ಹೊರತು, ಐಕ್ಯವು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸ್ವಂ ಲೋಕಂ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಶ್ರೀಹರಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೋ ಅಯಂ ನಾ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಲೋಕಃ | ಸ ಯಜ್ಞುಹೋತಿ ಯದ್ ಯಜತೇ ತೇನ ದೇವಾನಾಂ ಲೋಕಃ | ಅಥ ಯದನುಬ್ರೂತೇ ತೇನಸೀಕಾನ್ಮಾ | ಅಥ ಯತ್ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ನಿಗೃಣಾತಿ ಯತ್ ಪ್ರಜಾಮಿಚ್ಛತೇ ತೇನ ಪಿತೃಣಾನ್ಮಾ | ಅಥ ಯನ್ಮನುಷ್ಯಾನ್ ವಾಸಯತೇ ಯದೇಭ್ಯೋಶನಂ ದದಾತಿ ತೇನ ಮನುಷ್ಯಾಣಾನ್ಮಾ | ಅಥ ಯತ್ ಪಶುಭ್ಯಸ್ತೃಣೋದಕಂ ವಿಂದತಿ ತೇನ ಪಶುನಾಂ | ಯದಸ್ಯ ಗೃಹೇಷು ಶ್ವಾಪದಾ ವಯಾಂಸ್ಯಾ ಪಿಪೀಲಿ—ಕಾಭ್ಯ ಉಪಜೀವಂತಿ ತೇನ ತೇಷಾಂ ಲೋಕಃ | ಯಥಾ ಹ ನೈ ಸ್ವಾಯ ಲೋಕಾಯಾರಿಷ್ಟಮಿಚ್ಛೇದೇವಂ ಹೈವಂವಿದೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯರಿಷ್ಟಮಿಚ್ಛಂತಿ | ತದ್ವಾ ಏತದ್ ವಿದಿತಂ ಮೀಮಾಂಸಿತಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಗೃಹಸ್ಥ ಶ್ರಮಿಗಳಾದ ಸರ್ವಜೀವರಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಅಥವಾ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿ ಗೃಹಸ್ಥ ಅವತಾರರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅಥವಾ ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಪರ ಮಾತ್ಮನು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಇರುವವಳವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯ ನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಮೇಲಿನ ದಯೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ವೈಶ್ವದೇವಾದಿ ಹೋಮಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಋಷಿಸ್ಮರಣ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಪಿಂಡಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಭೂಮಿ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಾಸಮಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಯಾಚಕರಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗು

ತ್ತಾನೆ. ಪಶುಗಳಿಗೆ ಹುಲ್ಲು ನೀರು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗು ತ್ತಾನೆ. ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೆಕ್ಕುಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹೆಚ್ಚೇನು ಇರುವೆಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಬಲಿಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಆಶ್ರಯರಾದ ರಾಜರುಗಳಿಗೆ ವಿನಾಶವಾಗಬಾರದೆಂದು ಪ್ರಜೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸರ್ವಾಶ್ರಯನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ವಿನಾಶವಾಗದಿರಲೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಚೇತನರೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವವು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳಿಂದ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯೋಯಂ ಸರ್ವೇಷು ಜೀವೇಷು ನಿಯಾಮಕತಯಾ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಸ ವಿಷ್ಣುರಾಪ್ತಕಾನುತ್ವಾದಾತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಚ್ಯತೇ ಬುದ್ಧಿಃ |
 ಸ ಲೋಕಃ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಸರ್ವಜೀವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ನೈಶ್ವದೇವಾದಿಕಾನ್ ಹೋಮಾನ್ ಯಜ್ಞಾಂಶ್ಚ ಕುರುತೇ ವಿಭುಃ |
 ಕಾರುಣ್ಯಾತ್ ಸರ್ವದೇವೇಷು ತೇನ ದೇವಾಶ್ರಯೋ ಹರಿಃ |
 ಋಷೀಣಾಮಾಶ್ರಯಶ್ಚಾಪಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇಷ್ಟುಷಿಸಂಸ್ಕೃತೇಃ |
 ಸ ಹಿ ಜೀವೇಷು ಸಂವಿಷ್ಟಃ ಪಿಂಡಂ ಪುತ್ರಜನಿಂ ತಥಾ |
 ಯತ್ ಕರೋತಿ ಪಿತೃಣಾಂ ಚ ಸಂಶ್ರಯಸ್ತತ ಏನ ಸಃ |
 ತೃಣೋದಕಾದಿದಾನೇನ ಪಶೂನಾನುನ್ನತೋ ನೃಣಾಮ್ |
 ಉಪಕಾರಾಚ್ಚ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಮಾಶ್ರಯೋ ಹರಿಃ |
 ಯಜ್ಞಾದೀನ್ ದೇವತಾದೀನಾನುನ್ನತೇನ ಪುರೈವ ಯತ್ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯೈರರ್ಥಿತಃ ಪ್ರಾದಾತ್ ಪ್ರೇರಾಬ್ಧೇಸ್ತಟಿ ಉತ್ತರೇ |
 ಅತಶ್ಚ ಸರ್ವಲೋಕಾನಾಮಾಶ್ರಯೋ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಸಃ |
 ಏನಂ ಯೋ ನೇತ್ತಿ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವಮುತ್ತಮಮ್ |
 ಸರ್ವಾಣ್ಯಪಿ ಹಿ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯೇಚ್ಛಂತ್ಯವಿನಾಶಿತಾಮ್ |
 ಸ್ವಾಶ್ರಯಸ್ಯ ಯಥಾ ನಿತ್ಯಮನಾಶಂ ಸಾರ್ಥಯಂತಿ ಹಿ |
 ರಾಜಾದೇರಪಿ ತಾನ್ಯೇವಮುತ್ತಮಾಶ್ರಯನೇದಿನಃ |
 ತದೇತದ್ ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವಮುತ್ತಮಮ್ |
 ವಿಧಿತಂ ಸರ್ವನೇದೈಶ್ಚ ಮೀಮಾಂಸಾಭಿಶ್ಚ ನಿಶ್ಚಿತಮ್ |
 ಇತಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಪರ್ವಣಿ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಜೀವರಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಆಪ್ತಕಾಮ

ನಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯ. ಏಕೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ, ವಿಭುವಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಕರುಣೆಯಿಂದ ವೈಶ್ವದೇವಾದಿ ಹೋಮಗಳನ್ನೂ, ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿ, ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಧ್ಯಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃ ಋಷಿಗಳ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವರಲ್ಲಿದ್ದು, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಪಿಂಡ ಪ್ರದಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹುಲ್ಲು ನೀರು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪಪುಗಳಿಗೂ, ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ, ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ತೃಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದ ಉತ್ತರದಡದಲ್ಲಿ ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಅನ್ನರೂಪವಾಗಿ ಯಜ್ಞದ ಆಹುತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯನು. ಹೀಗೆ ಯಾರು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರಿಗೆ ದೇವತಾದಿ ಸಮಸ್ತಜೀವರೂ ಅವಿನಾಶಿತ್ವವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ತಮಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ನೀಡಿದ ರಾಜನಿಗೆ ಪ್ರಜೆಗಳು ಹೇಗೆ ವಿನಾಶವಾಗದಿರಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಹಾಗೇ ವಾಸುದೇವನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ವಿನಾಶವಾಗದಿರಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಸುದೇವನ ಈ ಉತ್ತಮವಾದ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವವು ಸರ್ವವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ ಋಷಿಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನೇಕೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ ?

ಭಾಷ್ಯ—ಕಿಂತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಭಿರ್ದೇವೈಃ ಪುರಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ನಿರಂಹಸಃ |
 ನಿರ್ಭಯಾನ್ ವಿಷ್ಣುನಾನ್ನೈವ ಯಥೇಷ್ಟಂ ಪದಮಾಗತಾನ್ |
 ಅಲಬ್ಧ್ವಾ ಚಾತ್ಮನಃ ಪೂಜಾಂ ಸಮ್ಯಗಾರಾಧಿತೋ ಹರಿಃ |
 ಮಯಾ ಚಾಸ್ಮಾದಪಿ ಶ್ರೈಷ್ಠ್ಯಂ ವಾಂಛತಾಃ ಹಂಕೃತಾತ್ಮನಾ |
 ತತಃ ಸಾಕ್ಷಾಜ್ಜಗನ್ನಾಥಃ ಪ್ರಸನ್ನೋ ಭಕ್ತವತ್ಸಲಃ |
 ಅಂತಾಂಶೇನಾತ್ಮನೈವೈತಾನ್ ಪೂಜಯಾಮಾಸ ಕೇಶವಃ |
 ದೇವಾನ್ ಪಿತೃನ್ ದ್ವಿಜಾನ್ ಹವ್ಯಕವ್ಯಾಧ್ಯೈಃ ಕರುಣಾಮಯಃ |

ತತಃ ಪ್ರಭೃತಿ ಪೂಜ್ಯಂತೇ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯೇ ಸಚರಾಚರೇ |

ಇತಿ ಚ ಸಾದ್ವೇ |

ಅನುನಾದ—‘ಶ್ರೀಹರಿಯು ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ವಿಧಿಬದ್ಧನಾಗಿ ಪೂಜಿಸಿದುದಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ, ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾಮದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು, ನರಕಾದಿಭಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರು. ಆದರೂ ತಾವು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಹೊಂದದಿದ್ದರೆ ಮುಂದಿನ ದ್ವಾವರಾದಿ ಯುಗಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಲಾರದೆಂಬ ಭಾವಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರ ಜನರನ್ನು ಮೋಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ದುಷ್ಟಜನರ ಮೋಹನಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಬಯಸಿ, ಅಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ನಾನೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆರಾಧಿಸಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಒಡೆಯನಾದ, ಭಕ್ತವತ್ಸಲನಾದ, ಕರುಣಾಮಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ತನ್ನ ಪುರುಷಾವತಾರದ ಅಂಶವಾದ ರಾಮ ಕೃಷ್ಣಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ತಾನೇ ಹೋಮನಾಥನ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಪಿಂಡವಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪಿತೃಗಳನ್ನೂ, ಅನ್ನದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೂ ಪೂಜಿಸಿದನು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೊದಲು ಮಾಡಿ ಚರಾಚರಸಹಿತವಾದ ಮೂಲೋಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜೆಯು ಸಡೆಯುತ್ತದೆ’ ಎಂದೂ ಪಾದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ರುದ್ರದೇವರ ವಚನವಿದೆ.

ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮ :

ಉಪನಿಷತ್—ಆತ್ಮೈವೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ ಏಕ ಏವ | ಸೋಽಕಾನುಯತ ಜಾಯಾಮೇ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಥ ಪ್ರಜಾಯೇಯ | ಅಥ ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಥ ಕರ್ಮ ಕುರ್ವೀಯೇತಿ | ಏತಾನಾನ್ ನೈ ಕಾನುಃ | ನೇಚ್ಚಂಶ್ಚ ನಾತೋ ಭೂಯೋ ನಿಂದೇತ್ | ತಸ್ಮಾದಪ್ಯೇತರ್ಹ್ಯೇಕಾಕೇ ಕಾನುಯತೇ ಜಾಯಾಮೇ ಸ್ಯಾದಥ ಪ್ರಜಾಯೇಯಾಥ ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಸ್ಯಾದಥ ಕರ್ಮ ಕುರ್ವೀಯೇತಿ | ಸ ಯಾನದಪ್ಯೇತೇಷಾಮೇಕೈಕಂ ನ ಸ್ರಾಪ್ನೋತ್ಯ-ಕೃತ್ಸು ಏವ ತಾನನ್ಮನೈತೇ | ತಸ್ಯೋ ಕೃತ್ಸುತಾ | ಮನ ಏನಾ-ಸ್ಯಾತಿತ್ಮಾ | ನಾಗ್ ಜಾಯಾ | ಸ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾ | ಚಕ್ಷುರ್ಮಾನುಷಂ ವಿತ್ತಂ | ಚಕ್ಷುಷಾ ಹಿ ತದ್ ನಿಂದತೇ | ಶ್ರೋತ್ರಂ ದೈವಂ | ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಹಿ ತತ್ ಶೃಣೋತಿ | ಆತ್ಮೈವಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ | ಅತ್ಸುನಾ ಹಿ ಕರ್ಮ.

ಕರೋತಿ | ಸ ಏಷ ಸಾಂಕ್ರೋ ಯಜ್ಞಃ | ಸಾಂಕ್ರಃ ಪಶುಃ | ಸಾಂಕ್ರಃ ಪುರುಷಃ | ಸಾಂಕ್ರಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ | ತದಿದಂ ಸರ್ವಮಾಪ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

||ಇತಿ ಅನ್ಯಾಕೃತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುನಾದ—ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿ ಗೃಹಸ್ಥನಾಗಿದ್ದು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದು ನಿಜ. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಅವನು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೊಡನೆ ಕ್ರೀಡಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಕ್ರೀಡೆಯ ಅನಂತರ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಜನಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ನನಗೆ ವಿತ್ತ ಉಂಟಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವೆನೆಂದೂ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆ ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ, ಅದರೊಳಗಿರುವ ಲೋಕಗಳ ರೂಪವಾದ ವಿತ್ತವನ್ನು ಪಡೆದು ತನ್ನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಬಯಸಲ್ಪಡುವ ಸಂಪತ್ತು ಇಷ್ಟೇ. ಪತ್ನಿ, ಪುತ್ರ, ವಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಎಂದು. ಈ ನಾಲ್ಕುಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚನ್ನು ಯಾರೂ ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಚ್ಛಿಸಿದರೂ ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಮದುವೆಯಾಗದೆ ಒಬ್ಬನೇ ಇರುವವನು ತನಗೆ ಹೆಂಡತಿಯು ದೊರೆಯಲೆಂದೂ, ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆಯುವೆನೆಂದೂ, ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವೆನೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವೆನೆಂದೂ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ತನ್ನನ್ನು ಅಪೂರ್ಣನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹೆಂಡತಿ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಪಡೆಯದಿದ್ದರೂ ಕೂಡಾ, ಹೀಗೆ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಪೂರ್ಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ—‘ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ಭೂತವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತಾನೇ ಪತಿ ಎಂದೂ, ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ಸ್ವರೂಪಭೂತ ಬಲವನ್ನು ಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಕಣ್ಣನ್ನು ಮಾನುಷವಿತ್ತವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ಮಾನುಷವಿತ್ತವಾದ ಹಿರಣ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೋತ್ರವನ್ನು ದೈವವಿತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ದೈವವಿತ್ತರೂಪವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವವನು ಇಂತಹ ಚಿಂತನವನ್ನೇ ಕರ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಚಿಂತನದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಪತ್ನೀ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೆಂದು ಏಕೆ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದರೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞವು ಕರ್ತನಾದ ತಾನು, ಪತ್ನೀ, ಪುತ್ರ, ದೈವವಿತ್ತ ಮತ್ತು ಮಾನುಷವಿತ್ತ ಈ ಐದರಿಂದಲೇ ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞ ಒಂದೇ ಅಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಪಶು ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಗಾದಿ ಪುರುಷರು ಕೂಡ ಮಾತೃ, ಪಿತೃ, ಆಪರ ಕರ್ಮ, ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಸ್ವಕರ್ಮ ಈ ಐದರಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನ ರಾಗುವರು. ಯಜ್ಞ ಪಶು ಮತ್ತು ಪುರುಷರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹವೂ ಈ ಐದರಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುವು. ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದು ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಪತಿಪತ್ತೀಪುತ್ರಾದಿರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗದಿದ್ದರೆ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯಂತೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಗೃಹಸ್ಥನಾಗಿದ್ದು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಮೊದಲು ವಾಸು ದೇವರಿಂದ ಒಬ್ಬನೇ ಜನಿಸಿದನು. ಅವನು ಸರಸ್ವತಿಯೊಡನೆ ಕ್ರೀಡಿಸಲು ಬಯಸಿದ. ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಯಸಿದ. ವಿತ್ತ ಸಿಗಲೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ನೆಂದೂ ಬಯಸಿದ. ಎಲ್ಲರೂ ಬಯಸುವುದು ಇಷ್ಟವೆ. ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಬಯಸಿದರೂ ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯಾಗದೆ ಒಬ್ಬನೇ ಇರುವವನು ತನಗೆ ಹೆಂಡತಿ ಸಿಗಲಿ, ಮಕ್ಕಳಾಗಲಿ, ವಿತ್ತ ದೊರೆಯಲಿ, ಬಳಕೆಯ ಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವೆನೆಂದೇ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಚತುರ್ಮುಖನು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನ್ನೂ ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ತನ್ನನ್ನು ಅಪೂರ್ಣನೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿದನು. ಅವನು ಪೂರ್ಣನೆನಿಸಿದುದು ಹೀಗೆ- ಅವನು ಮೊದಲಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮಾನಸಯಜ್ಞ ವನ್ನು ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ಮಾನಸ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅವನು ತನ್ನ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಪತ್ತಿಯೆಂದೂ, ಬಲವನ್ನು ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಮಾನುಷವಿತ್ತವೆಂದೂ, ಶ್ರೋತ್ರವನ್ನು ದೈವವಿತ್ತವೆಂದೂ, ತನ್ನ ದೇಹವೇ ಅಥವಾ ಈ ರೀತಿಯ ಚಿಂತನೆಯೇ ಕರ್ಮವೆಂದೂ ಭಾಷಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಮಾನಸವಾಗಿ ಭಗವದಾರಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು. ಬಲದಿಂದ ವಾಯುವನ್ನೂ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾನುಷವಿತ್ತವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಹಿರಣ್ಮಯವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ದೈವವಿತ್ತವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಭಗವಂತನಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ ಅಶೇಷ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದನು. ದೇಹದಿಂದಲೇ ಅಥವಾ ಚಿಂತನೆಯಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ತೃತೀಯ ಸವನ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ, ಉತ್ತರ ಕರ್ಮ ಈ ಐದು ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಪಶುವು ಮಧ್ಯಭಾಗ, ಶಿರಸ್ಸು, ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಪುಚ್ಛ ಈ ಐದು ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು. ಋತ್ವಿಗಾದಿ ಪುರುಷರು ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳು ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಭಾಗ ಈ ಐದರಿಂದ

ಕೂಡಿರುವರು. ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹವೆಲ್ಲವೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಐದು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ವಾಗಾದಿ ಪಂಚಕವೂ, ಸವನತ್ರಯಾದಿ ಪಂಚಕವೂ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ಚಿಂತಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಯಾರು ವಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಪೂಜೋಪಯೋಗಿ ಪತ್ತೀಪುತ್ರಾದಿರೂಪದಿಂದಲೂ, ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚಮೂರ್ತ್ಯಧಿಷ್ಠಾನರೂಪದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯುವನೋ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸವನತ್ರಯಾದಿ ಪಂಚಕವನ್ನು ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚಮೂರ್ತ್ಯಧಿಷ್ಠಾನರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಪತ್ತೀಪುತ್ರಾದಿ ಪಂಚಕವನ್ನೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗೃಹಸ್ಥ ಧರ್ಮ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏಕೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪೂರ್ವಮಾಸೀಜ್ಞಾಯಾಂ ಸ ಐಚ್ಛತ |
 ವಿದ್ಯಮಾನಾನುಸಿ ಸದಾ ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ನಿತ್ಯತ್ವೇಽಪ್ಯುಭಯೋರ್ದೇವೋಽನಿಯುಕ್ತಸ್ತು ತಯಾ ಯದಾ |
 ಏಕ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ದೇವ್ಯಾ ರಮನಾಣಃ ಸುತಂ ವಿಭುಃ |
 ಐಚ್ಛದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತತೋ ಜಜ್ಞೇ ತತೋ ದೇವಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ಜಾತೇ ಪುತ್ರೇ ವಿತ್ತಮೈಚ್ಛದ್ ಭೂತಾನ್ಯಂಡಂ ತತೋಽಭವತ್ |
 ಅಂಡಸ್ಯಾಂತಸ್ತಿಸ್ಮೇ ಲೋಕಾಃ ಕುರ್ಯಾಂ ಕರ್ಮೀತಿ ಚೈಚ್ಛತ |
 ತತಸ್ತು ಕೃತವಾನ್ ಯಜ್ಞಂ ಸ್ವಸ್ಮೈ ಸ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಆಹುರಾತ್ಮೇತಿ ತಂ ದೇವಂ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ವಿಷ್ಣುನುನ್ಯಯಮ್ |
 ತಸ್ಮಾದದ್ಯಾಸಿ ಯಃ ಕಾಮೀ ಸ ಹ್ಯೇತಾವಂತನುಚ್ಛತಿ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಸದಾ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರುವವಳೇ ಆದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಸಂಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣರಿಬ್ಬರೂ ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯರಾದರೂ ಯಾವಾಗ ಅವರು ಸಂಭೋಗ ಮಾಡದಿರುತ್ತಾರೋ ಆಗ ನಾರಾಯಣನು ಒಬ್ಬನೇ ಇರುವವನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ದೇವಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸಿ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಲಿ ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜನಿಸಿದನು. ಅವನಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಜನಿಸಿದರು. ಪುತ್ರಜನನವಾದಾಗ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಳಗೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೊಂದಿದವು. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಅವನು ತನ್ನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ನಾಶರಹಿತನಾದ ವಿಷ್ಣು ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಆತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಷ್ಟನ್ನೇ ಬಯಸಿದುದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಕಾಮನೆ ಉಳ್ಳವನು ಪತ್ತೇಪುತ್ತಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯವನ್ನೇ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದೈವಂ ವಿತ್ತಂ ಸುಖಾದ್ಯಂ ಹಿ ಮಿತ್ರಾದ್ಯಂ ಮಾನುಷಂ ತು ಯತ್ |
 ಇದಾನೀನುಪಿ ತಸ್ಮಾದ್ಧಿ ಕಾಮಯೇದೇವಮೇವ ತು |
 ಯಃ ಕಶ್ಚಿತ್ ಪುರುಷೋ ವಾಽಪಿ ತದ್ವೈಕಲ್ಯಾಣಕೃತ್ಸನಾನ್ |
 ಏಕಾಕಿನೋಽಪ್ಯವೈಕಲ್ಯಂ ಯಥೈವ ಸ್ಯಾತ್ ತಥಾ ಶೃಣು |
 ಸ್ವಾತ್ಮನಸ್ತ್ವಪ್ಯಥಗ್ ಯತ್ತದ್ ಜ್ಞಾನರೂಪಂ ಮನಃ ಪರಮ್ |
 ಮುಕ್ತಾನಪಿ ನ ಹೇಯಂ ಯತ್ ತತ್ ಸ್ವಾತ್ಮೇತ್ಯೇವ ಚಿಂತಯೇತ್ |
 ಜಾಯಾಂ ತು ತಾದೃಶೀಂ ನಾಚಂ ಬಲಂ ತಾದೃಕ್ ಸ್ವಮಾತ್ಮಜಂ |
 ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚಕ್ಷುಶ್ಚ ತಾದೃಗ್ ಯದ್ ವಿತ್ತಂ ದೈವಂ ಚ ಮಾನುಷಂ |
 ಏವಂಭೂತಂ ಚಿಂತನಂ ಯತ್ ತತ್ ಕರ್ಮೇತ್ಯೇವ ಚಿಂತಯೇತ್ |
 ಏತತ್ ಷಟ್ಕಿಂ ಚ ಹರಯೇ ಸರ್ವೇಶಾಯ ಸಮರ್ಪಯೇತ್ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವರು ಬಯಸುವ ವಿತ್ತ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಬಯಸುವಂಥ ಪಂಚಭೂತಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾದುದಲ್ಲ. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ದೈವವಿತ್ತವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಸು-ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಖಿಂ-ಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸುಖ ಎಂದರೆ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನ. ಅಥವಾ, ಸುಖಸ್ಯ-ಸುಖಕ್ಕೆ, ಆದ್ಯಂ-ಸಾಧನವಾದುದು ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸುಖಾದ್ಯಂ ಎಂದರೆ ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು. ಸ್ನೇಹಿತರು, ಹಿರಣ್ಯ ಮೊದಲಾದವು ಮಾನುಷವಿತ್ತವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಸಹ ಕಾಮನೆ ಉಳ್ಳ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಪುರುಷನೂ ತ್ರಿಹರಿಯಂತೆ ಹೀಗೆಯೇ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದನ್ನು ಪಡೆಯದಿದ್ದರೂ ಅಪೂರ್ಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕಾಕಿಯಾಗಿರುವವನೂ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ಕೇಳು. ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾಗಿದ್ದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತ್ಯಜಿಸಲಾಗದಿರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಚಿನ್ಮಯವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತಾನೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಜಡಮನಸ್ಸು ಅನಿತ್ಯವಾದುದು ಮತ್ತು ಜೀವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದು. ಅದನ್ನು ಎಂದೂ ತಾನು ಎಂದು ಅಭೇದ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಬಾರದು. ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಎಂತಲೂ, ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಬಲವನ್ನು ಪುತ್ರನೆಂತಲೂ, ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಶ್ರೋತ್ರವನ್ನು ದೈವವಿತ್ತವೆಂತಲೂ, ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಮಾನುಷವಿತ್ತವೆಂತಲೂ, ಇಂತಹ ಚಿಂತನೆಯನ್ನೇ ಕರ್ಮವೆಂತಲೂ ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್, ಬಲ, ಶ್ರೋತ್ರ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮತ್ತು

ಭಾಷ್ಯ—ಏನನಾತ್ಮಾ ಪ್ರಿಯಾ ಪುತ್ರೋ ವಿತ್ತಂ ದ್ವಿನಿಧಮಿತ್ಯಪಿ |
 ಪಂಚಭಿಃ ಕ್ರಿಯತೇ ಯಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ ಪಶುರೇವ ಚ |
 ನಾತಾಸಿತೃಭ್ಯಾಮನ್ನೇನ ತಯೋಃ ಪೂರ್ವೇಣ ಕರ್ಮಣಾ |
 ಜನ್ಯಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಾ ಚೈವ ಸಾಧ್ಯಃ ಪಂಚಭಿರೇವ ತು |
 ಏನಂ ಹಿ ಪ್ರಾಣಿನೋಽನ್ಯೇಽಪಿ ಜಾಯಂತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |
 ಏತಾನುಪಾಸನಾಂ ಕುರ್ಯಾದ್ ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಂ ಪದಮಾಪ್ಯ ಚ |
 ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್ಯ ಪತಿರ್ಭೂಯಾದ್ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಪ್ರಸಾದತಃ |
 ಬ್ರಾಹ್ಮೇ ಪದೇ ತ್ವಯೋಗ್ಯಾ ಯೇ ತೇ ದೇವಪದಮಾಪ್ನುಯುಃ |
 ತಸ್ಯಾಪ್ಯಯೋಗ್ಯಾ ಲೋಕಸ್ಯ ಭವೇಯುರಧಿಕಂ ಪ್ರಿಯಾಃ |
 ಕ್ರಮಾನ್ಮುಕ್ತಿಂ ವ್ರಜೇಯುಶ್ಚ ಕೇಶವಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದತಃ |

ಇತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇ |

ಅನಿಶೇಷೇಣೇತೋಽನ್ಯತ್ ಸ್ಯಾದಿತಿಚ್ಛನ್ನಪಿ ನ ವಿಂದೇತ್ | ತತೋಽ-
 ನ್ಯಸ್ಯಾಭಾವಾತ್ |

ಅನುನಾದ—ತಾನು, ಪತ್ನೀ, ಪುತ್ರ, ದೈವವಿತ್ತ, ಮಾನುಷವಿತ್ತ ಈ ಐದ
 ರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಾಯಿ, ತಂದೆ, ಅನ್ನ, ತಾಯಿತಂದೆಗಳ
 ಪೂರ್ವಕರ್ಮ, ತನ್ನ ಕರ್ಮ ಈ ಐದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷನೂ ಪಶುವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ.
 ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಐದರಿಂದಲೇ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯ
 ವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡು
 ತಾನೆಯೋ ಅವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸರ್ವ
 ರಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ಪದವಿಗೆ ಅಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದು ಈ ಉಪಾಸನೆ
 ಯನ್ನು ಮಾಡುವವನು ದೇವಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ದೇವಪದವಿಗೂ
 ಅಯೋಗ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ
 ರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೇಶವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು
 ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತನಗೆ ಇಂತಹ ವಸ್ತು ಸಿಗಲಿ ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡದೆ ಹೆಂಡತಿ
 ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥವು ಸಿಗಲಿ ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರೂ ಅಂತಹ
 ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ಪಡೆಯಲಾರನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮಾ ಮನಶ್ಚಿಂತನಂ ಚ ಶೇಮುಷೀ ಬುದ್ಧಿರಿತ್ಯಪಿ |

ಏಕಾರ್ಥ ವಾಚಕಾ ಧೀಶ್ಚ ಮನೀಷಾ ತಸ ಇತ್ಯಪಿ |

ಇತಿ ಶಬ ತತೇ |

ಸರ್ವಾಶ್ರಯಂ ಚ ಪಿತರಂ ಸರ್ವೇಷಾಮಧಿಕಂ ಗುಣೈಃ |
 ಅನಿದಿತ್ವಾ ಮಹತ್ ಪುಣ್ಯಂ ಕೃತ್ವಾ ನ ಫಲಭಾಗ್ ಭವೇತ್ |
 ತಥಾ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಹರಿಂ ಯಸ್ತು ಕುರ್ಯಾತ್ ಕರ್ಮ ಸದೋದಿತಮ್ |
 ಅನಂತಫಲವಾನ್ ಸ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಚ ಮನೋಗತಮ್ |
 ಇತಿ ಬೃಹಚ್ಚುತಾ |

ಅನುನಾದ—ಆತ್ಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಿಂತನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಆತ್ಮಾ ಮನಸ್ಸು ಚಿಂತನೆ ಶೇಮುಷೀ ಬುದ್ಧಿ ಧೀ ಮನೀಷಾ ತಪಸ್ಸು ಇವೆಲ್ಲಾ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದು ಶಬ್ದತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ ಏನಮವಿದಿತೋ ನ ಭುನಕ್ತಿ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನತ್ವವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಾಶ್ರಯನೆಂದೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ತಂದೆ ಎಂದೂ, ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದೂ ತಿಳಿಯದೆ ಮಹತ್ತಾದ ಪುಣ್ಯವನ್ನಾಚರಿಸಿ ದರೂ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹಾಗೆ ತಿಳಿದು ವೇದೋದಿತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಅನಂತಫಲವನ್ನು ಪಡೆದು ತನ್ನ ಮನೋಗತವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಬೃಹಚ್ಚುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರಮಾತ್ಮೈನ ಗೃಹಸ್ಥಾಂತರ್ಯಾಮಿತಯಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಲೋಕಃ
 ಆಶ್ರಯಃ |

ಗೃಹಸ್ಥಾಂತರ್ಗತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞೈರ್ದೇವಾಶ್ರಯೋ ಭವೇತ್ |
 ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ಋಷಿಸಂಸ್ಕೃತ್ಯಾ ಋಷೀಣಾಂ ಚ ಸದಾಶ್ರಯಃ |
 ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಾತ್ ಶ್ರಾದ್ಧತಶ್ಚೈವ ಪಿತೃಣಾಮನ್ನದಾನತಃ |
 ಮನುಷ್ಯಾದೇರತೋ ನೇತ್ತಿ ಯ ಏವಂ ಸತತಂ ಗೃಹೀ |
 ಸ್ವಸ್ಥಾಂತರ್ಯಾಮಿಣಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಸುರಾದೀನ್ ಪೂಜಯೇತ್ ತಥಾ |
 ತಸ್ಯಾನಿನಾಶಮಿಚ್ಛಂತಿ ಸ್ವಾಶ್ರಯಸ್ಯ ಯಥಾ ಸುರಾಃ |
 ತದೇತತ್ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೇಷು ಋಷಿಸಂಘೈರ್ವಿಚಾರಿತಮ್ |

ಇತಿ ನಾರಾಯಣಶ್ರುತಾ |

ನರಾಣಾಮಾಶ್ರಯಾ ದೇವಾ ನ ದೇವಾನಾಂ ನರಃ ಕ್ಷಚಿತ್ |
 ನರಾಣಾಂ ಚ ಸುರಾಣಾಂ ಚ ಗತಿರೇಕೋ ಜನಾರ್ದನಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಗೃಹಸ್ಥಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಸರ್ವರಿಗೂ ಲೋಕ, ಅಂದರೆ ಆಶ್ರಯನಾದವನು. ಕೇವಲ ಗೃಹಸ್ಥನಲ್ಲ.

‘ಗೃಹಸ್ಥಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ

ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಋಷಿಗಳಿಗೂ, ಶ್ರಾದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಗಳಿಗೂ, ಅನ್ನ ತೃಣ ಉದಕಾದಿ ದಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸರ್ವದಾ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಗೃಹಸ್ಥನು ತನಗೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ವಿನಾಶವು ಬರಬಾರದೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮಗೆ ಆಶ್ರಯರಾದ ರಾಜರುಗಳಿಗೆ ವಿನಾಶವು ಬರಬಾರದೆಂದು ಪ್ರಜೆಗಳು ಹೇಗೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಹಾಗೆ. ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಾಶ್ರಯನೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾರೆ' ಎಂದು ನಾರಾಯಣಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಆಶ್ರಯರಾದವರು ದೇವತೆಗಳು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದೂ ಆಶ್ರಯರಾಗಲಾರರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಜನಾರ್ದನ ನೆಂಬುವನೇ ಆಶ್ರಯ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಚತುರ್ಮುಖನ ಗೃಹಸ್ಥಧರ್ಮ :

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ |

ಆತ್ಮಾ ತು ಜಗತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |
 ಸ ಏವ ಜಾತಃ ಪ್ರಥಮಂ ವಾಸುದೇವಾತ್ ಚತುರ್ಮುಖಃ |
 ಸೋಽಕಾನುಯತ ಭಾರ್ಯಾ ಮೇ ಸ್ಯಾತ್ ಪುತ್ರಸ್ತದನಂತರಮ್ |
 ತತೋ ನಿತ್ತಂ ಮನು ಸ್ಯಾಚ್ಚ ಕರ್ಮ ಕುರ್ಯಾಂ ತತೋ ಹರೇಃ |
 ಇತಿ ಸೋಽಪಿ ನ ತಾನ್ಯಾಪ ತತೋಽಪೂರ್ಣತ್ವಮಾತ್ಮನಃ |
 ಮತ್ಸಾ ಪೂರ್ಣತ್ವಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಭಾರ್ಯಾಂ ವಾಚನುಕಲ್ಪಯತ್ |
 ಪ್ರಾಣಂ ಪುತ್ರಂ ತಥಾ ನಿತ್ತಂ ಚಕ್ಷುರ್ಬಾಹ್ಯಮುಥಾಂತರಮ್ |
 ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಮೇವಾಸೌ ಕರ್ಮ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮೇವ ತು |
 ಏವಂ ಸ ಮಾನಸೇ ಯಜ್ಞೇ ತ್ವಯಜತ್ ಕೇಶವಂ ನಿಭುನ್ಮಾ |
 ತತೋಽಸ್ಯ ವಾಚಃ ಸಂಭೂತಾ ಭಾರ್ಯಾ ತಸ್ಯ ಸರಸ್ವತೀ |
 ಪುತ್ರಃ ಪ್ರಾಣಾದಭೂದ್ ವಾಯುಃ ದೃಶೋ ಲೋಕಾ

ಹಿರಣ್ಮಯಾಃ |

ತಸ್ಯಾಪರೋಕ್ಷತಾಂ ಜಾತೋ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಸರ್ವವಿದ್ಯಾ ದದೌ ತಾಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಜಗೃಹೇ ವಿಭುಃ |
 ಅತ್ಯನಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಣಿ ಚಕಾರ ಭಗವತ್ಪರಃ |

ಪುರಾಸೀನೈನ ಏವಾಸ್ಯ ತೇನೇದಂ ಪಂಚಕಂ ವಿಭುಃ |

ಅನಾಪ ಕರ್ಮಪಥ್ಯಂತಂ ದೇಹಾಂತಾತ್ ಪಂಚಕಾತ್ ಸ್ವಯಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಅರ್ಥ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವಾಮಿ. ಅವನಿಗೆ ಭಗವಂತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸ್ವಾಮಿ. ವಾಸುದೇವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೊದಲು ಜನಿಸಿದನು. ಅವನು ತನಗೆ ಪತ್ನಿಯು ದೊರೆಯಲೆಂದೂ, ಅನಂತರ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಲೆಂದೂ, ವಿತ್ತವು ದೊರೆಯಲೆಂದೂ, ಅನಂತರ ಶ್ರೀಹರಿಪೂಜಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನೆಂದೂ ಬಯಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಬಯಸಿದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯದೆ ತನ್ನನ್ನು ಅಪೂರ್ಣನೆಂದು ಭಾವಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಬಲವನ್ನು ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಬಾಹ್ಯವಾದ ಮನುಷ್ಯವಿತ್ತವೆಂದೂ, ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಅಂತರವಾದ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ದೈವವಿತ್ತವೆಂದೂ, ತನ್ನ ಚಿಂತನಶೀಲವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ವಾಗಾದಿ ಪಂಚಕದಿಂದ ಅವನು ಮಾನಸಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ, ವಿಭುವಾದ ಕೇಶವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದನು. ಭಗವಂತನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದುದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತನ್ನ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ, ಬಲದಿಂದ ಪುತ್ರನಾದ ವಾಯುವನ್ನೂ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿರಣ್ಮಯವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಪಡೆದನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅವನಿಗೆ ಭಗವಂತನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಅದಲ್ಲವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳಿ ಪಡೆದನು. ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ಚಿಂತನಶೀಲ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸರ್ವಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮೊದಲು ಚಿಂತನಶೀಲವಾದ ಮನಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಿತು. ಪತ್ನೀ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಚಿಂತನಶೀಲವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಎಂದರೆ, ಮಾನಸಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಶ್ರೋತ್ರ ಮತ್ತು ದೇಹ ಎಂಬ ಪಂಚಕದಿಂದ ಪತ್ನೀ, ಪುತ್ರ, ಮಾನುಷವಿತ್ತ, ದೈವವಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಪಂಚಕವನ್ನೂ ಪಡೆದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದದ್ಯಾಪಿ ಯೋ ವಿದ್ವಾನ್ ಉಪಾಸ್ತೇ ಪಂಚಕಂ ತಥಾ |

ನಿಷ್ಣೂಪಕರಣತ್ವೇನ ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮಾಪ್ಸ್ಯತಿ |

ಮುಕ್ತಿಶ್ಚಾಂತೇ ಭವತ್ಯಸ್ಯ ಪಂಚಾನಾಂ ದೇವತಾಂ ಹರಿಂ |

ನಾರಾಯಣಂ ನಾಸುದೇವಂ ತಥಾ ಸಂಕರ್ಷಣಂ ವಿಭುಮ್ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಂ ಚಾನಿರುದ್ಧಂ ಚ ಸ್ಮರತೋ ನಿತ್ಯಮೇವ ತು |
 ಸವನತ್ರಯಂ ತಥಾ ಪೂರ್ವಮುತ್ತರಂ ಚೇತಿ ಪಂಚಕಮ್ |
 ಯಜ್ಞೇ ಮಧ್ಯಂ ಶಿರಃ ಪಕ್ಷೌ ಪುಚ್ಛಂ ಪಶುಷು ಪೂರುಷೇ |
 ಚತುರ್ದಿಶಂ ತಥಾ ಮಧ್ಯಮಿತಿ ಸರ್ವತ್ರ ಪಂಚಕಮ್ | ಇತಿ ಚ |

|| ಇತ್ಯನ್ಯಾಕೃತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಅನುನಾದ—ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಸಹ ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿಯು ವಾಗಾದಿ ಪಂಚಕವನ್ನು ಪತ್ತೀ ಪುತ್ರಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಚಿಂತಿಸಿ ಮಾನಸ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪತ್ತೀ ಪುತ್ರಾದಿ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಕೇವಲ ಮಾನಸ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ವಾಗಾದಿ ಪಂಚಕಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಾದ ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಮತ್ತು ಅನಿರುದ್ಧರನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ಮರಿಸುವವನಿಗೂ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸವನಗಳು ಪೂರ್ವಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕರ್ಮಗಳೆಂದು ಐದು ಅಂಶಗಳಿವೆ. ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಭಾಗ, ಶಿರಸ್ಸು, ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಪುಚ್ಛ ಎಂದು ಐದು ಭಾಗಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಭಾಗ ಎಂದು ಐದು ಭಾಗಗಳು. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಐದು ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಪಂಚಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಾದ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವವನಿಗೂ ಐಹಿಕಾಮುಷ್ಮಿಕ ಸರ್ವಫಲಗಳೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅವ್ಯಾಕೃತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಶ್ರೀ ಹರಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಏಳು ಬಗೆಯ ಅನ್ನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯತ್ ಸಸ್ಮಾನ್ನಾನಿ ಮೇಧಯಾ ತಪಸಾ ಅಜನಯತ್ ಪಿತಾ |

ಏಕಮಸ್ಯ ಸಾಧಾರಣಂ |

ದ್ವೇ ದೇವಾನಭಾಜಯತ್ |

ಶ್ರೀಣ್ಯಾತ್ಮನೇಕುರುತ |

ಪಶುಭ್ಯ ಏಕಂ ಸ್ತ್ರಾಯಚ್ಛತ್ |

ತಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಯಚ್ಚ ಸ್ರಾಣತಿ ಯಚ್ಚ ನ |

ಕಸ್ಮಾತ್ ತಾನಿ ನ ಕ್ಷೀಯಂತೇದ್ಯಮಾನಾನಿ ಸರ್ವದಾ |

ಯೋ ನೈ ತಾನುಕ್ಷತಿಂ ನೇದ |

ಸೋಽನ್ನಮತ್ತಿ ಪ್ರತೀಕೇನ |

ಸ ದೇವಾನಾಂಸಿ ಗಚ್ಛತಿ | ಸ ಉರ್ಜಮುಪಜೀನತೀತಿ ಶ್ಲೋಕಾಃ |

ಭಗವಂತನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಗೃಹಸ್ಥನು ತನ್ನದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯ ಬಾರದು ಏಕೆಂದರೆ—

ಜಗಜ್ಜನಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಜೀವರ ಕರ್ಮದಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗ ಸಪ್ತವಿಧವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನೋ, ಆಗ

ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅನ್ನವು ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವೆನಿಸಿತು.

ವೈಶ್ವದೇವ ಮತ್ತು ಬಲಿಹರಣರೂಪವಾದ ಅನ್ನದ್ವಯಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಭಾಗಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು.

ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ತನಗಾಗಿ ಮಾಡಿದನು.

ಶೈಶವಾಪಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾನವರಿಗೂ ಪಶುಗಳಿಗೂ ಪಯೋರೂಪವಾದ ಒಂದು ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಶೈಶವದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಸರ್ವ ಜಗತ್ತು ಎಂದರೆ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಸ್ಥಾವರಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು.

ಸುಖ ರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಅನ್ನಗಳು ಸರ್ವದಾ ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರೂ ಅವು ಬರಿದಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಯಾರು ಈ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಅನ್ನಗಳು ನಾಶಹೊಂದದಿರಲು ಕಾರಣನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ,

ಅವನು ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿಯೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಭೋಜ್ಯವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವು ಮುಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪಿತಾ ವಿಷ್ಣುಃ | ಯತ್ ಯದಾ | ತಪಸಾ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಕರ್ಮಭಿಃ |
ಮೇಧಯಾ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ | 'ಸ ಹೀದಮನ್ನಂ ಧಿಯಾ ಧಿಯಾ ಜನ
ಯತೇ ಕರ್ಮಭಿಃ' ಇತಿ ನಚನಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಪಿತಾ ಎಂದರೆ ಜಗಜ್ಜನಕನಾದ ವಿಷ್ಣು. ಯತ್ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗ. ತಪಸಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮದಿಂದ. ಮೇಧಯಾ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಅನ್ನವನ್ನು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ

ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು' ಎಂದು ಇಲ್ಲಿಯೇ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಧಾ ಮತ್ತು ತಪಸ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—‘ಯತ್ ಸಪ್ತಾನ್ನಾನಿ ಮೇಧಯಾ ತಪಸಾ ಅಜನಯತ್ ಪಿತೇತಿ ಮೇಧಯಾ ಹಿ ತಪಸಾಜನಯತ್ ಪಿತಾ | ‘ಏಕಮಸ್ಯ ಸಾಧಾರಣಮಿತಿ ದನೇನಾಸ್ಯ ತತ್ ಸಾಧಾರಣಮನ್ನಂ ಯದಿದಮದ್ಯತೇ | ಸ ಯ ಏತದುಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ ಪಾಪ್ಮನೋ ವ್ಯಾವರ್ತತೇ | ಮಿಶ್ರಂ ಹ್ಯೇತತ್ |

‘ಯತ್ ಸಪ್ತಾನ್ನಾನಿ ಮೇಧಯಾ ತಪಸಾ ಅಜನಯತ್ ಪಿತಾ’ ಎಂದರೆ, ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವು ಸಪ್ತವಿಧವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

‘ಏಕಮಸ್ಯ ಸಾಧಾರಣಮ್’ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಏಕಿತವಾದ ಸಾಧಾರಣ ಅನ್ನವು, ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉಣ್ಣುವ ಈ ಅನ್ನವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಯಾರು ಈ ಸಾಧಾರಣ ಅನ್ನವನ್ನು ತನ್ನದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಅಕ್ಷಯವಾದ ಪಾಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅನ್ನವು ದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಸಾಧಾರಣವಾದುದು. ಅದನ್ನು ತನ್ನದೇ ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ದೇವಸ್ವ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವಾದಿ ಅಪಹಾರ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು.

ಉಪನಿಷತ್—‘ದ್ವೇ ದೇವಾನಭಾಜಯದಿತಿ ಹುತಂ ಚ ಪ್ರಹುತಂ ಚ | ತಸ್ಮಾದ್ ದೇವೋಭ್ಯೋ ಜುಹ್ವತಿ ಚ ಪ್ರಜುಹ್ವತಿ | ಅಥೋ ಆಹು-ರ್ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾವಿತಿ | ತಸ್ಮಾನ್ನೇಷ್ವಿಯಾಜುಕಃ ಸ್ಯಾತ್ |

‘ದ್ವೇ ದೇವಾನ್ ಅಭಾಜಯತ್’ ಎಂದರೆ, ಈ ಸಾಧಾರಣ ಅನ್ನವನ್ನೇ ವೈಶ್ವದೇವ ಮತ್ತು ಬಲಿಹರಣವೆಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭಾಗವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವೈಶ್ವದೇವ ಮತ್ತು ಬಲಿಹರಣಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವಾದುದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ವೈಶ್ವದೇವ ಮತ್ತು ಬಲಿಹರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವೆರಡೇ ಅಲ್ಲದೆ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಗಳೂ ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಫಲೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು. ಅವರ ಅನ್ನವನ್ನೇ ತನ್ನ ಫಲೋದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಪರಸ್ವಾಪಹಾರ ದೋಷವು ಒರುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—‘ಸಶುಭ್ಯ ಏಕಂ ಸ್ರಾಯಚ್ಛದಿತಿ ತತ್ ಪಯಃ | ಪಯೋ

ಹೈವಾಗ್ರೇ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ಪಶವಶ್ಚೋಪಜೀವಂತಿ | ತಸ್ಮಾತ್
ಕುಮಾರಂ ಜಾತಂ ಘೃತಂ ನೈ ವಾಗ್ರೇ ಪ್ರತಿಲೇಹಯಂತಿ | ಸ್ತನಂ
ನಾನುಧಾಪಯಂತಿ | ಅಥ ನತ್ಸಂ ಜಾತಮಾಹುರತ್ಯಣಾದ ಇತಿ |

‘ಪಶುಭ್ಯ ಏಕಂ ಪ್ರಾಯಶ್ಚೈತ್’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನ್ನವೆಂದರೆ ಕ್ಷೀರವೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಶೈಶವದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರೂ ಪಶುಗಳೂ ಕ್ಷೀರವನ್ನೇ ಉಂಡು ಬದುಕುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷೀರವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಹುಟ್ಟಿದ ಕುಮಾರನಿಗೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಕ್ಷೀರಜನ್ಯವಾದ ತುಪ್ಪ ಅಥವಾ ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ತಿನ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಸ್ತನ್ಯಪಾನವನ್ನೂ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಶೈಶವದಲ್ಲಿ ಪಶುವು ಕ್ಷೀರೋಪಜೀವಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಕರು ಎಗೆ, ‘ಹುಲ್ಲು ತಿನ್ನುವುದಿಲ್ಲ, ಹಾಲು ಕುಡಿಯುತ್ತದೆ’ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—‘ತಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಯಚ್ಚ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಯಚ್ಚ ನೇ’ತಿ
ಪಯಸಿ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಯಚ್ಚ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಯಚ್ಚ ನ |
ತದ್ಯದಿದಮಾಹುಃ ಸಂವತ್ಸರಂ ಪಯಸಾ ಜುಹ್ವದಪ ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ
ಜಯಂತೀತಿ ನ ತಥಾ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಯದಹರೇವ ಜುಹೋತಿ ತದಹಃ
ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಮಪಜಯಂತಿ | ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಸರ್ವಂ ಹಿ
ದೇವೇಭ್ಯೋನ್ನಾದ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ |

‘ತಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಯಚ್ಚ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಯಚ್ಚ ನ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ತನ್ನ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಕ್ಷೀರವು ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಪಾರಲೌಕಿಕ ಫಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣ. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಕಾಲ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಕ್ಷೀರಹೋಮ ಮಾಡಿದರೆ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲದವನು ಹಾಗೆಯೇ ಹೋಮ ಮಾಡಿದರೆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಕಾಲ ಹೋಮ ಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಪ್ತಾನ್ನಸ್ರಷ್ಟೃತ್ವ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಒಂದು ದಿನ ಪಯೋ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಪ್ತಾನ್ನಸ್ರಷ್ಟೃತ್ವ ಜ್ಞಾನಿಯು ಒಂದು ಪಯೋಹೋಮದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅನ್ನಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಗೋಕ್ಷೀರವು ಎಲ್ಲ ಅನ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಎಲ್ಲ ಅನ್ನಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪಯೋ ಹೋಮಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಅನ್ನವನ್ನೂ ದಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—‘ಕಸ್ಮಾತ್ತಾನಿ ನ ಕ್ಷೀಯಂತೇಽದ್ಯಮಾನಾನಿ ಸರ್ವದೇ’ತಿ
ಪುರುಷೋ ವಾ ಅಕ್ಷಿತಿಃ | ಸ ಹೀದಮನ್ನಂ ಪುನಃಪುನರ್ಜನಯತೇ |

‘ಕಸ್ಮಾತ್ತಾನಿ ನ ಕ್ಷೀಯಂತೇಽದ್ಯಮಾನಾನಿ ಸರ್ವದಾ’ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನವಾಕ್ಯ
ದಲ್ಲಿಯೇ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವೂ ಇದೆ. ಕಸ್ಮಾತ್ ಎಂದರೆ ಸುಖಿಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿ
ನಿಂದ. ವಿಷ್ಣುವು ಅನ್ನವು ಅಕ್ಷಯವಾಗಲು ಕಾರಣ. ಅವನು ಈ ಸಪ್ತವಿಧವಾದ
ಅನ್ನವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವದಾ ಪುನಃ
ಪುನಃ ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಬರಿದಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—‘ಯೋ ವೈ ತಾಮುಕ್ಷಿತಿಂ ವೇದೇ’ತಿ ಪುರುಷೋ ವಾ ಅಕ್ಷಿತಿಃ | ಸ
ಹೀದಮನ್ನಂ ಧಿಯಾ ಧಿಯಾ ಜನಯತೇ ಕರ್ಮಭಿಃ | ಯದ್ಧೈತನ್ನ
ಕುರ್ಯಾತ್ ಕ್ಷೀಯೇತ ಹ |

‘ಯೋ ವೈ ತಾಮುಕ್ಷಿತಿಂ ವೇದೇ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಿತಿ ಎಂದರೆ ಪುರುಷನಿಸುವ
ವಿಷ್ಣುವು, ಅನ್ನವು ಅಕ್ಷಯವಾಗಲು ಕಾರಣ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವನು ಈ ಸಪ್ತ ವಿಧ
ವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮದಿಂದಲೂ ಪುನಃ ಪುನಃ
ಉತ್ಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಂದುವೇಳೆ ಅವನು ಹೀಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಉತ್ಪಾದಿ
ಸದಿದ್ದರೆ ಅನ್ನವು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತಿತ್ತು.

ಉಪನಿಷತ್—‘ಸೋಽನ್ನಮತ್ತಿ ಪ್ರತೀಕೇನೇ’ತಿ ಮುಖಂ ಪ್ರತೀಕಂ |
ಮುಖೇನಾತ್ಮೈತತ್ | ‘ಸ ದೇವಾನಪಿ ಗಚ್ಛತಿ, ಸ ಊರ್ಜಮುಪಜೀನ-
ತಿ’ತಿ ಪ್ರಶಂಸಾ |

‘ಸೋಽನ್ನಮತ್ತಿ ಪ್ರತೀಕೇನ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಕ ಎಂದರೆ ಮುಖ. ಮುಖ
ದಿಂದ ಈ ಸಪ್ತ ವಿಧವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ
ಯಥೇಷ್ಟ ಅನ್ನ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಅರ್ಥ. ‘ಸ ದೇವಾನಪಿ ಗಚ್ಛತಿ, ಸ ಊರ್ಜ
ಮುಪಜೀವತಿ’ ಎಂಬ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳು, ಸಪ್ತಾನ್ನಜ್ಞಾನಿ ದೇವಪದಯೋಗ್ಯನಾಗಿ
ದ್ದರೆ ದೇವತ್ವ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ, ದೇವಾನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯನಾಗಿ
ದ್ದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಪ್ತಾನ್ನೋಪಾಸಕನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ
ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—‘ತ್ರಿಣ್ಯಾತ್ಮನೈಕುರುತೇ’ತಿ ಮನೋ ವಾಚಂ ಸ್ರಾಣಂ
ತಾನ್ಯಾತ್ಮನೇಕುರುತ | ಅನ್ಯತ್ರಮನಾ ಅಭೂವಂ ನಾದರ್ಶಂ | ಅನ್ಯತ್ರ

ಶೃಣೋತಿ | ಕಾಮಃ ಸಂಕಲ್ಪೋ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾ ಶ್ರದ್ಧಾಶ್ರದ್ಧಾ ಧೃತಿ-
ರಧೃತಿಃ ಹೀರ್ಥೀರ್ಭೀರಿತ್ಯೇತತ್ ಸರ್ವಂ ಮನ ಏನ | ತಸ್ಮಾದಪಿ
ಸೃಷ್ಟತ ಉಪಸ್ಸೃಷ್ಟೋ ಮನಸಾ ವಿಜಾನಾತಿ | ಯಃ ಕಶ್ಚ ಶಬ್ದೋ
ವಾಗೇವ | ಸೃಷಾ ಹ್ಯಂತಮಾಯತಾ | ಏಷಾ ಹಿ ನಃ | ಪ್ರಾಣೋಽ
ಪಾನೋ ವ್ಯಾನ ಉದಾನಃ ಸಮಾನೋಽನ ಇತ್ಯೇತತ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣ
ಏನ | ಏತನ್ಮಯೋ ನಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ | ವಾಙ್ಮಯೋ ಮನೋ
ಮಯಃ ಪ್ರಾಣಮಯಃ |

‘ತ್ರಿಣಿ ಆತ್ಮನೇಕರುತ’ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು
ಅವು ತನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ ಅನ್ನದಂತೆ ತನಗೇ ತುಷ್ಟಿಕರವಾಗಲೆಂದು
ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಬೇರೆ ಜ್ಞಾನಕರಣಗಳಿರು
ವಾಗ ಮನಸ್ಸನ್ನೇ ಆತ್ಮತುಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಏಕೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ? ಎಂದರೆ, ‘ವಸ್ತುವನ್ನು
ನೋಡಿದೆಯಾ’ ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಿದರೆ, ‘ಬೇರೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು
ನ್ನಿಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೋಡಲಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ‘ಈ
ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದೆಯಾ’ ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಿದರೆ, ‘ಬೇರೆ ಕಡೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು
ಇಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೇಳಲಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ
ಮನಸ್ಸು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇದ್ದರೆ ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಜ್ಞಾನವೂ
ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸು ವ್ಯಾಕುಲವಾಗಿದ್ದರೂ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ
ಜ್ಞಾನವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಾಕುಲವಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ
ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮನಸ್ಸೇ ಪ್ರಧಾನ
ವಾದ್ದರಿಂದ ಮನಸ್ಸನ್ನೇ ಅನ್ನವೆಂದು ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಪರಮಾತ್ಮ
ನಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗಿರುವ ಕಾಮ, ಸಂಕಲ್ಪ, ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾ, ಶ್ರದ್ಧಾ ಅಶ್ರದ್ಧಾ, ಧೃತಿ ಅಧೃತಿ,
ಹೀ, ಧೀ, ಭೀ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮನಸ್ಸಿನದೇ ಪರಿಣಾಮ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನಸ್ಸನ್ನೇ
ಅನ್ನವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಧೀನವಾದ್ದರಿಂದಲೇ
ಮನಸ್ಸು ಅವ್ಯಾಕುಲವಾಗಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಒಬ್ಬನು ‘ಸ್ವರ್ಶಮಾಡಿದರೂ
ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಗವದನ್ನತ್ತ ಹೇಗೆಂದರೆ-ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕ
ವಾದ ಮತ್ತು ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಬ್ದವೂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೇ
ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುನಾಮಗಳಾಗಿದ್ದು ವಿಷ್ಣು
ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣ ಮೂಲಕ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು
ಸರ್ವಾಂತಸ್ಥನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯಾರ
ಮಾತುಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ? ಎಂದರೆ, ವೇದದ್ರಷ್ಟೃ ಋಷಿಗಳು ಹೇಳು
ತ್ತಾರೆ—‘ನಮ್ಮ ಮಾತುಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ ಎಂಬುದು ಪಸಿದ ವಾದ’

ವಿಷಯ'. ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಭಗವದನ್ನತ್ವ ಹೇಗೆಂದರೆ, ವೇದದ್ರಷ್ಟೃ ಮುಷಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಸದಾ ಹರಿವಿಷಯಕವೇ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನ ವ್ಯಾನ ಉದಾನ ಮತ್ತು ಸಮಾನ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣ ಪ್ರಭೇದಗಳೇ. ಸಾತ್ವಿಕನಾದ ಚೇವನು ವಾಕ್‌ಪ್ರಧಾನನಾದವನು, ಮನಃಪ್ರಧಾನನಾದವನು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಪ್ರಧಾನನಾದವನು. ಅಂದರೆ, ವಾಕ್ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಿಂದ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಸರಸ್ವತೀ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾಕ್ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತಾತ್ರಯರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದುದರಿಂದ ವಾಗಾದಿಗಳು ಉತ್ತಮ. ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿಗಳು ಹೇಗೆ ವಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದರು ಎಂದರೆ, ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮಮಯರು. ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಜನ್ಮರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. 'ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಾಗಾದಿಗಳು ಇದ್ದರೆ ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಾಗಾದಿಜನ್ಯತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಾಗಾದಿಗಳು ಇವೆ ಎಂದೇ ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದರೆ ಈ ಹರಿಯು ವಾಗಾದೀಂದ್ರಿಯ ಸ್ವರೂಪನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಸ್ತಾನ್ನಾನಿ ಯದಾ ನಿಷ್ಣುಃ ಪರಮಃ ಪುರುಷೋ ನಿಭುಃ |
 ಸಸರ್ಜ ತೇಷಾಂ ಸ್ವಾರ್ಥಾನಿ ಚಕಾರ ತ್ರೀಣಿ ಕೇಶವಃ |
 ಮನೋ ನಾಚಂ ತಥಾ ಸ್ರಾಣಂ ತಸ್ಮಾತ್ ತೈಸ್ತುಷ್ಟಿಮೇತಿ ಸಃ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ತದ್ಭಕ್ತಿ ಕಾಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಕಲ್ಪಂ ತತ್ಕೃತಿಂ ಪ್ರತಿ |
 ಕುರ್ಯಾತ್ ತದ್ವೇದನೇಚ್ಛಾಂ ಚ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ತಸ್ಯ ಗುಣೋನ್ನತಾ |
 ಅಶ್ರದ್ಧಾಮನ್ಯಸಾನ್ಯೇ ಚಾಸ್ಯನ್ಯೇಷಾಮುನ್ನತೌ ತತಃ |
 ಅನ್ಯೇಷಾಂ ತತ್ಸ್ವರೂಪತ್ವೇ ಪ್ರಾಕೃತತ್ವಾದಿಕೇಽಸ್ಯ ಚ |
 ಧೃತಿಂ ತನ್ನಿಂದಿವಾಗಾದೌ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತತ್ಪ್ರವ ಚಾಧ್ಯತಿವಾ |
 ತನ್ನತಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಾರ್ಥೇ ಹ್ರಿಯಂ ತದ್ಭಕ್ತಿ ವರ್ಜನೇ |
 ತದ್ವಿವೇಕೇ ಧಿಯಂ ಚೈವ ತದಜ್ಞಾನೇ ಭಿಯಂ ತಥಾ |

ಅನುವಾದ—ಪರಮಪುರುಷನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸಪ್ತವಿಧವಾದ ಅನ್ನಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯಕವಾದ ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಈ ಮೂರನ್ನು ತನ್ನ ಸಲುವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅವನಿಗೆ ಅವು ಅನ್ನರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವುಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯಕವಾದ ಮನಸ್ಸೇ ಅವನ ಸಂತೋಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನ ಎಲ್ಲಾ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯಕವನ್ನಾಗಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವನ ಭಕ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾಮ

ವನ್ನೂ, ಅವನ ಪೂಜೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನೂ, ಅವನ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವನಿಗೆ ಅನ್ಯಸಾಮ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನಿಗಿಂತ ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಅವನಿಗೆ ಅನ್ಯರಿಂದ ಅಭೇದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಾಕೃತದೇಹಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅರದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯವನ್ನೂ, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಧೈರ್ಯವನ್ನೂ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಮತವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಾಚಿಕೆಯನ್ನೂ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವಭಿನ್ನತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯದಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಯವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಚಂ ನಿತ್ಯಂ ತದ್ಗುಣೋಕ್ತೌ ಪ್ರಾಣಂ ತತ್ಕರ್ಮಣಿ ಸ್ಫುಟಮ್ |
 ತದನ್ಯಕರ್ಮಸಂತ್ಯಾಗೇ ಚಾಪಾನಂ ವ್ಯಾನಮಸ್ಯ ಚ |
 ವಿರೋಧಿನಾಂ ನಿರಾಸಿತ್ವೇಽಥೋದಾನಂ ಯೋಗಧಾರಣೇ |
 ಮನೋವಾಗಾದೀಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಸಮಾನಂ ನಿಯಮೇಽತ್ರ ತು |
 ಅನ್ನಮುಕ್ತೇಷು ಸುಸ್ಥೈರ್ಯೇ ನರಃ ಕುರ್ಯಾತ್ ಸದೈವ ಹಿ |
 ಅನೇಕಗೋಚರೇಚ್ಛಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕಾನು ಏಕಾಶ್ರಯೇ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತುಃ ಸ್ಯಾದಪಾನಸ್ತು ನಿವರ್ತನೇ |
 ಬಲಕರ್ಮ ತಥಾ ವ್ಯಾನ ಉದಾನೋ ಯೋಗಕರ್ಮಕೃತ್ |
 ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಮನೋನೇತಾ ಸಮಾನೋಽನಃ ಸ್ಥಿತಿಪ್ರದಃ |
 ಮನೋವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಸಾನ್ನಿಧ್ಯಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾಜ್ಞೇವ ಉನ್ಮತಿಃ |

ಅನುವಾದ—ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಬೇಕು. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನೂ, ಅನ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಬಿಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಾನವನ್ನೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾನವನ್ನೂ, ಶ್ರೀಹರಿ ವಿಷಯಕ ಯೋಗಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾನವನ್ನೂ, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ವಾಗಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರೇರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾನವನ್ನೂ ನಿಯೋಜಿಸಬೇಕು, ಮನೋವಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾ ಸುಸ್ಥಿರತೆ ಬಂದ ಮೇಲೆಯೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಜೀವನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತ. ಅನೇಕ ವಿಷಯವಾದ ಇಚ್ಛೆಗೆ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕ ವಿಷಯವಾದ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಕಾಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಾಣನು ನಮಗೆ ಸರ್ವ

ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ. ಅಪಾನನು ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ. ಬಲಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವನು ವ್ಯಾನ. ಯೋಗಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವನು ಉದಾನ. ದೇಹೇಂದ್ರಿಯ ಮನೋನಿಯಾಮಕನಾದ ಸಮಾನನು ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. 'ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಏತನ್ಮಯಃ' ಜೀವನು ಮನೋವಾಗಾದಿಮಯ. ಅಂದರೆ, ಮನೋ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಾಭಿ ಮಾನಿಗಳ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಾದಂತೆ ಜೀವನಿಗೆ ಉತ್ಕರ್ಷವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮನೋನಾಕ್ ಪ್ರಾಣರೂಪೋಽಸೌ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಮನೋನಾಕ್ ಪ್ರಾಣತಸ್ತಸ್ಯ ಜಾತಾ ಅನ್ಯೇಽಭಿಮಾನಿನಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಯುರ್ಮನಃ ಅದ್ಯಭಿಮಾನಿನಃ |
ಸರ್ವಸ್ಯಾಂತಃಸ್ಥಿತಂ ವಿಷ್ಣುಮಾಯತ್ತಾ ನಾಗ್ ಹಿ ನಃ ಸದಾ |
ಸರ್ವನಾಚಶ್ಚ ಘೋಷಾಶ್ಚ ನಿಷ್ಕೋರ್ನಾಮೇತಿ ಕೀರ್ತಿತಾಃ |
ತಜ್ಞಾನ್ಮಾನಂ ತತ್ಪಲಂ ಚ ಸ್ಯಾದಜ್ಞಾನ್ಮಾನಂ ತತ್ಪಲಂ ನ ತು |
ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗತಂ ಜ್ಞಾನಂ ಮನಃ ಆಯತ್ತಮೀರಿತಮ್ |
ಪೃಷ್ಠೇ ಸ್ಪೃಷ್ಟೋಽಪ್ಯನೇನಾಹಂ ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಇತ್ಯೇವ ವೇತ್ಸ್ಯತಃ |
ಮನಸ್ಯ ನ್ಯಾಕುಲೇಽಸ್ಯ ತ್ರ ನೈವ ವೇತ್ತಿ ಕಥಂಚನ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನು, ಮನೋ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣ ರೂಪನು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಏತನ್ಮಯಃ' ಬ್ರಹ್ಮ ಸರಸ್ವತಿ ವಾಯುಗಳು ಭಗವಂತನ ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಜನಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಏತನ್ಮಯಃ' ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರಸ್ವತಿ ವಾಯುಗಳು ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿ ಮಾನಿಗಳು. ವೇದದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಸಮ್ಮ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಸರ್ವಾಂತರಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಸರ್ವದಾ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಮ್ಮಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸರ್ವವರ್ಣಗಳೂ ಮತ್ತು ಧ್ವನಿಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಮಗಳೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣು ನಾಮವೆಂದು ತಿಳಿದವರಿಗೇ ವಿಷ್ಣು ನಾಮೋಚ್ಚಾರಣ ಫಲವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ತಿಳಿಯದಿದ್ದವರಿಗೆ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯ ಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನವೂ ಮನೋಜನ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನಸ್ಸು ವ್ಯಾಕುಲವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ತನ್ನ ಚೆನ್ನನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶ ಮಾಡಿದರೂ 'ಇಂತಹವನು ನನ್ನನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶ ಮಾಡಿದನು' ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸು ವ್ಯಾಕುಲವಾಗಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ಜ್ಞಾನವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾ ಏತ ಏವ | ವಾಗೇನಾಯಂ ಲೋಕಃ |
ಮನೋಽಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಃ | ಪ್ರಾಣೋಽಸೌ ಲೋಕಃ | ತ್ರಯೋ ನೇದಾ

ಏತ ಏನ | ನಾಗೇವರ್ಗೇದಃ | ಮನೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ | ಸ್ವಾಣಃ
ಸಾನುರ್ವೇದಃ | ದೇವಾಃ ಪಿತರೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಏತ ಏನ | ನಾಗೇನ
ದೇವಾಃ | ಮನಃ ಪಿತರಃ | ಸ್ವಾಣೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ಪಿತಾ ಮಾತಾ
ಪ್ರಜೈತ ಏನ | ಮನ ಏನ ಪಿತಾ | ನಾಜ್ ಮಾತಾ | ಸ್ವಾಣಃ
ಪ್ರಜಾ | ವಿಜ್ಞಾತಂ ನಿಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಮನಿಜ್ಞಾತಮೇತ ಏನ | ಯತ್ಕಿಂಚ
ನಿಜ್ಞಾತಂ ವಾಚಸ್ತದ್ರೂಪಂ | ನಾಗ್ನಿ ನಿಜ್ಞಾತಾ | ನಾಗೇನಂ ತದ್
ಭೂತ್ವಾನತಿ | ಯತ್ಕಿಂಚ ನಿಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಂ ಮನಸಸ್ತದ್ ರೂಪಂ | ಮನೋ
ಹಿ ನಿಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಂ | ಮನ ಏನಂ ತದ್ ಭೂತ್ವಾನತಿ | ಯತ್ ಕಿಂಚಾ -
ನಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ವಾಣಸ್ಯ ತದ್ ರೂಪಂ | ಸ್ವಾಣೋ ಹ್ಯನಿಜ್ಞಾತಃ | ಸ್ವಾಣ
ಏನಂ ತದ್ ಭೂತ್ವಾನತಿ |

ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳು ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿ
ದಂತೆ ಮನ ಅದಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹರಿಗೆ ತುಷ್ಟಿಕರವಾಗಿ ಅನ್ನವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಆ
ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಉತ್ತಮತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ವಾಕ್ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು
ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳೇ ಮೂರು ಲೋಕಕ್ಕೂ
ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ.
ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಪ್ರಾಣಾಭಿ
ಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ವಾಕ್ ಮನಸ್ಸು ಪ್ರಾಣಾಭಿ
ಮಾನಿಗಳೇ ಮೂರು ವೇದಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ
ಸರಸ್ವತಿಯು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು
ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವು ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ
ಅಭಿಮಾನಿ. ವಾಕ್ ಮನಃ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಗಳೇ ದೇವ ಪಿತೃ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅಭಿ
ಮಾನಿಗಳು. ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ.
ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ
ವಾಯುವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳೇ ಪಿತೃ, ಮಾತೃ
ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ಮನೋಭಿಮಾನಿಯೇ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ.
ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಮಾತೃಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿ
ಯಾದ ವಾಯುವೇ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳೇ ವಿಜ್ಞಾತ,
ವಿಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅವಿಜ್ಞಾತಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ವಿಜ್ಞಾತವಾದುದು ಎಂದರೆ
ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದು ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯ ಪ್ರತಿಮೆ.
ಏಕೆಂದರೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯೇ ವಿಜ್ಞಾತಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಆ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯು
ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನನ್ನು ವಿಜ್ಞಾತಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗೆ-ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದು ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರತಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯು ವಿಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನನ್ನು ವಿಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದು ಪ್ರಾಣನ ಪ್ರತಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣನು ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದುದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಪ್ರಾಣನು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನನ್ನು ಅವಿಜ್ಞಾತಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಲೋಕ ನೇದ ಸುರ ಜ್ಞಾತ ಪಿತ್ರಾದೇಶ್ವಾಭಿಮಾನಿನಃ |

ಅನುವಾದ—ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಲೋಕಪೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳೇ ಲೋಕ, ವೇದ, ಸುರರು, ಪಿತೃಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ವಿಜ್ಞಾತ, ವಿಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯ, ಅವಿಜ್ಞಾತ, ಪಿತೃ, ಮಾತೃ, ಪ್ರಜಾ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ನಾಣೇ ಬ್ರಹ್ಮರಿಂದ ಪ್ರಾಣನ ಉತ್ಪತ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯೈ ನಾಚಃ ಪೃಥಿವೀ ಶರೀರಂ ಜ್ಯೋತೀ ರೂಪಮಯಮಗ್ನಿಃ |
ತದ್ ಯಾನದೇವ ನಾಕ್ ತಾನತೀ ಪೃಥಿವೀ ತಾನಾನಯಮಗ್ನಿಃ |

ಸರಸ್ವತೀ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ಮಹಿಮೆಗಳಿವೆ. ಆ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ಪೃಥಿವಿಯು ಶರೀರ. ಈ ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಪ್ರತಿಮೆ. ಅಂದರೆ ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ವಾಣಿಯು ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ವಾಣಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇದ್ದರೆ ಅವುಗಳು ವಾಣಿಯ ಶರೀರವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ವಾಣಿಯು ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ ವಾಣಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಪರಿಮಾಣವಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ಪರಿಮಾಣ ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೂ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಭಿಮಾನಿ ಇಲ್ಲದೆ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಿರಲಾರದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೈತಸ್ಯ ಮನಸೋ ದ್ಯೌಃ ಶರೀರಂ ಜ್ಯೋತೀ ರೂಪಮಸಾ—
ವಾದಿತ್ಯಃ | ತದ್ ಯಾನದೇವ ಮನಸ್ತಾವತೀ ದ್ಯೌಃ ತಾನಾನಸಾನಾ—
ದಿತ್ಯಃ | ತೌ ಮಿಥುನಂ ಸಮೈತಾಂ | ತತಃ ಪ್ರಾಣೋಽಜಾಯತ | ಸ
ಇಂದ್ರಃ | ಸ ಏಷೋ ಅಸಪತ್ನಃ | ದ್ವಿತೀಯೋ ನೈ ಸಪತ್ನಃ |
ನಾಸ್ಯ ಸಪತೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಈ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ದ್ಯುಲೋಕವು ಶರೀರ. ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಪ್ರತಿಮೆ. ಅಂದರೆ ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಭಿಮಾನಿ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಪರಿಮಾಣವಿದೆಯೋ ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರಿಗೂ ಅಷ್ಟೇ ಪರಿಮಾಣವಿದೆ. ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ವಾಣಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮರು ಜೊತೆಗೂಡಿದರು. ಅನಂತರ ಪ್ರಾಣನು ರೂಪಾಂತರದಿಂದ ಜನಿಸಿದನು. ಆ ಪ್ರಾಣನು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನು. ಶತ್ಪುರಹಿತನಾದವನು. ಕಲ್ಯಾದಿ ಶತ್ರುಗಳು ಇರುವಾಗ ಪ್ರಾಣನು ಹೇಗೆ ಶತ್ಪುರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ? ಎಂದರೆ, ಸಮಬಲನಾದವನು ಶತ್ರುವಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ. ಕಲ್ಯಾದಿಗಳು ಅಸಮಬಲರಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ಶತ್ಪುರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಣನು ಶತ್ಪುರಹಿತನೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಾಣೀ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಣರ ಉಪಾಸನೆ ನೋಕ್ಷಸಾಧನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೈತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ಯಾಪಃ ಶರೀರಂ | ಜ್ಯೋತೀ ರೂಪಂ ಅಸೌ ಚಂದ್ರಃ | ತದ್ ಯಾವಾನೇವ ಪ್ರಾಣಸ್ತಾವತ್ಯ ಆಪಃ ತಾನಾನಸೌ ಚಂದ್ರಃ | ತ ಏತೇ ಸರ್ವ ಏವ ಸಮಾಃ | ಸರ್ವೇಽನಂತಾಃ | ಸ ಯೋ ಹೈತಾನಂತವತ ಉಪಾಸ್ತೇಽಂತವಂತಂ ಸ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ | ಅಥ ಯೋ ಹೈತಾನಂತಾನುಪಾಸ್ತೇ ಅನಂತಂ ಸ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ |

ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ಜಲವು ಶರೀರ. ಚಂದ್ರರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿ ಪ್ರತಿಮೆ, ಅಂದರೆ ವಾಯುವು ಜಲ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನ ಪರಿಮಾಣವೆಷ್ಟಿದೆಯೋ ಜಲ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರ ಪರಿಮಾಣವೂ ಅಷ್ಟೇ ಇದೆ. ಮನೋ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಗುಣದಲ್ಲಿ ತರತಮ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮರಾದವರು. ಈ ಮೂವರು ರುದ್ರಾದಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನಂತರು. ಯಾರು ಈ ಮೂವರನ್ನು ಜೀವರಂತೆ ಅಲ್ಪ ಗುಣವುಳ್ಳವರೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ನಶ್ವರವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಯಾರು ಈ ಮೂವರನ್ನು ಉಳಿದ ಜೀವರಿಗಿಂತ ಬಹುಗುಣವುಳ್ಳವರೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ನಾಶರಹಿತವಾದ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ಯುಪೈಥಿವ್ಯಗ್ನಿಸಹಾರ್ಯಾಸಾಂ ಸೋಮಸ್ಯಾಪ್ಯಭಿಮಾನಿನಃ | ಸ ಚಂದ್ರಃ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಾದಶತ್ರುಃ ಸಮನರ್ಜನಾತ್ |

ನಾಯುರೇತೇ ಸಮಾ ನ್ಯಾಪ್ತೌ ಬ್ರಹ್ಮೇರೌ ಗುಣತೋಽಧಿಕೌ |
ಅನಂತಾಶ್ಚ ಗುಣಾ ಹ್ಯೇಷಾಮನ್ಯಜೀವನ್ಯಹೇಕ್ಷಯಾ |
ತೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯನಂತಾ ನಿಷ್ಕೋಸ್ತು ತೇಷಾಮೇವಮುಪಾಸಕಃ |
ನಿತ್ಯಲೋಕೋಪಭೋಗೀ ಸ್ಯಾದನಿತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯಥಾ ಭವೇತ್ |

ಅನುವಾದ—ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವು ಜಲ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿಗೆ ಇಂದ್ರನೆಂದೂ, ಸಮಾನಬಲನಾದ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಶತ್ರುವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ಮೂವರೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾದ ಸಮಾನವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವರು. ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳು ಮಾತ್ರ ಸರಸ್ವತಿಗಿಂತ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಾದವರು. ರುದ್ರಾದಿ ಜೀವರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಈ ಮೂವರೂ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಿಂತ ಬಹಳ ಅಧಿಕರಾದುದರಿಂದ ಅನಂತರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಆ ಮೂವರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅನಂತವಾಗಿವೆ. ಆ ಮೂವರನ್ನು ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅನಂತಗುಣವುಳ್ಳವರೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡದೆ, ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಅಲ್ಪಗುಣವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅನಿತ್ಯಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರಾಂತರ್ಗತ ಪ್ರಾಣೋಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಷೋಡಶಕಲಃ | ತಸ್ಯ ರಾತ್ರಯ ಏನ ಪಂಚದಶ ಕಲಾಃ | ಧ್ರುವೈನಾಸ್ಯ ಷೋಡಶೀ ಕಲಾ |

ಈ ವಾಯುವು ಸಂ-ಸಮ್ಯಕ್ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ, ವತ್ಸ-ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಗನಾಗಿ, ರ-ರಮತೇ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಂವತ್ಸರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಷೋಡಶಕಲೆಗಳುಳ್ಳ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಚಂದ್ರಸ್ಥವಾಯುವಿನ ಪಂಚದಶ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹದಿನಾರನೆಯ ಕಲೆಗೆ ಧ್ರುವ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ರಾತ್ರಿಭಿರೇವಾಽಚ ಪೂರ್ಯತೇಽಪ ಚ ಕ್ಷೇಯತೇ| ಸೋಽನು-
ನಾಸ್ಯಾಂ ರಾತ್ರಿಮೇತಯಾ ಷೋಡಶ್ಯಾ ಕಲಯಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರಾಣ
ಭಿದನುಪವಿಶ. ತತಃ - ಸಾತರ್ಜಾಯತೇ | ತಸ್ಯಾದೇತಾಂ ರಾತ್ರಿಂ

ಪ್ರಾಣಭೃತಃ ಪ್ರಾಣಂ ನ ವಿಚ್ಛಿಂದ್ಯಾದಪಿ ಕೃಕಲಾಸಸ್ಯ | ಏತಸ್ಯಾ ಏನ
ದೇವತಾಯಾ ಅಪಚಿತ್ಯೈ |

ಹದಿನೈದು ಕಲೆಗಳಿಗೆ ರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆ ಚಂದ್ರಸ್ಥನಾದ ವಾಯುವು ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಹದಿನೈದು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಕಲೆಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣ ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ಹದಿನೈದು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಕಲೆಗಳಿಂದ ಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲೂ ಕಲೆಗಳು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಾಯುವು ಸ್ವತಃ ಕಲಾರಹಿತನಾದರೂ ತನಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಷೋಡಶಕಲೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ತಾನೂ ಷೋಡಶಕಲನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚ ದಶಕಲಾಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಬಳಿಕ ಅವನು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ರುವಾ ಎನ್ನುವ ಹದಿನಾರನೆಯ ಕಲೆಯಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮರುದಿನ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಪತ್ ತಿಥಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಕಲಾಯುಕ್ತ ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಸ್ಥನಾದ ವಾಯುವು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರಾತ್ರಿ ಪ್ರಾಣವಧೆ ಮಹಾಪಾಪ ಕರ. ಅದನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು. ಅಲ್ಪದೋಷಕರವಾದ ಒಂದು ಹೆಂಚೆಗೊದ್ದದ ವಧೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬಾರದು. ವಧೆ ಮಾಡದಿರುವುದು ವಾಯುದೇವತೆಯ ಪೂಜೆ ಯೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಯುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸೋಽಸೌ ಚಂದ್ರಸಂಸ್ಥೋ ವಿಶೇಷತಃ |
ರಾತ್ರೌ ರಾತ್ರೌ ಕ್ಷಯಾದಸ್ಯ ಪೂರಣಾದ್ ರಾತ್ರಿನಾಮಕಾಃ |
ಕಲಾಃ ಪಂಚದಶ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಧ್ರುವೈವಾಸ್ಯ ತು ಷೋಡಶೀ |
ಅಕಲೋಽಪಿ ಸ ಚಂದ್ರಸ್ಯ ಕಲಾಭಿಃ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ ತಥಾ |
ಸೋಽಮಾನಾಸ್ಯಾಂ ಯತೋ ರಾತ್ರೌ ಪ್ರಾಣಭೃತ್ಸು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
ಕಲ್ಯಾಣೇಶಾದಲ್ಪದೋಷಃ ಕೃಕಲಾಸ ವರ್ಧೋಽಪಿ ಸನ್ |
ತಸ್ಯಾಂ ರಾತ್ರೌ ಮಹಾದೋಷೋ ದೇವತಾನೇಶತೋ ಭವೇತ್ |
ನಾಯುಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ವತ್ಸೋ ವಿಷ್ಣೋರಸೌ ಯತಃ |
ಸಮ್ಯಗೇವ ರತಿಂ ಯಾತಿ...||

ಅನುಮಾದ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು. ಜಲ ಕ್ಷಿಂತಲೂ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸನ್ನಿಧಾನವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ಪ್ರತಿರಾತ್ರಿಯಲ್ಲೂ ಕಲೆಗಳು ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಪ್ರತಿರಾತ್ರಿ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಲೆಗಳು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಹದಿನೈದು ಕಲೆಗಳಿಗೆ ರಾತ್ರಿ.

ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹದಿನಾರನೆಯ ಕಲೆಗೆ ಧ್ರುವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಕಲೆಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅಧಿಷ್ಠಾನನಾದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಮುಖ್ಯವಾಯುವು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜೆಂಚಿಗೊದ್ದದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯ ಆವೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವರ್ಧೆಯು ಅಲ್ಪದೋಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದರೂ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಯುವೆಂಬ ಮಹಾದೇವತೆಯ ಆವೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಆಗ ಅದರ ವರ್ಧೆಯು ಮಹಾದೋಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವತ್ಸನಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಸುಖವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ಕಾರಣ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಂವತ್ಸರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ನೈ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಷೋಡಶಕಲೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮೇವಂವಿತ್ ಪುರುಷಃ | ತಸ್ಯ ನಿತ್ತಮೇವ ಪಂಚದಶ ಕಲಾಃ | ಆತ್ಮೈವಾಸ್ಯ ಷೋಡಶೀ ಕಲಾ | ಸ ವಿತ್ತೇನೈವಾಚ ಪೂರೈತೇಪ ಚಕ್ಷೀಯತೇ | ತದೇತನ್ನಾಭ್ಯಂ ಯದಯಮಾತ್ಮಾ | ಪ್ರಧಿರ್ನಿತ್ತಂ | ತಸ್ಮಾತ್ ಯದ್ಯಪಿ ಸರ್ವಜ್ಯಾನಿಂ ಜೀಯತ ಆತ್ಮನಾ ಚೇಜ್ಜೀವತಿ ಪ್ರಧಿನಾಸಗಾದಿತ್ಯೇವ ತದಾಹುಃ |

ಷೋಡಶಕಲೆಯುಳ್ಳ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಸಂವತ್ಸರನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಆದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಸಪ್ತಾನ್ನಸೃಷ್ಟಿಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಿಯ ಹಿರಣ್ಯಾದಿ ವಿತ್ತವೇ ಪಂಚದಶ ಕಲೆಗಳು. ಜ್ಞಾನಿಯ ದೇಹವೇ ಹದಿನಾರನೆಯ ಕಲೆ. ಜ್ಞಾನಿಸ್ಥನಾದ ವಾಯುವು ವಿತ್ತದ ಆಗಮನದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ, ವಿತ್ತದ ನಾಶದಿಂದ ಕ್ಷಯವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ವಿತ್ತವು ಆಗಮಾಪಾಯಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಸ್ಥಿರವಾದ ಪಂಚದಶಕಲೆಗಳಂತೆ, ಮತ್ತು ದೇಹವು ಸ್ಥಿರವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಧ್ರುವಕಲೆಯಂತೆ. ದೇಹವು ರಥಚಕ್ರನಾಭಿಸ್ಥಾನೀಯವಾದುದು. ವಿತ್ತವು ಅರ(ಅರೆಕಾಲು) ನೇಮಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಾನೀಯವಾದದ್ದು. ದೇಹ ಮತ್ತು ವಿತ್ತಗಳು ನಾಭಿ ಮತ್ತು ಅರನೇಮ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನೀಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಅರನೇಮ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಅಪಹಾರಮಾಡಿದರೂ, ನಾಭಿಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ದೇಹದಿಂದ ಜೀವಿಸಿದ್ದರೆ, ಅರಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ವಿತ್ತದಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಹೀನನಾದನು ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ಸ ಏವಂವಿದುಷಿ ಸ್ಥಿತಃ |
ಅಧ್ರುವಾಸ್ತು ಕಲಾ ಯದ್ವತ್ ಸೌನ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯ ತಥಾ ಧನಮ್ |
 ಅಗ್ರನಗ್ರಾಂಶಿಗ್ರಾ ತು ಸುಗ್ರಾಂಶ್ಚ ಗೋಪಯತೇ |

ನಾಭಿಸ್ಥಾನಂ ಶರೀರಂ ತು ಚಕ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಧಿವದ್ ಧನಮ್ |
 ಸರ್ವಸ್ವವಿಜಯೇಽಪ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಧಿಮಾತ್ರಂ ಹಿ ಗಚ್ಛತಿ |
 ಏವಂ ಮಹಾಗುಣಾನ್ ದೇವಾನೇವಂ ಯೋ ನೇದ ಪೂರುಷಃ |
 ನ ಚೈಭ್ಯೋಽತಿಪ್ರಿಯಃ ಕಶ್ಚಿತ್ ನಿಷ್ಕೋರಸ್ತಿ ಕದಾಚನ |

ಅನುವಾದ—ಚಂದ್ರಾಂತಸ್ಥಿತನಾದ ಪ್ರಾಣನೇ ಸಪ್ತಾನ್ನಸೃಷ್ಟಿ ಜ್ಞಾನಿ
 ಯಲ್ಲಿಯೂ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳು ಅನಿತ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಜ್ಞಾನಿಯು
 ವಿತ್ತವೂ ಆಗಮಾಪಾಯಿ. ಹೀಗೆ ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಚಂದ್ರನ ಪಂಚದಶ
 ಕಲಾ ಸ್ಥಾನೀಯವಾದುದು. ಜ್ಞಾನಿಯ ಶರೀರವು ಹದಿನಾರನೆಯ ಧ್ರುವಕಲಾ
 ಸ್ಥಾನೀಯವಾದುದು. ಶರೀರವು ರಥಚಕ್ರದ ನಾಭಿಯಂತೆ. ಧನವು ಅರೆಕಾಲುಗಳು
 ಮುಂತಾದವುಗಳಂತೆ. ಯಾರಾದರೂ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ಅಪಹಾರಮಾಡಿದರೂ ಅರೆ
 ಕಾಲುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಧನ ಮಾತ್ರ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಶರೀರವು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ.
 ಯಾವ ಪುರುಷನು ಬ್ರಹ್ಮ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಯುಗಳನ್ನು ಮಹಾಗುಣವುಳ್ಳವರೆಂದು
 ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ವಿಷ್ಣುವು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ
 ವಾಯು ಸರಸ್ವತಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಿಯರಾದವರು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ
 ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಚತುರ್ಥಂ ಭೋಜ್ಯಮೇವಾನನ್ನಂ ಸರ್ವಸಾಧಾರಣಂ ಸ್ತೃತಮ್ |
 ಆತ್ಮನೋಽತಿಸಮೀಪತ್ವಂ ತಸ್ಯ ಯೋಽನ್ನಸ್ಯ ಮನ್ಯತೇ |
 ಅಕ್ಷಯಂ ಸಾಪಮಸ್ಯ ಸ್ಯಾದ್ ದೇವಬ್ರಹ್ಮಸ್ವಹಾರಿಣಃ |
 ತದೇವ ಮಂತ್ರಯುಕ್ತತ್ವಾದ್ ಬಲಿಹೋಮಾತ್ಮನಾ ದ್ವಯಮ್ |
 ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರದದೌ ನಿಷ್ಪುಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನೈವೇಚ್ಛಯಾ ಯಜೇತ್ |
 ಯದೀಚ್ಛಯಾ ಯಜೇತ್ ತೇಷಾಮಪಹರ್ತಾ ಭವಿಸ್ಯತಿ |
 ದೇವಸ್ವಂ ತೇನ ಯೇನೈವ ಕಾಮ್ಯಾರ್ಥಂ ವಿನಿಯೋಜಿತಮ್ |
 ಪರಕೀಯೇನ ವಿತ್ತೇನ ತಸ್ಮಿನ್ ವಿನಿಮಯೇ ಯಥಾ |

ಅನುವಾದ—ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ಭೋಜ್ಯವಾದ ಅನ್ನವು ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ
 ಸರ್ವಸಾಧಾರಣವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಸಾಧಾರಣವಾದ ಈ ಅನ್ನವನ್ನು ತನ್ನದೇ
 ಎಂದು ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ ದೇವಸ್ವ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವವನ್ನು ಅಪಹಾರ ಮಾಡಿದ
 ಕಾರಣದಿಂದ ಅಕ್ಷಯವಾದ ಪಾಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅನ್ನ
 ವನ್ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸಿ ವೈಶ್ವದೇವ ಬಲಿಹರಣರೂಪವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು
 ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮಫಲೇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ಯಾಗವನ್ನು
 ಮಾಡಬಾರದು. ತನ್ನ ಫಲವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗ ಮಾಡಿದರೆ ತನ ಐಹಿಕಸೌಖ್ಯ

ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಪಹಾರ ಮಾಡಿದ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ. - ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ದೃಷ್ಟಾಂತ-ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಹಣವನ್ನು ತಾನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಆ ಹಣದಿಂದಲೇ ಅವನಿಂದ ವಸ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಹೇಗೆ ಪರದ್ರವ್ಯಾಪಹಾರ ಮಾಡಿದ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ.

ಭಾಷ್ಯ—ಚತುಷ್ಟಾದ್ಯೋ ದ್ವಿಪದ್ಯುಶ್ಚ ಪಶುಭ್ಯಃ ಪಯಾತ್ಮಕಂ |
ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ಸಪ್ತಮಾನ್ಯಂ ಸ ಗೋಕ್ಷೀರಂ ಮುಖ್ಯಮತ್ರ ಚ |
ಆತ್ಮನೇ ಚೈವ ದೇವಾನಾಂ ತದ್ ಹೋಮಾರ್ಥಂ ಪ್ರಕಲ್ಪಿತಮ್ |
ಸಂವತ್ಸರಂ ಗೋಪಯಸಾ ಯೇನ ಹೋಮೋ ಹರೇಃ ಕೃತಃ |
ಭಗವತ್ತತ್ತ್ವವಿದುಷಾ ತಸ್ಯ ಮುಕ್ತರ್ನ ಸಂಶಯಃ |
ಅದೃಷ್ಟ ಭಗವದ್ರೂಪಸ್ಯೈತದ್ ದರ್ಶನಕಾರಣಮ್ |
ಭಗವದ್‌ದೃಷ್ಟಿಪೂತಸ್ತು ವಿನಾ ಹೋಮೇನ ಮುಚ್ಯತೇ |
ಸಪ್ತಾನ್ಯಸೃಷ್ಟಿತತ್ತ್ವಜ್ಞ ಸ್ವೇಕಹೋಮೇನ ಮುಚ್ಯತೇ |
ವಿಶೇಷಜ್ಞೋ ಯತಃ ಸೋಽಯಂ ಭಗವತ್ತತ್ತ್ವವೇದನೇ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣುವು ಸಪ್ತಮಾನ್ಯವಾದ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪಶುಗಳಿಗೂ, ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಅನ್ನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗೋಕ್ಷೀರವನ್ನು ತನಗೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಯಾವ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲ ಗೋಕ್ಷೀರದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಭಗವದ್ದರ್ಶನವಿಲ್ಲದವನು ಹೀಗೆ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಂತ ಮಾಡುವ ಹೋಮವು ಭಗವಂತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂವತ್ಸರ ಹೋಮದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಭಗವಂತನ ದರ್ಶನದಿಂದ ಪವಿತ್ರನಾದವನು ಹೋಮವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸಪ್ತಾನ್ಯಸೃಷ್ಟಿಯ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಒಂದು ದಿನದ ಹೋಮದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಭಗವಂತನ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕೋ ನಾಮ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮಾನಂದರೂಪತಃ |
ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಕರ್ಮಭಿಕ್ಷೈವ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ಚ ಪುನಃ ಪುನಃ |
ಸಪ್ತಾನ್ಯಂ ಸೃಜತೇ ಯಸ್ಮಾದನ್ನಾನಾಮುಕ್ಷಯಸ್ತತಃ |
ಷಸಾ ಗೌತಮಾಸೌ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತಮಃ |

ಯ ಏವಮುಕ್ತಾಂತಿಂ ನೇದ ಭಗವಂತಂ ಸನಾತನಮ್ |
 ಅಪ್ರಯತ್ನೇನ ಭೋಗಾಃ ಸ್ಯುರ್ಮಥೇಷ್ವಾಸ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ |
 ಸಪ್ತಾನೋಪಾಸನಂ ಯಸ್ಮಾದ್ ದೇವಾನಾಂ ಯೋಗ್ಯಮುತ್ತಮಂ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ದೇವತ್ವಮಾಪ್ನೋತಿ ಯೋಗ್ಯೋ ದೇವಪದಸ್ಯ ಯಃ |
 ಊರ್ಜಂ ದೇವಾನ್ಮಮುದ್ವಿಷ್ಟಂ ಊರ್ಜಿತಾಸ್ತು ಗುಣಾಸ್ತಥಾ |
 ತದಸ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ನ ನರಾ ಯೋಗ್ಯಾ ಏತದುಪಾಸನೇ |
 ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣ ದೇವಾನಾಂ ಸಾಮೀಪ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ತೇ |
 ಇತಿ ನಾರಾಯಣೇಯೇ ||

ಅನುನಾದ—ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ಆನಂದಸ್ವ ರೂಪನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಕೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಪ್ತವಿಧವಾದ ಅನ್ನಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ನವು ಅಕ್ಷಯವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಭಗವಂತನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಿಗೆ ಅಕ್ಷಿತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಭಗವಂತನು ಹೀಗೆ ಅಕ್ಷಿತಿ ನಾಮಕನು ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿಯೇ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಪ್ತಾನೋಪಾಸನೆಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವಪದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಈ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ದೇವಪದವಿಯನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಊರ್ಜವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಅನ್ನದ ಗುಣಗಳು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದೇವಪದಯೋಗ್ಯನಾದವನು ದೇವಪದವಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಇಂತಹ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಈ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸಪ್ತಾನ್ನಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮೀಪ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ನಾರಾಯಣೇಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಸಪ್ತಾನ್ನಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ 'ನಾರಾಯಣೇಯಂ' ಎಂಬ ಒಂದೇ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ವಚನಗಳನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನಗಳು ಮೊದಲನೆಯ ವಿಂಡದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ವಿಂಡವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿವೆ.

ಸಪ್ತಾನೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಪುತ್ರನಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ತ್ರಯೋ ನಾವ ಲೋಕಾ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಃ ಪಿತೃಲೋಕೋ ದೇವಲೋಕ ಇತಿ | ಸೋಽಯಂ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಃ ಪುತ್ರೇಣೈವ ಜಯ್ಯೋ ನಾನ್ಯೇನ ಕರ್ಮಣಾ | ಕರ್ಮಣಾ ಪಿತೃಲೋಕಃ |

ವಿದ್ಯಯಾ ದೇವಲೋಕಃ | ದೇವಲೋಕೋ ವೈ ಲೋಕಾನಾಂ
ಶ್ರೇಷ್ಠಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ವಿದ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸಂತಿ |

ಮನುಷ್ಯಲೋಕ, ಪಿತೃಲೋಕ ಮತ್ತು ದೇವಲೋಕ ಎಂದು ಮೂರುಲೋಕಗಳು. ಮನುಷ್ಯಲೋಕಸುಖವನ್ನು ಬೇರಸಪತ್ರನಿಂದ ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯನಿಂದಲೇ ಪಡೆಯಬೇಕು. ಬೇರೆ ಕರ್ಮದಿಂದ ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಯದ್ವಾಪಿ ತನ್ನ ಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ಜನ್ಮಾಂತರವನ್ನು ಪಡೆದು ಮನುಷ್ಯಲೋಕಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯ. ಆದರೂ ಜನ್ಮಾಂತರವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಸತ್ಕರ್ಮದ ಫಲವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯ. ಪಿತೃಲೋಕ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳು. ಅದನ್ನು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪಡೆಯಬೇಕು. ದೇವಲೋಕವನ್ನು ಅಂದರೆ ಜನೋಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಪಡೆಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ದೇವಲೋಕವೇ ಅತ್ಯಂತವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಲೋಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ದೇವಲೋಕವ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾತಃ ಸಂಪ್ರತ್ತಿಃ | ಯದಾ ಪ್ರೈಷ್ಯನ್ ಮನ್ಯತೇಽಥ ಪುತ್ರ-
ಮಾಹ 'ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತ್ವಂ ಯಜ್ಞಸ್ತ್ವಂ ಲೋಕ' ಇತಿ | ಸ ಪುತ್ರಃ
ಪುತ್ರಾಹ 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಹಂ ಯಜ್ಞೋಽಹಂ ಲೋಕ' ಇತಿ | ಯದ್ವೈ
ಕಿಂಚಾನೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮೇತೈಕತಾ | ಯೇ ನೈ ಕೇ ಚ
ಯಜ್ಞಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಜ್ಞ ಇತೈಕತಾ | ಯೇ ನೈ ಕೇ ಚ
ಲೋಕಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಲೋಕ ಇತೈಕತಾ | ಏತಾನದ್ವಾ
ಇದಂ ಸರ್ವಂ | ಏತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಂ ಸನ್ನಯಮಿತೋಽಭುನಜದಿತಿ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಪುತ್ರಮನುಶಿಷ್ಟಂ ಲೋಕೈಮಾಹುಃ | ತಸ್ಮಾದೇನಮನು-
ಶಾಸತಿ |

ಸ ಯದೈನಂವಿದಸ್ಮಾತ್ ಲೋಕಾತ್ ಪ್ರೈತ್ಯಥೈಭಿರೇವ ಪ್ರಾಣೈಃ
ಸಹ ಪುತ್ರಮಾನಿಶತಿ | ಸ ಯದ್ಯನೇನ ಕಿಂಚಿದಕ್ಷ್ಣಯಾ ಕೃತಂ ಭವತಿ
ತಸ್ಮಾದೇನಂ ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ ಪುತ್ರೋ ಮುಂಚತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪುತ್ರೋ
ನಾಮು | ಸ ಪುತ್ರೇಣೈವಾಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತೀತಿ | ಅಥೈನಮೇತೇ
ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಅಮೃತಾ ಆವಿಶಂತಿ |

ಈಗ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಜಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಬಲ್ಲ ಮಗನಿಗೆ ತಂದೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಉಪದೇಶ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ತಂದೆಯು ಅರಿಷ್ಟದರ್ಶನದಿಂದ

ತಾನು ಮರಣ ಹೊಂದುವೆಂದು ಯಾವಾಗ ಭಾವಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ 'ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮ, ನೀನು ಯಜ್ಞ, ನೀನು ಲೋಕ' ಎಂದು ಪುತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ಪುತ್ರನು 'ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮ, ನಾನು ಯಜ್ಞ, ನಾನು ಲೋಕ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ವೇದಾದಿ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಏನು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದ್ರವ್ಯಯಜ್ಞ, ತಪೋಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಶಬ್ದದಿಂದ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮೋಕ್ಷಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಲೋಕಶಬ್ದದಿಂದ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನೀನು ವೇದಾದಿ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡು. ಅನಂತರ ವೇದೋಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿ ಲೋಕಸಂಪಾದಕನಾಗು' ಎಂದು ತಂದೆಯ ಉಪದೇಶ. ಮಗನು 'ನಾನು ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಮತ್ತು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಪದೇಶಮಾಡಬೇಕಾದುದು ಬೇರೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದುದೆಲ್ಲ ಇಷ್ಟೇ- 'ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ತದುಕ್ತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸು' ಎಂದು. ಸಪ್ತಾನ್ನಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿದ್ದು ದೇವಾಂಶಸಂಭೂತನಾದ ತಂದೆಯು ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವಾಗ ಸನ್ಮಾರ್ಗಿಯಾದ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಇದ್ದು ಈ ಸುಶಿಕ್ಷಿತನಾದ ಪುತ್ರನು ಮಾಡಿದ ವೇದಾಧ್ಯಯನಾದಿಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಶಿಕ್ಷಿತನಾದ ಪುತ್ರನು ಲೋಕಸಾಧನನೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಲೋಕಸಾಧನನಾದುದರಿಂದಲೇ ಮಗನಿಗೆ ತಂದೆಯು ಉಪದೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಮೃತನಾದವನು ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಸಪ್ತಾನ್ನವಿದ್ಯೋಪಾಸಕನಾದ ದೇವತೆಯು ಮನುಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದು ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದುವಾಗ ಅವನ ವಾಕ್, ಮನಃ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಪ್ತಾನ್ನಜ್ಞಾನಿಯಾದ ತಂದೆಯು ಒಂದು ಪಾಪಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಪುತ್ರನು ಅವನ ಪಾಪದ ಫಲವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪುತ್ ಅಂದರೆ ಪಾಪಕರ್ಮದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ತ್ರ ಅಂದರೆ ಕಾಪಾಡುವ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಮಗನಿಗೆ ವೃತ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ಸಪ್ತಾನ್ನಜ್ಞಾನಿಯು ಪುತ್ರನಲ್ಲಿದ್ದೇ ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಮೋಕ್ಷಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಡ್ ಮನಃ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತದೇವತೆಗಳೂ ಅವನ ಸ್ವರೂಪಭೂತ ವಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. - ಇಲ್ಲಿ

ಮುಕ್ತಜೀವರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾಣಪ್ರವೇಶವು ರೂಪಾಂತರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಪ್ರವೇಶವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ನೇದಃ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಾದಿಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಪುತ್ರಃ 'ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮೇ'ತ್ಯಾದ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ ನ್ಯಾಪಕೋ ಭವತಿ |
ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರ್ಮಕೃತಿರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಜಯ ಉಚ್ಯತೇ |
ಜನ್ಮಾಂತರಂ ವಿನಾ ನೈವ ಕರ್ಮಣಾ ತತ್ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ |
ಪುತ್ರೇಣ ವಿದ್ಯಯಾ ನಿತ್ಯಮೇಕೈಕೇನಾಪಿ ಯುಜ್ಯತೇ |
ಉಭಾಭ್ಯಾಂ ಕಿಮು ನಕ್ತವ್ಯಮಪ್ಯಭಾಗಫಲಂ ಸುತಾತ್ |
ವಿದ್ಯಯಾ ತ್ವರ್ಧಮಾಪ್ನೋತಿ ಸರ್ವಂ ಸಪ್ತಾನ್ನಿನಿಲ್ಲಭೇತ್ |
ಪುತ್ರನಾವಿಶ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥಾನುಚ್ಯತೇ ಚೈದ್ರಕರ್ಮಣಃ |
ಅಕ್ಷಂ ಪುನಿತಿ ಚ ಚೈದ್ರಂ ಪುತ್ರಸ್ತತ್ಪ್ರಾಣಕೋ ಭವೇತ್ |

ಅನುವಾದ—'ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದರೆ ವೇದ. ಮಗನು ವೇದಾಧ್ಯಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

'ನ ಯ ಏವಂ ವಿತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ'ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಕನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಮನುಷ್ಯಲೋಕ ಜಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಈ ಜನ್ಮದ ಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಯೋಗ್ಯ ಜನ್ಮಾಂತರ ಪಡೆದು ಕರ್ಮ ಮಾಡಬಹುದಾದರೂ, ಜನ್ಮಾಂತರವಿಲ್ಲದೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಸ್ವಕರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜನ್ಮಾಂತರವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಪುತ್ರನಿಂದ ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯನಿಂದ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬನಿಂದಲೇ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರ್ಮ ಮಾಡುವುದು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿದರೆ ಅದು ಕೂಡುತ್ತದೆಂದು ಪುನಃ ಹೇಳಬೇಕೆ? ಪುತ್ರ ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯನು ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಅವನು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮದಿಂದ ತಂದೆ ಅಥವಾ ಗುರುವು ಹೇಗೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರ್ಮಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುತ್ರನ ಕರ್ಮದಿಂದ ಎಂಟನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ಫಲವೂ, ಶಿಷ್ಯನ ಕರ್ಮದಿಂದ ಅರ್ಧಭಾಗದಷ್ಟು ಫಲವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಪ್ತಾನ್ನಿ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ತಂದೆಯಾಗಲೀ, ಗುರುವಾಗಲೀ ಪುತ್ರ ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯನು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮದ ಪೂರ್ಣಫಲಕ್ಕೇ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ತಂದೆಯು ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಮಗನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪಾಪಕರ್ಮದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. 'ಅಕ್ಷೇಷ್ವತ್'

ಭಿದ್ರ್ ಈ ಮೂರು ಪಾಪಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳು. ಮಗನು ತಂದೆಯನ್ನು ಪಾಪಕರ್ಮದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಾಣೀ ಬ್ರಹ್ಮರು ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಚೈನಮಗ್ನೇಶ್ಚ ದೈವೀ ವಾಗಾನಿಶತಿ| ಸಾ ನೈ ದೈವೀ ನಾಗ್ ಯಯಾ ಯದ್ಯದೇವ ವದತಿ ತತ್ತದ್ ಭವತಿ | ದಿವಶ್ಚೈನ-
ಮಾದಿತ್ಯಾಚ್ಚ ದೈವಂ ಮನ ಆನಿಶತಿ | ತದ್ ನೈ ದೈವಂ ಮನೋ ಯೇನಾನಂದ್ಯೇವ ಭವತಿ | ಅಥೋ ನ ಶೋಚತಿ | ಅದ್ಭುಶ್ಚೈನಂ ಚಂದ್ರಮಸಶ್ಚ ದೈವಃ ಸ್ರಾಣ ಅನಿಶತಿ | ಸ ನೈ ದೈವಃ ಸ್ರಾಣೋ ಯಃ ಸಂಚರಂತ್ಸಾ ಸಂಚರಂತ್ಸ ನ ವ್ಯಥತೇ | ಅಥೋ ನ ರಿಷ್ಯತಿ |

ಮುಕ್ತಕಾದ ದೈವೀ ಸರಸ್ವತಿಯು ಪೃಥಿವಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಮುಕ್ತನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಯಾರಿಂದ ಅವಿಷ್ಣನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರೇರಿತನೂ ಆದ ಮುಕ್ತ ದೇವತೆಯು ಯಾವ ಯಾವುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆಯೋ ಅಂತಹ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ದೈವೀ ವಾಕ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮುಕ್ತ ದೈವಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮುಕ್ತನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾರಿಂದ ಅವಿಷ್ಣನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರೇರಿತನೂ ಆದ ಮುಕ್ತನು ಅನಂದವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮನು ದೈವಂ ಮನಃ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣನು ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಯ ಮುಕ್ತ ನಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮುಕ್ತ ದೈವಪ್ರಾಣನು, ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜಲ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮುಕ್ತರ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾರಿಂದ ಅವಿಷ್ಣನೂ ಪ್ರೇರಿತನೂ ಆದ ಮುಕ್ತನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸದಿರುವಾಗಲೂ ವ್ಯಥೆಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಮತ್ತು ಮರಣ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ದೈವಪ್ರಾಣನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ಸಂಚರಿಸದಿದ್ದರೆ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಜೀವನು ಸಂಚರಿಸಿದರೂ ಸಂಚರಿಸದಿದ್ದರೂ ವ್ಯಥೆಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮರಣ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಮಹಿಮೆ.

ವಿನರಣೆ—ಮುಕ್ತರಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಾನೋಪಾಸಕ ಮುಕ್ತದೇವತೆ

ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ದೈವೀ ಸರಸ್ವತಿ ಎನಿಸು ತ್ತಾಳೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ದೈವಮನಸ್' 'ದೈವಪ್ರಾಣ'ಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯ ಏವಂವಿತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಾತ್ಮಾ ಭವತಿ ಯಥೈಷಾ ದೇವತಾ | ಏವಂ ಸ ಯಥೈತಾಂ ದೇವತಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯನಂತೈವಂ ಹೈವಂವಿದಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯನಂತಿ | ಯದು ಕಿಂಚೇನಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಶೋಚಂತೈವೈವಾಽಸಾಂ ತದ್ ಭವತಿ | ಪ್ರಣ್ಯನೇವಾನುಂ ಗಚ್ಛತಿ | ನ ಹ ನೈ ದೇವಾನ್ ಪಾಪಂ ಗಚ್ಛತಿ |

ಸಪ್ತಾನ್ನ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮರಣಾನಂತರ ಕೇವಲ ತನ್ನ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಪ್ತಾನ್ನ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸ್ವರೂಪದ ಜ್ಞಾನವು ಅತ್ಯಂತ ಗೋಚ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ನನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡದೆ ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಪ್ತಾನ್ನ ವಿದ್ಯಾಭಿಜ್ಞನಾದ ಮುಕ್ತನನ್ನೂ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜೀವರು ಯಾವ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅದನ್ನು ತಮ್ಮ ದೇಹ ನಿಯಾಮಕರಾದ ದೈತ್ಯರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವರೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ ಹೊರತು, ಅವರಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತರಾದ ಸಪ್ತಾನ್ನೋಪಾಸಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದುಃಖ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ಜೀವರು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಣ್ಯವೇ ಸೇರುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಪಾಪವು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಯಾಮಕರಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಂದೂ ಪಾಪವು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸ್ಥಿತಾ ದೇವಾಃ ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿಕಾಸ್ತ್ರಯಃ | ಅಧಿಕಾವೇಶತೋ ದೇವೇಷ್ಟತೋ ದೇವಾ ಇತಿ ಸ್ತೃತಾಃ | ಯದಾವೇಶಾತ್ ಸರ್ವಮುಕ್ತಂ ಸತ್ಯಂ ದೈವೀ ತು ವಾಗ್ ಹಿ ಸಾ | ಯದಾವೇಶಾನ್ಮ ದುಃಖೀ ಸ್ಯಾದಾನಂದೀ ದೈವತಂ ನುನಃ | ಯದಾವೇಶಾತ್ ಸರ್ವಕಾರ್ಯೇಷ್ಟಮಲ್ಲಾ ನಃ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಸಃ | ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾನ್ನ ಮ್ರಿಯೇತ ಕದಾಚನ | ಏವಂ ಸಪ್ತಾನ್ನವಿನ್ಮುಕ್ತಸ್ತ್ರಿಭಿರಾವಿಷ್ಟ ಏವ ತು | ಸರ್ವೇಷು ವ್ಯಾಪ್ತಮನ್ವೇತಿ ನ ದುಃಖೀ ಪ್ರಾಣಿಷು ಸ್ಥಿತೇಃ |

ಅನುವಾದ—ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ

ಸರಸ್ವತೀ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ವಾಯು ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಸಪ್ತಾನ್ನವಿದ್ಯಾಭಿಜ್ಞರಾದ ಮುಕ್ತದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೈವ ಅಂದರೆ ದೇವ ಸಂಬಂಧಿಗಳು ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಸರಸ್ವತಿಯ ವಿಶೇಷಾವೇಶದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತನು ಹೇಳಿದುದೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಗೆ 'ದೈವೀ ವಾಕ್' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಆವೇಶದಿಂದ ಮುಕ್ತನು ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸದೆ ಆನಂದವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ 'ದೈವಂ ಮನಃ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮುಕ್ತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಾಯುವೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಬ್ರಹ್ಮನದೇ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದ ಆವೇಶದಿಂದ ಮುಕ್ತನು ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದರೂ ಆಯಾಸಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪವೇ ದೈವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ. ಅವನ ಆವೇಶದಿಂದ ಮುಕ್ತನು ಸರ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುಕ್ತನೂ ಮತ್ತು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮರಣವಿಲ್ಲದವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅವಿಷ್ಣುವಾದ ಸಪ್ತಾನ್ನಜ್ಞಾನಿಯು ಸಂಸಾರದ ಸರ್ವಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಜೀವರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಪ್ತಾನ್ನೋಪಾಸನಾಯೋಗ್ಯಾ ದೇನಾ ಏಕಾಂತತೋ ಹಿ ಯತ್ |
 ದೇನಾಂಶ್ಚ ಸಾಪಂ ನಾಪ್ನೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಸಾಪಂ ನ ತಸ್ಯ ತು |
 ದೇನಾ ನುನುಷ್ಯತಾನುಂಶೈರಾಸ್ತಾ ಯೇ ಪುತ್ರತಃ ಫಲಮ್ |
 ಸ್ಯಾತ್ ತೇಷಾಂನೇನ ಚಾನ್ಮುಕ್ತೇರ್ನುಂಕ್ತಾನಾಂ ನ ತು ಕಿಂಚನ |
 ಮುಕ್ತಾನಾಂ ದೈವವಾಗಾದೇರಾನೇಶಃ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಸ್ರಾಣಜ್ಞಾನಂ ಯಥಾಽನಂತಿ ರಹಸ್ಯಮಿತಿ ಸರ್ವದಾ |
 ಏನಂ ಮುಕ್ತಸ್ವರೂಪಂ ಚಾಪ್ಯನಂತೈವ ರಹಸ್ಯತಃ |

ಅನುವಾದ—ಸಪ್ತಾನ್ನಜ್ಞಾನಿಗೆ ಜೀವರಲ್ಲಿರುವಾಗ ದುಃಖವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಪ್ತಾನ್ನವಿದ್ಯೋಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರು ದೇವತೆಗಳೇ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮಾಡುವ ಪಾಪವು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಾನ್ನೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಪಾಪ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ದೇವತೆಗಳೇ ಸಪ್ತಾನ್ನೋಪಾಸಕರಾದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮರಣ ಉಂಟಾದಾಗ ಅವರ ಮಕ್ಕಳೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವೈತ್ಯಮದಿಂದ ಲಯ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಮಕ್ಕಳ ಮರಣವಾದ ಮೇಲೆಯೇ ದೇವತೆಗಳ ಮರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಾನ್ನವಿದ್ಯೋಪಾಸಕರಿಗೆ ಮರಣದ ನಂತರ ಪುತ್ರರಿಂದ ಹೇಗೆ ಫಲ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ ಅವತಾರ ಮಾಡಿ

ದಾಗ ಅವರಿಗೆ ಮರಣಾನಂತರ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವವರೆಗೆ ವೃತ್ತರಿಂದ ಫಲ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತರಿಂದ ಯಾವ ಫಲವೂ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದೈವವಾಗಾದಿಗಳ ವಿರೇವಾಚೇರವೇ ಸಪ್ತಾನ್ನವಿದ್ಯೋಪಾಸಕರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯ ನಂತರ ಲಭಿಸುವ ಫಲ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವ ಗೋಷ್ಠವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಅದನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಪ್ತಾನ್ನವಿದ್ಯೋಪಾಸಕರಾದ ಮುಕ್ತ ಮತ್ತು ಅಮುಕ್ತ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಗೋಷ್ಠವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗೆ ಜಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾತೋ ವ್ರತಮೀಮಾಂಸಾ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಸೃಜೇ | ತಾನಿ ಸೃಷ್ಟಾನ್ಯನ್ಯೋನ್ಯೇನಾಸ್ವರ್ಧಂತ | ನದಿಷ್ಯಾನ್ಯೋ-
ನಾಹಮಿತಿ ನಾಗ್ ದಧ್ರೇ | ದ್ರಷ್ಟ್ಯಾನ್ಯಾಹಮಿತಿ ಚಕ್ಷುಃ | ಶ್ರೋಷ್ಯಾ-
ನ್ಯಾಹಮಿತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಏವಮನ್ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯಥಾ ಕರ್ಮ | ತಾನಿ
ಮೃತ್ಯುಃ ಶ್ರನೋ ಭೂತೋಪಯೇನೇ | ತಾನ್ಯಾಪ್ನೋತ್ |
ತಾನ್ಯಾಪ್ತ್ವಾ ಮೃತ್ಯುರನಾರುಂಧತ | ತಸ್ಮಾತ್ ಶ್ರಾಮೃತ್ಯೇನ ನಾಕ್ |
ಶ್ರಾಮೃತಿ ಚಕ್ಷುಃ | ಶ್ರಾಮೃತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಅಥೇನುಮೇನ
ನಾಃಪ್ನೋತ್ ಯೋಽಯಂ ನುಧ್ಯಮುಃ ಪ್ರಾಣಃ |

ಈಗ ಸಪ್ತಾನ್ನವಿದ್ಯೋಪಾಸನೆಯ ಪೂರ್ಣಫಲ ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ರ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸ ವ್ರತವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಚನಾದಿ ಕ್ರಿಯಾನಾಥನರಾದ ವಾಗಾದೀಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಜ್ವಲನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ದೇವತೆಗಳು 'ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂದು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿವಾದ ಮಾಡಿದರು. ಅವರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ನದ ಅವನ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಶ್ರೀಹರಿಯು, 'ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ದಣಿವಿಲ್ಲದೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೀರೋ ಅವರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅನಂತರ ಅವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದಣಿದು ಹೋದರು. ಮೊದಲಿಗೆ 'ನಾನು ಜೀವನಿಂದ ಪಚನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ದಣಿಯದೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪಾಕ್ ನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು. ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನೂ ಸಹ

‘ನಾನು ಜೀವನಿಂದ ಅಶ್ರಾಂತನಾಗಿ ನೋಡಿಸುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು. ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನೂ ಸಹ ‘ಜೀವನಿಂದ ನಾನು ಅಶ್ರಾಂತನಾಗಿ ಕೇಳಿ ಸುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು. ಹೀಗೆಯೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯಾಸಾಧನಗಳಾದ ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ಶೇಷಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ದೇವಿಲ್ಲದೆ ಜೀವನಿಂದ ಮಾಡಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಅಶ್ರಾಂತರಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಮಾಡಲು ತೊಡಗಿದರು. ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಶ್ರಮಕಾರಕನಾಗಿ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆಗ ಶ್ರಮದಿಂದ ಭಗವತ್ಪೂಜೆಯ ಲೋಪ ಉಂಟಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಮೃತ್ಯುವು ಎಂದರೆ ಪಾಪಾಭಿಮಾನಿಯು ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡನು. ಮತ್ತು ಭಗವದ್ಜನರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಹೀಗೆ ವಿಘ್ನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದುದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಶ್ರೋತ್ರ ಮನಸ್ಸುಗಳೂ ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ವಾಗಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಆಯಾಸಗೊಂಡು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ತರಾದರು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರಮಜನಕನಾಗಿ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಶಕ್ತಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೆ ಸದಾ ಭಗವತ್ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಮೃತ್ಯುವು ಕೂಡ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಾನಿ ಜ್ಞಾತುಂ ದಧ್ನುರೇ | ಅಯಂ ನೈ ನಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ಯಃ ಸಂಚರಂಶ್ಚಾಸಂಚರಂಶ್ಚ ನ ವ್ಯಥತೇ | ಅಥೋ ನ ರಿಷ್ಯತಿ | ಹಂತಾಸ್ಯೈವ ಸರ್ವೇ ರೂಪಮಸಾಮೇತಿ | ತ ಏತಸ್ಯೈವ ಸರ್ವೇ ರೂಪಮಭವನ್ | ತಸ್ಮಾದೇತ ಏತೇನಾಽಖ್ಯಾಯಂತೇ ಪ್ರಾಣ ಇತಿ | ತೇನ ಹ ನಾನ ತತ್ಕುಲಮಾಚಕ್ಷತೇ ಯಸ್ಮಿನ್ ಕುಲೇ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಯ ಉ ಹೈವಂವಿದಾ ಸ್ವರ್ಧತೇನುಶುಷ್ಯ ಹೈವಾಂತತೋ ಮಿತ್ರಯತ ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮವನ್ |

ಆಗ ಪಾಪಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ವಿಘ್ನಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಪಾಪಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ವಿಘ್ನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ತಮ್ಮಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸಂಚರಿಸಿದರೂ ಸಂಚರಿಸದಿದ್ದರೂ ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಎಂದೂ ಮರಣ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಭೃತ್ಯರೂ ಆಗೋಣ

ಎಂದು ಸಂತೋಷದಿಂದ ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ಅವಿಷ್ಟ ರಾಗಿ ಅವನ ಭೃತ್ಯರೂ ಆದರು. ಹೀಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಾಣನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಾದ್ದ ರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಾಣ ಎಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಯಾವ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಯಾವನು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಕುಲವನ್ನು ಅವನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಯಾವ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವನೋ ಆ ಕುಲವು ಅವನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಾಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಾದ ಮಾಡುವವನು ಒಹುಕಾಲ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ ವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದುದರ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿಯಿತು.

ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆ, ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಜಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಧಿದೈವತಂ | ಚ್ಚಲಿಷ್ಯಾಮ್ಯೇವಾಹಮಿತ್ಯಗ್ನಿದ್ರೋ |
ತಪಸ್ಯಾಮ್ಯಹಮಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ | ಭಾಸ್ಯಾಮ್ಯಹಮಿತಿ ಚಂದ್ರನಾಃ |
ಏವಮನ್ಯಾ ದೇವತಾ ಯಥಾಧಿದೈವತಂ | ಸ ಯಥೈಷಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ
ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣ ಏವಮೇತಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ನಾಯುಃ |
ನೋಚಂತಿ ಹ್ಯನ್ಯಾ ದೇವತಾಃ | ನ ನಾಯುಃ | ಸೈಷಾ ನಾಸ್ತಸ್ಮಿತಾ
ದೇವತಾ ಯದ್ ನಾಯುಃ |

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ ನಿರ್ಣಯವಾದುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತೇವೆ. 'ನಾನು ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು. 'ನಾನೇ ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ಸುಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಸೂರ್ಯನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು. 'ನಾನೇ ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಚಂದ್ರನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕರ್ಮ ಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಎಂದರೆ 'ನಾನೇ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವೆನು' ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು. 'ನಾನೇ ಪಂಚರಾತ್ರಪ್ರವರ್ತಕನು' ಎಂದು ರೇಷನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದನು. 'ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಿಯಾತಾತ್ಪರ್ಯ ನನ್ನದೇ' ಎಂದು ರುದ್ರನು ತಿಳಿದನು. 'ನಾನೇ ವೇದಪ್ರವರ್ತಕನು' ಎಂದು ಗರುಡನು ತಿಳಿ ದನು. ಆಗ ಈ ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಶ್ರಮಕಾರಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅವಿಷ್ಟರಾಗಿ, ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ವಿಘ್ನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದರು. ವಾಗಾದಿಗಳ ನಡುವೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೇ ಅಗ್ನಾದಿಗಳ ನಡುವೆ ಮುಖ್ಯವಾಯು, ಶ್ರಮಕಾರಕ

ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅವಿಷ್ಟನಾಗದೆ, ಪಾಪಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ವಿಘ್ನಗೊಳಿಸಲ್ಪಡದೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿದನು. ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳು ವಾಪಾಭಿಮಾನಿಗೆ ವಶರಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ವಾಯುವು ಅಶಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಇವನು ಮರಣ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನ ಶರೀರ ಅನಿತ್ಯವಾದರೂ ಜ್ಞಾನವು ನಿತ್ಯವಾದುದು. ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯುದೇವರು ಪ್ರತಿಭಾತ ಪರಾವರರು. ಈ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ನಿತ್ಯರು.

ಉಪನಿಷತ್ — ಅಭ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ‘ಯತಶ್ಲೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯೋಸ್ತಂ ಯತ್ರ ಚ ಗಚ್ಛತಿ’ತಿ ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾ ಏಷ ಉದೇತಿ ಪ್ರಾಣೇಸ್ತಮೇತಿ | ‘ತಂ ದೇವಾಶ್ಚಕ್ರೀ ಧರ್ಮಂ ಸ ಏವಾದ್ಯ ಸ ಉ ಶ್ವಃ’ ಇತಿ | ಯದ್ವಾ ಏತೇನುಂ ಹ್ಯಧ್ರಿಯಂತ ತದೇವಾಶ್ಯದ್ಯ ಕುರ್ವಂತಿ | ತಸ್ಮಾದೇಕಮೇವ ನೃತಂ ಚರೇತ್ ಪ್ರಾಣ್ಯಾಚ್ಛೈವಾಪಾನ್ಯಾಚ್ಛ ನೇನ್ಮಾ ಪಾಪಾನ್ಮೃತ್ಯುರಾಪ್ನುನದಿತಿ | ಯದ್ಯುಚ್ಚರೇತ್ ಸಮಾಪಿಪಯಿಷೇತ್ | ತೇನೋ ಏತಸ್ಯೈ ದೇವತಾಯೈ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಜಯತಿ |

|| ಇತಿ ಸಪ್ತಾನ್ನಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ವಾಗಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣಾಧೀನರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರ ಸಮ್ಮತಿ ಇದೆ—‘ಯತಶ್ಲೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯೋಸ್ತಂ ಯತ್ರ ಚ ಗಚ್ಛತಿ’ ಎಂದರೆ, ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣನಿಂದಲೇ ಉದಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣ ನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ‘ತಂ ದೇವಾಶ್ಚಕ್ರೀ ಧರ್ಮಂ ಸ ಏವಾದ್ಯ ಸ ಉ ಶ್ವಃ’ ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹಂಸೋಪಾಸನಾರೂಪ ವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರು. ಅದೇ ಧರ್ಮವೇ ಈಗಲೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ, ಮುಂದೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ‘ತಂ ದೇವಾಶ್ಚಕ್ರೀ’ ಎಂದರೆ, ಈ ದೇವತೆ ಗಳು ಪ್ರಾಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಮಾಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧರ್ಮ ಸಾಧನವಾದ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರೋ ಆ ವ್ರತವನ್ನೇ ಇಂದೂ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆಯೂ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಣನು ಸರ್ವಜೀವೋತ್ತಮ ನಾದುದರಿಂದ ತನಗೆ ಮೃತ್ಯುವು ಬಾರದಿರಲಿ ಎಂದು ಬಯಸುವ ಉಪಾಸಕನು ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪವಾದ ಹಂಸೋಪಾಸನಾರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣ ಮಾತ್ರ ವಿಷಯಕವಾದ ವ್ರತವನ್ನೇ ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಾಣವ್ರತವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿಡದೆ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲೇಬೇಕು. ಅಥವಾ ಹರಿವಾಯುಭೃತ್ಯ ರೆಂದು ದೇವಾಂತರ ವ್ರತವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿಡದೆ ಸಮಾಪಿ.

ಗೋಳಸಲೇಬೇಕು. ಉಪಾಸಕನು ಈ ವ್ರತವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸಾಯುಜ್ಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲದವನು ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉತ್ತಮಃ ಸರ್ವದೇವೇಷು ಪ್ರಾಣ ಏವ ಹರೇರನು |
ಚತುರ್ಮುಖಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ನ ವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ಕಶ್ಚನ |
ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಷ್ಣೋರ್ವ್ರತಸ್ಯಾನು ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣವ್ರತಂ ಚರೇತ್ |
ಹಂಸೋಪಾಸ್ತಿಃ ಶ್ವಾಸರೂಪೇ ತಯೋರ್ವ್ರತಮುದೀರಿತಮ್ |
ಹಂಸರೂಪೌ ಹಿ ತೌ ದೇವೌ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸ ಪ್ರವರ್ತಕೌ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಣ್ಯಾದಸಾನ್ಯಾಚ್ಚ ತದ್ರೂಪಂ ಸಂಸ್ಕರನ್ ಸದಾ |
ನಾನ್ಯಸ್ಯೋಪಾಸನಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ತದ್ಭೃತ್ಯತ್ಸಂ ನಿನಾ ಕ್ಷಚಿತ್ |

ಅನುವಾದ—‘ತಸ್ಮಾದೇಕಮೇವ ವ್ರತಂ ಚರೇತ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದುದು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನಂತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ. ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ತರತಮಭಾವವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದಮೇಲೆ ನಿತ್ಯವೂ ಪ್ರಾಣವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ಜಪದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಹಂಸೋಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದೇ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಾಣರ ವ್ರತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣರಿಬ್ಬರೂ ಹಂಸರೂಪ ಉಳ್ಳವರಾಗಿ ಶ್ವಾಸ ಮತ್ತು ಉಚ್ಛ್ವಾಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಾಣರ ರೂಪವನ್ನು ಸದಾ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಶ್ರೀಹರಿವಾಯುಗಳಿಗೆ ಭೃತ್ಯರು ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಾರದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಸರ್ವರ್ಷಾದೌ ನಾಸುದೇವಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮಿಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯಾಹುರಧಿದೈವಂ ತು ದೇವತಾಃ |
ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮಗ್ನಿರ್ವಾರ್ಜನಾಮಾ ಚಕ್ಷುರಾದಿತ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ |
ಶ್ರೋತ್ರಂ ತು ಚಂದ್ರಮಾ ನಾಮ ಮನಃ ಸ್ಥೂಲಂ ತು ನಾಸವಃ |
ಯೇನ ಯಜ್ಞಾದಿಕಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ಶೇಷರುದ್ರವಿಸಾಸ್ತಥಾ |
ಮನಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯಂ ಶೇಷೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗೋಚರಂ |
ರುದ್ರಸ್ತು ಮನನಾಖ್ಯಂ ಚ ಗರುಡೋ ಧ್ಯಾನಗೋಚರಮ್ |
ನಾಯುಃ ಪ್ರಾಣ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಯೇನ ಸರ್ವಂ ನಿಯಮ್ಯತೇ |
ತ ಏತೇ ಭಗವತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವ್ಯೂದಿರೇಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾದ ಪಾಸುದೇವನು ಮೊದಲು ವಾಗಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ 'ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ದೇಹಗಳ ಹೊರಗಿದ್ದು ಕಾರ್ಯಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ದೇಹಗಳೊಳಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಹೊರಗೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯೇ ದೇಹದಲ್ಲಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ವಾಕ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹೊರಗೆ ಸೂರ್ಯನಿಸುವವನೇ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಚಂದ್ರನು ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಶ್ರೋತ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಸ್ಥೂಲ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಸ್ಥೂಲ ಮನಸ್ಸು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧನವಾದುದು ಸ್ಥೂಲಮನಸ್ಸು. ಶೇಷ ರುದ್ರ' ಮತ್ತು ಗರುಡರು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯ ಸಾಧನವಾದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಶೇಷನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಗರುಡನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಹೊರಗೆ ವಾಯು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಣ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ದೇಹದಲ್ಲೂ ಹೊರಗೂ ಇರುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕ. ಭಗವಂತ ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳು ದೇಹದೊಳಗೆ ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ವಿವಾದ ಮಾಡಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಧಿದೈವೇ ಜ್ವಲತ್ಕರ್ಮಾ ವಹ್ನಿಃ ಸೂರ್ಯಸ್ತು ತಾಪಕಃ |
 ಸೋಮಃ ಕಾಂತೌ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಾ ನಾಸವಃ ಶೇಷ ಏನ ತು |
 ಪಂಚರಾತ್ರಪ್ರವೃತ್ತೀಶೋ ರುದ್ರಃ ತತ್ಸಕ್ರಿಯಾಪರಃ |
 ಸರ್ವಪ್ರವರ್ತಕೋ ನಾಯುಜ್ಞಾನನೋಕ್ಷಪ್ರದಸ್ತಥಾ |
 ನೇದಪ್ರವೃತ್ತಿಕೃದ್ ನೀಂದ್ರಸ್ತೇಽಧಿದೈವೇ ಚ ಸಸ್ಯಧುಃ |
 ಅಹಂ ಶ್ರೇಯಾನಹಂ ಶ್ರೇಯಾನಿತಿ ತಾನಬ್ರವೀದ್ಧ ರಿಃ |
 ಸ್ವಕರ್ಮ ಯಸ್ತ್ವನಿಶ್ರಾಂತಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ಶ್ರೇಯಾನ್ ಸ ವಃ ಸ್ಮೃತಃ |
 ಇತಿ ಶ್ರುತ್ವಾ ತತಶ್ಚಕ್ರುಃ ಕರ್ಮ ಸ್ವಂ ಸ್ವಮನಾರತಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಅಧಿ ದೈವದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ದೇಹದ ಹೊರಗೆ ಜ್ವಲಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿ. ಸೂರ್ಯನು ತಾಪಕ ಎಂದರೆ ಸುಡುವವನು. ಚಂದ್ರನು ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಇಂದ್ರನು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು. ಶೇಷನು ಪಂಚರಾತ್ರಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕ. ರುದ್ರನು ಪಂಚರಾತ್ರೋಕ್ತಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕ. ವಾಯುವು

ಸರ್ವಪ್ರವರ್ತಕ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದ. ಗರುಡನು ವೇದಗಳಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ಆಗ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಶ್ರೀಹರಿಯು 'ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ತನ್ನ ಕರ್ಮವನ್ನು ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೆ ಅವಿರತವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಶ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂದು ಪೇಳಿದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೆ ಅವಿರತವಾಗಿ ಮಾಡಲು ತೊಡಗಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ತಾನೇತಾನ್ ಶ್ರಮರೂಪೇಣ ಪ್ರಾಪ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
 ಶ್ರಾಂತಾಃ ಸ್ವಂ ಭಗವತ್ಕರ್ಮ ನ ಶೇಕುಃ ಸರ್ವದೇವತಾಃ |
 ನಾಯುಂ ತು ಸಮಶಕ್ತಿತ್ವಾತ್ ನಾಪ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
 ತೇನಾಸೌ ಭಗವತ್ಕರ್ಮ ಸರ್ವಂ ಚ ಕೃತವಾನ್ ಸದಾ |
 ಶ್ರಮಾತ್ ಸಾಸಾತ್ಮಕೋ ಮೃತ್ಯುಃ ಭಗವತ್ಕರ್ಮನರ್ಜನಾತ್ |
 ಅನ್ಯಾನ್ ದೇವಾನವಾಪಾಸತು ನೈವ ನಾಯುಂ ಕದಾಚನ |
 ತೇ ನಾಯುಂ ಜ್ಞಾತುಮೈಚ್ಛಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಽಯಮಿತಿ ನಿಶ್ಚಿತಾಃ |
 ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತೇನ ಚಾನಿಷ್ಟಾಃ ತದ್ಭೃತ್ಯತ್ಸಮುಸಾಗತಾಃ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚ ಮರುತ ಇತ್ಯೇಷಾಂ ನಾನು ಸಂಸ್ಥಿತಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರಮಕಾರಕನಾಗಿ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆಗ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಯಾಸಗೊಂಡು ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಾಗಿಯೂ ಅಧಿದೈವವಾಗಿಯೂ ಭಗವತ್ಪೂಜಾರೂಪವಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಆಸಮರ್ಥರಾದರು. ವಾಯುವಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಯುವನ್ನು ಶ್ರಮಕಾರಕನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿಲ್ಲ. ವಾಯುವಿಗೆ ಶ್ರಮವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವು ಭಗವತ್ಪೂಜಾತ್ಮಕವಾದ ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರಮದಿಂದ ಭಗವತ್ಪೂಜಾರೂಪವಾದ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದುದರಿಂದ ಪಾಪಾಭಿವಾನಿ ಮೃತ್ಯುವು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ವಾಯುವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಎಂದೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ವಾಯುವನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ತಿಳಿದು, ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟರು. ಬಳಿಕ ಅವನನ್ನು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅವನಿಂದ ಅವಿಷ್ಕರಾಗಿ ಅವನ ಭೃತ್ಯರಾದರು. ವಾಯುದೇವರು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಾಗಿ ವ್ರಾಣಗಳು ಎಂದೂ ಅಧಿದೈವವಾಗಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದೂ ಹೆಸರಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಯೋರ್ದೇವಾ ಹಿ ಜಾಯಂತೇ ಲಯನೇಷ್ಯಂತಿ ತತ್ರ ಚ |

ತಸ್ಮಾನ್ನಿತ್ಯಂ ತದ್ವ್ರತಾಶ್ಚ ತದ್ವ್ರತೋಽಪಿ ಭವೇತ್ಸದಾ |
ಅನ್ಯಥೇವ ನೃತಾರಂಭಂ ಯದಿ ಕುರ್ಯಾತ್ ಸಮಾಪಯೇತ್ |
ತೇನಾಸೌ ನಾಯುನಾ ಸಾಕಂ ಭಗವಂತಮುಪೇಷ್ಯತಿ |

ಇತಿ ನಾರಾಯಣಶ್ರುತೌ |

‘ಆನಂದ್ಯೇವ ಭವತಿ’ ‘ನ ಶೋಚತಿ’ ಇತ್ಯತೋ ಮುಕ್ತ ಇತ್ಯವಗಮ್ಯತೇ |

|| ಇತಿ ಸಪ್ತಾನ್ನಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುನಾದ—ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೇ ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವನ ಹಂಸಮಂತ್ರ ಜಪರೂಪ ವ್ರತವನ್ನೇ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಸಕನು ಯಾವಾಗಲೂ ಆ ವ್ರತವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಶ್ರೀಹರಿವಾಯುಗಳ ಭೃತ್ಯರೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ವ್ರತವನ್ನು ಆರಂಭ ಮಾಡಿದರೂ ಅದನ್ನು ನಡುವೆ ಬಿಡದೆ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸಮಾಪ್ತಿ ಮಾಡಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ಉಪಾಸಕನು ವಾಯುವೇವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದು ನಾರಾಯಣಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಅಥೈವಮೇತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಅಮೃತಾ ಆವಿಶಂತಿ’ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಆನಂದ್ಯೇವ ಭವತಿ’ ‘ಅಥೋ ನ ಶೋಚತಿ’ ಎಂದು ಆನಂದ ಮತ್ತು ದುಃಖಾಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಇವು ಮುಕ್ತರ ಅಸಾಧಾರಣಧರ್ಮಗಳಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಕ್ತಪರ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ,

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಪ್ತಾನ್ನಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು ||

ಭಾರತೀ ರುದ್ರ ಪ್ರಾಣರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ತ್ರಯಂ ನಾ ಇದಂ ನಾನು ರೂಪಂ ಕರ್ಮ | ತೇಷಾಂ ನಾಮ್ನಾಂ ನಾಗತಿ | ಏತದ್ ಏಷಾಮುಕ್ತಂ | ಅತೋ ಹಿ ಸರ್ವಾಣಿ ನಾಮಾನ್ಯು-
ತ್ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಏತದೇಷಾಂ ಸಾನು | ಏತದ್ಧಿ ಸರ್ವೈರ್ನಾಮುಭಿಃ ಸಮಂ |
ಏತದೇಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಏತದ್ಧಿ ಸರ್ವಾಣಿ ನಾಮಾನಿ ಬಿಭರ್ತಿ |

ಈ ಜಗತ್ತು ನಾಮ ರೂಪ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದುದು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ನಾಮ ರೂಪ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಗಳಿಗೆ ‘ವಾಕ್’ ಎಂದರೆ ಭಾರತಿಯು ದೇವತೆ. ನಾಮಗಳಿಗೆ ಭಾರತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃಗಳು. ಇವಳಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇವಳೇ ಈ ನಾಮಗಳಿಗೆ

ಸಾಮ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವಳು ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾಳೆ— ಸದ್ವೈವ ಮಾತಿ ಇತಿ ಸಮಂ. ಇವಳೆ ಈ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೂ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವಳೆ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ರೂಪಾಣಾಂ ಚಕ್ಷುರಿತಿ|ಏತದ್ ಏಷಾನುಕ್ಥಂ| ಅತೋ ಹಿ ಸರ್ವಾಣಿ ರೂಪಾಣ್ಯುತ್ಪಿಷ್ಠಂತಿ | ಏತದೇಷಾಂ ಸಾನು | ಏತದ್ಧಿ ಸರ್ವೈ ರೂಪೈಃ ಸಮಂ | ಏತದೇಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಏತದ್ಧಿ ಸರ್ವಾಣಿ ರೂಪಾಣಿ ಬಿಭರ್ತಿ |

ರೂಪಗಳಿಗೆ 'ಚಕ್ಷುಸ್' ಎಂದರೆ ರುದ್ರನು ದೇವತೆ. ಇವನೇ ಈ ರೂಪಗಳಿಗೆ ನೃಷ್ಠಿಕರ್ತ. ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇವನೇ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಸಾಮ. ಏಕೆಂದರೆ, ಇವನೇ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಮಗಳನ್ನೂ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಕರ್ಮಣಾಮಾತ್ಮೇತಿ | ಏತದ್ ಏಷಾನುಕ್ಥಂ | ಅತೋ ಹಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯುತ್ಪಿಷ್ಠಂತಿ | ಏತದೇಷಾಂ ಸಾನು | ಏತದ್ಧಿ ಸರ್ವೈಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸಮಂ | ಏತದೇಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಏತದ್ಧಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಬಿಭರ್ತಿ |

ತದೇತತ್ ತ್ರಯಂ ಸದೇಕಂ | ಅಯಮಾತ್ಮಾ | ಆತ್ಮೈಕಃ ಸನ್ನೇತತ್ ತ್ರಯಂ | ತದೇತದಮೃತಂ ಸತ್ಯೇನ ಚ್ಛನ್ನಂ | ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಅಮೃತಂ | ನಾನುರೂಪೇ ಸತ್ಯಂ | ತಾಭ್ಯಾನುಯಂ ಪ್ರಾಣಶ್ಚಕ್ಷುಃ |

|| ಇತಿ ತ್ರಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

|| ಇತಿ ಶ್ರೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೇ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಃ ||

ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ 'ಆತ್ಮ' ಎಂದರೆ ವ್ರಾಣನು ದೇವತೆ. ಇವನೇ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ನೃಷ್ಠಿಕರ್ತ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇವನೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಸಾಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಮಗಳನ್ನೂ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನೇ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ವಾಕ್ ಚಕ್ಷುಸ್ ಆತ್ಮಗಳು ಮೂರಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಒಬ್ಬನು

ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದ ರಿಂದ ಒಂದೇ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಒಬ್ಬನು ಯಾರು ? ಅಂದರೆ, ಪ್ರಾಣನೇ. ಈ ಪ್ರಾಣನು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದು ಉಳಿದಿಬ್ಬರು ಅವನಿಗೆ ಅಧೀನರಾದುದರಿಂದ ಮೂವರು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಏಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ ? ಎಂದರೆ, ಈ ಅಮೃತವು ಸತ್ಯದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣನೇ ಅಮೃತನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ನಾಮರೂಪಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ವಾಕ್, ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಭಾರತಿ ಮತ್ತು ರುದ್ರರು ಸತ್ಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಅನುಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ನಾಮರೂಪದೇವತೆಗಳಾದ ಭಾರತೀ ಮತ್ತು ರುದ್ರರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣನು ಆಚ್ಛಾದಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿನರಣಿ—‘ಆತ್ಮೈಕಃ ಸನ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಆತ್ಮವೇಕಃ ಸನ್’ ಎಂದು ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಪಾಠವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮಾ ಉ ಏಕಃ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ. ಏಕಶಬ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಭೇದ ಭಾಂತಿಯ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮಾ—ಪ್ರಾಣನು, ಉ ಏಕಃ ಸನ್—ಉಪರಿತನನಾಗಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದು ಎಂದು ಯೋಜನೆ. ಆತ್ಮೈಕಃ ಸನ್ ಎಂದು ಶ್ರೀರಘೋತ್ತಮ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಪಾಠ. ಆತ್ಮಾ ಏಕಃ ಸನ್ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ. ಆತ್ಮಾ—ಪ್ರಾಣನು, ಏಕಃ ಸನ್—ಮುಖ್ಯನಾಗಿದ್ದು ಎಂದು ಯೋಜನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಹೈವ ನೂತಿ ಜಾನಾತೀತಿ ಸಮನ್ಮಾ | ಆತ್ಮಾ ಸ್ರಾಣಃ | ನಾನು ರೂಪಯೋರಪಿ ಸ್ರಾಣಾಧೀನತ್ವಾದೇಕಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ |

ಪ್ರಾಣೋ ವಾಯುರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಸ್ತತ್ಪತ್ನೀ ನಾನು ಭಾರತೀ |
ರೂಪಂ ತು ತತ್ಸುತೋ ರುದ್ರೋ ವಶೇ ಸ್ರಾಣಸ್ಯ ತದ್ ದ್ವಯಮ್ |
ಅನ್ಯತೋ ವಾಯುರುದ್ಧಿಷ್ಟೋ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕತ್ವತಃ |
ಸತ್ಯಂ ಯಥಾರ್ಥ ವಕ್ತೃತ್ವಾದ್ ಭಾರತೀ ರುದ್ರ ಏವ ಚ | ಇತಿ ಚ |
ರುದ್ರೇ ನೇದೇಷು ಚ ಸ್ರಾಣಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಶ್ಚಾದಿತಃ ಸದಾ |
ಸತ್ಯ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ಸ್ವರೂಪೇಣಾನ್ಯತಂ ಸ್ವೃತಃ | ಇತಿ ಚ |

|| ಇತಿ ತ್ರಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀನುದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ
ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಇನ್ನೊಂದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿಯು

ವುದರಿಂದ 'ಸಮ' ಎಂದು ವಾಗಾದಿಗಳು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. 'ಅತ್ಯೇತೈತತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ. ನಾಮರೂಪಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಾಣನ ಅಧೀನರಾದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

'ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ವಾಯು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯು ಪಾಕ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಅವನ ಸುತನಾದ ರುದ್ರನು ಚಕ್ಷುಸ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅಧೀನರು. ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಅಮೃತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಥಾರ್ಥವನ್ನೇ ನುಡಿಯುವುದರಿಂದ ಭಾರತೀ ಮತ್ತು ರುದ್ರರು ಸತ್ಯ ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ರುದ್ರನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ವೇದಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣನು ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಅವರಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವಿಭೂತವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ತಿರೋಧಾನವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅಮೃತ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ನರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ

ಬಹಿರುಸಾಸನೆ-ಅಂತರುಸಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ದೃಷ್ಟಬಾಲಾಕಿರ್ಹಾನೂಚಾನೋ ಗಾರ್ಗ್ಯ ಆಸ | ಸ ಹೋನಾಚ ಅಜಾತಶತ್ರುಂ ಕಾಶ್ಯಂ 'ಬ್ರಹ್ಮ ತೇ ಬ್ರುನಾಣೇ'ತಿ | ಸ ಹೋನಾಚ ಅಜಾತಶತ್ರುಃ- 'ಸಹಸ್ರಮೇತಸ್ಯಾಂ ನಾಚಿ ದದ್ಮಃ | ಜನಕೋ ಜನಕ ಇತಿ ನೈ ಜನಾ ಧಾನಂತೀ'ತಿ |

ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನೆಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧಕವಲ್ಲ. ಸ್ವಹೃದಯಸ್ಥ ಬ್ರಹ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಯೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಮೋಕ್ಷಸಾಧಕ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಈ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ—

ಗರ್ಗಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಬಾಲಾಕಿಯು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಸಂಪನ್ನನಾಗಿದ್ದು, ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅಹಂಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಅವನು ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಅಜಾತಶತ್ರು ಎಂಬ ರಾಜನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ 'ನಿನಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಅಜಾತಶತ್ರುವು, 'ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮೋಪದೇಶ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಿದ್ದರೆ ನಿನಗೆ ಸಹಸ್ರಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಅಪಹಾಸ ಮಾಡಿದನು. 'ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದ ಜನಕರಾಜನ ಹತ್ತಿರ ಏಕೆ ಓಡುತ್ತಾರೆ? ಜನಕ, ಜನಕ ಎಂದು ಎಲ್ಲಾ ಜನರೂ ಅವನ ಒಳಗೆ ಓಡುತ್ತಾರೆಂಬಂ

ಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ ? ನೀನು ದರ್ಪದಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರುವಿ. ನಿಜವಾಗಿ ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏವಾಸಾನಾದಿತ್ಯೇ ಪುರುಷ ಏತಮೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಸಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ 'ನಾ ನೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಯಾಃ | ಅತಿಷ್ಯಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮೂರ್ಧಾ ರಾಜೇತಿ ನಾ ಅಹಮೇತಮುಸಾಸ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತಮೇವಮುಸಾಸ್ಯೇ ಅತಿಷ್ಯಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮೂರ್ಧಾ ರಾಜಾ ಭವತಿ |

ಹೀಗೆ ಅಪಹಾಸದಿಂದ ಲಜ್ಜೆಗೊಂಡ ಗಾಗ್ಯನು 'ನಾನು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದಿರುವವರ ಎದುರು ಅಲ್ಪಜ್ಞರು ಸಂವಾದ ಮಾಡಬಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದು ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂವಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಜಗದ್ಧರ್ಮರಹಿತನಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೀರಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತಿಷ್ಯಾ' ಎಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ 'ಮೂರ್ಧಾ' ಎಂದೂ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ರಾಜಾ' ಎಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಅಜಾತಶತ್ರುವು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅತಿಷ್ಯಾತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೀರಿ ಜಗದ್ಧರ್ಮರಹಿತನಾಗಿಯೂ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಉತ್ತಮನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾಗಿಯೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅತೀತ್ಯ ಜಗದ್ ಧರ್ಮವರ್ಜಿತತ್ವೇನ ಸ್ಥಿತತ್ವಾದತಿಷ್ಯಾಃ | ಉತ್ತಮತ್ವಾನ್ಮೂರ್ಧಾ |

ಅನುನಾದ—ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೀರಿ ಜಗದ್ಧರ್ಮವರ್ಜಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅತಿಷ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸರ್ವಾಪಯವಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ಸು ಪ್ರಧಾನವಾದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ಮೂರ್ಧಾ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏವಾಸೌ ಚಂದ್ರೇ ಪುರುಷ ಏತಮೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಸಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ

‘ನೂ ನೈತಸ್ಥಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಠಾಃ | ಬೃಹತ್ಪಾಂಡರವಾಸಾಃ ಸೋಮೋ ರಾಜೀತಿ ವಾ ಅಹಮೇನಮುಸಾಸ’ ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತಮೇನಮುಸಾಸ್ತೇಹರಹಃ ಸುತೋ ಪ್ರಸುತೋ ಭವತಿ | ನಾಸ್ಯಾನ್ನಂ ಕ್ಷೀಯತೇ |

‘ಜಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು ಆ ಗಾರ್ಗ್ಯನು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುಪು ‘ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆ ಸಂವಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಅವನನ್ನೂ ಶುಕ್ಲಾಂಬರಧರನೆಂದೂ, ಸೋಮಾಂತರ್ಗತನಾದುದರಿಂದ ಸೋಮನೆಂದೂ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದುದರಿಂದ ರಾಜನೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಸೋಮಯಾಗವು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾರ್ಗ್ಯೋ ‘ಯ ಏನಾಯಂ ವಿದ್ಯುತಿ ಪುರುಷ ಏತಮೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಸಾಸ’ ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ ‘ನೂ ನೈತಸ್ಥಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಠಾಃ | ತೇಜಸ್ವೀತಿ ವಾ ಅಹಮೇನಮುಸಾಸ’ ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತಮೇನಮುಸಾಸ್ತೇ ತೇಜಸ್ವೀ ಹ ಭವತಿ | ತೇಜಸ್ವಿನೀ ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಜಾ ಭವತಿ |

ಆ ಗಾರ್ಗ್ಯನು ‘ವಿದ್ಯುತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುಪು ‘ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆ ಸಂವಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ವಿದ್ಯುತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಮಹಾತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನೆಂದು ನಾನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಮಕ್ಕಳೂ ತೇಜಸ್ವಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾರ್ಗ್ಯೋ ‘ಯ ಏನಾಯಮಾಕಾಶೇ ಪುರುಷ ಏತಮೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಸಾಸ’ ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ ‘ನೂ ನೈತಸ್ಥಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಠಾಃ | ಪೂರ್ಣಮಪ್ರವರ್ತೀತಿ ವಾ ಅಹಮೇತಮುಸಾಸ’ ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತನೇನಮುಪಾಸ್ತೇ ಪೂರೈತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ |
ನಾಸ್ಯಾಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ ಪ್ರಜೋದ್ವರ್ತತೇ |

ಆ ಗಾರ್ಗ್ಯನು 'ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು, ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆ ಸಂಪಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ಆಕಾಶಸ್ಥನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪ್ರವರ್ತಕನಿಲ್ಲದವನೆಂದೂ, ನಾಶರಹಿತನೆಂದೂ ನಾನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂತತಿಯಿಂದಲೂ ಪಶುಗಳಿಂದಲೂ ಸಮೃದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಸಂತತಿಯು ನಾಶ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾರ್ಗ್ಯೋ 'ಯ ಏನಾಯಂ ನಾಯೌ ಪುರುಷ ಏತನೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತ ಶತ್ರುಃ 'ನೂ ನೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಯಾಃ | ಇಂದ್ರೋ ನೈಕುಂಠೋಽಪರಾಜಿತಾ ಸೇನೇತಿ ನಾ ಅಹನೇತಮುಪಾಸ' ಇತಿ |

'ಸ ಯ ಏತನೇನಮುಪಾಸ್ತೇ ಜಿಷ್ಣುರ್ಹಾಪರಾಜಿಷ್ಣು ಭವತ್ಯನ್ಯ-ತಸ್ತೃಜಾಯಿ |

ಆ ಗಾರ್ಗ್ಯನು 'ವಾಯ್ವಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ವಾಯ್ವಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನೆಂದೂ, ಪರಾಭವರಹಿತನೆಂದೂ, ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಸೋಲದ ಬಹು ರೂಪವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಯಂ ಅಪರಾಜಿತಸೇನಾರೂಪನೆಂದೂ ನಾನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಉತ್ತಮನೂ, ಪರಾಭವರಹಿತ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನೂ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರನ್ನು ಜಯಿಸುವವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಯನೇನಾಪರಾಜಿತಬಹುರೂಪತ್ವಾದಪರಾಜಿತಾ ಸೇನಾ ಭಗವಾನ್ | ಜಿಷ್ಣುರುತ್ತಮಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಜೇತಾ ಅನ್ಯತಸ್ತೃಜಾಯಿ |

ಅನುನಾದ—ತಾನೇ ಪರಾಜಯವಿಲ್ಲದ ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು 'ಅಪರಾಜಿತಾ ಸೇನಾ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಜಿಷ್ಣು ಎಂದರೆ

ಉತ್ತಮ ಎಂದರ್ಥ. 'ಅನ್ಯತಸ್ತೃಜಾಯೀ' ಎಂದರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರನ್ನು ಜಯಿಸುವ ವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏನಾಯನುಗ್ನೌ ಪುರುಷ ಏತಮೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಸಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಚಾತಶತ್ರುಃ 'ನೂ ನೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಠಾಃ | ವಿಷಾಸಹಿರಿತಿ ವಾ ಅಹಮೇನ ಮುಸಾಸ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತಮೇನಮುಸಾಸ್ತೇ ವಿಷಾಸಹಿರ್ದ ಭವತಿ | ವಿಷಾಸಹಿ ರ್ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಜಾ ಭವತಿ |

ಆ ಗಾಗ್ಯನು 'ಅಗ್ನಿಸ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಅಗ್ನಿಸ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಸಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯನಾದವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಸಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಸಂತತಿಯೂ ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಸಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷಾಸಹಿರಶತ್ರುಃ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷಾಸಹಿ ಎಂದರೆ ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಸಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯನಾದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏನಾಯನುಪ್ಸೌ ಪುರುಷ ಏತಮೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಸಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಚಾತಶತ್ರುಃ 'ನೂ ನೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಠಾಃ | ಪ್ರತಿರೂಪ ಇತಿ ವಾ ಅಹಮೇತ-ಮುಸಾಸ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತಮೇನಮುಸಾಸ್ತೇ ಪ್ರತಿರೂಪಂ ಹೈನೈನಮುಪಗಚ್ಛತಿ | ನಾಪ್ರತಿರೂಪಂ | ಅಥೋ ಪ್ರತಿರೂಪೋಽಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ |

ಆ ಗಾಗ್ಯನು 'ಜಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ

ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಜಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಅನುಕೂಲನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದುದು ಎಲ್ಲವೂ ಅನುಕೂಲವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವುದೂ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಅನುಕೂಲನಾದ ಪುತ್ರನೇ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏನಾಯನಾದರ್ಶೇ ಪುರುಷ ಏತನೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ 'ನೂ ಮೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಠಾಃ | ರೋಚಿಷ್ಠುರಿತಿ ನಾ ಅಹನೇತ-ಮುಪಾಸ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತನೇನಮುಪಾಸ್ತೇ ರೋಚಿಷ್ಠುರ್ಹ ಭವತಿ | ರೋಚಿಷ್ಠು-ರ್ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಜಾ ಭವತಿ | ಅಥೋ ಯೈಃ ಸನ್ನಿಗಚ್ಛತಿ ಸರ್ವಾಂಸ್ತಾನತಿ ರೋಚತೇ |

ಆ ಗಾಗ್ಯನು 'ನಾನು ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶ ಸ್ವಭಾವದವನು ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪ್ರಕಾಶಸ್ವಭಾವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಸಂತತಿಯವರೂ ಪ್ರಕಾಶಸ್ವಭಾವದವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಯಾವ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮೆರೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏನಾಯಂ ಯಂತಂ ಸಶ್ಚಾಚ್ಛಬ್ದೋನೂದೇಶ್ಯೇತನೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ 'ನೂ ಮೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಠಾಃ | ಅಸುರಿತಿ ನಾ ಅಹನೇತಮುಪಾಸ ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತನೇನಮುಪಾಸ್ತೇ ಸರ್ವಂ ಹೈವಾಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕ ಆಯುರೇತಿ | ನೈನಂ ಪುರಾ ಕಾಲಾತ್ ಪ್ರಾಣೋ ಜಹಾತಿ |

ಆ ಗಾಗ್ಯನು 'ನಡೆಯುವ ಪುರುಷನ ಹಿಂದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತ

ಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂವಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ಆ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಆಯುಷ್ಯ ಪ್ರದನೆಂದು ನಾನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಅಪಮೃತ್ಯು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏನಾಯಂ ದಿಕ್ಷು ಪುರುಷ ಏತಮೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ 'ಮಾ ಮೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಯಾಃ | ದ್ವಿತೀಯೋಽನಪಗ ಇತಿ ನಾ ಅಹ-ನೇತಮುಪಾಸ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತಮೇವಮುಪಾಸ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯವಾನ್ ಭವತಿ | ನಾಸ್ಮಾದ್ ಗಣಶ್ಚಿದ್ಯತೇ |

ಆ ಗಾಗ್ಯನು 'ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂವಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಅವನನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಪರಿವಾರ ಉಳ್ಳ ವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪರಿವಾರ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಪರಿವಾರವು ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏನಾಯಂ ಛಾಯಾಮಯಃ ಪುರುಷ ಏತಮೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತ ಶತ್ರುಃ 'ಮಾ ಮೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಯಾಃ | ನೃತ್ಯುರಿತಿ ನಾ ಅಹನೇತ-ಮುಪಾಸ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತಮೇವಮುಪಾಸ್ತೇ ಸರ್ವಂ ಹೈವಾಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕ ಆಯು-ರೇತಿ | ನೈನಂ ಪುರಾ ಕಾಲಾನ್ಮೃತ್ಯುರಾಗಚ್ಛತಿ |

ಆ ಗಾಗ್ಯನು 'ನಾನು ಛಾಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂವಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಅವನನ್ನು ಮಾರಕನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಅಪಮೃತ್ಯು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾಗ್ಯೋ 'ಯ ಏವಾಯಮಾತ್ಮನಿ ಪುರುಷ ಏತನೇನಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸ' ಇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ 'ಮಾ ನೈತಸ್ಮಿನ್ ಸಂವದಿಷ್ಠಾಃ | ಆತ್ಮನ್ನೀತಿ ನಾ ಅಹನೇತನುಪಾಸ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏತನೇನನುಪಾಸ್ತೇ ಆತ್ಮನ್ನೀಹ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನ್ನಿನೀ ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಜಾ ಭವತಿ | ಸ ಹ ತೂಷ್ಟೀಮಾಸ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ |

ಆ ಗಾರ್ಗ್ಯನು 'ನಾನು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂವಾದ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಅವನನ್ನು ಚಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ನೇಮ್ಯನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯಾರು ಅವನನ್ನು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಚಿತ್ತವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಮಕ್ಕಳೂ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಚಿತ್ತವುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ತಾನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಏನೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಗಾರ್ಗ್ಯನು ಸುಮ್ಮನಾದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮನಿ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭೇ | ಆತ್ಮನ್ನೀ ಚಿತ್ತವಾನ್ | ಚಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿ-ತ್ವಾತ್ ತಸ್ಯ |

ಅನುನಾದ—'ಯ ಏವಾಯಮಾತ್ಮನಿ ಪುರುಷಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಿ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆತ್ಮನ್ನೀ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಚಿತ್ತವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಚಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿಯಾದುದರಿಂದ, ಅಭಿಮಾನಿಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡುವವನು ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನವಾದ ಒಳ್ಳೆಯ ಚಿತ್ತವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ 'ಏತಾವನ್ನೂ' ಇತಿ | 'ಏತಾವ-ದ್ಧೀ'ತಿ | 'ನೈತಾವತಾ ವಿದಿತಂ ಭವತೀ'ತಿ | ಸ ಹೋನಾಚ 'ಗಾಗ್ಯೋ ಉಪೇತ್ವಾಯಾನೀ'ತಿ |

ಆಗ ಆ ಅಜಾತಶತ್ರುವು ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತ ಗಾರ್ಗ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು 'ನೀನು ತಿಳಿದಿರುವುದು ಇಷ್ಟೇ ತಾನೇ?' ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದನು. ಗಾರ್ಗ್ಯನು 'ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ನಾನು ತಿಳಿದಿರುವುದು ಇಷ್ಟೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಅಜಾತಶತ್ರುವು 'ಇಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಅದಕ್ಕೆ ಗಾರ್ಗ್ಯನು 'ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಪಾಸನಾ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ನಿನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಾಗುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ನಿನರಣೆ—ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮೀಪ್ಯವು ಮಾತ್ರ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಮೋಕ್ಷವು ದೂರೆಯು ವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕು ಎಂಬುದು ಅಜಾತಶತ್ರುನಿನ ಮಾತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. 'ಜೇವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಲಿಂಗಾನ್ನೇತಿ ಚೇನ್ನ ಉಪಾಸಾತ್ಮ್ಯವಿಧ್ಯಾದಿ-ಪಾಪ್ರಿತತ್ವಾತ್' ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ(1-1-31)ದ 'ಉಪಾಸಾತ್ಮ್ಯವಿಧ್ಯಾದಿ' ಎಂಬ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು 'ಕೆಲವರು ಸರ್ವಗತೋಪಾಸನೆಯನ್ನೂ, ಕೆಲವರು ಹೃದಯಸ್ಥನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಹೃದಯದಿಂದ ಹೊರಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದರೂ ಅದಕ್ಕೆ 'ಹೊರಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಹೃದಯಗತನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಂ ಸ್ವನಿಯಾಮಕಂ ಭಗವದ್ರೂಪಮುಪಾಸ್ಯೈವ ನೋಕ್ಷೋ ಭವತಿ | ದೇವತಾಸು ಭಗವಂತಮುಪಾಸ್ಯ ತತ್ತದ್ದೇವತಾ-ಸಮೀಪಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಪುನಃ ಸ್ವಹೃದಿಸ್ಥಮುಪಾಸ್ಯೈವ ನೋಕ್ಷೋ ಭವತೀತ್ಯತೋ 'ನೈತಾವತಾ ನಿಧಿತಂ ಭವತಿ' ಇತ್ಯುಕ್ತಮ್ |

ಅನುನಾದ—ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ತನಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತ ರಾಮಿಯಾದ ಭಗವಂತನ ರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮೀಪ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪುನಃ ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇಷ್ಟ ರಿಂದಲೇ ತಿಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಅಜಾತಶತ್ರು ಹೇಳಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚಾಚಾತಶತ್ರುಃ 'ಪ್ರತಿಲೋಮಂ ನೈ ತದ್ ಯದ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಮುಪೇಯಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ನೇ ವಕ್ಷ್ಯತೀತಿ | ನೈವ ತ್ವಾ ಜ್ಞಾ ಪಯಿಷ್ಯಾಮೀತಿ |

ತಂ ಪಾಣಾನಾದಾಯೋತ್ತಸ್ಥಾ | ತೌ ಹ ಪುರುಷಂ ಸುಪ್ತಮಾ-ಜಗತುಃ | ತಮೇತೈರ್ನಾನುಭಿರಾನುಂತಯಾಂಚಕೇ | ಬ್ಲಹನ್

ಪಾಂಡರವಾಸಃ ಸೋಮ ರಾಜನ್ನಿತಿ | ಸ ನೋತ್ತಸ್ಥೌ | ತಂ ಪಾಣಿನಾ
ಪೇಷಂ ಬೋಧಯಾಂಚಕಾರ | ಸ ಹೋತ್ತಸ್ಥೌ |

‘ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ತನಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು
ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅವನಿಗೆ ಶಿಷ್ಯನಾಗುವುದು ವಿಪರೀತವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿನಗೆ
ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಜ್ಞಾಪನೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಹೊರತು ಗುರುವಿನಂತೆ ಉಪದೇಶ
ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಆಜಾತಶತ್ರುವು ಹೇಳಿದನು.

‘ನ ಸ್ಥಾನತೋಪಿ ಪರಸ್ಯೋಭಯಲಿಂಗಂ ಸರ್ವತ್ರ ಹಿ’ (ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ
3-2-11) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಸಮಾನಶಕ್ತ್ಯಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಾಗ ಹೃದ್ಗತನಾದ ಅವನ ಉಪಾಸನೆ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣ,
ದೇವತಾಂತರ್ಗತನಾದ ಅವನ ಉಪಾಸನೆ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ?
ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಉಪಾಸಕನಲ್ಲಿ ದೇವತಾಂತಸ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗಿಂತಲೂ
ಹೃದ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸಂಬಂಧವೇ ಗಾಢವಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಬಯಸಿ
ಆಜಾತಶತ್ರುವು ಅವನನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಎದ್ದನು. ಅವರಿಬ್ಬರೂ
ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತನಾಗಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಆ ಸುಪ್ತ
ಪುರುಷಾಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ‘ಶುಕ್ಲಾಂಬಂಧರನೇ, ಚಂದ್ರಾಂತರ್ಗತನೇ,
ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೇ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಿದನು. ಏಕೆಂದರೆ,
ಚಂದ್ರಾಂತರ್ಗತ ಪುರುಷಾಂತರ್ಗತ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಪುರುಷಾಂತ
ರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಲಿಲ್ಲ. ಶರೀರವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಅಲು
ಗಾಡಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬೇಗನೆ ಎಬ್ಬಿಸಿದನು. ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು
ಹೇಳುವ ಅಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕೈಯಿಂದ ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದಕ್ಕೇ ಶರೀರ
ದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದೇ
ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವ ಉಪಾಯವೆಂದು ಅವನನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಅಲುಗಾಡಿಸಿ
ದನು. ಆಗ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆ ಜೀವನನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಬ್ಬಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಶರೀರ
ವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಅಲುಗಾಡಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಜೀವನನ್ನು ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಬ್ಬಿಸಿದುದ
ರಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೆ ಹರಿಯ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಹೃದಿಸ್ಥ ಭಗವದ್ರೂಪಸ್ಯ ಸ್ವಸ್ಥಿನ್ ವಿಶೇಷಸಂಬಂಧಜ್ಞಾ ಪನಾರ್ಥಂ
‘ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಪಾಂಡರವಾಸ’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾನುಂತ್ರಣಮ್ | ತೇಭ್ಯೋ
ನಾನುಭ್ಯೋಽಪ್ಯಸ್ಯ ಶರೀರೇ ವಿಶೇಷಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯತಃ ಪಾಣಿಪೇಷಣೇನ
ಜೀವನುತ್ಥಾಪಯಾಮಾಸ ಭಗವಾನ್ | ಯೇಷಾಂ ಬಹಿರುಪಾಸನೇನ

ಅನುನಾದ—ದೇವತಾಂತರ್ಗತವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗಿಂತ ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಕ್ಕೇ ತನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಲೆಂದೇ ಶುಕ್ಲಾಂಬರಧರ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ ಆಮಂತ್ರಣ ಮಾಡಿದುದು. ಈ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆದರೂ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾಮಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೇ ತ್ರಿಹರಿಯ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಶರೀರವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಅಲುಗಾಡಿಸಿದಾಗ ತ್ರಿಹರಿಯು ಜೀವನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿದನು. ಶರೀರದ ಹೊರಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವವರೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಹೃದಯಗತನಾದ ತ್ರಿಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲೇ ಬೇಕು.

ಅನಸ್ಥಾತ್ರಯ ನಿಯಾಮಕನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ 'ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ ಸುಪ್ತೋಽಭೂದ್ ಯ ಏಷ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪುರುಷಃ ಕ್ವೈಷ ತದಾಽಭೂತ್ ಕುತ ಏತದಾಗಾದಿ'ತಿ | ತದು ಹ ನ ಮೇನೇ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ |

ಹೃದಗತನಾದ ತ್ರಿಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲೇಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಅಜಾತಶತ್ರುವು ಗಾರ್ಗ್ಯನನ್ನು 'ಈ ಜೀವನು ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಯಾರಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತನಾದನೋ ಅಂತಹ ಸುಪ್ತಾಧಾರನಾದ ಸಮ್ಯಕ್‌ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ತ್ರಿಹರಿಯು ಸುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರೀರದ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದನು? ಪ್ರಬೋಧಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದನು?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಗಾರ್ಗ್ಯನು ತಿಳಿದೇ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚಾಜಾತಶತ್ರುಃ 'ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ ಸುಪ್ತೋಽಭೂದ್ ಯ ಏಷ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪುರುಷಸ್ತದೇವಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ವಿಜ್ಞಾನೇನ ವಿಜ್ಞಾನಮಾದಾಯ ಯ ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶ-ಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಶೇತೇ | ತಾನಿ ಯದಾ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಯಥ ಹೈತತ್ ಪುರುಷಃ ಸ್ವಹಿತಿನಾಮ | ತದ್ ಗೃಹೀತ ಏವ ಪ್ರಾಣೋ ಭವತಿ | ಗೃಹೀತಾ ನಾಕ್ | ಗೃಹೀತಂ ಚಕ್ಷುಃ | ಗೃಹೀತಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಗೃಹೀತಂ ಮನಃ |

ಅಜಾತಶತ್ರುವು ಹೇಳಿದನು 'ತ್ರಿಹರಿಯು ಸುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪಾದನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸೆಳೆದುಕೊಂಡು ಹೃದಯದ ಒಳಗಿರುವ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮಲಗುತ್ತಾನೆ. ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಪುರುಷನಾದ ತ್ರಿಹರಿಯು

ಜೀವನು ಸುಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ ಆಗ ಶ್ರೀಹರೀಚ್ಛೆಯಿಂದ ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯವು ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಂಗಿಂದ್ರಿಯವು ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವು ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಸೂ ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಹೃದಿಸ್ಥೇನ ಭಗವದ್ರೂಪೇಣ ವಿಶೇಷಸಂಬಂಧ ದರ್ಶನಾರ್ಥಮೇವ 'ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ ಸುಪ್ತೋಽಭೂತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಪಶ್ಚಮತೀತವಚನಂ ಸಮಸ್ತಮ್ |

ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪರಮೇಶ್ವರೇ ವಿಜ್ಞಾನಮಯೇ ಏಷ ಜೀವಃ ಸುಪ್ತೋಽಭೂತ್ | ಯತ್ರೇತ್ಯಧಿಕರಣಭೂತ ಏವ 'ಯ ಏಷ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಯಃ' ಇತಿ ಸರಾನ್ವಯಶ್ಚೇ | 'ಅನ್ಯೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಯಃ' 'ವಿಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚೇದ್ ನೇದ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇಃ | ತಾನಿ ಯದಾ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ತದೈತತ್ ಪುರುಷೋ ಜೀವಃ ಸ್ವಪಿತಿ ನಾನು |

ಅನುನಾದ—ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಜ್ಞ ರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ ಸಪ್ತೋಽಭೂತ್' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಗಳೂ ಇವೆ. ಶರೀರವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಅಲುಗಾಡಿಸಿದಾಗ ಬೇಗನೆ ಜೀವನಿಗೆ ಎಚ್ಚರವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತನಿಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ 'ಸುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ಆತ ಹಿರತಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಈಗ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ ಸುಪ್ತೋಽಭೂತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತ್ರ ಎಂದರೆ 'ಯಾವ ವಿಜ್ಞಾನಮಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ' ಅಂದರೆ ಹೃದಯಗತನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞ ರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಶನಾಗಿ, ಅವನನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಜೀವನು ಸುಷುಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಯೋ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಯತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸುಪ್ತಜೀವನಿಗೆ ಆಧಾರನಾದ ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅವನನ್ನೇ 'ಏಷ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಯಃ' ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಶಬ್ದವು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಮನೋಮಯಕೋಶಾಂತರ್ಗತ ಸಂಕರ್ಷಣನೋಳಿಗೆ ಅವನ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವಾದ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯಕೋಶದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಾಸುದೇವರೂಪ

ಎದೆ' 'ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂದರೆ ವಿಜ್ಞಾನಮಯವನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯೋಪನಿಷತ್ ವಚನಗಳು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿವೆ. ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ವಿಜ್ಞಾನಮಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವಲ್ಪಗೊಳಿಸಿದಾಗ ಜೀವನು ಸುಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯತ್ರೈತತ್ ಸ್ವಪ್ನಯಾ ಚರತಿ, ತೇ ಹಾಸ್ಯ ಲೋಕಾಃ, ತತ್ ಉತೇವ ಮಹಾರಾಜೋ ಭವತಿ | ಉತೇವ ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಉತೇ-ನೋಚ್ಚಾನಚಂ ನಿಗಚ್ಛತಿ | ಸ ಯಥಾ ಮಹಾರಾಜೋ ಜಾನಪದಾನ್ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಸ್ವೇ ಜನಪದೇ ಯಥಾಕಾಮಂ ಪರಿವರ್ತೇತ್ಯನಮೇವೈಷ ಏತತ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಸ್ವೇ ಶರೀರೇ ಯಥಾಕಾಮಂ ಪರಿವರ್ತತೇ |

ಹೃದಯಸ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥಾ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅವನ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧ ಇದೆ. ಜೀವರ ಶರೀರನಾಡಿಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ನಂಚರಿಸುತ್ತ, ಜೀವನನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿ ನಂಚರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಜೀವನು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಮಹಾರಾಜನಂತೆ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಹೆಚ್ಚೇನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಆನಂದತೆಯೂ, ನೀಚವಾದ ನಾಯಿ ಬೆಕ್ಕುಗಳಂತೆಯೂ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ದೇಗೆ ಮಹಾರಾಜನು ತನ್ನ ವೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ತನ್ನೊಡನೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ನಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಹಾಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ತನಗೆ ಅಧೀನನಾದ ಈ ಜೀವನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ನಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಯತ್ರ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸ್ವಪ್ನಯಾ ನಾಡ್ಯಾ ಚರತಿ ತದಾ ಜೀವ ಉಚ್ಚಾನಚಂ ನಿಗಚ್ಛತಿ | ಸರ್ವದಾ ಮಹಾರಾಜವತ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಪರಿವರ್ತತೇ | ಜೀವಸ್ತು ಕದಾಚಿದೇವ ಸ್ವಪ್ನೇ ರಾಜವದಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯತಿ ಕದಾಚಿತ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ ಶ್ವನಾರ್ಜಾರಾದಿ ವದ್ ನಾ |

ಅನುನಾದ—'ಸ ಯತ್ರೈತತ್ ಸ್ವಪ್ನಯಾ ಚರತಿ' ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವಪ್ನನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ನಂಚರಿಸುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. 'ಉಚ್ಚಾನಚಂ ನಿಗಚ್ಛತಿ' ಎಂದರೆ

ನಾಯಿ ಬೆಕ್ಕುಗಳಂತೆಯೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂದರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ರಾಜಾಧಿರಾಜನಂತೆ ಬಾಹ್ಯ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಾದರೋ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಮಾತ್ರ ತನ್ನನ್ನು ರಾಜನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ನಾಯಿ ಬೆಕ್ಕು ಮುಂತಾದವುಗಳಂತೆಯೂ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯದಾ ಸುಷುಪ್ತೋ ಭವತಿ ತದಾ ನ ಕಸ್ಯಚನ ನೇದ |
ಹಿತಾ ನಾನು ನಾಡ್ಯೋ ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಃ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಹೃದಯಾತ್ ಪುರೀತ-
ತಮಭಿಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ | ತಾಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯವಸೃಪ್ಯ ಪುರೀತತಿ ಶೇತೇ | ಸ
ಯಥಾ ಕುಮಾರೋ ನಾ ಮಹಾರಾಜೋ ನಾ ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ
ವಾತಿಷ್ಠೀನಾನಂದಸ್ಯ ಗತ್ವಾ ಶಯೀತ್ಯನಮೇವೈಷ ಏತಚ್ಛೇತೇ |

ಸ್ವಪ್ನಕ್ಕಿಂತ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಜೀವನು ಯಾವಾಗ ಯಾವ ಬಾಹ್ಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆಗ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಹಿತಾ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಹಸ್ರ ನಾಡಿಗಳು ಹೃದಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಪುರೀತತ್ ಎಂಬ ನಾಡಿಯ ಅಂದರೆ ಶಿರಸ್ಸಿನ ತುದಿಯವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಜೀವನು ಆ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಸುಷುಮ್ನಾನಾಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಜೀವನು ಹೇಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ರುದ್ರನಾಗಲೀ, ವಾಯುವಾಗಲೀ, ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಲೀ ಹೇಗೆ ಆನಂದರೂಪನಾದ ತ್ರಿಹರಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸುಖವಾಗಿರುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವನು ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಮಕನಾದ ತ್ರಿಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆನಂದಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಃ | ಅತಿಷ್ಠೀಂ ಸಮೀಪಮ್ | ಕುಮಾರೋ
ರುದ್ರಃ | ಮಹಾರಾಜೋ ನಾಯುಃ | ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ |
ನ ಹಿ ಜೀವೋ ವಿಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಾದತ್ತೇ |
ನ ಚ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಲೋಕದೇವಭೂತಾನಾಂ ಸೃಷ್ಟಾ |

ಅನುನಾದ—ಆನಂದಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಆನಂದರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅತಿಷ್ಠೀಂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ. ಕುಮಾರ ಎಂದರೆ ರುದ್ರ. ಮಹಾರಾಜನೆಂದರೆ ವಾಯು. ಮಹಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ. 'ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ ಸುಪ್ತೋಽಭೂತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿ ದುದು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಜನನ ಶಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ 'ಅಸ್ಮಾ

ಇಂದ್ರಿಯಗಳ, ಲೋಕಗಳ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಆಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಗ್ರವಾದ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಪರಮಾತ್ಮಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥೋರ್ಣನಾಭಿಸ್ತಂತುನೋಚ್ಚರೇದ್, ಯಥಾಗ್ನೇಃ ಕ್ಷುದ್ರಾ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾ ವ್ಯುಚ್ಚರಂತಿ, ಏವಮೇವಾಸ್ಮಾದಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ, ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ, ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ, ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ವ್ಯುಚ್ಚರಂತಿ | ತಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಿ'ತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಸತ್ಯಮ್ | ತೇಷಾಮೇಷ ಸತ್ಯಮ್ |

|| ಇತಿ ಅಜಾತಶತ್ರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಜೇಡರಹುಳುವು ತಿಂದ ಆಹಾರವು ಅದರಿಂದ ತಂತುರೂಪವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತದೋ, ಹೇಗೆ ಸಣ್ಣ ಕಡೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೊರಬರುತ್ತವೋ ಹಾಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಎಲ್ಲಾ ಭೂಮ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳ ಪ್ರಜೆಗಳೂ, ಎಲ್ಲಾ ಚಿತುರ್ಮುಖಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಈ ವಿಜ್ಞಾನಮಯನಾದ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ, ರಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತವೆ, ಲಯ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಹೃದಯಸ್ಥ ಪರಮಾತ್ಮನ ರಹಸ್ಯವಾದ ನಾಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯ, ಲೋಕ, ದೇವ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸತ್ಯ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಇವನು ಜನ್ಮಸ್ಥಿತಿ ಪ್ರಲಯ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷ ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ'.

ಭಾಷ್ಯ—ಅದಿತ್ಯಚಂದ್ರವಿದ್ಯುತ್ಸು ಭೂತೇಷ್ವಾದರ್ಶ ಏವ ಚ |
ಗಚ್ಛತ್ ಸಾಶ್ವತ್ಯಶಬ್ದೇ ಚ ದಿಕ್ಷು ಚ್ಛಾಯಾಗತಂ ತಥಾ |
ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸಂಸ್ಥಂ ಚ ಸದೋಪಾಸ್ಯ ಹರಿಂ ಪರಮ್ |
ತದ್ದೇವಸಾಕ್ಷಿ ತಾಮೇತ್ಯ ಹೃದ್ಯಸಾಸ್ಯ ಹರಿಂ ಪುನಃ |
ಮುಕ್ತಿಮೇತ್ಯಥ ಯೋ ಬಾಹ್ಯಾನ್ಮುಕ್ತಿಮೇಷ್ಯತಿ ಸೋಽಪಿ ತು |
ಹೃದಿ ಕಿಂಚಿದುಪಾಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣುಂ ಮುಕ್ತಿಮನುನ್ವಜೇತ್ |
ಯಾನಿ ಸೂರ್ಯಾದಿನಾಮಾನಿ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಾನಿ ನ ಸಂಶಯಃ |
ತದುಕ್ತಾನ್ಯೇನ ಸೂರ್ಯಾದೇರಾಕೃತ್ಯೈವೋಪಚಾರತಃ |
ನಿಶೇಷೇಣ ತು ಸಂಬಂಧೋ ಯತಃ ಸ್ವಹೃದಿ ಸಂಸ್ಥಿತೇ |

ಅನುನಾದ—ಅದಿತ್ಯ ಚಂದ್ರ ಮಿಂಚು ಆಕಾಶ ವಾಯು ಅಗ್ನಿ ಜಲ ಕನ್ನಡಿ ನಡೆಯುವವನ ಹಿಂದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದ ದಿಕ್ಕು ಛಾಯೆ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಇವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮೀಪ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ಪುನಃ ಹೃದ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಬಹಿರುಪಾಸನೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರೂ ಹೃದ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ನಾಮಗಳೇ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕವೇ ಆದ ನಾಮಗಳನ್ನು ಅವನಿಂದ ಸೇಳಿದು ಗೌಣವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜೀವನಿಗೆ ತನ್ನ ಹೃದ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸುಪ್ರಾಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಿದರೂ ಅವನು ಜೀವನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಂ ಚ ಚಾರಯೇತ್ ತತ್ರ ಯದಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸನಾತನಃ |
 ಸ್ವಪ್ನಂ ಪಶ್ಯತಿ ಜೀವೋಽಯಂ ಯದಾ ವಿಜ್ಞಾನರೂಪಿಣಮ್ |
 ಸುಷುಮ್ನಾಸಂಸ್ಥಿತಂ ನಿಷ್ಕುಮೇತಿ ತತ್ ಸುಪ್ತಿನೇಷ್ಯತಿ |
 ಸಮ್ಯಗ್ ಜ್ಞಾನಮಯಾದ್ವಿಷ್ಣೋರುತ್ಥಾನಂ ಚಾಪ್ಯಯಂ ವ್ರಜೇತ್ |
 ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಚೈವ ಲೋಕಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಮಸಿ |
 ಸತ್ಯಸತ್ಯೋ ಹರಿಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಾತಾಸಿ ಲಯಕೃತ್ತ್ವಥಾ |
 ನಿಯಂತಾ ನೋಕ್ಷದಶ್ಚೈವ ನಿಷ್ಕುರೇವ ಸನಾತನಃ |
 ಇತಿ ನಾರಾಯಣಶ್ರುತೌ ||

ಅನುನಾದ—ತೈಜಸರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಯಾವಾಗ ಸ್ವಪ್ನನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಸಂಚರಿಸಿ ಜೀವನನ್ನೂ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ ಜೀವನು ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಜೀವನು ಸುಷುಮ್ನಾನಾಡಿ ಸ್ಥಿತನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ ಜೀವನು ಸುಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಲಯವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸನಾತನನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಗೂ ಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಪಾಲನ ಸಂಹಾರ ನಿಯಮನಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸತ್ಯಸತ್ಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ನಾರಾಯಣಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಗೂಟಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಕರು-ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ಹ ವೈ ಶಿತುಂ ಸಾಧಾನಂ ಸಪ್ರತ್ಯಾಧಾನಂ ಸಸ್ಮೂಣಂ
ಸದಾನುಂ ವೇದ ಸಪ್ತ ಹ ದ್ವಿಷತೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾನವರುಣದ್ಧಿ | ಅಯಂ
ನಾನ ಶಿತುರ್ಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣಃ | ತಸ್ಯೇದಮೇವಾಧಾನಂ |
ಇದಂ ಪ್ರತ್ಯಾಧಾನಂ | ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ಮೂಣಾ | ಅನ್ನಂ ದಾನು |

ಕೊಟ್ಟಿಗೆ, ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ, ಗೂಟ, ಹಗ್ಗಗಳೊಂದಿಗೆ ಒಂದು ಕರು
ವನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತನ್ನನ್ನು ವಿಷಯಾರ್ಹರ್ಷಣೆ
ಯಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿಸುತ್ತಾ ರಕ್ತಗಂಧಿರುವ ಮನೋಬುದ್ಧಿಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು
ಈ ಏಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಅಸುರರನ್ನೂ ವಶೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.
ಸರ್ವಜೀವರಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಆ ಕರು. ಜೀವನ ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹವೇ
ಕೊಟ್ಟಿಗೆ. ಸ್ಥೂಲಶರೀರವೇ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ
ಶ್ರೀಹರಿಯು ಗೂಟ. ಅನ್ನ ಎಂದರೆ, ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಹಗ್ಗ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆಧಾನಮವಸ್ಥಾನಂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರಮ್ | ಪ್ರತ್ಯಾಧಾನಂ ವಿತಾನಂ
ಸ್ಥೂಲಶರೀರಮ್ | ಪ್ರಾಣೋ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಮೂಣಾ |
ನಾಯುರ್ಗೋವತ್ಸರೂಪೇಣ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹೋ ಗೃಹಂ ತಸ್ಯ ವಿತಾನಂ ಸ್ಥೂಲ ಉಚ್ಯತೇ |
ಅನ್ನಂ ದಾಮಾತ್ಮಕಂ ತಸ್ಯ ಸ್ಮೂಣಾ ತು ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |
ಧ್ಯಾಯತೈವಂ ಹಿ ಯೋ ನಾಯುಂ ಶ್ರೋತ್ರಾದೀನ್ ಮನಸಾ ಸಹ
ಬುದ್ಧಿಂ ಚ ಸಪ್ತಶತ್ರುನ್ ಸ ನಿಷಯೇಷ್ವಭಿಧಾನತಃ |
ಅಸುರಾನ್ ಸನ್ನಿರುದ್ಧೈವ ನೇತ್ತಿ ನಾರಾಯಣಂ ಪರಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಆಧಾನ ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆಂಬ ಕರುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಎನಿ
ಸುವ ಜೀವನ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಲಿಂಗಶರೀರ. ಪ್ರತ್ಯಾಧಾನ ಎಂದರೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವ
ಪ್ರದೇಶ ಎಂದರೆ ಸ್ಥೂಲಶರೀರ. ಪ್ರಾಣ ಎಂದರೆ ನಾರಾಯಣ. ಅವನೇ ಗೂಟ.

ವಾಯುವು ದನದ ಕರುವಿನ ರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಇದ್ದಾನೆ.
ಜೀವನ ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹವು ಅವನ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ. ಸ್ಥೂಲದೇಹವು ಆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವ
ಪ್ರದೇಶ. ಅನ್ನ ಎಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಅವನನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ. ಭಗವಂತನಾದ
ಶ್ರೀಹರಿಯು ಗೂಟ. ಯಾರು ವಾಯುವನ್ನು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ

ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಈ ಏಳನ್ನೂ, ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಅಸುರರನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ತನೋತಾಃ ಸಸ್ತಾಕ್ಷಿತಯ ಉಪತಿಷ್ಠಂತೇ | ತದ್ ಯಾ ಇಮಾ ಅಕ್ಷನ್ ಲೋಹಿನೋ ರಾಜಯಸ್ತಾಭಿರೇನಂ ರುದ್ರೋಽನ್ವಾಯತ್ತಃ | ಅಥ ಯಾ ಅಕ್ಷನ್ನಾಪಸ್ತಾಭಿಃ ಪರ್ಜನ್ಯಃ | ಯಾ ಕನೀನಿಕಾ ತಯಾಽಽದಿತ್ಯಃ | ಯತ್ ಕೃಷ್ಣಂ ತೇನಾಗ್ನಿಃ | ಯಚ್ಚುಕ್ಲಂ ತೇನೇಂದ್ರಃ | ಅಧರಯೈನಂ ವರ್ತನ್ಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯನ್ವಾಯತ್ತಾ | ದ್ಯೌರುತ್ತರಯಾ ನಾಸ್ಯಾನ್ನಂ ಕ್ಷೀಯತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಜೀವರ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವನ್ನು ಕುಂದದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸಿನವರಾದ ರುದ್ರಾದಿ ಸಪ್ತದೇವತೆಗಳು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಆ ಸಪ್ತದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರನು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಪುರೇಖೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅಕ್ಷಿಪ್ಥವಾಯುವಿನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯನು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ನೀರಲ್ಲಿದ್ದು ವಾಯುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಣ್ಣಾಲಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಸೂರ್ಯನು ವಾಯುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಪ್ಪುಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಅಗ್ನಿಯು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಶ್ವೇತಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಇಂದ್ರನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣೀರು ಹರಿಯುವ ಕೆಳಗಿನ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಭೂಮಿದೇವಿಯು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಕಣ್ಣೀರು ಹರಿಯುವ ಮೇಲಿನ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದು ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನೊಡನೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಅಕ್ಷಯವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಸ್ಥಿತಂ ವಾಯುಂ ಸಪ್ತದೇವಾ ಉಪಾಸತೇ |

ಅಕ್ಷೀಣ ಜ್ಞಾನ ಮಹಸಃ ಸದಾಶಿವ ಪುರಃಸರಾಃ |

ಉಪಾಸ್ಯಮಾನಂ ತ್ರೈದೇವೈಃ ನೋಕ್ಷಾರ್ಥಂ ವಾಯುಮೀಶ್ವರಮ್ |

ಸೂಣಿಯಾ ವಿಷ್ಣುನಾ ಸಾರ್ಧಂ ಯೋ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸೋಽನ್ನಮಶ್ನುತೇ |

ಅಕ್ಷೀಣಮೇವ ಮುಕ್ತಃ ಸನ್ ಸರ್ವದುಃಖವಿನರ್ಜಿತಃ |

ಅನುವಾದ—ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವನ್ನು ಕುಂದದ ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ರುದ್ರಾದಿ ಸಪ್ತದೇವತೆಗಳು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮೋಕ್ಷದ ಸಲುವಾಗಿ ಆ

ದೇವತೆಗಳು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ವಿಷ್ಣು ಸಹಿತನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸರ್ವದುಃಖರಹಿತನಾಗಿ ಅಕ್ಷಯವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ—

ಅರ್ನಾಗ್ನಿಲಶ್ಚಮಸ ಊರ್ಧ್ವ ಬುಧ್ಃ

ತಸ್ಮಿನ್ ಯಶೋ ನಿಹಿತಂ ನಿಶ್ವರೂಪಮ್ |

ತಸ್ಯಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ತೀರೇ

ವಾಗ್ವೈಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿದಾನಾ | ಇತಿ |

‘ಅರ್ನಾಗ್ ಬಿಲಶ್ಚಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬುಧ್ಃ’ ಇತಿ | ಇದಂ ತಚ್ಚಿರಃ | ಏಷ ಹೈರ್ನಾಗ್ ಬಿಲಶ್ಚಮಸ ಊರ್ಧ್ವ ಬುಧ್ಃ | ‘ತಸ್ಮಿನ್ ಯಶೋ ನಿಹಿತಂ ನಿಶ್ವರೂಪಮಿ’ತಿ | ಸ್ವಾಣಾ ವೈ ಯಶೋ ನಿಶ್ವರೂಪಂ | ಸ್ವಾಣಾನೇತದಾಹ | ‘ತಸ್ಯಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ತೀರೇ’ ಇತಿ | ಸ್ವಾಣಾ ವಾ ಋಷಯಃ | ಸ್ವಾಣಾನೇತದಾಹ | ‘ವಾಗ್ವೈಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿದಾನೇ’ತಿ | ವಾಗ್ವೈಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿತಾ ||

ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಅಕ್ಷಿಸ್ಥನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಸಮ್ಮತಿ ಹೀಗಿದೆ—

‘ಇದು ತುದಿಕೆಳಗಾಗಿ ಬಡಮೇಲಾಗಿರುವ ಪಾತ್ರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಸುಖಾತ್ಮಕರೂ ಪೂರ್ಣರೂ ಆದ ಮೂವರಿದ್ದಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಏಳುಮಂದಿ ಋಷಿಗಳು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಂಟನೆಯವಳು ಭಾರತೀದೇವಿ. ಅವಳನ್ನು ವಾಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ’.

ಇಲ್ಲಿ ‘ತುದಿಕೆಳಗಾಗಿ ಬಡಮೇಲಾಗಿರುವ ಪಾತ್ರೆ’ ಎಂದರೆ ಮಾನವನ ಶಿರಸ್ಸು. ಇದು ಕೆಳಗೆ ಬಾಯಿಯನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ‘ಅದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಸುಖಾತ್ಮಕರೂ ಪೂರ್ಣರೂ ಆದ ಮೂವರೆಂದರೆ ಶಿರಸ್ಸಿನ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಲೋಕನಾಯಕರಾದ ವಿಷ್ಣು ರಮಾ ವಾಯುಗಳಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಲೋಕನಾಯಕರಾದ ಈ ವಿಷ್ಣು ರಮಾ ವಾಯುಗಳು ಜ್ಞಾನಸುಖಾತ್ಮಕರು ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣರು. ವಿಷ್ಣುವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಪೂರ್ಣನು. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ಣಳು. ಮತ್ತು ವಾಯು ಜೀವರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ಣನು. ‘ಈ ಮೂವರನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳು’ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನ ಬಿಳಿ ಕೆಂಪುರೇಖೆ ಮುಂತಾದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಮೂವರನ್ನೂ ಆರಾಧಿಸುವ ಲೋಕನಾಯಕರಾದ ಗೌತಮಾದಿ ಏಳುಮಂದಿ ಋಷಿಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಋಷಿಗಳು ಲೋಕನಾಯಕರು.

ಎಂಟನೆಯವಳು ಭಾರತೀದೇವಿ. ಅವಳನ್ನು ಪಾಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಪಾಯುವಿನ ಆರಾಧಕರಲ್ಲಿ ಭಾರತಿ ಎಂಟನೆಯವಳು, ಅವಳನ್ನು ಪಾಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಯಶಶ್ಚೇತಿ ನಾನ್ಮಾ ವಿಷ್ಣು ರಮಾ ತಥಾ |
 ನಾಯುಶ್ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಾ ನಿತ್ಯಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಗಾಃ |
 ಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ವಿಶ್ವತಾ ವಿಷ್ಣೋ ರಮಾಯಾಃ ಸ್ತ್ರೀಷು ಪೂರ್ಣತಃ |
 ವಾಯೋರ್ಜೀವೇಷು ಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ಯಶೋ ಜ್ಞಾನಸುಖಾತ್ಮಕಾಃ
 ಸ್ರಾಣಾಶ್ಚೈತೇ ಪ್ರಣೇತೃತ್ವಾದ್ ಋಷಯೋ ರುದ್ರಪೂರ್ವಕಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಯಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಪಾಯುಗಳು ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೂ, ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪರಕಂತ್ರಜೇತನರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಳಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಪಾಯುವಿಗೂ ಪೂರ್ಣರೆಂದು ವ್ಯವಹಾರ. ಜ್ಞಾನ ಸುಖರೂಪರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಯಶಃ ಎಂದೂ, ಸರ್ವಜೀವಪ್ರೇರಕರಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣರು ಎಂದೂ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳಿದೆ. ಸಪ್ತಋಷಿಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವರು ರುದ್ರಾದಿಗಳೇ. ಇವರು ಜೀವರಿಗೆ ಪ್ರೇರಕರಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣರು ಎಂದೂ ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣರು ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಋಷಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರೇರಕರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಇಮಾನೇನ ಗೌತಮ ಭರದ್ವಾಜೌ | ಅಯಮೇನ ಗೌತಮಃ |
 ಅಯಂ ಭರದ್ವಾಜಃ | ಇಮಾನೇನ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಜನುದಗ್ನೀ | ಅಯಮೇನ ಹಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ | ಅಯಂ ಜನುದಗ್ನೀಃ | ಇಮಾನೇನ ವಸಿಷ್ಠ ಕಶ್ಯಪೌ | ಅಯಮೇನ ವಸಿಷ್ಠಃ | ಅಯಂ ಕಶ್ಯಪಃ | ನಾಗೇನಾತ್ರೀ | ನಾಚಾ ಹ್ಯನ್ನನುದ್ಯತೇ | ಅತ್ತಿಹ ನೈ ನಾನ್ಯೇತದ್ ಯದತ್ತಿರಿತಿ | ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ, ಸರ್ವನುಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ, ಯ ಏನಂ ನೇದ |

||ಇತಿ ಶಿಶು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಋಷಿಶಬ್ದದಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಗೌತಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು

ಗೌತಮಾದಿ ಋಷಿಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲ. ರುದ್ರನೇ ಹೆಚ್ಚು ಜ್ಞಾನವಿದ್ದದರಿಂದ ಗೌತಮನೆಂದೂ, ಪರ್ಜನ್ಯನೇ ಮಳೆ ಸುರಿಸಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಭರದ್ವಾಜನೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯನೇ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದನ್ನು ಮಿತವಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಜಮದಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನೇ ವಾಸಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ ಪಸಿಷ್ಠನೆಂದೂ, ಧರಾದೇವಿಯೇ ಮಲಗಿಕೊಂಡಲ್ಲಿಯೇ ಕುಡಿಯುವುದರಿಂದ ಕಶ್ಯಪನೆಂದೂ, ಪಾಗಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಉಮಾದೇವಿಯೇ ಅತ್ರಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದವರು ಹೋಮಮಾಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಅತ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ಅತ್ರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ತಿನ್ನುವವಳು ಎಂದು ಒಂದೇ ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಭೋಜನ ಶಕ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ಭೋಗ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗೌತಮೋ ನಾಮ ರುದ್ರಸ್ತು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾತ್ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಭರದ್ವಾಜಸ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯೋ ವಾಜಮನ್ಸಂ ಭರೇದ್ ಯತಃ |
 ವೃಷ್ಟೈಶ್ಚ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಖ್ಯಾದಿತ್ಯೋ ಯತ್ ಪ್ರಕಾಶನಾತ್ |
 ನಿಶ್ಚಂ ವಿಜ್ಞಾಪಯನ್ನಿತ್ಯಮಗ್ನಿಸ್ತು ಜಮದಗ್ನಿಕಃ |
 ಜಾತಂ ಮಿತಂ ಚಾತ್ರಿ ಯಸ್ಮಾದ್ ವಸಿಷ್ಠಾಖ್ಯಸ್ತು ವಾಸನಃ |
 ವಸತಾನುತ್ತಮೋ ಯಸ್ಮಾದ್ ಪೃಥ್ವೀ ಕಶ್ಯಕಸಾಮಿಕಾ |
 ಮೇಘವೃಷ್ಟಂ ಪಿಬೇದ್ ಯತ್ ಕಂ ಶಯಾನ್ಯವ ಹಿ ಸಾ ಸದಾ |
 ದ್ಯೌರತ್ರಿರಿತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಾ ತತ್ಸೈರ್ಹಿ ಹುತಮದ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ರುದ್ರನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಗೌತಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗೌ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಾಷೆ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿಶಯಿತ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಒಟ್ಟು ಅರ್ಥ. ವಾಜಂ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭರೇತ್, ಮಳೆಯಿಂದ ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ಭರದ್ವಾಜನೆಂದು ಹೆಸರು. ವಿಶ್ವ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ, ಮಿತ್ರ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಜ ಎಂದರೆ ಜಾತವಾದುದನ್ನು, ಮದ್ ಎಂದರೆ ಮಿತವಾಗಿ, ಅಗ್ನಿ ತಿನ್ನುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಜಮದಗ್ನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಾಸಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಸಿಷ್ಠ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಂ ಮಳೆ ನೀರನ್ನು, ಶ್ಯಾ ಮಲಗಿಕೊಂಡೇ, ಪ ಕುಡಿಯುತ್ತಾಳಾದ್ದರಿಂದ ಧರಾದೇವಿಗೆ ಕಶ್ಯಪ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದವರು ಹೋಮಮಾಡಿದುದನ್ನೂ ಅತ್ರಿ ಎಂದರೆ ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಅತ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಶ್ರೋತ್ರದ್ವ್ಯಂಜನಾಸಿಕಾವಾಕ್ಷು ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |
 ದ್ವಿತೀಯೇನ ತು ರೂಪೇಣ ದೇವಾ ಏತೇ ಶಿನಾದಯಃ |
 ಏನಮೇಷಾಂ ತು ನಾನಾನಿ ನೇತ್ತಿ ಯಃ ಸರ್ವಭುಗ್ ಭವೇತ್ |
 ಸರಸ್ವತ್ಯಷ್ಟಮೀ ಚೈವ ವಾಚಿ ಸಂಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷತಃ |
 ಉಷಾಸ್ತೇ ವಾಯುಮೇನೈಕಂ ಸಸ್ಥಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮನೇದಿತಾ |
 ಬ್ರಹ್ಮನಾನಾ ಸದಾ ವಾಯುರೇನಾಂ ನೇತ್ತಿ ವಿಶೇಷತಃ |
 ಇತಿ ತಾಂ ನೇದ ಯೋ ವಿದ್ವಾನ್ ಸರ್ವಾತ್ರಾ ಸ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
 ಇತಿ ನಾರಾಯಣೇಯೇ |

ಅನುವಾದ—ರುದ್ರಾದಿಗಳು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆಂಬುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ-ಶ್ರೋತ್ರ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ನಾಸಿಕಾ ವಾಕ್ ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವ ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಗೌತಮಾದಿ ನಾಮಗಳಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಸರ್ವಭೋಗವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಗವ್ಯಮೀ ಎಂಬ ಅಂಶಕ್ಕೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯು ರಮಾ ನಾರಾಯಣ ಸಹಿತನಾದ ವಾಯು ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ವಾಯುವಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಅವನು ಈ ಭಾರತಿಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ನಾರಾಯಣೇಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶಿಶುಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು ||

ಮೂರ್ತಾ ಮೂರ್ತ ವಿಲಕ್ಷಣ ಶ್ರೀಹರಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ದ್ವೇ ವಾವ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ರೂಪೇ ಮೂರ್ತಂ ಚೈವಾಮೂರ್ತಂ ಚ | ಮರ್ತ್ಯಂ ಚಾನ್ಮತಂ ಚ | ಸ್ಥಿತಂ ಚ ಯಚ್ಚ | ಸಚ್ಚ ತ್ಯಂ ಚ |

ಶ್ರೀಹರಿ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತ ವಿಲಕ್ಷಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಮೂರ್ತ ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ತಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೇ ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳೇ ಹೊರತು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಮೂರ್ತವು ಮರ್ತ್ಯ ಸ್ಥಿತ ಮತ್ತು ಸತ್. ಅಮೂರ್ತವು ಅಮೃತ, ಯತ್ ಮತ್ತು ತ್ಯತ್.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಶರಣಾವಸಾದನಯುಕ್ತಂ ಸತ್ | ತತಂ ಸರ್ವಜ್ಞಂ ಚ ತ್ಯಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಸತ್ ಎಂದರೆ ವಿವರಣ್ಯವಲ್ಲದೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗದಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅವನಾದನ, ಪ್ರಲಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ನಾಶ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು. ತ್ಯಂ ಎಂದರೆ ತ್, ತತ, ವ್ಯಾಪ್ತರು ಮತ್ತು ಯ ಜ್ಞಾನರೂಪರೆಂದರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತನ್ಮೂರ್ತಂ ಯದನ್ಯದ್ ನಾಯೋಶ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಾಚ್ಚ | ಏತನ್ಮೂರ್ತಂ | ಏತತ್ ಸ್ಥಿತಮ್ | ಏತತ್ ಸತ್ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಮೂರ್ತ-ಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಮೂರ್ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಸ್ಥಿತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಸತ ಏಷ ರಸೋ ಯ ಏಷ ತಪತಿ | ಸತೋ ಹ್ಯೇಷ ರಸಃ |

ವಾಯುವಿಗಿಂತಲೂ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತಲೂ ಅನ್ಯರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳು 'ಮೂರ' ವಾಪದಿಂದ 'ತ'ಅಪ್ಪ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರಣದಿಂದ ಮೂರ್ತ ರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಶರೀರಾಭಿಮಾನ ಹೊಂದಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ತ್ಯಾಗರೂಪವಾದ ಮರಣ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಮರ್ತ್ಯರು. ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನರಾದವರಿಗೂ ಅಧೀನರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಿತರು. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತರಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಲೋಪ ಹೊಂದುವುದರಿಂದಲೂ ಸತ್ ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದಿತ್ಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶನುವ ಚಕುರ್ಮವಿಸು, ಮೂರ್ತರೆಂದೂ ಮರ್ತ್ಯರೆಂದೂ ಸ್ಥಿತರೆಂದೂ ಸತ್ ಎಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಈ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಸತ್ತ್ವ, ಸ್ಥಿತತ್ವ ಮತ್ತು ಮರ್ತ್ಯತ್ವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನೂರ್ಮ ಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಈ ವಿರಿಂಚನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಲಯೇಽಪಿ ಭಗವದಂತರೇನ ರತಾ ಅಕ್ಷಿತಾಃ ಸ್ಥಿತೇತಿ ಶ್ರೀರಂತ-ರಿಕ್ಷಮ್ | 'ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯೋ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಉಚ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ನಾಶಹೊಂದದೆ ಭಗವಂತನ ಒಳಗೇ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಇರುವ ಕಾರಣ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾನೂರ್ತಂ | ನಾಯುಶ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚೈತದನ್ಮತಂ | ಏತದ್ ಯತ್ | ಏತತ್ ತ್ಯಂ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಮೂರ್ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಮೂರ್ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಯತ ಏತಸ್ಯ ತ್ಯಸ್ಯೈಷ ರಸೋ ಯ ಏಷ ಏತಸ್ಥಿನ್ ಮಂಡಲೇ ಪುರುಷಃ | ತಸ್ಯ ಹ್ಯೇಷ ರಸಃ | ಇತ್ಯಧಿದೈವತಮ್ |

ಮೂರ್ತದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಈಗ ಅಮೂರ್ತದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆ. ವಾಯು ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಿ ವಾಪಸ್ವರ್ತರಹಿತರಾದುದರಿಂದ ಅಮೂರ್ತರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಕಾದುದರಿಂದ ಅಮೃತಕು. ವಾಯುವು ದೇವಾಭಿಮಾನರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಮೃತ. ಇಬ್ಬರೂ ಹರಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ನಿಯಮ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಯತ್ ವಿನಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಾಪ್ತರಾದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಜ್ಞರಾದುದರಿಂದಲೂ ತ್ಯ ವಿನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ಣಚಡ್ಗುಣನಾದ ಹರಿ 'ಅಮೂರ್ತ', 'ಅಮೃತ', 'ಯತ್' 'ತ್ಯ' ವಿನಿಸಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಲಕ್ಷ್ಮಿ ವಾಯುಗಳಿಗಿಂತ ತ್ರಿಹರಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ. ಹೀಗೆ ಇದು ಅಧಿದೈವತವಾದ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಗಳ ನಿರೂಪಣೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಮಂಡಲೇ ಪುರುಷಃ' ಇತಿ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ |

ಅನುನಾದ—ಮಂಡಲೇ ಪುರುಷಃ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದವನು ಭಗವಂತನಾದ ವಿಷ್ಣು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಇದಮೇವ ಮೂರ್ತಂ ಯದನ್ಯತ್ ಸ್ವಾಣಾಚ್ಚ ಯಶ್ಚಾಯಮಂತರಾತ್ಮನ್ನಾಕಾಶಃ | ಏತನ್ಮರ್ತ್ಯಂ | ಏತತ್ ಸ್ಥಿತಂ | ಏತತ್ ಸತ್ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಮೂರ್ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಸ್ಥಿತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಸತ ಏಷ ರಸೋ ಯಜ್ಞಪುಃ | ಸತೋ ಹ್ಯೇಷ ರಸಃ |

ಅಧಿದೈವತನಿರೂಪಣೆಯ ನಂತರ ಈಗ ಅಧ್ಯಾತ್ಮನಿರೂಪಣೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಆತ್ಮನ ಒಳಗಿರುವ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅನ್ಯವಾದುದೇ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತ. ಇದೇ ಮರ್ತ್ಯ. ಇದೇ ಸ್ಥಿತ. ಇದೇ ಸತ್. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿರಿಂಚನು ಮೂರ್ತ, ಮರ್ತ್ಯ, ಸ್ಥಿತ ಮತ್ತು ಸತ್ ವಿನಿಸಿರುವ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿರುವನು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಮೂರ್ತಂ | ಸ್ವಾಣಾಶ್ಚ ಯಶ್ಚಾಯಮಂತರಾತ್ಮನ್ನಾಕಾಶಃ | ಏತದಮೃತಂ | ಏತದ್ ಯತ್ | ಏತತ್ ತ್ಯಂ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಮೂರ್ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಮೃತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಯತ ಏತಸ್ಯ ತ್ಯಸ್ಯೈಷ ರಸೋ ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಽಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಃ | ತಸ್ಯ ಹ್ಯೇಷ ರಸಃ |

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಮೂರ್ತದ ನಿರೂಪಣೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೂ, ಆತ್ಮನ ಒಳಗಿರುವ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಅಮೂರ್ತರು. ಇವರೇ 'ಅಮೃತ', 'ಯತ್', 'ತ್ಯ' ಎಂದೆನಿಸಿರುವರು. ಒಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಪುರುಷ

ನಾದ ಶ್ರವರಿಯು 'ಅಮೂರ್ತ', 'ಅಮೃತ', 'ಯತ್' ಮತ್ತು 'ತ್ವ' ವಿಸಿಸಿದುವು ಈ ಪ್ರಾಣ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಮೇವ ಚಕ್ಷುಃ, ದಕ್ಷಿಣೇಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಶ್ಚ |

ಅನುನಾದ—ಹೀಗೆಯೇ ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ, ಲಿಂಗಣ್ಣಿಸ್ಥಿರವು ಸ್ವರೂಪನೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಗವಂತನ ರೂಪ ವೈವಿಧ್ಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ರೂಪಂ ಯಥಾ ಮಹಾರಜನಂ ನಾಸಃ | ಯಥಾ ಸಾಂತ್ವಾನಿಕಂ | ಯಥೇಂದ್ರಗೋಷಃ | ಯಥಾಽಗ್ನಿಚಿಹಿಂ | ಯಥಾ ಪುಂಡರೀಕಂ | ಯಥಾ ಸಕೃದ್ವಿದ್ಯುತ್ | ಸಕೃದ್ವಿದ್ಯುತ್ಪೇನ ಹ ನಾ ಅಸ್ಯ ಶ್ರೀರ್ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಅಥಾತ ಆದೇಶೋ ನೇತಿ ನೇತಿ | ನ ಹೈತಸ್ಮಾದಿತಿ ನೇತ್ಯನ್ಯತ್ ಪರಮಸ್ತಿ | ಅಥ ನಾನುಭೇಯಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಿತಿ | ಸ್ವಾಣಾ ನೈ ಸತ್ಯಂ | ತೇಷಾಮೇಷ ಸತ್ಯಮ್ |

ಇತಿ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ |

ಈ ಶ್ರವರಿಯ ರೂಪವು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ವಸ್ತುವಂತೆ, ಬಿಳಿಯ ಉಣ್ಣೆರಾಲಿ ನಂತೆ, ಇಂದ್ರಗೋಪ ಎಂಬ ಹುಳುವಿನಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯಂತೆ, ಬಿಳಿಯ ತಾನರೆಯಂತೆ ಮತ್ತು ಒಮ್ಮಲೇ ಮಿಂಚಿದ ಮಿಂಚುಗಳ ಸಮೂಹದಂತೆ ಅನೇಕ ವಿಧ ವಾಗಿದೆ. ಯಾರು ಶ್ರವರಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನ ಸಂವತ್ಸರ, ಕೀರ್ತಿ ಮೊದಲಾದವು ಒಮ್ಮಲೆ ಮಿಂಚಿದ ಮಿಂಚುಗಳ ಸಮೂಹದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ನಿಶ್ಚಯ. ಹೀಗೆ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ, ಶ್ರವರಿಯು ಅಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ, ಅವನ ಬಗ್ಗೆ ಉಪದೇಶವನ್ನು ನೀಡುತ್ತೇವೆ— ಮೂರ್ತದಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ, ಅಮೂರ್ತ ದಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ ಎಂದು. ಹೀಗೆ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತವಿಲ್ಲವಾದ ವಸ್ತುವು ಶ್ರವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುವು ಇನ್ನೊಂದು ಇಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಈ ಶ್ರವರಿಯ ನಾಮಧೇಯ. ಇವನಿಗೆ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಗಳು ಸತ್ಯ. ಶ್ರವರಿಯು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯಶ್ಚ ಪ್ರದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ನೇತಿ ನೇತಿ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯೈವಾಮೂರ್ತರಸಸ್ಯ ಭಗವತೋ ನೇತಿ ನೇತಿತ್ಯಾದೇಶಃ | ಅತಃ

ತಸ್ಮಾದ್‌ಮೂರ್ತಸಾರತ್ವಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅರ್ಥೇತ್ಯಾನಂತರ್ಯಾರ್ಥೇ | ಇತಿ ನ
ಇತಿ ನೇತಿ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತ ವಿಲಕ್ಷಣ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉಭಯ ಸಾದೃಶ್ಯ
ನಿಷೇಧಾರ್ಥಂ ದ್ವಿನಾರಮ್ | ಇತಿ ನೇತಿ ನಿಷಿದ್ಧಮಾನನುಷ್ಯೇತಸ್ಮಾ-
ದನ್ಯತ್ ಪರಂ ನಾಸ್ತಿ | ಏಷ ಏನ ಪರಃ | ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಂ ತ್ವ-
ಪರಮೇನೈತದಪೇಕ್ಷಯಾ | ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಮೇನಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರಾಣಾ
ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ನಾಯೋಶ್ಚಾಮೂರ್ತತ್ವಾತ್ |

ಅನುನಾದ—‘ಮೂರ್ತದಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ, ಅಮೂರ್ತದಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ’
ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಉಪದೇಶವು ಅಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಆ
ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಕುರಿತಾಗಿದೆ ಹೊರತು ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುಗಳೆಬ್ಬ
ರನ್ನಲ್ಲ. ಅಥಾತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಅತಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಅಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ
ಕಾರಣದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಶ್ರೀಹರಿಯೇ
ಹೊರತು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅವನ ಉಪದೇಶವಲ್ಲ. ಇದು ಅಮೂರ್ತ
ಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಭಗವಂತನ ಉಪದೇಶವಾದರೆ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಇನ್ನೂ ಮುಗಿ
ಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಥ
ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವೆಂದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಅಥ ಶಬ್ದವು ಅನಂತರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳು
ತ್ತದೆ. ಪ್ರಕರಣಾಂತರದ ಆರಂಭವನ್ನಲ್ಲ. ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಸ್ವರೂಪವನ್ನು
ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಂತರ್ಯ, ಆರಂಭ
ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನೇತಿನೇತಿ
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇತಿ ಎಂಬುದು ಹೀಗೆ ಉಪದೇಶ ಎಂದು ಉಪದೇಶದ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಹೇಳು
ವುದಾದರೆ ಒಂದು ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಸಾಕು. ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ನ ಇತಿ
ನ ಇತಿ ಎಂದು ಯೋಜನೆ ಮಾಡದೇ ಇತಿ ನ ಇತಿ ನ ಎಂದು ಯೋಜನೆ ಮಾಡ
ಬೇಕು. ‘ಭಗವಂತನು ಮೂರ್ತವೂ ಅಲ್ಲ, ಅಮೂರ್ತವೂ ಅಲ್ಲ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ.
ಮೂರ್ತ ಅಮೂರ್ತಗಳೆರಡರ ಸಾದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದೇ ‘ನೇತಿ’
‘ನೇತಿ’ ಎಂಬ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಜನ. ಮೂರ್ತವು ಅಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ,
ಅಮೂರ್ತವು ಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿದ್ದು ‘ಇತಿ ನ’ ಎಂದು ನಿಷೇಧಿಸ
ಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತುಗಳು ಸ್ವಯಂ ಮೂರ್ತ ಅಮೂರ್ತಗಳೇ ಇದ್ದರೂ ಹಾಗೆ ನಿಷೇಧಿಸ
ಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತು ಯಾವುದೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶ್ರೀಹರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದುದು
ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ
‘ಇತಿ ನ’ ಎಂದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತುಗಳು ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ
ಅವು ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಗಳಿ
ಗಿಂತ ಶ್ರೀಹರಿ ವಿಲಕ್ಷಣನೆಂದರೆ ಶ್ರೀಹರಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗುವುದರಿಂದ, ಶ್ರೀಹರಿಯೇ

ಉತ್ತಮವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ
ಪ್ರೇಹರಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದರೆ ಅವು ಅಸ್ವತಂತ್ರವೆಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಲ್ಲ
ವೆಂದೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ ಎಂಬ ನಾಮವನ್ನು
'ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಂ ಸತ್ಯಂ ತಯೋರೇಷ ಸತ್ಯಃ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡ
ಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸತ್ಯಂ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಏಕೆ
ಅಸಂಗತವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದೆ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ
ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಗಳಿಗೇ ಪ್ರಾಣಗಳು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ
ಸತ್ಯಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಸಂಗತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. 'ಹೀಗೆ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತ ಸತ್ಯತ್ವಪ್ರದ ಎಂಬ
ಅರ್ಥವು ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೂರ್ತಸಾರನಾದುದರಿಂದ ಮೂರ್ತಾ
ಮೂರ್ತಾತ್ಮಕನಲ್ಲ' ಎಂಬ ಶಂಕೆಯೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ವಾಯುವು ಹೇಗೆ ಅಮೂರ್ತನೋ
ಹಾಗೆಯೇ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಮಾನನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅಮೂರ್ತನು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೂರ್ತಸಾರನಾದರೂ ಅಮೂರ್ತನೇ ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು
ಕೊಡುವವನು ಶ್ರೀಹರಿ ಎಂಬ ಮಹಿಮೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಮಿದಂ ರೂಪಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರತಿಮಾತ್ಮಕಮ್ |
ನೈವ ಸ್ವರೂಪಮೇತತ್ ಸ್ಯಾತ್ ತದ್ಧಿ ಸರ್ವಸರಂ ಸದಾ |
ತ್ರಿಯೋ ನಾಯೋರ್ವಿರಿಂಚಾಚ್ಚ ಯೇನೈ ಮೂರ್ತಾ ಹಿ ತೇ
ಸ್ವರೂಪಾಃ |
ಮೂರಂ ಸಾಪಂ ಹಿ ತೇನಾಪ್ತಂ ಮೂರ್ತಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
ನಿಶೀರ್ಣಂ ಚಾವಸನ್ನಂ ಚ ತದೇನಾತಃ ಸದುಚ್ಯತೇ |
ಪರಾಧೀನಗತಿತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ಥಿ ತಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
ತಸ್ಯ ಸಾರೋ ನಿರಿಂಚಸ್ತು ತದ್ವಿರುದ್ಧ ಸ್ವಭಾವಕಃ |
ಮೂರ್ತಾದ್ ವಿರುದ್ಧ ರೂಪತ್ವಾತ್ ಶ್ರೀರ್ವಾಯುತ್ವಾಪ್ಯಮೂರ್ತಕೌ
ಸರ್ವಜ್ಞೌ ಚ ತತೌ ಚೈವ ನಿಯತೌ ಹರಿಣೈವ ತೌ |
ತಯೋಃ ಸಾರಸ್ತು ಭಗನಾನ್ ಹರಿರ್ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ |

ಅನುವಾದ—'ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಕವಾದ ಈ ಜಗತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿಯ ರೂಪ
ವೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ, ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು
ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮ. ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ವಾಯು ಮತ್ತು ವಿರಿಂಚರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು
ಉಳಿದವರು ಎಲ್ಲರೂ ಮೂರ್ತರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೂರ ಎಂದರೆ ಪಾಪ. ಅದು
ಅವರಿಂದ ಆಪ್ತ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರು ಮೂರ್ತರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂರ್ತರಾದವರು ಅವ್ಯಾಪಕರೂ, ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ನಾಶಹೊಂದುವವರೂ ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣು ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದವರ ಅಧೀನರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಿತ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ವಿರಿಂಚನು ಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದು ಮೂರ್ತಸಾರಸನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಸ್ವರೂಪ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವರು ಅಮೂರ್ತರನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಸರ್ವಜ್ಞರೂ ವ್ಯಾಪ್ತರೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ತ್ಯ' ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪರರಾಗಿದ್ದು, ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ವಶರಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಯತ್' ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಅವರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದು ಅಮೂರ್ತಸಾರಸನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಿತ್ಯ ಮಂಡಲೇ ಚೈನ ಚಕ್ಷುಷ್ಯಸಿ ಚ ಸುಸ್ಥಿತಃ |
 ತತ್ರೈವ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಮೂರ್ತಸಾರೋಽಸಿ ತಸ್ಯ ಚ |
 ವಿಷ್ಣು ರೇವ ಪರಃ ಸಾರಃ ತಸ್ಯ ರೂಪಾಣ್ಯನೇಕಧಾ |
 ಮಹಾರಜನ ನಾಸೋವತ್ ಪಾಂಡ್ವಾವಿಕನದೇನ ಚ |
 ವಿದ್ಯುತ್ ಪದ್ಮೇಂದ್ರಗೋಪಾದಿನಹ್ನಿವತ್ ಸುಖಭಾಸ್ವರಃ |
 ನೈನಾಸೌ ಮೂರ್ತವದ್ ವಿಷ್ಣುರ್ನ ಚ ಮೂರ್ತರಸೋಪಮಃ |
 ನ ಚಾಮೂರ್ತೋಪಮೋ ದೇವಃ ಸ ಏವ ಪರಮಃ ಸದಾ |
 ತಸ್ಯಾನ್ಯದಪರಂ ಸರ್ವಂ ಸತ್ಯಸತ್ಯಃ ಸ ಏಕರಾಟ್ |
 ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಾತ್ಮಕಾಃ ಪ್ರಾಣಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸತ್ಯಃ ಸ ಏವ ಹಿ |
 ಇತಿ ನಾರಾಯಣಶ್ರುತ್ |

ಪ್ರಥಮನಿಷೇಧೇನೈವ ಮೂರ್ತರಸಸಾದೃಶ್ಯಮುಪಿ ನಿಷಿದ್ಧಮ್ |

ಅನುವಾದ—'ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೂ, ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇದ್ದಾನೆ. ಮೂರ್ತಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಅವನಿಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಗಳು ಕೆಂಪು ವಸ್ತ್ರದಂತೆ, ಬಿಳಿಯ ಉಣ್ಣೆ ಬಟ್ಟೆಯಂತೆ, ಮಿಂಚಿನಂತೆ, ಪದ್ಮದಂತೆ, ಇಂದ್ರಗೋಪದಂತೆ, ಬೆಂಕಿಯಂತೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲವು ಆನಂದ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನರೂಪವಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರ್ತರಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ, ಮೂರ್ತರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ, ಅಮೂರ್ತರಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಅಸ್ವತಂತ್ರರು. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮ. ಉಳಿದವರೆಲ್ಲರೂ ಅವನಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯವರು. ಏಕಾಧಿಪತಿಯಾದ ಅವನೇ ಸತ್ಯಸತ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ

ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಸತ್ಯ. ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಇವನು ಸತ್ಯತ್ವಪ್ರದ' ಎಂದು ನಾರಾಯಣಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರೇಮರಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತ, ಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ತ ಇವು ಮೂರರ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಲ ಸೇತಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ, ಮೂರ್ತವನ್ನು ಹೇಳುವ ಇತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನೂ ಸಹ ಹೇಳುವುದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಸೇತಿ ಎಂಬ ನಿಷೇಧದಿಂದಲೇ ಮೂರ್ತಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠದ ಸಾದೃಶ್ಯವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸಲ ಸೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ.

ಮೈತ್ರೇಯಿಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ನಿಷೇ :

ಉಪನಿಷತ್—ಮೈತ್ರೇಯೀತಿ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಉದ್ಯಾಸನ್ ನಾ ಅರೇ ಅಹಮಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಥಾನಾದಸ್ಮಿ | ಹಂತ ತೇನಯಾ ಕಾತ್ಯಾಯನ್ಯಾಂತಂ ಕರವಾಣೀತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರು ಮೈತ್ರೇಯೀ ಮತ್ತು ಕಾತ್ಯಾಯನೀ ಎಂದು. ಅವರಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರೇಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು 'ಮೈತ್ರೇಯಿ, ನಾನು ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನಿದ್ದೇನೆ. ನಿನಗೂ ಕಾತ್ಯಾಯನಿಗೂ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಇದು ಸಂತೋಷದ ವಿಷಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋನಾಚ ಮೈತ್ರೇಯೀ | ಯನ್ನು ಮು ಇಯಂ ಭಗೋಃ ಸರ್ವಾ ಪ್ರಥಿವೀ ವಿತ್ತೇನ ಪೂರ್ಣಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕಥಂ ತೇನಾಮೃತಾ ಸ್ಯಾನಿತಿ | ನೇತಿ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಯಥೈವೋಪಕರಣ ವತಾಂ ಜೀವಿತಂ ತಥೈವ ತೇ ಜೀವಿತಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ನಾಶಾಸ್ತಿ ವಿತ್ತೇನೇತಿ |

ಮೈತ್ರೇಯಿಯು ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದಳು. 'ಪೂಜ್ಯರೇ ಈ ಪ್ರಥಿವಿಯು ಸರ್ವವಶ್ಚರ್ಮದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನನ್ನ ವಶವಾದರೂ ಅದರಿಂದ ನಾನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾದೀತೆ?' ಎಂದು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು 'ಇಲ್ಲ' ಎಂದರು. 'ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಪತ್ತು ಮನೆ ಉದ್ಯಾನ ಮಂಚ ಹಾಸಿಗೆ ಮೊದಲಾದ ಭೋಗಸಾಧನ ಉಳ್ಳವರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸುಖಜೀವನ ಲಭಿಸುವದೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಿನಗೂ ಸುಖಜೀವನ ಮಾತ್ರ ಲಭಿಸಿತು ಹೊರತು ಈ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಎಂದಿಗೂ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆಯೇ ಸಲ್ಲದು' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋನಾಚ ನೈತ್ರೇಯಿ | 'ಯೇನಾಹಂ ನಾನ್ಯತಾ ಸ್ಯಾಂ
 ಏನುಹಂ ತೇನ ಕುರ್ಯಾಂ ? | ಯದೇನ ಭಗವಾನ್ ನೇದ ತದೇನ ಮೇ
 ಬ್ರೂಹಿ' ಇತಿ |

ಆಗ ಆ ಮೈತ್ರೇಯಿಯು 'ಯಾವುದರಿಂದ ನಾನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯಲು
 ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಅದರಿಂದ ನಾನು ಏನು ಮಾಡಲಿ ? ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂಜ್ಯರು ಯಾವು
 ದನ್ನು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರೋ ಅದನ್ನೇ ನನಗೆ ಹೇಳಿರಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿ
 ದಳು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | 'ಪ್ರಿಯಾ ಬತಾರೇ ನಃ ಸತೀ
 ಪ್ರಿಯಂ ಭಾಷಸೇ | ಏಹಿ, ಆಸ್ತ | ನ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಿ ತೇ | ನ್ಯಾಚಕ್ಷಾಣಸ್ಯ
 ತು ಮೇ ನಿದಿಧ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಇತಿ | 'ಬ್ರವೀತು ಭಗವಾನ್' ಇತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ನೀನು ಪತಿವ್ರತೆ. ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರಳು.
 ನನಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ. ಬಾ ಕುಳಿತುಕೋ,
 ನನಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಸಾವಧಾನದಿಂದ ಕೇಳು'
 ಎಂದು. 'ಪೂಜ್ಯರು ಹೇಳಬೇಕು' ಎಂದಳು ಮೈತ್ರೇಯಿ.

ಪರಮಾತ್ಮಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಿಯ, ಅವನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ತಾರಕ:

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ | ನನಾ ಅರೇ ಪತ್ಯಃ ಕಾಮಾಯ ಪತಿಃ
 ಪ್ರಿಯೋ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಪತಿಃ ಪ್ರಿಯೋ ಭವತಿ |
 ನ ನಾ ಅರೇ ಜಾಯಾಯೈ ಕಾಮಾಯ ಜಾಯಾ ಪ್ರಿಯಾ ಭವತಿ |
 ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಜಾಯಾ ಪ್ರಿಯಾ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ
 ಪುತ್ರಾಣಾಂ ಕಾಮಾಯ ಪುತ್ರಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು
 ಕಾಮಾಯ ಪುತ್ರಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ವಿತ್ರಸ್ಯ
 ಕಾಮಾಯ ವಿತ್ರಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ವಿತ್ರಂ
 ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕಾಮಾಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಿಯಂ
 ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ
 ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಕಾಮಾಯ ಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ
 ಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಲೋಕಾನಾಂ ಕಾಮಾಯ
 ಲೋಕಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಲೋಕಾಃ
 ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ದೇವಾನಾಂ ಕಾಮಾಯ ದೇವಾಃ
 ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ದೇವಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ |

ನ ನಾ ಅರೇ ಭೂತಾನಾಂ ಕಾಮಾಯ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಭವಂತಿ |
ಅತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ
ಅರೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕಾಮಾಯ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ಅತ್ಮನಸ್ತು
ಕಾಮಾಯ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ಆತ್ಮಾ ನಾ ಅರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ
ಶ್ರೋತವ್ಯೋ ಮಂತವ್ಯೋ ನಿದಿಧ್ಯಾಸಿತವ್ಯಃ | ಮೈತ್ರೇಯಿ, ಅತ್ಮನೋ
ನಾ ಅರೇ ದರ್ಶನೇನ ಶ್ರವಣೇನ ಮತ್ಯಾ ವಿಜ್ಞಾನೇನೇದಂ ಸರ್ವಂ
ನಿದಿತಮ್ |

ಮೈತ್ರೇಯಿ, ನಾನು ಇವಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗಬೇಕು ಎಂಬ ಪತಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ
ಪತಿಯು ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತಿಯು ಪತ್ನಿಗೆ
ಪ್ರಿಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪತ್ನಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತ್ನಿಯು ಪ್ರಿಯಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತ್ನಿಯು ಪ್ರಿಯಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಮಕ್ಕಳ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ
ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಿಯರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಿಯರಾಗು
ತ್ತಾರೆ. ಸಂಪತ್ತಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಕುಬೇರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸಂಪತ್ತು ಪ್ರಿಯ
ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸಂಪತ್ತು ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ಜಾತಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಿರಿಂಚನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯ
ಜಾತಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುದೇವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿ ಪ್ರಿಯ
ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ.
ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಲೋಕಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಲೋಕಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ದೇವತೆಗಳ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ
ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಿಯರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಿಯ
ರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಪಂಚಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪಂಚಮಹಾಭೂತ
ಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು
ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಗಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸರ್ವ
ವಸ್ತುಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳು
ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಯಾರ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತಿ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಿಯರಾಗು
ತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂತಹ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥಿಯು ದರ್ಶನ ಮಾಡಬೇಕು.
ಅವನ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಶ್ರವಣ ಮನನ ನಿದಿಧ್ಯಾಸನ ಈ ಮೂರು ಉಪಾಯಗಳು. ರೂಪಣ
ಎಂದರೆ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ. ಮನನ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಯ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು
ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ದೃಢಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ನಿದಿಧ್ಯಾಸನವೆಂದರೆ ಧ್ಯಾನ. ದರ್ಶನಕ್ಕೆ
ಧ್ಯಾನವೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಾಧನ. ಶ್ರವಣ ಮನನಗಳು ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ

ದೇವಾಸ್ತಂ ಪರಾದುರ್ಯೋಽನ್ಯತ್ರಾತ್ಮನೋ ದೇವಾನ್ ನೇದ | ಭೂತಾನಿ
ತಂ ಪರಾದುರ್ಯೋಽನ್ಯತ್ರಾತ್ಮನೋ ಭೂತಾನಿ ನೇದ | ಸರ್ವಂ ತಂ
ಪರಾದಾದ್ ಯೋಽನ್ಯತ್ರಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವಂ ನೇದ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಇದಂ
ಕ್ಷತ್ರಮಿನೇ ಲೋಕಾ ಇಮೇ ದೇವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಇದಂ ಸರ್ವಂ
ಯದಯಮಾತ್ಮಾ |

ಹ್ರಾದ್ರೂಢಾತ್ಮಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಭಗವಂತನ ಅಧೀನನೆಂದು
ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅವನನ್ನು ಶ್ರಯಿಸದೇ ಬೇರೆಯವರನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದವ
ನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖನು ಲೋಕಾಲೋಕಪರ್ವತದ ಆಚೆ
ಇರುವ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ
ವಾಯುವು ಭಗವದಧೀನನೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನನ್ನು ವಾಯುವು
ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಪಂಚ
ಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ಸರ್ವಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಇವರನ್ನು ಅನ್ಯಾಧೀನರೆಂದು
ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಭಗವದಧೀನರೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನನ್ನು
ಆ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲಾದವರು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ.
ಈ ಚತುರ್ಮುಖಿ, ವಾಯು, ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಪಂಚಭೂತಾಭಿ
ಮಾನಿಗಳು, ಸರ್ವ ವಸ್ತುಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ ಎಲ್ಲರೂ ಯಾರನ್ನು
ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವರೋ ಅವನೇ ನಾರಾಯಣ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅನ್ಯತ್ರಾತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮ ನೇದ’ ಭಗವದಧೀನತ್ವೇನ ನ ನೇದ |
ತದನಾಶ್ರಿತತ್ವೇನ ಸ್ಥಾನಾಂತರೇ ಚ ನೇದ | ಪರಾದಾತ್ ಪರತೋ
ಲೋಕಾಲೋಕಸ್ಯಾಂಧೇ ತನುಸಿ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಮ್ | ‘ಯದಯ
ಮಾತ್ಮಾ’ ಯತ್ರಾಯಮಾತ್ಮಾ | ಅನ್ಯತ್ರ ಪರಿಜ್ಞಾನೇ ದೋಷೋಕ್ತೇಃ
ತತ್ರ ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಹ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಅನ್ಯಥಾ ಅನ್ಯದಾತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮ
ನೇದೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಯದಿತ್ಯವ್ಯಯತ್ನಾತ್ ಯತ್ರೇತ್ಯಪಿ ಭವತಿ | ಯಥಾ
ಯಸ್ಮಾದಿತ್ಯರ್ಥೇ | ‘ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮಾ’ ಇತಿ ಚ ಸೂತ್ರಮ್ |

ಅನುನಾದ—‘ಅನ್ಯತ್ರಾತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದ’ ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖನು
ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನನೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿ
ಸದೆ ಅನ್ಯರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಪರಾದಾತ್’
ಎಂದರೆ ಲೋಕಾಲೋಕಪರ್ವತದ ಆಚೆ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ ಎಂದು
ಅರ್ಥ. ‘ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದಯಮಾತ್ಮಾ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ. ಇದಂ ಎಂದರೆ

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಯದಯಮಾತ್ಮಾ ಎಂದರೆ, ಯತ್ ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಯಾರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವರೋ ಅವನು ಆತ್ಮಾ ನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಯೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅನರ್ಥವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದರೆ, ಅನ್ಯತ್ರಾತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದ, ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರೆಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ ಎನ್ನದೆ, ಅನ್ಯದಾತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮವೇದ, ಆತ್ಮನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನರು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ 'ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಯತ್ರಾಯಮಾತ್ಮಾ' ಎಂದು ಇರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಯದಯಮಾತ್ಮಾ ಎಂಬುದು ಅಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಯತ್ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಯತ್ರ ಎಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ, ಯಸ್ಮಾತ್ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಂತೆ ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ 'ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮಾ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಕರಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಯತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯತ್ರ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅನ್ಯತ್ರ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ- ಮೂರು ಉದಾಹರಣೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ದುಂದುಭೇರ್ಹನ್ಯಮಾನಸ್ಯ ನ ಬಾಹ್ಯಾನ್ ಶಬ್ದಾನ್ ಶಕ್ನುಯಾದ್ ಗ್ರಹಣಾಯ | ದುಂದುಭೇಸ್ತು ಗ್ರಹಣೇನ ದುಂದುಭ್ಯಾ- ಘಾತಸ್ಯ ನಾ ಶಬ್ದೋ ಗೃಹೀತಃ |

ಭೇರಿಯನ್ನು ಮೊಳಗಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಕೇಳಬರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮದ್ದಳೆ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ವಾದ್ಯಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಯಾರೂ ಶಕ್ತರಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೇರಿಯನ್ನೂ ಅದರ ಬಡಿತವನ್ನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ, ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಭೇರಿಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳೆಂದೂ, ಭೇರಿಯ ಅಧೀನವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೂ ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ಈ ಜಗತ್ತು ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದೆಂದಾಗಲೀ, ಅವರ ಅಧೀನವೆಂದಾಗಲೀ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದುದು, ಶ್ರೀಹರಿಗೇ ಅಧೀನವಾದುದು ಎಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಹರಿಯು ಭೇರಿಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ, ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯು ಬಡಿತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಭೇರಿ ಎಂದರೆ ಭೇರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಭೇರಿಯನ್ನು ಮೊಳಗಿಸಿದಾಗ ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಆದರಿಂದಂಟಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆ ದೇವತೆಯ ಅಧೀನವೆಂದು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಹಾಗೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ಶಂಖಸ್ಯ ಧ್ವಾನಮಾನಸ್ಯ ನ ಬಾಹ್ಯಾನ್ ಶಬ್ದಾನ್ ಶಕ್ನುಯಾದ್ ಗ್ರಹಣಾಯ | ಶಂಖಸ್ಯ ತು ಗ್ರಹಣೇನ ಶಂಖಧ್ವಸ್ಯ ನಾ ಶಬ್ದೋ ಗೃಹೀತಃ |

ಶಂಖವನ್ನು ಉದುತ್ತಿರುವಾಗ ಉಂಟಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದವು ಎಂದೂ, ಬೇರೆಯವುಗಳಿಗೆ ಅಧೀನವೆಂದೂ ಹೇಗೆ ಯಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರೋ, ಶಂಖವನ್ನೂ ಶಂಖದ ಉದುವಿಕೆಯನ್ನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವರಿಂದ ಶಂಖದಿಂದ ಉಂಟಾದವು ಶಂಖದ ಅಧೀನವಾದವು ಎಂದೇ ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುವರೋ ಹಾಗೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ವೀಣಾಯೈ ವಾದ್ಯಮಾನಾಯೈ ನ ಬಾಹ್ಯಾನ್ ಶಬ್ದಾನ್ ಶಕ್ನುಯಾದ್ ಗ್ರಹಣಾಯ | ವೀಣಾಯೈ ತು ಗ್ರಹಣೇನ ವೀಣಾವಾದಸ್ಯ ನಾ ಶಬ್ದೋ ಗೃಹೀತಃ |

ವೀಣೆಯನ್ನು ನುಡಿಸುವಾಗ ಉಂಟಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದವು ಎಂದೂ, ಬೇರೆಯವುಗಳ ಅಧೀನವೆಂದೂ ಹೇಗೆ ಯಾರೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ವೀಣೆಯನ್ನೂ ಅದರ ನುಡಿಸುವಿಕೆಯನ್ನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವರಿಂದ ವೀಣೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದವು, ವೀಣೆಯ ಅಧೀನವಾದವು ಎಂದೇ ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುವರೋ ಹಾಗೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದುಂದುಭ್ಯಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತೋಪಿ ತದಧೀನತ್ವಂ ತತ್ಕಾರಣತ್ವಂ ಚ ಜ್ಞಾಪಯತಿ | ನ ಹಿ ದುಂದುಭ್ಯಾದಿರೇವ ತಚ್ಛಬ್ದಃ | ನ ಚ ತದು-
ಪಾದಾನಮ್ | ಸ್ಥಾನಾಂತರೇ ತದುಪಲಂಭಾತ್ | ನ ಹ್ಯುಪಾದಾನಾದ್ ಉಪಾದೇಯಂ ಸ್ಥಾನಾಂತರೇ ಭವತಿ | ಶಬ್ದೋ ಹಿ ಸ್ಥಾನಾಂತರಂ ಗತ್ವಾ ಪ್ರತಿಶ್ರುತಿತ್ವಮುಪೈತಿ | ಭಗವದಿಚ್ಛಯಾ ದೃಷ್ಟಾಂತೋ ದುಂದು-
ಭ್ಯಾಘಾತಾದಿಃ | ನ ಹಿ ದುಂದುಭಿಂ ಪಶ್ಯನ್ ಪುರುಷೋ ದುಂದು-
ಭ್ಯಾಘಾತೇ ಮುರಜಶಬ್ದೋಽಯಮಿತಿ ಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಏನಂ ಭಗವಂತಂ

ಜಾನನ್ ನಾನ್ಯಾಧೀನಂ ಜಗದಿತಿ ಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಕಿಂತು ಭಗವದಿಚ್ಛಾ-
ಧೀನಮಿತಿ |

ಅನುವಾದ—ಭೇರಿ, ಶಂಖ ಮತ್ತು ವೀಣೆಗಳ ದೃಷ್ಟಾಂತವೂ ಜಗತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವೆಂದೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಭೇದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೇರಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳಿಂದಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ. ಭೇರಿಯ ಶಬ್ದವು ಭೇರಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದಲೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೆಂದರೆ, ಭೇರಿಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವೋ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವೋ? ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ. ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೇರಿ ಮೊದಲಾದವು ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೇರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ದೂರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಶಬ್ದವು ಕೇಳಿಬರುತ್ತದೆ, ಉಪಾದೇಯವು ಉಪಾದಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಭೇರಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಬ್ದವು ತನಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಶಬ್ದವೂ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶ್ರೋತೃವಿನ ಕಿವಿಯವರೆಗೂ ಶಬ್ದಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಬ್ದವು ಶ್ರೋತೃವಿಗೆ ಕೇಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೇರಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅವುಗಳಿಂದಂಟಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೇರಿಯ ದೃಷ್ಟಾಂತವೇ ನಾಕು. ಆದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೇರಿ ತಾಡನ ಮುಂತಾದವು ದೃಷ್ಟಾಂತ. ಭೇರಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವ ವ್ಯರೂಪನು ಭೇರಿತಾಡನವನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಧ್ಯಳೆಯ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದೆಂದೂ, ಅವರ ವಶವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮತ್ತು ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯು ಅಧೀನವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೀ ಹಯಗ್ರೀವನ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅನಿರ್ಭಾವ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾಽದ್ರೈಢ್ಯಧಾಗ್ನೇರಭ್ಯಾಹಿತಾತ್ ಪೃಥಗ್ ಧೂಮಾ
ವಿನಿಶ್ಚರಂತಿ, ಏವಂ ನಾ ಅರೇ ಅಸ್ಯ ಮಹತೋ ಭೂತಸ್ಯ ನಿಃಶ್ವಸಿ-
ತಮೇತದ್ ಯದ್ಭಾಗ್ಯದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮವೇದೋಽಥ-
ವಾಂಗಿರಸ ಇತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ವಿದ್ಯಾ ಉಪನಿಷದಃ ಶ್ಲೋಕಾಃ
ಸೂತ್ರಾಣ್ಯನುಷ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನ್ಯಸ್ಯೈವೈತಾನಿ ನಿಃಶ್ವಸಿತಾನಿ |

ಹೇಗೆ ಹಸಿಕ್ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ನಾನಾ ಬಗೆಯಾಗಿ ಹೋಗೆ ಕಿಡಿಗಳು ದೊರಹೊಮ್ಮುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಶಾಶ್ವತನೂ ಆದ ಜಯಗ್ರೀವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಋಗ್ವೇದ ಯಜುರ್ವೇದ ನಾಮಾವೇದ ಅಧರ್ವವೇದವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅಪಾಂಶರ ವೇದಗಳು, ಮಹಾಭಾರತ, ಮೂಲ ರಾಮಾಯಣ, ಸಂಹಿತಾ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರ, ಪುರಾಣ, ಮೂಲವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತು, ಪಂಚರಾತ್ರ ಸಂಹಿತಾ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ, ದೇವವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ದೊರಹೊಮ್ಮುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಹತ್ವತ್ವ ಮೊದಲಾದವು ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸರ್ವಾಶ್ರಯ—ಉದಾಹರಣೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ಸರ್ವಾಸಾನುಷಾಂ ಸಮುದ್ರ ಏಕಾಯನ ಏವಂ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸ್ವರ್ಶಾನಾಂ ತ್ವಗೇಕಾಯನಮೇವಂ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ರಸಾನಾಂ ಜಿಹ್ವೈಕಾಯನಮೇವಂ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಗಂಧಾನಾಂ ನಾಸಿಕೈಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ರೂಪಾಣಾಂ ಚಕ್ಷುರೇಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಶ್ರೋತ್ರಮೇಕಾಯನಮೇವಂ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಂಕಲ್ಪಾನಾಂ ಮನ ಏಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವಾಸಾಂ ವಿದ್ಯಾನಾಂ ಹೃದಯಮೇಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕರ್ಮಣಾಂ ಹಸ್ತಾನೇಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಮಾನಂದಾನಾಮುಪಸ್ಥ-ಏಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಿಸರ್ಗಾಣಾಂ ಪಾಯುರೇಕಾಯನಮೇವಂ | ಸರ್ವೇಷಾಮಧ್ವನಾಂ ಪಾದಾನೇಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ವೇದಾನಾಂ ವಾಗೇಕಾಯನಮೇವಮ್ |

ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ನೀರಿಗೂ ಸಮುದ್ರತಳ ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವರುಣನೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಭಗವಂತನೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯ. ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯ ಕಾರಣವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರಸಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಜಿಹ್ವೇಂದ್ರಿಯ ಕಾರಣವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಗಂಧಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ನಾಸಿಕೇಂದ್ರಿಯ ಕಾರಣವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಚಕ್ಷುಸ್ ಕಾರಣವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯ ಕಾರಣವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯಕಾರಣ. ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಕಲ್ಪಗಳಿಗೂ ಮನಸ್ಸೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಹಸ್ತಗಳೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಗೂ ಪಾದಗಳೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ವಾಗುಪಸ್ಥವೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯವೋ,

ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಸರ್ಜನೆಗಳಿಗೂ ಪುನಃ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಪಾದಗಳೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಪಾಂಗಿದ್ದಿಯವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೋ ಹಾಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏತದೇನ ದರ್ಶಯತಿ 'ಸ ಯಥಾಪ್ರಾಪ್ತಧಾಗ್ನೇ' 'ಸ ಯಥಾ ಸರ್ವಾಸಾಮಪಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ನ ಹ್ಯಗ್ನಿರೇನ ಧೂಮಃ | ನ ಚಾಸಪ ಏನ ಸಮುದ್ರಃ | ನ ಹ್ಯಸಾಮಾಪ ಏನಾಶ್ರಯಃ | ಕಿಂತು ನರುಣೋಽಸಾಂ ಪಾತೋ ವಾ | ಸ ಏನ ಚ ಸಮುದ್ರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಪಂಚವು ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದು ಶ್ರೀಹರಿಗೇ ಅಧೀನವಿಂದುವೆನ್ನೇ 'ಸ ಯಥಾಪ್ರಾಪ್ತಧಾಗ್ನೇ' 'ಸ ಯಥಾ ಸರ್ವಾಸಾಮಪಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಹೊರತು ಅಭೇದವನ್ನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಧೂಮವಲ್ಲ. ಜಲವೇ ಸಮುದ್ರವಲ್ಲ. ಸಮುದ್ರವೂ ಜಲವೇ ಅದರೆ ಜಲಕ್ಕೆ ಜಲವೇ ಆಶ್ರಯವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅದರೆ ಪರುಣನಾಗಲಿ, ಸಮುದ್ರತಳವಾಗಲಿ, ನೀರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಇಲ್ಲಿ ಪರುಣನನ್ನೇ ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರತಳವನ್ನೇ ಸಮುದ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು.

ನೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವಜೀವಾಶ್ರಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ಸೈಂಧವಖಿಲ್ಯ ಉದಕೇ ಸ್ವಾಸ್ತ ಉದಕಮೇವಾನು ನಿಲೀಯೇತ | ನ ಹಾಸ್ಯೋದ್ಗ್ರಹಣಾಯೈವ ಸ್ಯಾತ್ | ಯತೋ ಯತ ಸ್ತ್ವಾದದೀತ ಲನಣಮೇವ | ಏನಂ ವಾ ಅರ ಇದಂ ನುಹದ್ ಭೂತ-
ನುನಂತನುಪಾರಂ ನಿಜ್ಞಾನಘನ ಏನೈತೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಸಮು-
ತ್ಥಾಯ ತಾನ್ಯೇವಾನು ವಿನಶ್ಯತಿ | ನ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ತೀತ್ಯರೇ ಬ್ರವೀ-
ಮೀತಿ ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ |

ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಒಂದು ಉಪ್ಪಿನ ಹರಳು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಕರಗಿದಾಗ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲು ಯಾರೂ ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಯಾವ ಭಾಗದಿಂದ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದು ಕುಡಿದರೂ ಅದು ಉಪ್ಪಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಹೊರತು ಉಪ್ಪಿನ ಹರಳು ಕೈಗೆ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕರಗಿದ ಉಪ್ಪಿನ ಹರಳಿಗೂ, ಸಮುದ್ರಜಲಕ್ಕೂ ಸಮುದ್ರತಳ ಮತ್ತು ಪರುಣರೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಶ್ರಯರು. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಮುದ್ರತಳದ ಮತ್ತು ಪರುಣನ

ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದೆ ಮುಕ್ತರಾದವರು ಸಮುದ್ರಜಲದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಹೊಸದಾಗಿ ಮುಕ್ತನಾದವನು ಉಪ್ಪಿನ ಹರಳಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮೈತ್ರೇಯಿ, ಚ್ಛಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಈ ಜೀವನು ಜಲಾದಿ ಪಂಚಭೂತ ಪರಿಣಾಮ ರೂಪವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೇಹೋಪಾದಾನವಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳು ಲಯ ಹೊಂದುವಾಗ ದೇಹವಿಯೋಗ ರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಅಂತವಾರಗಳಿಲ್ಲದ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಶಾಶ್ವತನಾದ, ಪೂರ್ವಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದ ಈ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತಿ ಹೊರತೆ ಬಳಿಕ ಏನೂ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟು ಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಾನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಮೇವ ಸೈಂಧವಖಿಲ್ಯಸ್ಯ ವಿಲೀನಸ್ಯ ಸಮಸ್ತಾಂಭಸಶ್ಚ
ನರುಣೋಽಸಾಂ ಖಾತೋ ನಾ ಸಮುದ್ರಾಖ್ಯ ಆಶ್ರಯಃ | ನರುಣ-
ನದಸಾಂ ಖಾತವದ್ ವಾಽನಂತೋಽಸಾರೋ ಭಗವಾನ್ | ಜೀವ ಏನ
ವಿಜ್ಞಾನಘನಾಖ್ಯೋ ಭೂತಸಂಬಂಧಾಜ್ಞಾತಃ ಸನ್ ತಲ್ಲಯಮನು
ಭಗವಂತನುಪ್ರೋತಿ | ಸಮುದ್ರೇ ಪ್ರಾಸ್ತಸೈಂಧವಖಿಲ್ಯವತ್ |
ಸಮುದ್ರಜಲಸ್ಥಾನೀಯಾ ಮುಕ್ತಾ ಬಹವ ಏಕಸ್ವಭಾವಾಃ | ಬಹವೋ
ಹಿ ಜಲಸರಮಾಣವಃ | ಸಾಮುದ್ರಂ ಜಲಮೇಕಾಶ್ರಯಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಹೀಗೆಯೇ ಕರೆಗಿದ ಉಪ್ಪಿನ ದರಳಿಗೂ ಎಲ್ಲ ನೀರಿಗೂ ಪರುಣನು ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರತಳವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಶ್ರಯ. ಪರುಣನಂತೆ ಸಮುದ್ರ ತಳದಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಂತ ವಾರಗಳಿಲ್ಲದವನು. ವಿಜ್ಞಾನಘನ ಎನಿಸಿರುವ ಜೀವನೇ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದಾದ ದೇಹದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ದೇಹಲಯ ವಾದೂಡನೇ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಉಪ್ಪಿನಹರಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ. ಹಿಂದೆ ಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರು ಒಹಳ ಪುಂಜಿ ಮತ್ತು ಪರ ಸ್ವರ ಒಂದೇ ಸ್ವಭಾವದವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಸಮುದ್ರಜಲದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವರು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನ ಕಣಗಳೂ ಬದಳ ಇವೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಸಮುದ್ರಜಲ ಎಂಬ ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರದ ಎಲ್ಲ ಜಲಕಣಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಪರುಣನು ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಮುದ್ರದ ಜಲಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ರಯ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರಜಲ ಎಂಬ ಏಕವಚನವು ಕೂಡುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ತರು ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋನಾಚ ನೈತ್ರೇಯಿ 'ಅತ್ರೈವ ಮಾ ಭಗವಾನ್-

ಮೂನುಹತ್ ನ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಽಸ್ತೀತಿ | ಸ ಹೋನಾಚ 'ನ ನಾ
ಅರೇಹಂ ಮೋಹಂ ಬ್ರವೀಮಿ| ಅಲಂ ನಾ ಅರ ಇದಂ ನಿಜ್ಞಾನಾಯ|'

ಮೈತ್ರೇಯಿಯು ಹೇಳಿದಳು 'ಮುಕ್ತಿ ದೊರೆತಾಗ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ
ಪೂಜ್ಯರು, ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ನನಗೆ ಅಜ್ಞಾನ
ವಸ್ತುಂಟು ಮಾಡಿದಿರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ಮುಕ್ತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸ
ಬೇಕು' ಎಂದು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು 'ನಾನು ಅಜ್ಞಾನ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಮಾತನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಸಮೂಹವು ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ವಿಶೇಷ
ವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮುಕ್ತಸ್ವರೂಪದ
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಏನೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದೇ ನನ್ನ ಮಾತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ' ಎಂದು
ಹೇಳಿದರು.

ಅದ್ವೈತನೋಕ್ಷವು ಪುರುಷಾರ್ಥನಾಗಲಾರದು :

ಉಪನಿಷತ್—ಯತ್ರ ಹಿ ದ್ವೈತಮಿವ ಭವತಿ ತದಿತರ ಇತರಂ ಜಿಘ್ರತಿ |
ತದಿತರ ಇತರಂ ಪಶ್ಯತಿ | ತದಿತರ ಇತರಂ ಶೃಣೋತಿ | ತದಿತರ ಇತರ-
ನುಭವದತಿ | ತದಿತರ ಇತರಂ ಮನುತೇ | ತದಿತರ ಇತರಂ ನಿಜಾನಾತಿ |
ಯತ್ರ ನಾ ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಮಾತ್ಮೈವಾಭೂತ್ ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ಜಿಘ್ರೇತ್ |
ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ಪಶ್ಯೇತ್ | ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ಶೃಣುಯಾತ್ | ತತ್
ಕೇನ ಕಮುಭವದೇತ್ | ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ಮನ್ವೀತ | ತತ್ ಕೇನ ಕಂ
ನಿಜಾನೀಯಾತ್ | ಯೇನೇದಂ ಸರ್ವಂ ನಿಜಾನಾತಿ ತಂ ಕೇನ ನಿಜಾನೀ-
ಯಾತ್ | ನಿಜ್ಞಾತಾರನುರೇ ಕೇನ ನಿಜಾನೀಯಾದಿತಿ |

ಇತಿ ಮೈತ್ರೇಯಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ |

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಉಳಿದು ಎರಡನೇ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ
ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಮತದಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,
ಯಾವಾಗ ಪರಂತತ್ವವಾದ ಭಿನ್ನವಸ್ತು ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಆಗ ಜೀವನು ತನ್ನಿಂದ
ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ಗಂಧವನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ, ರೂಪವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ಶಬ್ದ
ವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ, ಮಾತನ್ನು ಆಡುತ್ತಾನೆ, ವಸ್ತುವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೂ
ವಿಶೇಷವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು
ವಿಷಯಗಳಿಲ್ಲವೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಆದರೆ, ಆತ್ಮಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ
ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಏನನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ? ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯ
ದಿಂದ ಏನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ? ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಏನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ?

ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಏನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೆ? ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಏನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ? ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಏನನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ? ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಜೀವನು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನಾದರೂ ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ? ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ತನ್ನನ್ನು ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ? ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮುಕ್ತನನ್ನಾದರೂ ಯಾವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ? ಆತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಉಳಿಯುವುದು ಜೋಕ್ಷೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮತದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಗಂಧಾದಿ ವಿಷಯ ಪಸ್ತು ಭೋಗವಾಗಲೀ, ತನ್ನ ಹಾಗೂ ಮುಕ್ತನಾದ ಬೇರೆ ಜೀವನ ಜ್ಞಾನವಾಗಲೀ, ಪರಮಾತ್ಮನ ದರ್ಶನವಾಗಲೀ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಯಾವ ಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವು ಪುರುಷಾರ್ಥವೇ ಆಗಲಾರದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾಽಪ್ಯನ್ಯೈರ್ನ ಜ್ಞಾಯತೇ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ವಿನಾ |
‘ಸಂಜ್ಞಾನಾಸ್ತಿ’ ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ‘ಅಲಂ ವಾ ಅರ ಇದಂ ವಿಜ್ಞಾನಾಯ’
ಇತ್ಯುಕ್ತೇರ್ನ ವಿಜಾನಾತೀತ್ಯುಕ್ತೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಃ | ನ ಚ
ಸರ್ವಾಜ್ಞಾನಂ ಪುರುಷಾರ್ಥಃ | ‘ಮಗ್ನಸ್ಯ ಹಿ ಪರೀಜ್ಞಾನೇ ಕಿಂ ನ
ದುಃಖತರಂ ಭವೇತ್’ ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ನ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ತಿ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತನ ಹೆಸರಾಗಲೀ ಸ್ವರೂಪವಾಗಲೀ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಯಾವ ಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದರೆ ಅದರಿಂದ, ಮುಂದೆ ‘ಅಲಂ ವಾ ಅರ ಇದಂ ವಿಜ್ಞಾನಾಯ’ ‘ಈ ಮುಕ್ತನಮೂಡವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿದೆ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳ ಅಜ್ಞಾನವು ಪುರುಷಾರ್ಥವೇ ಅಲ್ಲ. ‘ಗಾಢವಾದ ಅಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದವನಿಗೆ ಆ ಅಜ್ಞಾನವು ಅತ್ಯಂತ ದುಃಖದಾಯಕವಲ್ಲವೆ?’ ಎಂದೂ ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮವೇನೆಂದಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾನಾತ್ವೇನಾಭಿಸಂಬುಧ್ಯಾಸ್ತದಾ ತತ್ಕಾಲ ಭಾವಿನಾ |
ಸಂಯೋಗಃ ಪ್ರಕೃತೇರ್ನೈಷಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ತತ್ತ್ವದರ್ಶನಾತ್ |
ಪ್ರವರ್ತತಿ ಪುನಃ ಸರ್ಗೇ ತೇಷಾಂ ಸಾ ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ |
ಆನಂದೇನ ವಿನಾ ಚೈವ ಭೋಗೇನ ವಿಷಯೇಣ ಚ |
ಸರ್ವೇ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತುಲ್ಯಾ ಅಧಿಪತ್ಯಂ ನ ಚೈವ ಹಿ |
ಇತಿ ವಾಯುಪ್ರೋಕ್ತೇ |

ಇವಶಬ್ದಸ್ತು ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾರ್ಥೇ | ನ ಹಿ ತದಧೀನಂ ಪೃಥಗಿತ್ಯೇ-
ವೋಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದನುಕ್ರಮೇನ್ ಜ್ಞಾಯತ ಇತಿ ಸಂಜ್ಞಾ ನಾಸ್ತೀ-
ತ್ಯುಕ್ತಮ್ |

ಅನುನಾದ—‘ಮೋಕ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವಿದೆ. ಮುಕ್ತರು ಈ ಭೇದದಿಂದ
ಕೂಡಿದ್ದು ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳಾದುದರಿಂದ
ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸಂಯೋಗವು ಅವರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಜನ್ಮ ತಳೆಯುವಂತೆ
ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮುಕ್ತರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆನಂದನಾಪ್ಯು
ಒಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳ
ಜ್ಞಾನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತರು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನರು. ಜಗತ್ತಿನ
ಒಡತನ ಎಂದೂ ಅವರಿಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ವಾಯುಪ್ರೋಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಯತ್ರ ಹಿ ದ್ವೈತಮಿವ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇವಶಬ್ದವು ಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ
ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಭೇದವಿಭಾಜ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.
ಯಾವುದು ಯಾವುದರ ಅಧೀನವೋ ಅದನ್ನು ಅದಕ್ಕಿಂತ ‘ಭಿನ್ನ’ ಎಂದು ಇವಶಬ್ದವನ್ನು
ಸೇರಿಸದೆ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇವಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು
ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದರೆ
ಅನೇಕ ಅನುಪಪತ್ತಿಗಳು ಒರುವುದರಿಂದ ‘ಸಂಜ್ಞಾ ನಾಸ್ತಿ’ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತರ
ಹೆಸರೂ ಸ್ವರೂಪವೂ ಅಮುಕ್ತರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥ.

ಹಯಗ್ರೀವ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರೇಯಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಸಾರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಿರ್ಜಯಾಪ್ರಿಯೋ ನೈವ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ತು ಭವಿಷ್ಯತಿ |

ವಿಷ್ಣೋರಿಚ್ಛಾಬಲೇನೈವ ಸ್ವಯಂ ಚ ಸ್ವಪ್ರಿಯೋ ಭವೇತ್ |

ವಿಷ್ಣೋರಿಚ್ಛಾನಶೇನೈವ ಹಂತಿ ಹ್ಯಾತ್ಮನಮಾತ್ಮನಾ |

ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮುಪ್ರಿಯಂ ಕೃತ್ವಾ ನಿರಯೇ ಪಾತಯತ್ಯಪಿ |

ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ ಹರೇರ್ಜ್ಞಾನಾತ್ ಸರ್ವಂ ವಿದಿತಮದ್ ಭವೇತ್ |

ಅನುನಾದ—ಪತಿಯು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಹೆಂಡತಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಿಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತನಗೆ ತಾನು ಪ್ರಿಯನಾಗುವುದೂ
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ. ನ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ತನಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅಪ್ರಿಯ
ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆತ್ಮ
ಹತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದುಷ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು
ಮಾಡಿ ನರಕದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಕೆಡವಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ತ್ರಿಹರಿಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ
ವಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ ಫಲವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮಜಾತ್ಯಾತ್ಮಕಂ ನೇತ್ತಿ ನೈವ ನಿಷ್ಕುನಶಂ ಹಿ ಯಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ತಂ ತತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸಾತಯೇತ್ ತನುಸಿ ಧ್ರುವಮ್ |
 ಏನಂ ಕ್ಷತ್ರಾತ್ಮಕೋ ವಾಯುರ್ವಿತ್ತರೂಪಶ್ಚ ವಿತ್ತಪಃ |
 ಪಂಚ ಭೂತಾನಿ ನಿಶ್ವೇ ಚ ದೇವಾ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿನಃ |
 ಸರ್ವಾಭಿಮಾನಿನೀ ದೇವೀ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿರೇವ ಚ |
 ಸರ್ವಂ ನಿಷ್ಣೌ ಸ್ಥಿತಂ ನಿಷ್ಣೋರ್ಜಾತಂ ನಿಷ್ಣೋರ್ವಶೇ ಸದಾ |

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮ ತಂ ಪರಾದಾತ್ ಎಂದರೆ ಯಾರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತ್ಯಾಕ್ರಾಂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಶನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೆಡವುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ತಂ ಪರಾದಾತ್ ಎಂದು ಮುಂತಾದುದಕ್ಕೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯು, ವಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಕುಬೇರ, ಪಂಚ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು, ವಿದ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು, ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ, ತಮ್ಮನ್ನು ಯಾರು ವಿದ್ವಾ ವಿನ ಅಧೀನವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನನ್ನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೆಡವುತ್ತಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವರು. ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಜನಿಸಿದವರು ಮತ್ತು ಸದಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಶದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಶಂಖಶಬ್ದೋ ಯಥಾ ಶಂಖದೇವತಾನಶಗಃ ಸ್ಥಿತಃ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ನೇದಾಃ ಸಮುತ್ಪನ್ನಾ ವಿದ್ಯಾಖ್ಯಾ ಮೂಲಿಕಾ ಶ್ರುತಿಃ |
 ಸರ್ವೋಪನಿಷದಶ್ಚೈವ ಪಂಚರಾತ್ರಾಖ್ಯಾಸಂಹಿತಾಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಣಿ ನೇದಾನಾಂ ನ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ತಾಸಾಂ ಚ ವಿಸ್ತರಃ |
 ಸರ್ವಮೇತಜ್ಜ ಗಚ್ಛೈವ ನಿಸ್ಸೃತಂ ತುರಗಾನನಾತ್ |
 ನರುಣಸ್ಯ ವಶೇ ಯದ್ವದಾಪ ಏನಂ ವಶೇ ಹರೇಃ |
 ಸರ್ವೇ ಬದ್ಧಾಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾಶ್ಚ ತಾರತಮ್ಯಾತ್ಮನಾ ಸ್ಥಿತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಶಂಖದಿಂದಂಟಾದ ಶಬ್ದವು ದೇಗೆ ರಂಖಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯ ಅಧೀನವೋ ಹಾಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಂಟಾದ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನ. ಆ ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳೂ, ವಿದ್ಯೆ ಎನಿಸಿದ ಮೂಲವೇದವೂ, ಎಲ್ಲ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ, ಪಂಚರಾತ್ರ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ, ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳೂ, ವೇದವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೂ, ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೂ, ಅರ್ಥರೂಪವಾದ ಈ ಜಗತ್ತು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಹೊರಬಂದಿವೆ. ಹೇಗೆ ಜಲವು ಮರಣನ ಅಧೀನವೋ

ಹಾಗೆ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದಿರುವ ಬದ್ಧರು ಮತ್ತು ಮುಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಶದಲ್ಲಿ
ದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಿ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಗಂಧಾದಿವಿಷಯೇ ನ ಚೇತ್ |
ತಥೈವ ಭಗವದ್ರೂಪೇ ಸ್ವರೂಪೇ ಚ ಪರಸ್ಪರಮ್ |
ಏನಮಜ್ಞಾನರೂಪಾಂ ತಾಂ ಮುಕ್ತಿಂ ಕೋ ನಾನು ವಾಂಛತಿ |
ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಶೇ ಸರ್ವೇ ಯಥೇಷ್ಟಮುಪಭೋಗಿನಃ |
ಮುಕ್ತಾಃ ಸದಾ ತಾರತಮ್ಯಾತ್ ತಿಷ್ಠಂತ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಕೋಽಖಿಲಾಃ |
ಇತಿ ಹಯಗ್ರೀವ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಗಂಧಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮುಕ್ತನ ವಿಷಯ
ದಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಇಂತಹ ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು
ಯಾರು ತಾನೇ ಬಯಸುತ್ತಾರೆ? ಮೋಕ್ಷವು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಬಯಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.
ಆದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ವರೆಗಿನ ಮುಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಇದ್ದು, ವಿಷ್ಣು
ವಶರಾಗಿ ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು
ಹಯಗ್ರೀವ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ಗೇ ಸರ್ಗೇ ತು ಯೋ ನೈವ ಶಬ್ದತೋಽಪ್ಯನ್ಯಥಾ ಭನೇತ್ |
ಶ್ರುತ್ಯಾಽಪ್ಯಃ ಸ ತು ವಿಜ್ಞೇಯ ಇತಿಹಾಸಾದಿರರ್ಥತಃ |
ಭಗವದ್‌ದೃಷ್ಟಮೇವಾನೈಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯೈರ್ವ್ಯತ್ಯತೇ ಯದಿ |
ಋಷಿಭೇದಸ್ತು ತತ್ರ ಸ್ಯಾದ್ ನೇದೋ ನಾವಿಷ್ಟುನಿರ್ಗತಃ |
ನೇದ ಇತ್ಯೇನ ವಿಷ್ಣೂಕ್ತಸ್ತಪಸಾ ದೃಶ್ಯತೇ ಪರೈಃ | ಇತಿ ಚ |
ಇತಿ ಮೈತ್ರೇಯಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸಗಳು ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದು
ವೆಂದರೆ ವೇದಗಳು ಅಪೌರುಷೇಯ, ಇತಿಹಾಸಗಳು ಪೌರುಷೇಯ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ
ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ, ಪ್ರತಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥ
ದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಅಪೌರುಷೇಯವಾದ ವೇದ.
ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗದೆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವ ಮಹಾಭಾರತಾದಿ
ಗಳು ಪೌರುಷೇಯವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಗತ
ವಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಋಷಿಗಳು ಎಂಬ ಮಾತು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ,
ಭಗವಂತನು ಕಂಡ ವೇದಗಳನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಕಂಡುಕೊಂಡಾಗ ಅವರೂ
ಋಷಿಗಳೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ವೇದ ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದಲೇ ದೃಷ್ಟವಾದರೆ

ಪ್ರಹೃದೇವರು ಮಾತ್ರ ಅದಕ್ಕೆ ಋಷಿ ವಿನಿಸುತ್ತಾರೆಯೇ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇದವೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಹೊರಟಿರುತ್ತದೆ. ಅವನಿಂದ ಹೊರಡದಿದ್ದ ವೇದವೇ ಇಲ್ಲ. ಭಗವಂತನೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಒಂದೇ ವೇದವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವೇನು ಎಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿಯೇ ಇದು ವೇದ ಎಂದು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನಂತೆ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡದೆ ಅಲ್ಲ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾ ದ್ಯಭಿಮಾನಿ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಹಯಗ್ರೀವ :

ಉಪನಿಷತ್—ಇಯಂ ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಯೈ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶಾರೀರಸ್ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಮಮೃತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಪೃಥಿವಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾದ ಧರಾದೇವಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತ ಜೀನಿಸಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವಳು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಪೃಥಿವೀದೇವತೆಗೆ ಮಧು ಅಂದರೆ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಪೃಥಿವೀ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗೂ ಅಂತರ್ಮಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲ ರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೂ, ಈ ಧರಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಯಗ್ರೀವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ನಿವರಣೆ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯೇ ಮುಕ್ತಿಹೇತು. ಬಾಹ್ಯರೂಪೋಪಾಸನೆಯು ಮುಕ್ತಿಹೇತುವಲ್ಲ ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹೃದಯದ ಉಪಾಸನೆಯು ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಾದವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯ ಜಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮೂರ್ತ, ಅಮೂರ್ತ ಮೂರ್ತಸಾರಗಳಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಉಪಾಸನೆಗಳು ಫಲಪ್ರದವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಮೂರ್ತಾದಿ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ತ್ರೇಯಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ

ದಲ್ಲಿ ದೇವರು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅಮೂರ್ತಸಾರತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿಹೇತು ಬಾಹ್ಯರೂಪೋಪಾಸನೆ ಮುಕ್ತಿಹೇತುವಲ್ಲ ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂತರ ಬಾಹ್ಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಹಯಗ್ರೀವ ರೂಪದ ಬೇರೆ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಇನೂ ಆಪಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸಾನುಪಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಾಸ್ವಪ್ನ ತೇಜೋ-
ನುಯೋಽನ್ಯತನುಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ರೈತ-
ಸಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತನುಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ
ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅಮೃತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗೆ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ, ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟು ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೂ ಈ ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ರೇತೋಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ತಿಸ್ತಗ್ನೌ ತೇಜೋ-
ನುಯೋಽನ್ಯತನುಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ
ನಾಜ್ಮಯಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತನುಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ
ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅಮೃತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಅಗ್ನಿ

ದೇವತೆಗೆ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಅನಂತತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಾಗಭಿಮಾನಿಗೂ ಅಂತರ್ವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ, ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಾಗಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಂ ವಾಯುಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಯ ನಾಯೋಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಮಿನ್ ನಾಯಕೌ ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರಾಣಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಂ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಪ್ರವಹವಾಯುವು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀವಿಸಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಪ್ರವಹವಾಯುವಿಗೆ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಪ್ರವಹವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತ್ವಗಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅಂತರ್ವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ, ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಪ್ರವಹ ಮತ್ತು ತ್ವಗಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಮಾದಿತ್ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಮಿನ್ನಾದಿತ್ಯೇ ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚಾಕ್ಷುಷಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಆದಿತ್ಯನು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀವಿಸಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು.

ಈ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ, ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಇಮಾಃ ದಿಶಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ನುಥು | ಅಸಾಂ ದಿಶಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನುಥು | ಯಶ್ಚಾಯಮಾಸು ದಿಕ್ಷು ತೇಜೋ-
ಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶತ್ರುತಃ
ಸ್ರಾತಿಶ್ರುತ್ಯಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ
ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ದಿಗಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೇನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ದಿಗಭಿಮಾನಿಗೆ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಸೇವೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ದಿಗಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶ್ವೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ದಿಗಭಿಮಾನಿ ಶ್ವೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಂ ಚಂದ್ರಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ನುಥು | ಅಸ್ಯ ಚಂದ್ರಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನುಥು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಮಿನ್ ಚಂದ್ರೇ ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮಾನಸಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಚಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೇನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಮಧು ಎಂದರೆ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರ

ದಲ್ಲಿ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಜೆಂದ್ರನಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಜೆಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಇಯಂ ವಿದ್ಯುತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಯಾ ವಿದ್ಯುತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಯಾಂ ವಿದ್ಯುತಿ ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ತೈಜಸ್ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅಮೃತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ವಿದ್ಯುದಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗೆ ಮಧು ಎಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ವಿದ್ಯುದಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ವಿದ್ಯುದಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ಶರೀರತೇಜೋಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಂ ಸ್ತನಯಿತ್ಯುಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಯ ಸ್ತನಯಿತ್ಯೋಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಮಿನ್ ಸ್ತನಯಿತ್ಯ್ನ ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶಾಬ್ದಃ ಸೌವರಸ್ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅಮೃತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಗುಡುಗಿನಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯವಾಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿಗೆ ಮಧು ಎಂದರೆ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು

ಕೊಡುವವರು. ಈ ಮುಖ್ಯವಾಯವಿನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಮೇಘ ಶಬ್ದಾಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ಶರೀರಶಬ್ದ ಸ್ವರಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಮಾಕಾಶಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಯಾಕಾಶಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮನುಸ್ಮಿನ್ನಾಕಾಶೇ ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಹೃದ್ಯಾಕಾಶಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಗೆ ಮಧು ಎಂದರೆ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹೃದಯಾಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶಹೃದಯಾಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಂ ಧರ್ಮಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಯ ಧರ್ಮಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮನುಸ್ಮಿನ್ ಧರ್ಮೇ ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಧಾರ್ಮಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ಯಮನು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ

ನೀಡುತ್ತಾ ಜೇನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಮನಿಗೆ ಮಧು ಎಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ಯಮನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಆಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಇದಂ ಸತ್ಯಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ನುಧು | ಅಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನುಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಮಿನ್ ಸತ್ಯೇ ತೇಜೋ-
ನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸಾತ್ಯ-
ಸ್ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽ-
ಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೇನಿನಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಧು ಎಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಆಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಇದಂ ಮಾನುಷಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ನುಧು | ಅಸ್ಯ ಮಾನುಷಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನುಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಮಿನ್ ಮಾನುಷೇ ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯ-
ಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮಾನುಷಸ್ತೇಜೋನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽ-
ಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ |
ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಮನುಷ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀನಿಸಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಮನುಷ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮನುವಿಗೆ ಮಧು ಎಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಮನುಷ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಮನುಷ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರಿಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು | ಅಸ್ಮಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು | ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮನಿ ತೇಜೋ-ಮಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಮಾತ್ಮಾ ತೇಜೋನುಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇನ್ಯಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಅನ್ಯತಂ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇದಂ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಚತುರ್ಮುಖನು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮಧು ಅಂದರೆ, ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಾ ಜೀನಿಸಂತೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಈ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಮಧು ಎಂದರೆ, ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಈ ಚತುರ್ಮುಖನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೂ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ಅಣುವಿನಷ್ಟೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಚತುರ್ಮುಖ ಮತ್ತು ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರಿಹಯಗ್ರೀವನೇ. ಇವನು ನಿತ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗತ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ವಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾ | ತದ್ ಯಥಾ ರಥನಾಭೌ ಚ ರಥನೇಮೌ ಚಾರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಮರ್ಪಿತಾಃ, ಏವಮೇವಾಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವ ಏತ ಆತ್ಮನಃ ಸಮರ್ಪಿತಾಃ |

ಈ ಚತುರ್ಮುಖಾಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ

ಅಧಿಪತಿ, ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪಾಲಕ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿ. ಇದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಹೇಗೆ ರಥಚಕ್ರದ ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಅರಗಳೂ ಅಶ್ವತವಾಗಿವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಬ್ರಹ್ಮರೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧುವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣ ಕವಚಗಳಿರಡೂ ದಧೀಚಿಯ ಉಪದೇಶ :

ಉಪನಿಷತ್—ಇದಂ ನೈ ತನ್ನಧು ದಧ್ಯಜ್ ಅರ್ಥರ್ವಣೋಽಶ್ವಿಭ್ಯಾಮುನಾಚ |

ತದೇತದೃಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನವೋಚತ್ |

ತದ್ ನಾಂ ನರಾ ಸನಯೇ ದಂಸ ಉಗ್ರಂ

ಅನಿಷ್ಠಾಣೋಮಿ ತನ್ಯತುರ್ನವೃಷ್ಟಿಂ |

ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಯನ್ಮಧ್ವಾರ್ಥರ್ವಣೋ ನಾಂ

ಅಶ್ವಸ್ಯ ಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಪ್ರಯದೀಮುನಾಚ || ಇತಿ |

ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆ ಬಹುಶ್ರೇಷ್ಠ. ಅದನ್ನು ಅರ್ಥರ್ವಣಗೋತ್ರದ ದಧೀಚಿ ಮುನಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯೂ ಹೀಗೆಹೇಳಿದ್ದಾನೆ— “ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ದಧೀಚಿ ಋಷಿಯ ಶಿರಸ್ಸಿನ ಭೇದನ ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸಿನ ಸಂಧಾನರೂಪವಾದ ನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಅರ್ಥರ್ವಗೋತ್ರದ ಆ ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೆ ಮಧು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದನೆಂಬುದನ್ನೂ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ, ಮೇಘಾರ್ಜುನೆಯು ಮೇಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಂತೆ”.

ಉಪನಿಷತ್—ಇದಂ ನೈ ತನ್ನಧು ದಧ್ಯಜ್ ಅರ್ಥರ್ವಣೋಽಶ್ವಿಭ್ಯಾಮುನಾಚ |

ತದೇತದೃಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನವೋಚತ್ |

ಅರ್ಥರ್ವಣಾಯಾಶ್ವಿನಾ ದಧೀಚೇಃ-

ಶ್ವಿಯಂ ಶಿರಃ ಪ್ರತ್ಯೈರಯತಂ |

ಸ ನಾಂ ಮಧು ಪ್ರಾವೋಚದೃತಾಯಂ-

ಸ್ವಾಷ್ಟ್ಯಂ ಯದ್ ದಸ್ರಾವಪಿ ಕಷ್ಟಂ ನಾಂ || ಇತಿ |

ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆ ಬಹುಶ್ರೇಷ್ಠ. ಅದನ್ನು ಅರ್ಥರ್ವಣಗೋತ್ರದ ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಇದನ್ನು ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃಋಷಿಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು. “ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ನಿಮಿಬ್ಬರೂ, ಅರ್ಥರ್ವಗೋತ್ರದ ದಧೀಚಿ ಋಷಿಗೆ ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಿರಿ. ಆ ದಧೀಚಿಯು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಮಾತ

ಕೊಟ್ಟಂತೆ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ ತ್ವಷ್ಟ್ರವಿಸ ಷತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದ ನಾರಾಯಣಕವಚವನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಇದಂ ವೈ ತನ್ನಧು ದಧ್ಯಜ್ ಆಥರ್ವಣೋಽಪ್ತಿಭ್ಯಾಮುನಾಚ |
ತದೇತದ್ಯಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನೋಚತ್ |

ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ದ್ವಿಪದಃ ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ಚತುಷ್ಪದಃ |

ಪುರಃ ಸ ಪಕ್ಷೀ ಭೂತ್ವಾ ಪುರಃ ಪುರುಷ ಅವಿಶತ್ || ಇತಿ ||

ಸ ನಾ ಅಯಂ ಪುರುಷಃ ಸರ್ವಾಸು ಪೂರುಷು ಪುರಿ ರಯಃ | ನೈನೇನ
ಕಿಂಚನಾನಾವೃತಂ | ನೈನೇನ ಕಿಂಚನಾಸಂವೃತಂ |

ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ ಅಥರ್ವಣಗೋತ್ರದ ದಧೀಚಿ ಮುನಿಯು ಆಪ್ತನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯು ಈ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಭಗವಂತನ ಸರ್ವಶರೀರಸ್ಥಿತತ್ವವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು— ಪುರುಷನಾಪಕ ತ್ರಿಹರಿಯು ಎರಡು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪುರುಷರೀರಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿ ರೀರಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಪಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಎರಡು ಪಾದ ಗಳುಳ್ಳ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಆ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಪ್ರಪೇದಿಸಿದನು. ತ್ರಿಹರಿಯೇ ಪುರುಷನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪುರಿ ಅಂದರೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಭಗವಂತನಿಂದ ಒಳಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗದ ವಸ್ತು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಹೊರಗೆ ಅವೃತವಾಗದಿದ್ದು ದೂ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಸರ್ವಜೀವರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಇದಂ ವೈ ತನ್ನಧು ದಧ್ಯಜ್ ಆಥರ್ವಣೋಽಪ್ತಿಭ್ಯಾಮುನಾಚ |
ತದೇತದ್ ಋಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನೋಚತ್ |

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ |

ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಚಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ನೂಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ||

ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದಶ || ಇತಿ ||

ಅಯಂ ವೈ ಹರಯಃ ಅಯಂ ವೈ ದಶ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಬಹೂನಿ ಚಾನಂ—
ತಾನಿ ಚ | ತದೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಪೂರ್ವಮನಪರಮನಂತರಮಬಾಹ್ಯಂ |
ಅಯುನಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಾನುಭೂರಿತ್ಯನುಶಾಸನಮ್ |

|| ಇತಿ ನುಧುಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ಒಬ್ಬನೇ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಜೀವಸ್ಥಿತನೆಂಬುದನ್ನು ದರ್ಶಿಸಿಯು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯು ಇದನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. 'ಜೀವನು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆಯಾ ಬಿಂಬರೂಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾಗಿರುವನು. ಆ ಬಿಂಬರೂಪವು ಜೀವನ ಮುಕ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಹೀಗೆ ಅನಂತ ಜೀವರ ಬಿಂಬರೂಪನಾಗಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಶ್ರೀಹರಿನಾಮಕ ರೂಪಗಳು ಹತ್ತು ನೂರು ಮುಂತಾಗಿ ವ್ಯೂಹರೂಪಗಳಿಂದ ಇವೆ'. ಶ್ರೀಹರಿನಾಮಕರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನೆ. ಅಂದರೆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ದಶರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೂ ಅವನೇ. ನಾರಾಯಣಾದಿ ಶತರೂಪಿಯೂ ಅವನೇ. ವಿಶ್ವಾದಿ ಸಹಸ್ರರೂಪಿಯೂ ಅವನೇ. ಪರಾದಿ ಒಹುರೂಪಿಯೂ ಅವನೇ. ಅಜಿತಾದ್ಯನಂತರೂಪಿಯೂ ಅವನೇ. ಅವನು ಗುಣಪೂರ್ಣ, ಅನಾದಿ, ಅನಂತ, ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಒಳಗಿರುವವನು, ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಹೊರಗೂ ಇರುವವನು ಮತ್ತು ಸರ್ವಜ್ಞ ಎಂದು ವೇದದ ಉಪದೇಶವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭಗವತೋ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿ ಜೀವಾಖ್ಯಃ ಪ್ರತಿಬಿಂಬೋ ಬಭೂವ | ಬಭೂವೇತಿ 'ಸದೇವ ಸೋಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಇತಿ-ನದ್ ಅನಾದಿತ್ವಾರ್ಥೇ |

ಅನುವಾದ—ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿದೇವದಲ್ಲಿಯೂ, ರೂಪೋ ಬಭೂವ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜೀವನಾದನು ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಿಯಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ 'ಶೃಣ್ವೇವೀರಂ' ಎಂಬ ಓದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಧ ಜೀವರು ಪ್ರಸ್ತುತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಜೀವನೇ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರತಿರೂಪಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾಗಿರುವನು, ಅಂದರೆ ಅಧೀನನೂ ಸದೃಶನೂ ಆಗಿರುವನು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಬಭೂವ ಎಂದು ಭೂತಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಹಿಂದೆ ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾಗಿದ್ದನು ಈಗ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. 'ಸದೇವ ಸೋಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಇದ್ದನು ಎಂದು ಭೂತಕಾಲದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಭೂತಕಾಲವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸದಾ ಇದ್ದಾನೆ, ಅನಾದಿ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಅರ್ಥವೇ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವನು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸುಖದಾ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಪೃಥ್ವೀ ಮಥುವದುಚ್ಯತೇ |
ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ಚೈವ ಭೂತಾನಿ ತಥಾ ಸರ್ವಾಶ್ಚ ದೇವತಾಃ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಷು ದೇವೇಷು ಶರೀರಾದಿಷು ಚ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಏಕ ಏವ ಪರೋ ನಿಷ್ಣುಃ ಹಯಶೀರ್ಷಸ್ವರೂಪಧೃತ್ |
 ಅನಂತತೇಜಾ ನಿತ್ಯಶ್ಚ ಸ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಗಂ |
 ತದೇವ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಮನೂನತಃ |
 ಆತ್ಮನಾಮಾ ಪರೋ ನಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಗೋ ಯಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಸ ಏವ ಹಯಶೀರ್ಷಾಖ್ಯಶ್ಚೈದೈವಾದಿಷು ಸ್ಥಿತಃ |

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಳಾಗಿ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಧರಾದೇವಿಯು ಮಧುವಿನಂತೆ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳೂ ಧರಾದೇವಿಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡಿ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅವಳು ಮಧುವಿನಂತೆ ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಜಲಾದ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ, ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳು ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಧುವಿನಂತೆ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವವನೂ, ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವವನೂ ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ. ಅವನು ಅನಂತ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನು, ನಿತ್ಯನಾದವನು. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅವನೇ. ಅವನೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶರೀರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹಯಗ್ರೀವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ಇರುವನೋ ಅವನೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅರಾಣಾಮಾಶ್ರಯೌ ಯದ್ವದ್ ಬಹಿರಂತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೌ |
 ನಾಭಿನೇನಿ ತಥಾ ನಿಷ್ಣುರ್ಜೀವಾನಾಮಾಶ್ರಯಃ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಸ ಏವ ದಶಧಾ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ನಿಷ್ಣುರ್ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಕಃ |
 ಶತಂ ನಾರಾಯಣಾದ್ಯಾತ್ಮಾ ನಿಶ್ಚಾದ್ಯಾತ್ಮಾ ಸಹಸ್ರಕಃ |
 ಪರಾದಿರೂಪೋ ಬಹುಧಾ ಸೋಽನಂತಾತ್ಮಾಽಜಿತಾದಿಕಃ |
 ಭೂತಾಖ್ಯಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ವಿರಿಂಚಾನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ಆತ್ಮನಾಮ್ನಾಂ ಸ ಏವೈಕೋ ರಾಜಾಽಧಿಪತಿರೇವ ಚ |
 ಸ್ವಾಮಿತ್ವಾದ್ ರಾಜಶಬ್ದೋಽಯಮಾಧಿಕೃತ್ ಸಾಲನಾತ್ ತಥಾ |
 ಅಧಿಪತ್ಯೇತಿ ಸ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಪುರುಷಃ ಪೂರುಷು ಸ್ಥಿತೇಃ |
 ಪುರಾಖ್ಯೇಷ್ವೇವ ದೇಹೇಷು ಹೃತ್ಪುರೈವ ವಸತ್ಯಸೌ |

ಅನುವಾದ—ರಥಚಕ್ರದ ಒಳಹೊರಗೆ ನಾಭಿ ಮತ್ತು ನೇಮಿಗಳು ಇದ್ದು ಅರಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವು ಜೀವರಿಗೂ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮರುಗಳಿಗೂ ಆಧಾರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ರೂಪಿಯಾಗಿ ಹತ್ತು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು.

ನಾರಾಯಣಾದಿ ರೂಪಿಯಾಗಿ ರತರೂಪ ಉಳ್ಳವನು. ವಿಶ್ವಾದಿ ರೂಪಿಯಾಗಿ ಸಹಸ್ರರೂಪಿ, ಪರಾದಿರೂಪನಾಗಿ ಬಹುರೂಪಿ ಮತ್ತು ಅಜಿತಾದಿ ರೂಪನಾಗಿ ಅನಂತರೂಪಿಯಾಗಿರುವನು. ಭೂತ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ, ಆತ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಎಲ್ಲಾ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ರಾಜ ಮತ್ತು ಅಧಿಪತಿ. ಸ್ವಾಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಅವನು ರಾಜನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅವನು ಅಧಿಪತಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಪುರಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪುರುಷ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಪುರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಪುರುಷ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾನೇನ ಕಿಂಚಿದವ್ಯಾಪ್ತಂ ನಾನೇನಾಚ್ಛಾದಿತಂ ನ ಚ |
 ನೈನಾಸ್ಮಾತ್ ಪೂರ್ವಕಂ ಕಿಂಚಿತ್ ನೈನಾಸ್ಮಾದಪರಂ ತಥಾ |
 ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ ಬಾಹ್ಯತಶ್ಚಾಸೌ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಂತರಸ್ತಥಾ |
 ವ್ಯಾಪ್ತೇರಾತ್ಮೇತಿ ಸ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಗುಣಪೂರ್ತಿತಃ |
 ಸ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪರೋಕ್ಷಜ್ಞ ಇತಿ ನೇದಾನುಶಾಸನಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ 'ತದೇಕಾದ್ ಪ್ರಹ್ಮಾರ್ಪಣಮನಪರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥ—

ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಒಳಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗದಿದ್ದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಅಚ್ಛಾದಿತವಾಗದಿದ್ದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನಿಗಿಂತ ಮೊದಲಿನ ವಸ್ತು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನ ನಂತರ ಇರುವ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಹೊರಗೂ ಮತ್ತು ಒಳಗೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಆತ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ವೇದಗಳ ಉಪದೇಶವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿರಿಂಚಸ್ವಾತ್ಮ ಶಬ್ದೋಕ್ತೋ ಮಾನುಷಂ ಮನುರುಚ್ಯತೇ |
 ಸತ್ಯಂ ಚ ಸ್ತನಯಿತ್ಯುಕ್ತ ವಾಯೋ ರೂಪಾಂತರೇ ಸ್ಪೃತೇ |
 ಏತ ಏವ ಸ್ವರೇ ಸತ್ಯೇ ಜೀವೇ ಚಾಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ತೇಷಾಂ ನಿಯಾಮಕೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತತ್ರ ತತ್ತ್ವೈವ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಜೀವೇ ಸ್ಥಿತಸ್ವಾತ್ಮನಾಮಾ ಸೌವರಃ ಸ್ವರಗಃ ಸ್ಪೃತಃ |
 ಸತ್ಯಗಃ ಸತ್ಯನಾಮಾಸೌ ಧರ್ಮಗೋ ಧಾರ್ಮ ಏವ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಆಯಮಾತ್ಮಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ವಿರಿಂಚನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದಂ ಮಾನುಷಂ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಮಾನುಷ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದಂ ಸತ್ಯಂ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದವೂ, ಆಯಂ ಸ್ತನಯಿತ್ಯುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತನಯಿತ್ಯು ಶಬ್ದವೂ ವಾಯುದೇವರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶಾಬ್ದಃ ಸೌವರಃ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸಾತ್ಯಃ, ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಮಾತ್ಮಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸೌವರ ಸಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಆತ್ಮಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ಸ್ವರ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಯು ವೇವರ ಈ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳೂ ಮತ್ತು ವಿರಿಂಚನೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಸ್ವರ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರುವರು. ಅಪೇ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಇವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ ಜೀವಸ್ಥಾನನಾದ ವಿರಿಂಚನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವರದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸೌವರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು ದೇವರಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಾತ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಧರ್ಮನಾಮಕ ಯಮಸ್ಥಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಧಾರ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮನೋಃ ಸ್ವಾಯಂಭುವಸ್ಯಾಖ್ಯಾ ಮಾನುಷೇತ್ಯೇವ ದೇಹಿಷು |
 ಬಹಿಶ್ಚ ತದ್ಗತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಮಾನುಷೇತ್ಯೇವ ಕೀರ್ತ್ಯತೇ |
 ಪ್ರಾತಿಶ್ರುತ್ಯ ಇತಿ ಶ್ಲೋತ್ರೇ ತೈಜಸೋ ವಿದ್ಯುತಿ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಇತಿ ನಾನಾವಿಧೈರ್ನಾನುಸಮೂಹೈರ್ವಿಷ್ಣುರಿಜ್ಯತೇ |
 ದಧ್ಯಜ್ ಆಥರ್ವಣೋಽಶ್ವಿಭ್ಯಾನೇತಾಂ ವಿದ್ಯಾಮದಾತ್ ಪುರಾ |
 ಹಯಗ್ರೀವಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೇತ್ಯೇಷಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಭಿರ್ಧೃತಾ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ದೇಹಿಗಳ ಶರೀರದೊಳಗೆ ಮತ್ತು ಹೊರಗೆ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿಗೆ ಮಾನುಷ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೂ ಮಾನುಷ ಎಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಶ್ಲೋತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೇಳುವುದ ರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಶ್ರುತ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ತೇಜೋಭಿಮಾನಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತೈಜಸ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆಯೇ ಶಾರೀರ, ರೈತಸ, ವಾಜ್ಮಯ, ಪ್ರಾಣ, ಚಾಕ್ಷುಷ, ಮಾನಸ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ಶಬ್ದ ಸಮೂಹ ಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆಥರ್ವಣಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನನಾದ ದಧೀಚಿ ಯುಷಿಯು ಹಿಂದೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ಮಧು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಹಯಗ್ರೀವ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ವಿದ್ಯೆಯು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದೂ ಹಯಗ್ರೀವ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರತ್ಯೈರಯತಂ ಪ್ರತಿಸಮುಧತ್ತಮ್ | ಋತಾಯನ್ ಸತ್ಯಂ ಕುರ್ವನ್ | ಕಕ್ಷ್ಯಂ ನಾರಾಯಣಕವಚಂ | ತ್ವಾಷ್ಟ್ರಂ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಪುತ್ರೇಣ ವಿಶ್ವರೂಪೇಣೋದ್ರಾಯೋಕ್ತಂ | ಸನಯೇ ಲಾಭಾಯ | ದಂಸಃ ಕರ್ಮ | ಸ್ತನಯಿತ್ಸುರ್ವೃಷ್ಟಿಮಿವ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರತ್ಯೈರಯತಂ ಎಂದರೆ ಕೂಡಿಸಿದಿರಿ, ಋತಾಯನ್ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಕಕ್ಷ್ಯಂ ಎಂದರೆ ನಾರಾಯಣಕವಚ, ತ್ವಾಷ್ಟ್ರಂ ಎಂದರೆ ತ್ವಷ್ಟು ವಿನ ಮಗನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಸನಯೇ ಎಂದರೆ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ, ದಂಸ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ, ತಸ್ಯಕುರ್ವನ್ ವೃಷ್ಟಿಂ ಎಂದರೆ ಮೋಡ ಮಳೆಗೆರೆಯುವಂತೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯಾಂ ವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಪರಸ್ಯೋಕ್ತಾಯಾಂ ತವ ಶಿರಶ್ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಿ- ತೀಂದ್ರೇಣ ದಧೀಚಂ ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತೇ ಸೋಽಶ್ವಿಭ್ಯಾಮಾನಾಂ ಬ್ರೂಹೀ- ತ್ಯುಕ್ತ ಇಂದ್ರೇಣೋಕ್ತಮಾದ | ತದಾಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ ಪಾವ ಇತ್ಯುಕ್ತಾ ತಚ್ಚಿರಃ ಛಿತ್ವಾಸ್ಯೇತ್ರ ನಿಧಾಯಾಶ್ವಶಿರಃ ಸಂಧಿತಮ್ | ತೇನ ವಿದ್ಯಾಯಾ- ಮುಕ್ತಾಯಾಂ ತಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರೇಣ ಚೈನ್ನೇ ಪೂರ್ವಶಿರಃ ಸಂಧಿತಮ್ |

ಪೂರ್ವಂ ಜಾನನ್ನಹಿಂದ್ರಃ ಪಶ್ಚಾದ್ ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ ಶುಶ್ರಾವೇತಿ ಪುನರ್ನವತ್ವಾಯೇತಿ ನ 'ವಿಶ್ವರೂಪಸ್ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೇಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ' ಇತ್ಯನೇನ ವಿರೋಧಃ | ಇತಿ ಮಧುಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಅನುವಾದ—ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ದಧೀಚಿ ಋಷಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಅನಂತರ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದಧೀಚಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಮಗೆ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸು ಎಂದು ಕೇಳಿದರು. ಆಗ ದಧೀಚಿಯು ಇಂದ್ರನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕುದುರೆಯ ತಲೆಯನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದರು. ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಅವರಿಗೆ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ದಧೀಚಿಯ ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದಧೀಚಿಗೆ ಅವನ ಮೊದಲಿನ ತಲೆಯನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದರು.

ಈ ಕಥೆಯಿಂದ ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಇಂದ್ರನು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ನಿನ್ನ

ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅವನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವರೂಪನು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದನು ಎಂದು ಇದೆ. ವಿಶ್ವರೂಪನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಏತಾಂ ವಿದ್ಯಾಮಧಿಗತೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ ಶತಕ್ರತುಃ' ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ (6-8-43) ಹೇಳಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಇಂದ್ರನು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಶಿಷ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನಿಂದ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದರೆ ವಿರೋಧವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರ, 'ಇಂದ್ರನು ಮೊದಲು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ, ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ವಿದ್ಯೆಗೆ ಪುನಃ ಹೊಸತನ ತರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅನಂತರವೂ ವಿಶ್ವರೂಪನಿಂದ ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದನು' ಎಂದು.

ಮಧುವಿದ್ಯೆಯ ಋಷಿಪರಂಪರೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ವಂಶಃ | ಪೌತಿನೂಷ್ಯೋ ಗೌಪವನಾತ್ | ಗೌಪವನಃ ಪೌತಿನೂಷ್ಯಾತ್ | ಪೌತಿನೂಷ್ಯೋ ಗೌಪವನಾತ್ | ಗೌಪವನಃ ಕೌಶಿಕಾತ್ | ಕೌಶಿಕಃ ಕಾಂಡಿನ್ಯಾತ್ | ಕಾಂಡಿನ್ಯಃ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಾತ್ | ಶಾಂಡಿಲ್ಯಃ ಕೌಶಿಕಾಚ್ಚ ಗೌತಮಾಚ್ಚ | ಗೌತಮ ಆಗ್ನಿನೇಶ್ಯಾತ್ | ಆಗ್ನಿನೇಶ್ಯಃ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಾಚ್ಚ ಅನಭಿಮ್ಲಾತಾಚ್ಚ | ಅನಭಿಮ್ಲಾತ ಅನಭಿಮ್ಲಾತಾತ್ | ಅನಭಿಮ್ಲಾತೋ ಗೌತಮಾತ್ | ಗೌತಮಃ ಸೈತವ ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯಾಭ್ಯಾಂ | ಸೈತವಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯೌ ಸಾರಾಶರ್ಯಾತ್ | ಸಾರಾಶರ್ಯೋ ಭಾರದ್ವಾಜಾತ್ | ಭಾರದ್ವಾಜೋ ಭಾರದ್ವಾಜಾಚ್ಚ ಗೌತಮಾಚ್ಚ | ಗೌತಮೋ ಭಾರದ್ವಾಜಾತ್ | ಭಾರದ್ವಾಜಃ ಸಾರಾಶರ್ಯಾತ್ | ಸಾರಾಶರ್ಯೋ ಬೈಜಸಾಯನಾತ್ | ಬೈಜಸಾಯನಃ ಕೌಶಿಕಾಯನೇಃ | ಕೌಶಿಕಾಯನಿಃ ಧೃತ ಕೌಶಿಕಾತ್ | ಧೃತಕೌಶಿಕಃ ಸಾರಾಶರ್ಯಾಯಣಾತ್ | ಸಾರಾಶರ್ಯಾಯಣಃ ಸಾರಾಶರ್ಯಾತ್ | ಸಾರಾಶರ್ಯೋ ಜಾತುಕರ್ಷಾತ್ | ಜಾತುಕರ್ಷ್ಯ ಅಸುರಾಯಣಾಚ್ಚ ಯಾಸ್ಕಾಚ್ಚ | ಅಸುರಾಯಣಃ ತ್ರೈವರ್ಣೀಃ | ತ್ರೈವರ್ಣಿಃ ಔಪಬಂಧನೇಃ | ಔಪಬಂಧನಿಃ ಆಸುರೇಃ | ಆಸುರಿಃ ಭಾರದ್ವಾಜಾತ್ | ಭಾರದ್ವಾಜ ಆತ್ರೇಯಾತ್ | ಆತ್ರೇಯೋ ಮಾಂಡೀಃ | ಮಾಂಡೀಃ ಗೌತಮಾತ್ | ಗೌತಮೋ ನಾತ್ಸ್ಯಾತ್ | ನಾತ್ಸ್ಯಃ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಾತ್ | ಶಾಂಡಿಲ್ಯಃ ಕೈಶೋರ್ಮಾತ್ | ಕಾಪ್ಯಾತ್ | ಕೈಶೋರ್ಯಃ ಕಾಪ್ಯಃ ಕುಮಾರಹಾರಿತಾತ್ | ಕುಮಾರಹಾರಿತೋ ಗಾಲನಾತ್ | ಗಾಲನೋ ವಿದರ್ಭೀ ಕಾಂಡಿನ್ಯಾತ್ |

ವಿದರ್ಭೀ ಕೌಂಡಿನೋ ವತ್ಸನಸಾದೋ ಬಾಭ್ರವಾತ್ | ವತ್ಸನಸಾದ್
ಬಾಭ್ರವಃ ಪಥಃ ಸೌಭರಾತ್ | ಪಂಥಾಃ ಸೌಭರಃ ಅಯಾಸ್ಯಾದ್ ಅಂಗಿ-
ರಸಾತ್ | ಅಯಾಸ್ಯ ಅಂಗಿರಸ ಅಭೂತೇಸ್ತಾಸ್ವಾತ್ | ಅಭೂತಿಃ
ತ್ವಾಸ್ತೋ ನಿಶ್ವರೂಪಾತ್ ತ್ವಾಸ್ವಾತ್ | ನಿಶ್ವರೂಪಃ ತ್ವಾಪ್ತಃ ಅಶ್ವಿ-
ಭ್ಯಾಮ್ | ಅಶ್ವಿನೌ ದಧೀಚ ಅಥರ್ವಣಾತ್ | ದಧ್ಯಜ್ ಅಥರ್ವಣಃ
ಅಥರ್ವಣೋ ದೈವಾತ್ | ಅಥರ್ವಾ ದೈವೋ ಮೃತ್ಯೋಃ ಪ್ರಾಧ್ವಂಸ-
ನಾತ್ | ಮೃತ್ಯುಃ ಪ್ರಾಧ್ವಂಸನಃ ಪ್ರಧ್ವಂಸನಾತ್ | ಪ್ರಧ್ವಂಸನ
ಏಕರ್ಷೇಃ | ಏಕರ್ಷಿರ್ವಿಪ್ರಚಿತ್ತೇಃ | ನಿಪ್ರಚಿತ್ತಿಃ ವ್ಯಷ್ಟೇಃ | ವ್ಯಷ್ಟಿಃ
ಸನಾರೋಃ | ಸನಾರುಃ ಸನಾತನಾತ್ | ಸನಾತನಃ ಸನಕಾತ್ | ಸನಕಃ
ಪರಮೇಷ್ಠಿನಃ | ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವಯಂಭುಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ | ಇತಿ ವಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ವಿದ್ಯಾಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಋಷಿಗಳ ಸ್ಮರಣೆ
ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಈ ಮಧು ವಿದ್ಯೆಯ ಋಷಿಗಳಾದ ಗುರುಶಿಷ್ಯರ ಪರಂಪರೆಯು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.
ಪೌತಿಮಾಷ್ಯರು ಗೌಪವನರಿಂದ ಕಲಿತರು. ಗೌಪವನರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪೌತಿಮಾಷ್ಯ
ರಿಂದ ಕಲಿತರು. ಆ ಪೌತಿಮಾಷ್ಯರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಗೌಪವನರಿಂದ, ಆ ಗೌಪವನರು
ಕೌಶಿಕರಿಂದ. ಕೌಶಿಕರು ಕೌಂಡಿನರಿಂದ. ಕೌಂಡಿನರು ಶಾಂಡಿಲ್ಯರಿಂದ. ಶಾಂಡಿ
ಲ್ಯರು ಕೌಶಿಕರಿಂದ ಮತ್ತು ಗೌತಮರಿಂದ. ಗೌತಮರು ಆಗ್ನಿವೇಶ್ಯರಿಂದ. ಆಗ್ನಿ
ವೇಶ್ಯರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಶಾಂಡಿಲ್ಯರಿಂದ ಮತ್ತು ಅನಭಿಮ್ಲಾತರಿಂದ. ಅನಭಿಮ್ಲಾತರು
ಅನಭಿಮ್ಲಾತರಿಂದ. ಅನಭಿಮ್ಲಾತರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಗೌತಮರಿಂದ. ಆ ಗೌತಮರು
ಸೈತವರಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯರಿಂದ. ಸೈತವರು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ
ಯೋಗ್ಯರು ಒಬ್ಬ ಪಾರಾಶರ್ಮರಿಂದ. ಆ ಪಾರಾಶರ್ಮರು ಭಾರದ್ವಾಜರಿಂದ. ಭಾರ
ದ್ವಾಜರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪಾರಾಶರ್ಮರಿಂದ. ಆ ಪಾರಾಶರ್ಮರು ಬೈಜಪಾಯನರಿಂದ.
ಬೈಜಪಾಯನರು ಕೌಶಿಕಾಯನಿಗಳಿಂದ. ಕೌಶಿಕಾಯನಿಗಳು ಧೃತಕೌಶಿಕರಿಂದ. ಧೃತ
ಕೌಶಿಕರು ಪಾರಾಶರ್ಮಾಯಣರಿಂದ. ಪಾರಾಶರ್ಮಾಯಣರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪಾರಾಶರ್ಮ
ರಿಂದ. ಆ ಪಾರಾಶರ್ಮರು ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯರಿಂದ. ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯರು ಅಸುರಾಯಣ
ರಿಂದ ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಕರಿಂದ. ಅಸುರಾಯಣರು ತ್ರೈವರ್ಣಿಗಳಿಂದ. ತ್ರೈವರ್ಣಿ
ಗಳು ಔಪಬಂಧನಿಗಳಿಂದ. ಔಪಬಂಧನಿಗಳು ಅಸುರಿಗಳಿಂದ. ಅಸುರಿಗಳು ಭಾರ
ದ್ವಾಜರಿಂದ. ಭಾರದ್ವಾಜರು ಆತ್ರೇಯರಿಂದ. ಆತ್ರೇಯರು ಮಾಂಡಿಗಳಿಂದ.
ಮಾಂಡಿಗಳು ಬೇರೆ ಗೌತಮರಿಂದ. ಆ ಗೌತಮರು ವಾತ್ಸಲ್ಯರಿಂದ. ವಾತ್ಸಲ್ಯರು

ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಶಾಂಡಿಲ್ಯರಿಂದ. ಆ ಶಾಂಡಿಲ್ಯರು ಕೈಶೋರ್ಯಕಾಷ್ಠರಿಂದ. ಕೈಶೋರ್ಯ ಕಾಷ್ಠರು ಕುಮಾರಹಾರಿತರಿಂದ. ಕುಮಾರಹಾರಿತರು ಗಾಲವರಿಂದ. ಗಾಲವರು ವಿದರ್ಭೀ ಕೌಂಡಿನ್ಯರಿಂದ. ವಿದರ್ಭೀ ಕೌಂಡಿನ್ಯರು ವತ್ಸನಪಾದ್ ಬಾಭ್ರವರಿಂದ. ವತ್ಸನಪಾದ್ ಬಾಭ್ರವರು ಪಂಥಾ ಸೌಭರರಿಂದ. ಪಂಥಾ ಸೌಭರರು ಅಯಾನ್ಯ ಆಂಗಿರಸರಿಂದ. ಅಯಾನ್ಯ ಆಂಗಿರಸರು ಆಭೂತಿ ತ್ವಾಷ್ಟರಿಂದ. ಆಭೂತಿ ತ್ವಾಷ್ಟರು ತೃಷ್ಣಪುತ್ರರಾದ ವಿಶ್ವರೂಪರಿಂದ. ವಿಶ್ವರೂಪರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಂದ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಆಥರ್ವಣ ದಧೀಚಿಗಳಿಂದ. ಆಥರ್ವಣ ದಧೀಚಿಗಳು ದೈವ ಆಥರ್ವಣರಿಂದ. ದೈವ ಆಥರ್ವಣರು ಮೃತ್ಯು ಪ್ರಾಧ್ವಂಸನರಿಂದ. ಮೃತ್ಯು ಪ್ರಾಧ್ವಂಸನರು ಪ್ರಧ್ವಂಸನರಿಂದ. ಪ್ರಧ್ವಂಸನರು ಏಕರ್ಷಿಗಳಿಂದ. ಏಕರ್ಷಿಗಳು ವಿಪ್ರಚಿತ್ತಿಗಳಿಂದ. ವಿಪ್ರಚಿತ್ತಿಗಳು ವೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ. ವೃಷ್ಟಿಗಳು ಸನಾರುಗಳಿಂದ. ಸನಾರುಗಳು ಸನಾತನರಿಂದ. ಸನಾತನರು ಸನಕರಿಂದ. ಸನಕರು ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಂದ. ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಕಲಿತನು. ಹಯಗ್ರೀವನು ಸ್ವತಃ ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಅಂತಹ ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೆ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪಾರಾಶರೋ ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯಃ ಪರಾಶರಸುತಾವುಭೌ |

ವಿಸ್ರಾಯಾನೇನ ಭಾರ್ಯಾಯಾಂ ತೃತೀಯಃ ಕೃಷ್ಣ ಏವ ಚ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ದಯಶೀರ್ಷಾದಧೀತನಾನ್ |

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾನಿನಮಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತತಃ ಸನಕ ಏವ ಚ |

ಇತಿ ಗಾರುಡೇ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮದ್ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯೋಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಪಾರಾಶರೋ ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಾರಾಶರರು ಎಂದರೆ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯರಿಂದ ಕಲಿತರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಪಾರಾಶರರು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸರಲ್ಲ. 'ಪರಾಶರರಿಗೆ ವಿಪ್ರಕಾದ ಭಾರ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪಾರಾಶರ, ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯ ಎಂದು ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟಿದ್ದರು. ಬಳಿಕ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಮೂರನೆಯವರು, ಸತ್ಯವತಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದರು' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಪರಮೇಷ್ಟೀ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಮೇಷ್ಟಿಯು ಎಂದರೆ ವಿಶಾಖೆ ಪ್ರರುವನು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ ಕಲಿತನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಗರುಡಪ್ರರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ, ‘ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾದ ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತನು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸನಕನು ಕಲಿತನು’.

ಬ್ರಹ್ಮದಾರಣ್ಯಕಥಾಪ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

|| ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯ ||

ಜನಕರಾಜನ ಸಭೆಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಆಗಮನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಜನಕೋ ಹ ನೈದೇಹೋ ಬಹುದಕ್ಷಿಣೇನ ಯಜ್ಞೇನ ಈರ್ಜೇ | ತತ್ರ ಹ ಕುರುಪಾಂಚಾಲಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಭಿ ಸಮೇತಾ ಬಭೂವುಃ | ತಸ್ಯ ಹ ಜನಕಸ್ಯ ನೈದೇಹಸ್ಯ ನಿಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಬಭೂವ, ಕಃ ಸ್ವಿತ್ ಏಷಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಾಂ ಅನೂಚಾನತಮ ಇತಿ | ಸ ಹ ಗಮಾಂ ಸಹಸ್ರಮನುರೂಢ | ದಶ ದಶ ಸಾದಾ ಏಕೈಕಸ್ಯಾಃ ಶೃಂಗಯೋ-ರಾಬದ್ಧಾ ಬಭೂವುಃ |

ಹಿಂದೆ ವಿದೇಹಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಜನಕನೆಂಬ ರಾಜನು ಬಹಳ ದಕ್ಷಿಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಕುರು ಮತ್ತಾ ಪಾಂಚಾಲ ದೇಶಗಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಬಂದು ಸೇರಿದಿದ್ದರು. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ ಯಾರು? ಎಂದು ತಿಳಿಯುವ ಇಚ್ಛೆ ಜನಕನಿಗೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಸಾವಿರ ಹಸುಗಳನ್ನು ಯಾಗತಾಲೆಯ ಬಳಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಸುವಿನ ಕೊಂಬುಗಳಿಗೂ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ತೊಲ ಚಿನ್ನವನ್ನು ಹೊದಿಸಲಾಗಿತ್ತು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಾನ್ ಹೋವಾಚ ‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಭಗವಂತೋ ಯೋ ವೋ ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠಃ ಸ ಏತಾ ಗಾ ಉದಜತಾನಿ’ತಿ | ತೇ ಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ನ ದಧೃಷುಃ | ಅಥ ಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಸ್ವಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣ-ಮುನಾಚ- ‘ಏತಾಃ ಸೋಮ್ಯ ಉದಜ ಸಾಮಶ್ರವಾ’ ಇತಿ | ತಾ ಹೋದಾಚಕಾರ | ತೇ ಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಶ್ಚಕ್ರುಧುಃ | ‘ಕಥಂ ನೋ ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠೋ ಬ್ರೂನೀತ’ ಇತಿ |

ಬಳಿಕ ಜನಕನು ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ‘ಪೂಜ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೇ, ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಈ ಹಸುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಒಯ್ಯಲಿ’. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾರೂ ತಾವು ಉತ್ತಮ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ

ಕೊಳ್ಳಲು ಧೈರ್ಯತೋರಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನೊಬ್ಬನಿಗೆ 'ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹನಾದ ಸಾಮಶ್ರವಣೇ, ಈ ಹಸುಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗು' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅವನು ಅವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. 'ಈತನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ನಡುವೆ ತಾನೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ?' ಎಂದು ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಲ್ಲರೂ ಕೋಪಗೊಂಡರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಜನಕಸ್ಯ ವೈದೇಹಸ್ಯ ಹೋತಾ ಆಶ್ವಲೋ ಬಭೂವ | ಸ ಹ ಏನಂ ಪಪ್ರಚ್ಛ | 'ತ್ವಂ ನು ಖಲು ನೋ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಿಷೋಽಸಿ' ಇತಿ | ಸ ಹೋವಾಚ 'ನಮೋ ವಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಿಷಾಂ ಕುರ್ಮಃ ಗೋಕಾಮಾ ಏವ ವಯಂ ಸ್ತುಃ' ಇತಿ | ತಂ ಹ ತತ ಏವ ಪ್ರಪ್ಸುಂ ದಧ್ರೇ ಹೋತಾ ಆಶ್ವಲಃ |

ಜನಕರಾಜನಿಗೆ ಆಗ ಆಶ್ವಲನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಋತ್ವಿಜನಾಗಿದ್ದನು. ಅವನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರನ್ನು 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ನಮ್ಮ ಮಧ್ಯೆ ನೀವೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಿರುವಿರೇ?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಅವರು ಹೇಳಿದರು 'ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗೆ ನಾನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಕೇವಲ ಹಸುಗಳ ಮೇಲೆ ಆಸೆ ವುಳ್ಳವನು'. ಹೀಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಗೋಸಂಪತ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಹೋತೃ ಆಶ್ವಲನು ಅವರನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡಿದನು.

ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವ ಉಪಾಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋವಾಚ | 'ಯದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಮೃತ್ಯು ನಾ ಆಪ್ತಂ, ಸರ್ವಂ ಮೃತ್ಯುನಾ ಅಭಿಪನ್ನಂ, ಕೇನ ಯಜಮಾನೋ ಮೃತ್ಯೋರಾಪ್ತಿಮತಿಮುಚ್ಯತ' ಇತಿ | ಹೋತ್ರಾ ಋತ್ವಿಜಾ ಅಗ್ನಿನಾ ವಾಚಾ | ವಾಗ್ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಹೋತಾ | ತದ್ ಯೇಯಂ ವಾಕ್ ಸೋಯಮಗ್ನಿಃ, ಸ ಹೋತಾ, ಸ ಮುಕ್ತಿಃ, ಸಾ ಅತಿಮುಕ್ತಿಃ |

ಆಶ್ವಲನು ಕೇಳಿದನು 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಯಾವ ಮೃತ್ಯುವು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆಯೋ, ಯಾವ ಮೃತ್ಯುವು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸುಂಗಿದೆಯೋ ಆ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ?' ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರಿಸಿದರು. 'ಹೋತೃ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜ, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಾಕ್ ಇವರಲ್ಲಿದ್ದು ಇವರಿಂದ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತ ಹೋತೃ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಕ್ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಾಸು

ದೇವನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ವಾಕ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನೇ ಹೋತ್ರವಿನಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರ ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಾಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆ ವಾಸುದೇವನೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿ ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಹೋತ್ರವಿನಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕಸುಖವುಳ್ಳ ಅತಿಶಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಅವನೇ.

ಕಾಲದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ತಡೆಯುವ ಉಪಾಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚ | 'ಯದಿದಂ ಸರ್ವಮಹೋ-
ರಾತ್ರಾಭ್ಯಾಮಾಪ್ತಂ, ಸರ್ವಮಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾಮಭಿಪನ್ನಂ, ಕೇನ
ಯಜಮಾನೋಽಹೋರಾತ್ರಯೋರಾಪ್ತಿಮತಿ ಮುಚ್ಯತ' ಇತಿ | 'ಅಧ್ವ-
ಯುರ್ನಾ ಯತ್ಸಿಜಾ ಚಕ್ಷುಷಾ ಆದಿತ್ಯೇನ | ಚಕ್ಷುರ್ವೈಯಜ್ಞ-
ಸ್ಯಾಧ್ವಯುರ್ನಾ | ತದ್ ಯದಿದಂ ಚಕ್ಷುಃ ಸೋಽಸಾವಾದಿತ್ಯಃ, ಸೋ
ಧ್ವಯುರ್ನಾ, ಸ ಮುಕ್ತಿಃ, ಸಾ ಅತಿಮುಕ್ತಿಃ |

ಆಶ್ವಲನು ಕೇಳಿದನು. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಆಲಸ್ಯ ಮುಪ್ಪು ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವಿಕಾರಗಳು ಆವರಿಸಿವೆಯೋ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಯಾವ ವಿಕಾರಗಳು ನುಂಗುವುವೋ ಆ ವಿಕಾರಗಳ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ?' ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರಿಸಿದರು—'ಅಧ್ವರ್ಯು ವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜ ಚಕ್ಷುಷ್ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಇವರಲ್ಲಿದ್ದು, ಇವರಿಂದ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ, ಆಯಾ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಮುಕ್ತಿಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಚಕ್ಷುಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಚಕ್ಷುಷ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸಂಕರ್ಷಣನೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚಕ್ಷುಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆ ಸಂಕರ್ಷಣನೇ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಎಲ್ಲರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಅವನೇ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚ | 'ಯದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ವ-
ಪಶ್ವಾಪರಪಶ್ವಾಭ್ಯಾಮಾಪ್ತಂ, ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ವಪಶ್ವಾಪರಪಶ್ವಾಭ್ಯಾಮಭಿ-
ಪನ್ನಂ, ಕೇನ ಯಜಮಾನಃ ಪೂರ್ವಪಶ್ವಾಪರಪಶ್ವಯೋರಾಪ್ತಿಮತಿ

ಮುಚ್ಯತ' ಇತಿ | ಉದ್ಗಾತ್ರಾ ಋತ್ವಿಜಾ ನಾಯುನಾ ಪ್ರಾಣೇನ |
ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಉದ್ಗಾತಾ | ತದ್ ಯೋಜಯಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸ
ನಾಯುಃ, ಸ ಉದ್ಗಾತಾ, ಸ ಮುಕ್ತಿಃ, ಸಾಂತಿಮುಕ್ತಿಃ |

ಆಶ್ವಲನು ಕೇಳಿದನು, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹದನ್ನು
ಬುಕ್ಲಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸ ಮುಪ್ಪು ಮೊದಲಾದ
ಯಾವ ವಿಕಾರವು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆಯೋ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಯಾವ ವಿಕಾರವು ನುಂಗಿದೆಯೋ
ಆ ವಿಕಾರದ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿ
ಕೊಂಡು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ?' ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರಿಸಿದರು
'ಉದ್ಗಾತ್ರ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜ ವಾಯು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಇವರಲ್ಲಿದ್ದು ಆಯಾ ಕರ್ಮ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ ಆಯಾ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಯಜಮಾನನು
ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ
ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತ್ರನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಣ
ನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯುನಾಮಕನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ.
ಅವನೇ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತ್ರನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಕ್ತಿ
ಪ್ರದ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಅವನೇ.

ಮುಕ್ತಿಲೋಕಕ್ಕೆರುವ ಉಪಾಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚ | 'ಯದಿದಮಂತರಿಕ್ಷಮನಾ-
ರಂಭಣಂ ಇವ ಕೇನಾಕ್ರಮೇಣ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕ-
ಮಾಕ್ರಮತ' ಇತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಋತ್ವಿಜಾ ಮನಸಾ ಚಂದ್ರೇಣ |
ಮನೋ ನೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾ | ತದ್ ಯದಿದಂ ಮನಃ ಸೋಽಸೌ
ಚಂದ್ರಃ, ಸ ಬ್ರಹ್ಮಾ, ಸ ಮುಕ್ತಿಃ, ಸಾಂತಿಮುಕ್ತಿಃ ಇತ್ಯತಿ ಮೋಕ್ಷಾಃ |

ಆಶ್ವಲನು ಕೇಳಿದನು, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಆಧರಿಸಲಾಗದಂತೆ
ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಯಾವುದರ ಆಧಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಲೋಕವನ್ನು
ವಿರುತ್ತಾನೆ? ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರಿಸಿದರು—'ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜ ಮನಸ್ಸು
ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ ಇವರಲ್ಲಿದ್ದು ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ ಅನಿರುದ್ಧನ
ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಮುಕ್ತಿಲೋಕವನ್ನು ವಿರುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ
ಮನಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅನಿರುದ್ಧನೇ ಯಜ್ಞದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ
ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮನಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆ ಅನಿರುದ್ಧನೇ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ
ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ

ವಿಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಅವನೇ. ಇವು ಹೀಗೆ ಅತಿಶಯ ಮೋಕ್ಷಸಾಧಕಗಳಾದ ಉಪಾಸನೆಗಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಹೋತರ್ಯಗ್ನೌ ನಾಚಿ ಚೈವ ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಮುಕ್ತಿದಂ ಸ್ಮರೇತ್ |
ನಿತ್ಯಂ ಸ ಮುಚ್ಯತೇದ್ಧರ್ಯುಸೂರೈಶ್ಚಕ್ಷುಷ್ಣು ಯಃ ಸ್ಮರೇತ್ |
ಅಧಿಕಃ ಪ್ರಕಾಶ ಏನಾಸ್ಯ ಮುಕ್ತಾವನ್ಯೇಭ್ಯ ಇಷ್ಯತೇ |
ಮುಕ್ತೇಭ್ಯೋಽಪಿ ತಥೋದ್ಗಾತ್ರವಾಯುಪ್ರಾಣೇಷು ಯಃ ಸ್ಮರೇತ್ |
ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯೇದಧಿಕಾಹ್ಲಾದಸಂಯುತಃ |
ಮನೋಬ್ರಹ್ಮನಿಶೇಶೇಷು ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಸರ್ವದಾ ಸ್ಮರೇತ್ |
ಅಪ್ರಯತ್ನೇನ ಲೋಕಂ ಸ ವಿಷ್ಣೋರ್ಯಾತಿ ನ ಸಂಶಯಃ |

ಅನುವಾದ—ಹೋತ್ರ, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಾಕ್ ಇವರಲ್ಲಿಯೂ, ಅಧ್ವರ್ಯುಸೂರೈ ಚಕ್ಷುಷ್ ಇವರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನೆಂದು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ಮರಿಸುವವರು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಮತ್ತು ಹೀಗೆ ಸ್ಮರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡದ ಇತರ ಮುಕ್ತಿರಿಗಿಂತ ಈ ಮುಕ್ತರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಉದ್ಗಾತ್ರ ವಾಯು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಇವರಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವರೋ ಅವರು ಮುಕ್ತಿಹೊಂದಿ ಸುವಿಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಅಧಿಕ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಮನಸ್ಸು, ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರಲ್ಲಿ ಇರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನೆಂದು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡುವರೋ ಅವರು ಏನೂ ಕಷ್ಟವಿಲ್ಲದೆ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕವನ್ನು ಕುರಿತು ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹೋತ್ರಗ್ನಾದಿನಿ ನಾಮಾನಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಮುಖ್ಯತಃ |
ತತ್ಸಂಬಂಧಾತ್ ತದನ್ವೇಷಾಂ ಸ ನೈ ಹೋತ್ರಾದಿಕರ್ಮಕೃತ್ |
ತಸ್ಮಾದ್ ಹೋತ್ರಗ್ನಿನಾಗಾದೇರೈಕೈಂ ಶ್ರುತಿಷು ಚೋಚ್ಯತೇ |
ಹೋತ್ರಾದಿಷು ಚತುರ್ವೇಷ ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪದ್ಯಕ್ |
ವ್ಯವಸ್ಥಿತೋ ಹಿ ತಜ್ಞಾನಾದಚಿರಾತ್ ಮುಕ್ತಿಮೇಷ್ಯತಿ |
ಮುಕ್ತಿನಾಮಾ ಸ ಭಗವಾನ್ ಮೋಕ್ಷದತ್ತಾತ್ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋಽಧಿಕಸುಖಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಯತ್ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ |
ಮುಕ್ತಾವಪ್ಯತಿಮೋಕ್ಷಃ ಸ ತೇನ ದೇವಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಏತಾ ಹ್ಯುಪಾಸನಾ ನಿತ್ಯಂ ನೈವ ಯೋಗ್ಯಾ ನೃಣಾಂ ಶ್ರುತಾಃ |
ಅತಿಮುಕ್ತಿಪ್ರದಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ದೇವಾದ್ಯಾಸ್ತಾಸು ಯೋಗಿನಃ |

ಅನುನಾದ—ಹೋತ್ರ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳೂ ಪರಮಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ. ಅವನ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಯವರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನೇ ಹೋತ್ರ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿದ್ದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವರ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ಹೀಗೆ ಹೋತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕಗಳಾದುದರಿಂದಲೇ ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೋತ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಪಾಸುದೇವಾದಿ ರೂಪನಾಗಿ ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಹೋತ್ರ ಮೊದಲಾದವರ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಸಾಧಕನು ಬೇಗನೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸುವಿವಸ್ಥೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಅತಿಮುಕ್ತಿ ಎಂದೂ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೇವರ ಈ ಉಪಾಸನೆಗಳು ಮಾನವರಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಇವು ಅತಿಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಈ ರೀತಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಅರ್ಹರು.

ನಿವರಣೆ—ಹೋತ್ರ ಮೊದಲಾದವರ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಗಗಳೆಂದರೆ—

೧. ಹೋತ್ರ, ವಾಕ್, ಅಗ್ನಿ
೨. ಅಧ್ವರ್ಯು, ಚಕ್ಷುಷ್, ಅದಿತ್ಯ
೩. ಉದ್ಗಾತ್ರ, ವಾಯು, ಪ್ರಾಣ
೪. ಬ್ರಹ್ಮ, ಮನಸ್ಸು, ಚಂದ್ರ

ದೇವಪದವಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಉಪಾಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಸಂಪದಃ | ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚ | 'ಕತಿಭಿರಯಮದ್ಯ ಯುಗ್ಮಿಹೋತಾಃಸ್ವಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ಕರಿಸ್ಯತೀತಿ' | 'ತಿಸ್ಯಭಿರಿತಿ | 'ಕತಮಾಸ್ತಾಸ್ತಿಸ್ತ' ಇತಿ | 'ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಚ ಯಾಜ್ಯಾ ಚ ಶಸ್ಯೈವ ತ್ಯತೀಯಾ' | 'ಕಿಂ ತಾಭಿರ್ಜಯತೀತಿ' | 'ಯತ್ಕಿಂಚೇದಂ ಪ್ರಾಣಭೃದಿತಿ |

ಹೀಗೆ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಾದ ಉಪಾಸನೆಗಳ ಅನಂತರ ದೇವಪದವಿಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸಾಧನವಾದ ಉಪಾಸನೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಹೀಗಿದೆ—ಅಶ್ವಲನು ಕೇಳಿದನು, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಈ ಹೋತ್ರವು ಈ ದಿನ ಎಷ್ಟು ಯುಕ್ತಗಳಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ?' 'ಮೂರು ಯುಕ್ತಗಳಿಂದ'. 'ಆ ಮೂರು ಯಾವುವು?' 'ಮೊದಲನೆಯದು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ. ಎರಡನೆಯದು ಯಾಜ್ಯಾ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯದು

ಯದು ಶಸ್ಯಾ'. 'ಅವುಗಳಿಂದ ಏನು ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ?' 'ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ'.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಾಜ್ಞಾ ಶಸ್ಯಾ ಪುರೋವಾಕ್ಯಾ ಸಂಸ್ಥಿತಂ ಯೋ ಹರಿಂ ಸ್ಮರೇತ್ | ಸರ್ವಪ್ರಾಣಭೃತಾಮೀಶಃ ಸ ಭವೇನ್ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |

ಅನುವಾದ—ಯಾಜ್ಞಾ ಶಸ್ಯಾ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಯಾರು ಸ್ಮರಿಸುವನೋ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾಗುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾಜ್ಞ ವಲ್ಕೈತಿ ಹೋವಾಚ | ಕತ್ಯಯಮದ್ಯಾಧ್ವಯುರಸ್ಥಿನ್ ಯಜ್ಞ ಆಹುತೀರ್ಹೋಷ್ಯತೀತಿ | 'ತಿಸ್ರ' ಇತಿ | 'ಕತಮಾಸ್ತಾಸ್ತಿ ಸ್ರ' ಇತಿ | 'ಯಾ ಹುತಾ ಉಜ್ವಲಂತಿ, ಯಾ ಹುತಾ ಅತಿನೇದಂತೇ, ಯಾ ಹುತಾ ಅತಿಶೇರತೇ' | 'ಹಿಂ ತಾಭಿರ್ಜಯತೀತಿ' | 'ಯಾ ಹುತಾ ಉಜ್ವಲಂತಿ ದೇವಲೋಕಮೇವ ತಾಭಿರ್ಜಯತಿ | ದೀಪ್ಯತ ಇವ ಹಿ ದೇವಲೋಕಃ | ಯಾ ಹುತಾ ಅತಿನೇದಂತೇ ಪಿತೃಲೋಕಮೇವ ತಾಭಿರ್ಜಯತಿ ಅತೀನ ಹಿ ಪಿತೃಲೋಕಃ | ಯಾ ಹುತಾ ಅಧಿಶೇರತೇ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಮೇವ ತಾಭಿರ್ಜಯತಿ ಅಥ ಇವ ಹಿ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಃ |

ಆಶ್ವಲನು ಕೇಳಿದನು, 'ಯಾಜ್ಞ ವಲ್ಕೈರೇ ಈ ಆದ್ವಯುರ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ?' 'ಮೂರು'. 'ಆ ಮೂರು ಯಾವುವು?' 'ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಉಜ್ವಲವಾಗಿ ಉರಿಯುವ ಸಮಿತ್ ಮತ್ತು ಕುಪ್ಪ, ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಬಹಳ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವ ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಕೆಳಗೆ ಹೋಗಿ ತಳದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವ ಹಾಲು ಸೋಮರಸಗಳು ಇವೇ ಆ ಮೂರು ಆಹುತಿಗಳು'. 'ಆ ಆಹುತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಏನನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ?' 'ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಉರಿಯುವ ಆಹುತಿಗಳಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ ಯಜಮಾನನು ದೇವಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ದೇವಲೋಕವು ಉಜ್ವಲವಾಗಿದೆ. ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಬಹಳ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವ ಆಹುತಿಗಳಿಂದ ಪಿತೃಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪಿತೃಲೋಕವು ಬಹಳ ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ತಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ಆಹುತಿಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯಲೋಕ ಕೆಳಗಿದೆಯಷ್ಟೆ?'

ವಿವರಣೆ—ಉಜ್ವಲವಾದ ಆಹುತಿಯಿಂದ ಉಜ್ವಲವಾದ ದೇವಲೋಕವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದ ಮಾಡುವ ಆಹುತಿಯಿಂದ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವ ಪಿತೃಲೋಕ. ಪಿತೃ

ಗಳು ತಮ್ಮ ವಂತಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಅನಂದದಿಂದ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಭುಜತಟ್ಟಿ ಬಹಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ತಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಆಹುತಿಗಳಿಂದ ದೇವಲೋಕ ಪಿತೃಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಭೂಲೋಕ ಸುಖ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಜ್ಜ್ವಲಚ್ಛಬ್ದವದ್‌ದ್ರಾವಿಷ್ಟೇಕಮೇವ ಹರಿಂ ಸ್ಮರೇತ್ |
ಸರ್ವಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ ಲಭತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಉರಿಯುವ, ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಕೆಳಗೆ ಹರಿಯುವ ಎಲ್ಲ ಆಹುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಿಂದ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನೂ ಉಪಾಸಕನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚ | 'ಕತಿಭಿರಯನುದ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಯಜ್ಞಂ ದಕ್ಷಿಣತೋ ದೇವತಾಭಿಗೋಪಾಯತಿ' ಇತಿ | 'ಏಕಯಾ' ಇತಿ | 'ಕತಮಾ ಸಾ ಏಕಾ' ಇತಿ | 'ಮನ ಏನೇ'ತಿ | 'ಅನಂತಂ ನೈ ಮನಃ | ಅನಂತಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ | ಅನಂತಮೇವ ಸ ತೇನ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ' |

ಅಶ್ವಲನು ಕೇಳಿದನು, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋಷಿಜನು ಎಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯಾಗವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ?' 'ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ'. 'ಆ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ ಯಾರು?' 'ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖ. ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳು ಅನಂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದಮೇಲೆ ಅವನು ಅನಂತನೆಂದು ಬೇರೆ ದೇವ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅನಂತವಾದ ಎಷ್ಟು ಲೋಕವನ್ನು ಉಪಾಸಕನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮನಸೋ ದೇವತಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರ್ವದೇವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
ದೇವಬ್ರಹ್ಮಮನಃಸ್ವೇಕಂ ಯೋ ನಿಷ್ಣಂ ಸರ್ವದಾ ಸ್ಮರೇತ್ |
ಅನಂತನಾಮಕಂ ತೇನ ತಲ್ಲೋಕಂ ನಿತ್ಯಮುಶ್ನತೇ |
ನಿಶ್ಚಯೇನ ವಿನೋಕ್ಷ್ಯತ್ವಾದ್ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅನಂತಕಾಃ |
ಅನಂತನಾಮಕಂ ನಿಷ್ಣುಮುಪಾಸ್ಯಾಪಿ ಹ್ಯನಂತಕಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳು, ಚತುರ್ಮುಖ

ಬ್ರಹ್ಮ, ಮನಸ್ಸು ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಯಾರು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ಮರಿಸು ವರೋ ಅವರು ಆ ಸ್ಮರಣೆಯಿಂದ ಅನಂತ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ನಿತ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕ ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಭಾಗಿಗಳಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನಂತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅನಂತನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅವರಿಗೆ ಅನಂತ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಅಭೀಷ್ಟಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—‘ಯಾಜ್ಞ ವಲ್ಕ್ಯೇ’ತಿ ಹೋನಾಚ | ‘ಕತ್ಯಯಮದ್ಯೋದ್ಗಾ-
ತಾಽಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾಃ ಸ್ತೋಷ್ಯತೀತಿ | ‘ತಿತ್ರ’ ಇತಿ |
‘ಕತಮಾಸ್ತಾಸ್ತಿತ್ರ’ ಇತಿ | ‘ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾ ಚ ಯಾಜ್ಯಾ ಚ
ಶಸ್ಯೈವ ತೃತೀಯಾ’ | ‘ಕತಮಾಸ್ತಾ ಯಾ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮಿ’ತಿ | ‘ಪ್ರಾಣ
ಏವ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾ, ಅಪಾನೋ ಯಾಜ್ಯಾ, ನ್ಯಾನಃ ಶಸ್ಯಾ’ | ‘ಕಿಂ
ತಾಭಿರ್ಜಯತೀತಿ | ‘ಪೃಥಿವೀಲೋಕನೇವ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಯಾ
ಜಯತಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಂ ಯಾಜ್ಯಯಾ, ದ್ಯುಲೋಕಂ ಶಸ್ಯಯಾ |
ತತೋ ಹ ಹೋತಾ ಆಶ್ವಲ ಉಪರರಾಮ | ಇತ್ಯಾಶ್ವಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ |

ಅಶ್ವಲನು ಕೇಳಿದನು, ‘ಯಾಜ್ಞ ವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಉದ್ಗಾತ್ರವು ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ
ವಿಷ್ಣು ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾನೆ?’ ‘ಮೂರು’.. ‘ಆ ಮೂರು
ಯಾವುವು?’ ‘ಮೂರನೆಯದು ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾ, ಎರಡನೆಯದು ಯಾಜ್ಯಾ
ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯದು ಶಸ್ಯಾ’. ‘ಹೇಹದಲ್ಲಿ ಈ ಗುಹೆಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು
ಯಾರು?’ ‘ಪ್ರಾಣನೇ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯದ ಅಭಿಮಾನಿ. ಅಪಾನನು ಯಾಜ್ಯಾಭಿ
ಮಾನಿ. ವ್ಯಾನನು ಶಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿ’. ‘ಯಜಮಾನನು ಅವುಗಳಿಂದ ಏನನ್ನು ಪಡೆ
ಯುತ್ತಾನೆ?’ ‘ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಾಣನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಅನಿರುದ್ಧನ
ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಪೃಥಿವೀಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾಜ್ಯಾಭಿಮಾನಿ
ಅಪಾನನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಅನಿರುದ್ಧನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವನ್ನೂ
ಶಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ವ್ಯಾನನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಅನಿರುದ್ಧನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ
ವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ’. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞ ವಲ್ಕ್ಯರು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನೂ ಉತ್ತರಿಸಿ
ಹುದರಿಂದ ಹೋತ್ರ ಅಶ್ವಲನು ಸುಮ್ಮನಾದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುರೋನಾಕ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಾಣಾದಿಷೂಪಾಸಾಂ ಕರೋತಿ ಯಃ |
ಏಕನೇನ ಹರಿಂ ಲೋಕವ್ಯಾಪ್ತಿನೇನ ಲಭೇದಸೌ |

ಅನುನಾದ—ಪುರೋವಾಕ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಹರಿಯನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅತ್ರಾಪಿ ನಾಸುದೇವಾದ್ಯಾಶ್ಚ ತ್ವಾರೋ ದೇವತಾಃ ಸ್ತೃತಾಃ |
 ದೇವಾನಾಂ ಪದಹೇತುತ್ವಾತ್ ಸಂಪನ್ನಾನ್ಮ್ಯ ಉಪಾಸನಾಃ |
 ಮುಕ್ತಾ ಭೋಗವಿಶೇಷಸ್ಯ ಹೇತುತ್ವಾಚ್ಚ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |
 ಏತಾಶ್ಚ ದೇವತಾಯೋಗ್ಯಾ ನ ಮನುಷ್ಯೇಷು ಕುತ್ರಚಿತ್ |
 ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಾದ್ ಗುಣಾಧಿಕ್ಯಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
 ಇತಿ ಪರಮಶ್ರುತೌ |

||ಇತ್ಯಾಶ್ಚಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ||

ಅನುನಾದ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್, ಆಹುತಿ, ಮನಸ್ ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಿಯ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು ನಿಯಾಮಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಈ ಉಪಾಸನೆಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಸುವಿವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧನಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪದ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಉಪಾಸನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹರು. ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರೂ ಈ ಉಪಾಸನೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಹರಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಫಲ ಲಭಿಸುವುದು ಎಂದು ಪರಮಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆಶ್ವಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಷ್ಟು ? ವಿಷಯಗಳೆಷ್ಟು ?

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಜಾರತ್ಕಾರನ ಆರ್ತಭಾಗಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ‘ಯಾಜ್ಞ-
 ನಲ್ಕೈತಿ ಹೋವಾಚ | ‘ಕತಿ ಗ್ರಹಾಃ ಕತ್ಯತಿಗ್ರಹಾಃ’ ಇತಿ | ‘ಅಷ್ಟಾ-
 ಗ್ರಹಾ ಅಷ್ಟಾನತಿಗ್ರಹಾ’ ಇತಿ | ‘ಯೇ ತೇ ಅಷ್ಟಾ ಗ್ರಹಾ ಅಷ್ಟಾನತಿ-
 ಗ್ರಹಾಃ ಕತಮೇ ತೇ’ ಇತಿ |

ಅನಂತರ ಜರತ್ಕಾರುವಿನ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಆರ್ತಭಾಗನು ಕೇಳಿದನು, ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಷ್ಟು ? ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳು ಎಷ್ಟು ?’

‘ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂಟು, ವಿಷಯಗಳೂ ಎಂಟು’. ‘ಆ ಎಂಟು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳು ಯಾವುವು?’

ಉಪನಿಷತ್—‘ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಗ್ರಹಃ | ಸೋಽಸಾನೇನಾತಿಗ್ರಹೇಣ ಗೃಹೀತಃ | ಅಸಾನೇನ ಹಿ ಗಂಧಾನ್ ಜಿಘ್ರತಿ |

ವಾಗ್ ವೈ ಗ್ರಹಃ | ಸ ನಾಮ್ನಾತಿಗ್ರಹೇಣ ಗೃಹೀತಃ | ವಾಚಾ ಹಿ ನಾಮಾನ್ಯಭಿವದತಿ |

ಜಿಹ್ವಾ ವೈ ಗ್ರಹಃ | ಸ ರಸೇನಾತಿಗ್ರಹೇಣ ಗೃಹೀತಃ | ಜಿಹ್ವಯಾ ಹಿ ರಸಾನ್ ವಿಚಾನಾತಿ |

ಚಕ್ಷುರ್ವೈ ಗ್ರಹಃ | ಸ ರೂಪೇಣ ಅತಿಗ್ರಹೇಣ ಗೃಹೀತಃ | ಚಕ್ಷುಷಾ ಹಿ ರೂಪಾಣಿ ಪಶ್ಯತಿ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ವೈ ಗ್ರಹಃ | ಸ ಶಬ್ದೇನಾತಿಗ್ರಹೇಣ ಗೃಹೀತಃ | ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಹಿ ಶಬ್ದಾನ್ ಶೃಣೋತಿ |

ಮನೋ ವೈ ಗ್ರಹಃ | ಸ ಕಾಮೇನಾತಿಗ್ರಹೇಣ ಗೃಹೀತಃ | ಮನಸಾ ಹಿ ಕಾಮಾನ್ ಕಾಮಯತೇ |

ಹಸ್ತೋ ವೈ ಗ್ರಹಃ | ಸ ಕರ್ಮಣಾತಿಗ್ರಹೇಣ ಗೃಹೀತಃ | ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಹಿ ಕರ್ಮ ಕರೋತಿ |

ತ್ವಗ್ ವೈ ಗ್ರಹಃ | ಸ ಸ್ಪರ್ಶೇನಾತಿಗ್ರಹೇಣ ಗೃಹೀತಃ | ತ್ವಚಾ ಹಿ ಸ್ಪರ್ಶಾನ್ ವೇದಯತೇ | ಇತ್ಯೆಷ್ಟೈ ಗ್ರಹಾಃ ಅಷ್ಟಾನತಿಗ್ರಹಾಃ |

ಫ್ರಾಣವು ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. ಅದು ಗಂಧದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು ಫ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಆಫ್ರಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಾಗ್ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. ಅದು ನಾಮದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ನಾಮಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ರಸನೆಯೂ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. ಅದು ರಸದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು ರಸನೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ರಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಚಕ್ಷುಸ್ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. ಅದು ರೂಪದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಜೀವನು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೋತ್ರವೂ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ, ಅದು ಶಬ್ದದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮನಸ್ಸು ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. ಅದು ಇಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ.

ಹಸ್ತವೂ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. ಅದು ಕರ್ಮದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು ಹಸ್ತೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಕರ್ಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ತ್ವಕ್ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. ಅದು ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಪಾದ ಪಾಯು ಉಪಸ್ಥಗಳನ್ನು ಪಾಣೇಂದ್ರಿಯದ ಜೊತೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದಾಗಿ ಭಾವಿಸಿದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂಟು, ವಿಷಯಗಳು ಎಂಟು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ಕ್ರಮಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿನಾನಿಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೈತಿ ಹೋನಾಚ | ‘ಯದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಮೃತ್ಯೋರನ್ನಂ ಕಾಸ್ವಿತ್ ಸಾ ದೇವತಾ ಯಸ್ಯಾ ಮೃತ್ಯುರನ್ನಮಿತಿ | ‘ಅಗ್ನಿರ್ನೈ ಮೃತ್ಯುಃ | ಸೋಽಪಾನುನ್ನಮ್ | ಅಪ ಪುನರ್ನ್ಯತ್ಯಂ ಜಯತಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ |

ಆರ್ತಭಾಗನು ಕೇಳಿದನು, ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಇಂದ್ರಿಯ ಹಾಗೂ ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಯಾವ ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ತುತ್ತಾಗುವರೋ ಆ ಮೃತ್ಯುದೇವತೆ ಯಾರು? ಆ ಮೃತ್ಯುವು ಯಾರಿಗೆ ತುತ್ತಾಗುವರೋ ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು?’ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು, ‘ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನೇ ಆ ಮೃತ್ಯು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಪಾನಾಮಕ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಲಯಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತಿಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೈತಿ ಹೋನಾಚ | ‘ಯತ್ರಾಯಂ ಪುರುಷೋ ಮ್ರಿಯತೇ ಉದಸ್ಮಾತ್ ಸ್ರಾಣಾಃ ಕ್ರಾನುಂತ್ಯಾಹೋ ನೇತಿ | ನೇತಿ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಅತ್ರೈವ ಸಮವನೀಯಂತೇ, ಸ ಉಚ್ಛ್ರಯತಿ, ಆಧ್ಮಾಯತಿ | ಆಧ್ಮತೋ ಮೃತಃ ಶೇತೇ |

ಆರ್ತಭಾಗನು ಕೇಳಿದನು, ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಆತ್ಮತ್ವ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ಮೃತನಾದಾಗ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಹೊಂದುವನೋ ಇಲ್ಲವೋ?’ ‘ಇಲ್ಲ. ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮುಂತಾದ ದ್ವಾರಗಳಿಂದಲೇ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನನ್ನು ಕರೆದೊಯ್ಯುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ದೇಹವು ಉದಿಕ್ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಗಾಳಿಯಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಗಾಳಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ನಿಷ್ಕ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉಪನಿಷತ್—‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇ’ತಿ ಹೋನಾಚ | ‘ಯತ್ರಾಯಂ ಪುರುಷೋ ಮ್ರಿಯತೇ ಕಿಮೇನಂ ನ ಜಹಾತೀ’ತಿ | ‘ನಾನು’ ಇತಿ | ‘ಅನಂತಂ ನೈ ನಾನು | ಅನಂತಾ ನಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ | ಅನಂತಮೇವ ಸ ತೇನ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ |

ಆರ್ತಭಾಗನು ಕೇಳಿದನು, ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತನಾದಾಗ ಯಾವುದು ಇವನನ್ನು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ?’ ‘ಹೆಸರು’. ಎಲ್ಲ ಬಿಟ್ಟು ಹೋದರೂ ಹೆಸರು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೆಸರಿಗೆ ಅವಸಾನವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ನಾಶರಹಿತರಾಗಿರುವಾಗ ಅವರ ಹೆಸರಿಗೆ ನಾಶವಿರಬಹುದೇ?’ ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನು ವಿದ್ವಾಂಸನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇ’ತಿ ಹೋನಾಚ | ‘ಯತ್ರಾಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ನೃತಸ್ಯ ಅಗ್ನಿಂ ವಾಗ್ವೈತಿ, ವಾತಂ ಪ್ರಾಣಃ, ಚಕ್ಷುರಾದಿತ್ಯಂ, ಮನಶ್ಚಂದ್ರಂ, ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ, ಸೃಧಿವೀಂ ಶರೀರಂ, ಆಕಾಶಮಾತ್ಮಾ, ಓಷಧೀರ್ಲೋಮಾನಿ, ವನಸ್ಪತೀನ್ ಕೇಶಾಃ, ಅಪ್ಸು ಲೋಹಿತಂ ಚ ರೇತಶ್ಚ ನಿಧೀಯತೇ | ಕ್ಷ ಅಯಂ ತದಾ ಪುರುಷೋ ಭವತೀ’ತಿ | ‘ಆಹರ ಸೋಮ್ಯ ಹಸ್ತಮಾರ್ತಭಾಗ, ಅನಾನೇವೈತಸ್ಯ ವೇದಿಷ್ಯಾವಃ, ನ ನಾನೇತ್ ತತ್ ಸ ಜನ’ ಇತಿ | ತೌ ಹೋತ್ಕ್ರಮ್ಯ ಮಂತ್ರಯಾಂ—ಚಕ್ರಾತೇ | ತೌ ಹ ಯದೂಚತುಃ, ಕರ್ಮ ಹೈವ ತದೂಚತುಃ | ಅಥ ಯತ್ ಪ್ರಶಶಂಸತುಃ, ಕರ್ಮ ಹೈವ ತತ್ ಪ್ರಶಶಂಸತುಃ | ‘ಪುಷ್ಕೋ ವೈ ಪುಷ್ಕೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಭವತಿ, ಸಾಪಃ ಸಾಪೇನೇ’ತಿ | ತತೋ ಹ ಜಾರತ್ಮಾರನ ಆರ್ತಭಾಗ ಉಪರರಾನು | ಇತ್ಯಾರ್ತಭಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ |

ಆರ್ತಭಾಗನು ಕೇಳಿದನು, ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಜೀವನು ಮರಣ ಹೊಂದುವಾಗ ಅವನ ವಾಗ್ನಿದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿಯು ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ಅಧಿದೈವದ ತನ್ನ ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ಜೀವನ ಜೊತೆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯು ವಾಯುವನ್ನೂ, ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ, ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಚಂದ್ರನನ್ನೂ, ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳು ದಿಗ್ವೇದಿಗಳನ್ನೂ, ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ, ದ್ರವಮೂಲಗಳಿಗಿರುವ

ಪರಮಾತ್ಮನು ದೊರಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನೂ, ರೋಮಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಸಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ, ಕೇಶಾಭಿಮಾನಿಗಳು ವೃಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ, ರಕ್ತ ಮತ್ತು ರೇತಸ್ಸುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಈ ಮೃತ ಜೀವನು ಎಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ?' ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು, 'ಆರ್ತಭಾಗ, ಕೈಯನ್ನು ಕೊಡು. ನಾವಿಬ್ಬರೇ ರಹಸ್ಯವಾದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರೋಣ. ಆಯೋಗ್ಯ ಜನರು ನಮ್ಮಿಂದ ಆ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಾರದು'. ಏಳಿಕೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಎದ್ದು ಹೋಗಿ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಮಾತಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಮಾತಾಡಿಕೊಂಡುದು ಕರ್ಮಫಲದಾತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ. ಅವರು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದುದೂ ಕರ್ಮಫಲದಾತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ. ಮೃತನಾದ ಜೀವನು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವೆನೆಂದರೆ, ಆತ ಪುಣ್ಯ ಮಾಡಿದ್ದರೆ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮನಿಯಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪ ಮಾಡಿದ್ದರೆ ಪಾಪನಿಯಾಮಕನಾಚ್ಛೆಯಿಂದ ನರಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನಾಂತರ್ಗತ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ'. ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರ ನೀಡಿದುದರಿಂದ ಆರ್ತಭಾಗನೂ ಸುಮ್ಮನಾದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಆಕಾಶಂ ಪರಮಾತ್ಮನಮೇವ |

ಕೇಚಿತ್ತು ಮಾನುಷಾ ಮುಕ್ತಿಮನುತ್ಕರ್ಮೈವ ದೇಹತಃ |
 ದೇಹಸಾತೇ ತು ದೇಹಸ್ಯ ದೋಷಾನ್ ಭುಕ್ತ್ಯೈವ ಸರ್ವಶಃ |
 ನುರಣೋಚ್ಯುತತಾದೀಂಸ್ತು ಸ್ವಕೀಯಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮಜಾನ್ |
 ದೇಹೇ ಕ್ಷೀಣೇ ತು ಗಚ್ಛಂತಿ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಷ್ಣುಮನುಜ್ಜಯಾ |
 ಪುನರತ್ಮೈವ ತಿಸ್ತಂತಿ ನಿತ್ಯಾನಂದೈಕ ಭೋಗಿನಃ |
 ದೇಹಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯ ದೇವಾಸ್ತು ಯಾಂತಿ ವಿಷ್ಣುಂ ಸನಾತನಮ್ |
 ದೇಹಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯ ಯಾತಾನಾಂ ದೇವಾ ಭಾಗತ ಏವ ತು |
 ಸ್ವಾಧಿದೈವಂ ನೃಜಂತ್ಯದ್ಧಾ ಭಾಗತೋಽನು ನೃಜಂತಿ ತಾನ್ |

ಅನುನಾದ—‘ಆಕಾಶಮಾತ್ಮಾ’ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯ ಹೃದಯದೊಳಗಿನ ಪರಮಾತ್ಮ ರೂಪವು ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕೇವಲ ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಅಪರೋಕ್ಷಿಗಳಾದ ಕೆಲವು ಅಲ್ಪಮನುಷ್ಯರು ದೇಹದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯ ಮೂಲಕ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ದೇಹವು ಬಿದ್ದು ಹೋಗುವ ಕಾಲ ಬಂದಾಗ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮದ ಫಲವಾಗಿ ಮರಣ ಕಾಲದ ಬಾವು ಮೊದಲಾದ ದೇಹದ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳನ್ನೂ

ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಿ ದೇಹ ಕ್ಷೀಣವಾದಾಗ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಮಾಡದೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿ ಲಿಂಗಭಂಗರೂಪಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಒಮ್ಮೆ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನ ಅನುಮತಿಯಿಂದ ಪುನಃ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಶಾಶ್ವತ ಮುಕ್ತಿ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಿಸಿ ತಮ್ಮ ಮೂಲರೂಪವನ್ನೂ, ಚತುರ್ಗುಣೋಪಾಸಕರಾದ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಉತ್ಕ್ರಮಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಹೊಂದುವರು. ಜೀವ ಮರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮನ್ನು ಕರೆದೊಯ್ಯುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸುವರು. ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ರೂಪವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಿಸಿದ ಜೀವರ ಜೊತೆಗೇ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಪರಮಪುತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆಕಾಶಾಖ್ಯಂ ಸ್ವರೂಪಂ ತು ವಿಷ್ಣುಸ್ತದ್ಧೃವಿ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
ಭಾಗತೋ ಭಾಗತಶ್ಚೈತಾನನುಯಾತಿ ಜನಾರ್ದನಃ |
ಜ್ಞಾನಸ್ಥಿತೇನ ರೂಪೇಣ ದೇವಾನಾಂ ಮುಕ್ತಿದೋ ಹರಿಃ |
ಪುಣ್ಯಸ್ಥಿತೇನ ರೂಪೇಣ ಸ್ವರ್ಗಂ ನಿರಯಮನ್ಯಗಃ |
ರಹಸ್ಯನೇತದ್ಭೇದವಾನಾಂ ವಿದುಃ ಕರ್ಮೀತಿ ಮಾನುಷಾಃ |
ತಸ್ಮಾನ್ನೈವ ಜನೇಷ್ಟೇತದ್ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕರ್ಮ ಪ್ರಕಾಶಯೇತ್ |

ಇತಿ ಚ |

ಅತಃ ಏನ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ನ ಜನೇಷೂವಾಚ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಆಕಾಶ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ತನ್ನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಈ ಜೀವರ ಜೊತೆಗೇ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ದೇವತೆಗಳು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಪುಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪದಿಂದ ಪುಣ್ಯವಂತರಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಪಾಪದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪದಿಂದ ಪಾಪಿಗಳಿಗೆ ನರಕವನ್ನು ಕೊಡುವನು.

ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನೆಂಬ ವಿಷಯವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೊತ್ತಿರುವ ವಿಷಯ. ಮನುಷ್ಯರು ಪುಣ್ಯ-ಪಾಪ

ಕರ್ಮಗಳು ಸ್ವರ್ಗ-ನರಕಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ದೇವರಹಸ್ತವಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಾರಣ ಜನಗಳಿಗೆ ಹೇಳಬಾರದು ಎಂದು ಪರಮಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸಾಧಾರಣ ಜನಗಳಿಗೆ ದೇವರಹಸ್ತವನ್ನು ತಿಳಿಸಬಾರದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಜನರ ಮಧ್ಯೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕರ್ಮನಾಮಾ ತು ಭಗವಾನ್ ಫಲಕರ್ತೃತ್ವತೋ ಹರಿಃ |

ಸಾತನಾತ್ ಸಾಪನಾಮಾಸೌ ಪುನಾತೇಃ ಪುಣ್ಯನಾಮನಾನ್ |

ಇತಿ ಭಾರತೇ |

|| ಇತ್ಯಾರ್ಥಭಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುನಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಕರ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನರಕದಲ್ಲಿ ಬೀಳಿಸುವುದರಿಂದ ಪಾಪ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಪುಣ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರ್ಥಭಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ವಿಸ್ತಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಭುಜ್ಯುರ್ಲಾಹ್ಯಾಯನಿಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಯಾಜ್ಞವ-
ಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚ | ನುದ್ರೇಷು ಚರಕಾಃ ಸರೈವ್ರಜಾನು | ತೇ
ಪತಂಜಲಸ್ಯ ಕಾಪ್ಯಸ್ಯ ಗೃಹಾನ್ಯಮು | ತಸ್ಯಾಸೀದ್ ದುಹಿತಾ ಗಂಧರ್ವ
ಗೃಹೀತಾ | ತಮಪೃಚ್ಛಾಮು, ಕೋಽಸೀತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ಸುಧ-
ನ್ವಾಽಽಂಗಿರಸ ಇತಿ | ತಂ ಯದಾ ಲೋಕಾನಾಮಂತಾನಪೃಚ್ಛಾಮು
ಅಭೈನಮಬ್ರೂಮು ಕ್ವ ಸಾರೀಕ್ಷಿತಾ ಅಭವನ್ ಇತಿ | ಕ್ವ ಸಾರೀಕ್ಷಿತಾ
ಅಭವನ್ | ಸ ತ್ವಾ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಕ್ವ ಸಾರೀಕ್ಷಿತಾ
ಅಭವನ್ನಿತಿ |

ಅನಂತರ ಲಹರಿ ಮಗನಾದ ಭುಜ್ಯುವು ಇವರನ್ನು ಕೇಳಿದನು. . 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ನಾವು ಮದ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದೆವು. ಆಗ ಕಪಿಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪತಂಜಲನ ಮನೆಗೆ ಹೋದೆವು. ಅವನ ಮಗಳು ಗಂಧರ್ವನ ಆದೇಶಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದ್ದಳು. ಆ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ನೀನು ಯಾರು ಎಂದು ಕೇಳಿವೆವು. ಆಂಗಿರಸ ಋಷಿಗಳ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸುಧನ್ವ ಎಂದು ಅವನು ಹೇಳಿದನು. ಲೋಕಗಳ ಪರಿಮಾಣಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಅವನನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಕಲ್ಪಗಳ ಮನ್ವಧರೂ ಮುಕ್ತರಾದಾಗ

ಎಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದವು. ಮುಕ್ತರಾದ ಮನ್ಮಥರು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ ? ನಾನು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಮುಕ್ತರಾದ ಮನ್ಮಥರು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ ?'

ಭಾಷ್ಯ—ಪಾರೀಕ್ಷಿತಾಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಪಾರೀಕ್ಷಿತಾಃ ಎಂದರೆ ಮನ್ಮಥರು.

ನಿನರಣೆ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥರನ್ನು ಪಾರೀಕ್ಷಿತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪರೀಕ್ಷಿತ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣು. ಪಾರೀಕ್ಷಿತ ಎಂದರೆ ಪರೀಕ್ಷಿತನ ಮಗ. ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಗ ಮನ್ಮಥ. ಪಾರೀಕ್ಷಿತಾಃ ಎಂಬ ಒಂದುವಚನದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಕಲ್ಪಗಳ ಮನ್ಮಥರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋವಾಚ | ಉವಾಚ ನೈ ಸೋಽಗಚ್ಛನ್ ನೈ ತೇ ತದ್ ಯತ್ರಾಶ್ವಮೇಧಯಾಜಿನೋ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ | ಕ್ಷನು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಜಿನೋ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ | ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಂ ನೈ ದೇವರಥಾಹ್ವಾನ್ಯಾನಿ ಅಯಂ ಲೋಕಃ | ತಂ ಸಮಂತಂ ಪೃಥಿವೀ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ ಸರ್ಯೇತಿ | ತಾಂ ಸಮಂತಂ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ ಸಮುದ್ರಃ ಪರೈತಿ | ತದ್ ಯಾವತೀ ಹ್ವರಸ್ಯ ಧಾರಾ ಯಾವದ್ ನಾ ಮಕ್ಷಿಕಾಯಾಃ ಪತ್ರಂ ತಾನಾನಂತರೇಣಾಕಾಶಃ | ತಾನಿಂದ್ರಃ ಸುಪಣೋ ಭೂತ್ವಾ ವಾಯುನೇ ಸ್ರಾಯಚ್ಛತ್ | ತಾನ್ ವಾಯುರಾತ್ಮನಿ ಧಿತ್ವಾ ತತ್ರಾಗಮಯದ್ ಯತ್ರಾಶ್ವಮೇಧಯಾ- ಜಿನೋಽಭವನ್ ಇತ್ಯೇವಮಿವ ನೈ | ಸ ವಾಯುಮೇವ ಪ್ರಶಶಂಸ | ತಸ್ಮಾದ್ ವಾಯುರೇವ ವ್ಯಷ್ಟಿಃ | ವಾಯುರೇವ ಸಮಷ್ಟಿಃ | ಅಪ ಪುನರ್ವೃತ್ತ್ಯಂ ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ತತೋ ಹ ಭುಜ್ಯುರ್ಲಾ- ಹ್ಯಾಯನಿರುಪರರಾಮ | ಇತಿ ಭುಜ್ಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ||

'ಹಿಂದಿನ ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಕಲ್ಪಗಳ ಇಂದ್ರರು ಮುಕ್ತರಾದಾಗ ಎಲ್ಲಿ ಇರುವರೋ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಮನ್ಮಥರೂ ಇರುವರು ಎಂದು ಗಂಧರ್ವನು ಹೇಳಿದನಷ್ಟೆ ?' ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. 'ಇಂದ್ರರು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ ?' ಮೂವತ್ತೆರಡು ಮಹಾರ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ರಥವು ಎಷ್ಟು ಯೋಜನಗಳನ್ನು ಕ್ರಮಿಸುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಯೋಜನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಲೋಕ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಲೋಕದ ಎರಡರಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು ಲೋಕದ ಸುತ್ತಲೂ ಇದೆ. ತಮಸ್ಸಿನ ಎರಡರಷ್ಟು ಅಳತೆಯುಳ್ಳ ಘನೋದಕ ಸಮುದ್ರವು ತಮಸ್ಸಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಇದೆ. ಅದರಾಚೆ ಸಿಗುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕಾಹದಲ್ಲಿ

ಕ್ಷೌರಿಕನ ಕತ್ತಿಯ ಅಲುಗಿನಂತೆ, ನೋಡಿದ ರೆಕ್ಕೆಯಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವ ಅವಕಾಶ ವಿದೆ. ಪುರುಷರೂಪಿ ಗರುಡನು ತನ್ನದೇ ಆದ ಹಕ್ಕಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮನ್ಮಥರನ್ನು ಆ ಅವಕಾಶದ ಮೂಲಕ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಒಯ್ದು ವಾಯು ದೇವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುದೇವನು ಮುಂದೆ ಆ ಮನ್ಮಥರನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ನೂರು ಅಶ್ವಮೇಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಇಂದ್ರರು ಎಲ್ಲಿರುವರೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮೋಕ್ಷದಾತ ವಾಯುವೆಂದು ನಾನು ಹೊಗಳುತ್ತೇನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಗಂಧರ್ವನೂ ವಾಯುವನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವೇ ವ್ಯಷ್ಟಿ, ವಾಯುವೇ ಸಮಷ್ಟಿ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನು ಅವಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಭುಜ್ಯಾ ವಿರಮಿಸಿದನು.

ವಿನರಣೆ—ದೇವ, ಋಷಿ, ಪಿತೃ, ಯಕ್ಷ, ಗಂಧರ್ವ, ಮಾನುಷ, ಉರಗ, ಅಸುರ ಎಂದು 'ವಿ' ಅಂದರೆ ವಿವಿಧವಾದ ಎಂಟು ವರ್ಗದ ಜೀವನರನ್ನು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುವನಾದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ವ್ಯಷ್ಟಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಗರುಡ, ರುದ್ರ, ಶೇಷ, ಇಂದ್ರ ಇವರು ನಾಲ್ವರು ಮತ್ತು ಇವರ ಪತ್ನಿಯರು ನಾಲ್ವರು ಹೀಗೆ 'ಸಂ' ಎಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣರಾದ ಎಂಟು ಮಂದಿಯನ್ನೂ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುವನಾದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಮಷ್ಟಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಜಿನ ಇಂದ್ರಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಜನಃ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಕಾಮನಾಮಾಸೌ ಸಾರೀಕ್ಷಿತ ಇತೀರಿತಃ |

ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾತ್ ಸರೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರೀಕ್ಷಿದಿತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |

ತತ್ಪುತ್ರತ್ವಾತ್ ಕಾಮದೇವಃ ಸಾರೀಕ್ಷಿತ ಇತಿ ಸ್ಫುಟಃ |

ಶತಾಶ್ವಮೇಧಯಾಜಿತ್ವಾದಿಂದ್ರಾ ಏವಾಶ್ವಮೇಧಿನಃ |

ಅತೀತಾನಾಗತಾನಾಂ ಚ ಕಾಮಾನಾಂ ವಜ್ರಿಣಾಮಪಿ |

ಏಕಮೇವ ಹಿ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ಥಾನಂ ನೇದೋದಿತಂ ಸದಾ |

ಇಂದ್ರನಾಮಾ ತು ಗರುಡಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದೇವ ಕಥ್ಯತೇ |

ತಸ್ಯ ರೂಪದ್ವಯಂ ನಿತ್ಯಂ ಸೌಪರ್ಣಂ ಪೌರುಷಂ ತಥಾ |

ತತ್ರ ಪೌರುಷರೂಪೀ ಸನ್ ಭೂತ್ವಾ ಸೌಪರ್ಣರೂಪವಾನ್ |

ಕಾಮದೇವಾನುಪಾದಾಯ ಮುಕ್ತಾ ವಾಯೋಃ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ |

ವಾಯುಸ್ತಾನ್ ಸ್ವಶರೀರಸ್ಥಾನ್ ಕೃತ್ವೇಂದ್ರಾ ಯತ್ರ ಮುಕ್ತಿಗಾಃ |

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕೇ ವಿಷ್ಣಾವೇವಂ ವಾಯುರ್ಹಿ ನೋಕ್ಷದಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವೋತ್ತಮೋ ವಾಯುರ್ವಿನಿಧಂ ತು ಯದಪ್ಯಕಮ್ |

ದೇವಾನಾನ್ ಋಷೀನ್ ಪಿತೃನ್ ಯಕ್ಷಾನ್ ಗಂಧರ್ವಾನ್

ಮಾನುಷೋರಗಾನ್ |

ಅಸುರಾಂಶ್ಚ ವಶೇ ನಿತ್ಯಂ ನಯತ್ಯಮಿತ ಪೌರುಷಃ |
 ಸಂಪೂರ್ಣಾಂಶ್ಚ ಸುಪರ್ಣೇಶಶೇಷೇಂದ್ರಾನ್ ತತ್ ಸ್ತ್ರಿಯೋಽಪಿ ಚ |
 ಅಷ್ಟೌ ನಯತ್ಯುನ್ನಯತಿ ವಶೇಕೃತ್ಯ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಃ |
 ಅತೋ ವ್ಯಸ್ಥಿಃ ಸಮಸ್ತಿಶ್ಚ ವಾಯುರೇವಾಭಿಧೀಯತೇ |
 ಏವಂ ವ್ಯಸ್ಥಿಂ ಸಮಸ್ತಿಂ ಚ ಯೋ ವಾಯುಂ ನೇದ ತತ್ತ್ವತಃ |
 ತತ್ಪರಂ ಚ ಹರಿಂ ನಿತ್ಯಂ ಮುಚ್ಯತೇ ಸಂಸ್ಕತೇಃ ಪುಮಾನ್ |

ಇತಿ ಸರಮಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಕಾಮ ನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪಾರೀಕ್ಷಿತ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ಪೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಪರೀಕ್ಷಿತ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಾಮದೇವನು ಅವನ ಮಗನಾದುದರಿಂದ ಪಾರೀಕ್ಷಿತ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಶ್ವಮೇಧಿಗಳೆಂದರೆ ಇಂದ್ರರೇ. ಏಕೆಂದರೆ ನೂರು ಅಶ್ವಮೇಧಗಳನ್ನು ಅವರು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಆಗಿ ಹೋಗಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಬರಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಕಾಮದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರ ಮುಕ್ತಸ್ಥಾನವು ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಗರುಡನೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಸದಾ ಎರಡು ರೂಪಗಳು, ಹಕ್ಕಿಯ ರೂಪ ಮತ್ತು ಪುರುಷರೂಪ ಎಂದು. ಪುರುಷ ರೂಪಿಯು ಹಕ್ಕಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದು ಕಾಮ ರನ್ನು ಮುತ್ತಿಗಾಗಿ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುವು ಅವರನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ತನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಮುಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರರಿಗೆ ಅಶ್ರಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ವಾಯುದೇವನೇ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕಲಜೀವೋತ್ತಮನಾದ, ಅಮಿತ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ವಾಯುದೇವನೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಾನಾವಿಧರಾದ ದೇವ, ಋಷಿ, ಪಿತೃ, ಯಕ್ಷ, ಗಂಧರ್ವ, ಮಾನುಷ, ಉರಗ ಮತ್ತು ಅಸುರ ಎಂಬ ಎಂಟುವಿಧ ಜೀವನಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ವ್ಯಸ್ಥಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಭುವಾದ ಆ ವಾಯುವು ಸಂಪೂರ್ಣರಾದ ಅಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಂಟುವಿಧ ಜೀವನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪೂರ್ಣರಾದ ಗರುಡ ರುದ್ರ, ಶೇಷ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ಎಂಬ ಎಂಟು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಾನೇ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರೇರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಮಸ್ತಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ವಾಯುವೇ ವ್ಯಸ್ಥಿ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತಿ ಎಂದೂ, ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೀಹರಿ

ಉತ್ತಮನೆಂದೂ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಶಾಶ್ವತ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು' ಎಂದು ಪರಮಸಂಹಿತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಚರಕಸ್ತೀರ್ಥ ಸಂಚಾರೀ ವಿತ್ತಾರ್ಥೀ ಕರಕಃ ಸ್ತೃತಃ |

ಇತ್ಯಭಿಧಾನಮ್ |

ಅಹರ್ಮುಹೂರ್ತಂ ವಿಜ್ಞೇಯಮಹರ್ಮಾಸೋಽಪಿ ಭಣ್ಯತೇ |

ಅಹರ್ದಿನಂ ಪ್ರಕಾಶಶ್ಚ ಕ್ವಚಿಜ್ಞಾನಂ ಬಲಂ ತಥಾ | ಇತಿ ಚ |

ಮುಹೂರ್ತಮಪ್ಯಭಾಗೋನಘಟಿಕಾದ್ವಯಮಿಷ್ಯತೇ |

ಕ್ವಚಿದ್ ದ್ವಿಘಟಿಕಾಪಿ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ವಚಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಾನದುತ್ತರಃ |

ಇತಿ ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯೇ |

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ತು ಮುಹೂರ್ತಾನಾಂ ದಿನಮೇಕಂ ವಿದುರ್ಬುಧಾಃ |

ತ್ರಿಂಶನ್ಮುಹೂರ್ತಮಥನಾ ಮುಹೂರ್ತೋನ್ಮಾನ ಭೇದತಃ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಯ ಮಾಡುವವನು ಚರಕ ಎಂದೂ, ಹಣಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಕರಕ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಕೋಶವಿದೆ.

'ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಂ ವೈ ದೇವರಥಾಹ್ವಾನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಹನ್ ಎಂದರೆ ಮುಹೂರ್ತ ಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಹನ್ ಎಂದರೆ ಮುಹೂರ್ತ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಿಂಗಳಿಗೂ ಅಹನ್ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಅಹನ್ ಎಂದರೆ ಹಗಲು ಪ್ರಕಾಶ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಬಲ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿದೆ' ಎಂದೂ ಕೋಶವು ದೇಳುತ್ತದೆ.

ಘಳಿಗೆಯ ಎಂಟನೇ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವ ಎರಡು ಘಳಿಗೆಯು ಮುಹೂರ್ತ ವೆನಿಸುವುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಎರಡು ಘಳಿಗೆಗೆ ಮುಹೂರ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಒಂದು ವಿಘಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಘಳಿಗೆಯ ಎಂಟನೇ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಎರಡು ಘಳಿಗೆಗಳೇ ಮುಹೂರ್ತ ಎಂದು ಕಾಲನಿರ್ಣಯ ಎನ್ನುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಮುಹೂರ್ತದ ಅಳತೆಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಮೂವತ್ತು ಅಥವಾ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಮುಹೂರ್ತಗಳಿಗೆ ಒಂದು ದಿನವೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಕಾಲನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ದಿವಸಕ್ಕೆ ಅರವತ್ತುಘಳಿಗೆ ಎಂಬುದು ಸಮಾನ. ಆದ್ದರಿಂದ

ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಮುಹೂರ್ತಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಘಳಿಗೆಯ ಎಂಟನೆ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ಕಡಿಮೆಯಾದ ಎರಡುಘಳಿಗೆಗಳ ಮುಹೂರ್ತದ ವಿವರವೆಂದ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಪ್ತಕೋಟಿಂ ಚ ಲಕ್ಷಾಣಾಂ ಚತುರ್ದಶ ಚ ನಿತ್ಯಶಃ |
 ಅಷ್ಟಾನಿಂಶತ್ಸಹಸ್ರಂ ಚ ಸಸ್ತಾಂಶ ಶತಪಂಚಕಮ್ |
 ಸೌರೋ ರಥಸ್ತ್ವಹೋರಾತ್ರಾತ್ ಪರಿಯಾತಿ ದಿನಿ ಸ್ಥಿತಃ |
 ತತ್ತ್ರಿಭಾಗಾಧಿಕಂ ಚಕ್ರಂ ಮಾನಸೋತ್ತರಗಂ ಚರೇತ್ |
 ನೃಣಾಂ ಕಾರ್ತಯುಗಾಣಾಂ ತು ಯೋಜನಾ ಮಾನತೋ ಭವೇತ್ |
 ಯಾವತ್ ಸೂರ್ಯರಥೋ ಯಾತಿ ದಿನಾರಾತ್ರೇಣ ಪಾರ್ಶ್ವಯೋಃ |
 ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತಾವದೇನ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಕಾಶಃ ಸರ್ವತಸ್ತಥಾ |
 ತನೋಽಂಧಂ ದ್ವಿಗುಣಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಕಾಠಿನ್ಯಾತ್ ಪೃಥ್ವಿನಾಮುಕಮ್ |
 ತತೋ ಮಂಡೋದಕಂ ಚಾಪಿ ದ್ವಿಗುಣಂ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಮ್ |
 ಪಂಚಾಶತ್ಕೋಟಿವಿಸ್ತಾರಮೇನಮಂಡಾಂತರುಚ್ಯತೇ |
 ತತಸ್ತ್ವಂಡಂ ಚ ಸೌವರ್ಣಂ ತದ್ ಭಿನ್ನಂ ಹರಿಣಾ ಪುರಾ |
 ಸುಷಿರಂ ಸರ್ವತೋ ದಿಕ್ಷು ಹ್ವರಧಾರಾಸಮಂ ತತಃ |
 ಸುಪರ್ಣೋ ನಾಯನೇ ತೇನ ಮುಕ್ತಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಪ್ರಯಚ್ಯತಿ |
 ಇತಿ ತತ್ತ್ವಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

|| ಇತಿ ಭುಜ್ಯ ಭ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯರಥವು ಮಾನಸೋತ್ತರಪರ್ವತದ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಏಳುಕೋಟಿ ಹದಿನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಸಾವಿರದ ಐದುಸೂರು ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದುವರೆ ಯೋಜನವನ್ನು ಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ. ಮಾನಸೋತ್ತರಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಅದರ ಚಕ್ರವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯೋಜನಕ್ಕಿಂತ ಮೂರನೇ ಒಂದರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ದೂರವನ್ನು ಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃತಯುಗದ ಮನುಷ್ಯರ ಅಂಗುಲಿ ಹಸ್ತಾದಿ ಅಳತೆಯಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ಒಂದು ಹಸ್ತ. ನಾಲ್ಕು ಹಸ್ತ ಒಂದು ದಂಡ. ಸಾವಿರ ದಂಡ ಒಂದು ಕ್ರೋಶ. ನಾಲ್ಕು ಕ್ರೋಶ ಒಂದು ಯೋಜನವೆಂದು ಯೋಜನವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು. ಎಷ್ಟು ಯೋಜನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಸೂರ್ಯರಥವು ಸೂರ್ಯನ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಲೋಕಾಲೋಕ ಮೇರುಪರ್ವತಗಳ ನಡುವಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಇರುವುದು. ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಿಂತ ಎರಡು ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರದೇಶವು ಅಂಧತಮಸ್ಸು. ಕಠಿಣ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂಧಂ

ತಮಸ್ಸಿಗಂತ ಎರಡರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಘನೋದಕವಿದೆ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗಿರುವ ಭಾಗವು ಐವತ್ತು ಕೋಟಿ ಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಘನೋದಕದ ಆಚೆ ಸುರ್ವೋಮಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಕಟಾಹವಿದೆ. ಅದು ಹಿಂದೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಒಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಬಿರುಕು ಇದೆ. ಅದು ಕ್ಷಾರದ ಕತ್ತಿಯಲುಗಿನಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿದೆ. ಗರುಡನು ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಿರುವ ಮನ್ಮಥರನ್ನು ಈ ಮಾರ್ಗದ ಮೂಲಕ ಪಾಯುವಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಶತ್ವಜ ಸಂಹಿತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ನಿನರಣಿ—ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಕಾಮದೇವನು ಶೇಷಪತ್ನಿ ವಾರುಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವಳು ಶೇಷನಲ್ಲಿಯೂ ಲಯಹೊಂದುವಳೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಮನಿಗೆ ಗರುಡನಲ್ಲಿ ಲಯವನ್ನು ದೇಳುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕಟಾಹದ ರಂಧ್ರದ ಮೂಲಕ ಗರುಡನು ಮನ್ಮಥನನ್ನು ಒಯ್ಯುವನೆಂದರೆ ಅದು ಲಯವೆನಿಸುವುದೂ ರಹಸ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಲಿರುವ ಮನ್ಮಥನಿಗೆ ಗರುಡನು ತಾನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಹೊರಗೆ ಮಹತ್ತ್ವತ್ವಾನ್ವರಣದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುದೇವನ ಬಳಿಗೆಯ್ದು ಅವನಿಂದಲೂ ಉಪದೇಶಕೊಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದೆ ಆ ಕಾಮದೇವನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಳಿ ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕಾಮದೇವನ ಒಂದು ಅಂಶ ಮಾತ್ರ. ಮೂಲರೂಪವಲ್ಲ. ಲಯ ಕಾಲ ಒಂದಾಗ ಈ ಅಂಶರೂಪ ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ನೇರಿ ಶೇಷಪತ್ನಿ ವಾರುಣಿ ಶೇಷರ ಮೂಲಕ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದಿಯ ಮುಕ್ತನಾಗಬೇಕು. ದೇವತೆಗಳ ಅಂಶಗಳು ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ ಅವತರಿಸುವಾಗಲೂ ಆ ಅಂಶಗಳು ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೋಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂಲರೂಪದೊಂದಿಗೆ ನೇರಿ ಸ್ವೋತ್ತಮರಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭುಜ್ಯುಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು

ಭಗವಂತನ ಲಕ್ಷಣಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಮುಷಸ್ತಶ್ಚಾಕ್ರಾಯಣಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಯಾಜ್ಞ -
ನಲ್ಕೀತಿ ಹೋನಾಚ | ಯತ್ ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಯ
ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಸ್ತಂ ಮೇ ನ್ಯಾಚಕ್ಷೇತಿ | ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂ-
ತರಃ | ಕತನೋ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸರ್ವಾಂತರಃ | ಯಃ ಸ್ವಾಣೇನ
ಸ್ವಾಣಿತಿ ಸ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಃ | ಯೋಃಸಾನೇನಾಸಾನಿತಿ ಸ ತೇ

ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಃ | ಯೋ ವ್ಯಾನೇನ ವ್ಯಾನಿತಿ ಸ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂ
ತರಃ | ಯ ಉದಾನೇನೋದಾನಿತಿ ಸ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಃ |
ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಃ |

ಅನಂತರ ಚಕ್ರರ ಮಗ ಉಪಸ್ತನು ಕೇಳಿದನು, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಯಾರು
ಬೇರೆಯವರ ಸದಾಯವಿಲ್ಲದೆ ನೇರವಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮತ್ತು ಪ್ರಪಂಚದ
ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಾನೇ ಅನುಭವದಿಂದ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವನೋ, ಸರ್ವಗುಣ
ಪೂರ್ಣನೋ, ಸರ್ವ ನಿಯಾಮಕನೋ, ಸರ್ವಶಕ್ತನೋ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ
ನನಗೆ ಹೇಳಿರಿ' ಎಂದು. 'ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇವನೇ'
ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. 'ಯಾರು ಆ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ?' 'ಯಾರು ಪಾಣನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುರೂಪದ ಮೂಲಕ
ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉಸಿರಾಟದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕ
ನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮ. ಯಾರು ಅಪಾನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯು ರೂಪದ
ಮೂಲಕ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಲವಿಸರ್ಜನೆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ
ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮ. ಯಾರು ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯ ವಾಯು
ರೂಪದ ಮೂಲಕ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಆಯಾ ಅಂಗಗಳಿಗೊಯ್ಯುವನೋ
ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮ. ಯಾರು ಉದಾನಾಮಕ
ಮುಖ್ಯವಾಯುರೂಪದ ಮೂಲಕ ವಾಯುವನ್ನು ಉರ್ಧ್ವಮುಖಿಗೊಳಿಸುವನೋ
ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮ. ಯಾರು ಸಮಾನಾಮಕ
ಮುಖ್ಯವಾಯುರೂಪದಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅಂಗಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಆಹಾರ
ವನ್ನೊಯ್ಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯತ್ 'ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷಾತ್' ಸಾಕ್ಷಾದೇನಾಪರೋಕ್ಷಂ ಅತ್ತಿ
ಅನುಭವತಿ ಸ್ವರೂಪಮ್ ಅನ್ಯಚ್ಛ ಸರ್ವಂ ಪಶ್ಯತೀತಿ ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋ-
ಕ್ಷಾತ್ |

ಆಪರೋಕ್ಷೇಣ ಸತ್ಯತಾಮಸ್ಯನೈಷಾಂ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಾದೇವ
ದರ್ಶನಂ ಭವತಿ, ನ ಭಗವತೋಽನ್ಯಾಸೇಕ್ಷಯೇತಿ ಸಾಕ್ಷಾದಿತಿವಿಶೇಷಣಂ |
ಅನನ್ಯಾಸೇಕ್ಷಸ್ಯಾಪ್ಯಪೂರ್ಣತ್ವಂ ಭವತೀತ್ಯತೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ |

ಅನುನಾದ—ಯತ್ ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷಾತ್ ಎಂದರೆ ಯಾರು ಸ್ವತಃ ಅನುಭವ
ದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನೋ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೋ ಅಂಥ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷಾತ್ ಎನಿಸು
ತ್ತಾನೆ.

ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಇತರರೂ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವರು ಹಾಗೆ ನೋಡಬಲ್ಲರು. ಭಗವಂತನಿಗೆ ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಬೇಡ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಪರೋಕ್ಷಾತ್ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿದೆ.

ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಾವಲಂಬನೆ ಇಲ್ಲದವನಿಗೂ ಅಪೂರ್ಣತೆ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯಾದರೂ ಪೂರ್ಣನಾಗಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಪೂರ್ಣನೇ ಎನ್ನುವ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಪೂರ್ಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಬ್ರಹ್ಮ ಎನ್ನುವ ವದವು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯೇಷಾಂ ನಿಯಂತ್ಯತ್ವಂ ಚಾಸ್ತೀತ್ಯತ ಆತ್ಮಾ | ಅನ್ಯನಿಯಂತ್ಯತ್ವೇ-
ಸ್ಯನ್ಯಾಪೇಕ್ಷಾ ನಾಸ್ತೀತ್ಯತಃ ಸರ್ವಾಂತರಃ | ಸರ್ವಂಸಾನುರ್ಥ್ಯಂ
ಸ್ವಾಂತರೇವಾಸ್ತೀತಿ |

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನಲ್ಲ, ಜೀವರಾದ ಅನ್ಯರಿಗೆ ಅವನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಆತ್ಮಾ ಎನ್ನುವ ವದವಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯನಿಯಾಮಕತ್ವವೂ ಪರಾಧೀನವಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವಾಂತರಃ ಎನ್ನುವ ಪದವಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತನ್ನೊಳಗೇ ಇದೆ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಪದದ ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀನೇಶ್ವರಾಭೇದನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಂ ತೇ ಆತ್ಮೇತಿ | ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷ-
ತ್ವಾದಿಗುಣೈರೇವ ಭೇದೇ ಸಿದ್ಧೀಽಪಿ ಪರಮಾರ್ಥತೋ ಜೀನೇಶ್ವರಾಭೇದ
ನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಃ 'ತೇ ಆತ್ಮಾ' ಇತಿ | ತತ್ರ ಪ್ರಧಾನತಾತ್ಪರ್ಯಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ
ಪುನಃ ಪುನರಭ್ಯಾಸಃ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಿದ ಉಪಸ್ತರು ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಜೀವಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಕೇಳಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಕೆಲವರಿಗೆ ಭ್ರಾಂತಿ ಬರಬಹುದು. ಇದರ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರ ಕೊಡುವಾಗ 'ತೇ ಆತ್ಮಾ', 'ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದಲೇ ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಲ್ಲಿ ಭೇದ ಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಈ ಗುಣಗಳು ವ್ಯಾಪಕಾರಿಕ, ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಅಭೇದವೇ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂದು. 'ತೇ ಆತ್ಮಾ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ನಿಯಾಮಕತ್ವವೂ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೇ ಏಕಾಗಿರಬಾರದು ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ತೇ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಃ' ಎಂದು ಪ್ರಸಂಗವೇ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರತಿಯು ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವು ವಾರಮಾರ್ಗವೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ — ಸ ಹೋನಾಚೋಷಸ್ತಶ್ಚಾಕ್ರಾಯಣಃ ಯಥಾ ವಿಬ್ರೂಯಾದ್ ಅಸೌ ಗೌರಸಾವಶ್ಚ ಇತ್ಯೇನಮೇನೈತದ್ ನೈವದಿಷ್ಟಂ ಭವತಿ | ಯದೇನ ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಯ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಸ್ತಮೇನ ಮೇ ವ್ಯಾಚಕ್ಷ್ಯ ಇತಿ | ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಃ | ಕತನೋ ಯಾಜ್ಞ - ವಲ್ಕೃ ಸರ್ವಾಂತರಃ | ನ ದೃಷ್ಟೇದ್ರವ್ಯಾಪಾರಂ ಪಶ್ಯೇ | ನ ಶ್ರುತೇಃ ಶ್ರೋತಾರಂ ಶ್ರುಣುಯಾಃ | ನ ಮತೇರ್ನುಂತಾರಂ ಮನ್ವೀಥಾಃ | ನ ವಿಜ್ಞಾ ತೇರ್ವಿಜ್ಞಾತಾರಂ ವಿಜಾನೀಯಾಃ | ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಃ | ಅತೋಽನ್ಯದಾರ್ಥಮ್ | ತತೋ ಹ ಉಷಸ್ತಶ್ಚಾಕ್ರಾಯಣ ಉಪರರಾಮು || ಇತಿ ಉಷಸ್ತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಚಕ್ರ ರಮಗ ಉಷಸ್ತನು ಹೇಳಿದನು 'ಹಸು, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ, ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಹಸು, ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಕುದುರೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ಹೇಗೆ ಲಕ್ಷಣವು ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯೋಪದೇಶವಾಗಿ ಅಸಮರ್ಪಕವಾಗುವುದೋ ವಾಗೆ ನೀವು ಹೇಳಿದ ಪರಮಾತ್ಮ ಲಕ್ಷಣವೂ ಬ್ರಹ್ಮ - ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಅಸಮರ್ಪಕವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾರು ಬೇರೆಯವರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ನೇರವಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮತ್ತು ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಭವದಿಂದ ಅರಿಯಬಲ್ಲನೋ ಅಂಥ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣ, ಸರ್ವನಿಯಮಕ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯವಾಗುವ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರಿ'. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃರು ಹೇಳಿದರು, 'ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮ ಇವನೇ'. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃರೆ, ಯಾರು ಈ ಸರ್ವಶಕ್ತ?' 'ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಕಣ್ಣಿಂದ ನೋಡುವ ಅವನನ್ನು ನೀನು ಕಣ್ಣಿಂದ ನೋಡಲಾರೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳುವ ಅವನನ್ನು ನೀನು ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳಲಾರೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಅವನನ್ನು ನೀನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾರೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಅವನನ್ನು ನೀನು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾರೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವನಿಯಮಕ, ಸರ್ವಶಕ್ತ. ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರನಾಗಿರುವುದು ಇವನೊಬ್ಬ ನಿಗೇ

ಅನ್ವಯಿಸುವ ಅಸಾಧಾರಣ ಲಕ್ಷಣ. ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲರೂ ದುಃಖಿಗಳು. ಅವರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬಿರಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಉಪಸ್ಥಾನವು ವಿರಮಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವತಾಂತರಸ್ಯಾಪೀದಂ ಲಕ್ಷಣಂ ಸಮಾನಮಿತಿ ಪೃಚ್ಛತಿ | ಯಥಾ ನಿಬ್ರೂಯಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಚತುಷ್ಪಾತ್ತ್ವಾದಿ ಲಕ್ಷಣಂ ಗೋರಶ್ವ-
ಸ್ಯಾಪಿ ಯಥಾ ಸಮಂ ಏವಮೇವ ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷತ್ವಾದಿ ಲಕ್ಷಣಂ ತತ್ತದ್ಧೇವತಾನಾದಿಭಿಸ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಾ ಅಂಗೀಕ್ರಿಯತ ಏವ | ಅತೋ ವಿಶೇಷನಾನು ವಕ್ತಿ ಅಃ ಇತಿ |

ಅತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಶ್ಲೋಕನ್ಯದ್ ಆರ್ತಂ | ಅ ಇತಿ ವಿಶ್ಲೋಕರ್ಹಿಣಾಮು |

ಅನುನಾದ—ಮುಖ್ಯವಾಯುಪ್ರೇರಕತ್ವವೆಂಬ ಈ ಲಕ್ಷಣ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವಂಥದ್ದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಉಪಸ್ಥಾನವು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ 'ಯದಾ ವಿಬ್ರೂಯಾತ್' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ. ನಾಲ್ಕು ಕಾಲಗಳು ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣವು ಹಸು ಕುದುರೆಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ಸಮನಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಯುಪ್ರೇರಕತ್ವರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣವು ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅವರನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮರೆಂದು ಹೇಳುವ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವ 'ಅ' ಎಂಬ ನಾಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ಅತಃ' ಎಂದು.

ಅತೋಽನ್ಯದ್ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತೆಗಳು ದುಃಖಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. 'ಅ' ಎನ್ನುವುದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರನ್ನುವುದು ಅಕಾರನಾಮಾ ನಾನ್ಯೋಽಸ್ತಿ ತಮೃತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ನ ತೇ ವಿಶ್ಲೋಕೇ' 'ಸರೋ ಮಾತ್ರಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ವಿಶ್ಲೋಕಲಕ್ಷಣಂ 'ನ ದೃಷ್ಟೇದ್ರಫ್ವಾರಂ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವಕ್ತಿ |

ಅನುನಾದ—'ನ ತೇ ವಿಶ್ಲೋಕೇ ಜಾಯಮಾನೋ ನ ಜಾತೋ ದೇವ ಮಹಿಮ್ನಃ ಪರಮಂತಮಾಪ', 'ಸರೋ ಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ನಾ ವೃಧಾನ ನ ತೇ ಮಹಿತ್ವಮನ್ವಲ್ಪ್ನ ವಂತಿ' ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾಗೋಚರತ್ವರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು 'ನ ದೃಷ್ಟೇದ್ರಫ್ವಾರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿನೈವಾನೈಪ್ರಸಾದೇನ ಪೂರ್ಣಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕಮ್ |
 ಪಶ್ಯನ್ನನುಭವತ್ಯೇವ ಸ್ವರೂಪಂ ಕೇಶವಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಪಶ್ಯತ್ಯವ್ಯವಧಾನೇನ ಸರ್ವಂ ಚಾನ್ಯಜ್ಞ ಡಾಜಡಮ್ |
 ಸಾಕ್ಷಾದೇವಾಪರೋಕ್ಷಾತ್ ಸ ವಿಷ್ಣುರೇವ ತತಃ ಸ್ತೃತಃ |
 ಸಾಕ್ಷಾಚ್ಛಬ್ದಃ ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಮಪರೋಕ್ಷಸ್ತ್ವನಾನೃತಿಮ್ |
 ಅದನಂ ಭೋಗ ಉದ್ವಿಷ್ಟಸ್ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಥಾ ಸ್ತೃತಃ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಭು ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪೂರ್ಣಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕನಾದ ಶಸ್ತ್ರ
 ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೇರೆಯವರ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆಯೇ ನೋಡಿ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.
 ಜೇತನಾಜೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ನಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಬೇರೆಯವರ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ತಾನೇ
 ನೇರವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣುವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅಪರೋಕ್ಷಾತ್ ಎನಿಸಿ
 ದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವು ಬೇರೆಯವರ ಅನುಗ್ರಹ
 ವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಪಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೂ, ಅಪರೋಕ್ಷ ಶಬ್ದವು ಅವರಣವಿಲ್ಲದೆ
 ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ದೇಳುತ್ತದೆ. 'ಅದ್' ಎಂದರೆ ಅನುಭವ.
 ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅಪರೋಕ್ಷಾತ್ ಎಂದು ದೇಸರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮಾಸೌ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಾದಾತ್ಮಾ ಸರ್ವನಿಯಂತ್ಯತಃ |
 ಅನಿಯಮ್ಯತ್ಯತೋ ನಿತ್ಯಂ ಸರ್ವೈಃ ಸರ್ವಾಂತರಃ ಸ್ತೃತಃ |
 ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪೋ ಯೋ ವಾಯುಃ ಸರ್ವನಿಯಾನುಕಃ |
 ನಿಯಂತಾ ಪರನೋ ವಿಷ್ಣುವಾಯೋಸ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಸರ್ವದಾ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣುವು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೂ ಸರ್ವ
 ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ 'ಆತ್ಮಾ' ಎಂದೂ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಯಾರಿಂದಲೂ
 ನಿಯಂತ್ರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಸರ್ವಾಂತರ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.
 ಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಯಾವ ವಾಯುವು ಸರ್ವನಿಯಾಮಕ
 ನಾಗಿರುವನೋ ಆ ವಾಯುವಿಗೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವದಾ
 ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ದೃಶ್ಯತ್ವಕ್ಷುಷಾ ಚಾಸೌ ನ ಮನೋಬುದ್ಧಿಗೋಚರಃ |
 ಅನಂತತ್ವಾನ್ಮಹಾವಿಷ್ಣುರನಾಚ್ಯೋಃ ಶ್ರಾವ್ಯ ಏವ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಲು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸು

ಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಲ ದೇಶ ಗುಣಗಳಿಂದ ಅನಂತವಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲೂ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಅರಿಯಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದ್ಯಪ್ಯೇತೇ ಗುಣಾಃ ಸರ್ವೇ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ನ ಚಾನ್ಯಗಾಃ |
ತಥಾಪ್ಯೇತೈರ್ಗುಣೈರ್ಯುಕ್ತಾನಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಾಹುಃ ಶಿವಾದಿಕಾನ್ |
ಅನಾನ್ಮೈವ ತತೋ ವಿಷ್ಣು ಮಾಹುರ್ವೇದಾ ಅದೋಷತಃ |
ಅದೋಷತ್ವಾದ್ ಗುಣೋದ್ರೇಕಾದ್ ಅ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ
ಅಗಮ್ಯಾತ್ಪಾಚ್ಚ ಬುಧ್ಧ್ಯಾದೇಃ..... |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಈ ಗುಣಗಳು ವಸ್ತುತಃ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು 'ಏವ' ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಈ ಗುಣಗಳಿವೆಯೆಂದು ದೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತೋಽನ್ಯ-ದಾರ್ತಂ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವೇದಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಅವನು ದೋಷರಹಿತನಾದುದರಿಂದ 'ಅ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ದೇಳುತ್ತವೆ. ದೋಷರಹಿತನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಬುದ್ಧಿಗೆ ನಿಲುಕದವನಾದುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣು ಬಿಬ್ಬಿನೇ 'ಅ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ಅತೋಽನ್ಯೇ ಸರ್ವ ಏವ ತು |
ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಯೋ ಜೀವಾ ದುಃಖಿನಃ..... |

ಅನುವಾದ—'ಅತೋಽನ್ಯದಾರ್ತಂ' ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಇತರರಾದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ದುಃಖಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ತತ್ರ ಸಾದತಃ |
ದುಃಖಮುಕ್ತಾ ನಿಜಾನಂದಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯುರ್ನಿತ್ಯಮಂಜಸಾ |
ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಿಷ್ಣುರೇವ ನಿಯಾಮಕಃ |
ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ಯ ತಸ್ಯೈವ ಮುಕ್ತಾ ನಿಪು ಟ್ ಸುಖಾತ್ಮಕಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಕೋಳಿಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಏತಂ ವೈ ತಮಾತ್ಮಾನಂ ವಿದಿತ್ವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ದುಃಖಮುಕ್ತರಾದವರು ಶಾಶ್ವತ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅನುಭವಿಸುವರು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥ ಭಿಕ್ಷಾ ಚರ್ಮಂ ಚರಂತಿ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕ. ಮುಕ್ತರು ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಅವನ ಸುಖಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಾರತಮ್ಯೇನ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತೇಷ್ವಧಿಕಃ ಸದಾ |
ಯಥಾ ಚಂದ್ರಾತ್ ಸದಾ ಭಿನ್ನಾಃ ಸರ್ವೇ ತುಹಿನ ಬಿಂದವಃ |
ಏನಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸದಾ ಭಿನ್ನಾ ಮುಕ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಾ ಗಣಾಃ |

ಅನುನಾದ—ಗಾರ್ಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಹಿಮಕಣಗಳು ಚಂದ್ರನಿಂದ ಹೇಗೆ ಸದಾ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಮುಕ್ತರ ಸಮುದಾಯಗಳು ವಿಷ್ಣುನಿಂದ ಸದಾ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಂ ನಿಯಂತಾ ಭಗವಾನ್ ಪೂರ್ಣಸರ್ವಗುಣಾರ್ಣವಃ |
ಏಕ ಏವ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುರನಿಯಮ್ಯಃ ಸದೋದಿತಃ |
ಇತ್ಯಾದಿ ಬೃಹಚ್ಚುತಿಃ |

ಅನುನಾದ—ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಪೂರ್ಣಸರ್ವಗುಣ ಸಾಗರನಾಗಿರುವ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವೊಬ್ಬನೇ ಹೀಗೆ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದು ಸದಾ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಮತ್ತು ಯಾರಿಂದಲೂ ನಿಯಂತ್ರಿಸಲ್ಪಡದವನು ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬೃಹತ್ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆರ್ತಿರ್ದುಃಖಂ ಸಮುದ್ಧಿಷ್ಟಮನಾತೋರ್ ವಿಷ್ಣುರಚ್ಯುತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಆರ್ತಿ ಎಂದರೆ ದುಃಖ. ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಅನಾರ್ತ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತೋಽನ್ಯದಾರ್ತಮಿತ್ಯೇತಸ್ಮಾಚ್ಚ ಜೀವಾನಾಂ ಭೇದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ನ
ಹಿ ಜೀವಾದನ್ಯಸ್ಯಾರ್ತಿಯುಚ್ಯತೇ | ಅತೋ ಜೀವೇಭ್ಯೋಽನ್ಯಶ್ಚ
ವಿಷ್ಣುರೇವ | ತದನ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಯಃ ಸರ್ವೇ ಜೀವಾ ಏವೇತಿ
ಸಿದ್ಧಮ್ |

ಅನುನಾದ—‘ವಿಷ್ಣುಃ ಆಃ’ ವಿಷ್ಣುವು ಆಕಾರವಾಚ್ಯನೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದರೂ ನಾಗಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೂ ಆತೋಽನ್ಯದಾರ್ತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಜೀವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಆರ್ತಿ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಜೀವರಿಗಿಂತ ಅನ್ಯನೆಂದೂ ಇತರ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಜೀವರೇ, ಅವರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲಕ್ಷಣ ಬರಲಾರದು ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತೃತಿಸಾಮೀಪ್ಯಾದನಾರ್ತಾಸಿ ಸೃಘಜ್ ನ ತು |

ಉಚ್ಯತೇ ನ ಸ್ತ್ರಿಯೋ ಯದ್ವತ್ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ಸುಭೇದಿತಾಃ | ಇತಿ ಚ |

|| ಇತಿ ಉಷಸ್ತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಅನುವಾದ—ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಂತೆ ಅನಾರ್ತಗಳೇ ಆದರೂ ಹಾಗೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾಗಿರುವಳು. ಆದ್ದ ವನುಗಳು, ಏಕಾದಶ ರುದ್ರರು, ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು, ಇಂದ್ರ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮೊದಲು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವಾಗ ಅವರ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸದಿರುವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಭಗವಂತನು ಮುಕ್ತಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಕಹೋಳಃ ಕೌಷೀತಕೇಯಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಯಾಜ್ಞ-
ವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚ | ಯದೇನ ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಯ
ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಾಂತರಸ್ತಮೇನ ಮೇ ವ್ಯಾಚಕ್ಷೇತಿ | ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ
ಸರ್ವಾಂತರಃ | ಕತನೋ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸರ್ವಾಂತರಃ | ಯೋಃಶ-
ನಾಯಾಪಿಸಾಸೇ ಶೋಕಂ ಮೋಹಂ ಜರಾಂ ಮೃತ್ಯುಮುತ್ಯೇತಿ |

ಏತಂ ನೈ ತಮಾತ್ಮಾನಂ ವಿದಿತ್ವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಪುತ್ರೈಷಣಾಯಾಶ್ಚ
ವಿತ್ರೈಷಣಾಯಾಶ್ಚ, ಲೋಕೈಷಣಾಯಾಶ್ಚ ನೃತ್ಯಾಶ್ಚಾಯ | ಅಥ ಭಿಕ್ಷಾ
ಚರ್ಯಂ ಚರಂತಿ | ಯಾ ಹ್ಯೇನ ಪುತ್ರೈಷಣಾ ಸಾ ವಿತ್ರೈಷಣಾ | ಯಾ
ವಿತ್ರೈಷಣಾ ಸಾ ಲೋಕೈಷಣಾ | ಉಭೇ ಹ್ಯೇತೇ ಏಷಣೇ ಏನ ಭವತಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಪಾಂಡಿತ್ಯಂ ನಿರ್ವಿದ್ಯ ಬಾಲ್ಯೇನ ತಿಷ್ಠಾಸೇದ್ |
ಬಾಲ್ಯಂ ಚ ಪಾಂಡಿತ್ಯಂ ಚ ನಿರ್ವಿದ್ಯಾಭಿಮುನಿಃ | ಅನೌನಂ ಚ
ಮೌನಂ ಚ ನಿರ್ವಿದ್ಯ ಅಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕೇನ ಸ್ಯಾದ್
ಯೇನ ಸ್ಯಾತ್ ತೇನೇದೃಶ ಏನ | ಅತೋಽನ್ಯದಾರ್ತಮ್ | ತತೋ ಹ
ಕಹೋಳಃ ಕೌಷೀತಕೇಯ ಉಪರರಾನು | ಇತಿ ಕಹೋಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನಂತರ ಕುಷೀತಕನ ಮಗನಾದ ಕಹೋಳನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದನು, 'ಯಾಜ್ಞ-
ವಲ್ಕ್ಯೇ, ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣ
ನಾಗಿ ಪರಾನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ನೇರವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಂಡು ಅನುಭವಿಸುವನೋ, ಗುಣ
ಪೂರ್ಣನೋ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯೋ ಮತ್ತು ಸರ್ವಶಕ್ತನೋ ಅಂಥ ಮುಕ್ತವಿಲಕ್ಷಣ
ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಕುರಿತು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ' ಎಂದು. 'ನಿನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ

ಸರ್ವಶಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮ ಇವನೆ'. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಯಾರು ಈ ಸರ್ವಶಕ್ತ?' 'ಯಾರು ಹಸಿವು ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳನ್ನು, ಶೋಕ, ಮೋಹ, ಮುಪ್ಪು ಮತ್ತು ಮೃತ್ಯುಗಳನ್ನು ದಾಟಿರುವನೋ ಅವನು.

ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಕೊಂಡವರು, ಮಕ್ಕಳ ಬಗ್ಗೆ, ಧನದ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸುಖಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವುದು ಧನದ ಬಗ್ಗೆ ಇಚ್ಛೆಯೋ ಅದೇ ಮಕ್ಕಳ ಬಗ್ಗೆ ಇಚ್ಛೆ, ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಹಣಸಂಪಾದನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧನದ ಇಚ್ಛೆ ಪುತ್ರೇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಧನದ ಮತ್ತು ಪುತ್ರರ ಬಗ್ಗೆ ಇಚ್ಛೆಯೋ ಅದೇ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇಚ್ಛೆ. ಧನವೂ ಪುತ್ರ ಸಂತತಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನಗಳಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅವುಗಳ ಇಚ್ಛೆ ಸ್ವರ್ಗೇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಧನ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಸಂತತಿಯೆಂಬ ಲೌಕಿಕ ಪದಾರ್ಥೇಚ್ಛೆ ಒಂದು, ಸ್ವರ್ಗವೆಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ಪದಾರ್ಥೇಚ್ಛೆ ಒಂದು. ಹೀಗೆ ಎರಡೇ ಇಚ್ಛೆಗಳು ಜೀವರಿಗೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವೆರಡೂ ವಿಷಯ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ದುಃಖರೂಪವೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಧಕನು ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣದಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಮನನದಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು. ಮನನ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಶ್ರವಣ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಶ್ರವಣ ಮನನಗಳನ್ನೂ, ಧ್ಯಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ ಬಳಿಕ ಸಾಧಕನು ಭಗವತ್ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತನು ಯಾವ ಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಆನಂದಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಆನಂದಾನುಭವವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನರಾದ ಮುಕ್ತ ಅಮುಕ್ತ ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ದುಃಖ ಉಳ್ಳವರೇ ಅಸ್ವತಂತ್ರರೇ. ಹೀಗೆ ಕುಷೀತಕನ ಮಗ ಕಹೋಳನು ಹೇಳಿ ವಿರಮಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದೇನ ಸಾಕ್ಷಾದಿತಿ ಪುನಃ ಪ್ರಶ್ನೋ ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಭಗವತೋ ಭೇದೋಽಸ್ತೀತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ | ಯದೇನ ಬ್ರಹ್ಮ, ತದನ್ವೇ ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಾದಯೋ ಮುಕ್ತಾ ಅಪಿ ಯನ್ನೈವ ಭವಂತಿ ಕದಾಚನ, ತಮೇವ ಮೇ ನಾಚಕ್ಷ್ಮ ಮುಕ್ತಜೀವ ನೈಲಕ್ಷಣೈನ ಸಹೇತಿ ದ್ವಿತೀಯ ಏವ-ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ |

ಅನುನಾದ—ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಭಗವಂತನಿಂದ ಭೇದವಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸು

ಪ್ರದಕ್ಷಾಂಗಿ ಯದೇವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಉಪಸ್ತನು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೇ ಕರೋಳನು ಪ್ರಸಂಗ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಮಾತ್ರ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವನೋ ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನರಾದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳು ಮುಕ್ತರಾದಾಗಲೂ ಯಾವ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಅಭಿನ್ನರಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ವಿಷ್ಣು ಗನ್ನೂ ಕುರಿತೇ ತಿಳಿಸಿರಿ. ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವು ಮುಕ್ತಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ಹೇಗೆ ವಿಲಕ್ಷಣನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿರಿ ಎಂಬುದು 'ತಮೇವ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಎರಡನೆ 'ಏವ' ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ತು ಭಗವಾನ್ ಸ್ವತಃ ಏವಾತೀತಾಶನಾಯಾದಿರತೀತಾನಾಗತ ವರ್ತಮಾನಕಾಲೇಷು | ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಸ್ತು ತಂ ವಿದಿತ್ವಾ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾದೇವ ಸಶ್ಚಾದೇಷ್ಯಂತಿ | ಏತಂ ವೈ ತಮಿತಿ ಏತಾದ್ಯಶೈರ್ಗುಣೈಃ ಸಾಕ್ಷಾದ್ ಅಪರೋಕ್ಷತ್ವ ಜೀವಭೇದಾದಿಭಿರ್ಯುಕ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನುನಾದ—ಆ ಭಗವಂತನು ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪರಾವಲಂಬನೆ ಇಲ್ಲದೆ, ಹಸಿವು ಬಾಯಾರಿಕೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿದವನು. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ್ದಾಳೆ. ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದವರೂ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಅನಂತರವೇ ಕೇವಲ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಹಸಿವು ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಮೀರುತ್ತಾರೆ. 'ಏತಂ ವೈ ತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏತಂ ಎಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಾದಪರೋಕ್ಷತ್ವ, ಜೀವಭೇದ ಮೊದಲಾದ ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಭಿಕ್ಷಾಚರ್ಯಂ ಚರಂತಿ' ಮುಕ್ತಾ ಅಪಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಸ್ತಸ್ಮಾದೇವ ಪರಮೇಶ್ವರಾತ್ ವಿಪುಲಾನಂದಮೇವ ಭಿಕ್ಷಂತೋ ವರ್ತಂತೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣ ನಾನ್ಮುಕ್ತಾ ಏನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯಂತೇ | ನ ಹಿ ಜ್ಞಾನಾದನಂತರಂ ಸಂನ್ಯಾಸಸ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯತಾ | ಯೇಷಾಂ ಚ ತದ್ಯೋಗ್ಯತಾ ತೇಷಾ ಮಪಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥತ್ವೇನೈವ ಸಂನ್ಯಾಸಃ | ಮುಕ್ತಾ ಅಪಿ ಯಂ ಭಿಕ್ಷಂತೇ ಸೋಽತಿಪರಿಪೂರ್ಣಮಹಾನಂದೋ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವತಃ ಏವ | ತದನ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋ ಮುಕ್ತಾ ಅಪಿ ತತಃ ಏವ ವಿಪುಲಾನಂದ ಭಿಕ್ಷುಕಾ ಇತಿ ವಿಶೇಷಃ |

ಅನುನಾದ—'ಭಿಕ್ಷಾಚರ್ಯಂ ಚರಂತಿ' ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತರಾದ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವನ ಅನಂದಸಾಗರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಒಂದು ಹನಿಯಷ್ಟೇ ಆಗುವ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ

ಮುಕ್ತರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೊಡನೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯವರು ಏಕಾಂತತೆಯುಳ್ಳವರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಸಂನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ನಂತರ ದೇಹಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿ ಭಿಕ್ಷಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಏತಂ ವೈ ತಮಾತ್ಮಾನಂ ವಿವಿತ್ವಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಪಡೆದವನು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಪಡೆದ ನಂತರ ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿಯೇ ಸಂನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕಾರವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಪಡೆದ ನಂತರವೂ ಯಾರಿಗೆ ಸಂನ್ಯಾಸಯೋಗ್ಯತೆ ಇದೆಯೋ ಅವರೂ ಕೂಡ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸಂನ್ಯಾಸಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತರೂ ಕೂಡ ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಲ್ಪವಾದ ಸ್ವರೂಪಾನಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೋ ಆ ಭಗವಂತನು ಪರಾವಲಂಬನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಮಹಾ ಆನಂದ ಉಳ್ಳವನು. ಅವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಮುಕ್ತರಾದಾಗಲೂ ಅವನಿಂದಲೇ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಬೇಡುವವರು. ಇದು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಥಾಪಿ ತೇಷಾಮೇಷಕಾಂತತತ್ವಾನ್ನ ದುಃಖಮ್ | ಪುತ್ರಸ್ಯ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಲೋಕಾರ್ಥತ್ವಾಲ್ಲೋಕೈಷಕಾಯಾನಂತರ್ಭಾವಃ | ನಿತ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ರಾಯಃ ಪುತ್ರಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಪುತ್ರೈಷಕಾಯಾಮ್ | ಲೋಕೈಷಕಾಯಾ ಅಪಿ ದುಃಖರೂಪತ್ವಾತ್ ಸಾಸಿ ತೇಷಾಂ ನಾಸ್ತೈನೇತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ 'ಉಭೇ ಹ್ಯೇತೇ ಏಷಣೇ ಏವ ಭವತಃ' ಇತ್ಯಾಹ | ಉಭೇ ಅಪಿ ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟವಿಷಯೇ ಏಷಣಾತ್ವಾತ್ ದುಃಖರೂಪೇ ಏವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪುತ್ರನಿತ್ಯೈಷಣೇ ಉಭೇ ಅಪಿ ದೃಷ್ಟವಿಷಯತ್ವಾತ್ ಏಕೈನೇತ್ಯುಭೇ ಏವೇತ್ಯುಕ್ತಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಹೇತುಮುಖಾದಿಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದವನ್ನು ಬೇಡುವ ಭಿಕ್ಷುಕರಾದರೂ ಏಷಣಾರಹಿತರಾದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ದುಃಖವಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೇ ವೃತ್ತ ಮತ್ತು ವಿತ್ತಗಳ ಒಯಕೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಡೂ ಲೋಕೈಷಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ದೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿತ್ತವನ್ನು ವೃತ್ತ ನಿಗಾಗಿಯೇ ಬಯಸುವುದರಿಂದ ವಿತ್ತೈಷಣವು ವೃತ್ತೈಷಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲೋಕೈಷಣವೂ ದುಃಖರೂಪವೇ ಆದುದರಿಂದ ಅದೂ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಭೇ ಹ್ಯೇತೇ ಏಷಣೇ ಏವ ಭವತಃ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎರಡೂ ಕೂಡ ದುಃಖಮಯವಾದ ದೃಷ್ಟ ವಿಷಯ

ಭೋಗ ಮತ್ತು ಅದೃಷ್ಟ ವಿಷಯಭೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬಿಮುಕ್ತಿಗಳಾದುದರಿಂದ ದುಃಖಪೂಯವೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವ್ಯಕ್ತ್ಯೆಷಣ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೈಷಣಗಳೆರಡೂ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಾದ ದೃಷ್ಟ ವಿಷಯಭೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಎಂದೂ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವಾದ ಅದೃಷ್ಟ ವಿಷಯಭೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಲೋಕೈಷಣವನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಉಭೇ ಏವ ಎಂದೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ವಿತೀಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಬ್ರಹ್ಮ ಅನೇತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ | ಪಾಂಡಿತ್ಯಮಾಗಮುಜ್ಞಾನಂ | ಬಾಲ್ಯಂ ಯುಕ್ತಿ ಸಹಿತಮ್ | ಬಲಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಮೌನನುಸಾಸನಾಜಮ್ | ಅಮೌನಮಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಂ | ನಿರ್ವಿದ್ಯಾ ನಿತರಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಲಬ್ಧ್ವಾ | ‘ನಿದ ಲಾಭೇ’ ಇತಿ ಧಾತೋಃ | ‘ಅಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ’ ಮುಕ್ತೋ ಭವಿಸ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಮುಕ್ತೋ ಯೇನ ಕೇನಾಪಿ ವರ್ತಯನ್ ಈದೃಶ ಏವ ಭಿಕ್ಷುಕ ಏನ | ನ ಕದಾಚಿತ್ ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಭವತಿ |

ಅನುನಾದ—ತನ್ಮಾದ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಪಾಂಡಿತ್ಯಂ ನಿರ್ವಿದ್ಯಾ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಎಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಜ್ಞಾನ. ಬಾಲ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಯುಕ್ತಿಸಹಿತವಾದ ಆಗಮದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಜ್ಞಾನ. ಯುಕ್ತಿಸಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಮನನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಜ್ಞಾನ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಲ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮೌನ ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿವ್ಯಾಸನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಜ್ಞಾನ. ಅಮೌನ ಎಂದರೆ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ. ನಿರ್ವಿದ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಪಡೆದು ಎಂದರ್ಥ. ರಾಭ ಎಂಬ ಅರ್ಧವುಳ್ಳ ‘ವಿದ್’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ’ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆ ಮುಕ್ತನು ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಭೋಗವೈಭವದಿಂದ ಇದ್ದರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಆನಂದವನ್ನು ಪಡೆಯುವವನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದೂ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಏತಸ್ಯೈವಾನಂದಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಮಾತ್ರಾಮುಪಜೀವಂತಿ’ ಇತಿ ಚ ವಕ್ಷ್ಯತಿ |

ಮುಕ್ತನಿಷಯಂ ಚೈತತ್ | ‘ಅತ್ರ ಪಿತಾ ಅಸಿತಾ ಭವತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ

ತತ್ರ ಸ್ತಾನೇ 'ಓಂ ಸ್ವಾಸ್ವಯಂಸಂಪತ್ಯೋರನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷನಾವಿಷ್ಯ ತಂ
ಹಿ ಓಂ ಇತಿ ಹಿ ಭಗವದ್ವಚನಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನಂದದ ಓಂದು ಅಂಶಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ
ಅನಂದವನ್ನು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬೇರೆ ಮುಕ್ತಜೀವರು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ
ಎಂದೂ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತೇ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಈ ವಾಕ್ಯವು ಸುಪ್ತರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತರ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ.
ದೇಗೆಂದರೆ, ಇವೇ ಪ್ರಕರಣ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ 'ಇಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ತಂದೆಯಲ್ಲವಾಗು
ತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದುದನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ಭಗವಾನ್
ವೇದವ್ಯಾಸರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಈ ವಾಕ್ಯವು ಸುಪ್ತಿ ಮುಕ್ತಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ
ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತತ್ರೈವ ಮುಕ್ತಾನಾಮಾನಂದತಾರತಮ್ಯಂ ಚೋಕ್ತಮ್ 'ಸ ಯೋ-
ನುನುಷ್ಯಾಣಾಂ ರಾಧಃ ಸಮೃದ್ಧಃ ಭವತಿ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ಶ್ರೋತ್ರಿ-
ಯತ್ವಾವ್ಯಜಿನತ್ವಾಕಾನುಹತತ್ವಾನಾಂ ಮುಕ್ತೇಷ್ಟೇವ ಮುಖ್ಯತ್ವಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಅದೇ ವಾಕ್ಯದ ಮುಂದೆ ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾರು
ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಸರ್ವಭೋಗಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿವಳ್ಳವನಾಗುವನು ಎಂದು
ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತರ ಅನಂದ ತಾರತಮ್ಯವು ದೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ
ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವ, ಅಪ್ಯಜಿನತ್ವ, ಅಕಾಮಹತತ್ವಗಳು ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ
ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ' ಇತಿ ಹ್ಯಭಾಸಃ | ನ ಹ್ಯಮುಕ್ತಾ ಅವ್ಯಜಿನಾ
ಅಕಾನುಹತಾ ನಾ | ನ ಚ ಶ್ರುತಿಫಲಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ರಾಸ್ತಾಃ | ಶ್ರುತಿಫಲ
ಸ್ರಾಪ್ತಿರ್ಹಿ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ಸಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವ ಮುಂತಾದವುಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ
ವಿವಕ್ಷಿತ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ' ಯಾರು ಶ್ರೋತ್ರಿಯನೋ ಎಂದು
ಮುಂತಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಲ ಹೇಳಿದೆ. ಅಮುಕ್ತರು ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪಾಪ
ರಹಿತರೂ ಅಕಾಮಹತರೂ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ವೇದಾಧ್ಯಯನದ
ಫಲವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ
ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಸರ್ವೇ ವಿನೋಹಿತಧಿಯಸ್ತನ ಮಾಯಯೇನೇ |

ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಸ್ತನುಭೃತೋ ಬಹಿರರ್ಥಭಾವಾಃ’ ಇತಿ ಭಾಗವತೇ |
ಶರೀರಸಂಬಂಧಿನಾಂ ಮೋಹಾದಿಯುತತ್ವಂ | ಮೋಹಾದಿ ಯುತಾನಾಂ
ನ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವಮದುಃಖತ್ವಮಕಾಮಹತತ್ವಂ ನಾ | ‘ವೃಜಿನಂ
ವೃಜಿನಂ ದುಃಖಂ ಕ್ಲೇಶೋ ಬಾಧೇತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ’ ಇತ್ಯಭಿಧಾನಮ್ |
ನ ಚ ದೇವಾದಿಪದಾಕಾಮಾನಾನಾಮಿಂದ್ರಾದಿಪದಾಕಾಮಾನಾಂ ಚ
ಕಕ್ಷಿತ್ ವಿಶೇಷೋ ವೃತ್ಯತೇ | ಅತೋ ಮುಕ್ತವಿಷಯಮೇವೈತತ್ |

ಅನುವಾದ—‘ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಶರೀರ ಧರಿಸಿ
ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ ತೊರೆದು ಬಾಹ್ಯ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥ
ಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತಿವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಮೋಹಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದ್ದಾರೆ’ ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವಾದಿಗಳು ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣ
ದಲ್ಲಿರುವುದು ಅಸಂಭಾವಿತ. ಶರೀರ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವರಿಗೆ ಮೋಹ
ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಮೋಹ ಮೊದಲಾದ ದೋಷವುಳ್ಳ
ವರು ಶ್ರೋತ್ರಿಯರೂ, ದುಃಖಿರಹಿತರೂ, ಅಕಾಮಹತರೂ ಆಗಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯ
ವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅನಂದತಾರತಮ್ಯ ಮುಕ್ತರಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.
ವೃಜಿನವೆಂದರೆ ದುಃಖ. ಏಕೆಂದರೆ, ‘ದುಃಖವು ಪ್ರಜನ, ವೃಜನ, ಕ್ಲೇಶ ಮತ್ತು
ಬಾಧೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಕೋಶವಿದೆ. ದೇವಪದವಿ ಮೊದಲಾದ
ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಬಯಸದವರಿಗೂ, ಇಂದ್ರಪದವಿ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಬಯಸದ
ವರಿಗೂ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಸ ಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ
ರಾದ್ಧಃ’ ಎಂಬುದೂ, ‘ಏತಸ್ಯೈವಾನಂದಸ್ಯ’ ಎಂಬುದೂ ಮುಕ್ತರ ಬಗ್ಗೆಯೇ.

ವಿನರಣೆ—ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಕ್ತರ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ.
ಆದರೆ ‘ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ ಅವೃಜನಃ ಅಕಾಮಹತಃ’ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಿಂದ
ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನಗಳ ಬಯಕೆ ಇಲ್ಲದಿರುವವನಿಗೆ ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ದೂರೆ
ಯುವ ಆನಂದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಆನಂದವು ದೊರೆಯುವುದು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿ
ಸುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ತಪ್ಪು. ಹೀಗಾದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸ್ಥಾನ
ಗಳನ್ನು ಬಯಸದವನಿಗಿಂತ ಮುಂದಿನ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಬಯಸದವನಿಗೆ ನೂರುಪಟ್ಟು
ಹೆಚ್ಚು ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲು
ಯಾವಪ್ರಮಾಣದ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಪರೋ ಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ನಾ ವೃಧಾನ ನ ತೇ ಮಹಿತ್ವಮನ್ವತ್ನು-

ನಂತಿ', 'ಬ್ರಹ್ಮೇಶಾನಾದಿಭಿರ್ದೇವೈರ್ಯತ್ ಸ್ತಾಪ್ತಂ ನೈವ ಶಕ್ಯತೇ |
ತದ್ ಯತ್ ಸ್ವಭಾವಃ ಕೈವಲ್ಯಂ ಸ ಭವಾನ್ ಕೇವಲೋ ಹರೇ |'
'ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪರಮಾ ಗತಿಃ' 'ಕೃಷ್ಣೋ ಮುಕ್ತೈರಿಜ್ಯತೇ ವೀತ
ಮೋಹೈಃ' ಇತ್ಯಾದಿನಚನೈಶ್ಚ ಭಗವದನುಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಂ ತದಾನಂದಾ-
ನನಾಪ್ತಿಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—'ಽರೀರದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಪರಿಮಿತ
ನಾಗಿರುವಿ. ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ' 'ಹರಿಯೇ,
ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನವ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಎಂದೂ ಪಡೆಯಲಾಗದ
ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ಯಾರಿಗೆ ಸ್ವಭಾವಭೂತವಾಗಿದೆಯೋ ಅವನು ನೀನು.
ಏಕೆಂದರೆ ನೀನು ಎಂದೂ ಜಡಶರೀರದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದವನು, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ'. ಈ
ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಸಿಗಲಾರದೆಂದೂ ಅದರಿಂದ
ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಪರಮಾತ್ಮಾಭೇದ ಹೊಂದಲಾರದೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. 'ಮುಕ್ತರ
ಆಂತಿಮ ನೆಲೆ ಶ್ರೀಹರಿ'. 'ಮೋಹರಹಿತರಾದ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಕೃಷ್ಣನು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡು
ತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಚನಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರು ಭಗವದನುಗ್ರಹಾವಲಂಬಿ
ಗಳೆಂಬುದು ಮತ್ತು ಭಗವಂತನ ಅನಂದ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮೊಲೆಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು
ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಬಹ್ವಭಾಷಾಸಾತ್ ತ ಆತ್ಮೇತಿ ಮುಕ್ತಾ ಜೀವೇಶಯೋರ್ಭಿದಾ |
ಪ್ರಧಾನ ತತ್ಪರತ್ವೇನ ದೃಶ್ಯತೇತ್ಯಾದರಾತ್ ಸದಾ |
ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯೋಗಾಚ್ಚ ಸ ಏವಾರ್ಥೋನಗಮ್ಯತೇ |
ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಪರಮಂ ವಿಷ್ಣೋರತ್ಯುದ್ರೇಕೇ ವಿಶೇಷತಃ |
ಸರ್ವಶ್ರುತಿಸ್ತೃತೀನಾಂ ಚ ದೃಶ್ಯತೇನ್ಯತ್ ತದರ್ಥತಃ |
ಸ ಚ ಜೀವೇಶಯೋರ್ಭೀದೇ ಸರ್ವೋದ್ರೇಕೋ ಹಿ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ 'ತೇ ಆತ್ಮಾ' ಎಂದು ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವನ್ನು
ಬಹಳ ಸಲ ಆದರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಶ್ರುತಿಯ ಪ್ರಧಾನತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು
ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿದ್ದು ಮುಕ್ತಿ
ಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿರುವುದು
ರಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಭೇದವಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಸಿದ್ಧ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಮಹಾ
ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳು ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವದ ಸಮರ್ಥನಿ

ಗಾಗಿಯೇ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಭೇದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಇವು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಉಪಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿ ಸುತ್ತವೆ. ಉಪಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ 'ತೇ ಆತ್ಮಾ' ಎಂದು ಎಂಟು ಸಲ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಪದ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯ ಅನೇಕಸಲ ಬಂದರೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದಾದ ರೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಢವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳುವುದು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯ ಒಂದು ಕ್ರಮ. ಇದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧ. ತೇ ಆತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಭೇದವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಮಾತನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ದೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನು ವುದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಬಹ್ವಭಾಸಸ್ತ ಆತ್ಮೇತಿ ಶ್ರುತಾನಾದರತಸ್ತತಃ |

ಮನುಷ್ಯೇತಿ ವಚೋ ಯತ್ರ ನಿಷ್ಕೋರಸಿ ತು ದೃಶ್ಯತೇ |

ದೇಹಸ್ಯಾಸಿ ಸ್ವರೂಪತ್ವಜ್ಞಾಪನಂ ತತ್ಪ್ರಯೋಜನಂ |

ನ ಹ್ಯಪ್ರಯೋಜಕಂ ನೇದಪದಂ ವರ್ಣೋಽಥ ನಾ ಸ್ವರಃ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಒಬ್ಬ ಸಲ ಆದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮಮ ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಾತು ಎಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇಹವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗ. ವೇದದ ಪದವಾಗಲಿ ವರ್ಣವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ವರವಾಗಲಿ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಿವರಣೆ—'ತೇ ಆತ್ಮಾ' ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗವು ಭೇದಪ್ರತಿ ಪಾದಕ ಎಂದು ಹಿಂಗೆ ವಿಪರಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಮಮಾತ್ಮಾ ಭೂತಭಾವನಃ' ಎಂಬ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ವಚನದಲ್ಲಿ (೯-೩೧) 'ಮಮ ಆತ್ಮಾ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನ 'ತೇ ಆತ್ಮಾ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗದಂತೆಯೇ ಇದೆ. 'ತೇ ಆತ್ಮಾ' ಎನ್ನುವುದು ಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದರೆ ಮಮಾತ್ಮಾ ಎನ್ನುವುದೂ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅವನ ದೇಹಕ್ಕೆ ಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ವಚನವು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಭೂತಭಾವನ ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಜೀವನಗಳಿಗೆ ಜನ್ಮಕೊಡುವಂತಹುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಿಷ್ಣುವೇ ಸಕಲಜೀವನಗಳಿಗೆ ಜನ್ಮ ಕೊಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನ ದೇಹವೂ ಜನ್ಮ ಕೊಡುತ್ತದೆ

ಎಂದು ದೇಳಿದಾಗ ಅವನಿಗೂ ಅವನ ದೇಹಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮಮ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಮಾತ್ರ ಅಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕವೆ. 'ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪ' ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ದೇಹಸ್ವರೂಪತಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ಮನೋತಿ ಪದಂ ವಿನಾ |

ಸನ್ಯುಗ್ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ಶಕ್ಯಾ ತತಸ್ತತ್ಪದಮಿಷ್ಟತೇ ||

ತತಸ್ತ ಆತ್ಮೇತಿ ವಚೋ ಭೇದಾಭಾವೇ ನ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಭಿಕ್ಷುಯಾ ಭಿಕ್ಷಣಂ ತಸ್ಮಾದಾನಂದಸ್ಯ ತತೋವದತ್ |

ಅನುನಾದ—ಎಷ್ಟು ವಿನ ದೇಹ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿ ಸಲು 'ಮಮ' ಎಂಬ ಪದವಿಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಪದವು ಸಾರ್ಥಕ ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. 'ಮಮ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಬೋಧಕವಾದ 'ಮಮ' ಎನ್ನುವ ರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ತೇ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತೇ' ಎಂಬ ರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಎನ್ನುವ ಸಂಬಂಧ ವಚನವು ಭೇದಸಾಧಕವೆ. ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭೇದ ವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತರು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಅಲ್ಪ ಆನಂದವನ್ನು ಬೇಡಿ ಪಡೆದು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—'ಮಮ ಆತ್ಮಾ ಭೂತಭಾವನಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಮಮ' ಎಂಬ ಪದ ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಆತ್ಮಾ ಭೂತ ಭಾವನಃ' ಎಂದು ಮಾತ್ರ ದೇಳಿದರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇಹ ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆತ್ಮರಬ್ಬಕ್ಕೆ ದೇಹ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡಾಬರುವ ಭೂತ ಭಾವನತ್ವ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೇಹಕ್ಕೂ ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇಹ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೆಂದಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮಮ' ಎನ್ನುವ ಪದ ವ್ಯರ್ಥ. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚನವು ಉತ್ತರ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತಾನಾಮೇಕದೇಶತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ |

ವಿಪುಲೈಶ್ಚ ಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವಂ ಶ್ರುತಿಷೂಕ್ತಂ ಹಿ ಸರ್ವಶಃ |

ತಥಾಪಿ ಪೂರ್ಣಾನಂದತ್ವಮನುಕ್ತಾನಾಂ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ |

ಬ್ರಹ್ಮಾದೇಸ್ತಾರತಮ್ಯಂ ಚ ಮುಕ್ತಾನೇವ ಸದಾತನಂ |

ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟೈಷಣಾನಾಶಾನ್ನಿರ್ದುಃಖತ್ವಂ ಚ ಸರ್ವದಾ |

ಅನುನಾದ—ಮುಕ್ತರ ಆನಂದವು ಅಲ್ಪವಾದರೂ ಅಪೂರ್ಣವೇನಿಲ್ಲ. ಪರ

ಬ್ರಹ್ಮನ ಅನಂದಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದರೂ, ಅಮುಕ್ತರ ಅನಂದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಮುಕ್ತರ ಅನಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವೇ ಆಗಿದೆ. ಅದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅನಂದದ ಒಂದು ಅತ್ಯಲ್ಪ ಅಂಶವೆಂದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ರುಪಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಅಭೇದಾಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅನಂದಕ್ಕೆ ಅಧೀನ ಮತ್ತು ಸದೃಶ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಶಾಶ್ವತ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆ. ಆದರೂ ದೃಷ್ಟ ಅದೃಷ್ಟ ಅಂದರೆ ಇಹಲೋಕ ಮತ್ತು ಪರಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಏಷಣ ಗಳು ನಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಾರತಮ್ಯಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ದುಃಖರಹಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವ ವಚನಂ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಯತ್ರ ದೃಶ್ಯತೇ |
ಜೀವೇಷು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋಕ್ತೇಃ ಪರತ್ವಂ ಚ ವಿಮುಕ್ತಿತಃ |
ತತ್ ಪರಬ್ರಹ್ಮತಾ ತೇಷಾಂ ಬದ್ಧಜೀವೋಚ್ಚತಾ ನುತಾ |
ತತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣನೇ ಯೋಗ್ಯಃ ಪಾಂಡಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ ಪರಂ |
ಪಾಂಡಿತ್ಯಮಾಗಮುಚ್ಚತ್ಸಂ ಬಾಲ್ಯಂ ಯುಕ್ತಿಸಹಾಯತಾ |
ಮೌನಂ ತೂಪಾಸನಾಸಿದ್ಧಿರಮೌನಂ ಭಗವದ್ವೃತಿಃ |

ಅನುನಾದ—ಮುಕ್ತರನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮರೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿದುದು ಎಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮರು ಎಂದರೆ ಸಂಸಾರಿಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರು ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಮುಕ್ತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತರು ಸಂಸಾರಿಜೀವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಉತ್ತಮವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು. ಪಾಂಡಿತ್ಯವೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನ. ಬಾಲ್ಯವೆಂದರೆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತಜ್ಞಾನದ ಸಹಾಯ. ಮೌನ ಎಂದರೆ ಧ್ಯಾನ ಸಿದ್ಧಿ. ಅಮೌನಂ ಎಂದರೆ ಭಗವತ್ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ.

ವಿನರಣಿ—ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಜೀವಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಮುಕ್ತಿಗಾಃ |

ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಮಹದಚ್ಯುತಃ |

ಎನ್ನುವ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಮುಕ್ತಿಗಾಃ ಮುಕ್ತರು ಪರಬ್ರಹ್ಮರು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಮತ್ತು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಐಕ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. 'ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಜೀವಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ' ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಬ್ರಹ್ಮರು ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೆಂದರೆ ಉತ್ತಮ ಜೀವರೆಂದೇ ಅರ್ಥಗ್ರಹಿಸ ಬೇಕು. ಅಭೇದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ 'ಪರಮಂ ಮಹದ್ ಅಚ್ಯುತಃ' 'ಪರಮಾತ್ಮನು ಪರಮ ಮಹದ್ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ

ಸಂಸಾರಿ ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮ, ಮುಕ್ತಜೀವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪರಮ ಬ್ರಹ್ಮ, ಶ್ರೀಹರಿ ಪರಮ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ತಾರತಮ್ಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಭೇದ ವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ ನಾದವನು ಉತ್ತಮವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು. ಪಾಂಡಿತ್ಯವೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನ. ಬಾಲ್ಯವೆಂದರೆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತಜ್ಞಾನದ ಸಹಾಯ. ಮೌನ ಎಂದರೆ ಧ್ಯಾನ ಸಿದ್ಧಿ. ಅಮೌನ ಎಂದರೆ ಭಗವತ್ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏತಾನ್ಯಾಸ್ಯ ಭವೇನ್ಮುಕ್ತಿರ್ಮುಕ್ತೋ ವೈ ಭಿಕ್ಷುಕೋ ಭವೇತ್ |
 ನ ಹ್ಯನ್ಯಭಿಕ್ಷಿತಂ ನಿಷ್ಕರ್ಷದ್ಯಾನ್ನಿಯಮತಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಭಿಕ್ಷಿತಂ ಸರ್ವಂ ದದ್ಯಾನ್ನಿಯಮತೋ ಹರಿಃ |
 ಅಯೋಗ್ಯಭಿಕ್ಷಣಂ ತೇಷಾಂ ನ ಕದಾಚಿತ್ತು ಯುಜ್ಯತೇ |
 ಯೇನ ಕೇನಾಪಿ ಸೈತೇಷಾಂ ಭಿಕ್ಷಾವೃತ್ತಿರ್ನಿರ್ವಹ್ಯತೀತಿ |

ಅನುವಾದ—ಇವುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಾಗ ಮುಕ್ತಿ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಮುಕ್ತನು ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದದ ಭಿಕ್ಷುಕನಾಗುವನು. ಮುಕ್ತನಲ್ಲದವನು ಬೇಡಿದ್ದನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಕೊಟ್ಟೇ ಕೊಡುವನೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತನು ಬೇಡಿದ್ದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿಷ್ಣು ತಪ್ಪದೇ ಕೊಡುವನು. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತನು ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪೂರ್ಣಾನಂದಾದಿಗಳನ್ನು ಎಂದೂ ಬೇಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಈ ಭಿಕ್ಷಾವೃತ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಥಮೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಮುಕ್ತೋ ದ್ವಿತೀಯೋ ಯೋಗ್ಯಉಚ್ಯತೇ
 ಅಪರೋಕ್ಷನಿನ್ಮುಕ್ತಯೋಸ್ತು ತಾರ್ತೀಯೋನೋಭಯೋರ್ಗ್ರಹಃ |
 ಅತೋ ಮುಕ್ತಾ ಅಮುಕ್ತಾಶ್ಚ ನ ಸ್ವತಂತ್ರಾಃ ಕದಾಚನ |
 ಸ್ವತಂತ್ರಸ್ತು ಸ ಏವೈಕೋ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಮೂರನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದದಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅತೋಽನ್ಯದಾರ್ತಂ' ಮುಕ್ತರಾಗಲಿ ಅಮುಕ್ತರಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಲ್ಲ. ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೊಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ವಾವಿಮೌ ಪುರುಷೌ ಲೋಕೇ ಕ್ಷರಶ್ಚಾಕ್ಷರ ಏವ ಚ |
 ಕ್ಷರಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಕೂಟಸ್ಥೋಕ್ಷರ ಉಚ್ಯತೇ |
 ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವನ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮೇತ್ಯುದಾಹೃತಃ |
 ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಚ ಭೇದೇನ ಮಹೋತ್ಕರ್ಷೇ ಪರಮತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಸರ್ವ
 ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಾಮಾಹ || ಇತಿ ಕಹೋಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಅನುವಾದ—ಕ್ಷರ ಅಕ್ಷರ ಎಂದು ಚೇತನರು ಎರಡು ಬಗೆ. ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ
 ಕ್ಷರರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅಕ್ಷರಳು. ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಪರಮಾತ್ಮ ಬೇರೆಯೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ
 ಗೀತಾ ವಾಕ್ಯವೂ ಭೇದದ ಮೂಲಕ ಎಷ್ಟು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರ
 ಗಳಿಗೂ ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ.

ಕಹೋಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಗಾರ್ಗೀ ನಾಚಕ್ಷುನೀ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ
 ಹೋನಾಚ | ಯದಿದಂ ಸರ್ವಮಪ್ಸು ಓತಂ ಚ ಪ್ರೋತಂ ಚೇತಿ |
 ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ಅಪ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ನಾಯ್ ಗಾರ್ಗೀತಿ |
 ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ನಾಯುರೋತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚೇತಿ | ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇಷು
 ಗಾರ್ಗೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ಗಂಧರ್ವಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ |
 ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾ
 ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ಅದಿತ್ಯಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲ್ವಾ-
 ದಿತ್ಯಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ಚಂದ್ರಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ |
 ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ಚಂದ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ನಕ್ಷತ್ರ
 ಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ
 ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ದೇವಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ದೇವ
 ಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ಇಂದ್ರಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ |
 ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ಇಂದ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿ
 ಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ
 ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ಬ್ರಹ್ಮ
 ಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ | ಸ ಹೋನಾಚ | ಗಾರ್ಗಿ ಮಾತಿ
 ಸ್ಪ್ರಾಕ್ಷೀ | ನಾ ತೇ ಮೂರ್ಧಾ ನೈವತತ್ | ಅನತಿಪ್ರಶ್ನಾಂ ನೈ ದೇವತಾ-
 ಮತಿಪ್ರಚ್ಛಸಿ | ಗಾರ್ಗಿ ಮಾತಿ ಸ್ಪ್ರಾಕ್ಷೀ ಇತಿ | ತತೋ ಹ ಗಾರ್ಗೀ
 ನಾಚಕ್ಷುನೀ ಉಪರಾಮ |

ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಸುಮ್ಮನಾದ ಬಳಿಕ ಗರ್ಗನೋತ್ರದ ವಚನವನ್ನು ಮಗನು ಗಾರ್ಗಿಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಮುಕ್ತರಾದ ಈ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಮುಕ್ತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಯಾರಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ? ಗಾರ್ಗಿ, ಮುಖ್ಯ ವಾಯುಪುತ್ರನಾದ ಚಕ್ರನಾಮಕ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತ ಚಕ್ರನು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ? ಗಾರ್ಗಿ, ಮುಕ್ತನಾದ ಗಂಧರ್ವನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುಪುತ್ರನ ಸ್ವರೂಪನು ಎಲ್ಲಿ. ಮುಕ್ತಗಂಧರ್ವನ ಸ್ವರೂಪನು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ ವಾಯುಪುತ್ರನ ಸ್ವರೂಪನು ಎಲ್ಲಿ. ಮುಕ್ತ ಅಂತರಿಕ್ಷನ ಸ್ವರೂಪನು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಮುಕ್ತ ಸೂರ್ಯನ ಅನಂದದಲ್ಲಿ. ಮುಕ್ತ ಸೂರ್ಯನ ಅನಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಮುಕ್ತನಾದ ಅನಂದದಲ್ಲಿ. ಮುಕ್ತ ಅನಂದನ ಅನಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಮುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಅನಂದದಲ್ಲಿ. ಮುಕ್ತ ಇಂದ್ರನ ಅನಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಮುಕ್ತನಾದ ಶೇಷನ ಅನಂದದಲ್ಲಿ. ಮುಕ್ತಶೇಷನ ಅನಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಮುಕ್ತ ಸರಸ್ವತಿಯ ಅನಂದದಲ್ಲಿ. ಮುಕ್ತ ಸರಸ್ವತಿಯ ಅನಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಮುಕ್ತ ಚತುರ್ಮುಖನ ಅನಂದದಲ್ಲಿ. ಮುಕ್ತ ಚತುರ್ಮುಖನ ಅನಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅನಂದದಲ್ಲಿ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅನಂದವು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ? ಗಾರ್ಗಿ, ಮಿತಿಮೀರಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಬೇಡ. ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಬೀಳದಿರಲಿ. ಅಶ್ವಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗೇ ಅನರ್ಹವಾದ ಪರದೇವತೆಯ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಮಿತಿಮೀರಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಬೇಡ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಗಾರ್ಗಿ ಸುಮ್ಮನಾದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತಾನಾಂ ತಾರತಮ್ಯಂ ಗಾರ್ಗಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನೋಚ್ಯತೇ |
ಲೋಕಾ ಇತಿ ಮುಕ್ತಾನಾಮಾನಂದಾನುಭವಾಃ ಸ್ವರೂಪಭೂತಾಃ |
ಅಪುನಾ ಯಾವಿತಿ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯೈವ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ | 'ಅನತಿಪ್ರಶ್ನಾಂ
ವೈ ದೇವತಾಮತಿಪ್ರಚ್ಛಸಿ' ಇತಿ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪಪ್ರಶ್ನಸ್ಯೈವಾ-
ವಗಮ್ಯಮಾನತ್ವಾಚ್ಚ |

ಅನುವಾದ—ಮುಕ್ತರ ತಾರತಮ್ಯವು ಗಾರ್ಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗು
ತ್ತಿದೆ. ಅಚೇತನವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತರ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾನು
ಭವ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪ, ವಾಯು ಎಂದು ಚಕ್ರವರ್ತಿ
ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ
'ಅನತಿ ಪ್ರಶ್ನಾಂ ವೈ ದೇವತಾಮತಿಪ್ರಚ್ಛಸಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತಾ
ಸ್ವರೂಪದ ಬಗ್ಗೆಯೇ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಆಶ್ರಯವೆಂದು ಗಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಅನತಿ ಪ್ರಶ್ನಾಂ ವೈ ದೇವತಾಮತಿಪೃಚ್ಛಸಿ' ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅನರ್ಹವಾದ ದೇವತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಿ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಪ್ರಶ್ನೆ ದೇವತಾ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾನುಭವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಲೋಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾನುಭವವೇ ಅರ್ಥವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾನುಭವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚೋಪರಿತನಲೋಕೇಷ್ವಧಸ್ತನಾ ಲೋಕಾ ಆಶ್ರಿತಾಃ | ನ ಚ ವಾಯುಗಂಧವರ್ಲೋಕನಾಶ್ರಿತಃ | ವಾಯ್ವಾಶ್ರಯತ್ವಶ್ರುತೇಃ ಸರ್ವಲೋಕಾನಾಂ—'ವಾಯುನಾ ಹಿ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ'ನೇನೀಯಂತೇ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಪ್ತಸ್ಕಂಧಗತೋ ಲೋಕಾನ್ ಯೋ ಬಿಭರ್ತಿ ನುಹಾ ಖಲಃ ಇತಿ ಚ ಹರಿವಂಶೇಷು | ನ ಚಾನತಿಪ್ರಶ್ನಾತ್ಸಂ ಲೋಕನಾಶ್ರ-ಸ್ಯಾಸ್ತಿ | ಅಧಸ್ತನೇಷು ಚೋಪರಿತನಾ ಲೋಕಾಃ ತಿಸ್ತಂತಿ | ನ ಚ ಮರುತಾಮೇಕೋಽಪಿ ಗಂಧವರ್ಲೋಕಾದನರೋ ವಿದ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಲೋಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಚೇತನ ಲೋಕಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅನುಪಪತ್ತಿಗಳಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳು ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಯುವು ಗಂಧವರ್ಲೋಕವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಲ್ಲ. 'ವಾಯುವಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ, ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳೂ ವಾಯುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. 'ಸಪ್ತಸ್ಕಂಧಗತನಾದ ಮಹಾ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ವಾಯುವು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಹರಿವಂಶವೂ ಹೇಳಿದೆ. ಕೇವಲ ಲೋಕಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದು ಆಶ್ರಯವಿರಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಅಸಾಧುವೆನ್ನುವುದೂ ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಕೆಳ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಮರುತಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಯುವೂ ಕೂಡ ಗಂಧವರ್ಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಕೆಳಗಿನವನಲ್ಲ.

ನಿವರಣೆ—ಲೋಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಆದಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಗಳು ಚಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಚಂದ್ರ

ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಗಳು ಮೇಲೆ ಇವೆ. ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳು ಎಂದೂ ಅಶ್ರಯಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಯುವಿಗೆ ಗಂಧರ್ವಲೋಕ ಅಶ್ರಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಕತಬ್ಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ತಪ್ಪಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಯುವೇ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಧಾರ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳು ಹೇಳಿವೆ. ಗಂಧರ್ವಲೋಕ ಒಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಾಯು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಸಲವತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮಂದಿ ಮರುತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೂ ಕೂಡ ಗಂಧರ್ವಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸುವವನಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಮುಖ್ಯ ವಾಯು ಗಂಧರ್ವಲೋಕವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಭಾವಿತ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಲೋಕತಬ್ಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬಾರದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಕ್ತಂ ಚ |

ಆ ಪಿಬಂತ್ಯಖಿಲಾನ್ ಭೋಗಾನಿತ್ಯಾಪಶ್ಚಕ್ರವರ್ತಿನಃ |
ಮುಕ್ತಾಸ್ತೇಷಾಂ ವಾಯುಸುತಶ್ಚಕ್ರೋ ನಾಮ ವ್ಯಪಾತ್ರಯಃ |
ಮುಕ್ತಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಮುಕ್ತಸ್ತು ಮರುತ್ ಗಂಧರ್ವನಾಮವಾನ್ |
ಸುತೋ ವಾಯೋಸ್ತತ್ಸುಖಾನಾಂ ಮೌಕ್ತಾನಾಮಂತರಿಕ್ಷಗಃ |
ಮರುತಾಮೇಕ ಏವಾಸಾನಂತರಿಕ್ಷಶ್ಚ ವಾಯುಜಃ |
ತತ್ಸುಖಾನಾಂ ಚ ಮೌಕ್ತಾನಾಮಾನಂದಾಃ ಸೂರ್ಯರೂಪಕಾಃ |
ಸೌರಾಣಾಂ ಚಾಪಿ ಮುಕ್ತಾನಾಮಾನಂದಾಶ್ಚಂದ್ರರೂಪಕಾಃ |
ಅಹ್ಲಾದನಾಚ್ಚಂದ್ರನಾಮಾ ದೇವೋಽಸಾನಿರುದ್ಧಕಃ |
ಸ ಏವ ಚಂದ್ರಮಾವಿಶ್ಯ ಸ್ಥಿತಸ್ತನ್ನಾಮಕೋಽಪಿ ಸಃ |

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲ ರಾಜ್ಯಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಾದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಆಪ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವರಿಗೆ ಮುಕ್ತನಾದ ಚಕ್ರನಾಮಕ ವಾಯು ಸುತನು ಅಶ್ರಯ. ಆ ಚಕ್ರನಿಗೆ ಮುಕ್ತನಾದ ಗಂಧರ್ವನಾಮಕ ವಾಯುಸುತನು ಅಶ್ರಯ. ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಗಳಿಗೆ ಮರುತ್ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ ವಾಯುಪುತ್ರನು ಅಶ್ರಯ. ಅಂತರಿಕ್ಷನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಲಭಿಸುವ ಸ್ವರೂಪಸುಖಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯನ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವು ಅಶ್ರಯ. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಲಭಿಸುವ ಸುಖಗಳಿಗೆ ಚಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವು ಅಶ್ರಯ. ಅಹ್ಲಾದಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧ ದೇವನು ಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಚಂದ್ರನ ಒಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವನಿಗೆ ಚಂದ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನಿರುದ್ಧ ಸುಖಾನಾಂ ಚ ಮೌಕ್ತಾನಾಮಿಂದ್ರ ಆಶ್ರಯಃ |
 ನಕ್ಷತ್ರನಾಮವಾನಿಂದ್ರೋ ನೈವಾನ್ಯಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋಽಸ್ಯ ಹಿ |
 ವಿದ್ಯತೇ ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಸ್ತುರ್ವ್ಯಲೋಕಗಾಃ |
 ಅನಂದಾನಾಂ ತಥೈಂದ್ರಾಣಾಂ ಮೌಕ್ತಾನಾಂ ದೇವ ಆಶ್ರಯಃ |
 ದೇವೇತಿ ಲಿಂಗನಾಮ ಸ್ಯಾಲ್ಲಿಂಗಾತ್ಮಾ ರುದ್ರ ಉಚ್ಯತೇ |
 ಇಂದ್ರಾಶ್ರಯಃ ಶಿವಸ್ಯಾಪಿ ಸುಖಾನಾಂ ಮುಕ್ತಿಗಾಮಿನಾಮ್ |
 ಶಿವೋ ಹೀಶ್ವರನಾಮಾ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ಪರಮ್ಯಾತ್ ಸರಸ್ವತೀ |
 ಇಂದ್ರೇತ್ಯುಕ್ತಾ ತತ್ಸುಖಾನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿರುಕ್ತಿಗಾಮಿನಾಮ್ |
 ತತ್ಸುಖಾನಾಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಮುಕ್ತಿಗಾನಾಂ ಪರಾಶ್ರಯಃ |
 ಏನಮೇವ ಚ ಸಂಸಾರೇ ಬಿಂಬತ್ವಾದುತ್ತರೋತ್ತರಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧನಿಗೆ ಲಭಿಸುವ ಸುಖಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಆಶ್ರಯ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಕ್ಷತ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನಿಗೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೊಬ್ಬರು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಕನಿಲ್ಲ. ರಕ್ಷಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಮೂರುಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವರು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನ ಸುಖಗಳಿಗೆ ದೇವನು ಆಶ್ರಯ. ದೇವ ಎನ್ನುವುದು ಲಿಂಗನ ಹೆಸರು. ಲಿಂಗ ಎಂದರೆ ರುದ್ರ, ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಪ್ರಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶೇಷ ಎಂದಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿವನ, ಅಂದರೆ ಶೇಷನ ಸುಖಗಳಿಗೆ ಸರಸ್ವತಿಯು ಆಶ್ರಯ. ಶಿವನಿಗೆ ಈಶ್ವರ ಎಂದು ಹೆಸರೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನು ಶಿವ. ಅವನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ 'ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ' ಎಂಬ ಧಾತು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸರಸ್ವತಿಗೆ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯ ಸುಖಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಶ್ರಯ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅವನ ಸುಖಗಳಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಆಶ್ರಯ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ತಾರತಮ್ಯ ಉಂಟಿರುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಇದೆ. ಮೇಲು ಮೇಲಿನವರು ಕೆಳ ಕೆಳಗಿನವರಿಗೆ ಬಿಂಬರಾದುದರಿಂದಲೇ ಈ ತಾರತಮ್ಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಪರಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕಶ್ಚಿದಾಶ್ರಯಃ ಸ್ವಾಶ್ರಯಂ ಯತಃ |
 ತಸ್ಯಾಶ್ರಯೋಽಸ್ತಿ ವೇತ್ಯೇವಂ ಪೃಚ್ಛತೋಽಪಿ ಶಿರಃ ಸದಾ |
 ಭಿದ್ಯತೇ ಪರ್ವತೈರಂಧ್ರೇ ತಮುಸಿಸ್ಥಸ್ಯ ದೈವತ್ಯಃ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಂ ನಿತ್ಯಂ ಜ್ಞೇಯಂ ಪೂರ್ಣಮನಾಶ್ರಯಂ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರ. ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಇದೆಯೋ? ಎಂದು ಕೇಳುವವನಿಗೂ ತಮಸ್ಸು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ಅವನ ತಲೆಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಬೆಟ್ಟದಂಥ ಒಂಡೆಗಳಿಂದ ಒಡೆದು ಕೆಡವುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನಿತ್ಯ, ಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ರುದ್ರಂ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ದೇವಾ ರುದ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮಾಶ್ರಿತಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಾ ನಾಮಾಶ್ರಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ನಾಹಂ ಕಂಚಿದುಪಾಶ್ರಿತಃ |
ಇತಿ ಭಾರತೇ |

‘ಅಥಾತ ಆನಂದಸ್ಯ ಮೀಮಾಂಸಾ ಭವತಿ’ ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ | ಸಂಸಾರಾಲ್ಲು-
ಸ್ತಾನಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಕಾನಿ ಸುಖಾನಿ ಲೋಕಾಃ | ಲೋಚಮಾನಾನಿ
ಕಾನಿ ಲೋಕಾಃ | ‘ಲೀನಂ ಸುಖಂ ಕ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಕಂ ನಾನು
ಕ್ಷೀಯತೇಽತ್ರ ಯತ್ |’

|| ಇತಿ ಗಾರ್ಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ರುದ್ರನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರುದ್ರನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ನನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನಾನು ಯಾರನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಅಥಾತ ಆನಂದಸ್ಯ ಮೀಮಾಂಸಾ ಭವತಿ’ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರ ಆನಂದದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ‘ಲೋ’ ಎಂದರೆ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಉಪ್ಪರಾದ ಅಂದರೆ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದವರ ‘ಕ’ ಅಂದರೆ ಸುಖಗಳೇ ಲೋಕಗಳು. ಅಥವಾ ‘ಲೋ’ ಅನುಭವಗೋಚರವಾಗುವ ‘ಕ’ ಸುಖಗಳೇ ಲೋಕಗಳು. ಮೊದಲಿಗೆ ಆಪ್ತವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸ್ವರೂಪ ಸುಖವು ‘ಕಃ’ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸುಖವು ‘ಕಂ’ ಎಂದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಕಃ ಎಂಬ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದವನ್ನು ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೇ.

ಗಾರ್ಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಯಾರು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ ಮತ್ತು ಸರ್ವಾಶ್ರಯರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಮುದ್ದಾಲಕ ಆರುಣಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ
ಹೋವಾಚ | ಮದ್ರೇಷ್ವನಸಾಮ ತೇ ಪತಂಚಲಸ್ಯ ಕಾಪ್ಯಸ್ಯ ಗೃಹೇಷು

ಯಜ್ಞಮುಢೀಯಾನಾಃ | ತಸ್ಯಾಸೀದ್ ಭಾರ್ಯಾ ಗಂಧರ್ವಗೃಹೀತಾ |
ತನುಪೃಚ್ಛಾಮು ಕೋಽಸೀತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ಕಬಂಧ ಅಥರ್ವಣ
ಇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ಪತಂಚಲಂ ಕಾಪ್ಯಂ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಂಶ್ಚ-ನೇತ್ಥ
ನು ತ್ವಂ ಕಾಪ್ಯ ತತ್ ಸೂತ್ರಂ ಯೇನಾಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ
ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಸಂದೃಬ್ಧಾನಿ ಭವಂತೀತಿ | ಸೋಽಬ್ರ-
ವೀತ್ ಪತಂಚಲಃ ಕಾಪ್ಯೋ-ನಾಹಂ ತದ್ ಭಗವನ್ ನೇದೇತಿ |
ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ಪತಂಚಲಂ ಕಾಪ್ಯಂ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಂಶ್ಚ-ನೇತ್ಥ ನು ತ್ವಂ
ಕಾಪ್ಯ ತನುಂತರ್ಯಾಮಿಣಂ ಯ ಇಮಂ ಚ ಲೋಕಂ ಪರಂ ಚ
ಲೋಕಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಯೋಽಂತರೋ ಯನುಯತೀತಿ |
ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ಪತಂಚಲಃ ಕಾಪ್ಯೋ-ನಾಹಂ ತಂ ಭಗವನ್ ನೇದೇತಿ |
ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ಪತಂಚಲಂ ಕಾಪ್ಯಂ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಂಶ್ಚ-ಯೋ ನೈ ತತ್
ಕಾಪ್ಯ ಸೂತ್ರಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ತಂ ಚಾಂತರ್ಯಾಮಿಣಮಿತಿ, ಸ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್,
ಸ ಲೋಕವಿತ್, ಸ ದೇವವಿತ್, ಸ ನೇದವಿತ್, ಸ ಭೂತವಿತ್, ಸ
ಆತ್ಮವಿತ್, ಸ ಸರ್ವವಿತ್ ಇತಿ | ತೇಭ್ಯೋಽಬ್ರವೀತ್ | ತದಹಂ ನೇದ |
ತಚ್ಚೇತ್ ತ್ವಂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸೂತ್ರಮವಿದ್ವಾನ್ ತಂ ಚಾಂತರ್ಯಾಮಿಣಂ
ಬ್ರಹ್ಮಗವೀರುದಜಸೇ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಸತಿಷ್ಯತೀತಿ | ನೇದ ವಾ ಅಹಂ
ಗೌತಮ ತತ್ ಸೂತ್ರಂ ತಂ ಚಾಂತರ್ಯಾಮಿಣಮಿತಿ | ಯೋ ವಾ ಇದಂ
ಕಶ್ಚಿದ್ ಬ್ರೂಯಾದ್ ನೇದ ನೇದೇತಿ | ಯಥಾ ನೇತ್ಥ ತಥಾ
ಬ್ರೂಹೀತಿ |

ಅನಂತರ ಅರುಣಪುತ್ರನಾದ ಉದ್ದಾಲಕನು ಕೇಳಿದನು 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ,
ಮದ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಪಿಗೋತ್ರಸಂಜಾತರಾದ ಪತಂಚಲರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಯಜ್ಞ
ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುತ್ತಾ ವಾಸಿಸಿದ್ದೆವು. ಅವರ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನು
ಆವೇಶಗೊಂಡನು. ಅವನನ್ನು ಕೇಳಿದವು ನೀನು ಯಾರು ಎಂದು. ಅಥರ್ವಣನ
ಪುತ್ರ ಕಬಂಧ ಎಂದು ಆತ ಹೇಳಿದನು ಮತ್ತು ಪತಂಚಲರನ್ನೂ, ಯಾಜ್ಞಕರನ್ನೂ
ಕೇಳಿದನು, 'ಕಾಪ್ಯರೇ, ಈ ಭೂಲೋಕ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಪರಲೋಕ ಮತ್ತು
ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಧರಿಸಿರುವ ಆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಾ?'
ಎಂದು. ಆ ಕಾಪ್ಯ ಪತಂಚಲರು ಹೇಳಿದರು, ಪೂಜ್ಯರೇ ಅದನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.
ಕಬಂಧನು ಹೇಳಿದನು, ಯಾರು ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ, ಪರಲೋಕವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ
ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಒಳಗಡೆ ಇದ್ದು ನಿಯಮನ ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣ
ನಾಗಿರುವನೋ ಆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಾ? ಎಂದು. ಪೂಜ್ಯರೇ, ನಾನು
ಅದನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕಾಪ್ಯ ಪತಂಚಲರು ಹೇಳಿದರು. ಕಾಪ್ಯರೇ, ಯಾರು ಆ

ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತು ಆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯನ್ನು ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ, ಅವನು ಲೋಕಜ್ಞಾನಿ, ಅವನು ದೇವಜ್ಞಾನಿ, ಅವನು ವೇದಜ್ಞಾನಿ, ಅವನು ಭೂತಜ್ಞಾನಿ, ಅವನು ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿ, ಅವನು ಸರ್ವಜ್ಞಾನಿ ಎಂದು ಆ ಗಂಧರ್ವನು ಕಾಷ್ಠ ಪತಂಜಲರಿಗೆ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಕರಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ನಾನು ಆ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ನೀವು ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದರೆ ನಿಮ್ಮ ತಲೆಯು ಬಿಡುಬಿಡಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಉದ್ದಾಲಕನು ಬೇಳಿದನು. ಗೌತಮರೇ, 'ಆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತು ಆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. ಇದನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ, ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಯಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಆತ್ಮಶ್ಲಾಘನೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ತಿಳಿದಂತೆ ಹೇಳಿ ಎಂದು ಉದ್ದಾಲಕನು ಹೇಳಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನಸ್ತಸ್ಯೈವ ಸರ್ವನಿಯಂತ್ಯತ್ವಮುಚ್ಯತೇ | 'ಯೋಽಂತರೋ ಯಮುಯತಿ' ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯೋ ಯಶಸ್ವೋ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಪರಾಯಃ |
ಅಕಯಪ್ರನಿಸಂಭೂಮಸಖಹಾ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕಾಃ |
ಏಕಾಕ್ಷರಾ ಅ ಇತ್ಯೇಷ ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾಜ್ಞಾನಾರ್ಥನಃ |
ಆನಂದತ್ವಾತ್ ಕ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ಯ ಇತೀದ್ಯತೇ |
ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |
'ಇತಿ' ಸ್ವಪ್ರತಿಜ್ಞಾತಪ್ರಕಾರೇಣ |

ಅನುನಾದ—ಹಿಂದೆ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅಶ್ರಯನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕ ಎಂದು ವ್ರಣಃ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಯ ಇಮಂ ಚ ಲೋಕಂ' ಎಂದು ಯಕಾರ ಒಮ್ಮೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ 'ಯೋಽಂತರೋ ಯಮುಯತಿ' ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಾ ಎಂದು ಕೇಳುವ ಗಂಧರ್ವನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎರಡನೆಯ ಯಕಾರವು ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ. ಆ, ಕ, ಯ, ಪ್ರ, ವಿ, ಸಂ, ಭೂ, ಮ, ಸ, ಏ, ಹ ಇವುಗಳು ವಿಷ್ಣುವಾಚಕಗಳಾದ ಏಕಾಕ್ಷರಗಳು. ಜನಾರ್ದನನು ಮೂವರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅ ಎಂದೂ, ಆನಂದರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಕ ಎಂದೂ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಯ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ತಂ ಚಾಂತರ್ಯಾಮಿಣಮಿತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಶಬ್ದ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ತನ್ನಿಂದ ಅಂದರೆ ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ರೀತಿಯಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ --- ಬ್ರಹ್ಮನಿತ್ ಪೂರ್ಣವಿಜ್ಞಾನಾಲೋಕಾನಾಂ ಕರ್ತೃನೇದನಾತ್ |
 ಲೋಕನಿತ್ ದೇವವಿಚ್ಛಾಸೌ ದೇವಾನಾಂ ದೇವನೇದನಾತ್ |
 ನೇದಾರ್ಥ ನೇದನಾಚ್ಛೇವ ನೇದನಿತ್ ಭೂತನಿತ್ ತಥಾ |
 ತನ್ನಿಯಂತ್ಯಪರಿಜ್ಞಾನಾದಾತ್ಮವಿಚ್ಛಾಸಪ್ತನೇದನಾತ್ |
 ಸರ್ವನಿತ್ ಸರ್ವಸಾರಜ್ಞೋ ಯೋ ನೇದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾ |
 ದೇಶಾಧಿಷ್ಠಾತ್ಮವಿಜ್ಞಾನಾದ್ ದೇಶಜ್ಞ ಇತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ |
 ಯಥಾ ತದ್ಬದ್ಧರೇಚ್ಛಾನ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಜ್ಞ ಇತಿ ನೈದಿಕಮ್ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುವಾದ—‘ಜೀವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನಾದ ಸೂತ್ರನನ್ನು ಮತ್ತು ಚೇತನಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಯು, ಸೂತ್ರನು ಸರ್ವಾಶ್ರಯ ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಸರ್ವನಿಯಾಮಕ ಎಂಬ ತಿಳಿವಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಪೂರ್ಣತ್ವಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ. ಲೋಕಗಳ ಧಾರಣನಿಯಮನಕರ್ತೃವಿನ ಜ್ಞಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಕಜ್ಞಾನಿ. ದೇವತೆಗಳ ದೇವನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಜ್ಞಾನಿ. ದೇವಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಜ್ಞಾನಿ. ಭೂತಗಳ ಆಧಾರ ಹಾಗೂ ನಿಯಾಮಕರನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಭೂತಜ್ಞಾನಿ. ಆತ್ಮ ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಎಂದು ಅವರನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞಾನಿ. ದೇಶದ ಆಧಾರವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ದೇಶಜ್ಞಾನಿ ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಲೋಕದ ಆಧಾರ ಹಾಗೂ ನಿಯಾಮಕರ ಜ್ಞಾನವಿರುವವನಿಗೆ ಲೋಕಜ್ಞಾನಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ’ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಜೀವೋತ್ತಮನಾದ ಸೂತ್ರನಾಮಕ ವಾಯುವನ್ನು ಸರ್ವಾಧಾರನೆಂದೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವಾಂತರ್ನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವ ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಯು ಅವರಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ ಎನಿಸುವನು. ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣ. ಲೋಕಗಳ ಧಾರಣನಿಯಮನ ಕರ್ತೃತ್ವಗಳನ್ನೂ ಅವರಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅವನು ತಿಳಿದಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಲೋಕಜ್ಞಾನಿ ಎನಿಸುವನು. ಸೂತ್ರನೂ, ವಿಷ್ಣುವೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇವರಾಗಿ, ಅವರಿಗೆ ದೇವತ್ವ ನೀಡಿ, ಅವರಿಗೆ ಆಧಾರ ಹಾಗೂ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವರು. ಅವರ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವ

ಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಈ ದೇವಾಧಾರತ್ವ ದೇವನಿಯಾಮಕತ್ವಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ದೇವಜ್ಞಾನಿ ವಿಸಿಸುವನು. ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವಗಳು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ವೇದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಜ್ಞಾನಿ ವಿಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಾಧಾರ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕರು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗೂ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಾಧಾರತ್ವ ನಿಯಾಮಕತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾಗದುದರಿಂದ ಭೂತಜ್ಞಾನಿ ವಿಸಿಸುವನು. ಭೂತಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಿಗೇ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಯೆನಿಸುವನು. ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತ. ಸರ್ವಾಧಾರ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕರೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾಧಾರ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕರನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮರನ್ನೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞಾನಿಯೆನಿಸುವನು. ಇದು ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಲೋಕ ವೇದದೇವ ಭೂತ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅರಿಯಲಾರರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಕಧಾರಣಾದಿ ಕರ್ತನನ್ನು ತಿಳಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಲೋಕವನ್ನೂ ತಿಳಿದಂತೆಯೇ, ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿದರೆ ವೇದವನ್ನೂ ತಿಳಿದಂತೆಯೇ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಲೋಕಜ್ಞಾನಿತ್ವ, ವೇದಜ್ಞಾನಿತ್ವಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ರೂಢಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ-ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ದೊರೆಯನ್ನು ಬಿಲ್ಲವನಾದರೆ, ದೇಶವನ್ನು ಬಿಲ್ಲವನೆಂದೇ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮುಖ್ಯನಾಯು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಆಧಾರ ಸೂತ್ರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋವಾಚ | ನಾಯುರ್ವೈ ಗೌತಮ ತತ್ ಸೂತ್ರಮ್ |
ನಾಯುನಾ ನೈ ಗೌತಮ ಸೂತ್ರೇಣಾಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ
ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಸಂದೃಬ್ಧಾನಿ ಭವಂತೀತಿ | ತಸ್ಮಾದ್
ನೈ ಗೌತಮ ಪುರುಷಂ ಪ್ರೇತಮಾಹುರ್ಯಸ್ರಂಸಿಷತಾಸ್ಯಾಂಗಾನೀತಿ |
ನಾಯುನಾ ಹಿ ನೈ ಗೌತಮ ಸೂತ್ರೇಣ ಸಂದೃಬ್ಧಾನಿ ಭವಂತೀತಿ |
ಏನಮೇನೈತದ್ | ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿನಿಃಂ ಬ್ರೂಹೀತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. 'ಗೌತಮ! ವಾಯುವೇ ಸೂತ್ರ. ಏಕೆಂದರೆ ಗೌತಮ! ಸೂತ್ರವಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೇ ಈ ಲೋಕ ಮತ್ತು ಪರಲೋಕ ಮತ್ತು

ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಗೌತಮ! ವಾಯುವು ಸರ್ವಾಧಾರನಾದುದರಿಂದಲೇ ಮೃತನಾದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣವಾಯುರಹಿತನಾದ ಪ್ರರುಷನ ಬಗ್ಗೆ ಇವನ ಕಣ್ಣು ಕೈ ಕಾಲು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಅಂಗಗಳು ದಾರ ಕಡಿದ ಮಜೆಗಳಂತೆ ಬಿದ್ದು ಹೋದವು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೌತಮ! ಸೂತ್ರನಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಇದು ಸರಿ. ಇನ್ನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿರಿ'.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೂತ್ರಂ ಜಗದಿದಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸೂತ್ರಂ ವಾಯುರಸೌ ಸ್ತುತಃ |

ತಂ ಚಾಪಿ ಯಮುಯೇದ್ ಯಸ್ಮಾದ್ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಹರಿಃ ಸ್ತುತಃ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಜಗತ್ತು ಯಾರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದೆಯೋ ಅವನು ಸೂತ್ರನೆನಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವೇ ಸೂತ್ರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತಿಷ್ಠನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತರೋ, ಯಂ ಪೃಥಿವೀ ನ ವೇದ, ಯಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಶರೀರಂ, ಯಃ ಪೃಥಿವೀಮಂತರೋ ಯಮು-ಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ಗರುಡ-ಗರುಡ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿದ್ದು ಅವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೋ, ಅವರು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಅವರು ಯಾರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದು ಶರೀರದಂತಿರುವರೋ, ಯಾರು ಅವರ ಒಳಗಿದ್ದು ತಾನು ಸುಖಪಡುತ್ತಾ ಅವರಿಗೂ ಸುಖ ಉಂಟುಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ಅಪ್ಸು ತಿಷ್ಠನ್ ಅದ್ಭ್ಯೋಽಂತರೋ, ಯಮಾಪೋ ನ ವಿದುಃ, ಯಸ್ಯಾಪಃ ಶರೀರಂ, ಯೋಽಪೋಽಂತರೋ ಯಮುಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ವರುಣನಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ವರುಣನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೋ ವರುಣನು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ವರುಣ ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ವರುಣನ ಒಳಗಿದ್ದು ಸುಖ ಉಂಟುಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋಃಗೌ ತಿಷ್ಠನ್ ಅಗ್ನೇರಂತರೋ, ಯಮುಗ್ನಿರ್ನ ವೇದ,
ಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಃ ಶರೀರಂ, ಯೋಃಗ್ನಿಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ
ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಭೂತಾಗ್ನಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದು, ಆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿ
ದ್ದಾನೋ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವ
ವನೋ, ಯಾರು ಅಗ್ನಿಯ ಒಳಗಿದ್ದು ಸುವಿ ಉಂಟುಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮ
ಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋಃಂತರಿಕ್ಷೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಂತರೋ, ಯಮಂತರಿಕ್ಷಂ
ನ ವೇದ, ಯಸ್ಯಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಶರೀರಂ, ಯೋಃಂತರಿಕ್ಷಮಂತರೋ ಯಮು-
ಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕರಾದ ರುದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಪಕ್ಷಿ ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿ
ಯರಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅವರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೋ, ರುದ್ರ-ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿಯರು
ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ರುದ್ರ-ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿಯರು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವವರೋ
ಯಾರು ರುದ್ರ-ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿಯರಲ್ಲಿದ್ದು ಸುವಿ ಉಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು
ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ನಾಯೌ ತಿಷ್ಠನ್ ನಾಯೋರಂತರೋ, ಯಂ
ನಾಯುರ್ನ ವೇದ, ಯಸ್ಯ ನಾಯುಃ ಶರೀರಂ, ಯೋ ನಾಯು-
ಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಯಾರನ್ನು
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವವನೋ,
ಯಾರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುವಿ ಉಂಟುಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸು
ವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ದಿವಿ ತಿಷ್ಠನ್ ದಿವೋಃಂತರೋ, ಯಂ ದ್ಯೌರ್ನ ವೇದ,
ಯಸ್ಯ ದ್ಯೌಃ ಶರೀರಂ, ಯೋ ದಿವಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ
ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ದ್ಯುನಾಮಕರಾದ ಸರಸ್ವತಿ ಉಮೆಯರಲ್ಲಿದ್ದು ಸರಸ್ವತಿ ಉಮೆಯ
ರಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಯಾರನ್ನು ಸರಸ್ವತಿ ಉಮೆಯರು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಸರಸ್ವತಿ-ಉಮೆ

ಯರು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವರೋ, ಯಾರು ಸರಸ್ವತಿ ಉಮೆಯರಲ್ಲಿದ್ದು ಸುವಿ ಉಂಟುಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯ ಆದಿತ್ಯೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಆದಿತ್ಯಾದಂತರೋ, ಯಮಾದಿತ್ಯೋ ನ ನೇದ, ಯಸ್ಯ ಆದಿತ್ಯಃ ಶರೀರಂ, ಯ ಆದಿತ್ಯಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಸೂರ್ಯನು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಸೂರ್ಯನು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುವಿ ಉಂಟುಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ, ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ದಿಕ್ಷು ತಿಷ್ಠನ್ ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತರೋ, ಯಂ ದಿಶೋ ನ ವಿದುಃ, ಯಸ್ಯ ದಿಶಃ ಶರೀರಂ, ಯೋ ದಿಶೋಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ದಿಕ್ಕುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅವರಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಅವರು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಅವರು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವರೋ, ಯಾರು ಅವರುಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಸುವಿವಸ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಶ್ಚಂದ್ರತಾರಕೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಚಂದ್ರತಾರಕಾದಂತರೋ, ಯಂ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ ನ ನೇದ, ಯಸ್ಯ ಚಂದ್ರ ತಾರಕಂ ಶರೀರಂ, ಯಶ್ಚಂದ್ರ ತಾರಕಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಚಂದ್ರನಾಮಕ ಕಾಮನಲ್ಲಿಯೂ, ತಾರಕನಾಮಕ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಇಂದ್ರ ಕಾಮರಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಇಂದ್ರಕಾಮರು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ ಇಂದ್ರಕಾಮರು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವರೋ, ಯಾರು ಇಂದ್ರ ಕಾಮರಲ್ಲಿದ್ದು ಸುವಿ ಉಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯ ಆಕಾಶೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಆಕಾಶಾದಂತರೋ, ಯಮಾಕಾಶೋ ನ ನೇದ, ಯಸ್ಯಾಕಾಶಃ ಶರೀರಂ, ಯ ಆಕಾಶಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿ ಗಣಪತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಗಣಪತಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಗಣಪತಿಯು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಗಣಪತಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ ಯಾರು ಗಣಪತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಸ್ತಮಸಿ ತಿಷ್ಠನ್ ತಮಸೋಽಂತರೋ, ಯಂ ತನೋ ನ ನೇದ, ಯಸ್ಯ ತಮಃ ಶರೀರಂ, ಯಸ್ತನೋಽಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ತಮೋ ನಾಮಕಳಾದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ದುರ್ಗಾದೇವಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ದುರ್ಗಾದೇವಿಯು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ದುರ್ಗಾದೇವಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವಳೋ, ಯಾರು ದುರ್ಗಾದೇವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಸ್ತೇಜಸಿ ತಿಷ್ಠನ್ ತೇಜಸೋಽಂತರೋ, ಯಂ ತೇಜೋ ನ ನೇದ, ಯಸ್ಯ ತೇಜಃ ಶರೀರಂ, ಯಸ್ತೇಜೋಽಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ | ಇತ್ಯಧಿ ದೈವತಂ ||

ಯಾರು ತೇಜೋನಾಮಕಳಾದ ಶ್ರೀದೇವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಶ್ರೀದೇವಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವಳೋ, ಯಾರು ಶ್ರೀದೇವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿಯಿತು.

ವಿನರಣಿ—ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ 'ಅಂತರ್ಯಾಮಿ' ಜೀವನೇ ಏಕಾಗಿರಬಾರದು? ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಜಡಶರೀರವಿಲ್ಲ ತಾನೆ? ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳು ದೇವತೆಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಧಿದೈವ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತೇ ಹೇಳಿದೆ. 'ಯಂ ಪ್ರಥಿವೀ ನ ವೇದ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ, ಪ್ರಥಿವೀ ಮುಂತಾದುದು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಯನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಥಿವೀ ಮುಂತಾದುದು ಜಡಪದಾರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಜಡವನ್ನು ಯಾವುದನ್ನೂ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅನುಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಜಡವಲ್ಲ, ದೇವತೆಗಳು. ದೇವತೆಗಳೂ ಜೀವರಿಗೆ

ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಶರೀರವಾಗಿರಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವರು ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಅಧೀನರಾದುದರಿಂದ ಶರೀರದಂತಿರುವರೆಂದೇ ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಪರಮಾತ್ಮನೇ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಧಿಭೂತಂ | ಯಃ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ತಿಷ್ಠನ್ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽಂತರೋ, ಯಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನ ವಿದುಃ, ಯಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಶರೀರಂ, ಯಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾ-
ನ್ಯಂತರೋ ಯನುಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ | ಇತ್ಯಧಿ
ಭೂತಂ ||**

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ನಿರೂಪಣೆ. ಯಾರು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವ ರಲ್ಲಿದ್ದು ಜೀವರಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಜೀವರು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವರೋ, ಯಾರು ಜೀವರಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಜೀವಾಂತರ್ಯಾಮಿ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿಯಿತು.

**ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಮ್ | ಯಃ ಸ್ರಾಣೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಸ್ರಾಣಾದಂತರೋ ಯಂ ಸ್ರಾಣೋ ನ ವೇದ, ಯಸ್ಯ ಸ್ರಾಣಃ ಶರೀರಂ, ಯಃ ಸ್ರಾಣ-
ಮಂತರೋ ಯನುಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |**

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ನಿರೂಪಣೆ. ಯಾರು ಪ್ರಾಣ ನಾಮಕನಾದ ಫ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಅವನು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಅವನು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ಅವನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ವಾಚಿ ತಿಷ್ಠನ್ ವಾಚೋಽಂತರೋ, ಯಂ ವಾಚ್ ನ ವೇದ, ಯಸ್ಯ ವಾಕ್ ಶರೀರಂ, ಯೋ ವಾಚಮಂತರೋ ಯನುಯತಿ
ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |**

ಯಾರು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಅವನು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಅವನು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ಅವನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಶ್ಚ ಕ್ಷುಷಿ ತಿಷ್ಠನ್ ಚಕ್ಷುಷೋಽಂತರೋ, ಯಂ ಚಕ್ಷುರ್ನ
ನೇದ, ಯಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಃ ಶರೀರಂ, ಯಶ್ಚಕ್ಷುರಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ
ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಅವನು
ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಅವನು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ಅವನ
ಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ
ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಶ್ರೋತ್ರಾದಂತರೋ, ಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ
ನ ನೇದ, ಯಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಶರೀರಂ, ಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಂತರೋ
ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಅವನು
ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಅವನು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ಅವನ
ಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ
ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ಮನಸಿ ತಿಷ್ಠನ್ ಮನಸೋಽಂತರೋ, ಯಂ ಮನೋ ನ
ನೇದ, ಯಸ್ಯ ಮನಃ ಶರೀರಂ, ಯೋ ಮನೋಽಂತರೋ ಯಮು-
ಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ,
ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿ ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿ ಯಾರಿಗೆ
ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯ
ನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಸ್ತ್ವಚಿ ತಿಷ್ಠನ್ ತ್ವಚೋಽಂತರೋ, ಯಂ ತ್ವಕ್ ನ ನೇದ,
ಯಸ್ಯ ತ್ವಕ್ ಶರೀರಂ, ಯಸ್ತ್ವಚಮಂತರೋ ಯಮಯತಿ ಏಷ ತೇ
ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ

ಭಿನ್ನನೋ, ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ, ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ವಿಜ್ಞಾನೇ ತಿಷ್ಠನ್ ವಿಜ್ಞಾನಾದಂತರೋ, ಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಂ ನ ವೇದ, ಯಸ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಶರೀರಂ, ಯೋ ವಿಜ್ಞಾನಮಂತರೋ ಯನುಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಲ್ಲಿದ್ದು ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಚತುರ್ಮುಖನು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಚತುರ್ಮುಖನು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ ಯಾರು ಚತುರ್ಮುಖನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ರೇತಸಿ ತಿಷ್ಠನ್ ರೇತಸೋಂತರೋ, ಯಂ ರೇತೋ ನ ವೇದ, ಯಸ್ಯ ರೇತಃ ಶರೀರಂ, ಯೋ ರೇತೋಂತರೋ ಯನುಯತಿ ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ |

ಯಾರು ರೇತಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಅವನು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅವನು ಯಾರಿಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವನೋ, ಯಾರು ಅವನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ನಿಯಮಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅದ್ಯಷ್ಟೋ ದೃಷ್ಟಾ | ಅಶ್ರುತಃ ಶ್ರೋತಾ | ಅನುತೋ ಮಂತಾ | ಅವಿಜ್ಞಾತೋ ವಿಜ್ಞಾತಾ | ನಾನೋಽಂತೋಽಸ್ತಿ ದೃಷ್ಟಾ | ನಾನೋಽಂತೋಽಸ್ತಿ ಶ್ರೋತಾ | ನಾನೋಽಂತೋಽಸ್ತಿ ಮಂತಾ | ನಾನೋಽಂತೋಽಸ್ತಿ ವಿಜ್ಞಾತಾ | ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ | ಅತೋಽನ್ಯದಾರ್ತಮ್ | ತತೋ ಹೋದ್ವಾಲಕ ಆರುಣಿರುಪರರಾಮು |

|| ಇತಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಈ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೋಡಲಾಗದವನು, ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೋಡುವವನು. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೇಳಲಾಗದವನು, ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೇಳುವವನು.

ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾಗದವನು, ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುವವನು. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಗೆ ನಿಲುಕದವನು, ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವವನು. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ನೋಡುವವರಿಲ್ಲ. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕೇಳುವವರಿಲ್ಲ. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುವವರಿಲ್ಲ. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವವರಿಲ್ಲ. ಇವನು ನಿನ್ನ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯಾವವರಿಲ್ಲರೂ ದುಃಖಿಗಳು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಅರುಣರ ಮಗ ಉದ್ಬಾಲಕನು ವಿರಹಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯಾ ದೇವತಾಸ್ತು ದೇಹವನ್ ಯದ್ವಶತ್ವತಃ |
ಶರೀರಮಿತಿ ಚೋಚ್ಯಂತೇ ಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೋರ್ಮಹಾತ್ಮನಃ |
ಅಂತಸ್ತೋ ದೇವತಾನಾಂ ಚ ನ ನಿರೂಪ್ಯಂ ಚ ದೇವತಾಃ |
ಪ್ರವಿಷ್ಟತ್ವಾದ್ ದೇವತಾಸ್ಯಃ ಸೋಽಂತರಃ ಸ್ವನಶತ್ವತಃ |
ಬಾಹ್ಯಾಪೇಕ್ಷಾಂ ವಿನಾ ಯಸ್ತು ರಮತೇ ಸೋಽಂತರಃ ಸ್ತೃತಃ |
ಅತಿಪ್ರಿಯತ್ವಾಚ್ಚ ಹರೇರಂತರತ್ವಮುದಾಹೃತಂ |
ಜೀವಾನಾಂ ಸ್ವಪ್ರಿಯತ್ವಂ ಚ ನಿಷ್ಕುನಾ ನಿಯತಂ ಯತಃ |
ತಸ್ಯ ಪ್ರಿಯತ್ವಂ ನಾನ್ಯೇನ ದೇವಸ್ಯ ನಿಯತಂ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅನುನಾದ—ದೇಹವು ಜೀವನಿಗೆ ವಶವಾಗಿರುವಂತೆ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವು ಅವರೊಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅವರು ಶರೀರವೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತ. ದೇವತೆಗಳ ಒಳಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವವನೆಂದು ದೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬಾಹ್ಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸದೆ ಅವನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನು ಸುವಿಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಂತಃ ತಸ್ತೋಳಗೆ ಸುವಿಪಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಂತರ ವನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಒಳಗೆ ಇದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಸುವಿಪನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಅವರಿಗೆ ಅತಿಪ್ರಿಯನಾದ್ದರಿಂದಲೂ 'ಅಂತರ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಜೀವನಿಗೂ ತನಗೆ ತಾನೆ ಅತಿಪ್ರಿಯನೆನಿಸಿದರೂ ಈ ಪ್ರಿಯತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನವಾಗಿದೆ. ಅವನ ಪ್ರಿಯತ್ವವು ಯಾರಿಗೂ ಅಧೀನವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನೇ ಜೀವರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅತಿಪ್ರಿಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಸನ್ ನಿಯಂತಾಸಾನಂತರ್ಯಾಮೀ ತತಃ ಸ್ತೃತಃ |

ದೇವತಾನಾಂ ಸ್ವಭಾವೋಽಪಿ ಸ್ವರೂಪಮಪಿ ಸರ್ವದಾ |

ತದಧೀನಂ ತತೋ ಯಾಮೀ ವಾಸುದೇವಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಸ್ವಭಾವಸತ್ತಾದಾತ್ಮತ್ವಂ ಯಂತ್ಯತ್ವಮಿತಿ ಕಥ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುವಾದ—ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಶಬ್ದವು 'ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿದ್ದು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರನೂ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಭಾವವೂ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪವೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುವಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಯಾಮಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವಭಾವವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನೂ ಕೊಡುವುದೇ ನಿಯಾಮಕತ್ವವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಮಿ ಎಂದರೂ ನಿಯಾಮಕ ಎಂದರೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಧಿಭೂತಂ ಸರ್ವಜೀವಾ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ತಚ್ಚರೀರಗಾಃ |

ದೇವತಾಸ್ತಾಃ ಸ್ವಲೋಕಸ್ಥಾ ಅಧಿದೈವಾಭಿಧಾ ಮತಾಃ |

ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿನ್ಯಸ್ತಾ ಏನಾಧಿಲೋಕಾ ಇತೀರಿತಾಃ |

ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿನೋ ದೇವಾ ಅಧಿಯಜ್ಞಾ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಾಃ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಜೀವರಿಗೆ ಅಧಿಭೂತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ. ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೇ ಅಧಿದೈವ. ಆ ದೇವತೆಗಳೇ ಲೋಕಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಲೋಕವೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳೇ ಅಧಿಯಜ್ಞ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣಿ—ಅಧಿಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಧಿಯಜ್ಞಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅವುಗಳು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಾಯನ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯವಚನವು ಆ ಪ್ರಸ್ತಾವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭವನಾಧಿಕಾರೇ ಸ್ಥಿತತ್ವಾತ್ ಅಧಿಭೂತಮ್ |

ವೈಕುಂ ನಾರಾಯಣಂ ನಾತಿ ಸಮಾದಾಯೈವ ಪಕ್ಷಿರಾಟ್ |

ಅತಃ ಸ ಪೃಥಿವೀತ್ಯುಕ್ತಸ್ತಂ ತರಿಕ್ಷಂ ಹರಃ ಸ್ಮೃತಃ |

ಸ್ವಾಂತರ್ಗತಂ ಯತಃ ಸರ್ವಮಿಚ್ಛಯಾ ಕ್ಷಪಯೇದಸೌ |
 ದ್ಯೌರ್ನಾಮ ದೇವೀ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾಕ್ಷಾದೇವ ಸರಸ್ವತೀ |
 ದ್ಯೋತನಾತ್ ಸರ್ವವಸ್ತುನಾಂ ತನೋ ದುರ್ಗಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ |
 ಯತಃ ಸಂಗ್ಲ ಪಯೇತ್ ಸರ್ವಾಂಸ್ತೇಜಃ ಶ್ರೀಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾ |
 ಆಕಾಶೋ ವಿಘ್ನ ಉದ್ವಿಷ್ಟಃ ಕಾಶತೇ ಹಿ ಪೃಥೂದರಃ |
 ಆಪೋ ವರುಣ ಉದ್ವಿಷ್ಟೋ ಯದೇತತ್ ಪಾಲಯತ್ಯಸೌ |
 ಆತ್ಮಾ ವಿಜ್ಞಾನಮಿತಿ ತು ಸರ್ವಜೀವಾಭಿಮಾನವಾನ್ |
 ಬ್ರಹ್ಮೈವೋಕ್ತಸ್ತಿಸ್ಮಿಮೇ ಸರ್ವೇಃಪೃಥುಕ್ತಾ ಯಾಶ್ಚ ದೇವತಾಃ |
 ಯೇ ಚ ಜೀವಾಃ ಪರೇ ಸರ್ವೇ ನಿಯತಾ ವಿಷ್ಣುನೈವ ಹಿ |
 ಜೀವಾನಾಂ ನಿಯಮೇಃಜೀವಂ ಕಿಮು ನಾಚ್ಯಮಿತಿ ಶ್ರುತಿಃ |
 ಪೃಥಕ್ ತನ್ನಿಯಮಂ ನೈಷಾ ವಕ್ತಿ ಸಿದ್ಧತ್ವತಃ ಸ್ವತಃ |
 ಸ ಏವ ಸರ್ವವೇತ್ತಾ ಹಿ ಪರಮಾತ್ ಪರಮೋ ಹರಿಃ |
 ನಾನೋ ವೇತ್ತಾ ಸ್ವತಂತ್ರೋಸ್ತಿ ಜೀವಾಃ ಸರ್ವೇ ಹಿ ದುಃಖಿನಃ |
 ಯದಿ ಸ್ವತಂತ್ರಾ ನೈವೈತೇ ದುಃಖಿನಃ ಸ್ಯುಃ ಕದಾಚನ |
 ಅತ ಆರ್ತಿನುತಾನಾರ್ತಿದಾತಾ ಮುಕ್ತಿವ್ರದಶ್ಚ ಸಃ |
 ಭಗವಾನ್ ಪರಮೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಸರ್ವದೈಕರಾಟ್ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾಯಾಂ |

|| ಇತಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುನಾದ—ಹವನ ಎಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಉಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಅಥವಾ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಗ್ರಂಥೋಕ್ತರಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಅಧಿಭೂತ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಗರುಡನು 'ಪೃಥು' ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಹೊತ್ತು, 'ಎ' ತಿರುಗುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷ ಎಂದರೆ ರುದ್ರ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು 'ಅಂತಃ' ತನ್ನೊಳಗಿರುವ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ 'ಇ' ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ, 'ಕ್ಷ' ನಾಶಪಡಿಸುವವನು. ದ್ಯೌಃ ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಪ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬಂತೆ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿ. ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತಮಸ್ ಎಂದರೆ ದುರ್ಗಾದೇವಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದುಃಖ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ತೇಜಸ್ ಎಂದರೆ ಶ್ರೀದೇವಿ. ಆಕಾಶ ಎಂದರೆ ವಿಘ್ನೇಶ. ಏಕೆಂದರೆ ಮೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಪಃ ಎಂದರೆ ವರುಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಪಾಲಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಜೀವರ ಆಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆತ್ಮಾ ಎಂದೂ, ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂದೂ ಕರೆಯ

ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಇಲ್ಲಿ ದೇವದಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಬೇರೆ ಎಷ್ಟು ಜೀವರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಯಂತ್ರಿತಲ್ಪಡುವವರು. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವ ಜೀವನಿಯಾಮಕ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಜಡನಿಯಾಮಕ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಉತ್ತಮರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಜ್ಞ. ಸ್ವತಂತ್ರ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಲ್ಲ. ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ದುಃಖಿಗಳು. ಜೀವರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಅವರು ದುಃಖಿಗಳಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪದ್ಗುಣ ಸಂಪನ್ನನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಸರ್ವದಾ ಸ್ವತಂತ್ರನೂ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಭುವೂ ಆಗಿರುವ ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ದುಃಖಿಗಳಿಗೆ ದುಃಖಪ್ರದನೂ, ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮಹಾ ಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ದೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಯೋ ವಿಜ್ಞಾನೇ ತಿಷ್ಠನ್' ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾನದ ಬಗ್ಗೆ ದೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಾಯನ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಇದೇ ರೀತಿ 'ಯ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠನ್' ಎಂದು ಆತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಹಾಮೀಮಾಂಸೆಯು ಆತ್ಮನನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆತ್ಮ ಎಂದರೂ ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂದರೂ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದಿದೆ. 'ಶಾರೀರಶ್ಚೋಭಯೇಽಪಿ ಹಿ' ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅದು ಜೀವಾಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗಿಂತ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಭಿನ್ನನೆಂದಾದರೆ ಜೀವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನೆಂಬುದು ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಕಥಾಲಕ್ಷಣ—ನಾದ ಜಲ್ಪ ಮತ್ತು ವಿತಂಡಾ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ನಾಚಕ್ಷುಃಪ್ರಾಚ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಭಗವಂತೋ ಹಂತಾಹಮಿಮಂ ದ್ವೌ ಪ್ರಶ್ನೌ ಪ್ರವ್ಯಾಮಿ | ತೌ ಚೇನ್ನೇ ವಕ್ಷ್ಯತಿ, ನ ನೈ ಜಾತು ಯುಷ್ಮಾಕಮಿಮಂ ಕಶ್ಚಿದ್ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಂ ಚೇತೇತಿ | ಪೃಚ್ಛ ಗಾರ್ಗೀತಿ |

ಅನಂತರ ವಚಕ್ಕೂ ವಿನ ಮಗಳಾದ ಗಾರ್ಗಿಯು ಹೇಳಿದಳು. 'ಪೂಜ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೇ, ನೀವು ಅನುಮತಿ ಕೊಟ್ಟರೆ ನಾನು ಈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ. ಅವರು ನನಗೆ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿದರೆ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಕೂಡ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಯನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲಾರಿ' ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು 'ಗಾರ್ಗೀಯೇ, ಕೇಳು' ಎಂದರು.

ಭಾಷ್ಯ--ಪೂರ್ವಂ ಗಾರ್ಗ್ಯ ಜೀವಾನಾಮುತ್ಪರೋತ್ತರಾಶ್ರಯತ್ವಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಗವದಾಶ್ರಯತ್ವಂ ಚ ಶ್ರುತಮ್ | ನ ತು ಮೂಲ ಪ್ರಕೃತೇರಾಧಾರತ್ವನಾಥೇಯತ್ವಂ ವಾ | ಅತಃ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿ ವಿಜಿಗೀಷುಕಥಾತ್ವಾದ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನುಜ್ಞಯಾ | ಸ್ವಭರ್ತುರ್ವಿದ್ಯಾಬಲಂ ಜಾನಂತ್ಯಸಿ ಯುಷ್ಮಾಕಮೇನಂ ಜೇತುಂ ನ ಶಕ್ಯತ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತ್ವಾ ತೇಷಾಮುಪಕಾರಾರ್ಥಂ ಚ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ನ ಚ ಯುಕ್ತಾ ಪೂರ್ವ-ಮುಪರತಾ | ಭಾರ್ಯಾತ್ವಾದ್ ಭಗವತೋನ್ಯಾಧಾರತ್ವಂ ನಾಶಂಕ್ಯಮಿ-ತ್ಯುಕ್ತೇ ಭೀತ್ಯೈವೋಪರತಾ | ಭಗವತೋನ್ಯಾಧಾರತ್ವಂ ಚ ಸರ್ವಾಧಾರ ಮೂಲಪ್ರಕೃತೇರಸಿ ಭಗವಾನೇವಾಧಾರ ಇತ್ಯುಕ್ತೇ ಯುಕ್ತತ ಏವ ನಿನಾರಿತಂ ಭವತಿ | 'ನಾನೈದತೋಽಸ್ಮಿ ದ್ರಷ್ಟೃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಯುಕ್ತಿಭಿಶ್ಚ | ಅಸ್ಥೂಲತ್ವಾದಿ ಯುಕ್ತಿಭಿಶ್ಚ |

ಅನುನಾದ--'ಹಿಂದೆ ಗಾರ್ಗಿಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಕೆಳವರ್ಗದವರಿಗೆ ಮೇಲುರ್ವರ್ಗದವರು ಆಶ್ರಯ ಎಂದೂ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವು ಆಶ್ರಯ ಎಂದೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಗಾರ್ಗಿಯು ಕೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಮೂಲ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಆಧಾರ ಎಂಬುದನ್ನಾಗಲೀ, ಅವಳಿಗೆ ಯಾರು ಆಧಾರ ಎಂಬುದನ್ನಾಗಲೀ ಅವರಿಂದ ಕೇಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಜಯೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ವಾದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಸೋತಿರುವ ಗಾರ್ಗಿ ನಿರ್ಣಾಯಕರ ಅನುಮತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಪುನಃ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದೇ ಪುನಃ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಸ್ತುತಃ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಗಾರ್ಗಿಯ ಪತಿ. ಅವಳಿಗೆ ತನ್ನ ಪತಿಯ ವಿದ್ಯಾಬಲ ತಿಳಿದಿದೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ವಾದಿಸಿ ಜಯಗಳಿಸುವ ಆಸೆ ಅವಳಿಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ 'ನಿಮಗೆ ಇವನನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ' ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ, ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಉಪಕಾರ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ವಸ್ತುತಃ ಗಾರ್ಗಿ ವಾದದಲ್ಲಿ ಪರಾಜಯ ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಮಣಿದು ಗಾರ್ಗಿಯು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾರು ಆಧಾರ' ಎಂದು ಕೇಳಬಾರದೆಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದಾಗ, ತಾನು ಅವರ ಭಾರ್ಯೆಯಾದುದರಿಂದ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದಲೇ ವಿರಮಿಸಿದಳು. ಈಗ ಬೇಕೆಂದು ಸೋಲೊಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಸರ್ವಾಧಾರಕಾದ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಕೂಡ ಭಗವಂತನೇ ಆಧಾರ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ, ಈ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಬೇರೆ ಯಾರಾದರೂ ಆಧಾರವಾಗಿರಬಹುದೆಂಬ ಸಂಶಯ ಪರಿಹೃತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ದ್ರಷ್ಟೃ ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ಅಸ್ಥೂಲತ್ವ ಮೊದ

ರಾದ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಈ ಸಂಶಯ ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾದೋ ಜಲೋ ವಿತಂಡೇತಿ ತ್ರಿವಿಧಾ ವಿದುಷಾಂ ಕಥಾ |
 ಕೇವಲಂ ತತ್ತ್ವವಿಜ್ಞಾನಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಗುರುಶಿಷ್ಯಯೋಃ |
 ಅನ್ಯಯೋರ್ವಾ ಬಹುನಾಂ ವಾ ನಿರ್ದುಷ್ಟಮನಸಾಂ ಕಥಾ |
 ವಾದ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಸದ್ವಿಃ ಜಯಸ್ತತ್ರಾರ್ಥಕೋ ಭವೇತ್ |
 ವಿಜಯೇ ಶಿಷ್ಯತಾಃಸ್ಯೇಷಾಂ ಪೂಜಾ ಚ ಜಯಿನಃ ಸದಾ |
 ಪುನಶ್ಚ ಸಂಶಯೋ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್ ತೇಷಾಂ ತಸ್ಯಾಪಿ ವಾರಣಮ್ |
 ಕರ್ತವ್ಯಂ ಜಯಿನಾ ನಿತ್ಯಮಶಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ವತೋಽಧಿಕಾತ್ |
 ಅನ್ಯೋನ್ಯನಿರ್ಣಯಶ್ಚೇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ತದಾ ಸಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ |
 ಸೃಷ್ಟೇನ ಪ್ರಥಮಂ ಮಾನಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ ವಾದಿನಾ ಶುಭಂ |
 ನೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಶುಭಂ ಮಾನಂ ಸೇತಿಹಾಸಪುರಾಣಕಾಃ |
 ಸಪಂಚರಾತ್ರಮೀಮಾಂಸಾಃ ಸ್ಮೃತಯಶ್ಚಾಪ್ಯನಂತರಮ್ |
 ತದನ್ಯದಶುಭಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ನ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಂ ಕಥಾಸು ಚ |
 ಮಿಶ್ರಮುಷ್ಣಾನುಮಾನೇ ತು ಗ್ರಾಹ್ಯೇ ಶಬ್ದಾರ್ಥನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಅನೇಕ ಮಂದಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನಡೆಸುವ ಚರ್ಚೆಗೆ ಕಥಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಥೆಯು ವಾದ, ಜಲ್ಲ ಮತ್ತು ವಿತಂಡಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಕೇವಲ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಗುರು-ಶಿಷ್ಯರ ನಡುವೆ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಯಾರಾದರೂ ಇಬ್ಬರ ನಡುವೆ ಅಥವಾ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಮನಸ್ಸಿನ ಬಹುಮಂದಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಥೆಯೇ ವಾದ ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾದದಲ್ಲಿ ಜಯವು ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದು ವಾದದ ಉದ್ದೇಶವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಜಯ ಉಂಟಾದಾಗ ಜಯಿಸಿದವನಿಗೆ ಸೋತವರು ಶಿಷ್ಯರಾಗಬೇಕು. ಸನ್ಮಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ವಾದ ಮುಗಿದ ನಂತರವೂ ಸೋತವರಿಗಾಗಲಿ ಅನ್ಯರಿಗಾಗಲಿ ಸಂಶಯ ಉಂಟಾದರೆ, ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವರ ಆ ಸಂಶಯವನ್ನೂ ವಿಜಯಿಯಾದವನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ತನಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬಲ್ಲವರ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ವಾದದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯವಾದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಗುರು-ಶಿಷ್ಯಭಾವವಿಲ್ಲ. ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ಪಾಠಿಕರು ಅಥವಾ ಮಿತ್ರರು. ವಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ವಾದಿಯು ಮೊದಲಿಗೆ ಶುಭ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳೂ, ಪಂಚರಾತ್ರ ಮತ್ತು ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶುಭಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಎರಡನೆಯ ಶುಭಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಅಶುಭ ಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಅವುಗಳನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸ

ಬಾರದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನಗಳು ಮಿಶ್ರಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಆಗಮ ಪ್ರಮಾಣವು ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೋ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ರೂಗಳ ಅರ್ಥನಿರ್ಣಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳು ಗ್ರಾಹ್ಯ

ಭಾಷ್ಯ—ಅದುಷ್ಟಮಿಂದ್ರಿಯಂ ತ್ವಕ್ಷಮುಪಪತ್ತಿಸ್ತಥಾಽನುಮಾ |
ಅನುಮೈವ ತ್ವಭಾವಾಖ್ಯೋ ಹ್ಯರ್ಥಾಪತ್ಯುಪಮೇ ತಥಾ |
ಉಪಪತ್ತಿಭೇದಾ ಯತ್ ತೇಽಪಿ ವಾಕ್ಯಮೇವಾಗಮಃ ಶುಭಮ್ |
ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯ ವೈಲೋಮ್ಯಂ ಸಂವಾದೋ ವಾ ವಿರೋಧಿತೇ |
ಪರಾಜಯ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸಮಃ ಸರ್ವಕಥಾಸು ಚ |

ಅನುವಾದ—ದೋಷವಿಲ್ಲದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಮೋಷರಹಿತ ಯುಕ್ತಿಯೇ ಅನುಮಾನ. ಅನುಪಲಬ್ಧಿ, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಉಪಮಾನಗಳು ಅನುಮಾನದಲ್ಲೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯೆಬಲ ವನ್ನ ವಲಂಬಿಸುವ ಯುಕ್ತಿಯ ಪ್ರಭೇದಗಳು. ದೋಷವಿಲ್ಲದ ವಾಕ್ಯವೇ ಆಗಮ. ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮತ್ತು ಅಥವಾ ವರ್ತನೆ ವಾದದಲ್ಲಿ ಪರಾಜಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವ ಅಂಶ. ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾದ ವಿಷಯದ ಅಂಗೀಕಾರವು ಇಲ್ಲ— ವಿತಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಪರಾಜಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವ ಅಂಶ ಹೀಗೆ ಪರಾಜಯವು ಮೂರುವಿಧವಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯ ವೈಲೋಮ್ಯೇ ದಂಡ್ಯಾ ನಾದಕಥಾಸ್ತಪಿ |
ಗುರುಣೈವ ತ್ವವಶ್ಯಾನಾಂ ರಾಜಾ ದಂಡಂ ಪ್ರಯೋಜಯೇತ್ |
ಗುರುದಂಡಸ್ತು ವಾಚಾ ಸ್ಯಾದ್ ರಾಜದಂಡೋಽರ್ಥದೇಹತಃ |
ಗುರುದಂಡೋಽಪ್ಯರ್ಥತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂವಾದೇ ವ್ರತತೋಽಪಿ ನಾ |
ರಾಜದಂಡೋ ಬಲಾಚ್ಛ ಸ್ಯಾದ್ ದೋಷಸ್ಯ ಗುರುಲಾಘವಾತ್ |
ಸಂವಾದೇ ದಂಡ್ಯತಾ ನಾಸ್ತಿ ಜಲ್ಪಾದೌ ಚ ಕಥಂಚನ |

ಅನುವಾದ—ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿ ನಡೆದು, ಸೋತರೂ ಸೋಲೊಪ್ಪಿ ಕೊಳ್ಳದವರು ವಾದಕಧಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳಿಂದಲೇ ಶಿಕ್ಷಾರ್ಹರು. ಜಲ್ಪ-ವಿತಂಡಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಪುಗಾರರಿಂದಲೇ ಶಿಕ್ಷಾರ್ಹರು. ಗುರುಗಳಿಗಾಗಲೇ ತೀರ್ಪು ಗಾರರಿಗಾಲೇ ಮಣಿಯದವರಿಗೆ ರಾಜನು ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವನು. ಗುರುಗಳು ವಿಧಿಸುವ ಶಿಕ್ಷೆ ಬಾಯಿ ಮಾತಿನ ರೂಪದ್ದು. ರಾಜದಂಡವು ಹಣದ ರೂಪದ್ದು ಅಥವಾ ಶಾರೀರಿಕ ಶಿಕ್ಷೆಯ ರೂಪದ್ದು. ಶಿಷ್ಯನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ಗುರುಗಳೂ ಅರ್ಥ ದಂಡವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ವಿಧಿಸಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಿ ಹಣವನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ಉಪವಾಸ ಮೊದಲಾದ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಕ್ಕಾಗಿ

ವಿಧಿಸಬಹುದು. ರಾಜನು ಮಾತ್ರ ಈ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ತಪ್ಪಿನ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆನುಗುಣವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸಬಹುದು. ಜಲ್ಪ-ವಿತಂಡಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಸೋತವನು ಸೋಲನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಬಾರದು ಎಂದಮೇಲೆ ವಾದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೇನು ?

ಭಾಷ್ಯ—ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವಕರ್ತಾರಂ ಸಂಸತ್ಸು ಚ ಪರಾಜಿತಂ |

ಛಿತ್ತಾ ಜಿಹ್ವಾಂ ಚ ಕಾಕಾಂಕಂ ರಾಜಾ ರಾಜ್ಯಾದ್ ವಿನಾಸಯೇತ್ |

ಅನ್ಯಸಾಮ್ಯಮುಭೇದೋ ನಾ ನೀಚತಾ ನಾ ಕುತಶ್ಚನ |

ವಿಷ್ಣೋಃ ಶ್ರೀಪೂರ್ವಕಾಣಾಂ ಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸೋ ಗುಣದೋಷತಃ |

ತದ್ಭಕ್ತೇರನ್ಯಧರ್ಮತ್ವಂ ಸಂಚೈತೇ ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವಾಃ |

ತತ್ತ್ವವಿಸ್ಲಾವಕಂ ಶೂದ್ರಂ ವೈಶ್ಯಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಮೇವ ನಾ |

ಹನ್ಯಾದೇವಾನಿಚಾರೇಣ ವಿಪ್ರಜಿಹ್ವಾಂ ತಥೋದ್ಧರೇತ್ |

ಅನುನಾದ—ವಿತಂಡಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಸೋತವನು ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅವನ ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ, ಕಾಗೆಯ ಚಿನ್ನಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ರಾಜನು ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಹೊರಹಾಕಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನ್ಯದೇವತೆಗಳ ಸಾಮ್ಯ, ಅಭೇದ, ನೀಚತಾ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದು, ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಭಕ್ತಿಯೇ ಧರ್ಮವೆನ್ನುವುದು ಈ ಐದು ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವಗಳು. ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ, ಆಥವಾ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರೆ ವಿಚಾರ ಮಾಡದೆ ಕೊಲ್ಲಬೇಕು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿದ್ದರೆ ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಸಿದ್ಧಾಂತೇ ಪ್ರಮಾಣಂ ಚ ಪರಸಿದ್ಧಾಂತದೋಷಣಂ |

ವಕ್ತವ್ಯಮುಭಯಂ ನಾದೇ ಜಲ್ಪೇ ಚೇತಿ ಸತಾಂ ನುತಮ್ |

ಅನಾಕೃದೋಷಣಂ ತರ್ಕಾದಾಗಮಾದೇವ ಸಾಧನಂ |

ವಾಕ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಿಜ್ಞಪ್ತೈ ಮಾನಮನ್ಯನ್ತ ಚಾನ್ಯಥಾ |

ಅನುನಾದ—ವಾದದಲ್ಲಿಯೂ, ಜಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪಾದಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಸಾಧಕ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೂ ಪರಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನೂ ಹೇಳಲೇಬೇಕೆಂಬುದು ಬಲ್ಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಪ್ರತಿಪಾದಿಯು ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೆ, ಅದನ್ನು ತರ್ಕದಿಂದ ಖಂಡಿಸಬೇಕು. ಅಪಾರುಷೇಯ ಆಗಮವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗಮಾದಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವಾಗ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಆಗಮದಿಂದಲೇ ಮಾಡ

ನೀಕು. ಆ ಅಗಮದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾರ್ಗ
ಅಗಮಕ್ಕಿಂತ ಹೇರೆಯಾದ ಅನುಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.
ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೇ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳ
ಬಾರದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸತೋರೇನ ಯದಾ ಸ್ಪರ್ಧಾ ಗುಣತೋರ್ಧಾರ್ಥಮೇವ ವಾ |
ತದಾ ಜಲ್ಪಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಸ್ತತ್ರ ವಿದ್ಯಾಂ ಪರೀಕ್ಷಯೇತ್ |
ವಿದ್ಯಾವರೀಕ್ಷಾಪೂರ್ವಾ ಹಿ ಸತ್ಯಥಾ ಜಲ್ಪ ಉಚ್ಯತೇ |
ಸರ್ವಜ್ಞಾ ನೈಷ್ಠವಾಃ ಪಂಚ ಸಪ್ತ ವೋಭಯಸಮ್ಮತಾಃ |
ಅಧಿಕಾ ವಾ ಯಥಾಲಬ್ಧಾಃ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕಾಸ್ತು ಪರೀಕ್ಷಕಾಃ |
ಉಭಯೋಃ ಪ್ರಶ್ನಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕಾ ಇತಿ ಕೀರ್ತಿತಾಃ |
ತದಭಾವೇ ಗುಣೋದ್ರೇಕಂ ದರ್ಶಯೇತಾಂ ಪ್ರಥಗ್ನನೇ |
ವಿದ್ಯಾಸಾಮ್ಯೇ ಕಥಾ ಕಾರ್ಯಾ ಹ್ಯನ್ಯಥೈಕಪರಾಜಯಃ |
ವಿದ್ಯೋನೋ ದಂಡ್ಯ ಏವ ಸ್ಯಾದ್ ಯದಿ ನೋಚ್ಚಸ್ಯ ಶಿಷ್ಯತಾಂ |
ನ್ರಜೇತ್ ಪಶ್ಚಾದ್ ಯಥಾವಾದ ಏವ ಜಲ್ಪಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಅರ್ಥನಿರ್ಣಯಹೇತುತ್ವಾದ್ ವಾದೇ ಪ್ರಶ್ನೋ ಜಯೇಷಿ ತು |
ನ ಜಲ್ಪೇ ತು ಪುನಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ಸಭ್ಯಾನುಜ್ಞಾಂ ವಿನಾ ಭವೇತ್ |

ಅನುವಾದ—ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಯೋಗ್ಯರಲ್ಲಿಯೇ ಕೇವಲ ಅಧಿಕ ಯೋಗ್ಯತೆಗಾಗಿ
ಅಥವಾ ಹಣ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಗಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವ ಕಥೆಯನ್ನು ಜಲ್ಪ ಎಂದು
ಹೇಳುವರು. ಜಲ್ಪ ಕಥೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ ಮೊದಲು ಭಾಗವಹಿಸುವವರ
ವಿದ್ವತ್ತೆಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿದ್ಯಾಪರೀಕ್ಷೆಯ ನಂತರ ಸಜ್ಜನರ
ಮಧ್ಯೆ ನಡೆಯುವ ಕಥೆಗೇ ಜಲ್ಪ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳ ಶಾಸ್ತ್ರ
ಗಳನ್ನೂ ಚರ್ಚೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವ್ಯಾಕರಣ ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ
ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ, ರಾಗವೈಷರಣ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಉಭಯ ಸಮ್ಮತರಾದ, ವಿಷ್ಣು
ಭಕ್ತರಾದ, ಮೂರು ಐದು ಏಳು ಅಥವಾ ಲಭ್ಯವಿದ್ದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಮ ಸಂಖ್ಯೆಯ
ಜನರು ವಿದ್ಯೆಯ ಪರೀಕ್ಷಕರಾಗಬೇಕು. ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ
ಇವರು ವಾದಿ-ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸುವರು. ಇವರ ಪರೀಕ್ಷಕರಿಲ್ಲ
ದಿದ್ದರೆ ದಂಡನನ್ನೇ ಉತ್ತಮನೆಂದು ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳು ತೋರಿಸಿಯಾರು.
ಅದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾಸಾಮ್ಯ ನಿರ್ಣಯವಾಗದೆ ಜಲ್ಪವೇ ನಡೆಯಲಾರದು. ವಾದಿ ಪ್ರತಿ
ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಜಲ್ಪವನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ
ಅಲ್ಪವಿದ್ಯೆ ಉಳ್ಳವನಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೋಲುವಾಗುವುದು. ಜಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ

ವಿದ್ಯೆ ಇರುವವನು ಪರಾಜಿತನಾದರೂ ಸೋಲಿಸೋಪ್ಪದೆ, ಗೆದ್ದವನು ವಿಷ್ಣುನಾಗದಿದ್ದರೆ ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಇದು ವಾದದಲ್ಲಿ ದೇಗೋ ಹಾಗೆ. ವಾದವು ತತ್ತ್ವ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಜಯ-ಪರಾಜಯ ನಿರ್ಣಯವಾದ ಸಂತರಪೂ ಸೋತವನು ಪುನಃ ಸಂದೇಹದಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಂದೇಹದಿರುವಷ್ಟು ಕಾಲ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸಭಾಸದಸ್ಯರ ಅನುಮತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಪುನಃ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜಯ-ಪರಾಜಯ ನಿರ್ಣಯವೇ ಜಲ್ಪದ ಛಿದ್ಧೇಶವಾಗಿದ್ದು ಅದು ನವೆಯಿತೆಂದರೆ ಪುನಃ ಚರ್ಚೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ಪರ್ಧಾ ಸತಾಂ ವಿತಂಡಾ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ತ್ವವಿಸ್ಲಾವಕೈರೈದಾ |
 ಮೂಲಪಕ್ಷಗ್ರಹಾಪೇತಾ ವಿತಂಡಾ ಕವಿಭಿರ್ಮತಾ |
 ಸತಾಮೇವ ವಿತಂಡಾ ಸ್ಯಾದಸತಾಂ ಜಲ್ಪ ಏವ ತು |
 ಏನಂ ಜಲ್ಪವಿತಂಡೇತಿ ಹ್ಯುಭಯೋಃ ಸಹಿತಾ ಕಥಾ |
 ಅಪ್ರಕಾಶ್ಯಃ ಸ್ವಪಕ್ಷೋ ಹಿ ಸಾಷಂಡಾನಾಂ ಯತಸ್ತತಃ |
 ಅಗ್ರಹೇಚೈವ ಪಕ್ಷಸ್ಯ ತರ್ಕಾಗಮಬಲೇನ ತು |
 ದೂಷಯೇದೇವ ಸಾಷಂಡಾನ್ ತತ್ತ್ವವಿಸ್ಲಾವಕಾನ್ ಸದಾ |
 ತತ್ಪಕ್ಷಾಣಾಂ ನಿಷೇಧ್ಯತ್ವಾತ್ ತೇಷಾಂ ಪಕ್ಷಗ್ರಹೋ ಭವೇತ್ |
 ನಿಷ್ಪು ಭಕ್ತ್ಯನ್ಯಧರ್ಮಾಖ್ಯಸ್ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವ ಏವ ತು |
 ಬೌದ್ಧಾದೀನಾಂ ಯತಃ ಸರ್ವೇ ತತ್ತ್ವವಿಸ್ಲಾವಕಾಸ್ತಥಾ |
 ಸರ್ವನಾಸ್ತಿಕವಾದೀ ವಾ ಸ್ವಮನೀಷಾಮತೋಽಪಿ ನಾ |
 ತಸ್ಯಾಽಪಿ ಪಕ್ಷಂ ಸಂಶ್ರಿತ್ಯ ದೂಷಯೇದ್ ವಾಕ್ಯಯುಕ್ತತಃ |

ಅನುವಾದ—ಸಜ್ಜನರು ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವ ಮಾಡುವವರ ಜೊತೆ ನಡೆಸುವ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ವಿತಂಡಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವಪಕ್ಷ ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಚರ್ಚೆಯೇ ವಿತಂಡಾ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ವಿತಂಡಾದಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜನರು ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕಿಲ್ಲ. ಅಸಜ್ಜನರು ಸ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸಜ್ಜನರಿಂದ ಕೇವಲ ಪರಪಕ್ಷನಿರಾಕರಣೆ ಮತ್ತು ಅಸಜ್ಜನರಿಂದ ಪರಪಕ್ಷ ನಿರಾಕರಣ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ವಪಕ್ಷ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಈ ಎರಡೂ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿತಂಡಾ ಚರ್ಚೆಯೇ ಜಲ್ಪವಿತಂಡಾ ಎನಿಸುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಜಲ್ಪ ವಿತಂಡಾ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರಭೇದ ಇಲ್ಲ. ಪಾಷಂಡವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ತೋರಿಸಬಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿತಂಡಾದಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜನರು ಸ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸದೆ ತರ್ಕದ ಮತ್ತು ಆಗಮದ ಬಲದಿಂದ ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪಾಷಂಡರನ್ನು ಸದಾ ನಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಪಾಷಂಡ

ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ವಿಂಡಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕಾಗಿ ಪಾಪಂಧಿಗಳಿಂದ ಅವರ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಜ್ಜಿಸಲು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಪಂಧಿಗಳು ಸ್ವಪಕ್ಷ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಧರ್ಮವೇ ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವ. ಇದು ಬೌದ್ಧ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವಕಾರಿಗಳು ಎನ್ನಬಹುದು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಹೇಳುವ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಗೆ ತೋರುವುದನ್ನೇ ಯಥಾರ್ಥವೆಂದು ಒಪ್ಪುವ ನಾಸ್ತಿಕನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಮನಿಸಿ ಸಜ್ಜಿಸಲು ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡಬಹುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಸ್ಯ ನೈವಾಗಮೋ ಮಾನಂ ತಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ ಆಗಮಾಶ್ರಯಃ |
 ಧರ್ಮಾರ್ಥೋಽಥ ವೃಥೈವಾಯಂ ತವ ಸಕ್ಷಸ್ಯ ಸಂಗ್ರಹಃ |
 ಧರ್ಮಾರ್ಥಶ್ಚೇನ್ನ ಧರ್ಮೋ ಹಿ ಶಕ್ಯೋ ದ್ರಷ್ಟುಂ ವಿನಾಸಗಮಾತ್ |
 ಯಥಾನುಮೀಯತೇ ಹಿಂಸಾ ಸಾಪಹೇತುಸ್ತಥೈವ ಹಿ |
 ಧರ್ಮಹೇತುತ್ವನುಷ್ಯಸ್ಯಾ ಅನುಮಾತುಂ ಸುಶಕ್ಯತೇ |
 ವೃಥಾಪಕ್ಷಂ ವೃಥಾ ಹನ್ಯಾದ್ಯದಿ ಕಶ್ಚಿತ್ತಿನ್ನುತ್ತರಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಯಾರು ಆಗಮವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ವಿಲ್ಲವೋ ಅವನನ್ನು ಆಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾದಿಯು ಒಗೆ ಕೇಳಬೇಕು—ನಿನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಇತರರು ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು? ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿಯೇ? ಅಥವಾ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ? ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ನೀನೂ ಆಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಆಗಮವಿಲ್ಲದೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಯಾಗದ ಪಶುಹಿಂಸೆಯೂ ಹಿಂಸೆಯಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಪಾಪಸಾಧನ ಎಂಬುದು ಆಗಮ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಆ ಹಿಂಸೆ ಅನಿಷ್ಠವಾದ್ದರಿಂದ ಪಾಪಸಾಧನವಲ್ಲವೆಂದೂ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಇತರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ನಿನ್ನನ್ನೇ ಯಾರಾದರೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೊಡೆದಾಗ ನೀನೇನು ಹೇಳುವೆ? ಏಕೆ ಹೊಡೆದ ಎಂದು ನೀನು ಕೇಳಲಾರೆ. ಕೇಳಿದರೆ ಅವನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ನಿನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ನಾವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಒಪ್ಪುವಂತೆ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಹೊಡೆಯುತ್ತೇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿನ್ನ ಉತ್ತರವೇನು?

ಭಾಷ್ಯ—ಇತ್ಯಶಕ್ತೌ ಸತಾಂ ಸರ್ವೇ ಸಂಭೂಯಾಪಿ ನಿವಾರಣಂ |
 ಕುರ್ಯುರೇವಾಸತಾಂ ಸಂತಸ್ತತ್ಸವಿಸ್ಲಾನಿನಾಂ ಜಯೇ |

ಯೇಷಾಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಮಂ ಕಿಂಚಿದಧಿಕಂ ವಾ ನ ತು ಕ್ಷಚಿತ್ |
 ಹ್ವರಾಹ್ವರಾಭ್ಯಾಂ ಭಿನ್ನಂ ಚ ವಿಷ್ಣುಂ ಸತ್ಯಂತಿ ಯೇ ಸದಾ |
 ತಾರತಮ್ಯವಿದಃ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಪ್ರಕೃತೇರಪಿ |
 ಭಗವದ್ಧರ್ಮಿಣೋ ನಿತ್ಯಂ ತೇ ಸಂತಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ |
 ಸರಾಜಿತೇಷ್ಟಸತ್ಯೂಕ್ತಂ ರಾಜಾ ದಂಡಂ ಪ್ರಸಾತಯೇತ್ |
 ಜಿತೇಷು ಸತ್ಸಸ್ವದ್ಭಿಸ್ತು ರಾಜೋದಾಸೀನತಾಂ ವ್ರಜೇತ್ |
 ಯಾವದೇಷಾಂ ವಿಜೇತಾ ಸ್ಯಾದಥ ದಂಡಂ ನಿಪಾತಯೇತ್ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುವಾದ—ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವ ಮಾಡುವವರನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಗೆಲ್ಲಲು ಪ್ರತಿವಾದಿ
 ಗಳಾದ ಸಜ್ಜನರು ಅಶಕ್ತರಾದಾಗ ತೀರ್ಪುಗಾರರೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಎಲ್ಲ ಸಜ್ಜನರೂ
 ಒಟ್ಟಾಗಿಯಾದರೂ ಅವರನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಮಾನ ಅಥವಾ
 ಅಧಿಕ ಯಾವುದೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರು ಅಂಗೀಕರಿಸುವರೋ, ಯಾರು
 ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ವಿಲಕ್ಷಣನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವರೋ ಯಾರು ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ
 ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವರೋ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಭಾಗವತ
 ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವರೋ ಅವರು ಸಜ್ಜನರು. ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವಕಾರಿಗಳು ಪರಾಜಿತ
 ರಾದಾಗ ರಾಜನು ಮೇಲ್ಮೈಹೇಳಿದ ಜಪ್ಪಾಚ್ಛೇದಾದಿ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅವರಿಗೆ ವಿಧಿಸಿ
 ಬೇಕು. ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವಕಾರಿಗಳಿಂದ ಸಜ್ಜನರೇ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಆ ತತ್ತ್ವವಿಪ್ಲವಕಾರಿ
 ಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಸಜ್ಜನರು ಸೋಲಿಸುವವರೆಗೂ ಉದಾಸೀನನಾಗಿರಬೇಕು.
 ಅನಂತರ ಸೋತವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಧಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋನಾಚ | ಅಹಂ ನೈ ತ್ವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಯಥಾ
 ಕಾಶ್ಯೋ ವಾ ನೈದೇಹೋ ವೋಗ್ರಪುತ್ರ ಉಚ್ಚ್ಯಂ ಧನುರಧಿಜ್ಯಂ
 ಕೃತ್ವಾ ದ್ವೌ ಬಾಣವಂತೌ ಸಪತ್ನಾತಿನ್ಯಾಧಿನ್ ಹಸ್ತೇ ಕೃತ್ವೋಪೋ-
 ತ್ತಿಸ್ಥೇದ್ ಏವಮೇವಾಹಂ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಶ್ನಾಭ್ಯಾಮುಪೋದಸ್ಥಾನ್ |
 ತೌ ಮೇ ಬ್ರೂಹೀತಿ | ಪೃಚ್ಛ ಗಾರ್ಗೀತಿ |

ಗಾರ್ಗಿ ಹೇಳಿದಳು 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ನಾನು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು
 ಕೇಳುತ್ತೇನೆ. ಕಾಶಿಯ ಅಥವಾ ವಿದೇಹದ ಪ್ರತಾಪಶಾಲಿ ರಾಜಕುಮಾರನು ಹೆದ
 ಯೇರಿಸದಿದ್ದ ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಹೆದಯೇರಿಸಿ, ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರ ನೋವನ್ನುಂಟು
 ಮಾಡುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಮೊನೆಯುಳ್ಳ ಎರಡು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಹೇಗೆ

ರಶ್ಮಿಗಳ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲುವನೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಾನು ಕೂಡ ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಕೊಂಡು ನಿಮ್ಮ ಬಳಿ ಬಂದಿರುವೆನು. ನೀವು ನನ್ನ ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿರಿ'. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಗಾರ್ಗಿ ಕೇಳು ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು'.

ಭಾಷ್ಯ—ಬಾಣಸ್ತಯೋಮಯಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಶರೋ ನಾಲೋಽಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿತಃ |
ಇತ್ಯಭಿಧಾನಂ |

ಕರ್ಮಾರಸ್ತು ತದಾ ಬಾಣಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಮಂಜಲಿಕಾಭಿಧಂ |

ಸಂದಧಾನಃ ಶರೇ ಯಾಂತಂ ರಾಜಾನಂ ನ ದದರ್ಶ ಹ |

ಇತಿ ಸಾದ್ವೇ |

ಅನುವಾದ—ಕಬ್ಬಿಣದ ಮೊನೆಯು ಬಾಣವೆಂದೂ, ನಾಳವು ರೂಪವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕೋಶವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಅಂಜಲಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣವನ್ನು ಶರದಲ್ಲಿ ಹೂಡುತ್ತಿದ್ದ ಕರ್ಮಾರನು ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜನನ್ನು ನೋಡಲಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಪದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಬಾಣರಬ್ಬ ವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋನಾಚ | ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ದಿವೋ,
ಯದರ್ನಾಕ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ, ಯದಂತರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇಮೇ
ಯದ್ಭೂತಂ ಚ ಭವಚ್ಚ ಭನಿಷ್ಯಚ್ಛೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಕಸ್ಮಿಂಸ್ತದೋತಂ
ಚ ಪ್ರೋತಂ ಚೇತಿ |

ಗಾರ್ಗಿ ಕೇಳಿದಳು. 'ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಮೇಲಿನ ಮಹರಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ವೈಕುಂಠದಿಂದ ಮೇಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ನವಾವರಣಗಳೂ, ಪೃಥಿವಿಯ ಕೆಳಗಿನ ಪಾತಾಳ ಲೋಕಗಳೂ, ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಡೋದಕವೂ, ನಡುವೆ ಇರುವ ಸ್ವರ್ಗದ ಲೋಕಗಳೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ಭೂತ ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ತುಗಳೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುವವೆಲ್ಲವೂ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ?'

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ | ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಗಾರ್ಗಿ ದಿವೋ, ಯದರ್ನಾಕ್
ಪೃಥಿವ್ಯಾ, ಯದಂತರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇಮೇ ಯದ್ಭೂತಂ ಚ
ಭವಚ್ಚ ಭನಿಷ್ಯಚ್ಛೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಆಕಾಶೇ ತದೋತಂ ಚ ಪ್ರೋತಂ
ಚೇತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಗಾರ್ಗಿ, ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನ ಮಹರಾದಿ

ಲೋಕಗಳೂ, ವೈಕುಂಠಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನ ಬೃಹ್ಮಾಂಡಾವರಣಗಳೂ, ಪ್ರಥಿವಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಪಾತಾಳಲೋಕಗಳೂ, ಅವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಡೋದಕವೂ, ನಡುವೆ ಇರುವ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ಭೂತ ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ತುಗಳೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಯಾವುದನ್ನು ಹೇಳುವರೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಆಕಾಶನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದೀಪ್ತೇರಾಕಾಶಶಬ್ದೋಕ್ತಾ ಶ್ರೀರ್ಹಿ ಸರ್ವಾಶ್ರಯಾ ನುತಾ |

ತದಾಶ್ರಯಃ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸೋಽಸ್ಯೂಲಾದಿಗುಣೋ ನುತಃ |

ಇತಿ ಸ್ವಾಂದೇ |

ಅನುನಾದ—ಆಕಾಶ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯ ಪ್ರಕಾಶ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಅತಿಶಯ ಪ್ರಕಾಶ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಆಕಾಶ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಅವಳ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯ. ಅವಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣು. ಅವನ ಅಸ್ಥೂಲರತ್ನ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು. ಇದು ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಎಂದು ಸ್ವಾಂದಪ್ರರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋವಾಚ | ನಮಸ್ತೇಸ್ತು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಯೋ ನು ಏತಂ ವ್ಯವೋಚಃ | ಅಥಾಪರಸ್ಮೈ ಧಾರಯಸ್ತೇತಿ | ಪೃಚ್ಛ ಗಾರ್ಗೀತಿ |

ಗಾರ್ಗಿ ಹೇಳಿದಳು 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ನನ್ನ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿದಿರಿ. ನಿಮಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಿದ್ಧರಾಗಿರಿ'. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಗಾರ್ಗಿ, ಕೇಳು'.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋವಾಚ | ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ದಿವೋ, ಯದರ್ವಾಕ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ, ಯದಂತರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇಮೇ ಯದ್ಭೂತಂ ಚ ಭವಚ್ಚ ಭವಿಷ್ಯಚ್ಛೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಕಸ್ತಿಸ್ತದೋತಂ ಚ ಪ್ರೋತಂ ಚೇತಿ |

ಗಾರ್ಗಿ ಕೇಳಿದಳು, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿರುವ ಮಹರಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ವೈಕುಂಠಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನ ಬೃಹ್ಮಾಂಡಾವರಣಗಳೂ, ಪ್ರಥಿವಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಪಾತಾಳ ಲೋಕಗಳೂ, ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಡೋದಕವೂ, ನಡುವೆ ಇರುವ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ಭೂತ ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ತುಗಳೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಯಾವುದನ್ನು ಹೇಳುವರೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ?

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋವಾಚ | ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಗಾರ್ಗಿ ದಿವೋ ಯದರ್ವಾಕ್
 ಸೃಥಿವ್ಯಾ, ಯದಂತರಾ ದ್ಯಾವಾಸೃಥಿವೀ ಇನೇ ಯದ್ಭೂತಂ ಚ
 ಭವಚ್ಚ ಭವಿಷ್ಯಚ್ಚ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಆಕಾಶ ಏವ ತದೋತಂ ಚ ಪ್ರೋತಂ
 ಚೇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಖಲ್ವಾಕಾಶ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚೇತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಗಾರ್ಗಿ, ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿರುವ ಮಹಾದಿ
 ಲೋಕಗಳು, ವೈಕುಂಠಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾವರಣಗಳೂ, ಪೃಥಿವಿಗಿಂತ
 ಕೆಳಗಿನ ಪಾತಾಳ ಲೋಕಗಳೂ, ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಅಂದೋದಕವೂ, ನಡುವೆ
 ಇರುವ ಸ್ವರ್ಗದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ, ಭೂತ ವರ್ತಮಾನ
 ಭವಿಷ್ಯತ್ತುಗಳೆಂದು ಯಾವುದನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುವರೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ, ಆಕಾಶ
 ನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ'.
 ಗಾರ್ಗಿ ಕೇಳಿದಳು 'ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ ಯಾರನ್ನು ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರು
 ವಳು?'

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ಸರ್ವಾಧಾರಾ ಪ್ರಕೃತಿರಿತ್ಯನುಪಚರಿತತ್ವೇನಾನಧಾರಣಾ-
 ರ್ಥಮ್ | ಆಕಾಶ ಏನೇತ್ಯವಧಾರಣಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಸರ್ವಾಧಾರಳು ಎನ್ನುವ ಮಾತು ಬರಿ ಉಪಚಾರದ
 ಮಾತಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಮ್ಮೆ ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೇ
 ಗಾರ್ಗಿಯು ಪುನಃ ಕೇಳಿದ್ದಾಳೆ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 'ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ
 ಯಲ್ಲಿಯೇ' ಎಂದು ಒತ್ತುಕೊಟ್ಟು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೃಢಪಡಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನರುಕ್ತಃ ಶಬ್ದದೋಷೋ ನ್ಯೂನಾಧಿಕ್ಯಾದಿಕಂ ತಥಾ |
 ನ ಜಿಗೀಷುಕಥಾಯಾಂ ತು ಕಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ಪರಾಜಯೇ |
 ಕ್ವಚಿದ್ವಿದ್ಯಾಧಿಕಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವಲನಂ ಸಂಭವೇದ್ಯತಃ |
 ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯವೈಲೋಮ್ಯಂ ವಿಲಂಬೋ ವಾ ಮುಹೂರ್ತತಃ |
 ವಿದ್ಯಾದೌರ್ಬಲ್ಯಹೇತುಃ ಸ್ಯಾದತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಪರಾಜಯಃ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅತಃ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯವಿರೋಧಿಪುನರುಕ್ತ್ಯಾದೀನಿ ನಿಗ್ರಹಃ |

ಅನುವಾದ—ಪುನರುಕ್ತಿ ನ್ಯೂನತೆ ಅಧಿಕ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದದೋಷಗಳು
 ವಿಜಯೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಡೆಸುವ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಡೆ

ಸುವ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರಾಜಯ ಕಾರಣವಾದ ಅಂಶಗಳೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರಾದವರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವಾಗಿದ್ರಿಯ ವಾಟವದ ಕೊರತೆಯಿಂದ ಶಬ್ದದೋಷವು ಸಂಭವಿಸಬಹುದು. ಇದು ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಕೊರತೆಗೆ ಸೂಚಕವಲ್ಲ. ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ವಿರೋಧ ಅಸಂಗತಿ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದೋಷಗಳೂ, ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತದಷ್ಟು ಕಾಲವೂ ಮೌನವಾಗಿರುವಂಥ ಅನುಕ್ತಿಯೂ, ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ವಾದವನ್ನು ತಾನೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂವಾದವೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಕೊರತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ, ಇವು ಇದ್ದಾಗ ಪರಾಜಯ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ತ್ವ ನಿರ್ಣಯ ವಿರೋಧಿಯಾದ, ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಕೊರತೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಬಲ್ಲ ಪುನರುಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳೇ ಪರಾಜಯ ಕಾರಣಗಳು.

ವಿನರಣಿ—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಜೊತೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈಗ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವುದು ವಿಜಯೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಡೆಸುವ ಚರ್ಚೆ. ಗಾರ್ಗಿ ಒಮ್ಮೆ ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೇ ಪುನಃ ಕೇಳಿದ್ದಾಳೆ. ಇದು ಪುನರುಕ್ತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ದೋಷ. ವಿಜಯೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಡೆಸುವ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಪರಾಜಯ ಕಾರಣ. ಗಾರ್ಗಿಯು ಪುನರುಕ್ತಿ ದೋಷದಿಂದ ಪರಾಜಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಅದೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೆ ಪರಾಜಯ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಏಕೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ? ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಅವರು ಏಕೆ ಪರಾಜಯ ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ - ಪುನರುಕ್ತಿ ಎಲ್ಲವೂ ಪರಾಜಯಕಾರಣವೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಗಾರ್ಗಿಯ ಪುನರುಕ್ತಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಂದ ತಮ್ಮ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಹೊರತು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಅದು ಪರಾಜಯ ಕಾರಣವೂ ಅಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹೇಳಿದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೆ ಅದರಿಂದ ಪರಾಜಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್-ಸ ಹೋನಾಚ | ಏತದ್ವೈ ತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ
ಅಭಿನದಂತಿ ಅಸ್ಥೂಲಂ ಅನೇನು ಅಹ್ರಸ್ವಂ ಅಧೀರ್ಘಂ ಅಲೋಹಿತಂ
ಅಸ್ತೇಹಂ ಅಚ್ಛಾಯಂ ಅತಮಃ ಅನಾಯು ಅನಾಕಾಶಂ ಅಸಂಗಂ
ಅರಸಂ ಅಗಂಧಂ ಅಚಕ್ಷುಷ್ಯಂ ಅಶ್ರೋತ್ರಂ ಅನಾಕ್ ಅನುನಃ
ಅತೇಜಸ್ಕಂ ಅಪ್ರಾಣಂ ಅಮುಖಂ ಅಮಾತ್ರಂ ಅನಂತರಂ ಅಬಾಹ್ಯಂ |
ನ ತದಶ್ವಾತಿ ಕಿಂಚನ | ನ ತದಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಗಾರ್ಗಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ'ಗೆ ಅಕ್ಷರನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನು ಆಧಾರ. ಆ ಅಕ್ಷರನ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ-ಅಪ್ಪನು

ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪ್ರಸ್ಥ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘವಾದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಕೃತ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನ. ಪ್ರಾಕೃತರಕ್ತಾದಿ ರೂಪವಿಲ್ಲದವನು. ಪ್ರಾಕೃತಜಿಗಟಿತನಿಲ್ಲದವನು. ಅಜ್ಞಾನ ರಹಿತ. ಆವರಣ ರಹಿತ. ರ್ವಾಸೋಜ್ಞಾಪನ ರಹಿತ. ಆಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚ ಭೂತಮಯ ಶರೀರ ರಹಿತ. ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಇದ್ದರೂ ತತ್ತ್ವಯುಕ್ತ ದೋಷಲೇಪವಿಲ್ಲದವನು. ಪ್ರಾಕೃತ ರಸರಹಿತ, ಪ್ರಾಕೃತಗಂಧರಹಿತ, ಪ್ರಾಕೃತನೇತ್ರರಹಿತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಶ್ರೋತ್ರರಹಿತ, ಪ್ರಾಕೃತ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯ ರಹಿತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಮನೋರಹಿತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಕಾಂತಿರಹಿತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯ ರಹಿತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಶರೀರ ರಹಿತ, ಪರಿಮಿತಿ ರಹಿತ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಳಗಿರುವವ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೊರಗೂ ಇರುವವ. ಆ ಅಕ್ಷರನು ತನ್ನ ಉಳಿವಿಗಾಗಿ ಯಾರನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ಯಾರೂ ಅಳಿಸಲೂ ಶಕ್ತರಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಾದಿವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಾದ್ ಜನಾರ್ದನಃ |
ಅಸ್ಥೂಲಾದಿರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ನೈವ ಸ್ಥೂಲ್ಯಾದ್ಯಭಾವತಃ |
ಅನಾವೃತೇಸ್ತಮೋ ನಾಸ್ಯ ಸ್ವತಂತ್ರಾನ್ಯಾದ್ಯತೇ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅನುವಾದ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಹರಿಯು ವಿಲಕ್ಷಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಸ್ಥೂಲ' 'ಅನಣು' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ಥೂಲ, ಅನುತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಆವರಣ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅವನು 'ಆತಮ'ವೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವನ ನಾರಾಯಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ಏತಸ್ಯ ನಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ
ವಿಧೃತೌ ತಿಷ್ಠತಃ | ಏತಸ್ಯ ನಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವ್ಯೌ ವಿಧೃತೇ ತಿಷ್ಠತಃ | ಏತಸ್ಯ ನಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ
ನಿಮೇಷಾ ಮುಹೂರ್ತಾ ಅಹೋರಾತ್ರಾಣಿ ಅರ್ಧಮಾಸಾ ಮಾಸಾ
ಋತವಃ ಸಂವತ್ಸರಾ ಇತಿ ವಿಧೃತಾಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಏತಸ್ಯ ನಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ
ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯೋನ್ಯಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಶ್ವೇತೇಭ್ಯಃ
ಪರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತೀಚ್ಯೋನ್ಯಾ ಯಾಂ ಯಾಂ ಚ ದಿಶಮನು | ಏತಸ್ಯ
ನಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದದತೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಶಂಸಂತಿ,
ಯಜಮಾನಂ ದೇವಾಃ, ದರ್ವೀಂ ಪಿತರೋನನ್ವಾಯತಾಃ |

ಈ ಅಕ್ಷರನಾಮಕ ಹರಿಯ ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರು ಸುಸ್ಮಿತಿ

ಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಕ್ಷರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಭೂ ದೇವಿಯರು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ದಾರೆ. ಗಾರ್ಗಿ, ಈ ಅಕ್ಷರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿಮಿಷಗಳು, ಮುಹೂರ್ತಗಳು, ಹಗಲು-ರಾತ್ರಿಗಳು, ಪಕ್ಷಗಳು, ತಿಂಗಳುಗಳು, ಋತುಗಳು, ವರ್ಷಗಳು ಇವುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಗಾರ್ಗಿ, ಈ ಅಕ್ಷರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನದಿಗಳೂ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನದಿಗಳೂ, ಶ್ವೇತಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಯಾವ ಯಾವ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹರಿಯ ಬೇಕೋ ಆ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಗಾರ್ಗಿ, ಈ ಅಕ್ಷರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ದಾನ ಮಾಡುವವರನ್ನು ಮನುಷ್ಯರೂ, ಯಾಗ ಮಾಡುವವರನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. ಪಿತೃಗಳು ದರ್ವೀ ಹೋಮವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಧಿವೌ ಶ್ರೀಭೂಮೀ ಕೇಶೌ ಸೂರ್ಯನಿಧೂ ಮತೌ |
 ದೀಪ್ತೇಃ ಪೃಥುತ್ವಾತ್ ಜ್ಞಾನಾಚ್ಚ ತಥಾಹ್ಲಾದವಿಧೇರಸಿ |
 ತದಾಧಾರೋ ಹರಿರ್ನಿತ್ಯಂ ಸ್ವಾತಂತ್ರೈಃ ಪ್ರಶಾಸಕಃ |
 ಆಧಾರತ್ವಂ ಶ್ರಿಯೋ ಯಚ್ಚ ತಚ್ಚ ನಿಷ್ಕೋಃ ಪ್ರಶಾಸನಾತ್ |
 ತದ್ಬಲಾನ್ನ ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಂ ಸ್ವತಂತ್ರೋಽತೋ ಹರಿಃ ಸದಾ |
 ಇತಿ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾಯಾಮ್ |

ಅನುನಾದ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂದರೆ ಶ್ರೀ ಭೂದೇವಿಯರು. ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರೆಂದರೆ ಬೃಹ್ಮರುದ್ರರು. ದಿವ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳದ್ದು. ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ದಿವ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪೃಥು ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಭೂಮಿಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯ ಎಂದರೆ ತಿಳಿಯುವವನು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನು ಚತುರ್ಮುಖ ಬೃಹ್ಮ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸೂರ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಚಂದ್ರ ಎಂದರೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು. ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು ರುದ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರ ಎಂದರೆ ರುದ್ರ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಇಚ್ಛಿಸಿ, ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಇವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಆಧಾರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆಧಾರಳಾಗಿರುವುದೂ ಕೂಡ ಎಷ್ಟು ವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮತ್ತು ಅವನ ಬಲದಿಂದ. ಅವಳಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ಎಂದು ಮಹಾಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ನ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತಾ ಮೂರ್ತಿಮಾಂಸಮೇದೋಽಸ್ಥಿಸಂಭವಾ |
 ನಯೋಗಿತ್ವಾದೀಶ್ವರತ್ವಾತ್ ಸತ್ಯರೂಪಾಚ್ಯುತೋ ವಿಭುಃ |’
 ಇತಿ ವಾರಾಹೇ |

‘ಆದಿತ್ಯವರ್ಣಂ ತನುಸಸ್ತು ಸಾರೇ’ ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ | ‘ನ ಸತ್ತನ್ನಾಸದು-
ಚ್ಯತೇ | ಅದುಃಖಮಸುಖಂ ಸಮಮ್’ | ‘ನ ಪ್ರಜ್ಞಂ ನಾಪ್ರಜ್ಞಮ್’
ಇತ್ಯಾದಿ ಚ | ಇತಿ ಅಕ್ಷರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ |

ಅನುನಾದ—‘ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸತ್ಯವಾದ ಚಿನ್ಮಯರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಚೈತಿ
ರಹಿತ. ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತ. ಅಸಂಗನಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಜಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿವುಳ್ಳವ
ನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಮಾಂಸ, ಮೇದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಎಲುಬುಗಳಿಂದ
ಆದ ಶರೀರವಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ವರಾಹ ಪುರಾಣವು ಹೇಳಿದೆ. ‘ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಬಣ್ಣ ಉಳ್ಳ
ವನು’, ‘ಪ್ರಕೃತಿಯ ಆಜಿ ಇರುವವನು’ ಮೊದಲಾದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ
ಹರಿಗೆ ಅಪ್ರಾಕೃತ ರೂಪವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ‘ಬ್ರಹ್ಮ ಸತ್ ಎಂದಾಗಲಿ
ಅಸತ್ ಎಂದಾಗಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ’. ‘ಬ್ರಹ್ಮನು ದುಃಖರಹಿತ ಸುಖರಹಿತ
ಮತ್ತು ಸಮಾನ’, ‘ಬ್ರಹ್ಮನು ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು’
ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳೂ ಇವೆ.

ವಿನರಣೆ—ಅತಮಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಅವರಣರಹಿತ ಇತ್ಯಾದಿ
ಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಮುಖಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಕೃತಶರೀರರಹಿತ
ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅತಮಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದಂತೆ
ಅಮುಖಂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಶರೀರರಹಿತ ಎಂದು ಏಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸ
ಬಾರದು? ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ—‘ನ ಸತ್ ತನ್ನಾಸದುಚ್ಯತೇ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯ
ವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೂರ್ತವಸ್ತು ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ತವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನ ಎಂದು
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಸತ್ತ್ವರಹಿತ ಮತ್ತು ಅಸತ್ತ್ವರಹಿತ ಎಂದು
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸತ್ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ
ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಣುವೂ ಮಹತ್ತೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಕೃತ ಸ್ಥೂಲಭಿನ್ನ, ಪ್ರಾಕೃತ
ಅಣುಭಿನ್ನ ಎಂದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಸ್ಥೂಲಂ ಅತಮಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಸ್ಥೂಲಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಸ್ಥೂಲಾದಿ ಭಿನ್ನ ಎಂದೂ, ಅತಮಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ
ತಮ ಆದಿರಹಿತನೆಂದೂ, ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ
ರೀತಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೆಂದರೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾ
ಹರಣೆ—‘ಅದುಃಖಮಸುಖಂ ಸಮಂ’ ಎಂಬ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅದುಃಖ ಎಂದರೆ
ಸರ್ವಥಾ ದುಃಖರಹಿತ ಎಂದೂ, ಅಸುಖ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಸುಖರಹಿತ ಎಂದೂ
ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ‘ನ ಪ್ರಜ್ಞಂ
ನಾಪ್ರಜ್ಞಂ’ ಎಂಬ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ನಪ್ರಜ್ಞ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಜ್ಞಾನರಹಿತ
ನೆಂದೂ, ‘ನಾಪ್ರಜ್ಞ’ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಥಾ ಅಜ್ಞಾನ ರಹಿತನೆಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿ

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಅದ್ವರಿಂದ ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತ ವಾಕ್ಯದ ಪದಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬಹುದು.

ನಾರಾಯಣನನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ನೋಕ್ಷವಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ ಅವಿದಿತ್ವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಜುಹೋತಿ ಯಜತೇ ತಪಸ್ತಪ್ಯತೇ ಬಹುನಿ ವರ್ಷಸಹಸ್ರಾಣಿ, ಅಂತವ-
ದೇವಾಸ್ಯ ತದ್ ಭವತಿ | ಯೋ ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ ಅವಿದಿತ್ವಾ
ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ ಪ್ರೈತಿ, ಸ ಕೃಪಣಃ | ಅಥ ಯ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ
ನಿದಿತ್ವಾ ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ ಪ್ರೈತಿ, ಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ |

ಗಾರ್ಗಿ, ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಈ ಅಕ್ಷರನನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ದಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಬಹುಸಾವಿರ ವರ್ಷ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಸಾವಿರ ವರ್ಷ ವಾಸ ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೂ ಆ ಫಲವು ನಶ್ವರವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಗಾರ್ಗಿ, ಯಾರು ಈ ಅಕ್ಷರನನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಶೋಚನೀಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಂಸಾರ ಬಂಧನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಗಾರ್ಗಿ, ಯಾರು ಈ ಅಕ್ಷರನನ್ನು ತಿಳಿದು ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ, ಅದೃಷ್ಟಂ ದೃಷ್ಟ್ವ | ಅಶ್ರುತಂ ಶ್ರೋತ್ವ | ಅನುತಂ ಮಂತ್ರ | ಅವಿಜ್ಞಾತಂ ವಿಜ್ಞಾತ್ವ | ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ತಿ ದೃಷ್ಟ್ವ | ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ತಿ ಶ್ರೋತ್ವ | ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ತಿ ಮಂತ್ರ | ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ತಿ ವಿಜ್ಞಾತ್ವ | ಏತಸ್ಮಿನ್ ಖಲು ಅಕ್ಷರೇ ಗಾರ್ಗಿ ಆಕಾಶ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚೇತಿ |

ಗಾರ್ಗಿ, ಈ ಅಕ್ಷರನು ಅನ್ಯರಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೋಡಲಾಗದವನು. ತಾನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವವನು. ಅನ್ಯರಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಲಾಗದವನು. ತಾನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳುವವನು. ಅನ್ಯರಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗದವನು. ತಾನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮನಸಾ ಗ್ರಹಿಸುವವನು. ಅನ್ಯರಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗದವನು. ತಾನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನು. ಅಕ್ಷರನಿಂದ ಅನ್ಯರು ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ನೋಡುವವರಲ್ಲ. ಇವನಿಗಿಂತ ಅನ್ಯರು ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕೇಳುವವರಲ್ಲ. ಇವನಿಗಿಂತ ಅನ್ಯರು ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಮನಸಾ ತಿಳಿಯುವವರಲ್ಲ. ಇವನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವ

ನಿಲ್ಲ. ಗಾರ್ಗಿ ಇಂಥ ಅಕ್ಷರಸ್ಥಳಿಯೇ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಓತಪ್ರೇತವಾಗಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋನಾಚ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಭಗವಂತಃ ತದೇವ ಬಹು
ಮನ್ಯಧ್ವಂ ಯದ್ ಅಸ್ಮಾದ್ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ ಮುಚ್ಯಧ್ವಮ್ | ನ ನೈ
ಜಾತು ಯುಷ್ಮಾಕಮಿನುಂ ಕಶ್ಚಿದ್ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಂ ಜೇತಾ ಇತಿ ತತೋ
ಹ ನಾಚಕ್ಸವೀ ಉಪರರಾಮು |

|| ಇತಿ ಅಕ್ಷರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಗಾರ್ಗಿ ಹೇಳಿದಳು, 'ಪೂಜ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೇ ನಾನು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಆದರದಿಂದ
ಕೇಳಿರಿ. ನೀವು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಅವರಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಪಡೆ
ಯಿರಿ. ಏಕೆಂದರೆ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಯನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲಾರಿರಿ'. ಹೀಗೆ
ಹೇಳಿ ಗಾರ್ಗಿ ವಿರಮಿಸಿದಳು.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಕ್ಷರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು ||

ಮೂನಪ್ಪಮೂರು ದೇವತೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ವಿದಗ್ಧಃ ಶಾಕಲ್ಯಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಕತಿ ದೇನಾ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ | ಸ ಹೈತಯೈವ ನಿವಿದಾ ಪ್ರತಿಪೇದೇ ಯಾನಂತೋ
ವೈಶ್ವದೇವಸ್ಯ ನಿವಿದ್ಯಚ್ಯಂತೇ ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರೀ ಚ ಶತಾ ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರೀ
ಚ ಸಹಸ್ರಾ ಇತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ | ಕತ್ಯೇನ ದೇನಾ ಯಾಜ್ಞ-
ವಲ್ಕ್ಯೇತಿ | ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಿತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ | ಕತ್ಯೇನ ದೇನಾ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಸಳಿತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ | ಕತ್ಯೇನ ದೇನಾ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ | ತ್ರಯ ಇತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ | ಕತ್ಯೇನ
ದೇನಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ | ದ್ವಾನಿತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ | ಕತ್ಯೇನ
ದೇನಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ | ಅಧ್ಯರ್ಧ ಇತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ |
ಕತ್ಯೇನ ದೇನಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ | ಏಕ ಇತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ |
ಕತಮೇ ತೇ ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರೀ ಚ ಶತಾ ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರೀ ಚ ಸಹಸ್ರೇತಿ |

ಅನಂತರ ಶಕಲನ ಮಗನಾದ ವಿದಗ್ಧನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿ
ದನು. 'ಓಂಭತ್ತುಕೋಟಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಎಷ್ಟು ಮಂದಿ?
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ವೈಶ್ವದೇವ ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ನಿವಿತ್ತೆಂಬ
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳು ಮುಖ್ಯ.

‘ಮೂವತ್ತಮೂರು ನೂರು, ಮೂವತ್ತಮೂರು ಸಾವಿರ’ ಎಂದು ಆ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಒಂಭತ್ತುಕೋಟಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಂದಿ ಮುಖ್ಯ. ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಮೂವತ್ತಮೂರು ನೂರು ಮಂದಿ ಮುಖ್ಯ. ಶಾಕಲ್ಯನು ‘ಸರಿ’ ಎಂದನು. ಪುನಃ ಕೇಳಿದನು ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯರಾದವರು ಎಷ್ಟು?’ ‘ಮೂವತ್ತಮೂರು’. ‘ಸರಿ’ ಎಂದೊಪ್ಪಿ ಪುನಃ ಶಾಕಲ್ಯನು ಕೇಳಿದನು ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯರು ಎಷ್ಟು?’ ‘ಅರು ಮಂದಿ’. ‘ಸರಿ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯರು ಎಷ್ಟು?’ ‘ಇಬ್ಬರು’. ‘ಸರಿ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಅವರೊಳಗೆ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು?’ ‘ಅಧ್ಯರ್ಥನನಿಸಿದ ವಾಯುದೇವ’. ‘ಸರಿ, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಅವನಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಯಾರು?’ ‘ಶ್ರೀಹರಿ’. ‘ಸರಿ, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ಆ ಮೂವತ್ತಮೂರು ನೂರು ಮತ್ತು ಮೂವತ್ತ ಮೂರು ಸಾವಿರ ದೇವತೆಗಳು ಯಾರು?’

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚಿ | ಮಹಿಮಾನ ಏವೈಷಾನೋತೇ | ತ್ರಯಸ್ತಿಂಶತ್ ತು ಏವ ದೇವಾ ಇತಿ | ಕತಮೇ ತೇ ತ್ರಯಸ್ತಿಂಶದಿತಿ | ಅಷ್ಟಿ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಃ ತ ಏಕತ್ರಿಂಶದ್ | ಇಂದ್ರಕ್ಷೀನ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ತ್ರಯಸ್ತಿಂಶಾನಿತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು ‘ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಮೂವತ್ತಮೂರು ನೂರು ದೇವತೆಗಳು ಈ ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪರಿವಾರದವರು ಮತ್ತು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಸಾವಿರ ದೇವತೆಗಳು ಮೂವತ್ತಮೂರುನೂರು ದೇವತೆಗಳ ಪರಿವಾರವಾಗಿರುವರು. ‘ಆ ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಯಾರು?’ ‘ಎಂಟು ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರು, ಹನ್ನೆರಡು ಆದಿತ್ಯರು, ಇವರು ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೊಂದು. ವಾಯುಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ಜಯಂತ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂವತ್ತ ಮೂರನೆಯ ದೇವತೆಗಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯೇ ಯೇವರಾಃ ಸುರಾಸ್ತೇ ತು ಪರೇಷಾಂ ಮಹಿಮಾತ್ಮಕಾಃ | ಮಹೀತ್ಯುಕ್ತಂ ಹಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಮಹಿಮಾನೋ ಹಿ ತನ್ನಿತಾಃ | ಏವಂ ಹಿ ಮಹಿಮಾಶಬ್ದಸ್ತದ್ವೈತತ್ವಂ ನದತ್ಯಯಂ | ಯತ್ರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವಾಚೀ ಸ್ಯಾತ್ ಮಹತ್ವಂ ಮಹಿಮಾ ತದಾ | ತ್ರಯಸ್ತಿಂಶತ್ಸುರಾಣಾಂ ಹಿ ಪರಿವಾರಾಸ್ತತಃ ಪರೇ | ಷಣ್ಮಾನೇತೇ ತ್ರಯಾಣಾಂ ತೇ ತೇ ದ್ವಯೋಃ ಸಾಧಿಕಸ್ಯ ತ್ವಾ |

ಏಕಸ್ಯ ಸೋಽಪಿ ಕ್ರಮತಃ ಪರಾಧೀನಸ್ವರೂಪಿಣಃ |
ಪರಾಧೀನಬಲಾತ್ಕ್ರಮ ಪರಾಧೀನಪ್ರವೃತ್ತಯಃ |
ಏಕ ಏವ ಸ್ವತಂತ್ರೋಽಸೌ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಅನುವಾದ—ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ತಾರತಮ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನವರೋ ಅವ ರೆಲ್ಲರೂ ಉತ್ತಮರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧೀನರಾದವರು, ಅವರಿಗೆ ಪರಿವಾರದವರು. 'ಮಹಿ' ಎಂದರೆ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ. ಅದರ ಮಿತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟವರು, ಅಂದರೆ ಕಡಿಮೆ ಯವರು, ಮಹಿಮರು. ಹೀಗೆ ಮಹಿಮಶಬ್ದವು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ದೇವತೆಗಳು ಮೇಲಿನವರಿಗೆ ಅಧೀನರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಸತ್ಯಃ ಸೋ ಅಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ' 'ಏತಾವಾಸಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ' ಎಂದು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಮಹಿಮ ಶಬ್ದವು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವಾಚಕವೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಹಿಮಾ ಎಂದರೆ ಮಹತ್ವ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪರಿವಾರ. ಈ ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ದೇವತೆಗಳು ಉಳಿದ ಆರು ದೇವತೆಗಳ ಪರಿವಾರ. ಆರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಉಳಿದ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಪರಿವಾರ. ನಾಲ್ವರು ಇಬ್ಬರ ಪರಿವಾರ. ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಪರಿವಾರ. ಆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನೂ ಕೂಡಾ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಪರಿವಾರ. ಪರಿವಾರವೆಂದರೆ ಕೆಳಕೆಳಗಿನವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೇಲುಮೇಲಿನವರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಧೀನರು, ಒಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಅಧೀನರು, ಪ್ರಪ್ರತ್ಯಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಧೀನರು ಎಂದರ್ಥ. ಷಡ್ಗುಣಸಂಪನ್ನನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೊಬ್ಬನೇ ಯಾರಿಗೂ ಅಧೀನನಲ್ಲ, ಸ್ವತಂತ್ರನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಕತನೋ ವಸವ ಇತಿ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ವಾಯುಶ್ಚಾಂತ-
ರಿಕ್ಷಂ ಚ ಆದಿತ್ಯಶ್ಚ ದ್ಯೌಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಚ ಏತೇ ವಸವಃ |
ಏತೇಷು ಹೀದಂ ವಸು ಸರ್ವಂ ನಿಹಿತಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ ವಸವ ಇತಿ |

ವಸುಗಳು ಎಷ್ಟು? ಗರುಡ, ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸೌಪರ್ಣೀ, ಮುಖ್ಯ ವಾಯು, ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಶ್ರದ್ಧಾ, ಶಿವ, ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತೀ, ಕಾಮ ಮತ್ತು ಬಹುರೂಪನಾದ ಇಂದ್ರ ಇವರು ವಸುಗಳು. ಇವರಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಸುರಕ್ಷಿತ ವಾಗಿ ನಿಂತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ವಸುಗಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ನಯೇದ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಸುಪರ್ಣೋಽಗ್ನಿರುದಾಹೃತಃ |
ಪ್ರಥಿತಂ ಹರಿನಾದಾಯ ವಾತೀತಿ ಪ್ರಥಿವಃ ಸ್ತುತಃ |

ತದ್ಭಾರ್ಯಾ ಪ್ರಥಿವೀ ನಾನು ಯತ್ ತದಿಚ್ಛಾನ್ತುಸಾರಿಣೀ |
 ಸರ್ವಜ್ಞಾ ನಾತ್ ತಥಾಽಽಯುಷ್ವಾತ್ ಸೂತ್ರಾತ್ಮಾ
 ನಾಯುರುಚ್ಯತೇ |
 ಶ್ರದ್ಧಾ ನಾನ್ಯೇವ ತತ್ಪತ್ನೀ ಸರ್ವಸ್ಯಾಂತರ್ನಿರೀಕ್ಷಣಾತ್ |
 ಅಂತರಿಕ್ಷಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ದೇವೇಭ್ಯೋಽಧಿಕವೀಕ್ಷಣಾತ್ |
 ಅದಿಕಾಲಸ್ಥಿ ತೋ ಯಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಸ್ತು ಸದಾಶಿವಃ |
 ದ್ಯೌರುನಾ ಚ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಾ ವಾಗ್ರೂಪಾ ದ್ಯೋತಿಕಾ ಯತಃ |
 ತ ಏತೇ ಸರ್ವದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿಶಿಷ್ಟಾಸ್ತದ್ವಶಾಃ ಪರೇ |
 ನಕ್ಷತ್ರಮಿಂದ್ರ ಉದ್ದಿಷ್ಟಶ್ಚಂದ್ರಃ ಕಾಮ ಉದಾಹೃತಃ |
 ಆತ್ರಾಣಾತ್ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದ್ಯೈರಾಹ್ಲಾದಾಚ್ಚೈವ ಹೇತುತಃ |
 ನಾಸಯಂತಿ ಜಗದ್ಯಸ್ಮಾದೇತೇಽಷ್ಟೌ ನಸವಃ ಸ್ತೃತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಅಗ್ರ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಿ ಅಂದರೆ ವಾಹನ ವಾದ್ದರಿಂದ ಗರುಡನಿಗೆ ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಥಿತನಾದ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ಹರಿಗೆ ವ ಅಂದರೆ ವಾಹನವಾದ್ದರಿಂದ ಗರುಡನಿಗೇ ಪ್ರಥಿವ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆಯೇ ನಡೆಯುವ ಅವನ ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಥಿವೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವ ಅಂದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಆಯು ಎಂದರೆ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ವಾಯು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತರ್ ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲರ ಒಳಗೆ ಶೇಷಗರುಡಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಈಕ್ಷ ನೋಡುವುದರಿಂದ ವಾಯು ಪತ್ನಿಯಾದ ಶ್ರದ್ಧಾ ದೇವಿಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದಿ ಅಂದರೆ ಪಾರ್ವತೀ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸದಾಶಿವನಿಗೆ ಅದಿತ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಮಾತಿನಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ವತಿಗೆ 'ದ್ಯೌ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅರು ದೇವತೆಗಳು ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಬೇರೆಲ್ಲರೂ ಇವರಿಗೆ ಅಧೀನರು. ನಕ್ಷತ್ರ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರ. ಚಂದ್ರ ಎಂದರೆ ಕಾಮ. ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವವನಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನ-ಕ್ಷತ್-ತ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕಾಮನಿಗೆ ಚಂದ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಎಂಟು ದೇವತೆಗಳು ಜಗತ್ತು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ವಾಸಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ವಸು'ಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜ್ಞಾನಾದಿ ಪದ್ಗುಣಾಃ ಸ್ವಲ್ಪ ತದನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಧಿಕಾ ಯತಃ |
 ವಸುಷ್ವಹಿ ತ ಏವೋಚ್ಛಾ ನೀಂದ್ರಾದ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಅಷ್ಟ ವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಮೊದಲಾದ ಆರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಜ್ಞಾನ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ವೀರ್ಯ, ಯಶಸ್, ಶ್ರೀ ಈ ಆರು ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವರೇ ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ವಸುಗಳೆಲ್ಲ ಈ ಆರು ದೇವತೆಗಳೇ ಶ್ರೇಷ್ಠರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಕತಮೇ ರುದ್ರಾ ಇತಿ | ದಶೇಮೇ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಾಣಾ ಆತ್ಮೈ ಕಾದಶಃ | ತೇ ಯದಾಸ್ಮಾಚ್ಛರೀರಾನ್ಮತ್ಯಾದುತ್ಕ್ರಾಮಂತಿ ಅಥ ರೋದಯಂತಿ| ತದ್ಯದ್ ರೋದಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದ್ ರುದ್ರಾ ಇತಿ |

‘ರುದ್ರರು ಎಷ್ಟು?’ ‘ಜೀವನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮತ್ತು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳ ನಿಯಾಮಕರಾದ ಹತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಹನ್ನೊಂದನೆಯವನಾದ ಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿ. ಇವರು ಜೀವರ ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರೀರದಿಂದ ಯಾವಾಗ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವರೋ ಆಗ ಮೃತನ ಸಂಬಂಧಿಗಳನ್ನು ಅಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವರು ‘ರುದ್ರ’ರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಾ ವಾಯುಪುತ್ರಾಸ್ತು ದಶ ಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನವಾನ್ | ಬೃಹಸ್ಪತಿರಿತಿ ಹೈತೇ ರುದ್ರಾ ಇತ್ಯೇವ ಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ವಾಯುಪುತ್ರರಾದ ಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಮತ್ತು ಮುಂದಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿ ಇವರೇ ರುದ್ರರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕತಮ ಅದಿತ್ಯಾ ಇತಿ | ದ್ವಾದಶ ವೈ ಮಾಸಾಃ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ | ಏತ ಅದಿತ್ಯಾಃ | ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಾದದಾನಾ ಯಂತಿ | ತೇ ಯದಿದಂ ಸರ್ವಮಾದದಾನಾ ಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಾ ಇತಿ |

ಅದಿತ್ಯರು ಎಷ್ಟು ? ಒಂದು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳು. ಈ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೇ ಅದಿತ್ಯರು. ಇವರು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಯುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೆಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅದಿತ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮಾಸಾಭಿಮಾನಿನೋ ಯೇ ತು ಯನುಚಂದ್ರಯುತಾ ದ್ವಿಷಟ್ | ಧಾತ್ರರ್ಯಮಾದ್ಯಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಇಂದ್ರಾನಿಷ್ಣಾ ನಿನ್ವೇತ ತು |

ಅನುವಾದ—ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಮಾಸಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ

ಧಾತೃ, ಅರ್ಯಮಾ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಮ ಚಂದ್ರರಿದೊಡ
ಗೂಡಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರು.

ವಿನರಣೆ—ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಬಿಡಬೇಕೆಂದರೆ, ಇಂದ್ರನು ನಕ್ಷತ್ರ
ಪದದಿಂದ ವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತ. ವಿಷ್ಣು, ಗರುಡಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಯಲ್ಲ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಕತಮು ಇಂದ್ರಃ ಕತಮುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ | ಸ್ತನಯಿತ್ಸು |
ರೇನೇಂದ್ರೋ ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ | ಕತಮುಃ ಸ್ತನಯಿತ್ಸುರಿತಿ |
ಅಶನಿರಿತಿ | ಕತನೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ | ಪಶವ ಇತಿ |

‘ಇಂದ್ರ ಯಾರು? ಪ್ರಜಾಪತಿ ಯಾರು?’ ‘ಸಿಡಿಲಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯೇ ಇಂದ್ರ.
ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿ’. ‘ಸಿಡಿಲಿನ ಅಭಿಮಾನಿ ಯಾರು?’ ‘ವಜ್ರಾ
ಯುಧದ ಅಭಿಮಾನಿಯೇ ಸಿಡಿಲಿನ ಅಭಿಮಾನಿ’. ‘ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿ ಯಾರು?’
‘ಪಶುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಯೇ ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿ’.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ತನಯಿತ್ಸೋರಭೀಮಾನೀ ವಾಯುಜಸ್ವಿ ಇಂದ್ರ ಉಚ್ಯತೇ |
ಸ ಏವ ವಜ್ರ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸೋಽಶನಿಶ್ಚಾಶನಾದರೇಃ |
ಯಜ್ಞೋ ನಾಮೇಂದ್ರಪುತ್ರೋ ಯೋ ಜಯಂತ ಇತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ—
ಸ ಏವ ಪಶುಮಾನಿಶ್ಚಾತ್ ಪಶವಶ್ಚೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ನಕ್ಷತ್ರನಾಮಕರೂಪದಿಂದ ವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ
ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ವಾಯುಪುತ್ರನಾಗಿ ಸಿಡಿಲಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.
ಅವನೇ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಅಶನಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶತ್ರು
ಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೇ ಅಶನಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇಂದ್ರನ ಮಗ
ನಾದ ಜಯಂತನೇ ಯಜ್ಞ. ಅವನೇ ಪಶುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದುದರಿಂದ ಪಶು
ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕತಮೇ ಸಳಿತಿ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಸೃಥಿನೀ ಚ ವಾಯುಶ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ
ಚ ಆದಿತ್ಯಶ್ಚ ದ್ಯೌಶ್ಚೈತೇ ಸಳಃ | ಏತೇಷು ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸಳಿತಿ |

‘ಆರು ದೇವತೆಗಳು ಯಾರು?’ ‘ಗರುಡ, ಗರುಡಪಕ್ಷಿ, ಮುಖ್ಯವಾಯು,
ಮುಖ್ಯವಾಯುಪಕ್ಷಿ, ಶಿವ, ಶಿವಪಕ್ಷಿ ಈ ಆರು ದೇವತೆಗಳು ಮೂವತ್ತಮೂರು
ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯ, ವೀರ್ಯ, ಯಶಸ್, ಶ್ರೀ,

ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಆರು ಗುಣಗಳು ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕತನೇ ತೇ ತ್ರಯೋ ದೇವಾ ಇತಿ | ಇನು ಏವ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ | ಏಷು ಹೀನೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇತಿ | ಕತಮೌ ತೌ ದ್ವೌ ದೇವಾನಿತಿ | ಅನ್ಯಂ ಚೈವ ಪ್ರಾಣಶ್ಚೇತಿ |

ಆ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಯಾರು? ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗರುಡ ವಾಯು ರುದ್ರರೇ ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ಆಶ್ರಯರೂ, ಜ್ಞಾನರೂಪರೂ ಆಗಿದ್ದು ಆರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವರಿಗೆ ಪರಿವಾರದವರು. 'ಆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಯಾರು?' 'ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ'.

ಉಪನಿಷತ್—ಕತನೋಽಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ | ಯೋಽಯಂ ಪವತ ಇತಿ | ತದಾಹು-
ರೈದಯನೇಕ ಇವೈವ ಪವತೇ | ಅಥ ಕಥನುಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ | ಯದಸ್ಮಿ-
ನ್ನಿದಂ ಸರ್ವನುಧ್ಯಾಭ್ಯೋತ್ ತೇನಾಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ | ಕತಮು ಏಕೋ ದೇವ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣ ಇತಿ | ಸ ಬ್ರಹ್ಮ ತೈದಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ |

'ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯರ್ಥನು ಯಾರು?' 'ಯಾರು ಲೋಕಾಧಾರನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸು ವನೋ ಆ ವಾಯುವೇ ಅಧ್ಯರ್ಥ'. ವಾಯುವು ಅಧ್ಯರ್ಥನೆನಿಸಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಕಲ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ— 'ಈ ವಾಯುವು ಅಧ್ಯರ್ಥನೆನಿಸಿದುದು ಹೇಗೆ?' 'ಈ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳೂ ಬಹಳ ಸಮೃದ್ಧ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಅಧ್ಯರ್ಥ. 'ಗುಣ ಸಮೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವೇನು?' 'ಸರ್ವೋತ್ತಮದೇವನಿಗೆ ಅತಿಪ್ರಿಯನಾದುದರಿಂದ'. 'ಸರ್ವೋತ್ತಮದೇವನು ಯಾರು?' 'ವಿಷ್ಣು. ಅವನು ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ, ಅನಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರ ರಹಿತನಾಗಿ ಇರುವವನೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.'

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೋ ದೇವಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಯಂತತ್ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |
ದಕ್ಷಾಗ್ನಿಪ್ರಮುಖಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾ ಏವ ಹಿ ವಾಯುಜಾಃ |
ರುದ್ರಾ ಅಪಿ ತದಾನೇಶಾತ್ ಸೃಘಜ್ ನೋದೀರಿತಾ ಇಹ |
ಕಾಮ ಏವಾನುವಿಷ್ವತ್ಸಾದನಿರುದ್ಧಶ್ಚ ನೋದಿತಃ |
ಮನ್ವಾನೇಶಾದಿಂದ್ರಜಸ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮನುವೇಶಿತಃ |
ಅಶ್ವಿನೌ ನಿರ್ಯುತಿಶ್ಚೈವ ಕುಬೇರಶ್ಚ ವಿನಾಯಕಃ |
ಅರೈಮ್ಣ್ಯಂಶಾದಿಚತುರ್ಷು ವಿಶೇಷಾನೇಶಸಂಯುತಾಃ |
ಅತ್ರೋಕ್ತಾ ಅಪಿ ಸೃಘಿನ್ಯಾದ್ಯಾ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಭವಂತಿ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ದಕ್ಷ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರೂ ವಾಯುಪುತ್ರರಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನರೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಬೇರೆ ರುದ್ರರೂ ಶಿವನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಅನಿರುದ್ಧನು ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಕಾಮನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನ ಮಗ ಜಯಂತನು ಮನುವಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯವನಾದರೂ, ಮನುವಿನ ಆವೇಶವುಳ್ಳವನು ಮೂವತ್ತಮೂರರಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನುವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅಶ್ವಿನಿ ದೇವತೆಗಳು, ನಿರ್ಮತಿ, ಕುಬೇರ ಮತ್ತು ವಿನಾಯಕ ಇವರುಗಳು ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಶ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷ ಆವೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಯಮಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಶ್ವಿನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಕಲ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ, ವಾಯು, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಆದಿತ್ಯ, ದ್ಯು, ಚಂದ್ರ, ಸಕ್ಷತ್ರ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿಪಕ್ಷಿತ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಷಟ್ಸು ಪ್ರಧಾನಾಸ್ತ್ರಿಸ್ತೋ ಹಿ ವಾಯುವೀಂಧ್ರಮಹೇಶ್ವರಾಃ |

ಸೃಭಾರ್ಯಾಣಾಂ ಸ್ವಾಶ್ರಯತ್ವಾತ್ ತೇ ಲೋಕಾ ಜ್ಞಾನರೂಪತಃ |

ಸದೈಕ್ಯಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯೋಸ್ತು ಪದಸಾಮ್ಯಾಚ್ಛಿವಸ್ಯ ಚ |

ಶೇಷಸ್ಯಾಪಿ ತು ನೈವೋಕ್ತಿಃ ಸ್ಪರ್ಥಕ್ |

ಅನುವಾದ—ಆರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಯು, ಗರುಡ ಮತ್ತು ರುದ್ರ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನರೂಪರಾದುದರಿಂದ ಲೋಕ ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳ, ಅವರ ಪತ್ನಿಯರಾದ ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿ ಸರಸ್ವತಿಯರ, ಶಿವ-ಶೇಷರ ಮತ್ತು ಇವರ ಪತ್ನಿಯರಾದ ಉಮಾ ವಾರುಣಿಯರ ಪದವಿಗಳು ಒಂದೇ. ಶೇಷ-ಗರುಡ ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರ ಪದವಿಗಳು ಸಮಾನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಸರಸ್ವತಿ, ಶೇಷ, ವಾರುಣಿ ಇವರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ವಾಯುವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೂ ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ, ಶಿವ ಅಥವಾ ಗರುಡನನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಶೇಷನನ್ನೂ, ಉಮಾ ಅಥವಾ ಸೌಪರ್ಣಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ವಾರುಣಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದಂತೆಯೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ಶ್ರದ್ಧಾ ಚ ನೂರುತಃ |

ದ್ವಾ ದೇವಾವಿತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಾವನ್ನಂ ಶ್ರದ್ಧಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ |

ಅತೀತತ್ವಾದ್ ದೇವತಾಭ್ಯೋ ನೇತ್ಯತ್ವಾಚ್ಚಾನ್ನಮುಚ್ಯತೇ |

ಶ್ರದ್ಧೇತಿ ವಾಯೋಃ ಸತ್ವೀ ಸಾ..... |

ಅನುವಾದ—ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರು ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಶ್ರದ್ಧಾದೇವಿಯು ರುದ್ರ ಶೇಷಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅತ್ ಎಂದರೆ ಅತೀತ, ಉತ್ತಮಳಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ನ ಅಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ನಾಯಕಳಾದುದರಿಂದ 'ಅತ್ ನ' ಅನ್ನ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ವಿಷ್ಣು ರುತ್ತರಃ |

ಣೇತ್ಯೇವಾನಂದ ಉದ್ವಿಷ್ಟ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಪ್ರಕೃಷ್ಠತಃ |

ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ರಥ್ಯದ್ಧೋ ವಾಯುರುಚ್ಯತೇ |

ಅಥ್ಯದ್ಧೋ ಹಿ ಗುಣಾ ನಿತ್ಯಂ ವಾಯೋರಥ್ಯದ್ಧ ಏವ ತತ್ |

ನ ಚೈಕತ್ವಂ ಭವೇದ್ ವಾಯೋಃ ತದ್ವಿಶಿಷ್ಟೋ ಯತೋ ಹರಿಃ |

ನ ಚ ದ್ವಿತೀಯತಾ ತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರೀತಿರಭ್ಯಧಿಕಾ ಹರೇಃ |

ತೇನಾಥ್ಯದ್ಧಗುಣೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ ದೇವತಾಗಣಾತ್ |

ನ ಚಾತಕ್ಯಂ ನ ಚಾಪ್ರಾಪ್ಯಮತೋಽಥ್ಯದ್ಧ ಇತೀರಿತಃ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವೋತ್ತಮದೇವನು ಯಾರೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ 'ಪ್ರಾಣ' ಎಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ. 'ಣ' ಎಂದರೆ ಆನಂದ. ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮ ಆನಂದರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಾಣ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭೂತವಾಯು ಅಲ್ಲ, ಮುಖ್ಯವಾಯು ಅಥ್ಯದ್ಧ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನ ಗುಣಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಅಥ್ಯದ್ಧ. ಮುಖ್ಯವಾಯು 'ಏಕ' ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಅಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿ ಅವನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಏಕನೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದ್ವಿತೀಯನೆಂದೂ ಉಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಾಯು ದೇವನಲ್ಲಿ, ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕ ಪ್ರೀತಿ ಇದೆ. ಅಧಿಕ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರರನ್ನು ಬೇರೆಯವರೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಏಕ ಇವ' ಎಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ್ದರಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವನು ವಾಯು. ಈ ಜಗತ್ತು ವಾಯುದೇವನ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವೂ

ಅಲ್ಲ, ಅವನನ್ನು ಅದು ಆಶ್ರಯಿಸದಿರುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದಲೂ ವಾಯು ಅದ್ಭುತವೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅತ್ಯಂತರಂಗಂ ಯತ್ ತಸ್ಮಾನ್ನ ಹರೇಃ ಸೃಘೀರಿತಾ |

ಶ್ರೀಃ ಸ್ವರೂಪವಿಭೇದೇಽಪಿ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟಾಪಿ ನಿತ್ಯಶಃ |

ತಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈರದೋಷನಾನ್ |

ಏಕ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ಯಸ್ಮಾನ್ನಾನ್ಯಸ್ತಥಾವಿಧಃ |

ತತ್ಪರೋ ವಾ ಗುಣೋದ್ರೇಕೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಸೌ ಗುಣಪೂರ್ತಿತಃ |

ತಥಾತ್ಮೇನ ಯತೋ ನಿತ್ಯಮನಿವಾರೇಣ ಯಾತಿ ಹಿ |

ತೃದಿತ್ಯುಕ್ತಸ್ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವದೇವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಃ |

ಇತಿ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾಯಾಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಹರಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರಳು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟಳಾದರೂ, ಹರಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅವಳನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ ಮತ್ತು ದೋಷರಹಿತ. ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನನಾಗಲಿ, ಉತ್ತಮನಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಏಕ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣ ನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಅನಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರರಹಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತ್ಯಕ್ತ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಸರ್ವದೇವಾಧಿಪತಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು 'ಎಂದು ಮಹಾಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ ವಾಯು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸೃಥಿವೀ ಏವ ಯಸ್ಮಾಯತನಮ್, ಅಗ್ನಿಲೋಕಃ, ಮನೋ ಜ್ಯೋತಿಃ, ಯೋ ನೈ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಸರಾಯಣಂ, ಸ ನೈ ನೇದಿತಾ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃ | ನೇದ ವಾ ಅಹಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಸರಾಯಣಂ ಯಮಾತ್ಥ | ಯ ಏವಾಯಂ ಶಾರೀರಃ ಪುರುಷಃ ಸ ಏಷಃ | ನದ ಏವ ಶಾಕಲ್ಯ | ತಸ್ಯ ಕಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಅಮೃತಮಿತಿ ಹೋನಾಚ |

'ಪೃಥಿವೀ ಯಾರಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿರುವುದೋ, ವಾಗ್ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನಾಮಕಳಾಗಿರುವ ರಮಾದೇವಿಯು ಯಾರ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಳಾಗಿರುವಳೋ, ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿ ಮನೋನಾಮಕಳಾಗಿರುವ ರಮಾದೇವಿಯು ಯಾರ

ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಕಾಗಿರುವಳೋ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ನೀವು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಾ?' 'ನೀನು ಹೇಳುವ ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಸರ್ವಜೀವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವೇ ನೀನು ಕೇಳಿದ ಆ ಪುರುಷ. ಶಾಕಲ್ಯ, ಇನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು' 'ಆ ಮನುವಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ದೇವತೆ ಯಾರು?' 'ವಾಯು' ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು.

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರು ಶ್ರೀ, ಸರಸ್ವತೀ, ಪಾರ್ವತಿಯರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಕಾಮ ಏವ ಯಸ್ಯಾಯತನಂ, ಹೃದಯಂ ಲೋಕೋ, ಮನೋ ಜ್ಯೋತಿಃ, ಯೋ ವೈ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಸ ವೈ ವೇದಿತಾ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ನೇದ ವಾ ಅಹಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಯಮಾತ್ಮ | ಯ ಏವಾಯಂ ಕಾಮಮಯಃ ಪುರುಷಃ ಸ ಏಷಃ ವದ್ಯೇವ ಶಾಕಲ್ಯ | ತಸ್ಯ ಕಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಸ್ತ್ರಿಯ ಇತಿ ಹೋನಾಚ |

'ಶ್ರೀ ಪುರುಷರ ಪರಸ್ಪರ ಅನುರಾಗವೇ ಯಾರಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿದೆಯೋ, ಎದ್ದಿ ಸ್ಥಳದ ಹೃದಯನಾಮಕಳಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಆಗಿರುವಳೋ, ಮನೋನಾಮಕಳಾದ ರಮಾದೇವಿಯು ಯಾರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಕಾಗಿರುವಳೋ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನೀವು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಾ?' 'ನೀನು ಹೇಳಿದ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಕಾಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ ಆ ಪುರುಷ. ಶಾಕಲ್ಯ, ಇನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು'. 'ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ದೇವತೆ ಯಾರು?' 'ಶ್ರೀ, ಸರಸ್ವತಿ, ಉಮಾದೇವಿಯರು' ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು.

ರುದ್ರನಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖ ನಿಯಾಮಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ರೂಪಾಣ್ಯೇವ ಯಸ್ಯಾಯತನಂ, ಚಕ್ಷುರ್ಲೋಕೋ, ಮನೋ ಜ್ಯೋತಿಃ, ಯೋ ವೈ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾ-

ಯಣಂ ಸ ನೈ ನೇದಿತಾ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ನೇದ ವಾ ಅಹಂ
ತಂ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಯನೂತ್ಥ | ಯ
ಏವಾಸಾನಾದಿತ್ಯೇ ಪುರುಷಃ ಸ ಏಷಃ | ವದೈವ ಶಾಕಲ್ಯ | ತಸ್ಯ ಕಾ
ದೇವತಾ ಇತಿ | ಸತ್ಯಮಿತಿ ಹೋನಾಚ |

‘ಏಕಾ ದಿ ರೂಪಗಳೇ ಯಾರಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿಯೋ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ
ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ರಮೆಯು ಯಾರ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಳಾಗಿರುವಳೋ, ಮನೋ
ನಾಮಕಳಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಳಾಗಿರು
ವಳೋ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ ಆ ಪುರುಷ
ನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು. ಯಾಜ್ಞ
ವಲ್ಕ್ಯರೇ ! ನೀವು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಾ?’ ‘ನೀನು ಕೇಳಿದ ಸಮಸ್ತ
ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ.
ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರುವ ರುದ್ರನೇ ಆ ಪುರುಷ. ಶಾಕಲ್ಯ, ಇನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು’, ‘ಆ
ರುದ್ರನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ದೇವತೆ ಯಾರು ?’ ‘ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದರು
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು.

ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಗರುಡ ಶೇಷ ದಕ್ಷರು ನಿಯಾನುಕರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಆಕಾಶ ಏವ ಯಸ್ಯಾಯತನಂ, ಶ್ರೋತ್ರಂ ಲೋಕೋ, ಮನೋ
ಜ್ಯೋತಿಃ, ಯೋ ನೈ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾ-
ಯಣಂ ಸ ನೈ ನೇದಿತಾ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ನೇದ ವಾ ಅಹಂ ತಂ
ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಯನೂತ್ಥ | ಯ ಏವಾಯಂ
ಶ್ರೌತ್ರಃ ಪ್ರಾತಿಶ್ರುತ್ಯಃ ಪುರುಷಃ ಸ ಏಷಃ | ವದೈವ ಶಾಕಲ್ಯ | ತಸ್ಯ ಕಾ
ದೇವತಾ ಇತಿ | ದಿಶ ಇತಿ ಹೋನಾಚ |

‘ಭೂತಾಕಾಶವೇ ಯಾರಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿದೆಯೋ, ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ
ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕಳಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣರೂಪಳಾಗಿರು
ವಳೋ, ಮನೋನಾಮಕಳಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ
ಕಾರಣಳಾಗಿರುವಳೋ ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ
ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು.
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ! ನೀವು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಾ?’ ‘ನೀನು ಕೇಳಿದ
ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು
ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೇಳುವ ಚಂದ್ರನೇ ಆ ಪುರುಷ.

ಶಾಕಲ್ಯ ಇನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು. 'ಚಂದ್ರನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ದೇವತೆ ಯಾರು?' 'ಗರುಡ ರೇಷ ದಕ್ಷರು' ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು.

ನಿರ್ಮತಿಗೆ ಯಮನು ನಿಯಾಮಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಮ ಏವ ಯಸ್ಯಾಯತನಂ, ಹೃದಯಂ ಲೋಕೋ, ಮನೋ ಜ್ಯೋತಿಃ, ಯೋ ನೈ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಸ ನೈ ವೇದಿತಾ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ವೇದ ನಾ ಅಹಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಯಮಾತ್ಮ | ಯ ಏವಾಯಂ ಛಾಯಾಮಯಃ ಪುರುಷಃ ಸ ಏಷಃ | ವದ್ಯೇವ ಶಾಕಲ್ಯ | ತಸ್ಯ ಕಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಮೃತ್ಯುರಿತಿ ಹೋವಾಚ |

'ಅಂಧಕಾರವೇ ಯಾರಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೋ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಹೃದಯ ನಾಮಕನಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಬಾಹ್ಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೋ, ಮನೋನಾಮಕ ರಮೆಯು ಯಾರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೋ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನೀವು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಾ?' 'ನೀನು ಕೇಳಿದ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಛಾಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ನಿರ್ಮತಿಯೇ ಆ ಪುರುಷ. ಶಾಕಲ್ಯ, ಇನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು. ನಿರ್ಮತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ದೇವತೆ ಯಾರು?' 'ಯಮ' ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು.

ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪ್ರಾಣನು ನಿಯಾಮಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ರೂಪಾಣ್ಯೇವ ಯಸ್ಯಾಯತನಂ, ಚಕ್ಷುರ್ಲೋಕೋ, ಮನೋ ಜ್ಯೋತಿಃ, ಯೋ ನೈ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಸ ನೈ ವೇದಿತಾ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ವೇದ ನಾ ಅಹಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಯಮಾತ್ಮ | ಯ ಏವಾಯಮಾದರ್ಶೇ ಪುರುಷಃ ಸ ಏಷಃ | ವದ್ಯೇವ ಶಾಕಲ್ಯ | ತಸ್ಯ ಕಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಅಸುರಿತಿ ಹೋವಾಚ |

'ರುಕ್ಲ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳೇ ಯಾರಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೋ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕನಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೋ, ಮನೋನಾಮಕನಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರು

ವಳೋ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನೀವು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಾ?' 'ನೀನು ಕೇಳಿದ ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ನಡಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನೇ ಆ ಪುರುಷ. ಶಾಕಲ್ಯ ಇನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು'. 'ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ದೇವತೆ ಯಾರು?' 'ಪ್ರಾಣ' ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು.

ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ವರುಣನು ನಿಯಾಮಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಪ ಏವ ಯಸ್ಯಾಯತನಂ, ಹೃದಯಂ ಲೋಕೋ, ಮನೋ ಜ್ಯೋತಿಃ, ಯೋ ನೈ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಸ ನೈ ನೇದಿತಾ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ನೇದ ವಾ ಅಹಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಯಮಾತ್ಮ | ಯ ಏನಾಯಮಪ್ಸು ಪುರುಷಃ ಸ ಏಷಃ | ವದ್ಯೇವ ಶಾಕಲ್ಯ | ತಸ್ಯ ಕಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ವರುಣ ಇತಿ ಹೋನಾಚ |

'ನೀರು ಯಾರಿಗೆ ಅಭಿಷ್ಠಾನವೋ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಹೃದಯನಾಮಕಳಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಳೋ, ಮನೋನಾಮಕಳಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಳೋ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನೀವು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಾ?' 'ನೀನು ಕೇಳಿದ ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪರ್ಜನ್ಯನೇ ಆ ಪುರುಷ. ಶಾಕಲ್ಯ, ಇನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು'. 'ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ದೇವತೆ ಯಾರು?' 'ವರುಣ' ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನು ನಿಯಾಮಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ರೇತ ಏವ ಯಸ್ಯಾಯತನಂ, ಹೃದಯಂ ಲೋಕೋ, ಮನೋ ಜ್ಯೋತಿಃ, ಯೋ ನೈ ತಂ ಪುರುಷಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಸ ನೈ ನೇದಿತಾ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ನೇದ ವಾ ಅಹಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪರಾಯಣಂ ಯಮಾತ್ಮ | ಯ ಏನಾಯಂ ಪುತ್ರಮಯಃ ಪುರುಷಃ ಸ ಏಷಃ | ವದ್ಯೇವ ಶಾಕಲ್ಯ | ತಸ್ಯ ಕಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಹೋನಾಚ |

ವೀರೈವ ಯಾರಿಗೆ ಅಭಿಷ್ಠಾನವೋ, ಹೃದಯನಾಮಕಳಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಬಾಹ್ಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೋ, ಮನೋನಾಮಕಳಾದ ರಮೆಯು ಯಾರ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೋ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನೀವು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಾ?' 'ಸಮಸ್ತ ಜೀವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯನಾದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಪುತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಆ ಪುರುಷ. ಶಾಕಲ್ಯ! ಇನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು'. 'ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು?' 'ಪ್ರಜಾಪಾಲಕ ನಾದ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಶಾರೀರೋ ಮನುರುದ್ಧಿಷ್ಟಃ ಕಾಮಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಉಚ್ಯತೇ |
ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಸ್ತಥಾ ರುದ್ರಃ ಶ್ರೌತ್ರಶ್ಚಂದ್ರ ಉದಾಹೃತಃ |
ಭಾಯಾಮಯಸ್ತು ನಿರ್ಯುತಿರಾದರ್ಶೇ ಸೂರ್ಯ ಏವ ಚ |
ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತಪ್ತು ಪುರುಷಃ ಶಕ್ರಃ ಪುತ್ರಾಭಿಮಾನವಾನ್ |
ಅಮೃತಂ ವಾಯುರುದ್ಧಿಷ್ಟಃ ಸ್ತ್ರೀಯಃ ಶ್ರೀರ್ಗೀರುಮಾ ತಥಾ |
ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸಮುದ್ಧಿಷ್ಟೋ ಗರುತ್ಮಜೈಷಕಾ ದಿಶಃ |
ಆದೇಶಾನಾದ್ಧಿಶಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ಮೃತ್ಯುರ್ಯಮ ಉದಾಹೃತಃ |
ಅಂತರ್ಗತೇನ ರೂಪೇಣ ವಾಯುರೇವ ತ್ವಸುಃ ಸ್ಪೃತಃ |
ಪಾಲಕೇನ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಬ್ರಹ್ಮೈವಾತ್ರ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
ಪ್ರಕಾಶಸ್ತ್ವಾಂತರೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಲೋಕೋ ಬಾಹ್ಯ ಇತೀರೃತೇ |
ಮನಃಸ್ಥಿತಾ ಮನೋನಾಮಿನ್ಯಾ ಬೋಧರೂಪತ್ವತೋ ರಮಾ |
ಸೈವಾಗ್ನಿಸ್ತ್ವಾದನಾನ್ವಿತ್ಯಮಗ್ನಿರಿತ್ಯೇವ ಗೀಯತೇ |
ಹೃದಯಂ ಬುದ್ಧಿಸಂಸ್ಥಾ ಸಾ ತ್ವಯನಂ ಹೃದಿ ಯತ್ತತಃ |
ಚಕ್ಷುಃ ಸಾ ದೃಷ್ಟಿಹೇತುತ್ವಾದಷ್ಟಾನಾಂ ಲೋಕ ಏವ ಸಾ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—'ಶಾರೀರ' ಎಂದರೆ ಜೀವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮನು. ಕಾಮ ಎಂದರೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ. ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು ರುದ್ರ. ಶ್ರೌತ್ರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಚಂದ್ರ. ಭಾಯಾಮಯ ಎಂದರೆ ನಿರ್ಯುತಿ. ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿರುವವನು ಸೂರ್ಯ. ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷ ಎಂದರೆ ಪರ್ಜನ್ಯ. ಪುತ್ರಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ಶಕ್ರ. ಅಮೃತ ಎಂದರೆ ವಾಯು. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಎಂದರೆ ಶ್ರೀ, ಸರಸ್ವತಿ, ಉಮಾ. ಸತ್ಯ ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮ. ದಿಶ್ ಎಂದರೆ ಗರುಡ, ಶೇಷ, ದಕ್ಷ. ಇವರು ಆದೇಶ

ನೀಡುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ದಿಶ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮೃತ್ಯು ಎಂದರೆ ಯಮ. ಅಮೃತ ರದ್ದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಯುಮೇ ಜೀವನ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಅಸು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸತ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜೀವನ ಅಂತರ್ಗತ ವಾಲಕ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಜ್ಯೋತಿಷ್ ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ. ಲೋಕ ಎಂದರೆ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರಮಾದೇವಿಯು ಜ್ಞಾನರೂಪಕಾದುದರಿಂದ ಮನಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವಳು. ಅದೇ ರಮಾದೇವಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ನಿತ್ಯವೂ ಸಂಹಾರ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅವಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುವುದ ರಿಂದ ಹೃದಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದರ್ಶನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕಾರಣಕಾದುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶ್ರವಣಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕಾರಣಕಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ರಾರೀರ, ಕಾಮಮಯ ಮುಂತಾದ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುರುಷರಿಗೂ ಅವಳೇ 'ಲೋಕ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಕಳು' ಎಂದೂ ಮಹಾಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಬುದ್ಧಿವೃತ್ತ್ಯಸೇಕ್ಷಯಾ ಬಹಿಃಪ್ರಕಾಶಹೇತುತ್ವನುಪಿ ದೇನ್ಯಾ ನ ನಿರುಧ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಬುದ್ಧಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ರಮೆಯು ಬಾಹ್ಯಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣಳು ಎನ್ನುವುದೂ ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ.

ನಿವರಣೆ—'ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರಮಾದೇವಿಯ ರೂಪದಂತೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿ, ಹೃದಯ, ಚಕ್ಷುಸ್ ಮತ್ತು ಶ್ರೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಮೆಯ ರೂಪಗಳೂ ಶರೀರದ ಒಳಗೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವೂ ಅಂತರಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ'. ಈ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಹೀಗೆ—ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ ಬಾಹ್ಯ ಎಂದರೆ ಶರೀರದೊಳಗೆ ದೊರಗೆ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ನಾಕ್ಷಿಜ್ಞಾನವು ಅಂತರ. ಅಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿಯು ಜೀವಸ್ವರೂಪ ಕ್ಷಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯ. ಬುದ್ಧಿವೃತ್ತಿಯು ಹೀಗೆ ಬಾಹ್ಯವೇ ಆಗುವುದ ರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರಮಾರೂಪವೂ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಗ್ನಿ ಹೃದಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಮಾರೂಪಗಳೂ ಶರೀರದ ಒಳಗೇ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಕಾಶ ಕಾರಣಗಳೆನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಇನು ಏವ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾ' ಇತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಾಂ ದೇವಾ-
ನಾನುನುಕ್ತಾ ಕಥಂ ಲೋಕಮಾತ್ರೇ ಸರ್ವದೇವಾನಾಮಂತರ್ಭಾವಃ?
ಉಕ್ತಾಂಗೀಕಾರೇನಂತರ್ಭಾವಃ ಕಥಂ? ಕಥಂ ಚಾಗ್ನ್ಯಾದಿಷು?

ಅನುವಾದ—‘ಇಮ ಏವ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಾಯು ಗರುಡ ಮಹೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಪ್ರಥಮೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳು ಅಧೀನರು ಎನಿಸುವುದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಚೇತನರು ಜಡಕ್ಕೆ ಅಧೀನರಾಗುವರೆ? ದೇವತೆಗಳು ಅರ್ಥವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅವರಿಗೆ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳೂ ಅಧೀನ ರೆನಿಸುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ? ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳು ಅಧೀನ ರೆನಿಸುವುದು ಹೇಗೆ?

ವಿವರಣೆ—‘ಇಮ ಏವ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಾಯು, ಗರುಡ, ಮಹೇಶ್ವರರೆಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡದೆ, ಪ್ರಥಮೀ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ ‘ಇಮ ಹೀಮೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ’, ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಧೀನ ರಾಗಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವತೆಗಳು ಜಡಲೋಕಗಳ ಅಧೀನರಲ್ಲ. ‘ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ’ ಎಂದರೆ ವಾಯು ಮುಂತಾದ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಅತಿ ಸಮರ್ಥರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಅಧೀನರೆನಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯ. ‘ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ವಾಯು, ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅದಿತ್ಯರು ಉತ್ತಮರಲ್ಲ. ಅವರಿಗೆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಅಧೀನರೆನಿಸಲಾರರು.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚಾನಾಸಮಾತ್ರಮತ್ರ ವಿನಕ್ಷಿತಮ್ | ಪ್ರತಿಶರೀರನುಪಿ ಸರ್ವ-
ದೇವಾನಾನಾಮಾನಾಸಾತ್ ನ ಲೋಕಾದೀನಾಂ ವಿಶೇಷಃ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾ-
ಧಿಕೃಂ ಚಾತ್ರ ವಿನಕ್ಷಿತಮ್ |

ಅನುವಾದ—‘ಇಮ ಏವ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಮೂರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವ ದೇವತೆಗಳು ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿ ವಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲೋಕಗಳಿಗೂ, ಶರೀರಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದಾದೀತು. ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅದಿತ್ಯರನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತಿಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜೀವರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಾದಿಗಳಿಗೂ

ಜೇವರಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದಾದೀತು. 'ಇಮ ಏವ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏವಕಾರ ನಿರರ್ಥಕವಾದೀತು. ವಸ್ತುತಃ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದು ಮಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. 'ಇಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸುವಿಕ್ಯಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಮಾತ್ರವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಅಧಿಕಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಈ ಲೋಕಗಳಿಗಾಗಲೀ ಅಗ್ನಾದಿಗಳಿಗಾಗಲೀ ಅಧಿಕಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ' ಎಂದರೆ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ವಾಯು ಗರುಡ ರುದ್ರರೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತರು.

ಭಾಷ್ಯ—'ಏತೇಷು ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಷಟ್' 'ಯದಸ್ತಿಸ್ತಿದಂ ಸರ್ವಮುಧ್ಯಾ-
ಧ್ಯೋತ' 'ಸ ಬ್ರಹ್ಮ ತ್ಯದಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ' 'ನುಹಿನಾನ ಏವೈಷಾಮ್'
ಇತ್ಯಾದಿಷು ಷಡ್ಗುಣೋದ್ರೇಕಾದೀನಾನುಕ್ತೇಃ | ಅಂತರ್ಭಾವಸ್ಯ ಚ
ನುಹಿನುಕಾರಣತ್ವೋಕ್ತೇಃ |

ಅನುವಾದ—'ಗರುಡ ಮೊದಲಾದ ಆರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಗುಣಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ'. 'ಪಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಗುಣಗಳು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿವೆ' 'ವಿಷ್ಣುವು ಗುಣಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಅನಂತಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಾರರಹಿತನಾಗಿರುವವನು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ' 'ಇವರು ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವರು' ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಡ್ಡುಣ ಪೂರ್ಣತ್ವ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅಧಿಕಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಳಗಿನವರು ಮೇಲಿನವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಲು ಅವರ ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿಯೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲಿನವರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದೇ ಅವರಿಗೆ ಕೆಳಗಿನವರು ಅಧೀನರಾಗಲು ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಗುಣಷಟ್ಕಂ ಪೂರ್ಣಂ ಗುಣಷಟ್ಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಇದಂ-
ಶಬ್ದೋ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾದ್ 'ಅಯಂ ಭಗವಾನ್' ಇತಿವತ್ | ಏನಮೇನ
'ಇದಂ ಸರ್ವಮುಧ್ಯಾಧ್ಯೋತ' ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—'ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಷಟ್' ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆರು ಗುಣಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಆರು ಗುಣಗಳು ಪೂರ್ಣ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಅಯಂ ಮೇಽದಸ್ತೋ ಭಗವಾನ್' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಷಟ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಇದಂ' ಶಬ್ದವು ಮುಂದೆ ಹೇಳಬೇಕೆನಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದಂ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಇದಂ ಸರ್ವಮಧ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮೀಯಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದಂ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಗುಣಾಧಿಕ್ಯೇನ ತದಧೀನತ್ವೇ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ನಿವಾಸತ್ವಾದಿಕಮಂತರ್ಭವತಿ | ಉತ್ತಮಾನಾನುಧಿಕವ್ಯಾಪ್ತಾದೇಃ | ನ ತು ನಿವಾಸತ್ವಾದೌ ಗುಣಾಧಿಕ್ಯಾದಿಕಮ್ | ಕಥಂ ಚ ತನ್ಮಹಿಮತ್ವೇನಾಂತರ್ಭಾವಮುಕ್ತಾ ನಿವಾಸತ್ವಮಾತ್ರೇಣಾಂತರ್ಭಾವ ಉಚ್ಯತೇ ?

ಅನುವಾದ—ನಿವಾಸತ್ವಾದಿಗಳೂ ವಿವಕ್ಷಿತವೆ. ಆದರೆ ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಗುಣವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕಡಿಮೆ ಗುಣವುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳು ಅಧೀನರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ಅಧೀನತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ ನಿವಾಸತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಧೀನರೆನಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಅಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳದೆ ನಿವಾಸತ್ವಾದಿಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಅಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಗುಣಾಧಿಕ್ಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದೂ ಅಲ್ಲದೆ 'ಮಹಿಮಾಸ ಏವೈವಾಮೇತೇ' ಎಂದು ಹಿಮ್ಮೆ ಅಲ್ಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಧೀನತ್ವವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಅನಂತರ 'ಏತೇಷು ಹೀಮೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ' ಎಂದು ನಿವಾಸತ್ವ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೂ ದೇಗೆ ?

ನಾಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಧಿಕಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಉಳ್ಳವರು :

ಭಾಷ್ಯ—ಕಥಂ ಚಾನೃಥಾ ಕಾಮಾದೀನಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಹಿಮಾನಾಂ ಸ್ತ್ರೀಮಾತ್ರಾದಿಕಂ ದೇವತೋಚ್ಯತೇ? ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಚೈತತ್ |

ಅನುವಾದ—ಅಮೃತ ಸ್ತ್ರೀ ಸತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಾಯು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸರಸ್ವತಿ ಪಾರ್ವತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೊದಲಾದವರು ನಿಯಾಮಕರು ಎಂದು ಹೇಳಲು ದೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ವಾಯು ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಇತರರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಪ್ರಮಾಣಿಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಆತ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಭುವನಸ್ಯ ಗರ್ಭಃ' 'ಆತ್ಮಾ ತೇ ವಾತಃ' 'ಇಂದ್ರೋ ನೈ ದೇವಾನಾಮೋಜಿಷ್ಠಃ' 'ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಃ ಸಂಬಂಧಿವ' 'ಅಯಂ ನಾವ ಶಿತುರ್ಯೋಸಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಸ್ರಾಣಃ'

‘ತಮೇತಾಃ ಸಸ್ತಾಕ್ಷಿತಯ ಉಪತಿಷ್ಠಂತೇ’ ‘ತದ್ ಯಾ ಇಮಾ ಅಶ್ವನ್ ಲೋಹಿಣ್ಯೋ ರಾಜಯಸ್ತಾಭಿರೇನಂ ರುದ್ರೋಽನ್ಯಾಯತ್ಯೋ ಯಚ್ಛುಕ್ಲಂ ತೇನೇಂದ್ರಃ’

ಅನುವಾದ—‘ಲೋಕವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ವಾಯುವು ದೇವತೆಗಳ ನಿಯಾ ಮಕೆ’ ‘ಇಂದ್ರ ನೇ! ವಾಯುವು ನಿನಗೆ ನಿಯಾಮಕ’. ‘ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ರಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು’. ‘ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ದೇವತೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದವನು’. ‘ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಗನು’. ‘ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಈ ಏಳು ದೇವತೆಗಳೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ’. ‘ಕಣ್ಣಿ ನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಪುರೇಖೆಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ರುದ್ರನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಿಳಿಯಾದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇಂದ್ರನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ’.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅಶ್ವಮೇಧಃ ಕೃತುಶ್ರೇಷ್ಠೋ ಜ್ಯೋತಿಶ್ರೇಷ್ಠೋ ದಿನಾಕರಃ |
ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ದ್ವಿಪದಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ತು ಮಾರುತಃ|’
‘ನಾಯುರ್ಭೀಮೋ ಭೀಮನಾದೋ ಮಹಾಜಾಃ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಚ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಪ್ರಾಣಭೂತಃ|
ಅನಾವೃತ್ತಿದೇಹಿನಾಂ ದೇಹಸಾತೇ
ತಸ್ಮಾದ್ ವಾಯುರ್ದೇವದೇವೋ ವಿಶಿಷ್ಠಃ||’
‘ಕೃತುಂ ಸಚಂತ ಮಾರುತಸ್ಯ ವೇಧಸಃ |’

ಅನುವಾದ—‘ಅಶ್ವಮೇಧವು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಜ್ಯೋತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಎರಡು ಕಾಲಿನ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಹಾಗೆಯೇ ದೇವತೆ ಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಶ್ರೇಷ್ಠ’. ‘ವಾಯುವು ಭಯಂಕರ. ಭಯಂಕರ ಗರ್ಜನೆ ಮಾಡು ವವನು. ಮಹಾಬಲಶಾಲಿ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣಪ್ರದ. ದೇಹಿಗಳ ದೇಹವು ಬೀಳಲು ವಾಯುವೇ ಕಾರಣ. ಅದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಭು. ಅವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ’. ‘ಪರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ವಾಯುದೇವರ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದರು’.

ಭಾಷ್ಯ—‘ನಾಯೋರಾತ್ಮಾನಂ ಕವಯೋ ನಿಚಿಕ್ಕುಃ’ ‘ಆತ್ಮತ ಏಷ ಸ್ರಾಣೋ ಜಾಯತೇ’ ‘ಯೋ ವಾಯೌ ತಿಷ್ಠನ್’ ‘ದೇವಾನಾಂ ದೇವತಾ ನಾಯುರ್ವಾಯೋರ್ದೇವೋ ಜನಾರ್ದನಃ’ ‘ಸ ಪ್ರಾಣ-
ಮಸೃಜತ ಸ್ರಾಣಾಚ್ಛದ್ಧಾಮ್’ ‘ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣಃ’

ರುದ್ರಂ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ದೇನಾ ರುದ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮಾಶ್ರಿತಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಾ ಮಾಮಾಶ್ರಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ನಾಹಂ ಕಂಚಿದುಸಾಶ್ರಿತಃ |

ಇತ್ಯಾದಿಷು ಸರ್ವಶ್ಚ |

ಅನುನಾದ—'ಜ್ಞಾನಿಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವಾಯುವಿನ ಪ್ರಭಾವವೆಂದು ತಿಳಿದರು'. 'ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ'. 'ವಿಷ್ಣುವು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ'. 'ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ ವಾಯು. ವಾಯುವಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣು'. 'ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಭಾರತಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು'. 'ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ'. 'ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ರುದ್ರನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರುದ್ರನು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಚತುರ್ಮುಖನು ಯಾವಾಗಲೂ ನನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನಾನು ಯಾರನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಲ್ಲ'. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ವಾಯು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅಧಿಕಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳವರೆಂದು ವರ್ಣಿತರಾಗಿರುವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಶ್ರಿಯಃ ಪ್ರಸಾದಂ ಸ ಕುಶೇಶಯೇಶಯಃ

ಶ್ರಿತಃ ಸ ಚಿಂತ್ಯಃ ಪ್ರಶಂಸ ಶೌರಿನ್ | ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—'ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವವ ಚತುರ್ಮುಖ. ಅವನು ಯಾವ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನೋ ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠನನ್ನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳೂ ಕೂಡ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠಳೂ, ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯಳೂ ಆಗಿರುವಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಶಾಕಲೇತಿ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ತ್ವಾಂ ಸ್ವಿದ್

ಇಮೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಂಗಾರಾವಕ್ರಯಣಮಕ್ರತಾ ಇತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಶಾಕಲ್ಯ, ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಕಿಡಿಗಳನ್ನು ಅತ್ತಿತ್ತ ಬೆಣ್ಣುವ ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ನನಗೆ ಅನಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾಪ, ಅದು ನಿಮಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ'.

ವಿನರಣಿ—'ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಪಾದಕ್ಕೆ ನಿಂತು ನೀವು ಒಹಳ ಅಬದ್ಧ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದೀರಿ. ಕಿಡಿ ಉಗುಳುತ್ತ ಉರಿವ ಕೊಳ್ಳಿಯಂತೆ ಆಗಿರುವಿರಿ. ಆದರೆ ಉರಿವ ಕೊಳ್ಳಿ ಕಿಡಿಗಳನ್ನು ಗುಳುತ್ತ ಜ್ವಲಿಸಿದರೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ತಾನೇ ಸಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವೇದ, ಸಾಕು' ಎಂದು ದಯೆಯಿಂದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಅಕ್ರತಾ^೨ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುತ್ರವು ದಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ದಿಗ್‌ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋನಾಚ ಶಾಕಲ್ಯಃ | ಯದಿದಂ ಕುರು
ಸಾಂಜಾಲಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನತ್ಯನಾದೀಃ, ಕಿಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ವಾನಿತಿ |
ದಿಶೋ ನೇದ ಸದೇವಾಃ ಸಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಇತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಹಿತ ನುಡಿಯನ್ನು ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ಶಾಕಲ್ಯನು ಹೇಳಿದನು, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ನನ್ನನ್ನು ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಕುರು ಮತ್ತು ಪಾಂಜಾಲ ವೇಶದ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ನೀವು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ್ದೀರಿ. ತಾನೇ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದಿರಾ?' ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು, 'ಹೌದು. ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ. ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರದ ಜ್ಞಾನಿಯೇ ಅಲ್ಲ. ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ, ಆಧಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ'.

ಭಾಷ್ಯ—'ದಿಶೋ ನೇದ ಸದೇವಾಃ ಸಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ' ಇತಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ
ವಚನಂ ಸರ್ವಪ್ರತಿಷ್ಠಾತ್ಮೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ ಜ್ಞಾನಂ ಭವತೀತಿ
'ಕಿಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ವಾನ್' ಇತ್ಯಸ್ಯ ಚೋತ್ತರಮ್ |

ಅನುನಾದ—'ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಆಧಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ' ಎನ್ನುವ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಮಾತು 'ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಾಧಾರ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇದೆ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯೇ?' ಎಂಬ ಶಾಕಲ್ಯರ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಇದು ಉತ್ತರವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ದಿಶೋ ನೇತ್ಯ ಸದೇವಾಃ ಸಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ, ಕಿಂ
ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸೀತಿ | ಅದಿತ್ಯದೇವತ ಇತಿ | ಸ
ಅದಿತ್ಯಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ಚಕ್ಷುಷಿ ಇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ಚಕ್ಷುಃ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮಿತಿ | ರೂಪೇಷು ಇತಿ | ಚಕ್ಷುಷಾ ಹಿ ರೂಪಾಣಿ ಪಶ್ಯತಿ |
ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ ಭವಂತೀತಿ | ಹೃದಯ ಇತಿ
ಹೋನಾಚ | ಹೃದಯೇನ ಹಿ ರೂಪಾಣಿ ಜಾನಾತಿ | ಹೃದಯೇ ಹ್ಯೇನ

ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ ಭವಂತಿ ಇತಿ | ಏವಮೇವೈತದ್
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ |

ಶಾಕಲ್ಯನು ಕೇಳಿದನು, 'ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ಆಧಾರ ಭೂತರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸಹಿತ ನೀವು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ, ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಿ?' ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಅದಿತ್ಯನು ದೇವತೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ'. 'ಆ ಅದಿತ್ಯನು ಎಲ್ಲಿ ಆಧಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ?' 'ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿನಲ್ಲಿ'. 'ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ಯಾರಲ್ಲಿ ಆಧಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ?' 'ರೂಪಾಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ. ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಜನರು ರೂಪಾಭಿಮಾನಿಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾರಷ್ಟೆ?' 'ರೂಪಾಭಿಮಾನಿ ಎಲ್ಲಿ ಆಧಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ?' 'ಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಿನಿ ಪಾರ್ವತಿಯಲ್ಲಿ, ರೂಪಾಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಜೀವರು ಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಿನಿ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾರಷ್ಟೆ? ಅದ್ದರಿಂದ ರೂಪಾಭಿಮಾನಿ ಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಿನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಧಾರ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ'. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಇದು ಸರಿ'.

ವಿವರಣೆ—ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ರೂಪವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು, ರೂಪವು ಹೃದಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು— ಇವರಡಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯಿಂದ ವಿವರಣೆ ಕೊಡಬಹುದು. 'ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕರಣವಿರಲೇಬೇಕು. ಅದೇ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ' ಎಂಬ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ರೂಪವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ರೂಪವು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞಾನ ಸಾಧನವಾದ ಹೃದಯವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಜಡವಾದ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ ರೂಪ ಬುದ್ಧಿಗಳು ಒಂದನ್ನೊಂದು ಆಶ್ರಯಿಸಿರಲು ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಅದ್ದರಿಂದ ಮನು ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನು ಪಾರ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಿ ದಿಶೋ ನೇತ್ವ ತರ್ಹಿ ಕಿಂದೇವತೋಽಸ್ಯಾಮ್ |

ಅದಿತ್ಯಸ್ಯಾಶ್ರಯಶ್ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಾ ಸ್ವಾಯಂಭುವೋ ಮನುಃ |

ಚಕ್ಷುಃಸ್ಥೋ ದೃಷ್ಟಿಶಕ್ತೀಶೋ ರೂಪಾತ್ಕೇಂದ್ರಸ್ತದಾಶ್ರಯಃ |

ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಿಕೋಮಾ ಚ ಶಕ್ರಸ್ಯಾಪಿ ಸಮಾಶ್ರಯಃ |

ಅನುನಾದ—'ನೀವು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ' ಎಂಬ ಒಂದಿನ ವಿಂಡದ ವಚನವನ್ನು 'ಈ ದಿಕ್'ಗೆ ಯಾರು ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಿ?' ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ವಿಂಡದ ವಚನದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ, ದೃಷ್ಟಿ ಶಕ್ತಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವು

ಆಶ್ರಯ. ಮನುವಿಗೆ ರೂಪಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಆಶ್ರಯ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು ಆಶ್ರಯ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕಿಂದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸೀತಿ | ಯಮು-
ದೇವತ ಇತಿ | ಸ ಯಮುಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ಯಜ್ಞ ಇತಿ |
ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ದಕ್ಷಿಣಾಯಾಮಿತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್
ನು ದಕ್ಷಿಣಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇತಿ | ಶ್ರದ್ಧಾಯಾಮಿತಿ | ಯದಾ ಹೈವ
ಶ್ರದ್ಧತೇಽಥ ದಕ್ಷಿಣಾಂ ದದಾತಿ | ಶ್ರದ್ಧಾಯಾಂ ಹೈವ ದಕ್ಷಿಣಾ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ಶ್ರದ್ಧಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇತಿ | ಹೃದಯ ಇತಿ
ಹೋನಾಚ | ಹೃದಯೇನ ಹಿ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಜಾನಾತಿ | ಹೃದಯೇ ಹೈವ
ಶ್ರದ್ಧಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವತೀತಿ | ಏನಮೇವೈತದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ |

‘ಈ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಿ ?’
‘ಯಮನು ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ’. ‘ಆ ಯಮನು ಎಲ್ಲಿ ಆಧಾರ
ವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಲ್ಲಿ’. ‘ಅನಿರುದ್ಧನು
ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರತಿದೇವಿಯಲ್ಲಿ’. ‘ರತಿಯು
ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ?’ ‘ಶ್ರದ್ಧೆಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಕಾಮನಲ್ಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ
ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗಲೇ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರದ್ಧಾಭಿ-
ಮಾನಿಯಾದ ಕಾಮನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರತಿಯು ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ.’
‘ಕಾಮನು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿ
ಯಲ್ಲಿ. ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯಿಂದಲೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯು-
ತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೃದಯಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲೇ ಶ್ರದ್ಧಾಭಿಮಾನಿಯು ಆಶ್ರಯ
ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ’. ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ! ಇದು ಸರಿ’.

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಂ ಯಮಸ್ಯಾಶ್ರಯಶ್ಚ ಯಜ್ಞಮಾನ್ಯನಿರುದ್ಧಕಃ |
ದಕ್ಷಿಣಾನಾನಿನೀ ದೇವೀ ರತಿರೇವ ತದಾಶ್ರಯಃ |
ಶ್ರದ್ಧಾರೂಪಃ ಸದಾ ಕಾಮಸ್ತಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಸಮಾಶ್ರಯಃ |
ಹೃದಯಾತ್ಮಿಕೈನಾ ತಸ್ಯ ಕಾಮಸ್ಯಾಪಿ ಸಮಾಶ್ರಯಃ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆಯೇ ಯಮನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು
ಆಶ್ರಯ. ಅನಿರುದ್ಧನು ರತಿಗೆ ಸಮಾನನಾದರೂ ರತಿಪುತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ
ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರತಿಯು ಆಶ್ರಯ. ರತಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧಾಭಿಮಾನಿಯಾದ

ಕಾಮನು ಆಶ್ರಯ. ಕಾಮನಿಗೆ ಹೃದಯಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು ಆಶ್ರಯ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕಿಂದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸೀತಿ | ವರುಣದೇವತ ಇತಿ | ಸ ವರುಣಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ಅಪ್ಸು ಇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ಅಪಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಇತಿ | ರೇತಸೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ನು ರೇತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮಿತಿ | ಹೃದಯ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾದಪಿ ಪ್ರತಿರೂಪಂ ಜಾತಮಾಹುರ್ಹೃದಯಾದಿವ ಸೃಷ್ಟೋ ಹೃದಯಾದಿವ ನಿರ್ಮಿತ ಇತಿ | ಹೃದಯೇ ಹ್ಯೇನಾ ರೇತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಭವತೀತಿ | ಏವಮೇವೈತದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃಃ |

‘ಈ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಿ?’ ‘ವರುಣನು ದೇವತೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ’. ‘ಆ ವರುಣನು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ನೀರಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ’. ‘ಚಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ರೇತಸ್‌ಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಲ್ಲಿ’. ‘ರೇತಸ್‌ನ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ಹೃದಯಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ತಂದೆಗೆ ಪ್ರತಿರೂಪನಾಗಿ ಮುಟ್ಟಿದ ಮಗನನ್ನು ತಂದೆಯ ಹೃದಯದಿಂದಲೇ ಹೊರಬಂದವನಂತೆ, ಹೃದಯದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಂತೆ ಎಂದು ಜನರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೃದಯಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ರೇತಸ್‌ನ ಅಭಿಮಾನಿಯು ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ’. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೃರೇ ! ಇದು ಸರಿ’.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಬ್ಜೇವತಾ ಸದಾ ಚಂದ್ರೋ ವರುಣಸ್ಯ ಸಮಾಶ್ರಯಃ |
ರೇತಆತ್ಮಾ ಸುರಗುರುಃ ಸೋಮಸ್ಯಾಪಿ ಸಮಾಶ್ರಯಃ |
ತಸ್ಯಾಪ್ಯುಮೈವಾಶ್ರಯಃ ಸ್ಯಾತ್.....|

ಅನುನಾದ—ವರುಣನಿಗೆ ನೀರಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಶ್ರಯ. ಚಂದ್ರನಿಗೆ ರೇತಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಆಶ್ರಯ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ ಪಾರ್ವತಿಯು ಆಶ್ರಯ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕಿಂದೇವತೋಽಸ್ಯಾಮುದೀಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸೀತಿ | ಸೋಮದೇವತ ಇತಿ | ಸ ಸೋಮಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ದೀಕ್ಷಾಯಾಮಿತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ದೀಕ್ಷಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇತಿ | ಸತ್ಯ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾದಪಿ ದೀಕ್ಷತಮಾಹುಃ ಸತ್ಯಂ ನದೇತಿ | ಸತ್ಯೇ ಹ್ಯೇವ ದೀಕ್ಷಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ಸತ್ಯಂ

ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮ್ ಇತಿ | ಹೃದಯ ಇತಿ ಹೋನಾಚ | ಹೃದಯೇನ ಹಿ
ಸತ್ಯಂ ಜಾನಾತಿ | ಹೃದಯೇ ಹ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಭವತಿ ಇತಿ |
ಏವಮೇವೈತದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ |

‘ಉತ್ತರ ದಿಕ್ವಿನ್ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಿ?’
‘ಚಂದ್ರನು ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ’. ‘ಚಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ
ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ದೀಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಶತರೂಪಾದೇವಿಯಲ್ಲಿ’. ‘ದೀಕ್ಷಾಭಿ
ಮಾನಿನಿಯು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ?’ ‘ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವ
ಮನುವಿನಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ದೀಕ್ಷಪಡೆದವನನ್ನು ಕುರಿತು ‘ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳು’
ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ದೀಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿನಿಯು
ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ’. ‘ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’
‘ಹೃದಯಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯಲ್ಲಿ. ಹೃದಯದಿಂದಲೇ ಸತ್ಯವನ್ನು
ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೃದಯದಲ್ಲೇ ಸತ್ಯವು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ’.
‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಇದು ಸರಿ’.

ಭಾಷ್ಯ—.....ತಸ್ಯೈವ ತು ದಿಗೀಶಿತುಃ |

ಸೋಮಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಾರೂಪಾ ತು ಶತರೂಪಾ ಸಮಾಶ್ರಯಃ |

ತಸ್ಯಾಃ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕೋ ದೇವೋ ಮನುರೇವ ಸಮಾಶ್ರಯಃ |

ತಸ್ಯಾಪ್ಯುನ್ಮನಾಶ್ರಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ನಿತ್ಯದಾ |

ಅನುನಾದ—ಒಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಅದೇ
ಚಂದ್ರನಿಗೆ, ಉತ್ತರದಿಕ್ವಿನ್ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾಭಿ
ಮಾನಿನಿಯಾದ ಶತರೂಪಾದೇವಿಯು ಆಶ್ರಯ. ಅವಳಿಗೆ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ
ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವು ಆಶ್ರಯ. ಸ್ವಾಯಂಭುವ
ಮನುವಿಗೆ ಪಾರ್ವತಿಯೇ ಸದಾ ಆಶ್ರಯ.

ನಿವರಣೆ—ಸೋಮ ಶತರೂಪೆಯರು ಸಮಾನರೇ ಅದರೂ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ
ಒಬ್ಬರು ಒಬ್ಬರನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಬಹುದು. ಅಥವಾ ಕಾಮಸಮಾನನಿನಿಂದ ಇಂದ್ರನು
ಕಾಮನಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಶತರೂಪೆ ಸೋಮನಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ
ಶ್ರೇಷ್ಠಕೆಂದೂ ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಕಿಂದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಧ್ರುವಾಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸೀತಿ | ಅಗ್ನಿದೇವತ
ಇತಿ | ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ವಾಚೀತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್

ನು ನಾಕ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇತಿ | ಹೃದಯ ಇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ಹೃದಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮಿತಿ |

‘ಪೂರ್ವದಕ್ಷಿಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದಿಕ್‌ಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ವೇಷತೆ ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರಿ?’ ‘ಅಗ್ನಿಯು ಅಭಿಮಾನಿವೇಷತೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ’, ‘ಅ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ವಾಕ್‌ನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ’. ‘ವಾಕ್‌ನ ಅಭಿಮಾನಿಯು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ದೃಢಯಾಭಿಮಾನಿನಿ ವಾರ್ವತಿಯಲ್ಲಿ’. ‘ವಾರ್ವತಿಯು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ?’

ಭಾಷ್ಯ—ಮಧ್ಯದಿಕ್‌ಸ್ವಾಮಿನೋಽಗ್ನೇಶ್ಚ ಸ್ವಾಧಾರೋ ವಾಗ್ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಃ |
ತಸ್ಯಾಪ್ಯುನ್ಮೈವ ಹೃದಯರೂಪಾ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಶ್ರಯಃ |

ಅನುವಾದ—ಮಧ್ಯ ದಿಕ್‌ನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ‘ವಾಕ್‌’ನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯು ಆಶ್ರಯ. ಅವನಿಗೆ ದೃಢಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾರ್ವತಿಯು ಆಶ್ರಯ.

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೊಡನೆ ನಾಡದಲ್ಲಿ ಶಾಕಲ್ಯನ ನೋಲು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಹಲ್ಲಿಕೇತಿ ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಯತ್ರ ಏತದ್ ಅನ್ಯತ್ರ ಅಸ್ಮನ್ಮನ್ಯಾಸ್ಮೈ | ಯದ್ ಹಿ ಏತದ್ ಅನ್ಯತ್ರ ಅಸ್ಮತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ವಾನೋ ವಾ ಏನದ್ ಅದ್ಯುಃ ವಯಾಂಸಿ ವಾ ಏನದ್ ವಿಮುಢ್ನೀರನ್ ಇತಿ |

‘ಅಜ್ಞಾನೆ, ಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾರ್ವತಿಯು ಆಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾಳೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದೆ. ಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಿನಿ ಆಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸದಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅವಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಉಂಟುಮಾಡುವ ರಕ್ತಿ ಇದ್ದದೆ ಯಾರಿಗೂ ತಮ್ಮ ರೀತಿರವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬುದ್ಧಿಯೇ ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ರೀತಿರವನ್ನು ನಾಯಿಗಳು ತಿಂದು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದವು. ಪಕ್ಷಿಗಳು ಕಿತ್ತು ಎಳೆಯುತ್ತಿದ್ದವು.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯಾಃ ಸಮಾಶ್ರಯೋ ರುದ್ರಸ್ತ್ವನುಹಂ ಚೇತಿ ರೂಪವಾನ್ |
ಅಹಂಕಾರಾತ್ಮಕೋ ನಿತ್ಯಮಾತ್ಮೋನೂ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾ |
ಬುದ್ಧ್ಯಾತ್ಮನೈವಾತತತ್ವಾದ್ ಯದ್ಯಸ್ಯಾ ನಾಶ್ರಯೋ ಹರಃ |

ತದಾ ಬೋಧಾತ್ಮಿಕಾ ಶಕ್ತಿನಾಸ್ಯಾ ದೇಹಾಭಿರಕ್ಷಣೇ |

ಅರಕ್ಷಿತಾನ್ ಮಾನುಷಾದೀನ್ ಶ್ವಾನೋ ವ್ಯಾಧ್ಯುರ್ವಯಾಂಸಿ ವಾ |

ಅನುನಾದ—ಅಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರಿಂದ ನೀನು ನಾನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪಾಚ್ಯನಾದ ರುದ್ರನು ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಶ್ರಯ. ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗಿ ಆತನ ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ವತಿಯು ಆತ್ಮಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಇವಳಿಗೆ ರುದ್ರನು ಅಶ್ರಯನಾಗದೆ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಇವಳಿಗೆ ಜೀವರಲ್ಲಿ ದೇಹರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆಗ ಅರಕ್ಷಿತವಾದ ಮನುಷ್ಯಾದಿದೇವಗಳನ್ನು ನಾಯಿಗಳು ಅಥವಾ ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಿಂದುಹಾಕುತ್ತಿದ್ದವು.

ಉಪನಿಷತ್—ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ತ್ವಂ ಚಾಂತಾ ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೌ ಸ್ಥ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣ ಇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ನು ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ಅಸಾನ ಇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಅಸಾನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ವ್ಯಾನ ಇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ವ್ಯಾನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ಉದಾನ ಇತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಉದಾನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ | ಸಮಾನ ಇತಿ | ಸ ಏಷ ನೇತಿ | ನೇತಿ | ಆತ್ಮಾ ಅಗ್ರಹ್ಯೋ ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇ | ಅಶೀರ್ಯೋ ನ ಹಿ ಶೀರ್ಯತೇ | ಅಸಂಗೋ ನ ಹಿ ಸಜ್ಜತೇ | ಅಸಿತೋ ನ ವ್ಯಥತೇ | ನ ರಿಷ್ಯತಿ | ಏತಾವಷ್ಟಾನಾಯತನಾನಿ | ಅಷ್ಟ್ವ ಲೋಕಾಃ | ಅಷ್ಟ್ವ ದೇವಾಃ | ಅಷ್ಟ್ವ ಪುರುಷಾಃ | ಸ ಯಸ್ತಾನ್ ಪುರುಷಾನ್ ನಿರೂಹ್ಯ ಪ್ರತ್ಯೂಹ್ಯ ಅತ್ಯಕ್ರಾಮತ್ ತಂ ತ್ವಾಪನಿಷದಂ ಪುರುಷಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ತಂ ಚೇತ್ ಮೇ ನ ವಿವಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪಶ್ಯತೀತಿ | ತಂ ಹ ನ ಮೇನೇ ಶಾಕಲ್ಯಃ | ತಸ್ಯ ಹ ಮೂರ್ಧಾ ವಿಪಶಾತ | ಅಸಿ ಹಾಸ್ಯ ಪರಿನೋಷಿ-ಣೋಽಸ್ಥೀನ್ಯಪಜಹುರನ್ಯತ್ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ |

‘ಅಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿ ತತ್ವಾದ್ವಿಮಾನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ?’ ‘ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಶೇಷನಲ್ಲಿ’. ‘ಶೇಷನು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ಅಪಾನ ನಾಮಕ ಭಾರತೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ’. ‘ಭಾರತಿಯು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ?’ ‘ವ್ಯಾನನಾಮಕ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ’. ‘ವ್ಯಾನನು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ?’ ‘ಉದಾನನಾಮಕ ಶ್ರೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ’. ‘ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಎಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ?’ ‘ಸಮಾನನಾಮಕ ಹರಿಯಲ್ಲಿ. ಆ ಸಮಾನನಾಮಕ ಹರಿಯು ಮುಕ್ತಳಾದ ಶ್ರೀದೇವಿಯಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಬದ್ಧರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಯಾರಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗದವ. ಅವನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಅವನು

ಕಾಲದಿಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಎಂದೂ ಹಿಂಸೆ ಇಲ್ಲದವನು ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚದ ಹೊತೆ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಪಂಚದ ದೋಷಗಳ ಲೇಪವಿಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ದೋಷಲೇಪವಿದೆ ಎನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಸ್ವತಃ ಒಂಥನವಿಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ದುಃಖವಿದೆ ಎನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ನಾಶವುಳ್ಳವನೆನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಇವೇ ಎಂಟು ಆಯತನಗಳು, ಇವೇ ಎಂಟು ಲೋಕಗಳು, ಇವರೇ ಎಂಟು ದೇವತೆಗಳು, ಇವರೇ ಎಂಟು ಪುರುಷರು. ಇವರುಗಳಿಂದ ಹೊರಗೆ ಮತ್ತು ಇವರುಗಳ ಒಳಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಮತ್ತು ಇವರುಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು ಯಾರು ಇರುವನೋ, ಕೇವಲ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಂದಲೇ ಗಮ್ಯನಾದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ ನಿಸ್ಸಂಶ್ನ ಕೇಳುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಅವನ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳನ್ನು ದೇಳದಿದ್ದರೆ ನಿಸ್ಸಂಶ್ನ ತಲೆ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದ ದೇವರು. ಶಾಕಲ್ಯನು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಅವನ ತಲೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಅದ್ವೈತಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಅವನ ಎಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ಬೆಳ್ಳಿ ಎಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ ಕಳ್ಳರು ಅವದರಿಸಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಶಿವಸ್ಯ ಚ ತಥೋಮಾಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಾ ಶೇಷ ಆಶ್ರಯಃ |
ಶೇಷಸ್ಯಾಪಾನರೂಪಾ ಸಾ ಭಾರತ್ಯೇವ ವ್ಯವಾಶ್ರಯಃ |
ತಸ್ಯಾ ವ್ಯಾನಾಭಿಧೋ ವಾಯುರ್ವಿಶಿಷ್ಟಾನೋ ಯತೋ ಹಿ ಸಃ |
ಉನ್ನೇತ್ಯತ್ನಾದುದಾನಾಖ್ಯಾ ತಸ್ಯ ಶ್ರೀರಾಶ್ರಯಃ ಸದಾ |
ಸಮಾನಾಖ್ಯೋ ಹರಿಸ್ತಸ್ಯಾಃ ಸಹೈವ ಹ್ಯಾನಯತ್ಯಸೌ |
ಸ್ವಾನರಸ್ಯಾನಕಾಸ್ತ್ವನ್ಯೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಚೇಷ್ಟಕೋ ಹಿ ಸಃ |

ಅನುವಾದ—ಶಿವ ಮತ್ತು ದಾರ್ವತಿಗೆ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಶೇಷನು ಆಶ್ರಯ. ಶೇಷನಿಗೆ ಅಪಾನನಾಮಕ ಭಾರತಿಯು ಆಶ್ರಯ. ಅವಳಿಗೆ ವ್ಯಾನನಾಮಕ ವಾಯುವು ಆಶ್ರಯ. ವಿಶಿಷ್ಟರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ವ್ಯಾನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮೋಪಾಧಿವದರಿಂದ ಉಪಾಸನವಿಲ್ಲದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ವಾಯುವಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿನಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರೇರಕವಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರೇರಕದೇವತೆಗಳೊಡನೆ, ಪ್ರೇರಕರಾದ ಎಲ್ಲ ಜಡಚೇತನಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಪ್ರೇರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಸಮಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಸುವನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಶ್ರೀದೇವಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲರೂ ತಮಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರೇರಕರು. ಪ್ರೇರಕಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ

ಪ್ರೇರಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಸಮಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಈ ಆರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏಷ ಭಗವಾನ್ ನೈವಂ ಶ್ರೀವದನ್ಯಾಶ್ರಯೋ ಹರಿಃ |
 ನ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿವದ್ವಿಷ್ಣುರ್ನೈವಾಸೌ ಬದ್ಧವತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ನ ಚ ಮುಕ್ತವದೀಶೇಶಃ ಕುತ ಏನ ಜಡೋಪಮಃ |
 ಅಗ್ರಾಹ್ಯೋಽಶೀರ್ಯಸಂಗೋಽಸಾವಸಿತಶ್ಚ ನ ರಿಶ್ಯತಿ |
 ನ ಹಿ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಕ್ವಾಪಿ ಕೇನಚಿತ್ ಜ್ಞಾಯತೇ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಸ್ವಲ್ಪೋಽಪಿ ತೀರ್ಯತೇ ನೈವ ಕಾರಣಾತ್ ಕಾಲತೋಽಪಿ ನಾ |
 ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಜಗನ್ಮಾಥಃ ಕ್ವಚಿದ್ವೋಷೇಣ ಕೇನಚಿತ್ |
 ಭೂತಪೂರ್ವೋ ಭವಿಷ್ಯೋ ನಾ ಬಂಧೋ ನಾಸ್ಯ ಕುತಶ್ಚ ನ |
 ನ ಚ ನಾಶೋ ಭವತ್ ಕ್ವಾಪಿ ನ ನಶಿಷ್ಯತಿ ಚ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಅಸ್ಯತ್ ಸರ್ವಂ ಗೃಹೀತಂ ಹಿ ತೇನ ಜ್ಞಾನಾದಿನಾ ಸದಾ |
 ಅತೀರ್ಯತಾದಯೋಽನ್ಯೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ |
 ಅತಸ್ತಸ್ಯಾತಿ ವೈಷಮ್ಯಾತ್ ನೇತಿ ನೇತ್ಯಾಹ ತಂ ಶ್ರುತಿಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ವಜ್ರಗುಣ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಈ ದರಿಯು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಂತೆಯೂ ಬೇರೊಬ್ಬನನ್ನು ಆರ ಯಿಸಿಲ್ಲ. ಚತುರ್ಮುಖವು ಮೊದಲಾದವರಂತೆಯೂ ಬೇರೆಯವರನ್ನಾ ರ ಯಿಸಿಲ್ಲ. ಇವನು ನಂಸಾರ ಬಂಧನವುಳ್ಳ ಚೇತನರಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಮುಕ್ತ ಚೇತನರಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ ಮೇಲೆ ದೇಗೆ ತಾನೆ ಇಡಸದೃಶನಾಗುವನು? ಇದು ನೇತಿ ನೇತಿ ಎಂಬ ದ್ರೂತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅಗ್ರಾಹ್ಯ, ಅಶೀರ್ಯ, ಅನಂಗ, ಅನಿತ ಮತ್ತು ನಾರಹಿತ. ಅಂದರೆ, ಯಾವ ದೇಶ ಕಾಲ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾಲಕ್ರಮದಿಂದ ವ್ಯಲ್ಪವೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದೇ ದೇಶ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ದೋಷಲೇಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾರಿಂದಲೂ, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಇವನಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಬಂಧನವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ, ಮುಂದೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಎಂದೂ ಎಲ್ಲೂ ನಾಶ ಉಂಟಾಗಿರಲಿಲ್ಲ, ಮುಂದೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಅವನಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಶೀರ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಮಹತ್ವವು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲಭಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಇಡೀ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ

ಅತ್ಯಂತ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಇರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯ ಅಪನನ್ನು ಕುರಿತು ನೇತಿ ನೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತದ್ಗುಣಾನಾಂ ಸುಪೂರ್ಣಾನಾಂ ನಿಪುಣ್ಯಂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತಮ್ |
 ಶ್ರೀಭೂಂಕ್ಷೇ ತದ್ಗುಣಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತಸ್ಯ ರುದ್ರಾದಯೋಽಪಿ ಚ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅಹರ್ಜ್ಞಾನಮಸ್ಯ ಲೀನಮಿತ್ಯಹರ್ಲೀಕ ಏನಾದಲ್ಲಿಕೆ | ಅಜ್ಞೇತ್ಯಾಪ್ತ-
 ಪತಿ | “ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇ” ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಗ್ರಹಣಶೀರಣಾದಿಷು ಸರ್ವ
 ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಂ ದರ್ಶಯತಿ |

ನೇತಿ ನೇತ್ಯಾದಿ ರೂಪೇಣ ವಿಜ್ಞಾಪಿತ ಗುಣೋಽಪಿ ತು |
 ವಿಶೇಷಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪೃಷ್ಠೋ ನ ಶಾಕಲ್ಯೋ ವಿನೇದ ತಂ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುವಾದ—ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ಮುಂತಾದವರು ಆಶ್ರಯ
 ರೆಂದರೆ ಬರೀ ಆಧಾರರೆಂದಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪೂರ್ಣ. ಅವುಗಳ
 ಅಲ್ಪಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದಿರುವ ಸ್ವರೂಪಗುಣಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅನು
 ಭವಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಗುಣಗಳ ಅಲ್ಪಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತನ್ನ ಗುಣ
 ಗಳನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಪಸಾದೃಶ್ಯ
 ಹೊಂದಿರುವ ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳನ್ನು ರುದ್ರಾದಿಗಳೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು
 ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಹಲ್ಲಿಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಭಾವ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರೇತ
 ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ, ಅಜ್ಞ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅದು ಹೀಗೆ—ಅಹಃ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ. ಇದು
 ಯಾರಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿರುವ ಅಪನು ಅದರ್ಲೀಕ. ಅವರ್ಲೀಕನೇ ಅಹಲ್ಲಿಕ. ಅಹಲ್ಲಿಕ
 ಅಜ್ಞ, ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಶಾಕಲ್ಯನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತ ಅವನ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸರಿ
 ಯಲ್ಲವೆಂದು ಅಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಯಾರು ಆಶ್ರಯನೆಂದು
 ಶಾಕಲ್ಯ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಆಶ್ರಯ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯ.
 ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಅಗ್ರಾಹ್ಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಅಗ್ರಾಹ್ಯ-
 ತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನೇ ಹೇಳು
 ಗಳೆಂದು ತೋರಿಸಿದರೆ ಅಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಾದಿ ವಿಷಯ
 ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಹೇಳುವುದು ಮಂತ್ರವು ತೋರಿಸು
 ತ್ತದೆ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ನೇತಿ ನೇತಿ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು
 ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನು ಶಾಕಲ್ಯರು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಶೇಷ

ಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಿದಾಗ ಅವರು ಅಂತಹ ಮುಪ್ಪಿಯನ್ನು 'ಪ್ರೇಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪ್ರರಾಣದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತದವೇಕ್ಷಾಂ ನಿನ್ನೇವಾಸೌ ನಿರ್ಗತ್ಯ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ನಹತ್ಯೇವಾನಿಶಂ ಸರ್ವಂ ನಿರೂಢಂ ತೇನ ತಜ್ಜಗತ್ |

ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ ಸ್ಥಿತ್ಯೈ ರೂಪೈರ್ಯಸ್ಮಾದ್ ಧತ್ತೇ ಹರಿಃ ಸದಾ |

ಅತಃ ಪ್ರತ್ಯೂಹ್ಯತೇ ತೇನ ವ್ಯಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತಮಿದಂ ಜಗತ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುವಾದ—'ನಿರೂಪ್ಯ' 'ಪ್ರತ್ಯೂಹ್ಯ' ಶಬ್ದಗಳು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥಗಳಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ— 'ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಪ್ರೇಹರಿಯು ಎಂಟು ಆಯತನಗಳು, ಎಂಟು ಲೋಕಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸದೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಹೊರಗಿದ್ದು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಹೊತ್ತಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವು ಅವನಿಂದ ನಿರೂಢವಾಗಿದೆ. ಹರಿಯು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಗೆ ಇರುವ ತನ್ನ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಅವನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೂಹ್ಯವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ನಿನೋಪನಿಷದ್ಭಿಃ ಸ ಜ್ಞೇಯಃ ಕೇನಾಪಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ |

ಅತ ಔಪನಿಷತ್ಯಂ ತಂ ಸ್ವಾಹುರ್ನಿಷ್ಠಂ ಸನಾತನಮ್ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—'ವೇದತಾ ಧರ್ಮಗಳೂ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ವೇದ್ಯಗಳೇ. ವಿಷ್ಣುವು ಮಾತ್ರ ಉಪನಿಷತ್‌ಗಳಿಂದ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸನಾತನನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಔಪನಿಷದ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ' ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹರಾದ ಉಪದೇಶಕರು :

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಶ್ನೋ ವಾದೇ ಚ ಜಲ್ಪಾದೌ ಕರ್ತವ್ಯಃ ಪ್ರತಿನಾದಿನಾ |

ತದುಕ್ತಿಮಾತ್ರೇ ಸ್ವಾಮಾಣ್ಯಂ ಯದಿ ನಾಸ್ಯಾಗಮಾಂತರಮ್ |

ಅಪೇಕ್ಷಿತಂ ಯದಾ ಶಂಕಾ ದರ್ಶನೀಯಸ್ತದಾಗಮಃ |

ನಿಃಶಂಕತ್ವೇನ ಯೋ ವಕ್ತಾ ಪ್ರಶ್ನಾನಾಮುತ್ತರಂ ಸದಾ |

ಅನುಕೂಲೈನಾಗಮಾನಾಂ ನಾಶಂಕ್ಯಂ ತದ್ವಚಃ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅನುನಾದ—ವಾದ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾದ ಪ್ರಮೇಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣವೇನು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ವಾದಿಯು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವಾದಿಯ ಮಾತೇ ಪ್ರತಿವಾದಿಗೆ ವಿವಾದಾನಾರ್ಹವೆನಿಸಿದರೆ ಅದೇ ಆಗಮಪ್ರಮಾಣವಾಗಬಹುದು. ಬೇರೆ ಆಗಮದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ವಾದಿಯ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದ ಒಗ್ಗು ಸಂದಯವಿದ್ದರೆ ಆಗ ಬೇರೆ ಆಗಮವನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕು. ಯಾರು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಶಯಕ್ಕೇ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ಹೇಳುವರೋ ಅವರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳು ಅವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಶ್ಚರ್ಯವೆಂದರೂ ಸರಿಯಾದವರು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉತ್ತರ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಅವರ ಉತ್ತರಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಪ್ರಮಾಣವೇನು ಎಂದು ಯಾರೂ ಪ್ರಶ್ನೆಸಲ್ಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಅವಿವಾದಾಸ್ಪದವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ದಶತಾಲೋ ದಶಮುಖೋ ಲಲಾಟತ್ರಂಶಕಸ್ತಥಾ |
ಸಾರ್ಥೋನ್ನತಶ್ಚೈವ ಪುನಃ ಪಠ್ಯಗ್ ದಶಶಿರಾಸ್ತಥಾ |
ಪಂಚೋರಾಃ ಸಪ್ತಸಾದೋ ಯೋ ನಾಶಂಕ್ಯಂ ತದ್ವಚಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
ನವಾಂಗುಲಮುಖೋ ಯಸ್ತು ಗಲೇ ಚ ಚತುರಂಗುಲಃ |
ಚತುರ್ವಿಂಶಾಂಗುಲತನುಸ್ತದ್ವಾಕ್ಯಂ ದೇವಪೂಜಿತಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಮಾತುಗಳು ವಿವಾದಾನಾರ್ಹವೆನ್ನಲು ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣವೂ ಇದೆ. ಯಾರ ಶರೀರವು ಅಂಗೈ ಅಳತೆಯ ಹತ್ತರಷ್ಟು, ಮುಖದ ಅಳತೆಯ ಹತ್ತರಷ್ಟು, ಹಣೆಯ ಅಳತೆಯ ಮೂವತ್ತರಷ್ಟು ಉದ್ದವಾಗಿರುವುದೋ, ಅರ್ಧಭಾಗ ಉನ್ನತವಾದ ಹಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ, ಹಣೆಯ ಅಳತೆಯ ಹತ್ತರಷ್ಟು ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ, ಎದೆಯ ಅಳತೆಯ ಐದರಷ್ಟು ಮತ್ತು ವಾದದ ಅಳತೆಯ ಏಳರಷ್ಟು ಉದ್ದವಾಗಿದೆಯೋ, ಒಂಭತ್ತು ಅಂಗುಲ ಅಳತೆಯ ಮುಖವನ್ನು, ನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ಅಳತೆಯ ಕುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ಅಳತೆಯಾದ್ದೋ ಅವರ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂಕಿಸಬಾರದು. ಅವರ ವಾಕ್ಯಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿತವಾಗಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾಲ್ಲಕ್ಷಣೋಪೇತೋ ದುರ್ಲಕ್ಷಣ ಯುತೋಽಪಿ ಸನ್ |
ತಸ್ಯಾಪಿ ವಾಕ್ಯಂ ಮಾನಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿಮು ಸರ್ವಯುತಸ್ಯ ತು |
ಪ್ರಾಯೋ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯೋ ನ ಸರ್ವಶುಭಲಕ್ಷಣಾಃ |
ಋತೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಸುರಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ವಾಸುಕೇನಂತರಂ |

ಯಸ್ಮಾನ್ನ ವಿದುಷಾಂ ವಾಕ್ಯಮಾಶಂಕ್ಯಂ ಕೇನಚಿತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ನೇದೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಕಥಾಃ ಪ್ರಶೋತ್ತರಾತ್ತಿಕಾಃ |
 ನ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಂ ತತ್ರ ಪೃಚ್ಛಂತಿ ಘಟಿನಾಂ ವಿನಾ |
 ಏತಸ್ಮಾದಾಶ್ವಲಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಪಪ್ರಚ್ಛುರ್ನೈವ ಕುತ್ರಚಿತ್ |
 ಆಗಮಂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋಕ್ತೇರನ್ಯಂ ತಂ ಮೈಥಿಲೋಽಪಿ ವಾ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುನಾದ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ದೇಚ್ಛು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ದ್ದರೆ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅಂತಹವರ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವೇ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಸರ್ವಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕೇನು! ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ಮುಖ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಯುಷ್ಮಿಗಳು ನಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವ ಶುಭ ಲಕ್ಷಣ ಸಂಪನ್ನರಲ್ಲ. ಆದರೂ ದೇಚ್ಛು ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಾತು ಯಾರಿಂದಲೂ ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಸಂಶಯಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಹೇದ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚರ್ಚೆಯು ಕೇವಲ ಪ್ರಶೋತ್ತರ ರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಮತ್ತು ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳ ಯುಕ್ತತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಕೇಳುವರೆ ಹೊರತು ಆಧಾರವಾಗಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅಶ್ವಲ ಮೊದಲಾದವ ರಾಗಲೀ ಮಿಥಿಲೆಯ ರಾಜನಾಗಲೀ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಉಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಬೇರೆ ಆಗಮಗಳನ್ನು ಯಾವುದೇ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಶ್ಚಿನ್ನವಿಚಿತ್ಸಸ್ತು ಛಿನತ್ತ್ವೈವ ಚ ಸಂಶಯಾನ್ |

ತಸ್ಯ ಪರೈವಣಂ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರತೀಚ್ಛನ್ನೋತ ದಕ್ಷಿಣಾಮ್ |

ಇತಿ ಚ ಭಾರತೇ |

ಷಣ್ಮವತ್ಯಂಗುಲೋ ಯಸ್ತು ನೈಗ್ರೋಧ ವರಿಮಂಡಲಃ |

ದಶತಾಲಶ್ಚತುರ್ಹಸ್ತಃ ಸ ದೇವೈರಪಿ ಪೂಜ್ಯತೇ |

ಇತಿ ನಾಯುಪ್ರೋಕ್ತೇ |

ಅತ ಏನ ಚ ಸರ್ವಾಗಮೇಷು ಪ್ರತಿಸಂಹಿತನಾಚಾರ್ಯಲಕ್ಷಣಮುಚ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—‘ಯಾರು ತನ್ನ ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನೋ ಮತ್ತು ಅನ್ಯರ ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವನೋ ಅಂತಹವನನ್ನು ಜಿಜ್ಞಾಸುವು ಸಮಗ್ರ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಇಚ್ಛೆವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಹುಡುಕಬೇಕು’ ಎಂದು ಭಾರತ

ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಯಾರು ತೊಂಭತ್ತಾರು ಅಂಗುಲ ವಿಸ್ತರವಿರುವನೋ, ಸಲಹೆ ತ್ತೆಂಟು ಅಂಗುಲ ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಮೊಂದಿರುವನೋ, ಮತ್ತು ಅಂಗೈ ಅಳತೆಯನ್ನು ಉದ್ದವಿರುವನೋ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಮೊಳ ಉದ್ದವಿರುವನೋ ಅಂತಹವನು ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವನು' ಎಂದು ವಾಯುಶ್ವೇತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪಂಚರಾತ್ರಾದಿ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗುರುಲಕ್ಷಣವು ದೇವಳದ್ದು ತ್ತದೆ. ಗುರುಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸಂರಂಜಿತವಾದವರನ್ನು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಗುರುಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೇವಳವೆಂದೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವತಂತ್ರ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ಯಾರು ?

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೋನಾಚ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಭಗವಂತೋ ಯೋ ನಃ ಕಾನುಯತೇ ಸ ನಾ ಪೃಚ್ಛತು | ಸರ್ವೇ ನಾ ನಾ ಪೃಚ್ಛತ | ಯೋ ನಃ ಕಾನುಯತೇ ತಂ ನಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಸರ್ವಾನ್ ನಾ ನಃ ಪೃಚ್ಛಾ-
ಮೀತಿ| ತೇ ಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ನ ದಧೃಷುಃ |

ಅನಂತರ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ದೇವರು 'ಪೂಜ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರೇ ಒಬ್ಬನು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಲು ಬಯಸಿದರೂ ಅವನು ಕೇಳಲಿ. ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರೂ ಕೇಳಲಿ. ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರೇ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ನಾನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆ ಇದ್ದರೆ ಅವನನ್ನು ನಾನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ, ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಕೇಳುತ್ತೇನೆ.' ಆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ಯಾರೂ ಇವಕ್ಕೆ ಧೈರ್ಯ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಾನ್ ಹ ಏತೈಃ ಶ್ಲೋಕೈಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ |
ಯಥಾ ವೃಕ್ಷೋ ವನಸ್ಪತಿಸ್ತಥೈವ ಪುರುಷೋಽಮೃಷಾ |
ತಸ್ಯ ಲೋಮಾನಿ ಪರ್ಣಾನಿ ತ್ವಗಸ್ಯೋತ್ಪಾಟಿಕಾ ಬಹಿಃ |
ತ್ವಚಿ ವನಾಸ್ಯ ರುಧಿರಂ ಪ್ರಸ್ಯಂದಿ ತ್ವಚಿ ಉತ್ಪಟಿಃ |
ತಸ್ಮಾದ್ ತದಾತ್ಮಣಾತ್ ಪ್ರೈತಿ ರಸೋ ವೃಕ್ಷಾದಿವಾಹತಾತ್ |
ಮಾಂಸಾನ್ಯಸ್ಯ ಶಕರಾಣಿ ಕಿನಾಟಿಂ ಸ್ನಾನ ತತ್ ಸ್ಥಿರಮ್ |
ಅಸ್ಥಿನೈಂತರತೋ ದಾರೂಣಿ ಮಜ್ಜಾ ಮಜ್ಜೋಪಮಾ ಕೃತಾ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರು. ವನಸ್ಪತಿ ವಾಚಕವಾದ ವೃಕ್ಷಶಬ್ದವು ವನಸ್ಪತಿಯಲ್ಲಿ ದೇಗೆ ಅನ್ವರ್ಥವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವವಾಚಕವಾದ ಪುರುಷಶಬ್ದವು ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅನ್ವರ್ಥವೇ. ಜೀವ-ವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವೂ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನ ರೋಮಗಳು ಮರದ ಎಲೆಗಳಂತೆ. ಅವನ

ಚರ್ಮ ಮರದ ಹೊರಗಿನ ತೊಗಟೆಯಂತೆ. ಮರದ ತೊಗಟೆಯಿಂದ ಅಂಟು ಹರಿಯುವಂತೆ ಜೀವನ ದೇಹದಿಂದ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ರಸವು ಹೊರಹರಿಯುವಂತೆ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವ ದೇಹದಿಂದ ರಕ್ತವು ಹೊರಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಜೀವ ಶರೀರದ ಮಾಂಸಗಳು ಮರದ ತುಂಡುಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಮರದ ಒಳತೊಗಟೆಗೆ ಸದೃಶ. ಶರೀರದ ನ್ನಾಯುಗಳ ನಡುವೆ ಮೂಳೆಗಳಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡ ಸ್ಥಿರವಾದ ವಸ್ತು ಮರದೊಳಗೆ ಇರುವ ನಾರಿನಂತೆ. ಶರೀರದ ಎಲುಬುಗಳು ಮರದ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಒಳಗಿನ ತಿರುಳಿನಂತೆ. ಶರೀರದ ಮಜ್ಜೆಯು ಮರದ ಮಜ್ಜೆಗೇ ಸಮಾನ.

ನಿವರಣೆ—ವೃಕ್ಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಡಿಯಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವನಸ್ಪತಿಯು ಕಡಿಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸಾರ್ಥಕ. ಹಾಗೆಯೇ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಿರಕಾಲ ಇರುವವ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಜೀವನು ಚಿರಕಾಲ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸಾರ್ಥಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಜೀವ ನಿತ್ಯ. ಅವನ ಶರೀರ ವನಸ್ಪತಿಯಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ನಶ್ವರವಾದ್ದರಿಂದ ಹೇಯ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ವೃಕ್ಷೋ ವೃಕ್ಷೋ ರೋಹತಿ ಮೂಲಾನ್ನವತರಃ ಪುನಃ |
ಮರ್ತ್ಯಃ ಸ್ಥಿನ್ಮತ್ಯುನಾ ವೃಕ್ಷಃ ಕಸ್ಮಾನ್ಮೂಲಾತ್ರರೋಹತಿ |

ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕಡಿದರೆ ಬೇರಿನಿಂದ ಪುನಃ ಹೊಚ್ಚ ಹೊಸದಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಮರ್ತ್ಯನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬಳಿಕ ಪುನಃ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ಮರ್ತ್ಯರು ಯಾವ ಮೂಲದಿಂದ ಪುನಃ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ?

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವ-ವೃಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಜನಕ ಯಾರು ?

ಉಪನಿಷತ್—ರೇತಸ ಇತಿ ಮಾ ವೋಚತ ಜೀವತಸ್ತತ್ಪ್ರಜಾಯತೇ |
ಧಾನಾರುಹ ಇವ ನೈ ವೃಕ್ಷೋಽಂಜಸಾ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಭವಃ |

ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಪುರುಷನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಡಿರಿ. ತಂದೆ ಜೀವಂತನಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಗು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಮಹಾ ಪ್ರಲಯಾನಂತರ ಅದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಜನಕ ಯಾರು ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಆಗ ಯಾವ ತಂದೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ತಾನೆ? ವೃಕ್ಷವೂ ಕೂಡ ಕೇವಲ ಬೀಜದಿಂದ ಅಥವಾ ಬೇರಿನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನಿಜವಾಗಿ ಅವು ಕಾರಣಗಳಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಜೀವನಿಗಾಗಲೀ, ವೃಕ್ಷಕ್ಕಾಗಲೀ ಮುಖ್ಯ ಜನಕನಾರು ಎಂಬುದು ನನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯತ್ ಸಮೂಲಮಾ ವೃಹೇಯುರ್ವೃಕ್ಷಂ ನ ಪುನರಾಭವೇತ್ |
ಮರ್ತ್ಯಃ ಸ್ವಿನ್ಮೃತ್ಯುನಾ ವೃಕ್ಷಃ ಕಸ್ಮಾನ್ಮೂಲಾತ್ ಪ್ರರೋಹತಿ |

ಹುದಾಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿದ್ದ ವೃಕ್ಷದ ಹೇಳು ನಮಿತ ಸಾರವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದಿಷ್ಟು ಯಲ್ಲಿ ಅದು ಪುನಃ ಬೆಳೆಯುವುದಿಲ್ಲವೇನು? ದಾಗೆಯೇ ಮರ್ತ್ಯನೂ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಒಳಿಕವೂ ಮತ್ತೆ ದುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೇನು? ವೃಕ್ಷ, ಮರ್ತ್ಯನೂ ಇಬ್ಬರೂ ಪುನಃ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಮೂಲಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ?

ವಿಜ್ಞಾನಮಾನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮ :

ಉಪನಿಷತ್—ಜಾತ ಏವ ನ ಜಾಯತೇ ಕೋ ನ್ವೇನಂ ಜನಯೇತ್ ಪುನಃ |
ವಿಜ್ಞಾನಮಾನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ರಾತಿದಾರ್ತುಃ ಪರಾಯಣಂ |
ತಿಷ್ಠಮಾನಸ್ಯ ತದ್ವಿದ ಇತಿ |

ಇತಿ ಶಾಕಲ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಯಾರೂ ಉತ್ತರ ಕೊಡದಿದ್ದಾಗ ಯಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ತಾವೇ ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟರು. 'ಪ್ರಪಂಚದ ಮೂಲಕಾರಣ ಶ್ರೀಹರಿ. ಅವನು ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಮಯ ಶರೀರಯುಕ್ತನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಎಂದೂ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಧವನಿಗೆ ಯಾರು ತಾನೆ ಜನಕರಾಗಲು ಸಾಧ್ಯ? ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಸರ್ವಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ. ಪೂರ್ಣಾನಂದರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಆನಂದೋದ್ರೇಕದಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ನೀಡುವವರಿಗೆ ಇವನು ಅಖಿಲಾಭೀಷ್ಠ ನೀಡುತ್ತ ಪ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞನಿಗಿಂತೂ ಈತ ಪರಮ ಪ್ರಿಯ. ಬಕ್ತರಿಗೆ ಒಕ್ಕಿಕೆ ಆರಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಥಾ ವನಸ್ಪತೌ ವೃಕ್ಷ ಇತ್ಯಯಂ ಶಬ್ದೋಮೃಷಾ ತಥೈವ ಪುರುಷೇ ಪುರುಷಶಬ್ದೋ ವಿದ್ಯಮಾನ ಏವ | ಸ ಚ ನಿತ್ಯತ್ವೇ ಸಂಭವತಿ-ಪುರುಕಾಲೇಽಪಿ ಸನ್ ಪುರುಷ ಇತಿ |

ಅನುವಾದ—ವೃಕ್ಷ ಶಬ್ದವು ವನಸ್ಪತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅಸ್ವರ್ಥವೇ ದಾಗೆಯೇ ಹೃದಯ ಶಬ್ದವೂ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಸ್ವರ್ಥವೇ. ಜೀವನು ನಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಪುರುಷಶಬ್ದವು ಅವನಲ್ಲಿ ಅಸ್ವರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಹೃದಯ ಚಿರಕಾಲ, ಸ-ಇರುವವನು 'ಪುರುಷ'.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ನಾನಮಧ್ಯೇ ಯತ್ ಸ್ಥಿರಂ ವಿದ್ಯತೇಽಸ್ಥಿ ಸಂಲೀನಂ ತದ್ ದಾರು-
ಸಂಸ್ಥಿಷ್ಟಪಾಶವತ್ | ವೃಕ್ಷೋ ಮೂಲಾದ್ ರೋಹತೀತ್ಯಂಗೀಕಾರ-
ನಾತ್ರಮ್ | ಯತ್ ಸಮೂಲಮಾ ವೃಹೇಯುರಿತಿ ತಸ್ಯಾಪಿ ದೂಷ-
ಣಾತ್ | ಅನ್ಯಸ್ಯ ರೇತಸೋ ಜನನಮಪಿ ಜೀವತಃ ಪುರುಷಾಂತರಸ್ಯ
ಭಾವೇ | ಪ್ರಲಯೇ ತು ಸರ್ವಪ್ರಲಯಾತ್ ಕಸ್ಯಾದುತ್ಪತ್ತಿಃ ?

ಅನುವಾದ—ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನದಿಗ್ಗಲ ಮಧ್ಯೆ ಏಲುಬಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡು
ಯಾವ ಸ್ಥಿರವಾದ ವಸ್ತು ಇದೆಯೋ ಅದು, ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತಿರುಳಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡ ನಾರಿ
ನಂತೆ. ಮರವು ಬೇರಿನಿಂದ ದುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೇವಲ ಬೇರೆ
ಯವರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದ ಮಾತು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ನ್ನಂತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ.
ಏಕೆಂದರೆ 'ಮಮಾವೃಳಯದಲ್ಲಿ ಬೇರುನೂತ ನಾರಪಾದಾಗ' ಎಂದು ಮುಂದೆ ಆ ಅಭಿ-
ಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅವರೆ ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಬ್ಬನ ರೇತಸಿನಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಹುಟ್ಟು-
ವುದು ಜೀವಂತನಾದ ಆ ಪುರುಷನಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ
ನಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಲಯಾನಂತರ ಯಾರಿಂದ ಜೀವಶರೀರದ ಉತ್ಪತ್ತಿ
ಯಾಗುತ್ತದೆ?

ಭಾಷ್ಯ—ತತ್ಪುಷ್ಪಂ ಸರ್ವಂ ವಕ್ತುಮಶಕ್ತತ್ವಾತ್ ಪುರುಷಸ್ಯ ಪುನರುತ್ಪತ್ತೌ
ಕಾರಣಂ ಭಗವಂತಂ ಜಾನಂತೋಽಪಿ ತೂಷ್ಟೀಮೃಷಯೋ ಬಭೂವುಃ |
ಪುರುಷನಾನುಕತ್ವಾನ್ನಿತ್ಯಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ಯಾವನ್ನುಕ್ತಿ ಪುನರುತ್ಪತ್ತೌ
ಭಾವ್ಯಮ್ | ನ ಶರೀರೇಣ ಸಹ ನಾಶಃ | ತಸ್ಯ ಚ ಸ್ವೋತ್ಪತ್ತಾವ-
ಸ್ಥಾತಂತ್ರ್ಯಾದ್ ಅನ್ಯೇನೋತ್ಪಾದಕೇನ ಭಾವ್ಯಮ್ | ಕೋಽಸಾವಿತಿ
ಪ್ರಶ್ನಾಶಯಃ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವನ ಪುನರ್ಜನ್ಮಕ್ಕೆ ವಜ್ರಗುಣವನ್ನಾದ ಪ್ರೀದಿಯೇ
ಕಾರಣ ಎಂದು ಋಷಿಗಳು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಕೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ
ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದುದರಿಂದ ಸುಮ್ಮನೆ ಇದ್ದರು. ಪುರುಷ
ಎಂಬ ಅಸ್ವರ್ಥನಾವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವ ನಿತ್ಯ. ಮುಕ್ತಿ ಆಗುವ
ವರೆಗೆ ಅವನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹುಟ್ಟಲೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರೀರದ
ಜೊತೆಗೆ ಅವನಿಗೂ ನಾಶ ಉಂಟಾಗುವಂತಿಲ್ಲ. ಅವನು ತನ್ನ ಹುಟ್ಟಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ತಾನು ಸ್ವತಂತ್ರನು. ಬೇರೊಬ್ಬ ಉತ್ಪಾದಕನಿರಲೇಬೇಕು. ಅವನು ಯಾರು
ಎಂಬುದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಆಶಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ತೇಷು ತೂಷ್ಟಿಲಂಭೂತೇಷು ಸ್ವಯಮೇವ ಪರಿಹರತಿ ನಿಜ್ಞಾನ ಮಾನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತಸ್ಯಾಪ್ಯನ್ಯ ಉತ್ಪಾದಕ ಇತ್ಯಾಶಂಕಾ ಮಾ ಭೂದಿತಿ ಜಾತ ಏವ ನ ಜಾಯತ ಇತ್ಯಾಹ | ಪುರುಷಾಂತರಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪುನಃಶಬ್ದಃ | ನ ತು ಕ್ರಿಯಾಭ್ಯಾಸಾಪೇಕ್ಷಯಾ | ‘ಏಕ ಏವ ಹರಿ- ಬಂಧುಃ ಪುನರನ್ಯೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ’ ಇತಿವತ್ | ರಾತಿರಿಷ್ಟಃ | ತಿಷ್ಠ- ಮಾನಸ್ಯ ತದ್ವಿದಃ ಪರಾಯಣಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಆ ಋಷಿಗಳು ಸುಮ್ಮನಿರಲು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ತಾನೇ ವರಿದುನುತ್ತಾರೆ, ‘ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಪೂರ್ವಜಂದನೂ ಆದ ಸಾರಾಯಣನೇ ಮೂಲಕಾರಣ’ ಎಂದು. ಆ ಸಾರಾಯಣನಿಗೂ ಬೇರೊಬ್ಬ ಜನಕನಿದ್ದಾನೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಹುಟ್ಟಿದಿರಲೆಂದು ‘ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಜನ್ಮಯುಕ್ತರಿರ ಸಹಿತ ನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ‘ಪುನಃ’ ಶಬ್ದವು ‘ವುನಃ ಕಃ’, ಇನ್ನೊಬ್ಬವರುಷನಾರು ಎಂದು ಬೇರೆ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು. ‘ವುನಃ ಜನಯೇತ್’ ಎಂದು ಅವನು ಮಾಡಿ, ‘ವುನಃ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗ್ರಹಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ‘ಏಕ ಏವ ಹರಿಬಂಧುಃ’ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಒಂಥೂ, ‘ಪುನರನ್ಯೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ’ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಲ್ಲ ‘ವುನಃ’ ಶಬ್ದವು ಹೇಗೆ ವಿವರಣೆಯವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೋ ದಾಗೇ ಇದು. ರಾತಿಃ ಅಂದರೆ ಧನಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಪ್ರಿಯ ಎಂದರ್ಥ. ‘ತಿಷ್ಠಮಾನಸ್ಯ ತದ್ವಿದಃ’ ಎಂಬುದು ‘ಪರಾಯಣಂ’ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆ ನೇರಿ ಧ್ಯಾನನಿರತನಾದ ಭಕ್ತನಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಆದ್ರಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಚಿತ್ಯ ಸರ್ವಾನ್ ಪಪ್ರಚ್ಛ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಪುನರ್ಮುನೀನ್ |
ಯಥಾ ವನಸ್ಪತ್ಯಾ ವೃಕ್ಷಶಬ್ದ ಏವಂ ಯಥಾರ್ಥತಃ |
ಪುರುಷೇಽಪಿ ಹಿ ತಚ್ಛಬ್ದೋ ನಿತ್ಯತ್ವಾದೇವ ಯುಜ್ಯತೇ |
ತಸ್ಮಾನ್ನಾಸ್ಯ ಶರೀರೇಣ ನಾಶಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಪುನರ್ಜನಿಃ |
ಆ ಮುಕ್ತೇರ್ಭವಿತಾ ನಿತ್ಯಂ ಕುತಸ್ತದಿತಿ ಚೋಚ್ಯತಾಮ್ |
ರೇತಸೋ ಜನನಂ ಯಾವತ್ ಪ್ರಲಯಸ್ತಾವದೇವ ಹಿ |
ನಿರ್ಮೂಲಸ್ಯ ಚ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಪ್ರಲಯೇ ಪುರುಷಸ್ಯ ಚ |
ಪುನರುತ್ಪಾದಕೋ ಯಸ್ತಂ ವದಂತು ಮಮ ಕೃತ್ಸುಶಃ |
ಧಾನಾಜಾತ ಇನಾಯಂ ಹಿ ದೃಶ್ಯತೇವಿದುಷಾಂ ತರುಃ |
ಅಸ್ವಾತಂತ್ರಾತ್ತಿ ವಿದುಷಾಂ ನೈವ ತತ್ ಕಾರಣಂ ಭವೇತ್ |
ಅಂಜಸಾ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಭೂತಿಕಾರಣಂ ತದ್ ವದಂತು ನಃ |

ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಭೂತಿಕರ್ತಾ ಹಿ ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಘಟಿತೇ ಯತಃ |
ಇತಿ ಪೃಷ್ಠಾಸ್ತು ಮುನಯೋ ನ ವಕ್ತುಂ ಶೇಕುರಂಜಸಾ |
ತದ್ವೇತ್ತಾ ರೋಽಪಿ ತತ್ಪತ್ನಿನಿರ್ಮೂಲನಬಲೋಜ್ಞಿತಾಃ |

ಅನುನಾದ—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ವಾದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಮುನಿಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು
ಪುನಃ ಅವರನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರು. 'ವಸಸ್ವತಿ ವಿಂಶತ್ಪದದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾದವು ದೇಗೆ
ಅನ್ವರ್ಥವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಉಂಟು ಜೀವನು
ನಿತ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಜೀವನಿಗೆ ಶರೀರದ ಜೊತೆಗೆ
ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯವರೆಗೆ ತಪ್ಪದೇ ವಸರ್ವಸ್ವವಿದೆ.
ಅದು ಯಾರಿಂದ ಆಗುವುದು? ಹೇಳಿರಿ. ರೇತಸಿನಿಂದ ಜನ್ಮವು ಪ್ರಲಯದ ವರೆಗೆ
ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಪ್ರಲಯಾನಂತರ ವ್ಯಕ್ತ ಮತ್ತು ಜೀವರ ವ್ಯವಸ್ಥಾತ್ಪಾದಕನು ಯಾರು?
ಅವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನನಗೆ ಹೇಳಿರಿ. ಮರವು ಬೀಜದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೆಂದು
ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಅಸ್ವತಂತ್ರವಾದುದರಿಂದ, ಅದು ಕಾರಣ
ವೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿರುವ ಮರದ
ಮತ್ತು ಜೀವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಯಾವುದು ಕಾರಣ? ಅದನ್ನು ನಮಗೆ ಹೇಳಿರಿ. ಪ್ರಲಯ
ದಲ್ಲಿ ನಾಶವೊಂದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥಾತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಆದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡು
ವವನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಕೇಳಿದಾಗ ಮುನಿಗಳು,
ಪ್ರಲಯಾನಂತರ ಮೊದಲಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರಣನಾದವ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ,
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಚಿನ್ನಾಗಿ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಧಾಷ್ಟಾರ್ಥ ಮತ್ಪ್ರಭಾವೇನ ಧರ್ಷಿತಾ ನಾಶಕನ್ ಯದಾ |
ಸ್ವಯಮೇವ ತದೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ಮಹಾಮುನಿಃ |
ಪೂರ್ಣಾನಂದೋ ಹರಿರ್ನಾನ್ಯಃ ಕಾರಣಂ ಸೃಜ್ಯಸರ್ಜನೇ |
ನೈವಾಸ್ಯ ಜನಕಃ ಕಶ್ಚಿನ್ನಿತ್ಯಜಾತೋ ಹ್ಯಸೌ ಹರಿಃ |
ಸ ಪ್ರಿಯಃ ಸರ್ವದಾತ್ಮಣಾಂ ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಪರಮಪ್ರಿಯಃ |
ಯೇ ತು ತದ್ಭಾವಿತಾ ನಿತ್ಯಂ ತೇಷಾಮೇಷ ಪರಾಯಣಮ್ |
ಇತಿ ನಾರಾಯಣೇಯೇ |

ಇತಿ ಶಾಕಲ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದ ವಿರಚಿತೇ
ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುನಾದ—ಮದಾಮುನಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಎದೆ ಗುಂದಿಸಿದ್ದ ಟ್ಟ ಮುನಿಗಳು ಧ್ಯಯವಿಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದಾಗ ತಾವೇ ಹೇಳಿದರು. 'ಸೃಷ್ಟಿಯೋಗ್ಯ ಜೀವರ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದ ಹರಿಯೇ ಕಾರಣ. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಯಾರೂ ಜನಕನಿಲ್ಲ. ಅವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಶರೀರಸಹಿತನಾಗಿಯೇ ಇರುವನು. ಅವನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ನೀಡುವವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯ. ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಪರಮಪ್ರಿಯ. ಯಾರು ಯಾವಾಗಲೂ ಅವನ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರೋ ಅವರಿಗೆ ಅವನೇ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಆಶ್ರಯ ಎಂದು ನಾರಾಯಣೇಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ರಾಕಲ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದ ವಿರಚಿತ

ಶ್ರೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಅಧ್ಯಾಯ ನಾಲ್ಕು

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಜನಕರಾಜನ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಜನಕೋ ಹ ನೈದೇಹ ಅಸಾಂಚಕ್ರೇ | ಅಥಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ
ಅವನ್ಮಾಜ | ತಂ ಹೋನಾಚ | ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಕುಮರ್ಥನುಚಾರೀಃ |
ಪಶೂನಿಚ್ಛನ್ ಅಣ್ವಂತಾನ್ ಇತಿ | ಉಭಯಮೇವ ಸನ್ಮಾಳ್ ಇತಿ
ಹೋನಾಚ |

ಮುನಿಗಳ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದ ಏಳುಕ ಒಂದು ದಿನ ವಿದೇಹರಾಜನಾದ ಜನಕನು ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದನು. ಆಗ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಜನಕನು ಅವರನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಕೇಳಿದನು 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ನೀವು ಏಕೆ ದೇಶಾಟನೆ ಕೈಗೊಂಡಿರಿ? ಪರುಗಳನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಜನರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ?' ಆಗ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು 'ರಾಜನೇ! ಎರಡನ್ನೂ ಬಯಸಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಣುರ್ಭಗವಾನ್ | ತದ್ವಿಷಯಾನ್ ನಿರ್ಣಯಾನ್ ವಕ್ತುಂ ನಾ ?

ಅನುನಾದ—'ಅಣು ಎಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದ ಭಗವಂತ. ಅವನ ಬಗ್ಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ? ಎಂದು ಇದು ಜನಕನ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ

ಹೊರವು 'ಪರುಗಳು ಮತ್ತೂ ಸಿದ್ಧಾಂತ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಗಳೆರಡನ್ನೂ ಬಯಸಿ ಸಂಚರಿ ಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಉತ್ತರವಲ್ಲ.

ವಾಕ್ ನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—‘ಯತ್ ತೇ ಕಶ್ಚಿದಬ್ರವೀತ್ ತತ್ ಶೃಣವಾನ್’ ಇತಿ |
ಅಬ್ರವೀತ್ ನೇ ಜಿತ್ವಾ ಶೈಲಿನಿಃ ‘ವಾಗ್ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಇತಿ | ಯಥಾ
ನಾತ್ಮನಾನ್ ಸಿತ್ವಮಾನಾಚಾರ್ಯವಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ತಥಾ ತಚ್ಛೈಲಿ-
ನೋಽಬ್ರವೀದ್ ‘ವಾಗ್ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಇತಿ | ಅವದತೋ ಹಿ ಕಿಂ
ಸ್ಯಾದಿತಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ ತು ತೇ ತಸ್ಯಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮ್? ‘ನ ಮೇಽ-
ಬ್ರವೀತ್’ ಇತಿ | ‘ಏಕಪಾದ್ ವಾ ಏತತ್ ಸಮ್ರಾಟ್’ ಇತಿ | ‘ಸ ವೈ
ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ’ ‘ವಾಕ್ ಏವ ಆಯತನಂ | ಆಕಾಶಃ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಪ್ರಜ್ಞಾ ಇತಿ ಏನದುಪಾಸೀತ |’ ‘ಕಾ ಪ್ರಜ್ಞತಾ ಯಾಜ್ಞ
ವಲ್ಕ್ಯಃ?’ ವಾಕ್ ಏವ ಸಮ್ರಾಟ್ ಇತಿ ಹೋವಾಚ | ವಾಚಾನ್ಯ
ಸಮ್ರಾಟ್ ಬಂಧುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಯತೇ | ಋಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ
ಸಾಮವೇದೋಽಥರ್ವಾಂಗಿರಸಃ ಇತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ವಿದ್ಯಾ
ಉಪನಿಷದಃ ಶ್ಲೋಕಾಃ ಸೂತ್ರಾಣಿ ಅನುಷ್ಠಾಖ್ಯಾನಾನಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನಿ
ಇಷ್ಟಂ ಹುತಮ್ ಆಚಿತಂ ಸಾಯಿತಮ್ ಆಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ
ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ವಾಚಾ ಏವ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ಯಂತೇ | ವಾಗ್ ವೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ-ನೈನಂ ವಾಗ್
ಜಹಾತಿ | ಸರ್ವಾಣಿ ಏನಂ ಭೂತಾನಿ ಅಭಿಕ್ಷರಂತಿ | ದೇವೇ ಭೂತ್ವಾ
ದೇವಾನಪೈತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಏತದುಪಾಸೇ | ಹಸ್ತ್ಯುಷಭಂ
ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮಿ ಇತಿ ಹೋವಾಚ ಜನಕೋ ನೈದೇಹಃ | ಸ
ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಪಿತಾ ಮೇ ಅನುನ್ಯತ ನಾನನುಶಿಷ್ಯ
ಹರೇತ ಇತಿ |

‘ಪಾಗಾದರೆ ನನಗೆ ಆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ’ ಎಂದು ಜನಕನು ಕೇಳಿ
ದಾಗ ‘ನಿನಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಈ ಹೊದಲು ಉಪದೇಶಿಸಿರಬಹುದಾದ ಅಂಶವನ್ನು
ಹೇಳು. ನಾವು ಕೇಳುತ್ತೇವೆ’ ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು. ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು
“ಒಲಿಸನ ಮಗನಾದ ಇತ್ತರು, ‘ಪೂರ್ಣವಕ್ತೃತ್ವಕ್ಕೆ ಉಳ್ಳ ಭಗವಂತನೇ ವಾಕ್’
ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ’ ಎಂದು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರುವರು’ ‘ಪೂರ್ಣವಕ್ತೃತ್ವಕ್ಕೆ ಉಳ್ಳ
ಭಗವಂತನೇ ವಾಕ್ ನಾಮಕನೆಂದು ಶೈಲಿನರು ಉಪದೇಶಿಸಿದುದು ತಾಯಿ ತಂದೆ

ಮತ್ತು ಗುರುಗಳಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವನು ಮಾತ್ರ ಉಪದೇಶಿಸಬಹುದಾದ ಉತ್ತಮ ಉಪದೇಶವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಕ್‌ನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನಾದಿ ನಿತ್ಯಕರ್ಮವೂ ಅಶಕ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೇನು ಫಲ ಲಭಿಸಿತು? ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ವಾಜ್‌ನಾಮಕನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವೆ. ಆದರೆ ಆ ಶೈಲಿನರು ನಿನಗೆ ವಾಕ್‌ನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನ, ಪ್ರತಿಮೆ, ವಾಕ್‌ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರುವರೇ? 'ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿಲ್ಲ'. 'ದಾಗಾದರೆ ರಾಜನೇ! ಈ ಉಪದೇಶವು ಅಪೂರ್ಣ. ಉಪಾಸ್ಯ ಭಗವನ್ನೂರ್ತಿಯ ಸ್ಥಾನ, ಪ್ರತಿಮೆ, ನಾಮ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥ ಈ ಸಾಲ್ಪರಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ನಾಮ ಒಂದನ್ನೇ ಅವರು ಉಪದೇಶಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಉಳಿದ ಮೂರನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿಲ್ಲ'. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನೀವೇ ನನಗೆ ದಯವಿಟ್ಟು ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ'. 'ಈ ವಾಗ್ವಿಧಿಯವೇ ವಾಕ್‌ನಾಮಕನ ಸ್ಥಾನ. ಆಕಾಶನಾಮಕಳಾದ ರಮಾದೇವಿಯು ಪ್ರತಿಮೆ. ಈ ವಾಕ್‌ನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು'. 'ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದರೇನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ?' 'ರಾಜನೇ! ವಾಕ್‌ನಾಮಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರಜ್ಞಾ, ಏಕೆಂದರೆ ರಾಜನೇ! ವಾಕ್‌ನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪದಿಂದ ತಾನೆ ಹಿತೋಪದೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾ ಬಂಧುವಿನಂತಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೇ? ರಾಜನೇ! ಸುಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಅಥರ್ವವೇದ, ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಪಂಚ ರಾತ್ರಗದ್ಯ, ಉಪನಿಷತ್, ಪಂಚರಾತ್ರಶ್ಲೋಕ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳು, ವೇದದ ವಿಸ್ತೃತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಾದ ಬೃಹತ್ತರ್ಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ಮೊದಲಾದ ವೇದವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು, ಯಜ್ಞ ಹೋಮ ಅನ್ನದಾನ ಇಲಿ ದಾನ, ಈ ಲೋಕ ಪರಲೋಕಗಳು, ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ವಾಕ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್‌ನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯಷ್ಟೆ? ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜನೇ! ವಾಕ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಕ್. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಸ್ಥಾನ-ಪ್ರತಿಮಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರನ್ನು ವಾಕ್‌ನಾಮಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಕೈಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ತನಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದಿ ಧಾಮತ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ಮುಕ್ತರು ಎಲ್ಲರೂ ಇವನನ್ನು ಸೇವಿ ಸುತ್ತ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ'. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿ ದಾಗ 'ಸಾವಿರ ಅನೇ ಎತ್ತರಗಳನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಿದೇಹ ರಾಜ ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು. 'ಆದರೆ ನಾನು ಇನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸದೆ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು

ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು ಎಂದು ನಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ' ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತಿನಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಪ್ರತಿರೂಪೇಣ ಸಂಸ್ಥಿತೇಃ |
ಪ್ರತಿನಾಽಧಿಕಸಾದೃಶ್ಯಾನ್ಮುಖ್ಯಾ ನಿಷ್ಕೋಃ ಸದಾ ರಮಾ |
ದೀಪ್ತತ್ವಾದಾ ಸಮಂತಾತ್ ಸಾ ಚಾಕಾಶ ಇತಿ ಗೀಯತೇ |
ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ನಿಷ್ಠುರೂಪಾಣಾಮನ್ಯದಾಯತನಂ ಪೃಥಕ್ |

ಇತ್ಯರ್ಥಾತ್ಮೇ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪದಿಂದ, ಪ್ತಾ ಎಂದರೆ ಇದೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಮೆ ಎಂದರ್ಥ. ರಮಾದೇವಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧಿಕಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅವಳು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಮೆ. ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಬೆಳಗುವುದರಿಂದ ರಮಾದೇವಿಯೇ ಆಕಾಶ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಹೀಗೆ ರಮೆಯು ಒಬ್ಬಳೇ ಪ್ರತಿಮೆ. ಬೇರೆ ಪಾರ್ಕ್ ಪ್ರಾಣ ಚಕ್ಷು ಶ್ರೋತ್ರ ಮನಸ್ ಪೃಥು ಎಂದು ಸ್ಥಾನಗಳು ಮಾತ್ರ ಆರು. ಏಕೆಂದರೆ ಪಾರ್ಕ್ ಪ್ರಾಣಾದಿ ನಾಮಕವಾದ ಆರು ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅವು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಆರು ಸ್ಥಾನಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರತಿನಾನಮನಸ್ಥಾನಂ ರಹಸ್ಯಂ ನಾಮ ಸಾರ್ಥಕಮ್ |
ಚತುಷ್ಟಯಂ ಯದಾ ಜ್ಞಾತಂ ಸನ್ಯಕ್ ವಿದ್ಯಾಫಲಂ ತದಾ |

ಇತಿ ಚ |

‘ಕಾ ಪ್ರಜ್ಞತಾ? ವಾಗೇನೇ’ತ್ಯಾದೇರ್ಥಾರ್ಥಮಧರ್ಮಭೇದಃ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರತಿಮೆ ಸ್ಥಾನ ರಹಸ್ಯನಾಮ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥ ಈ ನಾಲ್ಕನ್ನು ತಿಳಿದಾಗಲೇ ವಿದ್ಯೆಯ ಫಲವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಭಿಸುವುದು ಎಂದೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಕಾ ಪ್ರಜ್ಞತಾ?’ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ‘ಪಾರ್ಕ್ ಏವ’ ಎಂಬ ಉತ್ತರವು ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಪಾರ್ಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞತಾ ಇರುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಪಾರ್ಕ್ ಪ್ರಜ್ಞತೆಯಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞತಾ ಯಾವುದು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಪಾರ್ಕ್ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಹೇಗೆ? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ‘ಪ್ರಜ್ಞತಾ’ ಧರ್ಮ. ಪಾರ್ಕ್ ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧರ್ಮ ಎಂಬುದು ನಿಜ. ಅದರೂ ಧರ್ಮ ಧರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಮಿತಾಕ್ಷರಂ ಪಂಚರಾತ್ರಂ ವಿದ್ಯೇತ್ಯಾಹುರ್ಮನೀಷಣಃ |

ಮಿತಾಕ್ಷರಂ ಶ್ಲೋಕನಾಚ್ಯಮುಭಯಂ ನೇದ ಈರ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುನಾದ—ವಿದ್ಯೆ ಎಂದರೂ, ಶ್ಲೋಕವೆಂದರೂ ಪಂಚರಾತ್ರವೆ. ಆದರೂ ಗವ್ಯರೂಪವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರವನ್ನು ವಿದ್ಯಾ ಎಂದೂ, ಪದ್ಯರೂಪವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರವನ್ನು ಶ್ಲೋಕ ಎಂದೂ ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಿದ್ಯಾ ಉಪನಿಷದಃ ಶ್ಲೋಕಾಃ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ಹೇಗೆ ಹೇರೆಯಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೂತ್ರಂ ತು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಖ್ಯಂ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಿಕಾ ತಥಾ |

ತಥಾ ಸಾಂಕರ್ಷಣಂ ಸೂತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಾದಯಸ್ತಥಾ |

ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ನಿರ್ಣಯಶ್ಚ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯ ಏನ ಚ |

ನ್ಯಾಯೈತಿ ಕಥಿತಾಃ ಸರ್ವಾಃ ಸ್ವಯಂ ಭಗವತಾ ಕೃತಾಃ |

ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಾದಯಃ ಸರ್ವಾ ಅನುನ್ಯಾಖ್ಯಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಇತಿ ಪ್ರತಿಸಂಖ್ಯಾನೇ |

ಅನುನಾದ—ಸೂತ್ರ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ, ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಸಾಂಕರ್ಷಣ ಸೂತ್ರಗಳು. ನಾಕ್ಷಾತ್ ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ಮೊದಲಾದವು, ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ, ನಿರ್ಣಯ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅನುನ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಸಂಖ್ಯಾನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಕ್ ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಚಕತ್ವೇನ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾಣಯನಾತ್ ಸ್ವಯಮ್ |

ಮನೋ ಮಂತ್ರತ್ವತೋ ನಿತ್ಯಂ ಸ ಚಕ್ಷುಃ ಸರ್ವದರ್ಶನಾತ್ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿತ್ವಾದ್ಧೃದಯಂ ಹೃದ್ಗತೋ ಯತಃ |

ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರೇ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣು ಮಾತನಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ವಾಕ್' ಪ್ರೇರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಣ' ತಿಳಿಯುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ಮಂತ್ರ' ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ಚಕ್ಷುಸ್' ಕೇಳುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ಶ್ರೋತ್ರ' ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಹೃದಯ' ವನಿಸಿದ್ಧಾನೆ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ನಂ ಪ್ರಾಣಂ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಚಮಿತಿ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ವಾಗಾದಿಷು ಸ್ಥಿತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಯ ಉಸಾಸ್ಯೇ ಸದೈವ ತು |

ವಾಗಾದಿನಾಮ್ನಾ ನೈನಂ ಸ ಪ್ರಜಹಾತಿ ಕದಾಚನ |

ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ |

ಅನುವಾದ—ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ ಭೃಗು ಮುನಿಗೆ ವರುಣನು 'ಅನ್ನ, ಪ್ರಾಣ, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್, ವಾಕ್ ಎಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾರು ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವು ಎಂದೂ ಕೈಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅತ ಆಯತನಮೇವ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾದಿ | ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವಚನಾನ್ವ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾದಿನಾತ್ರಮುಸಾಸ್ಯಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ವಾಕ್ ಮುಂತಾದ ರಬ್ಬವು ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಮವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ 'ವಾಗೇವಾಯತನಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಾಕ್ ಮುಂತಾದವು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು. ಹೊರತು 'ವಾಗ್ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಮುಂತಾದವು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮವೇ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದಿಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಲಾರದು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮಗೆ ತಾವೇ ಸ್ಥಾನವನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧ. 'ವಾಗ್ ವೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ', 'ಸ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ನೇತದುಪಾಸ್ಯೇ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಸರಿಯಾಗದು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಒಡವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಸ್ಯತ್ವ ಮತ್ತು ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವಗಳು ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಗ್ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಾಗಾದಿನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮ ನನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರತಿಮಾದ್ಯಂ ಹರಿತ್ವೇನ ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯಮುಥಾಪಿ ವಾ |

ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಾಣ ಜೀವಾದ್ಯಮುಥನಾ ಯ ಉಸಾಸತೇ |

ಮಿಥ್ಯಾಸಾಸ್ತಿಮತಾಂ ತೇಷಾಂ ನಿಷ್ಕರ್ತಿನಃ ಕದಾಚನ |

ಅತಿದುಃಖೇ ಪತಂತ್ಯದ್ಧಾ ತನುಸ್ಯಂಧೇ ಸತಂಗವತ್ |

ಇತ್ಯುಪಾಸನಾನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುನಾದ—ವಾಗಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಜಡವಾಗಿದ್ದು ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಲ್ಲ ಎದ್ದರೂ ಹಾಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಹುದು ಎಂದರೆ ಅದು ಮಿಥ್ಯೋಪಾಸನೆಯಾಗುವುದು. ಮಿಥ್ಯೋಪಾಸನೆ ಅನರ್ಥಕರ. 'ಪ್ರತಿಮೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ, ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ, ಇಂದ್ರಿಯ, ಪ್ರಾಣ, ಜೀವ ಮೊದಲಾದವರನ್ನೂ ಪರಿ ಎಂದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಮಿಥ್ಯೋಪಾಸಕರು. ಆ ಮಿಥ್ಯೋಪಾಸಕರಿಗೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪತಂಗವು ಬೀಳುವಂತೆ ಅವರು ದುಃಖಮಯವಾದ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಉಪಾಸನಾ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯೇಷು ಯಾ ವಿಷ್ಣೋರುಪಾಸಾ ಯುಗಪತ್ ಸದಾ |
 ದೇವಾನಾನೇನ ಯೋಗ್ಯಾ ಸಾ ತಯಾ ದೇವತ್ವಮಾಪ್ನಯುಃ |
 ಸರ್ವೇ ದೇವಪದೇ ಯೋಗ್ಯಾಃ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸ್ವೋತ್ತಮೇಷ್ಟಥ |
 ಸಂಸ್ರಾಪ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಾರ್ಧಂ ಸ್ರಾಪ್ನಯುಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |
 ದುಹಂತಿ ಸರ್ವಭೋಗಾಂಶ್ಚ ತೇಭ್ಯೋಽನ್ಯೇ ಮುಕ್ತಿಗಾ ನರಾಃ |
 ಸ್ವೋತ್ತಮೇಭ್ಯಶ್ಚ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತೇ ಮುಕ್ತಾ ಹರಯೇ ಸದಾ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಪಾಸನೆಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹರು. ಆ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ದೇವಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರೆಲ್ಲರೂ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಅನಂತರ ತಮಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಈ ದೇವತೆಗಳು ತಮಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದ ಮುಕ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಈ ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಭೋಗ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು, ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರವಿಶ್ಯ ದೇಹಂ ಯೋ ಭೋಗಃ ಸ್ವರೂಪವ್ಯತಿರೇಕತಃ |
 ಸಾಯುಜ್ಯಮಿತಿ ತಂ ಸ್ತ್ರಾಹುಃ ಸಂಯುಕ್ತತ್ವಾದ್ ವಿಶೇಷತಃ |
 ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ದೇವತೆಗಳ ದೇಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವರ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ

ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಅವರಲ್ಲಿ ಇದ್ದು, ಅದರಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಸಾಯುವುದು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೆಂದಿಗೆ ಅಭೇದ ಬಾರದಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷವಾದ ಸಂಯೋಗವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಾಯುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಂದ್ರಿಯೇಷು ಸ್ಥಿತಂ ನಿಷ್ಕಮುಪಾಸೀತ ಕ್ರಮೇಣ ತು |

ಸದಾ ದೇವತೆಯೋಗ್ಯಃ ಸ ಮಾನುಷಸುರೋ ಭವೇತ್ |

ಮಾನುಷಾ ದೇವಲೋಕಸ್ಥಾಸ್ತೇ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ಮಾನುಷಾಃ ಸುರಾಃ |

ಮಾನುಷಾ ದೇವಸಾಯುಜ್ಯಂ ಯಾಂತ್ಯುಪಾಸನಯಾನಯಾ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ ಅನರ್ಹನಾದವನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು, ಅಂತಹ ಉಪಾಸಕನು ದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿದರೂ ಮಾನುಷ ಸುರನಿಸುವನು. ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮಾನುಷ ಸುರರು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವರು ಈ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವರು ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಋಷಭಾನ್ ಗಜಮಿತ್ರಾಂಸ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ಗುರುದಕ್ಷಿಣಾಂ |

ವಿಪ್ರೋ ದದ್ಯಾತ್ ವೃಷಾನೇವ ವೈಶ್ಯೋ ಗಾಃ ಪ್ರತಿವಿದ್ಯಕಮ್ |

ಇತಿ ಚ ಮಾನಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಆನೆ ಮತ್ತು ಎತ್ತುಗಳನ್ನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎತ್ತುಗಳನ್ನು, ಪೈಶ್ಯರು ಹಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿವಿದ್ಯೆಗೂ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಮಾನಸಂಹಿತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯಯಾ ವಿದ್ಯಯಾ ಮುಕ್ತಿಃ ಸುರಾಣಾಮನ್ಯಯಾ ನೃಣಾಮ್ |

ತತ್ರಾಪಿ ಯೋಗ್ಯತಾಭೇದಾತ್ ಪ್ರತಿಭೇದಾ ಅನಾಂತರಾಃ |

ಯಯಾ ಯಸ್ಯ ವಿಮುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ತದ್ವಾತಾ ಮುಖ್ಯತೋ ಗುರುಃ |

ಏಕದೇಶಗುರುತ್ವಂ ಸ್ಯಾದನ್ಯವಿದ್ಯಾಪ್ರದಸ್ಯ ತು | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಯೋಗ್ಯತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯೋಗ್ಯತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಪಾಂತರ ಭೇದಗಳಿವೆ. ಯಾವ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಯಾರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವುದೋ

ಅದನಿಗೆ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಮುಖ್ಯಗುರು. ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಅಮುಖ್ಯ ಗುರು, ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಜೆತ್ತ ಮೊದಲಾದವರೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೂ ಉಪದೇಶಕರು. ಆದರೆ ಇವರು ಎಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮೋಕ್ಷವಿದ್ಯೆಯ ಉಪದೇಶಕರಲ್ಲ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಮಾತ್ರ ಜನಕನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವಿದ್ಯೆಯ ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವ ಮುಖ್ಯಗುರು. ಉಳಿದವರು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವಿದ್ಯೆ ಉಪದೇಶಿಸುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಗುರುಗಳಾದರೂ ಜನಕನಿಗೆ ಅಮುಖ್ಯಗುರುಗಳು.

ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದೇನ ತೇ ಕಶ್ಚಿದ್ಬ್ರವೀತ್ ತಚ್ಛ್ರವಣಮೇತಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ ನು ಉದಂಕಃ ಶೌಲ್ಬಾಯನಃ ಸ್ರಾಣೋ ನೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಯಥಾ ಮಾತೃಮಾನ್ ಪಿತೃಮಾನಾಚಾರ್ಯಮಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ತಥಾ ತಚ್ಛೌಲ್ಬಾಯನೋಽಬ್ರವೀತ್ ಸ್ರಾಣೋನೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಅಪ್ರಾಣತೋ ಹಿ ಕಿಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ತು ತೇ ತಸ್ಯಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮ್ ? ನ ಮೇಽಬ್ರವೀದಿತಿ | ಏಕಸಾದ್ ವಾ ಏತತ್ ಸಮ್ರಾಳಿತಿ | ಸ ನೈ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ಪ್ರಾಣ ಏನಾಯತನಂ | ಆಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಪ್ರಿಯಮಿತೈನದುಪಾಸೀತ | ಕಾ ಪ್ರಿಯತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ?

‘ಇನ್ನು ಯಾರಾದರೂ ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ ಹೇಳು’ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು. ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು. ಶುಲ್ಬಾಯನರ ಮಗ ಉದಂಕನು ‘ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವರಿಗೂ ಬೇಷ್ಠಾಪ್ರದನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ’ ಎಂದು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು, ‘ಸರ್ವರಿಗೂ ಬೇಷ್ಠಾಪ್ರದನಾದ ಬಗವಂತನ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನೆಂದು ಉದಂಕನು ಉಪದೇಶಿಸಿದುದು ತಾಯಿ ತಂದೆ ಮತ್ತು ಗುರುಗಳಿಂದ ಒಕ್ಷಣ ಪಡೆದವನು ಮಾತ್ರ ಉಪದೇಶಿಸಬಹುದಾದ ಉತ್ತಮ ಉಪದೇಶವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಲ್ಲದವನಿಂದ ಏನಾದೀತು? ಉಸಿರಾಟವಂಥ ಕಾರ್ಯವೂ ಸಡಯಲಾರದು. ಆದರೆ ಉದಂಕರು ಆ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನ ಪ್ರತಿಮೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿರುವರೇನು?’ ‘ನನಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ’. ಹಾಗಾದರೆ ರಾಜನೇ! ಈ ಉಪದೇಶವೂ ಅಪೂರ್ಣ. ‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನೀವೇ ನನಗೆ ದಯವಿಟ್ಟು ಉಪದೇಶಿಸಿ’. ‘ಪ್ರಾಣ ಆಹಾರ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚರೂಪವುಳ್ಳ ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನ. ಆಕಾಶನಾಮಕಳಾದ ರಮಾದೇವಿಯೇ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆ. ಈ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ‘ಪ್ರಿಯ’ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಪ್ರಿಯ ಅಂದರೆ ಯಾವುದು?’

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಾಣ ಏವ ಸಮ್ರಾಟ್ ಇತಿ ಹೋವಾಚ | ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಕಾಮಾಯಾಯಾಜ್ಯಂ ಯಾಜಯತಿ | ಅಪ್ರತಿಗ್ರಾಹ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಗ್ರಾಹ್ಯಾತಿ | ಅಹಿ ತತ್ರ ವಧಾಶಂಕಂ ಭವತಿ ಯಾಂ ದಿಶಮೇತಿ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಕಾಮಾಯ | ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ನೈನಂ ಪ್ರಾಣೋ ಜಹಾತಿ | ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನಂ ಭೂತಾನ್ಯಭಿಕ್ಷರಂತಿ | ದೇವೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾನಮ್ಯೇತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನೇತ-
ದುಸಾಸ್ತೇ | ಹಸ್ತ್ಯೈಃ ಪಭಂ ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮೀತಿ ಹೋವಾಚ ಜನಕೋ ನೈದೇಹಃ | ಸ ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಪಿತಾ ಮೇನುನೈತ ನಾನನುಶಿಷ್ಯ ಹರೇತೇತಿ |

‘ರಾಜನೇ ! ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಭಗವಂತನೇ ಪ್ರಿಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಹರಿಯ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿಯೇ ಜನರು ಭೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಜುನರು ಈ ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಯಾರಿಂದ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸಬಾರದೋ ಅವರಿಂದ ಯಾಗ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾರಿಂದ ಏನು ದಾನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೋ ಅವರಿಂದ ಆ ದಾನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕಳ್ಳತನವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾಯ ಸಂಭವಿಸಬಹುದೋ ಅಂಥ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ರಾಜನೇ! ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಕೈಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನಂತರ ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆ ಶ್ವೇತ ದ್ವೀಪಾದಿ ಧಾಮತ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಅಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ಮುಕ್ತರು ಎಲ್ಲರೂ ಇವನ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ’. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿದಾಗ ‘ಸಾವಿರ ಅನೇ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು ವಿದೇಹರಾಜನಾದ ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು. ‘ಅದರೆ ನಾನಿನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸದೆ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ನಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ’ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಸಂಸ್ಥಸ್ಯ ನೈ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಪ್ರೀತ್ಯೈ ಭೋಜನಂ ಭವೇತ್ | ತದೀತ್ಯಯೈವ ಚಾರ್ಯಾದಿ ಕುರ್ಯುರಜ್ಞಾ ಅಹಿ ಧ್ರುವನ್ |

ತಥಾಪಿ ತಂ ನ ಜಾನೀಯುಃ ಸ್ವಾಣಾತ್ಮಾನಂ ಜನಾರ್ದನಮ್ |

ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಾಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಭೋಜನದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ, ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿದವರು ಭೋಜನ ಸಾಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವರು. ಅಷ್ಟರೂ ಅಂತಹ ಭೋಜನದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡಲಾದುವನ್ನು ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಮಾಡುವರು. ಆದರೂ ಪ್ರಾಣಿಸ್ವರೂಪನಾದ ಜನಾರ್ದನನನ್ನು ಅವರು ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದೇವ ತೇ ಕಶ್ಚಿದಬ್ರವೀತ್ ತಚ್ಚೃಣವಾಮೇತಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ ಮೇ ಬರ್ಕುರ್ವಾಷ್ಟ್ವಚ್ಚಕ್ಷುರ್ವೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಯಥಾ ಮಾತೃಮಾನ್ ಸಿತೃಮಾನಾಚಾರ್ಯವಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ತಥಾ ತದ್ ನಾಷ್ಟೋಃ-ಬ್ರವೀತ್ ಚಕ್ಷುರ್ವೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಅಸತ್ಯತೋ ಹಿ ಕಿಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ | ಅಬ್ರವಿತ್ತು ತೇ ತಸ್ಯಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮ್ ? ನ ಮೇಽಬ್ರವೀದಿತಿ | ಏಕಸಾದ್ ನಾ ಏತತ್ ಸಮ್ರಾಳ್ ಇತಿ | ಸ ವೈ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ಚಕ್ಷುರೇವಾಯತನಂ | ಆಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಸತ್ಯಮಿತ್ಯೇ-ನಮಸಾಸೀತ | ಕಾ ಸತ್ಯತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ?

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಇನ್ನೂ ನಿನಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನೂ ಕೇಳುತ್ತೇನೆ ಹೇಳು'. ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು, 'ವೃಷ್ಟನ ಮಗನಾದ ಬರ್ಕುರ್ವು ಬ್ರಹ್ಮನು ಚಕ್ಷುರ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರುವರು'. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಸರ್ವರಿಗೂ ದೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಪ್ರದನಾದ ಭಗವಂತನೇ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕನೆಂದು ಬರ್ಕು ಉಪದೇಶಿಸಿದುದು ತಾಯಿ ತಂದೆ ಮತ್ತು ಗುರುಗಳಿಂದ ಒಕ್ಷಣ ಪಡೆದವನು ಮಾತ್ರ. ಉಪದೇಶಿಸಬಹುದಾದ ಉತ್ತಮ ಉಪದೇಶವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕನಾದ ಆ ಭಗವಂತನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಲ್ಲದವನಿಂದ ಏನು ನೋಡಲಾದೀತು? ಆದರೆ ಬರ್ಕುರ್ವು ಆ ಚಕ್ಷುರ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಭಗವದ್ಭೂಷದ ಪ್ರತಿಮೆ ಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಚಕ್ಷುರ್ ರಜ್ಜಾರ್ಥಗಳ ಒಗ್ಗಿ ಹೇಳಿರುವರೇನು?' 'ನನಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ'. ದಾಗಾದರೆ ರಾಜನೇ! ಈ ಉಪದೇಶವೂ ಅಪೂರ್ಣ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ! ನೀವೇ ನನಗೆ ದಯವಿಟ್ಟು ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ. 'ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಚಕ್ಷುರ್ ಇಂದ್ರಿಯವೇ ಸ್ಥಾನ. ಆಕಾಶನಾಮಕಳಾದ ರಮಾದೇವಿಯೇ ಪ್ರತಿಮೆ. ಈ

ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸತ್ಯ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೆ ! ಸತ್ಯ ಅಂದರೆ ಯಾವುದು?

ಉಪನಿಷತ್—ಚಕ್ಷುರೇವ ಸನ್ಮಾಳ್ ಇತಿ ಹೋನಾಚ | ಚಕ್ಷುಷಾ ನೈ ಸನ್ಮಾಟ್ ಪಶ್ಯಂತಮಾಹುರದ್ರಾಕ್ಷೀರಿತಿ | ಸ ಅಹ ಅದ್ರಾಕ್ಷಮಿತಿ | ತತ್ ಸತ್ಯಂ ಭವತಿ | ಚಕ್ಷುರ್ನೈ ಸನ್ಮಾಟ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ನೈನಂ ಚಕ್ಷುರ್ಜಹಾತಿ | ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನಂ ಭೂತಾನ್ಯಭಿಕ್ಷರಂತಿ ದೇವೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾನಸ್ಯೇತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನೇತದುಸಾಸ್ತೇ | ಹಸ್ತ್ಯುಷಭಂ ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮೀತಿ ಹೋನಾಚ ಜನಕೋ ನೈದೇಹಃ | ಸ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಪಿತಾ ನೇನುನೃತ ನಾನನುಶಿಷ್ಯ ಹರೇತೇತಿ |

ರಾಜನೇ! ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸತ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಚಕ್ಷು ರಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ಜಾಗದವಸ್ಥಾ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಿಶ್ವನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವವನಿಗೆ ಜನರು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ, ನೀನು ನೋಡಿದೆಯಾ? ಎಂದು. ಅವನು, ಹೌದು ನೋಡಿದೆನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಆ ವಸ್ತು ಸತ್ಯ ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ವಸ್ತುಗಳ ಸತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯ ಎನಿಸಿದೆ. ರಾಜನೇ! ಚಕ್ಷುಸ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಚಕ್ಷುಸ್. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನನ್ನು ಚಕ್ಷುಸ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ವಿಶ್ವನು ಕೈ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನಂತರ ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ದೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ಮುಕ್ತರು ಎಲ್ಲರೂ ಇವನ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿದಾಗ 'ಸಾವಿರ ಅನೆ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಿದೇಹ ರಾಜನಾದ ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು. 'ಅದರೆ ನಾನಿನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸದೆ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ನಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ' ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಫಾಷ್ಯ—ಯಚ್ಚಕ್ಷುಷಿ ಸ್ಥಿತಂ ರೂಪಂ ವಿಸ್ತೋಶ್ಚಕ್ಷುಸ್ತದುಚ್ಯತೇ |

ಶಬ್ದಾದೇರಸ್ಯಾಪರೋಕ್ಷ್ಯೇ ತದ್ಧೇತುರ್ವಿಶ್ವನಾನುಕಂ |

ತದ್ಗತಸ್ಯ ತತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕಂಠಸ್ಥಾನಾಗಮೋ ಯದಾ |
ತದಾ ಸ್ವಪ್ನೋ ಭವೇಜ್ಜಾಗ್ರದ್ವರ್ತನಂ ನೈವ ಜಾಯತೇ |
ಚಕ್ಷುರ್ನಿಮಿಲನಂ ಚ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗುಣೈಃ ಸಹ |
ಚಕ್ಷುರಾತ್ಮಾ ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸತ್ಯಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಜಾಗ್ರದವನೆಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶ್ವನಾಮಕ ರೂಪವು ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ರೂಪದಂತೆ ರಜ್ಜು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ವಿಶ್ವನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ಕಾರಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಕಂಠಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ನಿವ್ರೆಯು ಬರುವುದು. ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಆಗ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಜೊತೆ ಕಣ್ಣು ನಿಷ್ಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಸಾಧನ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥಾ ನಿಯಾಮಕ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ರೂಪವುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸತ್ಯ ಎಂದು ಕೂಡ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದೇನ ತೇ ಕಶ್ಚಿದಬ್ರವೀತ್ ತಚ್ಛೃಣವಾಮೇತಿ| ಅಬ್ರವೀನ್ನೇ ಗರ್ದಭೇ ವಿಸೀತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಯಥಾ ಮಾತೃಮಾನ್ ಪಿತೃಮಾನ್ ಆಚಾರ್ಯಮಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ತಥಾ ತದ್ ಭಾರದ್ವಾಜೋಬ್ರವೀತ್ ಶ್ರೋತ್ರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಅಶೃಣ್ವತೋ ಹಿ ಕಿಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ತು ತೇ ತಸ್ಮಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮ್ ? ನ ಮೇಬ್ರವೀತ್ ಇತಿ | ಏಕಸಾದ್ ವಾ ಏತತ್ ಸಮ್ರಾಳಿತಿ | ಸ ವೈ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ಶ್ರೋತ್ರಮೇವಾಯತನಂ| ಆಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ| ಅನಂತ ಇತ್ಯೇನದುಪಾಸೀತ | ಕಾ ಅನಂತತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ?

ಇನ್ನೂ ಯಾರಾದರೂ ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ ಹೇಳು ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು. ಇನಕನು ಹೇಳಿದನು. ಭಾರದ್ವಾಜನ ಮಗನಾದ ಗರ್ದಭಜೇಶವ ವಿಶೇಷನು, ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವರಿಗೂ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿಪ್ರದನಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು, ನರ್ವರಿಗೂ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿ ಪ್ರದನಾದ ಭಗವಂತನ ಶ್ರೋತ್ರ ನಾಮಕನೆಂದು ವಿಶೇಷನು ಉಪದೇಶಿಸಿದುದು ತಾಯಿ, ತಂದೆ ಮತ್ತು ಗುರುಗಳಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವನು ಮಾತ್ರ ಉಪದೇಶಿಸಬಹುದಾದ ಉತ್ತಮ ಉಪದೇಶ. ಏಕೆಂದರೆ

ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪಸನ್ನಿಧಾನ ಯಾರ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೋ ಅಂತಹವನಿಂದ
ಎನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡಲಾದೀತು? ಅದರೆ ವಿಪೀತನು ಆ ಶ್ರೋತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ
ಭಗವದ್ರೂಪದ ಸ್ಥಾನ, ಪ್ರತಿಮೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೋತ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಬಗ್ಗೆ ದೇವರು
ನೇನು? ನನಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ರಾಜನೇ! ಈ ಉಪದೇಶವೂ ಅಪೂರ್ಣ.
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನೀವೇ ನನಗೆ ದಯವಿಟ್ಟು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿರಿ. 'ಶ್ರೋತ್ರ
ನಾಮಕ ಹರಿಗೆ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವೇ ಸ್ಥಾನ. ಆಕಾಶನಾಮಕಳಾದ ರಮಾದೇವಿಯೇ
ಪ್ರತಿಮೆ. ಈ ಶ್ರೋತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅನಂತ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ
ಮಾಡಬೇಕು'. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಅನಂತ ಎಂದರೆ ಯಾವುದು ?

ಉಪನಿಷತ್—ದಿಶ ಏವ ಸಮ್ರಾಳ್ ಇತಿ ಹೋನಾಚ | ತಸ್ಮಾದ್ ನೈ
ಸಮ್ರಾಳ್ ಅಪಿ ಯಾಂ ಕಾಂ ಚ ದಿಶಂ ಗಚ್ಛತಿ ನೈನಾಸ್ಯಾ ಅಂತಂ ಗಚ್ಛತಿ |
ಅನಂತಾ ಹಿ ದಿಶಃ | ದಿಶೋ ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಶ್ರೋತ್ರಮ್ | ಶ್ರೋತ್ರಂ
ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ನೈನಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಜಹಾತಿ |
ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನಂ ಭೂತಾನ್ಯಭಿಕ್ಷರಂತಿ | ದೇವೋ ಭೂತಾ ದೇವಾನಸ್ಯೇತಿ
ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನೇತದುಪಾಸ್ತೇ | ಹಸ್ತ್ಯೈಷಭಂ ಸಹಸ್ರಂ
ದದಾಮೀತಿ ಹೋನಾಚ ಜನಕೋ ನೈದೇಹಃ | ಸ ಹೋನಾಚ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಪಿತಾ ಮೇಽಮನ್ಯತ ನಾನನುಶಿಷ್ಯ ಹರೇತೇತಿ |

'ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ದಿಶ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವಿಷ್ಣುವೇ ಅನಂತ. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ
ರಾಜನೇ! ಅನಂತನ ಸನ್ನಿಧಾನಯುಕ್ತವಾದ ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹೋದರೂ ಆ ದಿಕ್ಕಿನ
ಕೊನೆಯನ್ನು ಯಾರೂ ತಲುಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೇ
ಅನಂತವೆಂದಮೇಲೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿ ಅನಂತ ಎಂದು ಬೇರೇನು ಹೇಳಬೇಕು?
ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ, ರಾಜನೇ! ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪ.
ಅದ್ದರಿಂದ ರಾಜನೇ! ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕ.
ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡು
ವನೋ ಅವನನ್ನು ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಕೈಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ದೇವತ್ವ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದಿ ಧಾಮತ್ರಯದಲ್ಲಿ
ರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಕಿರಿಯರಾದ
ಮುಕ್ತರೇಲ್ಲರೂ ಅವನ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞ
ವಲ್ಕ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿದಾಗ 'ಸಾವಿರ ಅನೇ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ
ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಿವೇಹ ರಾಜನಾದ ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು, 'ಆದರೆ ನಾನಿನ್ನೂ
ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣ ಉಪದೇಶಿಸದೆ

ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ನಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪೀ ತು ಭಗವಾನಂತ ಇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |

ದಿಜ್ಞಾನಾಮಾ ಸ ತು ನಿಜ್ಞೇಯೋ ದಿಕ್ಷುಸ್ಥೋ ನಿತ್ಯ ದೇಶನಾತ್ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆನಂತ ವಿಸಿ ದ್ದಾನೆ. ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅವನು ನಿತ್ಯವೂ ಭಕ್ತರುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಷ್ಠುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ದರಿಂದ ದಿಶ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಮನೋನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದೇನ ತೇ ಕಶ್ಚಿದಬ್ರವೀತ್ ತಚ್ಛೃಣವಾಮೇತಿ | ಅಬ್ರವೀನ್ನೇ ಸತ್ಯಕಾಮೋ ಜಾಬಾಲೋ ಮನೋ ನೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಯಥಾ ಮಾತೃ ಮಾನ್ ಪಿತೃಮಾನ್ ಆಚಾರ್ಯಮಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ತಥಾ ತದ್ ಜಾಬಾಲೋಽಬ್ರವೀತ್ ಮನೋ ನೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಅಮನಸೋ ಹಿ ಕಿಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ತು ತೇ ತಸ್ಯಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮ್ ? ನ ಮೇಽಬ್ರವೀದಿತಿ | ಏಕಪಾದ್ ವಾ ಏತತ್ ಸಮ್ರಾಳಿತಿ | ಸ ನೈ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ಮನ ಏನಾಯತನಂ | ಆಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಅನಂದ ಇತ್ಯೇನದುಸಾಸೀತ | ಕಾ ಅನಂದತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ?

‘ಇನ್ನೂ ನಿನಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನೂ ಕೇಳುತ್ತೇನೆ ಹೇಳು’ ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು. ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು— ಜಾಬಾಲಿಯ ಮಗನಾದ ಸತ್ಯ ಕಾಮನು ‘ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವರಿಗೂ ಮನನಶಕ್ತಿಪ್ರದನಾದ್ದರಿಂದ ಮನಸ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ’ ಎಂದು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು ‘ಸರ್ವರಿಗೂ ಮನನಶಕ್ತಿಪ್ರದನಾದ ಭಗವಂತನೇ ಮನೋನಾಮಕನೆಂದು ಸತ್ಯಕಾಮ ಉಪದೇಶಿಸಿದುದು, ತಾಯಿ, ತಂದೆ ಮತ್ತು ಗುರುಗಳಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವನು ಮಾತ್ರ ಉಪದೇಶಿಸಬಲ್ಲ ಉತ್ತಮ ಉಪದೇಶವೇ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮನನಶಕ್ತಿ ಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಮನಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಭಗವದ್ರೂಪ ಸನ್ನಿಧಾನವು ಯಾರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೋ ಅಂತಹವರಿಂದ ಏನು ಮನನ ಮಾಡಲಾದೀತು? ಆದರೆ ಸತ್ಯ ಕಾಮ ಆ ಮನಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಸ್ಥಾನ, ಪ್ರತಿಮೆ ಮತ್ತು ಮನಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿರುವರೇನು? ನನಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ರಾಜನೇ! ಈ

ಉಪದೇಶವೂ ಅಪೂರ್ಣ. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ನೀವೇ ನನಗೆ ದಯವಿಟ್ಟು ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ'. ಮನೋನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮನಸ್‌ಇಂದ್ರಿಯವೇ ಸ್ಥಾನ. ಆಕಾರ ನಾಮಕಳಾದ ರಮಾದೇವಿಯೇ ಪ್ರತಿಮೆ. ಈ ಮನಸ್ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆನಂದ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಆನಂದ ಎಂದರೆ ಯಾವುದು?'

ಉಪನಿಷತ್—ಮನ ಏವ ಸಮ್ರಾಟ್ ಇತಿ ಹೋನಾಚ | ಮನಸಾ ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸ್ತ್ರಿಯಮುಭಿಹಾರ್ಯತೇ | ತಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿರೂಪಾಃ ಪುತ್ರೋ ಜಾಯತೇ | ಸ ಆನಂದಃ | ಮನೋ ವೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ನೈನಂ ಮನೋ ಜಹಾತಿ | ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನಂ ಭೂತಾನ್ಯಭಿವ್ಯರಂತಿ | ದೇವೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾನಪ್ಯೇತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನೇತದಪಾಸ್ತೇ | ಹಸ್ತೈಷಭಂ ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮೀತಿ ಹೋವಾಚ ಜನಕೋ ವೈದೇಹಃ | ಸ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಪಿತಾ ಮೇಮನ್ಯತ ನಾನನುಶಿಷ್ಯ ಹರೇತೇತಿ |

'ರಾಜನೇ! ಮನಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮನಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆನಂದ. ಏಕೆಂದರೆ ಮನೋನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಸನ್ನಿಧಾನವುಳ್ಳ ಮನಸ್ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯ ಬಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಅವಳಲ್ಲಿ ಅನುರೂಪನಾದ ಮಗನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಆ ಮಗನು ಆನಂದದಾಯಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಯಾವ ಮನೋನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಸನ್ನಿಧಾನವುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸಿನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಮಗನು ಆನಂದದಾಯಕನಾಗುವನೋ, ಆ ಭಗವಂತನು ಆನಂದದಾಯಕನೆಂದು ಬೇರೇನು ಹೇಳಬೇಕು? ಆದ್ದರಿಂದ ಮನೋನಾಮಕನು ವರಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನನ್ನು ಮನೋನಾಮಕನು ಕೈ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನಂತರ ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುದ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖನ ಜೊತೆ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದ ಧಾಮತ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೇಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವನಿಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ಮುಕ್ತರು ಎಲ್ಲರೂ ಅವನ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿದಾಗ 'ಸಾವಿರ ಅನೆ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಿದೇಹ ರಾಜನಾದ ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು. 'ಆದರೆ ನಾನಿನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸದೆ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ನಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ' ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮನಸ್ಸಿ ತಸ್ಯ ಯದ್ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಬಂಧಾಭೇದ ಕಾಮತಃ |

ಜಾತಃ ಸುತಃ ಸುಖೇ ಹೇತುಃ ಪರಾನಂದೋ ಹರಿಃ ಕಿಮು |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುನಾದ—ಮನೋನಾಮಕನು ಅನಂದರೂಪನೆಂದು ಹೇಳಿ, ಪುತ್ರನನ್ನು ಅನಂದರೂಪನೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಅಸಂಗತ ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ— ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ದುಟ್ಟಿದ ಮಗನೇ ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗುವಾಗ, ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದ ಹರಿಯು ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕೇನು? ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಂಗತಿ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೃದಯನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದೇವ ತೇ ಕಶ್ಚಿದಬ್ರವೀತ್ ತಚ್ಚೃಣನಾಮೇತಿ | ಅಬ್ರವೀನ್ನೇ ವಿದಗ್ಧಃ ಶಾಕಲೋ ಹೃದಯಂ ನೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಯಥಾ ಮಾತೃಮಾನ್ ಪಿತೃಮಾನ್ ಅಚಾರ್ಯಮಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ತಥಾ ತಚ್ಛಾಕಲೋಽಬ್ರವೀದ್ ಹೃದಯಂ ನೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಅಹೃದಯಸ್ಯ ಕಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ತು ತೇ ತಸ್ಯಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮ್ ? ನ ಮೇಽಬ್ರವೀದಿತಿ | ಏಕಸಾದ್ ವಾ ಏತತ್ ಸಮ್ರಾಳಿತಿ | ಸ ನೈ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ಹೃದಯಮೇನಾಯತನಂ | ಆಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಸ್ಥಿತಿರಿತ್ಯೇನ-ದುಪಾಸೀತ | ಕಾ ಸ್ಥಿತತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ?

'ಇನ್ನೂ ನಿನಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನೂ ಕೇಳುತ್ತೇವೆ ಹೇಳು' ಎಂದರು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು. ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು, ಶಕಲರ ಮಗನಾದ ವಿದಗ್ಧನು 'ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೃದಯನಾಮಕ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ' ಎಂದು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರುವನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು 'ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಹೃದಯನಾಮಕನೆಂದು ವಿದಗ್ಧನು ಉಪದೇಶಿಸಿದುದು ತಾಯಿ, ತಂದೆ ಮತ್ತು ಗುರುಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ವನು ಮಾತ್ರ ಉಪದೇಶಿಸಬಹುದಾದ ಉತ್ತಮ ಉಪದೇಶವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಹೃದಯನಾಮಕ ಭಗವಂತನಿಲ್ಲದ ಜೀವನಿಂದ ಸುಷುಪ್ತಾದಿ ಕಾರ್ಯವು ಏನಾ ದಿತು? ಆದರೆ ವಿದಗ್ಧನು ಆ ಹೃದಯ ಎಂಬ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಸ್ಥಾನ ಪ್ರತಿಮೆ ಮತ್ತು ಹೃದಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಯಾವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರೇನು? ನನಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ. 'ವಾಗಾದರೆ ರಾಜನೇ! ಈ ಉಪದೇಶವೂ ಅಪೂರ್ಣ' 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ ನೀವೇ ನನಗೆ ದಯವಿಟ್ಟು ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ'. ಹೃದಯನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೃದಯವೇ ಸ್ಥಾನ. ಆಕಾಶನಾಮಕಳಾದ ರಮಾದೇವಿಯೇ ಪ್ರತಿಮೆ. ಈ ಹೃದಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ

ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಿತಿಕಾರಣ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡದೇಕು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಸ್ಥಿತಿಕಾರಣ ಎಂದರೆ ಯಾವುದು?

ಉಪನಿಷತ್—ಹೃದಯಮೇವ ಸಮ್ರಾಳಿತಿ ಹೋವಾಚ | ಹೃದಯಂ ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಾಯತನಮ್ | ಹೃದಯಂ ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಹೃದಯೇ ಹೈನ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ ಭವಂತಿ | ಹೃದಯಂ ನೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ನೈನಂ ಹೃದಯಂ ಜಹಾತಿ | ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನಂ ಭೂತಾನ್ಯಭಿಕ್ಷರಂತಿ | ದೇವೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾನಸ್ಯೇತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಏತದುಪಾಸ್ಮೇ | ಹಸ್ತ್ಯೈಶಭಂ ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮೀತಿ ಹೋವಾಚ ಜನಕೋ ನೈದೇಹಃ | ಸ ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಪಿತಾ ಮೇಽನುನ್ಯತ ನಾನನುಶಿಷ್ಯ ಹರೇತೇತಿ |

ಇತಿ ಷಡಾಚಾರ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

‘ರಾಜನೇ! ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದೇಶ ಅಗ್ರೇಶ ಮೂಲೇಶ ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವ ಹೃದಯ ಎಂಬ ದೇಶರೀನ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸ್ಥಿತಿಕಾರಣ. ಏಕೆಂದರೆ ರಾಜನೇ! ಹೃದಯವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಪ್ರಾದೇಶರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲ ಚೇತನಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ಮೂಲೇಶರೂಪಿ ಹೃದಯನು ಎಲ್ಲಾ ಚೇತನಗಳಿಗೆ ಸದಾ ಆಧಾರ. ಅಗ್ರೇಶರೂಪಿಯಾದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಚೇತನಗಳೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಹೃದಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನನ್ನು ಹೃದಯನಾಮಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಕೈ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ತನಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದಿ ಧಾಮತ್ರಯಗಳತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಕಿರಿಯಿರಾದ ಮುಕ್ತರು ಎಲ್ಲರೂ ಅವನ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ’. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿದಾಗ ‘ಸಾವಿರ ಆನೆ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದು ವಿದೇಹ ರಾಜನಾದ ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು. ‘ಅದರೆ ನಾನಿನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಉಪದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣ ಉಪದೇಶಿಸದೆ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ನಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ’ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸದಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ ಭವಂತಿ ವಿಶೇಷಶೋಭಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ ಸುಸ್ತು |

ಅನುವಾದ—ಜೀತನಗಳು ಹೃದಯನಾಮಕವಾದ ಒಂದು ಭಗವದ್ರೂಪದ ಅಧಾರವನ್ನು ಸದಾ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೃದಯ ನಾಮಕವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಭಗವದ್ರೂಪದ ಅಧಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ.

ನಿವರಣೆ—‘ಹೃದಯಂ ಪೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಅಧಾರವಾದ ಎರಡು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ದೇವಲಿಟ್ಟಿವೆ, ಎಂಬುದನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತೇ ‘ಹೃದಯೇ ಹ್ಯೇವ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ ಭವಂತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸಲು ‘ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹೃದಯೇ ಸರ್ವಶೋ ವ್ಯಾಪೀ ಪ್ರಾದೇಶಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಜೀವಾನಾಂ ಸ್ಥಾನಮುದ್ದಿಷ್ಟಃ ಸರ್ವದೈವ ಸನಾತನಃ |

ಹೃತ್ಕರ್ಣಕಾಮೂಲಗತಃ ಸ್ವಾಂಗುಷ್ಠಾಗ್ರ ಪ್ರಮಾಣಕಃ |

ಮೂಲೇಶ ಇತಿ ನಾಮಾಸ್ಥಿನ್ ಸರ್ವೇ ಜೀವಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ |

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರೇ ಪುರುಷೇ ಕರ್ಣಕಾಗ್ರಸ್ಥಿತೇ ಹಠಾ |

ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಸುಷುಪ್ತೌ ತು ಪ್ರಬುದ್ಧಂತೇ ತತಸ್ತಥಾ |

ಸೋಽಯಂ ತ್ರಿರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ ಹೃದಯಾಖ್ಯಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಇತಿ ಚ |

ಸ್ಥಾನಮಾಯತನಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಧಾರಕಃ ಪುನಾನ್ |

ಇತಿ ಚ |

ಇತಿ ಷಡಾಚಾರ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ |

ಅನುವಾದ—‘ಹೃದಯಂ ಪೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಾಯತನಂ’ ಎಂದರೆ ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರಾದೇಶ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ಪ್ರಾದೇಶನಾಮಕನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಜೀವರಿಗೆ ಸದಾ ಸ್ಥಾನ ಸೇನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೃದಯಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನ ಒಡದಲ್ಲಿ ದೆಬ್ಬಿಟ್ಟಿರುವ ತುದಿಯಷ್ಟು ಪರಿಮಾಣದಿಂದಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂಲೇಶ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವನನ್ನು ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಆಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೃದಯಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟಿನ ಪರಿಮಾಣದಿಂದಿರುವ ಅಗ್ರೇಶನಾಮಕ ತ್ರಿಹರಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಗಾಢ ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಂದಲೇ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಭಗವಂತನು ಹೃದಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪನು ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ್ಥಾನವು ಆಯತನ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಧಾರಕಪ್ರರುಷನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಷಡಾಚಾರ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಯಾಜ್ಞ ವಲ್ಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಜನಕ ಮಹಾರಾಜನ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಜನಕೋ ಹ ನೈದೇಹಃ ಕೂರ್ಚಾದ್ ಉಪಾವಸರ್ಪನ್
ಉನಾಚ | ನಮಸ್ತೇಽಸ್ತು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಅನು ಮಾ ಶಾಧಿ ಇತಿ | ಸ
ಹೋನಾಚ | ಯಥಾ ನೈ ಸಮ್ರಾಡ್ ಮಹಾಂತನುಧ್ವಾನಮ್ ಏಷ್ಯನ್
ರಥಂ ನಾ ನಾನಂ ನಾ ಸಮಾದದೀತ ಏವಮೇವ ಏತಾಭಿರುಪನಿಷದ್ಭಿಃ
ಸಮಾಹಿತಾತ್ಮಾಽಸಿ | ಏವಂ ವೃಂದಾರಕ ಆಡ್ಯಃ ಸನ್ ಅಧೀತವೇದ
ಉಕ್ತೋಪನಿಷತ್ ಇತೋ ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಃ ಕ್ಷ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ ಇತಿ | ನಾಹಂ
ತದ್ ಭಗವನ್ ನೇದ ಯತ್ರ ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ಇತಿ | ಅಥ ನೈ ತೇಹಂ
ತದ್ ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಯತ್ರ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ ಇತಿ | ಬ್ರವೀತು ಭಗವಾನ್ ಇತಿ |

ವಿದೇಹರಾಜನಾದ ಜನಕನು ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ಇಳಿದು ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ನಿಮಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.
ನನಗೆ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅವರು
ಹೇಳಿದರು 'ರಾಜನೇ! ದೀರ್ಘವಾದ ದಾರಿಯನ್ನು ಕೈಮಿಡಲು ಹೇಗಾಗುವ ನಿಮಗೆ

ಅನುನಾದ—ರಾಜನು ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡಲು, ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ಇಳಿದು ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಹೇಳಿದನು.

ನಿವರಣೆ—ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ನಿಯಾಮಕತ್ವವು ರಾಜನಿಗೆ ವಿಶೇಷೋಪಾಸನಾಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ ದೇವತೆಗಳೇ ಮಾಡಬೇಕಾದುದು. ಒಂದೊಂದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮನುಷ್ಯರದು. ರಾಜನಿಗೆ ಉಪಾಸನಾಯೋಗ್ಯ ಪ್ರಮೇಯ ಬೇರೆ ಇದೆ. ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ರಾಜ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರನ್ನು ಉಪಸತ್ತಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯತ್ ಸ್ವಾತ್ಮನಾ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಮುಕ್ತೌ ತದುಪಾಸ್ಯೈವ ಮುಕ್ತಿ-
ಭಗವತೀತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಪೃಚ್ಛತಿ |

ವೃಂದೈಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತಮುಕ್ತಾತ್ವ ವೃಂದಾರಕ ಇತಿ ಸ್ತೂತಃ |

ಇತಿ ಚ ಸಾದ್ವೇ |

ಅನುನಾದ—ಸಾಧಕನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನೋ ಆ ರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಸನಾಯೋಗ್ಯ ಯಾವುದೆಂದು ಕೇಳದೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವ ಭಗವದ್ರೂಪ ಯಾವುದೆಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಜನಕನನ್ನು ಕೇಳಿದುದು ಅಸಂಗತ ದೇವನಲ್ಲ. ವೃಂದಾರಕ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಯೆಂಬುದು ರೂಢಿಯ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಜನಕನು ದೇವತೆಯಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವೃಂದಾರಕ ರಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೃತ್ಯ ವರ್ಗವನ್ನು ಅತಿರಯವಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವವನೆಂದರ್ಥ' ಎಂದು ಪದ್ಮಪ್ರರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರನಾನುಕ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಇಂಧೋ ಹ ನೈ ನಾಮೈಷ ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಕ್ಷನ್
ಪುರುಷಃ | ತಂ ನಾ ಏತಮಿಂಧಂ ಸಂತಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋ-
ಕ್ಷೇಣೈವ | ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದೃಷಃ |

ವಿಶ್ವರ ಒಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನೆಯ ಪರಮಪುರುಷನೇ ನಿನ್ನಂಥ ರಾಜರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವ ಭಗವದ್ರೂಪ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ್ದರಿಂದ ಇಂಥ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಸುರರು ತಿಳಿಯದಾರದೆಂಬ

ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಭಗವದ್ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಇಷ್ಟಪಡುವರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಮಗಳಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸುವುದನ್ನು ಇಷ್ಟಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೈತದ್ ನಾಮೇಷ್ವಕ್ಷಿಣಿ ಪುರುಷರೂಪಮ್ ಏಷಾಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ವಿರಾಟ್ | ತಯೋರೇಷ ಸಂಸ್ತಾವೋ ಯ ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶಃ | ಅಥ ಏನಯೋರೇತದನ್ತಂ ಯ ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯೇ ಲೋಹಿತಹಿಂಠಃ | ಅಥ ಏನಯೋರೇತತ್ ಸ್ರಾವರಣಂ ಯದೇತದಂತರ್ಹೃದಯೇ ಜಾಲಕಮಿವ | ಅಥ ಏನಯೋರೇಷಾ ಸೃತಿಃ ಸಂಚರಣೇ ಯಾ ಏಷಾ ಹೃದಯಾದೂರ್ಧ್ವಾ ನಾಡ್ಯುಚ್ಚರತಿ | ಯಥಾ ಕೇಶಃ ಸಹಸ್ರಧಾ ಭಿನ್ನ ಏವನುಸ್ಯ ಏತಾ ಹಿತಾ ನಾನು ನಾಡ್ಯಃ ಅಂತರ್ಹೃದಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವಂತಿ | ಏತಾಭಿರ್ವಾ ಏತದಾಸ್ರವತಿ | ತಸ್ಮಾದೇಷ ಪ್ರವಿನಿಕ್ತಾಹಾರತರ ಇನ್ಯೇನ ಭವತ್ಯಸ್ಮಾಚ್ಛಾರೀರಾದಾತ್ಮನಃ |

ಈ ಎಡಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷಾಕಾರದ ಪ್ರತಿಮೆ ವಿರಾಟ್‌ನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ. ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪತ್ನಿ. ಕಿವಿ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಾಗ ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ ಕೇಳಿಬರುವಂತೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿಯೇ ಈ ವಿರಾಟ್ ಇಂದ್ರರ ಸ್ತುತಿ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಪಾದ ಹೃದಯಕಮಲವೇ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುವ ಸ್ಥಾನ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಮಾಲೆಯಂತೆ ಇರುವ ವಪೆಯು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ವಸ್ತ್ರ. ಹೃದಯದ ಮೇಲೆ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದವರೆಗೆ ಸಾಗುವ ನಾಡಿಯು ಇವರಿಬ್ಬರ ಸಂಚಾರ ಮಾರ್ಗ. ಒಂದು ಕೂದಲು ಸಾವಿರವಾಗಿ ವಿಭಾಗ ಹೊಂದಿದಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಜೀವಾತ್ಮನ ಹೃದಯದೊಳಗೆ ಹಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸಾವಿರ ನಾಡಿಗಳು ಹರಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಜೀವನು ಉಣ್ಣುವ ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಅಗೋಚರವಾದ ಗಂಧರಸಾದಿ ಸಾರಭಾಗವು ಈ ನಾಡಿಗಳಿಂದ ಹರಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ. ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲ ಆಹಾರ ಉಂಡರೂ, ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಆಹಾರವನ್ನೇ ಉಣ್ಣುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜೀವರಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಆದಾರವುಳ್ಳವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ರಾಜ್ಞಂ ಹೃದಯಸಂಸ್ಥೋ ಯ ಇಂದ್ರೋ ನಾಮ ಜನಾರ್ದನಃ | ಸ ಇಂದ್ರೇ ಚ ಯಮೇ ಚೈವ ಸ ಪ್ರಾಪ್ನೋ ಮುಕ್ತರಾಜಭಿಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತೇಷಾನುಸಾಸ್ಯಃ ಸಃ ವಿರಾಣ್ ನಾನು ತದಾಶ್ರಯಾ |

ಶ್ರೀಸ್ತಯೋಃ ಸ್ತುತಿರೇಷಾ ಹಿ ಪ್ರಾಣೇನ ಕ್ರಿಯತೇ ಸದಾ |
 ಕರ್ಣಾ ಪಿಧಾಯ ಯಾ ಜ್ಞೇಯಾ ಸರ್ವವೇದಾತ್ಮಿಕಾ ಹಿ ಸಾ |
 ಕಾಶನಾತ್ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಮಾಕಾಶ ಇತಿ ಸಾ ಸ್ತುತಿಃ |
 ಜಾಗ್ರತಾಂ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಸ ವಿಷ್ಣುರ್ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಗಃ |

ಅನುವಾದ—ರಾಜರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಹರಿಯು ಇರುವನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಯಮನಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಮುಕ್ತ ರಾಜರು ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಭಗವದ್ರೂಪ ಇದೇ. ಹೀಗೆ ರಾಜರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಭಗವಂತನ ರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಇಂಥನು ರಾಜರಿಂದ ಉಪಾಸಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಈ ಇಂಥನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ವಿರಾಟ್ ಎನ್ನುವವಳು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ಸದಾ ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿಯೇ ಇವರ ಸ್ತುತಿ. ಎರಡು ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದಾಗ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದು ಸಮಗ್ರವೇದಾರ್ಥಗರ್ಭಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಇದು ಗೋಚರವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆಕಾಶ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತರೂಪಾಸನೆಯೋಗ್ಯರಾದ ರಾಜರು ತಮ್ಮ ಹೃದಯದೊಳಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪವೇ ರಾಜರಿಗೆ ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂದಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಚೀ ದಿಕ್ ಪ್ರಾಂಚಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ದಕ್ಷಿಣಾ ದಿಕ್ ದಕ್ಷಿಣಾಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ಪೃತೀಚೀ ದಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಂಚಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ಉದೀಚೀ ದಿಕ್ ಉದಂಚಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ಉರ್ಧ್ವಾ ದಿಕ್ ಉರ್ಧ್ವಾಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ಅರ್ವಾಚೀ ದಿಕ್ ಅರ್ವಾಂಚಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ಸರ್ವಾ ದಿಶಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ | ಸ ಏಷ ನೇತಿ | ನೇತಿ | ಆತ್ಮಾ ಅಗ್ರಹ್ಯೋ ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇ | ಅಶೀರ್ಯೋ ನ ಹಿ ಶೀರ್ಯತೇ | ಅಸಂಗೋ ನ ಹಿ ಸಜ್ಜತೇ | ಅಸಿತೋ ನ ವ್ಯುಥತೇ | ನ ರಿಷ್ಯತಿ ಅಭಯಂ ನೈ ಜನಕ ಪ್ರಾಪ್ತೋಽಸೀತಿ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಸ ಹೋನಾಚ ಜನಕೋ ವೈದೇಹಃ | ಅಭಯಂ ತ್ವಾಗಚ್ಛತಾದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಯೋ ನೋ ಭಗವನ್ ಅಭಯಂ ನೇದಯಸೇ | ನಮಸ್ತೇಽಸ್ತು | ಇಮೇ ವಿದೇಹಾಃ | ಅಯಮಹಮುಸ್ಮಿ |

ಇತಿ ಕೂರ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

‘ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅವರ

ಪತ್ನಿಯರು ಆ ಇಂದ್ರನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೇವಕರು. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಯಮ ನಿರ್ಯುತಿ ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇವಕರು. ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವರುಣ ವಾಯು ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇವಕರು. ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸೋಮ ಈಶಾನ ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇವಕರು. ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಚತುರ್ಮುಖ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇವಕರು. ಕೆಳ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಶೇಷ ಕಾಮ ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ಕೆಳ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇವಕರು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್‌ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಸೇವಕರು. ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಶ್ರೀದೇವಿಯಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಕಾಲದಿಂದ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾಗದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದ ರೂ ಪ್ರಪಂಚದ ದೋಷಗಳ ಅಪವಿಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ದೋಷಲೇಪವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ದೇವಿ ಎಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವಿವಿದೆ, ನಾಶವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಜನಕ! ನೀನು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸದಾ ಅಭಯಪ್ರದನಾದ ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವಿ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. ವಿದೇಹರಾಜ ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು 'ಪೂಜ್ಯ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಹೀಗೆ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸದಾ ಅಭಯ ಪ್ರದನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿರುವ ನಿಮಗೆ ಆ ಅಭಯಪ್ರದನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ತೃಪ್ತಿ ಉಂಟು ಮಾಡಲಿ. ನಾವೇನೂ ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರ ಮಾಡಲಾರೆವು. ನಿಮಗೆ ಸಮಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇನ್ನೇನು ಕೊಡಲಿ? ನನ್ನ ಈ ಇಡೀ ವಿದೇಹರಾಜ್ಯ ನಿಮ್ಮದು. ನಾನು ನಿಮ್ಮ ದಾಸ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವದಿಶೀಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸಭಾರ್ಯಾ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ |
ಯನುರಾಕ್ಷಸೌ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾಂ ವರುಣೋ ವಾಯುರೇನ ಚ |
ಪಶ್ಚಿಮಸ್ಯಾಂ ಉತ್ತರಸ್ಯಾಂ ಸೋಮೇಶಾನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ |
ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಧಾನವಾಯುಶ್ಚ ತಥೋರ್ಧ್ವಾಯಾಂ ದಿಶಿ ಸ್ಥಿತಾ |
ಅಧರಾಯಾಂ ಶೇಷಕಾಮೌ ಸಭಾರ್ಯಾಃ ಸರ್ವ ಏವ ಚ |
ಏಕೈಕಸ್ಯಾಂ ಹಿ ಚತ್ವಾರೋ ನೇತೃತ್ವಾತ್ ಸ್ವಾಣನಾಮಕಾಃ |

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿನುತೇಶ್ವರೈನ ಸ್ವಾಣಾ ಇತ್ಯೇನ ಶಬ್ದತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಅಪನಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಅಗ್ನಿಗಳೂ ಅವರ ಪುತ್ರರು ಸೇವಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಹಿತರಾದ ಯಮ ನಿರರ್ಪಣಿಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಹಿತರಾದ ಸೋಮ ಈಶಾಸರು, ಉರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಹಿತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಾಯುಗಳು, ಕೆಳ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಹಿತರಾದ ಶನಿ ಕಾಮರು, ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವರಂತೆ ಸೇವಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆವರಣರೂ ಜೀವರಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿನುತೇಶ್ವರೈನಿಂದಲೂ ರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾದ್ ಯದಭಿಯನುಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ವಾಸ್ತಂ ತದೇನ ತನ ತೃಪ್ತಯೇಽಸ್ತು | ನಾನೈದ್ ವಯಂ ಪ್ರತ್ಯುಪಕರ್ತುಂ ಶಕ್ನುಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | 'ಸ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವಕೃತೇನ ತುಷ್ಯೇತ್' ಇತಿವತ್ | ಇಂಧೋ ದೀಪ್ತಃ |

ಅನುವಾದ—ಆತ್ಮಾರಾಮರಾದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಂಧ ಮುನಿಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ದರ್ಶನದಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತಿ. ಆದರೂ ನಿಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಮಗೆ ಲಭಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತಾಭಯಪ್ರದನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಿಮಗೆ ತೃಪ್ತಿ ಉಂಟುಮಾಡಲಿ ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಜನಕ ಮಹಾರಾಜ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ನಾವು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—'ಆ ಭಗವಂತನು ತಾನು ನನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮದಿಂದ ತಾನೆ ತೃಪ್ತನಾಗಲಿ' ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವಪ್ರಸಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಾನೇನೂ ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರ ಮಾಡಲಾರೆವು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸ್ಪಷ್ಟ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಎಂದರೆ ಉಜ್ವಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಭೋಗಸ್ಯ ಭೋಕ್ತೇಶೋ ಜೀವಸ್ತದ್ಭೋಗ ಭುಜ್ ನ ತು |

ವಿನಿತ್ತ ಭುಗಿನಾತೋಽಸೌ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಇತಿ ಪಾದ್ಯೇ |

|| ಇತಿ ಕೂರ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಅನುವಾದ—ಹರಿಯು ಜೀವರು ಅನುಭವಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಹರಿಯು ಅನುಭವಿಸುವುದನ್ನು ಜೀವನು ಅನುಭವಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಹರಿಯು ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಾಹಾರತರ ಇವೆ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಪದ್ಯಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಜೀವರ ಭೋಗಕ್ಕಿಂತ ಹರಿಯ ಭೋಗ ಮೇರೆಯೇ ಅಗಿದುತ್ತದೆ,

ಎಂದು ಹೇಳಲು 'ವಿವಿಕ್ತಭುಕ್' ಎಂಬ ಪದವೇ ಸಾಕು. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇವ ಶಬ್ದವು, ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಯಮ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವರು ಅನುಭವಿಸುವ ಸ್ಥೂಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ತಾನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಸ್ತುತಃ ರೇರದಲ್ಲಿ ಜೀವನೋಪವಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನು.

ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚಕ್ಷುಃ ಸ್ಪರ್ಶನಂ ಚ ರಸನಂ ಘ್ರಾಣಮೇವ ಚ |

ಅಧಿವ್ಯಾಯ ಮನಶ್ಚಾಯಂ ವಿವಯಾನುಪಸೇವತೇ ||

ಎಂಬ ಗೀತಾವಚನಾನುಸಾರ ಜೀವಭೋಗ್ಯ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಆ ಅನ್ನದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವಾಗೋಚರವಾದ ಸಾರಭಾಗವನ್ನೂ ಬಿಡದೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅನುಭವಿಸುವುದರಿಂದ, ಆ ಭಾಗ ಜೀವನಿಗೆ ಆಹಾರವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರವಿಕ್ತಾದಾರತರ ಇವ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕೊರ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಅನಸ್ಥಾತ್ರಯ ಸ್ವರ್ಗ ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನೇ ಜ್ಞಾನಕಾರಣ:

ಉಪನಿಷತ್—ಜನಕಂ ಹ ನೈದೇಹಂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ಜಗಾಮ ಸಮೇನೇನ ವದಿಷ್ಯ ಇತಿ | ಅಥ ಹ ಯಜ್ಞನಕಶ್ಚ ನೈದೇಹೋ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಶ್ಚಾಗ್ನಿ-ಹೋತ್ರೇ ಸಮುದಾತೇ ತಸ್ಮೈ ಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ವರಂ ದದೌ | ಸ ಹ ಕಾಮಪ್ರತ್ಯಮೇನ ವರಂ ವನ್ತ್ರೇ | ತಂ ಹಾಸ್ಮೈ ದದೌ | ತಂ ಹ ಸಮ್ರಾಳ್ ಏನ ಪೂರ್ವಃ ಪಪ್ರಚ್ಛಾ |

ಒಂದು ದಿನ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ವಿದೇಹರಾಜ ಜನಕನ ಜೊತೆಗೆ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರ ಮಾಡುವೆನು ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಅವನ ಒಳಗೆ ತಾವೇ ಹೋದರು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಜನಕ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ ಹೋಮಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿ ಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಆಗ, ತನ್ನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನೂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ತಾವೇ ತನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಜನಕನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಪಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ವರವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅವನು ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ನೀಸಂಕೋಚವಾಗಿ ಕೇಳಲು ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಬೇಡಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಆ ವರವನ್ನೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು 'ಬೇಕಾದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳು' ಎಂದು ದೇಳುವ ಮೊದಲು ರಾಜನೇ ಉತ್ಸುಕತೆಯಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ವರಂ ದತ್ವಾ ರಾಜ್ಞಾ ಸಂವಾದಕಾಮುಕಃ |

ವೈದೇಹನಗರಂ ಪ್ರಾಯಾತ್ ಸಂತೋ ಯಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಲೋಲುಪಾಃ |
ಇತಿ ಸ್ಕಾಂದೇ |

ಅನುವಾದ—ಆದ್ವಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಆಗಾಗ ಬಂದು ಕಾಣುವೆ ನೆಂದು ಜನಕನಿಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಪರಪನ್ನು ಕೊಟ್ಟಮೇಲೆ ಒಂದು ದಿನ ರಾಜನ ಜೊತೆ ಸಂವಾದ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ವಿದೇಹರಾಜನ ನಗರಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಜ್ಜನರು ಶಾಸ್ತ್ರವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಸಕ್ತಿವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಥಾಪಿ ಸಮ್ರಾಳೇನ ಪೂರ್ವಂ ಪಪ್ರಚ್ಛ |

ಅನುವಾದ—ನಿನಗೆ ಬೇಕಾದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳೆಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದ ಬಳಿಕವೇ ಜನಕನು ಕೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೂ ಅವರು ಹಾಗೆ ಹೇಳುವ ಮೊದಲೇ ಉತ್ತರ ಕತೆಯಿಂದ ರಾಜನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಿದನು ಎಂಬುದು ಸಮ್ರಾಡೇವ ಪೂರ್ವಃ ಪಪ್ರಚ್ಛಾ ಎಂಬುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಕಿಂಜ್ಯೋತಿರಯಂ ಪುರುಷ ಇತಿ | ಆದಿತ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸಮ್ರಾಟ್ ಇತಿ ಹೋನಾಚ | ಆದಿತ್ಯೇನೈವಾಯಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಆಸ್ತೇ | ಪಲಯತೇ | ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ | ನಿಪತ್ಯೇತಿತಿ | ಏವಮೇವೈತದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ |

'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಈ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ ಯಾವುದು?' ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು, 'ರಾಜನೇ, ಸೂರ್ಯನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ. ಈ ಸಂಸಾರಿಜೀವನು ತನಗೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಈ ಆದಿತ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಬೇಕಾದ ಕಡೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಬೇಕಾದ ಕಡೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಒಂದಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೇ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ !' ಜನಕನು ಹೇಳಿದ, 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಇದು ಸರಿ'.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಸ್ತಮಿತ ಆದಿತ್ಯೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಕಿಂಜ್ಯೋತಿರೇವಾಯಂ ಪುರುಷ ಇತಿ | ಚಂದ್ರಮಾ ಏವಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭವತೀತಿ | ಚಂದ್ರಮಸ್ಯೈವಾಯಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಆಸ್ತೇ | ಪಲಯತೇ | ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ | ನಿಪತ್ಯೇತಿತಿ ಇತಿ | ಏವಮೇವ ಏತದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ |

'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಆದಿತ್ಯನು ಅಸ್ತಮಿಸಿದಾಗ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವನ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ ಯಾವುದು?' 'ಚಂದ್ರನೇ ಇವನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ. ಜ್ಞಾನ

ಸಾಧನನಾದ ಚಂದ್ರನಿಂದಲೇ ಈ ಜೀವನು ಬೇಕಾದ ಕಡೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಬೇಕಾದಕಡೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರನೇ ಜ್ಞಾನ ಸಾಧನ'. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಇದು ನು'.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಸ್ತಮಿತ ಅದಿತ್ಯೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಚಂದ್ರನುಸ್ಯಸ್ತಮಿತೇ ಕಿಂ-
ಜ್ಯೋತಿರೇನಾಯಂ ಪುರುಷ ಇತಿ | ಅಗ್ನಿರೇನಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭವತೀತಿ |
ಅಗ್ನಿನೈನಾಯಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಆಸ್ತೇ | ಪಲ್ಯಯತೇ | ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ |
ವಿಪರ್ಯತೀತಿ | ಏವಮೇವೈತದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ |

'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತಮಿಸಿದಾಗ, ಚಂದ್ರನು ಅಸ್ತವಾದಾಗ ಈ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವನ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ ಯಾವುದು?' ಅಗ್ನಿಯು ಅಗ ಇವನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ. ಜ್ಞಾನಸಾಧನನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಜೀವನು ಬೇಕಾದ ಕಡೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಬೇಕಾದಕಡೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಇದು ನು'.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಸ್ತಮಿತ ಅದಿತ್ಯೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಚಂದ್ರನುಸ್ಯಸ್ತಮಿತೇ ಶಾಂತೇ ಅಗ್ನಿ ಕಿಂಜ್ಯೋತಿರೇನಾಯಂ ಪುರುಷ ಇತಿ | ನಾಗೇನಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭವತೀತಿ | ನಾಚೈನಾಯಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಆಸ್ತೇ | ಪಲ್ಯಯತೇ | ಕರ್ಮಕುರುತೇ | ವಿಪರ್ಯತೀತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ ವೈ ಸಮ್ರಾಟ್ ಅಪಿ ಯತ್ರ ಸ್ವಃ ಪಾಣೀನಿ ವಿನಿರ್ಜ್ಞಾಯತೇಽಥ ಯತ್ರ ನಾಗುಚ್ಚರತಿ ಉಸೈನ ತತ್ರ ಹ್ಯೇತೀತಿ | ಏವಮೇವೈತದ್ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ |

'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತನಾದಾಗ, ಚಂದ್ರನು ಅಸ್ತನಾದಾಗ, ಅಗ್ನಿಯು ಅರಿದಾಗ ಈ ಸಂಸಾರಿಜೀವನ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ ಯಾವುದು?' 'ಅಗ ಮೂಲೇ ಇವನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ. ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಮಾತಿನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಇವನು ಬೇಕಾದ ಕಡೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಬೇಕಾದಕಡೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜನೇ! ಎಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕೈಯೂ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಕತ್ತಲಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜನರು ಮಾಡು ಕೇಳಿ ಬರುವ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂಲೇ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ'. 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ! ಇದು ನು'.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಸ್ತಮಿತ ಅದಿತ್ಯೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಚಂದ್ರನುಸ್ಯಸ್ತಮಿತೇ

ಶಾಂತೇ ಅಗ್ನೌ ಶಾಂತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಕಿಂಜ್ಯೋತಿರೇವಾಯಂ ಪುರುಷ
ಇತಿ | ಆತ್ಮೈವಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭವತೀತಿ | ಆತ್ಮನೈವಾಯಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾ
ಅಸ್ತೇ ವಲ್ಯಯತೇ | ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ | ವಿಪತ್ಯೇತೀತಿ |

‘ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ, ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತನಾದಾಗ, ಚಂದ್ರನು ಅಸ್ತನಾದಾಗ’
ಅಗ್ನಿಯು ಆರಿದಾಗ, ಮೂಲೂ ಇಲ್ಲದಾದಾಗ ಸುಮುಪ್ಪಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ
ಸಂಸಾರಿಜೀವನ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ ಯಾವುದು?’ ‘ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇವನಿಗೆ ಮುಖ್ಯ
ವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಇವನು ಬೇಕಾದ ಕಡೆ
ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಬೇಕಾದ ಕಡೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ,
ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ’.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮಾ ಭಗವಾನೇವಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ |

ಭಾವೇಭಾವೇಽಪಿ ಸೂರ್ಯಾದೇರ್ಜೀವಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಹಿ |

ಜ್ಯೋತಿಸ್ತಥಾಸ್ಯಭಾವೇ ತು ತಜ್ಜ್ಞೇಯಂ ಹಿ ವಿಶೇಷತಃ |

ಅಸ್ವಾತಂತ್ರಾತ್ಪು ಜೀವಸ್ಯ ದ್ಯೋತಯನ್ ಬುದ್ಧಿಮಸ್ಯ ಸಃ |

ಪುನರ್ತಯತಿ ಸರ್ವೇಶಸ್ತನುಸ್ಯಹಿ ಜನಾರ್ದನಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಆತ್ಮೈವಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ’ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಪರ
ಮಾತ್ಮನಾದ ಪ್ರೇಮರಿಯೇ ಈ ಸಂಸಾರಿಜೀವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರದ ಎಂದು ಅರ್ಥ.
ಎಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಹೊದಲಾದವರು ಇದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜೀವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವೇ
ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಪ್ರದ. ಆದರೂ ಅವರು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಜ್ಞಾನಪ್ರದ
ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಜೀವನು ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾದುದು
ದರಿಂದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಜನಾರ್ದನನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಜೀವನ
ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಷಯಗ್ರಹಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ಕ್ರಿಯಾಲನನ್ನಾಗಿಮಾ
ುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದೂ ದೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕತಮ ಆತ್ಮಾ ಇತಿ | ಯೋಽಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಾಣೇಷು
ಹೃದ್ಯಂತರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಪುರುಷಃ | ಸ ಸಮಾನಃ ಸನ್ ಉಭೌ ಲೋಕೌ
ಅನುಸಂಚರತಿ | ಧ್ಯಾಯತೀವ | ಲೇಲಾಯತೀವ | ಸ ಹಿ ಸ್ವಪ್ನೋ
ಭೂತೈವಂ ಲೋಕನುತಿಕ್ರಾಮತಿ ನೃತ್ಯೋ ರೂಪಾಣಿ |

‘ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಯಾರು?’ ‘ಯಾರು ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೋ ಇಂದ್ರಿಯ
ಗಳ ಮತ್ತೆ ಹೃದಯದ ಒಳಗೆ ಇದ್ದು ಜೀವನ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರೇರಣೆ ಕೊಡುವನೋ,

ಜಡ್ಯಾಣಿಪೂರ್ಣನೋ ಅವನು ಆತ್ಮ. ಅವನು ವಿಕಾರರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಕಪ್ರಕಾರ ನಾಗಿದ್ದು ಜೀವನನ್ನು ಭೂಲೋಕ-ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಗಳಿಗೂ, ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆ-ಸುಷುಪ್ತಿ ವಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಒಯ್ಯುತ್ತ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಿಂದ ಅಲ್ಪ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥ ಗಳ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿಸುವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಅವನದು. ಜೀವನಿಂದ ವಿಷಯ ಸುಖ ವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಿಗೆ ನಿದ್ರೆ ಉಂಟು ಮಾಡಿ, ಬಹು ಪಾಪ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೊಯ್ದು ಪಾಪಕರ್ಮಯುಕ್ತವಾದ ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಪಾರು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ-ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದ್ ಧ್ಯಾಯತೀನಾಸೌ ಧ್ಯಾಯಯನ್ ಜೀವಮಂಜಸಾ |
 ಗೃಹ್ಣಾತೀನ ಗ್ರಾಹಯನ್ ಸ ಜೀವಂ ಸರ್ವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಃ |
 ಸದಾ ವಿಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣೋಸೌ ಸಮಾನೋಸೌ ಸದಾ ಸಮಃ |
 ಅನಿಕಾರಾತ್ ಸಮಾನಃ ಸನ್ ಜೀವನಮಾದಾಯಂ ಸಂಚರೇತ್ |
 ಉಭೌ ಲೋಕೌ ಸ್ವಾಪಕತ್ವಾತ್ ಭೂತ್ವಾಸೌ ಸ್ವಪ್ನನಾನುಕಃ |
 ಇಮಂ ಲೋಕಂ ಜಾಗ್ರದಾಖ್ಯಂ ಮೃತ್ಯುರೂಪಾತ್ಮಕಂ ಸದಾ |
 ಬಹುಸಾಸೈಕಹೇತುತ್ವಾತ್ ತಾರಯೇತ್ ಸ್ವಪ್ನಮಾನಯನ್ |
 ಇಮಂ ಲೋಕಂ ಚ ಭೂರಾಖ್ಯಂ ತಾರಯಿತ್ವಾಂತರಿಕ್ಷಗಮ್ |
 ಜೀವಂ ಕುರ್ಮಾನ್ಮೃತೌ ವಿಷ್ಣುಃ ಭೂಲೋಕಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಮೃತ್ಯುಮಾನಃ |
 ಬಹವೋ ಮೃತ್ಯುನಶ್ಚಾತ್ರ ಮೃತ್ಯೋ ರೂಪಾಣ್ಯತಸ್ತ್ವಯಂ |
 ಸಾಪಹೇತುತ್ವತ್ವಯಂ ಭೂಲೋಕೋ ಮೃತ್ಯುರೂಪಕಃ |
 ಜಾಗ್ರಚ್ಚ ವೃಥಿನೀ ಚೈವ ದ್ಯೌಃ ಸುಷುಪ್ತಿಸ್ತಥೈವ ಚ |
 ಸ್ವಪ್ನಶ್ಚೈವಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಜ್ಞೇಯಾ ಅನೋನ್ಯ ನಾನುಕಾಃ |
 ತದ್‌ದ್ವೈಭವಸ್ರಾಯಿಕಾ ತಸ್ಮಾದುಭೌ ಲೋಕಾವಿತಿ ಶ್ರುತಿಃ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವನಿಂದ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅವನ ಧ್ಯಾನವು ತನ್ನ ಅಧೀನವಾದುದರಿಂದ ತಾನೇ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುವಂತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಭುಗಳೆಲ್ಲರ ಪ್ರಭುವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವರು ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತಾನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂದೂ ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಎಂದರೆ ಜೀವನಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ. ನಿರ್ವಿಕಾರನಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇರುವ ಇವನೇ ಸಮಾನ. ಹೀಗೆ ಸಮಾನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಎರಡು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನು.

ನಿದ್ರಾಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನನಾಮಕನಾದ ಇವನೇ ಜೀವನಿಗೆ ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹಳ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ, ಮೃತ್ಯುರೂಪವಾದ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಿಂದ ದಾಟಿಸುವನು. ಜೀವನನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಮರಣ ಉಂಟಾದಾಗ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೊಯ್ದು, ಭೂಲೋಕದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ದಾಟಿಸುವನು. ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜೀಗಣ ಮರಣ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಮೃತ್ಯುರೂಪವೆನಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುಕಾರಣಗಳು ಬಹಳ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೃತ್ಯೋ ರೂಪಾಣಿ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗ. ಈ ಭೂಲೋಕವು ವಾಪಕಾರಣವಾದುದರಿಂದಲೂ ಮೃತ್ಯುರೂಪವೆನಿಸಿದೆ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಲೋಕವಾಚಕವು ಅವಸ್ಥಾವಾಚಕವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅವಸ್ಥಾವಾಚಕವು ಲೋಕವಾಚಕವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಜಾಗ್ರತ್-ಪೃಥಿವೀ, ದಿವ್-ಸುಮಪ್ತಿ, ಸ್ವಪ್ನ-ಅಂತರಿಕ್ಷ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಪರಾಯ ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಭಾ ಲೋಕಾ ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವು ಲೋಕ, ಅವಸ್ಥಾ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನಾ ಅಯಂ ಪುರುಷೋ ಜಾಯಮಾನಃ ಶರೀರಮುಭಿಸಂಪದ್ಯ ಮಾನಃ ಸಾಪ್ತಭಿಃ ಸಂ ಸೃಜ್ಯತೇ | ಸ ಉತ್ಕ್ರಾನ್ಮನ್ ಪ್ರಿಯಮಾಣಃ ಸಾಪ್ತನೋ ವಿ ಜಹಾತಿ |

ಈ ಹರಿಯು ಜೀವನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ, ಅಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಶರೀರ ಸಂಬಂಧ ಉಂಟುಮಾಡಿ, ಪಾಪಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅವನಿಂದ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಫಲಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಆ ಪಾಪಗಳನ್ನು ತಾನು ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಿಗೆ ಮರಣ ಉಂಟುಮಾಡಿ, ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವನ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಿವ್ವಳಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಸಾರಿಜೀವನು ಹುಟ್ಟಿ, ಅಂದರೆ ಶರೀರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆದು ಪಾಪ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮರಣಹೊಂದಿ, ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಪಡೆದು ಪಾಪಗಳನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸನಾ ಅಯಂ ಜಾಯಮಾನಃ ಇತಿ ಚ ದ್ವ್ಯಾಶ್ರಯಾ ಶ್ರುತಿಃ | ಯಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿರಯಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ಪರಾಮೃಶ್ಯತೇ ತಥಾ | ಯದಾ ತು ಭಗವಾನುಕ್ತಸ್ತದಾ ಸ್ನಾತಂತ್ಯೃತೋ ವಿಭುಃ | ಪ್ರಿಯಮಾಣೋ ಜಾಯಮಾನಃ ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ತನ್ನಿಯಾಮಕಃ | ಫಲದಾನಾಯ ಸಾಪಾನಾಂ ಗ್ರಹಃ ಸಂಸರ್ಗ ಉಚ್ಯತೇ | ನೋಕ್ಷದಾನೇ ಫಲಾದಾನಾದ್ ವಿಜಹಾತೀತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ | ಜೀವೋಽಪಿ ಮುಕ್ತಿಕಾಲೇ ತು ಹಾತಾ ಸಾಪಸ್ಯ ಕಥ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಸ ಪಾ ಅಯಂ ಜಾಯಮಾನಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಪರಮಾತ್ಮ, ಜೀವ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಜೀವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಯಾರಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರದನೋ ಅವನು ಈ ಮಂತ್ರದ ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾರ್ಥಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವನ ಜನನ ಮುಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಅವನು ವಿದ್ಯೆಯಮಾಣ, ಜಾಯಮಾನ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ವಾಪಗಳ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿ ಅವನನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸುವುದನ್ನೇ ಉಪನಿಷತ್ತು ವಾಪಸಂಗರ್ಗ ಎಂದಿದೆ. ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾಗ ದರಿ ಜೀವನಿಗೆ ಅವನ ವಾಪಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಪವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಜೀವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಜೀವನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ವಶಮಾಡುವಾಗ ವಾಪಗಳನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ನಾ ಏತಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ದ್ವೇ ಏನ ಸ್ಥಾನೇ ಭವತಃ ಇದಂ ಚ ಪರಲೋಕಸ್ಥಾನಂ ಚ | ಸಂಧ್ಯಂ ತೃತೀಯಂ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಂ | ತಸ್ಮಿನ್ ಸಂಧ್ಯೇ ಸ್ಥಾನೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಏತೇ ಉಭೇ ಸ್ಥಾನೇ ಪಶ್ಯತೀದಂ ಚ ಪರಲೋಕಸ್ಥಾನಂ ಚ | ಅಥ ಯಥಾಕ್ರಮೋಽಯಂ ಪರಲೋಕಸ್ಥಾನೇ ಭವತಿ ತನಾಕ್ರಮನಾಕ್ರಮ್ಯ ಉಭಯಾನ್ ಪಾಪ್ಮನ ಆನಂದಾಂಶ್ಚ ವಶ್ಯತಿ | ಸ ಯತ್ರ ಪ್ರಸ್ಥಪಿತಿ ಅಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸರ್ವಾನತೋ ಮಾತ್ರಾ-ಮುಪಾದಾಯ ಸ್ವಯಂ ನಿಹತ್ಯ ಸ್ವಯಂ ನಿರ್ಮಾಯ ಸ್ವೇನ ಭಾಸಾ ಸ್ವೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಪ್ರ ಸ್ಥಪಿತಿ | ಅತ್ರಾಯಂ ಪುರುಷಃ ಸ್ವಯಂಜ್ಯೋತಿ-ರ್ಭವತಿ |

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಎರಡೇ ಸ್ಥಾನಗಳು, ಭೂಲೋಕ ಹುತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ. ಜಾಗ್ರತ್ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ. ಸಂಸಾರ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷ. ಮೂರನೆಯದಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು, ಭೂಲೋಕ-ಸ್ವರ್ಗಗಳ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವಪ್ನವು ಜಾಗ್ರತ್-ಸುಷುಪ್ತಿಗಳ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಯ ಸಂಸಾರ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಸಂಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಭೂಲೋಕ-ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಸ್ವಪ್ನವೆಂಬ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಜಾಗ್ರತ್-ಸುಷುಪ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಎಂಬ ಸಂಧಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಸಂಸಾರ ಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸುಷುಪ್ತಿ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತು, ಜೀವನು ಜಾಗ್ರದವನ್ನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳ ಫಲವಾದ ದುಃಖಗಳನ್ನೂ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಅನುಭವಿಸುವ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಗಳನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗು

ವಾಗ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತು, ಜೀವನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ವಾಪಕರ್ಮಗಳ ಫಲವಾದ ದುಃಖಗಳನ್ನೂ, ಸ್ವರ್ಗದ ಸುಖಗಳನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರುವ ವಾಪ ಫಲವಾದ ದುಃಖಗಳನ್ನೂ ಮೋಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪಾ ನಂದವನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಯಾವಾಗ ಈ ಜೀವನ ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತನ್ನೊಳಗೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ತಾನೇ ಅವನನ್ನೂ ಬಾಹ್ಯಕ್ರಿಯಾರಹಿತನನ್ನಾಗಿಸಿ, ತಾನೇ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ವಾಸನಾಮಯವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆದ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಮತ್ತು ಅಂತರಂಗ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ನಿದ್ರೆ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಯಾವಾಗ ಜೀವನ ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೆಳೆದುಕೊಂಡು ತಾನೇ ಅವನನ್ನೂ ಭೂಲೋಕ ವ್ಯಾಪಾರ ರಹಿತನನ್ನಾಗ ಮಾಡಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಭೋಗಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತನ್ನ ಬಾಹ್ಯ ಅಂತರಂಗ ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ-ಸ್ವರ್ಗಸುಖಗಳನ್ನು ನೀಡುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಜೀವನ ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೆಳೆದು ಕೊಂಡು ತಾನೇ ಅವನನ್ನೂ ಸಾಂನಾರಿಕ ವ್ಯಾಪಾರ ರಹಿತನನ್ನಾಗ ಮಾಡಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷ ಸುಖ ನೀಡುವನೋ ಆಗ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಜೀವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರದನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಗವಂತನಿಂದ ಸ್ವಪ್ನ ಸ್ವರ್ಗ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮೋಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ನ ತತ್ರ ರಥಾ ನ ರಥಯೋಗಾ ನ ಪಂಥಾನೋ ಭವಂತಿ | ಅಥ ರಥಾನ್ ರಥಯೋಗಾನ್ ಪಥಃ ಸೃಜತೇ | ನ ತತ್ರಾನಂದಾ ಮುದಃ ಪ್ರಮುದೋ ಭವಂತಿ | ಅಥಾನಂದಾನ್ ಮುದಃ ಪ್ರಮುದಃ ಸೃಜತೇ | ನ ತತ್ರ ವೇಶಾಂತಾಃ ಪುಷ್ಕರಿಣ್ಯಃ ಸ್ರವಂತ್ಯೋ ಭವಂತಿ | ಅಥ ವೇಶಾಂತಾನ್ ಪುಷ್ಕರಿಣ್ಯಃ ಸ್ರವಂತ್ಯಃ ಸೃಜತೇ | ಸ ಹಿ ಕರ್ತಾ |

ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲಿಗೆ ರಥಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕುದುರೆಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾರ್ಗಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವಕರ್ಮಾನುಸಾರ ರಥಗಳನ್ನೂ, ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ, ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಸ್ವರೂಪ ಸುವಿವಾಗಲೀ, ಭೋಗಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸುವಿವಿವಾಗಲೀ, ಅಂತಹ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸುವಿವಿವಾಗಲೀ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ವರೂಪಸುವಿವಿಗಳನ್ನೂ, ಭೋಗಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸುವಿವಿಗಳನ್ನೂ, ಅಂತಹ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸುವಿವಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ವೇದ್ಯಾಗ್ರಹಗಳು, ಸರೋವರಗಳು ನದಿಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇದ್ಯಾಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ, ಸರೋವರಗಳನ್ನೂ, ನದಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕರ್ತಾ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ.

ಸ್ವರ್ಗ ಸುಪ್ತಿ ಪರಲೋಕ ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕಗಳು, ಮುಕ್ತಿನಾಚಕಗಳು:

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವರ್ಗಃ ಸುಸುಪ್ತಿರಿತ್ಯಾಖ್ಯಾ ಮುಕ್ತೇರಪಿ ಯತಃ ಸಮಾ |
ಪರಲೋಕೋ ಯತೋ ಮುಖ್ಯೋ ಮುಕ್ತಿರೇವ ನ ಚಾಪರಃ |
ಅತೋ ದ್ಯುಸುಪ್ತಿನೋಕ್ಷಾಣಾನುಭಿಪ್ರಾಯಾದಿದಂ ವಚಃ |
ಸುಪ್ತಿರಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಸ್ವೇತಿ ನಿಷ್ಕೋರಾಖ್ಯಾ ಸುಖತ್ವತಃ |

ಅನುವಾದ—ಸ್ವರ್ಗ ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು, ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಸ್ವರ್ಗ-ಸುಷುಪ್ತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ದಾಗೆಯೇ ಪರಲೋಕ ಶಬ್ದವೂ ಸ್ವರ್ಗ-ಸುಷುಪ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪರಲೋಕ. ಸ್ವರ್ಗ-ಸುಷುಪ್ತಿಗಳು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಲೋಕ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸುಪ್ತಿಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮುಚನಗಳು ಒಂದೊಂದೂ ಸ್ವರ್ಗ, ಸುಷುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷ ಎಂಬ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸ್ವರ್ಗ, ಸ್ವಾಪ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಕ್ತಿನಾಚಕಗಳು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರ್, ಸ್ವ ಶಬ್ದಗಳು ಸುಖವಾಚಕಗಳಾಗಿದ್ದು ಎಷ್ಟು ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಅವು ಅವನ ಹೆಸರುಗಳು. ಸುಖಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸ್ವಾನವಾದ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗ, ಸ್ವಾಪ ಎನಿಸಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನರಾಗಮನಂ ನಾನು ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ವಿದ್ಯತೇ |
ಪ್ರಲಯೇನುಪ್ರವಿಶ್ಯೈನಂ ಭಗವಂತಂ ಜನಾರ್ದನಮ್ |
ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಜ್ಞಾನಾವಿಲೋಪೇನ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ ಪುನಸ್ತತಃ |
ನ ಚ ಜ್ಞಾನಸುಖಾದೀನಾಂ ತೇಷಾಂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ಲಯೀಽಪಿ ನಾ |
ವಿಶೇಷಃ ಕಶ್ಚಿದಂತಶ್ಚ ಬಹಿಶ್ಚೈವ ರಮಂತಿ ತೇ |

ಅನುವಾದ—ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಪುನರಾಗಮನವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಡ್ಗುಣಸಂಪನ್ನನಾದ ಜನಾರ್ದನನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಜ್ಞಾನ-ಸುಖಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ, ಮುಕ್ತಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಹೊರತು ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಗೂ

ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಒಳಗೂ ಅವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಜ್ಞಾನ ಸುಖ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಳಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೂ ಸುಖವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಾಸಯತ್ಯೇನಮಿತಿ ಸ ಸ್ವಪಿತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಹರಿಃ |
 ಆನಂದಪಾಪಲೋಕಾದೇರ್ಧರ್ಶನಂ ಸ್ವಪ್ನಸುಪ್ತಯೋಃ |
 ಅಸಿ ನಿಷ್ಕೋಃ ಸದೈವಾಸ್ತಿ ನ ಜೀವಸ್ಯ ಕಥಂಚನ |
 ಅತ್ರಾಯಂ ಭಗವಾನ್ನಿಷ್ಣುಜೀವಸ್ಯ ಸ್ವಯಮೇವ ತು |
 ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಶೇಷತೋ ಭೂಯಾನ್ಸೈವಾನ್ಯಜ್ಯೋತಿರತ್ರ ಯತ್ |
 ನ ಹಿ ಜೀವಃ ಸ್ವಯಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಸುಪ್ತಃ ಶಕ್ನೋತಿ ಹಿ ಧ್ರುವಂ |
 ಅತಃ ಸ ನೈವ ಜೀವೋಽಯಂ ಸರ್ವಂ ಪಶ್ಯತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಕ್ |

ಅನುವಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವನಿಗೆ ನಿದ್ರೆ ಬಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿ ನಿದ್ರೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿದೆ. ಆನಂದ-ದುಃಖ, ಭೂಲೋಕ-ಸ್ವರ್ಗ, ಜಾಗ್ರತ್-ಸುಷುಪ್ತಿ, ಸಂಸಾರ-ಮುಕ್ತಿ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ದರ್ಶನವು ಸ್ವಪ್ನ-ಸುಷುಪ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದೆ. ಜೀವನಿಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆತ್ಮವಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದರೆ ಜೀವನು ತನಗೆ ತಾನೇ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರದ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಸುಷುಪ್ತಿ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಬಿಚ್ಚಿಸೇ ಜ್ಞಾನವು. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವತಃ ನೋಡುವ ನಾಮಧ್ಯಾ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೋಡುವವನು ಜೀವನಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಪ್ನೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಸ್ವರ್ಗೇ ವಾ ನ ರಥಾದ್ಯಾಃ ಪುರಾ ಸ್ಥಿತಾಃ |
 ತದೈವ ತತ್ಕರ್ಮಯೋಗ್ಯಾನ್ ನಿರ್ಮೀತೇ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಮ್ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಮಹಾಮೀನಾಂಸಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ನ ತತ್ರ ರಥಾಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯ ಸ್ವಪ್ನವು ಮಾತ್ರ ಹರವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಥ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಮೊದಲು ಇರ ಲಿಲ್ಲ. ಆಗಲೇ ಅಂದರೆ, ಜೀವನನ್ನು ಆ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವನ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ರಥ ಮೊದ

ಲಾದವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ್ವಾಪ್ನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ಜೀವನಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಪಕ್ಷೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಕತಮ ಆತ್ಮೇತಿ ಪ್ರಶೋ ನ ಯುಕ್ತಃ |
ನ ಚ ಜೀವಃ ಸಮಾನಃ ಸನ್ನಿಭೌ ಲೋಕೌ ಸಂಚರತಿ | ಸುಖದುಃಖ
ವಿಶೇಷವತ್ತ್ವಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಆತ್ಮವಾಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ ಮುಂದೆ 'ಕತಮ ಆತ್ಮಾ' ಆತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನು 'ನಾನು' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅದಲ್ಲದೆ ಜೀವನು ಸಮಾನನಾಗಿ ಅಂದರೆ ವಿಕಾರರಹಿತನಾಗಿ ಜಾಗ್ರತ್, ಸುಷುಪ್ತಿ, ಭೂಲೋಕ, ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಸುಖದುಃಖಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಸುಖದುಃಖಾದೇರ್ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಮ್ | “ಯಾಥಾ-
ತಥ್ಯತೋರ್ಥಾನ್ ವ್ಯದಧಾಚ್ಛಾಶ್ಚತೀಭ್ಯಃ ಸಮಾಭ್ಯಃ |” ‘ಅಸತ್ಯಮು-
ಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಮ್ |’ ‘ವೈಧರ್ಮ್ಯಚ್ಛ ನ ಸ್ವಸ್ನಾ-
ದಿನತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ನಚನವಿರುದ್ಧತ್ವಾಚ್ಛ |

ಅನುವಾದ—‘ಸುಖ ದುಃಖಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಅದು ಮಿಥ್ಯಾ’ ಎನ್ನುವ ಆಕ್ಷೇಪ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಸುಖ ದುಃಖ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯಾ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ-‘ಆನಂತಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು’. ‘ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಜಗ-
ತ್ತನ್ನು ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ, ಆಧಾರರಹಿತವೆಂದೂ, ಈಶ್ವರ ರಹಿತವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ’.
• ಅಬಾಧಿತವಿದ್ದು ಸ್ವಪ್ನಕ್ಕಿಂತ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದ ಅನುಭವ ಸ್ವಪ್ನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಂತೆ ಭ್ರಾಂತಿ ಅಲ್ಲ. ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಭಗವ ದ್ವಾಕ್ಯಗಳ ವಿರೋಧವು ಇರುವುದರಿಂದ ಸುಖ ದುಃಖಗಳು ಮಿಥ್ಯೆ ಅಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚೈತನ್ಯಾಸೀದಸ್ತಿ ಭವಿಷ್ಯತೀತ್ಯನುಭವಃ ಕದಾಚಿತ್ ಭವಿಷ್ಯ-
ತೀತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ | ಕಿಂಚಿತ್ಕಾಲಸ್ಥಿರತ್ವ ಮಾತ್ರಸ್ಯ ಶೂನ್ಯವಾದಿ-
ನಾನುಪಿ ಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ ‘ವೈಧರ್ಮ್ಯಚ್ಛ ನ ಸ್ವಸ್ನಾದಿನತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ

ವಚನಂ ವ್ಯರ್ಥಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅತೋ ನ ಕದಾಚಿದಸ್ಯ ನಾಸೀದಸ್ತಿ
ಭವಿಸ್ಯತೀತ್ಯನುಭವೋ ಭವಿಸ್ಯತೀತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯೇಣೈವ ತದ್ ವಚನಮ್ |
ನ ಚ ತಥಾಽನುಭವೇ ಶೂನ್ಯಸ್ಯ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಸ್ಯ ಚ ಕಶ್ಚಿದ್
ವಿಶೇಷಃ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಜಗತ್ತು ಹಿಂದೆ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಈಗ ಇಲ್ಲ, ಮುಂದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ
ಎಂಬ ಅನುಭವವು ಮುಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಬಂದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. 'ಸ್ವಾಪ್ನ ಪ್ರಪಂಚವು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲವೂ ಸ್ಥಿರವಲ್ಲ
ಜಗತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುತ್ತದೆ' ಎನ್ನುವುದೇ ಸೂತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಸ್ವಪ್ನ
ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಇದು ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ
'ವೈಧರ್ಮ್ಯಾಚ್ಛೇನ ಸ್ವಪ್ನಾದಿವತ್' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವವು.
ಅವುಗಳಿಂದ ಶೂನ್ಯವಾದ ನಿರಾಕರಣೆಯಾಗಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತು
ಸ್ವಾಪ್ನ ಪ್ರಪಂಚದಂತೆ 'ಹಿಂದೆ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಈಗ ಇಲ್ಲ, ಮುಂದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬ
ಅನುಭವವು ಎಂದೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಆ ಸೂತ್ರ
ಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿವೆ ಎನ್ನಬೇಕು. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದಿಯು ಶೂನ್ಯವಾದಿ
ಯಂತೆಯೇ ಜಗತ್ತು ಇರಲಿಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅನುಭವ
ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಶೂನ್ಯ ಮತ್ತು ಅನಿರ್ವಚನೀಯಗಳಿಗೆ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ
ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಶೂನ್ಯವಾದಿನಾಂ ತದ್ವಾದಿನಾಂ ಚ ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಶೇಷೋ ಮೋಕ್ಷೇ |
ನ ಚ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಮಸ್ತೀತಿ ವಚನೇನ ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಶೇಷಃ |
ಜ್ಞೇಯಾಭಾವೇ ಜ್ಞಾನಸ್ಯಾಪ್ಯಭಾವಾತ್ | ನ ಹಿ ಜ್ಞೇಯರಹಿತಂ
ಜ್ಞಾನಂ ನಾಮಾಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ |

ಅನುವಾದ—ಶೂನ್ಯವಾದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಮೂಲವಾದ
ವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ
ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಫಲವಾದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ. ಅನಿರ್ವಚ
ನೀಯವಾದಿಗಳು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇದ್ದಾನೆ ಎಂದು
ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಉಭಯವಾದಿಗಳ ನಡುವೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ
ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞೇಯವಿಲ್ಲದ
ಜ್ಞಾನವು ಇದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶೂನ್ಯ
ವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಿದಂತಾಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಸ್ವವಿಷಯಂ ತದಿತಿ ತೇಷಾಂ ಪಕ್ಷಃ | ತದಾ ಕರ್ತೃಕರ್ಮ-
ನಿರೋಧ ಇತಿ ಹಿ ತೇಷಾಂ ನಚನಮ್ | ನ ಚ ಜಾನಾತೀತ್ಯಾದಿ
ಕರ್ತೃತ್ವಂ ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ತೈರಂಗೀಕ್ರಿಯತೇ | ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವಾಂಗೀಕಾರಾತ್ |
ಅತಃ ಶೂನ್ಯವಾದಿನ ಏನ ತೇಽಪಿ |

ಅನುವಾದ—ಮಾಯಾವಾದದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ
ದ್ದರೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಷಯ ಎಂಬುದು ಅವರ ಪಕ್ಷವಲ್ಲ.
ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವೆಂದರೆ ಪರಪ್ರಕಾಶ್ಯ ಅಲ್ಲ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥ. ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದ
ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗೆ ತಾನೇ ವಿಷಯನಾದರೆ ಜ್ಞಾನಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಒಬ್ಬನೇ
ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಒಬ್ಬನೇ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಆಗುವುದು ವಿರುದ್ಧ ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಕಳೇ
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಿಲ್ಲ. ಕರ್ತೃವೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ
ತೀತಿಯಿರುತ್ತಾನೆ, ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿದ್ದವಾದ ಜ್ಞಾನ
ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವರು ಒಪ್ಪಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಕರ್ತೃತ್ವ
ವೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನಾರಯತ್ವ. ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅವರು ನಿರ್ವಿಶೇಷನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರು
ವುದರಿಂದ, ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಹೀಗೆ
ವಿಷಯವೂ ಕರ್ತೃವೂ ಇಲ್ಲದ ಜ್ಞಾನ ಜ್ಞಾನವೇ ಅಲ್ಲ. ಶೂನ್ಯವೇ ಸರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಕೂಡ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳೇ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಪ್ರೋ ಭೂತ್ವಾ ಸ್ವಾಪಕೋ ಭೂತ್ವಾ | ನ ಹಿ ಜೀವೋಽಪಿ ಸ್ವಸ್ಥ
ಏನ ಭವತಿ | ಸ್ವಾಪಂ ನಯತೀತಿ ಸ್ವಸ್ಥ ಇತಿ ಚ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ |

ಅನುವಾದ—ಸ್ವಪ್ರೋ ಭೂತ್ವಾ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಪ ಉಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿ
ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪರಮಾತ್ಮ ಪರವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ.
ಜೀವಪರವೇ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಜೀವನೂ ಕೂಡ ಸ್ವಪ್ನವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ?
ಸ್ವಾಪಂ ನಯತಿ, ಸ್ವಾಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಸ್ವಪ್ನಶಬ್ದದ
ವಿವರಣೆಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರವಾಗಿ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮ
ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಕ್ಲಿಷ್ಟವೆಂದೂ, ಜೀವ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಸುಲಭ
ವೆಂದೂ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜಾಯಮಾನೋ, ಮ್ರಿಯಮಾಣಃ, ಪ್ರಸ್ಥಪತೀತ್ಯಾದಿ ತು 'ಕೃತ್ಯಾ
ನಿವಾಹಂ ತು ಕುರುಪ್ರವೀರಾಃ' 'ತದೇತನ್ನೇ ನಿಜಾನೀಹಿ ಯಥಾಹಂ
ಮಂದಧೀರ್ಹರೇ | ಸುಖಂ ಬುದ್ಧೀಯ ದುರ್ಬೋಧಂ ಯೋಷಾ
ಭವದನುಗ್ರಹಾತ್' 'ಜಜ್ಞೇ ಬಹುಜ್ಞಂ ಪರನಾಭ್ಯುದಾರಂ' 'ದ್ರಷ್ಟು-

ಶ್ವಪ್ನೋ ನಾಸ್ತಿ ಜಿಹ್ವಾ' ಇತ್ಯಾದಿವದಂತರ್ಣತಣಿಚ್ಛೇನ ಭವತಿ |
'ಸ್ವತಂತ್ರ್ಯ ಸ್ನೇಹಯೋರಂತರ್ಣತಣಿಚ್ಛ' ಇತಿ ಹಿ ಸೂತ್ರಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ, ಸಾಯುತ್ತಾನೆ, ನಿದ್ರೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ತಾನೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಸಾಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಲ್ಲ. 'ಕುರುವೀರರು ವಿವಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿ' 'ಹರಿಯೇ! ಮಂದಮುತಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯಾದ ನಾನು ನಿಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸುಖವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ, ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನೀನು ತಿಳಿ'. 'ಬಹಳ ತಿಳಿದವನೂ ಬಿಡಕ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದವನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿದನು' 'ನೋಡುವ ಕಣ್ಣಿಗೆ ನಾಲಿಗೆ ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ; ಪ್ರಯೋಗಗಳಂತೆ ಆಯಾ ಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರೇರಣೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಣಿಚ್ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಂಜಸವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೆಂದರೆ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅರ್ಥಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. 'ಸ್ವತಂತ್ರ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದಾಗ ಣಿಚ್ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು' ಎಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ತನ್ನ ಅಧೀನನಾದವನೂ ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಪಾತ್ರನೂ ಮಾಡಿದ ಕ್ರಿಯೆ ಎಲ್ಲವೂ ತಾನೇ ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ವ್ಯವಹಾರ. ಅದು ಕ್ರಿಯಾಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಸ್ನೇಹವನ್ನೂ ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನಾಗುವುದಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಕಥಂ ಅನ್ಯಥಾ 'ಸ್ವಯಂ ವಿದತ್ಯ ಸ್ವಯಂ ನಿರ್ಮಾಯ' 'ಸ್ರವಂತ್ಯಃ ಸೃಜತೇ ಸ ಹಿ ಕರ್ತಾ' 'ಸ್ವಪ್ನೇನ ಶಾರೀರಮುಭಿಪ್ರದತ್ಯಾ ಸುಪ್ತಃ ಸುಪ್ತಾ-
ನಭಿಚಾಕಶೀತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಯುಜ್ಯತೇ ?

ಅನುವಾದ—ಆತ್ಮಾ ಮತ್ತು ಪುರುಷ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಜೀವಪರವಾದರೆ 'ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಜೀವನನ್ನು ಬಾಹ್ಯಕ್ರಿಯಾರಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಸಿ ವಾಸನಾಮಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ', 'ನದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅವನು ಸರ್ವಕರ್ತಾ' 'ಸುಷುಪ್ತಿಯನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಸ್ವತಃ ಸುಷುಪ್ತಿರಹಿತನಾಗಿ ಸುಪ್ತರನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ? ಜೀವನಿಗೆ ಜೀವನನ್ನು ಬಾಹ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರರಹಿತನನ್ನಾಗಿಸುವ, ವಾಸನಾಮಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ, ನದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ರಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಸರ್ವಕರ್ತನಲ್ಲ. ಜೀವನಿಗೆ ಸುಷುಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾರ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಕ್ತಾರ್ಥೇ ಚ ಸ್ವಪ್ನೇನ ಶಾರೀರಮಿತ್ಯಾದಿ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದ-
ಮಂತ್ರಾಃ ಉಕ್ತಾಃ ಪ್ರಮಾಣತ್ವೇನ | ಈಶ್ವರೋ ಜೀವಸ್ಯ ಭಯಾನಿ
ಪಶ್ಯನ್ ಜಕ್ಷದಿನ ಅಹಸದಿನ |

ಅನುವಾದ—ವಸ್ತುತಃ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸ್ವಪ್ನಾದಿರ್ದರ್ಶನಾದರೂ ಜೀವಪರಮಾತ್ಮ
ರೂಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಜೀವನೂ ಸ್ವಪ್ನಾದಿರ್ದರ್ಶನವೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದು
ಎಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನೇನ ಶಾರೀರಂ ಎಂದು
ಮೊದಲಾದ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಪಾತತಃ ಜೀವಪರವೆಂದು ಕಾಣುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ
ಪರಮಾತ್ಮಪರವೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ‘ಜಕ್ಷದುತೇವಾಪಿ ಭಯಾನಿ ಪಶ್ಯನ್’
ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಜೀವಪರವಲ್ಲ, ಪರಮಾತ್ಮಪರ. ಈಶ್ವರನು ಜೀವನ ಭಯಗಳನ್ನು
ಕಂಡು ನಕ್ಕಂತೆ ತೋರಿಕೊಂಡನು ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ ಸಂಪರಿಷ್ಕೃತಃ’ ‘ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾನ್ವಾರೂಢಃ’
ಇತ್ಯಾದಿಷು ಚಾಭ್ಯಾಸೇನ ಸರ್ವತ್ರ ಭೇದ ಏನ ನಿರ್ದಿಶ್ಯತೇ | ‘ಸುಷುಪ್ತ್ಯು-
ತ್ಕ್ರಾಂತೋರ್ಭೇದೇನ’ ಇತಿ ನಿರ್ಣಯಾತ್ಮಕಂ ಭಗವದ್ವಚನಂ |

ಅನುವಾದ—‘ಸ್ವಪ್ನೇನ ಶಾರೀರಂ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದ
ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಇದೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಶ್ರುತಿಗೆ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ
‘ಜೀವನು ಪ್ರಾಜ್ಞಾತ್ಮನಿಂದ ಆಲಿಂಗಿತನಾಗಿ’, ‘ಜೀವನು ಪ್ರಾಜ್ಞಾತ್ಮನನ್ನು ಮೊತ್ತು
ಕೊಂಡು’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರ ಭೇದವೇ ಪ್ರನಃ ಪ್ರನಃ
ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ‘ಸುಷುಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವ-
ಪರಮಾತ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಜೀವನ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲ’ ಎಂದು
ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರ ಭೇದವನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸರೂ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯಾತ್ಮಕ
ವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚಾವಸ್ಥಾಭೇದೇನ ಜೀವಭೇದೋ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕೋಽಪ್ಯಸ್ತೀ-
ತ್ಯತ್ರ ಕಂಚಿನ್ನಾನಂ | ನ ಹಿ ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥತ್ವ ದ್ವಾವಿತ್ಯಜ್ಞ ಪ್ರಯೋ-
ಗೋಽಪಿ ಕಕ್ಷಿದಸ್ತಿ ಲೌಕಿಕಃ | ನ ಚ ಭ್ರಮಸ್ತದೃಶಃ | ತಸ್ಮಾದ್
ಭಗವಾನೇವಾತ್ರೋಚ್ಯತೇ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವೇನ |

ಅನುವಾದ—‘ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನು ಸುಷುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ
ಅದೇ ಜೀವನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಎಂದು ಅವಸ್ಥಾಭೇದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವ-ಜೀವ ಭೇದವೇ

ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೊರತು ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವಲ್ಲ' ಎನ್ನುವುದೂ ಅಸಂಗತ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಸ್ಥಾಭೇದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವ ಜೀವ ಭೇದವು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾಗಿಯಾದರೂ ಇದ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಏನೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಭೇದವಲ್ಲ? ಅಂತಹ ಭೇದ ವಿದ್ದಿದ್ದರೆ 'ಈಗ ಎಷ್ಟೆ ರವಿರುವ ಹಿಂದೆ ನಿನ್ನೆ ಮಾಡಿದ್ದ ಜೀವರು ಬೇರೆಯೇ ಇಲ್ಲವು' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗ, 'ದ್ವಾಸುಪರ್ಣಾ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದವುಗಳಂತೆ ಪೇದದಲ್ಲಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗವಾದರೂ ಇರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಕೊನೆಯಪಕ್ಷ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಾದರೂ ಇರಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಯಾವ ಲೌಕಿಕ ಮನುಷ್ಯನಿಗೂ ಅಂತಹ ಭ್ರಮೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಮಲಗಿ ಕನಸು ಕಂಡ ವನೂ ಈಗ ಎಚ್ಚತ್ತವನೂ ನಾನೇ ಎಂಬ ಅನುಭವವೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಕರ್ತೃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಭಗವಂತನೇ ಹೊರತು ಜೀವನಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ವೇಶಾಂತಾಃ ವೇಶ್ಯಾಗೃಹಾಃ | ಸುಷುಪ್ತಿಮೋಕ್ಷೋಭಯವಿವಕ್ಷಯೈವ ತದ್ವಚನಮಿತಿ ಭಗವತ್ಸಾಪ್ತುಕ್ತಂ 'ಸ್ವಾಪ್ನಯ ಸಂಪತ್ಕ್ರೋರನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಮಾವಿಷ್ಕೃತಂ ಹಿ' ಇತಿ | ಉಭಯಾಪೇಕ್ಷಮಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಮೋಕ್ಷಸ್ಥಸುಪ್ತಿರಿತ್ಯಸಿ ಮಂದಸ್ಯಾಸಂಕಾ ಸ್ಯಾದತೋ ಮೋಕ್ಷೇ ಸುಪ್ತಿರೇವ ನಾಸ್ತೀತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಮನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಮಿತ್ಯುಕ್ತಮ್ | ನತ್ಯನ್ಯತರ ಏವಾರ್ಥ ಇತಿ | ಜ್ಞಾನೇವಿಕಲ್ಪಾಯೋಗಾತ್ | ಅತೋಽವಸ್ಥಾಶ್ಚ ಲೋಕಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ವಿವಕ್ಷಿತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ವೇಶಾಂತ ಎಂದರೆ ಕೊಳ ಎಂಬ ಪರಕೀಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಿಯಲ್ಲ. ವೇಶ್ಯಾಗೃಹವೆಂದರ್ಥ. ಸುಷುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು 'ಇದಂ ಚ ಪರಲೋಕಸ್ಥಾನಂ ಚ' ಎಂಬ ವಚನಕ್ಕೆ ಇದೆ ಎಂದು 'ಅತೋ ದ್ಯುಃ ಸುಪ್ತಿ ಮೋಕ್ಷಾಣಾಂ' ಎಂಬ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾ ವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭಗವಾನ್ ಪೇದವ್ಯಾಸರೂ ಕೂಡ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ "ಸ್ವಾಪ್ನಯ ಸಂಪತ್ಕ್ರೋರನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಮಾವಿಷ್ಕೃತಂ ಹಿ" ಅಂದರೆ 'ತೀರ್ಣೋ ಹಿ ತದಾ ಸರ್ವಾನ್ ಲೋಕಾನ್ ಹೃದಯಸ್ಯ ಭವತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಮುಕ್ತಿ, ಸುಪ್ತಿಗಳೆರಡನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನಲ್ಲ. ಇದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿ ಸುಪ್ತಿಗಳೆರಡು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ 'ಸ್ವಾಪ್ನಯ ಸಂಪತ್ಕ್ರೋರನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಂ' ಎಂದಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಂ ಎಂದಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸ್ವಾಪ್ನಯಸಂಪತ್ಕ್ರೋರನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಂ ಎಂದೆ

ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಷುಪ್ತಿ ಈ ಎರಡು ವಿವಕ್ಷಿತ ಎಂದು ಮಂದಮತಿಗಳಿಗೆ ಸಂದಯವಂಟಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಂಶಯ ಬಾರದಿರಲೆಂದೂ, ಅಜ್ಞಾನ ನಿಷ್ಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನ ಕಾರ್ಯವಾದ ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅನ್ಯತರಾ ವೇಕ್ಷಮ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ ಹೊರತು ಮುಕ್ತಿ-ಸುಷುಪ್ತಿಗಳಿರದ ರಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿವಕ್ಷಿತ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲ್ಲ. ಯಾವುದಾದ ರೊಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಯಾವುದು ಎಂದು ವಿಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. 'ಅನ್ಯತರ' ಯಾವುದಾರೊಂದು ಎಂದು ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ವಸ್ತು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದೇ ಬಗೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅನೇಕ ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೀರ್ಣೋ ಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಿ ಮೋಕ್ಷವೆರಡೂ ವಿವಕ್ಷಿತವೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸುಷುಪ್ತಾದ್ಯವಸ್ಥೆ ಗಳೂ, ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಲೋಕಗಳೂ, ಮೋಕ್ಷವು ಪ್ರತಿವಾದ್ಯವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತ ವಾಗಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ-ಸರ್ವಾನತಃ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಸರ್ವಾನತಃ ಸರ್ವಜ್ಞಾನಾನ್ಯುಸಾದಾಯ |
ಬಾಹ್ಯಪ್ರಕಾಶೋ ಭೇತ್ಯುಕ್ತೋ ಜ್ಯೋತಿರಾಂತರ ಉಚ್ಯತೇ |
ಸುಖಂ ಸ್ವರೂಪಭೂತಂ ಯದಾನಂದ ಇತಿ ಕಥ್ಯತೇ |
ಮುನ್ಮಾನು ವಿಷಯೋತ್ಕಂ ಯತ್ ಪ್ರಕೃಷ್ಣವಿಷಯಾತ್ ಪ್ರಮುತ್ |
ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಸರ್ವಾನತಃ ಎಂದರೆ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿ ಸುವ ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನೂ ತನ್ನೊಳಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವೇನ ಭಾಸಾ, ಸ್ವೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನವು ಭಾ ಎಂದೂ, ಒಳಗಿನ ಜ್ಞಾನವು ಜ್ಯೋತಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆನಂದ, ಮುದ್, ಪ್ರಮುದ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪಸುಖವು ಆನಂದ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಮುದ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುದ್ ಎಂದು ಹೆಸರು' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನಕಾರಣತ್ವ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ |

ಸ್ವಪ್ನೇನ ಶಾರೀರಮಭಿ ಪ್ರಹತ್ಯಾಸುಪ್ತಃ ಸುಪ್ತಾನಭಿಚಾಕಶೀತಿ |
ಶುಕ್ರಮಾದಾಯ ಪುನರೇತಿ ಸ್ಥಾನಂ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷ ಏಕಹಂಸಃ |

ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜೀವನಿಗೆ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಕನೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ—ಒಂಗಾರದ ಬಣ್ಣದವನೂ, ಮುಖ್ಯ ಹೆಸರೂಪನೂ, ಹಡ್ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನಿಗೆ ಸುಮಪ್ತವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತಾನು ಸುಪ್ತಿರಹಿತನಾಗಿ ಸುಪ್ತರನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಳಿಕ ಆ ಜೀವನನ್ನು ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಪ್ರಾಣಿ ಜಾಗ್ರದ ವಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಿಗೆ ಅವನ ಪ್ರಣ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ತಾನು ಸ್ವಕರ್ಮನಿರ್ಮಿತ ಸ್ವರ್ಗರಹಿತನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಳಿಕ ಜೀವನ ಪ್ರಣ್ಯ ತೀರಿದಾಗ ಅವನನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಿಗೆ ಅವನ ಸಾಧನ ಪೂರ್ತಿಯಾದಾಗ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ತಾನು ಸಂಸಾರಬಂಧ ಮೋಚನರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದ ರಹಿತನಾಗಿ ಅಂಥ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜೀವರನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ ಬಳಿಕ ಬೇರೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಜೀವರನ್ನು ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಶುಕ್ರಂ ಜೀವಮಾದಾಯ |

‘ಶೋಕೇನ ರತ್ಯಾ ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಶುಕ್ರೋ ಜೀವ ಉದಾಹೃತಃ |’

ಇತಿ ಚ |

ರತ್ಯಾನಂದಾ ಪೂರ್ಣನಿತ್ಯಾ ಹಿತಾ ತೇನ ಹಿರಣ್ಮಯಃ |

ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣತಯಾ ವಾಸಿ ವಾಸುದೇವೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ |

ಪ್ರಧಾನ ಹಂಸರೂಪತ್ವಾದೇಕಹಂಸ ಇತಿರೀತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಶುಕ್ರಮಾದಾಯ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಎಂದರ್ಥ. ಶುಕ್ ಶೋಕವನ್ನೂ, ರ ಸುಖವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಶುಕ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪೂರ್ಣವೂ ನಿತ್ಯವೂ ಆದ ರತಿ ಮತ್ತು ಆನಂದಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಹಿರಣ್ಮಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಒಂಗಾರದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಹಿರಣ್ಮಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶ್ರೇಷ್ಠ ಹಂಸರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಏಕಹಂಸ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ವಾಯುದೇವರಿಗೂ ಒಂದು ಹಂಸರೂಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದು ಪರಮಾತ್ಮನದೆ ಆದ ಬೇರೆ ಹಂಸರೂಪ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಧಾನಹಂಸ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಾಣೇನ ರಕ್ಷಣೈವರಂ ಕುಲಾಯಂ

ಬಹಿಷ್ಕುಲಾಯಾದಮೃತಶ್ಚ ರಿತ್ವಾ |

ಸ ಈಯತೇಽಮೃತೋ ಯತ್ರ ಕಾಮಂ

ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷ ಏಕಹಂಸಃ ||

ಹಿರಣ್ಮಯನೂ, ಪೂರ್ಣವಡ್ಡುಣನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಹಂಸರೂಪನೂ, ಅಮೃತನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿನಿಂದ ಮತ್ತು ಜೀವರ ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಕರ್ಮ ನಿರ್ವಿಫಲವಾದ ನಿಶ್ಚಿಹ್ನವಾದ ಅವರ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾ, ಜೀವನ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಶರೀರದ ಹೊರಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನ ಮಾಡಿಸಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಪುನಃ ಜೀವನ ಆ ಅಂಶವನ್ನು ಶರೀರದೊಳಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಇವೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಜೀವನು ಹೊಂದಬೇಕಾದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಇರಲೇಬೇಕೆಂದು ಊಹೆಯಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಂತೇನ ಜೀವಮಾದಾಯ ಕ್ವಚಿದೀಶೋ ಬಹಿರ್ನಯೇತ್ |

ಸ್ವಪ್ನೇಷು ಫಲ್ಲನಂ ಯದ್ವತ್ ಕೃಷ್ಣಃ ಕೈಲಾಸಮಾನಯತ್ |

ವಾಸನಾರೂಪಕಾನ್ ಪ್ರಾಯಸ್ತ್ವಂತರೇವ ಪ್ರದರ್ಶಯೇತ್ |

ಅತೋ ಬಹಿಷ್ಕುಲಾಯಾದಿತ್ಯಪಿ ವಾಜ್ ನ ವಿರುದ್ಧ್ಯತೇ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ದೇವ ಋಷಾದಿ ಉತ್ತಮ ಜೀವನನ್ನು ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುವನು, ಕೃಷ್ಣನು ಅರ್ಜುನನನ್ನು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದಂತೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಾಸನಾಮಯವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒಳಗೇ ತೋರಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶರೀರದ ಹೊರಗೆ ಎನ್ನುವ ಮಾತು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ್ವಸ್ಥಾಂತ ಉಚ್ಚಾವಚಮೀಯಮಾನೋ

ರೂಪಾಣಿ ದೇವಃ ಕುರುತೇ ಬಹೂನಿ |

ಉತೇವ ಸ್ತ್ರೀಭಿಃ ಸಹ ಮೋದಮಾನೋ

ಜಕ್ಷದುತೇವಾಪಿ ಭಯಾನಿ ಪಶ್ಯನ್ ||

ದೇವನು ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸನಾಮಯವಾದ ಆನೆ ಇರುವೆಗಳಂಥ ದೊಡ್ಡ ಸಣ್ಣ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ, ತನಗೆ ಬಹುರೂಪಗಳನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡು

ತ್ತಾಪೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ರೂಪರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಜೊತೆಗೆ ಸಂತೋಷ ಪಡುವವನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಜೀವಾತ್ಮರ ಭಯವನ್ನು ನೋಡಿ ನಗುತ್ತಿರುವವನಂತೆಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಚ್ಚಾವಚೇಷು ರೂಪೇಷು ಪ್ರವಿಶನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಬಹುರೂಪತ್ವಮಾಯಾತಿ ಸ್ವಸ್ಯೇ ಸ ಜಗತಃ ಪ್ರಭುಃ | ಇತಿ ಚ |
ನೋದರೂಪತ್ವತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ತ್ರೀಭಿರ್ನೋದೋ ವಿಡಂಬನಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಜಗತ್ಪ್ರಭುವಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಸ್ಥಾನವನ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಬಹುರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಸುಖರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸುವಿವಾಹವು ದುರಿ ವಿಡಂಬನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅರಾಮಮಸ್ಯ ಸತ್ಯಂತಿ ನ ತಂ ಸತ್ಯತಿ ಕಶ್ಚನ ಇತಿ | ತಂ ನಾಯತಂ ಬೋಧಯೇದಿತ್ಯಾಹುಃ | ದುರ್ಭಿಷಜ್ಯಂ ಹಾಸ್ಯೈ ಭವತಿ ಯಮೇಷ ನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ | ಅಥೋ ಖಲ್ವಾಹುರ್ಜಾಗರಿತದೇಶ ಏವಾಸ್ಯೈಷ ಇತಿ | ಯಾನಿ ಹ್ಯೇವ ಜಾಗ್ರತ್ ಸತ್ಯತಿ ತಾನಿ ಸುಪ್ತ ಇತಿ | ಅತ್ರಾಯಂ ಪುರುಷಃ ಸ್ವಯಂಜ್ಯೋತಿರ್ಭವತಿ | 'ಸೋದಂ ಭಗವತೇ ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮಿ | ಅತ ಉರ್ಧ್ವಂ ವಿನೋಕ್ಷಾಯ ಬ್ರೂಹೀ'ತಿ |

ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಸನಾಮಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರೂ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡದ ಅಯೋಗ್ಯನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾರಿಗೆ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನ ದುರ್ಗತಿಗೆ ಪರಿಹಾರವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಜೀವಾತ್ಮನ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಕಾಲವೂ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯ ಕಾಲವೇ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವಾತ್ಮರ ಎಚ್ಚರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಸ್ತು ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೋ ಅದೇವನ್ನೂ ಅವರ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವತಃ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿದ್ದು ಜೀವಾತ್ಮರ ಈ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಯಂಜ್ಯೋತಿ, ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನ ರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. 'ಪುರುಷ ರಾದ ತಮಗೆ ಸಾವಿರ ಅನೇ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಉತ್ತಮ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ' ಎಂದು ರಾಜನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಸ್ಯ ಮೃತಿಕಾಲೇ ಚ ಸ್ವಪ್ನಕಾಲೇ ಚ ಕೇಶವಃ |
 ಏವಂವಿಧಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ವಾಣೋಽಪಿ ನ ದೃಶ್ಯತೇ |
 ತಥಾ ಜಾಗರಿತೇ ಸುಪ್ತೌ ಮುಕ್ತೌರೇವ ತು ದೃಶ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವಾತ್ಮರ ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವಪ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಜಾಗ್ರತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅವರಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಥಾಪಿ ನಾಯತೇಭ್ಯಸ್ತಂ ಜ್ಞಾನೀ ಬ್ರೂಯಾದ್ ಜನಾರ್ದನಂ |
 ಯಸ್ಯ ಗೋಚರತಾಂ ನಿಷ್ಣುಃ ಕದಾಚಿನ್ನ ಪ್ರಪದ್ಯತೇ |
 ತಸ್ಯಾಯತಸ್ಯ ಸಾಪಸ್ಯ ಭೇಷಜಂ ನ ಹಿ ವಿದ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಆದರೂ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡದ ಆಯೋಗ್ಯ ಜೀವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಿಯು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಬಾರದು. ವಿಷ್ಣು ಯಾರಿಗೆ ಒಮ್ಮೆಯಾದರೂ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡದ ಪಾಪಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಔಷಧಿಯೇ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸುಪ್ತಿ ಕಾಲೋಽಪ್ಯಯಂ ನಿಷ್ಕೋಃ ಸದಾ ಜಾಗರಿತಾತ್ಮಕಃ |
 ಯಾನಿ ಜಾಗರಿತೇ ಪಶ್ಯೇತ್ ತಾನಿ ಸುಪ್ತೇಽಪಿ ಪಶ್ಯತಿ |
 ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಅನುನಾದ—ಷಡ್ಗುಣಸಂಪನ್ನನಾದ ವಿಷ್ಣು ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮರ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲವೂ ಅವನ ಜಾಗ್ರತ್ ಕಾಲವೇ ಆಗಿದೆ. ಜೀವಾತ್ಮನು ಜಾಗ್ರತ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ನೋಡುವನೋ ಅದನ್ನು ಅವನ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿತ್ಯಾನನ್ಯಪ್ರಕಾರತ್ವೇಽಪ್ಯನ್ಯಜ್ಞೋತಿರ್ಯದಾ ಭವೇತ್ |
 ತದಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಶಂಯೋಽಜ್ಞಾನಾಮಿತ್ಯತ್ರೇತಿ ನಿಶೇಷಣಂ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲೂ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜ್ಞಾನದಾತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನದಾತ ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬೇರೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಜ್ಞಾನದಾತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜ್ಞಾನದಾತ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬುದರ ಅಜ್ಞಾನವಾಗಲಿ, ಸ್ವತಂತ್ರಜ್ಞಾನದಾತ ವಿಷ್ಣುವೋ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯಾದಿಗಳೋ ಎಂಬ

ಸಂಶಯವಾಗಲಿ, ಅದಿತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜ್ಞಾನದಾತರೆಂಬ ಭ್ರಮೆಯಾಗಲೀ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗಬಹುದು. 'ಅತ್ರ' ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ಕೊಟ್ಟು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಜ್ಞಾನದಾತರೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜ್ಞಾನದಾತ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವಸ್ಥಾನಸ್ಥಾಯಾಂ ಜಾಗರಿತತ್ವೇತ್ಯೇತಿ ವಿಶೇಷಣಂ
ನ್ಯರ್ಥಮ್ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಪಿ ಮೋಕ್ಷಾಯೈವ ಭವತಿ | ಅತ ಉರ್ಧ್ವಂ
ವಿಶಿಷ್ಟ ಮೋಕ್ಷಾಯ ಬ್ರೂಹಿ |

ಸ್ವಯೋಗ್ಯಭಗವದ್ವಿಷ್ಣೇ ಸರ್ವೈರ್ಮುಕ್ತಿರವಾಪ್ಯತೇ |
ಪುನರ್ಜ್ಞಾನಾಂತರಾಧಿಕೃತ್ ಸುಖಾಧಿಕೃಂ ವಿನೋಕ್ಷಗಂ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಸ್ವಪ್ನಸುಷುಪ್ತ್ಯಭಯಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ 'ತಾನಿ ಸುಪ್ತೇ' ಇತ್ಯುಕ್ತಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆ ಜೀವನೂ ಎಚ್ಚರವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಜಾಗರಿತದೇಶ ವಿವಾಸ್ಯೇಷಃ' ಈ ಜೀವನಿಗೆ ಇದು ಜಾಗೃತ್ಕಾಲ ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮ ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾದ ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾದೀತು. ಜೀವನು ಎಚ್ಚರವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವವ್ಯಾವರ್ತಕವಾಗಿ 'ಅಸ್ಯ' ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಸಾರ್ಥಕ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವೇ. ಆದರೆ, ವಿಮೋಕ್ಷಾಯ ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ ಎಂಬುದು ಅತಃ ಉರ್ಧ್ವಂ ವಿಮೋಕ್ಷಾಯ ಬ್ರೂಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಎಲ್ಲರೂ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಸುಖವು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಿಮೋಕ್ಷ ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮ ಮೋಕ್ಷ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಾನಿ ಹ್ಯೇವ ಜಾಗ್ರತ್ ಪಶ್ಯತಿ ತಾನಿ ಸುಪ್ತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿಗಳೆರಡೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸುಪ್ತಿಕಾಲ ಮಾತ್ರವೇ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಜಾಗೃತ್ಕಾಲ ಎಂದಾದೀತು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನಾ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಸಂಪ್ರಸಾದೇ ರತ್ನಾ ಚರಿತ್ವಾ ದೃಷ್ಟ್ವೈವ
ಪುಣ್ಯಂ ಚ ಪಾಪಂ ಚ ಪುನಃ ಪ್ರತಿನ್ಯಾಯಂ ಪ್ರತಿಯೋನಿ ಅಪ್ರವತಿ
ಸ್ವಸ್ಥಾಯೈವ | ಸ ಯತ್ ತತ್ರ ಕಿಂಚಿತ್ ಪಶ್ಯತಿ ಅನನ್ನಾಗತಸ್ತೇನ

ಭವತಿ | ಅಸಂಗೋ ಹ್ಯಯಂ ಪುರುಷ ಇತಿ | ಏವಂ ಏನ್ನೇತದ್
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಸೋಽಹಂ ಭಗವತೇ ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮಿ | ಅತಃ
ಊರ್ಧ್ವಂ ವಿನೋಕ್ಷಾಯೈವ ಬ್ರೂಹೀತಿ |

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜೀವಾತ್ಮನ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಿ ಅವನ ಪುಣ್ಯ-
ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ನೋಡುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸಿ ಪುನಃ ಪ್ರತಿಬಾರಿಯೂ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ
ಜೀವನಿಗೂ ಸ್ವಪ್ನವುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪರ
ಮಾತ್ಮನು ಸುಷುಪ್ತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಯಾವ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನೋಡು
ತ್ತಾನೋ ಅವುಗಳ ಫಲವೇನವು ಅವನಿಗೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಅಸಂಗ. ಜೀವನ
ಪಾಪ ಕರ್ಮದ ಫಲ ಸಂಸರ್ಗ ಅವನಿಗಿಲ್ಲ. ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರೇ
ನೀವು ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿ. ನಾನು ಪೂಜ್ಯರಾದ ನಿಮಗೆ ಸಹಸ್ರ ಆನೆ ಮತ್ತುಗಳನ್ನು
ಗುರುದುಕ್ಷಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಉತ್ತಮ
ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿ'.

ಭಾಷ್ಯ—ತತ್ರ ಸುಷುಪ್ತಿ ಮಾತ್ರಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಸ ವಾ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್
ಸಂಪ್ರಸಾದೇ ಇತ್ಯಾಹ |

ಯತ್ರೋಭಯವಿವಕ್ಷಾ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಾನುರ್ಹಸ್ವದೋಭಯೋಃ |

ಏಕಸ್ಯಾಪಿ ಭವೇನ್ನೈಕವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಕ್ವಚಿದ್ ದ್ವಯೋಃ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುನಾದ—ಯಾನಿ ಹ್ಯೇವ ಜಾಗ್ರತ್ ಪಶ್ಯತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ
ಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸ ವಾ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಸಂಪ್ರಸಾದೇ ರತ್ನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಸಂಪ್ರಸಾದ ಪದದಿಂದ ಎರಡನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಲು ಬಾಧಕವಿದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾದೇ ರತ್ನಾ
ಸ್ವಪ್ನಾಯೈ ವಾ ದ್ರವತಿ, ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಿ, ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು
ಹೇಳುವಾಗ ಸುಪ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗದು. ಅದರಿಂದ ಕೇವಲ
ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಸ ವಾ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಸಂಪ್ರಸಾದೇ
ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇದೆ ಎನ್ನಬೇಕು. 'ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳನ್ನು
ಹೇಳಲು ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಎರಡನ್ನೂ ಹೇಳುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ
ಎರಡನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಎರಡನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಲು ಬಾಧಕವಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನ್ನೇ
ಹೇಳುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವಾಗ ಒಂದನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಒಂದನ್ನೇ ಹೇಳುವ ವಿವಕ್ಷೆ
ಇದ್ದಾಗ ಎರಡನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲೇಬಾರದು ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ವಾ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಸ್ವಪ್ನಾಂತೇ ರತ್ನಾ ಚರಿತ್ವಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾನ

ಪುಣ್ಯಂ ಚ ಸಾಪಂ ಚ ಪುನಃ ಪ್ರತಿನ್ಯಾಯಂ ಪ್ರತಿಯೋನ್ಯಾದ್ರವತಿ
ಬುದ್ಧಾಂತಾಯೈವ | ಸ ಯತ್ ತತ್ರ ಕಿಂಚಿತ್ ಸತ್ಯತಿ ಅನನ್ಯಾಗತಸ್ತೇನ
ಭವತಿ | ಅಸಂಗೋ ಹ್ಯಯಂ ಪುರುಷ ಇತಿ | ಏವಂ ಏನೈತದ್
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಸೋಽಹಂ ಭಗವತೇ ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮಿ | ಅತಃ
ಊರ್ಧ್ವಂ ನಿಮೋಕ್ಷಾಯೈವ ಬ್ರೂಹೀತಿ |

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜೀವಾತ್ಮನ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಿ, ಅವನ ಪುಣ್ಯ
ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ನೋಡುತ್ತ ಸಂಚರಿಸಿ ಪುನಃ ಪ್ರತಿ ಬಾರಿಯೂ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ
ಜೀವನಿಗೂ ಎಚ್ಚರ ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.
ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವಪ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಯಾವ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೋ
ಅವುಗಳ ಫಲಲೇಪವು ಅವನಿಗೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಅಸಂಗ, ಜೀವ
ಕೃತಪಾಪ ಫಲ ಸಂಸರ್ಗವಿಲ್ಲದವ. ಜನಕನು ಹೇಳಿದನು 'ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಲೇ, ನೀವು
ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿ. ನಾನು ಪೂಜ್ಯರಾದ ನಿಮಗೆ ಸಹಸ್ರ ಅನಿ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆ
ಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಉತ್ತಮ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ
ಹೇಳಿ'.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಸ್ಥಾಪ್ಯೋಂತಃ ಸ್ಥಾನಂ ಸ್ವಸ್ಥಾಂತಮ್ |

‘ಅಂತಃ ಸ್ಥಾನಂ ಸ್ಥಲಂ ವಾಸಃ ಪ್ರದೇಶ ಇತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ |’ ಇತಿ ಚ |
ಸ್ವಸ್ಥಾಂತಂ ಚ ಬುದ್ಧಾಂತಂ ಚ ಇತ್ಯಕ್ರಾಸಿ ಸ್ವಸ್ಥಾಂತ ಶಬ್ದಃ ಸ್ವಪ್ನ
ಸುಷುಪ್ತ್ಯಭಯಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ |

ಅನುವಾದ—‘ಸ್ವಪ್ನ’ ಸ್ವಪ್ನ ಎಂಬ ‘ಅಂತ’ ಸ್ಥಾನವೇ ಸ್ವಪ್ನಾಂತ. ‘ಅಂತ,
ಸ್ಥಾನ, ಸ್ಥಲ, ವಾಸ, ಪ್ರದೇಶ’ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ಥಾನವಾಚಕಗಳು ಎಂದು ಶಬ್ದ
ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸ್ವಪ್ನಾಂತಂ ಚ ಬುದ್ಧಾಂತಂ ಚ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ
ಸ್ವಪ್ನಾಂತ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳದ್ದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ವಾ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಬುದ್ಧಾಂತೇ ರತ್ನಾ ಚರಿತ್ವಾ ದೃಷ್ಟ್ವೈವ
ಪುಣ್ಯಂ ಚ ಸಾಪಂ ಚ ಪುನಃ ಪ್ರತಿನ್ಯಾಯಂ ಪ್ರತಿಯೋನ್ಯಾದ್ರವತಿ
ಸ್ವಸ್ಥಾಂತಾಯೈವ | ತದ್ ಯಥಾ ಮಹಾಮತ್ಸ್ಯ ಉಭೇ ಕೂಲೇ
ಅನು ಸಂಚರತಿ ಪೂರ್ವಂ ಚಾಪರಂ ಚ ಏವಮೇವಾಯಂ ಪುರುಷ
ಏತಾವುಭಾವನು ಸಂಚರತಿ ಸ್ವಸ್ಥಾಂತಂ ಚ ಬುದ್ಧಾಂತಂ ಚ |

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜೀವಾತ್ಮನ ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಿ, ಅವನ ಪುಣ್ಯ

ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ನೋಡುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸಿ ಪ್ರತಿ ಬಾರಿಯೂ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಜೀವ ನಿಗೂ ಸುಷುಪ್ತಿ ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುಷುಪ್ತಿಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ದೊಡ್ಡ ಮೀನು ನದಿಯ ಎಡ ಬಲ ಎಂದು ಎರಡೂ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸಂಚರಿ ಸುವುದೋ ಅಂತೆಯೇ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಗಳೆಂದೂ, ಎಚ್ಚರವೆಂದೂ ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಲಿಪ್ತನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಶುಭಾಶುಭಂ ತು ದೃಷ್ಟ್ವೈವ ಸ್ವಪ್ನೇ ಜಾಗರಿತೇಽಪಿ ಚ |

ಅಸಂಸ್ಪೃಷ್ಠಃ ಸದಾ ದುಃಖೈಶ್ಚ ರತೀಶಃ ಪುನಃ ಪುನಃ |

ಸ್ವಪ್ನಸುಷುಪ್ತೃತ್ವಕಂ ಕೂಲಮೇಕಂ ಬುದ್ಧಾತ್ಮಕಂ ವರಮ್ |

ಮಹಾಮತ್ಸ್ಯ ಇವಾಸಂಗೀ ಚರತೈಕೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವರ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಎಂದೂ ದುಃಖಗಳ ಸಂಪರ್ಕರಹಿತನಾಗಿ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ದಡದಲ್ಲಿಯೂ, ಎಚ್ಚರ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ದಡ ದಲ್ಲೂ ದೊಡ್ಡ ಮೀನಿನಂತೆ ಸಂಗ ರಹಿತನಾಗಿ ಒಬ್ಬನೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸುಷುಪ್ತಿ-ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ದುಃಖವಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ಯಥಾಸ್ಮಿನ್ನಾಕಾಶೇ ಶೈನೋ ವಾ ಸುಪಣೋ ವಾ ನಿಪರಿವತ್ಯ ಶ್ರಾಂತಃ ಸಂಹತ್ಯ ಪಕ್ಷೌ ಸಂಲಯಾಯೈವ ಧ್ರಿಯತೇ ಏವ-ನೇನಾಯಂ ಪುರುಷ ಏತಸ್ಮಾ ಅಂತಾಯ ಧಾನತಿ ಯತ್ರ ಸುಪ್ತೋ ನ ಕಂಚನ ಕಾನುಂ ಕಾನುಯತೇ ನ ಕಂಚನ ಸ್ವಪ್ನಂ ಪಶ್ಯತಿ |

ಗಿಡುಗ ಅಥವಾ ಹದ್ದು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಲೆದು ಬಳಲಿ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಮಡಿಸಿ ಶ್ರಮ ಪರಿಹಾರಸ್ಥಾನವಾದ ತನ್ನ ಗೂಡಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಈ ಜೀವಾತ್ಮನು ಜಾಗರ ಸ್ವಪ್ನಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಆಯಾಸಗೊಂಡು, ಆಯಾಸಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಆನಂದರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಾವ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಸ್ವಪ್ನದಂಥ ಯಾವ ಭ್ರಮಕ್ಕೂ ಒಳಗಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ಸುಪ್ತಿ ಸ್ಥಾನದ ಕಡೆಗೆ ಧಾವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಜ್ಞಾನರೂಪ ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಾಪ್ತಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ದುಃಖವಿಲ್ಲ ವೆಂದಮೇಲೆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದುಃಖವಿರ ಬಹುದೇ? ಅದ್ದರಿಂದ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಬಳಲಿದ ಜೀವನು ಆಯಾಸ ಪರಿಹಾರ ಕಕ್ಕಾಗಿ ಆನಂದರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿರುವ ಮೋಕ್ಷದ ಕಡೆಗೂ ಧಾವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಶೈಲನವಚ್ಚಾಂಶೋ ಜೀವೋ ಜಾಗರಿತೇ ಭ್ರಮನ್ |
 ಸ್ವಪ್ನೇ ಚ ಸುಪ್ತಾವಭ್ಯೇತಿ ಸಂಶ್ರಾಂತಃ ಸದ್ಭ್ರಮಂ ಯಥಾ |
 ಸ್ವಿತ್ಯಾನಂದಃ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಮಾಪ್ತಃ ಸುಪ್ತ ಉಚ್ಯತೇ |
 ಸಂಸ್ರಾಪ್ಯ ತನುಯಂ ಜೀವಃ ಕಾಮಯೇನ್ನೈವ ಕಿಂಚನ |
 ನ ಚ ಸ್ವಪ್ನಸಮುಭ್ರಾಂತಿಜ್ಞಾನಂ ಯಾತಿ ಕದಾಚನ |
 ಸುಷುಪ್ತೌ ಚ ಕಿಮು ಜ್ಞಾನಾನುಕ್ತೌ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಜನಾರ್ದನಂ |

ಅನುನಾದ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಒಳಲಿದ ಗಿಡುಗನು ಗೂಡಿಗೆ ಮರಳು
 ವಂತೆ ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ವಪ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಆಲೆದು ಒಳಲಿದ ಜೀವನು ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು
 ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸು ಎಂದರೆ ಆನಂದರೂಪನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣು.
 ಅವನನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹೊಂದಿದವನು ಸುಪ್ತ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜೀವನು ಯಾವ
 ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಪ್ನ ಸಮವಾದ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನೂ
 ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದರೂ ದುಃಖ
 ಎಲ್ಲವೆಂದ ಮೇಲೆ, ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಜನಾರ್ದನನನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ
 ದುಃಖವನ್ನೂ, ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕೆ ?

ಉಪನಿಷತ್—ತಾ ವಾ ಅಸ್ಮೈತಾ ಹಿತಾ ನಾಮ ನಾಡ್ಯೋ ಯಥಾ ಕೇಶಃ
 ಸಹಸ್ರಧಾ ಭಿನ್ನಸ್ತವತಾಃಣಿಮ್ನಾ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಶುಕ್ಲಸ್ಯ ನೀಲಸ್ಯ ಪಿಂಗಲಸ್ಯ
 ಹರಿತಸ್ಯ ಲೋಹಿತಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಾಃ | ಅಥ ಯತ್ರೈನಂ ಘ್ನಂತೀವ |
 ಜಿನಂತೀವ | ಹಸ್ತೀವ | ನಿಚ್ಛಾಯಯತಿ | ಗರ್ತಮಿವ ಪತತಿ | ಯದೇವ
 ಜಾಗ್ರದ್ ಭಯಂ ಪಶ್ಯತಿ ತದತ್ರಾನಿದ್ಯಯಾ ಮನ್ಯತೇ | ಅಥ ಯತ್ರ
 ದೇವ ಇವ ರಾಜೀನಾಹಮೇನೇದಂ ಸರ್ವೋಽಸ್ಮೀತಿ ಮನ್ಯತೇ | ಸೋಽಸ್ಯ
 ಪರನೋ ಲೋಕಃ |

ಈ ಜೀವಾತ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹಿತಾ ಎಂಬ ನಾಡಿಗಳು ಸಾವಿರ ಭಾಗವಾಗಿ
 ಸೀಳಿದ ಕೇಶದಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ಬಿಳಿ, ನೀಲ, ಕಂದು, ಹಸಿರು, ಕೆಂಪು
 ಬಣ್ಣದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಈ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿತಾ ಎನಿ
 ಸಿವೆ. ಸುಮಮ್ಮಾನಾಡಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಬಂದಾಗ ಸುಷುಪ್ತಿ
 ಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಕಂಠದಲ್ಲಿರುವ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಬಂದಾಗ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ
 ಬೇರೆಯವರು ತನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಂತೆಯೂ, ಹೊಡೆಯುವಂತೆಯೂ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ.
 ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ತಾನೇ ಆನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾರೋ ತನ್ನನ್ನು ಭಯಪಡಿಸಿ

ಕಾಂತಿಹೀನನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೂ, ತಾನು ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆಯೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಭಯಂಕರ ಸ್ವಾಪ್ನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಜಾಗ್ರತ್ ಕಾಲದ ಪದಾರ್ಥಗಳಂತೆಯೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಏನೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕೊಟ್ಟ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ದೇವನಂತೆ, ರಾಜನಂತೆ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಯಾವ ಭೋಗಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸುಪ್ತಿ-ಮುಕ್ತಿಗಳೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಲ್ಲೇಷ್ಠ ಸ್ಥಾನ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಹಿತೋ ಭಗವಾನ್ ಯತ್ರ ಹಿತಾ ನಾಡ್ಯಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |
 ನಾನಾವರ್ಣೋ ಹರಿಸ್ತಾಸು ನಾನಾರೂಪೀ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ತಾಸಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸುಷುಮ್ನಾ ಚ ತತ್ರ ಸುಪ್ತಿಂ ವ್ರಜತ್ಯಯಮ್ |
 ತಾ ಏನ ಕಂಠದೇಶಸ್ಥಾ ಜೀವಸ್ತತ್ರ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ಸ್ವಸ್ಥಾನ ಪಶ್ಯತಿ ಜಾಗ್ರದ್ವದ್ ಭಯಂ ಚ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ |
 ಅ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುರವಿದ್ಯಾ ತನ್ನಿರೀಕ್ಷಣಮ್ |
 ತೇನ ಸ್ವಸ್ಥಾನಯಂ ಪಶ್ಯೇಜ್ಜೀವೋ ಜಾಗರಿತಂ ತಥಾ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ಶರೀರನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹಿತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿ ಉಕ್ತಾದಿ ನಾನಾ ವರ್ಣವುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾನಾ ರೂಪನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯೂ ಒಂದು. ಈ ನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಸುಷುಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಕಂಠದಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ನಾಡಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜೀವನು ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ವಸ್ತುಗಳಂತೆ ಭಯಂಕರ ಸ್ವಾಪ್ನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. 'ಅ' ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಾ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಿರೀಕ್ಷಣಕ್ರಿಯೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಜೀವನು ಸ್ವಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ, ಜಾಗ್ರತ್ ಕಾಲದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮಹಾಮೀಮಾಂಸೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜಿನಂತೀನ ತಾಡಯಂತೀನ | ನಿಚ್ಛಾಯಯತಿ ಭಯೇನ
 ನಿಚ್ಛಾಯಂ ಕರೋತಿ | ಅಹಮೇನೇದಂ ಸರ್ವೋಽಸ್ಮಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಾ-
 ಪೇಕ್ಷಯಾ ಪೂರ್ಣೋಽಸ್ಮಿ | ನಿಷಯಭೋಗಾನನ್ನಿತ್ಯ ಸ್ವರೂಪಾನಂದೇ-
 ನೇತ್ಯೇವಶಬ್ದಃ |

ACADEMY
 MARCH
 Y

ಅನುನಾದ—ಜನಂತೀಪ ಎಂದರೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿರುವವರಂತೆ. ವಿಚ್ಛಾಯಾಂತಿ ಎಂದರೆ ಭಯದಿಂದ ಕಾಂತಿಗೊಂದಿದವನನ್ನಾಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಹಮೇವೇದಂ ಸರ್ವೋಗ್ಮಿ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣನಾಗಿವೆನೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಭೋಗದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸುಖವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಸ್ವರೂಪಾಸಂದಂದಿನಲೇ ನಾನು ಪೂರ್ಣ ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಮುಕ್ತ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಹಮೇವ ನಾನೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೊರತು ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟು ಬಿಡದೆ ಮುಕ್ತರೂ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯು ಯಾವ ಮುಕ್ತನಿಗೂ ಬರುವಂತಿಲ್ಲ.

‘ಅಹಮೇವೇದಂ ಸರ್ವೋಗ್ಮಿ’ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಮಿತಿ ಪೂರ್ಣತ್ವ ನಿಶೇಷಣಮ್ ‘ಅಜಾನತಾ ಮಹಿಮಾನಂ ತವೇದಮ್’ ಇತಿವತ್ | ಸ್ವಪೂರ್ಣತಾಮಾಪರೋಕ್ಷೈಣಾನುಭೂಯ ಇದಂ ಪೂರ್ಣೋಗ್ಮಿತಿ ಮನ್ಯತೇ |

ಕ್ಷಚಿತ್ ತದ್ಭಾವಶೇಷಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ರಿಯಾಶೇಷಃ ಕ್ಷಚಿದ್ಭವೇತ್ |
ಕ್ಷಚಿತ್ ಪದಾರ್ಥಶೇಷಃ ಸ್ಯಾದಿದಮಾದಿಸ್ತಿಥಾ ಸ್ಪೃತಃ |

ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುನಾದ—ಇದಂ ಸರ್ವೋಗ್ಮಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದಂ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವಶಬ್ದಾರ್ಥವಾದ ಪೂರ್ಣನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೊದರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಪೂರ್ಣತ್ವಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಂಸಕಲಿಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ‘ಅಜಾನತಾ ಮಹಿಮಾನಂ ತವೇದಂ’ ಎಂಬ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ‘ಇದಂ’ ಪದವು ಮಹಿಮಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಾದ ಮಹಿಮೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ, ಮಹಿಮತ್ವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದು ಸಪ್ತಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿದೆ. ತನ್ನ ಪೂರ್ಣತ್ವದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತಃ ಅನುಭವಿಸಿ ‘ಇದಂ ಪೂರ್ಣೋಗ್ಮಿ’ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾದ ಈ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ನನಗೆ ಲಭಿಸಿದೆ ಎಂದು ಮುಕ್ತನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ‘ಇದಂ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಧರ್ಮಗಳೇ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇದಂ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮೂರುವಿಧ’ ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಹಿ ರಾಜಾ ದೇವೋ ವಾ ಸರ್ವಜಗದ್ ಭವತಿ |

ಅನುನಾದ—‘ಇದಂ ಸರ್ವೋಽಸ್ಮಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ನಾನೇ ಇಡೀ ಪ್ರಪಂಚನಾಗಿ ದ್ದೇನೆ’ ಎಂದು ಏಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬಾರದು?’ ಎಂದರೆ, ಇದು ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗುತ್ತದೆ. ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ‘ದೇವ ಇವ’, ‘ರಾಜಾ ಇವ’ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ರಾಜನಾಗಲಿ, ದೇವನಾಗಲಿ ಇಡೀ ಪ್ರಪಂಚವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ತಾನೆ? ‘ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದೇನೆ’ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ರಾಜನಾಗಲಿ, ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ ಅವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ರಾಜ್ಞೋ ಭೋಗಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪೂರ್ತಿಭವತೀತಿ ದೇವದೃಷ್ಟಾಂತಃ |
ವ್ರತ್ಯಕ್ಷದರ್ಶನಾರ್ಥಂ ರಾಜದೃಷ್ಟಾಂತಃ |

ಅನುನಾದ—ರಾಜನಿಗೆ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಭೋಗದಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣತೆಯು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಜೀವನಿಗೆ ದೇವನಂತೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದದಿಂದ ಪೂರ್ಣತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾನಂದದಿಂದ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ದೇವ ದೃಷ್ಟಾಂತ. ಆದರೆ ಅದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ಣತ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಜದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನೂ ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಯೋಗ್ಯಪೂರ್ತೇಃ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದ್ ರಾಜ್ಞೋ ದೇವಗಣಸ್ಯ ಚ |
ಸರ್ವಭಾವಸ್ತಥಾ ನೋಕ್ಷೇ ನ ತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತಃ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುನಾದ—ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾದ ಪೂರ್ತಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕೊಟ್ಟ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜನಿಗೆ ಮತ್ತು ದೇವಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಸರ್ವಭಾವವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಭಾವ ಹೊರತು ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪರಾಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವಾ ಅಸ್ಯೈತದತಿಚ್ಛಂದಾ ಅಪಹತಸಾಸ್ವಾಭಯಂ ರೂಪಂ |
ತದ್ ಯಥಾ ಪ್ರಿಯಯಾ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಸಂಪರಿಷ್ಕಕ್ತೋ ನ ಬಾಹ್ಯಂ
ಕಿಂಚನ ನೇದ ನಾಂತರಮ್ ಏವಮೇನಾಯಂ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೇ-
ನಾಽತ್ಮನಾ ಸಂಪರಿಷ್ಕಕ್ತೋ ನ ಬಾಹ್ಯಂ ಕಿಂಚನ ನೇದ ನಾಂತರಮ್ |
ತದ್ ನಾ ಅಸ್ಯೈತದಾಪ್ತಕಾನುನಾತ್ಮಕಾನುನುಕಾನುಂ ರೂಪಂ
ಶೋಕಾಂತರಮ್ |

ಮುಕ್ತಗಮ್ಯವಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ರೂಪವು ವೇದಗಳ ಶಬ್ದಮಿತಿಗೆ ಮೀರಿದೆ. ಪಾಪ ರಹಿತವಾಗಿದೆ. ಭಯರಹಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರೇಮಸಿಯಿಂದ ಆಲಿಂಗಿತನಾದ ಪ್ರಿಯಕರನು ಹೇಗೆ ಹೊರಗಿನ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ಘಟನೆಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಒಳಗಿನ ದುಃಖಾದಿ ಭಾವಗಳನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಜೀವಾತ್ಮನು ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಆಲಿಂಗಿತನಾಗಿ ಹೊರಗಿನ ಅಥವಾ ಒಳಗಿನ ಯಾವುದೇ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಈ ರೂಪವು ಬಯಸಿದುದನ್ನೆಲ್ಲ ಪಡೆದಿದೆ. ಕೇವಲ ತನ್ನನ್ನೇ ತಾನು ಬಯಸುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ದುಃಖರಹಿತ ಸುಖಿಸ್ವರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭಂದಸಾಮ್ಯವಾಚ್ಯತ್ವಾದತಿಚ್ಛಂದಾ ಹರಿಃ ಸ್ತೃತಃ |

ತೇನಾಶ್ಲಿಷ್ಠೋ ಹ್ಯಯಂ ಜೀವಃ ಸುಪ್ತೋ ಮುಕ್ತೋಽಥವಾ ಭವೇತ್

ನಿಷ್ಠೋ ರೂಪಂ ಹಿ ಯನ್ನಿತ್ಯಮಭಯಂ ಪಾಪವರ್ಜಿತಮ್ |

ಆಪ್ತಕಾಮಂ ಚ ಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ಆತ್ಮಕಾಮಂ ಸುಖತ್ವತಃ |

ಶೋಕಂ ವಿನಾ ಸುರಮಣಾಚ್ಛೋಕಾಂತರಮಿತಿರಿತಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂದದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೂ ಮೀರಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅತಿಚ್ಛಂದನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸುಪ್ತ ಅಥವಾ ಮುಕ್ತ ಜೀವನು ಇವನಿಂದ ಆಲಿಂಗಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವು ಯಾವಾಗಲೂ ಭಯರಹಿತವೂ, ಪಾಪರಹಿತವೂ ಆಗಿದೆ. ಅವನು ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಆಪ್ತಕಾಮ ಅಂದರೆ ಬಯಸಿದ್ದನ್ನೆಲ್ಲ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ, ಇನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕಾದುದು ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಸುಖಿಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮಕಾಮ ಅಂದರೆ ತನ್ನನ್ನೇ ತಾನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಶೋಕರಹಿತನಾಗಿ ಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಶೋಕಾಂತರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅತ್ರ ಪಿತೃಪಿತಾ ಭವತಿ | ಮಾತಾ ಮಾತಾ | ಲೋಕಾ

ಅಲೋಕಾಃ | ದೇವಾ ಅದೇವಾಃ | ನೇದಾ ಅನೇದಾಃ | ಅತ್ರ ಸ್ತೇನೋಽ-

ಸ್ತೇನೋ ಭವತಿ | ಭ್ರೂಣಹಾಃ ಭ್ರೂಣಹಾಃ | ಚಂಡಾಲೋಽಚಂಡಾಲಃ |

ಪೌಲ್ಕಸೋಽಪೌಲ್ಕಸಃ | ಶ್ರಮಣೋಽಶ್ರಮಣಃ | ತಾಪಸೋಽತಾಪಸಃ |

ಅನನ್ಯಾಗತಂ ಪುಣ್ಯೇನ | ಅನನ್ಯಾಗತಂ ಸಾಪೇನ | ತೀರ್ಣೋ ಹಿ ತದಾ

ಸರ್ವಾನ್ ಶೋಕಾನ್ ಹೃದಯಸ್ಯ ಭವತಿ |

ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಓಂದ ತಂದೆಯಾಗಿದ್ದವನು ಈಗ ತಂದೆಯಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ತಾಯಿಯಾಗಿದ್ದವಳು ಈಗ ತಾಯಿಯಲ್ಲ. ಲೋಕಗಳ

ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದವರು ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲ. ದೇವಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದವರು ದೇವಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲ. ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದವರು ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲ. ಕಳ್ಳನಾಗಿದ್ದವನು ಕಳ್ಳನಲ್ಲ. ಭ್ರೂಣಹಂತಕನಾಗಿದ್ದವನು ಭ್ರೂಣಹಂತಕನಲ್ಲ. ಚಂಡಾಲನಾಗಿದ್ದವನು ಚಂಡಾಲನಲ್ಲ. ಕಿರಾತನಾಗಿದ್ದವನು ಕಿರಾತನಲ್ಲ. ಸನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿದ್ದವನು ಸಂನ್ಯಾಸಿಯಲ್ಲ. ತಪಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದವನು ತಪಸ್ವಿಯಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಆಲಿಂಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ಅನಿಷ್ಟ ಪುಣ್ಯಫಲದ ಲೇಪವಿಲ್ಲದವನು. ಪಾಪಫಲದ ಲೇಪವಿಲ್ಲದವನು. ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದಾಗಿ ಸರ್ವಲೋಕಗಳನ್ನು ದಾಟಿದವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತೇನಾಶ್ಲಿಷ್ಠಃ ಸ್ವಪುತ್ರಾಣಾಂ ದಾಯಾದಾನಾಂ ನ ವೈ ಪಿತಾ |
 ತೇಷಾಂ ದುಃಖಾದದುಃಖಿತ್ವಾನ್ನ ಮಾತಾ ಲೋಕಮಾನ್ಯಸಿ |
 ಅಲೋಕಮಾನಾನ್ನೋ ಲೋಕೋ ದೇವೋಽಸಿ ಸ್ವಾಧಿಕಾರತಃ |
 ನರ್ಷಣಾದೇವ್ಯುತ್ಥಿತತ್ವಾನ್ನ ದೇವೋ ವೇದಮಾನ್ಯಸಿ |
 ಅನೇದಮಾನಾನ್ನೋ ವೇದಃ ಸಾಸೀ ಸಾಪಫಲಾಪ್ಯಯಾತ್ |
 ಅಸಾಪಃ ಶ್ರಮಣಶ್ಚಾಪಿ ಯತಿಧರ್ಮಾತ್ ಸಮುತ್ಥಿತೇಃ |
 ಅಯತಿಸ್ತಾಪಸಶ್ಚೈವಂ ಅನಿಷ್ಟಂ ಪುಣ್ಯಮಪ್ಯಮುಂ |
 ನಾನ್ವೇತ್ಯೇವಂವಿಧೋ ಮುಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಮಾತ್ರತಃ |

ಅನುವಾದ—ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಾಗಲೀ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಾಗಲೀ ಜೀವನು ಹರಿಯಿಂದ ಆಲಿಂಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಹಿಂದೆ ತಂದೆಯಾಗಿದ್ದವನು ಆಸ್ತಿಯ ಹಕ್ಕುದಾರರಾದ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಈಗ ತಂದೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ತಾಯಿಯಾಗಿದ್ದವಳು ಆ ಮಕ್ಕಳ ದುಃಖದಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಈಗ ದುಃಖವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತಾಯಿಯಲ್ಲ. ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಯು ಲೋಕಾಭಿಮಾನರಹಿತನಾಗುವುದರಿಂದ ಲೋಕನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಯೂ ಕೂಡ ಮಳೆಸುರಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ದೇವತೆಯಲ್ಲ. ವೇದಾಭಿಮಾನಿಯೂ ಕೂಡಾ ವೇದಾಭಿಮಾನರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ವೇದನಲ್ಲ. ಪಾಪಿಯು ಪಾಪಫಲವು ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಪಾಪಿಯಲ್ಲ. ಯತಿಗಳು ಯತಿಧರ್ಮದ ವಿಧಿಗಳ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡದವರಾದುದರಿಂದ ಯತಿಗಳಲ್ಲ. ತಪಸ್ವಿಯೂ ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ತಪಸ್ವಿಯಲ್ಲ. ಈ ವಿಧನಾದ ಮುಕ್ತನು ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅನಿಷ್ಟ ಪುಣ್ಯಗಳ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ನೈ ತನ್ನ ಪಶ್ಯತಿ | ಪಶ್ಯನ್ ನೈ ತನ್ನ ಪಶ್ಯತಿ | ನ ಹಿ ದ್ರಷ್ಟೃದೃಷ್ಟೇರ್ವಿಪರಿಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ | ಅನಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ | ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ಸಶ್ಯೇತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಅವನು ಯಾವುದನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಸಮವಾದ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಂಥ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಜನ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ ಅಂದರೆ ಅದು ಸುಳ್ಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿದೆ, ಆಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ನೋಡಿದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವ ಬ್ರಹ್ಮಭಿನ್ನನಾದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯತ್ ತನ್ನ ನಿಷ್ಕುಃ ಪಶ್ಯೇತ ಪಶ್ಯನ್ ನೈ ತನ್ನ ಪಶ್ಯತಿ |

ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ತತ್ಸಮಂ ನಾನೃದಿಷ್ಟತೇ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣುವು ಯಾವುದನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ನಿತ್ಯನಿರ್ಮಲವಾದ ಆಬಾಧ್ಯಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿದ್ದೂ ತನಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ, ಅದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧ ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯತ್ಕಿಂಚಿದ್ ವಸ್ತು ಭಗವತಾ ನ ದೃಷ್ಟಂ ತನ್ನಾಸ್ತೈವ | ವಿದ್ಯಮಾನಂ ಸರ್ವಂ ಪಶ್ಯತೈವ | ನ ಹಿ ದ್ವಿತೀಯೋ ದ್ರಷ್ಟಾ ಯೋ ವಿಭಕ್ತತೈನ ಜಗತ್ ಪಶ್ಯತಿ | ತದ್ವಿರೋಧೇನ ಪಶ್ಯತ್ಯಭ್ರಾಂತಃ | ತದ್-ದೃಷ್ಟಾದನ್ಯದ್ವಾ | ನಾನೋಽತೋಽಸ್ತಿ ದ್ರಷ್ಟಾ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ |

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನು ನೋಡದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇರುವುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವನು ನೋಡಿಯೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಭ್ರಾಂತಿರಹಿತನಾಗಿದ್ದೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ನೋಡುವವನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿಯು ನೋಡದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವವನೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಶ್ರೀಹರಿಯು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನೋಡುವವನೂ, ಅವನು ನೋಡದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುವವನೂ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯತ್ತದ್ ದೃಷ್ಟಂ ಭಗವತಾ ತದೇವಾಸ್ತಿ ನ ಚಾಪರಂ |

ನ ಹ್ಯನೋ ವಿದ್ಯತೇ ದ್ರಷ್ಟಾ ಯಃ ಪಶ್ಯೇತ್ ತದದರ್ಶಿತಂ |

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿರಪಿ ಯೋ ದ್ರಷ್ಟಾ ಪಶ್ಯೇತ್ ತಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದತಃ |

ತದದೃಷ್ಟಂ ಕುತಃ ಪಶ್ಯೇದ್ ಅತಃ ಕೋ ವಾ ವಿರೋಧತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ನೋಡುವ ವಸ್ತು ಮಾತ್ರವೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನೋಡುವವರೂ, ಅವನು ನೋಡದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವವರೂ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನೋಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನೋಡದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಯಾರು ತಾನೆ ಹೇಗೆ ನೋಡುವರು? ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದವತಾರಾದಿಕಂ ದ್ವೈತತ್ವೇನ ನ ಪಶ್ಯತಿ ನ ತು ತತ್ ತತೋ ದ್ವಿತೀಯಂ | ನಿತ್ಯ ಜ್ಞಾನತ್ವಾತ್ | ಭ್ರಮಾಭಾವಾತ್ | ಯದ್ ವಿಭಕ್ತ-
ತ್ವೇನ ನಿಷ್ಣುಃ ಪಶ್ಯತಿ ತತ್ ತತೋಽನ್ಯದಸ್ತಿ ಚೇತಿ ಚ | ಯಸ್ಮಾದ್
ನಿಷ್ಣುರ್ವಿಶ್ವಂ ವಿಭಕ್ತತ್ವೇನ್ನೈವ ಪಶ್ಯತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ತದನ್ಯದಸ್ತ್ಯೇವ |

ಅನುವಾದ—‘ಯತ್ ವೈ ತನ್ನ ಪಶ್ಯತಿ’ ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅರ್ಥಗ್ರಹಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ‘ಯತ್ ದ್ವೈತಂ ನ ಪಶ್ಯತಿ’ ಎಂದು ಪದ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆಯೂ ಅರ್ಥಗ್ರಹಿಸಬೇಕು— ‘ಶ್ರೀಹರಿಯು ತನ್ನ ಅವತಾರ ರೂಪ ಗುಣ ಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನಿಂದಲೂ ವರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಬೇರೆ ಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಅಬಾಧಿತಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಭ್ರಮರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಯಾವುದನ್ನು ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನ ಎಂದು ಕಾಣುವನೋ ಅದು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಅದು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಇದ್ದೇ ಇದೆ’.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಜಗದಭಾವೋತ್ರ ಉಚ್ಯತೇ | ಅನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಮಿತಿ
ವಿಶೇಷಣ ವೈಯರ್ಥ್ಯಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚಾಭಾವವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ಪಶ್ಯತೇತ್’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಯತ್ ಪಶ್ಯತೇತ್ ತತ್ ದ್ವಿತೀಯಂ ನಾಸ್ತಿ’ ಎಂದೋ ‘ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ಪಶ್ಯತೇತ್ ತತ್ ನಾಸ್ತಿ’ ಎಂದೋ ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ‘ಅನ್ಯದ್’ ಮತ್ತು ‘ವಿಭಕ್ತ’ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತಂ ಜಗದಿತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ |

ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಮ್ |

ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಂದನಾಚ್ಛ |

ಅನುವಾದ—ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತಿ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತವಾದ ಪ್ರಪಂಚವು ಆಗ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ದೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚವು ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಭ್ರಾಂತಿ ಕಲ್ಪಿತ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠ ಅನೀಶ್ವರವೆಂದು ಅಸುರ ಸ್ವಭಾವದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ಗೀತಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂದೆ ಮಾಡಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ವೈ ತನ್ನ ಜಿಘ್ರತಿ | ಜಿಘ್ರನ್ ವೈ ತನ್ನ ಜಿಘ್ರತಿ ನಹಿ ಫ್ರಾತುಫ್ರಾತೇರ್ವಿಪರಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ | ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ಜಿಘ್ರೇತ್ |

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಗಂಧವನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ಗಂಧ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸಮಾನವಾದ ಗಂಧವನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಗಂಧವನ್ನೂ ಆಘ್ರಾಣಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಘ್ರಾಣಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಂಥ ಗಂಧವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಫ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯ ಜನ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅದು ಎಂದೂ ಸುಳ್ಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ನಿರ್ದೋಷ ಮತ್ತು ಅಬಾಧಿತ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಘ್ರಾಣಿಸಿದ ಗಂಧಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಗಂಧವನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇರುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ವೈ ತನ್ನ ರಸಯತೇ | ರಸಯನ್ ವೈ ತನ್ನ ರಸಯತೇ | ನ ಹಿ ರಸಯಿತೂ ರಸಯತೇರ್ವಿಪರಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ | ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ರಸಯೇತ್ |

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವುದನ್ನು ರುಚಿ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ರಸ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅವನಿಗೆ ಸಮವಾದ ರಸವನ್ನು ಸವಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ರಸವನ್ನೂ ಸವಿಯುವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸವಿಯಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಂಥ ರಸವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ರಸನೇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅದು ಎಂದೂ ಅಯಥಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ದೋಷರಹಿತ ಮತ್ತು

ಅಬಾಧಿತ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಸವಿಯುವ ರಸಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸವನ್ನು ರುಚಿ ನೋಡುವ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಯಾರೂ ಇರುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ನೈ ತನ್ನ ವದತಿ | ವದನ್ ನೈ ತನ್ನ ವದತಿ | ನ ಹಿ ವಕ್ತುರ್ವಕ್ತೇರ್ವಿಪರಿಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ | ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ | ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯದ್ ವದೇತ್ |

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವುದನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ, ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮನು ವರ್ಣನೆಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಂಥ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದೂ ಸುಳ್ಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ದೋಷರಹಿತ ಮತ್ತು ಅಬಾಧಿತ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ವರ್ಣಿಸಿದ ರೀತಿಗೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಯಾರೂ ಇರುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ನೈ ತನ್ನ ಶೃಣೋತಿ | ಶೃಣುನ್ ನೈ ತನ್ನ ಶೃಣೋತಿ | ನ ಹಿ ಶ್ರೋತುಃ ಶ್ರುತೇರ್ವಿಪರಿಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ | ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ಶೃಣು-ಯಾತ್ |

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವುದನ್ನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ಶಬ್ದ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಂಥ ಶಬ್ದ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅದು ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ದೋಷರಹಿತ ಮತ್ತು ಅಬಾಧಿತ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇರುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ನೈ ತನ್ನ ಮನುತೇ | ಮನ್ಯಾನ್ಯೋ ನೈ ತನ್ನ ಮನುತೇ | ನ ಹಿ ಮಂತುರ್ಮತೇರ್ವಿಪರಿಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ | ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ಮನ್ವೀತ |

ಯಾವುದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸಮಾನವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿ

ನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಂಥ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲವೆ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಮನೋಜನ್ಮ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅದು ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ದೋಷರಹಿತ ಮತ್ತು ಅಬಾಧಿತ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮನಸ್ಸು ನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸುವ ಬೇರೆ ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಇರುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ವೈ ತನ್ನ ಸ್ಪೃಶತಿ ಸ್ಪೃಶನ್ ವೈ ತನ್ನ ಸ್ಪೃಶತಿ ನ ಹಿ ಸ್ಪೃಷ್ಟುಃ ಸ್ಪೃಷ್ಟೇರ್ವಿಪರಿಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ | ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ಸ್ಪೃಶೇತ್ |

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವುದನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ಸ್ವರೂಪ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಂಥ ಸ್ವರೂಪ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಜನ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅದು ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ದೋಷರಹಿತ ಮತ್ತು ಅಬಾಧಿತ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವ ಬೇರೆ ಜ್ಞಾನಿ ಯಾರೂ ಇರುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ವೈ ತನ್ನ ವಿಜಾನಾತಿ|ವಿಜಾನನ್ ವೈ ತನ್ನ ವಿಜಾನಾತಿ | ನ ಹಿ ವಿಜ್ಞಾತುರ್ವಿಜ್ಞಾತೇರ್ವಿಪರಿಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಾಶಿತ್ವಾತ್ | ನ ತು ತದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಸ್ತಿ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯದ್ ವಿಜಾನೀ-ಯಾತ್ |

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವುದನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ತನಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸಮಾನವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಂಥ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲವೆ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಬುದ್ಧೀಂದ್ರಿಯಜನ್ಮ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅದು ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ದೋಷರಹಿತ ಮತ್ತು ಅಬಾಧಿತ. ಮತ್ತು ಅವನು ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವಿ ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಬೇರೆ ಜ್ಞಾನಿ ಯಾರೂ ಇರುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೆ ಸರ್ವಜ್ಞ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯತ್ರ ವಾ ಅನ್ಯದಿವ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ರ ಅನ್ಯೋಽನ್ಯತ್ ಪಶ್ಯೇತ್ | ಅನ್ಯೋಽನ್ಯದ್ ಜಿಘ್ರೇತ್ | ಅನ್ಯೋಽನ್ಯದ್ ರಸಯೇತ್ | ಅನ್ಯೋಽನ್ಯದ್

ವದೇತ್ | ಅನ್ಯೋಽನ್ಯತ್ ಶೃಣುಯಾತ್ | ಅನ್ಯೋಽನ್ಯನ್ಮನ್ನೀತ | ಅನ್ಯೋ
ಅನ್ಯತ್ ಸ್ಪೃಶೇತ್ | ಅನ್ಯೋಽನ್ಯದ್ ವಿಜಾನೀಯಾತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮಭಿನ್ನನಾದ ಯಾವುದೇ ಚೇತನ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನಾದರೂ ಹೊಂದಿ
ದ್ದರೆ ಆಗ ಆ ಚೇತನನು ಬ್ರಹ್ಮನು ನೋಡಿರದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದನು,
ಆಘ್ರಾಣಿಸಿರದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದನು, ಸವಿಯದಿರುವುದನ್ನು ಸವಿಯಿ
ತ್ತಿದ್ದನು, ವರ್ಣಿಸದಿದ್ದದ್ದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದ್ದನು, ಕೇಳದಿದ್ದದ್ದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದನು,
ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸದಿದ್ದದ್ದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು, ಸ್ಪರ್ಶಿಸದಿದ್ದದ್ದನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸು
ತ್ತಿದ್ದನು, ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯದಿದ್ದದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಿದ್ದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಲಿಲ ಏಕೋ ದ್ರಷ್ಟಾ ದ್ವೈತೋ ಭವತಿ | ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ
ಸಮ್ರಾಡಿತಿ ಹೈನಮನುಶಶಾಸ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಏಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ
ಗತಿಃ | ಏಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಸಂಪತ್ | ಏಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮೋಲೋಕಃ |
ಏಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮ ಆನಂದಃ | ಏತಸ್ಯೈವಾನಂದಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ
ಮೃತ್ಪ್ರಾಣಮುಪಜೀವಂತಿ |

ಸಮಾನರಹಿತನೂ ವಿರೋಧಿ ದ್ವಿತೀಯರಹಿತನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲ
ವನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾ ಚೇತನ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ರಾಜನೆ!
ಇವನು ಒಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಜನಕನಿಗೆ ಉಪ
ದೇಶಿಸಿದರು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಲ್ಲ ದೇಶ ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವಂಥಹುದು.
ಇವನ ಸಂಪತ್ತು ಪೂರ್ಣ. ಇವನ ಜ್ಞಾನವು ಪೂರ್ಣ. ಇವನ ಆನಂದವು ಪೂರ್ಣ.
ಬೇರೆ ಮುಕ್ತಚೇತನರು ಇವನ ಆನಂದದ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಂಶದಷ್ಟು ಆನಂದವನ್ನು
ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ರಷ್ಟಂತರ ನಿಷೇಧೇನ ತಸ್ಯೈವ ಸರ್ವದ್ರಷ್ಟೃತ್ವಮೇವ ಚ 'ಯತ್ರ
ವಾ ಅನ್ಯದಿವ ಸ್ಯಾದಿ'ತ್ಯಾದಿನೋಪಸಂಹೀಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಭಗವಂತನು ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು
ತಿಳಿಯುವ ಬೇರೆ ಜ್ಞಾನಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ, ಭಗವಂತನೇ ಸರ್ವಜ್ಞ ಎಂಬುದನ್ನು
'ಯತ್ರ ವಾ ಅನ್ಯದಿವ ಸ್ಯಾತ್' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಉಪಸಂಹರಿಸಿ
ಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯಥಾ “ಅನ್ಯೋಽನ್ಯತ್ ಪಶ್ಯೇತ್” ಇತ್ಯಾದಿಕಮನರ್ಥಕಮ್ | ನ
ಹ್ಯೇಕಸ್ಯಾನ್ಯತ್ವೇ ಅನ್ಯಸ್ಯಾನನ್ಯತ್ವಂ ಭವತಿ | ಅತೋ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ಯ-

ಶಬ್ದೋ ವ್ಯರ್ಥ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಚ ತತ್ಪಕ್ಷೇ ದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಕಮಾತ್ಮನೋ
ವಿದ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಾಕಲ್ಪಿತ
ವಾದ ಜಗತ್ತೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು 'ಯತ್ರ ವಾ ಅನ್ಯದಿವ ಸ್ಯಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ
ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ 'ಅನ್ಯಃ ಅನ್ಯತ್ ಪಶ್ಯೇತ್' ಎಂದು ಎರಡೂ
'ಅನ್ಯ' ಪದಗಳು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುವು. ವಿಷಯವು ಜ್ಞಾತೃವಿನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದರೆ
ಜ್ಞಾತೃವು ವಿಷಯದಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅನ್ಯಃ ಪಶ್ಯೇತ್'
ಎಂದು ಮೊದಲನೇ ಅನ್ಯಪದ ಬೇಡ. ಅದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ
ಎರಡನೆಯ ಅನ್ಯತ್ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಯತ್ರ ವಾ
ಅನ್ಯದಿವ ಸ್ಯಾತ್' ಎಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಅನ್ಯಪದದಿಂದ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ಮಾಯಾ
ವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—'ಯತ್ರ ವಾ ಅನ್ಯದಿವ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ರ ಪಶ್ಯೇತ್' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಿ
ದರೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಇಲ್ಲದ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಯಾವ ಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗು
ತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆಗ ಆತ್ಮನಿಗೆ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯೆ ಇದ್ದಾಗ
ಆತ್ಮನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವಿದೆ. ಅವಿದ್ಯೆ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಆ ಭಿನ್ನವಸ್ತುಗಳ
ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡನೆಯ ಅನ್ಯತ್ ಪದವು ಸಾರ್ಥಕ' ಎಂದು
ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅವರ ಪ್ರಕಾರ ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ.
ಆತ್ಮನು ಯಾರ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಗೋಚರವಲ್ಲ. ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಗೋಚರ
ನಾಗುವನು? ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ ಎಂಬ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಸರಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದ್ ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿದಪಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಮನ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ ತತ್ರೈವ
ಭಗವತೋಽನ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ಭಗವದ್ವ್ಯಾಪ್ತವನ್ಯತ್ ಪಶ್ಯತೀತ್ಯಾದಿ
ಯುಜ್ಯತೇ | ತದೇವ ನಾಸ್ತಿ | ಅತಃ ನಾನ್ಯೋಽನ್ಯತ್ ಪಶ್ಯೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಪರಕೀಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ
ನಾವು ಹೇಳುವಂತೆ 'ಹರಿಭಿನ್ನಚೇತನನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಇರುವ
ದಾದರೆ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಹರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಪುರುಷನು ಹರಿಯು ನೋಡಿದ ವಸ್ತುವಿ
ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು
ಮುಂತಾದುದು ಯುಕ್ತವಾದೀತು. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಇಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಪುರುಷನು ಹರಿಯು ನೋಡಿದ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತ

ಭಿನ್ನವಾದ ಅಧವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ'ಎಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯದಿವೇತೀವಶಬ್ದೋಲ್ಪಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾರ್ಥೇ | ರಾಜ್ಞಃ ಪೃಥಗಿವ
ಭೃತ್ಯ ಇತಿವತ್ |

ಉಪಮಾರ್ಥೇ ತಥಾಽಲ್ಪತ್ವೇಽಪಿವಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಚ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಸ್ವರೂಪಭೇದೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇ ವಿರೋಧೇ ಚ ವಿಲಕ್ಷಣೇ |

ಅನ್ಯಶಬ್ದಶ್ಚತುರ್ವೇಷು ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯೋ ನುನೀಷಿಭಿಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನನ್ಯಾಃ ಸರ್ವ ಏವೈತೇ ಯೋಧಾಃ ಕುಂತೀಸುತಾದಪಿ |

ಇತಿ ಪ್ರಯೋಗಾಚ್ಚ |

ದಶರಾತ್ರೈರ್ಭುಕ್ತಮಿವ ನ ಸನ್ಯುಕ್ ಸ್ವಲ್ಪಭೋಜನಾದ್ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಅನ್ಯದಿವ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವಶಬ್ದಯುಕ್ತವಾದ ಅನ್ಯಶಬ್ದವು ‘ಅಲ್ಪಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ‘ರಾಜ್ಞಃಪೃಥಗಿವ’ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗದಂತೆ. ‘ಪೃಥಗಿವ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಭೃತ್ಯನು ರಾಜನ ಅಧೀನನೇ ಆಗಿದ್ದು ಅಲ್ಪ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ. ಸದೃಶ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇವ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವರೂಪಭೇದ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ವಿರೋಧ ಮತ್ತು ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ ಈ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದೂ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಈ ಯೋಧರೂ ಕೂಡ ಕುಂತೀ ಸುತನಿಂದ ಅನ್ಯರಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇದೆ. ‘ಹತ್ತುದಿನ ಊಟ ಮಾಡಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬಂತೆ, ಏಕೆಂದರೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಉಂಡಿಲ್ಲ, ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಊಟ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಯೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವಶಬ್ದವು ಅಲ್ಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಕೃತೇಃ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಚ ನಾಣುಮಾತ್ರನುಪಿ ಕ್ವಚಿದ್ |

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುನಾ ಸರ್ವೇ ನಿಯತಾಃ ಸರ್ವದೈವ ಹಿ |

ತದದೃಷ್ಟಂ ತತಃ ಕೋ ಹಿ ಪಶ್ಯೇತ್ ಕಿಂ ನಾಪಿ ತದ್ ಭವೇತ್ |

ಇತಿ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾಯಾಂ |

ಅನುನಾದ—ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಮತ್ತು ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ಜೇತನರಿಗೆ ಯಾವುದೇ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಣುಮಾತ್ರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತವುಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾರು ತಾನೆ ಅವನು ನೋಡದ ಪಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಿಯಾನು! ಅಂತಹ ವಸ್ತು ಯಾವುದು ಇದ್ದೀತು! ಎಂದು ಮಹಾ ಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಭೇದೇನ ಸ್ವಾವತಾರಾನ್ ಜೀವಾಜೀವಂ ತು ಭೇದತಃ |

ಯದಭ್ರಮೋ ಹರಿರ್ನೇತ್ತಿ ಸ ತದನ್ಯೇಚ್ಛ ತದ್‌ದ್ವಯಂ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಭ್ರಮರಹಿತನಾದ ಹರಿಯು ತನ್ನ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳನ್ನು ತನ್ನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವು ಅಭಿನ್ನಗಳೆ. ಜೀವ ಜಡಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಮತ್ತು ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವಜಡಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ ಎಂದೂ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯದಮ್ಯಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣಾನ್ಯವತ್ ಸ್ಥಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪಕ್ಷೇಽಸ್ಮಿ ತತ್ತ್ವೇನಾನ್ಯ ದರ್ಶನಾದಿ ನ್ಯವಹಾರೋ ಯುಜ್ಯತೇ | ಸಪ್ತಮ ರಸಾದಿ ದರ್ಶನಾಭಾವಾದಿತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಸ್ವತಃ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಸ್ವತಂತ್ರವಾದುದರಿಂದ 'ಆನ್ಯದಿವ' ವಿಸುವ ಪ್ರಪಂಚವು ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಬ್ರಹ್ಮಭಿನ್ನನು ಬ್ರಹ್ಮಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಹೊರತು ಭಿನ್ನ ಪ್ರಪಂಚವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ಭಿನ್ನ ಪ್ರಪಂಚ ವಾಸ್ತವವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದರ್ಶನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರ ಕೂಡಬಹುದೆನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಪ್ತಮರಸ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ದರ್ಶನವಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಸುಖಾನುಭವವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ— ಹೀಗೂ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ವಿನರಣೆ—ಭಿನ್ನ ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದರ ದರ್ಶನ ವ್ಯವಹಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಏಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಾರದು? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ— ಇಲ್ಲದ ಜಗತ್ತಿನ ದರ್ಶನ ವ್ಯವಹಾರ ಆಗಬಹುದಾದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪಡ್ರೆಸಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ : ಸಪ್ತಮರಸವೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಆ ಇಲ್ಲದ ಸಪ್ತಮರಸದ ಅನುಭವ, ಅದರಿಂದ ಸುಖವುಂಟಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಜಗತ್ತಿನ ದರ್ಶನ ವ್ಯವಹಾರಗಳು

ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ದರ್ಶನ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಇದೆ ಎನ್ನುವುದೇ ತತೋಽನ್ಯದ್ ವಿಭಕ್ತಂ ಯತ್ ಪಶ್ಯೇತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯೋಪಭೋಗೋಽಪಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾತ್ಮನಿ ವಿದ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸ್ವರೂಪಸುಖವನ್ನೂ ಕೂಡ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಿನರಣಿ—‘ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರಪಂಚವು ಇದ್ದರೆ ಭಿನ್ನನಾದ ಹರಿಯು ಅದನ್ನು ನೋಡಿಯಾನು. ಇದು ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಾಭಿಮತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆ ಅನ್ಯತ್ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥ. ನೋಡುವವನು ಭಿನ್ನನಾದರೆ ನೋಡುವ ಪಸ್ತು ಭಿನ್ನವೇ ಆಗಿರಬೇಕು ತಾನೆ?’ ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗೆ—ಎರಡನೆಯ ಅನ್ಯತ್ ಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ಯತ್ರ ಅನ್ಯದಿವ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ರ ಅನ್ಯಃ ಪಶ್ಯೇತ್’ ಭಿನ್ನಪ್ರಪಂಚವು ಇದ್ದರೆ, ಭಿನ್ನನಾದ ಒಬ್ಬನು ನೋಡಿಯಾನು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದೀತು. ಆದರೆ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಿನ್ನ ವಿಷಯಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವರೂಪಸುಖವನ್ನು ಹರಿಯು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಿನ್ನಪ್ರಪಂಚವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭಿನ್ನವಿಷಯಗಳ ದರ್ಶನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರವು’ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಎರಡನೆ ಅನ್ಯತ್ ಪದವು ಅವಶ್ಯಕ.

ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಿ ಜಗದೇವ ನ ಸ್ಯಾತ್ ತದಾ ಕಥಂ ಮೋಕ್ಷೇಽಪ್ಯನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ನಾತ್ರಾಹುತಾಽನಂತೀತಿ ಯುಜ್ಯತೇ | ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಕರಣಂ ಚೈತತ್ | ‘ಸ್ವಾಪ್ನಯ ಸಂಪತ್ತೋರನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಮ್ ಅನಿಷ್ಠತಂ ಹಿ’ | ಇತಿ ಭಗವದ್ವಚನಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರಪಂಚ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರಪಂಚವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಾದರೂ ಬೇರೆ ಜೀವರು ಹರಿಯ ಆನಂದದ ಒಂದು ಅಂಶದಷ್ಟು ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ? ಇದು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದಲ್ಲ ಎನ್ನಬಾರದು. ಇದು ಸುಷುಪ್ತಿ ಮೋಕ್ಷಗಳೆರಡರ ಪ್ರಕರಣವೇ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಸ್ವಾಪ್ನಯ ಸಂಪತ್ತೋರನ್ಯತರಾಪೇಕ್ಷಮಾವಿಷ್ಠತಂ ಹಿ’ ಎಂದು ಭಗವಾನ್ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು ಇದನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಾ ಹಿ ಸಲಿಲತ್ವೇನ ಪ್ರಕೃತಿನಾಫ್ಯಪ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ |
 ತದಾ ತಸ್ಯಾಂ ಪರೋ ನಿಷ್ಪುರೇಕೋ ದ್ರಷ್ಟಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ಅವಿರೋಧಾದದ್ವಿತೀಯ ಏಕೋಽಸೌ ಸಮವರ್ತನಾತ್ |
 ಬೃಹಜ್ಞಾನೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸದೈವ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಸರ್ವಗತ್ವಾದಸ್ಯ ಗತಿಃ ಪರಾ ನಿಷ್ಣೋಃ ಸದೈವ ಹಿ |
 ಪೂರ್ಣೈಶ್ವರ್ಯಾದಸ್ಯ ಸಂಪತ್ ಪರಮಾ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ |
 ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯತ್ ಪರಮೋ ಲೋಕೋ ನಿಷ್ಣೋರಾನಂದ ಏವ ಚ |
 ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯತ್ ಪರಮೋ ಜ್ಞೇಯಃ ಸ ಹಿ ಪೂರ್ಣಃ ಸದೋದಿತಃ |
 ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪನಿಪ್ಪುಟ್ಟಾಂಸ್ತದಾನಂದಸ್ಯ ಚಾಖಿಲಾಃ |
 ಮುಕ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋಶ್ಚಂಚಿತಾರತಮ್ಯೇನ ನಿತ್ಯದಾ |

ಸಲೀಲಃ ಸಲಿಲ ಇತಿ ವಾ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚೇತನ ಪ್ರಕೃತಿಯು ನೀರಿನ ರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ನರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣು ಬೃಹ್ಮನೇ ನೋಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾನೆ ಇವನು ವಿರೋಧಿರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವಿತೀಯ ಸಮರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಏಕ. ಸದಾ ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನ ರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ. ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸದಾ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರಮ. ಪೂರ್ಣೈಶ್ವರ್ಯವಳ್ಳವ ನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಸಂಪತ್ತು ಪರಮ. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಜ್ಞಾನವು ಪರಮ. ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಅನಂದವು ಸದಾ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಕ್ತರಾದ ಚೇತನ ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದವರು ಎಲ್ಲರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಅವನ ಅನಂದದ ಚಿಕ್ಕ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿರೂಪಗಳಾಗಿರುವ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸಲಿಲ ಏಕೋ ದ್ರಷ್ಟಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಲಿಲಶಬ್ದ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಂತವೆಂದಿಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ, 'ಲೀಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹರಿ' ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು. ಸಲೀಲವೆಂಬುದೇ ಸಲಿಲ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಮುಕ್ತರ ಆನಂದತಾರತಮ್ಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯೋ ಹ ನೈ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ರಾದ್ಧಃ ಸಮ್ಯದ್ಬೋ ಭವತಿ
 ಅನ್ಯೇಷಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೈರ್ಮಾನುಷ್ಯಕೈರ್ಭೋಗೈಃ ಸಂಪನ್ನತಮಃ

ಸ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪರಮ ಅನಂದಃ | ಅಥ ಯೇ ಶತಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾ-
ಮಾನಂದಾಃ ಸ ಏಕಃ ಪಿತೃಣಾಂ ಚಿತಲೋಕಾನಾಮಾನಂದಃ | ಅಥ
ಯೇ ಶತಂ ಪಿತೃಣಾಂ ಚಿತಲೋಕಾನಾಮಾನಂದಾಃ ಸ ಏಕೋ
ಗಂಧರ್ವಲೋಕ ಅನಂದಃ | ಅಥ ಯೇ ಶತಂ ಗಂಧರ್ವಲೋಕ
ಅನಂದಾಃ ಸ ಏಕಃ ಕರ್ಮದೇವಾನಾಮಾನಂದೋ ಯೇ ಕರ್ಮಣಾ
ದೇವತ್ವಮುಭಿ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ | ಅಥ ಯೇ ಶತಂ ಕರ್ಮದೇವಾನಾಮಾನಂದಾಃ
ಸ ಏಕ ಅಜಾನದೇವಾನಾಮಾನಂದೋ ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯೋಽ-
ವೃಜಿನೋಽಕಾಮಹತಃ | ಅಥ ಯೇ ಶತಮಾಜಾನದೇವಾನಾಮಾ-
ನಂದಾಃ ಸ ಏಕಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕ ಅನಂದೋ ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯೋಽ-
ವೃಜಿನೋಽಕಾಮಹತಃ | ಅಥ ಯೇ ಶತಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕ ಅನಂದಾಃ
ಸ ಏಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಅನಂದೋ ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯೋಽವೃಜಿನೋಽ
ಕಾಮಹತಃ | ಅಥೈಷ ಏವ ಪರಮ ಅನಂದ ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ
ಸಮ್ರಾಡ್ವಿತಿ ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | 'ಸೋಽಹಂ ಭಗವತೇ
ಸಹಸ್ರಂ ದದಾಮಿ | ಅತ ಊರ್ಧ್ವಂ ವಿನೋಕ್ಷಾಯೈವ ಬ್ರೂಹೀತಿ | ಅತ್ರ
ಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ಬಿಭರ್ಯಾಂಚಕಾರ ಮೇಧಾವೀ ರಾಜಾ
ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ನಾಂ ತೇಭ್ಯ ಉದರೌತ್ಸೀದಿತಿ |

ಮನುಷ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ನಡುವೆ ಯಾರು ಪೂರ್ಣಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ
ಪೂರ್ಣಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೋ, ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಮಾಡಿದ
ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬೇರೆ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನೋ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯನಾಗಿದ್ದಾಗ
ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಾನಂತರ ಮಾಡಿದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಫಲವಾದ ಭೋಗಗಳನ್ನು
ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಡೆದಿರುವನೋ ಅವನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವು
ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಅನಂದದ ಪರಮಾವಧಿಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಈ ಅನಂದದ
ಹತ್ತು ಲಕ್ಷಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವು ಮುಕ್ತರಾದ ಪಿತೃಗಳ ಒಂದು ಅನಂದ. ಮುಕ್ತ
ಪಿತೃಗಳ ಅನಂದದ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವು ಮುಕ್ತರಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗಂಧರ್ವರ
ಒಂದು ಅನಂದ. ಮುಕ್ತರಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗಂಧರ್ವರ ಅನಂದದ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು
ಅನಂದವು ಕರ್ಮದಿಂದ ದೇವಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳ ಒಂದು
ಅನಂದ. ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳ ಅನಂದದ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವು ಇಂದ್ರಾದಿ
ದೇವತೆಗಳ ಒಂದು ಅನಂದ. ಈ ದೇವತೆಗಳು ವೇದಾಧ್ಯಯನದ ಪೂರ್ಣಫಲ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು, ದುಃಖರಹಿತರು ಮತ್ತು ವಿಫಲವಾಗದ ಆಸೆಯುಳ್ಳವರು.
ಈ ದೇವತೆಗಳ ಅನಂದದ ಹತ್ತುಸಾವಿರ ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವು ವೇದಾಧ್ಯಯನದ
ಪೂರ್ಣಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ದುಃಖರಹಿತರಾದ, ವಿಫಲವಾಗದ ಆಸೆಯುಳ್ಳ ಮುಕ್ತ

ಶೇಷ ಗರುಡರ ಒಂದು ಆನಂದ. ಮುಕ್ತ ಶೇಷ ಗರುಡರ ಆನಂದದ ಹತ್ತುಸಾವಿರ ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಆನಂದವು ವೇದಾಧ್ಯಯನದ ಪೂರ್ಣಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ, ಮೇಖೆ ರಹಿತರಾದ, ವಿಫಲವಾಗದ ಆಸೆವುಳ್ಳ ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮರ ಒಂದು ಆನಂದ. ರಾಜನೇ! ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹರಿಯ ಆನಂದದ ಒಂದು ಅಲ್ಪಾಂಶ ಆನಂದವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪರಿಪೂರ್ಣಾನಂದವುಳ್ಳವನು. ಇವನೊಬ್ಬನೇ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಎಂದು ಯೋಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. 'ನಾನು ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಮಗೆ ಸಹಸ್ರ ಗೋವುಗಳ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಉತ್ತಮ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ' ಎಂದು ರಾಜನು ಕೇಳಿದನು. ಮೇಧಾವಿಯಾದ ರಾಜನು ತನ್ನ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಂದ ಅಶ್ವಲ ಮೊದಲಾದ ಎತ್ತರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ನಿರ್ಬಿಂಧವನ್ನು ಸನಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಆರೋಚಿಸಿ ಯೋಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೆದರಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯೇಭ್ಯಸ್ತು ನಿಮುಕ್ತೇಭ್ಯ ಆನಂದಶ್ಚಕ್ರವರ್ತಿನಾಂ |

ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಹಿ ಶತೋದ್ರಿಕ್ತಃ ಪಿತೃಣಾಂ ತೇಭ್ಯ ಏವ ಚ |

ತೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯುಷೀಣಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಕರ್ಮದೇವಾಭಿಧಾಯಿನಾಂ |

ತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಮುಕ್ತದೇವಾನಾಂ ತೇಭ್ಯಶ್ಚೋಮಾಪತೇಸ್ತಥಾ |

ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇವಂ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಗರುಡಾದಪಿ |

ಏಷ ಏವ ತತೋ ನಿಷ್ಕುಃ ಪೂರ್ಣಾನಂದಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಪಿ ಮುಕ್ತಃ ಸನ್ ವಿಪುಲಾತ್ಮಂ ಸಮಶ್ನುತೇ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಬೇರೆ ಮುಕ್ತಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರ ಆನಂದಕ್ಕಿಂತ ಮುಕ್ತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಆನಂದವು ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು. ಅವರ ಆನಂದಕ್ಕಿಂತ ಹತ್ತುಲಕ್ಷ ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಪಿತೃಗಳ ಆನಂದ. ಅವರಿಗಿಂತ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಮುಕ್ತ ಯುಷಿಗಳ ಆನಂದ. ಅವರಿಗಿಂತ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳ ಆನಂದ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು. ಅವರಿಗಿಂತ ಶಿವನ ಅಂದರೆ ಶೇಷನ ಆನಂದ ಹತ್ತುಸಾವಿರಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು. ಮುಕ್ತ ಶೇಷ ಗರುಡರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಕ್ತ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹತ್ತುಸಾವಿರ ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಆನಂದ. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣಾನಂದ. ಏಕೆಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖನೂ ಕೂಡ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆನಂದದ ಅಲ್ಪಾಂಶದಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ರಾದ್ಧೋ ಮುಕ್ತಃ | ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಯೋಗ್ಯತಯಾ ಸ್ವಸಮೀಭ್ಯಃ
ಪ್ರಯತ್ನಾಧಿಕ್ಯಾದಾಧಿಕ್ಯಂ ಮುಕ್ತೌ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಶಕ್ಯತ ಇತ್ಯತಃ
'ಸಮೃದ್ಧ' ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಯಾನತ್ ಸಾಧಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತೇ ತಾವತ್ಸಾಧನೈಃ
ಸಂಪೂರ್ಣತ್ವೇನ ಮುಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನುವಾದ—ರಾದ್ಧ ಆದರೆ ಮುಕ್ತ. ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರೂ ಚಕ್ರವರ್ತಿ
ಗಳೂ ಜ್ಞಾನಾನಂತರದ ಅಧಿಕ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಸವಾರಾದ
ವರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕವನ್ನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಅವರು ಸಮೃದ್ಧ
ರನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮೃದ್ಧ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಷ್ಟು ಸಾಧನ ಮಾಡಲು
ಸಾಧ್ಯವೋ ಅಷ್ಟು ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪೂರ್ಣ ಮುಕ್ತನಾದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವರಾಷ್ಟ್ರೇ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಷ್ಟೃತ್ವಾನ್ಮುಕ್ತಾನಪಿ ತೇಷಾಂ ಅಧಿಪತಿಃ |
ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕತ್ವೇನ ಮನುಷ್ಯತ್ವೇ ದಾನಾದಿಕಂ ಕೃತ್ವಾ ತತ್ಪ್ರಲೈರಪಿ
ಭೋಗೈರ್ಮುಕ್ತೌ ಸಂಪನ್ನತಮಃ | 'ನ ಹಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ಸ್ವೇಯತೇ' ಇತಿ
ಶ್ರುತೇಃ | ಅನ್ಯಥಾ ರಾದ್ಧ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಂ ನ್ಯರ್ಥಂ ಭವತಿ |

ಅನುವಾದ—ಸಂಸಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಯಾರಿಗೆ
ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವರಿಗೆ ಮುಕ್ತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಮುಕ್ತಿ
ಯಲ್ಲೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಾನುಷ್ಯಕ ಭೋಗಗಳಿಂದ ಸಂಪನ್ನತಮ
ನೆಂದರೆ, ಸಂಸಾರ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಾನಂತರ ಮಾಡಿದ ದಾನಾದಿ
ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಫಲವಾದ ಭೋಗಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪನ್ನತಮ ಎಂದರ್ಥ.
'ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಯ ಕರ್ಮವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವ
ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನೋತ್ತರ ಕರ್ಮಫಲವು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಲಭಿಸುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಮುಕ್ತರನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ರಾದ್ಧಃ'
ಎಂಬ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ, ಸಮೃದ್ಧ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಸ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪರಮ ಆನಂದ' ಇತಿ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಶ್ಚಾತ್ರ
ಉಚ್ಯತೇ | ನ ಹ್ಯಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿರ್ಭಾವೋಽಸ್ತಿ |

ಭುಜ್ಯತೇ ಸ್ವಸುಖಂ ಮುಕ್ತೈರಾಭಾಸೋಽನ್ಯೈಸ್ತತೋಽಪರಃ |

ಇತಿ ಚ |

ಜಿತಲೋಕಾ ಇತ್ಯಪಿ ಮುಕ್ತಾ ಏವೋಚ್ಯಂತೇ |

ಅನುನಾದ—‘ಅಮಿ ಮನುಷ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಅಮಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದು’ ಎಂದು ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೂ ಇದು ಮುಕ್ತಪ್ರಕರಣ, ಮುಕ್ತರೂಪದವರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವ ಇಲ್ಲ. ‘ಮುಕ್ತರೂಪ ಸ್ವರೂಪಾನಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸಂಸಾರಿಗಳಿಂದ ಅದರಂತೆಯೇ ಕಾಣುವ ವೈಷಯಿಕಾನಂದವು ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಜಿತಲೋಕರೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದವರು, ಈ ಪದವೂ ಮುಕ್ತರನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ಜಿತಲೋಕ’ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಅರ್ಥವಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಜಿತನರೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವವರೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಪದವು ನಾರದಕವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅದನ್ನು ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಅಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದವರು, ಮುಕ್ತರು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇ’ ಗಂಧರ್ವಾಣಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನೇ ಮುಕ್ತಾಃ—ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದಾ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಂ ಸದೋದಿತಮನತಿಷ್ಠತೇ | ‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸಮ್ರಾಟ್’ ತ್ಯಾದಿಷು ಜ್ಞಾನಸ್ಯೈವ ಲೋಕಶಬ್ದೋದಿ-ತತ್ವಾತ್ |

ಅನುನಾದ—ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇ ಎಂದರೆ ಗಂಧರ್ವರ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಇರುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಸದಾ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಲೋಕ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಲೋಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸಬಾರದು ಏಕೆಂದರೆ ‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸಮ್ರಾಟ್’ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕರಬ್ಧದಿಂದ ಜ್ಞಾನವೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವಿರುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದೇ ಏಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕು? ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಲೋಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಇದ್ದರೂ ಅದು ಆಗಾಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಬಹುದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸದಾ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಪದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯ. ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸಮ್ರಾಟ್, ‘ಏಷೋಕ್ತಸ್ಯ ಪರಮೋ ಲೋಕಃ’ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ವಿವಾದವಿಲ್ಲ. ಇತರ ಭಾವ್ಯಕಾರರೂ ‘ಲೋಕಶಬ್ದೋದೇಶೋ ಜ್ಯೋತೀರೂಪಂ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಗಂಧರ್ವಲೋಕ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಕರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಯುಕ್ತ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯ’ ಇತಿ ವಚನಂ ತೇಷಾಮಾಜಾನಾದೀನಾನುಪಿ
ಮುಕ್ತಾನಾಮೇನಾಯಂ ನಿಯಮೇನಾನಂದಶತಗುಣೋದ್ರೇಕಃ |
ಅನ್ಯದಾ ತು ಕದಾಚಿದ್ಭವತಿ ಕದಾಚಿದ್ ವ್ಯಾಕುಲತಯಾ ನ ಭವತೀತಿ
ದರ್ಶಯಿತುಂ | ಚಶಬ್ದಸ್ತು ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವಾದ್ಯಜಿನತ್ವಾಕಾಮಹತತ್ವಾ-
ದೀನಾಂ ಗುಣಾನಾಂ ಮುಕ್ತೌ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಃ |

ಅನುವಾದ—ಮುಕ್ತರಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಆಜಾನದೇವತೆಗಳು ಮೊದ-
ಲಾದವರಿಗೆ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಆನಂದಾನುಭವವು ತಪ್ಪದೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿ-
ಗಿಂತ ಮೊದಲು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇಂತಹ ಆನಂದಾನುಭವ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ
ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಭೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲುಷಿತ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯಿಂದಾಗಿ ಅದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ
ಎಂದು ತೋರಿಸಲು ‘ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯೋಽಪ್ಯಜನೋಕ್ತಿಕಾಮಹತಃ’ ಎಂಬ ವಚನವು
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ. ಚ ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವ, ಅವೃಜಿ-
ನತ್ವ, ಆಕಾಮಹತತ್ವ ಈ ಮೂರೂ ಗುಣಗಳು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತಸ್ಯೈವೇತೇ ಗುಣಾ ಭವಂತೀತಿ ಮುಕ್ತ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥಂ ‘ಯ’
ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ
ಸದಾ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಆಜಾನಜದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ
ಮುಕ್ತರಾದ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂದು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು
ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ‘ಯಃ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು
ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಂ ಶ್ರುತಿಫಲಂ ಮುಕ್ತೈಃ ಸ್ವಾಪ್ಯಂ ನಾನ್ಯೇನ ಕೇನಚಿತ್ |
ಅತಸ್ತು ಶ್ರೋತ್ರಿಯೋ ಮುಕ್ತೋ ಹ್ಯನ್ಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಕೋ
ಭವೇತ್ |

ಅದುಃಖತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಯೈವ ಕಾಮೈರಹತತಾ ತಥಾ |
ಯಃ ಕಾಮಿತಂ ನ ಸ್ವಾಪ್ನೋತಿ ಸ ಕಾಮಹತ ಉಚ್ಯತೇ |
ಕಾಮ್ಯಾಸ್ವಾಪ್ನೇಶ್ಚ ಸಾಸಾಚ್ಚ ಕಾಮಾತ್ ಕಾಮಹತಃ ಸ್ಮೃತಃ |
ಉಭಯಸ್ಯಾಪ್ಯಭಾವೇನ ಮುಕ್ತೋಽಕಾಮಹತೋ ಮತಃ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ವೇದಾಧ್ಯಯನದ ಫಲವಾದ ಮುಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಾನಂದ

ಗಳನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಮುಕ್ತರು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದಬಹುದು. ದೇವತೆಯವರು ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯ, ವಾದಾಧ್ಯಾಯನ ಸಂಪನ್ನನೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮುಕ್ತನೆ. ಅಮುಕ್ತನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೋತ್ರಿಯನೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಶ್ರೋತ್ರಿಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ದುಃಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ, ಕಾಮನೆಗಳಿಂದ ಬಳಲದಿರುವುದೂ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾರು ಬಯಸಿದುದನ್ನೂ ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನು ಕಾಮನೆಗಳಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಕಾಮನೆವುಳ್ಳವನೂ ಕಾಮನೆಗಳಿಂದ ಬಳಲುವವನು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇದೆ. ಇವರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತನು ಕಾಮನೆಗಳಿಂದ ಬಳಲದವನು ಎಂದು ರಾಸ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಜಾನದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದ್ಯಾ ಜಾತೇಭ್ಯಸ್ತೇ ವರಾ ಯತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಅಜಾನದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳೆಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನವರಾದ ಅಜಾನದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ. 'ಜಾನ' ಹುಟ್ಟಿದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ 'ಅ' ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳೇ ಅಜಾನದೇವತೆಗಳು ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಜಾಪತೀಲೋಕ ಇತ್ಯುಕ್ತೇನೈವ ಮುಕ್ತಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಿದ್ಧಾನುಪಮುಕ್ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚಾಯಂ ವಿಶೇಷ ಇತಿ ಸ್ವರೂಪಕಥನಾರ್ಥಂ 'ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯ' ಇತ್ಯಾದಿ | ಅನುಪಚರಿತ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾದಿತ್ವಮಿತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಮಭ್ಯಾಸಃ | ಸರ್ವೇಷಾಢುಪಮುಕ್ತಾನಾಂ ನಿಯಮೇನ ತದಸ್ತೀತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ಚ |

ಅನುನಾದ—'ಪ್ರಜಾಪತಿ ಲೋಕೇ' 'ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ' ಎಂದು ಲೋಕಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಮೊರಕಿದರೂ ಕೂಡ ಮುಕ್ತಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. 'ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವ' ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವಾದಿಗಳೆ ವಿವಕ್ಷಿತ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಯಶ್ಚ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಈ ಅರ್ಹತೆಗಳು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಒಬ್ಬಬ್ಬರಿಗಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಜಾಸ್ತು ನಶುಶಬ್ದೋಕ್ತಾಃ ಪಶುಪಸ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಿವನೆ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಜಾ ಎಂದರೆ ಪಶು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಶುಪತಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಶಿವನೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅಥ’ಶಬ್ದಾದ್ ‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ’ ಇತಿ ನಿಶೇಷಣಾಚ್ಚ ದ್ವಿತೀಯ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಶಬ್ದೇನ ಪರಬ್ರಹ್ಮೈವೋಚ್ಯತೇ | ಅನ್ಯಥಾ ‘ಏಷ ಏವ ಪರಮ ಅನಂದಃ’ ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಪುನರೇಷ ಇತಿ ಶಬ್ದೋಪನರ್ಥಕಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಯೈವ ‘ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ’ ಶಬ್ದೇನ ಪೂರ್ವಮಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ |

ಅನುನಾದ—ಆಧಶಬ್ದ ವಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ’ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ಏಷ ಏವ ಪರಮ ಅನಂದಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ವುನಃ ‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ’ ಎಂದು ಏಷಃ ಎಂಬ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಶಬ್ದದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಆನೇಕ ಸಲ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಅಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

ವಿನರಣಿ—ಆನಂದ ತಾರತಮ್ಯದ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ‘ನ ಏಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಆನಂದಃ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಆನಂತರದ ಅಧಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದೆ ‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವ ‘ಏಷಃ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಎರಡನೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಶಬ್ದ ಪರಮಾತ್ಮ ಪರವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವುದಾದರೆ ಪ್ರಕರಣ ಭೇದ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಧ ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ‘ಏಷಃ’ ಈ ಚತುರ್ಮುಖಿನೇ ‘ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ’ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅನರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ‘ಏಷ ಏವ ಪರಮಾನಂದಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಏಷಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ’ ಎಂದು ಆನಂತರ ಬರುವ ‘ಏಷಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ಸಲಿಲ ಏಕೋ ದ್ರಷ್ಟಾ’ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ‘ವಿಪಾಖ್ಯೇ ವಿರಜೋಽವಿಚಿಕಿತ್ಸೋ’ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಸಲ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಶಬ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧಃ | ಶತಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಯುತೇ ದಶಲಕ್ಷಾದಾನಸಿ ಸಮತ್ವಾತ್ | ಅತಶ್ಚಕ್ರನರ್ತಿಭ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯ

ಗಂಧರ್ವಾಃ ಶತಾಧಿಕಾಃ | ದೇವಗಂಧರ್ವಾ ಅಯುತಾಧಿಕಾಃ | ಪಿತರೋ
ದಶಲಕ್ಷಾಧಿಕಾಃ ಇತ್ಯನಿರೋಧಃ |

ಅನುನಾದ—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ
ಶತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹತ್ತುಸಾವಿರ, ಹತ್ತುಲಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗಿಂತ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರು ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದ
ವುಳ್ಳವರು. ದೇವಗಂಧರ್ವರು ಹತ್ತುಸಾವಿರಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವುಳ್ಳವರು.
ಪಿತೃಗಳು ಹತ್ತುಲಕ್ಷಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವುಳ್ಳವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣಿ—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಅನಂದಕ್ಕಿಂತ
ಮನುಷ್ಯ ಗಂಧರ್ವರ ಅನಂದ, ಅವರಿಗಿಂತ ದೇವಗಂಧರ್ವರ ಅನಂದ, ಅವರಿಗಿಂತ
ಪಿತೃಗಳ ಅನಂದವು ಶತಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಚಕ್ರ
ವರ್ತಿಗಳ ಅನಂದಕ್ಕಿಂತ ದೇವಗಂಧರ್ವರ ಅನಂದವು ಶತಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ಹೇಳ
ಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಅನಂದಕ್ಕಿಂತ ಪಿತೃಗಳ ಅನಂದವು ಶತ
ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ
ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ವಿರೋಧವಿದೆ. ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ ಹೀಗೆ— ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ
ಅನಂದಕ್ಕಿಂತ ದೇವಗಂಧರ್ವರ ಅನಂದ ಶತಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ದೇವದಾಗ ಶತ
ಎಂದರೆ ಹತ್ತುಸಾವಿರ ಎಂದರ್ಥ. ಪಿತೃಗಳ ಅನಂದ ಶತಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು
ಹೇಳಿದಾಗ ಶತ ಎಂದರೆ ಹತ್ತುಲಕ್ಷ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮನುಷ್ಯ ಗಂಧರ್ವರ ಅನಂದ
ಶತಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಶತ ಎಂದರೆ ನೂರು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಧಾಷ್ಯ—ಉತ್ತಮಗಂಧರ್ವಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ಗಂಧರ್ವಾಣಾಂ ಅಧಿಕೈಂ
ಚ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—‘ಪಿತೃಗಳಿಗಿಂತ ಗಂಧರ್ವರು ಅಧಿಕ’ ಎಂದು ಮಾತು ಗಂಧರ್ವ
ಶಬ್ದದಿಂದ ಉತ್ತಮ ಗಂಧರ್ವರನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಾಗ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣಿ—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳು ಗಂಧರ್ವರಿಗಿಂತ
ಅಧಿಕ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳಿಗಿಂತ ಗಂಧರ್ವರು ಅಧಿಕ
ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ. ಈ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ— ಇಲ್ಲಿ
ಗಂಧರ್ವರೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲ. ತುಂಬುರು ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತಮ
ಗಂಧರ್ವರು. ಆಜಾನಜದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇವರು ಸಮರಾದುದರಿಂದ ಪಿತೃಗಳಿಗಿಂತ
ಉತ್ತಮರು ಎಂದು.

ಧಾಷ್ಯ—ಆಜಾನದೇವೇಭ್ಯೋ ಜಾತಾ ಆಜಾನಜಾ ಇತ್ಯತಸ್ತತ್ರಾತ್ಯನಿರೋಧಃ |

ಅನುನಾದ—ಆಜಾನದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು ಆಜಾನಜರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣಿ—ಪ್ರಕೃತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಜಾನದೇವತೆಗಳು ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರು ಎಂದು ದೇಳಲಾಗಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಕೇಳಿಗನವರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ- ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ 'ಆಜಾನಜದೇವ' ಎಂದು ಪಾಠವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಆಜಾನ' ಎಂದು ಪಾಠವಿದೆ. ಹುಟ್ಟಿದ ಎಲ್ಲ ದೇವರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರು ಎಂದು ಈ ಪಾಠದ ಅರ್ಥ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಆಜಾನಜರು ಇಂದ್ರಾದಿ ಆಜಾನ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಜ ಹುಟ್ಟಿದವರು. ಇವರು ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಮರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಯತ್ರಾಜಾನಜಾ' ಇತ್ಯೇನೋಪರಿ ಸಾತಃ ತತ್ರಾಜಾನೇಭ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಭ್ಯೋ ಜಾತಾ ಇತಿ ಭವತಿ |

ಅನುನಾದ—ಯಾವ ಶ್ರುತಿಪಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ 'ಆಜಾನಜ' ಎಂದು ಪಾಠವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಆಜಾನರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ 'ಜ' ಹುಟ್ಟಿದವರು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸಮಂಜಸ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣಿ—ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ಆಜಾನಜದೇವತೆಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಆಜಾನಜರು ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ- ಅಂತಹ ಪಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಜಾನಜ ಎಂದರೆ ಆಜಾನರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದ 'ಜ' ಹುಟ್ಟಿದವರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಂತಹ ಆಜಾನಜರು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು. ಅವರು ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಂದ್ರಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾದೀನಾಂ ವಿಶೇಷಸ್ತು ವಿಶೇಷವಚನತ್ವಾದತ್ರಾ- ಸ್ಯಂಗೀಕರ್ತವ್ಯ ಏನ |

ಅನುನಾದ—ಇಂದ್ರ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ

ವಾಕ್ಯವು ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಅವರುಗಳಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ವಿನರಣೆ—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ, ಅವನಿಗಿಂತ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಜಾನದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದರೆ, ಇದೆ. ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿ, ಹೇಳದ ಶ್ರುತಿ ಸಾಮಾನ್ಯಶ್ರುತಿ. ಸಾಮಾನ್ಯಶ್ರುತಿಗಿಂತ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿ ಪ್ರಬಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಅ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮೋ ಬಲವಾನ್ ಧರ್ಮಾನ್ ನೈಶೇಷಿಕಾದ್ ಯಥಾ |
ಬಲವದ್ ವಿಶೇಷವಚನಂ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಾತ್ ತಥಾ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಜಮ, ಉಪದೇಶ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದ ವಿಶೇಷ ಧರ್ಮಕ್ಕಿಂತ, ಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವವರ್ಣ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮಗಳು ಹೇಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಬಲವೋ ಹಾಗೆ, ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನಕ್ಕಿಂತ ವಿಶೇಷ ವಚನವು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಬಲ ಎಂದು ಕೂಡ ವಚನವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನದ ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನೃಪಾ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವಾ ದೇವಾಶ್ಚ ಪಿತರಸ್ತಥಾ |
ದೇವೈಃ ಸಹಿತ ಗಂಧರ್ವಾ ಋಷಯೋ ದೇವತಾಸ್ತಥಾ |
ಇಂದ್ರೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಶ್ಚೈವ ಪ್ರಧಾನೇಂದ್ರಃ ಪುರಂದರಃ |
ರುದ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಕ್ರಮಶೋ ಮುಕ್ತಾಃ ಶತಗುಣೋತ್ತರಾಃ |
ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರು, ದೇವಗಂಧರ್ವರು, ಪಿತೃಗಳು, ಆಜಾನದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಸಮಾನರಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗಂಧರ್ವರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಋಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಸಮಾನರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಬೃಹಸ್ಪತಿನಾಮಕನಾದ ಪುರಂದರನೆಂಬ ಪುರುಷ ಇಂದ್ರ, ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನೂರುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಗುಣವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಕೂಡ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅತಿಪ್ರಯತ್ನಶೋ ಯಾವತ್ ಸ್ರಾಪ್ತಂ ಶಕ್ಯಂ ನಿಮುಕ್ತಿಗಂ |
 ಸುಖಾದ್ಯಂ ತಸ್ಯ ಸಂಸ್ರಾಪ್ತೈಶ್ಚ ಜ್ಞಾನಶ್ರೇಣೈಃ ಕ್ರಮಾತ್ ಸ್ತುತಾಃ
 ಏಕಾಂ ಶ್ರೇಣೀಂ ಪ್ರವಿಜ್ಞಾಯ ತದುತ್ಕೃಷ್ಟಾಂ ಚ ತದ್ವರಾಂ |
 ಕ್ರಮೇಣೈವ ವಿಜಿಜ್ಞಾಸುಃ ಜನಕಃ ಪೃಚ್ಛತಿ ಸ್ಮಹ |
 ಪುನಃ ಪುನರ್ವಿನೋಕ್ಷಾಯ ಬ್ರೂಹೀತ್ಯದ್ಧಾ ವರಾತ್ ಪುರಾ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಉತ್ತಮ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಉಪದೇಶ ನೀಡಿರೆಂದು ಒಮ್ಮೆ ಕೇಳಿದರೂ ಸಾಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೂ ಬದಲೆ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಸುವವನನ್ನು ಎಷ್ಟು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಜನಕನು ಒಂದು ಶ್ರೇಣಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರೇಣಿಯನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಬಯಸಿ, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹಿಂದೆ ವರ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ರಿಂದ, ಉತ್ತಮ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕೇಳಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ರಹಸ್ಯಮಸ್ಯಾಯೋಗ್ಯಂ ಚ ಯದಿ ಮಾಮೇಷ ಪೃಚ್ಛತಿ |
 ದತ್ತೋ ಮಯಾ ವರೋಽಸ್ಯೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಮೇ ಭವಿಸ್ಯತಿ |
 ಇತಿ ಭೀತೋಽಭವದ್ ರಾಜ್ಞೋ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಸುಮೇಧಯಾ |
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುನಾದ—ರಹಸ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ರಾಜನಿಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆ ರಾಜನು ನನ್ನನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ, ನಾನು ವರ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ರಾಜನ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೆದರಿದರೇ ಹೊರತು ತನ್ನ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭೀತರಾದರೆಂದಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ತೇಭ್ಯ ಅಶ್ವಲಾದಿಭ್ಯಃ |

ಅನುನಾದ—‘ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಮಾಂ ತೇಭ್ಯ ಉದರ-ತ್ಸೀತಾ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ತೇಭ್ಯಃ’ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತರಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತರಾದ ಆರ್ಷಲ ಮೊದಲಾದವರಿಗಿಂತ ಎಂದರ್ಥ.

ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಯ ನಿಯಾಮಕ :

ಉದನಿಷತ್—ಸ ವಾ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಸ್ವಸ್ವಾಂತೇ ರತ್ನಾ ಚರಿತ್ವಾ ದೃಷ್ಟ್ವೈವ

ಪುಣ್ಯಂ ಚ ಪಾಪಂ ಚ ಪುನಃ ಪ್ರತಿನ್ಯಾಯಂ ಪ್ರತಿಯೋನ್ಯಾ ದ್ರವತಿ
ಬುದ್ಧಾಂತಾಯೈವ |

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಿ ಅವನ ಪುಣ್ಯ
ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ನೋಡುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸಿ ಪುನಃ ಆಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ
ಜೀವನಿಗೆ ಎಚ್ಚರವುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಾಗೃತ್ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವದಾ ಜೀವಮಾದಾಯ ನಿಯಮಾದ್ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಹಿ |

ಜಾಗ್ರದಾದಿಷು ಸಂಯಾತಿ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ |

ಏನಂ ನಿಯಮವಿಜ್ಞಪ್ತೈಃ ಜೀವಾಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯನಿತ್ಯಯೇ |

ಪರಿನ್ಯತ್ತಿನುವಸ್ಥಾಸು ಸಾಭ್ಯಾಸಾ ವಕ್ತಿ ಹಿ ಶ್ರುತಿಃ |

ಇತಿ ನಿರ್ಣಯೇ .

ಅತಸ್ತತ್ಪ್ರಾರ್ಥಂ ಪುನರ್ವಚನಮ್ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ತಪ್ಪವೇ ಜೀವನವನ್ನು ಕರೆದು
ಕೊಂಡು ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ರೀತಿ ಜಾಗ್ರದಾದಿ
ಅವಸ್ಥೆಗಳು ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಜೀವರ
ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಚಾರ
ವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ಹಿಂದೆ ಒಮ್ಮೆ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ಹೇಳುತ್ತದೆ, ಎಂದು ನಿರ್ಣಯ
ವಿಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವೇ ಶ್ರುತಿಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಎಂದು ತಿಳಿ
ಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್-ತದ್ ಯಥಾಸಃ ಸುಸಮಾಹಿತಮುತ್ಸರ್ಜದ್ ಯಾಯಾದೇವ-

ನೇನಾಯಂ ಶಾರೀರ ಆತ್ಮಾ ಪ್ರಾಜ್ಞೇನ ಆತ್ಮನಾನ್ವಾರೂಢ

ಉತ್ಸರ್ಜದ್ ಯಾತಿ ಯತ್ರೈತದೂರ್ಧ್ವೋ ಚಕ್ಷಾಸ್ವೀ ಭವತಿ |

ಸಾರಥಿಯೊಬ್ಬನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿರುವ ಬಂಡಿಯು ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಾ
ಒಂದೊಂದೇ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವಂತೆ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿ
ಯಾದ ಜೀವನು ಯಾವಾಗ ಮರಣಕಾಲದ ಉದ್ಭವವಾದ ಬಿಡಲು ತೊಡಗುವನೋ
ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟು ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜೀವನ ಮರಣಾವಸ್ಥೆಗೂ ನಿಯಾಮಕ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗ್ರಾಮಾದಿಕಂ ಉತ್ಸರ್ಜದ್ ಯಾಯಾತ್ |

ಯಥಾ ಗ್ರಾಮಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಯಾತ್ಯನಃ ಪುನುಧಿಷ್ಠಿತಂ |
ಏವಂ ದೇಹಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ನಿಷ್ಠುನಾಽಧಿಷ್ಠಿತಃ ಪುನಾನ್ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಉತ್ಸರ್ಜತ್ ಯಾಯಾತ್' ಎಂದರೆ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು' ಎಂದರ್ಥ. ಸಾರಥಿಯ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಒಂದಿಷ್ಟು ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತ ಒಂದೊಂದೇ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೋಗುವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಜೀವನು ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಕೂಡ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯತ್ರಾಯಮಣಿಮಾನಂ ಸ್ಯೇತಿ ಜರಯಾಮೋಪತಪತಾ
ವಾಣಿಮಾನಂ ನಿಗಚ್ಛತಿ | ತದ್ಯಥಾವ್ರಂ ವಾ ಔದುಂಬರಂ ವಾ ಪಿಪ್ಪಲಂ
ವಾ ಬಂಧನಾತ್ ಪ್ರಮುಚ್ಯತ ಏವಮೇವಾಯಂ ಪುರುಷ ಏಭ್ಯೋಽಂ-
ಗೇಭ್ಯಃ ಸಂಪ್ರಮುಚ್ಯತುಃ ಪುನಃ ಪ್ರತಿನ್ಯಾಯಂ ಪ್ರತಿಯೋನ್ಯಾ ದ್ರವತಿ
ಪ್ರಾಣಾಯೈವ |

ಮರಣಾವಸ್ಥೆಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಮುಕ್ತೃವಸ್ಥೆಗೂ ಜೀವನನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ಪರಮಾತ್ಮ ಜೀವರು ಯಾವಾಗ ಭಗವತ್ಪ್ರೀತರೂಪ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬಯಸುವರೋ ಆಗ ಏಕೀಯ ಮಾವಿನಕಾಯಿ, ಬಲಿತ ಅತ್ತಿಕಾಯಿ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಗಿದ ಅಶ್ವತ್ಥದ ಹಣ್ಣು ಇವು ತೊಟ್ಟಿನಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ, ಕಲಿಯುಗದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೇತಾ ದ್ವಾಪರಗಳ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನಡುವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರೋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಕೃತಯುಗದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮುದಿತನ ದಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟೇ ಅವರು ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಬಳಿಕ ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ವಾಯು ದೇವರನ್ನು ತಲುಪಿ ಅವರ ಮೂಲಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಣಿಮಾನಂ ಭಗವಂತಂ | 'ಸ ಯ ಏಷೋಽಣಿಮಾ' 'ತೇಜಃ
ಪರಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಯಾಮ್' ಇತಿ ಹಿ ಶ್ರುತಿಃ | ಉಪತಪತಾ ರೋಗಾ
ದಿನಾ |

ಅನುವಾದ—ಅಣಿಮಾನಂ ಎಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. 'ಸ ಯ ಏಷೋಽಣಿಮಾ' ಎಂದು ಭಗವಂತ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಿಮಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಣಿಮಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಜೀವನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ

ಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ತೇಜಃ ಪರಸ್ತಾಂ ದೇವತಾಯಾಂ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪರ ದೇವತೆಯನ್ನೇ 'ವಿಷಃ ಅಣಿಮಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಯುಕ್ತ. ಉಪತಪತಾ ಎಂದರೆ ರೋಗ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯಂ ಬಾಲ್ಯೇಽಪಿ ಪತತಿ ಪರಿಣಾಮೇ ಹ್ಯುದುಂಬರಂ |
ಸಸ್ಯಕ್ ಸಾಕೇ ತಥಾಶ್ವತ್ಥಫಲಂ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಸ್ತಥಾ |
ಕಲಾನಾನ್ಮೋಸಮಾ ಜೀವಾಸ್ತ್ರೇತಾಸ್ತಾದುಂಬರೋಪಮಾಃ |
ಕೃತೇಶ್ವತ್ಥಸಮಾಶ್ಚೈವ ಯಾಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಶಾಃ ಸದಾ |
ಇತಿ ಸಾದ್ವೇ |

ಅನುನಾದ—ಮಾಮನಕಾಯಿ ಎಳಸಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅತ್ತಿಕಾಯಿ ಒಲಿತಾಗ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವತ್ಥಫಲವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹಣ್ಣಾದ ನಂತರ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಜೀವರ ಮರಣದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಜೀವರು ಕಲೆಯುಗದಲ್ಲಿ ಮಾಮನಕಾಯಿಯಂತೆ ಎಳೆವೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿಕಾಯಿಯಂತೆ ನಮವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವತ್ಥಫಲದಂತೆ ಮುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಯಂತ್ರಣ ಕ್ರೋಳಪಟ್ಟೇ ಶರೀರತ್ಯಾಗ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಪಾದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಾಯಮೈವ -
ವಾಯುಮೇವಾಸದ್ರವತ್ಯೇಷ ಜೀವೋ ಮೋಕ್ಷಾಯ ತತ್ತ್ವನಿತ್ |
ತದನುಜ್ಞ ಯೈವ ಜ್ಞಾನಿತ್ವಮತಸ್ತಂ ಪುನರಾವ್ರಜೇತ್ |
ಸರ್ವೇಽಪಿ ವಾಯುಮಾಸಾದ್ಯ ಜಾಯಸ್ವ ಜ್ಞಾನಮಾಪ್ನುಹಿ |
ಇತಿ ತಸ್ಯ ನರಾದೇವ ಜಾಯಂತೇ ಜ್ಞಾನಿನೋಽಪಿಲಾಃ |
ಪುನಸ್ತಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನುಕ್ತಿಂ ಚ ಪ್ರಾಪ್ನುಯುಸ್ತದನುಜ್ಞಯಾ |
ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಾಣಾಯಮೈವ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಗದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಹೀಗೆ—
ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಜೀವನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದೆ ಅವನ ಅನಾಗ್ರಹ ದಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಿಯಾದುದರಿಂದ ಈಗ ಪುನಃ ಅವನ ಒಳಯೇ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಮೊದಲಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ 'ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದು' ಎಂದು ಅವರು ನೀಡುವ ವರದಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ

ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ತಲುಪಿ ಅವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವರು ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಾಜೋಪಚಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ಯಥಾ ರಾಜಾನಮಾಯಾಂತನುಗ್ರಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇನಸಃ ಸೂತಗ್ರಾಮಣ್ಯೋಽನ್ಯೈಃ ಸಾನ್ಯೈರಾನಸಥೈಃ ಪ್ರತಿಕಲ್ಪಂತೇ ಅಯಮನಾ-ಯಾತ್ಯಯಮಾಗಚ್ಛತೀತ್ಯೇವಂ ಹೈವಂವಿದಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರತಿಕಲ್ಪಂತ ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾತೀದಮಾಗಚ್ಛತೀತಿ |

ಧ್ವಜವು ಬರುತ್ತಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜನು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಪ್ರಧಾನ ಅಂಗರಕ್ಷಕರು, ಯೋಧರು, ಸೂತರು ಮತ್ತು ಸಾಮಂತ ರಾಜರು ಬರುತ್ತಿರುವ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ಅನ್ನಪಾನ ವಸತಿಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಸತ್ಕರಿಸುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡಿದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ, ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸತ್ಕಾರವನ್ನೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ—ಮುಕ್ತಜೀವನು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಜೊತೆಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಇದಂ ಮುಕ್ತಜೀವಸ್ವರೂಪನಾಯಾತಿ ಅತೋಽನೇನ ಸಹೇದಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾತೀತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಪ್ರತಿಕಲ್ಪಂತೇ ಯಥಾ ರಾಜೋ ಧ್ವಜಾದಿಕಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ’ಅಯಂ ಧ್ವಜ ಆಗಚ್ಛತಿ ತಸ್ಮಾದ್ ರಾಜಾಽಯಾತೀತಿ ಪೂಜಾಂ ಪ್ರತಿಕಲ್ಪಂತೇ ತದ್ವತ್ |

ಅನುವಾದ—‘ಮುಕ್ತಜೀವನು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೊತೆಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಾಜನ ಧ್ವಜ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ, ‘ಧ್ವಜವು ಬರುತ್ತಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜನು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದು ಪೂಜೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವಂತೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯಥಾ ‘ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾತೀದಮಾಗಚ್ಛತಿ’ ಇತಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ-ವ್ಯರ್ಥಾ ಸ್ಯಾತ್ | ನೀತ್ಸಾತ್ವೇ ತ್ವಯಮಾಯಾತೀತ್ಯೇಕ ಪ್ರಕಾರೇಣ ರಬ್ಧಾಭ್ಯಾಸಃ ಸ್ಯಾತ್ |

ಅನುವಾದ—‘ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾತೀದಮಾಗಚ್ಛತಿ’ ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ‘ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಆಯಾತಿ’ ‘ಇದಂ ಆಗಚ್ಛತಿ’ ಎಂಬ

ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಆದರಾರ್ಥವಾಗಿ ವೀಕ್ಷ್ಯ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸುವುದಾದರೆ, 'ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾತಿ ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾತಿ' ಎಂದೂ 'ಅಯಮಾಯಾತಿ ಅಯಮಾಯಾತಿ' ಎಂದೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಪುನರುಕ್ತಿಯು ಇರಬೇಕಿತ್ತು. 'ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾತಿ, ಇದಮಾಗಚ್ಛತಿ' ಎಂದೂ 'ಅಯಮಾಯಾತಿ ಅಯಮಾಗಚ್ಛತಿ' ಎಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವೀಜ್ಞೇಯವಲ್ಲ. 'ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ ಜೀವನು ಬರುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಎರಡು ಬಾರಿ ಆದರದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಎರಡು ಬಾರಿ ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯೇ ಆದರಾರ್ಥವಾದ ವೀಜ್ಞೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಕೀಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ವ್ಯರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏಕಪ್ರಕಾರ ಶಬ್ದಾನಾಮಭ್ಯಾಸಸ್ತದಾರ್ಥಕಃ |

ಸ್ವರವರ್ಣಾದಿ ಮಾತ್ರಂ ನಾಸ್ಯ ನೈಕಾ ಚೇತ್ ತದ್ವಾಪರಃ |

ಅರ್ಥಃ ಸ್ಯಾದೇಷ ನಿಯಮೋ ನಾಕೈ ವೀಕ್ಷ್ಯ ಪದೇ ತಥಾ |

ಪ್ರಾತಿಸ್ವಿಕಾರ್ಥೇಽಪಿ ಭವೇದಭ್ಯಾಸೇ ನಾ ತಥಾ ಸ್ಥಿತೇ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವೀಕ್ಷ್ಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಪದಗಳ ಪುನರುಕ್ತಿಯು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಿವಾದ ಬಗ್ಗೆ ಆದರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ, ವರ್ಣ ಅಥವಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆ ಇದ್ದರೂ ಆಗ ಬೇರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು. ಆದರವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳ ಪುನರುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ನಿಯಮವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಕುತ್ರಚಿದಾದರಾರ್ಥೇ ದ್ವಿರೂಪಪ್ರಯೋಗೋ ದೃಷ್ಟೋಽನಂತರಿತಃ |

ಅನುವಾದ—ಆದರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೊತೆ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ. 'ಮೃತ್ರಃ ಆಯಾತು', 'ಮೃತ್ರಃ ಆಗಚ್ಛತು' ಎಂದು ಆದರದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಾನ್ಮುಕ್ತೋ ವ್ರಜತ್ಯೂರ್ಧ್ವಂ ತದಾತ್ಮತತ್ಸಹಿತೋ ಹರಿಃ |
 ನಿಯಮಾದ್ ದೃಶ್ಯತೇ ದೇವೈರಮುಕ್ತೇ ನಿಯಮೋ ನ ತು |
 ಯಥಾ ಧ್ವಜಾದಿಕಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪೂಜಾಂ ರಾಜ್ಞಃ ಪ್ರಕುರ್ವತೇ |
 ಏನಂ ನಿಮುಕ್ತಿಗಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೂಜಾಂ ಪ್ರಕುರ್ವತೇ |
 ಇತಿ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—‘ಮುಕ್ತನು ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಅವನ ಜೊತೆ ಇರುವ ಹರಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ತಪ್ಪದೆ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಅಮುಕ್ತ ಜೀವನು ಹೋಗುವಾಗ ಆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಮುಕ್ತಪರ. ಧ್ವಜ ಮೊದಲಾದವು ಬರುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ರಾಜ ಬರುತ್ತಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಭೃತ್ಯರು ರಾಜನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವಂತೆ ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಜೀವನನ್ನು ನೋಡ್ವುದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಗಮನವನ್ನು ತಿಳಿದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ತಸ್ಮಾದಣಿಮಾನಂ ನೈತೀ’ತ್ಯಾದಿನಾ ಜೀವಗತಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವೋಚ್ಯತೇ |
 ಜೀವೋಪತಾಪಾದಿ ತು ನೈವ |

ಅನುವಾದ—‘ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾತಿ’ಎಂಬ ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಈ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ, ‘ಅಣಿಮಾನಂ ನೈತೀ’ ಎಂಬ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರಸ್ತುತನಾಗಿರಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವಾಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದು ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೆ ಅಣಿಮ ಶಬ್ದೋಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವಾಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ರೋಗ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ಯಥಾ ರಾಜಾನಂ ಪ್ರಯಿಯಾಸಂತಮುಗ್ರಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇನಸಃ
 ಸೂತಗ್ರಾಮಣ್ಯೋಽಭಿ ಸಮಾಯಂತಿ ಏನಮೇನೇನುಮಾತ್ಮಾನಮ್
 ಅಂತಕಾಲೇ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾ ಅಭಿ ಸಮಾಯಂತಿ ಯತ್ರೈ-
 ತದೂರ್ಧ್ವೋಚ್ಛಾಸೀ ಭವತಿ |

|| ಇತಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ರಾಜನು ಹೊರಟಾಗ ಜೊತೆಗೆ ಅವನ ಪ್ರಧಾನ ಅಂಗರಕ್ಷಕರೂ ಯೋಧರೂ, ಸೂತರೂ, ಸೇನಾಪಾಲಕರೂ ಹೊರಟು ಬರುವಂತೆ, ಮುಕ್ತನು ಮರಣದ ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾನವಿಡಲು ತೊಡಗಿದಾಗ ಅವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಟ

ಪರಮಾತ್ಮನ ಜೊತೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳೂ ಹೊರಟು ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಮಾದಾಯ ಗಚ್ಛಂತಮನುಯಾಂತಿ ದಿವೌಕಸಃ |

ಸ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿನೋ ವಿಷ್ಣುಂ ನೃಪಂ ಪರಿಜನಾ ಯಥಾ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣು ಜೀವರನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಾಗ ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ, ರಾಜನ ಜೊತೆಗೆ ಅವನ ಭೃತ್ಯರು ಹೋಗುವಂತೆ ಎಂದು ಕೂಡ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಗ್ರಾಸ್ತು ಶ್ರೇಣಯಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಯೋಧಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇನಸಃ ಸ್ಪೃತಾಃ |

ಗ್ರಾಮಣ್ಯಸ್ತು ಚಮೂಪಾಲಾಸ್ತೇ ಸರ್ವೇ ದ್ವಿವಿಧಾ ಮತಾಃ |

ರಾಜ್ಞಾ ಸಹ ಸ್ಥಿತಾಶ್ಚೈವ ತಥಾ ಜನಪದೇ ಸ್ಥಿತಾಃ |

ತೇ ಸರ್ವೇಽಪಿ ನಿಯಂತರ್ಯಾಃ ಶ್ರೇಣಿಭಿರ್ದ್ವಿವಿಧೈಃ ಸದಾ |

ಇತಿ ರಾಜನೀತೌ |

ಅನುವಾದ—ಉಗ್ರರೆಂದರೆ ಪ್ರಧಾನ ಅಂಗರಕ್ಷಕರು. ಪ್ರತ್ಯೇನಸರೆಂದರೆ ಯೋಧರು. ಗ್ರಾಮಣಿಗಳೆಂದರೆ ಸೇನಾಪಾಲಕರು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಎರಡು ವಿಧ, ರಾಜನ ಜೊತೆ ಇರುವವರು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವರು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಎರಡು ವಿಧದ ಅಂಗರಕ್ಷಕರಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತರಾದವರು ಎಂದು ರಾಜನೀತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನುಯಾಂತಿ ಶರೀರಸ್ಥಾ ಅಭಿಯಾಂತಿ ಸ್ವಲೋಕಗಾಃ |

ಮುಕ್ತಮಾದಾಯ ಗಚ್ಛಂತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಸರ್ವೇ ದಿವೌಕಸಃ |

ಇತಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮೇ |

|| ಇತಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಮುಕ್ತನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅದೇ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಜ್ಯೋತಿರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಮರಣಕಾಲದ ಮೋಹಾವಸ್ಥೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯತ್ರಾಯಮಾತ್ಮಾ ಬಲ್ಯಂ ನೈತತ್ಯ ಸಂಮೋಹಮಿವ ನೈತಿ

ಅಭ್ಯಸನೇತೇ ಸ್ರಾಣಾ ಅಭಿಸಮಾಯಂತಿ | ಸ ನಿಶಾಸ್ತೇಜೋಮಾತ್ರಾಃ

ಸನುಭ್ಯಾದದಾನೋ ಹೃದಯಮೇವಾನನ್ದವಕ್ರಾನುತಿ | ಸ ಯತ್ರೈಷಃ
ಚಾಕ್ಷುಷಃ ಪುರುಷಃ ಪರಾಕ್ ಪರ್ಯಾವರ್ತತೇ ಅಥಾರೂಪಜ್ಞೋ
ಭವತಿ |

ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಿರುವ ಜೀವನು ಅಂತ್ಯಮರಣಪೂರ್ವದ ಮೋಹಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು
ಹೊಂದಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದುವಾಗ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ತೇಜೋ
ರೂಪರಾದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಳಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಬಲಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು
ತೇಜೋರೂಪಿಗಳಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.
ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಅವನು ಹೀಗೆ ಹೃದಯದ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟಾಗ ಜೀವಾತ್ಮನು ಜ್ಞಾನ
ರಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವೇಷಾಂ ಬಲಕಾರಿತ್ವಾದ್ ಬಲೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ತಂ ಯದಾ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಜೀವಾತ್ಮಾ ಮೃತೇ ಪೂರ್ವಂ ನಿಮುಗ್ಧತಾಂ |

ಯಾತಿ ವಿಷ್ಣುಂ ತದಾ ದೇನಾ ಯಾಂತಿ ತೇಜಃಸ್ವರೂಪಿಣಃ |

ತಾನಾದಾಯ ಹರಿಶ್ಚಕ್ಷುಃಸ್ಥಾನಾಧ್ಯದಯಮಾನ್ವಜೇತ್ |

ತದಾ ನ ಕಿಂಚಿಜ್ಞಾನಾತಿ ಜೀವೋ ಬ್ರಹ್ಮಸಮಾಶ್ರಿತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವರಿಗೂ ಬಲವುಂಟು ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ
ಬಲವೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವನು ಯಾವಾಗ ಅವನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮರಣ ಪೂರ್ವದ
ಮೋಹಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ ಆಗ ತೇಜಃಸ್ವರೂಪಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಹರಿಯು ಅವರನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ
ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಜೀವನು ಏನನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವು
ದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕೂಡ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಂ ಬಲಮುಭಿ ಸಮಾಯಂತಿ | ಪರಾಕ್ ಸ್ಥಿತಶ್ಚಾಕ್ಷುಷೋ
ಭಗವಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ ಪರಾವರ್ತತೇ |

‘ಇಂಧೋ ಹ ವೈ ನಾಮೈಷ ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಽಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಃ |’

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಏನಂ’ ಎಂದರೆ ಜೀವನನ್ನು ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನ
ಬಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು
ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಸೇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಪರಾಕ್ ಪರ್ಯಾವರ್ತತೇ’ ಎನ್ನು
ವುದೂ ಜೀವಪರವಲ್ಲ— ಪರಾಕ್ ಸ್ಥಿತಃ—ಬಹಿರ್ಮುಖವಾಗಿರುವ, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ
ಭಗವಂತನು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ ಪರಾವರ್ತತೇ—ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ, ಹೃದಯದ
ಕಡೆಗೆ ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು.

“ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನೇ ‘ಇಂಥ’ ವಿಸ್ತರಿಸಿದಾನೆ” ಎಂದು ಮೊದಲಾದ
ಬ್ರಹ್ಮವಿಗ್ರಹದ ಹರಿಯು ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಕೀಭವತಿ ನ ಪಶ್ಯತೀತ್ಯಾಹುಃ | ಏಕೀಭವತಿ ನ ಚಿಕ್ಷುತೀ-
ತ್ಯಾಹುಃ | ಏಕೀಭವತಿ ನ ರಸಯತ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ಏಕೀಭವತಿ ನ
ವದತೀತ್ಯಾಹುಃ | ಏಕೀಭವತಿ ನ ಶೃಣೋತೀತ್ಯಾಹುಃ | ಏಕೀಭವತಿ ನ
ಮನುತ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ಏಕೀಭವತಿ ನ ಸ್ಪೃಶತೀತ್ಯಾಹುಃ | ಏಕೀಭವತಿ ನ
ವಿಜಾನಾತೀತ್ಯಾಹುಃ | ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ಹೃದಯಸ್ಯಾಗ್ರಂ ಪ್ರದ್ಯೋತತೇ |
ತೇನ ಪ್ರದ್ಯೋತೇನ್ನೈಷ ಆತ್ಮಾ ನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ಚಕ್ಷುಷೋ ವಾ
ಮೂರ್ಧ್ನೋ ವಾ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋ ವಾ ಶರೀರದೇಶೇಭ್ಯಃ | ತಮುತ್ಕ್ರಾ-
ಮಂತಂ ಪ್ರಾಣೋನೂತ್ಕ್ರಾಮತಿ | ಪ್ರಾಣಮನೂತ್ಕ್ರಾಮಂತಂ
ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾ ಅನೂತ್ಕ್ರಾಮಂತಿ | ಸವಿಜ್ಞಾನೋ ಭವತಿ | ಸ
ವಿಜ್ಞಾನಮೇವಾನಂದವಕ್ತ್ರಾಮತಿ | ತಂ ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಣೇ ಸಮನ್ವಾರಭೇತೇ |
ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ಚ |

ಜೀವ ಪರಮಾತ್ಮರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವವರು. ಅವರ ಅಂಶ
ಗಳು ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಅಂಶಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲರೂಪ
ದೊಂದಿಗೆ ಒಂದಾದಾಗ ಜೀವನು ಏನೂ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ
ಬಲ್ಲವರು. ಫ್ರಾಣದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವಾಂಶ ಪರಮಾತ್ಮಾಂಶಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ
ಮೂಲರೂಪದೊಡನೆ ಒಂದಾದಾಗ ಜೀವನು ಯಾವ ಗಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ
ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ರಸನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜೀವಾಂಶ ಪರಮಾತ್ಮಾಂಶಗಳು ಹೃದಯ
ದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲರೂಪದೊಡನೆ ಒಂದಾದಾಗ ಜೀವನು ಯಾವ ರುಚಿಯನ್ನೂ
ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾಕ್ಯಿನಲ್ಲಿರುವ ಜೀವಾಂಶ ಪರಮಾತ್ಮಾಂಶ
ಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲರೂಪದೊಡನೆ ಒಂದಾದಾಗ ಜೀವನು ಏನೂ
ಮಾತನಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವಾಂಶ
ಪರಮಾತ್ಮಾಂಶಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲರೂಪದೊಡನೆ ಒಂದಾದಾಗ
ಜೀವನು ಏನೂ ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಜೀವಾಂಶ
ಪರಮಾತ್ಮಾಂಶಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲರೂಪದೊಡನೆ ಒಂದಾದಾಗ ಜೀವನು
ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಏನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತ್ವಗಿಂದಿಯಲ್ಲಿರುವ
ಜೀವಾಂಶ ಪರಮಾತ್ಮಾಂಶಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲರೂಪದೊಡನೆ
ಒಂದಾದಾಗ ಜೀವನು ಏನೂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ
ರುವ ಜೀವಾಂಶ ಪರಮಾತ್ಮಾಂಶಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲರೂಪದೊಡನೆ

ಒಂದಾದಾಗ ಜೀವನು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಏನನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಂತ್ಯಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೋಡಾವಸ್ಥೆ ಹೊಂದಿದ ಜೀವರ ಹೃದಯದ ತುದಿಯು ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬೆಳಗುವ ದಾರಿಯು ಮೂಲಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ, ತಲೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಶರೀರಭಾಗದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಜೊತೆಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳೂ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನ ಮೇಲೆ ಪರಿ ಕುಳಿತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಜೀವನ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬೃಹ್ಮ ವಾಯುಗಳೂ, ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ಗರುಡನೂ, ಯೋಗ್ಯತೆಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹೃದಯೇ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ಜೀವೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಹರಿಸ್ತಥಾ |
ಚಕ್ಷುರಾದಿಷು ರೂಪಾಣಿ ಜಾಗ್ರತ್ಕಾಲೇ ತಯೋಃ ಸದಾ |
ಬಹುನಿ ಸಂತಿ ತಾನ್ಯೇನ ಯದ್ಯೇಕೀಭಾವಮಾಪ್ನುಯುಃ |
ಹೃದಯಸ್ಥೇನ ರೂಪೇಣ ತದಾ ಜೀವೋ ನ ಕಂಚನ |
ಜಾನಾತೀತಿ ವಿದುಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಾಸ್ತದಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವತೇಜಸಾ |
ದ್ಯೋತತೇ ಹೃದಯಾಗ್ರಂ ಚ ತೇನ ದ್ವಾರೇಣ ಕೇಶವಃ |
ನಿಷ್ಕ್ರಾಮೇಜ್ಜೀವಮಾದಾಯ ಪ್ರಾಣ ಏನಮನುವ್ರಜೇತ್ |
ಪ್ರಾಣಮಸ್ಯೇ ತಥಾ ದೇವಾ ವಿದ್ಯಾ ಕರ್ಮ ಚ ಯೋಗ್ಯತಾ |
ಇತಿ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವನೂ ಹರಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅವರ ರೂಪಗಳು ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಇರುತ್ತವೆ. ಆ ರೂಪಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿದಾಗ ಜೀವನು ಏನನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಹೃದಯದ ತುದಿಯು ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಆ ದಾರಿಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವನು. ಆಗ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಇವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವನು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಬೇರೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಅನುಸರಿಸುವರು. ವಿದ್ಯಾ ಕರ್ಮಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಯೋಗ್ಯತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯೂ ಹೊರಡುವರು ಎಂದು ಮಹಾಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕರ್ತೃಭಿಮಾನೀ ಗರುಡೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಜ್ಞಾನಾಭಿಮಾನವಾನ್ |
 ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ಯೋಗ್ಯತಾ ಸ್ಯಾದ್ ರಮಾ ತದಭಿಮಾನಿನೀ |
 ಏತೇಽಪಿ ವಿಷ್ಣುಂ ಗಚ್ಛಂತಮನುಯಾಂತಿ ಸದೈವ ಹಿ |
 ನಾಯುಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕಶ್ಚೈವ ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕ ಇತಿ ದ್ವಿಧಾ |
 ಅನುಯಾತಿ ಹೃಷೀಕೇಶಂ ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸಮನ್ವಿತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಗರುಡ ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ, ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು
 ವಾಯು ಜ್ಞಾನಾಭಿಮಾನಿಗಳು. ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದರೆ ಯೋಗ್ಯತೆ. ರಮಾ
 ದೇವಿಯು ಆದರ ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ವಿಷ್ಣು ಜೀವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು
 ವಾಗ ಜೊತೆಗೆ ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ 'ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಣೀ
 ಸಮನ್ವಾರಭೇತೇ' 'ಪ್ರಾಣೋಽನೂತ್ಯಾಮತಿ' ಎಂದುದು ಪುನರುಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನ
 ರೂಪ ಮತ್ತು ಬಲರೂಪ ಎಂದು ಎರಡುರೂಪದ ವಾಯುದೇವರು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ
 ಜೊತೆಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಭಿ
 ಪ್ರಾಯ ಎಂದು ಕೂಡ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಉತ್ತಮುಣ ದ್ವಾರಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವಲೋಕೇ ಜಿರಂ ರತ್ನಾ ಯಸ್ತು ಮುಕ್ತಿಂ ವ್ರಜಿಷ್ಯತಿ |
 ಸ ತು ತದ್ದೇವತಾದ್ವಾರೇಣೋತ್ಕ್ರಾಮತಿ ನ ಸಂಶಯಃ |
 ವಿಷ್ಣೋರ್ಲೋಕಂ ಪರಂ ಗಚ್ಛನ್ನೂತ್ಕಾಮೇನ್ಮೂರ್ಧ್ನ ಏವ ತು |
 ತಥೈವ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಲೋಕಂ ಸುಷುಮ್ನಾಯಾ ವಿಭೇದತಃ |
 ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮೇ |

ಅನುನಾದ—ಯಾವ ಜೀವನು ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಯು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಹು
 ಕಾಲ ವಿಹರಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಅವನು ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆ
 ಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಕೆ
 ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ನೇರವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವನು
 ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯ ಮೂಲಕ ತಲೆಯಿಂದ ಹೊರಹೋಗುವನು. ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ
 ಹೋಗುವವನೂ ಕೂಡ ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ದಾರಿಯ ಮೂಲಕ ತಲೆ
 ಯಿಂದಲೇ ಹೊರಹೋಗುವನು ಎಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಸವಿಜ್ಞಾನೋ ಭವತಿ' ಜೀವೇನ ಸಹಿತೋ ಭವತಿ | ಸ ವಿಜ್ಞಾನಂ

ಜೀವನೋಪಾನ್ತವಕ್ರಾಮತಿ | ಜೀವಮಾರುಹ್ಯ ಗಚ್ಛತಿ ಭಗವಾನ್ |
 'ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾನ್ವಾರೂಢ' ಇತಿ ಹ್ಯುಕ್ತಂ |

ಅನುವಾದ—'ಸವಿಜ್ಞಾನೋ ಭವತಿ' ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನ ಜೊತೆ ಇರುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ 'ಸ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಏವ ಅನ್ವವಕ್ರಾಮತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಎಂಬುದು ಒಂದೇ ಪದವಲ್ಲ. 'ಸಃ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಏವ ಅನ್ವವಕ್ರಾಮತಿ' ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಬೇಕು. ಸಃ—ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ವಿಜ್ಞಾನಂ ಏವ—ಜೀವನನ್ನೇ, ಅನ್ವವಕ್ರಾಮತಿ—ಎರಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವುದು 'ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಏರಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವನು' ಎಂದು ಪುನಃ ಪುನಃ ಉಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಯೋ ವಿಜ್ಞಾನೇ ತಿಷ್ಠನ್' 'ಯ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠನ್' ಇತ್ಯುಭಯೋರೇ-
 ಜೀವನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಹಿ ಸಾಠಃ | 'ಶಾರೀರಶ್ಲೋಭಯೋಃ ಹಿ
 ಭೇದೇನೈನಮಧೀಯತೇ' ಇತಿ ಭಗವದ್ವಚನಮ್ |

ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ ಸಹ ದೇವೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ |

ಪ್ರಾಣಾ ಭೂತಾನಿ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಂತಿ ಯತ್ರ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—'ಯಾರು ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ' 'ಯಾರು ಆತ್ಮದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಎರಡೂ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಆತ್ಮ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಜೀವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. "ಜೀವನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಣ್ತು, ಮಾಧ್ಯಂ ದಿನ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಶಾಖೆಗಳು 'ವಿಜ್ಞಾನೇ ತಿಷ್ಠನ್' 'ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠನ್' ಎಂದು ಜೀವನನ್ನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿವೆ" ಎಂದು ವೇದವ್ಯಾಸರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ವಿಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಜೀವನೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ, ಪಂಚಭೂತಗಳೂ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಯಾರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತ ರಾಗಿರುವರೋ' ಎನ್ನುವ ಷಟ್ಪಶ್ಚೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಮಂತ್ರವೂ ಕೂಡ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—'ವಿಜ್ಞಾನಮೋಪಾನ್ತವಕ್ರಾಮತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಯೋ ವಿಜ್ಞಾನೇ ತಿಷ್ಠನ್' ಎಂಬ ಕಾಣ್ತು ಶಾಖೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾದರೂ ಜೀವ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವೇಕೆಂದರೆ 'ಯ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠನ್' ಎಂಬ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಶಾಖೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೀವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ

ಅದರ ಸಮಾನಾರ್ಥದ ಈ ಕಾಣ್ಪಡೆಯು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬೀರ್ವಾರ್ಧವೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರಣ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏಷ ಆತ್ಮಾ ನಿಷ್ಕ್ರಾಮತೀತಿ ಜೀವಾಂಗೀಕಾರೇ 'ಶರೀರಂ ನಿಹತ್ಯಾ -
ವಿದ್ಯಾಂ ಗಮಯಿತ್ವಾನ್ಯನ್ನವತರಂ ಕಲ್ಯಾಣತರಂ ರೂಪಂ ಕುರುತೇ'
ಇತ್ಯಾದಿಕಮಯುಕ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಹಿ ಜೀವಃ ಶರೀರಂ ನಿಹಂತಿ,
ಅವಿದ್ಯಾಂ ಗಮಯತಿ, ರೂಪಾಂತರಂ ವಾ ಕರೋತಿ | ನ ಚ ಸರ್ವ
ಮಯತ್ವಂ ಜೀವಸ್ಯ | ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವಿಶೇಷಣಾಚ್ಚ |

ಅನುವಾದ—'ಏಷ ಆತ್ಮಾ ನಿಷ್ಕ್ರಾಮತೀತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಶರೀರಂ ನಿಹತ್ಯಾವಿದ್ಯಾಂ ಗಮಯಿತ್ವಾನ್ಯನ್ನವತರಂ ಕಲ್ಯಾಣತರಂ ರೂಪಂ ಕುರುತೇ' ಈ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು 'ಏಷ ಆತ್ಮಾ ನಿಷ್ಕ್ರಾಮತೀತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವ ಆತ್ಮನು ಶರೀರವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಜೀವನು ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾರ. ಹೀಗೆ ಜೀವನಿಂದ ಮಾಡಲಾಗದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ, ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. 'ಧರ್ಮಮಯೋಽಧರ್ಮಮಯಃ ಸರ್ವಮಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಸರ್ವಮಯತ್ವ ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜೀವನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸ ವಾ ಆಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಇದೂ ಜೀವನಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಜೀವ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ಯಥಾ ತೃಣಜಲೂಕಾ ತೃಣಸ್ಯಾಂತಂ ಗತ್ವಾ ಅನ್ಯ-
ಮಾಕ್ರಮನಮಾಕ್ರಮ್ಯ ಆತ್ಮಾನಮುಪಸಂಹರತಿ ಏವಮೇವಾಯ-
ಮಾತ್ಮೇದಂ ಶರೀರಂ ನಿಹತ್ಯಾವಿದ್ಯಾಂ ಗಮಯಿತ್ವಾನ್ಯಮಾಕ್ರಮ-
ಮಾಕ್ರಮ್ಯಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಹರತಿ |

ಹುಲ್ಲುಹುಳವು ಒಂದು ಹುಲ್ಲಿನ ಕೊನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಹುಲ್ಲನ್ನು ತಲುಪಿ ತನ್ನನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವಾತ್ಮನ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ, ಜೀವನ

ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮೊದಲಿನ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಥಾ ತೃಣಜಲೂಕ್ಯವಂ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಜೀವಸ್ಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಂ ತು ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸ್ಥೂಲಂ ಪರಿತ್ಯಜೇತ್ |
ಇದಂ ಶರೀರಂ ಭೂತೇಷು ನಿಲಾಪಯತಿ ಕೇಶವಃ |
ಅನಿದ್ಯಾಂ ಚೈವ ಜೀವಸ್ಯ ಗಮಯೇತ್ ಜ್ಞಾನಸರ್ವನಾತ್ |

ಅನುನಾದ—ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಹುಲ್ಲುಹುಳಗಳಂತೆ ಜೀವನ ಸೂಕ್ಷ್ಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಸ್ಥೂಲದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಜೀವರ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರವನ್ನು ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವನ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ಯಥಾ ಪೇಶಸ್ಯರೀ ಪೇಶಸೋ ಮಾತ್ರಾಮುಪಾದಾಯ |
ಅನ್ಯನ್ನವತರಂ ಕಲ್ಯಾಣತರಂ ರೂಪಂ ತನುತ ಏವಮೇನಾಯ-
ಮಾತ್ಮೇದಂ ಶರೀರಂ ನಿಹತ್ಯ ಅನಿದ್ಯಾಂ ಗಮಯಿತ್ವಾ ಅನ್ಯನ್ನವತರಂ
ಕಲ್ಯಾಣತರಂ ರೂಪಂ ಕುರುತೇ ಪಿತ್ರೈಃ ನಾ ಗಾಂಧರ್ವಂ ನಾ ದೈವಂ
ನಾ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಂ ನಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಂ ನಾನ್ಯೇಷಾಂ ನಾ ಭೂತಾನಾಮ್ |

ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗನು ಸ್ವಲ್ಪ ಒಂಗಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಕೊಳೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾದ ಆಭರಣಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವಾತ್ಮನ ಸ್ಥೂಲಶರೀರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ, ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ, ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಾರದಿದ್ದ, ಅತ್ಯಂತ ಹೊಸದಾದ, ಮಂಗಳಕರವಾದ, ಅವರವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪಶರೀರವನ್ನು—ವಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಪಿತ್ರರೂಪವನ್ನು, ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಗಾಂಧರ್ವರೂಪವನ್ನು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇವರೂಪವನ್ನೂ, ರೇವಣಿಗೆ ಶೇಷರೂಪವನ್ನೂ, ಚತುರ್ಮುಖಿನಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖರೂಪವನ್ನೂ ಮುನುಷ್ಯೋತ್ತಮ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಅವರವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ರೂಪವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ನಿವರಣೆ—ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗನು ಒಂಗಾರದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಒಂಗಾರದ ಬಳಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಯಾವುದೋ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಅಂತೆಯೇ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕೇವಲ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಜೀತನರಿಗೆ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಅವರ

ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಸ್ವರೂಪ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಹೊರತು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವರ್ಣಕಾರೋ ಯಥಾ ಸ್ವರ್ಣಮಲಮಗ್ನೌ ನಿಹತ್ಯ ಚ
ಶುದ್ಧೇನ ತೇನ ಚಾತ್ಮೇಷ್ವಂ ಕುರುತೇ ರೂಪಮಂಜಸಾ |
ಏನಂ ಸ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ಜೀವನ್ಸ್ವರ್ಣಸ್ಯ ಯನ್ಮೃತಮ್ |
ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮಾದ್ಯಮಾತ್ಮಾಗ್ನೌ ನಾಶ್ಯ ಸರ್ವಕೃತ್ |
ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ಕುರುತೇ ರೂಪಂ ಯದ್ ಯೋಗ್ಯಂ ತಸ್ಯ ಮುಕ್ತಿಗಂ |

ಅನುವಾದ—ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗನು ಬಂಗಾರದ ಕೊಳೆಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಾಶ ಮಾಡಿ ಶುದ್ಧ ಬಂಗಾರದಿಂದ ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೆಯೇ ಸರ್ವಕರ್ತೃವಾದ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಜೀವಾತ್ಮನೊಬ್ಬ ಬಂಗಾರದ ಅವಿದ್ಯೆ, ಕಾಮ, ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಕೊಳೆಯನ್ನು ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಾಶಮಾಡಿ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಅವಶ್ಯವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರೂಪ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪಿತೃಜೀವಸ್ಯ ಪಿತೃಂ ಸ ಗಾಂಧರ್ವಂ ತಸ್ಯ ಚೈವ ಹಿ |
ದೈವಂ ತು ದೇವಜೀವಸ್ಯ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಂ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನೇತಿ ನಿತ್ಯಾನಂದ ಸ್ವರೂಪಕಂ |
ನ ಯೋಗ್ಯತಾಂ ವಿನಾ ಕ್ವಾಪಿ ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ಶ್ರುತೇಃ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣುವು ಪಿತೃಜೀವನಿಗೆ ಪಿತೃಶರೀರವನ್ನೂ, ಗಂಧರ್ವ ಜೀವನಿಗೆ ಗಾಂಧರ್ವಶರೀರವನ್ನೂ, ದೇವಜೀವನಿಗೆ ದೈವಶರೀರವನ್ನೂ, ಶೇಷಜೀವನಿಗೆ ಶೇಷಶರೀರವನ್ನೂ, ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವರೆಲ್ಲರ ಶರೀರವೂ ನಿತ್ಯಾನಂದವಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಯಾವ ಶರೀರವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೆಂದರೆ, 'ತಂ ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಣಿ ಸಮಾರಭೇತೇ ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ಚ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪ ಯೋಗ್ಯತೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದೇ ದೇವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಾ ಮುಕ್ತೋ ಭವೇದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತದಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸ ಮುಖ್ಯತಃ |
ಏನಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚೈವ ತಥೈವಾನ್ಯೇಷಿ ಸರ್ವಶಃ |

ಪ್ರಪ್ತ

ನೌ ಹಿ ತದ್ ಭವೇತ್ |

ತ್ವಂ ಬಾಲಕೇ ಯಥಾ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ನಾದಾಗಲೆ ಅವನು ಸಜವಾಗಿ
ಬೀಗೆಯೇ. ಬೆಳ್ಳಿ ಬಂಗಾರವು
ಬಂಗಾರವಷ್ಟೆ ! ಮುಕ್ತಿಗಿಂತ
ಬಲವು. ದ್ವಿಜಬಾಲಕನಲ್ಲಿ
ಲೋಕಗೃತೆ ಮಾತ್ರವಿದ್ದಂತೆ.

ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ, ಅದನ್ನು
ತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದ್ದ
ಸಿದ್ಧರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸು
ವುದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

| ನ ಚ ಮೃಗಾದೀನಾಂ
ಕ್ರೋಚ್ಯತೇ ತದಾ ಕಲ್ಯಾಣ-
| ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಶ್ರೋತ್ರಿ-
ಚಾಶ್ರೋಕ್ತಃ | ಪೂರ್ವಾ-

ವಲ್ಲ. ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣತ
ದಿಲ್ಲ. ಮೃಗ ಮೊದಲಾದವು
ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮರಣ
ಕಲ್ಯಾಣತರ ಎಂಬ ವಿರೇಷಣ
ವಿದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೇವಾದಿ
ಅಪ್ಪಜಿಸ ಅಕಾಮಹತರಾದ
ವಾದಿಗಳಲ್ಲ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ 'ನವ
ವನ್ನುವುದೂ ಅಸಂಗತವೇನಲ್ಲ.
ಸ್ವರೂಪರೀರ ಅನಾದಿ ಸಿದ್ಧ
ಭವಗೋಚರವಾಗಿಲ್ಲ. ಅವಿದ್ಯೆ
ತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಲ್ಪಂ ತೇಜಸ್ತಥೈವಾಲ್ಪಂ ಜೀವರೂಪಂ ಹಿ ಸಂಸೃತೌ |
ತಥೈವ ಸುನುಹತ್ತೇಜಃ ಕರೋತಿ ಭಗವಾನ್ ಮಹತ್ |
ಅತೋ ನವತರಂ ಚೈತದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಕರೋತ್ಯಜಃ |

ಅನುನಾದ—ನವತರತ್ವವನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಕೊಡಿಸಬಹುದು. ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪ ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅಲ್ಪ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ಜೀವನ ಶರೀರವನ್ನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಹಳ ತೇಜಸ್ವಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ, ದೊಡ್ಡ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಪ್ರೀತಿಯು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರೀತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನವತರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯೇಷಾಂ ವಾ ಭೂತಾನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾದೀನಾಮ್ | ನಾಸುರಾ-
ದೀನಾಂ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಅನ್ಯೇಷಾಂ ವಾ ಭೂತಾನಾಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೂತಾನಾಂ ಎಂದರೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೊದಲಾದವರ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಸುರ ಮೊದಲಾದವರ ರೂಪವು ಕಲ್ಯಾಣತರ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣಿ—ಹಿಂದಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ‘ನ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪರಮ ಅನಂದಃ’ ಎಂದು ಮುಕ್ತಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತರ ಬಗ್ಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ವಿಚಾರವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಅಕ್ಷೀಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ—ಹಿಂದಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ‘ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳೇ ‘ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ’ ಎಂಬವರ ಅರ್ಥ.

ಜೀವತಾರತಮ್ಯ ಬಂಗಾರ ತಾರತಮ್ಯದಂತೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಮಯಂ ತು ಮಾನುಷಂ ಸ್ವರ್ಣಂ ಪೀತಂ ಗಾಂಧರ್ವಮೇವ ಚ |
ಇಂದ್ರಗೋಪನಿಭಂ ನಾಮ್ನಾ ಜಾಂಬೂನದಮಿತಿ ಸ್ತೃತಂ |
ದೈವಂ ಚಾಮೀಕರಂ ನಾಮು ಪ್ರೋದ್ಯದಾದಿತ್ಯ ಸನ್ನಿಭಮ್ |
ನೈಜೋ ವಿಶೇಷಃ ಸ್ವರ್ಣಾನಾಮೇತೇಷಾಂ ಸರ್ವದೈವ ಚ |
ನಾಗ್ನ್ಯಾದಿನಾಪಿ ಸಮತಾಂ ಯಾಂತಿ ತಾನಿ ಕಥಂಚನ |
ಏನಂ ಮಾನುಷಗಂಧರ್ವಪಿತೃದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಕ್ರಮಶೋ ಜೀವಾ ನಿಶಿಷ್ಠಾ ಉತ್ತರೋತ್ತರಂ |

ಸ್ವಭಾವೇನೈವ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ವಭಾವೋ ವ್ಯಕ್ತಿಮಾನ್ವರ್ಜೀತ್ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಮನುಷ್ಯರ ಬಂಗಾರ 'ಮಯ' ಎನಿಸಿದ್ದು, ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಗಂಧರ್ವರ ಬಂಗಾರ ಇಂದ್ರಗೋಪ ಎಂಬ ಕ್ರಿಮಿಯ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಸದೃಶ, 'ಜಾಂಬೂನದ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ದೇವತೆಗಳ ಬಂಗಾರ 'ಜಾಮೀಕರ' ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸದೃಶ. ಒಂಗಾರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಭೇದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಮತ್ತು ರಾಶ್ವತ. ಆಗ್ನಿ, ಔಷಧಿಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಒಂಗಾರಗಳು ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಮನುಷ್ಯ, ಗಂಧರ್ವ, ಪಿತೃ, ದೇವ, ಶೇವ, ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಜೀವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ತಮರು. ಈ ತಾರತಮ್ಯ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ಮುಕ್ತಜೀವರಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ವಭಾವವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಮೊದಲಾದುದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತ ಜೀವಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಒಂಗಾರದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಸ ಯತ್ರಾಯಮಣಿಮಾನಂ ನೈತಿ' 'ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ಹೃದಯ ಸ್ಯಾಗ್ರಂ ಪ್ರದ್ಯೋತತೇ' 'ತೇನ ಧೀರಾ ಅಪಿಯಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಿತ ಉರ್ಧ್ವಾ ವಿಮುಕ್ತಾಃ' 'ತೇನೈತಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ ಪುಣ್ಯ-ಕೃತ್ ತೈಜಸಶ್ಚ' ಇತ್ಯೇನಮಾದೇಶ್ಚ ಮುಕ್ತವಿಷಯಮೇವೈತತ್ |

ಅನುವಾದ—ಇದು ಮುಕ್ತಪ್ರಕರಣ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೇವಾದಿಗಳು ಮುಕ್ತರು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಕರಣದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ಸ ಯತ್ರಾಯಮಣಿಮಾನಂ ನೈತಿ' ಎಂದು ಭಗವತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ, ಮುಂದೆ 'ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ಹೃದಯಸ್ಯಾಗ್ರಂ' ಎಂದು ಹೃದಯದ ಕೊನೆಭಾಗ ಬೆಳಗುವುದನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಅದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ 'ತೇನ ಧೀರಾ ಅಪಿಯಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಿತ ಉರ್ಧ್ವಾ ವಿಮುಕ್ತಾಃ' 'ತೇನೈತಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ ಪುಣ್ಯಕೃತ್ ತೈಜಸಶ್ಚ' ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತವಿಷಯತ್ವೇನ ಚೈತತ್ ಪ್ರಕರಣಂ ಸೂಚಯಾಮಾಸ ಭಗವಾನ್—'ತದೋಕೋಽಗ್ರಜ್ಜಲನಂ ತತ್ಪ್ರಕಾಶಿತದ್ವಾರೋ ವಿದ್ಯಾ-ಸಾಮರ್ಥ್ಯತ್' ಇತ್ಯಾದಿನಾ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಕ್ತರನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಪ್ರಕರಣ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಕಾರರೇ 'ಹೃದಯದ ಕೊನೆಭಾಗ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗುವ ಆ ದ್ವಾರ

ದಿಂದ ಜ್ಞಾನಿ, ಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಪರಮಾತ್ಮ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನಿರ್ಗುಣಮುಕ್ತಿ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚಾನ್ಯ ಮುಕ್ತಿರಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಮ್ |

‘ಸೋಽಶ್ನತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಸಕ್ತಿತಾ’

‘ಏತಮಾನಂದಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ | ಇಮಾನ್

ಲೋಕಾನ್ ಕಾಮಾನ್ನೀ ಕಾಮರೂಪ್ಯನುಸಂಚರನ್’ ‘ಋಚಾಂ

ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಪುಷ್ವಾನ್ ಗಾಯತ್ರಂ ತೋ ಗಾಯತಿ

ಶಕ್ವರೀಷು |’

ಅನುವಾದ—‘ತದೋಕ್ತೋಽಗ್ರಜ್ವಲನಂ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ಮುಕ್ತಿ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದು ಸಗುಣಮುಕ್ತಿ, ನಿರ್ಗುಣಮುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಉತ್ಕ್ರಮಣ, ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಿವೆ. ಇವು ನಿರ್ಗುಣಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣ ನಿರ್ಗುಣ ಮುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ— ಸಗುಣಮುಕ್ತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ನಿರ್ಗುಣಮುಕ್ತಿ ಎಂಬುದೊಂದು ಇಲ್ಲ. ಅಂಥ ಮುಕ್ತಿ ಇದೆ ಎನ್ನಲು ಏನೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಮಾತ್ರ ವಲ್ಲ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವೆ ಇದೆ. ‘ಮುಕ್ತನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜೊತೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುವನು.’ ‘ಆನಂದಮಯ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಾದ ರೂಪತಳೆದು ವಿಹಾರ ಮಾಡುವನು’ ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಒಬ್ಬ ಮುಕ್ತಬ್ರಹ್ಮನು ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಶಕ್ವರಿ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಸಾಮವನ್ನು ದಾಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಪರಂಜ್ಯೋತಿರುಪಸಂಪದ್ಯ ಸ್ವೇನರೂಪೇಣಾಭಿ ನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ | ಏವ ಅತ್ತೇತಿ ಹೋನಾಚ |’ ‘ಸ ತತ್ರ ಪರೈತಿ ಜಪ್ತನ್ ಶ್ರೀಡನ್ ರಮ-
ಮಾಣಃ |’ ‘ಸ ಯ ಏವಂನಿದ್ ಏವಂ ಪಶ್ಯನ್ ಏವಂ ಮನ್ಶಾಸಃ
ತಸ್ಯ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಕಾಮಚಾರೋ ಭವತಿ |’ ‘ಸ ಏಕಧಾ
ಭವತಿ ತ್ರಿಧಾ ಭವತಿ ಪಂಚಧಾ ಸಪ್ತಧಾ ಪುನಶ್ಚೈಕಾದಶ ಸ್ತುತಃ |’
‘ನ ಹಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ಕ್ಷೀಯತೇ ಅಸ್ಮಾದ್ಧೈನಾತ್ಮನೋ ಯದ್ಯತ್ ಕಾಮ-
ಯತೇ ತತ್ತತ್ ಸಜತೇ |’

ಅನುವಾದ—‘ಜ್ಞಾನಿಯು ಉತ್ಕೃಮಿಸಿ ಪರಂಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಾನಂದದ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪರಂಜ್ಯೋತಿ ಜೀವನಲ್ಲಿ, ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದು ಲಕ್ಷಿತವೇವೆ ಹೇಳಿದ್ದಾಳೆ’, ‘ಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಾದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಉಣ್ಣುತ್ತ ವಿಹರಿಸುತ್ತ ನಲಿಯುತ್ತ’, ‘ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಸಂಚರಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ’, ‘ಮುಕ್ತನು ತನ್ನ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಒಂದು ಮೂರು ಐದು ಏಳು ಹನ್ನೊಂದು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಬಲ್ಲ’, ‘ಜ್ಞಾನೋತ್ತರ ಕರ್ಮವು ನಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಬಯಸಿದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯಥೋದಕಂ ಶುದ್ಧೇ ಶುದ್ಧಮಾಸಿಕ್ತಂ ತಾದೃಗೇವ ಭವತಿ |

ಏವಂಮುನೇರ್ವಿಜಾನತ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ ಗೌತಮ |’

‘ತದಾ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪೇ ವಿಧೂಯ

ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾನ್ಯಮುಪೈತಿ |’

‘ಪರಂ ಭೂಯಃ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಜ್ಞಾನಾನಾಂ ಜ್ಞಾನಮುತ್ತಮಂ |

ಯಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮುನಯಃ ಸರ್ವೇ ಪರಾಂ ಸಿದ್ಧಿಮಿತೋ ಗತಾಃ |

ಇದಂ ಜ್ಞಾನಮುಪಾಶ್ರಿತೈ ಮನು ಸಾಧರ್ಯಮಾಗತಾಃ |

ಸರ್ಗೇಽಪಿ ನೋಪಜಾಯಂತೇ ಪ್ರಲಯೇ ನ ವ್ಯಥಂತಿ ಚ |’

ಅನುವಾದ—‘ನಚಿಕೇತನೇ, ಶುದ್ಧಜಲಕ್ಕೆ ಶುದ್ಧಜಲ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸೇರಿಸಿದ ನೀರು ಮೊದಲಿದ್ದ ನೀರಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲಿನ ನೀರೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಹಾಗೆಯೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಮುಕ್ತ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನೂ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಹೊರತು ಪರಮಾತ್ಮನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಉಳಿದ ಜೀವರ ಪಾಡೇನು!’ ಎಂದು ಕಾಲಕೋಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ. ‘ಪರಮಾತ್ಮಾಪರೋಕ್ಷ ಲಭಿಸಿದಾಗ ಜ್ಞಾನಿಯು ಅನಿಷ್ಟ, ಅಪ್ರಾರಬ್ಧ ಪುಣ್ಯ ವಾವಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಎಂದೂ ವಾಪಲೇಪರಹಿತನಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರಮಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಅಂದರೆ, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪಾನಂದಾನುಭವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಅಥರ್ವಣೋಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ. ‘ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಮೇಯವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಅದನ್ನು ತಿಳಿದು ಜ್ಞಾನಿಗಳೆಲ್ಲ ಈ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ನನ್ನ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದವರು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ, ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಥೆಪಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ’ ಎಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ವರ್ತತೇ ಯತ್ರ ರಜಸ್ತಮಸ್ತಯೋಃ
 ಸತ್ತ್ವಂ ಚ ಮಿಶ್ರಂ ನ ಚ ಕಾಲವಿಕ್ರಮಃ |
 ನ ಯತ್ರ ಮಾಯಾ ಕಿಮುತಾಪರೇ ಹರೇ-
 ರನುನ್ಯತಾ ಯತ್ರ ಸುರಾಸುರಾರ್ಚಿತಾಃ |
 ಶ್ಯಾಮಾನವದಾತಾಃ ಶತಪತ್ರಲೋಚನಾಃ
 ಪಿಶಂಗವಸ್ತ್ರಾಃ ಸುರುಚಃ ಸುಪೇಶಸಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸ್ತುತೀತಿಹಾಸಪುರಾಣೇಷು ತೇಷಾಂ ನಿರ್ಗುಣಮುಕ್ತಿ
 ನಿಷಯತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಷ್ಟೇನ ಸ್ಥಲೇಸು ಮುಕ್ತೃನಂತರಂ ಭೋಗೋ-
 ಕ್ತೇಶ್ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸು, ರಜಸ್ತಮೋ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ
 ಸತ್ತ್ವ, ಕಾಲಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಕಾರಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದ ಮೇಲೆ
 ಪ್ರಕೃತಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದು ಏನೂ ಇರಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತರೆಲ್ಲ ಹರಿಯು
 ಸೇವಕರು, ದೇವಾಸುರವಂದ್ಯರು, ಕಪ್ಪು ಬಿಳುಪು ಬಣ್ಣದವರು, ಕಮಲದಂತೆ ಕಣ್ಣು
 ಳ್ಳವರು, ಪೀತಾಂಬರ ಉಟ್ಟವರು, ಬಳ್ಳಿಯ ಕಾಂತಿವ್ಯಕ್ತವರು. ಸುಂದರ ಶರೀರಿ
 ಗಳು’ ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ಗುಣಮುಕ್ತಿಯನ್ನು
 ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿ
 ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿ ಅದ ನಂತರ ಭೋಗವನ್ನು ವರ್ಜಿಸಿರುವುದ
 ರಿಂದ ಮುಕ್ತಿ ಎಂದರೆ ಸಗುಣ ಮುಕ್ತಿಯೆ ಹೊರತು ನಿರ್ಗುಣಮುಕ್ತಿ ಎಂದು
 ಇನ್ನೊಂದು ಮುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ.

ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಶರೀರ ಉಂಟು :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಶರೀರಾಕ್ರಿಯಾ ಗೌಣದೇಹಾದೇಸ್ತೇ ಹ್ಯಭಾವತಃ |
 ಚಿದಾನಂದ ಶರೀರಾದೇಃ ಸದೇಹಾದ್ಯಾ ವಿನೋಕ್ಷಿಣಃ |
 ಅನಿದ್ರಿಯಾ ಅನಾಹಾರಾ ಅನಿಷ್ಯಂದಾಃ ಸುಗಂಧಿನಃ | ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ |

ಅನುವಾದ—ಮುಕ್ತರು ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ ತಮೋಮಯವಾದ ದೇಹ ಮತ್ತು
 ಕ್ರಿಯಾರಹಿತರಾದುದರಿಂದ ಶರೀರರಹಿತರು ಕ್ರಿಯಾರಹಿತರು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡು
 ತ್ತಾರೆ. ಜ್ಞಾನಾನಂದಮಯವಾದ ಶರೀರವಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರವ್ಯಕ್ತವರು ಕ್ರಿಯೆ
 ಉಳ್ಳವರು ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಶ್ಯಾಮಾವದಾತಾಃ ರಶಪತ್ರ

ಲೋಚನಾಃ' ಎಂದು ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಶರೀರ, ಮತ್ತು 'ಜಕ್ಷನ್ ಕ್ರೀಡನ್ ರಮ ಮಾಣಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಕ್ರಿಯೆ, 'ಅಶರೀರಂ ವಾವ ಸಂತಂ' ಎಂದು ಶರೀರಾಭಾವ ವನ್ನು ಹೇಳುವ ಛಾಂದೋಗ್ಯವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಶರೀರವಿಲ್ಲವೆಂದೊಪ್ಪಿದರೆ 'ಇಂದ್ರಿಯರಹಿತರು, ಆಹಾರರಹಿತರು ಮತ್ತು ಮಲಾದಿಗಳ ಹರಿಯುವಿಕೆ ಇಲ್ಲದವರು ಆಗಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತರು ಸುಗಂಧ ವಸ್ತು ಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವರು' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಿರೋಧ ಉಂಟಾಗುವುದು,

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನಾ ಅಯನೂತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಜ್ಞಾನಮಯೋ ಮನೋ-
ನುಯಃ ಪ್ರಾಣನುಯಶ್ಚಕ್ಷುನುಯಃ ಶ್ರೋತ್ರನುಯಃ ಪೃಥಿನೀ
ನುಯ ಆಪೋನುಯೋ ನಾಯುನುಯ ಆಕಾಶನುಯಸ್ತೇಜೋ
ನುಯೋಽತೇಜೋನುಯಃ ಕಾನುನುಯೋಽಕಾನುನುಯಃ ಕ್ರೋಧ-
ನುಯೋಽಕ್ರೋಧನುಯಃ ಧರ್ಮನುಯೋಽಧರ್ಮನುಯಃ ಸರ್ವನುಯಃ |
ತದ್ ಯದ್ ಏತದ್ ಇದಂನುಯೋಽದೋನುಯ ಇತಿ | ಯಥಾಕಾರೀ
ಯಥಾಚಾರೀ ತಥಾ ಭವತಿ | ಸಾಧುಕಾರೀ ಸಾಧುರ್ಭವತಿ | ಸಾಪ
ಕಾರೀ ಸಾಪೋ ಭವತಿ | ಪುಣ್ಯಃ ಪುಣ್ಯೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಭವತಿ ಸಾಪಃ
ಸಾಪೇನ | ಅಭೋ ಖಲ್ವಾಹುಃ ಕಾನುನುಯ ಏವಾಯಂ ಪುರುಷ ಇತಿ |
ಸ ಯಥಾಕಾಮೋ ಭವತಿ ತತ್ಕ್ರತುರ್ಭವತಿ | ಯತ್ಕ್ರತುರ್ಭವತಿ
ತತ್ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ | ಯತ್ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ ತದಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ |

ಹೀಗೆ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಹರಿಯು ದೂರದಲ್ಲಿ
ದ್ದಾನೆ, ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ, ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣ. ಜ್ಞಾನ
ಸ್ವರೂಪ, ಬುದ್ಧಿ ತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪನಲ್ಲ. ಸರ್ವಮಂತ್ರ ಸ್ವರೂಪ, ಮನಸ್ತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪ
ನಲ್ಲ. ಬಲಪೂರ್ಣ ಸ್ವರೂಪ, ಅಹಂಕಾರಜನ್ಯ ಪ್ರಾಣತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪನಲ್ಲ. ಸರ್ವ
ದ್ರಷ್ಟೃ ಸ್ವರೂಪ, ಚಕ್ಷುಸ್ತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪನಲ್ಲ. ಸರ್ವಶ್ರೋತೃ ಸ್ವರೂಪ, ಶ್ರೋತ್ರ
ತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪನಲ್ಲ. ಸರ್ವಾಧಾರ ಮತ್ತು ಸುಗಂಧಸ್ವರೂಪ, ವಾರ್ಧಿವ ಗಂಧಮಯ
ನಲ್ಲ. ಸರ್ವತೃಪ್ತಿಕರ, ಜರಾತ್ಮಕನಲ್ಲ. ಸರ್ವಕರ್ತೃ ಸ್ವರೂಪ, ವಾಯ್ವಾತ್ಮಕನಲ್ಲ.
ಅವಕಾಶಪ್ರದ, ಆಕಾಶಾತ್ಮಕನಲ್ಲ. ತೇಜಃ ಸ್ವರೂಪ, ಅಗ್ನಿರೂಪನಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿ
ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಇಚ್ಛಾ ಸ್ವರೂಪ, ಪ್ರಾಕೃತ ಇಚ್ಛಾರಹಿತ. ಸರ್ವದುಷ್ಟ ವಿರೋಧಿ,
ಜೀವಾತ್ಮರ ಕ್ರೋಧದಂತಹ ಕ್ರೋಧವಿಲ್ಲದವ. ಆನಂದಾದಿ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪ,
ಪ್ರಾಕೃತ ಧರ್ಮರಹಿತ. ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಲ್ಲ. ಭೂತ ವರ್ತಮಾನ
ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಪ್ರಕಾರ. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗೆ ಹೊರಗೆ ಏಕಪ್ರಕಾರ. ವರ್ತಮಾನ

ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಪ್ರಕಾರ. ವರ್ತಮಾನ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ. ವರ್ತಮಾನ ಸ್ವರೂಪ. ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ. ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಸ್ವರೂಪ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೀಗೆ ಮಹಾಮುಖಮನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಜೀವಾತ್ಮನಿಂದ ಹೇಗೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ, ಹೇಗೆ ಆಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ ದಾಗೆ ಜೀವಾತ್ಮನು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಆಚಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಪುಣ್ಯವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಪುಣ್ಯವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಾಪಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ವಾಪಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳು ಶ್ವರ್ಗವೇನ್ಮ. ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರೇರಿತ ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ಪುಣ್ಯವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರೇರಿತ ಪಾಪ ಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ವಾಪಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನು ಕಾಮಮಯ ಎಂದರೆ, ಈಶ್ವರೇಚ್ಛಾಧೀನ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಂದುಸಿದಂತೆಯೇ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಇಚ್ಛೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನುಯಿಟ್ ಸ್ರಾಚುರೈ ಸ್ವರೂಪೇ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಯಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮಾನುಮಾತತ್ವಾದ್ಧಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ಣಗುಣತತ್ವಃ |

ದೂರಸ್ಥತ್ವಾತ್ ಸ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ಸಮೀಪಸ್ತೋ ಹ್ಯಯಂ ಸ್ಪೃತಃ |

ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಈರೈತೇ |

ಸರ್ವಮಂತ್ರಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಸ ಏವೋಕ್ತೋ ಮನೋಮಯಃ |

ಬಲಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಸ ಸ್ರಾಣಮಯ ಈರಿತಃ |

ಸರ್ವದ್ರಷ್ಟೃಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯ ಇತೀರೈತೇ |

ಸರ್ವಶ್ರೋತೃಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಸ ಶ್ರೋತ್ರಮಯ ಈರಿತಃ |

ಸರ್ವಾಧಾರಾತ್ ಸುಗಂಧತ್ವಾತ್ ಪೃಥಿವೀಮಯ ಉಚೈತೇ |

ಸರ್ವತ್ಪ್ರಾಕರತ್ವಾಚ್ಚ ವಿಷ್ಣುರಾಪೋಮಯಃ ಸ್ಪೃತಃ |

ಸರ್ವಕರ್ತೃಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಶ್ರುತೋ ವಾಯುಮಯೋ ಹರಿಃ |

ಅನಕಾಶಪ್ರದಾತೃತ್ವಾತ್ ಆಕಾಶಮಯ ಈರೈತೇ |

ಪೂರ್ಣತೇಜಃಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ತೇಜೋಮಯ ಉದಾಹೃತಃ |

ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದೀಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಸ್ಪೃತಃ ಕಾಮಮಯೋ ಹರಿಃ |

ಸರ್ವದುಷ್ಟಪ್ರತೀಪತ್ವಾತ್ ಸ ಹಿ ಕ್ರೋಧಮಯೋ ನುತಃ |
ಸುಖಾದಿಧರ್ಮರೂಪತ್ವಾತ್ ಜ್ಞೇಯೋ ಧರ್ಮಮಯಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮಾ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ. ದೂರ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಃ. ಹತ್ತಿರ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಯಂ. ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ. ಎಲ್ಲ ವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಮನೋಮಯ. ಪೂರ್ಣಬಲ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಮಯ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳುವ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರಮಯ. ಸರ್ವಾಧಾರನೂ ಸುಗಂಧಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀಮಯ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಕರನಾದುದರಿಂದ ಆಪೋಮಯ. ಸರ್ವಕರ್ತೃಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ವಾಯುಮಯ. ಅವಕಾಶ ಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ ಆಕಾಶಮಯ. ಪೂರ್ಣ ತೇಜಃ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ತೇಜೋಮಯ. ಸೃಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಕಾಮಮಯ. ಎಲ್ಲ ದುಷ್ಟರ ವಿರೋಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ರೋಧಮಯ. ಸುಖ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಧರ್ಮಮಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸಾಕೃತಸ್ವರೂಪತ್ವಾದನೇತನ್ಮಯ ಏನ ಚ |

ಅಸಾರ್ಥಿವೋ ಹರೇರ್ಗಂಧೋ ನ ತೃಪ್ತಿಶ್ಚಾಪ್ಯಬಾತ್ಮಿಕಾ |
ನಾಗ್ನೇಯಂ ತಸ್ಯ ತೇಜೋಽಪಿ ನ ಚ ವಾಯುರ್ಬಲಂ ಹರೇಃ |
ಶ್ರೋತ್ರಾದ್ಯಾ ನಾಸ್ಯ ಚಾಕಾಶೋ ಮನಸ್ತತ್ತ್ವಂ ನ ತನ್ಮನಃ |
ಬುದ್ಧಿ ತತ್ತ್ವಂ ನ ತದ್ಬುದ್ಧಿರ್ನಾಹಮಸ್ಯಾಹಮುಚ್ಯತೇ |
ಮಹದಾತ್ಮಕಂ ನ ತಚ್ಚಿತ್ತಂ ಪ್ರಕೃತೀರ್ನಾಸ್ಯ ಚೇತನಾ |
ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗುಣಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ತದ್ಗುಣಪ್ರತಿಬಿಂಬಕಾಃ |
ಅತಃ ಸರ್ವಮಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಾದ್ಯತ್ವಾದತನ್ಮಯಃ |
ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕಾಸ್ತಸ್ಯ ಗುಣಾಃ ಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕಾಃ |
ಸರ್ವದಾತಃ ಸರ್ವವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಮೇಷಾಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್ |
ಕ್ರೋಧಃ ಕ್ಷಮಾತ್ಮಕೋ ಯಸ್ಯ ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕಸ್ತಥಾ |
ಅನ್ಯಕ್ರೋಧಸಮಃ ಕ್ರೋಧಃ ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕಥಂ ಭವೇತ್ |
ಏನಂ ಸರ್ವಗುಣಾಸ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಿ ವಿಲಕ್ಷಣಾಃ |
ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾ ನುಸಾರೇಣ ವಿಮುಕ್ತಸ್ತಮುಪೇಷ್ಯತಿ |
ಅನಾದಿಕಾಲಸಂಬದ್ಧಾ ಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಿಷ್ಣುಸಂಶ್ರಯಾ |

ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞೇತಿ ಸಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದೇಸ್ತಾರತಮ್ಯತಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ಅಪ್ರಾಕೃತ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಅವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿಯ ಗಂಧ ಪಾರ್ಥಿವವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪೃಥ್ವೀ ಮಯ. ತೃಪ್ತಿ ನೀರಿನಿಂದ ಉಂಟಾದದ್ದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪೋಮಯವಲ್ಲ. ಅವನ ತೇಜಸ್ಸು ಅಗ್ನಿ ಜನ್ಯವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತೇಜೋಮಯ. ಅವನ ಬಲ ವಾಯು ಜನ್ಯವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಾಯುಮಯ. ಅವನ ಶ್ರೋತ್ರ ಚಕ್ಷುಷ್ ಪಾಣಗಳು ಆಯಾಯ ತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ರೋತ್ರಮಯ. ಅಚಕ್ಷುರ್ಮಯ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಾಣಮಯ. ಅವನ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿಗಳು ಆಕಾಶತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಾಕಾಶಮಯ. ಅವನ ಮನಸ್ಸು ಮನಸ್ತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮನೋಮಯ. ಅವನ ಬುದ್ಧಿಯು ಬುದ್ಧಿತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಅವನ ಅಹಂಕಾರ ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಅವನ ಚಿತ್ತ ಮಹತ್ತತ್ತ್ವ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಅವನ ಚೇತನಾ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ರಮಾ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರ ಗುಣವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವಮಯ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮೂಲಾಧಾರನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಅವರಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸರ್ವಮಯ. ಅವನ ಗುಣಗಳು ಸರ್ವದಾ ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಸರ್ವಗುಣ ಸ್ವರೂಪ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವವಿಲಕ್ಷಣ ಎಂದೂ 'ಅಸರ್ವಮಯ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವನ ಕ್ರೋಧ ಕ್ಷಮಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವರ ಕ್ರೋಧಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಕ್ರೋಧವು ಅವನಿಗೆ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಇದ್ದೀತು? ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಅಕ್ರೋಧಮಯ. ಹೀಗೆ ಅವನ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳು ಜೀವಾತ್ಮ ರೆಲ್ಲರ ಗುಣಗಳಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿವೆ. ಜೀವಾತ್ಮನು ಪೂರ್ವಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ ಅನುಗುಣ ವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಇಂತಹ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಇರುವ ವಿಷ್ಣುಜ್ಞಾನಕ್ಕೇ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಮಹಾಮೀಮಾಂಸಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವರ್ತಮಾನಂ ಯತೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಶೇ ತಸ್ಮಾದಿದಂನುಯಃ |

ಅತೀತನಾಗತಂ ಯಸ್ಮಾತ್ ತದ್ವಶೇತೋ ಹ್ಯದೋಮುಯಃ |

ಸ್ರಾಧಾನ್ಯೇ ಚ ಮಯಟ್ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸ್ವರೂಪೇ ಚ ಯತೋ ಭವೇತ್

ಇದಂರೂಪೋಽಸ್ಯ ದೋರೂಪಸ್ತತೋ ನಿತ್ಯತತೋ ಹಃ |

ಅಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಪ್ರಧಾನಶ್ಚ ನಿತ್ಯಪೂರ್ಣಬಲತ್ವತಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ವರ್ತಮಾನ ಪ್ರಪಂಚವು ವಿಷ್ಣುವರ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಇದಂಮಯ. ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲಗಳ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಅವನ ವಶವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಅದೋಮಯ. ಮಯಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದೆಂದು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹರಿಯು ನಿತ್ಯವೂ ಪೂರ್ಣವೂ ಆದ ಒಲವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಅಂದರೆ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಂಮಯ, ಅದೋಮಯನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನಾದಿನಿತ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿರುವವನಾಗಿದ್ದು ಇದಂಮಯ ಎಂದೂ, ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅದೋಮಯ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಥಾ ಪೂರ್ವಂ ತಥೇದಾನೀನಿತಿ ವಿಷ್ಣುಸ್ತದುಚ್ಯತೇ |
ಯಥಾ ಬಾಹ್ಯೇ ತಥೈವಾಂತೇ ತತೋ ಯದಿತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ |
ಯಥೇದಾನೀಂ ತಥಾ ನಿತ್ಯಂ ಯಸ್ಮಾದೇವ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ಅತ ಏತದಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ನಾಸುದೇವೋ ಜಗತ್ಪತಿಃ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣು ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಂತೆ ಈಗಲೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ತದ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಮತ್ತು ಶರೀರದ ಹೊರಗೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅವುಗಳ ಒಳಗೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಯದ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈಗ ಇರುವಂತೆಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಂದರೆ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗತ್ಪತಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಏತತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಪುಣ್ಯ ಸಾಸಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವನ ಪರಮಾತ್ಮ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಯಥಾ ಕರೋತಿ ಪುರುಷಂ ತಥೈವಾಯಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ಸಾಧುರ್ಭವತಿ ಸಾಧುಂ ಚೇತ್ ಕರೋತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಸಾಪೋ ಭವತಿ ಸಾಸಂ ಚೇತ್ ಸ ಕರೋತಿ ಜನಾರ್ದನಃ |
ತತ್ಪ್ರೀತೇನ ಪುಣ್ಯೇನ ಪುಣ್ಯೋ ಭವತಿ ಮಾನವಃ |
ತತ್ಪ್ರೀತೇನ ಸಾವೇನ ತಥಾ ಸಾಸಃ ಪುನಾನ್ ಭವೇತ್ |
ಆಹುಶ್ಚ ತತ್ಕಾಮಾಧೀನಂ ಜೀವಮೇನಂ ಸದೈವ ಹಿ |
ತತ್ಕಾಮಾದಸ್ಯ ಕಾಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಯಥಾ ಕಾಮಸ್ತಥಾ ಭವೇತ್ |
ಕಾನುಾನುಸಾರೀಣಿ ನಿಷ್ಕಾ ಕರ್ಮ ನಿಷ್ಕಾನುಸಾರತಃ |
ಫಲಂ ಕರ್ಮಾನುಸಾರೇಣ ನಿಷ್ಕೋಃ ಕಾಮನುಯಸ್ತತಃ |

ಜೀವೋಽಯಂ ಸರ್ವದೈವ ಸ್ಯಾನ್ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಹರಿಯು ಜೀವನನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡುವನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಪುಣ್ಯವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಪುಣ್ಯವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಪಾಪಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪುಣ್ಯ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳು ವ್ಯರ್ಥವೂ ಅಲ್ಲ, ಸ್ವತಂತ್ರವೂ ಅಲ್ಲ. ಅವನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಾಗುವ ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮದಿಂದ ಪುಣ್ಯ ವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಾಗುವ ಪಾಪಕರ್ಮದಿಂದ ಪಾಪಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಜೀವಾತ್ಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅಧೀನನೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಇಚ್ಛೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಿಷ್ಕೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಷ್ಕೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮಾನುಗುಣವಾಗಿ ಫಲವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮನು ಕಾಮಮಯ, ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅಧೀನನು, ಎಂದೂ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧ :

ಭಾಷ್ಯ-ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದಾಂಗೀಕಾರೇ 'ಸುಷುಪ್ತೃತ್ಯಾಂತ್ಯೋರ್ಭೇದೇನ' ಇತಿ ಸೂತ್ರನಿರೋಧಃ | 'ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾಸತ್ತ್ವನಾನ್ಯಾರೂಢಃ' 'ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ ಸಂಪರಿಷ್ಕೃತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿನಿರೋಧಶ್ಚ |

ಅನುನಾದ-ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, 'ಸುಷುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಉತ್ಕಾಂತಿ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅಭೇದ ವಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ವಿರೋಧವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸರ್ವಜ್ಞ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊತ್ತ ಜೀವನು ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ'. 'ಸರ್ವಜ್ಞ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಆಲಿಂಗಿತನಾದ ಜೀವನು ಏನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣೆ—'ಸ ವಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರ ಈಶ್ವರಪರ ವಾಗಿರುವಂತೆ ಜೀವಪರವೂ ಆಗಬಹುದು. ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ, ಜೀವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನಾದುದರಿಂದ ಜೀವನಿಗೂ ಅನ್ವಯವಾಗಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ಜೀವಪರ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದು? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಇದೇ ಉಪನಿಷತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಉತ್ಕಾಂತಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸೂತ್ರಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ

ಸಿರುವ 'ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ರೂಪಿಗಳೂ ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದವು ಸರಿಯಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಭೇದೋ ನಾನು ಕಚ್ಚಿದಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ | ಭ್ರಾಂತಿಭೇದೇ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧತ್ವಮೇವ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಹಿ ನಿರ್ದೋಷ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತಿಸಿದ್ಧಂ ಭ್ರಾಂತಮಿತಿ ಯುಕ್ತಮ್ | ಉನ್ಮತ್ತವಾಕ್ಯ-
ನತ್ ಸರ್ವನೇದಸ್ಯ ಅಸ್ರಾನೂಣ್ಯಪ್ರಸಕ್ತೇಃ | ನ ಚ ಸ್ವವಿಷಯಸ್ಯ ಭ್ರಮತ್ವಾದನ್ಯದಸ್ರಾನೂಣ್ಯಂ ನಾನು ಕಿಂಚಿತ್ | ತನ್ಮತೇ ಹಿ ಉನ್ಮತ್ತವಾಕ್ಯವಿಷಯಸ್ಯಾಪ್ಯನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವಮೇವ |

ಅನುವಾದ—ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಭೇದವೆಂಬುದಿದೆ ಎನ್ನಲು ಏನೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಭೇದವು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳಿರುವ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವು ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧ ಎನಿಸಲಾರದು. ದೋಷರಹಿತವಾದ ರೂಪವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಮೇಯವು ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಮೇಯವು ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದಾದರೆ ಇಡೀ ವೇದವು ಹುಚ್ಚಿನ ಮಾತಿನಂತೆ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ತನ್ನಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ವಿಷಯ ಭ್ರಾಂತಿ ಸಿದ್ಧವೆನಿಸುವುದೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಂಬುದೊಂದು ಇಲ್ಲ. ಅವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಉನ್ಮತ್ತವಾಕ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪ್ರಮೇಯವೂ ಕೂಡ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆ ಆಗಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—'ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ ಎರಡು ವಿಧ- ತತ್ತ್ವಾವೇದಕ ಪ್ರಮಾಣ, ಅತತ್ತ್ವಾವೇದಕ ಪ್ರಮಾಣ. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಅಭೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ತತ್ತ್ವಾವೇದಕ. ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಭೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅತತ್ತ್ವಾವೇದಕ. ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ. ಅದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳು ಅತತ್ತ್ವಾವೇದಕ ಪ್ರಮಾಣ, ಅಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದ ಆಪಾದನೆ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲ' ಎಂದರೆ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಉನ್ಮತ್ತವಾಕ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ್ದರಿಂದ ಅದೂ ಅತತ್ತ್ವಾವೇದಕಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸಬೇಕಾದೀತು. ಇದನ್ನು ಅವರು ಒಪ್ಪಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉನ್ಮತ್ತವಾಕ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರಮೇಯವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದರೂ, ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ ಉನ್ಮತ್ತವಾಕ್ಯವು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವಂತೆ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ

ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ದ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿ-ಸೂತ್ರಗಳು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ
ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಪಾದನೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದ ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಸತ್ಯಃ ಸೋ ಅಸ್ಯ ಮಹಿನಾ ಗೃಣೇ ಶವಃ’ ‘ತ ಏತೇ ಸತ್ಯಾಃ
ಕಾಮಾಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಭಿಃ ಭಗವದ್ಗುಣಾನಾಂ ಸತ್ಯತ್ವಮೇವ
ಜ್ಞಾಯತೇ | ‘ಸತ್ಯಮೇನಮನು ವಿಶ್ವೇ ಮದಂತಿ ರಾತಿಂ ದೇವಸ್ಯ ಗೃಣತೋ
ಮಘೋನಃ’ ಇತಿ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಭಗವದನುಜೀವನಂ ಚ ಸತ್ಯ-
ಮಿತ್ಯೇವೋಚ್ಯತೇ | ತದಾ ಕಥಂ ಜೀವೇಶಭೇದಸ್ಯಾಸತ್ಯತಾ ?

ಅನುನಾದ—‘ಪರಮಾತ್ಮನ ಮಹಿಮೆ ಎಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯ. ಸುಖಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ
ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವೆ’, ‘ಪರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯ’ ಎಂದು
ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನ ಗುಣಗಳ ಸತ್ಯತ್ವವೇ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.
‘ಸ್ತುತಿಸುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟದಾಯಕನಾದ ಪರಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಆಶ್ರಯ
ಸಿದ್ಧಾರೆ ಎಂಬುದು ಸತ್ಯ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಭಗವಂತನನ್ನು
ಅವಲಂಬಿಸಿ ಒಡಗೂಡುವುದನ್ನು ಸತ್ಯ ಎಂದು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ-
ಜೀವಾತ್ಮರೊಳಗೆ ಸಾಕಾರತ್ವ ವಾರತಂತ್ರ ರೂಪ ವಿದುದ್ಧ ಭವಗಳು ಸತ್ಯವಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ ಜೀವೇಶಭೇದ ಅಸತ್ಯವೆನಿಸುವುದು ದೇಗೆ?

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಸರ್ವವಿಧ್ಯರ್ಥಕ್ರಿಯಾಸಿದ್ಧಸ್ಯ ಕುತ್ರಚಿದ್ ಬಾಧೋ ದೃಷ್ಟಃ |
‘ನ ಹಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ಸ್ವೇಯತೇ’ ‘ಅಸ್ಮಾದ್ಧೈವಾತ್ಮನೋ ಯದ್ಯತ್ ಕಾಮು-
ಯತೇ ತತ್ತತ್ ಸೃಜತೇ’ ಇತಿ ಮುಕ್ತೈನಂತರಮಪಿ ತದಧೀನತ್ವಪ್ರತೀ-
ತೇಶ್ಚ ನ ಭೇದಸ್ಯಾಸತ್ಯತಾ | ನ ಹಿ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥಾಯಾಮುಕ್ಷೀಣ
ಕರ್ಮತಾ ಭವತಿ | ನ ಚ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯಾಮುಖ್ಯೋ ಯುಕ್ತಃ |
ಅತಃ ಸತ್ಯ ಏವ ಭೇದಃ |

ಅನುನಾದ—ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದೂ, ತಾನು
ಅಲ್ಪಜ್ಞನೆಂದೂ ಆರಿತ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಾನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನೆಂಬುದು ಅನುಭವ
ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಜೀವೇಶಭೇದ ಸಂಸಾರ ಮೋಚಕವೂ ಆದೆ. ಹೀಗೆ
ಸರ್ವಾನುಭವ ಸಿದ್ಧವೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯೂ ಆದ ಪ್ರಮೇಯವು ಪ್ರಮಾಣಬಾಧಿತ
ವಾಗುವುದು ಎಲ್ಲೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ. ‘ಜ್ಞಾನೋತ್ತರ ಕರ್ಮದ
ಫಲಕ್ಕೆ ಅವಸಾನವಿಲ್ಲ’. ‘ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಆ ಕರ್ಮದ ಫಲವಾಗಿ

ತಾನು ಬಯಸಿದುದನ್ನೆಲ್ಲ ಮುಕ್ತನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮುಕ್ತಿಯ ಅನಂತರವೂ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮಾಧೀನತೆ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಭೇದ ಆಸತ್ಯವಲ್ಲ. ಕರ್ಮಫಲ ಅನಂತವಾಗಿರುವುದು ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಇಲ್ಲ. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಕರ್ಮಗಳ ಫಲ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು, ಕರ್ಮಫಲ ಅನಂತವೆಂಬ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಸಂಭವ ವಿರುವಾಗ ಅಯುಕ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನ ಹಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ಕ್ಷೀಯತೇ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಗಳು ಮುಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಜೀವೇಶಭೇದ ಸತ್ಯ. ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಭಗವಾನ್ ಯಥಾಕಾರೀ ಯಥಾ ಕಾರಯತಿ ಯಥಾಚಾರೀ ಯಥಾ ಚಾರಯತಿ ತಥಾ ಭವತಿ | ಸ ಭಗವಾನ್ ಯಥಾಕಾನೋ ಭವತಿ ತಥಾಕಾನೋ ಜೀವೋ ಭವತಿ | ಇತ್ಥಂ ಕಾನೋಽಸ್ಯ ಭೂಯಾದಿತಿ ಭಗವದಿಚ್ಛಾನಶಾದಸ್ಯ ಕಾನೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕ್ರತುರಿತೀತ್ಥಂ ಕರಿಷ್ಯಾಮ್ಯೇನೇತಿ ನಿಶ್ಚಯರೂಪಃ ಕಾಮಃ | ಸ ಭಗವದಿಚ್ಛಯಾ ಹಿ ಭವತಿ | 'ಕಾನೋನ ಮೇ ಕಾಮ ಅಗಾತ್' ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ |

ಅನುನಾದ—ಆ ಭಗವಂತನು ಯಥಾಕಾರೀ ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ತಾನು ಕರ್ಮ ಮಾಡುವನೋ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಜೀವನಿಂದ ಹೇಗೆ ಕರ್ಮ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ ಎಂದರ್ಥ. ಯಥಾಚಾರೀ ಎಂದರೂ ಹೇಗೆ ಆಚಾರ ಮಾಡುವನೋ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಜೀವನಿಂದ ಹೇಗೆ ಆಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆ ಜೀವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ಇಚ್ಛೆಗುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೋ ಜೀವನು ಅದೇ ಇಚ್ಛೆಗುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಂತೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಾದಿ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲ, 'ಇವನಿಗೆ ಹೀಗೆ ಇಚ್ಛೆ ಉಂಟಾಗಲಿ' ಎಂಬ ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಜೀವನಿಗೆ ಇಚ್ಛೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ರತು ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. 'ಹೀಗೆ ಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂಬ ನಿಶ್ಚಯಾತ್ಮಕ ಕಾಮ. ಈ ಕಾಮವು ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ನನಗೆ ಇಚ್ಛೆಯು ಬರಲಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೂ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಚ್ಛಾನುಸಾರಿ ಕರ್ಮ, ಕರ್ಮಾನುಸಾರಿ ಫಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ—

ತದೇನ ಸಕ್ತಃ ಸಹ ಕರ್ಮಣೈತಿ

ಲಿಂಗಂ ಮನೋ ಯತ್ರ ನಿಷಕ್ತಮಸ್ಯ |
 ಸ್ರಾಸ್ಯಾಂತಂ ಕರ್ಮಣಸ್ತಸ್ಯ ಯತ್ಕಿಂಚೇಹ ಕರೋತ್ಯಯಂ |
 ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ ಪುನರೇತ್ಯಸ್ಮೈ ಲೋಕಾಯ ಕರ್ಮಣೇ |
 ಇತಿ ನು ಕಾಮಯಮಾನಃ | ಅಥಾಕಾಮಯಮಾನಃ | ಯೋಽಕಾಮೋ
 ನಿಷ್ಯಾಮ ಆಪ್ತಕಾಮ ಆತ್ಮಕಾಮೋ ನ ತಸ್ಯ ಸ್ರಾಣಾ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ |
 ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತಿ |

ಜೀವನಿಗೆ ಇಚ್ಛಾಸುಸಾರ ಕರ್ಮ, ಕರ್ಮಾನುಸಾರ ಫಲ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಅನುಮತಿ ಇದೆ- 'ಕರೀರಧಾರಿಯಾದ ಜೀವನ ಕರೀರ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ಯಾವ ಫಲದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಆ ಫಲವನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಕರ್ಮದ ಜೊತೆಗೆ ಜೀವನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆ ಕರ್ಮದ ಫಲವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ಅನುಭವಿಸಿ ಆ ಲೋಕದಿಂದ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತ ಕರ್ಮ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ'.

ಫಲಕಾಮನಾದ ಸಂಸಾರಿಯ ಬಗ್ಗೆ ನಿರೂಪಣೆ ಇದು. ಇನ್ನು ಮುಕ್ತನ ಬಗ್ಗೆ ನಿರೂಪಣೆ-ಯಾರು ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಗ್ಗೆಯೇ ಒಂದುಕೆ ಉಳ್ಳವನೋ, ಅಯೋಗ್ಯಕಾಮನಾರೂಪನೋ, ಭಗವಂತನ ಕಾಮನಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕಾಮನೆ ಉಳ್ಳವನೋ, ಆಪ್ತಕಾಮನೋ, ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಬಯಸುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಾಣಗಳು ಶರೀರದಿಂದ ತೊಲಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ಮರಣವಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತನು ಜೀವನಾಗಿದ್ದೇ ಪ್ರತಿಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಮರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ-ಅಯೋಗ್ಯಕಾಮರಾಹಿತ್ಯಾನ್ಮುಕ್ತೋ ನಿಷ್ಯಾಮ ಉಚ್ಯತೇ |
 ಅ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತತ್ಕಾಮೋಽಕಾಮು ಈರಿತಃ |
 ತಥಾಽಕಾಮಯಮಾನಃ ಸ ಯೋಗ್ಯಕಾಮಸ್ಯ ಚಾಪಿ ತು |
 ಕಾದಾಚಿತ್ಯಸಮುದ್ಭೂತೇರ್ಭಗವತ್ಕಾಮನಾಂ ವಿನಾ |
 ಕಾಮಿತಸ್ಯಾಪಿಲಸ್ಯಾಪೇಃ ಆಪ್ತಕಾಮಶ್ಚ ಮುಕ್ತಿಗಃ |
 ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕಂ ರೂಪಂ ಕಾಮತ್ವೇನ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
 ಯತಸ್ತೇನೈವಾತ್ಮಕಾಮು ಇತಿ ಮುಕ್ತೋಽಭಿಧೀಯತೇ |
 ಮುಕ್ತಸ್ಯ ನ ಪುನಃ ಸ್ರಾಣಾ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ ಕದಾಚನ |
 ಜೀವೋಽಪಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋಕ್ತೋ ಜಡಾದ್ ಗುಣಬ್ರಹ್ಮತ್ವತಃ |
 ಸ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಲಯೇ ಪ್ರಲಯೇ ಸದಾ |

ಅನ್ಯದಾ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ನಿಷ್ಕೋಃ ಸ್ವರೂಪಾದ್ ಬಹಿರೇಷ್ಯತಿ |
ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾಂತರ್ಬಹಿಶ್ಚೈವಂ ರನುತೇ ಮುಕ್ತ ಆತ್ಮನಾನ್ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ನ ಚಾಮುಕ್ತಸ್ಯ ಕಥಂಚಿದಾಪ್ತಕಾಮತಾ ಮುಖ್ಯತಃ |

ಅನುನಾದ—ಮುಕ್ತನು ಆಯೋಗ್ಯಕಾಮನಾರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾಮವನಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಅ' ಎಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣು. ಅವನ ಬಗ್ಗೆ ಇಚ್ಛೆ ಉಳ್ಳವನು 'ಅಕಾಮ'. ಹಾಗೆಯೇ ಯೋಗ್ಯ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಕೂಡ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಮಾತ್ರ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ, ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದೆ ಅದೂ ಹುಟ್ಟದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತರು ಅಕಾಮಯಮಾನರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತನು ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ಅಪ್ತಕಾಮ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವೇ ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಅದು ಕಾಮ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಆತ್ಮಕಾಮರು. ಮುಕ್ತರ ಪ್ರಾಣಗಳು ಎಂದೂ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವನು ಕೂಡ ಜಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಾಗಿದ್ದೇ ಪ್ರತಿಪ್ರಲಯದಲ್ಲೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ದೊರಬರುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಒಳಗೆ ಅಥವಾ ಹೊರಗೆ ವಿಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಪ್ತಕಾಮ ಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಅಮುಕ್ತನಿಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅನ್ವಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತಿ ಎಂಬ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ-ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತೀತಿ ವಚನಾತ್ ಪೂರ್ವಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋ ಜೀವನಾಚ್ಛೇವ | ಯದ್ಯಜ್ಞಾನನಾಶಾತ್ ಪರಿಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಂ ತದಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮತಾಂ ವಿಜಾನಾತೀತ್ಯೇನ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತೀತಿ | ನ ಹಿ ರಾಜಪುತ್ರಃ ಪೂರ್ವಮಾತ್ಮಾನಮುಜಾನನ್ ಸಶ್ವಾದ್ ರಾಜಪುತ್ರ ಇತಿ ವಿಜ್ಞಾಯ ರಾಜಪುತ್ರನುಪ್ಯೇತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಕಿಂ ತು ರಾಜಪುತ್ರತ್ವೇನ ಆತ್ಮಾನಂ ವ್ಯಜಾನಾದಿತ್ಯೇವೋಚ್ಯತೇ | ವಿಸ್ತೃತ ಕಂಠಮುಚರಪಿ ವಿಜ್ಞಾತ ಇತ್ಯೇವೋಚ್ಯತೇ | ನ ತು ಸ್ರಾಪ್ತ ಇತಿ | ಅತಃ ಪೂರ್ವಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋ ಜೀವನಾಚ್ಛೇವ |

ಅನುನಾದ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತಿ ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂದೇ

ಅರ್ಥ. ಅಜ್ಞಾನ ನಾಶದಿಂದ 'ತಾನು ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಪರಿಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದು ಮಾತ್ರವೇ ಜೀವನ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂದು 'ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತಿ' ಎಂಬ ಮಾತಿನ ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ 'ಸ್ವಸ್ಥ ಬ್ರಹ್ಮತಾಂ ವಿಜಾನಾತಿ', 'ತನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ' ಎಂದೇ ವಾಕ್ಯವು ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತಿ' 'ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ' ಎಂದಲ್ಲ. ಮೊದಲು ತನ್ನನ್ನು ರಾಜಪುತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಯದಿದ್ದ ರಾಜಪುತ್ರನು ಅನಂತರ ಹಾಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ 'ರಾಜಪುತ್ರಮಪ್ಯೇತಿ, ರಾಜಪುತ್ರ ನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ತನ್ನನ್ನು ರಾಜ ಪುತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು' ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತನ್ನ ಕುಪ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಣಿ ಇರುವುದನ್ನು ಮರೆತಿದ್ದವನು ಪುನಃ ತಿಳಿದಾಗ 'ಕಂಠಮಣಿ ನೆನಪಾಯಿತು' ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, 'ಸಿಕ್ಕಿತು' ಎನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

ಮುಕ್ತಿ ಮರಣರಹಿತ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ—

ಯದಾ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ ಕಾಮಾ ಯೇಸ್ಯ ಹೃದಿ ಶ್ರಿತಾಃ |

ಅಥ ಮರ್ತ್ಯೋಽಮೃತೋ ಭವತ್ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಮುತ್ಪತೇ | ಇತಿ |

ತದೃಥಾಽಹಿನಿರ್ಲಯನೀ ವಲ್ಮೀಕೇ ಮೃತಾ ಪ್ರತ್ಯಸ್ತಾ ಶಯೀತ್ಯೇವ-
ಮೇವೇದಂ ಶರೀರಂ ಶೇತೇ | ಅಥಾಯಮಶರೀರಃ | ಅಮೃತಃ ಸ್ವಾಹೋ
ಬ್ರಹ್ಮೈವ ತೇಜ ಏವ | ಸೋಽಹಂ ಭಗವತೇ ಸಹಸ್ರಂ. ದದಾಮೀತಿ
ಹೋವಾಚ ಜನಕೋ ನೈದೇಹಃ |

ಮುಕ್ತಿನಿಗೆ ಮರಣವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಸಮ್ಮತಿ ಇದೆ—
'ಈ ಜೀವಾತ್ಮನ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಾವಾಗ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುತ್ತವೋ ಆಗ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಮರಣವುಳ್ಳವ ನಾಗಿದ್ದವನು ಮುಕ್ತಿಯ ನಂತರ ಮರಣರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ'. ಹಾವಿಸ ಪೊರೆಯು ಹುತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರು ವಂತೆ ಈ ಶರೀರವು ಜ್ಞಾನಿಯಿಂದ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರವೇ ಜ್ಞಾನಿಯು ಅಶರೀರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಎಂದೂ ಮರಣವಿಲ್ಲದವರು, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತರು. ಹೀಗೆ ಶ್ರವಣಮಾಡಿದ ವಿದೇಹರಾಜ ಜನಕನು ಪೂಜ್ಯರಾದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೆ ಸಾವಿರ ಗೋವುಗಳ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅಥ ಮರ್ತ್ಯೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ’ ಅಥ ಮುಕ್ತ್ಯನಂತರಂ, ನ ಕದಾಚಿನ್ಮೃತಿಸ್ತಸ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮುಕ್ತ ಏವ ಪರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೀ-
ಚ್ಛಯಾ ಪ್ರವಿಶತಿ ನಿಸ್ಸರತಿ ಚ | ದರ್ಶನಾದೀನ್ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ
ಭೋಗಾಂಶ್ಚ ಕರೋತಿ | ಸ್ವರೂಪಭೂತಾಃ ಕಾಮಾ ಮುಕ್ತಾನಾಂ
ಭವಂತೀತ್ಯತೋ ‘ಹೃದಿ ಶ್ರಿತಾ’ ಇತಿ ನಿಶೇಷಣಮ್ | ಹೃದಯಸ್ಯೈವ
ನೋಚನಾತ್ ತತ್ಸ್ಥಾಃ ಕಾಮಾ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಅಪಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಯುಕ್ತ-
ಮೇವ | ನ ಹ್ಯಮುಕ್ತಸ್ಯ ಕದಾಚಿತ್ ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾ ಮುಚ್ಯಂತೇ |
ಸುಷ್ಪಾದಾವಪ್ಯಭಿಭವ ಏವ | ನಾಸನಾಯಾ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ |
ನಾಸನಾಯಾ ಹಿ ಪುನರುದ್ಭವಃ |

ಅನುನಾದ—‘ಅಥ ಮರ್ತ್ಯೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ’ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯ
ನಂತರ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಎಂದೂ ಮರಣ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮುಕ್ತನು
ಮಾತ್ರ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಹೊರಟಿರುತ್ತಾನೆ.
ಬ್ರಹ್ಮನ ದರ್ಶನ ಮೊದಲಾದ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ
ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಕಾಮನೆಗಳು ಇವ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರ
ದಲ್ಲಿ ‘ಹೃದಿ ಶ್ರಿತಾಃ’ ‘ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮನೆಗಳು’ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣಕೊಟ್ಟು
ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತಃಕರಣವೇ ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮನೆಗಳೂ ನಾಶ
ವಾಗುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಮುಕ್ತರ ಸರ್ವಕಾಮನೆಗಳೂ
ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ನಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗಾಢನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ
ಕೂಡ ಅವುಗಳು ಕೇವಲ ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ನಾಶವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ
ರೂಪದಿಂದ ಇವ್ದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದಲೇ ಕಾಮನೆಗಳು ವ್ಯಸಃ
ಉದ್ಭವವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮನೆಗಳನ್ನೂ ನಿಶೇಷ
ವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಮುಕ್ತನೇ ‘ಅಕಾಮಯಮಾನ’ ಹೊರತು ಅಮುಕ್ತ
ನಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಾವದ್ ವಿಮುಚ್ಯೇತ್ ಪುರುಷಸ್ತಾವತ್ ಕಾಮಾ ಹೃದಿ ಶ್ರಿತಾಃ |
ಚಿತ್ತಾಭಾವಾದ್ ವಿಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ಯುಃ ಕಾಮಾಸ್ತದ್ಗತಾಃ ಕುತಃ |
ಸ್ವರೂಪಭೂತ ಚಿತ್ತೇನ ಕಾಮಾದ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಃ ಸುಖಾತ್ಮಕಾಃ |
ದುಃಖಾತ್ಮಕಾಃ ಸ್ರಾಕ್ಯತಾ ನಾ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ನ ಕಥಂಚನ |
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದುವವರೆಗೆ ಅವನ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ

ಕಾಮನೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಅಂತಃಕರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮನೆಗಳು ಅವರಿಗೆ ಇರಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸುವಿಶ್ವರೂಪದ ಕಾಮನೆಗಳು ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಉದಿಸುತ್ತವೆ. ಹೊರತು, ದುಃಖಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಕಾಮನೆಗಳು ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಯಂ ಜೀವಃ ಅಥ ಮುಕ್ತಃ ಸಂತರನೇವಾಶರೀರೋ ಭವತಿ |
ಅನ್ಯತಃ ಕದಾಽಪಿ ನ ಮೃತಃ ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯಂ ಪರಬ್ರಹ್ಮೈವ | 'ಕತಮು
ಏಕೋ ದೇವ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣ ಇತಿ | ಸ ಬ್ರಹ್ಮ ತ್ಯದಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ
ಶ್ರುತೇಃ | ತೇಜ ಏವ ಚ | ತೇಜ ಇತಿ ಶ್ರೀಃ |

ಅನುನಾದ—ಅಯಂ- ಜೀವನು, ಅಥ- ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ ಅನಂತರವೇ,
ಅಶರೀರಃ- ಶರೀರ ರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯತಃ-ಎಂದೂ ಮರಣ ಹೊಂದದವನು
ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ. 'ಸರ್ವೋತ್ತಮದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂದರೆ
ಪ್ರಾಣನೇ. ಅವನನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಹೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ
ಪ್ರಾಣ ಎಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತೇಜ ಏವ' ಎಂದರೆ
ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಮಾತ್ರ ಎಂದೂ ಮರಣ
ಹೊಂದದವಳು ಎಂದರ್ಥ. ತೇಜಸ್ಸೆಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯೇಷಾನ್ಮುತತ್ವಂ ತು ಭವೇದ್ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಾದತಃ |
ನಿತ್ಯಾನ್ಯತಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀಶ್ಚ ನಾನ್ಯಃ ಕಥಂಚನ |
ಇತಿ ನಾರದೀಯೇ |

ಪ್ರಾಣಸ್ತು ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವನೇತೃತ್ವತೋ ವಿಭುಃ |
ತೇಜಸ್ತು ಸರ್ವತೇಜಸ್ತ್ವಾತ್ ಶ್ರೀರೇವ ಸಮುದಾಹೃತಾ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಮೃತತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿನ
ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಈ ಇಬ್ಬರೂ
ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯ ಅಮೃತರು. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿತ್ಯ ಅಮೃತ
ರಲ್ಲ ಎಂದು ನಾರದೀಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಣ ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ
ವಿಭುವಾದ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವವನು.
ತೇಜಸ್ ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಳು ಎಲ್ಲರ ತೇಜಸ್ಸಿಗೂ
ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ತೇಜೋರೂಪಳು ಎಂದೂ ನಾರದೀಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮುಕ್ತಿದಾಯಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ—

ಅಣುಃ ಪಂಥಾ ನಿತತಃ ಪುರಾಣೋ

ಮಾಂ ಸ್ಪೃಷ್ಟೋಽನುನಿಶ್ಚೋ ಮಯೈವ |

ತೇನ ಧೀರಾ ಅಸಿಯಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದಃ

ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಿತ ಊರ್ಧ್ವೋ ವಿಮುಕ್ತಾಃ |

ಭಗವಂತನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿವೆ— ಪರಮಾತ್ಮ ಅಣು. ಅನ್ಯರಿಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಲು ದಾರಿ. ವ್ಯಾಪ್ತನೂ, ಅನಾದಿಯೂ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸಂಸಾರದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತರಾಗಿ ಸ್ವರೂಪಸುಖಜ್ಞಾನಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸ್ವಾದವಾದ ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕವನ್ನು ದೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತತ್ ಸ್ವಾಪ್ತೇಃ ಸುಖಹೇತುತ್ವಾತ್ ಪಂಥಾ ಇತಿ ಹರಿಃ ಶ್ರುತಃ |

ಅಣುಶ್ಚ ನಿತತಶ್ಚಾಸೌ ಯತೋಽಂತರ್ಬಹಿರೇವ ಚ |

ಶ್ರಿಯಾ ಸ್ಪೃಷ್ಟಃ ಶ್ರೀಪತಿತ್ವಾದನುನಿಶ್ಚಸ್ತಯೈವ ಚ |

ತಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾತ್ ಸಂಯಾಂತಿ ತಲ್ಲೋಕಂ ಸರ್ವಮೋಕ್ಷಿಣಃ |

ಊರ್ಧ್ವಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವನಿಶ್ಚಿಷ್ಠೋ ಯತ್ ಸದೈವ ಹಿ |

ಅನುನಾದ—ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯು ಪಂಥಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಅವನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಣು. ಹೊರಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿತತ. ಅವನು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದುದರಿಂದ ಅವಳಿಂದ ಆಶ್ರಿತ. ಅವಳಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನು. ಮುಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಅವನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆ ಭಗವಂತನು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ಊರ್ಧ್ವನೇನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚಕ್ಷುಷ್ಯಮುತ ನೀಲಮಾಹುಃ

ಹಿಂಗಳಂಹರಿತಂ ಲೋಹಿತಂ ಚ |

ಏಷ ಪಂಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಹಾನುನಿತ್ಯ—

ಸ್ತೇನೈತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿತ್ ಪುಣ್ಯಕೃತ್ ತೈಜಸಶ್ಚ |

ಆ ಹರಿಗೆ ಶುಕ್ಲವರ್ಣದ ವಾಸುದೇವ, ನೀಲವರ್ಣದ ಅನಿರುದ್ಧ, ಹಳದಿಗಿಂಪು ಬಣ್ಣದ ಸಂಕರ್ಷಣ, ಹಸಿರು ಬಣ್ಣದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಐದು ರೂಪಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ದೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪಂಚರೂಪನಾದ ಹರಿಯು ಜೀವರಿಗೆ ಸುವಿಕಾರಣವಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ತಾನೇ ದಾರಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪಂಥಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ, ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಪುಣ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ಜೀವನು ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ ಸುವಿಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ರೂಪಮಾಹುಃ ಪಂಚವಿಧಂ ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾತ್ಮನಃ |
ಶುಕ್ಲಂ ತು ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಮನಿರುದ್ಧಂ ಸುನೀಲಕಮ್ |
ಸಾಂಕರ್ಷಣಂ ಪಿಂಗಲಂ ಚ ಪ್ರಾದ್ಯುಮ್ನಂ ಹರಿತಂ ಸ್ಪೃತಮ್ |
ನಾರಾಯಣಂ ಲೋಹಿತಂ ಸ್ಯಾತ್ ಪಂಚರೂಪಾಣ್ಯಜೇ ಹರೌ |
ಪಂಚಭೇದವಿಭಿನ್ನೋ ಯಸ್ತನ್ನಭಿನ್ನೋಽಪಿ ಸ್ವರೂಪತಃ |
ಸ ಪಂಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಜ್ಞಾತಃ ಪದ್ಮಜೇನೈವ ಸಂತತಮ್ |
ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಜ್ಞೋ ಮಹಾತೇಜಃಶ್ರಿಯಸ್ತಥಾ |
ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವರೂಪವಿಜ್ಞಾನಾತ್ ತೈಜಸ್ವೇನ ಕೀರ್ತಿತಃ |
ಭಗವತ್ಕರ್ಮಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಪುಣ್ಯಕೃತ್ವಾ ಭಿಧೀಯತೇ |
ಏವಂವಿಧೋಽಪಿ ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರಸಾದಾದ್ ಯಾತಿ ತಾಂ ಗತಿಂ |
ಅತಃ ಪಂಥಾಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟೋ ಭಗವಾನ್ ಕೇತನಃ ಸ್ವಯಮ್ |
ಸ್ವಗತಾಖಿಲಭೇದೇನ ವಿಹೀನೋಽಪಿ ಸ ಸರ್ವದಾ |
ಸರ್ವೇಷಾಂ ವ್ಯವಹಾರಾಣಾಂ ಭೇದೋತ್ಥಾನಾಂ ಸ ಈಶ್ವರಃ |
ಅಭಿನ್ನೋಽಪಿ ಹೃತೋ ಭಿನ್ನಃ ಪಂಚಭೇದಾದಿನಾಂಮೃಷಾ |

ಅನುವಾದ—ಶುಕ್ಲವರ್ಣದ ವಾಸುದೇವ, ನೀಲವರ್ಣದ ಅನಿರುದ್ಧ, ಪಿಂಗಲವರ್ಣದ ಸಂಕರ್ಷಣ, ಹರಿತವರ್ಣದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಲೋಹಿತವರ್ಣದ ನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಐದು ರೂಪಗಳು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳು. ಸ್ವರೂಪತಃ ಅಭಿನ್ನನಾದರೂ ಪಂಚರೂಪನಾಗಿರುವ ಆ ವಿದ್ವಂಸ ಪಂಥಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಧಕಮಾಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಜ್ಞಾನಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ ವಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾ

ತೇಜೋ ರೂಪಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ತೈಜಸನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯಾಗುವಂತಹ ಕರ್ಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪುಣ್ಯಕೃತ್ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಸಾಧಕನೂ ಕೂಡ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಭಗವಾನ್ ಕೇಶವನು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪಂಥಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಗುಣ ರೂಪ ಅವಯವ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭೇದದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸ್ವರೂಪತಃ ಅಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದರೂ ಪಂಚರೂಪನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಸತ್ಯ.

ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಿಂದಿಸಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಂಧಂತನುಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇಸವಿದ್ಯಾಮುಪಾಸತೇ |

ತತೋ ಭೂಯ ಇವ ತೇ ತನೋ ಯ ಉ ವಿದ್ಯಾಯಾಂ ರತಾಃ |

ಯಾರು ತಪ್ಪಾಗಿ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಅಂಧಂ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಯಾರು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿರತರಾಗಿ ಮಿಥ್ಯಾ ಜ್ಞಾನದ ಖಂಡನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಉಗ್ರವಾಗಿರುವ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯಥೋಪಾಸಕಾ ಯೇಸಸ್ಯ ತೇ ಯಾಂತಿ ಹೃದ್ರಂ ತನುಃ |

ತತಃ ಕಿಂಚಿದ್ವಿಶೇಷೇಣ ದುರ್ಜ್ಞಾನಸ್ಯಾನಿನಿಂದಕಾಃ |

ಸಮ್ಯಗಾಚಾರ್ಯವಚನಮವಜ್ಞಾಯ ವಿರೋಧಿನಿ |

ಸತ್ತ್ವಬುದ್ಧಿಂ ಯತಃ ಕುರುರತಸ್ತೇಽಧಿಕಪಾಪಿನಃ |

ಅಸ್ರಾಪ್ತತ್ಯಾಗಿನಃ ಪ್ರಾಪ್ತನಿಷ್ಠಾಹೀನೋ ಹಿ ದೋಷನಾನ್ |

ಅನುನಾದ—ಯಾರು ಅನ್ಯಥಾ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಕೆಳಗಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನದ ನಿಂದೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವರು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೆಳಗಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಗುರುಗಳು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದರೂ ಅದನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸತ್ಯ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅವರು ಹೆಚ್ಚು ಪಾಪಿಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ತಿಳಿಯದೆ ಅಜ್ಞಾನ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಒಂದು ಅವಶ್ಯಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವವನಿಂತ, ತಿಳಿದೂ ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವವನು ಹೆಚ್ಚು ದೋಷಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಗುರುವಿದ್ದಾಗ ತಿಳಿಯದವ ಕೆಟ್ಟ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅನಂದಾ ನಾಮ ತೇ ಲೋಕಾ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾಽವೃತಾಃ |
ತಾಂಸ್ತೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾಭಿಗಚ್ಛಂತಿ ಅವಿದ್ವಾಂಸೋ ಬುಧೋ ಜನಾಃ |

ಕಣ್ಣು ಕುರುಹಾಗಿರುವ ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ಅವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ, ಸುಖ ಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲದ ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ದೂರಕಿಡಾಗ ಅವರಿಂದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯದ ಜನರು ಸತ್ತ ನಂತರ ಆ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿತ್ಯದುಃಖಸ್ವರೂಪತ್ವಾದನಂದಂ ತತ್ತಮೋ ಮತಮ್ |
ಬೋಧಕೇ ವಿದ್ಯಮಾನೇಽಪಿ ಯೇ ವಿದುರ್ನ ಪರಂ ಹರಿಮ್ |
ತೇಽಪಿ ಯಾಂತಿ ತನೋ ಘೋರಂ ನಿತ್ಯೋದ್ರಿಕ್ತಾ ಸುಖಾತ್ಮಕಮ್ |
ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ತಮೋ ಲೋಕವು ನಿತ್ಯದುಃಖ ಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅನಂದ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಉಪದೇಶಿಸುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ದೂರಕಿಡರೂ ಕೂಡ ಯಾರು ಅವರಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ನಿತ್ಯವೂ ದುಃಖವುಳ್ಳ ಘೋರವಾದ ಆ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಬುಧಃ ಸಕಾಲೇಽಪ್ಯವಿದ್ವಾಂಸ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಬೋಧನಾತ್ ಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ಸಕಾಲಾಚ್ಛಯೇ ಹರಿಂ
ನ ವಿದುಸ್ತೇ ತನೋ ಯಾಂತಿ ಸರ್ವದುಃಖಾತ್ಮಕಂ ಪರಂ |

‘ಬುಧಃ ಅವಿದ್ವಾಂಸಃ’ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ದೂರತಾಗಲೂ ಅವರಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದಿಸದವರು. ಬೋಧನೆ ಮಾಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಭುಕ್ತ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅವನು ದೂರಕಿಡಾಗಲೂ ಅವನಿಂದ ಯಾರು ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಸಕಲ ದುಃಖಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವ ಘೋರವಾದ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ದುಃಖವೇಕೆ ?

ಉಪನಿಷತ್—ಆತ್ಮಾನಂ ಚೇದ್ವಿಜಾನೀಯಾದಯಮಸ್ಮೀತಿ ಪೂರುಷಃ |
ಕಿಮಿಚ್ಛನ್ ಕಸ್ಯ ಕಾಮಾಯ ಶರೀರಮನುಸಂಜ್ಞರೇತ್ |

‘ನಾನೇ ಪರಮಾತ್ಮ’ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಜೀವನು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದರೆ,

ಅಂದರೆ, ಜೀವನ ಪರಮಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನು ಏಕೆ ತನ್ನ ಶರೀರಪೀಡೆಯಿಂದ ದುಃಖಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ?

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಿ ಜೀವಃ ಪರಾತ್ಮಾನಮಯಮಸ್ತೀತಿ ನೇದಿತುಂ |
ಯೋಗ್ಯಃ ಶರೀರಭೇದಾದೇಃ ಕಥಂ ದುಃಖೀ ತದಾ ಭವೇತ್ |
ದುಃಖೀ ಶರೀರಸಂಬಂಧಾಜ್ಞೇವೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಾದತಃ |
ಅದುಃಖೀ ನಿಪುಣಾನಂದಂ ಮುಕ್ತ ಏನ ಚ ಭೋಕ್ತೃತಿ |
ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಃ ಪೂರ್ಣಸುಖಃ ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಪರತಂತ್ರಃ ಕಥಂ ಜೀವೋ ಯೋಗ್ಯಃ ಸೋಽಸ್ತೀತಿ ನೇದಿತುಮ್ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಸೋಽಸ್ತೀತಿ ನೈವಾಯಂ ವಿಜಾನೀಯಾತ್ ಕದಾಚನ |
ತದೀಯೋಽಸ್ತೀತಿ ಜಾನೀಯಾತ್ ಸರ್ವದೈವ ಬುಧಸ್ತತಃ |
ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಾನೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದರೆ ಶರೀರಜ್ಞೇದಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅವನು ದುಃಖಿಯಾಗಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಆದ್ದರಿಂದ ಶರೀರಪೀಡೆಯಿಂದ ದುಃಖ ಹೊಂದುವ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವನು ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಜೀವನೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಪರತಂತ್ರ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ದುಃಖರಹಿತನಾಗಿ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಆನಂದವನ್ನು ಆನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಪರಿಯು ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ, ಪೂರ್ಣಸುಖ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರ. ಪರತಂತ್ರನಾದ ಜೀವನು 'ನಾನೇ ಪರಮಾತ್ಮ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಹೇಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದಾನು? ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅವನೇ ನಾನು' ಎಂದು ಜೀವನು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು 'ನಾನು ಅವನಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಯಾವಾಗಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದೂ ಹೇಳದೆ.

ಭಗವಂತನನ್ನರಿತರೆ ಭಯವಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಸ್ಯಾನುವಿತ್ತಃ ಪ್ರತಿಬುದ್ಧ ಆತ್ಮಾ
ಅಸ್ಮಿನ್ ಸಂದೇಹೇ ಗಹನೇ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ |
ಸ ವಿಶ್ವಕೃತ್ ಸ ಹಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ
ತಸ್ಯ ಲೋಕಃ ಸ ಉ ಲೋಕ ಏವ |

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಇಡೀ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ. ಅವನು ಜೀವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹೃದಯದೊಳಗೆ

ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸರ್ವಜ್ಞ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದ ಉಪಾಸಕರಿಗೆ ಆ ಭಗವಂತನ ಲೋಕವೇ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಸ್ಯ ಜ್ಞಾತೋ ನಿತ್ಯಬುದ್ಧೋ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ತಸ್ಯ ಲೋಕಃ ಸ ಏವೈಕೋ ಯೋ ಲೋಕಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |
ಸ ಹಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರೋ ವಾಯೋರಪಿ ಕರ್ತಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ವಿಶ್ವೋ ವಾಯುಃ ಸಮುದ್ರಿಷ್ಟಃ ಪೂರ್ಣತ್ವಾಜ್ಞೀವಸಂಘತಃ |
ತದನೈಸ್ಯಾಪಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತೃಕೋ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಹಿ |
ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ ಗೃಹಣೇ ದೇಹಮಧ್ಯೇ ಸಂದೇಹನಾನುನಿ |
ತಜ್ಞಾನ್ವೀ ಯಾತಿ ತಲ್ಲೋಕಂ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾಚ್ಚ ವರ್ತತೇ |

ಅನುನಾದ—ನಿತ್ಯ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನಿಗೆ ಸಿಗುವ ಲೋಕ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಲೋಕವೇ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ವಾಯು ದೇವರಿಗೂ ಕರ್ತೃ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಶ್ವ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನಿಗೆ ಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು 'ವಿಶ್ವಕೃತ್'. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಕರ್ತೃ ಅಂದರೆ 'ಸರ್ವಕರ್ತ'. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಎರಡು ರಬ್ಬಿಗಳಿಗೆ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ದೇಹಮಧ್ಯದ ಹೃದಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅವನು ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅವನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಇಹೈವ ಸಂತೋಃಥ ವಿದ್ವಸ್ತದ್ ವಯಂ
ನ ಚೇದಿಹಾವೇದೀರ್ಮಹತೀ ವಿನಸ್ತೀಃ |
ಯ ಏತದ್ವಿದುರಮೃತಾಸ್ತೇ ಭವಂ—
ತ್ಯಥೇತರೇ ದುಃಖಮೇವಾಪಿಯಂತಿ |

ಜ್ಞಾನಿಯು ಉಪದೇಶಕನಾಗಿ ದೊರೆತಾಗಲೇ ಸಜ್ಜನರಾದ ನಾವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗಲೂ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ದೊಡ್ಡ ಅನರ್ಥ. ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಗುರೂಪದೇಶವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದಿಸದವರು ಕೇವಲ ದುಃಖವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದೈತಮನುಪಶ್ಯಂತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ದೇವಮಂಜಸಾ |
ಈಶಾನಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ನಿಜುಗುಪ್ಸತೇ |

ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ತುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಳಿದವನು ಆ ಜ್ಞಾನದ ಬಲದಿಂದ ನಿರ್ಭೀತನಾಗಿದ್ದು ತನ್ನನ್ನು ಯಾವ ಅಪಾಯ ದಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಗವಂತ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ, ಸರ್ವಾಧಾರ :

**ಉಪನಿಷತ್—ಯಸ್ಮಾದರ್ವಾಕ್ ಸಂವತ್ಸರೋಹೋಭಿಃ ಪರಿವರ್ತತೇ |
ತದ್ದೇವಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಯುರ್ಹೋಸಾಸತೇವೈವೃತಮ್ |**

ದಿವಸಗಳು ಮತ್ತು ವರ್ಷಗಳು ಯಾರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಲು ಅಸಮರ್ಥವಾಗಿವೆಯೋ ಅಂತಹ, ಬೆಳಕಿಗೆ ಬೆಳಕು ನೀಡುವ, ಅಜಲನಾದ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ ನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

**ಭಾಷ್ಯ—ನ ವತ್ಸರಾಶ್ಚ ನಾಹಾನಿ ಯಸ್ಯ ನಿತ್ಯಾವಿಕಾರತಃ |
ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಚಲಂ ತದ್ ದೇವಾಃ ಸಮುಪಾಸತೇ |**

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ಸದಾ ವಿಕಾರರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ವರ್ಷಗಳು ದಿನಗಳು ಅವನ ಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮ ಉಂಟುಮಾಡಲಾರವು. ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರಾದಿ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೆ ಬೆಳಗುವ ರಕ್ತಿ ಕೊಡುವವನು ಅವನು. ಅಜಲನೂ ಆದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಂಚ ಸಂಚ ಜನಾ ಆಕಾಶಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ |
ತನೇವಮನ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾವೃತೋವೈವೃತಮ್ |**

ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಜೀವಾತ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲೂ ಐದು ಐದು ಜನರೂ, ಮೂಲ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಯಾರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆಯೋ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ತಿಳಿಯುವೆನು. ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನಾದ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

**ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಶ್ಚಕ್ಷುಸ್ತಥೈವಾನ್ನಂ ಮನಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ ಸಂಚಮಂ |
ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಸಂಯುಕ್ತಂ ಯದ್ಗತಂ ಪ್ರತಿಪೂರುಷಂ |**

ಅನುವಾದ—ಪ್ರತಿ ಜೀವನ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣ, ಚಕ್ಷುಸ್, ಅನ್ವ, ಮನಸ್, ಶ್ರೋತ್ರ ಎಂಬ ಐದು ಜನರೂ, ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಮುತ ಚಕ್ಷುಷಶ್ಚಕ್ಷು-

ರುತ ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನಸೋ ಮನೋ ಯೇ

ಮಿದುಸ್ತೇ ನಿಚಿಕೃಬ್ರಹ್ಮ ಪುರಾಣ ಮಗ್ರ್ಯಮ್ |

ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಶಕ್ತಿ ನೀಡುವವನೂ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿ ನೀಡುವವನೂ, ಕಿವಿಗೆ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿ ನೀಡುವವನೂ, ಮನಸ್‌ಗೆ ತಿಳಿಯುವ ಶಕ್ತಿ ನೀಡುವವನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಅನಾದಿಯೂ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುವರು.

ನಿವರಣೆ—ಪ್ರಾಣ, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜನರೊಡನೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಜ್ಯೋತಿಯೂ ಸೇರಿದರೆ ಪಂಚಜನರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನ್ನದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿಯೇ ಪಂಚಜನರನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಶಾಖಾನುಸಾರವಾಗಿ. ಜ್ಯೋತಿಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಶಾಪೆಯವರು ಅನ್ನವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಗವಂತನಿಗೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಮನಸ್ಯೇವಾನುದ್ರಷ್ಟ್ಯಂ ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ |

ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಮಾಪ್ನೋತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ |

ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಶುಕ್ಲ ನೀಲಾದಿರೂಪಗಳಿಗಾಗಲೀ, ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಗಾಗಲೀ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನೊಂದಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಗುಣಾದಿಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಆಧಪಾ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಕೂಡ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಭೇದವನ್ನೇ ತಿಳಿದರೆ ಇನ್ನೇನು ?

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯ ರೂಪಗುಣಾದ್ಯೇಷು ನ ಕಶ್ಚಿದ್ ಭೇದ ಇಷ್ಯತೇ |

ತದ್ಭೇದದರ್ಶೀ ಸಂಯಾತಿ ಮೃತ್ಯೋಮೃತ್ಯುಭಿಧಂ ತಮಃ |

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಗುಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಾಗಲೀ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯಾಗಲೀ ಯಾವ ಭೇದವೂ ಪ್ರಮಾಣ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಭೇದವನ್ನು ಕಾಣುವವನು ಮೃತ್ಯುವಿಗಿಂತ ಭಯಂಕರ ಮೃತ್ಯು ಎನಿಸಿದ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಕಧೈವಾನುದ್ರಷ್ಟವ್ಯಮೇತದಪ್ರಮಯಂ ಧೃವಮ್ |
 ನಿರಜಃ ಪರ ಆಕಾಶಾದಜ ಆತ್ಮಾ ಮಹಾನ್ ಧೃವಃ |
 ತಮೇವ ಧೀರೋ ವಿಜ್ಞಾಯ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಕುರ್ವೀತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ |
 ನಾನುಧ್ಯಾಯೇತ್ ಬಹೂನ್ ಶಬ್ದಾನ್ ವಾಚೋ ವಿಗ್ಲಾಪನಂ ಹಿ ತತ್
 ಇತಿ |

ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಅಪರಿಮಿತನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರಜಸ್ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದ, ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾದ, ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ, ಆದಾನಾದಿ ಕಾರಣನಾದ, ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ 'ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯ ಜೀವನು ದೃಢಮನಸ್ಕನಾಗಿ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅಂತರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣಬೇಕು. ಮೊದದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮೇಲುನೋಟಕ್ಕೆ ಕಾಣುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ಪದವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬಾರದು. ಅಂತಹ ಅಧ್ಯಯನ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಶ್ರಮಕರ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದೇಕಪ್ರಕಾರೇಣ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |

ಸರಿಮಾಣಹಿಂನತ್ವಾದಪ್ರಮೇಯ ಇತಿರೀತಃ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ನಚನಾತ್ ಅಪ್ರಮೇಯತ್ವಂ ಅನಾಚ್ಯತ್ವಂ ಅನುನೋವಿಷಯತ್ವಂ ಚ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ನ | 'ಮನಸ್ಯವಾನುದ್ರಷ್ಟವ್ಯ'ಮಿತ್ಯುಕ್ತ-ತ್ವಾತ್ |

ಅನುನಾದ—'ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಯು ಏಕಪ್ರಕಾರನೆಂದು ಅಂದರೆ ತನ್ನ ರೂಪ ಗುಣ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹರಿಯು ಅಪರಿಮಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಆಪ್ರಮೇಯನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಚನಗಳು ಪುನರಿದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ವಿಧದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಾಗದವ, ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಹೇಳಲಾಗದವ, ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗದವ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. 'ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಥಾ ಅಜ್ಞೇಯನಲ್ಲ, ಅವ್ಯಾಜನಲ್ಲ.

ಭಗವಂತ ಅನಾಚ್ಯನಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಕೇನಾಸ್ಯವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಾ ದೃಷ್ಟಾ | ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯವಿಶೇಷಾದೇರಪಿ ತತ್ತಚ್ಚಬ್ಧೇನೈವ ವಾಚ್ಯತ್ವಾತ್ |

ವಿಶದಂ ಪ್ರೇರನಾಧುರೈಂ ಗುಡೇ ತೀಕ್ಷ್ಣಂ ಘೃತೇ ಸ್ಥಿರಂ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ತೀರಬ್ಬ ವಾಚ್ಯವಾದ ತೀರವೇ ಗಂಗಾಶಬ್ದ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗುವುದು ಕಂಡಿದೆ. ಯಾವುದೇ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತು ಲಕ್ಷಣವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗುವುದು ಎಲ್ಲೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆನ್ನ ಕೂಡದು. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಅವನು ಶಬ್ದಲಕ್ಷ್ಯನೂ ಆಗಲಾರ. ಹಾಲಿಸ ವಿಶಿಷ್ಟ ಮಾಧುರ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಕೂಡ ಆಯಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರೇರ ಮಾಧುರ್ಯ, ಗುಡಮಾಧುರ್ಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಹಾಲಿನ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶದ ಎಂದೂ, ಬೆಲ್ಲದ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ತೀಕ್ಷ್ಣ ಎಂದೂ, ತುಪ್ಪದ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ಥಿರ ಎಂದೂ ಹೆಸರು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪಾಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶದ ತೀಕ್ಷ್ಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಭಗವಂತ ನಿರ್ಗುಣ ಅಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ನಿರ್ಗುಣಸ್ಯ ಸತ್ಯಮೇವಾಸ್ತಿ | ಗುಣಭೇದಾದೀನಾಮಪಿ ಸಂತ್ಯೇನ ಗುಣಾಃ | ನ ಚಾನವಸ್ಥಾ | ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಗುಣರಹಿತವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ. ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣಗಳು ಇದ್ದೇ ಇವೆ. ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ದೋಷವು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಗುಣವು ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕ.

ವಿನಯಣಿ—“ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ನಿರ್ಗುಣವೆಂದು ‘ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ನಿರ್ಗುಣವಾದ ಅವನನ್ನು ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗುಣರಹಿತವಾದ ಅವನನ್ನು ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರದ ಶಬ್ದಗಳು ಶಕ್ತಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷಣಾ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಾಚ್ಯನು ಲಕ್ಷ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ” ಈ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ- ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನಿರ್ಗುಣವೆಂದು ಒಪ್ಪಲಾಗದು ಏಕೆಂದರೆ, ನಿರ್ಗುಣವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಇರುವುದಾದರೆ ಗುಣವು ಅವನಲ್ಲಿ ಇರಲೇಬೇಕು. ನಿರ್ಗುಣ ಶ್ರುತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಗುಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಮಾತು ಸ್ವವ್ಯಾಹತವಾದೀತು.

ನ್ಯಾಯ ವೈಶೇಷಿಕ ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಗುಣವಿಲ್ಲದ ಗುಣ, ಕರ್ಮ, ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ, ಸಮವಾಯ, ಅಭಾವಗಳಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲದ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ- ಗುಣ ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ನಿರ್ಗುಣವಾಗಿದ್ದರೂ ನಿರ್ಧರ್ಮಕವಲ್ಲ. ಧರ್ಮರಹಿತ ವಾದ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಗುಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ ತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಗುಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಾದಿಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ನ್ಯಾಯ ವೈಶೇಷಿಕರು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತಿ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಘಟದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವಿದೆ ಯಾದರೂ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಏಕತ್ವ ಒಪ್ಪಿದರೆ ಆ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಏಕತ್ವ ಎಂದು ಅನವಸ್ಥಾ ಒರುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ- ಘಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮೇಯತ್ವವನ್ನೊಪ್ಪಿ ಪ್ರಮೇಯತ್ವದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಪ್ರಮೇಯತ್ವ ಒಪ್ಪಿದರೂ ಆ ಪ್ರಮೇಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಮೇಯತ್ವವೆಂದು ಅನವಸ್ಥೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರಮೇಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮೇಯತ್ವ ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎರಡೂ ಒಂದೇ. ಅದು ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನಿಸುವಂತೆ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವ ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎರಡೂ ಒಂದೇ, ಅದು ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನಿಸಬಹುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅವಾಚ್ಯಮನುನೋಗಮ್ಯಮಗುಣಂ ಚೇತ್ಯುತೋಽಸ್ತಿ ತತ್ |
ತಸ್ಮಾದೇವಂ ನದನ್ ವಸ್ತುಶೂನ್ಯತಾನುರ್ಥತೋಽವದತ್ |
ಗುಣಾಶ್ಚ ಗುಣಿನಃ ಸರ್ವೇ ಸ್ವೇನ್ನೈವ ಗುಣಿನೋ ಗುಣಾಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಅವಾಚ್ಯವೂ, ಮನೋಗಮ್ಯವಲ್ಲದ್ದೂ, ಗುಣ ರಹಿತವೂ ಆಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾದರೂ ಹೇಗೆ? ಅದ್ದರಿಂದ ಯಾವುದೇ ವಸ್ತು ವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವವನು ಅರ್ಥಾತ್ ಅದು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗು ತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲೂ ಗುಣಗಳಿವೆ. ಆದರೂ ಅನವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲ. ಗುಣಗಳು ತಮ್ಮಿಂದಲೇ ಗುಣಗಳೆನಿಸುವವು. ಅಂದರೆ ಗುಣವು ಗುಣಿಯಾಗಲು ಇನ್ನೊಂದು ಗುಣ ಬೇಕಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಯಜ್ಞ ಅಧ್ಯಯನಾದಿಗಳ ಗುರಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ವಾ ಏಷ ಮಹಾನಜ ಆತ್ಮಾ ಯೋಽಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ
ಪ್ರಾಣೇಷು ಯ ಏಷೋಽಂತರ್ಯಮಯ ಆಕಾಶಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಶೇತೇ |
ಸರ್ವಸ್ಯ ವಶೀ, ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ, ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸಃ | ನ ಸಾಧುನಾ
ಕರ್ಮಣಾ ಭೂಯಾನ್ | ನೋ ಏನಾಸಾಧುನಾ ಕನೀಯಾನ್ | ಏಷ

ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ ಭೂತಾಧಿಪತಿರೇಷ ಭೂತಸಾಲ ಏಷ ಸೇತುವಿಧರಣ
ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಸಂಭೇದಾಯ | ತಮೇತಂ ವೇದಾನುವಚನೇನ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವಿವಿಧಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತಪಸಾನಾಶಕೇನ | ಏತ-
ಮೇವ ವಿದಿತ್ವಾ ಮುನಿರ್ಭವತಿ |

ಈ ಹಿಂದೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾನ್, ಅಜ, ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಮರ್ಯಾದೆಗಳು
ವನು ಚತುರ್ಮುಖನಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯೇ. ಅಂದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ
ನಿಯಾಮಕನೂ ಆಗಿದ್ದು ಹೃದಯದೊಳಗಿನ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನೇ. ಅವನ
ಜ್ಞಾನವೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ. ಅಧ್ಯಯನಾದಿ ಕರ್ಮವು ಜ್ಞಾನಸಾಧನ ಮಾತ್ರ.
ಆದ್ದರಿಂದ 'ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವ ಶ್ರೀಹರಿ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ
ಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಚೇಷ್ಟಕ. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಗುಣಾಧಿಕ. ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸುಖಪೂರ್ಣ
ನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾವಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸುಖರಹಿತನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರ ಒಡೆಯ.
ಇವನು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಒಡೆಯನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಅನಾದಿಯಿಂದಲೂ
ಪಾಲಕ. ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಒಂದರಲ್ಲೊಂದು ಕಲಸಿ ಹೋಗದಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ
ಇಟ್ಟಿರುವವನು' ಎಂದು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಯೋಗ್ಯರು ವೇದಾಧ್ಯಯನ
ದಿಂದ, ಯಜ್ಞದಿಂದ, ದಾನದಿಂದ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ, ಉಪವಾಸದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು
ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನನ್ನು ತಿಳಿದೇ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪರಾಗುತ್ತಾರೆ, ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತ
ರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಸನ್ಯಾಸದ ಗುರಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಏತಮೇವ ಪ್ರವ್ರಾಜಿನೋ ಲೋಕಮಿಚ್ಛಂತಃ ಪ್ರವ್ರಜಂತಿ |
ಏತದ್ಧಸ್ಮ ನೈ ಪೂರ್ವೇ ವಿದ್ವಾಂಸಃ ಪ್ರಜಾಂ ನ ಕಾಮಯಂತೇ | ಕಿಂ
ಪ್ರಜಯಾ ಕರಿಷ್ಯಾಮೋ ಯೇಷಾಂ ನೋಽಯಮಾತ್ಮಾಯಂ ಲೋಕ
ಇತಿ ತೇ ಹ ಸ್ಮ ಪುತ್ರೈಷಣಾಯಾಶ್ಚ ನಿತ್ಯೈಷಣಾಯಾಶ್ಚ ಲೋಕೈಷಣಾ-
ಯಾಶ್ಚ ವ್ಯುತ್ಥಾಯಾಥ ಭಿಕ್ಷಾಚರ್ಯಂ ಚರಂತಿ|ಯಾ ಹ್ಯೇವ ಪುತ್ರೈಷಣಾ
ಸಾ ನಿತ್ಯೈಷಣಾ | ಯಾ ನಿತ್ಯೈಷಣಾ ಸಾ ಲೋಕೈಷಣಾ | ಉಭೇ
ಹ್ಯೇತೇ ಏಷಣೇ ಏವ ಭವತಃ | ಸ ಏಷ ನೇತಿ ನೇತಿ ಆತ್ಮಾಗೃಹ್ಯೋ
ನಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇ | ಅಶೀರ್ಯೋ ನ ಹಿ ಶೀಝತೇ | ಅಸಂಗೋ ನ ಹಿ
ಸಂಜ್ಞತೇ | ಅಸಿತೋ ನ ವ್ಯಥತೇ | ನ ರಿಷ್ಯತಿ |

ಈ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಲು ಬಯಸುವ ಸಂನ್ಯಾಸ ಯೋಗ್ಯರು ಸನ್ಯಾಸಿ
ಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಭಗವಂತನೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯ ಎಂಬ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ತಿಳಿದ

ಪ್ರಾಚೀನರು ನಿಷಿದ್ಧ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕಾಮಿಸಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಮಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಒಡೆಯನೂ ಆಶ್ರಯನೂ ಆಗಿರುವಾಗ ನಿಷಿದ್ಧ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ನಾವು ಏನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು? ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದರು. ಅವರು ಪುತ್ರೈಷಣ, ವಿತ್ತೈಷಣ ಮತ್ತು ಲೋಕೈಷಣಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಆತ್ಮಲ್ಪ ಅನಂದವನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಾರೆ. ಯಾವುದು ಪುತ್ರೈಷಣವೋ ಅದೇ ವಿತ್ತೈಷಣಾ. ಯಾವುದು ವಿತ್ತೈಷಣವೋ ಅದೇ ಲೋಕೈಷಣಾ. ಇವೆರಡು ಏಷಣಗಳು ದುಃಖಹೇತುಗಳೇ. ಅಂತಹ ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಶ್ರೀದೇವಿಯಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ, ಬೃಹ್ಮಾದಿಗಳಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಕಾಲದಿಂದ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹಿಂಸೆಯಿಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚದ ಜೊತೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಪಂಚದ ದೋಷಗಳ ಲೇಪವಿಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ದೋಷಲೇಪವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಬಂಧವಿಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ಬಂಧವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಅವನು ನಾಶವಿಲ್ಲದವನು.

ಉಪನಿಷತ್-ಏತಮು ಹ ಏನ ಏತೇ ನ ತರತಃ ಇತಿ|ಅತಃ ಸಾಪಮುಕರವನಿತಿ|
ಅತಃ ಕಲ್ಯಾಣಮುಕರವನಿತಿ | ಉಭೇ ಉ ಹೈವೈಷ ಏತೇ ತರತಿ |
ನೈನಂ ಕೃತಾಕೃತೇ ತಪತಃ |

ನಾನು ಪಾಪ ಮಾಡಿದನು ಪುಣ್ಯಮಾಡಿದನೆಂಬ ಭಾವನೆಗಳು ಹರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಇಲ್ಲ. ಹರಿಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ 'ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು' ಎಂಬ ಭಾವನೆಗಳು ಜೀವರಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವುವು. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪುಣ್ಯ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಗಳು ಇವನಿಗೆ ಎಂದೂ ತಾಪವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ-ಸರ್ವಮಸ್ಯ ವಶೇ ಯಸ್ಮಾದ್ಧ ರಿಃ ಸರ್ವವಶೀ ತತಃ |
ಸರ್ವಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದೇರನ ಈಶಾನ ಏನ ಚ |
ಗುಣಾಧಿಕಃ ಸಾಲಕಶ್ಚೇತ್ಯತೋಽಧಿಪತಿರೀರಿತಃ | ಇತಿ ಚ |
ಭೂತ ಏವಾಧಿಪತಿಃ | ನಾಸ್ಯಾಧಿಪತ್ಯನಾದಿನುತ್ |

ಅನುನಾದ-ಎಲ್ಲವೂ ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವವಶೀ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಚೇಷ್ಟಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನು

ಈಶಾನ್, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕಗುಣವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪಾಲಕನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಅಧಿಪತಿ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸರ್ವಸ್ಯ ವಶೀ, ಸರ್ವ ಸ್ವೇಶಾನ್: ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿ:' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಭೂತಾಧಿಪತಿ: ಎಂದರೆ ಇವನ ಆಧಿಪತ್ಯ ಎಂದಾದರೂ ಆರಂಭವಾದುದಲ್ಲ; ಅನಾದಿ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿ:' ಎಂದ ಮೇಲೆ 'ಭೂತಾಧಿಪತಿ:' ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿತ್ಯಬೋಧಾತ್ಮಕತ್ವಾದ್ ಯೋ ಮುನಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಜನಾರ್ದನಃ |
ತಂ ವಿದ್ವಾಂಶ್ಚ ಮುನಿನಾಂನು ಬೋಧಸ್ತಸ್ಯಾಪ್ಯಮುಖ್ಯತಃ |
ಯಂ ವಿದಿತ್ವಾ ವಿಮುಕ್ತಾಶ್ಚಾಯುಕ್ತಕಾಮು ವಿನರ್ಜಿತಾಃ |
ಉತ್ಪತ್ತಿಲಯಹೀನಾಶ್ಚ ನಿತ್ಯಾನಂದೈಕ ಭೋಗಿನಃ |
ಅನಂದಭಿಕ್ಷಾಂ ವಿಷ್ಣುತ್ಥಾಂ ಚರಂತ್ಯಜ್ಞಾನವರ್ಜಿತಾಃ |
ಸ ಏಷ ಮೋಕ್ಷದೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಕೃತಂ ನುಯಾ |
ಸಾಪಂ ಕೃತಂ ಮಯೇತ್ಯೇತನ್ನ ಕದಾಚಿತ್ ಕರಿಷ್ಯತಿ |

ಅನುನಾದ—ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಜನಾರ್ದನನು ಮುನಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಅವನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾಗುವುದರಿಂದ ಅವನೂ ಮುನಿ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮನನ ಮಾಡುವವನೆಯ ಆರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೆ ಮುನಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಾಂತರವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಆರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ. ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದು ಮುಕ್ತರಾದವರು ಅಯೋಗ್ಯಕಾಮನಾರಹಿತರಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಲಯ ಹೀನರಾಗಿ ನಿತ್ಯಾನಂದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಅಜ್ಞಾನರಹಿತರಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಲಭಿಸಿದ ಅನಂದಲೇಶವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ಮೋಕ್ಷದಾತೃವಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವು ನನ್ನಿಂದ ಪುಣ್ಯವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು ನನ್ನಿಂದ ಪಾಪವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂಬ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಎಂದೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕೃತೇ ನುಯಾ ಪುಣ್ಯಸಾಪೇ ಇತಿ ಯಚ್ಛೇತನಾತ್ಮನಾಮ್ |
ತತ್ ಸರ್ವಮತ ಏವೋಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಾತ್ |
ತೀರ್ಣೋ ಹಿ ವರ್ತತೇ ನಿತ್ಯಂ ಪುಣ್ಯ ಸಾಪೇ ಜನಾರ್ದನಃ |
ನೈನಂ ಕದಾಚಿತ್ತಪತಃ ಪುಣ್ಯಸಾಪೇ ಜನಾರ್ದನಂ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ನನ್ನಿಂದ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು ಎಂಬ

ಜೀವರ ಭಾವನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಜನಾರ್ದನನು ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಪೃಥ್ವಿ-ಪಾಪಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ್ದಾನೆ. ಪೃಥ್ವಿ ಪಾಪಗಳು ಎಂದೂ ಈ ಜನಾರ್ದನನನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಗವಂತನು ಕರ್ಮಲೇಪ ರಹಿತ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮಾಭ್ಯುಕ್ತಂ—

ಏಷ ನಿತ್ಯೋ ಮಹಿಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ
ನ ಕರ್ಮಣಾ ವರ್ಧತೇ ನೋ ಕನೀಯಾನ್ |
ತಸ್ಯೈವ ಸ್ಯಾತ್ ಪದನಿತ್ ತಂ ವಿದಿತ್ವಾ
ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಕರ್ಮಣಾ ಸಾಪಕೇನ | ಇತಿ |

ಈ ಪ್ರಮೇಯವು ಈ ಮುಚೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ- ವೇದವೇದ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ಮಹಿಮೆ ನಿತ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನ ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಕರ್ಮದಿಂದ ಹೆಚ್ಚುವುದಿಲ್ಲ, ಕಡಿಮೆಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಪಾಪಕರ್ಮದ ಲೇಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮಾದೇವಂವಿತ್ ಶಾಂತೋ ದಾಂತ ಉಪರತಸ್ತಿತಿಕ್ಷುಃ ಸಮಾ-
ಹಿತೋ ಭೂತ್ವಾ ಅತ್ಮನೈನಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯತಿ | ಸರ್ವಮಾತ್ಮಾನಂ
ಪಶ್ಯತಿ | ನೈನಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್‌ರತಿ | ಸರ್ವಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್‌ನಂ ತರತಿ | ನೈನಂ
ಸಾಕ್ಷಾತ್‌ಪತಿ | ಸರ್ವಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್‌ನಂ ತಪತಿ | ವಿಸಾಪೋ ನಿರಜೋಃ
ವಿಚಿಕಿತ್ಸೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಭವತ್ಯೇಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸಾಮ್ರಾಡಿತಿ
ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಸೋಽಹಂ ಭಗವತೇ ವಿದೇಹಾನ್
ದದಾಮಿ ಮಾಂ ಚಾಪಿ ಸಹ ದಾಸ್ಯಾಯ ಇತಿ |

ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಮುಕ್ತಿಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಭಗವ
ನ್ನಿಷ್ಟನೂ ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹವುಳ್ಳವನೂ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಗ್ಗೆ
ಚಿಂತನೆಯಿಂದಲೇ ಸಂತೋಷಪಡುವವನೂ, ದ್ವಂದ್ವ ಸಹಿಷ್ಣುವೂ, ಯಥಾರ್ಥ
ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಆಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ, ತಿಳಿಯ
ಬೇಕು. ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂರ್ಣನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ, ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನನ್ನು ಪಾಪವು ಆಕ್ರಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನೇ ಸಕಲ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ
ದಾಟುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಇವನನ್ನು ಪಾಪವು ಸುಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನೇ ಪಾಪವನ್ನು
ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ಪಾಪರಹಿತನೂ ರಜಸ್ ಮೋದಲಾದ ಪ್ರಾಕೃತ

ದೋಷವಿಲ್ಲದವನೂ ಸಂಶಯರಹಿತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ರಾಜನೇ! ಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಈ ಹರಿಯು ಪಾಪರಹಿತನೂ ರಜಸ್ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಕೃತ ಗುಣರಹಿತನೂ, ಸಂಶಯರಹಿತನೂ, ವೇದಗಮ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞ ಪುರುಷರು ಹೇಳಿದರು. 'ಪೂಜ್ಯರಾದ ನಿಮಗೆ ನಾನು ಇಡೀ ವಿದೇಹದೇಶವನ್ನೂ ಮತ್ತು ನನ್ನನ್ನೂ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ರಾಜನು ಹೇಳಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಶಾಂತಿಸ್ತು ಭಗವನ್ನಿಷ್ಟಾ ದನೋ ಮದವಿನಿಗ್ರಹಃ |

ಹೃದಿಸ್ಥ ನಿಷ್ಠಾ ಸಂತೋಷಃ ಸದೈವೋಪರಮಃ ಸ್ತುತಃ |

ತಿತಿಕ್ಷಾ ದ್ವಂದ್ವಸಹತಾ ಕ್ಷಮಾ ಕ್ರೋಧಾಸಮುತ್ಥಿತಿಃ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—'ಶಾಂತಿಃ-ಭಗವನ್ನಿಷ್ಟಾ, ದಮಃ-ಮದದ ಪೂರ್ಣನಿಗ್ರಹ, ಉಪರಮಃ-ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಿಂತನೆಯಿಂದಲೇ ಸದಾ ಪದೆಯುಪ ಸಂತೋಷ, ತಿತಿಕ್ಷಾ-ದ್ವಂದ್ವಗಳ ಸಹನೆ, ಕ್ಷಮಾ-ಕೋಪವೃಂದಾದಿರುವ ಮನೋ ಧರ್ಮ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಿಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಃ ಪೂರ್ಣಃ ಸಮುದ್ರಿಷ್ಟಸ್ತಥಾ ಜ್ಞೇಯೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ರಾಗಸಂದೇಹಪಾಪಾನಿ ತಥಾ ಜಾನಂಸ್ತರಿಷ್ಯತಿ |

ನಿತ್ಯಂ ಹಿ ರಾಗಸಾಪಾದೇರ್ಮುಕ್ತೋ ಯತ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ನೇದಾಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮಣಾಽಣ್ಯತ್ವಾದ್ ವಿಷ್ಣುಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಉಚ್ಯತೇ |

ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಶ್ಚ ಸ ಪ್ರಭುಃ |

ಅನುವಾದ-ಸರ್ವಮಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯತಿ ಎಂದರೆ ದಿಕ್ಕು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಸರ್ವ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣ. ಜನಾರ್ದನನನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ರಾಗ, ಪಾಪ ಮೊದಲಾದ ದೋಷ ಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಾಗೆ ತಿಳಿದವನೂ ರಾಗಸಂದೇಹ ಪಾಪ ಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ವೇದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ 'ಬ್ರಹ್ಮ'ದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು 'ಅಣ್ಯ' ಎಂದರೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ 'ಬ್ರಾಹ್ಮಣ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಪ್ರಭುವು ಪೂರ್ಣನೂ ಜ್ಞಾನರೂಪನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಂಪತ್ತು, ಭಯಪರಿಹಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನಾ ಏಷ ಮಹಾನಿಜ ಆತ್ಮಾನಾದೋ ವಸುದಾನಃ |

ನಿಂದತೇ ನಸು ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಮದಾನ್ ಆಜ ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಈ ಹರಿಯೇ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚ ವಸ್ತು ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಧರಿಸುವವನು, ಜ್ಞಾನಿಗೆ, ದೈವ, ಮಾನುಷ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದ ಉಪಾಸಕನು ದೈವ ಮಾನುಷ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನಾ ಏಷ ಮಹಾನೇಜ ಆತ್ಮಾಜರೋಽಮರೋಽಮೃತೋಽಭಯೋ ಬ್ರಹ್ಮ | ಅಭಯಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ | ಅಭಯಂ ಹಿ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಮದಾನ್, ಆಜ, ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಇವನು ಮುಖ್ಯವಾದವನು, ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಣರಹಿತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮರಣರಹಿತ. ಭಯರಹಿತ. ಅಪ್ತಕಾಮ. ಈ ವಿಷಯ 'ತದೇತದಮೃತಮಭಯಂ ಏತತ್ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಪ್ರತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನು ಭಯರಹಿತನೂ, ಅಪ್ತ ಕಾಮನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಮರಿಷ್ಯತೀತಿ ಹ್ಯಮರೋ ನ ಮೃತೋ ಯತ್ತತೋಽಮೃತಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಯಮಾಪ್ತಕಾಮತ್ವಾದೇವಂ ಯೋ ನೇದ ತಂ ಸರನ್ | ಅಪ್ತಕಾಮೋಽಭಯಶ್ಚೈವ ಭವೇದ್ ವಿಷ್ಣೋರನುಗ್ರಹಾತ್ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಇವನು ಅಮರ. ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಣವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ. ಅಮೃತ, ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ. ಬ್ರಹ್ಮ ಅಪ್ತಕಾಮನಾದುದರಿಂದ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಪ್ತಕಾಮನೂ ಭಯರಹಿತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪರಮಾರ್ಥೇ 'ಅನಿಚಿಕಿತ್ಸೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಭವತಿ'ತಿ ನಿತ್ಯಮೇನ ತಥಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಅನಿಚಿಕಿತ್ಸೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಭವತಿ' ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂದೇಹರಹಿತ, ಯಾವಾಗಲೂ ಮೇದಗಮ್ಯನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಭೂದ್ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಭವತ್ಯೇವಮಾದ್ಯಪದಾನಿ ತು |

ನಿತ್ಯಭಾವಾಭಿಧಾಯೀನಿ ಯತ್ರ ವಾಚ್ಯಾ ಹರೇರ್ಗುಣಾಃ |

ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ ।

॥ ಇತಿ ಶಾರೀರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ॥

ಅನುನಾದ—ಅಭೂತ್, ಭವಿಷ್ಯತಿ, ಭವತಿ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಪರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಭವತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿದೆ. ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪರಮಾತ್ಮ ವೇದಗಮ್ಯ, ಭೂತ-ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಗಮ್ಯನಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಿಚಿಕಿತ್ಸೋ ಭವತಿ ಎಂದರೂ ಈಗ ಸಂವೇಪವಿಲ್ಲದವನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂವೇದಾಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಲಾಗದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಅವಿವಕ್ಷಿತ, ತ್ರಿಕಾಲವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಯೋಗ.

॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶಾರೀರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು ॥

ಸ್ಮೃತೀಯಿಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ನಿಷ್ಠೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಯ ದ್ವೇ ಭಾರ್ಯೇ ಬಭೂವತುಃ
 ಮೈತ್ರೇಯಿ ಚ ಕಾತ್ಯಾಯನೀ ಚ | ತಯೋರ್ಹ ಮೈತ್ರೇಯಿ ಬ್ರಹ್ಮ
 ವಾದಿನೀ ಬಭೂವ | ಸ್ತೀಪ್ರಚ್ಛೈವ ತರ್ಹಿ ಕಾತ್ಯಾಯನೀ | ಅಥ ಹ
 ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋಽಸ್ಯದ್ ವೃತ್ತಮುಪಾಕರಿಸ್ಯನ್ | ಮೈತ್ರೇಯೀತಿ
 ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಪ್ರವ್ರಜಿಸ್ಯನ್ ವಾ ಅರೇ ಅಹಮಸ್ಮಾತ್
 ಸ್ಥಾನಾದಸ್ಮಿ | ಹಂತ ತೇನಯಾ ಕಾತ್ಯಾಯನ್ಯಾಸಂತಂ ಕರವಾಣೇತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೆ ಮೈತ್ರೇಯಿ ಮತ್ತು ಕಾತ್ಯಾಯನಿ ಎಂದು ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರೇಯಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ಕಾತ್ಯಾಯನಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಬುದ್ಧಿ ಉಳ್ಳವಳಾಗಿದ್ದಳು. ಒಮ್ಮೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಸನ್ಯಾಸ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಬುದ್ಧಿ ಉಳ್ಳವಳಾಗಿದ್ದಳು. ಒಮ್ಮೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಸನ್ಯಾಸರಾದರಾದರೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರು. 'ಮೈತ್ರೇಯಿ, ನಾನು ಗೃಹಸ್ಥಶ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನಿದ್ದೇನೆ. ನಿನ್ನಗೂ ಕಾತ್ಯಾಯನಿಗೂ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಇದು ಸಂತೋಷದ ವಿಷಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋವಾಚ ಮೈತ್ರೇಯೀ | ‘ಯನ್ನು ಮ ಇಯಂ ಭಗೋಃ
ಸರ್ವಾ ಪೃಥಿವೀ ವಿತ್ತೇನ ಪೂರ್ಣಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಯಾಂ ಸ್ವಹಂ ತೇನಾಮೃತಾ
ಆಹೋ ನೇತಿ | ನೇತಿ ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ಯಥೈವೋಪಕರಣ
ನತಾಂ ಜೀವಿತಂ ತಥೈವ ತೇ ಜೀವಿತಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ತು
ನಾಕಶಾಸ್ತಿ ವಿತ್ತೇನೇತಿ |

ಮೈತ್ರೇಯಿಯು ಹೇಳಿದಳು. ‘ಪೂಜ್ಯರೇ ಈ ಪೃಥಿವಿಯು ಸರ್ವವಿಶ್ವರ್ಯ
ದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನನ್ನ ವರಪಾದರೆ ಅದರಿಂದ ನಾನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯು
ಲಾದೀತೆ? ಇಲ್ಲವೆ?’ ಎಂದು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ‘ಇಲ್ಲ’ ಎಂದರು. ‘ಲೋಕದಲ್ಲಿ
ಸಂಪತ್ತು ಮನೆ ಉದ್ಯಾನ ಮಂಚ ಹಾಸಿಗೆ ಮೊದಲಾದ ಭೋಗಸಾಧನ ಉಳ್ಳವರಿಗೆ
ಹೇಗೆ ಸುಖಜೀವನ ಲಭಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಿನಗೂ ಸುಖಜೀವನ ಮಾತ್ರ ಲಭಿ
ಸೀತು ಮೊದಲು ಈ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಎಂದಿಗೂ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆಯೇ
ಸಲ್ಲದು’ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋವಾಚ ಮೈತ್ರೇಯಿ | ‘ಯೇನಾಹಂ ನಾಮೃತಾ
ಸ್ಯಾಂ ಕಿಮಹಂ ತೇನ ಕುರ್ಯಾಂ ? ಯದೇನ ಭಗವಾನ್ ನೇತ್ಯ ತದೇನ
ನೇ ಬ್ರೂಹಿ’ ಇತಿ |

ಆಗ ಮೈತ್ರೇಯಿಯು ‘ಯಾವುದರಿಂದ ನಾನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯಲು
ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಅದರಿಂದ ನಾನು ಏನು ಮಾಡಲಿ? ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂಜ್ಯರು ಯಾವು
ದನ್ನು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀರೋ ಅದನ್ನೇ ನನಗೆ ಹೇಳಿರಿ’ ಎಂದು
ಹೇಳಿದಳು.

ಪ್ರಿಯಭಾಷಿಣಿ ಸತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ | ‘ಪ್ರಿಯಾ ನೈ ಖಲು ನೋ
ಭವತೀ ಸತೀ ಪ್ರಿಯಮನೃಧತ್ | ಹಂತ ತರ್ಹಿ ಭವತಿ ಏತದ್
ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಿ ತೇ | ವ್ಯಾಚಕ್ಷಾಣಸ್ಯ ತು ನೇ ನಿಧಿಧ್ಯಾಸಸ್ವೇತಿ |

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು, ‘ಮೈತ್ರೇಯಿ, ನೀನು ನನಗೆ ಪ್ರಿಯಳಾದ ಸತಿ
ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತನ್ನಾಡುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿರುವಿ. ಬಹಳ ಸಂತೋಷ.
ನಿನಗೆ ಮುಕ್ತಿಸಾಧನವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ
ಕೇಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಿಯಾಂ ವಾಚಮನರ್ಥಯದ್ ಭವತೀ |

ಅನುವಾದ—‘ವೈತ್ರೇಯಿ, ನೀನು ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತನ್ನಾಡುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಿ’.

ವಿನರಣೆ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಿಯಮವೃಧತ್’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಓದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಿಯಂ ಭಾಷಸೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿರುವೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಯುಕ್ತ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಿಯಾಮವೃಧತ್’ ಎಂದು ಪಾಠವಿರುವುದು ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಿಯಾಮವೃಧತ್’ ಎಂದೇ ಪಾಠ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸ್ವರಸವಾಗಿದೆ.

ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಿಯ, ಅನನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೇ ತಾರಕ:

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ | ನ ನಾ ಅರೇ ಪತ್ಯುಃ ಕಾಮಾಯ ಪತಿಃ ಪ್ರಿಯೋ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಪತಿಃ ಪ್ರಿಯೋ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಜಾಯಾಯೈ ಕಾಮಾಯ ಜಾಯಾ ಪ್ರಿಯಾ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಜಾಯಾ ಪ್ರಿಯಾ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಪುತ್ರಾಣಾಂ ಕಾಮಾಯ ಪುತ್ರಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಪುತ್ರಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ವಿತ್ತಸ್ಯ ಕಾಮಾಯ ವಿತ್ತಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ವಿತ್ತಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಪತುನಾಂ ಕಾಮಾಯ ಪತವಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಪತವಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕಾಮಾಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಕಾಮಾಯ ಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಲೋಕಾನಾಂ ಕಾಮಾಯ ಲೋಕಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಲೋಕಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ದೇವಾನಾಂ ಕಾಮಾಯ ದೇವಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ದೇವಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ನೇದಾನಾಂ ಕಾಮಾಯ ನೇದಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ನೇದಾಃ ಪ್ರಿಯಾ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಭೂತಾನಾಂ ಕಾಮಾಯ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಭವಂತಿ | ನ ನಾ ಅರೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕಾಮಾಯ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ | ಆತ್ಮನಸ್ತು ಕಾಮಾಯ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ |

ಆತ್ಮಾ ನಾ ಅರೇ ದೃಷ್ಟ್ಯಃ ಶ್ರೋತವ್ಯೋ ಮಂತವ್ಯೋ ನಿದಿಧ್ಯಾ-
ಸಿತವ್ಯಃ | ನೈತ್ರೇಯಿ, ಆತ್ಮನಿ ಖಲ್ವರೇ ದೃಷ್ಟೇ ಶ್ರುತೇ ಮತೇ ವಿಜ್ಞಾತೇ
ಇದಂ ಸರ್ವಂ ನಿದಿತಮ್ |

ನೈತ್ರೇಯಿ, ನಾನು ಇವಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗಬೇಕು ಎಂಬ ಪತಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತಿಯು ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತಿಯು ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪತ್ನಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತಿಯು ಪ್ರಿಯಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತಿಯು ಪ್ರಿಯಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಮಕ್ಕಳು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಿಯರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಿಯರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಸಂಪತ್ತಿನ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಕುಬೇರನು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸಂಪತ್ತು ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸಂಪತ್ತು ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶುಭಿಮಾನಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪಶುಗಳು ಪ್ರಿಯವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪಶುಗಳು ಪ್ರಿಯವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಿರಿಂಚನು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯು ದೇವನು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಲೋಕಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಲೋಕಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ದೇವತೆಗಳ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಿಯರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಿಯರಾಗುತ್ತಾರೆ. ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವೇದಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವೇದಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಪಂಚಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಭಿಮಾನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಯಾರ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತಿ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಿಯರಾಗುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂತಹ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥಿಯು ದರ್ಶನ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವನ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಶ್ರವಣ ಮನನ ನಿದಿಧ್ಯಾಸನ ಈ ಮೂರು ಉಪಾಯಗಳು. ಶ್ರವಣ ಎಂದರೆ ಶ್ರುತಿ ಪಾಠಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ. ಮನನ ಎಂದರೆ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ದೃಢಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ನಿದಿಧ್ಯಾಸನವೆಂದರೆ ಧ್ಯಾನ. ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಧ್ಯಾನವೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಾಧನ. ಶ್ರವಣ ಮನನಗಳು ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳು.

ಕರ್ಮದೇವತಾದಿ ಜ್ಞಾನವೂ ಫಲಸಾಧನವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಆತ್ಮನ ಶ್ರವಣ ಮನನ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ನಿರಿದ್ಧ್ಯಾಸನಗಳಿಂದ ಕರ್ಮದೇವತಾದಿರೂಪವಾದ ಸರ್ವಜಗತ್ತೂ ವಿದಿತವಾದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ ಕರ್ಮದೇವತಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಎಲ್ಲ ಫಲವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕರ್ಮದೇವತಾದಿಗಳ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ.

ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲ ಹರಿಗೆ ಅಧೀನರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಬ್ರಹ್ಮ ತಂ ಪರಾದಾದ್ ಯೋಽಸ್ಯೈಶ್ಚಾತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮ ನೇದ |
ಕ್ಷತ್ರಂ ತಂ ಪರಾದಾದ್ ಯೋಽಸ್ಯೈಶ್ಚಾತ್ಮನಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ನೇದ |
ಲೋಕಾಸ್ತಂ ಪರಾದುಃ ಯೋಽಸ್ಯೈಶ್ಚಾತ್ಮನೋ ಲೋಕಾನ್ ನೇದ |
ದೇವಾಸ್ತಂ ಪರಾದುಃ ಸ್ಯೋಽಸ್ಯೈಶ್ಚಾತ್ಮನೋ ದೇವಾನ್ ನೇದ | ನೇದಾಸ್ತಂ
ಪರಾದುಃ ಸ್ಯೋಽಸ್ಯೈಶ್ಚಾತ್ಮನೋ ದೇವಾನ್ ನೇದ | ಭೂತಾನಿ ತಂ
ಪರಾದುಃ ಸ್ಯೋಽಸ್ಯೈಶ್ಚಾತ್ಮನೋ ಭೂತಾನಿ ನೇದ | ಸರ್ವಂ ತಂ
ಪರಾದಾದ್ ಯೋಽಸ್ಯೈಶ್ಚಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವಂ ನೇದ | ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಇದಂ
ಕ್ಷತ್ರಮಿಮೇ ಲೋಕಾ ಇಮೇ ದೇವಾ ಇಮೇ ನೇದಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ
ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದಯಮಾತ್ಮಾ |

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಭಗವಂತನ ಅಧೀನನೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅವನನ್ನು ಶ್ರಿಯಿಸದೇ ಬೇರೆಯವರನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖನು ಲೋಕಾಲೋಕಪರ್ಮತದ ಆಜಿ ಇರುವ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವು ಭಗವದಧೀನನೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನನ್ನು ವಾಯುವು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ಪಂಚಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ಸರ್ವಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಇವರನ್ನು ಅನ್ಯಾಧೀನರೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಭಗವದಧೀನರೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನನ್ನು ಆ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಈ ಚತುರ್ಮುಖ, ವಾಯು, ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ಪಂಚಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ಸರ್ವ ವಸ್ತುಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ ಎಲ್ಲರೂ ಯಾರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವರೋ ಅವನೇ ನಾರಾಯಣ.

ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ-ಮೂರು ಉದಾಹರಣೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ದುಂದುಭೀರ್ಹನ್ಯಮಾನಸ್ಯ ನ ಜಾಹ್ಯಾನ್ ಶಬ್ದಾನ್

**ಶಕ್ನುಯಾದ್ ಗ್ರಹಣಾಯ | ದುಂದುಭೇಸ್ತು ಗ್ರಹಣೇನ ದುಂದುಭ್ಯಾ-
ಘಾತಸ್ಯ ನಾ ಶಬ್ದೋ ಗೃಹೀತಃ |**

ಭೇರಿಯನ್ನು ಮೊಳಗಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಕೇಳಬರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮದ್ದಳೆ
ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಪಾದ್ಯಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಯಾರೂ ಶಕ್ತರಾಗುವು
ದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೇರಿಯನ್ನೂ ಅದರ ಬಡಿತವನ್ನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿರು
ವುದರಿಂದ, ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಭೇರಿಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳೆಂದೂ, ಭೇರಿಯ
ಅಧೀನವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೂ ಅವನ ಇಚ್ಛೆ
ಯನ್ನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ಈ ಜಗತ್ತು ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಿಂದ
ಹುಟ್ಟಿದುದೆಂದಾಗಲೇ, ಅವರ ಅಧೀನವೆಂದಾಗಲೇ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು
ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದುದು, ಶ್ರೀಹರಿಗೇ ಅಧೀನವಾದುದು ಎಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭೇರಿಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ, ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯು ಬಡಿತದ ಸ್ಥಾನ
ದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಭೇರಿ ಎಂದರೆ ಭೇರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ.
ಭೇರಿಯನ್ನು ಮೊಳಗಿಸಿದಾಗ ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು
ಅದರಿಂದಂಟಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆ ದೇವತೆಯು ಅಧೀನವೆಂದು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾ
ನೆಯೋ ಹಾಗೆ ಎಂದರ್ಥ.

**ಉಪನಿಷತ್ತು—ಸ ಯಥಾ ಶಂಖಸ್ಯ ಧ್ವಾಯಮಾನಸ್ಯ ನ ಬಾಹ್ಯಾನ್ ಶಬ್ದಾನ್
ಶಕ್ನುಯಾದ್ ಗ್ರಹಣಾಯ | ಶಂಖಸ್ಯ ತು ಗ್ರಹಣೇನ ಶಂಖಧ್ವಸ್ಯ ನಾ
ಶಬ್ದೋ ಗೃಹೀತಃ |**

ಶಂಖವನ್ನು ಉದುತ್ತಿರುವಾಗ ಉಂಟಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯವುಗಳಿಂದ
ಉಂಟಾದವು ಎಂದೂ, ಬೇರೆಯವುಗಳಿಗೆ ಅಧೀನವೆಂದೂ ಹೇಗೆ ಯಾರೂ ತಿಳಿಯ
ಲಾರರೋ, ಶಂಖವನ್ನೂ ಶಂಖದ ಉದುವಿಕೆಯನ್ನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತಿಳಿ
ದಿರುವುದರಿಂದ ಶಂಖದಿಂದ ಉಂಟಾದವು ಶಂಖದ ಅಧೀನವಾದವು ಎಂದೇ ಹೇಗೆ
ತಿಳಿಯುವರೋ ಹಾಗೆ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ನೀಣಾಯೈ ವಾದ್ಯಮಾನಾಯೈ ನ ಬಾಹ್ಯಾನ್
ಶಬ್ದಾನ್ ಶಕ್ನುಯಾದ್ ಗ್ರಹಣಾಯ | ನೀಣಾಯೈ ತು ಗ್ರಹಣೇನ
ನೀಣಾವಾದಸ್ಯ ನಾ ಶಬ್ದೋ ಗೃಹೀತಃ |**

ವೀಣೆಯನ್ನು ನುಡಿಸುವಾಗ ಉಂಟಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯವುಗಳಿಂದ
ಉಂಟಾದವು ಎಂದೂ, ಬೇರೆಯವುಗಳ ಅಧೀನವೆಂದೂ ಹೇಗೆ ಯಾರೂ ತಿಳಿಯುವು
ದಿಲ್ಲವೋ, ವೀಣೆಯನ್ನೂ ಅದರ ನುಡಿಸುವಿಕೆಯನ್ನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿರು

ವುದರಿಂದ ವೀಣೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದವು, ವೀಣೆಯ ಅಧೀನವಾದವು ಎಂದೇ ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುವರೋ ಹಾಗೆ.

ಶ್ರೀ ಹಯಗ್ರೀವನ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅವಿರ್ಭಾವ |

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾಪ್ರಾಪ್ಯಧಾಗ್ನೇರಭ್ಯಾಹಿತಸ್ಯ ಪೃಥಗ್ ಧೂಮಾ ನಿನಿಶ್ಚರಂತಿ, ಏನಂ ವಾ ಅರೇ ಅಸ್ಯ ಮಹತೋ ಭೂತಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಸ್ತ-
ತಮೇನೈತದ್ ಯದ್ಧಾಗ್ನೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮನೇದೋಽಥ
ವಾಂಗಿರಸ ಇತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ವಿದ್ಯಾ ಉಪನಿಷದಃ ಶ್ಲೋಕಾಃ
ಸೂತ್ರಾಣ್ಯನುಷ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನೀಷ್ಟಂ ಹುತಮೂಶಿತಂ
ಪಾಯಿತಮಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾ-
ನ್ಯಸ್ಯೈವೈತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ನಿಶ್ಚಸ್ತತಾನಿ |

ಹೇಗೆ ಹಸಿಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ನಾನಾ ಬಗೆಯಾಗಿ ಹೊಗೆ ಕಿಡಿಗಳು ಹೊರ ಹೊಮ್ಮುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಶಾಶ್ವತನೂ ಆದ ಹಯಗ್ರೀವ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಋಗ್ವೇದ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಾಮವೇದ ಅಥರ್ವವೇದ ವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅಪಾಂತರ ವೇದಗಳು, ಮಹಾಭಾರತ, ಮೂಲರಾಮಾಯಣ, ಸಂಹಿತಾ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರ, ಪ್ರರಾಣ, ಮೂಲವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತು, ಪಂಚರಾತ್ರ ಸಂಹಿತಾ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ, ವೇದವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು, ಯಾಗ, ಹೋಮ, ಅನ್ನ ದಾನ, ಜಲದಾನ, ಈ ಲೋಕ ಪರಲೋಕ ಸಾಧನಕರ್ಮಗಳು, ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನಾಯಸವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸರ್ವಾಶ್ರಯ-ಉದಾಹರಣೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ಸರ್ವಾಸಾಮಪಾಂ ಸಮುದ್ರ ಏಕಾಯನಮೇವಂ |
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸ್ವರ್ಶಾನಾಂ ತ್ವಗೇಕಾಯನಮೇವಂ | ಸರ್ವೇಷಾಂ
ರಸಾನಾಂ ಜಿಹ್ವೈಕಾಯನಮೇವಂ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಗಂಧಾನಾಂ ನಾಸಿಕೈ-
ಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ರೂಪಾಣಾಂ ಚಕ್ಷುರೇಕಾಯನ-
ಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಶ್ರೋತ್ರಮೇಕಾಯನಮೇವಂ |
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಂಕಲ್ಪಾನಾಂ ಮನಃ ಏಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವಾಸಾಂ
ವಿದ್ಯಾನಾಂ ಹೃದಯಮೇಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕರ್ಮಣಾಂ
ಹಸ್ತಾನೇಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಮಾನಂದಾನಾಮುಪಸ್ಥ-
ಏಕಾಯನಮೇವಮ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಿಸರ್ಗಾಣಾಂ ಪಾಯುರೇಕಾಯನ-
ಮೇವಂ | ಸರ್ವೇಷಾಮಧ್ವಾನಾಂ ಪಾದಾನೇಕಾಯನಮೇವಮ್ |
ಸರ್ವೇಷಾಂ ನೇದಾನಾಂ ವಾಗೇಕಾಯನಮ್ |

ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ನೀರಿಗೂ ಸಮುದ್ರತಳ ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ
ವರುಣನೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಭಗವಂತನೇ
ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯ. ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರ್ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯ ಕಾರಣವೋ,
ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರಸಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ರಸನಿಂದ್ರಿಯ ಕಾರಣವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಗಂಧ
ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯ ಕಾರಣವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಚಕ್ಷುಸ್
ಕಾರಣವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯ ಕಾರಣವೋ
ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯಕಾರಣ. ಹೇಗೆ
ಎಲ್ಲಾ ಸಂಕಲ್ಪಗಳಿಗೂ ಮನಸ್ಸೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೋ ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯೆ
ಗಳಿಗೂ ಹೃದಯವೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಹಸ್ತಗಳೇ
ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯವೋ ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅನಂದಗಳಿಗೂ ಉಪಸ್ಥವೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯವೋ,
ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಸರ್ಜನೆಗಳಿಗೂ ಪಾಯುವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೋ, ಹೇಗೆ
ಎಲ್ಲಾ ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಪಾದವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೋ, ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ
ವೇದಗಳಿಗೂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೋ ಹಾಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು
ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯ.

ಜೀವಸ್ವರೂಪ ಒಳಹೊರಗೆಲ್ಲ ಒಂದೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ಸ್ವಂಧವಘನೋಽನಂತರೋಽಬಾಹ್ಯಃ ಕೃತ್ಸೋ
ರಸಘನ ಏವ ಏವಂ ವಾ ಅರೇ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಅನಂತರೋಽಬಾಹ್ಯಃ
ಕೃತ್ಸಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಏವ | ಏತೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಸಮುತ್ಥಾಯ
ತಾನ್ಯೇವಾನು ವಿನಶ್ಯತಿ | ನ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಅಸ್ತೀತ್ಯರೇ ಬ್ರವೀಮೀತಿ
ಹೋನಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ |

'ಉಪ್ಪಿನ ಹರಳಿಗೆ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಾಗಲೀ, ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಾಗಲೀ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ
ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಡೀ ಹರಳಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಉಪ್ಪಿನ ರಸವೆ ತುಂಬಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ
ಈ ಜೀವಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಳಭಾಗ ಹೊರಭಾಗ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಇಡಿಯಾಗಿ ಜ್ಞಾನ
ಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ, ಅವುಗಳ
ವಿಯೋಗದಿಂದ ಸಾಯುತ್ತಾನೆ ಹೊರತು ಸ್ವತಃ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಮೈತ್ರೇಯಿ!
ಜೀವನು ಮುಕ್ತನಾದ ಬಳಿಕ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ. ಇದು ನನ್ನ ಉಪದೇಶ' ಎಂದು ಯಾಜ್ಞ
ವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಬಾಹ್ಯಾಂತರ ವಿಶೇಷಾಭಾವೇನ ಸರ್ವತ್ರ ಲವಣರಸ ಘನ ಏವ |

ಅನುವಾದ—'ಅನಂತರಃ ಅಬಾಹ್ಯಃ ಕೃತ್ಸೋ ರಸಘನ ಏವ' ಎಂದರೆ ಒಳ

ಭಾಗದಲ್ಲಾಗಲೀ, ದೊರಭಾಗದಲ್ಲಾಗಲೀ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಉಪ್ಪಿನ ರಸವೆ ತುಂಬಿದ ಎಂದರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹೋನಾಚ ಮೈತ್ರೇಯೀ | ‘ಅತ್ರೈವ ಮಾ ಭಗವಾನ್ ನೋಹಾಂತಮಾಪೀಸಿಷತ್ ನ ವಾ ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ’ತಿ | ಸ ಹೋನಾಚ | ‘ನ ವಾ ಅರೇ ಅಹಂ ನೋಹಂ ಬ್ರವೀಮಿ | ಅನಿನಾಶೀ ವಾ ಅರೇ ಅಯಮಾತ್ಮಾನುಚ್ಛಿತ್ತಿಧರ್ಮ್’ |

ಮೈತ್ರೇಯಿ ಹೇಳಿದಳು, ಜೀವನು ಮುಕ್ತನಾದ ಬಳಿಕ ಜ್ಞಾನವೆ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯ ಅರಿವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ಪೂಜ್ಯರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಮೋಹ ಉಂಟು ಮಾಡಿದಿರಿ, ನಷ್ಟ ಉಂಟು ಮಾಡಿದಿರಿ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಹೇಳಿದರು, ಮೈತ್ರೇಯಿ! ನಾನು ಮೋಹಕವಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಜೀವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವಾದಾಗ ಪ್ರಾಕೃತಜ್ಞಾನ ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಜೀವಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಮಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ನ ವಾ ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ’ತಿ ಅಹೇಯಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ಜೀವೋ ನ ವಿಜಾನಾತಿತಿ, ಅತ್ರೈವ ಭಗವಾನ್ ‘ನೋಹಾಂತಂ’ ನೋಹಾಂತಂ ನಾಶಂ, ‘ಅಪೀಸಿಷತ್’ ಪ್ರಾಪಯಾಮಾಸ |

ಅನುನಾದ—‘ನ ವಾ ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ’ ಎಂದರೆ ನನಗಿದು ತಿಳಿ ಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಹೇಯನಾದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯನ್ನು ಮುಕ್ತಜೀವನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲೇ ಪೂಜ್ಯರಾದ ನೀವು ನನಗೆ ಮೋಹ ಎಂಬ ನಾಶವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದ್ದೀರಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅತಃ ‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಮಿ’ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟಪಿ ಅಹಂಶಬ್ದೋಽಹೇಯಂ ನಾಚೀತಿ ಸಿದ್ಧಮ್ | ಅನ್ಯಥಾ ಕಥಂ‘ಅಹಂ ವಿಜಾನಾತಿ’ತಿ ಯುಚ್ಯೇತ?

ಅನುನಾದ—ಹೀಗೆ ‘ನ ವಾ ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಹಂ ಪದಕ್ಕೆ ಅಹೇಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಮಿ’ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲೂ ಅಹಂ ಶಬ್ದವು ಅಹೇಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ಅಹಂ ವಿಜಾನಾತಿ’ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗ ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದು? ಇದು ‘ನಾನು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ‘ಅಹಂ’ ಶಬ್ದವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ‘ವಿಜಾನಾತಿ’ ಎಂಬುದರ ಬದಲಿಗೆ ‘ವಿಜಾನಾಮಿ’ ಎಂದಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಉಪನಿಷತ್—ಯತ್ರ ಹಿ ದ್ವೈತಮಿವ ಭವತಿ ತದಿತರ ಇತರಂ ಪಶ್ಯತಿ |
 ತದಿತರ ಇತರಂ ಜಿಘ್ರತಿ | ತದಿತರ ಇತರಂ ರಸಯತೇ | ತದಿತರ ಇತರ-
 ಮಭಿವದತಿ | ತದಿತರ ಇತರಂ ಶೃಣೋತಿ | ತದಿತರ ಇತರಂ ಮನುತೇ |
 ತದಿತರ ಇತರಂ ಸ್ಪೃಶತಿ | ತದಿತರ ಇತರಂ ವಿಜಾನಾತಿ | ಯತ್ರ ತ್ವಸ್ಯ
 ಸರ್ವನೂತ್ಮೈನಾಭೂತ್ ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ಪಶ್ಯೇತ್ | ತತ್ ಕೇನ ಕಂ
 ಜಿಘ್ರೇತ್ | ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ರಸಯೇತ್ | ತತ್ ಕೇನ ಕಮಭಿವದೇತ್ |
 ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ಶೃಣುಯಾತ್ | ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ಮನ್ವೀತ | ತತ್ ಕೇನ
 ಕಂ ಸ್ಪೃಶೇತ್ | ತತ್ ಕೇನ ಕಂ ವಿಜಾನೀಯಾತ್ | ಯೇನೇದಂ
 ಸರ್ವಂ ವಿಜಾನಾತಿ ತಂ ಕೇನ ವಿಜಾನೀಯಾತ್ |

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಉಳಿದು ಎರಡನೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಾಗುವುದರಿಂದ
 ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಜ್ಞಾನವೆ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವಾಗ ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ
 ಯಾವಾಗ ಪರಕಂತ್ರವಾದ ಭಿನ್ನವಸ್ತು ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಆಗಲೇ ಜೀವನು ತನ್ನಿಂದ
 ಬೇರೆಯಾದ ರೂಪವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಗಂಧವನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ ರಸವನ್ನು
 ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಾನೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೆ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ
 ವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ
 ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಹಾಗೂ ವಿಷಯಗಳಿಲ್ಲವೂ
 ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಆದರೆ ಅಂದರೆ, ಆತ್ಮಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾ
 ದರೆ ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಏನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಏನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ ಏನು
 ಸವಿಯುತ್ತಾನೆ ಏನು ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ ಏನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಏನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ
 ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಏನು ಮುಟ್ಟಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಏನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ?
 ಯಾರಿಂದ ಜೀವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂಥ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನಾ ದರೂ
 ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ?

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ನೇತಿ | ನೇತಿ | ಆತ್ಮಾ ಅಗ್ರಹ್ಯೋ ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇ |
 ಅತೀರ್ಯೋ ನ ಹಿ ತೀರ್ಯತೇ | ಅಸಂಗೋ ನ ಹಿ ಸಂಜ್ಞತೇ | ಅಸಿತೋ
 ನ ವ್ಯಥತೇ | ನ ರಿಷ್ಯತಿ | ವಿಜ್ಞಾತಾರಮರೇ ಕೇನ ವಿಜಾನೀಯಾತ್ |

ಅಂತಹ ಈ ಹರಿಯು ಶ್ರೇದೇವಿಯಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ, ಬೃಹಾದಿಗಳಂತೆಯೂ
 ಅಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ
 ವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಕಾಲದಿಂದ ಆದವಾ
 ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹಿಂಸೆ ಇಲ್ಲದವನು, ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚದ ಜೊತೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಪಂಚ ದೋಷಗಳ ಲೇಪವಿಲ್ಲದವನು, ಏಕೆಂದರೆ ದೋಷ ಲೇಪವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಬಂಧನವಿಲ್ಲದವನು, ನಾಶವಿಲ್ಲದವನು. ಏಕೆಂದರೆ ದುಃಖವಿದೆ ನಾಶವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಮೃತ್ರೇಯಿ, ಮುಕ್ತನು ಜ್ಞಾತೃವಾದ ತನ್ನನ್ನೂ ಯಾವ ಜ್ಞಾನ ಸಾಧನದಿಂದ ತಿಳಿದಾನು ?

ನೋಕ್ಷನೆಂದರೇನು ?

ಉಪನಿಷತ್—‘ಇತ್ಯುಕ್ತಾನುಶಾಸನಾಸಿ ಮೃತ್ರೇಯಿ ಏತಾನದರೇ ಖಲ್ವ-
ನ್ಯುತತ್ಸನಿ’ತಿ ಹೋಕ್ತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ನಿಜಹಾರ |

‘ಮೃತ್ರೇಯಿ! ಇದು ನಿನಗೆ ನನ್ನ ಉಪದೇಶ. ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಅಂತರಾಮಿಯ ಜ್ಞಾನವಿದೆ. ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವಿದೆ. ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವಿದೆ. ಮೋಕ್ಷವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟೇ’. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ತೃಪ್ತರಾದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಏತಾನದ್ ನಿಜ್ಞಾತುಃ ಪರಮಾತ್ಮನೋ ನಿಜ್ಞಾನಾದಿಕನೇವಂ ಹ್ಯುತತ್ಸಂ ನೋಕ್ಷಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಏತಾವದರೇ ಖಲ್ವುನ್ಯುತತ್ಸಂ’ ಎಂದರೆ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟೇ, ಅಂದರೆ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಶೇಷವಾದ ಜ್ಞಾನ, ಜೀವಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ, ವಿಷಯಗಳ ಜ್ಞಾನ ಇವಿಷ್ಟೇ ಮೋಕ್ಷ ಎಂದರ್ಥ ಹೊರತು; ನಾನೀಗ ಉಪದೇಶಿಸಿದುದೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ ಜ್ಞಾನ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣೋರ್ಜ್ಞಾನಾದಿಕಂ ಮೋಕ್ಷಸ್ತದಭಾವೇ ಕುತಃ ಸುಖಮ್ |
ಜ್ಞೇಯಾಭಾವಾನ್ಮ ಹಿ ಜ್ಞಾನಂ ಜ್ಞಾನಾಭಾವೇ ಹಿ ಶೂನ್ಯತಾ |
ತಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಞೇಯಯುತೋ ಮೋಕ್ಷಃ ಸುಖರೂಪತ್ವತಃ ಸದಾ |
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |
|| ಇತಿ ಮೃತ್ರೇಯೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ಜೀವನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜ್ಞಾನ ಮೂದಲಾದವುಗಳೇ ಮೋಕ್ಷ. ಅವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸುಖವೇನು ಲಭಿಸಬೇಕು? ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನ ಇಲ್ಲವಾಗುವುದು. ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ರೂಪ್ಯಸ್ಥಿತಿ ಉಂಟಾದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನ ವಿಷಯವಿದ್ದರೇನೇ ಆದು ಸುಖರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಮೋಕ್ಷವೆನಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೃತ್ರೇಯೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಗುರು ಶಿಷ್ಯರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ವಂಶಃ | ಪೌತಿಮಾಷ್ಯೋ ಗೌಪವನಾತ್ | ಗೌಪವನಃ
 ಪೌತಿಮಾಷ್ಯಾತ್ | ಪೌತಿಮಾಷ್ಯೋ ಗೌಪವನಾತ್ | ಗೌಪವನಃ ಕೌಶಿ-
 ಕಾತ್ | ಕೌಶಿಕಃ ಕೌಂಡಿನಾತ್ | ಕೌಂಡಿನಃ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಾತ್ |
 ಶಾಂಡಿಲ್ಯಃ ಕೌಶಿಕಾಚ್ಚ ಗೌತಮಾಚ್ಚ | ಗೌತಮ ಅಗ್ನಿನೇಶ್ಯಾತ್ | ಅಗ್ನಿ-
 ನೇಶ್ಯೋ ಗಾಗ್ಯಾತ್ | ಗಾಗ್ಯೋ ಗಾಗ್ಯಾತ್ | ಗಾಗ್ಯೋ
 ಗೌತಮಾತ್ | ಗೌತಮಃ ಸೈತನಾತ್ | ಸೈತನಃ ಸಾರಾಶರ್ಯಾಯ-
 ಣಾತ್ | ಸಾರಾಶರ್ಯಾಯಣೋ ಗಾಗ್ಯಾಯಣಾತ್ | ಗಾಗ್ಯಾ-
 ಯಣ ಉದ್ದಾಲಕಾಯನಾತ್ | ಉದ್ದಾಲಕಾಯನೋ ಜಾಬಾಲಾ-
 ಯನಾತ್ | ಜಾಬಾಲಾಯನೋ ಮಾಧ್ವಂದಿನಾಯನಾತ್ | ಮಾಧ್ವಂದಿ-
 ನಾಯನಃ ಸೌಕರಾಯಣಾತ್ | ಸೌಕರಾಯಣಃ ಕಾಷಾಯಣಾತ್ |
 ಕಾಷಾಯಣಃ ಸಾಯಕಾಯನಾತ್ | ಸಾಯಕಾಯನಃ ಕೌಶಿಕಾಯನೇಃ |
 ಕೌಶಿಕಾಯನಃ ಘೃತಕೌಶಿಕಾತ್ | ಘೃತಕೌಶಿಕಃ ಸಾರಾಶರ್ಯಾಯ-
 ಣಾತ್ | ಸಾರಾಶರ್ಯಾಯಣಃ ಸಾರಾಶರ್ಯಾತ್ | ಸಾರಾಶರ್ಯೋ ಜಾತು-
 ಕರ್ಣಾತ್ | ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯ ಅಸುರಾಯಣಾಚ್ಚ ಯಾಸ್ಯಾಚ್ಚ | ಅಸು-
 ರಾಯಣಃ ತ್ರೈವರ್ಣೀಃ | ತ್ರೈವರ್ಣಿಃ ಔಪಬಂಧನೇಃ | ಔಪಬಂಧನಃ
 ಅಸುರೇಃ | ಅಸುರಿಃ ಭಾರದ್ವಾಜಾತ್ | ಭಾರದ್ವಾಜ ಆತ್ರೇಯಾತ್ |
 ಆತ್ರೇಯೋ ಮಾಂಡೇಃ | ಮಾಂಡಿಃ ಗೌತಮಾತ್ | ಗೌತಮೋ ಗೌತ-
 ಮಾತ್ | ಗೌತಮೋ ನಾತ್ಸ್ಯಾತ್ | ನಾತ್ಸ್ಯಃ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಾತ್ |
 ಶಾಂಡಿಲ್ಯಃ ಕೈಶೋರಾತ್ ಕಾಷ್ಯಾತ್ | ಕೈಶೋರ್ಯಃ ಕಾಪ್ಯಃ
 ಕುಮಾರಹಾರಿತಾತ್ | ಕುಮಾರಹಾರಿತೋ ಗಾಲನಾತ್ | ಗಾಲವೋ
 ವಿದರ್ಭೀ ಕೌಂಡಿನಾತ್ | ವಿದರ್ಭೀ ಕೌಂಡಿನೋ ವತ್ಸನಪಾದೋ
 ಬಾಭ್ರನಾತ್ | ವತ್ಸನಪಾದ್ ಬಾಭ್ರನಃ ಪಥಃ ಸೌಭರಾತ್ | ಪಂಥಾಃ
 ಸೌಭರಃ ಅಯಾಸ್ಯಾದ್ ಆಂಗಿರಸಾತ್ | ಅಯಾಸ್ಯ ಆಂಗಿರಸ ಅಭೂತೇಃ
 ತ್ವಾಷ್ಟಾತ್ | ಅಭೂತಿಃ ತ್ವಾಷ್ಟಃ ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ ತ್ವಾಷ್ಟಾತ್ | ವಿಶ್ವ-
 ರೂಪಃ ತ್ವಾಷ್ಟಃ ಅಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ | ಅಶ್ವಿನೌ ದಧೀಚ ಆಥರ್ವಣಾತ್ |
 ದಧ್ಯಜ್ ಆಥರ್ವಣಃ ಅಥರ್ವಣೋ ದೈನಾತ್ | ಅಥರ್ವಾ ದೈವೋ
 ಮೃತ್ಯೋಃ ಪ್ರಧ್ವಂಸನಾತ್ | ಮೃತ್ಯುಃ ಪ್ರಧ್ವಂಸನಃ ಪ್ರಾಧ್ವಂಸನಾತ್ |
 ಪ್ರಾಧ್ವಂಸನ ಏಕರ್ಷೇಃ | ಏಕರ್ಷಿರ್ವಿಪ್ರಚಿತ್ತೇಃ | ವಿಪ್ರಚಿತ್ತಿಃ ವ್ಯಷ್ಟೇಃ |
 ವ್ಯಷ್ಟಿಃ ಸನಾರೋಃ | ಸನಾರುಃ ಸನಾತನಾತ್ | ಸನಾತನಃ ಸನಕಾತ್ |
 ಸನಕಃ ಪರಮೇಷ್ಠಿನಃ | ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವಯಂಭು |

ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ | ಇತಿ ವಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮದಾರಣ್ಯಕೇ ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ |

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಗುರು-ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ನಿರೂಪಣೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ವಿದ್ಯಾಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಋಷಿಗಳ ಸ್ಮರಣೆ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಧು ವಿದ್ಯೆಯ ಋಷಿಗಳಾದ ಗುರುಶಿಷ್ಯರ ಪರಂಪರೆಯು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪೌತಿಮಾಷ್ಯರು ಗೌಪವನರಿಂದ ಕಲಿತರು. ಗೌಪವನರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪೌತಿಮಾಷ್ಯರಿಂದ ಕಲಿತರು. ಆ ಪೌತಿಮಾಷ್ಯರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಗೌಪವನರಿಂದ, ಆ ಗೌಪವನರು ಕೌಶಿಕರಿಂದ. ಕೌಶಿಕರು ಕೌಂಡಿನೈರಿಂದ. ಕೌಂಡಿನೈರು ಶಾಂಡಿಲ್ಯರಿಂದ. ಶಾಂಡಿಲ್ಯರು ಕೌಶಿಕರಿಂದ ಮತ್ತು ಗೌತಮರಿಂದ. ಗೌತಮರು ಆಗ್ನಿವೇಶ್ಯರಿಂದ. ಆಗ್ನಿವೇಶ್ಯರು ಗಾರ್ಗ್ಯರಿಂದ, ಗಾರ್ಗ್ಯರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಗಾರ್ಗ್ಯರಿಂದ, ಆ ಗಾರ್ಗ್ಯರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಗೌತಮರಿಂದ. ಆ ಗೌತಮರು ಸೈತವರಿಂದ, ಸೈತವರು ಪಾರಾಶರ್ಮಾಯಣರಿಂದ, ಪಾರಾಶರ್ಮಾಯಣರು ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣರಿಂದ, ಗಾರ್ಗ್ಯಾಯಣರು ಉದ್ದಾಲಕಾಯನರಿಂದ, ಉದ್ದಾಲಕಾಯನರು ಜಾಬಾಲಾಯನರಿಂದ, ಜಾಬಾಲಾಯನರು ಮಾಧ್ವಂದಿನಾಯನರಿಂದ, ಮಾಧ್ವಂದಿನಾಯನರು ಸೌಕರಾಯಣರಿಂದ, ಸೌಕರಾಯಣರು ಕಾಷಾಯಣರಿಂದ, ಕಾಷಾಯಣರು ಸಾಯಕಾಯನರಿಂದ, ಸಾಯಕಾಯನರು ಕೌಶಿಕಾಯನಿಗಳಿಂದ. ಕೌಶಿಕಾಯನಿಗಳು ಘೃತಕೌಶಿಕರಿಂದ. ಘೃತಕೌಶಿಕರು ಪಾರಾಶರ್ಮಾಯಣರಿಂದ. ಪಾರಾಶರ್ಮಾಯಣರು ಪಾರಾಶರ್ಮರಿಂದ. ಆ ಪಾರಾಶರ್ಮರು ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯರಿಂದ. ಜಾತುಕರ್ಣ್ಯರು ಆಸುರಾಯಣರಿಂದ ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಕರಿಂದ. ಆಸುರಾಯಣರು ತ್ರೈವರ್ಣಿಗಳಿಂದ. ತ್ರೈವರ್ಣಿಗಳು ಔಪಬಂಧನಿಗಳಿಂದ. ಔಪಬಂಧನಿಗಳು ಆಸುರಿಗಳಿಂದ. ಆಸುರಿಗಳು ಭಾರದ್ವಾಜರಿಂದ. ಭಾರದ್ವಾಜರು ಆತ್ರೇಯರಿಂದ. ಆತ್ರೇಯರು ಮಾಂಡಿಗಳಿಂದ. ಮಾಂಡಿಗಳು ಬೇರೆ ಗೌತಮರಿಂದ. ಆ ಗೌತಮರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಗೌತಮರಿಂದ, ಆ ಗೌತಮರು ಪಾತ್ಸ್ಯರಿಂದ. ಪಾತ್ಸ್ಯರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಶಾಂಡಿಲ್ಯರಿಂದ. ಆ ಶಾಂಡಿಲ್ಯರು ಕೈಶೋರೈಕಾಷ್ಯರಿಂದ. ಕೈಶೋರೈಕಾಷ್ಯರು ಕುಮಾರಹಾರಿತರಿಂದ. ಕುಮಾರಹಾರಿತರು ಗಾಲವರಿಂದ. ಗಾಲವರು ವಿದರ್ಭೀ ಕೌಂಡಿನೈರಿಂದ. ವಿದರ್ಭೀಕೌಂಡಿನೈರು ವತ್ಸನಪಾದ್ ಬಾಭ್ರವರಿಂದ. ವತ್ಸನಪಾದ್ ಬಾಭ್ರವರು ಪಂಥಾ ಸೌಭರರಿಂದ. ಪಂಥಾ ಸೌಭರರು ಅಯಾಸ್ಯ ಆಂಗೀರಸರಿಂದ. ಅಯಾಸ್ಯ ಆಂಗೀರಸರು ಆಭೂತಿ ತ್ವಷ್ಟರಿಂದ. ಆಭೂತಿ ತ್ವಷ್ಟರು ತೃಷ್ಟ್ಯಪುತ್ರರಾದ ವಿಶ್ವರೂಪರಿಂದ. ವಿಶ್ವರೂಪರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಂದ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಆರ್ಥವಣ ದಧೀಚಿಗಳಿಂದ. ಆರ್ಥವಣ ದಧೀಚಿಗಳು ದೈವ ಅರ್ಥವರಿಂದ. ದೈವ ಅರ್ಥವರು ಮೃತ್ಯು ಪ್ರಧ್ವಸನರಿಂದ.

ಮೃತ್ಯು ಪ್ರಾಪ್ತಂಸನರು ಪ್ರಾಪ್ತಂಸನರಿಂದ. ಪ್ರಾಪ್ತಂಸನರು ಏಕರ್ಷಿಗಳಿಂದ. ಏಕರ್ಷಿಗಳು ವಿಪ್ರಚಿತ್ತಿಗಳಿಂದ. ವಿಪ್ರಚಿತ್ತಿಗಳು ವ್ಯಷ್ಟಿಗಳಿಂದ. ವ್ಯಷ್ಟಿಗಳು ಸನಾರುಗಳಿಂದ. ಸನಾರುಗಳು ಸನಾತನರಿಂದ. ಸನಾತನರು ಸನಕರಿಂದ. ಸನಕರು ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ. ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಕಲಿತನು. ಹಯಗ್ರೀವನು ಸ್ವತಃ ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಅಂತಹ ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನರೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಶೃಣಂತಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಕ್ವಚಿತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
ಲೀಲಯೈವ ನ ಚೈತೇಷಾಂ ಪರಮತ್ವಂ ನಿಹೀಯತೇ | ಇತಿ ಚ |

|| ಇತಿ ವಂಶ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

|| ಇತಿ ಶ್ರೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಭಾಷ್ಯೇ ಚತುರ್ಥೋಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುನಾದ—ಕೆಲವೆಡೆ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರಾದವರೂ ಕ್ರೀಡಾ ಮನೋಭಾವದಿಂದ ತಮಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾದವರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದುಂಟು. ಇದರಿಂದ ಅವರ ಹಿರಿತನಕ್ಕೆ ಕುಂದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಧೋಚಿ ಮುನಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಆದರೂ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಂಶ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ

ಉಪ—ಓಂ ಪೂರ್ಣಮದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ ಪೂರ್ಣಾತ್ ಪೂರ್ಣಮುದಚ್ಯತೇ |
ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಮಾದಾಯ ಪೂರ್ಣಮೇನಾಶಿಸ್ಯತೇ |

ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂಲರೂಪವು ಪೂರ್ಣ. ಅವತಾರ ರೂಪಗಳೂ ಪೂರ್ಣ. ಪೂರ್ಣವಾದ ಮೂಲರೂಪದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವತಾರ ರೂಪವು ಹೊರಟು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಮೂಲರೂಪದ ಪೂರ್ಣ ಅವತಾರ ರೂಪವು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನು ಒಂದಾಗಿ ಪೂರ್ಣ ಮೂಲರೂಪವೆ ಆಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನತಾರಾ ಮಹಾವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವೇ ಪೂರ್ಣಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |
ಪೂರ್ಣಂ ಚ ತತ್ ಪರಂ ರೂಪಂ ಪೂರ್ಣಾತ್ ಪೂರ್ಣಾಃ
ಸಮುದ್ಗತಾಃ |

ಪರಾನರತ್ನಂ ತೇಷಾಂ ತು ವ್ಯಕ್ತಿಮಾತ್ರವಿಶೇಷತಃ |
 ನ ದೇಶಕಾಲಸಾಮರ್ಥ್ಯೈಃ ಸಾರಾಂಶ್ಯಂ ಕಥಂಚನ |
 ಪೂರ್ವರೂಪಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಂ ಯದನತಾರಗಮ್ |
 ರೂಪಂ ತದಾತ್ಮನ್ಯಾದಾಯ ಪೂರ್ಣಮೇವಾನತಿಷ್ಠತೇ |
 ಲೌಕಿಕವ್ಯವಹಾರೋ ಯೋ ಭೂಭಾರಕ್ಷಪಣಾದಿಕಃ |
 ತದದೃಷ್ಟಿಂ ವಿನಾ ನಾನ್ಯೋ ಲಯಃ ಕೃಷ್ಣಾದಿನಾಂ ಕ್ಷಚಿತ್ |

ಅನುವಾದ—ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಲ್ಲಾ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳೂ ಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅವನ ಮೂಲರೂಪವೂ ಪೂರ್ಣ. ಪೂರ್ಣಮೂಲ ರೂಪದಿಂದ ಪೂರ್ಣ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳು ಅವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲಿಗೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ಮೂಲ ಎಂತಲೂ ಕೆಲವು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ರೂಪಗಳನ್ನು ಅವತಾರ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ದೇಶಕಾಲಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಎಂದೂ ಭಗವದ್ಭೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲ, ಅವತಾರಗಳೆಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣ ಮೂಲರೂಪದ ಪೂರ್ಣ ಅವತಾರ ರೂಪವನ್ನು ಭಗವಂತನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಪೂರ್ಣರೂಪವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳ 'ಲಯ' ಎಂದರೆ ಭೂಭಾರಪರಣ ಮೊದಲಾದ ಲೌಕಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳ ಅದರ್ಶನ ಮಾತ್ರ, ಬೇರೆ ಏನೂ ಅಲ್ಲ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂಲರೂಪ :

ಉಪನಿಷತ್—ಓಂ ಖಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಖಂ ಪುರಾಣಂ ನಾಯುರಂ ಖಂ ಇತಿ ಹ ಸ್ತು
 ಆಹ ಕೌರನ್ಯಾಯಣೀಪುತ್ರಃ | ನೇದೋಽಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವಿದುಃ
 ನೇದೇನ ಏನ ಯದ್ ನೇದಿತವ್ಯಮ್ | ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಮೂಲರೂಪವು ಪೂರ್ಣ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತ, ಸುಖರೂಪ, ಅನಾದಿ, ಹಾಯುದೇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸುಖಕರ, ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದು ರೋಹಿಣೀ ಸುತನಾದ ಬಲರಾಮನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ವೇದ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪನೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ದೋಷರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ 'ಅ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ಜೀವಾತ್ಮನು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ವೇದ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—'ಪೇದೇನೈನ' ಎಂಬ ರಘೂತ್ತಮಾಕ್ಷೀಧರ ಪಾಶದಂತೆ ಮೇಲೆ

ಅನುವಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ವೇದೋಽನೇನೈನ' ಎಂದೂ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಪಾಠ. ಈ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ವೇದ ಉ ಅನೇನ ಏನ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ. ಅಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ಈ ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ಜೀವಾತ್ಮನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ವೇದ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಓತಾಃ ಸರ್ವಗುಣಾ ಯಸ್ಮಾದ್ವಿಸ್ತು ಓಂ ವಿಷ್ಣು ರುಚ್ಯತೇ |
 ಖಂ ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮ ತದ್ ನ್ಯಾಪ್ತರೂಪತಃ |
 ಪುನಃ ಖಂ ಸುಖರೂಪತ್ವಾತ್ ಪುರಾಣಂ ತದನಾದಿತಃ |
 ನಾಯೋಶ್ಚ ರತಿದಂ ಯಸ್ಮಾದ್ ನಾಯುರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ ಸರಮ್ |
 ಖ್ಯಾತತ್ವಾಚ್ಚಾಪಿ ತತ್ ಖಂ ಸ್ಯಾದ್ ರೌಹೀಣೀಯಸ್ತಥಾನದತ್ |
 ನೇದೋಽಯಂ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾದಿತಿ ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವಿದುಃ |
 ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾದ್ ಅ ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ತೇನ ನೇದ್ಯಂ ಸದಾಖಿಲಮ್ |

ಇತಿ ಚ |

ಬಾಹ್ಯೇಕ ಸುತಾ ಹಿ ರೋಹಿಣೀ | ಅತೋ ಬಲಭದ್ರಃ ಕೌರವ್ಯಾ-
 ಯಣೀಪುತ್ರಃ | ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು 'ಓಮ್' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಖಮ್' ಎಂದೂ, ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದೂ ಅವನಿಗೆ ಹೆಸರು. ಸುಖರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ 'ಖಮ್' ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ಹೆಸರು. ಅನಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಪುರಾಣ ಎಂದೂ, ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ವಾಯುರ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅವನಿಗೆ 'ಖಮ್' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ರೋಹಿಣೀ ಸುತನಾದ ಬಲರಾಮನು ಹೇಳಿದನು. ಜ್ಞಾನರೂಪ ನಾದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ 'ವೇದ' ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವರೋ, ಯಾರು ದೋಷರಹಿತನಾದುದರಿಂದ 'ಅ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನೋ ಅವನಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ರೋಹಿಣಿಯು ಕುರುವಂಶದ ಬಾಹ್ಯೇಕನ ಮಗಳು ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ರೋಹಿಣೀಪುತ್ರನಾದ ಬಲಭದ್ರನನ್ನು 'ಕೌರವ್ಯಾ'ಯಣೀ ಪುತ್ರ' ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಸರಿ.

ಒಂದನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಮೂರು ದಕಾರಗಳು- ದಮ, ದಾನ, ದಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ತ್ರಯಃ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾ ಪಿತರಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ-
ಮೂಢುಃ ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಸುರಾಃ | ಉಷಿತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ
ದೇವಾ ಊಚುಃ 'ಬ್ರವೀತು ನೋ ಭಗವಾನ್' ಇತಿ | ತೇಭ್ಯೋ ಹೈ-
ತದಕ್ಷರಮುನಾಚ 'ದ' ಇತಿ | 'ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಟಾ' ಇತಿ | 'ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿ-
ಷ್ಟೇ'ತಿ ಹೋಚುಃ 'ದಾಮ್ಯತೇತಿ ನ ಆತ್ಮ' ಇತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ
ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಟ ಇತಿ |

ಚತುರ್ಮುಖವಿಬ್ರಹ್ಮನ ಮಕ್ಕಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರು ಎಲ್ಲರೂ ಅಸುರರು
ಮೂವರೂ, ತಮ್ಮ ತಂದೆ ಚತುರ್ಮುಖನ ಬಳಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಪ್ರತವನ್ನು
ಕೈಗೊಂಡರು. ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದ ದೇವತೆಗಳು 'ಪೂಜ್ಯ
ರಾದ ತಾವು ನಮಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ' ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು.
ಅವನು ಅವರಿಗೆ 'ದ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. 'ತಿಳಿಯಿತೇ?' ಎಂದು
ಕೇಳಿದನು. 'ತಿಳಿಯಿತು. ದಾಮ್ಯತ, ದಮಪಂತರಾಗಿರಿ-ಅಹಂಕಾರ ಬಿಡಿ-ಎಂದು
ನಮಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದೀರಿ' ಎಂದರು ದೇವತೆಗಳು. 'ಹೌದು. ನಿಮಗೆ ಅರ್ಥ
ವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಹೇಳಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಮನುಷ್ಯಾ ಊಚುಃ 'ಬ್ರವೀತು ನೋ
ಭಗವಾನ್' ಇತಿ | ತೇಭ್ಯೋ ಹೈತದೇವಾಕ್ಷರಮುನಾಚ 'ದ' ಇತಿ |
'ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಟಾ' ಇತಿ | 'ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಟೇ'ತಿ ಹೋಚುಃ 'ದತ್ತೇತಿ ನ ಆತ್ಮ'
ಇತಿ | ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ | ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಟ ಇತಿ |

ಅನಂತರ ಮನುಷ್ಯರು ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು 'ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಾವು ನಮಗೆ
ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ' ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರಿಗೂ 'ದ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವನ್ನೇ
ಉಪದೇಶಿಸಿ, 'ತಿಳಿಯಿತೇ?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ತಿಳಿಯಿತು, ದತ್ತ-ದಾನಮಾಡಿರಿ
ಎಂದು ನಮಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದೀರಿ' ಎಂದರು ಮನುಷ್ಯರು. 'ಹೌದು. ನಿಮಗೆ
ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಹೇಳಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಮಸುರಾ ಊಚುಃ 'ಬ್ರವೀತು ನೋ ಭಗವಾನಿ'ತಿ |
ತೇಭ್ಯೋ ಹೈತದೇವಾಕ್ಷರಮುನಾಚ 'ದ' ಇತಿ | 'ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಟಾ' ಇತಿ

ಇತಿ | 'ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಠೇ'ತಿ ಹೋಚುಃ 'ದಯಧ್ವನಿತಿ ನ ಆತ್ಮ' ಇತಿ |
 ಓಮಿತಿ ಹೋನಾಚ | ವ್ಯಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಠ ಇತಿ |
 ತದೇತದೇವ ಏಷಾ ದೈವೀ ವಾಗನುವದತಿ ಸ್ತನಯಿತ್ಯುಃ ದ ದ ದ
 ಇತಿ | ದಾನ್ಯುತ, ದತ್ತ, ದಯಧ್ವನಿತಿ | ತದೇತತ್ ತ್ರಯಂ ಶಿಷ್ಠೇದ್
 ದನುಂ ದಾನಂ ದಯಾಮ್ ಇತಿ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನಂತರ ಅಸುರರು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು 'ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಾವು ನಮಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ' ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರಿಗೆ ಈ 'ದ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವನ್ನೇ ಉಪದೇಶಿಸಿ 'ತಿಳಿಯಿತೇ?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. 'ತಿಳಿಯಿತು. ದಯಧ್ವಂ-ದಯಾ ಶಾಲಿಗಳಾಗಿರಿ- ಎಂದು ನಮಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದೀರಿ' ಎಂದರು ಅಸುರರು. 'ಹೌದು. ನಿಮಗೆ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಹೇಳಿದನು.

ಚತುರ್ಮುಖನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳ ವಾಣಿಯಾದ ಮೋಡವು 'ದ ದ ದ' 'ದಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರಿ, ದಾನ ಮಾಡಿರಿ, ದಯಾವಂತರಾಗಿರಿ' ಎಂದು ಅನುಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದಮ, ದಾನ, ದಯೆ ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಕಲಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಜ್ಞಾನದಾನಂ ತು ದೇವಾನಾಂ ಫಲದಾನಂ ಚ ಕರ್ಮಣಾಮ್ |
 ವಿಷ್ಣುನಾ ನಿಹಿತಂ ಪೂರ್ವಂ ಪುನರ್ದೇವನರಾಸುರಾಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮಪಿ ಸಪ್ರಚ್ಛುರ್ದೇವಾನಾಂ ಸದ್ಗುಣೋಚ್ಚ್ರೇತಃ |
 ಅನಹಂಕಾರಮಾತ್ರಂ ತು ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ನಿಹಿತಂ ಸದಾ |
 ಸರ್ವೋಚ್ಚನೋಚ್ಚ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೈ ನರಾಣಾಂ ಜ್ಞಾನಸಾಧನಮ್ |
 ದೇವಾದೀನಾಂ ದಾನನೇವ ಹನಿರಾದೇಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್ |
 ತನುಃಸ್ರಾಪ್ತಿವಿಲಂಬಾಯ ದೈತ್ಯಾನಾಂ ನಿಹಿತಾ ದಯಾ |
 ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ |

ಅನುನಾದ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನದಾನ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಕರ್ಮಾನುಗುಣವಾದ ಫಲದಾನ ಮಾಡುವುದು ದೇವತೆಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ವಿಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ದಾನವೂ, ಅಸುರರಿಗೆ ದಯೆಯೂ ಮೊದಲೇ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ಮತ್ತು ಅಸುರರು ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ದಮ ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವಲ್ಲ. ಆಪರೋಕ್ಷಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅವರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಇದೆ. ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟ

ಅನಂದದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ವೇವತೆಗಳು ಅಹಂಕಾರವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ಮಾತ್ರ ಚತುರ್ಮುಖನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಯುಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಕೊಡುವುದೇ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮಾನವರಿಗೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ದಾಸ. ಆದ್ದರಿಂದ ನರರಿಗೆ 'ದಾಸ ಮಾಡಿರಿ' ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ತಮೋ ಯೋಗ್ಯರಾದ ದೈತ್ಯರಿಗೆ ತಮಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ತಡವಾಗಿ ಆಗಲಿ ಎಂಬ ಆಶಯದಿಂದ 'ದಯಾವಂತರಾಗಿ' ಎಂದು ಅವರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ.

ಎರಡನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ಮುಖರಿಗೆ ಹೃದಯ ಎಂದು ಹೆಸರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೃದ್ಧೃದಯಮ್ | ಏತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ | ಏತತ್ ಸತ್ಯಮ್ | ತದೇತತ್ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂ ಹೃದಯಮಿತಿ | ಹೃ ಇತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಂ | ಹರಂತ್ರ್ಯಸ್ತ್ರೈ ಸ್ವಾಶ್ವಾನ್ಯೇ ಚ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ದ ಇತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಂ | ದದತ್ಯಸ್ತ್ರೈ ಸ್ವಾಶ್ವಾನ್ಯೇ ಚ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಯಮ್ ಇತ್ಯೇಕ-ಮುಕ್ಷರಂ | ಏತಿ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

ಇತಿ ತೃತೀಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಈ ವಿಷ್ಣುವೂ ಚತುರ್ಮುಖನೂ ಪ್ರಜಾಪಾಲಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಹೃದಯ ರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಪೂರ್ಣರು. ಸದ್ಗುಣಸ್ವರೂಪರು. ಈ ಹೃದಯ ಎಂಬ ಪದವು ಮೂರು ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದು. ಹೃ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಕ್ಷರ. ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ವಿಷ್ಣು-ಚತುರ್ಮುಖರಿಗೆ ಹೃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಸ್ವಕೀಯರು ಮತ್ತು ಪರರು ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಕ್ಷರ. ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ದ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಸ್ವಕೀಯರು ಮತ್ತು ಪರರು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಯ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಕ್ಷರ. ಚತುರ್ಮುಖನು ಬೇರೆ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡದೆ ನೇರವಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವವನು ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವನು ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು ಮತ್ತು ಕರ್ಮಫಲದಾಯಕರಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ಮುಖಿರಬ್ಬರೂ ಯ ಎನಿಸುವರು ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹರಣಾದ್ ಯಜ್ಞ ಭಾಗಾದೇರ್ಜ್ಞಾನಾದೇರ್ದಾನತಸ್ತಥಾ |
 ಯಾನಾದವ್ಯವಥಾನೇನ ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತಥಾ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೃದಯ ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ತಸ್ಯೈವಂವಿದಪಿ ಧ್ರುವಮ್ |
 ಹೃದಿದಾನಸ್ವರ್ಗಯಾನಸಾತ್ರಂ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ |
 ಹೃತ್ಸೈವಾಸ್ತೈ ದದತ್ಯದ್ಧಾ ಸ್ವಕೀಯಾಶ್ಚಾನ್ಯ ಏನ ಚ |

ಇತಿ ನಿರ್ಣಯೇ |

ಪರಮಾತ್ಮಾ ಚ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣುವೋ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನೂ ಯಜ್ಞಭಾಗ ಮುಂತಾದು ವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೃದವನಿಸುವರು. ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದ ರಿಂದ ದವನಿಸುವರು. ಚತುರ್ಮುಖನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಬಳಿ ನೇರವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಯವನಿಸುವನು. ಕರ್ಮಫಲದಾಯಕರಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಚತುರ್ಮುಖವಿರಿಬ್ಬರೂ 'ಯ'ವನಿಸುವರು. ಹೀಗೆ ಇಬ್ಬರೂ ಹೃದಯ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೃದಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಕೂಡ ಅವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಐಶ್ವರ್ಯ ಸ್ವೀಕಾರ, ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸ್ವರ್ಗಗಮನಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಐಶ್ವರ್ಯ ಸ್ವೀಕಾರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಗಳೆಂದರೆ ಸ್ವಕೀಯರು ಮತ್ತು ಪರರು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಏಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಪದದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ವಿವಕ್ಷಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಹಿಂದೆ ಚತುರ್ಮುಖನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾ ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದಷ್ಟೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ. ಚತುರ್ಮುಖನಿಗಲ್ಲ.

ಮೂರನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ವಾಸುದೇವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಥಮಾವತಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ಏತದ್ ಏತದೇವ ತದಾಸ ಸತ್ಯಮೇನ | ಸ ಯೋ
 ಹೈತಂ ಮಹದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಥಮಜಂ ನೇದ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ
 ಜಯತೀಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್ | ಚಿತ ಇನು ಅಸೌ ಅಸದ್ ಯ ಏನ-
 ನೇತಂ ಮಹದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಥಮಜಂ ನೇದ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ |
 ಸತ್ಯಂ ಹೈವ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇತಿ ಚತುರ್ಥಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವ್ಯಾಪ್ತನೂ ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಏಕರೂಪನೂ ಆಗಿರುವನು. ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಒಂದೇ ನಿರ್ವಿಕಾರವೂ ವ್ಯಾಪ್ತವೂ ಆದ ಬೇತನ. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಹೀಗಿಲ್ಲ. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ವಾಸುದೇವ. ಯಾರು ಮುಖ್ಯ ಪೂಜ್ಯನೂ, ಮೊದಲು ಅವತರಿಸಿದವನೂ ಆದ ಈ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಧರ್ಮಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಮುಖ್ಯ ಪೂಜ್ಯನೂ ತನ್ನಿಂದ ತಾನೇ ಮೊದಲು ಅವತರಿಸಿದವನೂ ಆದ ವಾಸುದೇವ ನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಪರಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂದೇಹವೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ತತತ್ವಾದೇಕರೂಪತ್ವಾತ್ ತತ್ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಕೀರ್ತಿತಮ್ |

ತದೇವ ತಾದೃಶಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ನೈವಾನ್ಯತ್ ತಾದೃಶಂ ಕ್ವಚಿತ್ |

ತದೇತತ್ ಸತ್ಯಮೇವಾಸೀತ್ ನಾಸುದೇವಾಖ್ಯಮನ್ಯಯಮ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ತದೇವ ಹಿ ತತ್ | ತನ್ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಏತದೇವ ಸತ್ಯಂ ನಾಸುದೇವಾಖ್ಯಮಾಸೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನುನಾದ—ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವ್ಯಾಪ್ತನೂ ಏಕರೂಪನೂ ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ತತ್ ಎಂದೂ, ಏತತ್ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ವ್ಯಾಪ್ತ ಮತ್ತು ಏಕರೂಪ. ಬೇರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಏಕರೂಪನಾದ ವಾಸುದೇವನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದನು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ 'ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ವ್ಯಾಪ್ತ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಿಕಾರ. ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅವತಾರರೂಪವುಳ್ಳವನಾದನು' ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ನಿವರಣೆ—'ತದ್ವೈತತ್ ಏತದೇವ ತದಾಸ ಸತ್ಯಮೇವ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತತ್ ಏತತ್' ತದೇವ ಹ ತತ್ | ತತ್ ಏತದೇವ ಸತ್ಯಮಾಸ' ಎಂದು ಅಸ್ತೇಯ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಈ ಭಾಷ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವಸ್ಮಾತ್ ಸ್ವಯಂ ಸಮುತ್ಪನ್ನೋ ವಾಸುದೇವಾತ್ಮನಾ ಪ್ರಭುಃ |

ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಯೋ ನೇದ ಮಹಾಯಾಜ್ಯಂ ತು ತಂ ಪರಮ್ |

ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ಯೇವ ಹಿ ತಲ್ಲೋಕಾನ್ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತೃತ್ತನೋ ಭವೇತ್ |

ಇತಿ ಪ್ರಭ್ಯಾಸೇ |

ಸ್ವಭಾಗಹರಣಾದ್ ದಾನಾತ್ ಫಲಾನಾಂ ಯಾಪನಾನ್ವ್ಯುತ್ಥಾನಮ್ |
ಹೃದಯಂ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಸತ್ಯಂ ಸದ್ಗುಣರೂಪತಃ |

ಇತಿ ಸತ್ತತ್ತೇ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಭು ನಾರಾಯಣನು ವಾಸುದೇವ ರೂಪದಿಂದ ತನ್ನಿಂದ ತಾನೇ ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗೆ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮುಖ್ಯ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಆ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ತಪ್ಪದೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ಲೋಕದ ಜೀವನದಲ್ಲೂ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಪ್ರಭಾಸ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸಿನ ತನ್ನ ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಹೃ'. ಜೀವರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ದ'. ಮತ್ತು ಅವರು ಕರ್ಮ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಯ'. ಹೀಗೆ ಹೃದಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಸದ್ಗುಣಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸತ್ಯ ಎಂದೂ ಹೆಸರು ಎಂದು ಸತ್ತತ್ತತ್ತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ನಿವರಣಿ—ಪ್ರಜಾಪತಿ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣು ಪರಮಾತ್ಮನಾದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗಲೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಒಳ ನೇರವಾಗಿ ಹೋಗುವವನೊಬ್ಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು 'ಯ' ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೃದಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ್ದ ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನೇದೇಷೂಕ್ತೋ ಹೃಮುಖ್ಯತಃ |
ಯಸ್ಮಿನ್ ಉಷುಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಮಂ ದೇವಾಸುರನರೋಽಬ್ಜಜೇ |
ಏಷ ವೈ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ಮುಖ್ಯತಸ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
ಯಜ್ಞಾನ್ನಾತ್ ಮುಕ್ತಿನಾಯಾಂತಿ ಸ್ವರ್ಗಾಖ್ಯಾಂ ಹೃದಯಂ
ಚ ಸಃ |

ಹೃತಿಸದ್ವಾನಯಾನೇಭ್ಯಃ ಸತ್ಯಂ ಸದ್ಗುಣರೂಪತಃ |
ಯತ್ ತದ್ವೃದಯಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ ಸತ್ಯತಾಮಗಾತ್ |
ಸತ್ಯತ್ವಂ ಸದನೀಯತ್ವಮಾಸಾದ್ಯಂ ಯನ್ಮುಮುಕ್ಷುಭಿಃ |
ಏವಂ ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮಯೋ ನೇದ ಸ ಹಿ ಲೋಕಾನಿಮಾನ್ ಜಯೇತ್
ಏತಲ್ಲೋಕಜಯೋ ನಾಮ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನಾದಿಪೂರ್ಣತಾ |
ಜಿತ ಏವ ಹೃಸೌ ಲೋಕೋ ಯದಾ ನೇದ ಜನಾರ್ದನಮ್ |

ಇತಿ ಗುಣಪರಮೇ |

ಸರಲೋಕೋ ಜಿತ ಏವಾಭವದಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನುನಾದ—ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಚತುರ್ಮುಖನ ಬಳಿ ವಾಸಿಸುತ್ತ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರು ಮತ್ತು ನರರು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಪ್ರತಪನ್ನ ನಡೆಸಿದರು. 'ತ್ರಯಃ ಪ್ರಾಜಾ ಪತ್ಯಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಕೃತನಾದ್ದರಿಂದ, ಚತುರ್ಮುಖನೂ 'ಏಷ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿ ಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಭಗವಾನ್ ಎಷ್ಟು ವೇ. ಅವನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಭಾಗ ಸ್ವೀಕಾರ, ಜ್ಞಾನಾದಿ ಸದ್ಗುಣ ದಾನ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೃದಯ ಎಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸದ್ಗುಣರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸತ್ಯ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಯಜ್ಞಭಾಗ ಸ್ವೀಕಾರ, ಕರ್ಮಫಲದಾನ, ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಾರಣತ್ವ ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೃದಯ ಎಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸದ್ಗುಣ ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಸತ್ಯ ಎಂದೂ ಅವನಿಗೆ ಹೆಸರು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೃದಯನೆನಿಸಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಇವನು ಸತ್ಯ ಎನಿಸಿದುದು ಮುಮುಕ್ಷುಗಳ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ. ಹೀಗೆ ಆ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವರೋ ಅವರು ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಜಯಿಸುವರು. ಈ ಲೋಕದ ಜಯ ಎಂದರೆ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದು. ಜನಾರ್ದನನನ್ನು ತಿಳಿದಾಗ ಪರಲೋಕದ ಜಯವೂ ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗುಣಪರಮ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಜಿತ ಇನ್ದ್ರಸಾವಸತ್ ಎಂದರೆ ವಾಸುದೇವೋಪಾಸಕನಿಂದ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಜಿತವಾಯಿತು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ನಾಸುದೇವನು ಸತ್ಯ ಏಕೆ ?

ಉಪನಿಷತ್—ಅಪ ಏನೇದಮಗ್ರ ಆಸುಃ | ತಾ ಆಪಃ ಸತ್ಯಮಸೃಜಂತ | ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸತ್ಯಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಮ್ | ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವಾನ್ | ತೇ ದೇವಾಃ ಸತ್ಯಮೇವೋಪಾಸತೇ |

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೊದಲು ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೆ ಇದ್ದನು. ಆ ನಾರಾಯಣನು ವಾಸುದೇವರೂಪವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿದನು. ಆ ವಾಸುದೇವರೂಪವು ಸದ್ಗುಣ ರೂಪ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣ. ವಾಸುದೇವನು ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಚತುರ್ಮುಖನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆ ದೇವತೆಗಳು ವಾಸುದೇವನನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸದಾ ಸರ್ವಗುಣಾಪಾನಾದಾಪೋ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ತೃತಃ |
 ದ್ವಿತೀಯಂ ರೂಪಮಸೃಜದ್ ನಾಸುದೇವಂ ಸ ಅತ್ಮನಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಹುರ್ವಾಸುದೇವಾಭಿಧಂ ಪ್ರಭುಮ್ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಜನಿ ತತೋ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಜಜ್ಞಿರೇ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಸರ್ವೇ ವಾಸುದೇವಮುಪಾಸತೇ |

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ
 ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಆಪ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ನಾರಾಯಣನು ತನ್ನಿಂದಲೇ
 ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿದನು. ವಾಸುದೇವ
 ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಈ ಪ್ರಭುವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೂ ಸತ್ಯ ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾಸು
 ದೇವನಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಅವನಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿ
 ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಹೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ವಾಸುದೇವನನ್ನು
 ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತತ್ ತ್ರೈಕ್ಷರಂ ಸತ್ಯಮಿತಿ | ಸ ಇತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಮ್ |
 ತೀತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಮ್ | ಯಮಿತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಮ್ | ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮೇ
 ಅಕ್ಷರೇ ಸತ್ಯಂ | ಮಧ್ಯತೋಽನ್ಯತಮ್ | ತದೇತದನ್ಯತಮ್ ಉಭಯತಃ
 ಸತ್ಯೇನ ಪರಿಗೃಹೀತಂ ಸತ್ಯಭೂಯಮೇವ ಭವತಿ | ನೈವಂನಿದ್ವಾಂ-
 ಸಮನ್ವತಂ ಹಿನಸ್ತಿ | ಇತಿ ಪಂಚಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ |

ಸತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮೂರು ಅಕ್ಷರ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಸ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ, ತಿ
 ಒಂದು ಅಕ್ಷರ, ಯವ್ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ. ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರ
 ಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯ ಅಂದರೆ ವಾಸುದೇವ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮಧ್ಯದ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಅನ್ಯತೆ ಅಂದರೆ
 ವಿಧ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಅನ್ಯತವು ಕೆಳಗೆ ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಎರಡು
 ಕಡೆಯಿಂದ ಸತ್ಯನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ
 ಅನ್ಯತವು ಸತ್ಯನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನ ಅಧೀನವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತೀದವನಿಗೆ
 ವಿಧ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ತತತ್ವಾದನ್ಯಭಾಜ್ಞಾನಂ ತೀತ್ಯೇನ ಸಮುದೀರ್ಯತೇ |
 ತಸ್ಮಾದ್ಭಸ್ಮಾತ್ ಸದಾತ್ಮಾ ತು ಸಾದಯನ್ನನ್ಯತಂ ಹರಿಃ |
 ಉಪರಿಷ್ಠಾಚ್ಚ ಯನ್ನಾಮಾ ನಾಶಯನ್ನನ್ಯತಂ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಏವಂ ಯೋ ನೇದ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ನಾಸ್ಯ ಮಿಥ್ಯಾದೃಶಿರ್ಭವೇತ್ |

ಅನುನಾದ—ಅನ್ಯಧಾಜ್ಞಾನವು ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತಿಳಿದುಂಟು ಹೆಸರು. ಸಾಧುಸ್ವರೂಪನಾದ ಹರಿಯು ಅನ್ಯಧಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮರ್ದಿಸುತ್ತಾ ಸಕಾರವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಸಾಧುಸ್ವರೂಪನಾದ ಹರಿಯು ಅನ್ಯಧಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಯಕಾರನಾಮಕನಾಗಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನನಾಶಕನೆಂದು ಹರಿಯನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಅನ್ಯಧಾಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯೋಗ್ಯತಾಪೇಕ್ಷಯೋಸಾಸಾಫಾಪರೋಕ್ಷ್ಯಚ್ಚ ತಪ್ಪಲಮ್ |
 ಸಮ್ಯಗ್ ದದಾತ್ಯನ್ಯಥಾ ಚ ಭವೇದೇವೋಪಕಾರಿಣೀ |
 ಅತ್ಯಯೋಗ್ಯಾಯ ಚೇತ್ ಸಾ ಸ್ಯಾದ್ ವಿಪರೀತಫಲಪ್ರದಾ |
 ನೈಪರೀತ್ಯಂ ತು ನಿಘ್ನಃ ಸ್ಯಾನ್ನ ತು ಸಾಪಂ ಕಥಂಚನ |

ಇತ್ಯಾಧಾರೇ |

ಅನುನಾದ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇರುವವರು ಯಾರೂ ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಉಪಾಸನೆಯು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿಯೇ ಬೆನ್ನಾಗಿ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಕೂಡ ಸಾಧನಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಾಗಲು ಉಪಕಾರ ಮಾಡುವುದು. ಅತ್ಯಂತ ಅಯೋಗ್ಯನು ಮಾಡುವ ಉಪಾಸನೆಯು ವಿಪರೀತ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ವಿಪರೀತ ಫಲವೆಂದರೆ ಉಪಾಸನೆಗೆ ವಿಘ್ನ. ಪಾಪ ಸರ್ವಧಾ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಆಧಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಐದನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯನಾಮಕ ವಾಸುದೇವ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ಯತ್ ತತ್ ಸತ್ಯಂ ಅಸೌ ಸ ಅದಿತ್ಯಃ | ಯ ಏಷ ಏತ-
 ಸ್ತಿನೌ ಮಂಡಲೇ ಪುರುಷಃ, ಯಶ್ಚಾಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಽಪ್ಸನ್ ಪುರುಷಃ
 ತೌ ಏತೌ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೌ | ರಶ್ಮಿಭಿರೇಷೋಃಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿ-
 ಸ್ಥಿತಃ | ಪ್ರಾಣೈರಯಮಮುಷ್ಮಿನ್ | ಸ ಯದಾ ಉತ್ಕ್ರಮಿಸ್ಯನ್
 ಭವತಿ ಶುದ್ಧಮೇವೈತನ್ಮಂಡಲಂ ಪಶ್ಯತಿ | ನೈನಮೇತೇ ರಶ್ಮಯಃ
 ಪ್ರತ್ಯಾಯಂತಿ | ಇತಿ ಷಷ್ಠಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಈ ಸತ್ಯನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನು ಯಾರೆಂದರೆ, ಈ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ಪುರುಷ. ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪುರುಷನೂ ವಾಸುದೇವನೇ.

ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವರೂಪ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ, ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವರೂಪ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವರೂಪವು ರಶ್ಮಿಗಳ ಜೊತೆ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ವಾಸುದೇವರೂಪವು ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಜೊತೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದೆ. ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವರೂಪವು ದೇಹ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಗೆ ಹೋಗಲು ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದಾಗ ಸಾಯುವ ಜೀವನು ರಶ್ಮಿರಹಿತವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ರಶ್ಮಿಗಳು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ನೋಡಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ರಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ವಾಸುದೇವರೂಪವು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿದೆ. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವು ರಶ್ಮಿರೂಪದಿಂದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಸೇರಿ ಅದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವರೂಪವು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ವಾಸುದೇವೋ ಭಗವಾನಾದಿತ್ಯಸ್ಯೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಆದಿತ್ಯನಾಮಾ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತ ಆದಾನಾದ್ ಹವಿಷಾಂ ಸದಾ |

ಸ ಏವ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಣಃ ತಚ್ಚ ರೂಪದ್ವಯಂ ಹರೇಃ |

ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಥಿನ್ ಸ್ಥಿತಂ ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚ ಸಹ ರಶ್ಮಿಭಿಃ |

ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯದಾಽಸ್ಮಾದುತ್ಕ್ರಮಿಷ್ಯತಿ |

ತದೈವ ಮ್ರಿಯಮಾಣಸ್ತು ಜೀವಃ ಪಶ್ಯೇದ್ ವಿರಶ್ಮಿಕರ್ಮ |

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಮಂಡಲಂ ನಾಸ್ಯ ಪ್ರತೀಯಂತೇ ಹಿ ರಶ್ಮಯಃ |

ತತ್ ಕ್ಷಣೇ ನಿಯಮೇನೈವ ಕೇಷಾಂಚಿತ್ ಸಪ್ತಭಿರ್ದಿನೈಃ |

ಅನುವಾದ—ಆ ಸತ್ಯನಾಮಕನಾದ ಭಗವಾನ್ ವಾಸುದೇವ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಆದಿತ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆ ವಾಸುದೇವನೇ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಅಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ರಶ್ಮಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುಯಾವಾಗ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರ ಹೋಗಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗುವನೋ ಆಗ, ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ರಶ್ಮಿರಹಿತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ರಶ್ಮಿಗಳು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರಿಗೆ ಏಳು ದಿನ ಮೊದಲೇ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಆರನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ನಾಸುದೇವನ ಅವಯವಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಯ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಮಂಡಲೇ ಪುರುಷಸ್ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರಃ |
ಏಕಂ ಶಿರಃ | ಏಕಮೇತದಕ್ಷರಮ್ | ಭುವ ಇತಿ ಬಾಹೂ | ದ್ವೌ ಬಾಹೂ | ದ್ವೇ
ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ | ಸುನರಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ದ್ವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ | ದ್ವೇ ಏತೇ
ಅಕ್ಷರೇ | ತಸ್ಯೋಪನಿಷದಹರಿತಿ | ಹಂತಿ ಸಾಸ್ತಾನಂ ಜಹಾತಿ ಚ ಯ
ಏವಂ ನೇದ |

ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪದ್ಧುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾದ ವಾಸುದೇವನ
ಶಿರಸ್ಗೆ ಭೂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಹೆಸರು ಶಿರಸ್ಸಿಗೆ ಯುಕ್ತ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಿರಸ್
ಒಂದು. ಭೂ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವೂ ಒಂದು. ಬಾಹುಗಳಿಗೆ 'ಭುವಃ' ಎಂದು ಹೆಸರು.
ಬಾಹುಗಳು ಎರಡು. 'ಭುವಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಎರಡು. ಕಾಲುಗಳಿಗೆ
ಸುವಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಾಲುಗಳು ಎರಡು. 'ಸುವಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ
ಗಳೂ ಎರಡು. ಅಹಃ ಎನ್ನುವುದು ವಾಸುದೇವನ ರವಸ್ಯನಾಮ. ಹೀಗೆ
ತಿಳಿದವರ ಪಾಪಗಳು ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ. ಪಾಪಪ್ರೇರಕರಾದ ಕಲಿ ಮೊದಲಾದವರ
ಪ್ರಭಾವ ಇವರ ಮೇಲೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಸ್ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರಃ | ಏಕಂ
ಶಿರಃ | ಏಕಮೇತದಕ್ಷರಮ್ | ಭುವ ಇತಿ ಬಾಹೂ | ದ್ವೌ ಬಾಹೂ | ದ್ವೇ
ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ | ಸುನರಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ದ್ವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ | ದ್ವೇ ಏತೇ
ಅಕ್ಷರೇ | ತಸ್ಯೋಪನಿಷದಹಮಿತಿ | ಹಂತಿ ಸಾಸ್ತಾನಂ ಜಹಾತಿ ಚ ಯ
ಏವಂ ನೇದ | ಇತಿ ಸಪ್ತಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದ್ಧುಣಪೂರ್ಣನಾದ ವಾಸುದೇವನ ಶಿರಸ್ಗೆ ಭೂ
ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಶಿರಸ್ ಒಂದು, ಈ ಹೆಸರಿನ ಅಕ್ಷರವೂ ಒಂದು. ಬಾಹು
ಗಳಿಗೆ ಭುವಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಾಹುಗಳು ಎರಡು, ಭುವಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ
ಗಳೂ ಎರಡು. ಪಾದಗಳಿಗೆ ಸುವಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪಾದಗಳು ಎರಡು, ಸುವಃ
ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಎರಡು. ಅಹಂ ಎನ್ನುವುದು ವಾಸುದೇವನ ರಹಸ್ಯ
ನಾಮ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವರ ಪಾಪಗಳು ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ. ಪಾಪಪ್ರೇರಕರಾದ ಕಲಿ
ಮೊದಲಾದವರ ಪ್ರಭಾವ ಇವರ ಮೇಲೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಶಿರೋ ನಾಮ ಭಾವನಾದ್ ಭೂರಿತಿ ಸ್ತೃತಮ್ |
ಭಾವನಂ ರಕ್ಷಣಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ನಾಚಾ ಚ ರಕ್ಷತಿ |

ಉತ್ಪಾದನಾದ್ ಭುನಾಮಾ ಸ್ಯಾದ್ ದಕ್ಷಿಣೋ ಬಾಹುರಸ್ಯ ತು |
 ವಿನಾಶನಾದ್ ವ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ಸವ್ಯೋ ಬಾಹುಃ ಪರಾತ್ಮನಃ |
 ಸ್ವಿತ್ಯಾನಂದಃ ಸಮುದಿಷ್ಟೋ ವರಿತಿ ಜ್ಞಾನಮುಚ್ಯತೇ |
 ಮುಕ್ತಿದಾನೇನ ತದ್ವಾನಾತ್ ಸುವರಸ್ಯ ಪದದ್ವಯಮ್ |
 ದಕ್ಷಿಣಶ್ಚೈವ ಸವ್ಯಶ್ಚ ಕ್ರಮಾತ್ ವರ್ಣದ್ವಯೋದಿತಾ |
 ಸಾದಾನಸ್ಯ ಹಿ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿರ್ಮುಕ್ತಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಅಹಮೇಷೋ ಹೃಹೇಯತ್ವಾಜ್ಜೀವೇನ ಸಹಭಾವತಃ |
 ಅಸಾನಹರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸರ್ವಲೋಕ ಪ್ರಕಾಶನಾತ್ |
 ತದ್ವೇದನಾತ್ ಸರ್ವಸಾಪಂ ಹಂತಿ ಚೈವ ಜಹಾತಿ ಚ |
 ಕಾನಿಚಿದ್ಧಂತಿ ಸಾಪಾನಿ ಕಲ್ಯಾದೀನ್ ಸ ಜಹಾತಿ ಚ |

ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ |

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಒಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸು 'ಭಾವನ' ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭೂ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಭಾವನ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಣೆ. ಕಣ್ಣಿನ ನೋಟದಿಂದ ಮತ್ತು ಮಾತಿನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸು ಲೋಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನ ಬಾಹುಗಳಿಗೆ ಭುವಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನ ಬಲಗೈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಭು, ಮತ್ತು ಎಡಗೈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ ವಃ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಸುವಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಸು ಎಂದರೆ ಆನಂದ, ವ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ. ಜೀವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಆನಂದ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಅವನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಬಲ ಮತ್ತು ಎಡಗಾಲಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸು ಮತ್ತು ವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ಪಾದಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನೇ ಮುಕ್ತಿ ಎಂದು 'ಭೇಜೇ ವಿಗೇಂದ್ರಧ್ವಜ ಪಾದಮೂಲಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾದೆಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಒಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವನು ಜೀವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸದಾ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಇವನನ್ನು ಬಿಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಹೇಯನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಅಹಮ್ ಎಂದು ರಹಸ್ಯನಾಮ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಈ ವಾಸುದೇವನು ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಬೆಳಕು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಅಹಃ ಎಂದೂ ರಹಸ್ಯನಾಮ. ವಾಸುದೇವನ ಈ ನಾಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಪಾಪಗಳೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ದೂರವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ, ಪಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ವತಃ ಪಾಪಗಳು. ಇವು ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪಾಪಕಾರಣಗಳು, ಕಲ್ಯಾದಿಗಳು. ಇವು ದೂರವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಳನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಷುಗಿಯಿತು.

ಜೀವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪ :

ಉಪನಿಷತ್—ಮನೋಮಯೋಯಂ ಪುರುಷೋ ಭಾಃ ಸತ್ಯಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಂತ-
ಹೃದಯೇ ಯಥಾ ನಿೀಹಿರ್ವಾ ಯವೋ ನಾ | ಸ ಏಷ ಸರ್ವ-
ಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ | ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ |
ಇತ್ಯಷ್ಟಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಷಡ್ಗುಣ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಹರಿ ಮಹಾಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪ, ಸದ್ಗುಣ
ರೂಪ. ಇವನು ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಭತ್ತ ಅಥವಾ ಬಾರ್ಲಿಯ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರು
ತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಸಕಲಜೇಷ್ಠಕ, ಸರ್ವರ ಅಧಿಪತಿ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮನೋಮಯೋ ಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಧಾನಂ ಮಯ ಉಚ್ಯತೇ |
ಮಹಾಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕಶ್ಚೈವ ಭಾರೂಪಃ ಸದ್ಗುಣಾತ್ಮಕಃ |
ಸರ್ವಪ್ರಕಾಶಕೋ ವಿಷ್ಣುಃ..... |

ಅನುನಾದ—ಮನೋಮಯ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಮಯ. ಇಲ್ಲಿ ಮಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಪ್ರಧಾನ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ ಎಂದು ಎರಡೂ ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನೋ
ಮಯ ಎಂದರೆ ಮಹಾಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊರತು,
ವಿಕಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಶಬ್ದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾರೂಪ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶ
ಸ್ವರೂಪ. ಸತ್ಯ ಎಂದರೆ ಸದ್ಗುಣಸ್ವರೂಪ. 'ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ' ಎಂದರೆ
ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವನಿಯಾಮಕ ಎಂದರ್ಥ.

ಎಂಟನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು :

ಉಪನಿಷತ್—ವಿದ್ಯುತ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ವಿದಾನಾದ್ ವಿದ್ಯುತ್ | ವಿದ್ಯತಿ
ಏನಂ ಸಾಪ್ತನೋ ಯ ಏನಂ ನೇದ ವಿದ್ಯುತ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತಿ | ವಿದ್ಯುತ್
ಹಿ ಏನ ಬ್ರಹ್ಮ | ಇತಿ ನವಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ
ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದರಿಂದ
ಅವನಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದೂ, ಹಿಂದೆ
ಹೇಳಿದಂತೆ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅವನ ಪಾಪ

ಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಪರಿಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿದ್ಯುತ್ ವಿನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—... ವಿದ್ಯುತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ವೇದನಾತ್ |

ಯ ಏನಂ ವೇದ ವೇತ್ತಾರಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಮ್ |

ಸಾಪೇಕ್ಷೋ ನೋಚಯಿತ್ಯೈನಂ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ವೇದಯೇದ್ಧರಿಃ |

ಇತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇ |

ಅನುವಾದ—ವಿದ್ವಾಂಃ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ದೋಷನಾಶಕನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದೂ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದರೆ, ಅವನ ಪಾಪವನ್ನು ಹರಿಯು ಪರಿಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವೋಪಾಸನೆಗೂ, ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಸರ್ವದೋಷನಾಶಕತ್ವೋಪಾಸನೆಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಅದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಒಂಭತ್ತನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಗೋರೂಪಳು ವಾಗ್ಧೇವಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಚಂ ಧೇನುನುಪಾಸೀತ | ತಸ್ಯಾಶ್ಚತ್ವಾರಃ ಸ್ತನಾಃ |

ಸ್ವಾಹಾಕಾರೋ ವಷಟ್ಕಾರೋ ಹಂತಕಾರಃ ಸ್ವಧಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯೈ

ದ್ವೌ ಸ್ತನೌ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಚ ವಷಟ್ಕಾರಂ

ಚ | ಹಂತಕಾರಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ಸ್ವಧಾಕಾರಂ ಪಿತರಃ | ತಸ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣ

ಯಷಃಪೋ, ಮನೋ ವತ್ಸಃ | ಇತಿ ದಶಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಗೋರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಗ್ಧೇವಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆ ಧೇನುವಿಗೆ ಸ್ವಾಹಾಕಾರ, ವಷಟ್ಕಾರ, ಹಂತಕಾರ ಮತ್ತು ಸ್ವಧಾಕಾರ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಸ್ತನಗಳಿವೆ. ಸ್ವಾಹಾಕಾರ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಕಾರ ಎಂಬ ಎರಡು ಸ್ತನಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಂತಕಾರ ಎಂಬ ಸ್ತನವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಿತೃಗಳು ಸ್ವಧಾಕಾರವೆಂಬ ಸ್ತನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಾಯು ದೇವರು ಅವಳಿಗೆ ಪತಿ, ರುದ್ರದೇವರು ಕರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರಸ್ವತೀ ತು ಗೋರೂಪಾ ತಸ್ಯಾ ದೇನಾದಯೋಽಖಿಲಾಃ |
 ಸ್ತನಾನೇವೋಪಜೀವಂತಿ ತಸ್ಯಾ ವಾಯುಃ ಪತಿಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ವತ್ಸೋ ಮನೋಽಭಿಮಾನ್ಯಸ್ಯಾಃ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಃ ಸದಾಶಿವಃ |
 ಇತಿ ಪ್ರಭಂಜನೇ |

ಅನುವಾದ—ಸರಸ್ವತಿ ಧೇನುರೂಪವುಳ್ಳವಳು. ದೇವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅವಳ
 ಸ್ತನಗಳನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಯುದೇವರು ಅವಳ ಪತಿ. ಮನೋಭಿ
 ಮಾನಿ ರುದ್ರದೇವರು ಕರು.

ಹತ್ತನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಜಠರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದು ಹೆಸರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಮಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯೋಽಯಮಂತಃ ಪುರುಷೇ |
 ಯೇನೇದಮನ್ನಂ ಪಚ್ಯತೇ, ಯದಿದಮದ್ಯತೇ | ತಸ್ಯೈಷ ಘೋಷೋ
 ಭವತಿ ಯಮೇತತ್ ಕರ್ಣಾವಪಿಧಾಯ ಶೃಣೋತಿ | ಸ ಯದಾ
 ಉತ್ಕ್ರಮಿಷ್ಯನ್ ಭವತಿ ನೈನಂ ಘೋಷಂ ಶೃಣೋತಿ |
 ಇತಿ ಏಕಾದಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಜೀವನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಜಠರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ
 ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತನ್ನಿಂನು ಆಹಾರವನ್ನು
 ಜೀರ್ಣವಾಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಿವಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಾಗ ಕೇಳುವ ಶಬ್ದವಾಯು
 ದೇವನು ಮಾಡುವ ಘೋಷ. ಇದು ಈ ವೈಶ್ವಾನರನ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ
 ವೈಶ್ವಾನರನು ಜೀವನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರ ಹೋಗುವ ಕಾಲ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದಾಗ ಈ
 ಘೋಷ ಕೇಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮರಣಸೂಚಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ನಿನಾಮಾ ತು ಭಗವಾನ್ದರ್ಮಾಗ್ನೌ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ |
 ವಿಶ್ವೈರ್ಗುಣೈಃ ಸಮೇತತ್ವಾದನಂತತ್ವಾಚ್ಚ ಸ ಪ್ರಭುಃ |
 ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸೋಽಗ್ನಿರಂಗ ಪ್ರಣೇತೃತಃ |
 ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ತುತಿರಿಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ವಾಯುನಾ ಸದಾ |
 ಕರ್ಣಾ ಪಿಧಾಯ ಯಾ ನಿತ್ಯಂ ಶ್ರೋತುಂ ಶಕ್ಯಾಽಖಿಲೈಃ ಸದಾ |
 ಇತಿ ತಂತ್ರಮಾಲಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಭಗವಂತನು ಜಠರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆ

ಪ್ರಭು 'ವೈಶ್ವ' ಅಂದರೆ ಸಕಲಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು 'ಅನರ' ಅಂದರೆ ನಾಶರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶರೀರದ ಎಲ್ಲ ಅಂಗಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ವಾಯುದೇವರು ಸದಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲರೂ ಕಿವಿಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಾಗ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಬಹುದು.

ದನ್ನೊಂದನೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಾ ನೈ ಪುರುಷೋಽಸ್ಮಾತ್ ಲೋಕಾತ್ ಪ್ರೈತಿ ಸ ವಾಯುಮಾಗಚ್ಛತಿ | ತಸ್ಮೈ ಸ ತತ್ರ ವಿಜಿಹೀತೇ ಯಥಾ ರಥಚಕ್ರಸ್ಯ ಖಮ್ | ತೇನ ಸ ಊರ್ಧ್ವ ಆಕ್ರಮತೇ | ಸ ಆದಿತ್ಯಮಾಗಚ್ಛತಿ | ತಸ್ಮೈ ಸ ತತ್ರ ವಿಜಿಹೀತೇ ಯಥಾ ಲಂಬರಸ್ಯ ಖಂ | ತೇನ ಸ ಊರ್ಧ್ವ ಆಕ್ರಮತೇ | ಸ ಚಂದ್ರಮಸಮಾಗಚ್ಛತಿ | ತಸ್ಮೈ ಸ ತತ್ರ ವಿಜಿಹೀತೇ ಯಥಾ ದುಂದುಭೀಃ ಖಮ್ | ತೇನ ಸ ಊರ್ಧ್ವ ಆಕ್ರಮತೇ | ಸ ಲೋಕಮಾಗಚ್ಛತ್ಯಲೋಕಮುಹಿನುಮ್ | ತಸ್ಮಿನ್ ವಸತಿ ಶಾಶ್ವತೀಃ ಸಮಾಃ | ಇತಿ ದ್ವಾದಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಯು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಿದಾಗ ಪ್ರವಹ ವಾಯು ವಿನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯರಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಲು ದಾರಿ ಸಿಗಲಾರದು. ಜ್ಞಾನಿಯು ಮಾತ್ರ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಥಚಕ್ರ ಉರುಳಲು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರವಹನೆ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ದಾರಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಪ್ರವಹಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಊರ್ಧ್ವ ಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಸೂರ್ಯನು ಆ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಲಂಬರವೆಂಬ ಪಾದ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ರಂಧ್ರದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ದಾರಿಯ ಮೂಲಕ ಅವನು ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಚಂದ್ರ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಚಂದ್ರನು ಆ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ದುಂದುಭಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ರಂಧ್ರದಷ್ಟು ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ದಾರಿಯ ಮೂಲಕ ಅವನು ಊರ್ಧ್ವ ಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಧಾನವಾಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಶೋಕರಹಿತವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಬದುಕಾಲ ಅಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖನ ಮುಕ್ತಿ ಪರ್ಮಂತ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣಿ—ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಯ ಉತ್ಕ್ರಮಣಮಾರ್ಗ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದರ ವಿವರ ಹೀಗಿದೆ—

ಉತ್ಕ್ರಾಂತಸ್ತು ಶರೀರಾತ್ ಸ್ವಾತ್ ಗಚ್ಛತ್ಯರ್ಚಿಷಮೇವ ತು ।
ತತೋ ಹಿ ವಾಯೋಃ ಪುತ್ರಂ ಚ ಯೋಽಸೌ ನಾಮ್ನಾತಿವಾಹಿಕಃ ।
ತತೋಽಹಃ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಂ ವಾಪ್ಯದ್ಯಕ್ ಸಂವತ್ಸರಂ ತಥಾ ।
ತಟಿತಂ ವರುಣಂ ಚೈವ ಪ್ರಜಾಪಂ ಸೂರೈರ್ಮೇವ ಚ ।
ಸೋಮಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಚೇಂದ್ರಂ ಧ್ರುವಂ ದೇವೀಂ ದಿವಂ ತಥಾ ।
ತತೋ ವಾಯುಂ ಪರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತೇನೈತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮಮ್ ।

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರವಹಂ ವಾಯುಪುತ್ರಂ ಚ ಸೂರೈಸೋಮೌ ಚ ವಿದ್ಯುತಮ್ ।
ಸ್ರಾಪ್ಯ ಪ್ರಧಾನವಾಯುಂ ಚ ಯಾತಿ ತತ್ ಪರಮಂ ಪದಮ್ ।
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ।

ಅನುವಾದ—ಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಖ್ಯವಾಯುದೇವರ ಮಗನಾದ ಪ್ರವಹವಾಯು ಲೋಕವನ್ನೂ, ಸೂರೈ ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಭಾರತೀದೇವಿಯರ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮುಖ್ಯವಾಯುದೇವರ ಲೋಕವನ್ನೂ ತಲುಪಿ ಅನಂತರ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಹನ್ನೆರಡನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ದುಃಖನೆಲ್ಲವೂ ತಪಸ್ಸೇ :

ಉಪನಿಷತ್—ಏತದ್ ನೈ ಪರಮಂ ತಪೋ ಯದ್ ವ್ಯಾಧಿತಸ್ತಸ್ಯತೇ । ಪರಮಂ ಹೈವ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ । ಏತದ್ ನೈ ಪರಮಂ ತಪೋ ಯಂ ಪ್ರೇತನುರಣ್ಯಂ ಹರಂತಿ । ಪರಮಂ ಹೈವ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ । ಏತದ್ ನೈ ಪರಮಂ ತಪೋ ಯಂ ಪ್ರೇತನುಗ್ಂ ಅಭ್ಯಾಸಧತಿ । ಪರಮಂ ಹೈವ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ ।
ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ॥

ತಾನು ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವ ತಾಪವು ತಾನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಆಚರಿಸುವ ತಪಸ್ಸೇ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವುದೇ ಉತ್ತಮವಾದ ತಪಸ್ಸು. ಹೀಗೆ ಭಾವಿಸುವವನು ಉತ್ತಮ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತಾನು ಸತ್ತನಂತರ ಶವ

ಶರೀರವನ್ನು ಬಂಧುಗಳು ಸ್ಮಶಾನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದೂ ಕೂಡ ತಾನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಆಚರಿಸುವ ತಪಸ್ಸೇ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವುದೂ ಉತ್ತಮವಾದ ತಪಸ್ಸು. ಹೀಗೆ ಭಾವಿಸುವವನು ಉತ್ತಮಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಮೃತಶರೀರವನ್ನು ಬಂಧುಗಳು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸುಡುವುದೂ ತಾನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಆಚರಿಸುವ ತಪಸ್ಸೇ ಎಂದೂ ಭಾವಿಸುವುದೂ ಉತ್ತಮ ತಪಸ್ಸು. ಹೀಗೆ ಭಾವಿಸುವವನೂ ಉತ್ತಮ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವ್ಯಾಧೀನ್ ಶವಹೃತಿಂ ಚೈವ ಶವದಾಹಾದಿಕಂ ತಥಾ |

ನಿಷ್ಠನೇ ತಪ ಇತ್ಯೇವ ಚಿಂತಯನ್ ಯಾತಿ ತತ್ ಪರಮ್ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನೂ, ಸ್ಮಶಾನಕ್ಕೆ ಶವವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದನ್ನೂ ಮತ್ತು ಶವದಾಹ ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ತಾನು ಮಾಡುವ ತಪಸ್ಸು ಎಂದು ಭಾವಿಸುವವನು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ನಿಷ್ಠು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನ ಉಪಾಸನೆಗಳೇ ಸಫಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಕ್ಲೇಶಿತೋಽಪಿ ಕ್ಲೇಶಾದೀನತೀತ್ಯಷ್ಟ್ಯಾನ್ ಅಪೀಹ ಯಃ |

ನಿಷ್ಠನೇ ತಪ ಇತ್ಯೇವ ಪ್ರಾರ್ಪಯೇತ್ ಸ ಪರಂ ವ್ರಜೇತ್ |

ನಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವರೂಪನೇತ್ತಾ ಚೇದನ್ಯಥಾ ನ ಕಥಂಚನ |

ಯಥಾಸ್ವರೂಪನೇತ್ತುಃ ಸ್ಯಾದೇಕೈಕಾಪಿ ಹ್ಯುಪಾಸನಾ |

ನೋಪಾಯ ಸಹಿತಾಃ ಸರ್ವಾ ಅಸ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನ ತು ಕ್ವಚಿತ್ |

ಯಥಾವತ್ ಕೇಶವಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಸ್ವಯೋಗೈಕಾನುಪಾಸನಾಮ್ |

ಅಪಿ ಕೃತ್ವಾ ಹರಿಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುವಾದ—ವ್ಯಾಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಈಗ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿಲ್ಲವಾದರೂ ಹಿಂದೆ ಅನುಭವಿಸಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಅನುಭವಿಸಲಿರುವ ವ್ಯಾಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು, ಅವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ತಾನು ಮಾಡುವ ತಪಸ್ಸು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದವನು ವಿಷ್ಣುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮಾಡುವ ಇಂತಹ ಚಿಂತನೆ ಮಾತ್ರ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನ. ತಿಳಿಯದವನ ಚಿಂತನೆ ಸಾಧನವಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಒಂದೊಂದೇ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದಲೂ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸುವುದು. ಅಜ್ಞಾನಿಯು ಎಲ್ಲ ಉಪಾಸನೆ

ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಿಯು ಕೇಶವನನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದು ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಒಂದು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಕೂಡ ಹರಿಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹದಿಮೂರನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ನಾಯು ಬ್ರಹ್ಮರ ಅನ್ಯೋನ್ಯತೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯೇಕ ಆಹುಃ | ತನ್ನ ತಥಾ | ಸೂಯತಿ ನಾ ಅನ್ನಮ್ ಋತೇ ಪ್ರಾಣಾತ್ | ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯೇಕ ಆಹುಃ | ತನ್ನ ತಥಾ | ಶುಷ್ಯತಿ ನೈ ಪ್ರಾಣ ಋತೇ ಅನ್ನಾತ್ | ಏತೇ ಹ ತ್ವೇನ ದೇವತೇ ಏಕಧಾಭೂಯಂ ಭೂತ್ವಾ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛತಃ | ತದ್ವ ಸ್ಮಾಹ ಪ್ರಾತ್ಯದಃ ಪಿತರಂ 'ಕಿಂ ಸಿದೇನೈವಂನಿದುಷೇ ಸಾಧು ಕುರ್ಯಾಂ ? ಕಿಮೇವಾಸ್ಮಾ ಅಸಾಧು ಕುರ್ಯಾಮ್?' ಇತಿ | ಸ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಸಾಣಿನಾಮಾ ಪ್ರಾತ್ಯದಃ 'ಕಸ್ತೇನಯೋರೇಕಧಾಭೂಯಂ ಭೂತ್ವಾ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ | ತಸ್ಮಾ ಉ ಹೈತದುನಾಚ 'ನಿ' ಇತಿ | ಅನ್ನಂ ನೈ ವಿ | ಅನ್ನೇ ಹಿ ಇಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನಿಷ್ಪಾನಿ | 'ರಮ್' ಇತಿ | ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ರಮ್ | ಪ್ರಾಣೇ ಹಿ ಇಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ರಮಂತೇ | ಸರ್ವಾಣಿ ಹನಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಭೂತಾನಿ ನಿಶಂತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ರಮಂತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಇತಿ ಚತುರ್ದಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

'ಅನ್ನಾ ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾರನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅನ್ನಾ ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ದೇಹವು ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೊಳೆತು ನಾರುತ್ತದೆ. 'ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ತನ್ನ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ದೇಹವು ಅದರಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾ ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಣಗುತ್ತದೆ. ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಒಬ್ಬರು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಹೊಂದಿಯೇ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ 'ಪಾಣಿ' ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ವಸಿಷ್ಠಪುತ್ರನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಬಳಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು. 'ಚತುರ್ಮುಖಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದ ಜ್ಞಾನಿಗೆ

ನಾನು ಯಾವ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ವಶೀಕರಿಸಿಕೊಂಡೇನು? ಅಥವಾ ಯಾವ ಅಪಕಾರದಿಂದ ಅವನನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡೇನು? ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪಾಣಿ ಕೇಳಿದನು- 'ಪರಸ್ಪರ' ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ದಿಂದ ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಜನ?' ವಸಿಷ್ಠರು 'ಎ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ದರು. 'ಎ' ಎಂದರೆ ಅನ್ನ. ಏಕೆಂದರೆ ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಪ್ರವೇಶಿಸಿವೆ. ಅಂದರೆ ಅಶ್ರಯಿಸಿವೆ' ಮುಂದುವರಿದು ವಸಿಷ್ಠರು 'ರಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. 'ರಂ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸುಖವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರೂ ಸೇರಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚತು ರ್ಮುಖನು ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಅಶ್ರಯ. ವಾಯುದೇವರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಸುಖ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನ. ಎಂದು ವಸಿಷ್ಠರು ಹೇಳಿದರು. ಚತುರ್ಮುಖಿಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಬಗ್ಗೆ ಹೀಗೆ ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಕೂಡ ವಿಶ್ವರಿಗೂ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸುಸ್ಥಿತಿವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ನಾಭಿಮಾನೀ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಪ್ರಾಣೋ ವಾಯುರುದಾಹೃತಃ |

ಅನ್ನೋನ್ಮಾನುಪ್ರವಿಷ್ಟೌ ತೌ ಸರ್ವದೈವ ಸುಸಂಸ್ಥಿತೌ |

ವಾಯುಂ ವಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ ಶರೀರಂ ಪೂತಿನೇಷ್ಯತಿ |

ವಾಯುಶ್ಚ ಶೋಷಮಾಯಾತಿ ವಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮಂಜಸಾ |

ತಯೋರೇವಂ ಪರಿಜ್ಞಾನೀ ವಾಸಿಷ್ಠಃ ಪಾಣಿನಾಮಕಃ |

ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುವಿದೇ ಕಾರ್ಯಂ ಕಿಂ ನುಯಾ ಸಾಧ್ವಸಾಧು ವಾ |

ನಾಸಾಧುನಾ ಬಾಧಯಿತುಂ ಶಕ್ಯೋಽಸೌ ಸಾಧುನಾಽಪಿ ವಾ |

ನಾರ್ಥೋಽಸ್ಯ ಕೃತಕೃತ್ಯತ್ವಾದ್ ಯದಿ ವೇದ ಪರಂ ಹರಿಮ್ |

ಇತಿ ಪ್ರಶಸ್ಯ ತಜ್ಞಾನ್ವನಂ ವಸಿಷ್ಠಂ ಪ್ರಾಬ್ರವೀತ್ ತತಃ |

ಅನ್ನೋನ್ಮಾನುಪ್ರವೇಶೇನ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯೋರ್ವಿಶೇಷತಃ |

ಪ್ರಯೋಜನಂ ಕಸ್ಯ ಭವೇದಿತಿ ತಂ ಪ್ರಾತ್ಯದೋಬ್ರವೀತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮಾನಿವೇಶನೀಯಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಾಯುಶ್ಚಾಸ್ಯ ರತಿಪ್ರದಃ |

ಅತಃ ಪ್ರಯೋಜನಂ ತುಲ್ಯಮನ್ನೋನ್ಮಾತ್ಮಪ್ರವೇಶನಾತ್ |

ಇತಿ ಸಂಧಾನೇ |

ಅನುವಾದ—ಅನ್ನ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖಿಬ್ರಹ್ಮ. ಪ್ರಾಣ ಎಂದರೆ ವಾಯುದೇವರು. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಸ್ಪರರ ದೇಹ

ದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ವಾಯುದೇವರಿಲ್ಲದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಶರೀರವು ದುರ್ಗಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಲ್ಲದ ವಾಯುದೇವರ ಶರೀರವು ಒಣಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇವರಿಬ್ಬರ ಬಗ್ಗೆ ಹೀಗೆ ತಿಳಿದಿರುವ ಪಾಣಿ ಎಂಬ ವಸಿಷ್ಠಪುತ್ರನು 'ಚತುರ್ಮುಖ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ನಾನು ಉಪಕಾರವನ್ನು ಅಥವಾ ಅಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನೆ? ಅವನಿಗೆ ಅಪಕಾರದಿಂದ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಉಪಕಾರದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ್ದೇನೂ ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರ ಬಗ್ಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ವಸಿಷ್ಠರನ್ನು ಕೇಳಿದನು. 'ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳು ಒಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯೋಜನ?' ವಸಿಷ್ಠರು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿದರು, 'ಬ್ರಹ್ಮನು ಪಾಸಸ್ಥಾನ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸುವಿವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮವಾದ ಪ್ರಯೋಜನ' ಎಂದು. ಹೀಗೆ ಸಂಧಾನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹದಿನಾಲ್ಕನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಉಕ್ಥನಾಮಕ ಪ್ರಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ಉಕ್ಥಮ್ | ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಉಕ್ಥಮ್ | ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ಇದಂ ಸರ್ವಮುತ್ಥಾಪಯತಿ | ಉದ್ ಹ ಅಸ್ಮಾ ಉಕ್ಥವಿದ್ ವೀರಸ್ತಿಷ್ಠತಿ | ಉಕ್ಥಸ್ಯ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಜಯತಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ |
ಇತಿ ಪಂಚದಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಉಕ್ಥವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಉಕ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಈ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ವಿಶ್ವದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಅದರ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಉಕ್ಥ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಆ ಉಪಾಸಕನು ಉಕ್ಥನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನೂ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಹದಿನೈದನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಯಜುರ್ನಾಮಕ ಪ್ರಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಜುಃ | ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ಯಜುಃ | ಪ್ರಾಣೇ ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಯುಜ್ಯಂತೇ | ಯುಜ್ಯಂತೇ ಪಾಸ್ಮೈ ಸರ್ವಾಣಿ

ಭೂತಾನಿ ಶ್ರೈಷ್ಠ್ಯಾಯ | ಯಜುಷಃ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ
ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಇತಿ ಷೋಡಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಯಜುಸ್ಸನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಯಜುಸ್. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಚೇತನಗಳೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಬೇರೆಯವರೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಆ ಉಪಾಸಕನು ಯಜುರ್ನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನೂ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಹದಿನಾರನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಸಾಮನಾಮಕ ಪ್ರಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾಮ | ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ಸಾಮ | ಪ್ರಾಣೇ ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಾನಿ ಸಮ್ಯಂಚಿ | ಸಮ್ಯಂಚಿ ಹ ಅಸ್ಮೈ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ
ಶ್ರೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪಂತೇ | ಸಾಮ್ನಃ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಜಯತಿ
ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಇತಿ ಸಪ್ತದಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಸಾಮವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಸಾಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಚೇತನಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಸೌಹಾರ್ದದಿಂದಿರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಸೌಹಾರ್ದದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ, ಯಾರೂ ವಿರೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ ಒಪ್ಪಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಅವನು ಸಾಮನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನೂ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಹದಿನೇಳನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಕ್ಷತ್ರನಾಮಕ ಪ್ರಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ಕ್ಷತ್ರಮ್ | ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ಕ್ಷತ್ರಮ್ | ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ನೈ
ಕ್ಷತ್ರಮ್ | ತ್ರಾಯತೇ ಹ ಏನಂ ಪ್ರಾಣಃ ಕ್ಷಣಿಕೋಃ | ಪ್ರಕ್ಷತ್ರಮ್—
ಕ್ಷತ್ರಮಾಪ್ನೋತಿ | ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಜಯತಿ ಯ
ಏವಂ ನೇದ | ಇತಿ ಅಷ್ಟಾದಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಕ್ಷತ್ರ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೇ ಕ್ಷತ್ರ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣನು ಜೀವನನ್ನು

ಅಪಾಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ನಿಂದಲೇ ಒಳ್ಳೆಯ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆಯವರಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅವನು ಕ್ಷತ್ರನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನ ಸಾಯುವವನೂ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನೂ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉತ್ಥಾಪನಾದುಕ್ತ ನಾನೂ ನೋಕ್ಷೇ ಪ್ರಾಪ್ಯೋ ಯತೋಽಖಿಲೈಃ |
ಯಜುಶ್ಚಾಥ ಕ್ಷತಾತ್ ತ್ರಾಣಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವಕಾರಣಾತ್ |
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಾಮ ಚ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ನಾಯುರೇವ ಜಗತ್ಪತಿಃ |
ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಜಗತ್ಪತಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ತ ಎಂದೂ, ಮುಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನೇ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಯಜುಸ್ ಎಂದೂ, ಅಪಾಯಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರ ಎಂದೂ, ಎಲ್ಲರ ಪರಸ್ಪರ ಸೌಹಾರ್ದಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದುದರಿಂದ ಸಾಮ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಹದಿನೆಂಟನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಗಾಯತ್ರೈಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಭೂಮಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ದ್ಯೌರಿತ್ಯಷ್ಟಾವಕ್ಷರಾಣಿ| ಅಷ್ಟಾವಕ್ಷರಂ ಹ ವಾ ಏಕಂ ಗಾಯತ್ರೈ ಪದಮ್| ಏತದು ಹೈವಾಸ್ಯಾ ಏತತ್ | ಸ ಯಾವ-
ದೇಷು ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ತಾವದ್ಧ ಜಯತಿ ಯೋಽಸ್ಯಾ ಏತದೇವ
ಪದಂ ನೇದ |

ಭೂಮಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯೌ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯೌ ಎಂಬುದನ್ನು ದಿ ಔ ಎಂದು ವಿಭಜಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರದ 'ತನ್ವ ವಿಶುರ್ವ-
ರೇಣ್ಯಂ' ಎಂಬ ಪ್ರಥಮ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಣಂ ಎಂಬುದನ್ನು ಣಿ ಯಂ ಎಂದು ವಿಭಜಿಸಿ
ದರೆ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ
ಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯೌ ನಾಮಕವಾಗಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧನಾಮಕ ಭಗವ
ದ್ರೂಪವೇ ಗಾಯತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪಾದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಹೀಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ
ಪ್ರಥಮಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವನ್ನು ಗಾಯತ್ರೈಪಾಸನೆಗೆ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮ
ಪದವಿಯೋಗ್ಯನಾದ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೆ
ಆಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಋಚೋ ಯಜೂಂಷಿ ಸಾಮಾನೀತಿ ಅಷ್ಟಾವಕ್ಷರಾಣಿ | ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಂ ಹ ವಾ ಏಕಂ ಗಾಯತ್ರೈ ಸದಮ್ | ಏತದು ಹೈವಾಸ್ಯಾ ಏತತ್ | ಸ ಯಾವತೀಯಂ ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾ ತಾನದ್ಧ ಜಯತಿ ಯೋಽಸ್ಯಾ ಏತದೇವಂ ಸದಂ ನೇದ |

‘ಋಚಿ, ಯಜೂಂಷಿ, ಸಾಮಾನಿ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದ ಭರ್ಗೋ ದೇವಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಋಕ್, ಯಜುಸ್, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ‘ಋಚಿ, ಯಜೂಂಷಿ, ಸಾಮಾನಿ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ಗಾಯತ್ರಿಯ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಹೀಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವನ್ನು ಗಾಯತ್ರೈಪಾಸನೆಗೆ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಮೂರು ಪದಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ,

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಾಣೋಽಪಾನೋ ವ್ಯಾನ ಇತ್ಯಷ್ಟಾವಕ್ಷರಾಣಿ | ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಂ ಹ ವಾ ಏಕಂ ಗಾಯತ್ರೈ ಸದಮ್ | ಏತದು ಹೈವಾಸ್ಯಾ ಏತತ್ | ಸ ಯಾನದಿದಂ ಪ್ರಾಣಿ ತಾನದ್ಧ ಜಯತಿ ಯೋಽಸ್ಯಾ ಏತದೇವಂ ಸದಂ ನೇದ |

ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಲ್ಲಿ, ವ್ಯಾನ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿ ಆನ ಎಂದು ವಿಭಜಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದ ಧಿಯೋ ಯೋ ನಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯಪಾದದಲ್ಲೂ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ವಾಯುಗಳಲ್ಲಿರುವ, ಈ ಮೂರು ಪದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮೂರನೆಯಪಾದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಹೀಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ತೃತೀಯಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವನ್ನು ಗಾಯತ್ರೈಪಾಸನೆಗೆ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಋಗ್ಯಜುಸಾಮಸಂಸ್ಥೋ ಯೋ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | ಸ ದ್ವಿತೀಯಪದೇನೋಕ್ತೋ ಗಾಯತ್ರೈಃ ಪ್ರಥಮೇನ ತು | ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಸ್ತೃತೀಯೇನ ಸಮೀರಗಃ |

ಅನುವಾದ—ಯುಗ್ಗೇದ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಾಮವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಭೂಮಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಪ್ರಧಮಪಾದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ತೃತೀಯ ಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಅಸ್ಯಾ ಏತದೇವ ತುರೀಯಂ ದರ್ಶತಂ ಪದಂ ಪರೋರಜಾ ಯ ಏಷ ತಪತಿ | ಯದ್ ನೈ ಚತುರ್ಥಂ ತತ್ ತುರೀಯಮ್ | ದರ್ಶತಂ ಪದಮಿತಿ ದದೃಶೇ ಇವ ಹ್ಯೇಷಃ | ಪರೋರಜಾ ಇತಿ ಸರ್ವಮು ಹ್ಯೇನೈಷ ರಜ ಉಪರ್ಯುಪರಿ ತಪತಿ | ಏನಂ ಹೈನ ಶ್ರಿಯಾ ಯಶಸಾ ತಪತಿ ಯೋಃಸ್ಯಾ ಏತದೇವಂ ಪದಂ ನೇದ |

ಇನ್ನು ಚತುರ್ಥಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದ ನಿರೂಪಣೆ— ದರ್ಶತವು ಪರೋರಜವೂ ಆಗಿ ಬೆಳಗುವ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ಗಾಯತ್ರಿಯ ತುರೀಯಪಾದವೆನಿಸಿದ ಓಂಕಾರದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ತುರೀಯ ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಥ. ದರ್ಶತಂ ಪದಂ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಚತುರ್ಥಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಜನರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವವನಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಅಧೀನವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ. ವಾಸುದೇವನು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೀರಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಪರೋರಜ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಚತುರ್ಥ ಪಾದರೂಪ ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಗಾಯತ್ರೈಪಾಸನಗೆ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನೂ ಆದ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವನಂತೆಯೇ ಸರ್ವ ಲೋಕ ವೇದ ಜೀವರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಸಂಪತ್ತು ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಚತುರ್ಥಸಾದೋ ಗಾಯತ್ರಾಃ ಪ್ರಣವಃ ಸಮುದೀರಿತಃ | ತದ್ವಾಚೋ ಭಗವಾನ್ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಯಾ ತು ಯಾ ರಮಾ | ಸತ್ತಾತ್ಮತೈವ ತತ್ಸಂಸ್ಥೋ ರಜಃಖ್ಯಪ್ರಧಾನತಃ | ಪರಃ ಪರೋರಜಾಸ್ತಸ್ಮಾದ್ ಯ ಏನಂ ನೇದ ತಂ ಪ್ರಭುಮ್ | ಲೋಕಾನಾಂ ಚೈವ ನೇದಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಮುಪಿ | ಸದೈವಾಧಿಪತಿರ್ಭೂತ್ವಾ ಯಶಶ್ರೀಮಾಂಶ್ಚ ಜಾಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಓಂಕಾರವು ಗಾಯತ್ರಿಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವೆನಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ಯ

ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸ್ವರೂಪಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಇದ್ದಾಳೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪರಿಯು ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶೋಭಿಸುವುದರಿಂದ ರಜಸ್ ಎನಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಹರಿ ಉತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಪರೋರಜಸ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೂ ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನು ಸಕಲ ಲೋಕ ವೇದ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗಾಯತ್ರೈಸಾಸನೇ ಯೋಗ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಹಿ ಚತುರ್ಮುಖಃ |
ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಲಂ ಸರ್ವಂ ಸರ್ವೋಪಾಸಾ ಚ ತಸ್ಯ ಹಿ |
ಅಂಶೇನೋಪಾಸನಾನ್ಯೇಷಾಂ ಫಲಮಲ್ಪಂ ಚ ಯೋಗ್ಯತಃ |
ಗಾಯತ್ರೈನ ಹ್ಯಯೋಗ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವಿಜೋ ಯೋಗ್ಯೋಽಪಿ ನ
ಕ್ಷಚಿತ್ |
ಋತೇ ನಿರಿಂಚಂ ತಸ್ಮಾತ್ತು ತಸ್ಯೈವ ಹ್ಯಖಿಲಂ ಫಲಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೊಬ್ಬರೇ ಗಾಯತ್ರೀಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ಯೋಗ್ಯರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರೊಬ್ಬರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪಾದಚತುಷ್ಟಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ಪೂರ್ಣ ಉಪಾಸನೆ ಸಾಧ್ಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಫಲವೂ ಅವರೊಬ್ಬರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಕೇವಲ ಅಂಶತಃ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಆಹಾರರು. ಅದಕ್ಕೆ ಫಲವೂ ಅಲ್ಪವೇ, ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಯಾವ ದ್ವಿಜನೂ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಸರ್ವಧಾ ಅಯೋಗ್ಯನಲ್ಲ. ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಪೂರ್ಣ ಅರ್ಹರೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗಾಯತ್ರೈಪಾಸನೆಯ ಪೂರ್ಣಫಲ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಃ ಪರೋರಜಾಸ್ತಪತಿ ಸ ತುರೀಯಪದೇನ ಪ್ರಣವೇನ ಪದ್ಯತೇ
ತುರೀಯಂ ಪದಮ್ | ದದೃಶ ಇವ ದೃಷ್ಟ ಇವ | ತದಧೀನ ತೇಜಃ
-ಪುಂಜಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಯ ದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ |

ಅನುನಾದ—‘ತುರೀಯಂ ದರ್ಶತಂ ಪದಂ ಪರೋರಜಾ ಯ ಏವ ತಪತಿ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಯಃ ಪರೋರಜಾಸ್ತಪತಿ ಸ ತುರೀಯಂ ಪದಂ’ ಎಂದು ಅನ್ವಯ. ತುರೀಯಂ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಚತುರ್ಥವಾದವಾದ ಓಂಕಾರದಿಂದ, ಪದಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ದದೃಶ ಇವ ಎಂದರೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ ಅವನ ಅಧೀನವಾದ ತೇಜಃ ಪುಂಜವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ’ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ವಿನರಣಿ—ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪಾದಗಳು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳವುಗಳು. ಪ್ರಣವ ದಲ್ಲಿಯೂ ಅ ಉ ಮ ನಾದ ಬಿಂದು ಘೋಷ ಶಾಂತ ಅತಿಶಾಂತಗಳೆಂದು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣವಯುಕ್ತ ಗಾಯತ್ರಿ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಣವವು ಸಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವೆನಿಸಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಗೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೃಷ್ಟವತ್ ಸ್ಥಿತಃ |
ಯಸ್ಮಾತ್ ತದುತ್ಥಿತಂ ತೇಜೋಮಂಡಲಂ ದೃಶ್ಯತೇಽಖಿಲೈಃ |
ಇತಿ ತ್ರೈವಿದ್ಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ರಮಾದೇವಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವವನಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಕಾಣಿಸದಿದ್ದರೂ ಅವನಿಂದ ಉದ್ಭವ ವಾಗುವ ತೇಜೋಮಂಡಲವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎಂದು ತ್ರೈವಿದ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಂ ರಜಃ ಸರ್ವಾಂ ಪ್ರಕೃತಿಮ್ |
ರಂಜನಾತ್ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ರಜ ಇತ್ಯೇವ ನೈದಿಕೈಃ |
ತಸ್ಯಾ ಅಪ್ರಕೃತ್ತನೋ ವಿಷ್ಣು ರೈತೋಽತಃ ಸ ಪರೋರಜಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಂ ರಜಃ ಉಪರೂಪರಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೂ ಮೀರಿ ಹರಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಚಿತ್ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಶೋಭಿಸುವುದರಿಂದ ರಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳಿ ಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಪರೋರಜನೆಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಗಾಯತ್ರಿಯ ಸಾವಿತ್ರಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸೈಷಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಏತಸ್ಮಿನ್ ತುರೀಯೇ ದರ್ಶತೇ ಪದೇ ಪರೋರಜಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ | ತದ್ ನಾ ಏತತ್ ಸತ್ಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮ್ | ಚಕ್ಷುರ್ನ್ಯ ಸತ್ಯಮ್ | ಚಕ್ಷುರ್ಹಿ ನೈ ಸತ್ಯಮ್ | ತಸ್ಮಾದ್ ಯಾದಿದಾನೀಂ ದ್ವೌ ವಿವದಮಾನೌ ಏಯಾತಾಂ 'ಅಹಮದರ್ಶನಮಶ್ರೌಷಮ್' ಇತಿ ಯ ಏವ ಬ್ರೂಯಾತ್ 'ಅಹಂ ಅದರ್ಶಮ್' ಇತಿ ತಸ್ಮಾ ಏವ ಶ್ರದ್ಧ-
ಧ್ಯಾನು | ತದ್ವಾ ಏತತ್ ಸತ್ಯಂ ಬಲೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮ್ | ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ಬಲಮ್ | ತತ್ ಪ್ರಾಣೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮ್ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾಹುರ್ಬಲಂ ಸತ್ಯಾ-
ದೋಜೀಯ ಇತಿ | ಏವಮು ಏಷಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರತಿ-
ಷ್ಠಿತಾ | ಸಾ ಹೈಷಾ ಗಯಾನ್ ತತ್ರೇ | ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಗಯಾಃ | ತತ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ತತ್ರೇ | ತದ್ ಯದ್ ಗಯಾಂಸ್ತತ್ರೇ ತಸ್ಮಾದ್ ಗಾಯತ್ರೀ

ನಾಮ | ಸ ಯಾನೇನಾಮೂಂ ಸಾವಿತ್ರೀಮನ್ನಾಹ ಏಷೈವ ಸಾ | ಸ
ಯಸ್ಮಾ ಅನ್ನಾಹ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾನ್ ತ್ರಾಯತೇ |

ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯರಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸರಸ್ವತಿಯರು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿ
ದಂತೆಯೇ 'ತುರೀಯಪದ ದರ್ಶತ ಪರೋರಜ'ನೆನಿಸಿದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿ
ಸಿರುವರು. ಇದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಭೂಮಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯುಲೋಕ ರೂಪವಾದ ಎಲ್ಲ
ಜಗತ್ತು, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಶಯನನಾದ್ದರಿಂದ ಸತ್ಯನಾಮಕನಾದ ಸತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ
ಶೇಷನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ಸತ್ಯನಾಮಕ ಶೇಷನು ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ಸೂರ್ಯಾಭಿಮಾನಿ.
ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ
ವಿಷಯ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, 'ಇದೆ ಎಂದು ನಾನು ನೋಡಿದ್ದೇನೆ' 'ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಾನು
ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ವಿವಾದ ಮಾಡುತ್ತ ಇಬ್ಬರು ಬಂದಾಗ 'ನಾನು ನೋಡಿದ್ದೇನೆ'
ಎಂದು ಹೇಳುವವನನ್ನೇ ನಂಬುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಚಕ್ಷುಸ್
ಮುಖ್ಯಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಆ ಸತ್ಯನಾಮಕ ಶೇಷನು ಬಲವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ.
ಬಲ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ. ಶೇಷನು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಸತ್ಯನಾಮಕ ಶೇಷನಿಗಿಂತ ಬಲನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನೇ ಹೆಚ್ಚು ಬಲಶಾಲಿ ಎಂದು ಹೇಳು
ತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಲನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು
ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಸಕಲಜೀವರ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿ
ಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು 'ಗಯ'
ರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಗುರು ಎಂದುರೆ ಪಂಚಪ್ರಾಣಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ
ಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಉಪಾಸಕನ ಪಂಚ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅವಳಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪರೋರಜನಾದ ವಿಷ್ಣು
ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನೇ ಸವಿತೃನಾಮಕನಾದ ತನಗೆ ಪ್ರಿಯಳಾದ್ದರಿಂದ
ಸಾವಿತ್ರೀ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾವಿತ್ರೀ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ. ಬೇರೆ
ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವು ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ
ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಭಿಮಾನಿನೀ ತು ಗಾಯತ್ರಾ ಮುಖ್ಯಾ ಶ್ರೀಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ಯಮುಖ್ಯತೋ ಜ್ಞೇಯಾ ಸಾ ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮಾಶ್ರಿತಾ |

ಬ್ರಹ್ಮಾ ತು ಮುಖ್ಯಗಾಯತ್ರೀಂ ಸಾ ಪರೋರಜಆಶ್ರಯಾ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ.

ಸರಸ್ವತಿ ಅಮುಖ್ಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಸರಸ್ವತಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ದ್ದಾಳೆ. ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮುಖ್ಯಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪರೋಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ತದ್ ವಾ ಏತತ್ ಜಗತ್, ಸತ್ಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮ್ | ‘ಭೂಮಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ದ್ಯೌಃ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ |

ಅನುವಾದ—‘ತದ್ ವಾ ಏತತ್ ಸತ್ಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತದ್ ವಾ ಏತತ್ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಜಗತ್ತು. ಏಕೆಂದರೆ ಭೂಮಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ದ್ಯೌಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಜಗತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ ಏತತ್ ಎಂಬುದು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆ ಒಂದು. ಜಗತ್ತು ಶೇಷನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ತದ್ ವಾ ಏತದ್ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಚಕ್ಷುಃಸೂರ್ಯಾಭಿಮಾನಿನಿ |
 ವಿರಾಣ್ ನಾಮನಿ ಶೇಷಾಖ್ಯೇ ಸರ್ವದಾ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮ್ |
 ಶೇಷಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋ ವಾಯೌ ಸ ಹ್ಯಸ್ಮಾದ್ ಬಲವತ್ತರಃ |
 ಸ ಸತ್ಯ ಇತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸನ್ ಅಸ್ಮಿನ್ ಯಾತಿ ಯದ್ವರಿಃ |
 ನಾಯುಃ ಸಮಾಶ್ರಿತೋ ದೇನೀಂ ಮುಖ್ಯಾಂ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಿಕಾಂ |
 ಸಾ ಚಾತ್ಮನಾನುಧಿಪತೀನೇವಂ ಪರಮಮಾಶ್ರಿತಾ |
 ಸ್ರಾಣಾನಾಂ ರಕ್ಷಣಾದೇವ ಗಾಯತ್ರೀ ಸಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ |
 ಸಾನಿತ್ರೀತಿ ಚ ಯಾನಾಹ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರತೋ ರಜಾಃ |
 ಏಷ್ಯೇನ ಸಾ ಹಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಸವಿತಾ ಹಿ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ತಸ್ಮಾದ್ಧಿ ಸೂಯತೇ ಸರ್ವಂ ಸಾನಿತ್ರೀ ಚ ತದಾಶ್ರಿತಾ |
 ಅದಿತ್ಯಸ್ತತ್ ಪ್ರತೀಕತ್ವಾತ್ ಸವಿತೇತಿ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಪ್ರತಿನಾಯಾಂ ಚ ತಚ್ಚಬ್ದಃ ಪ್ರಯೋಜ್ಯೋ ಹ್ಯುಪಚಾರತಃ |
 ಯಸ್ಮಾ ಅಹ ಸ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಾಂ ಗಾಯತ್ರೀಂ ಜಗದೀಶ್ವರಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ತಸ್ಯ ಸಾ ಸ್ರಾಣಾನ್ ಸರ್ವದಾ ಸಾತಿ ಪುತ್ರವತ್ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹಿ ಪುತ್ರಸ್ತಸ್ಯಾಸ್ತು ತತ್ಪುತ್ರಾ ಇತರೇಽಪಿಲಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ಸೂರ್ಯನ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ವಿರಾಣ್ ನಾಮಕ ಶೇಷನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ಶೇಷನು ವಾಯು ವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಯು ಶೇಷನಿಗಿಂತ ಒಲಕಾಲಿ. ‘ಸತ್’ ಎಂದರೆ ದೋಷದೂರನಾದ ಹರಿಯು ಶೇಷನಲ್ಲಿ, ‘ಯ’ ಮುಲಗಿರುವುದರಿಂದ ಶೇಷ ನಿಗೆ ಸತ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಾಯುವು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮುಖ್ಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ

ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಶ್ರೀದೇವಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವಳು ಜೀವಾತ್ಮರ ಪರಮಾಧಿಪತಿಯಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಪರೋರಜನಾದ ವಿಷ್ಣು ಸಾವಿತ್ರಿ ಎಂದು ಯಾರನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೋ ಅವಳು ಈ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಜನಾರ್ದನನು ಸವಿತಾ ವಿನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವಳಾದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಸಾವಿತ್ರಿ. ಸೂರ್ಯನು ಸವಿತೃನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತೀಕನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸವಿತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಆ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಕರೆಯಬಹುದು. ಜಗದೀಶ್ವರನಾದ ವಿಷ್ಣು ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವನ್ನು ಯಾವ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನೋ ಆ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಪುತ್ರನಂತೆ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಅವನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಶ್ರೀದೇವಿಯು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಚತುರ್ಮುಖನು ಅವಳ ಪುತ್ರನೇ ಹೃದಯ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಅವನ ಪುತ್ರರು.

ಉಪನಿಷತ್-ತಾಂ ಹ ಏತಾನೇಕೇ ಸಾವಿತ್ರೀಮನುಷ್ಕುಭಮನ್ನಾಹುಃ | ನಾಕ್ ಅನುಷ್ಠುಪ್ | ತದ್ ನಾಚಮನುಬ್ರೂಮ ಇತಿ | ತನ್ನ ತಥಾ ಕುರ್ವಾತ್ | ಗಾಯತ್ರೀನೇನ ಸಾವಿತ್ರೀಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ಯದಿ ಹ ವಾ ಅಪ್ಯೇವಂನಿದ್ ಬಹ್ವಿನ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ನ ಹೈವ ತದ್ ಗಾಯತ್ರಾಃ ಏಕಂಚನ ಪದಂ ಪ್ರತಿ |

ಸವಿತೃನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಈ ಸಾವಿತ್ರಿಯನ್ನು ಕೆಲವರು ಅನುಷ್ಠುಪಿನ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ತತ್ರ ವಿಶುವ್ಯಣೇಮಹೇ ವಯಂ ದೇವಸ್ಯ ಭೋಜನಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸರ್ವಧಾತಮಂ ತುರಂ ಭಗಸ್ಯ ಧೀಪುಹಿ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ಅನುಷ್ಠುಪ್. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಋಚೆಯನ್ನೇ ಸಾವಿತ್ರಿಯ ಪ್ರತಿಮೆ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ದಾಗೆ ಮಾಡಬಾರದು. ಗಾಯತ್ರೀ ಋಚೆಯನ್ನೇ ಸಾವಿತ್ರೀನಾಮಕ ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಮೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಚತುರ್ಮುಖನು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಬಹಳ ಸಂತೃಪ್ತನೇ ಪಡೆದರೂ ಆ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸುಖ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದ ಒಂದು ಪಾದದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಟಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯ. ಅದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಉಪಾಸಕನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಪ್ರತಿಗ್ರಹದೋಷ ಸರ್ವಧಾ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ-ತಾನಾಹುಃ ಪರಮಾಂ ದೇವೀಂ ನೃಣೇನುಹಯುಗಾತ್ಮಿಕಾಮ್ |

ನೈವ ಸಾ ಪ್ರತಿಮಾ ಮುಖ್ಯಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಪರಮಾ ಸ್ತುತಾ |

ಗಾಯತ್ರೀಮುಖ್ಯನೇತ್ತಾರೋ ಯೋಗ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಪದಸ್ಯ ಯೇ |
ತೇಷಾಂ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾದ್ ದೋಷೋ ನ ಕಶ್ಚನ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
ನ ಚೈಕಪದನಿಜ್ಞಾನಫಲಾಯಾಲಂ ಸುಖಾನಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಸಾವಿತ್ರೀನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು 'ಶತ್ವವಿತುರ್ಪುಣಿಮಹೇ' ಎಂಬ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಮಂತ್ರ ಸಾವಿತ್ರೀನಾಮಕ ಶ್ರೀದೇವಿಯ ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಮೆ ಅಲ್ಲ. ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವೇ ಆ ದೇವಿಯ ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಮೆ. ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರು ಮಾತ್ರ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರೋಪಾಸಕರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರು. ಅವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಗ್ರಹದಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಗ್ರಹದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸುವಿವಿಧ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರದ ಒಂದು ಪಾದದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಟಿಯಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್-ಸ ಯ ಇಮಾನ್ ಶ್ರೀನ್ ಲೋಕಾನ್ ಪೂರ್ಣಾನ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀ-
ಯಾತ್ | ಸೋಽಸ್ಯಾ ಏತತ್ ಪ್ರಥಮಂ ಪದಮಾಪ್ನುಯಾತ್ | ಅಥ
ಯಾನತೀಯಂ ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾ ಯಸ್ತಾನತ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ |
ಸೋಽಸ್ಯಾ ಏತದ್ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪದಮಾಪ್ನುಯಾತ್ | ಅಥ ಯಾನ-
ದಿದಂ ಸ್ರಾಣಿ ಯಸ್ತಾನತ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ | ಸೋಽಸ್ಯಾ ಏತತ್
ತೃತೀಯಂ ಪದಮಾಪ್ನುಯಾತ್ | ಅಥಾಸ್ಯಾ ಏತದೇವ ತುರೀಯಂ
ದರ್ಶತಂ ಪದಂ ಪರೋರಜಾ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ನೈನ ಕೇನಚನಾಪ್ಯಂ |
ಕುತ ಉ ಏತಾನತ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ |

ಗಾಯತ್ರಿಯ ಉಪಾಸಕನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಭೂಮಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯೌ ಎಂಬ ಮೂರುಲೋಕಗಳ ಪೂರ್ಣ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಲೋಕಾಂತರ್ಗತನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರತಿಗ್ರಹದ ಸುವಿವಿಧ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪ್ರಥಮಪಾದದ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲದ ಒಂದು ಅಂಶದಷ್ಟೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಗಾಯತ್ರಾಪಾಸನೆಗೆ ಲೌಕಿಕಸುಖ ಮಾತ್ರವೇ ಫಲವಲ್ಲ. ಈ ಚತುರ್ಮುಖನು ಮುಕ್ತನಾದ ನಂತರ ಪ್ರಥಮ ಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಾಯತ್ರಿಯ ಉಪಾಸಕನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಎಲ್ಲ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಒಡೆತನವನ್ನು ವೇದಾಂತ ಗರ್ತನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಗಾಯತ್ರಿಯ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲದ ಒಂದು ಅಂಶ ಮಾತ್ರ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಾಯತ್ರಿಯ ಉಪಾಸಕನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ವಾಯ್ವಾಂತರ್ಗತ ಸಂಕರ್ಷಣದಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದೂ ಕೂಡ ಗಾಯತ್ರಿಯ

ತೃತೀಯಪಾದದ ಉಪಾಸನೆಯ ಒಂದು ಅಂಶ ಮಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಪಾದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪಾಯ್ವಂತರ್ಗತ ಸಂಕರ್ಷಣನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಿತ್ತಕೃತಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತ ನಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವವನಂತೆ ಇರುವ ಚತುರ್ಥಪಾದಪಾದ ಪ್ರಣವದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ವಾಸುದೇವನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲವುಗಳ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯಾರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯ ?

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣೋರೈದಾ ಭಗವತೋ ಲೋಕಾನ್ ವೇದಾಂಶ್ಚ ಚೇತನಾನ್ |
 ವಿರಿಂಚಜನ್ಮನೈಖಿಲಾನ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣಂತಿ ಕೃತ್ಸ್ನಶಃ |
 ಗಾಯತ್ರೀಪದವಿಜ್ಞಾನಫಲಮಾತ್ರಂ ತದಾ ಭವೇತ್ |
 ಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಂ ಯತ್ ತುರೀಯಂ ಭಗವತ್ಪದಮ್ |
 ಸರ್ವಗಂ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಂ ನ ತತ್ ಕೇನಚಿದಾಪ್ಯತೇ |
 ಗಾಯತ್ರೀತ್ರಿಪದಜ್ಞೇಯಮ್ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿಕಂ ತ್ರಯಮ್ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಮುಕ್ತಃ ಸನ್ ವಾಸುದೇವಂ ನ ಕಶ್ಚನ |
 ಲೋಕಸ್ಥನುನಿರುದ್ಧಂ ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಂ ವೇದಗಂ ತಥಾ |
 ಸಂಕರ್ಷಣಂ ನಾಯುಸಂಸ್ಥಂ ವ್ಯಾಪ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವಿಮುಕ್ತಿಗಃ |
 ಗಾಯತ್ರೀಜ್ಞಾನಸಾನುರ್ಭಾಷತ್ ಪ್ರಣವಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿತಃ |
 ವಾಸುದೇವಂ ಚ ಸಂಪಶ್ಯೇನ್ನ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಕಥಂಚನ |
 ಅನಂತತ್ವಾತ್ ವಾಸುದೇವಃ ಕಥಂ ವ್ಯಾಪ್ನೋ ಭವೇತ್ ಪ್ರಭುಃ |
 ವರ್ಣತ್ರಯಾತ್ಮಪ್ರಕೃತಿಮತೀತಃ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲೇ |
 ಗುಣತ್ರಯಾತ್ಮಿಕಾಂ ಬಾಹ್ಯೇ ಯತೋಽತಃ ಸ ಪರೋರಜಾಃ |
 ಯತೋ ನ ವ್ಯಾಪ್ಯತೇ ಸೋಽಸೌ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಪಿ ಕಥಂಚನ |
 ಅತಃ ಪ್ರತಿಗ್ರಹೋ ನಾಸ್ಯ ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ವಿದ್ಯತೇ |
 ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರದ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ವರು ತಮ್ಮ ವಿರಿಂಚಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಭೂಮಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯೌ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನೂ, ಎಲ್ಲ ಚೇತನಗಳನ್ನೂ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಪಡೆದಾಗ ಅದು ಗಾಯತ್ರೀಯ ಒಂದೊಂದು ಪಾದದ ಜ್ಞಾನ ದಿಂದ ಲಭಿಸಬೇಕಾದ ಫಲದ ಒಂದು ಅಂಶ ಮಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪಾದ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನ ವಾಸುದೇವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿ

ಸಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣರನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮುಕ್ತರಾದನಂತರ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಯಾರೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ ಚತುರ್ಮುಖನು ತನ್ನ ಗಾಯತ್ರೀಜ್ಞಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭೂಮಿ ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನೂ ಪ್ರಾಣಾದಿ ವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಸಂಕರ್ಷಣನನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮೂವರಿಗೂ ಪರಿಮಿತಿ ಉಂಟು. ಆದರೆ ಪ್ರಣವಜ್ಞಾನದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ವಾಸುದೇವನ ದರ್ಶನ ಮಾತ್ರ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಅವನನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಸುದೇವನು ಅನಂತ. ಅನಂತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ ಅವನನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವನು ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣ ಕನೀನಿಕಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಪರ್ಣಗಳ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು ಪರಿಮಿತನೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲದ ಹೊರಗೆ ಸತ್ತ ರಜಸ್ ತಪೋಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು ಅನಂತದೇಶವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಪರೋರಜಸ್. ಅಂತಹ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಅವರಿಂದ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ವಾಸುದೇವನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಂದ ಏನೂ ಪಡೆಯಲಾರ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಾನದೇತಾವತ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ ಇತಿ ತಸ್ಯೈವ ಸಾಮಸ್ತೈನ ಗ್ರಹಣಾರ್ಥಮ್ | 'ಏತಾನದೇವ ಮನು ಹಸ್ತೇ ವಿದ್ಯತೇ' ಇತಿವತ್ | ನ ಹ್ಯನ್ಯದೇತಾವತ್ ಪ್ರತಿಗ್ರಾಹ್ಯಮಸ್ತಿ |

ಅನುನಾದ—'ತಾವತ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್' ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ಅಷ್ಟೇ ಪರಿಮಾಣದ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಪ್ರಸ್ತುತವೋ ಅದನ್ನೇ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. 'ನನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದಾರ್ಥ ಇಷ್ಟೇ ಇದೆ' ಎಂದಾಗ ಇಷ್ಟೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣದ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಎಂದೂ ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯಾವತೀಯಂ ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾ ತಾವತ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್' ಮತ್ತು 'ಯಾದಿದಂ ಪ್ರಾಣಿ ತಾವತ್ ಪ್ರತಿ

ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವೇದಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೇ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವೇದ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಏನನ್ನೋ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅದಲ್ಲದೆ ಸಕಲವೇದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥಾನಮ್ | ಗಾಯತ್ರೀ ಅಸಿ | ಏಕಪದೀ, ದ್ವಿಪದೀ, ತ್ರಿಪದೀ, ಚತುಷ್ಪದೀ | ಅಪದ್ ಅಸಿ | ನ ಹಿ ಪದ್ಯಸೇ | ನಮಸ್ತೇ ತುರೀಯಾಯ ದರ್ಶತಾಯ ಪದಾಯ ಪರೋರಜಸೇ | 'ಅಸೌ ಅದೋ ನೌ ಪ್ರಾಪದಿ'ತಿ ಯಂ ದ್ವಿಷ್ಯಾತ್ 'ಅಸಾವಸ್ಮೈ ಕಾನೋ ನೌ ಸಮೃದ್ಧೀ'ತಿ ನಾ, ನ ಹೈನಾಸ್ಮೈ ಸ ಕಾನು ಋದ್ಧ್ಯತೇ | ಯಸ್ಮಾ ಏನಮುಪತಿಷ್ಠತೇ ಅಹಮದಃ ಪ್ರಾಪನಿತಿ ವಾ |

ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಮಾಡಬೇಕು— 'ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ! ನೀನು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಒಂದು ಪಾದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವಿ. ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವಿ. ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವಿ. ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಾರಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೀನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪರೋರಜನೂ ದರ್ಶನೂ ಆದ ಚತುರ್ಥ ಪಾದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವರೂಪನಾದ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ'. ಹೀಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು 'ಈ ಶತ್ರುವು ಈ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದದಿರಲಿ' ಎಂದು ಅಥವಾ 'ಈ ಅಭೀಷ್ಟವು ಈ ಶತ್ರುವಿಗೆ ದೊರಕದಿರಲಿ' ಎಂದು ಯಾರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು, ಈ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ನಾನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಯಾವ ಅಭೀಷ್ಟಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಾಸಕನು ಉಪಾಸನೆ ನಡೆಸುವನೋ ಆ ಅಭೀಷ್ಟ ಅವನಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದೊರಕುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರತ್ವಾದ್ ಗಾಯತ್ರಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಸೈಕಪದೀತಿ ಚ |
ಪ್ರಣವೇನ ಸಹೈತಾಸ್ತು ಗಾಯತ್ರೈಶ್ಚತುರಸ್ತದಾ |
ಅಕಾರಾದ್ಯತಿಶಾಂತಾಂತಃ ಪ್ರಣವೋಽಷ್ಟಾಕ್ಷರೋ ಯತಃ |
ಸಾದಃ ಪ್ರಣವಸಂಯುಕ್ತೋ ಗಾಯತ್ರೀ ಸಾ ಪೃಥಗ್ ಯದಾ |
ದ್ವಿಪದೀತಿ ತದಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ತ್ರಿಪದೀ ಸ್ವಪದ್ಯೆಸ್ತಿಭಿಃ |

ಚತುಷ್ಪದೀ ಸಪ್ರಣವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽನ್ಯೈರ್ನ ಗಮ್ಯತೇ |

ಅಪದೀ ಚ ತತಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಗಾಯತ್ರೈನಮುಪಸ್ಥಿತಾ |

ಅನುವಾದ—ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಏಕಪದೀತ್ವ ವಿಪಕ್ಷ ಇದ್ದಾಗ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದವನ್ನೂ ಪ್ರಣವವನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಗಾಯತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಣವದಲ್ಲಿ ಅ ಉ ಮ ನಾದ ಬಿಂದು ಘೋಷ ಶಾಂತ ಅತಿಶಾಂತ ಎಂದು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಣವವೇ ಒಂದು ಗಾಯತ್ರಿ ಮತ್ತು ಮೂರು ಪಾದಗಳೇ ಮೂರು ಗಾಯತ್ರಿಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿ ಏಕ ಪಾದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಎಂಟು ಪಾದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಣವವೇ ಒಂದು ಪಾದ. ಇಡೀ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಒಂದು ಪಾದ. ಓಗೆ ಪರಿಗಣಿಸಿದಾಗ ಪ್ರಣವಯುಕ್ತ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನೂ ದ್ವಿಪದಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಶ್ರೀಹರಿ ಮೂರುಪಾದಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಣವವನ್ನೂ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪಾದ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದರೆ ಗಾಯತ್ರಿ ತ್ರಿಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಣವವೂ ಒಂದುಪಾದ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದಾಗ ಗಾಯತ್ರಿ ಚತುಷ್ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಈ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾರರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪದೀ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇಂದಾ ಗಾಯತ್ರಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿ ಅಪದ್ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಾನೂಪ್ರಾಪ್ತಿಮಪೂರ್ತಿಂ ನಾ ಶತ್ರುನೇ ಸಾ ಕರಿಷ್ಯತಿ |

ಅಸಾನದೋ ಮೈವ ಪ್ರಾಪನ್ನಾಸ್ತೈ ಕಾನುಃ ಸಮೃದ್ಧೈತಾನುಃ |
ಉಪಸ್ಥಿತಾ ಚೇದಿತ್ಥಂ ಸಾ ಯದ್ಯದೋಽಹಂ ಸಮಾಪ್ನುಯಾನ್ |
ಇತಿ ಸಾ ಕಾನುಪೂರ್ತಿಂ ಚ ಸ್ಪಷ್ಟ ಸಮ್ಯಕ್ ಕರಿಷ್ಯತಿ |
ಸಮ್ಯಕ್ ಬ್ರಹ್ಮಪದಾನಾಸ್ತಿಂ ತದ್ಯೋಗ್ಯಾಂ ಮುಕ್ತಿನೇವ ಚ |
ಬ್ರಹ್ಮಣೋಪಾಸಿತೋ ದದ್ಯಾದ್ ಗಾಯತ್ರಾ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಅಲೇಪಂ ಸರ್ವಸಾಪೇಭ್ಯೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾತ್ |
ತದ್ಯೋಗ್ಯಾಂ ಮುಕ್ತಿನುಷ್ಠೇಷಾಂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯಮುಪಾಸಿತಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಇವನ ಅಪೇಕ್ಷೆ ನೆರವೇರದಿರಲಿ’, ‘ಇವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಸಮೃದ್ಧವಾಗದಿರಲಿ’ ಎಂದು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಉಪಾಸಕನ ಶತ್ರುವಿನ ಅಪೇಕ್ಷೆ ನೆರವೇರದಂತೆ ಅಥವಾ ಇಷ್ಟವಸ್ತುಗಳು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗದಂತೆ

ಅವಳು ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. 'ನಾನು ನನ್ನ ಅಪೇಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ' ಎಂದು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅವಳು ಉಪಾಸಕನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹರಿಯು ಅವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಪದವಿಯನ್ನೂ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇತರರು ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದಿಂದ ಹರಿಯು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಅವರಿಗೆ ಯಾವ ಪಾಪಗಳ ಲೇಪವೂ ಆಗದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರತಿಗ್ರಹದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪಾಪದ ಲೇಪವಾಗದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏತದ್ಧ ವೈ ತಜ್ಞನಕೋ ವೈದೇಹೋ ಬುಡಿಲನಾಶ್ವತರಾಶ್ವಿ-
ಮುನಾಚ | ಯನ್ನು ಹೋ ತದ್ ಗಾಯತ್ರೀವಿದಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಥ ಕಥಂ
ಹಸ್ತೀಭೂತೋ ವಹಸೀತಿ | ಮುಖಂ ಹ್ಯಸ್ಯಾಃ ಸನ್ಮಾಣ್ಣಿ ವಿದಾಂಚ-
ಕಾರ ಇತಿ ಹೋನಾಚ | ತಸ್ಯಾ ಅಗ್ನಿರೇವ ಮುಖಮ್ | ಯದಿ ಹ ನಾ
ಅಪಿ ಬಹ್ವಿವಾಗ್ನಾನಭ್ಯಾದಧತಿ ಸರ್ವನೋನ್ಯತತ್ ಸಂದಹತಿ | ಏವಂ
ಹೈವ ಏವಂವಿದ್ ಯದ್ಯಪಿ ಬಹ್ವಿವ ಸಾಪಂ ಕುರುತೇ, ಸರ್ವನೋನ
ತತ್ ಸಂಸ್ಸಾಯ ಶುದ್ಧಃ ಪೂತೋಽಜರೋಽಮೃತಃ ಸಂಭವತಿ |

ಇತಿ ಏಕೋನನಿಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ವಿದೇಹರಾಜ ಜನಕನು ಅಶ್ವತರಾಶ್ವಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಬುಡಿಲನನ್ನು ಹೀಗೆ ಕೇಳಿದನು “ಬುಡಿಲ! ‘ನಾನು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ’ ಎಂದು ನೀನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವಿ. ಇದು ಅಶ್ವರೈಕರ. ನೀನು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ಮೂರ್ಖನಾಗಿ ಏಕೆ ಪ್ರತಿಗ್ರಹದ ದೋಷವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವಿ?” ಬುಡಿಲನು ಹೇಳಿದನು ‘ರಾಜನೆ, ನಾನು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದ್ರೂಪ ಯಾವುದೆಂದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ’. ಅಗ್ನಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ಪರಶುರಾಮನೇ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಇಂಧನವನ್ನು ಹಾಕಿದರೂ ಅಗ್ನಿ ಅಪ್ಪೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸುಡುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಬಹು ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಆ ಎಲ್ಲ ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡು ದೋಷವಿಲ್ಲದವನೂ, ಪವಿತ್ರನೂ ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನೂ ಮುಕ್ತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಕ್ತವ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ಗಾಯತ್ರಾ ಮುಖಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಅಗ್ನಿಮಂಡಲಗೋ ನಿತ್ಯಮಗ್ನಿನಾಮಾಗ್ರಜೇತ್ತತಃ |
 ಗಾಯತ್ರಾಸ್ತು ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಜ್ಞಾತೇ ಮುಖಗತೇ ಹರೌ |
 ಸಫಲಂ ಭವೇದನ್ಯಥಾ ತು ನ ಸನ್ಯುಕ್ತಃ ಫಲದಂ ಭವೇತ್ |
 ಗಾಯತ್ರೀಮುಖಗೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಜ್ಞೇಯಃ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ತತಃ |
 ಸಂಹರ್ತಾ ಸರ್ವದೋಷಾಣಾಮಗ್ನಿಸ್ತಃ ಸರ್ವದಾಹಕಃ |
 ನಿತ್ಯಾನಂದೋಽಗ್ನಿವರ್ಣಶ್ಚ ರಾಮಃ ಪರಶುಭೃತ್ ಸದಾ |
 ಇತಿ ಗಾಯತ್ರೀಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಜ್ಞಾನವು ಸಫಲವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಜ್ಞಾನವು ಪೂರ್ಣಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯಲೇಬೇಕು. ಎಲ್ಲ ಇಂಧನವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿ ದಹಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಿತ್ಯಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಪರಶುಧಾರಿ ರಾಮನು ಎಲ್ಲ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಗಾಯತ್ರೀಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಭಗವದನುಗ್ರಹ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಹಿರಣ್ಮಯೇನ ಸಾತ್ರೇಣ ಸತ್ಯಸ್ಯಾಪಿಹಿತಂ ಮುಖಮ್ |
 ತತ್ ತ್ವಂ ಪೂಷನ್ ಅಸಾವ್ಯಣು ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಯ ದೃಷ್ಟಯೇ ||

ಒಂಗಾರದಂತೆ ಹೊಳೆಯುವ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಸದ್ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವು ಮರೆಯಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆ! ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವ ಭಕ್ತನಾದ ನನಗೆ ನಿನ್ನ ದರ್ಶನವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಆಪರಣವನ್ನು ದೂರ ಸರಿಸು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೂರ್ಯಮಂಡಲನಾಮ್ನಾ ತು ಸಾತ್ರೇಣ ಸ್ವಮುಖಂ ಹರಿಃ |
 ಪಿಥಾಯೈವ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಪತ್ಯತ್ಯಮಿತವಿಕ್ರಮಃ |
 ಉದಕಂ ಪೀಯತೇನೇನ ತಮಸಸ್ತ್ರಾಯತೇ ಜಗತ್ |
 ಯತೋಽತಃ ಸಾತ್ರಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಮ್ |

ಪೂಷಾ ಪೂರ್ಣತ್ವತೋ ನಿಷ್ಕುದ್ಯಷ್ಟಯೇ ನಿಷ್ಕುಧರ್ಮಿಣಃ |
ಸ್ವನುಖಂ ಪ್ರಕಾಶಯೇದೇಕಂ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ |

ಅನುನಾದ—ಅಮಿತಪರಾಕ್ರಮನಾದ ಹರಿಯು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಇಡೀ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವು ನೀರನ್ನು 'ಪಾ' ಪಾನಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ತ್ರ' ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪಾತ್ರ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣು ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಪೂಷನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಿಷ್ಣು ತನ್ನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವ ಭಕ್ತನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಲು ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯರಿಗೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್-ಪೂಷನೇಕರ್ಷೇ ಯಮು ಸೂರ್ಯ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ವ್ಯೂಹ ರಶ್ಮೀನ್ |
ಸಮೂಹ ತೇಜೋ ಯತ್ತೇ ರೂಪಂ ಕಲ್ಯಾಣತಮಂ ತತ್ತೇ ಪಶ್ಯಾಮಿ |

ಪೂಷನೇ, ಅಸದೃಶಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಿಯೇ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನೇ, ಭಕ್ತರನ್ನು ತನ್ನವರೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದವನೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನೇ, ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಏಸ್ಟರಿಸು. ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವೆಂಬ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸು. ಈ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನನ್ನ ನಿರತತಯಮಂಗಳಕರವಾದ ರೂಪವನ್ನು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನೋಡುತ್ತೇನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾನೋ ಯತ್ ತಾದೃಶೋ ಜ್ಞಾತಾ ತಸ್ಮಾದೇಕಋಷಿಹರಿಃ |
ಯನೋ ನಿಯಮನಾತ್ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸೂರ್ಯ ಉರೀಕೃತೇರಯಮ್ |
ಜ್ಞೇಯಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರೇವ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಸ್ತತಃ ಸ್ತುತಃ |

ಅನುನಾದ—ಹರಿ ಏಕರ್ಷಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನಂಥ ಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನು ಯಮ ಎಂದೂ ಭಕ್ತರನ್ನು ತನ್ನವರೆಂದು ಆಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಎಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಾತ್ರ ಇವನನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋಃಸಾವಸೌ ಪುರುಷಃ ಸೋಽಹಮಸ್ಮಿ |

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ಣಪುರುಷನಾದ ಹರಿಯು ಅಹೇಯನಾದ್ದರಿಂದ

'ಅಹಮ್' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೂ, ಪ್ರಾಣರೂಪನೂ, ಅವಶ್ಯ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸ್ಮಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣೇ ಸ್ಥಿತೋ ಯಃ ಪುರುಷಃ ಸೋಽಸೌ ಅಹನುತಿ ಸ್ತುತಃ |
ಅಹೇಯತ್ವಾದ್ ಅಸುತ್ವಾಚ್ಚ ಮೇಯತ್ವಾಚ್ಚಾ ಸ್ಥಿನಾಮುಕಃ |

ಅನುನಾದ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಅಪನು ಅಹೇಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅಹಮ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಪ್ರಾಣರೂಪನೂ ಅವಶ್ಯ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸ್ಮಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಯುರನಿಲಮನ್ಯತಮಥೇದಂ ಭಸ್ಮಾಂತಂ ಶರೀರಮ್ |

ನಮ್ಮ ಶರೀರ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮರಣ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ವಾಯುದೇವರಿಗೇ ಮರಣವಿಲ್ಲ. ಅವರು ಅಮೃತರು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ವಿಷ್ಣು ಅಮೃತ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅದೋಷತ್ವಾದ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ನಾಯುಸ್ತನ್ನಿಲಯೋ ಯತಃ |
ಅನಿಲಂ ತತ ಏವಾಸಾವನ್ಯತಂ ಚೇತಿ ಕೀರ್ತ್ಯತೇ |
ತದಾಶ್ರಯೋಽಸಿ ಹ್ಯನ್ಯತಃ ಕಿಮು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸ್ವಯಂ ಹರಿಃ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣು ದೋಷರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ 'ಅ' ಎಂದು ಹೆಸರು ವಾಯುದೇವರು ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವರು ಅನಿಲ ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಮರಣ ರಹಿತರು ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರೇ ಹೀಗೆ ಮರಣರಹಿತರಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ವಯಂ ಹರಿ ಮರಣ ರಹಿತ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕೆ ?

ಉಪನಿಷತ್—ಓಂ ಕ್ರತೋ ಸ್ಮರ ಕೃತಂ ಸ್ಮರ ಕ್ರತೋ ಸ್ಮರ ಕೃತಂ ಸ್ಮರ |

ಗುಣಪೂರ್ಣನೇ ! ಜ್ಞಾನರೂಪನೇ ! ದಯವಿಟ್ಟು ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ನನ್ನ ಧ್ಯಾನ ಮೊದಲಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ದಯವಿಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಜ್ಞಾನರೂಪನೇ ! ನನ್ನನ್ನು ದಯವಿಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸು ನನ್ನ ಧ್ಯಾನ ಮೊದಲಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ದಯವಿಟ್ಟು ಗಮನಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

ವಿನರಣೆ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಮರ ಪದಕ್ಕೆ ನೆನೆಸಿಕೋ ಅಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಲಾಭ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ನನಗೂ ಸಿಗುವಂತೆ ಮಾಡು' ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ನನ್ನನ್ನು ಮರೆಯಬೇಡ' 'ನನ್ನನ್ನು ನೆನೆಸಿಕೋ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕ್ರತುಶ್ಚ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾತ್ ಸ ಏವ ಹಿ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಅನುನಾದ—ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ರತು ಎನಿಸಿದವನೂ ಆ ಜನಾರ್ದನನೇ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್

ವಿಶ್ವಾನಿ ದೇವ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಯುಯೋಧ್ಯಸ್ತಜ್ಞ ಹುರಾಣಮೇನೋ

ಭೂಯಿಷ್ಠಾಂ ತೇ ನಮುಉಕ್ತಿಂ ವಿಧೇಮು ||

ಅಸ್ವತಂತ್ರ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾದ ಶ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣವಿಷ್ಣುನಾದ ಹರಿಯೇ! ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ಮುಕ್ತಿಗಾಗಿ ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗು. ನಮ್ಮನ್ನು ಅಲ್ಪರನ್ನಾಗಿಸುವ ಪಾಪಗಳನ್ನು ದಯವಿಟ್ಟು ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರೀಕರಿಸು. ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೋಗ್ನಿರಂಗಪ್ರಣೇತೃತ್ವಾದ್ ವಿಶ್ವಜ್ಞಾನ ವಿದಾಂ ವರಃ | ಇತಿ ಚ | ಜುಹುರಾಣಮ್ ಅಲ್ಪಂ ಕುರ್ವತ್ | 'ನ ನಾ ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ' ಇತಿವತ್ ಸರ್ವತ್ರಾಪ್ಯಹಂಶಬ್ದೋಽಹೇಯನಾಚ್ಛೇವ |

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮದ್ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ ಭಾಷ್ಯೇ ಪಂಚಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಸರ್ವಜ್ಞಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಆ ಹರಿ 'ಆಗ' ಅಂದರೆ ಅಸ್ವತಂತ್ರ ಜಗತ್ತಿಗೆ 'ನಿ' ಪ್ರೇರಕನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಜುಹುರಾಣಮ್ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಪರನ್ನಾಗಿಸುವ ಎಂದರ್ಥ. 'ನ ನಾ ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಎಚ್ಚಕಡೆಯೂ ಅಹಂ ಎಂಬುದು ಅಹೇಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣೆ—'ನ ನಾ ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಹಂ

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದೇಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಜಿನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಏಳನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ 'ತನ್ಯೋಪನಿವಹಮ್' ಎಂಬ ಪಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ 'ಯೋಽಸಾವಸೌ ಪರುಷಃ ಸೋಽಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂಬ ಪಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಹಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದೇಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದು ಅನುಚಿತವಲ್ಲ.

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ
ಶ್ರೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು

ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ

ಉಪನಿಷತ್—ಓಂ | ಯೋ ಹ ನೈ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಚ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಚ ನೇದ ಜ್ಯೇಷ್ಠಶ್ಚ
ಶ್ರೇಷ್ಠಶ್ಚ ಸ್ವಾನಾಂ ಭವತಿ | ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ಜ್ಯೇಷ್ಠಶ್ಚ ಶ್ರೇಷ್ಠಶ್ಚ |
ಜ್ಯೇಷ್ಠಶ್ಚ ಶ್ರೇಷ್ಠಶ್ಚ ಸ್ವಾನಾಂ ಭವತ್ಯಪಿ ಚ ಯೇಷಾಂ ಬುಭೂಷತಿ ಯ
ಏವಂ ನೇದ |

ಯಾರು ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಗುಣದಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನಾದವನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಸಮಾನಿಕರಿಗಿಂತ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಗುಣದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯವಾಯುವೇ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಸಮಾನಿಕರಿಗಿಂತ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗುಣದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾರ ನಡುವೆ ಉತ್ತಮನೆನಿಸಲು ಬಯಸುವನೋ ಅವರ ನಡುವೆ ಅವನು ಉತ್ತಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತು—ಯೋ ಹ ನೈ ವಸಿಷ್ಠಾಂ ನೇದ ವಸಿಷ್ಠಃ ಸ್ವಾನಾಂ ಭವತಿ |
ನಾಗ್ ನೈ ವಸಿಷ್ಠಾ | ವಸಿಷ್ಠಃ ಸ್ವಾನಾಂ ಭವತ್ಯಪಿ ಚ ಯೇಷಾಂ
ಬುಭೂಷತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಯೋ ಹ ನೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ನೇದ ಪ್ರತಿ
ತಿಷ್ಠತಿ ಸಮೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ದುರ್ಗೇ | ಚಕ್ಷುರ್ನೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಚಕ್ಷುಷಾ
ಹಿ ಸಮೇ ಚ ದುರ್ಗೇ ಚ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ | ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ಸಮೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ
ದುರ್ಗೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಯಾರು ವಾಸಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ತನ್ನ

ಸಮಾನಿಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಹ್ನಿಯೇ ವಾಸಿಸುವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಯಾರು ವಾಸಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಸಮಾನಿಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದವನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಬಯಸಿದರೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ದುರ್ಗಮವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿರಲು ಬಯಸಿದರೆ ಆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದರೆ ಸೂರ್ಯನೇ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೇ ಇಹ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಮತಲವಾದ ಪ್ರದೇಶ ದಲ್ಲಿಯೂ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ಥಿತಿ ಕಾರಣನೆಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಇಹದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿಗುವಂಥ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯರಿಗೆ ದುರ್ಗಮವಾದ ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ದಲ್ಲಿರಲು ಬಯಸಿದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ಹ ನೈ ಸಂಪದಂ ನೇದ ಸಂ ಹಾಸ್ಮೈ ಪದ್ಯತೇ ಯಂ ಕಾಮಂ ಕಾಮಯತೇ | ಶ್ರೋತ್ರಂ ನೈ ಸಂಸತ್ | ಶ್ರೋತ್ರೇ ಹೀಮೇ ಸರ್ವೇ ನೇದಾ ಅಭಿ ಸಂಪನ್ನಾಃ | ಸಂ ಹಾಸ್ಮೈ ಪದ್ಯತೇ ಯಂ ಕಾಮಂ ಕಾಮಯತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಯೋ ಹ ನಾ ಆಯತನಂ ನೇದಾಃ—ಯತನಂ ಸ್ನಾನಾಂ ಭವತ್ಯಾಯತನಂ ಜನಾನಾಂ | ನುನೋ ನಾ ಆಯತನಂ | ಆಯತನಂ ಸ್ನಾನಾಂ ಭವತಿ ಆಯತನಂ ಜನಾನಾಂ ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಯೋ ಹ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ನೇದ ಪ್ರಜಾಯತೇ ಹ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ | ರೇತೋ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಪ್ರಜಾಯತೇ ಹ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಯಾರು ಸರ್ವವೇದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬಯಸಿದರೂ ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಸರ್ವವೇದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಯಾರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸರ್ವವೇದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಕಾರಣನೆಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬಯಸಿದುದೆಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸ್ವಜಾತಿಯವರಿಗೂ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಜನರಿಗೂ ಆಶ್ರಯ

ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಶೇಷ ರುದ್ರ ಗರುಡರೇ ಆಶ್ರಯರು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಯಾರು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಜಾತಿಯವರಿಗೂ ಮತ್ತು ಭಿನ್ನ ಜಾತಿಯವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗುತ್ತಾನೆ ಯಾರು ಸಂತಾನದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಸಂತತಿಗಳಿಂದಲೂ ಪಶುಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ರೇತೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ವರುಣನೇ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದಲೂ ಪಶುಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತೇ ಹೇಮೇ ಪ್ರಾಣಾ ಅಹಂಶ್ರೇಯಸೇ ವಿವದಮಾನಾ ಬ್ರಹ್ಮಜಗ್ತುಃ | ತದ್ಗೋಚುಃ 'ಕೋ ನೋ ವಸಿಷ್' ಇತಿ | ತದ್ಗೋನಾಚ 'ಯಸ್ಮಿನ್ ವ ಉತ್ಕ್ರಾಂತ ಇದಂ ಶರೀರಂ ಸಾಪೀಯೋ ಮನ್ಯತೇ ಸ ನೋ ವಸಿಷ್' ಇತಿ |

ಪ್ರಾಣ ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು 'ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂದು ಸ್ವರ್ಧ ಮಾಡುತ್ತಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋದರು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ವಾಸ ಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಎಂದು ಕೇಳಿದರು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಳಿದನು, 'ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟ ತಕ್ಷಣ ಅದನ್ನು ಶವದಂತೆ ಜನರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು' ಎಂದು.

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಗ್ಗೋಚ್ಚಕ್ರಾಮ | ಸಾ ಸಂವತ್ಸರಂ ವ್ರೋಷ್ಯಾಂತೋನಾಚ 'ಕಥಮತಕತ ಮದ್ಯತೇ ಜೀವಿತುಮಿ'ತಿ | ತೇ ಹೋಚುಃ 'ಯಥಾಸಕಲಾ ಅವದಂತೋ ನಾಚಾ ಪ್ರಾಣಂತಃ ಪ್ರಾಣೇನ ಪಶ್ಯಂತ-ಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಶೃಣಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಮನಸಾ ಪ್ರಜಾಯ-ಮಾನಾ ರೇತಸಾ ಏನಮಜೀವಿಸ್ತೇ'ತಿ | ಪ್ರವಿವೇಶ ಹ ವಾಕ್ |

ಮೊದಲಿಗೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿದೇವನು ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೊರಟನು. ಅವನು ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಒಂದು 'ದೇವತೆಗಳೇ! ನಾನಿಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ಬದುಕಿರುವಿರಿ?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆ ದೇವತೆಗಳು 'ಹೇಗೆ ಮೂಕರಾದವರು ಬಾಯಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಉಸಿರಾಡುತ್ತಾ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾ, ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾ, ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ

ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬೇರೆಯೇ ಇದ್ದೇವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅನಂತರ ವಾಗಭಿಮಾನಿ ದೇವನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

**ಉಪನಿಷತ್—ಚಕ್ಷುರ್ಹೋಚ್ಚಕ್ರಾಮ | ತತ್ ಸಂವತ್ಸರಂ ಸ್ರೋಷ್ಯಾಃ-
ಗತ್ಯೋನಾಚ 'ಕಥಮಶಕತ ಮದ್ಯತೇ ಜೀವಿತುಮಿ'ತಿ | ತೇ ಹೋಚುಃ
'ಯಥಾಸಂಧಾ ಅಪಶ್ಯಂತಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಸ್ರಾಣಂತಃ ಸ್ರಾಣೇನ ವದಂತೋ
ನಾಚಾ ಶೃಣಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಮನಸಾ ಪ್ರಜಾಯ-
ಮಾನಾ ರೇತಸ್ಯೈವನುಜೀವಿಷ್ಯೇ'ತಿ | ಪ್ರವಿನೇಶ ಹ ಚಕ್ಷುಃ |**

ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದನು. ಅವನು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಕಾಲ ಪ್ರವಾಸಮಾಡಿ ಪುನಃ ಬಂದು ದೇವತೆಗಳೇ! ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನೀವು ಹೇಗೆ ಬದುಕಿದಿರಿ? ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳು 'ಹೇಗೆ ಕುರುಡರು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಉಸಿರಾಡುತ್ತಾ, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ, ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾ, ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬದುಕಿಯೇ ಇದ್ದೇವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅನಂತರ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

**ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ರೋತ್ರಂ ಹೋಚ್ಚಕ್ರಾಮ | ತತ್ ಸಂವತ್ಸರಂ ಸ್ರೋಷ್ಯಾಃ-
ಗತ್ಯೋನಾಚ 'ಕಥಮಶಕತ ಮದ್ಯತೇ ಜೀವಿತುಮಿ'ತಿ | ತೇ ಹೋಚುಃ
'ಯಥಾ ಬಧಿರಾ ಅಶೃಣಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಸ್ರಾಣಂತಃ ಸ್ರಾಣೇನ
ವದಂತೋ ನಾಚಾ ಪಶ್ಯಂತಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಮನಸಾ ಪ್ರಜಾ-
ಯಮಾನಾ ರೇತಸ್ಯೈವನುಜೀವಿಷ್ಯೇ'ತಿ | ಪ್ರವಿನೇಶ ಹ ಶ್ರೋತ್ರಮ್ |**

ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಬಂದನು. ಅವನು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲ ಪ್ರವಾಸಮಾಡಿ ಪುನಃ ಬಂದು ದೇವತೆಗಳೇ! ನಾನಿಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ಬದುಕಿದಿರಿ? ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳು 'ಹೇಗೆ ಕಿವುಡರು ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಉಸಿರಾಡುತ್ತಾ, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾ, ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬದುಕಿಯೇ ಇದ್ದೇವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅನಂತರ ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಮನೋ ಹೋಚ್ಚಕ್ರಾನ್ಮ | ತತ್ ಸಂವತ್ಸರಂ ಪ್ರೋಷ್ಯಾಃ-
ಗತ್ಯೋನಾಚ 'ಕಥಮಶಕತ ಮದೃತೇ ಜೀವಿತುಮಿ'ತಿ | ತೇ ಹೋಚುಃ
'ಯಥಾ ಮುಗ್ಧಾ ಅವಿದ್ವಾಂಸೋ ಮನಸಾ ಸ್ರಾಣಂತಃ ಪ್ರಾಣೇನ
ವದಂತೋ ನಾಚಾ ಪಶ್ಯಂತಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಶೃಣ್ವಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಪ್ರಜಾ-
ಯಮಾನಾ ರೇತಸೈವಮುಜೀವಿಷ್ಠೇ'ತಿ | ಪ್ರವಿನೇಶ ಹ ಣುನಃ |

ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟನು.
ಅವನು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಕಾಲ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಪುನಃ ಬಂದು, 'ದೇವತೆಗಳೇ!
ನಾನಿಲ್ಲಿಂದ ಹೇಗೆ ಬದುಕಿದಿರಿ?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳು 'ಹೇಗೆ
ಮನುಷ್ಯರು ಆರು ತಿಂಗಳ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯದೇ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣ
ದಿಂದ ಉಸಿರಾಡುತ್ತಾ, ವಾಗ್ದಿಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾ
ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾ ಇದ್ದು ಮುಂದೆ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು
ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬದುಕಿಯೇ ಇದ್ದೇವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅನಂತರ
ಮನೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ರೇತೋ ಹೋಚ್ಚಕ್ರಾನ್ಮ | ತತ್ ಸಂವತ್ಸರಂ ಪ್ರೋಷ್ಯಾಃ-
ಗತ್ಯೋನಾಚ 'ಕಥಮಶಕತ ಮದೃತೇ ಜೀವಿತುಮಿ'ತಿ | ತೇ ಹೋಚುಃ
'ಯಥಾ ಕ್ಲಿಬಾ ಅಪ್ರಜಾಯಮಾನಾ ರೇತಸಾ ಸ್ರಾಣಂತಃ ಪ್ರಾಣೇನ
ವದಂತೋ ನಾಚಾ ಪಶ್ಯಂತಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಶೃಣ್ವಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ
ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಮನಸೈವಮುಜೀವಿಷ್ಠೇ'ತಿ | ಪ್ರವಿನೇಶ ಹ ರೇತಃ |

ಅನಂತರ ರೇತೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಬಂದನು.
ಅವನು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಕಾಲ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಪುನಃ ಬಂದು, 'ದೇವತೆಗಳೇ!
ನಾನಿಲ್ಲಿಂದ ಹೇಗೆ ಬದುಕಿದಿರಿ?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳು 'ನಪುಂಸಕರಂತೆ
ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇದ್ದರೂ, ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಉಸಿ
ರಾಡುತ್ತಾ, ವಾಗ್ದಿಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾ, ಕಿವಿ
ಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಬದುಕಿಯೇ ಇದ್ದೇವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ
ದರು. ಅನಂತರ ರೇತೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶ
ಮಾಡಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಪ್ರಾಣ ಉತ್ಕ್ರಮಿಷ್ಯನ್ ಯಥಾ ಮಹಾಸುಹಯಃ
ಸೈಂಧವಃ ಪಟ್ಟೀಶಶಂಕೂನ್ ಸಂವೃಹೇದ್ ಏವಂ ಹೈವೇಮಾನ್
ಪ್ರಾಣಾನ್ ಸಂಬಬರ್ಹ | ತೇ ಹೋಚುಃ 'ಮಾ ಭಗವ ಉತ್ಕ್ರಮೀಃ |

ನ ನೈ ಶಶ್ಯಾನುಸ್ತದ್ವತೇ ಜೀವಿತುಮಿತಿ | 'ತಸ್ಯೋ ಮೇ ಬಲಿಂ
ಕುರುತೇ'ತಿ | 'ತಥೇ'ತಿ |

ಹೀಗೆ ವಾಗಾದಿದೇವತೆಗಳ ಆ ಶಕ್ತಿಯು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಮೇಲೆ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೊರಟು, ಹೇಗೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಮತ್ತೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಿಂಧುದೇಶದ ಕುದುರೆಯು ತನ್ನನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಗ್ಗದ ಗೂಟವನ್ನು ಕಿತ್ತುಹಾಕುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೇಹದಿಂದ ಕಿತ್ತು ಸೆಳೆದನು ಅವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಒಡೆದು ನಿಲ್ಲಲೂ ಸಮರ್ಥರಾಗಲಿಲ್ಲ. 'ಪೂಜ್ಯನೇ! ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಬೇಡ. ನೀನಿಲ್ಲದೆ ನಾವು ಜೀವಿಸಿರಲಾರೆವು' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು 'ದೇವತೆಗಳೇ! ಹಾಗಾದರೆ ಅತಿ ಒಲಿಷ್ಠನೆಂದು ನನಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ದೇವತೆಗಳು 'ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ' ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಹ ವಾಗುನಾಚ 'ಯದ್ ವಾ ಅಹಂ ನಸಿಷ್ಯಾಸ್ಮಿ ತ್ವಂ ತದ್ ನಸಿಷ್ಯಾಸೀತಿ' | ಯದ್ ವಾ ಅಹಂ ಪ್ರತಿಷ್ಯಾಸ್ಮಿ ತ್ವಂ ತತ್ ಪ್ರತಿಷ್ಯಾಸೀತಿ ಚಕ್ಷುಃ | ಯದ್ ವಾ ಅಹಂ ಸಂಪದಸ್ಮಿ ತ್ವಂ ತತ್ ಸಂಪದಸೀತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಯದ್ ವಾ ಅಹಮಾಯತನಮಸ್ಮಿ ತ್ವಂ ತದಾಯತನಮಸೀತಿ ಮನಃ | ಯದ್ ವಾ ಅಹಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರಸ್ಮಿ ತ್ವಂ ತತ್ ಪ್ರಜಾಪತಿಸೀತಿ ರೇತಃ | 'ತಸ್ಯೋ ಮೇ ಕಿಮನ್ನಂ ಕಿಂ ವಾಸಃ' ಇತಿ | 'ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಆ ಶ್ವಭೃ ಆ ಕೃಮಿಭೃ ಆ ಕೀಟಪತಂಗೇಭ್ಯಸ್ತತ್ ತೇನನ್ನಂ | ಅಪೋ ವಾಸಃ' ಇತಿ | ನ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಅನನ್ನಂ ಜಗ್ಧಂ ಭವತಿ ನಾನನ್ನಂ ಪರಿಗೃಹೀತಂ ಯ ಏವಮೇತದನಸ್ಯಾನ್ನಂ ವೇದ | ತದ್ ವಿದ್ವಾಂಸಃ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾ ಅಶಿಷ್ಯಂತ ಅಚಾನಂತಿ | ಅಶಿತ್ವಾಽಚಾನಂತಿ | ಏತಮೇವ ತದನನುನಗ್ಧಂ ಕುರ್ವಂತೋ ಮನ್ಯಂತೇ | ತಸ್ಮಾದೇವಂ ವಿದ್ವಾನಶಿಷ್ಯನ್ವಾಽಚಾನೇದಶಿತ್ವಾಽಚಾನೇತ್ |

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆಸಾಧಾರಣ ಶಕ್ತಿಗಳು ಪ್ರಾಣನ ಅಧೀನವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು. ವಾಗಭಿಮಾನಿಯು 'ನಾನು ವಾಸಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದರೂ ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವು ನಿನ್ನ ಅಧೀನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯು, 'ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ಥಿತಿ ಹೇತುತ್ವವು ನಿನ್ನ ಅಧೀನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯು 'ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ

ಸರ್ವವೇದಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಾರಣತ್ವವು ನಿನ್ನ ಅಧೀನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಮನೋಭಿಮಾನಿಯು 'ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಆಶ್ರಯತ್ವವು ನಿನ್ನ ಅಧೀನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ರೇತೋಭಿಮಾನಿಯು 'ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಸಂತಾಪೋತ್ಪತ್ತಿಶಕ್ತಿಯು ನಿನ್ನ ಅಧೀನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಆ ಪ್ರಾಣನು, 'ದೇವತೆಗಳೇ! ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನನಗೆ ಯಾವುದು ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಯಾವುದು ವಸ್ತು?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು 'ನಾಯಿ ಕ್ರಿಮಿಕೀಟ ಪರ್ಮಂತರವಾಗಿ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯಾವ ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತವೆಯೋ ಅದು ಅವುಗಳೊಳಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿದುವ ನಿನಗೆ ಅನ್ನ, ಯಾವ ನೀರನ್ನೂ ಕುಡಿಯುತ್ತವೆಯೋ ಅದು ಅವುಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ನಿನಗೆ ವಸ್ತು' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಯಾರು, ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತಿನ್ನುವ ಅನ್ನವು ಅವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನ್ನವೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಸಮರ್ಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಎಂದಾದರೂ ಆಯೋಗ್ಯ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಂಡರೂ ಅಭಕ್ಷ್ಯ ಭಕ್ಷಣದೋಷ ಬರಲಾರದು. ಅಗ್ರಾಹ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ದಾನಪಡೆದರೂ ದೋಷಬರಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಪುರುಷರು ಉಟಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಪೋರಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಉಟವಾದ ನಂತರವೂ ಅಪೋರಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಪೋರಸಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ವಸ್ತು ಉಡಿಸಿದಂತೆ ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಹಿಂದಿನಿಂದ ಒಂದ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಉಟ ಮಾಡುವ ಮೊದಲೂ ಅಪೋರಸ ಮಾಡಬೇಕು. ಉಟವಾದ ನಂತರವೂ ಅಪೋರಸ ಮಾಡಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಹಂಶ್ರೇಯೋ ವಿನಾದಂ ತು ಯೇನ ಕೃತ್ವಾಽಪಿಲಾಃ ಸುರಾಃ |
 ಅಸಮರ್ಥಾಃ ಸ್ವರಕ್ಷಾಯಾಂ ಸ ನಾಯುಃ ಸುರನಾಯಕಃ |
 ವಿನದಂತೋಽಪಿಲಾ ದೇವಾ ಯಯುರ್ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಭುಮ್ |
 ಅಹಂ ಶ್ರೇಯಾನಹಂ ಶ್ರೇಯಾನಿತಿ ನಾಯುಪುರಃಸರಾಃ |
 ಉಕ್ತಂ ಭಗವತಾ ತೇನ ಯೇನ ತ್ಯಕ್ತೋಽಪಿಲಾ ಅಪಿ |
 ಸ್ಥಾತುಂ ನ ಶಕ್ತಾಃ ಸ ಶ್ರೇಯಾನಿತ್ಯುಕ್ತಾಃ ಪುನರಾಗತಾಃ |
 ಉತ್ಕ್ರಾಂತಾಶ್ಚ ಪುನಃ ಸರ್ವೇ ತದ್ವಿಜ್ಞಸ್ತೈಃ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |

ಅನುನಾದ—ವಾಯುವಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು 'ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಿಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮನ್ನೇ ತಾವು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾಯಕ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ವಾಯು ಮೊದಲಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಹೀಗೆ ಸ್ಪರ್ಧೆ ಮಾಡಿ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನ ಬಳಿ ಹೋದರು. ಆಗ ಭಗವಂತನು

ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋದರೆ ಉಳಿದವರೆಲ್ಲರೂ ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಕ್ಕೂ ಅಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೋ ಅವರು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅನಂತರ ಎಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಒಂದರು. ಶ್ರೇಷ್ಠ ಯಾರೆಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಆ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೊರಟರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸುಪರ್ಣಶೇಷರುದ್ರೇಂದ್ರಸೂರ್ಯಾದಿಷು ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |
 ಉತ್ಕ್ರಾಂತೇಷು ಬ್ರಹ್ಮದೇಹಾತ್ ಶರೀರಂ ನ ಪಸಾತ ಹ |
 ಋತ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಮೇಕಂ ತು ತದನ್ಯೇ ನಿವಸಂತಿ ಚ |
 ಪ್ರಾಣ ಉಚ್ಚಕ್ರಮಿಷತಿ ಸ್ಥಾತುಂ ನಾಶಕ್ಯುನ್ವಂ ಪರೇ |
 ಪ್ರಾಣಂ ವಿನಾ ನ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ತಂ ವಿನಾ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಚ |
 ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಪಾತ್ರಯಾತ್ ಶಕ್ತೌ ಸ್ಥಾತುಮನ್ಯೇ ಕುತಸ್ತತಃ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಣೋ ವರೋ ದೇವೇಷ್ವಿತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮೇನಿರೇ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಪವಮಾನೇ |

ಅನುವಾದ—ಗರುಡ ಶೇಷ ರುದ್ರ ಇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯ ಹೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಹೊರಟಾಗ ಆ ಶರೀರವು ಬೀಳಲಿಲ್ಲ. ಹೊರಗೆ ಹೊರಟ ದೇವತೆಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಹೊರಡಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರಲೂ ಅಸಮರ್ಥರಾದರು. ಪ್ರಾಣ ಬ್ರಹ್ಮರು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬ್ರಹ್ಮನೂ, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಾಣನೂ ಇರಲು ಅಸಮರ್ಥರು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇರಲು ಅಸಮರ್ಥರು ಎಂದು ಸುತರಾಂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿದವರು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪವಮಾನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಉಪದೇಶ :

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ವೇತಕೇತುರ್ಹನಾ ಅರುಣೇಯಃ ಪಂಚಾಲಾನಾಂ ಪರಿಷದಮಾಜಗಾಮ | ಸ ಅಜಗಾಮ ಜೈಬಲಿಂ ಪ್ರವಾಹಣಂ ಪರಿಚಾರಯಮಾಣಂ | ತಮುದೀಕ್ಷ್ಯಾಭ್ಯುನಾದ 'ಕುನಾರ ೩' ಇತಿ | ಸ 'ಭೋ' ಇತಿ ಪ್ರತಿಶುಶ್ರಾವ | 'ಅನುಶಿಷ್ಯೋ ನ್ವಸಿ ಪಿತ್ರೇ'ತಿ | 'ಓಮಿ'ತಿ ಹೋನಾಚ |

ಅರುಣಾ ಎನ್ನುವವಳ ಮಗನಾದ ಶ್ವೇತಕೇತುವು ತನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲು ಪಾಂಡಾಲದೇಶದ ರಾಜಸಭೆಗೆ ಬಂದನು. ತನ್ನ ಭೃತ್ಯರಿಂದ ಪರಿಚರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಜಿಬಲಸ ಮಗನಾದ ಪ್ರವಾಹಣ ರಾಜನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ರಾಜನು ಶ್ವೇತಕೇತುವನ್ನು ನೋಡಿ 'ಕುಮಾರ!' ಎಂದು ಕರೆದನು. ಶ್ವೇತಕೇತುವು 'ಓ' ಎಂದನು. 'ನೀನು ನಿನ್ನ ತಂದೆಯಿಂದ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವೆಯಷ್ಟೆ?' ಎಂದು ಪ್ರವಾಹಣನು ಕೇಳಿದನು. 'ಹೌದು' ಎಂದನು ಶ್ವೇತಕೇತು.

ಉಪನಿಷತ್—'ನೇತ್ಥ ಯಥೇನಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಯತ್ನೋ ವಿಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತಾಃ' ಇತಿ | 'ನೇ'ತಿ ಹೋನಾಚ | 'ನೇತ್ಥೋ ಯಥೇನುಂ ಲೋಕಂ ಪುನರಾಪದ್ಯಂತಾಃ' ಇತಿ | ನೇತಿ ಹೋನಾಚ | 'ನೇತ್ಥೋ ಯಥಾಸೌ ಲೋಕ ಏನಂ ಬಹುಭಿಃ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರಯದ್ವಿರ್ನ ಸಂಪೂರ್ಯತಾಃ' ಇತಿ | ನೇತಿ ಹೋನಾಚ | 'ನೇತ್ಥೋ ಯತಿಥ್ಯಾಮಾಹುತ್ಯಾಂ ಹುತಾ-ಯಾಮಾಪಃ ಪುರುಷನಾಚೋ ಭೂತ್ವಾ ಸಮುತ್ಥಾಯ ವದಂತೀಃ' ಇತಿ | ನೇತಿ ಹೋನಾಚ | 'ನೇತ್ಥೋ ದೇವಯಾನಸ್ಯ ನಾ ಪಥಃ ಪ್ರತಿ ಪದಂ ಪಿತೃಯಾಣಸ್ಯ ನಾ ಯತ್ ಕೃತ್ವಾ ದೇವಯಾನಂ ನಾ ಪಂಥಾನಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತೇ ಪಿತೃಯಾಣಂ ನಾಽಪಿ ಹಿ | ನಃ ಋಷೇರ್ನಚಃ ಶ್ರುತಂ | ದ್ವೇ ಸೃತೀ ಅಶ್ರಣವಂ ಪಿತೃಣಾಮಹಂ ದೇವಾನಾನುತ ಮೌರ್ತ್ಯಾನಾಂ | ತಾಭ್ಯಾಮಿದಂ ನಿಶ್ಚಮೇಜತ್ ಸಮೇತಿ ಯದಂತರಾ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚೇ'ತಿ | 'ನಾಹಮತ ಏಕಂ ಚ ನ ನೇದೇ'ತಿ ಹೋನಾಚ |

ಈ ಉಪಾಸಕರು ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಅಥವಾ ಜೆಂದ್ರ ಲೋಕವನ್ನು ಯಾವ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯಾ ಎಂದು ರಾಜನು ಕೇಳಿದನು. ಕುಮಾರನು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಉತ್ತರಕೊಟ್ಟನು. ಜೆಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದವರು ಪುನಃ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಯಾವ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯಾ ಎಂದು ರಾಜನು ಕೇಳಿದನು. ಕುಮಾರನು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟನು. ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಬಹುಮಂದಿ ಉಪಾಸಕರು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪರಲೋಕವು ಹೇಗೆ ನಿರವಕಾಶವಾಗಿ ತುಂಬಿ ಹೋಗುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯಾ ಎಂದು ರಾಜನು ಕೇಳಿದನು. ಕುಮಾರನು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟನು. ಎಷ್ಟನೆಯ ಆಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಜಲಾದಿ ಪಂಚಮದಾಭೂತಯುಕ್ತನಾದ

ಜೀವನು ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆದು ಪುರುಷನೆನಿಸಿ ಜನಿಸಿ ವಾಗಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯಾ ಎಂದು ರಾಜನು ಕೇಳಿದನು. ಕುಮಾರನು ಇಲ್ಲ ಎಂದನು. 'ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಜೀವನು ದೇವಯಾನ ರೂಪವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಜೀವನು ಪಿತೃಯಾಣ ರೂಪವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ದೇವಯಾನ ಪಿತೃಯಾಣ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸಾಧನವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯಾ?' ಎಂದು ರಾಜನು ಕೇಳಿದನು. ಮರ್ತ್ಯರಿಗೆ ತಂದೆ ಯಂತಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗೂ ತಾಯಿಯಂತಿರುವ ಭೂಲೋಕಗಳ ನಡುವೆ ಪಿತೃಯಾಣ ಮತ್ತು ದೇವಯಾನ ಎನ್ನುವ ಎರಡೇ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ ಎಂದು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. 'ವೇದೋಕ್ತ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಕರ್ಮಾದಿ ಸಾಧನ ಪೂರ್ತಿ ಹೊಂದಿದ ಜೀವರು ಈ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ' ಎನ್ನುವ ಋಷಿಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ನಾವು ಕೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಿರುವುದು ನಿಜ ಎಂದು ರಾಜನು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಶ್ವೇತಕೇತುವು ನಿನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೂ ಸಹ ನಾನು ಉತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಭೈನಂ ವಸತ್ಯೋಪಮಂತ್ರಯಾಂಚಕ್ರೇ | ಅನಾದೃತ್ಯ ವಸತಿಂ ಕುಮಾರಃ ಪ್ರದುದ್ರಾವ | ಸ ಆಜಗಮು ಪಿತರಂ | ತಂ ಹೋನಾ-ಚೇತಿ ನಾನ ಕಿಲ ನೋ ಭನಾನ್ ಪುರಾಸುಶಿಷ್ಯಾನವೋಚ ಇತಿ | ಕಥಂ ಸಮೇಧ ಇತಿ | ಪಂಚ ಮಾ ಪ್ರಶ್ನಾನ್ ರಾಜನ್ಯಬಂಧುರ-ಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್ | ತತೋ ನೈಕಂಚನ ನೇದೇತಿ | ಕತಮೇ ತ ಇತಿ | ಇಮು ಇತಿ ಹ ಪ್ರತೀಕಾನ್ಯುದಾಜಹಾರ |

ತಾನು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಶ್ವೇತಕೇತುವು ಉತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರಿಂದ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ನನ್ನ ಬಳಿ ಇರು ಎಂದು ಪ್ರವಾಹಣನು ಶ್ವೇತಕೇತುವನ್ನು ಅಹ್ವಾನಿಸಿದನು. ಕುಮಾರನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಮಾಡು, ಅರ್ಘ್ಯ ಪಾದ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು, ಎಂದನು ರಾಜ. ಅದನ್ನು ಕುಮಾರನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ತಂದೆಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಹೀಗೆ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿ ಉಪದೇಶಿಸದೆ 'ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಲ್ಲವೇ? ಎಂದು ತಂದೆಯನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದನು. ಜಾಣನೆ! ನಾನು ಉಪದೇಶಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವೆ? ಎಂದು ತಂದೆ ಕೇಳಿದನು. 'ನನಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಾಜನಾದ ಪ್ರವಾಹಣನು ಐದು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೂ ಉತ್ತರವು ನನಗೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅವು ಯಾವ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಎಂದು ತಂದೆಯು ಕೇಳಿದನು. ಕುಮಾರನು ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಇವು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋವಾಚ 'ತಥಾ ನಸ್ತದ್ವಂ ತಾತ ಜಾನೀಥಾ ಯಥಾ
ಯದಹಂ ಕಿಂಚನ ವೇದ ಸರ್ವಮಹಂ ತತ್ ತುಭ್ಯಮವೋಚಂ |
ಪ್ರೈಹಿ ತು | ತತ್ರ ಪ್ರತಿತ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ವತ್ಸಾನ್' ಇತಿ | 'ಭವಾ-
ನೇನ ಗಚ್ಛತಿ'ತಿ |

ತಂದೆಯು, 'ಮಗು ನಾನು ವಿನಸ್ತು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆಯೋ ಅದಲ್ಲವನ್ನೂ ನಿನಗೆ
ಹೇಳಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿ. ರಾಜನು ಕೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ನಾನು ತಿಳಿದೇ ಇಲ್ಲ.
ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬಾ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ರಾಜನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ವಾಸವನ್ನು
ಮಾಡೋಣ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಕುಮಾರನು ಪೂಜ್ಯನಾದ ನೀನೇ ಹೋಗು
ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಆಜಗಾಮ ಗೌತಮೋ ಯತ್ರ ಪ್ರವಾಹಣಸ್ಯ ಜೈಬಲೇರಾಸಿ |
ಸ ತಸ್ಮಾ ಆಸನಮಾಹ್ಯತ್ಯೋದಕಮಾಹಾರಯಾಂಚಕಾರ | ಅಥ ಹಾಸ್ಮಾ
ಅರ್ಘ್ಯಂ ಚಕಾರ | ತಂ ಹೋವಾಚ 'ವರಂ ಭಗವತೇ ಗೌತಮಾಯ
ದದ್ಮಿ' ಇತಿ | ಸ ಹೋವಾಚ 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತೋ ಮ ಏವ ವರಃ ಯಾಂ
ತು ಕುಮಾರಸ್ಯಾಂತೇ ವಾಚನುಭಾಷಥಾಸ್ತಾಂ ಮೇ ಬ್ರೂಹೀ'ತಿ |

ಆ ಗೌತಮನು ಪ್ರವಾಹಣ ಜೈಬಲಿಯ ಮನೆಗೆ ಬಂದನು. ಪ್ರವಾಹಣನು
ಅವನಿಗೆ ಆಸನವನ್ನು ನೀಡಿ, ಬೃತ್ಯರಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ತರಿಸಿದನು. ಅರ್ಘ್ಯಾದಿ
ಸತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಪೂಜ್ಯ ಗೌತಮರಿಗೆ ಅವರ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವೆ
ನೆಂದನು. 'ನೀನು ಸಲ್ಲಿಸುವೆನೆಂದಿರುವ ನನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟ ಯಾವುದೆಂದರೆ, ನೀನು
ಕುಮಾರನ ಮುಂದೆ ಕೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನನಗೆ ಹೇಳಬೇಕು' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋವಾಚ | 'ದೈವೇಷು ನೈ ಗೌತಮ ತದ್ ವರೇಷು |
ಮಾನುಷಾಣಾಂ ಬ್ರೂಹೀ'ತಿ | ಸ ಹೋವಾಚ 'ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಹಾಸ್ಮಿ
ಹಿರಣ್ಯಸ್ಯೋಪಾತ್ತಂ ಗೋಅಶ್ವಾನಾಂ ದಾಸೀನಾಂ ಪ್ರನಾರಾಣಾಂ
ಪರಿಧಾನಸ್ಯ | ಮಾ ನೋ ಭವಾನ್ ಬಹೋರನಂತಸ್ಯಾಪರ್ಯಂತಸ್ಯಾ-
ಭ್ಯವದಾನೋ ಭೂದಿ'ತಿ | ಸ ನೈ 'ಗೌತಮ ತೀರ್ಥೇನೇಚ್ಛಾಸಾ' ಇತಿ |
'ಉಪೈಮ್ಯಹಂ ಭವಂತಮಿ'ತಿ | ವಾಚಾ ಹ ಸ್ತೈವ ಪೂರ್ವ ಉಪ-
ಯಂತಿ | ಸ ಹೋಪಾಯನಕೀರ್ತ್ಯಾ ಉವಾಸ |

ಆಗ ರಾಜನು ಗೌತಮರೇ! ನೀವು ಕೇಳಿದ ವಿಷಯವು ಅತಿ ರಹಸ್ಯವಾದ ದೇವ
ಯೋಗ್ಯವರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುವಂಥದ್ದು. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಗಜ ಅಶ್ವ

ಹಿರಣ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೀರೋ ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ, ಎಂದನು. ಗೌತಮನು ಹೇಳಿದನು, ಗಜ ಹಿರಣ್ಯ ಗೋವು ಅಶ್ವ ದಾಸಿಯರು ದಾಸರು, ಉಡುವ ಮತ್ತು ಹೊದೆಯುವ ವಸ್ತ್ರಗಳು ಇವೆಲ್ಲ ನಮ್ಮ ಬಳಿ ಇವೆ ಎಂಬುದು ನಿನಗೆ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಮಗೆ ನೀನು ಅನಂತಫಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ, ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರಿಯಬಲ್ಲ ವಿಪುಲವಾದ ದೈವವಿತ್ತವನ್ನೇ ಕೊಡು, ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಡ, ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ನಾಶರಹಿತನಾದ ಅಪರಿಮಿತವ್ಯಾಪ್ತಿ ಉಳ್ಳ ಭಗವಂತನ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕೊಡು, ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಡ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ರಾಜನು, ಗೌತಮರೇ! ನೀವು ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಬಯಸಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಗೌತಮನು ನಾನು ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ನಿನ್ನ ಬಳಿ ಇರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ಬಳಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಬಯಸಿದರೆ ವಿನಯಪೂರ್ವಕವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದಲೇ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೊರತು ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲ. ಗೌತಮನೂ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಪ್ರವಾಹಣನ ಬಳಿ ವಿನಯಪೂರ್ವಕ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡೇ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ವಾಸ ಮಾಡಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ | ತಥಾ ನಸ್ತ್ವಂ ಗೌತಮ ಮಾಪರಾಧಾಃ | ತವ ಚ ಪಿತಾಮಹಾಃ | ಯಥೇಯಂ ವಿದ್ಯೇತಃಪೂರ್ವಂ ನ ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಉನಾಸ| ತಾಂ ತ್ವಹಂ ತುಭ್ಯಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ| ಕೋ ಹಿ ತ್ವೇನಂ ಬ್ರುವಂತನುರ್ದತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾತುಮಿತಿ |

ಪ್ರವಾಹಣರಾಜನು ಹೇಳಿದನು, ನಿನ್ನ ಪುತ್ರನ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ನನ್ನನ್ನು ಮನ್ನಿಸು. ನಿನ್ನ ಪಿತೃ ಪಿತಾಮಹರೂ, ನನ್ನ ಪಿತೃ ಪಿತಾಮಹರ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನೀನು ಕೇಳ ಬಯಸಿದ ಈ ವಿದ್ಯೆಯು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಯಾವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅಂಥ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕೂಡ ನಾನು ನಿನಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. 'ಶಿಷ್ಯನಾಗುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಿನಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡುವವನನ್ನು ಯಾರು ತಾನೆ ನಿರಾಕರಿಸಬಲ್ಲ?

ಪಂಚಾಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವಹೋಮ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಸೌ ನೈ ಲೋಕೋಽಗ್ನಿಗೌತಮ| ತಸ್ಯಾದಿತ್ಯ ಏನ ಸಮಿತ್ | ರಶ್ಮಯೋ ಧೂಮಃ | ಅಹರರ್ಚಿಃ | ದಿಶೋಽಂಗಾರಾಃ | ಅನಾಂತರ-ದಿಶೋ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ| ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾಃ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಜುಹ್ವತಿ| ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯೈ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ ಸಂಭವತಿ |

ಗೌತಮ! ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತನೂ ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ ದ್ಯುಲೋಕಾಂತರ್ಗತ ನಾರಾಯಣನೇ ಜೀವರೂಪ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಅಗ್ನಿ. ಅವನು ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸಂಹರಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮಿತ್ತು ಮುಂತಾದ ರೂಪದ ಪಂಚವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನೇ ಪುನಃ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪಂಚವಿಧವಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನೇ ಸಮಿತ್ತು. ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥನಾದ ನಾರಾಯಣ ನಾರಾಯಣನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಸಮಿತ್ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಧೂಮ. ತಾನು ಸುಖ ರೂಪನಾಗಿದ್ದು ಜೀವರಿಗೆ ಸುಖನೀಡುವುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ರಶ್ಮಿಸ್ಥನಾದ ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವನೇ ಶಕ್ತುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಧೂಮನಾಮಕ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಹಸ್ಸೇ ಆರ್ಚಿ ಅಂದರೆ ಜ್ವಾಲೆ. ಯಾರಿಗಿಂತಲೂ ನಿಕ್ರಷ್ಟನಾಗ ದಿರುವುದರಿಂದ ಅಹಃ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಅಹರ್ಗತನಾಗಿರುವ ನಾರಾಯಣ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣ ಆರ್ಚಿಃ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದಿಕ್ಪುಗಳೇ ಅಂಗಾರಗಳು ಅಂದರೆ ಕೆಂಡಗಳು. ಮುಖ್ಯತತ್ತ್ವೋಪದೇಶ ವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ದಿಕ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ನಾರಾಯಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ತನ್ನ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತಾನು ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂಗಾರ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವಾಂತರ ದಿಕ್ಪುಗಳೇ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗ ಅಂದರೆ ಕಿಡಿಗಳು. ಅವಾಂತರತತ್ತ್ವಗಳ ಉಪದೇಶ ಕೊಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವಾಂತರ ದಿಕ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅವಾಂತರ ದಿಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧನು ಒಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ನಾರಾಯಣ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚ ರೂಪಗಳಿಂದಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಹಿಂದೆ ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಜೀವ ನನ್ನು ಜಲಾದಿ ಪಂಚಭೂತ ಸಹಿತವಾಗಿ ಹೋಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಜೀವನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷಯವಾದ ಮೇಲೆ ಚಂದ್ರಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪರ್ಜನ್ಯೋ ನಾ ಅಗ್ನಿರ್ಗೌತಮ | ತಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರ ಏವ ಸಮಿತ್ | ಅಭಾಣಿ ಧೂಮಃ | ವಿದ್ಯುದರ್ಚಿಃ | ಅಶನಿರಂಗಾರಾಃ | ಹ್ರಾದುನಯೋ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾಃ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಜುಹ್ವತಿ | ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯೈ ನೃಪ್ತಿಃ ಸಂಭವತಿ |

ಗೌತಮನೇ! ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿ ಸುಪ್ತನಾದ ಪರ್ವತನನ್ನೂ

ನಾದ ಮೇಘಮಂಡಲಗತನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಜೀವನನ್ನು ಹೋಮಿಸುವ ಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತರನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕನಾದ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವನಾರಾಯಣನು ಸಮಿತ್ತು. ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ ಧರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಅಬ್ರಹ್ಮನಾಮಕನಾದ ಅಬ್ರಹ್ಮನಾದ ವಾಸುದೇವ ವಾಸುದೇವನು ಧೂಮ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿದ್ಯುದ್ಗತನಾದ ವಾಸುದೇವ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಅರ್ಚಿ. ಸರ್ವವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ ಕಾರಣ ಅಶನಿನಾಮಕನಾಗಿ ಸಿಡಿಲಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಅಂಗಾರಗಳು. ಗರ್ಜನೆ ಮಾಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹ್ರಾದುನಿನಾಮಕನಾಗಿ ಗುಡುಗಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವಾನಿರುದ್ಧನು ಕಿಡಿಗಳು. ಹೀಗೆ ವಾಸುದೇವನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಐದು ರೀತಿಯಾಗಿ ಮೇಘಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ವಾಸುದೇವರೂಪ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿದ್ದ ಜೀವನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಹೋಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜೀವನು ಮೇಘಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಾಸುದೇವನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದು ಅನಂತರ ವೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಂ ನೈ ಲೋಕೋಽಗ್ನಿರ್ಗೌತಮ | ತಸ್ಯ ಪೃಥಿವ್ಯೇವ ಸಮಿತ್ | ಅಗ್ನಿಧೂಮಃ | ರಾತ್ರೀರ್ಚಿಃ | ಚಂದ್ರಮಾ ಅಂಗಾರಾಃ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾ ನೃಷ್ಪಿಂ ಜುರ್ದತಿ | ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯಾ ಅನ್ನಂ ಸಂಭವತಿ |

ಗೌತಮನೇ! ಪೃಥಿವೀಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನೇ ಅಗ್ನಿ. ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಧಿತ ಅಂದರೆ ಕೀರ್ತಿಪಂತನಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾದ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥ ಸಂಕರ್ಷಣನಾರಾಯಣನು ಸಮಿತ್ತು. ಸಂಹಾರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಸ್ಥನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣ ವಾಸುದೇವನು ಧೂಮ. ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರೀನಾಮಕನಾದ ರಾತ್ರಿಸ್ಥ ಸಂಕರ್ಷಣ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಅರ್ಚಿ. ಆಹ್ಲಾದವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ಚಂದ್ರಾಂತರ್ಗತ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಅಂಗಾರಗಳು. ಇವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರನಾಮಕನಾದ ನಕ್ಷತ್ರಗತ ಸಂಕರ್ಷಣಾನಿರುದ್ಧನು ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಗಳು. ಹೀಗೆ ಸಂಕರ್ಷಣನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ಪೃಥಿವೀಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಜೀವನನ್ನು ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದ ಮೇಲೆ, ಜೀವನು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದು ಒಡಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ ತಿನ್ನುವ ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪುರುಷೋ ವಾ ಅಗ್ನಿಗೌತಮ | ತಸ್ಯ ವ್ಯಾತ್ರನೇವ ಸಮಿತ್ |
 ಪ್ರಾಣೋ ಧೂಮಃ | ನಾಗರ್ಚಿಃ | ಚಕ್ಷುರಂಗಾರಾಃ | ಶ್ರೋತ್ರಂ
 ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾ ಅನ್ನಂ ಜಹ್ವತಿ | ತಸ್ಯಾ
 ಆಹುತೈ ರೇತಃ ಸಂಭವತಿ |

ಗೌತಮ! ಜಗತ್ತನ್ನು ತುಂಬುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನಾಮಕನಾದ ಪುರುಷಗತ
 ನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ ಅಗ್ನಿ. ಅವನಿಗೆ ವ್ಯಾತ್ರನಾಮಕನಾಗಿ ಬಾಯಿತೆರೆಯುವುದರಲ್ಲಿ
 ಇರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ನಾರಾಯಣನು ಸಮಿತ್ತು. ಜಗತ್ತನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಿಂದ
 ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಪ್ರಾಣಾಂತಸ್ಥನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ವಾಸುದೇವನು ಧೂಮ.
 ಮಾತನಾಡುವುದರಿಂದ ಪಾಙ್ನಾಮಕನಾದ ಪಾಕ್ಸ್ವಿತನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ
 ಸಂಕರ್ಷಣನು ಅರ್ಚಿ. ನೋಡುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕನಾದ ಚಕ್ಷುರ್ಗತನಾದ
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಅಂಗಾರಗಳು. ಕೇಳುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕನಾದ
 ಶ್ರೋತ್ರಗತನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾನಿರುದ್ಧನು ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಗಳು. ಹೀಗೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ
 ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ಪುರುಷಗತನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ
 ನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೀವನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಹೋಮಿಸುತ್ತಾರೆ.
 ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಆ ಜೀವನು ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋಷಾ ವಾ ಅಗ್ನಿಗೌತಮ | ತಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥ ಏವ
 ಸಮಿತ್ | ಲೋಮಾನಿ ಧೂಮಃ | ಯೋನಿರರ್ಚಿಃ | ಯದಂತಃ
 ಕರೋತಿ ತೇಂಗಾರಾಃ | ಅಭಿನಂದಾ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇ-
 ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾ ರೇತೋ ಜುಹ್ವತಿ | ತಸ್ಯಾ ಆಹುತೈ ಪುರುಷಃ
 ಸಂಭವತಿ | ಸ ಜೀವತಿ ಯಾವಜ್ಜೀವತಿ | ಅಥ ಯದಾ ಮ್ರಿಯತೇ
 ಅಥೈನಮಗ್ನಯೇ ಹರಂತಿ | ತಸ್ಯಾಗ್ನಿರೇವಾಗ್ನಿರ್ಭವತಿ | ಸಮಿತ್
 ಸಮಿತ್ | ಧೂಮೋ ಧೂಮಃ | ಅರ್ಚಿರರ್ಚಿಃ | ಅಂಗಾರಾ ಅಂಗಾರಾಃ |
 ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾಃ ಪುರುಷಂ
 ಜುಹ್ವತಿ | ತಸ್ಯಾ ಆಹುತೈ ಪುರುಷೋ ಭಾಸ್ವರವರ್ಣಃ ಸಂಭವತಿ |

ಗೌತಮ! ಎಲ್ಲರಿಂದ ಪ್ರೀತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ಯೋಷಿತನಾಮಕ
 ನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಅಗ್ನಿ. ಸರ್ವಜೀವರಿಗೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
 ಉಪಸ್ಥನಾಮಕನಾದ ಉಪಸ್ಥಸ್ಥಿತನಾದ ಅನಿರುದ್ಧ ನಾರಾಯಣನು ಸಮಿತ್ತು.
 ಪ್ರಪಂಚ ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲೋಮನಾಮಕನಾದ ಲೋಮಸ್ಥನಾದ ಅನಿರುದ್ಧ
 ವಾಸುದೇವನು ಧೂಮ. ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೂ, ದುರ್ಜನರನ್ನು ನರಕಕ್ಕೂ

ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಯೋನಿನಾಮಕನಾದ ಯೋನಿಸ್ಥನಾದ ಅನಿರುದ್ಧ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಅರ್ಚಿ. ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನೊಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಅಂಗಾರಗಳು. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅಭಿನಂದನಾಮಕನಾದ ಅಭಿನಂದಗತನಾದ ಅನಿರುದ್ಧಾನಿರುದ್ಧನು ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಗಳು. ಹೀಗೆ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ರೇಶ್ಮಿನಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನನ್ನು ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಜೀವನು ಪಾಂಚಭೌತಿಕ ಶರೀರ ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಎಷ್ಟುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರಲು ಕರ್ಮವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಒಡುಕುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಕರ್ಮ ತೀರಿದಾಗ ಯಾವಾಗ ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ ಅವನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅಂತ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆರನೇ ಅಹುತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅಗ್ನಿ. ಕಾಷ್ಠಸ್ಥ ಕಾಷ್ಠನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸಮಿತ್ತು. ಧೂಮಸ್ಥ ಧೂಮನಾಮಕನೇ ಧೂಮ. ಅರ್ಚಿಸ್ಥ ಅರ್ಚಿನಾಮಕನೇ ಅರ್ಚಿ. ಅಂಗಾರಸ್ಥ ಅಂಗಾರನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅಂಗಾರಗಳು. ಕಿಡಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗನಾಮಕನೇ ಕಿಡಿಗಳು. ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಮೃತಪುರುಷನನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಪುರುಷನು ನಿಷೇಕಾದಿ ಅಂತ್ಯೇಷ್ಟಿ ಪರಿಯಂತವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತನಾದ ಕಾರಣ ಜ್ಯೋತಿರ್ದ್ರಿಯವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಚಿರಾದಿ ನೋಕ್ಷಮಾರ್ಗ :

ಉಪನಿಷತ್—ತೇ ಯ ಏವನೇತದ್ ವಿದುರ್ಯೇ ಚಾಮೀ ಅರಣ್ಯೇ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಸತ್ಯಮುಪಾಸತೇ ತೇಽರ್ಚಿರಭಿಸಂಭವಂತಿ | ಅರ್ಚಿಷೋಽಹಃ | ಅಹ್ನು ಆಪೂರ್ಯಮಾಣಪಕ್ಷಂ|ಆಪೂರ್ಯಮಾಣಪಕ್ಷಾತ್ ಯಾನ್ ಷಣ್ಮಾಸಾನು-ದರ್ಜ್ ಆದಿತ್ಯ ಏತಿ | ಮಾಸೇಭ್ಯೋ ದೇವಲೋಕಂ | ದೇವಲೋಕಾ-ದಾದಿತ್ಯಂ | ಆದಿತ್ಯಾದ್ ನೈದ್ಯುತಂ | ತಾನ್ ನೈದ್ಯುತಾನ್ ಪುರುಷೋ ಮಾನವ ಏತ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಾನ್ ಗಮಯತಿ | ತೇ ತೇಷು ಬ್ರಹ್ಮ-ಲೋಕೇಷು ಪರಾನ್ ಪರಾವತೋ ವಸಂತಿ | ತೇಷಾಂ ನ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಃ |

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಈ ಪಂಚಾಗ್ನಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾರು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಸದ್ಗುಣ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಈ ದೇಹವನ್ನು ತೊರೆದು ಅರ್ಚಿಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ವಾಯುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಹರ್ನಾಮಕ ದೇವತಾ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದು ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷಾಭಿಮಾವಿದೇವತೆಯ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಯಾವ ಆರು ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ

ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಉತ್ತರಾಯಣಾಭಿಮಾನದೇವನ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಸಂವತ್ಸರ ತಟಿತ್ ವರುಣಲೋಕ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಲೋಕವನ್ನೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಅದಿತ್ಯ ಲೋಕವನ್ನೂ, ಅದಿತ್ಯ ಲೋಕದಿಂದ ಹೊರಟು ಸೋಮ ವೈಶ್ವಾನರ ಇಂದ್ರ ಧ್ರುವ ಲೋಕದ್ವಾರವಾಗಿ ವಿದ್ಯುನ್ನಾಮಕ ಭಾರತೀಲೋಕವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ ಈ ಜೀವರನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಯುವು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಆ ಜೀವರು ಅಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಆಯಸ್ಸಿನ ಸಮಾಪ್ತಿ ಪರ್ಯಂತ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಪ್ರಸಃ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಧೂಮಾದಿನಾರ್ಗ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೇ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತಪಸಾ ಲೋಕಾನ್ ಜಯಂತಿ ತೇ ಧೂಮನುಭಿಸಂಭವಂತಿ ಧೂಮಾದ್ ರಾತ್ರಿಂ | ರಾತ್ರೇರಪಕ್ಷೀಯ-ನಾಣಪಕ್ಷಂ | ಅಪಕ್ಷೀಯನಾಣಪಕ್ಷಾದ್ ಯಾನ್ ಷಣ್ಮಾಸಾನ್ ದಕ್ಷಿಣಾಃಸದಿತ್ಯ ಏತಿ | ಮಾಸೇಭ್ಯಃ ಪಿತ್ಯಲೋಕಂ | ಪಿತ್ಯಲೋಕಾ-ಚ್ಚಂದ್ರಂ | ತೇ ಚಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾನ್ನಂ ಭವಂತಿ | ತಾಂಸ್ತತ್ರ ದೇವಾ ಯಥಾ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಸ್ಯಾಯಸ್ವಾಪಕ್ಷೀಯಸ್ತೇತೈವ-ಮೇನಾಂಸ್ತತ್ರ ಭಕ್ಷಯಂತಿ | ತೇಷಾಂ ಯದಾ ತತ್ ಪರೈವೈತ್ಯಥೇವ-ಮೇವಾಕಾಶಮಭಿನಿಷ್ಪದ್ಯಂತೇ | ಆಕಾಶಾದ್ ವಾಯುಂ | ವಾಯೋ-ರ್ವೃಷ್ಟಿಂ | ವೃಷ್ಟೇಃ ಪೃಥಿವೀಂ | ತೇ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾನ್ನಂ ಭವಂತಿ | ಪುನಃ ಪುರುಷಾನ್ನಾ ಹೂಯಂತೇ | ತತೋ ಯೋಷಾನ್ನಾ | ತತೋ ಜಾಯಂತೇ | ತೇ ಲೋಕಾನ್ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಥಾಯಿನಸ್ತ ಏವಾನು ಪರಿವರ್ತಂತೇ | ಅಥ ಯ ಏತೌ ಪಂಥಾನೌ ನ ನಿದುಸ್ತೇ ಕೀಟಾಃ ಪತಂಗಾಃ ಯದಿದಂ ದಂದಶೂಕಮ್ |

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಮತ್ತು ಯಾರು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮಾದಿ ಯಾಗ, ಸತ್ಯಾತ್ಮರಲ್ಲಿ ದಾನ, ಕೃತ್ಯ-ಚಂದ್ರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಸಕಾಮಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಚಂದ್ರಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಮರಣಾನಂತರ ಧೂಮಾಭಿಮಾನದೇವತೆಯ ಲೋಕವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ರಾತ್ರಿಭಿಮಾನಿ ಲೋಕಕ್ಕೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾಯನಾಭಿಮಾನಿ ಲೋಕಕ್ಕೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಪಿತ್ಯ ಲೋಕಕ್ಕೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಚಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇವಕರಾಗುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದೇಗೆ ಋತ್ವಿಜರು ಯಾರಿಗಾದರೂ 'ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ತೆಂಬು, ಒರಿದು ಮಾಡು' ಎನ್ನುತ್ತಾ ಅದನ್ನು ತರಿಸಿ ಭಕ್ಷಿಸುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಜೀವರನ್ನು 'ನೀನು ಈ ಕರ್ಮದಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳು, ಒರಿವಾಗು' ಎನ್ನುತ್ತಾ ಅಪರಿಂದ ಸೇವೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಜೀವರು ತಮ್ಮ ಅದೃಷ್ಟವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಆಕಾಶವನ್ನು ತಲುಪುತ್ತಾರೆ. ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ವೃಷ್ಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವೃಷ್ಣಿಯಿಂದ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಆಹಾರದೊಳಗೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಪುರುಷಾಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಯೋಷಾಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಸಕಾಮ ಕರ್ಮ ಮಾಡಿ ಪುನರಾವರ್ತಿಯುಳ್ಳ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಪುಣ್ಯ ತೀರಿದಾಗ ಪುನಃ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ದೇವಯಾನ ಪಿತೃಯಾಣ ರೂಪವಾದ ಈ ಮಾರ್ಗದ್ವಯವನ್ನು ಯಾರು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಕ್ರಿಮಿ ಕೀಟಗಳು, ಪತಂಗಗಳು ಮತ್ತು ಸರ್ಪಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ.

ಎರಡನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ಪಂಚಾಂಗಿಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ಯುಸರ್ವಸೃಷ್ಟಧರಾಪುಂಸ್ತ್ರೀಸಂಸ್ಥಿತಂ ಪಂಚರೂಪಿಣಮ್ |
 ನಾರಾಯಣಂ ವಾಸುದೇವಂ ತಥಾ ಸಂಕರ್ಷಣಂ ಪ್ರಭುಮ್ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಂ ಚಾನಿರುದ್ಧಂ ಚ ಕ್ರಮಾದ್ ಧ್ಯಾಯಂಸ್ತು ಸರ್ವದಾ |
 ಪಂಚಾಂಗಿನಿನ್ನಾನು ಭವೇತ್ ಸ ಯಾತಿ ಪರಮಂ ಪದಮ್ |
 ನಾಸ್ಯ ಸಂಸರ್ಗದೋಷೋಽಪಿ ಕದಾಚನ ಭವಿಸ್ಯತಿ |
 ಇತಿ ತ್ರೈವಿದ್ಯೇ |

ದ್ಯುಲೋಕ, ಮೇಘಮಂಡಲ, ಪೃಥಿವೀ, ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಾರಾಯಣ, ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪಿಯಾಗಿರುವ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪಿಯಾಗಿರುವ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಸರ್ವದಾ ಧ್ಯಾನಿಸುವವನು ಪಂಚಾಂಗಿ ವಿದ್ಯಾವೇತ್ತನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಪಿಗಳ ಸಂಸರ್ಗದೋಷವು ಅವನಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತ್ರೈವಿದ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಮಹತ್ತ್ವಮ್ | ಅನೇನೋಪನಿಷದುಕ್ತ ವಿಧಾನೇನ

ಜಾತಃ ಪುತ್ರಃ ಪ್ರಾಯಃ ಸ್ವರ್ಗಾಪವರ್ಗಯೋಗ್ಯೋ ಭವತೀತಿ
ಪ್ರಜಾತಿ ಕರ್ಮವಚನಮ್ |

ಯಥೋಪನಿಷದಂ ಜಾತೋ ಯೋಗ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಗಾಪವರ್ಗಯೋಃ |
ಭವೇದ್ ಯದಿ ಮನಃ ಪಿತ್ರೋರ್ವಿಷ್ಣೋರ್ನಾನ್ಯತ್ರ ಗಚ್ಛತಿ |
ನ ಕುರ್ಯಾದ್ ಯದಿ ಕರ್ಮಿತನ್ಮನಃ ಪಿತ್ರೋಸ್ತು ನಿಷ್ಣುಗಮ್ |
ದೃಷ್ಟಸಾಮರ್ಥ್ಯಹೀನಶ್ಚ ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯಃ ಸ್ಥಿರಂ ಯದಿ |
ದೃಷ್ಟಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾಂಶ್ಚ ಸ್ಯಾದಾಜ್ಞಾಭ್ಯೈಃ ಕಾರಣೈಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
ವಿಶೇಷಕಾರಣಾಭಾವೇ ಯಥೋಕ್ತಂ ನಾನ್ಯಥಾ ಭವೇತ್ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಮುಂದೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಸ ಯಃ ಕಾಮಯತೇ ಮಹತ್
ಪ್ರಾಪ್ನೋಯಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಹತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಐಹಿಕ ಮತ್ತು ಅಮುಷ್ಮಿಕವೆಂದು
ಎರಡು ಬಗೆಯ ಮಹತ್ವವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. 'ಏಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪೃಥಿವೀ
ರಸಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮುಂದೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಧಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ
ಮಗನು ಪ್ರಾಯಃ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ
ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿ ಕರ್ಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಮನಸ್ಸು ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಬೇರೆಕಡೆಗೆ
ಹೋಗದೇ ಇದ್ದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಧಾನದಂತೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುತ್ರನು ಸ್ವರ್ಗ
ಮೋಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಮನಸ್ಸು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿ
ನಲ್ಲಿದ್ದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕರ್ಮ ವಿಧಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸದಿದ್ದರೆ ಹುಟ್ಟುವ
ಪುತ್ರನು ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯನಾಗುವನು. ಆದರೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೆ ಏನು
ದೃಷ್ಟಿ ಫಲ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತೋ ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು
ಕಡೆ ಉಪನಿಷದುಕ್ತ ಕರ್ಮ ಮಾಡದೆಯೂ ತಪಸ್ವಿಗಳಾದ ಮಹಾಸುಭಾವರ ಆಜ್ಞೆ,
ವರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪುತ್ರನು ದೃಷ್ಟಿಫಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.
ಅಂತಹ ವಿಶೇಷಕಾರಣಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ನಿರೂಪವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು
ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾರಾಯಣೋ ದ್ಯುಶಬ್ದೋಕ್ತಃ ಸರ್ವದಾ ದ್ಯುತಿಹೇತುತಃ |

ವಾಸುದೇವಸ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಪರಂ ಸಂಜನಯೇದ್ ಯತಃ |

ಸಂಕರ್ಷಣಸ್ತು ಪೃಥಿವೀ ಪ್ರಥಿತತ್ವಾತ್ ಸದೈವ ಹಿ |

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಪುರುಷೇತ್ಯುಕ್ತಃ ಪೂರಯೇತ್ ಸ ಜಗದ್ ಯತಃ |

ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದೋಕ್ತೋನಿರುದ್ಧಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಹಿತಸ್ತ್ರಿಷು ಯತ್ ಸದಾ |
 ಅನಿರುದ್ಧೋ ಹಿ ನೇದೇಷು ಸರ್ವದಾ ತ್ರಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ದ್ಯುನಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಷು ತತ್ಸಂಬಂಧಾದ್ ದ್ಯುನಾದಿಕಃ |
 ಶಬ್ದೋ ಭವೇತ್.....|

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವದಾ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ದ್ಯುಶಬ್ದ
 ವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಅಸೌ ಲೋಕಃ' ಎಂದೇ ಇದೆ.
 ಆದರೆ ಅದು ದ್ಯುಲೋಕಪರವಾದ್ದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ ದ್ಯುಶಬ್ದವನ್ನು ಹೀಗೆ
 ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪರ ಎಂದರೆ ಜೀವೋತ್ತಮನಾದ ಚತುರ್ಮುಖ
 ನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ಪರ್ವಣ್ಯ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ
 ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಪೃಥಿವೀ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಅಯಂ ವೈ ಲೋಕಃ'
 ಎಂಬುದು ಪೃಥಿವೀ ಪರವಾದ್ದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳ
 ಬೇಕು. ಜಗತ್ತನ್ನು ತುಂಬುವುದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪುರುಷ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.
 ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾದುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಸ್ತ್ರೀ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.
 ಅನಿರುದ್ಧನು ಸರ್ವದಾ ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ದ್ಯು
 ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದ್ಯುಲೋಕ
 ಮೊದಲಾದವು ದ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ತಥಾಗ್ನ್ಯಾದಿರದನಾತ್ ಪರನೋ ಭವೇತ್ |

ಅಂಗತ್ವೇನಾರ್ಯತೇ ಯಸ್ಮಾದಂಗಾರಸ್ತೇನ ಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಅಚ್ಯುತಾದರ್ಚಿರುದ್ಧಿಷ್ಟೋ ವಿಷ್ವಕ್ಸಾದ್ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಕಾಃ |
 ಸಮೇಧನಾಚ್ಚ ಸಮಿಧಸ್ತತ್ರ ತತ್ರ ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ |
 ತತ್ತಚ್ಚಬ್ಧೈಃ ಸದಾ ವಾಚ್ಯ ಇತರೇ ತು ತದನ್ವಯಾತ್ |
 ಆದಿತ್ಯೋ ರಶ್ಮಿರಿತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಶಬ್ದಾಶ್ಚೈವಮವಸ್ಥಿತಾಃ |
 ಏಕೈಕಸ್ಥಿನ್ ಸಂಚರ್ಭೇದಾ ಅರ್ಚಿರಾದಿವಿಭಾಗತಃ |
 ನಾರಾಯಣಾದಿಭೇದೇನ ತಥೈವ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಃ | ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ |
 ಧೂತ್ಕಾರಾದ್ ಧೂಮ ಉದ್ವಿಷ್ಟಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಅರ್ಚಿರರ್ಚ್ಯತಮತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ವಾಂಗೋಽಂಗಾರ ಉದೀರೈತೇ |
 ಅಂಗಿತ್ವೇನಾಂಗರೂಪೇಣ ಯತ ಏಕೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ತ್ರೈವಿದ್ಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಸಂಹಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಅಗ್ನಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತಾನೇ ತನ್ನ ಅವಯವನಾದುದರಿಂದ ಅಂಗಾರ ಎಂದೂ, ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಆರ್ಚಿ ಎಂತಲೂ, ಒಹು ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸರ್ವದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗ ಎಂತಲೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ಸಮಿತ್ ಎಂತಲೂ ಹರಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಆಯಾ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸರ್ವದಾ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿದಿನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆದಿತ್ಯ, ರಶ್ಮಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಹರಿಯನ್ನೇ ವೇಳುತ್ತವೆ. ದ್ಯುಲೋಕ, ಪರ್ವತ, ಧರಾ, ಪುರುಷ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪವಾದ ಪಂಚ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಿತ್, ಧೂಮ ಆರ್ಚಿ, ಅಂಗಾರ, ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಗಳೆಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳೇ ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಹರಿಯು ಧೂಮ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆರ್ಚನೀಯರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ ಆರ್ಚಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನಗೆ ತಾನು ಒಬ್ಬನೇ ಅಂಗ ಮತ್ತು ಅಂಗಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಂಗಾರ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನೀಚಾದಪುತ್ರಮಾ ಜ್ಞಾನಂ ಶೃಣುಯುರ್ಲೀಲಯಾ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಶ್ರೋತೃವಕ್ತ್ರವಿಭೇದೋಽಯಂ ನಾಽಧಿಕೃಜ್ಞಾ ಪಕಸ್ತತಃ |

ಯಸ್ಯಾಧಿಕೃತಂ ತು ನೇದೋಕ್ತಂ ಪಂಚರಾತ್ರೇಽಥವಾ ಭವೇತ್ |

ಇತಿಹಾಸೇ ಪುರಾಣೇ ವಾ ಸೋಽಧಿಕೋ ನೇತರಃ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅನುನಾದ—ವಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ 'ಅಂಭೃತ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆದಳು' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗಿಂತ ಆದಿತ್ಯನು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಉತ್ತಮರೂ ಕೂಡ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಲೀಲೆಯಿಂದ ತಮಗಿಂತ ಅಧಮರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೋತೃ ವಕ್ತ್ರ ವಿಭಾಗವು ವಕ್ತ್ರವಿನ ಆಧಿಕ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದ ಪಂಚರಾತ್ರ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅವನೇ ಉತ್ತಮ. ಇತರರು ಎಂದೂ ಉತ್ತಮರಲ್ಲ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಾನಾದಾದಿತ್ಯಃ | ರಮಣಾತ್ ಶಾನುನಾಚ್ಚ ರತ್ನಯಃ | ಅಹೀನ-
ತ್ವಾದಹಃ | ಚಂದನಾಚ್ಚಂದ್ರಃ | ಅಸ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಮನ್ಯನ್ನಾಸ್ತೀತಿ ನಕ್ಷತ್ರಮ್ |
ಬಹುರೂಪತ್ವಾದ್ ಬಹುವಚನಮ್ | ಜ್ಞಾನಾದಾಯುಷ್ವಾಚ್ಚ
ನಾಯುಃ | ಅನ್ಯೈರಭರಣೀಯತ್ವಾದಭ್ರಮ್ | ವಿದ್ಯೋತನಾತ್
ವಿದ್ಯುತ್ | ಅಶನಾದಶನಃ | ನಿರ್ಹ್ರಾದನಾದ್ ಹ್ರಾದುನಃ | ಆ
ಸಮಂತಾತ್ ಕಾಶನಾದಾಕಾಶಃ | ಸಮ್ಯಗ್ ವತ್ಸಾನ್ ರಮಯತೀತಿ
ಸಂವತ್ಸರಃ | ಆದೇಶನಾದ್ ದಿಶಃ | ಅವಾಂತರಮಾದಿಶತೀತ್ಯವಾಂತರ-
ದಿಶಃ | ರತಿಕರತ್ವಾದ್ ರಾತ್ರಃ | ವಚನಾದ್ ವಾಕ್ | ಪ್ರಣಯನಾತ್
ಪ್ರಾಣಃ | ಜಹಾತಿ ಗಮಯತೀತಿ ಜಿಹ್ವಾ |

ಅನುನಾದ—ಹರಿಯು ಹವಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ
ಆದಿತ್ಯ ವನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸುಖರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಸುಖವನ್ನು
ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ರಶ್ಮಿ ವನಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಿಕ್ಕಷ್ಟನಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಆಹಃ
ವನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ತರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರ ವನಿಸುತ್ತಾನೆ.
ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಕ್ಷಕನಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರ ವನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹರಿಯು ಒಬ್ಬನೇ
ಆದರೂ ಬಹುರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ' 'ರಶ್ಮಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ
ಬಹುವಚನವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಯುಷ್ಯಪ್ರದ
ನಾದುದರಿಂದ ವಾಯು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ
ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದವನಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ರ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶ
ಸುವುದರಿಂದ ವಿದ್ಯುತ್, ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಶನಿ, ಚೆನ್ನಾಗಿ
ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಹ್ರಾದುನಿ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶ.
ಮಕ್ಕಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರ.
ಮುಖ್ಯವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ದಿಕ್. ಅಮುಖ್ಯ ತತ್ತ್ವ
ಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅವಾಂತರ ದಿಕ್. ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದ
ರಿಂದ ರಾತ್ರಿ. ಮಾತನಾಡುವುದರಿಂದ ವಾಕ್. ಆಯಾ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸುವ
ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ. ಭಕ್ತರ ಪಾಪವನ್ನು ಕಳೆದು ಅವರನ್ನು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ತಲುಪಿಸುವುದ
ರಿಂದ ಜಿಹ್ವಾ.

ವಿನರಣಿ—ಇಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಯು ರಬ್ದ ವಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಃ
ಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಪರ್ಜನ್ಯೋ ವಾ ಗೌತಮಾಗ್ನಿಸ್ತಸ್ಯ ವಾಯುರೇವ ಸಮಿತ್' ಎಂದು
ಇದ್ದುದರಿಂದ ವಾಯು ಶಬ್ದವನ್ನೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಕಾಶ, ಜಿಹ್ವಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ

ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಆಕಾಶೋ ಧೂಮಃ' ಎಂದು ಆಕಾಶ ಶಬ್ದವೂ ಛಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಚಪ್ಪ ಇತಿ ಚಪ್ಪುಃ | ಶ್ರಣೋತೀತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಉಪಸ್ಥಿತತ್ವಾದುಪಸ್ಥಃ
ಯಾಪಯತಿ ನಯತಿ ಚೇತಿ ಯೋನಿಃ | ಅಭಿನಂದಯತೀತ್ಯಭಿನಂದಃ |
ಉಪಮಂತ್ರಣಮಂತಃ ಕರಣಂ ಚ ಸ ಏವ ಕರೋತಿ |
ತದಧೀನಂ ಯತಃ ಸರ್ವಂ ಸರ್ವಶಬ್ದೈಸ್ತತೋ ಹರಿಃ |
ಮುಖ್ಯಾಭಿಧೇಯಸ್ತ್ವನ್ಯಾನಿ ತತ್ಸಂಗಾದುಪಚಾರತಃ |
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |
'ತದಧೀನತ್ವಾದರ್ಥವತ್' ಇತಿ ಭಗವದ್ವಚನಮ್ | 'ಸಮಾಕರ್ಷಾತ್'
ಇತಿ ಚ |

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅನುವಾದ—ಹರಿಯೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್, ಸರ್ವವನ್ನೂ ಕೇಳುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರ. ಸಮಸ್ತಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಉಪಸ್ಥ. ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ದುರ್ಜನರನ್ನು ಅಂಧಂ ತಮಸ್ಸಿಗೂ ಕಳುಹಿಸುವುದರಿಂದ ಯೋನಿ. ಅನಂದ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಭಿನಂದ. ಛಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರಸ ಸಲ್ಲಾಪವನ್ನೂ, ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಂಭೋಗಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಸ್ತ್ರೀ ವರುಷರಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯುಪರ್ಜನ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯು-ಪರ್ಜನ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಹರಿಯ ಅಧೀನವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಹರಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯ; ಭೃತ್ಯನ ಜಯವು ರಾಜಾಧೀನವಾದ್ದರಿಂದ ರಾಜನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಜಯಿ ಎನ್ನುವಂತೆ. ಅಂತಹ ಹರಿಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಉಳಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಆಯಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ತದಧೀನತ್ವಾದರ್ಥವತ್' (1-4-3), 'ಸಮಾಕರ್ಷಾತ್' (1-4-16) ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಸಾಧನ ನಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಿಘ್ನನಿವಾರಣೋಪಾಯ- ಹೋಮು :

ಉಪನಿಷತ್-ಸ ಯಃ ಕಾಮಯೇತ ಮಹತ್ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾಮಿತಿ, ಉದಗಯನ ಆಪೂರ್ಯಮಾಣಪಕ್ಷ್ಯಸ್ಯ ಪುಣ್ಯಾಹೇ ದ್ವಾದಶಾಹಮುಪವಸದ್ ವ್ರತೀ ಭೂತ್ವಾದುಂಬರೇ ಕಂಸೇ ಚಮಸೇ ವಾ ಸರ್ವೌಷಧಂ ಫಲಾನೀತಿ

ಸಂಭೃತ್ಯ ಪರಿಸಮುಹ್ಯ ಪರಿಲಿಪ್ಯಾಗ್ನಿಮುಪಸಮಾಧಾಯ ಪರಿಸ್ತೀರ್ಯಾ-
ವೃತಾಜ್ಯಂ ಸಂಸೃತ್ಯ ಪುಂಸಾ ನಕ್ಷತ್ರೇಣ ಮಂಥಂ ಸಂನೀಯ ಜುಹೋತಿ |
ಯಾನಂತೋ ದೇವಾಸ್ತ್ವಯಿ ಜಾತನೇದ-

ಸ್ತಿಯಂಚೋ ಘ್ನಂತಿ ಪುರುಷಸ್ಯ ಕಾಮಾನ್ |

ತೇಭ್ಯೋಽಹಂ ಭಾಗಧೇಯಂ ಜುಹೋಮಿ

ತೇ ನೂ ತೃಪ್ತಾಃ ಸರ್ವೈಃ ಕಾನ್ಯೈಸ್ತರ್ಪಯಂತು ಸ್ವಾಹಾ |

ಯಾ ತಿರಶ್ಚೇ ನಿಪದ್ಯತೇಹಂ ನಿಧರಣೇ ಇತಿ |

ತಾಂ ತ್ವಾ ಘೃತಸ್ಯ ಧಾರಯ್ಯಾಯಜೇ ಸಂರಾಧನೀಮಹಂ ಸ್ವಾಹಾ

ಯಾರು ಐಹಿಕ ಅಮುಷ್ಮಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ಸಂಪಾದಿಸಲು ಬಯಸುವನೋ ಅವನು ಉತ್ತರಾಯಣದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಪುಣ್ಯದಿವಸದಲ್ಲಿ ಹೋಮದಿವಸಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಹನ್ನೆರಡು ದಿವಸ ಹಾಲನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕುಡಿಯುವ ಉಪವಾಸವ್ರತ ಮಾಡಿ ಅತ್ತಿಮರದ ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಾಗಲೀ, ಕಂಚಿನ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಾಗಲೀ ಭತ್ತ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಅನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಭೂರುದ್ಧಿ ಮಾಡಿ ಹೋಮಕುಂದವನ್ನು ಗೋಮಯದಿಂದ ಲೇಪಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪರಿಸ್ತರಣ ಮಾಡಿ, ಹೋಮದ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಕರೆಗಿಸಿ ಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ, ಹಸ್ತ ಸ್ವಾತಿ ಮೊದಲಾದ ಪುರುಷನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಧಾನ್ಯಗಳ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ತಂದು ಸಂಸ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮ ಮಂತ್ರಗಳು—

‘ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಶ್ರೀದರಿಯೇ ನಿನ್ನಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ ಏಷು ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅಡ್ಡಬಂದು ಆದನ್ನು ಕೆಡಿಸುತ್ತಾರೋ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತುಪ್ಪದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಆದರಿಂದ ತೃಪ್ತರಾದ ಆ ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಿ. ಯಾವ ದೇವತೆಯು ತಾನು ವಿಘ್ನಕರ್ತನೆಂದು ಅಡ್ಡಬರುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದೋ, ಪ್ರಸನ್ನನಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡಬಲ್ಲ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ನಾನು ಘೃತದ ಧಾರೆಯಿಂದ ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ’.

ಉಪನಿಷತ್-ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಯ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಸ್ರಾಣಾಯ ಸ್ವಾಹಾ | ವಸಿಷ್ಠಾಯೈ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ವಾಚೇ ಸ್ವಾಹಾ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯೈ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಚಕ್ಷುಷೇ ಸ್ವಾಹಾ | ಸಂಪದೇ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ

ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಶ್ರೋತ್ರಾಯ ಸ್ನಾಹಾ | ಆಯತನಾಯ
ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಮನಸೇ
ಸ್ನಾಹಾ | ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವ-
ಮವನಯತಿ | ರೇತಸೇ ಸ್ನಾಹೇತಿ ಅಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವ-
ಮವನಯತಿ |

ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎರಡು ಅಜ್ಯಾಹುತಿ ನೀಡಿ ಹುತಶೇಷವಾದ
ಅಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುವದಿಂದ ಪಿಷ್ಪಗಳ ಪಿಂಡಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ
ವಾದ ಪಿಷ್ಪವನ್ನು ಜ್ಯೇಷ್ಠನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನಿಗಿದು ಅಹುತಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನಿ
ಗಿದು ಅಹುತಿ ಎಂದು ಹೋಮಮಾಡಿ ಪುನಃ ಉಳಿದಿರುವ ಪಿಷ್ಪಕ್ಕೆ ಸ್ತುಪ ಅಜ್ಯ
ದಿಂದ ಸೇಚನೆ ಮಾಡಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ವಾಕ್ಯಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸಿಷ್ಠನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನಿಗಿದು
ಅಹುತಿ ಎಂದು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಉಳಿದ ಪಿಷ್ಪವನ್ನು ಸ್ತುವದ ಅಜ್ಯದಿಂದ
ಸಿಂಪಡಿಸಬೇಕು. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನಿಗಿದು ಅಹುತಿ
ಎಂದು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಪುನಃ ಉಳಿದ ಹಿಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತುವದ ತುಪ್ಪವನ್ನು
ಸೇರಿಸಿ ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪನ್ನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನಿಗಿದು ಅಹುತಿಯೆಂದು ಹೋಮಿಸ
ಬೇಕು. ಪುನಃ ಉಳಿದ ಹಿಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತುವದ ತುಪ್ಪ ಬೆರೆಸಿ ಮನೋನಿಷ್ಠನಾದ ಆಯತನ
ನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಇದು ಅಹುತಿ ಎಂದು ಹೋಮಿಸಬೇಕು. ಪುನಃ ಉಳಿದ
ಹಿಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತುವದ ತುಪ್ಪ ಸಿಂಪಡಿಸಿ ರೇತೋನಿಷ್ಠ ಪ್ರಜಾಪತಿನಾಮಕ ಪ್ರಾಣನಿಗಿದು
ಅಹುತಿ ಎಂದು ಹೋಮಿಸಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್-ಅಗ್ನಯೇ ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ |
ಸೋಮಾಯ ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ |
ಭೂಃ ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಭುವಃ
ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಸ್ವಃ ಸ್ನಾಹೇ-
ತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಭೂರ್ಭುವಃ ಸ್ವಃ
ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಣೇ
ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಕ್ಷತ್ರಾಯ
ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಭೂತಾಯ
ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ಭವಿಷ್ಯತೇ
ಸ್ನಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮವನಯತಿ | ನಿಶ್ವಾಯ

ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮನನಯತಿ | ಸರ್ವಾಯ
ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮನನಯತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಯೇ
ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಗ್ನೌ ಹುತ್ವಾ ಮಂಥೇ ಸಂಸ್ರವಮನನಯತಿ |

ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ವಾಹಾ, ಸೋಮಾಯ ಸ್ವಾಹಾ, ಭೂಃ ಸ್ವಾಹಾ, ಭುವಃ ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಃ ಸ್ವಾಹಾ, ಭೂರ್ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಸ್ವಾಹಾ, ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಸ್ವಾಹಾ, ಕ್ಷತ್ರಾಯ ಸ್ವಾಹಾ, ಭೂತಾಯ ಸ್ವಾಹಾ, ಭವಿಷ್ಯತೇ ಸ್ವಾಹಾ, ವಿಶ್ವಾಯ ಸ್ವಾಹಾ, ಸರ್ವಾಯ ಸ್ವಾಹಾ, ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಆಹುತಿಯ ನಂತರವೂ ಉಳಿದ ಪಿಷ್ಪವನ್ನೂ ಅಜ್ಞದಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೈನಮಭಿವೃಶತಿ— ಭ್ರಮದಸಿ | ಜ್ವಲದಸಿ | ಪೂರ್ಣಮಸಿ | ಪ್ರಸ್ತಬ್ಧಮಸಿ | ಏಕಶಫಮಸಿ | ಹಿಂಕೃತಮಸಿ | ಹಿಂಕ್ರಿಯಮಾಣಮಸಿ | ಉದ್ಗೀಥಮಸಿ | ಉದ್ಗೀಯಮಾನಮಸಿ | ಶ್ರಾವಿತಮಸಿ | ಪ್ರತ್ಯಾ-ಶ್ರಾವಿತಮಸಿ | ಆರ್ಪಣ ಸಂದೀಪ್ತಮಸಿ | ವಿಭುರಸಿ | ಪ್ರಭುರಸಿ | ಅನ್ನಮಸಿ | ಜ್ಯೋತಿರಸಿ | ನಿಧನಮಸಿ | ಸಂವರ್ಗೋಽಸೀತಿ |

ಹೋಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಉಳಿದ ಪಿಷ್ಪ ಪಿಂಡವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತ ಹೀಗೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಬೇಕು- 'ಪಿಂಡಾಂತರ್ಗತ ಪರಬ್ರಹ್ಮಣೇ! ನೀನು ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪನೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ, ನಿಷ್ಕ್ರಿಯನೂ ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷಿಪ್ಪಕಾರಿಯೂ, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದ ಏಕಶಫ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನೂ, ಪ್ರಸ್ತೋತ್ರವು ಯಾಗಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಹಿಂಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ, ಯಾಗಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಯಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃವಿನಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವವನೂ, ಆರ್ಧ್ರಯು ಮತ್ತು ಅಗ್ನೀಧ್ವರಿಂದ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವವನೂ, ಆರ್ಧ್ರವಾದ ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ಮಿಂಚು ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರಕಾಶರೂಪನೂ, ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನೂ, ಸಮರ್ಥನೂ, ಸರ್ವಾಶ್ರಯನೂ ಸರ್ವಸಂಹಾರಕನೂ, ಜ್ಞಾನರೂಪನೂ, ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸಂಹಾರಕನೂ, ವಾಯ್ವಾಂತರ್ಗತನೂ ಆಗಿರುತ್ತಿ'.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೈನಮುದ್ಯಚ್ಛತಿ— 'ಅಮಂಸ್ಯಾಮಂಹಿ ತೇ ಮಹಿ | ಸ ಹಿ ರಾಜೇಶಾನೋಽಧಿಪತಿಃ | ಸ ಮಾಂ ರಾಜೇಶಾನೋಽಧಿಪತಿಂ ಕರೋತ್ತಿ'ತಿ |

ಪಿಂಡವನ್ನು ಪಾತ್ರೆ ಸಹಿತವಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು—
ಪಿಂಡಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ತರವಾದ ರೂಪವನ್ನು ನೀನೇ
ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಿ. ನಾವು ನಿನ್ನ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು ನಿನ್ನ
ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇವೆ. ಅಂತಹ ನೀನು ಪ್ರಕಾಶ
ರೂಪನು, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನು, ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಮತ್ತು ಸರ್ವ
ರಕ್ಷಕನು. ಅಂತಹ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ನನಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನವರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡು'.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಭೈನಮಾಚಾನುತಿ- ತತ್ ಸವಿತುರ್ವರೇಣ್ಯಂ | ಮಧು
ನಾತಾ ಋತಾಯತೇ ಮಧು ಕ್ಷರಂತಿ ಸಿಂಧವಃ | ಮಾಧ್ವೀನಃ ಸಂತೋ-
ಷಃ | ಭೂಃ ಸ್ವಾಹಾ | ಭರ್ಗೋ ದೇವಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ | ಮಧು
ನಕ್ತಮುತೋಷಸೋ ಮಧುಮತ್ ಸಾರ್ಥವಂ ರಜಃ | ಮಧು ದ್ಯೌರಸ್ತು
ನಃ ಪಿತಾ | ಭುವಃ ಸ್ವಾಹಾ | ಧಿಯೋ ಯೋ ನಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ |
ಮಧುಮಾನ್ ನೋ ವನಸ್ಪತಿರ್ಮಧುಮಾನ್ ಅಸ್ತು ಸೂರ್ಯಃ | ಮಾಧ್ವೀ-
ರ್ಗಾವೋ ಭವಂತು ನಃ | ಸ್ವಃ ಸ್ವಾಹೇತಿ | ಸರ್ವಾಂ ಚ ಸಾವಿತ್ರೀ-
ನುನ್ನಾಹ | ಸರ್ವಾಶ್ಚ ಮಧುಮತೀಃ | ಅಹಮೇನೇದಂ ಸರ್ವಂ
ಭೂಯಾಸಂ ಭೂರ್ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಸ್ವಾಹೇತಿ | ಅಂತತ ಅಚಮ್ಯ ಪಾಣೇ
ಪ್ರಕ್ಷಾಲ್ಯ ಜಘನೇನಾಗ್ನಿಂ ಪ್ರಾಕ್ಶಿರಾಃ ಸಂನಿಶತಿ | ಪ್ರಾತರಾದಿತ್ಯ-
ಮುಪತಿಷ್ಯತೇ 'ದಿಶಾನೋಕಪುಂಡರೀಕಮಸಿ | ಅಹಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾ-
ಮೇಕಪುಂಡರೀಕಂ ಭೂಯಾಸಮಿ'ತಿ | ಯಥೇತಮೇತ್ಯ ಜಘನೇನಾಗ್ನಿ-
ಮಾಸೀನೋ ವಂಶಂ ಜಪತಿ |

ಹೀಗೆ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿದ ಪಿಷ್ಕ ಪಿಂಡವನ್ನು ನಾಲ್ಕು
ಭಾಗ ಮಾಡಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿಟ್ಟು ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕ
ವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಜಪಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರ- 'ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಪರ
ಮಾತ್ಮನ ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ರೂಪವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆರಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ನಮಗೆ
ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ವಾಯುದೇವರು ಬೀಸಲಿ. ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುತ್ತಾ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಹರಿಯಲಿ. ಸಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ನಮಗೆ
ಮಂಗಳದಾಯಕರಾಗಲಿ' ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಪೂರ್ಣನಾದ ಹರಿಗೆ ಇದು ಆಹುತಿ ಎಂದು
ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ತಿನ್ನುವಾಗ 'ಜಗತ್ತನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ಜ್ಞಾನ
ರೂಪವಾದ ಹರಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವೆವು. ರಾತ್ರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ನಮಗೆ
ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಉಷಃಕಾಲ ದಿವಸಾಭಿಮಾನಿಗಳು ನಮಗೆ ಮಂಗಳ

ವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಪೃಥಿವಿಯ ಧೂಳಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಶುಭಪ್ರದವಾಗಲಿ. ನಮ್ಮ ತಂದೆಯಾದ ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಯು ನಮಗೆ ಮಂಗಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ'. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಗೆ ಇದು ಆಹುತಿ ಎಂದು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ ವನ್ನು ತಿನ್ನುವಾಗ 'ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಹರಿ ನಮಗೆ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಮಗೆ ವೃಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಸೂರ್ಯದೇವನು ಮಂಗಳ ಪ್ರದನಾಗಲಿ. ಗೋವುಗಳು ನಮಗೆ ಮಂಗಲವನ್ನು ಕೊಡಲಿ'. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಅನಂತ ಸುಖನಾದ ಹರಿಗೆ ಇದು ಆಹುತಿ ಎಂದು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಮಗ್ರ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನೂ, ಸಮಗ್ರ ಮಧುಮತೀ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಹೇಳಿ 'ನಾನು ನನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪ ಸುಖದಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣನಾಗುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೆ ಭಾಗವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಕೈಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ತಲೆಮಾಡಿ ಮಲಗಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಾತಃ ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ ಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಧ್ಯಾನಮಂತ್ರ— 'ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತ ನಾರಾಯಣನೇ! ನೀನು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಚೇತನರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವಿ. ಅಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ನಾನು ಎಲ್ಲ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸುವಂತಾಗಲಿ'. ಸಂಧ್ಯಾವಂದನಗಾಗಿ ಎದ್ದುಹೋದ ದಾರಿಯಿಂದಲೆ ಹಿಂದೆ ಬಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯರ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು.

ಹೋಮ ನಿಧಿಯ ಆಚಾರ್ಯ ಪರಂಪರೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹೈತಮುದ್ದಾಲಕ ಆರುಣಿರ್ವಾಜಸನೇಯಾಯ ಯಾಜ್ಞ-
ನಲ್ಕಾಢ್ಯಯಾಂತೇನಾಸಿನ ಉಕ್ತೋನಾಚಾಪಿ 'ಯ ಏನಂ ಶುಷ್ಕೇ
ಸ್ಥಾಣೌ ನಿಷಿಂಚೇಜ್ಞಾಯೇರಂಚ್ಛಾಖಾಃ ಪ್ರರೋಹೇಯುಃ ಪಲಾಶಾ-
ನೀ'ತಿ | ಏತಮುಹೈವ ವಾಜಸನೇಯೋ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ಮಧು-
ಕಾಯ ಪೈಂಗ್ಯಯಾಂತೇನಾಸಿನ ಉಕ್ತೋನಾಚಾಪಿ 'ಯ ಏನಂ
ಶುಷ್ಕೇ ಸ್ಥಾಣೌ ನಿಷಿಂಚೇಜ್ಞಾಯೇರಂಚ್ಛಾಖಾಃ ಪ್ರರೋಹೇಯುಃ
ಪಲಾಶಾನೀ'ತಿ | ಏತಮು ಹೈವ ಮಧುಕಃ ಪೈಂಗ್ಯಶ್ಚೂಲಾಯ
ಭಾಗವಿತ್ತಯೇಂತೇನಾಸಿನ ಉಕ್ತೋನಾಚಾಪಿ 'ಯ ಏನಂ ಶುಷ್ಕೇ
ಸ್ಥಾಣೌ ನಿಷಿಂಚೇಜ್ಞಾಯೇರಂಚ್ಛಾಖಾಃ ಪ್ರರೋಹೇಯುಃ ಪಲಾಶಾ-
ನೀ'ತಿ | ಏತಮು ಹೈವ ಚೂಲೋ ಭಾಗವಿತ್ತಿರ್ಜಾನಕಯ ಆಯ-
ಸ್ಥೂಣಾಯಾಂತೇನಾಸಿನ ಉಕ್ತೋನಾಚಾಪಿ 'ಯ ಏನಂ ಶುಷ್ಕೇ

ಸ್ಥಾಣೌ ನಿಷಿಂಚೇಜ್ಜಾಯೇರಂಚ್ಛಾಖಾಃ ಪ್ರರೋಹೇಯುಃ ಪಲಾಶಾ-
ನೀ'ತಿ | ಏತಮು ಹೈವ ಜಾನಕರಾಯಸ್ಥೂಣಃ ಸತ್ಯಕಾಮಾಯ
ಜಾಬಾಲಾಯಾಂತೇವಾಸಿನ ಉಕ್ತೋನ್ವನಾಚಾಪಿ | 'ಯ ಏನಂ ಶುಷ್ಕೇ
ಸ್ಥಾಣೌ ನಿಷಿಂಚೇಜ್ಜಾಯೇರಂಚ್ಛಾಖಾಃ ಪ್ರರೋಹೇಯುಃ ಪಲಾಶಾ-
ನೀ'ತಿ | ಏತಮು ಹೈವ ಸತ್ಯಕಾಮೋ ಜಾಬಾಲೋಂತೇವಾಸಿಭ್ಯ
ಉಕ್ತೋನ್ವನಾಚಾಪಿ 'ಯ ಏನಂ ಶುಷ್ಕೇ ಸ್ಥಾಣೌ ನಿಷಿಂಚೇಜ್ಜಾಯೇ-
ರಂಚ್ಛಾಖಾಃ ಪ್ರರೋಹೇಯುಃ ಪಲಾಶಾನೀ'ತಿ | ತಮೇತಂ
ನಾಪುತ್ರಾಯ ವಾಸನಂತೇವಾಸಿನೇ ವಾ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಜಪಿಸಬೇಕಾದ ಆಚಾರ್ಯ ಪರಂಪರೆ ಹೀಗಿದೆ-ಪಿಷ್ಪಪಿಂಡವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ
ಕ್ರಮವನ್ನು ಅರುಣನ ಮಗನಾದ ಉದ್ದಾಲಕನು ಶಿಷ್ಯನಾದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೆ
ಹೇಳಿ 'ಹೋಮಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಪಿಷ್ಪವನ್ನು ಒಣಗಿದ ಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಕೊಂಬೆ
ಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಎಲೆಗಳು ಚಿಗುರುತ್ತವೆ'ಎಂದನು. ಇದನ್ನೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು
ಪಿಂಗನ ಮಗನಾದ ಮಧುಕನಿಗೆ ಹೇಳಿ 'ಹೋಮಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಪಿಷ್ಪವನ್ನು ಒಣಗಿದ
ಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಕೊಂಬೆಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಎಲೆಗಳು ಚಿಗುರುತ್ತವೆ' ಎಂದನು.
ಇದನ್ನೇ ಮಧುಕನು ಭಗವತ್ತಿಯ ಮಗನಾದ ಚೂಲನಿಗೆ ಹೇಳಿ 'ಹೋಮ ಮಾಡಿ
ಉಳಿದ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಒಣಗಿದ ಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಕೊಂಬೆಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಎಲೆಗಳು
ಚಿಗುರುತ್ತವೆ' ಎಂದನು. ಇದನ್ನೇ ಚೂಲನು ಜನಕನ ಮಗನಾದ ಆಯಸ್ಥಾಣನಿಗೆ
ಹೇಳಿ 'ಹೋಮ ಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಪಿಷ್ಪವನ್ನು ಒಣಗಿದ ಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಕೊಂಬೆ
ಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಎಲೆಗಳು ಚಿಗುರುತ್ತವೆ' ಎಂದನು. ಇದನ್ನೇ ಆಯಸ್ಥಾಣನು
ಜಾಬಾಲಿಯ ಮಗನಾದ ಸತ್ಯಕಾಮನಿಗೆ ಹೇಳಿ 'ಹೋಮಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಪಿಷ್ಪವನ್ನು
ಒಣಗಿದ ಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಕೊಂಬೆಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಎಲೆಗಳು ಚಿಗುರುತ್ತವೆ'
ಎಂದನು. ಇದನ್ನೇ ಸತ್ಯಕಾಮನು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಹೇಳಿ 'ಹೋಮ ಮಾಡಿ ಉಳಿದ
ಪಿಷ್ಪವನ್ನು ಒಣಗಿದ ಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಕೊಂಬೆಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಎಲೆಗಳು
ಚಿಗುರುತ್ತವೆ' ಎಂದನು. ಇದನ್ನು ಪುತ್ರನಿಗೆ ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಹೊರತು ಬೇರೆ
ಯಾರಿಗೂ ಹೇಳಬಾರದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಚತುರ್ದಾಂಬರಾ ಭವಂತಿ | ಔದುಂಬರಃ ಸ್ತುವಃ | ಔದುಂಬ-
ರಶ್ಚಮಸಃ | ಔದುಂಬರ ಇಥ್ಥ | ಔದುಂಬರ್ಯಾಪುಷಮಂಥನ್ಯಾ |
ದಶ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಣಿ ಧಾನ್ಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ತ್ರೀಹಿಯವಾಸ್ತಿಲಮಾಷಾ
ಅಣುಪ್ರಿಯಂಗವೋ ಗೋಧೂಮಾಶ್ಚ ಮಸೂರಾಶ್ಚ ಖಲ್ವಾಶ್ಚ

ಖಲಕುಲಾಶ್ಚ | ತಾನ್ ಪಿಷ್ಪಾನ್ ದಧನಿ ಮಧುನಿ ಘೃತ ಉಪಸಿಂಚತಿ |
ಆಜ್ಯಸ್ಯ ಜುಹೋತಿ || ಇತಿ ತೃತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಅತ್ತಿ ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ನಾಲ್ಕು. ಸುಪ್ತ, ಚಮಸ್, ಇಧ್ಯ, ಮತ್ತು ಎರಡು ಅರಣಿಗಳು. ಹತ್ತು ಪ್ರಧಾನವಾದ ಧಾನ್ಯಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಭತ್ತ, ಜವೆಗೋಧಿ, ಎಳ್ಳು, ಉದ್ದು, ಸಾಮ ಅಕ್ಕಿ, ನವಣೆ, ಗೋಧಿ. ಮಸೂರ, ಅವರೆ ಮತ್ತು ಹುರುಳಿ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹಿಟ್ಟು ಮಾಡಿ ಮೊಸರು, ಜೇನುತುಪ್ಪ ಮತ್ತು ತುಪ್ಪಗಳಿಂದ ಕಲಸಿ ಆಜ್ಯಭಾಗದೊಂದಿಗೆ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತೃತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಸ್ತ್ರೀಸಂಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಭಾವನೆ ಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷಾಂ ನೈ ಭೂತಾನಾಂ ಪೃಥಿವೀ ರಸಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಆಪಃ |
ಅಪಾಮೋಷಧಯಃ | ಓಷಧೀನಾಂ ಪುಷ್ಪಾಣಿ | ಪುಷ್ಪಾಣಾಂ ಫಲಾನಿ |
ಫಲಾನಾಂ ಪುರುಷಃ | ಪುರುಷಸ್ಯ ರೇತಃ |

ಈ ಜೇತನಾಜೇತನ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀದೇವತೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಪೃಥಿವಿ ಗಿಂತ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವರುಣನೂ, ವರುಣನಿಗಿಂತ ಓಷಧಿಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನೂ, ಚಂದ್ರನಿಗಿಂತ ಪುಷ್ಪಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದಕ್ಷ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮೊದಲಾದವರೂ ಅವರಿಗಿಂತ ಫಲಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಇಂದ್ರಕಾಮರೂ, ಅವರಿಗಿಂತ ಪುಂಸ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನೂ, ಅವನಿಗಿಂತ ರೇತೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹ ಪ್ರಜಾಪತಿರೀಕ್ಷಾಂಚಕ್ರೇ ‘ಹಂತಾಸ್ತೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಕಲ್ಪಯಾನೀ’ತಿ | ಸ ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಸಸೃಜೇ | ತಾಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾಽಥ ಉಪಾಸ್ತ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಮಥ ಉಪಾಸೀತ | ಸ ಏತಂ ಪ್ರಾಂಚಂ ಗ್ರಾನಾಣ-
ನಾತ್ಮನ ಏನ ಸಮುದಸಾರಯತ್ | ತೇನೈನಾನುಭ್ಯಸ್ಯಜತ್ |

ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೇತಸ್ಸಿಗೆ ಹೇಗೆ ಆಧಾರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿ ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಆಲೋಚಿಸಿದನು. ಬಳಿಕ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಿನ ಕಾಲದವರೂ ಕೂಡ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಕಲ್ಲಿನಂಥ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ತಮ್ಮ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹಾಕಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸಂಯುಕ್ತಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯಾ ನೇದಿರುಪಸ್ಥಃ | ಲೋಮಾನಿ ಬರ್ಹಿಃ | ಚರ್ಮ ಅಧಿಷವಣೇ
ಸಮಿದ್ಧೋ ಮಧ್ಯತಃ ತೌ ಮುಷ್ಕಾಃ | ಸ ಯಾವಾನ್ ಹ ವೈ ವಾಜಪೇ-
ಯೇನ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ ತಾವಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ |
ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನಧೋಪಹಾಸಂ ಚರತಿ | ಆಸಾಂ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಸುಕೃತಂ
ವ್ಯಂಕ್ತೇ | ಅಥ ಯ ಇದಮವಿದ್ವಾನಧೋಪಹಾಸಂ ಚರತಿ ಅಸ್ಯ
ಸ್ತ್ರೀಯಃ ಸುಕೃತಂ ವ್ಯಂಜತೇ |

ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಉಂಟಾದರೂ
ಅದೊಂದು ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಬೇಕು. ಸ್ತ್ರೀಯ ಉಪಸ್ಥವೇ ವೇದಿ.
ರೋಮಗಳೇ ದರ್ಭೆ. ಚರ್ಮವೇ ಕೃಷ್ಣಾಜನ. ವೃಷಣಗಳೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು
ಹಿಂಡುವ ಹಲಗೆಗಳು. ಯೋನಿ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವೇ ಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿ. ಅದರಲ್ಲಿ
ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹೀಗೆ ಯಜ್ಞಭಾವನೆಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ
ಸಂಗ ಮಾಡಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ಸಂಗವನ್ನು
ಯಾರು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ವಾಜಪೇಯ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದವನಿಗೆ
ಸಿಗುವ ಪರಲೋಕಸುಖವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು
ಮಾಡುವವನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಪುಣ್ಯಕ್ಕೆ ತಾನೂ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು
ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯರೆ
ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏತದ್ಧ ಸ್ತು ನೈ ತದ್ ವಿದ್ವಾನುದ್ದಾಲಕ ಆರುಣಿರಾಹ | ಏತದ್ಧ
ಸ್ತು ನೈ ತದ್ ವಿದ್ವಾನ್ ನಾಕೋ ಮೌದ್ಗಲ್ಯ ಆಹ | ಏತದ್ಧ ಸ್ತು ನೈ
ತದ್ ವಿದ್ವಾನ್ ಕುಮಾರ ಹಾರೀತ ಆಹ | ಬಹವೋ ಮರ್ಯಾ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಯಾನಾ ನಿರಿದ್ರಿಯಾ ವಿಸುಕೃತೋಽಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್
ಪ್ರಯಂತಿ ಯ ಇದಮವಿದ್ವಾಂಸೋಽಧೋಪಹಾಸಂ ಚರಂತೀತಿ |
ಬಹು ವಾ ಇದಂ ಸುಪ್ತಸ್ಯ ವಾ ಜಾಗ್ರತೋ ವಾ ರೇತಃ ಸ್ತಂದತಿ
ತದಭಿಮೃಶೇದನು ವಾ ಮಂತ್ರಯೇತ | 'ಯನ್ನೇಽದ್ಯ ರೇತಃ ಪೃಥಿವೀ-
ಮಸ್ತಂದತ್ ಯದೋಷಧೀರಪ್ಯಸರದ್ ಯದಪ ಇದಮಹಂ ತದ್ ರೇತ
ಆದದೇ | ಪುನರ್ಮಾಮೈತು ಇಂದ್ರಿಯಂ ಪುನಸ್ತೇಜಃ ಪುನರ್ಭಗಃ
ಪುನರಗ್ನಿರ್ಧಿಷ್ಠಃ | ಯಥಾಸ್ಥಾನಂ ಕಲ್ಪಂತಾಂ' ಇತ್ಯನಾಮಿ-
ಕಾಂಗುಷ್ಠಾಭ್ಯಾಮಾದಾಯಾಂತರೇಣ ಸ್ತನೌ ವಾ ಭ್ರುವೌ ವಾ
ನಿನ್ಮುಚ್ಯಾತ್ |

ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ಸಂಗಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿದ ಉದ್ದಾಲಕರು ಹೇಳಿ

ದರು. ನಾಕರು ಹೇಳಿದರು. ಕುಮಾರ ಹಾರೀತರೂ ಹೇಳಿದರು. ಏನಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲದೆ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಂತೆ ತೋರುವ ಅನೇಕ ಮಾನವರು ಯಜ್ಞ ರೂಪದ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿ, ನಿರಿದ್ರಿಯರಾಗಿ, ಪುಣ್ಯವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಈ ಲೋಕದಿಂದ ನರಕಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಸುಪ್ತರಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಥವಾ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವಿಲ್ಲದೆಯೇ ರೇತಃ ಸ್ವಲನ ಹೊಂದಿದರೆ, ಆಗ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವರ್ಶ ಮಾಡಿ ಹೀಗೆ ಅಭಿಮಂತ್ರಣ ಮಾಡಬೇಕು— 'ಯಾವ ನನ್ನ ರೇತಸ್ಸು ಈಗ ಭೂಮಿಗೆ ಜಾರಿತೋ, ಓಷಧಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿತೋ, ಜಲವನ್ನು ಸೇರಿತೋ, ಆ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನನಗೆ ರೇತಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಕಳೆದುಹೋದ ಇಂದ್ರಿಯವು ಮರಳಿ ಬರಲಿ, ತೇಜಸ್ಸು ಮರಳಿ ಬರಲಿ, ಭಾಗ್ಯವು ಮರಳಿ ಬರಲಿ, ಹೋಮದ ಅಗ್ನಿಯು ಮರಳಿ ಬರಲಿ. ಹಿಂದೆ ಬಂದಂತಹ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಲಿ'. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಅಂಗುಷ್ಠ ಮತ್ತು ಅನಾಮಿಕ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಆ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸ್ತನಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದಲ್ಲಾಗಲೀ, ಹುಬ್ಬುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದಲ್ಲಾಗಲೀ ಹಚ್ಚಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯದ್ಯುದಕ ಆತ್ಮಾನಂ ಪರಿಪಶ್ಯೇತ್ ತದಭಿಮಂತ್ರಯೇತ
'ಮಯಿ ತೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ಯತೋ ದ್ರವಿಣಂ ಸುಕೃತಮಿ'ತಿ |

ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಿರುವ ನೀರನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಹೀಗೆ ಅಭಿಮಂತ್ರಣ ಮಾಡಬೇಕು— 'ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದರ್ಶನದಿಂದ ಕಳೆದು ಹೋದ ನನ್ನ ತೇಜಸ್ಸೂ, ಇಂದ್ರಿಯವೂ, ಯಶಸ್ಸೂ, ದ್ರವ್ಯವೂ, ಸುಕೃತವೂ ನನಗೆ ತಿರುಗಿ ಬರಲಿ'.

ದಂಪತಿಗಳು ಅನ್ಯೋನ್ಯನಾಗಿರಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ರೀರ್ಹವಾ ಏಷಾ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಯನ್ಮಲೋದ್ವಾಸಾಃ | ತಸ್ಮಾನ್ಮಲೋದ್ವಾಸಸಂ ಯಶಸ್ವಿನೀಮುಚಿಕ್ರನ್ಯೋಪಮಂತ್ರಯೇತ |

ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಋತುಮತಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪುತ್ರವತಿಯಾಗಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಬಲ್ಲಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋತುಮತಿಯಾಗಿ ಶುದ್ಧ ಸ್ನಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಅಂಥ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಕತಿ ಪಡೆಯುವ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರ ಮಾಡಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾ ಚೇದಸ್ತೈ ನ ದದ್ಯಾತ್ ಕಾಮಮೇನಾನುವಕ್ರಣೇಯಾತ್ |
ಸಾ ಚೇದಸ್ತೈ ನೈವ ದದ್ಯಾತ್ ಕಾಮಮೇನಾಂ ಯಷ್ಟಾಃ ವಾ

ಸಾಣನಾ ವೋಪದತ್ಯಾತಿಕ್ರಾಮೇತ್ 'ಇಂದ್ರಿಯೇಣ ತೇ ಯಶಸಾ ಯಶ ಆದದ' ಇತಿ | ಅಯಶಾ ಏವ ಭವತಿ | ಸಾ ಚೇದಸ್ತೈ ದದ್ಯಾತ್ 'ಇಂದ್ರಿಯೇಣ ತೇ ಯಶಸಾ ಯಶ ಆದಧಾಮೀತಿ | ಯಶಸ್ವಿನಾನೇವ ಭವತಃ |

ಅವಳು ಇವನಿಗೆ ಸಂಗವನ್ನು ಕೊಡದಿದ್ದರೆ ಅವಳು ಬಯಸಿದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊಟ್ಟು ಉಪಾಯದಿಂದ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಅವಳು ಒಪ್ಪದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕೋಲಿನಿಂದಾಗಲೀ, ಕೈಯಿಂದಾಗಲೀ ಹೊಡೆದು ಅವಳನ್ನು ತೊರೆದು ಹೋಗಬೇಕು. ಹೋಗುವಾಗ 'ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ನನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ನಿನ್ನ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಅವಳು ಪುತ್ರಸಂತತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಯಶೋಹೀನಳೇ ಆಗುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳು ಅವನಿಗೆ ಸಂಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ನನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಇಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ದಂಪತಿಗಳು ಪುತ್ರಾದ್ರಿ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವರೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಾಮಿಚ್ಛೇತ್ ಕಾಮಯೇತ ನೇತಿ ತಸ್ಯಾಮರ್ಥಂ ನಿಷ್ಕಾಮ ಮುಖೇನ ಮುಖಂ ಸಂಧಾಯೋಪಸ್ಥಮಸ್ಯಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ್ಯ ಜಪೇತ್-

ಅಂಗಾದಂಗಾತ್ ಸಂಭವಸಿ ಹೃದಯಾದಧಿ ಜಾಯಸೇ |

ಸ ತ್ವನುಂಗಕಷಾಯೋಽಸಿ

ದಿಗ್ಧಿವಿದ್ಧಾಮಿವ ಮಾದಯೇಮಾನುಮೂಂ ನುಯಿ || ಇತಿ |

ತನ್ನನ್ನು ರಮಿಸಲೆಂದು ಯಾರನ್ನು ವಶೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪುರುಷನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವಳನ್ನು ಕೂಡುವಾಗ ಮುಖದಿಂದ ಮುಖವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ ಉಪಸ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ ಜಪಿಸಬೇಕು- 'ರೇತೋಂತರ್ಗತನಾದ ಭಗವಂತನೇ! ನೀನು ನನ್ನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಗದಿಂದಲೂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಿ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ನಾಡಿದ್ವಾರಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಿ. ನೀನು ಅಂಗಗಳ ಸಾರನಾಗಿದ್ದಿ. ಔಷಧಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತಳಾದವಳಂತೆ ಪರವಶಗೊಳಿಸಿ ಇವಳನ್ನು ನನಗೆ ವಶಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು'.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯಾಮಿಚ್ಛೇನ್ಮ ಗರ್ಭಂ ದಧೀತೇತಿ ತಸ್ಯಾಮರ್ಥಂ ನಿಷ್ಕಾಮ ಮುಖೇನ ಮುಖಂ ಸಂಧಾಯಾಭಿಪ್ರಾಣ್ಯಾಸಾನ್ಯಾತ್ 'ಇಂದ್ರಿಯೇಣ ತೇ ರೇತಸಾ ರೇತ ಆದದ' ಇತಿ | ಅರೇತಾ ಏವ ಭವತಿ |

ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ಯೌವನ ನಾಶವಾದೀತೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಬಾರದೆಂದು ಪತಿ ಬಯಸಿದರೆ ಅವಳೊಡನೆ ಕೂಡುವಾಗ ಮುಖಕ್ಕೆ ಮುಖವನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಶ್ವಾಸವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಪುನಃ ಶ್ವಾಸವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ನನ್ನ ರೇತಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ನಿನ್ನ ಸಂತಾನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ' ಎನ್ನಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಅವಳು ಸಂತತಿ ಇಲ್ಲದವಳಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯಾಮಿಚ್ಛೇತ್ ಗರ್ಭಂ ದಧೀತೇತಿ ತಸ್ಯಾಮರ್ಥಂ ನಿಷ್ಕಾಯ ಮುಖೇನ ಮುಖಂ ಸಂಧಾಯಾಸಾನ್ಯಾಭಿಸ್ರಾಜ್ಯಾತ್ 'ಇಂದ್ರಿಯೇಣ ತೇ ರೇತಸಾ ರೇತ ಆದಧಾಮೀತಿ | ಗರ್ಭಣ್ಯೇನ ಭವತಿ |

ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪತಿ ಬಯಸುವುದಾದರೆ ಅವಳೊಡನೆ ಕೂಡುವಾಗ ಮುಖಕ್ಕೆ ಮುಖವನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಶ್ವಾಸವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಶ್ವಾಸವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು. 'ನನ್ನ ರೇತಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ನಿನಗೆ ಸಂತಾನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಅವಳು ಗರ್ಭಿಣಿಯೇ ಆಗುತ್ತಾಳೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯಸ್ಯ ಜಾಯಾಯೈ ಜಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ತಂ ಚೇದ್ ದ್ವಿಷ್ಯಾದ್ ಆನುಸಾತ್ರೇಗ್ನಿಮುಪಸಮಾಧಾಯ ಪ್ರತಿಲೋಮಂ ಶರಬರ್ಹಸ್ತೀತ್ವಾ ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಾಃ ಶರಭೃಷ್ಟೀಃ ಪ್ರತಿಲೋಮಾಃ ಸರ್ಪಿಷಾಃಕ್ತಾ ಜಹು-ಯಾತ್ | 'ಮಮ ಸಮಿದ್ಧೇಹೌಷೀಃ ಪ್ರಾಣಾಸಾನೌ ತ ಆದದೇಸಾ-ವಿತಿ | 'ಮಮ ಸಮಿದ್ಧೇಹೌಷೀಃ ಪುತ್ರಪತುಂಸ್ತ ಆದದೇಸಾವಿತಿ | 'ಮಮ ಸಮಿದ್ಧೇಹೌಷೀಃ ಇಷ್ಟಾಸುಕೃತೇ ತ ಆದದೇಸಾವಿತಿ | 'ಮಮ ಸಮಿದ್ಧೇಹೌಷೀಃ ಅಶಾ ಪರಾಕಾಶೌ ತ ಆದದೇಸಾವಿತಿ | ಸ ನಾ ಏಷ ನಿರಿಂದ್ರಿಯೋ ವಿಸುಕೃತೋಽಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ ಪ್ರೈತಿ | ಯಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಶಪತಿ | ತಸ್ಮಾದೇವಂವಿ-ಚ್ಛ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ದಾರೇಣ ನೋಪಹಾಸಮಿಚ್ಛೇದುತ ಹ್ಯೇವಂವಿತ್ ಪರೋ ಭವತಿ |

ತನ್ನ ಪತ್ನಿಗೆ ಜಾರನಿದ್ದು ಆ ಜಾರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಹಸಿಮಡಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತುದಿಯು ಬರುವಂತೆ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹರಡಿ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ಆಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಜಾರನ ನಾಮರೂಪಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ 'ನೀನು ನನ್ನ ಜ್ವಲಿಸುವ ಭಾರ್ಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿಠುವನ್ನು ಹೋಮಿಸಿರುವಿ. ಅಂತಹ ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಣವಾನಗಳನ್ನು

ನಾನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಪರು ಪುತ್ರರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಯಾಗ ಮತ್ತು ತದಿಂತರ ಪುಣ್ಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಅಭಿಲಾಷೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ' ಎನ್ನಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಆ ಜಾರನು ಅಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಾಗಿ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಭಿಚಾರ ಹೋಮಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಾರನ್ನು ಶಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನೂ ಕೂಡ ಅಜಿತೇಂದ್ರಿಯನೂ ಪುಣ್ಯಹೀನನೂ ಆಗಿ ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರಿಸಂಗದ ದೋಷವನ್ನು ತೀರಿಸುವ ಶ್ಲೋತ್ರಿಯನ ಪತ್ನಿಯ ಸಂಸರ್ಗವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಮಾಡಬಾರದು, ಬಯಸಲೂಕೂಡದು. ಪತಿಯು ಅಭಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿದ ಶ್ಲೋತ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನು ಇವನಿಗೆ ಮಾರಕನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯಸ್ಯ ಜಾಯಾಂ ಆರ್ತವಂ ವಿಂದೇತ್ ತ್ರ್ಯಹಂ ಕಂಸೇ ನ ಪಿಚೇತ್ | ಅಹತವಾಸಾಃ | ನೈನಾಂ ವೃಷಲೋ ನ ವೃಷಲ್ಯುಪ-
ದನ್ಯಾತ್ | ಶ್ರೀರಾತ್ರಾಂತ ಅಪ್ಲುತ್ಯ ವ್ರೀಹೀನವಘಾತಯೇತ್ |

ಭಾರ್ಯೆಯು ರಜಸ್ವಲೆಯಾದರೆ ಅವಳು ಮೂರು ದಿವಸ ಕಂಚಿನ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಉಟಮಾಡಬಾರದು. ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಒಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಶೂದ್ರನಾಗಲೀ, ಶೂದ್ರಸ್ತ್ರೀಯಾಗಲೀ ಅವಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಬಾರದು. ಮೂರು ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಿ ಅವಳಿಂದ ಭತ್ತವನ್ನು ಕುಟ್ಟಿಸಬೇಕು.

ಅಭೀಷ್ಟ ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಉಪಾಯಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯ ಇಚ್ಛೇತ್ ಪುತ್ರೋ ಮೇ ಶುಕ್ಲೋ ಗೌರೋ ಜಾಯೇತ
ನೇದಮನುಬ್ರುನೀತ ಸರ್ವಮಾಯುರಿಯಾದಿತಿ ಕ್ಷೀರೌದನಂ ಪಾಚ-
ಯಿತ್ವಾ ಸರ್ಪಿಷ್ಠಂತಮಶ್ನೀಯಾತಾಂ | ಈಶ್ವರೌ ಜನಯಿತವೈ |

ನನಗೆ ಬುದ್ಧನಾದ ಬೆಳ್ಳಗಿನ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಲಿ. ಅವನು ಒಂದು ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಿ. ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು ಯಾರು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಕ್ಷೀರಾನ್ನವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ತುಪ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆ ಹೋಮ ರೇಷವನ್ನು ದಂಪತಿಗಳು ಭೋಜನ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅವರು ಅಂತಹ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥರೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯ ಇಚ್ಛೇತ್ ಪುತ್ರೋ ಮೇ ಕಪಿಲಃ ಪಿಂಗಲೋ

ಜಾಯೇತ ದ್ವೌ ನೇದಾನನುಬ್ರುವೀತ ಸರ್ವಮಾಯುರಿಯಾದಿತಿ
ದಧ್ಯೋದನಂ ಸಾಚಯಿತ್ವಾ ಸರ್ಪಿಷ್ಠಂತಮಶ್ನೀಯಾತಾಂ | ಈಶ್ವರೌ
ಜನಯಿತವೈ |

ತನಗೆ ಕಂದುಗಣ್ಣಿನ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಲಿ. ಅವನು ಎರಡು ವೇದ
ಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಿ. ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯಲಿ ಎಂದು
ಯಾರು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಮೊಸರನ್ನವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಹೋಮ ಮಾಡ
ಬೇಕು. ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಆಜ್ಯಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ದಂಪತಿಗಳು ಭೋಜನ ಮಾಡ
ಬೇಕು. ಅವರು ಅಂತಹ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥರೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯ ಇಚ್ಛೇತ್ ಪುತ್ರೋ ಮೇ ಶ್ಯಾನೋ ಲೋಹಿತಾಕ್ಷೋ
ಜಾಯೇತ ತ್ರೀನ್ ನೇದಾನನುಬ್ರುವೀತ ಸರ್ವಮಾಯುರಿಯಾದಿತಿ
ಉದ್‌ದನಂ ಸಾಚಯಿತ್ವಾ ಸರ್ಪಿಷ್ಠಂತಮಶ್ನೀಯಾತಾಂ | ಈಶ್ವರೌ
ಜನಯಿತವೈ |

ತನಗೆ ಕೆಂಪು ಕಣ್ಣುಳ್ಳ ಶ್ಯಾಮವರ್ಣದ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಲಿ. ಮೂರು ವೇದ
ಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಿ. ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯ ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು ಯಾರು ಇಚ್ಛಿಸು
ತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಕೇವಲ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು.
ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ತುಪ್ಪದೊಂದಿಗೆ ಭೋಜನ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅ ದಂಪತಿಗಳು
ಅಂತಹ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥರೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯ ಇಚ್ಛೇದ್ ದುಹಿತಾ ಮೇ ಪಂಡಿತಾ ಜಾಯೇತ
ಸರ್ವಮಾಯುರಿಯಾದಿತಿ ತಿಲೌದನಂ ಸಾಚಯಿತ್ವಾ ಸರ್ಪಿಷ್ಠಂತಮ-
ಶ್ನೀಯಾತಾಂ | ಈಶ್ವರೌ ಜನಯಿತವೈ ||

ತನಗೆ ಪಂಡಿತಳಾದ ಮಗಳು ಜನಿಸಬೇಕು, ಅವಳು ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸನ್ನು
ಹೊಂದಬೇಕು ಎಂದು ಯಾರು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಎಳ್ಳನ್ನವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ
ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ತುಪ್ಪದೊಂದಿಗೆ ಉಣಬೇಕು. ಆಗ
ದಂಪತಿಗಳು ಅಂಥ ಮಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥರೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯ ಇಚ್ಛೇತ್ ಪುತ್ರೋ ಮೇ ಪಂಡಿತೋ ವಿಜಿಗೀಘಃ
ಸಮಿತಿಂಗಮಃ ಶುಕ್ರೂಷಿತಾಂ ವಾಚಂ ಭಾಷಿತಾ ಜಾಯೇತ ಸರ್ವಾನ್
ನೇದಾನನುಬ್ರುವೀತ ಸರ್ವಮಾಯುರಿಯಾದಿತಿ ಮಾಂಸೌದನಂ ಸಾಚ-

ಯಿತ್ವಾ ಸರ್ವಿಸ್ತಂ ತಮಶ್ಚೀಯಾತಾಂ | ಈಶ್ವರೌ ಜನಯಿತನ್ಯೈ | ಔಕ್ಷೇಣ
ವಾಽಽರ್ಷಭೀಣ ವಾ |

ತನಗೆ ಪಂಡಿತನಾದ, ಜಯಶಾಲಿಯಾದ, ವಿದ್ವತ್ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಶ್ರಾವ್ಯವಾದ ಮಾತನ್ನಾಡುವಂಥ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಲಿ, ಅವನು ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಿ, ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು ಯಾರು ಬಯಸುವನೋ ಅವನು ಹೋರಿ ಅಥವಾ ಎತ್ತಿನ ಮಾಂಸ ಮಿಶ್ರಿತ ಅನ್ನ ಬೇಯಿಸಿ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ತುಪ್ಪದೊಂದಿಗೆ ಉಣಬೇಕು. ಆಗ ಆ ದಂಪತಿಗಳು ಅಂಥ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥರೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ವಿಧಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಭಿ ಸ್ರಾತರೇನ ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕಾವ್ಯತಾಚ್ಯಂ ನೇಷ್ಟಿತಾ
ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕಸ್ಯೋಪಘಾತಂ ಜುಹೋತಿ- 'ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ವಾಹಾ |
ಅನುಮತಯೇ ಸ್ವಾಹಾ | ದೇವಾಯ ಸವಿತ್ರೇ ಸತ್ಯಪ್ರಸವಾಯ
ಸ್ವಾಹೇ'ತಿ | ಹುತ್ಪೋದ್ಧೃತ್ಯ ಸ್ರಾಶ್ನಾತಿ | ಸ್ರಾಶ್ಯೇತರಸ್ಯಾಃ ಪ್ರಯ-
ಚ್ಛತಿ | ಪ್ರಕ್ಷಾಲ್ಯ ಪಾಣೇ ಉದಸಾತ್ರಂ ಪೂರಯಿತ್ವಾ ತೇನ್ಯನಾಂ ತ್ರಿರ-
ಭ್ಯುಕ್ಷತಿ- ಉತ್ತಿಷ್ಠಾತೋ ನಿಶ್ವಾಸಸೋಽನ್ಯಾನಿಚ್ಛ ಪ್ರಭವ್ಯಾಂ ಸಂ
ಜಾಯಾಂ ಪತ್ಯಾ ಸಹೇತಿ |

ಪತ್ನಿಯು ಋತುಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಬತ್ತ ಕುಟ್ಟಿದ ಮರುದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕವನ್ನೂ, ಹೋಮಾಚ್ಯವನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅಜ್ಯಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕದ ಭಾಗವನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಅಗ್ನಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ, ಅನುಮತೃಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ, ಕ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ, ಸತ್ಪುತ್ರ ಸಂತಾನಕಾರಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಈ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿ, ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕದಲ್ಲಿರುವ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ತಾನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಪತ್ನಿಗೂ ಕೊಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಕೈಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು ಉದಕ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಪುಣ್ಯಾಹೋದಕದಿಂದ ತುಂಬಿ ಆ ನೀರಿನಿಂದ ಪತ್ನಿಗೆ ಮೂರು ಸಲ ಪೋಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ 'ವಿಶ್ವಾವಸು ಗಂಧರ್ವನೇ! ನನ್ನ ಪತ್ನಿಯಿಂದ ಎದ್ದೇಳು. ನೀನು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ತರುಣಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸು. ಈ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಪತಿಯಾದ ನನ್ನೊಡನೆ ಸೇರಿಸು' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೈನಾನುಭಿಪದ್ಯತೇ 'ಅನೋಽಹಮಸ್ಮಿ | ಸಾ ತ್ವಂ | ಸಾ ತ್ವ

ಮುಸಿ | ಅನೋಽಹಂ | ಸಾಮಾಹಮಸ್ಮಿ | ಋಕ್ ತ್ವಂ | ದ್ಯೌರಹಂ |
ಪೃಥಿವೀ ತ್ವಂ | ತಾನೇಹಿ ಸಂ ರಭಾವಹೈ | ಸಹ ರೇತೋ ದಧಾವಹೈ
ಪುಂಸೇ ಪುತ್ರಾಯ ನಿತ್ತಯ' ಇತಿ |

ಹೀಗೆ ಪತ್ತಿಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶ್ವಾವಸುಗಂಧರ್ವನನ್ನು ದೂರ ಮಾಡಿದ
ಮೇಲೆ ಯಥೇಚ್ಛ ಕ್ಷೀರಾನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಊಟ ಮಾಡಿದ ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ
ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು- ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಹರಿವಾಯುಗಳು ದೋಷಲೇಶರಹಿತರಾದುದರಿಂದ
'ಅಮ' ಎಂದೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಭಾರತಿಯರು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಸಾ'
ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿದರೆ 'ಸಾಮ' ಎನಿಸುವವು.
ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಗೆ, ಸಾಮವೇದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಸಾಮ
ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಭಾರತಿಯರು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದುದರಿಂದ
ಅವರಿಗೆ ಋಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಾವು ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಋಕ್ ಸಾಮ
ಎನಿಸುವವು. ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪರಾದುದರಿಂದ ದ್ಯೌಃ
ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಭಾರತಿಯರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ
ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎನಿಸುವವು. ಹತ್ತಿರ ಬಾ.
ಭಾರತೀ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರ, ಲಕ್ಷ್ಮಿನಾರಾಯಣರ ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವ ನಾವಿಬ್ಬರೂ
ಪೃತ್ ಎಂಬ ನರಕದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಂಸರ್ಗ
ಮಾಡೋಣ. ಶುಕ್ಲ ರೋಣಿತಗಳನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸೋಣ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಸ್ಯ ಊರೂ ವಿಹಾಸಯತಿ 'ವಿಜಿಹೀಥಾಂ ದ್ಯಾನಾ-
ಪೃಥಿವೀ' ಇತಿ | ತಸ್ಯಾಮರ್ಥಂ ನಿಷ್ಕಾಮಯ ಮುಖೇನ ಮುಖಂ
ಸಂಧಾಯ ತ್ರಿರೇನಾಮನುಲೋಮಾಮನುಮಾಷ್ಟಿ-

ವಿಷ್ಟಯೋನಿಂ ಕಲ್ಪಯತು ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಿ ಪಿಂಶತು |
ಆಸಿಂಚತು ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಧಾತಾ ಗರ್ಭಂ ದಧಾತು ತೇ |
ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸಿನೀವಾಲಿ ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಪೃಥುಷ್ಟುಕೇ |
ಗರ್ಭಂ ತೇ ಅಶ್ವಿನೌ ದೇವಾನಾಧತ್ತಾಂ ಪುಷ್ಕರಸ್ರಜೌ |

ಅನಂತರ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದು ಅವಳೊಂದಿಗೆ
ಕೂಡಬೇಕು. ಮುಖಕ್ಕೆ ಮುಖವನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಮೂರುಸಲ ತಲೆಯಿಂದ
ಕಾಲಿನವರೆಗೆ ನೇವರಿಸಬೇಕು. ಆಗ 'ವಿಷ್ಟ ನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ನಿನ್ನ
ಯೋನಿಯನ್ನು ಶುದ್ಧ ಮಾಡಲಿ, ತ್ವಷ್ಟ ನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಗರ್ಭಸ್ಥ ಶಿಶು
ವಿನ ಅಂಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಿ. ಪ್ರಜಾಪತಿನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪುತ್ರ

ಪ್ರಸವ ಮಾಡಿಸಲಿ. ಧಾತ್ರನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ನೀನು ಗರ್ಭಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಚತುರ್ದಶೀಯುಕ್ತ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದೇವತೆಯಾದ ಸಿನೀವಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹರಿಯೇ! ಗರ್ಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡು. ಪೃಥುಷ್ವಕಾ ನಾಮಕಳಾದ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯೇ! ಗರ್ಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡು. ಪದ್ಮಮಾಲೆ ಧರಿಸಿರುವ ರಾಮಕೃಷ್ಣರು ನಿನಗೆ ಗರ್ಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಹಿರಣ್ಮಯೀ ಅರಣೀ ಯಾಥ್ಯಾಂ ನಿರ್ನುಂಥತಾನುಶ್ಚಿನೌ |
ತಂ ತೇ ಗರ್ಭಂ ಹವಾಮಹೇ ದಶಮೇ ಮಾಸಿ ಸೂತಯೇ |
ಯಥಾಗ್ನಿಗರ್ಭಾ ಸೃಥಿವೀ ಯಥಾ ದ್ಯೌರಿಂದ್ರೇಣ ಗರ್ಭಿಣೀ |
ನಾಯುದಿಶಾಂ ಯಥಾ ಗರ್ಭ ಏವಂ ಗರ್ಭಂ ದಧಾಮಿ ತೇಽಸಾವಿತಿ |

ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಹಿರಣ್ಮಯವಾದ ಅರಣಿಗಳು. ಅರಣಿಗಳಾದ ನಮ್ಮಿಂದ ರಾಮಕೃಷ್ಣರು ಮಥನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಥನದಿಂದಾಗುವ ಗರ್ಭವನ್ನು ಇನ್ನು ಹತ್ತನೆಯ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸವಿಸಲು ನಾವು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಇಡುತ್ತೇವೆ. ಪೃಥಿವಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವಂತೆ, ದ್ಯುಲೋಕವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವಂತೆ, ದಿಕ್ಕುಗಳು ವಾಯುವನ್ನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ನೀನು ಈ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದು, ಅದನ್ನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಇಡುತ್ತೇನೆ.

ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿ-ಜಾತಕರ್ಮ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸೋಷ್ಯಂತೀಮದ್ಭಿರಭ್ಯುಕ್ಷತಿ—
ಯಥಾ ನಾಯುಃ ಪುಷ್ಕರಿಣೀಂ ಸಮಿಂಜಯತಿ ಸರ್ವತಃ |
ಏನಾ ತೇ ಗರ್ಭ ಏಜತು ಸಹಾನೈತು ಜರಾಯುಣಾ |
ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಯಂ ವ್ರಜಃ ಕೃತಃ ಸಾರ್ಗಲಃ ಸಪರಿಶ್ರಯಃ |
ತಮಿಂದ್ರ ನಿರ್ಜಹಿ ಗರ್ಭಿಣಿ ಸಾವರಾಂ ಸಹೇತಿ |

ಪ್ರಸವಕಾಲ ಸಮೀಪಿಸಿದಾಗ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಆಗ 'ವಾಯು ಸರೋವರವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗೆ ಅಲುಗಾಡಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆ ನಿನ್ನ ಗರ್ಭವು ಪ್ರಸವ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಚಲಿಸಲಿ. ಅನಂತರ ಜರಾಯು ಸಹಿತವಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಲಿ. ಇಂದ್ರನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಗರ್ಭವನ್ನು ವಾಯುವಿನ ಮುತ್ತ ಜರಾಯುವಿನ ಆವರಣಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಅದರಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನೆ! ನೀನು ಆವರಣ ಸಹಿತವಾಗಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊರಗೆ ಕಳುಹಿಸು. ಆ ಗರ್ಭದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಕನಾದ ನೀನೂ ಹೊರಗೆ ಬಾ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಜಾತೇಗ್ನಿಮುಪಸಮಾಧಾಯಾಂಕ ಆಧಾಯ ಕಂಸೇ ಪೃಷ-
 ದಾಚ್ಯಂ ಸಂನೀಯ ಪೃಷದಾಚ್ಯಸ್ಯೋಪಘಾತಂ ಜುಹೋತಿ—
 ಅಸ್ಮಿನ್ ಸಹಸ್ರಂ ಪುಷ್ಯಾಸಮೇಧಮಾನಃ ಸ್ವೇ ಗೃಹೇ |
 ಅಸ್ಯೋಪಸದ್ಯಾಂ ಮಾಚ್ಛೇತ್ಸೀಃ ಪ್ರಜಯಾ ಚ ಪಶುಭಿಶ್ಚ ಸ್ವಾಹಾ |
 ಮಯಿ ಪ್ರಾಣಾನ್ ತ್ವಯಿ ಮನಸಾ ಜುಹೋಮಿ ಸ್ವಾಹಾ |
 ಯತ್ ಕರ್ಮಣಾಽತ್ಯರೀರಿಚಂ
 ಯದ್ ನಾ ನ್ಯೂನಮಿಹಾಕರಮ್ |
 ಅಗ್ನಿಷ್ಟತ್ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ ವಿದ್ವಾನ್
 ಸರ್ವಂ ಸ್ವಿಷ್ಟಂ ಸುಹುತಂ ಕರೋತು ನಃ ಸ್ವಾಹೇತಿ |

ಪ್ರಸವಪಾದ ಮೇಲೆ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮಗುವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿ
 ಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಕಂಚಿನ ವಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಆ
 ತುಪ್ಪದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು—
 ಅಗ್ನಂತರ್ಗತನಾದ ಹರಿಯೇ, ಈ ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ
 ಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ. ಈ ನನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಜಾ ಪಶು
 ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ವಿಚ್ಛೇದಗೊಳಿಸಬೇಡ. ನನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸನ್ನೂ
 ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರಬಹುದಾದ ನ್ಯೂನಾ
 ಧಿಕ್ಕಗಳನ್ನು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನಾದ, ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತನಾಮಕ ಅಗ್ನಂತರ್ಗತನಾದ
 ನೀನು ಸರಿಪಡಿಸಿ ಹೋಮವನ್ನು ಪ್ರಶಸ್ತಗೊಳಿಸು.

ಗುಪ್ತನಾನುಕರಣ-ಸ್ತನ್ಯಪ್ರಾಶನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಂ ಕರ್ಣಮುಭಿನಿಧಾಯ ನಾಗ್ ನಾಗಿತಿ ತ್ರಿಃ |
 ಅಥ ದಧಿ ನುಧುಃಘೃತಂ ಸಂನೀಯಾನಂತರಿತೇನ ಜಾತರೂಪೇಣ ಪ್ರಾಶ-
 ಯತಿ 'ಭೂಸ್ತೇ ದಧಾಮಿ | ಭುವಸ್ತೇ ದಧಾಮಿ | ಸ್ವಸ್ತೇ ದಧಾಮಿ |
 ಭೂಭುವಃ ಸ್ವಃ ಸರ್ವಂ ತ್ವಯಿ ದಧಾಮಿ'ತಿ|ಅಥಾಸ್ಯ ನಾನು ಕರೋತಿ
 ನೇದೋಸೀತಿ | ತದಸ್ಯ ತದ್ಗುಹ್ಯಮೇವ ನಾನು ಭವತಿ |

ಅನಂತರ ಮಗುವಿನ ಬಲಗಿವಿಯನ್ನು ತನಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಇಟ್ಟು ಮೂರು
 ವೇದಗಳನ್ನು ಕಲಿತು ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗುವಂಥ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ವಾಕ್ ವಾಕ್ ವಾಕ್
 ಎಂದು ಮೂರು ಬಾರಿ ಜಪಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಮೊಸರು, ಜೇನು ಮತ್ತು ತುಪ್ಪ
 ಗಳನ್ನು ಕಲಸಿ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚಾದಿಸದಿದ್ದ ಸುವರ್ಣದಿಂದ 'ಭೂನಾಮಕ
 ಪರಮಾತ್ಮನೆ! ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಇವನ ರಕ್ಷಣಾಭಾರವಿಡುತ್ತೇನೆ, ಭುವರ್ನಾಮಕನೆ! ನಿನ್ನಲ್ಲಿ

ಇವನ ರಕ್ಷಣಾಭಾರವಿಡುತ್ತೇನೆ. ಸುವರ್ಣಾಮಕನೆ! ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಇವನ ರಕ್ಷಣಾಭಾರವಿಡುತ್ತೇನೆ, ಭೂಭುವಃ ಸ್ವರ್ಣಾಮಕನೆ! ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಇವನ ರಕ್ಷಣಾಭಾರವಿಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ನೆಕ್ಕಿಸಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಮಗುವಿಗೆ ವೇದ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ನಾಮವು ಮಗುವಿಗೆ ಗುಡ್ಯವಾದ ನಾಮವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಲ್ಲ. ಜಾತಾಽಚಿ ಕಳೆದ ಒಳಿಕ, ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಿಂದು ಬೇರೆಯೇ ಹೆಸರನ್ನಿಡಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೈನಂ ಮಾತ್ರೇ ಪ್ರದಾಯ ಸ್ತನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ—
ಯಸ್ತೇ ಸ್ತನಃ ಶಕಯೋ ಯೋ ಮಯೋಭೂಃ
ಯೋ ರತ್ನಧಾ ವಸುನಿಧ್ ಯಃ ಸುದತ್ತಃ |
ಯೇನ ನಿಶ್ಚಾ ಪುಷ್ಯಸಿ ವಾರ್ಯಾಣಿ
ಸರಸ್ವತಿ ತಮಿಹ ಧಾತವೇಽಕರದಿತಿ |

ನಾಮಕರಣವಾದ ಮೇಲೆ ಮಗುವನ್ನು ತಾಯಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಸ್ತನ್ಯಪಾಸ ಮಾಡಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು—'ಸರಸ್ವತಿ ನಿನ್ನ ಸ್ತನವು ಸುಖಪೂರ್ಣವಾದುದು, ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದುದು, ಪೂರ್ಣವಾದುದು, ರತ್ನದ ಅಭರಣವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಂತಹುದು, ಅಭರಣ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವಂತಹುದು, ಮಕ್ಕಳಾದ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿ ನೀಡಿ ರಕ್ಷಿಸುವಂತಹುದು. ದೇವ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಗಳೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುವ ಆ ನಿನ್ನ ಸ್ತನವನ್ನು ಈ ಶಿಶುವಿಗೆ ಕುಡಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಾಯಿಯ ಸ್ತನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವಿ'.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಸ್ಯ ಮಾತರಮುಭಿನಂತ್ರಯತೇ—
ಇಲಾಽಸಿ ಮೈತ್ರಾನರುಣಿ ವೀರೇ ವೀರಮಜೀಜನತ್
ಸಾತ್ವಂ ವೀರವತೀ ಭವ ಯಾಃಸ್ಮಾನ್ ವೀರವತೋಽಕರದಿತಿ |

ಸ್ತನ್ಯಪಾಸ ಮಾಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಬೇಕು— 'ನೀನು ಸ್ತುತ್ಯಳಾಗಿರುವಿ. ಮಿತ್ರಾಪರುಣನಾಮಕ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನಪಾತ್ರಳಾಗಿರುವಿ. ಕುಮಾರನನ್ನು ದತ್ತಿರುವಿ. ನನ್ನನ್ನು ಪುತ್ರವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ನೀನು ಸಹ ಪುತ್ರವತಿ ವಿನಿಸು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ವಾ ಏತಮಾಹುಃ—ಅತಿಪಿತಾ ಬತಾಭೂಃ| ಅತಿಪಿತಾನುಹೋ
ಬತಾಭೂಃ|ಸರಮಾಂ ಬತ ಕಾಷ್ಠಾಂ ಪ್ರಾಪ ಶ್ರಿಯಾ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ-
ವರ್ಚಸೇನ ಯ ಏವಂವಿದೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ಜಾಯತ ಇತಿ |

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಜನಿಸಿದ ಶಿಶುವನ್ನು ಕುರಿತು ಬಂಧುಗಳು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ— 'ಮಗು ನೀನು ಪಿತನನ್ನು ಮೀರಿಸಿರುವಿ. ಪಿತಾಮಹನನ್ನು ಮೀರಿಸಿರುವಿ. ಏಕೆಂದರೆ ನಿನ್ನಿಂದಾಗಿ ನಿನ್ನ ಈ ತಂದೆ ಸಂಪತ್ತು ಕೀರ್ತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಚಸ್ಸುಗಳ ಪರಮಾವಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಚತುರ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಋಷಿ ಪರಂಪರೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ನಂಶಃ | ಸೌತಮಾಷೀಪುತ್ರಃ ಕಾತ್ಯಾಯನೀಪುತ್ರಾತ್ | ಕಾತ್ಯಾಯನೀಪುತ್ರೋ ಗೌತಮೀಪುತ್ರಾತ್ | ಗೌತಮೀಪುತ್ರೋ ಭಾರದ್ವಾಜೀಪುತ್ರಾತ್ | ಭಾರದ್ವಾಜೀಪುತ್ರಃ ಸಾರಾಶರೀಪುತ್ರಾತ್ | ಸಾರಾಶರೀಪುತ್ರ ಔಪಸ್ವಸ್ತಿ ಪುತ್ರಾತ್ | ಔಪಸ್ವಸ್ತಿಪುತ್ರಃ ಸಾರಾಶರೀ ಪುತ್ರಾತ್ | ಸಾರಾಶರೀಪುತ್ರಃ ಕಾತ್ಯಾಯನೀಪುತ್ರಾತ್ | ಕಾತ್ಯಾಯನೀಪುತ್ರಃ ಕೌಶಿಕೀಪುತ್ರಾತ್ | ಕೌಶಿಕೀಪುತ್ರ ಅಲಂಬೀಪುತ್ರಾಚ್ಚ | ವೈಯಾಘ್ರಪದೀಪುತ್ರಾಚ್ಚ | ವೈಯಾಘ್ರಪದೀಪುತ್ರಃ ಕಾಣ್ವೇ ಪುತ್ರಾಚ್ಚ | ಕಾಪೀಪುತ್ರಾಚ್ಚ |

ಐದನೇ ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಉಪಾಸನೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಋಷಿಗಳ ಪರಂಪರೆ ಹೀಗಿದೆ— ಸೌತಮಾಷೀ ಪುತ್ರನು ಕಾತ್ಯಾಯನೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಕಾತ್ಯಾಯನೀ ಪುತ್ರನು ಗೌತಮೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಗೌತಮೀ ಪುತ್ರನು ಭಾರದ್ವಾಜೀಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಪಾರಾಶರೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಔಪಸ್ವಸ್ತಿ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಪಾರಾಶರೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಕಾತ್ಯಾಯನೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಕೌಶಿಕೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಅಲಂಬೀ ಪುತ್ರ ಮತ್ತು ವೈಯಾಘ್ರಪದೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ವೈಯಾಘ್ರಪದೀ ಪುತ್ರನು ಕಾಣ್ವೇ ಪುತ್ರ ಮತ್ತು ಕಾಪೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ ಕಲಿತರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಕಾಪೀಪುತ್ರಃ ಅತ್ರೇಯೀಪುತ್ರಾತ್ | ಅತ್ರೇಯೀಪುತ್ರೋ ಗೌತಮೀಪುತ್ರಾತ್ | ಗೌತಮೀಪುತ್ರೋ ಭಾರದ್ವಾಜೀಪುತ್ರಾತ್ | ಭಾರದ್ವಾಜೀಪುತ್ರಃ ಸಾರಾಶರೀಪುತ್ರಾತ್ | ಸಾರಾಶರೀಪುತ್ರೋ ನಾಕ್ಷೀಪುತ್ರಾತ್ | ನಾಕ್ಷೀಪುತ್ರಃ ಸಾರಾಶರೀಪುತ್ರಾತ್ | ಸಾರಾಶರೀಪುತ್ರೋ ನಾರ್ಕಾರುಣೀಪುತ್ರಾತ್ | ನಾರ್ಕಾರುಣೀಪುತ್ರಃ ಆರ್ತಭಾಗೀಪುತ್ರಾತ್ | ಆರ್ತಭಾಗೀಪುತ್ರಃ ಶೌಂಗೀಪುತ್ರಾತ್ | ಶೌಂಗೀಪುತ್ರಃ ಸಾಂಕ್ಯತೀಪುತ್ರಾತ್ | ಸಾಂಕ್ಯತೀಪುತ್ರಃ ಅಲಂಬಾಯನೀ ಪುತ್ರಾತ್ | ಅಲಂಬಾಯನೀಪುತ್ರ ಅಲಂಬೀಪುತ್ರಾತ್ | ಅಲಂಬೀ

ಪುತ್ರೋ ಜಾಯಂತೀಪುತ್ರಾತ್ | ಜಾಯಂತೀಪುತ್ರೋ ಮಾಂಡೂ-
ಕಾಯನೀಪುತ್ರಾತ್ | ಮಾಂಡೂಕಾಯನೀಪುತ್ರೋ ಮಾಂಡೂಕೀ
ಪುತ್ರಾತ್ | ಮಾಂಡೂಕೀಪುತ್ರಃ ಶಾಂಡಿಲೀಪುತ್ರಾತ್ | ಶಾಂಡಿಲೀ
ಪುತ್ರೋ ರಾಥೀತರೀಪುತ್ರಾತ್ | ರಾಥೀತರೀಪುತ್ರೋ ಭಾಲ್ಲಕೀ
ಪುತ್ರಾತ್ | ಭಾಲ್ಲಕೀಪುತ್ರಃ ಕ್ರೌಂಚೀಕೀಪುತ್ರಾಭ್ಯಾಂ | ಕ್ರೌಂಚೀಕೀ
ಪುತ್ರೌ ನೈದಭ್ಯತೀಪುತ್ರಾತ್ | ನೈದಭ್ಯತೀಪುತ್ರಃ ಕಾರ್ತಿಕೇಯೀ
ಪುತ್ರಾತ್ | ಕಾರ್ತಿಕೇಯೀಪುತ್ರಃ ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗೀಪುತ್ರಾತ್ |
ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗೀಪುತ್ರಃ ಸಾಂಜೀವೀಪುತ್ರಾತ್ | ಸಾಂಜೀವೀಪುತ್ರಃ
ಪ್ರಾಶ್ನೀಪುತ್ರಾದಾಸುರೀವಾಸಿನಃ | ಪ್ರಾಶ್ನೀಪುತ್ರ ಆಸುರಾಯಣಾತ್ |
ಆಸುರಾಯಣ ಅಸುರೇಃ |

ಕಾಪೀ ಪುತ್ರನು ಆತ್ರೇಯೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಆತ್ರೇಯೀ ಪುತ್ರನು ಗೌತಮೀ
ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಗೌತಮೀ ಪುತ್ರನು ಭಾರದ್ವಾಜೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಭಾರದ್ವಾಜೀ
ಪುತ್ರನು ಪಾರಾಶರೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ವಾತ್ಸೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು
ಪಾರಾಶರೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ವಾರ್ಕಾರುಣೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಆರ್ತ
ಭಾಗೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಶೌಂಗೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಸಾಂಕೃತೀ ಪುತ್ರ
ನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಆಲಂಬಾಯನೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಆಲಂಬೀ ಪುತ್ರ
ನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಜಾಯಂತೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಮಾಂಡೂಕಾಯನೀ
ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಮಾಂಡೂಕೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಶಾಂಡಿಲೀ ಪುತ್ರ
ನಿಂದಲೂ, ಅವನು ರಾಥೀತರೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಭಾಲ್ಲಕೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ,
ಅವನು ಕ್ರೌಂಚೀಕೀ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರರಿಂದಲೂ, ಕ್ರೌಂಚೀಕೀ ಪುತ್ರರು ವೈದಭ್ಯತೀ ಪುತ್ರ
ನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಕಾರ್ತಿಕೇಯೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗೀ
ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಸಾಂಜೀವೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಪ್ರಾಶ್ನೀ ಪುತ್ರ
ನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಆಸುರಾಯಣನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಆಸುರಿಯಿಂದಲೂ ಕಲಿತರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಆಸುರೀ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಾದ್ | ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಉದ್ದಾಲಕಾತ್ |
ಉದ್ದಾಲಕೋಽಸುರಾತ್ | ಅರುಣ ಉಪನೇಶೇಃ | ಉಪನೇಶಿಃ ಕುಶ್ರೇಃ |
ಕುಶ್ರಿರ್ವಾಜಶ್ರವಸಃ | ವಾಜಶ್ರವಾ ಜಿಹ್ವಾವತೋ ಬಾಧ್ಯೋಗಾತ್ |
ಜಿಹ್ವಾವಾನ್ ಬಾಧ್ಯೋಗೋಽಸಿತಾದ್ ವಾರ್ಷಗಣಾತ್ | ಅಸಿತೋ
ವಾರ್ಷಗಣೋ ಹರಿತಾತ್ ಕಶ್ಯಪಾತ್ | ಹರಿತಃ ಕಶ್ಯಪಃ ಶಿಲ್ವಾತ್
ಕಶ್ಯಪಾತ್ | ಶಿಲ್ಪಃ ಕಶ್ಯಪಃ ಕಶ್ಯಪಾನ್ಸ್ಪೃಧುನೇಃ | ಕಶ್ಯಪೋ ನೈಧು-
ವಿರ್ವಾಚಃ | ವಾಗಂಭಿಷ್ಯಾಃ | ಅಂಭಿಷ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ | ಆದಿತ್ಯಾನೀ-

ಮಾನಿ ಶುಕ್ಲಾನಿ ಯಜೂಂಷಿ ನಾಜಸನೇಯೇನ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇನಾಃ-
ಖ್ಯಾಯಂತೇ |

ಅಸುರಿಯು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಉದ್ದಾಲಕನಿಂದಲೂ, ಅವನು
ಅರುಣನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಉಪವೇಶಿಯಿಂದಲೂ, ಅವನು ಕುಶ್ರಿಯಿಂದಲೂ,
ಅವನು ವಾಜಶ್ರವಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಜಿಹ್ವಾವಾನ್ ಬಾಧ್ಯೋಗನಿಂದಲೂ,
ಅವನು ಅಸಿತ ವಾರ್ಷಗಣನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಹರಿತ ಕಶ್ಯಪನಿಂದಲೂ, ಅವನು
ಶಿಲ್ಪ ಕಶ್ಯಪನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಕಶ್ಯಪ ನೈಘ್ರವಿಯಿಂದಲೂ, ಅವನು ವಾಕ್‌ನಿಂದಲೂ
ಅವಳು ಅಂಭ್ರಿಣಿಯಿಂದಲೂ, ಅಂಭ್ರಿಣಿಯು ಆದಿತ್ಯನಿಂದಲೂ ಕಲಿತರು. ಆದಿತ್ಯನಿಂದ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಶುದ್ಧವಾದ ಯಜುಸ್ಸುಗಳು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಲ್ಪಡು
ತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಮಾನಃ ಸಾಂಜೀವೀಪುತ್ರಾತ್ | ಸಾಂಜೀವೀಪುತ್ರೋ
ಮಾಂಡೂಕಾಯನೇಃ | ಮಾಂಡೂಕಾಯನಿರ್ಮಾಂಡವ್ಯಾತ್ |
ಮಾಂಡವ್ಯಃ ಕೌತ್ಸಾತ್ | ಕೌತ್ಸೋ ಮಾಹಿಕ್ಲೇಃ | ಮಾಹಿಕ್ಲಿರ್ನಾರ್ಮ
ಕಕ್ಷಾಯಣಾತ್ | ನಾರ್ಮಕಕ್ಷಾಯಣಃ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಾತ್ | ಶಾಂಡಿಲ್ಯೋ
ನಾತ್ಸ್ಯಾತ್ | ನಾತ್ಸ್ಯಃ ಕುಶ್ರೇಃ | ಕುಶ್ರಿರ್ಯಜ್ಞವಚಸೋ ರಾಜ-
ಸ್ತಂಬಾಯನಾತ್ | ಯಜ್ಞವಚಾ ರಾಜಸ್ತಂಬಾಯನಸ್ತುರಾತ್
ಕಾವಷೇಯಾತ್ | ತುರಃ ಕಾವಷೇಯಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಬ್ರಹ್ಮಸಯಂಭು | ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ |

|| ಇತಿ ಪಂಚಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೇ ಪಞ್ಚೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಸಮಾನನು ಸಾಂಜೀವೀ ಪುತ್ರನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಮಾಂಡೂಕಾಯನಿಯಿಂದಲೂ,
ಅವನು ಮಾಂಡವ್ಯನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಕೌತ್ಸನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಮಾಹಿಕ್ಲಿಯಿಂದಲೂ,
ಅವನು ನಾರ್ಮಕಕ್ಷಾಯಣನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಶಾಂಡಿಲ್ಯನಿಂದಲೂ, ಅವನು
ನಾತ್ಸ್ಯನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಕುಶ್ರಿಯಿಂದಲೂ, ಅವನು ಯಜ್ಞವಚಾ ರಾಜಸ್ತಂಬಾ
ಯನನಿಂದಲೂ, ಅವನು ತುರ ಕಾವಷೇಯನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಚತುರ್ಮುಖ
ನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ ಕಲಿತರು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು
ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವರಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡುವವನು, ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಂದ ಕಲಿಯುವವನಲ್ಲ.
ಅಂತಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಂಚಮಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪಂಚಾಗ್ನಿ ವಿದ್ಯೆಯಾ ಚೈವ ತಥೈವ ಪ್ರಾಣವಿದ್ಯೆಯಾ |
 ಪ್ರಜಾತಿಕರ್ಮಣಾ ಚೈವ ತಥಾ ಜ್ಞಾನಪ್ರದಾನತಃ |
 ಆಚಾರ್ಯನಂತ ವಿಜ್ಞಾನಾದ್ ಯಃ ಪೂಜ್ಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಕೋ ನಿತ್ಯೋ ನಮಸ್ತಸ್ಮೈ ಪರಾತ್ಮನೇ |
 ಇತಿ ಸದ್ಭಾವೇ |

ಅನುನಾದ—ಪಂಚಾಗ್ನಿ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾಣವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೂ, ಪ್ರಜಾತಿಕರ್ಮದಿಂದಲೂ, ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಆಚಾರ್ಯರ ವಂಶಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಯಾವ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ನಿತ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಎಂದು ಸದ್ಭಾವ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯದ ಅಂತಿಮ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಿತ್ಯಾನಂದಮನೌಪಮಂ ಪರಮಜಂ ಸರ್ವತ್ರಗಂ ಸುಸ್ಥಿರಂ
 ಸರ್ವಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿಬೋಧಮಾತ್ರಮಮಲಂ ಪೂರ್ಣಂ ಗುಣೈರಚ್ಯುತೈಃ |
 ನಿಶ್ಶೋಭತ್ವತ್ವಿಲಯಸ್ಥಿತಿಪ್ರಮಿತಿ ಸನ್ನೋಕ್ಷೇ ಪರಂ ಕಾರಣಂ
 ಪ್ರೇಷ್ಯಂ ನೇ ಸತತಂ ಪ್ರಿಯಾತ್ ಪ್ರಿಯತಮಂ ನಿತ್ಯಂ
 ಸದೋಪಾಸ್ಮಹೇ |

ಅನುನಾದ—ಪೂರ್ಣಾನಂದನೂ, ಅಸದೃಶನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೀನನೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ಇರುವವನೂ, ಪರಮನಿತ್ಯನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೂ, ನಿರ್ದೋಷನೂ, ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ಚ್ಯುತಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನೂ, ಜಗತ್ತಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ನಾಶ, ಸ್ಥಿತಿ, ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನ, ಸಜ್ಜನರ ಮೋಕ್ಷ ಇವುಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣನೂ, ಸತತವಾಗಿ ನನಗೆ ಆತ್ಮಂತ ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ, ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಿಯವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಆತ್ಮಂತಪ್ರಿಯನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸದಾ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಪರಮಾಪ್ತರು :

ಭಾಷ್ಯ—ಯಸ್ಯ ಶ್ರೀಣ್ಮುದಿತಾನಿ ವೇದವಚನೇ ರೂಪಾಣಿ ದಿವ್ಯಾನ್ಯಲಂ
 ಬಹು ತದ್ವರ್ತಮಿತ್ಥನೇವ ನಿಹಿತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗೋ ಮಹತ್ |
 ವಾಯೋ ರಾಮವಚೋನಯಂ ಪ್ರಥಮಕಂ ಪೃಷ್ಠೋ ದ್ವಿತೀಯಂ
 ವಪುಃ

ಮಧ್ವೋ ಯತ್ತು ತೃತೀಯಕಂ ಕೃತಮಿದಂ ಭಾಷ್ಯಂ ಹಿ ತೇನ
 ಪ್ರಭೌ ||

ಅನುವಾದ—ವಾಯುದೇವರ ಶ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಹನುಮಾನ್ ಭೀಮ ಮತ್ತು ಮಧ್ವ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳು 'ಬಳಿತ್ವಾ ತದ್ವಪುಷೇ' ಮೊದಲಾದ ವೇದವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅವು ಬಲರೂಪವಾದವು, ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣವಾದವು, ಜಗತ್ತಿನ ಪೋಷಣೆ ಮಾಡುವವು, ಜ್ಞಾನ ನೀಡುವವು, ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದವು. ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಅವತರಿಸಿದುವು. ವಾಯುದೇವರ ಮೂಲರೂಪದಂತೆಯೇ ಈ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳೂ ಬಲಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಹನುಮದ್ವ್ರಪವು ರಾಮದೇವರ ವಚನಗಳನ್ನು ಸೀತೆಗೆ ತಲುಪಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂಲರಾಮಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ರಾಮನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾದ ಭೀಮರೂಪವು ಶತ್ರುಗಳಾದ ಕೌರವರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವಂತಹುದು. ಮೂರನೆಯದಾದ ಈ ಮಧ್ವರೂಪವು ಶ್ರೀಹರಿ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಬಳಿತ್ವಾ ಸೂಕ್ತಾರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ಹನುಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನನಾಚೀ ಹನುಮಾನ್ ಮತಿಶಬ್ದಿ ತಃ |

ರಾಮಸ್ಯ ಸ್ವತರೂಪಸ್ಯ ವಾಚಸ್ತೇನಾನಯಂತ ಹಿ |

ಭೃತನೋ ಭೀಮ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಾಚೋ ಮಾ ಮಾತರಃ ಸ್ತುತಾಃ |

ಋಗಾದ್ಯಾ ಇತಿಹಾಸಶ್ಚ ಪುರಾಣಂ ಪಂಚರಾತ್ರಕಮ್ |

ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ಸಪ್ತ ಶಿವಾಸ್ತತ್ರ ಶಯೋ ಭೀಮಸ್ತತಃ ಸ್ತುತಃ |

ಮಧ್ವಿತ್ಯಾನಂದ ಉದ್ವಿಷ್ಟೋ ವೇತಿ ತೀರ್ಥಮುದಾಹೃತಮ್ |

ಮಧ್ವ ಆನಂದತೀರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ ತೃತೀಯಾ ಮಾರುತೀ ತನುಃ |

ಇತಿ ಸೂಕ್ತಗತಂ ರೂಪತ್ರಯಮೇತನ್ಮಹಾತ್ಮನಃ |

ಯೋ ವೇದ ವೇದವಿತ್ ಸ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ತ್ವವಿತ್ ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—'ಬಳಿತ್ವಾ ಸೂಕ್ತ'ವು ವಾಯುದೇವರ ಮೂರು ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಹನು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನಿಗೇ ಮತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ಋತಸ್ಯ ಧೇನು' ಅನಯಂತ ಸಸ್ತುತಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹನುಮಂತನು ಸತ್ಯರೂಪನಾದ ಅಥವಾ ಸರ್ವದಾ ಏಕಪ್ರಕಾರನಾಗಿರುವ ರಾಮದೇವರ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಸೀತೆಗೆ ತಲುಪಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಮೂಲರಾಮಾಯಣಾದಿಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. 'ಪೃಕ್ಷೋ ವಪುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವು ಭೀಮಾವತಾರವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೀಮಶಬ್ದಕ್ಕೂ 'ಆ ಶಯೇ ಸಪ್ತ ಶಿವಾಸು ಮಾತೃಷು' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ

ಸಮಾನಾರ್ಥತ್ವವಿದೆ. ಭೃತಾಃ ಪೂರ್ಣಗಕಾದ ಮಃ ಪ್ರಮಾಣ ಭೂತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಯಾವನಲ್ಲಿವೆಯೋ ಅವನು ಭೀಮ. ಪ್ರಮಾಣ ಭೂತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಋಗಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು, ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಪಂಚರಾತ್ರ ಇವು ಏಳು ಮಂಗಳಕರವಾದ ಮಾತ್ರಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಯಃ ಎಂದರೆ ನಿಷ್ಣಾತನಾದವನು. ಅವನು ಭೀಮಸೇನನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ತೃತೀಯಮಸ್ಯ ಋಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವು ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಧ್ವ ಮತ್ತು ಆನಂದತೀರ್ಥಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಾರ್ಥತ್ವವಿದೆ. ಮಧು ಎಂದರೆ ಆನಂದ. ವ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ವ ಎಂದರೆ, ಆನಂದ ಕೊಡುವ ತೀರ್ಥ ಎಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದವರು ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಎಂಬ ವಾಯುದೇವರ ಮೂರನೆಯ ರೂಪ. ಹೀಗೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮಹಾತ್ಮರಾದ ವಾಯುದೇವರ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗಿ ವಾಯುದೇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಾಧಕೋ ರಾಮಕಾರ್ಯಾಣಾಂ ತತ್ಸಮೀಪಗತಃ ಸದಾ |
ಹನುಮಾನ್ ಪ್ರಥಮೋ ಜ್ಞೇಯೋ ಭೀಮಸ್ತು ಬಹುಭುಕ್
ಪಿತೋಃ |

ಪ್ರತನಾಕ್ಷಯಕಾರೀ ಚ ದ್ವಿತೀಯಸ್ತು ತೃತೀಯಕಃ |
ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತಥಾಃನಂದತೀರ್ಥನಾಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ದಶೇತಿ ಸರ್ವಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣಮಿಹೋಚ್ಯತೇ |
ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರಮತಿರುದ್ದಿಷ್ಟಾ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತತಃ ಸ್ಫುತಃ |

ಅನುವಾದ—ಮೊದಲನೆಯ ಅವತಾರವಾದ ಹನುಮಂತನು ಸದಾ ರಾಮನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದು ರಾಮನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವವನು. ಎರಡನೆಯ ಅವತಾರವಾದ ಭೀಮನು ಬಹಳ ಅನ್ನವನ್ನು ಊಟ ಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು. ಮೂರನೆಯ ಅವತಾರವು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ಮತ್ತು ಆನಂದತೀರ್ಥ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. ದಶ ಎಂದರೆ ಸರ್ವವೆಂದೂ ಸರ್ವವೆಂದರೆ ಪೂರ್ಣವೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಮತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ದಶಪ್ರಮತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಪತಿತ್ವೇ ತು ಗೌಢಂ ಕಲಿಯುಗೇ ಹರಿಮ್ |
ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತಜ್ಞಗದೇಶದನೀಶ್ವರಮ್ |

ನದದ್ವಿಗೂಹಿತಂ ಸಂತಂ ತೃತೀಯೋಽಸುರ್ಮಥಾಯತಿ |
 ಯೇನ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ವರ್ಷಾಖ್ಯಾನ್ ಗುಣಾನಜ್ಞಾ ಸಿಷುಃ ಪರಾನ್ |
 ಈಶಾನಾಸಃ ಸೂರಯಶ್ಚ ನಿಗೂಢಾನ್ ನಿರ್ಗುಣೋಕ್ತಿಭಿಃ |
 ತ್ರೇತಾಯಾಂ ದ್ವಾಪರೇ ಚೈವ ಕಲೌ ಚೈತೇ ಕ್ರಮಾತ್ ತ್ರಯಃ |
 ಏತೇಷಾಂ ಪರಮೋ ವಿಷ್ಣುರ್ನೇತಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಃ |
 ಸ್ವಯಂಭುಬ್ರಹ್ಮಸಂಜ್ಞೋಽಸೌ ಪರಸ್ಮೈ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ |

ಇತಿ ಚ |

ಪೂರ್ಣಾಗಣ್ಯಗುಣೋದಾರಧಾನ್ವೇ ನಿತ್ಯಾಯ ನೇಧಸೇ |
 ಅನಂದಾನಂದಸಾಂದ್ರಾಯ ಪ್ರೇಯಸೇ ವಿಷ್ಣುನೇ ನಮಃ |

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದ ವಿರಚಿತೇ
 ಶ್ರೀಮದ್ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ ಭಾಷ್ಯೇ ಷಷ್ಠೋಽಧ್ಯಾಯಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಾಧ್ಯವಾದುದು. ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ದೇಳುವ ದುರ್ವಾದಿಗಳ ವಚನಗಳಿಂದ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ವಾಯುದೇವರ ಮೂರನೆಯ ಅವತಾರವು ಋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಥನಮಾಡಿ ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತದೆ. ರುದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಸಹ ನಿರ್ಗುಣೋಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಮರೆಯಾಗಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನ ಅನಂದಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು ಆ ಮೂರನೆಯ ಅವತಾರದ ಉಪದೇಶದಿಂದ ತಿಳಿದರು. ತ್ರೇತಾ ದ್ವಾಪರ ಮತ್ತು ಕಲಿಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹನುಮಾನ್, ಭೀಮ ಮತ್ತು ಮಧ್ವ ಈ ಮೂರು ಅವತಾರಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಸರ್ವ ಪ್ರೇರಕರಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವು ಈ ಮೂರು ಅವತಾರಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನು. ಈ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸ್ವಯಂಭು, ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಪೂರ್ಣವಾದ, ವೀರಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಅತ್ರಯನೂ ನಿತ್ಯನೂ ಜ್ಞಾನರೂಪನೂ ಅಪರಿಮಿತಾನಂದಪೂರ್ಣನೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದರು ರಚಿಸಿದ
 ಶ್ರೀಮದ್ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು
 ಮುಗಿಯಿತು.

|| ಶ್ರೀಮದ್ವೇಶಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ACADE ..	RESEARCH
MLL	ARY
A	18746 ..
Date	13.8.94 ..

